RAMANUJA
GRANDHA
MALA
6

శ్రీ రామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - II

(ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ అధ్యాయములు)

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవ కైంకర్యంలో

జీయర్ పబ్లికేషన్స్
పోస్ట్ బాక్స్ నెం.16, కాకినాడ.

శ్రీభాష్యము - II

RAMANUJA
GRANDHA
MALA

6

శ్రీభాష్యము - II

శ్రీ రామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - II

(ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ అధ్యాయములు)

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవ కైంకర్యంలో

జీయర్ పబ్లికేషన్స్
పోస్ట్ బాక్స్ నెం.16, కాకినాడ.

శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల - 6

శ్రీభాష్యము - II

(ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ అధ్యాయములు)

జీయర్ పబ్లికేషన్స్

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠము

(రిజిష్టర్డు ట్రస్ట్ 327/95 తే 18-8-95ది)

జి.వేమవరం గ్రామం, కోరింగ పోస్టు, తాళ్ళరేవు మండలం,

తూ॥గో॥జిల్లా - 533461. ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064.

శ్రీభాష్యము - II (శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల-6)

ప్రథమ ముద్రణ : మార్చి 2017
ప్రతులు : 1000

ప్రతులకు
శ్రీ జీయర్ స్వామివారి కార్యాలయం
అపరాజిత, డో.నెం. 7-7-41, సిమ్మెంట్ రోడ్, పట్టాభి స్ట్రీట్
రామారావు పేట, కాకినాడ - 533 004. తూ॥గో॥జిల్లా. (ఆం.ప్ర.)
ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064, సెల్ : 98854 38938

ప్రింటర్స్
లిఖిత్ మణిశ్రీ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్స్
సినీమారోడ్, మెజిస్టిక్ వీధి, కాకినాడ.
ఫోన్ : 99891 95586.

ముందు మాట

అలభ్యంగా ఉన్న సాంప్రదాయిక గ్రంథములను పునః ముద్రించి జిజ్ఞాసువులకు అందించడం జీయర్ పబ్లికేషన్సు వారి లక్ష్యం. ఇప్పటికే ముముక్షుప్పడి, తత్త్వత్రయం, శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం, అర్చిరాది, పల్లాండు, కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు గ్రంథములతో పాటుగా భగవద్విషయ కోశాల పది పదులు కూడ ముద్రించి భాగవత లోకానికి సమర్పించడం జరిగింది.

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవాల సందర్భంగా వారి శ్రీకోశాలను, సంస్కృత భాషా పరిజ్ఞానము స్వల్పముగా ఉన్నవారు కూడ తప్పులు లేని అక్షరరాశి గ్రహణ పూర్వక అనుసంధానము చేసుకొనుటకు వీలుగా పదాలను, వాక్యాలను, పేరాలను అవసరమైనట్లు విడదీసి, రామానుజ గ్రంథమాల అను పేరుతో ప్రస్తుతం ప్రకటిస్తున్నాము. అయితే, భాషా పరిజ్ఞానమున్న వారికి త్వర త్వరగా పారాయణ చేయుటలో స్వల్పమైన గతి నిరోధకము తోచవచ్చును. క్షంతవ్యులము.

శ్రీవారి తొమ్మిది రచనలను కూడ ఈ విధముగ అందించాలని ఆశ. అందులో గద్యత్రయం, నిత్య గ్రంథము, వేదార్థ సంగ్రహము, వేదాంత సారము, వేదాంత దీపము, ప్రథమాధ్యాయము కలిగి ఉన్న శ్రీభాష్యము (**I**) లను ఇది వరకే సమర్పించాము. ఇపుడు మిగిలిన అధ్యాయములు శ్రీభాష్యము (**II**) గా సమర్పిస్తున్నాము.

వేదముతో సహా భగవద్గీతాదులను, ఇతర స్తోత్రములను కూడ అర్థం తెలియకపోయినా అక్షరరాశిని ఉచ్చరిస్తూ వేలాదిమంది అనుసంధానాన్ని కొనసాగిస్తూ ఉండటం వలననే అవి ఖిలం అయిపోకుండా ఈనాటికీ కూడ కనిపిస్తూ ఉన్నాయి. అర్థం మీద ఆసక్తి ఉన్నవారు క్రమంగా నేర్చుకుంటున్నారు.

అదే పద్ధతిలో భగవద్రామానుజ విరచిత గ్రంథములు కూడ మన వారందరి చేత తరచుగా అనుసంధానము (పారాయణము) చేయబడుతూ ఉండి, తరువాతి తరములకు అందించబడి, తద్వారా ఖిలమయే ప్రమాదం నుండి తప్పించబడాలని మా ఆకాంక్ష. సహస్రాబ్ది సందర్భంగా భగవద్రామానుజుల వారికి ఈ సేవ తప్పక ముఖ వికాసహేతువౌతుందుని మా విశ్వాసము.

- ప్రకాశకులు

జీయర్ పబ్లికేషన్స్ ప్రచురణలు

1 ముముక్షుప్పడి

2 తత్త్వత్రయము

3 శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం

4 అర్చిరాది

5 తిరుప్పల్లాండు

6 కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు

7 భగవద్విషయం పది పదులు

8 రామానుజ గ్రంథమాల – 1 (గద్య త్రయము)

9 రామానుజ గ్రంథమాల – 2 (నిత్య గ్రంథము)

10 రామానుజ గ్రంథమాల – 3 (వేదార్థ సంగ్రహము)

11 రామానుజ గ్రంథమాల – 4 (వేదాంత సారము)

12 రామానుజ గ్రంథమాల – 5 (వేదాంత దీపము)

13 రామానుజ గ్రంథమాల – 6 (శ్రీభాష్యము – I)

శ్రీభాష్యమ్

విషయ సూచికా

విషయః		పత్ర సంఖ్యా
1.	అధికరణ సూచీ	iv
2.	విజ్ఞాపనమ్	3
3.	ప్రథమాధ్యాయః	5
4.	ద్వితీయాధ్యాయః	466
5.	తృతీయాధ్యాయః	671
6.	చతుర్థాధ్యాయః	858
7.	ప్రమాణ ఆకర సూచీ	945
8.	అధికరణ సూచీ (అకారాను క్రమణికా)	974
9.	బ్రహ్మ సూత్రాణామ్ అకారాది సూచీ	978

శ్రీభాష్యమ్

అధికరణ సూచీ

(అధికరణసంఖ్యా-అధికరణమ్ -అధ్యాయ సూచీ- పత్ర సంఖ్యా)

ప్రథమాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

1	జిజ్ఞాసాధికరణమ్	(1-1-1)	5
	i లఘు పూర్వ పక్షః		12
	ii లఘు సిద్ధాన్తః		16
	iii మహా పూర్వపక్షః		26
	iv మహా సిద్ధాన్తః		43
	v శ్రుతి ఘట్టః		80
	vi స్మృతి పురాణ ఘట్టః		88
	vii సప్త విధ అనుపపత్తయః		
	i ఆశ్రయ అనుపపత్తిః		106
	ii తిరోధాన అనుపపత్తిః		109
	iii స్వరూప అనుపపత్తిః		110
	iv అనిర్వచనీయ అనుపపత్తిః		111
	v ప్రమాణ అనుపపత్తిః		112
	vi నివర్తక అనుపపత్తిః		140
	vii నివృత్తి అనుపపత్తిః		156
	viii సూత్రార్థ యోజనా		159
2	జన్మాద్యధికరణమ్	(1-1-2)	167
3	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్	(1-1-3)	172

4	సమన్వయాధికరణమ్	(1-1-4)	183
5	ఈక్షత్యధికరణమ్	(1-1-5)	209
6	ఆనందమయాధికరణమ్	(1-1-6)	219
7	అన్తరధికరణమ్	(1-1-7)	251
8	ఆకాశాధికరణమ్	(1-1-8)	258
9	ప్రాణాధికరణమ్	(1-1-9)	263
10	జ్యోతిరధికరణమ్	(1-1-10)	265
11	ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్	(1-1-11)	269

ప్రథమాధ్యాయః - ద్వితీయపాదః

12	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్	(1-2-1)	276
13	అత్రధికరణమ్	(1-2-2)	290
14	అన్తరాధికరణమ్	(1-2-3)	297
15	అన్తర్యామ్యధికరణమ్	(1-2-4)	305
16	అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్	(1-2-5)	310
17	వైశ్వానరాధికరణమ్	(1-2-6)	317

ప్రథమాధ్యాయః - తృతీయపాదః

18	ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్	(1-3-1)	328
19	భూమాధికరణమ్	(1-3-2)	333
20	అక్షరాధికరణమ్	(1-3-3)	344
21	ఈక్షతికర్మాధికరణమ్	(1-3-4)	349
22	దహరాధికరణమ్	(1-3-5)	353
23	ప్రమితాధికరణమ్	(1-3-6)	368
24	దేవతాధికరణమ్	(1-3-7)	370

25	మధ్వధికరణమ్	(1-3-8)	379
26	అపశూద్రాధికరణమ్	(1-3-9)	382
	ప్రమితాధికరణ శేషః		394
27	అర్థాంతరత్వాది వ్యపదేశాధికరణమ్	(1-3-10)	396

ప్రథమాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

28	ఆనుమానికాధికరణమ్	(1-4-1)	401
29	చమసాధికరణమ్	(1-4-2)	412
30	సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్	(1-4-3)	421
31	కారణత్వాధికరణమ్	(1-4-4)	425
32	జగద్వాచిత్వాధికరణమ్	(1-4-5)	429
33	వాక్యాన్వయాధికరణమ్	(1-4-6)	437
34	ప్రకృత్యధికరణమ్	(1-4-7)	449
35	సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్	(1-4-8)	463

ద్వితీయాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

36	స్మృత్యధికరణమ్	(2-1-1)	466
37	యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్	(2-1-2)	472
38	విలక్షణత్వాధికరణమ్	(2-1-3)	473
39	శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్	(2-1-4)	488
40	భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్	(2-1-5)	489
41	ఆరంభణాధికరణమ్	(2-1-6)	492
42	ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్	(2-1-7)	531
43	ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్	(2-1-8)	536
44	కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్	(2-1-9)	538

45	ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్	(2-1-10)	543

ద్వితీయాధ్యాయః - ద్వితీయపాదః

46	రచనానుపపత్త్యధికరణమ్	(2-2-1)	547
47	మహద్దీర్ఘాధికరణమ్	(2-2-2)	564
48	సముదాయాధికరణమ్	(2-2-3)	570
49	ఉపలబ్ధ్యధికరణమ్	(2-2-4)	582
50	సర్వథానుపపత్త్యధికరణమ్	(2-2-5)	586
51	ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్	(2-2-6)	588
52	పశుపత్యధికరణమ్	(2-2-7)	593
53	ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్	(2-2-8)	598

ద్వితీయాధ్యాయః - తృతీయపాదః

54	వియదధికరణమ్	(2-3-1)	607
55	తేజోధికరణమ్	(2-3-2)	612
56	ఆత్మాధికరణమ్	(2-3-3)	618
57	జ్ఞాధికరణమ్	(2-3-4)	623
58	కర్త్రధికరణమ్	(2-3-5)	632
59	పరాయత్తాధికరణమ్	(2-3-6)	637
60	అంశాధికరణమ్	(2-3-7)	640

ద్వితీయాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

61	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్	(2-4-1)	649
62	సప్తగత్యధికరణమ్	(2-4-2)	652
63	ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్	(2-4-3)	654
64	వాయుక్రియాధికరణమ్	(2-4-4)	656

65	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణమ్	(2-4-5)	659
66	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణమ్	(2-4-6)	660
67	ఇంద్రియాధికరణమ్	(2-4-7)	662
68	సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్	(2-4-8)	664

తృతీయాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

69	తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణమ్	(3-1-1)	671
70	కృతాత్యయాధికరణమ్	(3-1-2)	679
71	అనిష్టాదికార్యధికరణమ్	(3-1-3)	683
72	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్	(3-1-4)	688
73	నాతిచిరాధికరణమ్	(3-1-5)	689
74	అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్	(3-1-6)	690

తృతీయాధ్యాయః - ద్వితీయపాదః

75	సంధ్యాధికరణమ్	(3-2-1)	694
76	తదభావాధికరణమ్	(3-2-2)	699
77	కర్మానుస్మృతి శబ్దవిది అధికరణమ్	(3-2-3)	701
78	ముగ్ధాధికరణమ్	(3-2-4)	703
79	ఉభయలింగాధికరణమ్	(3-2-5)	704
80	అహికుండలాధికరణమ్	(3-2-6)	718
81	పరాధికరణమ్	(3-2-7)	721
82	ఫలాధికరణమ్	(3-2-8)	727

తృతీయాధ్యాయః - తృతీయపాదః

83	సర్వవేదాన్తప్రత్యయ అధికరణమ్	(3-3-1)	731
84	అన్యథాత్వాధికరణమ్	(3-3-2)	735

85	సర్వాభేదాధికరణమ్	(3-3-3)	741
86	ఆనందాద్యధికరణమ్	(3-3-4)	744
87	కార్యాఖ్యానాధికరణమ్	(3-3-5)	749
88	సమానాధికరణమ్	(3-3-6)	751
89	సంబన్ధాధికరణమ్	(3-3-7)	752
90	సంభృత్యధికరణమ్	(3-3-8)	754
91	పురుషవిద్యాధికరణమ్	(3-3-9)	756
92	వేధాద్యధికరణమ్	(3-3-10)	758
93	హాన్యధికరణమ్	(3-3-11)	760
94	సామ్పరాయాధికరణమ్	(3-3-12)	763
95	అనియమాధికరణమ్	(3-3-13)	768
96	అక్షరధ్యధికరణమ్	(3-3-14)	770
97	అంతరత్వాధికరణమ్	(3-3-15)	773
98	కామాద్యధికరణమ్	(3-3-16)	781
99	తన్నిర్ధారణానియమ అధికరణమ్	(3-3-17)	786
100	ప్రదానాధికరణమ్	(3-3-18)	788
101	లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్	(3-3-19)	790
102	పూర్వవికల్పాధికరణమ్	(3-3-20)	793
103	శరీరేభావాధికరణమ్	(3-3-21)	799
104	అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్	(3-3-22)	802
105	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్	(3-3-23)	804
106	శబ్దాదిభేదాధికరణమ్	(3-3-24)	808
107	వికల్పాధికరణమ్	(3-3-25)	810

108 యథాశ్రయభావాధికరణమ్ (3-3-26) 812

తృతీయాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

109 పురుషార్థాధికరణమ్ (3-4-1) 816

110 స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ (3-4-2) 831

111 పారిప్లవార్థాధికరణమ్ (3-4-3) 833

112 అగ్నీన్ధనాధికరణమ్ (3-4-4) 834

113 సర్వాపేక్షాధికరణమ్ (3-4-5) 835

114 శమదమాద్యధికరణమ్ (3-4-6) 837

115 సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్ (3-4-7) 839

116 విహితత్వాధికరణమ్ (3-4-8) 842

117 విధురాధికరణమ్ (3-4-9) 844

118 తద్భూతాధికరణమ్ (3-4-10) 846

119 స్వామ్యధికరణమ్ (3-4-11) 849

120 సహకార్యంతరవిధ్యధికరణమ్ (3-4-12) 851

121 అనావిష్కారాధికరణమ్ (3-4-13) 855

122 ఐహికాధికరణమ్ (3-4-14) 856

123 ముక్తిఫలాధికరణమ్ (3-4-15) 857

చతుర్థాధ్యాయః - ప్రథమపాదః

124 ఆవృత్త్యధికరణమ్ (4-1-1) 858

125 ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్ (4-1-2) 861

126 ప్రతీకాధికరణమ్ (4-1-3) 864

127 ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ (4-1-4) 866

128 ఆసీనాధికరణమ్ (4-1-5) 867

129 ఆప్రయాణాధికరణమ్	(4-1-6)	869
130 తదధిగమాధికరణమ్	(4-1-7)	870
131 ఇతరాధికరణమ్	(4-1-8)	873
132 అనారబ్ధకార్యాధికరణమ్	(4-1-9)	874
133 అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్	(4-1-10)	875
134 ఇతరక్షపణాధికరణమ్	(4-1-11)	877

చతుర్థాధ్యాయః - ద్వితీయపాదః

135 వాగధికరణమ్	(4-2-1)	879
136 మనోధికరణమ్	(4-2-2)	881
137 అధ్యక్షాధికరణమ్	(4-2-3)	882
138 భూతాధికరణమ్	(4-2-4)	883
139 ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్	(4-2-5)	885
140 పరసంపత్త్యధికరణమ్	(4-2-6)	891
141 అవిభాగాధికరణమ్	(4-2-7)	892
142 తదోకోధికరణమ్	(4-2-8)	893
143 రశ్మ్యనుసారాధికరణమ్	(4-2-9)	895
144 నిశాధికరణమ్	(4-2-10)	897
145 దక్షిణాయనాధికరణమ్	(4-2-11)	899

చతుర్థాధ్యాయః - తృతీయపాదః

146 అర్చిరాద్యధికరణమ్	(4-3-1)	902
147 వాయ్వధికరణమ్	(4-3-2)	905
148 వరుణాధికరణమ్	(4-3-3)	908

149 ఆతివాహికాధికరణమ్	(4-3-4)	910
150 కార్యాధికరణమ్	(4-3-5)	912

చతుర్థాధ్యాయః - చతుర్థపాదః

151 సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్	(4-4-1)	919
152 అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్	(4-4-2)	924
153 బ్రాహ్మాధికరణమ్	(4-4-3)	926
154 సంకల్పాధికరణమ్	(4-4-4)	930
155 అభావాధికరణమ్	(4-4-5)	932
156 జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణమ్	(4-4-6)	937

విజ్ఞాపనము

భగవద్రామానుజుల వారు అనుగ్రహించిన గ్రంథములన్నిటిలోను మిక్కిలి ప్రసిద్ధిని పొంది, విదేశీయుల చేత కూడ అనుసంధించబడిన దివ్య శ్రీ కోశమే 'శ్రీభాష్యం'. 'శారీరక మీమాంసా భాష్యం' అనే పేరుతో వేదాన్త వాక్యముల సమన్వయ రూపంగా మలచబడిన ఈ గ్రంథానికి సరస్వతీదేవి మిక్కిలి మురిసి 'శ్రీభాష్యం' అనే నామధేయంతో సంభావించినదని ఐతిహ్యం.

వ్యాసుల వారి ఉత్తర మీమాంసా శాస్త్రానికి (బ్రహ్మ సూత్రాలకు) విపులమైన భాష్యాన్ని (వ్యాఖ్యానాన్ని) ఈ కోశముగా అవతరింపచేసిన తరువాతే రామానుజుల వారికి, తాము యాముజు మునుల చరమ శరీరం వద్ద చేసిన ప్రతిజ్ఞను నెరవేర్చినట్లు సంతృప్తి కలిగినదట.

శ్రీకాంచీ ప్రతివాది భయంకర అణ్ణంగరాచార్య స్వామి వారి పర్యవేక్షణలో శ్రీ యాదవాద్ర్యభిజన అక్కారక్కని సంపత్‌కుమారాచార్య స్వామివారిచే పరిష్కరించబడి, 1970 వ సంవత్సరములో సదాచార్య సూక్తిమాలా ఆఫీస్, శ్రీరంగం వారి ద్వారా ప్రకటింపబడిన ప్రతి, ప్రస్తుత శ్రీభాష్య ముద్రణకి ఆధారంగా స్వీకరించబడినది. ప్రథమాధ్యాయం ఒక భాగంగాను, ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ అధ్యాయములు మరొక భాగంగాను - మొత్తం రెండు భాగాలుగా - శ్రీభాష్యము-**I**, శ్రీభాష్యము-**II** అనే నామధేయాలతో ప్రకటించబడుతోంది.

పఠన పాఠనములకు అనుకూలంగా ఉండాలని విపులముగా అధికరణ సూచిని, ప్రమాణ ఆకర సూచిని, అకారానుక్రమణికలో తిరిగి అధికరణసూచిని, సూత్రముల సూచిని కూడ ముద్రించడం జరిగింది.

భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములు కోరుతూ

ప్రకాశకులు

శ్రీమదష్టాక్షరీ క్షేత్ర నిలయం కరుణానిధిమ్।
శ్రీమద్వైకుణ్ఠనారాయణం సదాసముపాశ్రయే॥

శ్రీ వైకుంఠ నారాయణులు

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య

శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారి ఆరాధ్య దైవం

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

36. స్మృతి అధికరణమ్.

139. స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసంగః ఇతి చేత్, న, అన్య స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసంగాత్. 2-1-1.

ప్రథమే అధ్యాయే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ గోచరాత్ అచేతనాత్ తత్ సంసృష్టాత్ తత్ వియుక్తాత్ చ, చేతనాత్ అర్థాంతర భూతం నిరస్త నిఖిల అవిద్యాది అపురుషార్థ గంధమ్ అనంత జ్ఞానానంద ఏకతానమ్ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం నిఖిల జగదేక కారణం సర్వాంతరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాంత వేద్యమ్ ఇత్యుక్తమ్.

అనంతరమ్ అస్య అర్థస్య సంభావనీయ సమస్త ప్రకార దుర్ధర్షణత్వ ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయో అధ్యాయః ఆరభ్యతే.

ప్రథమం తావత్ కపిల స్మృతి విరోధాత్ వేదాంతానామ్ అతత్పరత్వమ్ ఆశంక్య తత్ నిరాక్రియతే.

కథం స్మృతి విరోధాత్ శ్రుతేః అస్య పరత్వమ్? ఉక్తం హి

“విరోధే తు అనపేక్ష్యం స్యాత్” ఇతి శ్రుతి విరుద్ధాయాః స్మృతేః అనాదరణీయత్వమ్.

సత్యమ్. “ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా ఉద్గాయేత్” ఇత్యాదిషు స్వతః ఏవ అర్థనిశ్చయ సంభవాత్ తత్విరుద్ధా స్మృతిః అనాదరణీయా ఏవ. ఇహ తు వేదాన్త వేద్య తత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షి ప్రణీత స్మృతి విరోధే సతి, అయమర్థః ఇతి నిశ్చయ అయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతేః అతత్పరత్వ ఉపపాదనమ్ అవిరుద్ధమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీన భాగ ఉదిత నిఖిల అభ్యుదయ సాధనభూత అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాస జ్యోతిష్టోమాది కర్మాణి యథావత్ అభ్యుపగచ్ఛతా, శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణేషు “ఋషిం ప్రసూతం కపిలమ్” ఇత్యాది వాక్యైః ఆప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమ నిఃశ్రేయస, తత్ సాధన అవబోధిత్వేన ఉపనిబద్ధ స్మృతి ఉపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైః మన్దమతిభిః వేదాన్తార్థ నిశ్చయ అయోగాత్ యథా శ్రుత అర్థగ్రహణే చ ఆప్త ప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్య స్మృతేః సకలాయాః ఏవ అనవకాశ ప్రసంగాత్ చ స్మృతి ప్రసిద్ధః ఏవ అర్థః వేదాన్త వేద్యః ఇతి బలాత్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి.

న చ వాచ్యం మన్వాది స్మృతీనాం బ్రహ్మైక కారణత్వ వాదినీనామ్ ఏవం సతి అనవకాశత్వ దోష ప్రసఙ్గః ఇతి. ధర్మ

ప్రతిపాదన పర ప్రాచీన భాగ ఉపబృంహణః ఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాః తత్త్వ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ తథా అనభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమ్ ఏవ స్యాత్. తదిదమ్ ఆశఙ్క్యతే -- 'స్మృతి అనవకాశ దోషప్రసఙ్గః ఇతి చేత్' ఇతి.

తత్రోత్తరమ్- - 'న అన్య స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసఙ్గాత్' ఇతి. అన్యా హి మన్వాది స్మృతయః బ్రహ్మైక కారణతాం వదన్తి.

యథా ఆహ మనుః, "ఆసీదిదం తమో భూతమ్" ఇత్యారభ్య, "తతస్స్వయంభూః భగవాన్ అవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ ఇదమ్, మహాభూతాది వృత్తౌజాః, ప్రాదురాసీత్ తమోనుదః", "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్, సిసృక్షుః వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ, తాసు వీర్యమ్ అపాసృజత్" ఇతి. భగవద్గీతాసు చ "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా", "అహం సర్వస్య ప్రభవః మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే" ఇతి చ. మహాభారతే, "కుత స్సృష్టమిదం సర్వం జగత్ స్థావర జంగమమ్, ప్రళయే చ కమభ్యేతి తన్మే బ్రూహి పితామహ" ఇతి పృష్టః ఆహ- "నారాయణో జగన్మూర్తిః అనన్తాత్మా సనాతనః" ఇతి. తథా "తస్మాత్ అవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ" ఇతి, "అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్ నిష్క్రియే సంప్రలీయతే" ఇతి చ.

ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః "విష్ణోస్సకాశాత్ ఉద్భూతం జగత్ తత్రైవ చ స్థితమ్, స్థితి సంయమ కర్తా అసౌ జగతో అస్య

జగచ్చ సః'' ఇతి. ఆహ చ ఆపస్తమ్బః -- ''పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్య'' ఇత్యారభ్య, ''తస్మాత్ కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్స నిత్యః'' ఇతి. యది కపిల స్మృత్యా వేదాన్త వాక్యార్థ వ్యవస్థా స్యాత్, తదా ఏతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామ్ అనవకాశత్వ రూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత.

అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్త వాక్యానామ్ అతిక్రాన్త ప్రత్యక్షాది సకలేతర ప్రమాణ సంభావనా భూమి భూతార్థ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ తదర్థ వైశద్యాయ అల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్తౄణాం తత్ ఉపబృంహణమ్ అపేక్షితమ్. తథాపి తత్ అర్థానుసారిణీనామ్ ఆప్తతమ ప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తత్ ఉపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామ్ అనవకాశత్వం మా ప్రసాంక్షీత్ ఇతి శ్రుతి విరుద్ధ అర్థా కపిల స్మృతిః ఉపేక్షణీయా. ఉపబృంహణం చ శ్రుతి ప్రతిపన్న అర్థ విశదీకరణమ్. తత్ చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా న శక్యతే కర్తుమ్.

న చ ఏతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీన భాగ ఉదిత ధర్మాంశ విశదీకరణేన సావకాశత్వమ్. పరబ్రహ్మ భూత పరమ పురుష ఆరాధనత్వేన ధర్మాన్ విదధతీనామ్ ఏతాసామ్ ఆరాధ్య భూత పరమ పురుష ప్రతిపాదన అభావే సతి, తత్ఆరాధన భూత ధర్మ ప్రతిపాదన అసంభవాత్. తథా హి పరమ పురుష ఆరాధన రూపతా సర్వేషాం కర్మణాం స్మర్యతే- ''యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం

తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః'', ''ధ్యాయేత్ నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చ కర్మసు, బ్రహ్మలోకమ్ అవాప్నోతి న చ ఇహావర్తతే పునః'', ''యైః స్వకర్మపరైః నాథ నరైః ఆరాధితో భవాన్, తే తరన్తి అఖిలామ్ ఏతాం మాయామ్ ఆత్మ విముక్తయే'' ఇతి.

న చ ఐహిక ఆముష్మిక సాంసారిక ఫల సాధన కర్మ ప్రతిపాదనేన ఏతాసాం సావకాశత్వమ్. యతః తేషామపి కర్మణాం పరమ పురుష ఆరాధనత్వమ్ ఏవ స్వరూపమ్. యథోక్తం ''యేఽప్యన్యదేవతా భక్తాః యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః, తేఽపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్తి అవిధి పూర్వకమ్'', ''అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ, న తు మామ్ అభిజానన్తి తత్త్వేనాతః చ్యవన్తి తే'' ఇతి. తథా ''యజ్ఞైః త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత, హవ్య కవ్య భుక్ ఏకస్త్వం పితృదేవ స్వరూపధృక్''ఇతి.

యదుక్తమ్ ''ఋషిం ప్రసూతం కపిలమ్'' ఇతి కపిలస్య ఆప్తతయా సఙ్కీర్తనాత్ తత్ స్మృతి అనుసారేణ వేదాన్తార్థ వ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమ్ ఇతి, తత్ అసత్. బృహస్పతేః శ్రుతి స్మృతిషు సర్వేషామ్ అతిశయిత జ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సఙ్కీర్తనాత్, తత్ ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థ వ్యవస్థాపన ప్రసక్తేః ఇతి.

అథ స్యాత్, కపిలస్య స్వయోగ మహిమ్నా వస్తు యాథాత్మ్య

ఉపలబ్ధేః తత్ స్మృతి అనుసారేణ వేదాన్తార్థో వ్యవస్థాపయితవ్యః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి -

140. ఇతరేషాం చ అనుపలబ్ధేః. 2-1-2.

చ శబ్దస్తు శబ్దార్థః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగ మహిమా సాక్షాత్కృత పరావర తత్త్వ యాథాత్మ్యానాం నిఖిల జగత్ భేషజ భూత స్వవాక్యతయా "యత్ వై కిఞ్చ మనుః అవదత్, తత్ భేషజమ్" ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధానాం కపిల దృష్ట ప్రకారేణ తత్త్వ అనుపలబ్ధేః శ్రుతి విరుద్ధా కపిల ఉపలబ్ధిః భ్రాన్తిమూలా ఇతి న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థః చాలయితుం శక్యః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి స్మృతి అధికరణమ్.

37. యోగ ప్రత్యుక్తి అధికరణమ్.

141. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 2-1-3.

ఏతేన కాపిల స్మృతి నిరాకరణేన యోగస్మృతిః అపి ప్రత్యుక్తా. కా పునః అత్ర అధికా శఙ్కా, యత్ నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః? యోగస్మృతౌ అపి ఈశ్వర అభ్యుపగమాత్, మోక్ష సాధనతయా వేదాన్త విహిత యోగస్య చ అభిధానాత్, వక్తుః హిరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాన్త ప్రవర్తన అధికృతత్వాత్ చ తత్ స్మృత్యా వేదాన్త ఉపబృంహణం న్యాయ్యమ్ ఇతి.

పరిహారస్తు - అబ్రహ్మాత్మక ప్రధాన కారణవాదాత్, నిమిత్తకారణ మాత్ర ఈశ్వర అభ్యుపగమాత్, ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైక నిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయోః ఆత్మేశ్వరయోః బ్రహ్మాత్మకత్వ జగత్ ఉపాదానతాది సర్వ కల్యాణ గుణాత్మకత్వ విరహేణ అవైదికత్వాత్, వక్తుః హిరణ్యగర్భస్య అపి క్షేత్రజ్ఞ భూతస్య కదాచిత్ రజస్తమో అభిభవ సంభవాత్ చ, యోగ స్మృతిః అపి తత్ ప్రణీత రజస్తమోమూల పురాణవత్ భ్రాన్తి మూలా ఇతి న తయా వేదాన్త ఉపబృంహణం న్యాయ్యమ్ ఇతి.

ఇతి యోగ ప్రత్యుక్తి అధికరణమ్.

38. విలక్షణత్వ అధికరణమ్.

142. న విలక్షణత్వాత్ అస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. 2-1-4.

పునః అపి స్మృతి విరోధవాదీ తర్కమ్ అవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యత్ సాంఖ్య స్మృతి నిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వమ్ ఉక్తమ్, తత్ న ఉపపద్యతే. అస్య ప్రత్యక్షాదిభిః అచేతనత్వేన, అశుద్ధత్వేన, అనీశ్వరత్వేన, దుఃఖాత్మకత్వేన చ ఉపలభ్యమానస్య చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః భవత్ అభ్యుపేతాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వేశ్వరాత్ హేయప్రత్యనీకాత్ ఆనన్దైకతానాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్ న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిః ఏవ జగతో వైలక్షణ్యమ్ ఉపలభ్యతే.

శబ్దాత్ చ 'తథాత్వమ్' - విలక్షణత్వమ్ ఉపలభ్యతే "విజ్ఞానం చ అవిజ్ఞానం చ", "ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు అర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః", "సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః", "అనీశశ్చ ఆత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్" ఇత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతో అచేతనత్వ దుఃఖిత్వాదయః నిర్దిశ్యన్తే.

యద్ధి యత్ కార్యమ్, తత్ తస్మాత్ అవిలక్షణమ్. యథా మృత్ సువర్ణాది కార్యం ఘట రుచకాది. అతో బ్రహ్మ విలక్షణస్య

అస్య జగతః తత్ కార్యత్వం న సంభవతి ఇతి సాఙ్ఖ్య స్మృతి అనురోధేన కార్య సలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమ్ అర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్య అనన్య అపేక్షస్య అతీన్ద్రియార్థ గోచరత్వే అపి తర్కో అనుసరణీయః, యతః సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్ క్వచిత్ విషయే తర్క అనుగృహీతానామ్ ఏవ అర్థ నిశ్చయ హేతుత్వమ్. తర్కో హి నామ, అర్థ స్వభావ విషయేణ వా సామగ్రీ విషయేణ వా నిరూపణేన అర్థ విశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్ తత్ ఇతికర్తవ్యతా రూపమ్ ఊహా అపర పర్యాయం జ్ఞానమ్. తత్ అపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణ ఆకాఙ్క్షా సన్నిధి యోగ్యతాజ్ఞాన అధీన ప్రమాణ భావస్య సర్వత్రైవ తర్క అనుగ్రహ అపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా "యః తర్కేణ అనుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః" ఇతి. తదేవ హి తర్క అనుగృహీత శాస్త్రార్థ ప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యా చ "మన్తవ్యః" ఇతి ఉచ్యతే.

అథోచ్యేత - శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్ కార్యస్య అపి జగతః చైతన్య అనువృత్తిః అభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తి మూర్ఛాదిషు చైతన్య అనుపలమ్భః, తథా ఘటాదిషు అపి సదేవ చైతన్యమ్ అనుద్భూతమ్. అతః ఏవ చేతన అచేతన విభాగః ఇతి.

నైతత్ ఉపపద్యతే, యతో నిత్యానుపలబ్ధిః అసద్భావమేవ

సాధయతి. అతః ఏవ చైతన్య శక్తియోగో అపి తేషు నిరస్తః. యస్య హి క్వచిత్ కదాచిత్ అపి యత్ కార్య అనుపలబ్ధిః, తస్య తత్ కార్య శక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుత సమితిషు తత్ జననీనాం ప్రజనన శక్తిం బ్రూతామ్.

కిఞ్చ, వేదాన్తైః జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన నిశ్చయే సతి, ఘటాదీనాం చైతన్య శక్తేః, చైతన్యస్య వా అనుద్భూతస్య సద్భావ నిశ్చయః. తత్ నిశ్చయే సతి వేదాన్తైః జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన నిశ్చయః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. విలక్షణయోః హి కార్యకారణ భావః ప్రతిపాదయితుమ్ ఏవ న శక్యతే.

కిం పునః ప్రకృతి వికారయోః సాలక్షణ్యమ్ అభిప్రేతమ్, యత్ అభావాత్ జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన అసంభవం బ్రూషే? న తావత్ సర్వ ధర్మ సారూప్యమ్, కార్యకారణ భావ అనుపపత్తేః. న హి మృత్ పిణ్డ కార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాది అనువృత్తిః దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిత్ ధర్మేణ సారూప్యం. తత్ జగత్ బ్రహ్మణోః అపి సత్తాది లక్షణం సంభవతి. తదుచ్యతే యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాత్ వ్యావృత్తం, తస్య స్వభావస్య తత్ కార్యే అపి అనువృత్తిః కార్యస్య కారణ సాలక్షణ్యమ్. యేన హి ఆకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే, తత్ ఆకార అనువృత్తిః తత్ కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ హేయ ప్రత్యనీక

జ్ఞానానన్ద ఐశ్వర్య స్వభావమ్, జగత్ చ తత్ ప్రత్యనీక స్వభావమ్ ఇతి న తత్ ఉపాదానమ్.

నను చ, వైలక్షణ్యే అపి కార్య కారణ భావో దృశ్యతే, యథా చేతనాత్ పురుషాత్ అచేతనాని కేశ నఖ దన్త లోమాని జాయన్తే, యథా చ అచేతనాత్ గోమయాత్ చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాత్ చ ఊర్ణనాభేః అచేతనః తన్తుః. న ఏతత్ ఏవం. యతః తత్రాపి అచేతనాంశే ఏవ కార్య కారణ భావః.

అథ స్యాత్, అచేతనత్వేన అభిమతానామ్ అపి చైతన్యయోగః శ్రుతిషు శ్రావ్యతే "తం పృథివీ అబ్రవీత్", "ఆపో వా అకామయన్త", "తే హ ఇమే ప్రాణాః అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మాణం జగ్మః" ఇతి. నదీ సముద్ర పర్వతాదీనామ్ అపి చేతనత్వం పౌరాణికాః ఆతిష్ఠన్తే, అతో న వైలక్షణ్యమ్ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి -

143. అభిమాని వ్యపదేశస్తు విశేష అనుగతిభ్యామ్. 2-1-5.

తు శబ్దః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాది అభిమానిన్యో దేవతాః "తం పృథివీ అబ్రవీత్" ఇత్యాదిషు పృథివ్యాది శబ్దైః వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః? 'విశేష అనుగతిభ్యామ్'. 'విశేషః' - విశేషణమ్. దేవతా శబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయో అభిధీయన్తే. "హన్తాహమ్ ఇమాస్తిస్రో దేవతాః" ఇతి తేజోబన్నాని దేవతా శబ్దేన విశేష్యన్తే, "సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః",

''తే దేవాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వా'' ఇతి చ.

అనుగతిః, - అనుప్రవేశః. ''అగ్నిః వాక్ భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్, ఆదిత్యః చక్షుర్భూత్వా అక్షిణీ ప్రావిశత్, వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్'' ఇత్యాదినా వాగాది అభిమానిత్వేన అగ్న్యాదీనామ్ అనుప్రవేశః శ్రూయతే. అతో జగతో అచేతనత్వేన విలక్షణత్వాత్ బ్రహ్మ కార్యత్వ అనుపపత్తేః తర్క అనుగృహీత స్మృతి అనురోధేన జగతః ప్రధాన ఉపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే --

144. దృశ్యతే తు. 2-1-6.

తు శబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మ విలక్షణత్వేన బ్రహ్మ ఉపాదానత్వం న సంభవతి ఇతి, తత్అయుక్తమ్, విలక్షణయోః అపి కార్య కారణ భావ దర్శనాత్. ,దృశ్యతే హి మాక్షికాదేః విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేః తస్మాత్ ఉత్పత్తిః. నను ఉక్తమ్ అచేతనాంశే ఏవ కార్య కారణ భావాత్ తత్ర సాలక్షణ్యమ్.

సత్యమ్ ఉక్తమ్. న తావతా కార్య కారణయోః భవత్ అభిమత సాలక్షణ్య సిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్ సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వ సాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్ సర్వోత్పత్తి ప్రసఙ్గ భయాత్ వస్తునో వస్త్వన్తరాత్ వ్యావృత్తి హేతు భూతస్య ఆకారస్య అనువృత్తిః సాలక్షణ్యం భవతా

అభ్యుపేతమ్. స తు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాది ఉత్పత్తౌ న దృశ్యతే ఇతి బ్రహ్మ విలక్షణస్య అపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం న అనుపపన్నమ్. న హి మృత్ హిరణ్య ఘట మకుటాదిషు ఇవ వస్త్వన్తర వ్యావృత్తి హేతుభూత అసాధారణ ఆకార అనువృత్తిః మాక్షిక గోమయ క్రిమి వృశ్చికాదిషు దృశ్యతే.

145. అసత్ ఇతి చేత్, న, ప్రతిషేధ మాత్రత్వాత్. 2-1-7.

యది కార్య భూతాత్ జగతః కారణ భూతం బ్రహ్మ విలక్షణమ్, తర్హి కార్య కారణయోః ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగత్ న విద్యతే ఇతి అసతః ఏవ జగత్ ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, న ఏతదేవమ్.

కార్య కారణయోః సాలక్షణ్య నియమ ప్రతిషేధ మాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రే అభిప్రేతమ్. న తు కారణాత్ కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమ్. కారణ భూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాత్ విలక్షణ జగదాకారేణ పరిణమతే ఇతి ఏతత్ తు న పరిత్యక్తమ్. క్రిమి మాక్షికయోః అపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డల హిరణ్యయోః ఇవ ద్రవ్యైక్యమ్ అస్త్యేవ.

అత్ర చోదయతి --

146. అపీతౌ తద్వత్ ప్రసంగాత్ అసమఞ్జసమ్. 2-1-8.

అపీతౌ ఇతి అపీత పూర్వక సృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థమ్,

“సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్”, “ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదిషు అప్యయ అవస్థా ఉపదేశ పూర్వకత్వ దర్శనాత్ సృష్ట్యాదేః.

యది కార్యకారణయోః ద్రవ్యైక్యమ్ అభ్యుపేతమ్, తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణి అప్యయ సృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణః ఏవ తత్తత్ అవస్థా అన్వయః ఇతి కార్యగతాః సర్వే ఏవ అపురుషార్థాః బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్, సువర్ణే ఇవ కుణ్డలగతాః విశేషాః.

తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమ్ అసమఞ్జసం స్యాత్. “యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్”, “అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః”, “న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్ సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే”, “తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి”, “అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్”, “అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః” ఇతి ఏకస్మిన్ ఏవ వస్తుని ఏషాం పరస్పర విరుద్ధానాం ప్రసక్తేః.

అథోచ్యేత - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్య కారణ భావాత్ శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తు గతత్వాత్ చ దోషాణామ్, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గః ఇతి. తదయుక్తమ్, జగత్ బ్రహ్మణోః శరీర శరీరి భావస్య ఏవ అసంభవాత్. సంభవే చ బ్రహ్మణి శరీర సంబన్ధ నిబన్ధన దోషాణామ్ అనివార్యత్వాత్. న హి చిత్ అచిత్ వస్తునోః బ్రహ్మణః శరీరత్వం సంభవతి. శరీరం హి నామ కర్మఫల రూప సుఖ దుఃఖ భోగ

సాధనభూత ఇంద్రియాశ్రయః పఞ్చవృత్తి ప్రాణాధీన ధారణః పృథివ్యాది భూత సఙ్ఘాత విశేషః. తథావిధస్యైవ లోక వేదయోః శరీరత్వ ప్రసిద్ధేః.

పరమాత్మనశ్చ "అపహతపాప్మా విజరః", "అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యతి అచక్షుః సః శృణోతి అకర్ణః", "అప్రాణో హి అమనాః" ఇత్యాదిభిః కర్మ తత్ఫలభోగయోః అభావాత్, ఇన్ద్రియాధీన భోగత్వ అభావాత్, ప్రాణవత్త్వ అభావాత్ చ న తం ప్రతి చేతన అచేతనయోః శరీరత్వమ్. న చ అచేతన వ్యష్టి రూప తృణ కాష్ఠాదీనాం సమష్టి రూపస్య భూత సూక్ష్మస్య చ ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాది సంభవతి. భూత సూక్ష్మస్య పృథివ్యాది సఙ్ఘాతత్వం చ న విద్యతే. చేతనస్య తు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతత్ న సంభవతి ఇతి నతరాం శరీరత్వ సంభవః, న చ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమ్ ఇతి శరీరత్వ సంభవః, భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వ అప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖ ఉపభోగః, తదేవ భోగాయతనమ్ ఇతి చేత్, న, పరకాయ ప్రవేశ జన్మ సుఖదుఃఖ ఉపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్ట శరీరత్వ అప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్య తు స్వతస్సిద్ధ నిత్య నిరతిశయ ఆనన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితోః ఆయతనత్వ నియమో న సంభవతి. ఏతేన భోగసాధన మాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తమ్.

అథ మతమ్, యత్ ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి

యత్, తత్ తస్య శరీరమ్ ఇతి, సర్వస్య ఈశ్వర ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిత్వేన ఈశ్వర శరీరత్వం సంభవతి ఇతి, తదపి న సాధీయః, శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తత్ చేతన ఇచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వ అభావాత్, రుగ్ణ శరీరస్య తత్ ఇచ్ఛాధీన ప్రవృత్తిత్వ అభావాత్, మృత శరీరస్య తదాయత్త స్థితిత్వ అభావాత్ చ. సాలభఞ్జికాదిషు చేతన ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిషు తత్ శరీరత్వ అప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్య నిత్యస్య ఈశ్వర ఇచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వ అభావాత్ చ, న తత్ శరీరత్వ సంభవః. న చ యద్యత్ ఏక నియామ్యమ్, యదేక ధార్యమ్, యస్యైవ శేషభూతమ్, తత్ తస్య శరీరమ్ ఇతి వాచ్యమ్, క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. "అశరీరం శరీరేషు", "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా" ఇత్యాదిభిశ్చ ఈశ్వరస్య శరీర అభావః ప్రతిపాద్యతే. అతో జగత్ బ్రహ్మణోః శరీర శరీరి భావస్య అసంభవాత్, తత్ సంభవే చ బ్రహ్మణి దోష ప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మ కారణ వాదే వేదాన్తవాక్యానామ్ అసామఞ్జస్యమ్ ఇతి.

అత్రోత్తరమ్ --

147. న తు దృష్టాన్త భావాత్. 2-1-9.

నైవమ్ అసామఞ్జస్యమ్ - ఏకస్యైవ అవస్థా ద్వయ అన్వయే అపి గుణదోష వ్యవస్థితేః దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తు శబ్దో అత్ర హేయ సంబన్ధ గన్ధస్య అసంభావనీయతాం ద్యోతయతి.

ఏతదుక్తం భవతి - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సఙ్కోచ వికాసాత్మక కార్య కారణ భావ అవస్థా ద్వయ అన్వయే అపి న కశ్చిత్ విరోధః. యతః, సఙ్కోచ వికాసౌ పరబ్రహ్మ శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తు గతౌ. శరీరగతాస్తు దోషాః న ఆత్మని ప్రసజ్యన్తే. ఆత్మగతాశ్చ గుణాః న శరీరే. యథా దేవ మనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతాః బాలత్వ యువత్వ స్థవిరత్వాదయః న ఆత్మని సమ్బధ్యన్తే. ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞాన సుఖాదయః న శరీరే. అథ చ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః, తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చ ఇతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః. భూత సూక్ష్మ శరీరస్య ఏవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవ మనుష్యాది భావః ఇతి "తదన్తర ప్రతిపత్తౌ" ఇతి వక్ష్యతే ఇతి.

యత్ పునః ఉక్తం, చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ అనాకలిత సమ్యక్ న్యాయ అనుగృహీత వేదాన్త వాక్యగణస్య స్వమతి పరికల్పిత కుతర్క విజృమ్భితమ్.

సర్వే ఏవ హి వేదాన్తాః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్య అచేతనస్య సమస్తస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావయన్తి.

వాజసనేయకే తావత్ కాణ్వ శాఖాయాం మాధ్యన్దిన శాఖాయాం చ అంతర్యామి బ్రాహ్మణే - "యః పృథివ్యాం

తిష్ఠన్...యస్య పృథివీ శరీరమ్'' ఇత్యారభ్య పృథివ్యాది సమస్తమ్ అచిద్వస్తు, ''యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్...యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్'' ''య ఆత్మని తిష్ఠన్...యస్యాత్మా శరీరమ్''ఇతి చేతనం చ పృథక్ పృథక్ నిర్దిశ్య, తస్య తస్య పరమాత్మ శరీరత్వమ్ అభిధీయతే.

సుబాలోపనిషది చ ''యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమ్'' ఇత్యారభ్య తద్వత్ ఏవ చిత్ అచితోః సర్వావస్థయోః పరమాత్మ శరీరత్వమ్ అభిధాయ, ''ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రతి ఆత్మత్వమ్ అభిధీయతే. స్మరన్తి చ ''జగత్ సర్వం శరీరం తే'', ''యదమ్బు వైష్ణవః కాయః'', ''తత్సర్వం వై హరేస్తనుః'', ''తాని సర్వాణి తద్వపుః'', ''సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్'' ఇత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్ స్వాత్ శరీరాత్ ఇత్యర్థః

లోకే చ శరీర శబ్దః, ఘటాది శబ్దవత్, ఏకాకార ద్రవ్య నియత వృత్తిమ్ అనాసాదితః, క్రిమి కీట పతఙ్గ సర్ప నర పశు ప్రభృతిషు అత్యన్త విలక్షణాకారేషు ద్రవ్యేషు అగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తేన తస్య ప్రవృత్తి నిమిత్త వ్యవస్థానం సర్వ ప్రయోగ ఆనుగుణ్యేన ఏవ కార్యమ్. తదుక్తం చ కర్మ ఫల భోగ హేతుః ఇత్యాదికం ప్రవృత్తి నిమిత్త లక్షణం న సర్వ ప్రయోగ అనుగుణమ్, యథా ఉక్తేషు ఈశ్వర శరీరతయా అభిహితేషు

పృథివ్యాదిషు అవ్యాప్తేః. కిఞ్చ, ఈశ్వరస్య ఇచ్ఛా విగ్రహేషు, ముక్తానాం చ "స ఏకధా భవతి" ఇత్యాది వాక్య అవగతేషు విగ్రహేషు తత్ లక్షణమ్ అవ్యాప్తమ్, కర్మ ఫల భోగ నిమిత్తత్వ అభావాత్ తేషామ్. పరమపురుష ఇచ్ఛా విగ్రహాశ్చ న పృథివ్యాది భూతసఙ్ఘాత విశేషాః, "న భూత సఙ్ఘ సంస్థానో దేహో అస్య పరమాత్మనః" ఇతి స్మృతేః. అతో భూత సఙ్ఘాత రూపత్వఞ్చ శరీరస్య అవ్యాప్తమ్. పఞ్చవృత్తి ప్రాణాధీన ధారణత్వం చ స్థావర శరీరేషు అవ్యాప్తమ్. స్థావరేషు హి ప్రాణ సద్భావే అపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేన అవస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మ నిమిత్త శిలా కాష్ఠాది శరీరేషు ఇన్ద్రియ ఆశ్రయత్వం సుఖ దుఃఖ హేతుత్వం చ అవ్యాప్తమ్.

అతో యస్య చేతనస్య యత్ ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం ధారయితుం చ శక్యమ్, తత్ శేషతైక స్వరూపం చ, తత్తస్య శరీరమ్ ఇతి శరీర లక్షణమ్ ఆస్థేయమ్. రుగ్ణ శరీరాదిషు నియమనాది అదర్శనం విద్యమానాయాః ఏవ నియమన శక్తేః ప్రతిబన్ధ కృతమ్, అగ్న్యాదేః శక్తి ప్రతిబన్ధాత్, ఔష్ణ్యాది అదర్శనవత్.

మృతశరీరం చ చేతన వియోగ సమయే ఏవ విశరితుమ్ ఆరబ్ధమ్, క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లుప్త సఙ్ఘాత ఏకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వ వ్యవహారః.

అతః సర్వం పరమ పురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం

ధార్యం తత్ శేషతైక స్వరూపమ్ ఇతి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరమ్.

"అశరీరం శరీరేషు" ఇత్యాది చ కర్మ నిమిత్త శరీర ప్రతిషేధ పరమ్, యథోక్త సర్వ శరీరత్వ శ్రవణాత్. ఉపరితన అధికరణేషు చ ఏతత్ ఉపపాదయిష్యతే. "అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాత్ అసమఞ్జసమ్", "న తు దృష్టాన్త భావాత్" ఇతి సూత్ర ద్వయేన "ఇతర వ్యపదేశాత్" ఇతి అధికరణ సిద్ధో అర్థః స్మారితః.

148. స్వపక్ష దోషాత్ చ. 2-1-10.

న కేవలం బ్రహ్మ కారణ వాదస్య నిర్దోషతయా ఏతత్ సమాశ్రయణమ్. ప్రధాన కారణ వాదస్య దుష్టత్వాత్ చ తత్ పరిత్యజ్య ఏతదేవ సమాశ్రయణీయమ్. ప్రధాన కారణవాదే హి జగత్ ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైక రసస్య పురుషస్య ప్రకృతి సన్నిధానేన ప్రకృతి ధర్మ అధ్యాస నిబంధనా జగత్ ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్ర రూపస్య ప్రకృతి ధర్మ అధ్యాస హేతుభూతం ప్రకృతి సన్నిధానం కిం రూపమ్? ఇతి వివేచనీయమ్.

కిం ప్రకృతేః సద్భావః ఏవ? ఉత తద్గతః కశ్చిత్ వికారః? అథ పురుషగతః ఏవ కశ్చిత్ వికారః? న తావత్ పురుష గతః, అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేః వికారః, తస్య అధ్యాస కార్యతయా అభ్యుపేతస్య అధ్యాస హేతుత్వ అసంభవాత్. సద్భావమాత్రస్య

సన్నిధానత్వే ముక్తస్య అపి అధ్యాస ప్రసఙ్గః ఇతి త్వత్ పక్షే జగత్ ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. అయమర్థః సాఙ్ఖ్య పక్ష ప్రతిక్షేప సమయే "అభ్యుపగమే అపి అర్థ అభావాత్" ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే.

149. తర్క అప్రతిష్ఠానాత్ అపి. 2-1-11.

తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వాత్ అపి శ్రుతి మూలో బ్రహ్మ కారణవాదః ఏవ సమాశ్రయణీయః, న ప్రధాన కారణవాదః. శాక్య ఉలూక్య అక్షపాద క్షపణ కపిల పతఞ్జలి తర్కాణామ్ అన్యోన్య వ్యాఘాతాత్ తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే.

150. అన్యథా అనుమేయమ్ ఇతిచేత్, ఏవమపి అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గః. 2-1-12.

ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కాన్ ఉద్ఘాష్య అన్యథా ప్రధాన కారణవాదమ్ అతిక్రాన్త తదుపదర్శిత దూషణత్వేన అనుమాస్యామహే ఇతి చేత్, ఏవమపి పురుష బుద్ధి మూల తర్కైక ఆలమ్బనస్య తథైవ దేశాన్తర కాలాన్తరేషు త్వదధిక కుతర్క కుశల పురుష ఉత్ప్రేక్షిత తర్క దూష్యత్వ సంభావనయా తర్క అప్రతిష్ఠాన దోషాత్ అనిర్మోక్షో దుర్వారః.

అతో అతీంద్రియే అర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణమ్. తదుపబృంహణాయ ఏవ తర్కః ఉపాదేయః. తథా చ ఆహ,

“ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్ర అవిరోధినా యః తర్కేణ అనుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః” ఇతి. వేదాఖ్య శాస్త్ర అవిరోధినా ఇత్యర్థః. అతో వేద విరోధిత్వేన, వేదార్థ విశదీకరణ రూప వేదఉపబృంహణ తర్క ఉపాదానాయ సాఙ్ఖ్య స్మృతిః న ఆదరణీయా.

ఇతి విలక్షణత్వ అధికరణమ్.

39. శిష్టాపరిగ్రహ అధికరణమ్.

151. ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాః అపి వ్యాఖ్యాతాః. 2-1-13.

శిష్టాః - పరిశిష్టాః, న విద్యతే వేద పరిగ్రహో యేషామ్ ఇతి అపరిగ్రహాః, శిష్టాశ్చ అపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః.

ఏతేన - వేద అపరిగృహీత సాఙ్ఖ్యపక్ష క్షపణేన, పరిశిష్టాశ్చ వేద అపరిగృహీతాః కణభక్ష అక్షపాద క్షపణక భిక్షు పక్షాః క్షపితాః వేదితవ్యాః. పరమాణు కారణవాదే అమీషాం సర్వేషాం సంవాదాత్ కారణ వస్తు విషయస్య తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వం న శక్యతే వక్తుమ్ ఇత్యధికా శఙ్కా.

తావన్మాత్ర సంవాదే అపి తర్క మూలత్వ అవిశేషాత్ పరమాణు స్వరూపే అపి శూన్యాత్మకత్వ అశూన్యాత్మకత్వ జ్ఞానాత్మకత్వ అర్థాత్మకత్వ క్షణికత్వ నిత్యత్వ ఏకాన్తత్వ అనేకాన్తత్వ సత్య అసత్యాత్మకత్వాది విసంవాద దర్శనాత్ చ అప్రతిష్ఠితత్వమ్ ఏవ ఇతి పరిహారః.

ఇతి శిష్టాపరిగ్రహ అధికరణమ్.

---

40. భోక్త్రాపత్తి అధికరణమ్.

152. భోక్తృ ఆపత్తేః అవిభాగః చేత్ స్యాత్ లోకవత్. 2-1-14.

పునః అపి సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యదుక్తం స్థూల సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్య కారణ రూపత్వాత్ జీవ బ్రహ్మణోః స్వభావ విభాగః ఉపపద్యతే ఇతి. స తు విభాగో న సంభవతి, బ్రహ్మణః సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వ ఆపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్య ఇవ ఈశ్వరస్యాపి సశరీరత్వ ప్రయుక్త సుఖదుఃఖయోః భోక్తృత్వస్య అవర్జనీయత్వాత్.

నను చ, ''సంభోగ ప్రాప్తిః ఇతి చేత్ న వైశేష్యాత్'' ఇత్యత్ర ఈశ్వరస్య భోగ ప్రసఙ్గ పరిహారః ఉక్తః. నైవమ్. తత్ర హి ఉపాస్యతయా హృదయ ఆయతనే సన్నిహితస్య శరీర అన్తర్వర్తిత్వ మాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యతే ఇత్యుక్తమ్. ఇహ తు జీవవత్ బ్రహ్మణః అపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోః భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గో దుర్వారః ఇత్యుచ్యతే.

దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగత బాలత్వ స్థవిరత్వాది వికార అసంభవే అపి శరీర ధాతు సామ్య వైషమ్య నిమిత్త సుఖ దుఃఖ యోగః. శ్రుతిశ్చ ''న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః'' ఇతి. అతః సశరీర బ్రహ్మ కారణవాదే

జీవేశ్వర స్వభావ విభాగ అసంభవాత్ కేవల బ్రహ్మకారణవాదే మృత్ సువర్ణాదివత్ జగత్‌గత పురుషార్థాది సర్వవిశేష ఆశ్రయత్వ ప్రసఙ్గాత్ చ ప్రధాన కారణవాదః ఏవ జ్యాయాన్ ఇతి చేత్-

అత్రోత్తరమ్ - 'స్యాల్లోకవత్' ఇతి. స్యాదేవ విభాగో జీవేశ్వర స్వభావయోః. న హి జీవస్య శరీర ధాతు సామ్య వైషమ్య నిమిత్తం సుఖ దుఃఖయోః భోక్తృత్వం సశరీరత్వ కృతమ్, అపి తు పుణ్య పాప రూప కర్మ కృతమ్. "న హ వై సశరీరస్య" ఇత్యపి కర్మారబ్ధ దేహ విషయమ్. "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి", "స యది పితృలోక కామో భవతి", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇతి కర్మబన్ధ వినిర్ముక్తస్య ఆవిర్భూత స్వరూపస్య సశరీరస్య ఏవ అపురుషార్థ గన్ధ అభావాత్. అపహత పాప్మనః తు పరమాత్మనః స్థూలసూక్ష్మ రూప కృత్స్న జగత్ శరీరత్వే అపి కర్మ సమ్బన్ధ గన్ధో నాస్తీతి నితరామ్ అపురుషార్థ గన్ధ ప్రసఙ్గః.

'లోకవత్' - యథా లోకే రాజశాసన అనువర్తినాం తత్ అతివర్తినాం చ రాజానుగ్రహ నిగ్రహ కృత సుఖ దుఃఖ యోగే అపి న శరీరిత్వ మాత్రేణ శాసకే రాజ్ఞ్యపి శాసన అనువృత్తి అతివృత్తి నిమిత్త సుఖ దుఃఖయోః భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గః. యథాహ ద్రమిడ భాష్యకారః- "యథా లోకే రాజా ప్రచుర దన్దశూకే ఘోరే అనర్థ సఙ్కటే అపి ప్రదేశే వర్తమానో వ్యజనాది అవధూత దేహో దోషైః న స్పృశ్యతే, అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్ పరిపాలయతి భోగాంశ్చ గన్ధాదీన్ అవిశ్వజన ఉపభోగ్యాన్

ధారయతి, తథా అసౌ లోకేశ్వరః భ్రమత్ స్వసామర్థ్య చామరః దోషైః న స్పృశ్యతే. రక్షతి చ లోకాన్ బ్రహ్మలోకాదీన్ భోగాంశ్చ అవిశ్వజన ఉపభోగ్యాన్ ధారయతి" ఇతి. మృత్ సువర్ణాదివత్ బ్రహ్మ స్వరూప పరిణామస్తు నైవ అభ్యుపగమ్యతే, అవికారత్వ నిర్దోషత్వాది శ్రుతేః.

యత్తు పరైః బ్రహ్మ కారణ వాదే భోక్తృ భోగ్య విభాగ అభావమ్ ఆశఙ్క్య సముద్ర ఫేన తరఙ్గ దృష్టాన్తేన విభాగ ప్రతిపాదన పరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్, తదయుక్తమ్. అన్తర్భావిత శక్తి అవిద్య ఉపాధికాత్ బ్రహ్మణః సృష్టిమ్ అభ్యుపగచ్ఛతామ్ ఏవమ్ ఆక్షేప పరిహారయోః అసఙ్గతత్వాత్, కారణాన్తర్గత శక్తి అవిద్యా ఉపాధి ఉపహితస్య భోక్తృత్వాత్ ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోః తయోః పరస్పర భావ ఆపత్తిః హి న సమ్భవతి. స్వరూప పరిణామస్తు తైః అపి న అభ్యుపేయతే, "న కర్మావిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్" ఇతి క్షేత్రజ్ఞానాం తత్ గత కర్మణాం చ అనాదిత్వ ప్రతిపాదనాత్. స్వరూప పరిణామ అభ్యుపగమే అపి భోక్తృ భోగ్య అవిభాగ ఆశఙ్కా కస్యచిత్ అపి న జాయతే, మృత్ సువర్ణాది పరిణామ రూప ఘట శరావ కటక మకుటాది విభాగవత్ భోక్తృ భోగ్య విభాగ ఉపపత్తేః. స్వరూప పరిణామే చ బ్రహ్మణః ఏవ భోక్తృభోగ్యత్వ ఆపత్తిః ఇతి పునరపి అసామఞ్జస్యమేవ.

ఇతి భోక్త్రాపత్తి అధికరణమ్.

41. ఆరమ్భణ అధికరణమ్.

153. తత్ అనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః. 2-1-15.

"అసత్ ఇతి చేత్ న ప్రతిషేధ మాత్రత్వాత్" ఇత్యాదిషు కారణభూతాత్ బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతో అనన్యత్వమ్ అభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణః జగత్ కారణత్వమ్ ఉపపాదితమ్. ఇదానీం తదేవ అనన్యత్వమ్ ఆక్షిప్య సమాధీయతే.

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః - న కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం సంభవతి, విలక్షణ బుద్ధి బోధ్యత్వాత్ - న ఖలు తన్తుపట, మృత్పిణ్డ ఘటాదిషు కార్య కారణ విషయా బుద్ధిః ఏకరూపా. శబ్ద భేదాత్ చ - న హి తన్తవః పటః ఇతి ఉచ్యన్తే, పటో వా తన్తవః ఇతి. కార్యభేదాత్ చ - న హి మృత్ పిణ్డేన ఉదకమ్ ఆహ్రియతే, ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాత్ చ - పూర్వ కాలం చ కారణమ్. అపర కాలం చ కార్యమ్. ఆకార భేదాత్ చ - పిణ్డాకారం కారణమ్, కార్యం చ పృథు బుధ్న ఉదర ఆకారమ్. తథా సత్యామేవ మృది, ఘటో నష్టః ఇతి వ్యవహ్రియతే. సంఖ్యా భేదశ్చ దృశ్యతే- బహవః తన్తవః, ఏకశ్చ పటః.

కారక వ్యాపార వైయర్థ్యం చ - కారణమేవ చేత్ కార్యం, కిం కారక వ్యాపార సాధ్యం స్యాత్? సత్యపి కార్యే, కార్య ఉపయోగితయా కారక వ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్, సర్వదా కారక

వ్యాపారేణ న ఉపరన్తవ్యమ్. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్య అనిత్య విభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమ్ అనభివ్యక్తం కారక వ్యాపారేణ అభివ్యజ్యతే, అతః కారక వ్యాపార అర్థవత్త్వం నిత్య అనిత్య విభాగశ్చ ఉచ్యతే. తదసత్, అభివ్యక్తేః అభివ్యక్త్యన్తర అపేక్షత్వే అనవస్థానాత్, అనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్య ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్, తదుత్పత్తి అభ్యుపగమే చ అసత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గాత్.

కిఞ్చ, కారక వ్యాపారస్య అభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారక వ్యాపారేణ కరకాదేః అపి అభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే, సంప్రతిపన్న అభివ్యంజక భావేషు దీపాదిషు అభివ్యఙ్గ్య విశేష నియమ అదర్శనాత్. న హి ఘటార్థమ్ ఆరోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్ న అభివ్యనక్తి. అతో అసతః కార్యస్య ఉత్పత్తి హేతుత్వేనైవ కారక వ్యాపారార్థవత్త్వమ్. అతశ్చ సత్కార్యవాద అసిద్ధిః. న చ నియత కారణ ఉపాదానం సతః ఏవ కార్యత్వం సాధయతి, కారణశక్తి నియమాత్ ఏవ తదుపపత్తేః. నను, అసత్కార్య వాదినః అపి కారక వ్యాపారో న ఉపపద్యతే. ప్రాక్ ఉత్పత్తేః కార్యస్య అసత్త్వాత్ కార్యాత్ అన్యత్ర కారక వ్యాపారేణ భవితవ్యమ్. తత్ర అన్యత్వే అవిశేషాత్ తన్తు గత కారక వ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిః అపి ప్రసజ్యతే. నైవమ్. యత్ కార్య ఉత్పాదన శక్తం యత్ కారణం, తత్ గత కారక వ్యాపారేణ తత్ కార్యోత్పత్తి సిద్ధేః.

అత్రాహుః - కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్. న హి పరమార్థతః కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్తు అస్తి, అవిద్యా నిబన్ధనత్వాత్

సకల కార్య తత్ వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాత్ మృత్ ద్రవ్యాత్ ఘటాదిషు వికారేషు ఉపలభ్యమానాత్ వ్యతిరిక్తం ఘట శరావాది కార్యం వ్యవహార మాత్ర ఆలమ్బనం మిథ్యా, కారణ భూతం మృత్ ద్రవ్యమేవ సత్యమ్. తథా నిర్విశేష సన్మాత్రాత్ కారణ భూతాత్ బ్రహ్మణో అన్యో అహఙ్కారాది వ్యవహార ఆలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా, కారణ భూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్. తస్మాత్ కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తి ఇతి కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్.

న చ వాచ్యం శుక్తికా రజతాదీనామ్ ఇవ ఘటాది కార్యాణామ్ అసత్యత్వ అప్రసిద్ధేః దృష్టాన్త అనుపపత్తిః ఇతి. యతః తత్రాపి యుక్త్యా మృత్ ద్రవ్యమాత్ర మేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే, తత్ అతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః? మృత్ ద్రవ్యమాత్రస్య అనువర్తమానత్వమ్, తత్అతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వమ్. రజ్జు సర్పాదిషు హి అనువర్తమానస్య అధిష్ఠాన భూతస్య రజ్జ్వాదేః సత్యతా వ్యావర్తమానస్య చ సర్ప భూదలన అమ్బుధారాదేః అసత్యతా దృష్టా. తథా అనువర్తమానమ్ అధిష్ఠానభూతం మృత్ ద్రవ్యమేవ సత్యమ్. వ్యావర్తమానాః తు ఘట శరావాదయః అసత్యభూతాః.

కిఞ్చ, సతః ఆత్మనో వినాశ అభావాత్ అసతశ్చ శశ విషాణాదేః ఉపలబ్ధి అభావాత్ ఉపలబ్ధి వినాశ యోగి కార్యం సత్ అసద్భ్యామ్ అనిర్వచనీయమ్ ఇతి గమ్యతే. అనిర్వచనీయం చ శుక్తికా రజతాదివత్

మృషా ఏవ. తస్య చ అనిర్వచనీయత్వం ప్రతీతి బాధాభ్యాం సిద్ధమ్. కిఞ్చ కార్యముత్పాదయన్ మృదాది కారణ ద్రవ్యం కిమ్ అవికృతమేవ కార్యమ్ ఉత్పాదయతి? ఉత కఞ్చన విశేషమ్ ఆపన్నమ్? న తావత్ అవికృతమ్ ఉత్పాదయతి, సర్వదా ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమ్ ఆపన్నమ్. విశేషాన్తర ఆపత్తేః అపి విశేషాన్తర ఆపత్తి పూర్వకత్వేన భవితవ్యమ్, తస్యా అపి తథేతి అనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశ కాల నిమిత్త విశేష సంబద్ధం కార్యమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి చేత్, న. దేశాది విశేష సమ్బన్ధో అపి హి అవికృతస్య విశేషాన్తరమ్ ఆపన్నస్య చ పూర్వవత్ న సంభవతి.

న చ వాచ్యం మృత్ సువర్ణ దుగ్ధాదిభ్యో ఘట రుచక దధ్యాదీనామ్ ఉత్పత్తిః దృశ్యతే. శుక్తికా రజతాదివత్ దేశకాలాది ప్రతిపన్న ఉపాధౌ బాధశ్చ న దృశ్యతే. అతః ప్రతీతి శరణానాం కారణాత్ కార్యోత్పత్తిః అవశ్య ఆశ్రయణీయా ఇతి. వికల్ప అసహత్వాత్ కిం హేమాది మాత్రమేవ స్వస్తికాదేః ఆరమ్భకమ్? ఉత రుచకాది? అథ రుచకాది ఆశ్రయో హేమాది? న తావత్ హేమాది మాత్రమ్ ఆరమ్భకం, హేమ వ్యతిరిక్తస్య కార్యస్య అభావాత్. స్వాత్మానం ప్రతి ఆత్మన ఆరంభకత్వ అసంభవాత్ చ.

హేమ వ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యతే ఇతి చేత్, న హేమ వ్యతిరిక్తం తత్, హేమ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తదతిరిక్త వస్త్వన్తర అనుపలబ్ధేః

చ. బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిభిః వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితి చేత్, న, అనిరూపిత వస్త్వవలంబనానాం బుద్ధి శబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికా రజత బుద్ధి శబ్దాదివత్ భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తర సద్భావస్య అసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాది స్వస్తికాదేః ఆరమ్భకమ్. స్వస్తికే హి రుచకం, పటే ఇవ తన్తవః భవతా అపి న ఉపలభ్యతే. నాపి రుచక ఆశ్రయభూతం హేమ, రుచక ఆశ్రయ ఆకారేణ హేమ్నః స్వస్తికే అనుపలబ్ధేః.

అతో మృదాది కారణ అతిరిక్తస్య కార్యస్య అసత్యత్వ దర్శనాత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్ కార్యత్వేన మిథ్యాభూతమ్. తదిదం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ సుఖ ప్రతిపత్తయే కాల్పనిక మృదాది సత్యత్వమ్ ఆశ్రిత్య కార్యస్య అసత్యత్వం ప్రతిపాదితమ్. పరమార్థతస్తు మృత్ సువర్ణాది కారణమ్ అపి ఘట రుచకాది కార్యవత్ మిథ్యా భూతమ్, బ్రహ్మ కార్యత్వ అవిశేషాత్.

“ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమ్”, “నేహ నానాస్తి కిఞ్చన”, “మృత్యోః సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవ పశ్యతి”, “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవ అభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్”, “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే” ఇత్యేవమాదిభిః శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమ్ అవగమ్యతే. న చ ఆగమ అవగత అర్థస్య ప్రత్యక్ష విరోధః శఙ్కనీయః, యథా ఉక్త ప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వ

అవగమాత్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్ర విషయత్వాత్ చ. విరోధే సత్యపి అసంభావిత దోషస్య చరమ భావినః స్వరూప సద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాది అపేక్షత్వే అపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతాత్ బ్రహ్మణో అన్యత్ సర్వం మిథ్యా.

న చ ప్రపంచ మిథ్యాత్వేన జీవ మిథ్యాత్వమ్ ఆశంకనీయమ్, బ్రహ్మణః ఏవ జీవ భావాత్. బ్రహ్మైవ హి సర్వ శరీరేషు జీవ భావమ్ అనుభవతి - "అనేన జీవేనాత్మనా అను ప్రవిశ్య", "ఏకో దేవస్సర్వ భూతేషు గూఢః", "ఏకో దేవః బహుధా నివిష్టః", "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢో ఆత్మా న ప్రకాశతే", "నాన్యో అతో అస్తి ద్రష్టా" ఇత్యేవమాదిభ్యః. నను, ఏకమేవ బ్రహ్మ సర్వ శరీరేషు జీవ భావమ్ అనుభవతి చేత్, 'పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమ్' ఇతివత్ సర్వ శరీరేషు సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధానం స్యాత్, జీవేశ్వర బద్ధ ముక్త శిష్య ఆచార్యజ్ఞత్వ అజ్ఞత్వాది వ్యవస్థా చ న స్యాత్.

అత్ర కేచిత్ అద్వితీయత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపయన్తః ఏవ ఏవం సమాదధతే - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబింబ భూతానాం జీవానాం సుఖిత్వ దుఃఖిత్వాదయః ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబింబానాం మణి కృపాణ దర్పణాదిషు ఉపలభ్యమానానామ్ అల్పత్వ మహత్త్వ మలినత్వ విమలత్వాదివత్ తత్తత్ ఉపాధివశాత్ వ్యవస్థాప్యన్తే. నను, "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య" ఇత్యాది శ్రుతేః న జీవాః

బ్రహ్మణః భిద్యన్తే ఇత్యుక్తమ్, సత్యమ్, పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమ్ ఆశ్రిత్య ఇయం వ్యవస్థా ఉచ్యతే.

కస్య పునః కల్పనా? న తావత్ బ్రహ్మణః, తస్య పరిశుద్ధ జ్ఞానాత్మనః కల్పనా శూన్యత్వాత్. నాపి జీవానామ్, ఇతరేతర ఆశ్రయత్వ ప్రసఙ్గాత్. కల్పనాధీనో హి జీవభావః. జీవాశ్రయా చ కల్పనా ఇతి.

నైతదేవమ్, అవిద్యా జీవ భావయోః బీజాఙ్కురన్యాయేన అనాదిత్వాత్. కిఞ్చ, ప్రాసాద నిగరణాదివత్ అనుపపన్నతైక వేషాయామ్ అవస్తుభూతాయామ్ అవిద్యాయాం న ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషాః అనవక్లుప్తిమ్ ఆవహన్తి. వస్తుతః బ్రహ్మ అవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వే అపి కృపాణాది గత ముఖ ప్రతిబిమ్బ శ్యామతాదివత్ ఔపాధిక అశుద్ధి సంభవాత్ అవిద్యాశ్రయత్వ ఉపపత్తేః కాల్పనికత్వ ఉపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బ గత శ్యామతాదివత్ జీవగత అశుద్ధిః అపి భ్రాంతిః ఏవ. అన్యథా అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గాత్, జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహ అనాదిత్వాత్ న తత్ హేతుః అన్వేషణీయః ఇతి.

తదేతత్ అవిదిత అద్వైత యాథాత్మ్యానాం భేదవాద శ్రద్ధాలు జన సబహుమాన అవలోకన లిప్సా విజృమ్భితమ్. తథాహి - జీవస్య అకల్పిత స్వాభావిక రూపేణ అవిద్యా ఆశ్రయత్వే బ్రహ్మణః ఏవ

అవిద్యా ఆశ్రయత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్ కల్పితేన ఆకారేణ అవిద్యా ఆశ్రయత్వే జడస్య అవిద్యా ఆశ్రయత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్, న ఖలు అద్వైతవాదినః తదుభయ వ్యతిరిక్తమ్ ఆకారమ్ అభ్యుపగచ్ఛంతి. కల్పిత ఆకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవ అవిద్యా ఆశ్రయత్వమితి చేత్, తత్ న, స్వరూపస్య అఖణ్డైకరసస్య అవిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వ అసిద్ధేః. అవిద్యా ఆశ్రయాకారః ఏవ హి నిరూప్యతే.

కిఞ్చ బన్ధ మోక్షాది వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం హి జీవ అజ్ఞానవాద ఆశ్రయణమ్. సా తు వ్యవస్థా జీవ అజ్ఞాన పక్షే అపి న సిద్ధ్యతి. అవిద్యా వినాశే ఏవ హి మోక్షః. తత్ర ఏకస్మిన్ ముక్తే అవిద్యా వినాశాత్ ఇతరే అపి విముచ్యేరన్. అన్యస్య అముక్తత్వాత్ అవిద్యా తిష్ఠతి ఇతి చేత్, తర్హి ఏకస్యాపి అముక్తిః స్యాత్, అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతి జీవమ్ అవిద్యాభేదః కల్ప్యతే, తత్ర యస్య అవిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే, యస్య తు అవినష్టా స భర్త్స్యతే ఇతి చేత్, తత్ న. ప్రతి జీవమ్ ఇతి జీవ భేదమ్ ఆశ్రిత్య బ్రూషే, స జీవభేదః కిం స్వాభావికః? ఉత అవిద్యా కల్పితః?

న తావత్ స్వాభావికః, అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధి అర్థస్య చ అవిద్యాకల్పనస్య వ్యర్థత్వాత్. అథ అవిద్యా కల్పితః, తత్ర ఇయం జీవభేద కల్పికా అవిద్యా కిం బ్రహ్మణః? ఉత జీవానామ్?

బ్రహ్మణః ఇతి చేత్, ఆగతః అసి మదీయం మార్గమ్.

అథ జీవానామ్, కిమస్యాః జీవభేద క్లుప్తి సిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసి? అథ ప్రతి జీవం బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం యాః అవిద్యాః కల్ప్యన్తే, తాభిః ఏవ జీవ భేదో అపి ఇతి మనుషే, జీవ భేద సిద్ధౌ తాః సిద్ధ్యన్తి. తాసు సిద్ధాసు జీవ బేధ సిద్ధిః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. న చ అత్ర బీజాఙ్కుర న్యాయః సిద్ధ్యతి.

బీజాఙ్కురేషు హి అన్యత్ అన్యత్ బీజమ్ అన్యస్య అన్యస్య అఙ్కురస్య ఉత్పాదకమ్. ఇహ తు యాభిః అవిద్యాభిః యే జీవాః కల్ప్యన్తే, తానేవ ఆశ్రిత్య తాసాం సిద్ధిః ఇతి అశకనీయతా. అథ బీజాఙ్కుర న్యాయేన పూర్వ పూర్వ జీవ ఆశ్రయాభిః అవిద్యాభిః ఉత్తరోత్తర జీవకల్పనాం మన్యసే, తథా సతి జీవానాం భఙ్గురత్వమ్ అకృత అభ్యాగమ కృత విప్రణాశాది ప్రసఙ్గశ్చ. అత ఏవ బ్రహ్మణః పూర్వ పూర్వ జీవ ఆశ్రయాభిః అవిద్యాభిః ఉత్తరోత్తర జీవ భావః కల్పనమ్ ఇత్యపి నిరస్తమ్. అవిద్యా ప్రవాహే అభ్యుపగమ్యమానే తత్ కల్పిత జీవభావస్యాపి తద్వత్ ప్రవాహ అనాదితా స్యాత్, న ధ్రువ రూపతా. ఆమోక్షాత్ చ జీవస్య ధ్రువత్వమ్ ఇష్టం న సిద్ధ్యేత్.

యత్ చ ఉక్తమ్ అవిద్యాయాః అవస్తు రూపత్వేన అనుపపన్నతా ఏకవేషాయాః న ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాదయో

వస్తుదోషాః అనవక్లుప్తిమ్ ఆవహన్తీతి. తథా సతి ముక్తాన్ పరం చ బ్రహ్మ ఆశ్రయేత్ అవిద్యా, శుద్ధవిద్యా స్వరూపత్వాత్ అశుద్ధిరూపా న తత్ర ప్రసజతి ఇతి చేత్, కిమ్ ఉపపత్తి అనువర్తినీ అవిద్యా? ఏవం తర్హి ఉక్తాభిః ఉపపత్తిభిః జీవాన్ అపి న ఆశ్రయేత్. కిఞ్చ, జీవాశ్రయాయాః అవిద్యాయాః తత్త్వ జ్ఞానోదయాత్ నాశే సతి జీవో నశ్యేత్ వా? న వా? యది నశ్యేత్, స్వరూపోచ్ఛిత్తి లక్షణో మోక్షః స్యాత్. నోచేత్ అవిద్యానాశే అపి అనిర్మోక్షః, బ్రహ్మ స్వరూప వ్యతిరిక్త జీవత్వ అవస్థానాత్.

యత్ చ ఉక్తం మణి కృపాణ దర్పణాదిషు ఉపలభ్యమాన ముఖ మలినత్వ విమలత్వాదివత్ శుద్ధి అశుద్ధ్యాది వ్యవస్థా ఉపపత్తిః ఇతి. తత్ర ఇదం విమర్శనీయమ్ - అల్పత్వ మలినత్వాదయః ఔపాధికాః దోషాః కదా నశ్యేయుః? ఇతి. కృపాణాది ఉపాధి అపగమే ఇతి చేత్, కిం తదా అల్పత్వాది ఆశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతి వా? న వా? తిష్ఠతి చేత్, తత్ స్థానీయస్య జీవస్యాపి స్థితత్వాత్ అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గః. నశ్యతి చేత్ తద్వత్ ఏవ జీవ నాశాత్ స్వరూపోచ్ఛిత్తి లక్షణో మోక్షః స్యాత్.

కిఞ్చ, యస్య హి అపురుషార్థ రూప దోష ప్రతిభాసః తస్య తదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర కిమ్ ఔపాధిక దోష ప్రతిభాసో బిమ్బ స్థానీయస్య బ్రహ్మణః? ఉత ప్రతిబిమ్బ స్థానీయస్య జీవస్య?

ఉత అన్యస్య కస్యచిత్? ఆద్యయోః కల్పయోః దృష్టాన్తః అయం న సఙ్గచ్ఛతే, ముఖస్య ముఖ ప్రతిబిమ్బస్య చ అల్పత్వాది దోష ప్రతిభాస శూన్యత్వాత్. న హి ముఖం తత్ ప్రతిబింబం వా చేతయతే. బ్రహ్మణో దోష ప్రతిభాసే బ్రహ్మ అవిద్యా ప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయో అపి కల్పో న కల్పతే, జీవ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టుః అభావాత్.

కిఞ్చ, అవిద్యా కల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః కః? ఇతి నిరూపణీయమ్. న తావత్ అవిద్యా, అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః, ఆత్మాశ్రయ దోష ప్రసఙ్గాత్, శుక్తికా రజతాదివత్, అవిద్యా కల్ప్యత్వాత్ చ జీవ భావస్య. బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్, బ్రహ్మ అజ్ఞానమేవ ఆయాతమ్. కిం చ, బ్రహ్మ అజ్ఞాన అనభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్ పశ్యతి వా? న వా? న పశ్యతి చేత్, ఈక్షా పూర్వికా విచిత్ర సృష్టిః నామరూప వ్యాకరణమ్ ఇత్యాదిః బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి, అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ న అవిద్యామన్తరేణ జీవాన్ పశ్యతి ఇతి బ్రహ్మ అజ్ఞాన ప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయా అవిద్యా విభాగవాదో అపి నిరస్తః.

అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినో అపి బ్రహ్మణో జీవ దర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్ అదృష్ట్వా మోహయితుమ్ అలమ్. నాపి మాయా మాయావినో దర్శన సాధనమ్, దృష్టేషు పరేషు తత్ మోహన సాధన మాత్రత్వాత్ తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య

జీవ దర్శిత్వం కుర్వతీ జీవ మోహనస్య హేతుః ఇతి మన్యసే, తర్హి పరిశుద్ధస్య అఖణ్డైకరస స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా మాయాపర పర్యాయా అవిద్యా ఏవ స్యాత్.

అథ మతమ్ - విపరీత దర్శన హేతుః అవిద్యా, మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీత దర్శన హేతుః. అతః తస్యాః న అవిద్యాత్వమ్ ఇతి. నైవమ్. చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్ర దర్శన హేతోః అపి అవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి, న తర్హి తత్ మోహయతి. న హి అనున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్ మోహయితుమ్ ఈహతే. అథ అపురుషార్థ అపరమార్థ దర్శన హేతుః అవిద్యా, మాయా తు బ్రహ్మణః న అపురుషార్థ దర్శన హేతుః. అతో అస్యాః న అవిద్యాత్వమ్ ఇతి మతమ్. తత్ న.

ద్విచన్ద్ర జ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వ అభావే న అపురుషార్థత్వ అభావే అపి తత్ హేతుః అవిద్యా ఏవ. తన్నిరసనే చ ప్రయస్యన్తి. యది చ న అపురుషార్థ దర్శనకరీ మాయా తర్హి అనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు, కో దోషః? ఇతి చేత్, ద్వైత దర్శనమేవ దోషః. "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి... యత్ర త్వస్య సర్వమ్ ఆత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్" ఇత్యాది అద్వైత శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః, పరమార్థ విషయాః అద్వైత శ్రుతయః,

మాయాయాః తు అపరమార్థత్వాత్ అవిరోధః ఇతి చేత్, అపరిచ్ఛిన్న ఆనందైక స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అపరమార్థభూత మాయా దర్శనం తద్వృత్తా చ అవిద్యామన్తరేణ న ఉపపద్యతే.

కిఞ్చ, అపరమార్థ భూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః? జీవ మోహనమ్ ఇతి చేత్, అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనమ్? క్రీడా ఇతి చేత్, అపరిచ్ఛిన్న ఆనందస్య కిం క్రీడయా? పరిపూర్ణ భోగానామ్ ఏవ క్రీడా పురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టా ఇతి చేత్, నైవమిహ ఉపపద్యతే. న హి అపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైః అపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైః నిష్పన్నయా అపరమార్థ భూతయా క్రీడయా అపరమార్థభూతేన చ తత్ ప్రభాసేన అనున్మత్తానాం క్రీడారసో నిష్పద్యతే. మాయా ఆశ్రయతయా అభిమత బ్రహ్మ వ్యతిరేకేణ అవిద్యా ఆశ్రయస్య జీవస్య కల్పనా అసంభవశ్చ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మ ఏవ అనాది అవిద్యా శబలం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇతి అద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుపయద్భిః అభ్యుపేత్యమ్.

యత్తు బన్ధమోక్ష వ్యవస్థా న ఉపపద్యతే ఇతి, న తత్ బ్రహ్మ అజ్ఞానవాదినః చోద్యమ్, ఏకస్యైవ బ్రహ్మణో అజ్ఞస్య స్వ అజ్ఞాన నివృత్త్యా మోక్ష్యమాణత్వాత్ బద్ధ ముక్తాది వ్యవస్థాయాః ఏవ అభావాత్. వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చ బద్ధ ముక్త శిష్యాచార్యాది

వ్యవస్థాయాః కాల్పనికత్వాత్, స్వప్న దర్శినః ఇవ చ ఏకస్యా ఏవ అవిద్యయా సర్వకల్పన ఉపపత్తేః. స్వప్నదృశా హి ఏకేన దృష్టాః శిష్యాచార్యాదయః తత్ అవిద్యా కల్పితాః ఏవ. అత ఏవ బహ్వావిద్యా కల్పనమ్ అపి న యుక్తిమత్. పారమార్థికీ బన్ధ మోక్ష వ్యవస్థా స్వపర వ్యవస్థా చ జీవ అజ్ఞానవాదినా అపి న అభ్యుపేయతే. అపారమార్థికీ తు ఏకస్యైవ అవిద్యయా ఉపపద్యతే.

ప్రయోగశ్చ - బన్ధమోక్ష వ్యవస్థాః స్వపర వ్యవస్థాశ్చ స్వ అవిద్యా కల్పితాః, అపారమార్థికత్వాత్, స్వప్న దృష్ట వ్యవస్థావత్ ఇతి. శరీరాన్తరాణ్యపి మయా ఏవ ఆత్మవన్తి, శరీరత్వాత్, ఏతత్ శరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపి మత్అవిద్యా కల్పితాని, శరీరత్వాత్, కార్యత్వాత్, జడత్వాత్, కల్పితత్వాత్ వా, ఏతత్ శరీరవత్. వివాద అధ్యాసితం చేతనజాతమ్ అహమేవ, చేతనత్వాత్, యత్ అనహమ్ తత్ అచేతనం దృష్టమ్. యథా ఘటః. అతః స్వపర విభాగో బద్ధ ముక్త శిష్య ఆచార్యాది వ్యవస్థాశ్చ ఏకస్య అవిద్యా కల్పితాః.

ద్వైతవాదినో అపి బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా దురుపపాదా, అతీతానాం కల్పానామ్ ఆనన్త్యాత్ ఏకైకస్మిన్ కల్పే ఏకైక ముక్తావపి సర్వేషాం మోక్ష సంభవాత్ అముక్త అనుపపత్తేః. అనన్తత్వాత్ ఆత్మనామ్, అముక్తాశ్చ సన్తీతి చేత్, కిమిదమ్ అనన్తత్వమ్? అసఙ్ఖ్యేయత్వమ్ ఇతి చేత్, న , భూయస్త్వాత్ అల్పజ్ఞైః అసఙ్ఖ్యేయత్వే

అపి ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సఙ్ఖ్యేయాః ఏవ. తస్యాపి అశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం న స్యాత్. ఆత్మనాం నిస్సఙ్ఖ్యత్వాత్ ఈశ్వరస్య అవిద్యమాన సఙ్ఖ్యావేదన అభావో న అసార్వజ్ఞ్యమ్ ఆవహతి ఇతి చేత్, భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యా విధురత్వం న ఉపపద్యతే. ఆత్మానః సఙ్ఖ్యావన్తః, భిన్నత్వాత్, మాష సర్షప ఘట పటాదివత్. భిన్నత్వే చ ఆత్మనాం ఘటాదివత్ జడత్వమ్ అనాత్మత్వం క్షయిత్వం చ ప్రసజ్యతే.

బ్రహ్మణశ్చ అనన్తత్వం న స్యాత్. అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేద రహితత్వమ్. భేదవాదే చ వస్త్వన్తరాత్ విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేద రహితత్వం న శక్యతే వక్తుమ్. వస్త్వన్తరభావః ఏవ హి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చ అపరిచ్ఛిన్నత్వం చ న యుజ్యతే. వస్త్వన్తరాత్ విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః ఏవ ఘటాదయః దేశతః కాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాః హి దృష్టాః. తథా సర్వే చేతనాః బ్రహ్మ చ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే. ఏవఞ్చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్" ఇత్యాదిభిః సర్వప్రకార పరిచ్ఛేద రహితత్వం వదద్భిః విరోధః. ఉత్పత్తి వినాశాదయశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరన్. కాలపరిచ్ఛేదః ఏవ హి ఉత్పత్తి వినాశ భాగిత్వమ్. అతః ఏకస్య ఏవ అపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణో అవిద్యా విజృమ్భితం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం కృత్స్నం జగత్. సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధాన వ్యవస్థాదయో అపి స్వాప్న వ్యవస్థావత్ అవిద్యా స్వాభావ్యాత్ ఉపపద్యన్తే. తస్మాత్ ఏకమేవ నిత్య ముక్త స్వప్రకాశ స్వభావమ్

అనాది అవిద్యావశాత్ జగదాకారేణ వివర్తతే ఇతి పరమార్థతో బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త అభావాత్ తత్ అనన్యత్వం జగతః ఇతి.

అత్రోచ్యతే - నిర్విశేష స్వప్రకాశ మాత్రం బ్రహ్మ అనాది అవిద్యా తిరోహిత స్వ స్వరూపం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇత్యేతత్ ప్రకాశ స్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశ నివృత్తి రూప తిరోధానే స్వరూప నాశ ప్రసఙ్గేన తిరోధాన అసంభవాదిభ్యః సకల ప్రమాణ విరుద్ధం స్వ వచన విరుద్ధం చ ఇతి పూర్వ మేవ ఉక్తమ్. యత్ పునరుక్తం కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం యుక్తి బాధితత్వేన శుక్తికా రజతాదివత్ భ్రమః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, యుక్తేః అభావాత్. యత్ తు అనువర్తమానస్య కారణ మాత్రస్య సత్యత్వమ్, వ్యావర్తమానానాం ఘట శరావాది కార్యాణామ్ అసత్యత్వమ్ ఇతి, తదపి అన్యత్ర దృష్టస్య అన్యత్ర వ్యావర్తమానతా న బాధికా ఇత్యాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతమ్.

యత్ చ ఉపలభ్యమానత్వ వినాశిత్వాభ్యాం సత్ అసత్ అనిర్వచనీయత్వేన కార్యస్య మృషాత్వమ్ ఇతి, తత్ అసత్. ఉపలబ్ధి వినాశ యోగో హి న మిథ్యాత్వం సాధయతి. కిం తు అనిత్యత్వమ్ యత్ దేశ కాల సంబన్ధితయా యత్ ఉపలబ్ధం, తత్ దేశ కాల సమ్బన్ధితయా బాధితత్వమేవ హి తస్య మిథ్యాత్వే హేతుః దేశాన్తర కాలాన్తర సమ్బన్ధితయా ఉపలబ్ధస్య అన్యదేశ కాల

సమ్బన్ధిత్వేన బాధితత్వం దేశాన్తర కాలాన్తర అవ్యాప్తి మాత్రం సాధయతి. న తు మిథ్యాత్వమ్. ప్రతి ప్రయోగశ్చ- ఘటాది కార్యం సత్యమ్, దేశ కాలాది ప్రతిపన్న ఉపాధౌ అబాధితత్వాత్, ఆత్మవత్.

యత్ చ ఉక్తం కారణ స్వరూపాత్ అవికృతాత్ వికృతాత్ చ కార్యోత్పత్తిః న సంభవతి ఇతి, తత్ అసత్, దేశ కాలాది సహకారి సమవహితాత్ కారణాత్ కార్యోత్పత్తి సంభవాత్. తత్ సమవధానం చ వికృతస్య అవికృతస్య చ న సంభవతి ఇతి యదుక్తమ్, తత్ అయుక్తమ్, పూర్వమ్ అవికృతస్యైవ దేశ కాలాది సమవధాన సంభవాత్. అవికృతత్వ అవిశేషాత్ పూర్వమపి దేశ కాలాది సమవధానం ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, న, దేశ కాలాది సమవధానస్య కారణాన్తర ఆయత్తస్య ఏతత్ ఆయత్తత్వ అభావాత్. అతో దేశ కాలాది సమవధాన రూప విశేషమ్ ఆపన్నం కారణం కార్యమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి న కిఞ్చిత్ అవహీనమ్. కారణస్య చ కార్యం ప్రతి ఆరమ్భకత్వమ్ అబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణ అపహ్నోతుం శక్యతే.

యత్తు హేమాది మాత్రస్య రుచకాది కార్యస్య ఏతత్ ఆశ్రయస్య వా హేమాదేః ఆరమ్భకత్వం న సంభవతి ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, హేమాది మాత్రస్యైవ యథోక్త పరికర యుక్తస్య ఆరమ్భకత్వ సంభవాత్. న చ ఆరమ్భక హేమ వ్యతిరిక్తం కార్యం

న దృశ్యతే ఇతి వక్తుం శక్యమ్, హేమ అతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిభిః వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాత్ చ. న చ అయం శుక్తికా రజతాదివత్ భ్రమః, ఉత్పత్తి వినాశయోః అన్తరాలే ఉపలభ్యమానస్య తత్ దేశకాల సమ్బన్ధితయా బాధా అదర్శనాత్. న చ అస్యాః ఉపలబ్ధేః బాధికా కాచిత్ అపి యుక్తిః దృశ్యతే. ప్రాక్ అనుపలబ్ధ స్వస్తిక ఉపలబ్ధి వేలాయామ్ అపి హేమ ప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తిక ఆశ్రయతయా హేమ్నో అపి అనువృత్తేః అవిరుద్ధా.

శ్రుతిభిః తు ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ సాధనం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. యత్ చ అన్యత్ అత్ర ప్రత్యక్ష అవిరోధాది ప్రతి వక్తవ్యం - తదపి సర్వం పూర్వమేవ సు ఉక్తమ్.

యత్ చ ఉక్తమ్ ఏకేన ఆత్మనా సర్వాణి శరీరాణి ఆత్మవన్తి ఇతి, తత్ అసత్, ఏకస్యైవ సర్వ శరీర ప్రయుక్త సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధాన ప్రసఙ్గాత్. సౌభరి ప్రభృతిషు హి ఆత్మైకత్వేన అనేక శరీర ప్రయుక్త సుఖాది ప్రతిసన్ధానమ్ ఏకస్య దృశ్యతే. న చ అహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వాత్ తద్భేదాత్ ప్రతిసన్ధాన అభావో న ఆత్మభేదాత్ ఇతి వక్తుం శక్యమ్.

ఆత్మా జ్ఞాతా ఏవ, స చ అహమర్థః ఏవ, అన్తః కరణ భూతః తు అహఙ్కారో జడత్వాత్ కరణత్వాత్ చ శరీర ఇన్ద్రియాదివత్ న జ్ఞాతా ఇతి ఉపపాదితత్వాత్. యత్ చ శరీరత్వ జడత్వ కార్యత్వ కల్పితత్వైః సర్వశరీరాణామ్ ఏకస్య అవిద్యా కల్పితత్వమ్ ఉక్తమ్,

తదపి, సర్వ శరీరాణామ్ అవిద్యా కల్పితత్వస్యైవ అభావాత్ అయుక్తమ్, తత్ అభావశ్చ అబాధితస్య సత్యత్వ ఉపపాదనాత్. యత్ చ చేతనాత్ అన్యస్య జడత్వ దర్శనాత్ సర్వ చేతనానామ్ అనన్యత్వమ్ ఉక్తమ్, తదపి సుఖ దుఃఖ వ్యవస్థయా భేద ఉపపాదనాత్ ఏవ నిరస్తమ్.

యత్తు, మయైవ ఆత్మవన్తి మత్అవిద్యా కల్పితాని అహమేవ సర్వం చేతన జాతమ్ ఇతి అహమర్థస్య ఐక్యమ్ ఉపపాదితమ్, తత్ అజ్ఞాత స్వ సిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తి జల్పితమ్. అహం, త్వమ్ ఆది అర్థ అవిలక్షణం చిన్మాత్రం హి ఆత్మా త్వన్మతే.

కిఞ్చ, నిర్విశేష చిన్మాత్ర అతిరేకి సర్వం మిథ్యా ఇతి వదతః మోక్షార్థ శ్రవణాది ప్రయత్నో నిష్ఫలః, అవిద్యా కార్యత్వాత్. శుక్తికా రజతాదిషు రజతాది ఉపాదానాది ప్రయత్నవత్ మోక్షార్థ ప్రయత్నో వ్యర్థః, కల్పిత ఆచార్య ఆయత్త జ్ఞాన కార్యత్వాత్, శుక ప్రహ్లాద వామదేవాది ప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానం న బన్ధ నివర్తకమ్, అవిద్యా కల్పిత వాక్య జన్యత్వాత్, స్వయమ్ అవిద్యా ఆత్మకత్వాత్, అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాతృ ఆశ్రయత్వాత్, కల్పిత ఆచార్య ఆయత్త శ్రవణ జన్యత్వాత్ వా, స్వాప్న బన్ధ నివర్తన వాక్య జన్య జ్ఞానవత్.

కించ, నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ మిథ్యా, అవిద్యా కార్య జ్ఞాన గమ్యత్వాత్, అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాతృ ఆశ్రయ జ్ఞాన గమ్యత్వాత్,

అవిద్యాత్మక జ్ఞాన గమ్యత్వాత్ వా, యదేవం తత్తథా, యథా స్వాప్న గన్ధర్వ నగరాదిః.

న చ నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ స్వయం ప్రకాశతే, యేన న ప్రమాణాన్తరమ్ అపేక్షతే. యత్తు ఆత్మ సాక్షికం స్వయం ప్రకాశ జ్ఞానం దృశ్యతే, తత్తు జ్ఞేయ విశేష సిద్ధి రూపం జ్ఞాతృగతమ్ ఏవ దృశ్యతే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. యాని చ తస్య నిర్విశేషత్వ సాధకాని యౌక్తికాని జ్ఞానాని ఉపన్యస్తాని, తాని చ అనన్తర ఉక్తైః 'అవిద్యా కార్యత్వాత్' ఇత్యాదిభిః అనుమానైః నిరస్తాని. న చ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్య అజ్ఞాన సాక్షిత్వమ్ అహఙ్కారాది జగత్ భ్రమశ్చ ఉపపద్యతే. సాక్షిత్వ భ్రమాదయః అపి హి జ్ఞాతృ విశేష గతాః దృష్టాః న జ్ఞప్తి మాత్ర గతాః. న చ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్త ప్రకాశతా వా సిధ్యతి. ప్రకాశో హి కస్యచిత్ పురుషస్య కఞ్చన అర్థ విశేషం ప్రతి సిద్ధి రూపో దృశ్యతే. తత ఏవ హి తస్య స్వయం ప్రకాశతా ఉపపాద్యతే భవద్భిః అపి. న చ అతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సంభవతి.

యః పునః స్వగోష్ఠీషు అపరమార్థాత్ అపి పరమార్థ కార్యం దృశ్యతే ఇతి ఉద్ఘోషః, సోఽపి తాని కార్యాణి సర్వాణి అబాధిత కల్పాని వ్యావహారిక సత్యాని వస్తుతః తు అవిద్యాత్మకాని ఏవ ఇతి స్వ అభ్యుపగమాదేవ నిరస్తః. అస్మాభిః అపి సర్వత్ర పరమార్థాత్ ఏవ కారణాత్ సర్వ కార్య ఉత్పత్తిమ్ ఉపపాదయద్భిః పూర్వమేవ

నిరస్తః. న చ త్వయా ఏషామ్ అనుమానానాం శ్రుతి విరోధో వక్తుం శక్యతే, శ్రుతేః అపి అవిద్యా కార్యత్వేన అవిద్యాత్మకత్వేన చ ఉక్త దృష్టాన్తేభ్యో విశేష అభావాత్.

యత్తు బ్రహ్మణో అపారమార్థిక జ్ఞాన గమ్యత్వే అపి పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనాత్ బ్రహ్మ సత్యమేవ ఇతి, తదసత్, దుష్ట కారణజన్య జ్ఞాన గమ్యత్వే నిశ్చితే సతి పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనస్య అకిఞ్చిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్య జన్య జ్ఞానస్య పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనే అపి దోషమూలత్వ నిశ్చయాత్ ఏవ తదర్థస్య అసత్యత్వమ్.

కిం చ, "నేహ నానాస్తి కించన", "విజ్ఞానమ్ ఆనన్దం బ్రహ్మ" ఇతి విజ్ఞానమాత్ర అతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్ పరత్వాత్ పశ్చాత్తన బాధా దర్శనమ్ ఉచ్యతే. శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాపి అభావం వదతః తస్మాత్ పరత్వేన పశ్చాత్తన బాధో దృశ్యతే. సర్వ శూన్యత్వ అతిరేకి నిషేధ అసంభవాత్ తస్యైవ పశ్చాత్తన బాధా దర్శనమ్. దోష మూలత్వం తు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్త జన్మనః సర్వ శూన్య జ్ఞానస్య అపి అవిశిష్టమ్.

అతః సర్వం విజ్ఞాన జాతం పారమార్థిక జ్ఞాతృ గతం, స్వయం చ పరమార్థ భూతమ్ అర్థ విశేష సిద్ధి రూపమ్, తత్ర కించిత్ జ్ఞానం దోష మూలమ్, దోషశ్చ పరమార్థః, కించిత్ చ నిర్దోష పారమార్థిక

సామగ్రీ జన్యమ్ ఇతి యావత్ న అభ్యుపేయతే, న తావత్ సత్య మిథ్యార్థ వ్యవస్థా లోక వ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారో హి పారమార్థికో భ్రాన్తి రూపశ్చ పారమార్థిక జ్ఞాతృ గత అర్థ విశేష సిద్ధి రూప ప్రకాశ పూర్వకః. నిర్విశేష సన్మాత్రస్య తు పారమార్థికస్య అపారమార్థికస్య ప్రతిభాసాదేః హేతుత్వ అసంభవాత్ లోక వ్యవహారో న సంభవతి.

యత్ చ, తైః నిరధిష్ఠాన భ్రమ అసంభవాత్ సర్వాధ్యాస అధిష్ఠానస్య సత్ మాత్రస్య పారమార్థికత్వమ్ ఉక్తమ్. తదపి దోష దోషాశ్రయత్వ జ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామ్ అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తివత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః నిరస్తమ్. అథ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి న క్వచిత్ భ్రమో దృష్టః ఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి మన్యసే, హన్త తర్హి దోష దోషాశ్రయత్వ జ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామ్ అపారమార్థ్యే అపి న క్వచిత్ భ్రమో దృష్టః ఇతి దర్శన ఆనుగుణ్యేన తేషామ్ అపి పారమార్థ్యమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః, అన్యత్ర తత్ సంరమ్భాత్.

యత్తు భేదపక్షే అపి అతీత కల్పానామ్ ఆనన్త్యాత్ సర్వేషామ్ ఆత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధ అసంభవాత్ బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా న సంభవతి ఇతి, తత్ ఆత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్. యత్తు ఆత్మనాం భిన్నత్వే

మాష సర్షప ఘట పటాదివత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి, తత్ర ఘటాదీనామ్ అపి అనన్తత్వాత్ దృష్టాన్తః సాధ్య వికలః స్యాత్. దశ ఘటాః సహస్రం మాషాః ఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యతే ఇతి చేత్, సత్యమ్. తత్తు న ఘటాది స్వరూపగతమ్, అపి తు దేశకాలాది ఉపాధిమత్ ఘటాది గతమ్. తాదృశం తు సఙ్ఖ్యావత్త్వమ్ ఆత్మనామ్ అభ్యుపగచ్ఛామః. న చ తావతా సర్వ ముక్తి ప్రసఙ్గః ఆత్మ స్వరూప ఆనన్త్యాత్.

యత్తు ఆత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివత్ జడత్వ అనాత్మత్వ క్షయిత్వ ప్రసఙ్గః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, ఏక జాతీయానాం భేదస్య తత్ జాతీయానాం జాతి అన్తరీయత్వ అనాపాదకత్వాత్. న హి ఘటానాం భేదః తేషాం పటత్వమ్ ఆపాదయతి.

యత్తు భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాత్ దేశకాలాభ్యామ్ అపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యతే ఇతి అనన్తత్వం బ్రహ్మణో న సిద్ధ్యతి ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామ్ అపి దేశ కాల పరిచ్ఛేదస్య న్యూన అధిక భావేన అనియమ దర్శనాత్, దేశ కాల సంబన్ధ ఆయత్తాయాః ప్రమాణాన్తర ఆయత్త నిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణః సర్వ దేశ కాల సంబన్ధస్య అపి ప్రమాణాన్తరాత్ ఆపతతః విరోధ అభావాత్. వస్తుతః పరిచ్ఛేద మాత్రాత్ అపి సర్వ ప్రకార పరిచ్ఛేద రహితత్వ అభావాత్ ఆనన్త్య అసిద్ధిః ఇతి చేత్, తత్ భవతో అపి

అవిద్యా విలక్షణత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపయతః సమానమ్. అతః సతో అవిద్యా విలక్షణత్వ అభ్యుపగమాత్ బ్రహ్మణః అపి, భిన్నత్వేన భేద ప్రయుక్తాః దోషాః సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్.

యది అవిద్యా విలక్షణత్వం న అభ్యుపేయతే, తర్హి అవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి లక్షణ వాక్యమపి తతః ఏవ అపార్థకం స్యాత్. భేదతత్త్వ అనభ్యుపగమే హి స్వపక్ష పరపక్ష సాధన దూషణాది వివేక అభావాత్ సర్వమ్ అసమఞ్జసం స్యాత్. ఆనన్త్య ప్రసిద్ధిశ్చ దేశ కాల పరిచ్ఛేద రహితత్వ మాత్రేణ, న వస్తుతః అపి పరిచ్ఛేద రహితత్వేన. తథావిధస్య శశ విషాణాయమానస్య అనుపలబ్ధేః. భేద వాదినః తు సర్వ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరత్వేన బ్రహ్మణః సర్వ ప్రకారత్వాత్ స్వతః పరతః అపి పరిచ్ఛేదో న విద్యతే. తదేవం కారణాత్ భిన్నస్య కార్యస్య సత్యత్వాత్ బ్రహ్మ కార్యం కృత్స్నం జగత్ బ్రహ్మణో అన్యత్ ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'తత్ అనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః'. తస్మాత్ - పరమ కారణాత్ బ్రహ్మణః, అనన్యత్వం - జగతః ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః తత్ ఉపపాదయద్భ్యః అవగమ్యతే. ఆరమ్భణ శబ్దాదిః - యేషాం వాక్యానాం తాని ఆరమ్భణ శబ్దాదీని, "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం", "తదైక్షత బహు స్యాం

ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత'', ''అనేన జీవేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య'', ''సన్మూలాస్సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః...... ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో'' ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాని అపి ఏవంజాతీయకాని అత్ర అభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ ఉపపాదయన్తి.

తథా హి ''స్తబ్ధోఽసి ఉత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమ్ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్'' ఇతి కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైక కారణత్వమ్, కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం చ హృది నిధాయ, కారణభూత బ్రహ్మ విజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి, కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామ్ అజానతా శిష్యేణ ''కథం ను భగవః స ఆదేశః'' ఇతి అన్య జ్ఞానేన అన్యజ్ఞాతతా అసంభవం చోదితః జగతః బ్రహ్మైకకారణతామ్ ఉపదేక్ష్యన్ లౌకిక ప్రతీతి సిద్ధం కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం తావత్ ''యథా సోమ్య ఏకేన మృత్ పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్'' ఇతి దర్శయతి. యథా ఏక మృత్ పిణ్డ ఆరబ్ధానాం ఘట శరావాదీనాం తస్మాత్ అనతిరిక్త ద్రవ్యతయా తత్ జ్ఞానేన జ్ఞాతతా ఇత్యర్థః.

అత్ర కాణాద వాదేన కారణాత్ కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమ్

ఆశఙ్క్య లోక ప్రతీత్యా ఏవ కారణాత్ కార్యస్య అనన్యతామ్ ఉపపాదయతి - "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" ఇతి.

ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే - స్పృశ్యతే ఇతి ఆరమ్భణమ్. "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్ పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునా ఇత్యర్థః. ఘటేన ఉదకమ్ ఆహర ఇత్యాది వాక్ పూర్వకో హి ఉదక ఆహరణాది వ్యవహారః.

తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృత్ ద్రవ్యేణ పృథు బుధ్న ఉదరత్వాది లక్షణో వికారః సంస్థాన విశేషః, తత్ ప్రయుక్తం చ ఘటః ఇత్యాది నామధేయం స్పృశ్యతే - ఉదక ఆహరణాది వ్యవహార విశేష సిద్ధ్యర్థం మృత్ ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తర నామధేయాన్తరభాక్ భవతి. అతో ఘటాద్యపి, 'మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్' మృత్తికా ద్రవ్యమిత్యేవ సత్యమ్, ప్రమాణేన ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః, న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. అతః తస్యైవ మృత్ హిరణ్యాదేః ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తర భాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః ఉపపద్యన్తే. యథా ఏకస్యైవ దేవదత్తస్య అవస్థా భేదైః బాలో యువా స్థవిరః ఇతి బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః కార్య విశేషాశ్చ దృశ్యన్తే.

యదుక్తం సత్యామేవ మృది, ఘటో నష్టః ఇతి వ్యవహారాత్ కారణాత్ అన్యత్ కార్యమ్ ఇతి. తత్ ఉత్పత్తి వినాశాదీనాం కారణ

భూతస్యైవ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషత్వ అభ్యుపగమాత్ ఏవ పరిహృతమ్. తత్తత్అవస్థస్య ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాః తాని తాని చ కార్యాణి ఇతి యుక్తమ్. ద్రవ్యస్య తత్తత్అవస్థత్వం కారక వ్యాపార ఆయత్తమ్ ఇతి తస్య అర్థవత్త్వమ్.

అభివ్యక్తి అనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యాః అనభ్యుపగమాత్ ఏవ పరిహృతాని. ఉత్పత్తి అభ్యుపగమే అపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే, సత ఏవ ఉత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధమ్ ఇదమ్ అభిధీయతే - పూర్వమేవ సత్, తత్ ఉత్పద్యతే చ ఇతి. అజ్ఞాత ఉత్పత్తి వినాశ యాథాత్మ్యస్య ఇదం చోద్యమ్. ద్రవ్యస్య ఉత్తరోత్తర సంస్థాన యోగః పూర్వ పూర్వ సంస్థాన సంస్థితస్య వినాశః, స్వావస్థస్య తు ఉత్పత్తిః. అతః సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్ సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే.

సంస్థానస్య అసతః ఉత్పత్తౌ అసత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గః ఇతి చేత్, అసత్ కార్యవాదినో అపి ఉత్పత్తేః అనుత్పత్తిమత్త్వే సత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చ అనవస్థా. అస్మాకం తు అవస్థానాం పృథక్ ప్రతిపత్తి కార్యయోగ అనర్హత్వాత్ అవస్థావతః ఏవ ఉత్పత్త్యాదికం సర్వమ్ ఇతి నిరవద్యమ్. కపాలత్వ చూర్ణత్వ పిణ్డత్వ అవస్థా ప్రహాణేన ఘటత్వ అవస్థావత్ ఏకత్వ అవస్థా ప్రహాణేన బహుత్వ అవస్థా, తత్ ప్రహాణేన ఏకత్వ అవస్థా చ ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః.

తథా "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్"

ఇతి, సదేవ ఇదమ్ ఇదానీం విభక్త నామ రూపత్వేన నానా రూపం జగత్, అగ్రే నామ రూప విభాగ అభావేన ఏకమేవ ఆసీత్, సర్వశక్తిత్వేన అధిష్ఠాత్రన్తర అసహతయా అద్వితీయం చ ఇతి అనన్యత్వమ్ ఏవ ఉపపాదితమ్. తథా "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి వ్రక్ష్యమాణ తేజః ప్రభృతి వివిధ విచిత్ర స్థిర త్రస రూప జగత్త్వేన ఆత్మనో బహు భవనం సఙ్కల్ప్య, జగత్ సర్గ అభిధానాత్ కార్య భూతస్య జగతః పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ అవసీయతే.

సత్ శబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సత్ ఏవ ఇదమ్ ఇతి నిర్దేశార్హ జగత్త్వమ్, సత్ చ శబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామ రూప విభాగ అభావేన ఏకత్వమ్ అధిష్ఠాత్రన్తర నిరపేక్షత్వమ్, పునః అపి తస్యైవ విచిత్ర స్థిర త్రస రూప జగత్త్వేన బహు భవన సఙ్కల్ప రూప ఈక్షణమ్, యథా సఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి ఆశఙ్క్య ఆహ "సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమ్ ఇమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ఇతి, తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్" ఇత్యాది. "తిస్రోదేవతాః" ఇతి కృత్స్నమ్ అచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన ఏతత్ విచిత్ర నామ రూప భాక్ కరవాణి ఇత్యుక్తమ్. 'అనేన జీవేనాత్మనా' - మదాత్మక జీవేన ఆత్మతయా అనుప్రవిశ్య ఏతత్ విచిత్ర నామ రూప భాక్ కరవాణి ఇత్యర్థః. స్వాత్మనో

జీవస్య చ ఆత్మతయా అనుప్రవేశ కృతం నామ రూప భాక్త్వమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. ''తత్సృష్ట్వా, తదేవ అనుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సత్ చ త్యత్ చ అభవత్'' ఇతి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం సజీవం జగత్ పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయా అనుప్రవిష్టమ్ ఇతి. తదేతత్ కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిత్ అచిత్ వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మ శరీరత్వమ్ పరస్య చ బ్రహ్మణః ఆత్మత్వమ్ అన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితమ్. అనేన పూర్వోక్తా శఙ్కా నిరస్తా.

అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణి ఆత్మతయా అవస్థితే, నామ రూప వ్యాకరణ వచనాత్, చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకం బ్రహ్మైవ జగత్ శబ్దవాచ్యమ్ ఇతి ''సదేవ ఇదమగ్ర ఏకమేవాసీత్'' ఇత్యాది సర్వమ్ ఉపపన్నతరమ్. శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తుగతాః సర్వే వికారాశ్చ అపురుషార్థాశ్చ ఇతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణ గుణాకరత్వం చ సుస్థితమ్. తదేతత్ ''అధికం తు భేదనిర్దేశాత్'' ఇత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా ''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్'' ఇతి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మ తాదాత్మ్యమ్ ఉపదిశతి. తదేవ చ ''తత్త్వమసి'' ఇతి నిగమయతి.

తథా ప్రకరణాన్తరస్థేషు అపి వాక్యేషు ''సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'', ''ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం

విదితమ్", "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్", "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే. తథా అన్యత్వం చ నిషిధ్యతే "సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద", "నేహ నానాస్తి కించన, మృత్యోస్స మృత్యుమ్ ఆప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" ఇతి. తథా "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవ అభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్" ఇతి అవిదుషో ద్వైత దర్శనం, విదుషశ్చ అద్వైత దర్శనం ప్రతిపాదయత్ అనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమ్ ఇతి ప్రతిపాదయతి. తదేవమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యో జగతః పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ ఉపపాద్యతే.

అత్రేదం తత్త్వమ్ - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్ ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్ద అభిధేయమ్.

తత్ కదాచిత్ స్వస్మాత్ స్వశరీరతయా అపి పృథక్ వ్యపదేశ అనర్హ సూక్ష్మ దశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్, తత్ కారణావస్థం బ్రహ్మ.

కదాచిత్ చ విభక్త నామ రూప వ్యవహార అర్హ స్థూల దశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం, తత్ చ కార్యావస్థమ్ ఇతి కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగత్ అనన్యత్.

శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ

కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ శ్రుతి శత సిద్ధయా స్వభావ వ్యవస్థయా గుణదోష వ్యవస్థా చ "న తు దృష్టాన్తభావాత్" ఇత్యత్ర ఉక్తా.

యే తు కార్యకారణయోః అనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వ ఆశ్రయణేన వర్ణయన్తి, న తేషాం కార్యకారణయోః అనన్యత్వం సిద్ధ్యతి, సత్య మిథ్యార్థయోః ఐక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతః సత్యత్వం వా స్యాత్. **(బ్రహ్మాజ్ఞానవాది దూషణమ్ ఇదమ్.)**

యే చ - కార్యమపి పారమార్థికమ్ అభ్యుపయన్తః ఏవ జీవ బ్రహ్మణోః ఔపాధికమ్ అన్యత్వం, స్వాభావికం చ అనన్యత్వమ్, అచిత్ బ్రహ్మణోః తు ద్వయమపి స్వాభావికమ్ ఇతి వదన్తి. తేషామ్ ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావాత్ నిరవయవస్య అఖణ్డితస్య బ్రహ్మణః ఏవ ఉపాధి సంబన్ధాత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకార పరిణామాత్ శక్తిపరిణామ అభ్యుపగమే శక్తి బ్రహ్మణోః అనన్యత్వాత్ చ జీవ బ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వ అపహతపాప్మత్వాది వ్యవస్థా వాదిన్యః అచిత్ బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామ అపరిణామ వాదిన్యః శ్రుతయః వ్యాకుప్యేయుః. **(భాస్కరమత దూషణమ్ ఇదమ్)**

యే పునః - నిరస్త నిఖిల భోక్తృత్వాది వికల్ప విప్లవం సర్వ శక్తి యుక్తం సన్మాత్ర ద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ. తత్ చ ప్రలయ

వేలాయాం శాన్త అశేష సుఖ దుఃఖ అనుభవ విశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్త ఆత్మవత్ అచిత్ అవిలక్షణమ్ అవస్థితమ్, సృష్టి వేలాయాం మృత్తికా ద్రవ్యమివ ఘట శరావాది రూపమ్, సముద్ర ఇవ చ ఫేన తరఙ్గ బుద్బుదాది రూపో భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ రూపేణ అంశ త్రయ అవస్థమ్ అవతిష్ఠతే. అతః భోక్తృ భోగ్య నియన్తృత్వాని తత్ ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వ ఘటత్వ మణికత్వవత్ తద్గత కార్య భేదవత్ చ వ్యవతిష్ఠన్తే. భోక్తృ భోగ్య నియన్తౄణాం సదాత్మనా ఏకత్వం చ ఘట శరావ మణికాదీనాం మృదాత్మనా ఏకత్వవత్ ఉపపద్యతే. అతః సన్మాత్ర ద్రవ్యమేవ సర్వావస్థ అవస్థితమ్ ఇతి బ్రహ్మణో అనన్యత్ జగత్ ఆతిష్ఠన్తే, తేషాం సకల శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణ న్యాయ విరోధః.

సర్వాః హి శ్రుతయః సస్మృతీతిహాస పురాణాః సర్వేశ్వరేశ్వరం సదా ఏవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాల అనవచ్ఛిన్న అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, న పునః ఈశ్వరాదపి పరమ్ ఈశ్వరాంశి సన్మాత్రమ్. తథా హి - “సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి, “బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏక మేవ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయో రూపమ్ అత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః” ఇతి “ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్ కించన మిషత్”, “స ఐక్షత

లోకాన్ను సృజా" ఇతి, "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిః న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య" ఇత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణః ఏవేతి అవగమ్యతే.

సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మ శబ్దాః హి తుల్య ప్రకరణస్థాః తత్తుల్య ప్రకరణస్థేన నారాయణ శబ్దేన విశేషితాః తమేవ అవగమయన్తి. "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః" ఇతి ఈశ్వరస్య ఏవ కారణత్వం శ్రూయతే.

స్మృతిః అపి మానవీ "తతః స్వయంభూః భగవాన్" ఇతి ప్రకృత్య, "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుః వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమ్ అపాసృజత్" ఇతి.

ఇతిహాస పురాణాన్యపి పురుషోత్తమమ్ ఏవ పరమకారణమ్ అభిదధతి "నారాయణో జగన్మూర్తిః అనన్తాత్మా సనాతనః, స సిసృక్షుః సహస్రాంశాత్ అసృజత్ పురుషాన్ ద్విధా", "విష్ణోః సకాశాత్ ఉద్భూతం జగత్ తత్రైవ చ స్థితమ్" ఇత్యాదిషు.

న చ ఈశ్వరః సన్మాత్రమ్ ఏవ ఇతి వక్తుం శక్యమ్, తస్య తదంశత్వ అభ్యుపగమాత్ సవిశేషత్వాత్ చ. న చ తస్య జ్ఞానానన్దాది అనన్త కల్యాణ గుణయోగః కాదాచిత్కః ఇతి వక్తుం శక్యతే. తేషాం

స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్, "పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాది శక్తియోగః ఏవ అస్య స్వాభావికః ఇతి మా వోచః, శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీ ఇతి పృథక్ నిర్దేశాత్ లక్షణ అప్రసఙ్గాత్ చ. న చ పాచకాదివత్ "సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ ప్రత్యయః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, కృత్ ప్రత్యయ మాత్రస్య శక్తౌ అస్మరణాత్, "శక్తౌ హస్తి కవాటయోః" ఇత్యాదిషు కేషాంచిత్ ఏవ కృత్ ప్రత్యయానాం శక్తి విషయత్వ స్మరణాత్. పాచకాదిషు తు అగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే.

కించ, ఈశ్వరస్య తదంశ విశేషత్వాత్ తస్య చ అంశిత్వే తరఙ్గాత్ సముద్రస్యేవ అంశాత్, అంశినో అధికత్వాత్ "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇత్యాదీని ఈశ్వర విషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కిం చ సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వే అంశిత్వే చ ఈశ్వరస్య తదంశ విశేషత్వాత్ తస్య సర్వాత్మకత్వ అంశిత్వ ఉపదేశాః వ్యాహన్యేరన్. న హి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘట శరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వేన ఈశ్వరాంశే అపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చ ఇతరాణి వస్తూని ఇతి చేత్, న, ఘటే అపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాత్, ఈశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వ తదంశత్వ ప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటో అస్తి పటో అస్తి ఇతి వస్తు ధర్మతయా అవగతస్య ద్రవ్యత్వం

కారణత్వం వా ఉపపద్యతే. వ్యవహార యోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధి వ్యవహార యోగ్యతా తత్ వ్యవహార యోగ్యస్య అసత్త్వమ్. ద్రవ్యమేవ సత్ ఇతి అభ్యుపగమే క్రియాదీనామ్ అసత్త్వ ప్రసఙ్గః. క్రియాదిషు కాశ కుశ అవలమ్బనేన అపి సర్వత్ర ఏకరూపా సత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్య అభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వ స్వభావ ప్రతిసన్ధానాత్ సర్వ గుణ దోష సఙ్కర ప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవ ఉక్తః. అతో యథోక్త ప్రకారమేవ అనన్యత్వమ్. **(యాదవప్రకాశమత నిరసనమిదమ్.)**

అథోచ్యేత - ఏకస్యైవ అవస్థాన్తర యోగే అపి బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః బాలత్వ యువత్వాదిషు దృశ్యన్తే, మృత్ దారు హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వే అపి దృశ్యన్తే, తత్ర మృత్ ఘటాదిషు కార్య కారణేషు బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః అవస్థా నిబన్ధనాః ఏవ ఇతి కుతో నిర్ణీయతే ఇతి. తత్రోత్తరమ్ --

154. భావే చ ఉపలబ్ధేః. 2-1-16.

కుణ్డలాది కార్య సద్భావే చ కారణ భూత హిరణ్యస్య ఉపలబ్ధేః. ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమ్ ఇతి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఇత్యర్థః. న చైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయః ఉపలభ్యన్తే. అతో బాల యువాదివత్ కారణ భూతమేవ ద్రవ్యమ్ అవస్థాన్తర ఆపన్నం కార్యమితి గీయతే. ద్రవ్యాన్తరవాదినః

అపి అభ్యుపేతేన అవస్థాన్తర యోగేన బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిషు ఉపపన్నేషు అనుపలబ్ధ ద్రవ్యాన్తర కల్పన అనుపపత్తేశ్చ. న చ జాతి నిబన్ధనా ఇయం ప్రత్యభిజ్ఞా. జాతి ఆశ్రయభూత ద్రవ్యాన్తర అనుపలబ్ధేః. ఏకమేవ హేమ జాతీయం ద్రవ్యం కార్య కారణ ఉభయావస్థం దృశ్యతే. న చ ద్రవ్యభేదే సమవాయి కారణ అనువృత్త్యా కార్యే ప్రతిసన్ధానమ్ ఇతి వక్తుం శక్యమ్. ద్రవ్యాన్తరత్వే సతి ఆశ్రయ అనువృత్తి మాత్రేణ తదాశ్రిత ద్రవ్యాన్తరే ప్రతిసన్ధాన అనుపపత్తేః.

గోమయాది కార్యే వృశ్చికాదౌ గోమయాది ప్రతిసన్ధానం న దృశ్యతే ఇతి చేత్, న, తత్ర అపి ఆద్యకారణభూత పృథివీ ద్రవ్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యే ధూమే అగ్ని ప్రత్యభిజ్ఞానం న దృశ్యతే ఇతి చేత్, భవతు; న తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమ్. తథా అపి న దోషః, అగ్నేః నిమిత్త కారణ మాత్రత్వాత్. అగ్ని సంయుక్త ఆర్ద్ర ఇన్ధనాత్ హి ధూమో జాయతే. గన్ధైక్యాత్ చ ఆర్ద్ర ఇన్ధన కార్యమేవ ధూమః. అతః కార్యభావే చ తదేవేదమ్ ఇతి ఉపలబ్ధేః బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః అవస్థా భేద మాత్ర నిబన్ధనాః ఇతి అవగమ్యతే. తస్మాత్ కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్.

ఇతశ్చ --

155. సత్త్వాత్ చ అపరస్య. 2-1-17.

అపరస్య - కార్యస్య కారణే సత్త్వాత్ చ కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వమ్. లోక వేదయోః హి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యతే.

యథా లోకే సర్వమిదం ఘట శరావాదికం పూర్వాహ్ణే మృత్తికా ఏవ ఆసీత్ ఇతి. వేదే చ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ " ఇతి.

156. అసత్ వ్యపదేశాత్ న ఇతి చేత్, న, ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్ యుక్తేః శబ్దాన్తరాత్ చ. 2-1-18.

యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం లోక వేదాభ్యామ్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, 'అసద్వ్యపదేశాత్' - "అసదేవ ఇదమగ్ర ఆసీత్", "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చ న ఆసీత్" ఇతి. లోకే చ సర్వమిదం ఘట శరావాదికం పూర్వాహ్ణే న ఆసీత్ ఇతి.

అతోయథోక్తం న ఉపపద్యతే ఇతిచేత్, తత్ న, 'ధర్మాన్తరేణ' - తథా వ్యపదేశాత్. స ఖలు అసత్ వ్యపదేశః తస్యైవ కార్య ద్రవ్యస్య పూర్వకాలే ధర్మాన్తరేణ - సంస్థానాన్తరేణ, న భవత్ అభిప్రేతేన తుచ్ఛత్వేన. సత్త్వాసత్త్వే హి ద్రవ్యధర్మౌ ఇతి ఉక్తమ్. తత్ర సత్త్వధర్మాత్ ధర్మాన్తరమ్ అసత్త్వమ్. ఇదం శబ్ద నిర్దిష్టస్య జగతః సత్త్వ ధర్మో నామరూపే, అసత్త్వ ధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామ రూప యుక్తస్య తత్ విరోధి సూక్ష్మదశ ఆపత్తిః అసత్త్వమ్, కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? - 'వాక్యశేషాత్ యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ'.

వాక్యశేషః తావత్ "ఇదం వా అగ్రేనైవ కిఞ్చన ఆసీత్" ఇత్యత్ర "తదసదేవ సన్మనో అకురుత స్యామితి" ఇతి. అనేన వాక్యశేష గతేన

మనస్కార లిజ్గేన అసత్ శబ్దార్థే తుచ్ఛ అతిరిక్తే నిశ్చితే, తదైకార్థ్యాత్ "అసదేవేదమ్" ఇత్యాదిషు అపి అసత్ శబ్దస్య అయమేవార్థః ఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చ అసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమ్ అవగమ్యతే. యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థ ధర్మౌ అవగమయతి. మృత్ ద్రవ్యస్య పృథు బుధ్న ఉదరాకార యోగో ఘటో అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. తస్యైవ తత్ విరోధి అవస్థాన్తర యోగో ఘటో న అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. తత్ర కపాలాది అవస్థాయాః తద్విరోధిత్వేన సా ఏవ ఘట అవస్థస్య న అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. న చ తత్ వ్యతిరిక్తో ఘట అభావో నామ కశ్చిత్ ఉపలభ్యతే. న చ కల్ప్యతే, తావతా ఏవ అభావ వ్యవహార ఉపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాత్ చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తర యోగః ఏవ అవగమ్యతే. శబ్దాన్తరం చ పూర్వ ఉదాహృతం "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదికమ్. తత్ర హి "కుతస్తు ఖలు సోమ్య ఏవం స్యాత్" ఇతి తుచ్ఛత్వమ్ ఆక్షిప్య "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి స్థాపితమ్. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమ్ ఆసీత్ తత్ నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి సుస్పష్టమ్ ఉక్తమ్.

ఇదానీం కార్యస్య కారణాత్ అనన్యత్వే నిదర్శన ద్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి -

157. పటవత్ చ. 2-1-19.

యథా తన్తవః ఏవ వ్యతిషంగ విశేషభాజః పటః ఇతి నామ

రూప కార్యాన్తరాదికం భజన్తే తద్వత్ బ్రహ్మ అపి.

158. యథా చ ప్రాణాదిః. 2-1-20.

యథా చ వాయుః ఏకః ఏవ శరీరే వృత్తి విశేషం భజమానః ప్రాణ అపానాది నామ రూప కార్యాన్తరాణి భజతే, తద్వత్ బ్రహ్మ ఏకమేవ విచిత్ర స్థిర త్రస రూపం జగత్ భవతి ఇతి పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః సిద్ధమ్.

ఇతి ఆరమ్భణ అధికరణమ్.

42. ఇతర వ్యపదేశ అధికరణమ్.

159. ఇతర వ్యపదేశాత్ హిత అకరణాది దోష ప్రసక్తిః. 2-1-21.

జగతో బ్రహ్మ అనన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః జీవస్య అపి బ్రహ్మ అనన్యత్వం వ్యపదిశ్యతే ఇత్యుక్తమ్. తత్ర ఇదం చోద్యతే. యది ఇతరస్య జీవస్య బ్రహ్మ భావో అమీభిః వాక్యైః వ్యపదిశ్యతే, తదా బ్రహ్మణః సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది యుక్తస్య ఆత్మనో హిత రూప జగత్ అకరణమ్ అహిత రూప జగత్ కరణమ్ ఇత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మిక ఆధిదైవిక ఆధిభౌతిక అనన్త దుఃఖాకరం చ ఇదం జగత్. న చ ఈదృశే స్వ అనర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాత్ బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యః శ్రుతయో జగత్ బ్రహ్మణోః అనన్యత్వం వదతా త్వయా ఏవ పరిత్యక్తాః, భేదే సతి అనన్యత్వ అసిద్ధేః.

ఔపాధిక భేదవిషయాః భేద శ్రుతయః, స్వాభావిక అభేద విషయాశ్చ అభేద శ్రుతయః ఇతి చేత్, తత్ర ఇదం వక్తవ్యమ్ - స్వభావతః స్వస్మాత్ అభిన్నం జీవం కిమ్ అనుపహితం జగత్ కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా? న వా? న జానాతి చేత్, సర్వజ్ఞత్వ హానిః. జానాతి చేత్, స్వస్మాత్ అభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వ దుఃఖమ్ ఇతి జానతో బ్రహ్మణః హిత అకరణ అహిత కరణాది దోష ప్రసక్తిః అనివార్యా. జీవ బ్రహ్మణోః అజ్ఞాన కృతో భేదః, తత్ విషయా

భేద శ్రుతిః ఇతి చేత్, తత్రాపి జీవ అజ్ఞాన పక్షే పూర్వోక్తో వికల్పః తత్ఫలం చ తదవస్థమ్. బ్రహ్మ అజ్ఞాన పక్షే స్వప్రకాశ స్వరూపస్య బ్రహ్మణో అజ్ఞాన సాక్షిత్వం తత్ కృత జగత్ సృష్టిశ్చ న సంభవతి. అజ్ఞానేన ప్రకాశః తిరోహితః చేత్, తిరోధానస్య ప్రకాశ నివృత్తి కరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్ స్వరూప నివృత్తిః ఏవ ఇతి స్వరూప నాశాది దోష సహస్రం ప్రాగేవ ఉదీరితమ్. అతః ఇదమ్ అసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్ కారణత్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే...........

160. అధికం తు భేదనిర్దేశాత్. 2-1-22.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖ యోగార్హాత్ ప్రత్యగాత్మనః - 'అధికమ్' - అర్థాన్తర భూతం బ్రహ్మ. కుతః? 'భేద నిర్దేశాత్'. ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమ్ అన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టః తతస్తేన అమృతత్వమేతి", "స కారణం కరణాధిపాధిపః", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః", "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో

మాయయా సన్నిరుద్ధః'', ''ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః'', ''నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్'', ''యో అవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద, యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అవహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇత్యాదిభిః.

161. అశ్మాదివత్ చ తత్ అనుపపత్తిః. 2-1-23.

అశ్మ కాష్ఠ లోష్ట తృణాదీనామ్ అత్యంత హేయానాం సతత వికారాస్పదానామ్ అచిత్ విశేషాణాం నిరవద్య నిర్వికార నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కళ్యాణైకతాన స్వేతర సమస్త వస్తు విలక్షణ అనన్త జ్ఞాన ఆనంద ఏక స్వరూప నానా విధ అనంత మహావిభూతి బ్రహ్మ స్వరూపైక్యం యథా న ఉపపద్యతే, తథా చేతనస్య అపి అనంత దుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోత కల్పస్య ''అపహత పాప్మా'' ఇత్యాది వాక్య అవగత సకల హేయ ప్రత్యనీక అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కళ్యాణ గుణాకర బ్రహ్మభావ అనుపపత్తిః.

సామానాధికరణ్య నిర్దేశః ''యస్యాత్మా శరీరమ్'' ఇత్యాది శ్రుతేః జీవస్య బ్రహ్మ శరీరత్వాత్ బ్రహ్మణో జీవ శరీరతయా తదాత్మత్వేన అవస్థితేః జీవ ప్రకార బ్రహ్మ ప్రతిపాదనపరశ్చ ఏతత్ అవిరోధీ ప్రత్యుత ఏతస్య అర్థస్య ఉపపాదకశ్చ ఇతి ''అవస్థితేః ఇతి

కాశకృత్స్నః" ఇత్యాదిభిః అసకృత్ ఉపపాదితమ్. అతః సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్ ఇతి సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణమ్, తదేవ బ్రహ్మ స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం జగదాఖ్యం కార్యమ్ ఇతి జగత్ బ్రహ్మణోః సామానాధికరణ్య ఉపపత్తిః. జగతో బ్రహ్మకార్యత్వమ్, బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వ దుఃఖిత్వ కళ్యాణ గుణాకరత్వ స్వభావ అసంకరః సర్వ శ్రుతి అవిరోధశ్చ భవతి. "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి అవిభాగ అవస్థాయామ్ అపి అచిత్ యుక్త జీవస్య బ్రహ్మ శరీరతయా సూక్ష్మ రూపేణ అవస్థానమ్ అవశ్య అభ్యుపగంతవ్యమ్. "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్", "న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ" ఇతి సూత్ర ద్వయ ఉదితత్వాత్ తదానీమ్ అపి సూక్ష్మ రూపేణ అవస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఉపపద్యతే. అతో బ్రహ్మ కారణత్వం సంభవత్యేవ.

యే పునః అస్యైవ జీవస్య అవిద్యా వియుక్త అవస్థామ్ అభిప్రేత్య ఇమం భేదం వర్ణయంతి, తేషామ్ ఇదం సర్వమ్ అసంగతం స్యాత్. న హి తత్అవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్త కారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వ నియంతృత్వమ్ ఇత్యాదీని సంతి. అనేనైవ రూపేణ హి ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః

ప్రతిపాద్యతే. తత్ సర్వం హి అవిద్యా పరికల్పితం త్వన్మతే. న చ అవిద్యా పరికల్పితస్య అవిద్యా అవస్థాయాం శుక్తికా రజతాది భేదవత్ పరస్పర భేదో అత్ర సూత్రకారేణ ''అధికం తు భేదనిర్దేశాత్'' ఇత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే.

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా ఇతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగత్ జన్మాది కారణస్య వేదాన్త వేద్యత్వమ్. తస్య చ స్మృతి న్యాయ విరోధ పరిహారశ్చ క్రియతే. ''అపీతౌ తద్వత్ ప్రసంగాత్ అసమంజసమ్'', ''న తు దృష్టాంత భావాత్'' ఇతి సూత్రద్వయమ్ ఏతదధికరణ సిద్ధమ్ అనువదతి. తత్ర హి విలక్షణయోః కార్య కారణ భావ సమ్భవః ఏవ అధికరణార్థః. ''అసత్ ఇతి చేత్ న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్'' ఇతి చ పూర్వ అధికరణస్థమ్ అనువదతి.

ఇతి ఇతర వ్యపదేశ అధికరణమ్.

43. ఉపసంహార దర్శన అధికరణమ్.

162. ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్, న, క్షీరవత్ హి. 2-1-24.

పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్య సంకల్పస్య స్థూల సూక్ష్మ అవస్థ సర్వ చేతన అచేతన వస్తు శరీరతయా సర్వ ప్రకారత్వేన సర్వాత్మత్వం సకలేతర విలక్షణత్వం చ అవిరుద్ధమ్ ఇతి స్థాపితమ్. ఇదానీం సత్యసంకల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణః సంకల్పమాత్రేణ విచిత్ర జగత్ సృష్టి యోగో న విరుద్ధః ఇతి స్థాప్యతే.

నను చ, పరిమిత శక్తీనాం కారక కలాప ఉపసంహార సాపేక్షత్వ దర్శనేన సర్వశక్తేః బ్రహ్మణః కారక కలాప అనుపసంహారేణ జగత్ కారణత్వ విరోధః కథమ్ ఆశఙ్క్యతే? ఉచ్యతే - లోకే తత్తత్ కార్య జనన శక్తి యుక్తస్య అపి తత్తత్ ఉపకరణ అపేక్షిత్వ దర్శనాత్ సర్వశక్తి యుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణో అపి తత్తత్ ఉపకరణ విరహిణః స్రష్టృత్వం న ఉపపద్యతే ఇతి కస్యచిత్ మన్ద ధియః శఙ్కా జాయతే ఇతి సా నిరాక్రియతే.

ఘట పటాది కారణ భూతానాం కులాల కువిన్దాదీనాం తత్ జనన సామర్థ్యే సత్యపి కానిచిత్ ఉపకరణాని ఉపసంహృత్య ఏవ జనయితృత్వం దృశ్యతే. తత్ జనన అశక్తాః కారక కలాప ఉపసంహారే అపి జనయితుం న శక్నువన్తి. శక్తాః పునః కారక కలాప ఉపసంహారే జనయంతి ఇతి ఏతావాన్ ఏవ విశేషః. బ్రహ్మణో

అపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వం తత్ ఉపకరణానామ్ అనుపసంహారే న ఉపపద్యతే. ప్రాక్ సృష్టేశ్చ అసహాయత్వమ్, "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే. అతః స్రష్టృత్వం న ఉపపద్యతే ఇత్యేవం ప్రాప్తమ్. తదిదమ్ ఆశఙ్కతే - 'ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్' ఇతి.

పరిహరతి - 'న క్షీరవత్ హి' ఇతి. న సర్వేషాం కార్య జనన శక్తానామ్ ఉపసంహార సాపేక్షత్వమ్ అస్తి, యథా క్షీర జలాదేః దధి హిమ జనన శక్తస్య తత్ జననే. ఏవం బ్రహ్మణో అపి స్వయమేవ సర్వ జనన శక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వమ్ ఉపపద్యతే. హి ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశః చోద్యస్య మన్దతా ఆఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిషు ఆతఞ్చనాది అపేక్షా న దధ్యాది భావాయ, అపి తు శైఘ్ర్యార్థం రస విశేషార్థం చ.

163. దేవాదివత్ అపి లోకే. 2-1-25.

యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే సంకల్ప మాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజంతి, తథా అసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్ సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగత శక్తీనాం దృష్టాంతతయా ఉపాదానం బ్రహ్మణో వేద అవగత శక్తేః సుఖ గ్రహణాయ ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఇతి ఉపసంహార దర్శన అధికరణమ్.

---

44. కృత్స్న ప్రసక్తి అధికరణమ్.

164. కృత్స్న ప్రసక్తిః నిరవయవత్వ శబ్ద కోపో వా. 2-1-26.

"సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు కారణ అవస్థాయాం బ్రహ్మ ఏకమేవ నిరవయవమ్ ఆసీత్ ఇతి, కారణ అవస్థాయాం నిరస్త చిత్ అచిత్ విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మ ఏవ ఆసీత్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ అవిభాగమ్ ఏకం నిరవయవమ్ ఏవ బ్రహ్మ "బహుస్యామ్" ఇతి సఙ్కల్ప్య, ఆకాశ వాయ్వాది విభాగం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యంత క్షేత్రజ్ఞ విభాగం చ అభవత్ ఇతి చ ఉక్తమ్. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేన ఉపయుక్తమ్ ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యమ్. అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞ విభాగ విభక్తః, అచిదంశశ్చ ఆకాశాది విభాగ విభక్తః ఇత్యుచ్యతే. తదా "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవ అద్వితీయమ్", "బ్రహ్మైకమేవ, ఆత్మైక ఏవ" ఇత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వ వాదినః శబ్దాః కుప్యేయుః - బాధితా భవేయుః. యద్యపి సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణం స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మకార్యమ్ ఇతి అభ్యుపగమ్యతే, తథా అపి శరీరి అంశస్య అపి కార్యత్వ అభ్యుపగమాత్ ఉక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహు భవనం చ న ఉపపద్యతే.

కార్యత్వ అనుపయుక్తాంశ స్థితిశ్చ న ఉపపద్యతే. తస్మాత్ అసమంజసమ్ ఇవ ఆభాతి. అతో బ్రహ్మ కారణత్వం న ఉపపద్యతే.

ఇతి ఆక్షిప్తే సమాధత్తే -

165. శ్రుతేః తు శబ్ద మూలత్వాత్. 2-1-27.

తు శబ్దః ఉక్త దోషం వ్యావర్తయతి. నైవమ్ అసామంజస్యం. కుతః? శ్రుతేః. శ్రుతిః తావత్ నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః తతో విచిత్ర సర్గం చ ఆహ. శ్రౌతే అర్థే యథా శ్రుతి ప్రతిపత్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః. నను చ, శ్రుతిః అపి ''అగ్నినా సించేత్'' ఇతివత్ పరస్పర అన్వయ అయోగ్యమ్ అర్థం ప్రతిపాదయితుం న సమర్థా. అత ఆహ 'శబ్ద మూలత్వాత్' ఇతి. శబ్దైక ప్రమాణకత్వేన సకలేతర వస్తు విసజాతీయత్వాత్ అస్య అర్థస్య విచిత్ర శక్తి యోగో న విరుధ్యతే ఇతి న సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణం వా అర్హతి బ్రహ్మ.

166. ఆత్మని చ ఏవం విచిత్రాః చ హి. 2-1-28.

కిం చ, ఏవం - వస్త్వన్తర సంబన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరే చ ఆరోపణే సతి, అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టాః ధర్మాః తత్ విసజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మని అపి ప్రసజ్యన్తే. తత్ అప్రసక్తిః చ భావ స్వభావ వైచిత్ర్యాత్ ఇతి ఆహ 'విచిత్రాః చ హి' ఇతి. యథా అగ్ని జలాదీనామ్ అన్యోన్య విసజాతీయానామ్ ఔష్ణ్యాది శక్తయశ్చ విసజాతీయాః దృశ్యన్తే, తద్వత్ లోక దృష్ట విసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్ర తత్ర

అదృష్టాః సహస్రశః శక్తయః సన్తి ఇతి న కించిత్ అనుపపన్నమ్. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ "నిర్గుణస్య అప్రమేయస్య శుద్ధస్య అపి అమలాత్మనః, కథం సర్గాది కర్తృత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపగమ్యతే" ఇతి సామాన్య దృష్ట్యా పరిచోద్య, "శక్తయః సర్వ భావానామ్ అచిన్త్య జ్ఞాన గోచరాః, యతో అతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః, భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా" ఇతి. శ్రుతిశ్చ "కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః, మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దు తత్ యదధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్, బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీత్ యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః, మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్" ఇతి. సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తు విలక్షణే పరే బ్రహ్మణి న అవతరతి ఇత్యర్థః.

ఇతశ్చ,-

167. స్వపక్ష దోషాత్ చ. 2-1-29.

స్వపక్షే - ప్రధానాది కారణవాదే లౌకిక వస్తు విసజాతీయత్వ అభావేన ప్రధానాదేః లోక దృష్టాః దోషాః తత్ర భవేయుః ఇతి సకలేతర విలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమ్ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. ప్రధానం చ నిరవయవమ్. తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాది విచిత్ర జగదారమ్భః ఉపపద్యతే? సత్త్వం రజః తమః ఇతి తస్య అవయవాః

విద్యన్తే ఇతి చేత్, తత్ర ఇదం వివేచనీయమ్. కిం సత్త్వ రజస్తమసాం సమూహః ప్రధానమ్? ఉత సత్త్వరజ స్తమోభిః ఆరబ్ధం ప్రధానమ్? అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమ్ ఇతి స్వాభ్యుపగమ విరోధః స్వాభ్యుపేత సంఖ్యా విరోధశ్చ. తేషామ్ అపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భ విరోధశ్చ. సమూహ పక్షే చ, తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశ భేదమ్ అనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూల ద్రవ్య ఆరమ్భకత్వ సిద్ధిః. పరమాణు కారణవాదే అపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః. ప్రదేశ భేదమ్ అనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానాః అపి న స్థూల కార్య ఆరమ్భాయ ప్రభవేయుః.

168. సర్వోపేతా చ తత్ దర్శనాత్. 2-1-30.

సకలేతర వస్తు విసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్తి ఉపేతా చ. తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి శ్రుతయః- “పరాఽస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ”. తథా “అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః” ఇతి సకలేతర విసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య, “సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః” ఇతి సర్వశక్తి యోగం ప్రతిపాదయన్తి. తథా “మనోమయః ప్రాణ శరీరో భా రూపః సత్యసఙ్కల్పః ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వ గన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తో అవాకీ అనాదరః” ఇతి చ.

169. వికరణత్వాత్ న ఇతిచేత్, తత్ ఉక్తమ్. 2-1-31.

యద్యపి ఏకమేవ బ్రహ్మ సకలేతర విలక్షణం సర్వశక్తి, తథాపి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే" ఇతి కరణ విరహిణః తస్య న కార్య ఆరమ్భః సంభవతి ఇతి చేత్, తత్ర ఉత్తరం "శబ్ద మూలత్వాత్", "విచిత్రాశ్చ హి" ఇత్యుక్తమ్ శబ్దైక ప్రమాణకం సకలేతర విలక్షణం తత్తత్ కరణ విరహేణ అపి తత్తత్ కార్య సమర్థమ్ ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "పశ్యతి అచక్షుః స శృణోతి అకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా" ఇత్యేవమాద్యా.

ఇతి కృత్స్న ప్రసక్తి అధికరణమ్.

45. ప్రయోజనవత్త్వ అధికరణమ్.

170. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. 2-1-32.

యద్యపి ఈశ్వరః ప్రాక్ సృష్టేః ఏక ఏవ సన్ సకలేతర విలక్షణత్వేన సర్వార్థ శక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్ స్రష్టుం శక్నోతి, తథాపి ఈశ్వర కారణత్వం న సంభవతి. ప్రయోజనవత్త్వాత్ విచిత్ర సృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజన అభావాత్. బుద్ధి పూర్వకారిణామ్ ఆరమ్భే ద్వివిధం హి ప్రయోజనమ్, స్వార్థః పరార్థో వా.

న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావతః ఏవ అవాప్త సమస్త కామస్య జగత్ సర్గేణ కించన ప్రయోజనమ్ అనవాప్తమ్ అవాప్యతే. నాపి పరార్థః- అవాప్త కామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి. న చ ఈదృశ గర్భ జన్మ జరా మరణ నరకాది నానావిధ అనన్త దుఃఖ బహులం జగత్ కరుణావాన్ సృజతి, ప్రత్యుత సుఖైకతానమ్ ఏవ జనయేత్ జగత్ కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజన అభావాత్ బ్రహ్మణః కారణత్వం న ఉపపద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే--

171. లోకవత్ తు లీలా కైవల్యమ్. 2-1-33.

అవాప్త సమస్త కామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్ప వికార్య

వివిధ విచిత్ర చిత్ అచిత్ మిశ్ర జగత్ సర్గే లీలా ఏవ కేవలా ప్రయోజనమ్. 'లోకవత్' - యథా లోకే సప్త ద్వీపామేవ మేదినీమ్ అధితిష్ఠతః సంపూర్ణ శౌర్య వీర్య పరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవల లీలైక ప్రయోజనాః కన్దుకాది ఆరమ్భాః దృశ్యన్తే, తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసంకల్పమాత్ర అవక్లుప్త జగత్ జన్మ స్థితి ధ్వంసాదేః లీలైవ ప్రయోజనమ్ ఇతి నిరవద్యం.

172. **వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ తథా హి దర్శయతి. 2-1-34.**

యద్యపి పరమ పురుషస్య సకలేతర చిత్ అచిత్ వస్తు విలక్షణస్య అచింత్య శక్తియోగాత్ ప్రాక్ సృష్టేః ఏకస్య నిరవయవస్య అపి విచిత్ర చిత్ అచిత్ మిశ్ర జగత్ సృష్టిః సంభావ్యేత. తథాపి దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనః ఉత్కృష్ట మధ్యమ అపకృష్ట సృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత. అతి ఘోర దుఃఖ యోగకరణాత్ నైర్ఘృణ్యం చ అవర్జనీయమ్ ఇతి.

తత్రోత్తరం 'న సాపేక్షత్వాత్' ఇతి. న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే. కుతః? సాపేక్షత్వాత్ - సృజ్యమాన దేవాది క్షేత్రజ్ఞ కర్మసాపేక్షత్వాత్ విషమ సృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాది శరీరయోగం తత్తత్ కర్మ సాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతి స్మృతయః "సాధుకారీ సాధుర్భవతి, పాపకారీ పాపో భవతి, పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన". తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాది

వైచిత్ర్య హేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీన కర్మ శక్తిః ఏవ ఇత్యుక్తమ్, "నిమిత్తమాత్రమ్ ఏవాసౌ సృజ్యానాం సర్వకర్మణి, ప్రధాన కారణీ భూతా యతో వై సృజ్య శక్తయః, నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్ కించిత్ అపేక్షతే, నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామ్" ఇతి. స్వశక్త్యా స్వకర్మణైవ దేవాది వస్తుతా ప్రాప్తిః ఇతి.

173. న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతిచేత్, న, అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ. 2-1-35.

ప్రాక్ సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞాః నామ న సన్తి. కుతః? అవిభాగ శ్రవణాత్ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి. అతః తదానీం తదభావాత్ తత్ కర్మ న విద్యతే. కథం తత్ అపేక్షం సృష్టి వైషమ్యమ్ ఇత్యుచ్యతే ఇతి చేత్, న, 'అనాదిత్వాత్'.

క్షేత్రజ్ఞానాం తత్ కర్మ ప్రవాహాణాం చ తత్ అనాదిత్వే అపి అవిభాగః ఉపపద్యతే చ, యతః తత్ క్షేత్రజ్ఞ వస్తు పరిత్యక్త నామ రూపం బ్రహ్మ శరీరతయా అపి పృథక్ వ్యపదేశ అనర్హమ్ అతి సూక్ష్మం. తథా అనభ్యుపగమే అకృత అభ్యాగమ కృత విప్రణాశ ప్రసంగశ్చ. ఉపలభ్యతే చ తేషామ్ అనాదిత్వం "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇతి. సృష్టి ప్రవాహ అనాదిత్వం చ "సూర్యా చంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమ్ అకల్పయత్" ఇత్యాదౌ.

"తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమ్ ఆసీత్ తత్ నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి నామ రూప వ్యాకరణమాత్ర శ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూప అనాదిత్వం సిద్ధమ్. స్మృతౌ అపి "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి. అతః సర్వ విలక్షణత్వాత్ సర్వశక్తిత్వాత్ లీలైక ప్రయోజనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణ్యేన విచిత్ర సృష్టి యోగాత్ బ్రహ్మ ఏవ జగత్కారణమ్.

174. సర్వధర్మ ఉపపత్తేః చ. 2-1-36.

ప్రధాన పరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యత్ ధర్మ వైకల్యమ్ ఉక్తం వక్ష్యమాణం చ, తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వ ఉపపాదినో బ్రహ్మణి ఉపపత్తేశ్చ బ్రహ్మ ఏవ జగత్కారణమ్ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి ప్రయోజనవత్త్వ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - ద్వితీయః పాదః

46. రచనా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

175. రచనా అనుపపత్తేః చ న అనుమానం ప్రవృత్తేః చ. 2-2-1.

ఉక్తం జగత్ జన్మాది కారణం పరం బ్రహ్మ ఇతి. తత్ర పరైః ఉద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః. ఇదానీం స్వపక్ష రక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కస్యచిత్ మన్ద ధియః తేషాం పక్షాణాం యుక్తి ఆభాస మూలతామ్ అజానతః ప్రామాణికత్వ శఙ్కయా వైదికపక్షే కించిత్ శ్రద్ధా వైకల్యం జాయేతాపి. అతః పరపక్ష ప్రతిక్షేపాయ అనన్తరః పాదః ప్రవర్తతే.

తత్ర ప్రథమం తావత్ కాపిల మతం నిరస్యతే, వైదిక అనుమత సత్కార్యవాదాది అర్థసఙ్గ్రహేణ ఏతస్య సత్ పక్ష నిక్షేప సంభావనా భ్రమహేతుత్వ అతిరేకాత్. "ఈక్షతేః న అశబ్దమ్" ఇత్యాదిభిః వైదిక వాక్యానామ్ అతత్ పరత్వ మాత్రమ్ ఉక్తమ్. అత్రైవ తత్ పక్ష స్వరూప ప్రతిక్షేపః క్రియతే ఇతి న పౌనరుక్తి ఆశఙ్కా.

ఏషా హి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శన స్థితిః- "మూల ప్రకృతిః అవికృతిః మహదాద్యాః ప్రకృతి వికృతయః సప్త, షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిః న వికృతిః పురుషః" ఇతి తత్త్వ సఙ్గ్రహః. మూల ప్రకృతిః నామ సుఖ దుఃఖ మోహాత్మకాని లాఘవ ప్రకాశ చలన ఉపష్టమ్భన గౌరవ ఆవరణ కార్యాణి అత్యన్త అతీన్ద్రియాణి కార్యైక నిరూపణ వివేకాని అన్యూన అతిరేకాణి సమతామ్ ఉపేతాని సత్త్వ రజః తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వ రజః తమసాం సామ్య రూపా ప్రకృతిః ఏకా స్వయమ్ అచేతనా అనేక చేతన భోగ అపవర్గ అర్థా నిత్యా సర్వగతా సతత విక్రియా న కస్యచిత్ వికృతిః. అపి తు పరమ కారణమేవ.

మహదాద్యాః తద్వికృతయః అన్యేషాం చ ప్రకృతయః సప్త - మహాన్, అహఙ్కారః, శబ్ద తన్మాత్రం, స్పర్శ తన్మాత్రం, రూప తన్మాత్రం, రస తన్మాత్రం, గన్ధ తన్మాత్రమ్ ఇతి. తత్ర అహఙ్కారః త్రిధా - వైకారికః, తైజసః, భూతాదిశ్చ, క్రమాత్ సాత్త్వికో, రాజసః, తామసశ్చ. తత్ర వైకారికః సాత్త్విక ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిః తామసో మహాభూత హేతుభూత తన్మాత్ర హేతుః. తైజసో రాజసః తు ఉభయోః అనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పంచ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మనః ఇతి కేవల వికారాః షోడశ.

పురుషః తు నిష్పరిణామత్వేన న కస్యచిత్ ప్రకృతిః.

న కస్య చిత్ వికృతిః తత ఏవ నిర్ధర్మకః చైతన్య మాత్రవపుః నిత్యో నిష్క్రియః సర్వగతః ప్రతి శరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాత్ నిష్క్రియత్వాత్ చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సంభవతి.

ఏవం భూతే అపి తత్త్వే మూఢాః ప్రకృతి పురుష సన్నిధి మాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతౌ అధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటిక మణౌ ఇవ జపా కుసుమస్య ఆరుణిమానం పురుషే అధ్యస్య అహం కర్తా భోక్తా ఇతి మన్యన్తే.

ఏవమ్ అజ్ఞానాత్ భోగః, తత్త్వ జ్ఞానాత్ చ అపవర్గః. తదేతత్ ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమైః సాధయన్తి.

తత్ర ప్రత్యక్ష సిద్ధేషు పదార్థేషు న అతీవ వివాద పదమ్ అస్తి. ఆగమో అపి కపిలాది సర్వజ్ఞ జ్ఞానమూలః ఇతి సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణ లక్షణే నిరస్త ప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్ ఇతి అనుమానం, తత్ నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతి ఇతి తదేవ నిరస్యతే.

తే చ ఏవం వర్ణయన్తి - కృత్స్నస్య జగతః ఏకమూలత్వమ్ అవశ్య అభ్యుపగమనీయమ్, అనేకేభ్యః కార్య ఉత్పత్తి అభ్యుపగమే కారణ అనవస్థానాత్. తన్తు ప్రభృతయో హి అవయవాః స్వాంశ భూతైః షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానాః అవయవినమ్ ఉత్పాదయన్తి. తే చ తన్త్వాదయః స్వావయవైః తథా భూతైః

ఉత్పాద్యన్తే. తే చ తథా భూతైః స్వావయవైః ఇతి పరమాణుభిః అపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానైః ఏవ స్వకార్య ఉత్పాదనమ్ అభ్యుపేతవ్యమ్. అన్యథా ప్రథిమ అనుపపత్తేః. పరమాణవః అపి అంశిత్వేన స్వాంశైః తథైవ ఉత్పాద్యన్తే. తే చ స్వాంశైః ఇతి న క్వచిత్ కారణ వ్యవస్థితిః. అతః కారణ వ్యవస్థా సిధ్యర్థమ్ ఏకం ద్రవ్యం వివిధ విచిత్ర పరిణామ శక్తి యుక్తం స్వయమ్ అప్రచ్యుత స్వరూపమ్ ఏవ మహదాది అనన్త అవస్థ ఆశ్రయః కారణమ్ ఆశ్రయణీయమ్. తత్ చ ఏకం కారణం గుణత్రయ సామ్య రూపం ప్రధానమ్ ఇతి, తత్ కల్పనే హేతూన్ ఉపన్యస్యంతి.

"భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాత్ శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ, కారణ కార్య విభాగాత్ అవిభాగాత్ వైశ్వరూపస్య, కారణమస్తి అవ్యక్తమ్" ఇతి అయమర్థః - విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యమ్, విచిత్రసన్నివేశం తను భువనాది కృత్స్నం జగత్. తత్ చ జగత్ విచిత్ర సన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్ సరూప అవ్యక్త కారణకం. కుతః? కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్ సరూపాత్ కారణ విశేషాత్ విభాగః తస్మిన్ ఏవ అవిభాగశ్చ దృశ్యతే. యథా ఘట మకుటాదేః కార్యస్య తత్ సరూపాత్ మృత్ సువర్ణాదేః కారణాత్ విభాగః తస్మిన్ ఏవ చ అవిభాగః అతో విశ్వరూపస్య జగతః తత్ సరూపాత్ ప్రధానాత్ ఉత్పత్తిః తస్మిన్ ఏవ లయశ్చ ఇతి ప్రధాన కారణకమ్ ఏవ జగత్.

గుణత్రయ సామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్ సరూపం కారణమ్, సత్త్వ రజః తమో మయ సుఖ దుఃఖ మోహాత్మకత్వాత్ జగతః. యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృత్ ద్రవ్యమేవ కారణమ్, తదేవ హి తత్ ఉత్పత్త్యాఖ్య ప్రవృత్తి శక్తిమత్, తథా దర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణ సామ్య రూపస్య దేశతః కాలతః చ అపరిమితస్యైవ కారణత్వం భేదానాం మహత్ అహఙ్కార తన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాత్ అవగమ్యతే. మహదాదీని చ ఘటాదివత్ పరిమితాని కృత్స్న జగత్ ఉత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి. అతః త్రిగుణం జగత్ గుణ త్రయ సామ్య రూప ప్రధానైక కారణమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

అత్ర ఉచ్యతే -- 'రచనా అనుపపత్తేః చ న అనుమానం ప్రవృత్తేః చ'. అనుమీయతే ఇతి అనుమానమ్. న భవత్ ఉక్తం ప్రధానం విచిత్ర జగత్ రచనా సమర్థమ్, అచేతనత్వే సతి తత్ స్వభావ అభిజ్ఞ అనధిష్ఠితత్వాత్. యదేవం తత్తథా. యథా రథ ప్రాసాదాది నిర్మాణే కేవల దార్వాదికమ్. దార్వాదేః అచేతనస్య తద్ జ్ఞాన అధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భ అనుపపత్తేః దర్శనాత్, తత్ జ్ఞ అధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భ ప్రవృత్తేః దర్శనాత్ చ న ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. చకారాత్ అన్వయస్య అనైకాన్త్యం సముచ్చినోతి. న హి అన్వితం శౌక్ల్య గోత్వాది కారణత్వ వ్యాప్తమ్. న చ వాచ్యం మాభూత్ అన్వితానామ్ అపి శౌక్ల్యాది ధర్మాణాం కారణత్వమ్, ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యే అన్వితస్య

కారణత్వ వ్యాప్తిః అస్త్యేవ. సత్త్వాదీన్ అపి ద్రవ్యాణి కార్యే అన్వితాని కారణత్వ వ్యాప్తాని ఇతి. యతః సత్త్వాదయో ద్రవ్య ధర్మాః, న తు ద్రవ్య స్వరూపమ్. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాది ద్రవ్య గత లఘుత్వ ప్రకాశాది హేతుభూతాః తత్ స్వభావ విశేషాః ఏవ, న తు మృత్ హిరణ్యాదివత్ ద్రవ్యతయా కార్య అన్వితాః ఉపలభ్యన్తే. గుణాః ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః.

యత్ చ కారణ వ్యవస్థా సిద్ధయే జగతః ఏక మూలత్వమ్ ఉక్తమ్, తదపి సత్త్వాదీనామ్ అనేకత్వాత్ న ఉపపద్యతే. అత ఏవ కారణ వ్యవస్థా చ న సిద్ధ్యతి. సామ్యావస్థాః సత్త్వాదయః ఏవ హి ప్రధానమ్ ఇతి త్వన్మతమ్. అతః కారణ బహుత్వాత్ అనవస్థా తత్ అవస్థా ఏవ. న చ తేషామ్ అపరిమితత్వేన వ్యవస్థా సిద్ధిః, అపరిమితత్వే హి త్రయాణామ్ అపి సర్వ గతత్వేన న్యూన అధిక భావ అభావాత్ వైషమ్య అసిద్ధేః కార్య ఆరమ్భ అసమ్భవాత్, కార్య ఆరమ్భాయ ఏవ పరిమితత్వమ్ అవశ్యమ్ ఆశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతన అధిష్ఠితత్వం దృష్టం, తత్ వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీ కృతమ్ ఇత్యాహ...........

176. పయోఽమ్బువత్ చేత్ తత్ర అపి. 2-2-2.

యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితస్య విచిత్ర జగత్ రచనా అనుపపత్తిః ఇతి, తత్ న. యతః పయో అమ్బువత్

ప్రవృత్తిః ఉపపద్యతే. పయసః తావత్ దధిభావేన పరిణమమానస్య అనన్యాపేక్షస్య ఆద్యపరిస్పన్ద ప్రభృతి పరిణామ పరమ్పరా స్వతః ఏవ ఉపలభ్యతే. యథా చ వారిద విముక్తస్య అమ్బునః ఏకరసస్య నారికేల, తాల, చూత, కపిత్థ, నిమ్బ, తిన్త్రిణ్యాది విచిత్ర రసరూపేణ పరిణామ ప్రవృత్తిః స్వతః ఏవ దృశ్యతే, తథా ప్రధానస్య అపి పరిణామ స్వభావస్య అన్య అనధిష్ఠితస్య ఏవ ప్రతిసర్గ అవస్థాయాం సదృశ పరిణామేన అవస్థితస్య సర్గ అవస్థాయాం గుణ వైషమ్య నిమిత్త విచిత్ర పరిణామః ఉపపద్యతే.

యథోక్తం “పరిణామతః సలిలవత్ ప్రతి ప్రతి గుణాశ్రయ విశేషాత్” ఇతి. తదేవమ్ అవ్యక్తమ్ అనన్యాపేక్షం ప్రవర్తతే ఇతి చేత్, అతః ఉత్తరమ్ ‘తత్రాపి’ ఇతి. యత్ క్షీర జలాది దృష్టాన్తతయా నిదర్శితం, తత్రాపి ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠానే ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీ కృతమ్ ఇత్యభిప్రాయః. “ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్ న క్షీరవత్ హి” ఇత్యత్ర దృష్ట పరికరాన్తర రహితస్య అపి స్వ అసాధారణ పరిణామః ఉపపద్యతే ఇతి ఏతావత్ ఉక్తమ్, న ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వం పరాకృతమ్, “యో అప్సు తిష్ఠన్” ఇత్యాది శ్రుతేః

177. వ్యతిరేక అనవస్థితేః చ అనపేక్షత్వాత్. 2-2-3.

ఇతశ్చ, సత్యసంకల్ప ఈశ్వర అధిష్ఠాన అనపేక్ష పరిణామిత్వే సర్గ వ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గ అవస్థయా అనవస్థితి ప్రసంగాత్ చ న

ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వే తస్య సత్య సంకల్పత్వేన సర్గ ప్రతిసర్గ విచిత్ర సృష్టి వ్యవస్థా సిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వే అపి తస్య అవాప్త సమస్త కామస్య పరిపూర్ణస్య అనవధిక అతిశయ ఆనన్దస్య నిరవద్యస్య నిరంజనస్య సర్గ ప్రతిసర్గ వ్యవస్థా హేతు అభావాత్ విషమ సృష్టౌ నిర్దయత్వ ప్రసంగాత్ చ సమానో అయం దోషః ఇతి పరిపూర్ణస్య అపి లీలార్థ ప్రవృత్తి సంభవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామ విశేష ఆపన్న ప్రకృతి దర్శన రూప సర్గ ప్రతిసర్గ విశేష హేతోః సంభవాత్, క్షేత్రజ్ఞ కర్మణామ్ ఏవ విషమ సృష్టి వ్యవస్థాపకత్వాత్ చ.....

నను, ఏవం క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య అపుణ్య రూప కర్మభిః ఏవ సర్వాః వ్యవస్థాః సిద్ధ్యన్తి ఇతి కృతమ్ ఈశ్వరేణ అధిష్ఠాత్రా. పుణ్య అపుణ్య రూప అనుష్ఠిత కర్మ సంస్కృతా ప్రకృతిః ఏవ పురుషార్థ అనురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే. యథా విషాది దూషితానామ్ అన్నపానాదీనామ్ ఔషధ విశేష ఆప్యాయితానాం చ సుఖ దుఃఖ హేతు భూతః పరిణామ విశేషో దేశ కాల వ్యవస్థయా దృశ్యతే. అతః సర్గ ప్రతిసర్గ వ్యవస్థా దేవాది విషమ సృష్టిః కైవల్య వ్యవస్థా చ సర్వ ప్రకార పరిణామ శక్తి యుక్తస్య ప్రధానస్యైవ ఉపపద్యతే ఇతి.

అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్య అపుణ్య కర్మ స్వరూపయోః. పుణ్య అపుణ్య స్వరూపే హి శాస్త్రైక సమధిగమ్యే. శాస్త్రం చ అనాది

నిధన అవిచ్ఛిన్న పాఠ సంప్రదాయ అనాఘ్రాత ప్రమాదాది దోష గన్ధ వేదాఖ్య అక్షర రాశిః. తత్ చ పరమ పురుష ఆరాధన తద్విపర్యయ రూపే కర్మణీ పుణ్య అపుణ్యే, తత్ అనుగ్రహ నిగ్రహ ఆయత్తే చ, తత్ ఫలే సుఖ దుఃఖే ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః - "ఫల సంబిభర్త్సయా హి కర్మభిః ఆత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతో అలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదా" ఇతి. తథా చ శ్రుతిః "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" ఇతి.

తథా చ భగవతా స్వయమేవ ఉక్తమ్ - "యతః ప్రవృత్తిః భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః" ఇతి, "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్రమశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు" ఇతి చ.

స భగవాన్ పురుషోత్తమో అవాప్త సమస్త కామః సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సత్యసంకల్పః స్వమాహాత్మ్య అనుగుణ లీలా ప్రవృత్తః, ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాని ఏతాని అసమీచీనాని ఇతి కర్మ ద్వైవిధ్యం సంవిధాయ, తదుపాదాన ఉచిత దేహేన్ద్రియాదికం తత్ నియమన శక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య, స్వశాసన అవబోధి శాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య, తత్ ఉపసంహారార్థం చ అన్తరాత్మతయా అనుప్రవిశ్య అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛన్ తిష్ఠతి.

క్షేత్రజ్ఞాః తు తదాహిత శక్తయః తత్ ప్రదిష్ట కరణ కళేబరాదికాః తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛా ఆనుగుణ్యేన పుణ్య అపుణ్య రూపే కర్మణీ ఉపాదదతే. తతశ్చ పుణ్య రూప కర్మ కారిణం స్వశాసన అనువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థ కామ మోక్షైః వర్ధయతే, శాసన అతివర్తినం చ తత్ విపర్యయైః యోజయతి. అతః స్వాతంత్ర్యాది వైకల్య చోద్యాని న అవకాశం లభన్తే. దయా హి నామ స్వార్థ నిరపేక్షా పరదుఃఖ అసహిష్ణుతా. సా చ స్వశాసన అతివృత్తి వ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా న గుణాయ అవకల్పతే. ప్రత్యుత పుంస్త్వమేవ ఆవహతి. తత్ నిగ్రహః ఏవ తత్ర గుణః, అన్యథా శత్రు నిగ్రహాదీనామ్ అగుణత్వ ప్రసంగాత్. స్వశాసన అతివృత్తి వ్యవసాయ నివృత్తి మాత్రేణ అనాది అనన్త కల్ప ఉపచిత దుర్విషహ అనన్త అపరాధ అనఙ్గీకారేణ నిరతిశయ సుఖ సంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే.

యథోక్తమ్ - ''తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మామ్ ఉపయాన్తి తే, తేషామేవ అనుకమ్పార్థమ్ అహమజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మ భావస్థో జ్ఞాన దీపేన భాస్వతా'' ఇతి. అతః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్.

అథస్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్ద ప్రవృత్తిః అపి న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్, తథా అపి

అనపేక్షాయా ఏవ పరిణామ ప్రవృత్తిః సంభవతి, తథా దర్శనాత్. ధేన్వాదినా ఉపయుక్తం హి తృణ ఉదకాది స్వయమేవ క్షీరాది ఆకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిః అపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యతే ఇతి. తత్రాహ-

178. అన్యత్ర అభావాత్ చ న తృణాదివత్. 2-2-4.

న ఏతత్ ఉపపద్యతే, తృణాదేః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితస్య పరిణామ అభావాత్ దృష్టాంత అసిద్ధేః. కథమ్ అసిద్ధిః? 'అన్యత్ర అభావాత్'. యది హి తృణ ఉదకాదికమ్ అనడుదాది ఉపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీర ఆకారేణ పర్యణంస్యత, తతః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితమ్ ఏవ పరిణమతే ఇతి వక్తుమ్ అశక్ష్యత. న చ ఏతత్ అస్తి. అతో ధేన్వాది ఉపయుక్తం ప్రాజ్ఞః ఏవ క్షీరీకరోతి. "పయోంబువత్ చేత్ తత్రాపి" ఇత్యుక్తమేవ అత్ర ప్రపంచితం తత్రైవ వ్యభిచార ప్రదర్శనాయ.

179. పురుష అశ్మవత్ ఇతి చేత్ తథా అపి. 2-2-5.

అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్య మాత్ర వపుః పురుషో నిష్క్రియః. ప్రధానమపి దృక్ శక్తి వికలమ్, తథా అపి పురుష సన్నిధానాత్ అచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే, తథా దర్శనాత్. గమన శక్తి వికల దృక్ శక్తి యుక్త పఙ్గు సన్నిధానాత్ తత్ చైతన్య ఉపకృతో దృక్ శక్తి వికలః ప్రవృత్తి శక్తో అన్ధః ప్రవర్తతే. అయస్కాన్త అశ్మ సన్నిధానాత్ చ అయః ప్రవర్తతే. ఏవం ప్రకృతి పురుష

సంయోగ కృతో జగత్ సర్గః ప్రవర్తతే.

యథోక్తమ్ ''పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య, పంగు అన్ధవత్ ఉభయోరపి సంయోగః తత్ కృత స్సర్గః'' ఇతి. పురుషస్య ప్రధాన ఉపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుష సన్నిధానాత్ ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం 'తథాపి' ఇతి. ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్తి అసంభవః తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోః గమన శక్తి వికలస్య అపి మార్గ దర్శన తత్ ఉపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహస్రశః సన్తి. అన్ధో అపి చేతనస్సన్ తత్ ఉపదేశాది అవగమేన ప్రవర్తతే. తథా అయస్కాన్త మణేః అపి అయః సమీప ఆగమనాదయః సన్తి. పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య న తాదృశా వికారాః సంభవన్తి. సన్నిధాన మాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. నిత్య ముక్తత్వేన బన్ధ అభావో అపవర్గ అభావశ్చ.

180. అఙ్గిత్వ అనుపపత్తేః చ. 2-2-6.

గుణానామ్ ఉత్కర్ష నికర్ష నిబన్ధన అఙ్గాఙ్గి భావాత్ హి జగత్ ప్రవృత్తిః ''ప్రతి ప్రతి గుణాశ్రయ విశేషాత్'' ఇతి వదద్భిః భవద్భిః అభ్యుపగమ్యతే, ప్రతిసర్గ అవస్థాయాం తు సామ్యావస్థానాం సత్త్వ రజః తమసామ్ అన్యోన్య ఆధిక్య న్యూనత్వ అభావాత్ అఙ్గాఙ్గి భావ అనుపపత్తేః న జగత్ సర్గః ఉపపద్యతే. తదాపి వైషమ్య అభ్యుపగమే నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్.

181. అన్యథా అనుమితౌ చ జ్ఞ శక్తి వియోగాత్. 2-2-7.

దూషిత ప్రకార అతిరిక్త ప్రకారాన్తరేణ ప్రధాన అనుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వ శక్తి వియోగాత్ తే ఏవ దోషాః ప్రాదుఃష్యుః. అతో న కథఞ్చిత్ అపి అనుమానేన ప్రధాన సిద్ధిః.

182. అభ్యుపగమే అపి అర్థ అభావాత్. 2-2-8.

అనుమానేన ప్రధాన సిద్ధి అభ్యుపగమే అపి ప్రధానేన ప్రయోజన అభావాత్ న తత్ అనుమాతవ్యమ్. "పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య" ఇతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుష భోగ అపవర్గౌ అభిమతౌ. తౌ చ న సంభవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్ర వపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్య ముక్త స్వరూపస్య ప్రకృతి దర్శన రూపో భోగః తద్వియోగ రూపో అపవర్గశ్చ న సంభవతి. ఏవం రూపస్యైవ ప్రకృతి సన్నిధానాత్ పరిణామ విశేష సుఖ దుఃఖ దర్శన రూప భోగ సంభావనాయాం ప్రకృతి సన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిత్ అపి అపవర్గో న సేత్స్యతి.

183. విప్రతిషేధాత్ చ అసమఞ్జసమ్. 2-2-9.

విప్రతిషిద్ధం చ ఇదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్. తథా హి- ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతేః భోక్తారమ్ అధిష్ఠాతారం ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమ్ అభ్యుపగమ్య,

ప్రకృత్యైవ సాధన భూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్తః ఏవ తస్య నిత్య నిర్వికార చైతన్య మాత్ర స్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవ ఆహుః. తత ఏవ బన్ధ మోక్ష సాధన అనుష్ఠానం మోక్షం(ః) చ ప్రకృతేః ఏవ ఇత్యాహుః.

ఏవంభూత నిర్వికార ఉదాసీన పురుష సన్నిధానాత్ ప్రకృతేః ఇతరేతర అధ్యాసేన సర్గాది ప్రవృత్తిం పురుష భోగ అపవర్గ అర్థత్వం చ ఆహుః "సఙ్ఘాత పరార్థత్వాత్ త్రిగుణాది విపర్యయాత్ అధిష్ఠానాత్, పురుషో అస్తి భోక్తృ భావాత్ కైవల్యార్థం ప్రవృత్తేః చ. తస్మాత్ చ విపర్యాసాత్ సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య, కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమ్ అకర్తృభావశ్చ" ఇతి. "పురుష విమోక్ష నిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్య" ఇత్యుక్త్వా ఏవమాహుః "తస్మాన్న బధ్యతే అద్ధా న ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్, సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిః" ఇతి.

తథా "తస్మాత్ తత్ సంయోగాత్ అచేతనం చేతనావత్ ఇవ లిఙ్గమ్, గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః, పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య, పంగు అంధవత్ ఉభయోరపి సంయోగః తత్కృతస్సర్గః" ఇతి. సాక్షిత్వ ద్రష్టృత్వ భోక్తృత్వాదయః నిత్య నిర్వికారస్య అకర్తుః ఉదాసీనస్య కైవల్యైక స్వరూపస్య న సంభవన్తి.

ఏవంరూపస్య తస్య అధ్యాస మూలభ్రమెూ అపి న సంభవతి, అధ్యాస భ్రమయోః అపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ న సంభవతః, తయోః చేతన ధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్య అన్యస్మిన్ అన్య ధర్మ అనుసన్ధానమ్. స చ చేతన ధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతి సన్నిధి మాత్రేణ అధ్యాసాదయః సంభవన్తి. నిర్వికారత్వాత్ ఏవ సంభవన్తి చేత్, నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేః అకిఞ్చిత్కరత్వం చ "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. ప్రకృతిః ఏవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్, కథం నిత్య ముక్తస్య పురుషస్య ఉపకారిణీ సా ఇత్యుచ్యతే? వదన్తి హి "నానావిధైః ఉపాయైః ఉపకారిణి అనుపకారిణః పుంసః, గుణవతి అగుణస్య సతః తస్యార్థమ్ అపార్థకం చరతి" ఇతి.

తథా ప్రకృతిః యేన పురుషేణ యథాస్వభావా దృష్టా తస్మాత్ పురుషాత్ తదానీమ్ ఏవ నివర్తతే ఇతి చ ఆహుః- "రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్, పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః, ప్రకృతేః సుకుమారతరం న కిఞ్చిదస్తి ఇతి మే మతిర్భవతి, యా దృష్టాఽస్మీతి పునః న దర్శనముపైతి పురుషస్య" ఇతి. తదపి అసఙ్గతమ్ - పురుషో హి నిత్య ముక్తత్వాత్ నిర్వికారత్వాత్ న తాం కదాచిత్ అపి పశ్యతి న అధ్యస్యతి చ. స్వయం చ స్వాత్మానం న పశ్యతి, అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మ దర్శనం స్వదర్శనమ్ ఇతి న అధ్యవస్యతి చ, స్వయమ్ అచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ

దర్శన రూప వికార అసంభవాత్. అథ సన్నిధి మాత్రమేవ దర్శనమ్ ఇత్యుచ్యతే, సన్నిధేః నిత్యత్వేన నిత్య దర్శన ప్రసఙ్గః ఇత్యుక్తమ్. స్వరూప అతిరిక్త కాదాచిత్క సన్నిధిః అపి నిత్య నిర్వికారస్య న ఉపపద్యతే.

కించ, మోక్షహేతుః తు స్వ సన్నిధాన రూపమ్ ఏవ దర్శనం చేత్, బన్ధ హేతుః అపి తదేవ ఇతి నిత్యవత్ బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతామ్. అయథా దర్శనం బన్ధ హేతుః, యథావత్ స్వరూప దర్శనం మోక్ష హేతుః ఇతి చేత్, ఉభయ విధస్య అపి దర్శనస్య సన్నిధాన రూపతా అనతిరేకాత్ సతః ఉభయ ప్రసఙ్గః ఏవ. సన్నిధేః అనిత్యత్వే తస్య హేతుః అన్వేషణీయః, తస్యాపి ఇతి అనవస్థా. అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా స్వరూప సద్భావ ఏవ సన్నిధిః ఇతి, తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవత్ బన్ధ మోక్షౌ. అతః ఏవమాది విప్రతిషేధాత్ సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్ అసమఞ్జసమ్.

యే అపి కూటస్థ నిత్య నిర్విశేష స్వప్రకాశ చిన్మాత్రం బ్రహ్మ అవిద్యా సాక్షిత్వేన అపారమార్థిక బన్ధ మోక్షభాక్ ఇతి వదన్తి, తేషామపి ఉక్తనీత్యా అవిద్యా సాక్షిత్వాత్ అధ్యాసాది అసంభవాత్ అసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - సాఙ్ఖ్యాః జనన మరణ ప్రతి నియమాది వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం పురుష బహుత్వమ్ ఇచ్ఛన్తి. తే తు తదపి న ఇచ్ఛన్తి ఇతి సుతరామ్ అసామఞ్జస్యమ్.

యత్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్య అపారమార్థ్య విభాగేన వైషమ్యమ్ ఉక్తమ్, తత్ అయుక్తమ్, పారమార్థికత్వే అపి అపారమార్థికత్వే అపి నిత్య నిర్వికార స్వప్రకాశ ఏక రస చిన్మాత్రస్య స్వ వ్యతిరిక్త సాక్షిత్వాది అనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వ బాధ్యత్వ అభ్యుపగమాత్ సుతరామ్ అసఙ్గతమ్. ఔపాధిక (భేద) అభేదవాదే అపి ఉపాధి సమ్బన్ధినో బ్రహ్మణో అయమేవ స్వభావః ఇతి ఉపాధి సమ్బన్ధాది అనుపపత్తేః అసామఞ్జస్యం పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

ఇతి రచనా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

47. మహత్ దీర్ఘ అధికరణమ్.

184. మహత్ దీర్ఘవత్ వా హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యామ్. 2-2-10.

ప్రధాన కారణవాదస్య యుక్తి ఆభాస మూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాత్ చ అసామఞ్జస్యమ్ ఉక్తమ్. సంప్రతి పరమాణు కారణవాదస్య అపి అసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే - 'మహత్ దీర్ఘవత్ వా హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యామ్' ఇతి. అసమఞ్జసమ్ ఇతి వర్తతే. వా శబ్దః చార్థే. హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వి అణుక పరమాణుభ్యాం, మహత్ దీర్ఘవత్ త్రి అణుకోత్పత్తి వాదవత్ అన్యత్ చ తదభ్యుపగతం సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్. పరమాణుభ్యో ద్వి అణుకాది క్రమేణ జగత్ ఉత్పత్తి వాదవత్ అన్యదపి అసమఞ్జసమ్ ఇత్యర్థః.

తథాహి - తన్తు ప్రభృతయః హి అవయవాః స్వాంశైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానాః అవయవినమ్ ఉత్పాదయన్తి. పరమాణవః అపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానాః ఏవ ద్వి అణుకాదీనామ్ ఉత్పాదకాః భవేయుః. అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశ భేద అభావే సతి సహస్ర పరమాణు సంయోగే అపి ఏకస్మాత్ పరమాణోః అనతిరిక్త పరిమాణతయా అణుత్వ హ్రస్వత్వ మహత్త్వ దీర్ఘత్వాది అసిద్ధిః స్యాత్. ప్రదేశభేద అభ్యుపగమే పరమాణవః అపి సాంశాః స్వకీయైః అంశైః, తే చ స్వకీయైః అంశైః ఇత్యనవస్థా. న చ వాచ్యమ్ - అవయవ అల్పత్వ మహత్త్వాభ్యాం హి సర్షప మహీధరయోః వైషమ్యం పరమాణోః

అపి అనన్త అవయవత్వే అవయవ ఆనన్త్య సామ్యాత్ సర్షప మహీధరయోః వైషమ్య అసిద్ధేః అవయవ అపకర్ష కాష్ఠా అవశ్య అభ్యుపగమనీయా ఇతి. పరమాణూనాం ప్రదేశ భేద అభావే సతి ఏక పరమాణు పరిమాణ అతిరేకి ప్రథిమా న జాయేత ఇతి సర్షప మహీధరయోః ఏవ అసిద్ధేః. కిం కుర్మః ఇతి చేత్, వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.

యత్తు పరైః బ్రహ్మ కారణ వాద దూషణ పరిహార పరమ్ ఇదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్, తత్ అసఙ్గతం, పునః ఉక్తం చ. బ్రహ్మ కారణ వాదే పరోక్తాన్ దోషాన్ పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య, పరపక్ష ప్రతిక్షేపో హి అస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాత్ బ్రహ్మణో జగత్ ఉత్పత్తి సంభవశ్చ "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యాం మహత్ దీర్ఘ అణు హ్రస్వ ఉత్పత్తివత్ అన్యత్ చ తదభ్యుపగతం సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్ ఇత్యేవ సూత్రార్థః.

కిమత్ర అన్యత్ అసమఞ్జసమ్ ఇత్యత ఆహ-

185. ఉభయథా అపి న కర్మ అతః తత్ అభావః. 2-2-11.

పరమాణు కారణ వాదే హి పరమాణు గత కర్మ జనిత తత్ సంయోగ పూర్వక ద్వి అణుకాది క్రమేణ జగత్ ఉత్పత్తిః ఇష్యతే. తత్ర నిఖిల జగత్ ఉత్పత్తి కారణ భూతం పరమాణు గతమ్ ఆద్యం కర్మ అదృష్ట కారితమ్ ఇతి అభ్యుపగమ్యతే "అగ్నేః ఊర్ధ్వ జ్వలనం, వాయోః తిర్యక్ గమనమ్, అణు మనసోశ్చ ఆద్యం కర్మ ఇతి అదృష్ట కారితాని"

ఇతి. తదిదం పరమాణు గతం కర్మ స్వగత అదృష్ట కారితమ్? ఆత్మగత అదృష్ట కారితం వా? ఉభయధా అపి న సంభవతి, క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య పాప అనుష్ఠాన జనితస్య అదృష్టస్య పరమాణు గతత్వ అసంభవాత్.

సంభవే చ సతః ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గః. ఆత్మ గతస్య చ అదృష్టస్య పరమాణు గత కర్మోత్పత్తి హేతుత్వం న సంభవతి. అథ అదృష్టవత్ ఆత్మ సంయోగాత్ అణుషు కర్మోత్పత్తిః, తదా తస్య అదృష్ట ప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. నను, అదృష్టం విపాక అపేక్షం ఫలాయ అలమ్. కానిచిత్ అదృష్టాని తదానీమ్ ఏవ విపచ్యన్తే. కానిచిత్ జన్మాన్తరే, కానిచిత్ కల్పాన్తరే. అతో విపాక అపేక్షత్వాత్ న సర్వదా ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గః ఇతి, నైతత్. అనన్తైః ఆత్మభిః అసఙ్కేత పూర్వకమ్ అయుగపత్ అనుష్ఠిత అనేక విధ కర్మ జనితానామ్ అదృష్టానామ్ ఏకస్మిన్ కాలే ఏకరూప విపాకస్య అప్రామాణికత్వాత్, అత ఏవ యుగపత్ సర్వ సంహారో ద్విపరార్ధ కాలమ్ అవిపాకేన అవస్థానం చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చ ఈశ్వర ఇచ్ఛాహిత విశేష అదృష్ట సంయోగాత్ అణుషు కర్మ, ఆనుమానిక ఈశ్వర అసిద్ధేః "శాస్త్ర యోనిత్వాత్" ఇత్యత్ర ఉపపాదితత్వాత్. అతో జగత్ ఉత్పత్తేః అణుగత కర్మ పూర్వకత్వ అభావః.

186. సమవాయ అభ్యుపగమాత్ చ సామ్యాత్ అనవస్థితేః. 2-2-12.

సమవాయ అభ్యుపగమాత్ చ అసమఞ్జసమ్. కుతః?

సామ్యాత్ అనవస్థితేః. సమవాయస్య అపి అవయవి జాతి గుణవత్ ఉపపాదకాన్తర అపేక్షా సామ్యాత్ ఉపపాదకాన్తరస్య అపి తథా ఇతి అనవస్థితేః అసమఞ్జసమ్ ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి - అయుత సిద్ధానామ్ ఆధార ఆధేయ భూతానామ్ ఇహ ప్రత్యయ హేతుః యస్సమ్బన్ధః, స సమవాయః ఇతి సమవాయో అభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్ స్థితి ఉపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాం తథా అభావస్య నిర్వాహకత్వేన చేత్ సమవాయో అభ్యుపగమ్యతే, సమవాయస్య అపి తత్ సామ్యాత్ తథా అభావహేతుః అన్వేషణీయః. తస్యాపి తథా ఇతి అనవస్థితిః. సమవాయస్య తత్ అపృథక్ సిద్ధత్వం స్వభావః ఇతి పరికల్ప్యతే చేత్, జాతిగుణానామ్ ఏవ ఏష స్వభావః పరికల్పనీయః. న పునః అదృష్టచరం సమవాయమ్ అభ్యుపగమ్య తస్యైష స్వభావః ఇతి కల్పయితుం యుక్తమ్ ఇతి.

సమవాయస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వే చ అయం దోషః సమానః. నిత్యత్వే దోషాన్తరం చ ఆహ--

187. నిత్యమేవ చ భావాత్. 2-2-13.

సమవాయస్య సమ్బన్ధత్వాత్ సమ్బన్ధస్య నిత్యత్వే సమ్బన్ధినో జగతశ్చ నిత్యమేవ భావాత్ అసమఞ్జసమ్.

188. రూపాదిమత్త్వాత్ చ విపర్యయః దర్శనాత్. 2-2-14.

పరమాణూనాం పార్థివ ఆప్య తైజస వాయవీయానాం

చతుర్విధానాం రూప రస గన్ధ స్పర్శవత్తా అభ్యుపగమాత్ అభిమత నిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాది విపర్యయేణ అనిత్యత్వ స్థూలత్వ సావయవత్వాది ప్రసజ్యతే, రూపాదిమతాం ఘటాదీనామ్ అనిత్యత్వ తథావిధ కారణాన్తర ఆరబ్ధత్వాది దర్శనాత్. న హి దర్శన ఆనుగుణ్యేన అదృష్టో అర్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమత విశేషే వ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శన ఆనుగుణ్యేన హి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే, అతో అపి అసమంజసమ్.

అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం న అభ్యుపగమ్యతే, తత్ర ఆహ--

189. ఉభయధా చ దోషాత్. 2-2-15.

న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ అభ్యుపగమః ఏవ దోషః. రూపాది విరహే అపి కారణ గుణ పూర్వకత్వాత్ కార్య గుణానాం పృథివ్యాదయః రూపాది శూన్యాః స్యుః తత్ పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వ అభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోషః ఇత్యుభయధా చ దోషాత్ అసమఞ్జసమ్.

190. అపరిగ్రహాత్ చ అత్యన్తమ్ అనపేక్షా. 2-2-16.

కాపిల పక్షస్య శ్రుతి న్యాయ విరోధ పరిత్యక్తస్య అపి సత్ కార్య వాదాదినా క్వచిత్ అంశే వైదికైః పరిగ్రహో అస్తి. అస్య తు

కాణాద పక్షస్య కేనాపి అంశేన అపరిగ్రహాత్ అనుపపన్నత్వాత్ చ అత్యన్తమ్ అనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయస అర్థిభిః కార్యా.

ఇతి మహత్ దీర్ఘ అధికరణమ్.

48. సముదాయ అధికరణమ్.

191. సముదాయ ఉభయ హేతుకే అపి తత్ అప్రాప్తిః. 2-2-17.

పరమాణు కారణ వాదినో వైశేషికాః నిరస్తాః. సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణు కారణత్వమ్ అభ్యుపగచ్ఛంతి ఇతి అనంతరం తన్మతే అపి జగత్ ఉత్పత్తి తత్ వ్యవహారాదికం న ఉపపద్యతే ఇతి ఉచ్యతే.

తే చతుర్విధాః - కేచిత్ పార్థివ ఆప్య తైజస వాయవీయ పరమాణు సఙ్ఘాత రూపాన్ భూత భౌతికాన్ బాహ్యాన్ చిత్త చైత్త రూపాంశ్చ అభ్యన్తర అనర్థాన్ ప్రత్యక్ష అనుమాన సిద్ధాన్ అభ్యుపయన్తి.

అన్యే తు - బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞాన అనుమేయాన్ వదన్తి.

అపరే తు - అర్థ శూన్యం విజ్ఞానమ్ ఏవ పరమార్థసత్, బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థ కల్పాః ఇత్యాహుః.

త్రయో అపి ఏతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమ్ ఆచక్షతే. ఉక్త భూత భౌతిక చిత్త చైత్త వ్యతిరిక్తమ్ ఆత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ న అనుమన్యతే.

అన్యే తు - సర్వశూన్యత్వమ్ ఏవ సంగిరన్తే.

తత్ర యే బాహ్యార్థ అస్తిత్వ వాదినః, తే తావత్ నిరస్యన్తే. తే చ ఏవం మన్యన్తే - రూప రస స్పర్శ గంధ స్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూప రస స్పర్శ స్వభావాశ్చ ఆప్యాః, రూప స్పర్శ స్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శ స్వభావాశ్చ వాయవీయాః. పృథివీ అప్ తేజో వాయు రూపేణ సంహన్యన్తే. తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీర ఇన్ద్రియ విషయ రూప సంఘాతాః భవంతి. తత్ర చ శరీర అంతర్వర్తీ గ్రాహక అభిమాన ఆరూఢో విజ్ఞాన సన్తానః ఏవ ఆత్మత్వేన అవతిష్ఠతే. తతః ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తతే ఇతి.

తత్రాభిధీయతే - 'సముదాయ ఉభయహేతుకే అపి తదప్రాప్తిః'. యో అయమ్ అణుహేతుకః పృథివ్యాది భూతాత్మకః సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాది హేతుకః శరీరేన్ద్రియ విషయ రూపః సముదాయః తస్మిన్ ఉభయ హేతుకే అపి సముదాయే తత్ ప్రాప్తిః న ఉపపద్యతే. జగదాత్మక సముదాయ ఉత్పత్తిః న ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః, పరమాణూనాం పృథివ్యాది భూతానాం చ క్షణికత్వ అభ్యుపగమాత్.

క్షణ ధ్వంసినః పరమాణవః భూతాని చ కదా సంహతౌ వ్యాప్రియన్తే? కదా వా సంహన్యన్తే? కదా విజ్ఞాన విషయభూతాః? కదా చ హాన ఉపాదానాది వ్యవహార ఆస్పదతాం భజన్తే? కో వా విజ్ఞానాత్మా కం చ విషయం స్పృశతి? కశ్చ విజ్ఞానాత్మా కమర్థం కదా

వేదయతే? కం వా విదితమర్థం కశ్చ కదా ఉపాదత్తే? స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః. తథా వేదిత అవిదితశ్చ నష్టః. కథం చ అన్యేన స్పృష్టమ్ అన్యో వేదయతే ? కథం చ అన్యేన విదితమ్ అర్థమ్ అన్యః ఉపాదత్తే?

సన్తానానామ్ ఏకత్వే అపి సన్తానిభ్యః తేషాం వస్తుతః వస్త్వన్తరత్వ అనభ్యుపగమాత్ న తత్ నిబన్ధనం వ్యవహారాదికమ్ ఉపపద్యతే. అహమర్థః ఏవ ఆత్మా, స చ జ్ఞాతా ఏవ ఇతి చ ఉపపాదితం పురస్తాత్.

192. ఇతరేతర ప్రత్యయత్వాత్ ఉపపన్నమ్ ఇతిచేత్, న, సఙ్ఘాతభావ అనిమిత్తత్వాత్. 2-2-18.

అవిద్యాదీనామ్ ఇతరేతర హేతుత్వేన ఉపపన్నం సంఘాత భావాదికమ్ ఇతి చేత్...........

ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి క్షణికాః సర్వే భావాః, తథా అపి అవిద్యయా ఏతత్ సర్వమ్ ఉపపద్యతే. అవిద్యా హి నామ విపరీత బుద్ధిః. క్షణికాదిషు స్థిరత్వాది గోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగ ద్వేషాదయః జాయంతే. తతః చిత్త అభిజ్వలన రూపం విజ్ఞానమ్. తతశ్చ నామాఖ్యాః చిత్త చైత్తాః, తతశ్చ పృథివ్యాదికం (చ) రూపి ద్రవ్యమ్. తతః షడాయతన ఆఖ్యమ్ ఇన్ద్రియ షట్కమ్. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరపి

అవిద్యాదయః యథోక్తా ఇతి అనాదిః ఇయమ్ అవిద్యాదికా అన్యోన్య మూలా చక్ర పరివృత్తిః. ఏతత్ చ సర్వం పృథివ్యాది భూత భౌతిక సఙ్ఘాతమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే. అతః సఙ్ఘాత భావాదికమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

తత్రోత్తరం - 'న సఙ్ఘాత భావ అనిమిత్తత్వాత్' ఇతి. న ఏతత్ ఉపపద్యతే, ఏషామ్ అవిద్యాదీనాం పృథివ్యాది భూత భౌతిక సఙ్ఘాత భావం ప్రతి అనిమిత్తత్వాత్. న ఖలు అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాది బుద్ధ్యాత్మికా అవిద్యా తత్ నిమిత్తాః రాగ ద్వేషాదయః వా అర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతి హేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికా రజతాది బుద్ధిః హి న శుక్త్యాది అర్థ సంహతి హేతుః భవతి. కించ యస్య క్షణికే స్థిరత్వ బుద్ధిః, సః తదైవ నష్టః ఇతి కస్య రాగాదయః ఉత్పద్యన్తే? సంస్కారాశ్రయం స్థిరమ్ ఏకం ద్రవ్యమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కార అనువృత్తిః అపి న శక్యా కల్పయితుమ్.

193. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వ నిరోధాత్. 2-2-19.

ఇతశ్చ, క్షణికత్వ పక్షే జగత్ ఉత్పత్తిః న ఉపపద్యతే, ఉత్తర క్షణోత్పత్తి వేలాయాం పూర్వ క్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్య ఉత్తర క్షణం ప్రతి హేతుత్వ అనుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదా ఉత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణ వర్తిత్వమ్ ఏవ హేతుత్వమ్ ఇత్యుచ్యతే, ఏవం తర్హి కశ్చిదేవ ఘట క్షణః తదుత్తర

కాల భావినాం సర్వేషామ్ ఏవ గో మహిష అశ్వ కుడ్య పాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుః స్యాత్. అథ ఏకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణ వర్తినో హేతుత్వమ్ ఇష్యతే, తథా అపి సర్వదేశ వర్తినామ్ ఉత్తరక్షణ భావినాం ఘటానామ్ ఏక ఏవ పూర్వక్షణ వర్తి ఘటో హేతుః స్యాత్. అథ ఏకస్య ఏవ హేతుః ఏకః ఇతి మనుషే, తథాపి కస్య ఏకస్య కో హేతుః ఇతి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘట క్షణః స్థితః, తత్ దేశ సంబన్ధినః ఏవ ఉత్తర ఘట క్షణస్య సః హేతుః ఇతి. కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే? కిం చ, చక్షురాది సంప్రయుక్తస్య అర్థస్య జ్ఞాన ఉత్పత్తి కాలే అనవస్థితత్వాత్ న కస్యచిత్ అర్థస్య జ్ఞాన విషయత్వం సంభవతి.

194. అసతి ప్రతిజ్ఞా ఉపరోధో యౌగపద్యమ్ అన్యథా. 2-2-20.

అసతి అపి హేతౌ కార్యమ్ ఉత్పద్యతే చేత్, సర్వం సర్వత్ర సర్వదా ఉత్పద్యేత ఇత్యుక్తమ్. న కేవలమ్ ఉత్పత్తి విరోధః ఏవ. ప్రతిజ్ఞా చ భవతామ్ ఉపరుధ్యేత. అధిపతి సహ కార్యాలమ్బన సమనన్తర ప్రత్యయాః చత్వారో విజ్ఞాన ఉత్పత్తౌ హేతవః ఇతి వః ప్రతిజ్ఞా . అధిపతిః ఇన్ద్రియమ్. అథ ప్రతిజ్ఞా అనుపరోధాయ ఘట క్షణే స్థితః ఏవ ఘట క్షణాన్తర ఉత్పత్తిః ఇష్యతే. తథా చ సతి ద్వయోః కార్య కారణయోః ఘట క్షణయోః యౌగపద్యేన ఉపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. న చ తథా ఉపలభ్యతే. క్షణికత్వ ప్రతిజ్ఞా చ ఏవం హీయేత. క్షణికత్వం

స్థితమేవ ఇతి చేత్, ఇన్ద్రియ సంప్రయోగ జ్ఞానయోః యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత.

195. ప్రతిసంఖ్యా అప్రతిసంఖ్యా నిరోధ అప్రాప్తిః అవిచ్ఛేదాత్. 2-2-21.

ఏవం తావత్ అసతః ఉత్పత్తిః నిరస్తా. సతో నిరన్వయ వినాశో అపి న ఉపపద్యతే ఇతి ఉచ్యతే. క్షణికత్వ వాదిభిః ముద్గర అభిఘాతాది అనన్తర భావితయా ఉపలబ్ధి యోగ్యః సదృశ సన్తాన అవసాన రూపః స్థూలో యః, సదృశ సన్తానే ప్రతిక్షణ భావీ చ ఉపలబ్ధి అనర్హః. సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః ప్రతిసంఖ్యా అనిరోధ అప్రతిసంఖ్యా నిరోధ శబ్దాభ్యామ్ అభిధీయేతే. తౌ న సంభవతః ఇత్యర్థః. కుతః? అవిచ్ఛేదాత్ - సతో నిరన్వయ విచ్ఛేద అసంభవాత్. అసంభవశ్చ సతః ఉత్పత్తి వినాశౌ నామ అవస్థాంతర ఆపత్తిః ఏవ. అవస్థా యోగి తు ద్రవ్యమ్ ఏకమేవ స్థిరమ్ ఇతి కారణాత్ అనన్యత్వం కార్యస్య ఉపపాదయద్భిః అస్మాభిః "తదనన్యత్వమ్" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితః.

నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయ వినాశ దర్శనాత్ అన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయో అనుమీయతే ఇతి చేత్ న, ఘట శరావాదౌ మృదాది ద్రవ్య అనువృత్తి ఉపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ వినాశః ఇతి నిశ్చితే సతి, ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మ దశాపత్త్యా అపి

అనుపలమ్భ ఉపపత్తేః, తత్రాపి అవస్థాన్తర ఆపత్తి కల్పనస్య ఏవ యుక్తత్వాత్.

196. ఉభయధా చ దోషాత్. 2-2-22.

క్షణికత్వ వాదిభిః అభ్యుపేతా తుచ్ఛాత్ ఉత్పత్తిః ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతా ఆపత్తిశ్చ న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. తత్ ఉభయ ప్రకార అభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి. తుచ్ఛాత్ ఉత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమ్ ఏవ కార్యం స్యాత్. యత్ హి యస్మాత్ ఉత్పద్యతే, తత్ తదాత్మకం దృష్టమ్. యథా మృత్ సువర్ణాదేః ఉత్పన్నం మణిక మకుటాది మృత్ సువర్ణాది ఆత్మకం దృష్టమ్. న చ జగత్ తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిః అభ్యుపగమ్యతే, న చ ప్రతీయతే సతో నిరన్వయ వినాశే సతి ఏక క్షణాత్ ఊర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతః తుచ్ఛతా ఆపత్తిః ఏవ స్యాత్. పశ్చాత్ తుచ్ఛాత్ జగత్ ఉత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయధా అపి దోషాత్ న భవదుక్త ప్రకారౌ ఉత్పత్తి నిరోధౌ.

197. ఆకాశే చ అవిశేషాత్. 2-2-23.

బాహ్య అభ్యన్తర వస్తునః స్థిరత్వ ప్రతిపాదనాయ ప్రతిసంఖ్యా అప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోః తుచ్ఛ రూపతా నిరాకృతా. తత్ ప్రసంగేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్య ఆకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా, భావరూపత్వేన అభ్యుపగత పృథివ్యాదివత్ ఆకాశస్యాపి అబాధిత

ప్రతీతి సిద్ధత్వ అవిశేషాత్. ప్రతీయతే హి ఆకాశః - అత్ర శ్యేనః పతతి, అత్ర గృధ్రః ఇతి శ్యేనాది పతన దేశత్వేన.

న చ పృథివ్యాది అభావమాత్రమ్ ఆకాశః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, వికల్ప అసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాక్ అభావః, ప్రధ్వంస అభావః, ఇతరేతర అభావః, అత్యన్త అభావో వా ఆకాశః? సర్వథా అపి ఆకాశ ప్రతీతి అనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావ, ప్రధ్వంస అభావయోః ఆకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశ ప్రతీతి అయోగాత్ నిరాకాశం జగత్ స్యాత్. ఇతరేతర అభావస్య ఆకాశత్వే అపి ఇతరేతర అభావస్య తత్తత్ వస్తుగతత్వేన తేషామ్ అన్తరాలే ఆకాశ ప్రతీతిః న స్యాత్. అత్యన్త అభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సంభవతి. అభావస్య విద్యమాన పదార్థ అవస్థా విశేషత్వ ఉపపాదనాత్ చ ఆకాశస్య అభావ రూపత్వే అపి న నిరుపాఖ్యత్వమ్. అణ్డాన్తర్వర్తినశ్చ ఆకాశస్య త్రివృత్కరణ ఉపదేశ ప్రదర్శిత పఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాత్ చాక్షుషత్వే అపి అవిరోధః.

198. అనుస్మృతేః చ. 2-2-24.

పూర్వ ప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవ ఉపపాద్యతే. అనుస్మరణమ్ - పూర్వానుభూత వస్తు విషయ జ్ఞానమ్ ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ ఇత్యర్థః. తదేవ ఇదమ్ ఇతి సర్వం వస్తుజాతమ్ అతీత కాల అనుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. న చ భవద్భిః జ్వాలాదిషు

ఇవ సాదృశ్య నిబన్ధనో అయమ్ ఏకత్వ వ్యామోహః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతుః ఏకస్య అనభ్యుపగమాత్. న హి అన్యానుభూతేన ఏకత్వం సాదృశ్యం వా స్వానుభూతస్య అన్యో అనుసన్ధత్తే. అతో భిన్న కాల వస్తు ఆశ్రయ సాదృశ్య అనుభవ నిబన్ధనమ్ ఏకత్వ వ్యామోహం వదద్భిః జ్ఞాతుః ఏకత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్. న చ జ్ఞేయేషు అపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిషు ఇవ భేద సాధన ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే, యేన సాదృశ్య నిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చ ఇదమ్ ఉచ్యతే - ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి. ప్రత్యక్షం తావత్ వర్తమాన అర్థ విషయమ్ అవర్తమానాత్ వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమ్ అవగమయతి. నీలమివ పీతాత్. ఏవం చ భూత భవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్తు అన్తరత్వమ్ అవగతం భవతి.

అనుమానమపి - అర్థ క్రియా కారిత్వాత్ సత్త్వాత్ చ ఘటాదిః క్షణికః, యత్ అక్షణికం శశ విషాణాది, తత్ అనర్థ క్రియాకారి అసత్ చ. తథా అన్త్య ఘట క్షణసత్త్వాత్ పూర్వ ఘట క్షణ సత్త్వాని వినాశీని, ఘట క్షణ సత్త్వాత్, అన్త్య ఘట క్షణ సత్త్వవత్ ఇతి. తత్ చ కార్య కారణ భావ అనుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

కించ - ప్రత్యక్షగమ్య అవర్తమానస్య అవర్తమానాత్ వ్యావృత్తిః న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమ్ అవగమయతి, అపి తు

వర్తమాన కాల యోగితా మాత్రమ్. న చ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిద్ధ్యతి. తస్యైవ కాలాన్తర యోగ సంభవాత్. యత్ తు సత్త్వాత్ అర్థక్రియా కారిత్వాత్ చ ఇతి క్షణికత్వే హేతు ద్వయమ్ ఉక్తమ్, తత్ అభిమత విపరీత సాధనత్వాత్ విరుద్ధమ్. సత్త్వాత్ అర్థక్రియా కారిత్వాత్ వా ఘటాది స్థాస్ను. యత్ అస్థాస్ను తత్ అసత్ అనర్థ క్రియాకారి చ. యథా శశ విషాణమ్ ఇత్యపి హి వక్తుం శక్యమ్. కించ అర్థ క్రియాకారిత్వమ్ అక్షణికత్వమ్ ఏవ సాధయేత్. క్షణధ్వంసినో హి వ్యాపార అసంభవాత్ అర్థ క్రియాకారిత్వం న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. తథా అన్త్య ఘట క్షణస్య హేతుతో నాశ దర్శనాత్ ఇతరే అపి ఘట క్షణా హేతు అపేక్ష వినాశాః స్యుః ఇతి ఆముద్గరాది హేతు ఉపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ.

న చ వాచ్యం న ముద్గరాదయః వినాశ హేతవః, అపితు కపాలాది విసదృశ సన్తాన ఉత్పత్తి హేతవః ఇతి, కపాలత్వ అవస్థాపత్తిః ఏవ ఘటాదీనాం వినాశః ఇతి ఉపపాదితత్వాత్. కపాల ఉత్పత్తి వ్యతిరిక్తత్వ అభ్యుపగమే అపి వినాశస్య, వినాశ హేతుత్వమేవ ముద్గరాదేః ఆనన్తర్యాది ఉక్తమ్. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వమ్ అవగమ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణ అపహ్నోతుం శక్యమ్. పూర్వ అపరకాల సమ్బన్ధి అర్థ ఐక్య విషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అన్య విషయత్వం బ్రువత్ నీలాది జ్ఞానానామ్ అపి నీలాదేః అర్థాన్తర విషయత్వం బ్రూయాత్. కించ, ప్రమాతృ ప్రమేయయోః

క్షణికత్వం వదద్భిః వ్యాప్తి అవధారణ తత్ స్మరణ పూర్వక అనుమాన అభ్యుపగమో అపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమ్ ఇత్యాది ప్రతిజ్ఞా పూర్వక హేతు ఉపన్యాసాదికమ్ అపి న ఉపపద్యతే భవతామ్, ప్రతిజ్ఞా ఉపక్రమ క్షణే ఏవ వక్తుః వినష్టత్వాత్. న హి అన్యేన ఉపక్రాన్తమ్ అజానద్భిః అన్యైః సమాపయితుం శక్యమ్.

199. న అసతః అదృష్టత్వాత్. 2-2-25.

ఏవం తావత్ వైభాషిక సౌత్రాన్తికయోః బాహ్య అర్థ అస్తిత్వ వాదినోః సాధారణాని దూషణాని ఉక్తాని. తత్ర యదుక్తం సంప్రయుక్తస్య అర్థస్య జ్ఞానోత్పత్తి కాలే అనవస్థితత్వాత్ న కస్యచిత్ అర్థస్య జ్ఞాన విషయత్వం సంభవతి ఇతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - న జ్ఞానకాలే అనవస్థానమ్ అర్థస్య జ్ఞాన అవిషయత్వ హేతుః. జ్ఞాన ఉత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఏవ హి జ్ఞాన విషయత్వమ్. న చ ఏతావతా చక్షురాదేః జ్ఞాన విషయత్వ ప్రసఙ్గః, స్వ ఆకార సమర్పణేన జ్ఞాన హేతోః ఏవ జ్ఞాన విషయత్వ అభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వ ఆకారం సమర్ప్య వినష్టో అపి అర్థో జ్ఞానగతేన నీలాది ఆకారేణ అనుమీయతే. న చ పూర్వ పూర్వ జ్ఞానేన ఉత్తరోత్తర జ్ఞానాకార సిద్ధిః, నీల జ్ఞాన సన్తతౌ పీత జ్ఞాన అనుత్పత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతో అర్థకృతమ్ ఏవ జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ ఇతి.

అత్ర ఉచ్యతే - 'న అసతో అదృష్టత్వాత్' ఇతి. యో అయం జ్ఞానే నీలాదిః ఆకారః ఉపలభ్యతే, స వినష్టస్య అసతో

అర్థస్య ఆకారో భవితుం నార్హతి. కుతః? అదృష్టత్వాత్. న ఖలు ధర్మిణి వినష్టే తత్ ధర్మస్య అర్థాన్తరే సంక్రమణం దృష్టమ్. ప్రతిబిమ్బాదికమ్ అపి స్థిరస్యైవ భవతి. తత్రాపి న ధర్మ మాత్రస్య. అతో అర్థ వైచిత్ర్య కృతం జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ అర్థస్య జ్ఞాన కాలే అవస్థానాత్ ఏవ భవతి.

పునః అపి సాధారణం దూషణమ్ ఆహ -

200. ఉదాసీనానామ్ అపి చ ఏవం సిద్ధిః. 2-2-26.

ఏవం క్షణికత్వ అసత్ ఉత్పత్తి అహేతుక వినాశాది అభ్యుపగమే ఉదాసీనానామ్ అనుద్యుఞ్జానానామ్ అపి సర్వార్థ సిద్ధిః స్యాత్. ఇష్ట ప్రాప్తిః అనిష్ట నివృత్తిః వా ప్రయత్నాదిభిః సాధ్యతే. క్షణ ధ్వంసే హి సర్వేషాం భావానాం పూర్వ పూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదిక అవిద్యాదిః వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిత్ అనువర్తతే ఇతి ప్రయత్నాది సాధ్యం న కిఞ్చిత్ అస్తి. ఏవం సతి అహేతు సాధ్యత్వాత్ సర్వసిద్ధీనామ్, ఉదాసీనానామ్ అపి ఐహిక ఆముష్మిక ఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్.

ఇతి సముదాయ అధికరణమ్.

49. ఉపలబ్ధి అధికరణమ్.

201. న అభావ ఉపలబ్ధేః. 2-2-27.

విజ్ఞానమాత్ర అస్తిత్వ వాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమ్ అర్థ వైచిత్ర్య కృతం జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ ఇతి తత్ న ఉపపద్యతే. అర్థవత్ జ్ఞానానామ్ ఏవ సాకారాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తత్ చ స్వరూప వైచిత్ర్యం వాసనా వశాత్ ఏవ ఉపపద్యతే. వాసనా చ విలక్షణ ప్రత్యయ ప్రవాహః ఏవ. యత్ ఘటాకార జ్ఞానం కపాలాకార జ్ఞానస్య ఉత్పాదకం తస్య తథావిధస్య ఉత్పాదకం తత్ పూర్వ ఘట జ్ఞానం, తస్య చ తథా విధస్య ఉత్పాదకం తతః పూర్వ ఘట జ్ఞానమ్ ఇత్యేవం రూపః ప్రవాహః ఏవ వాసనా ఇతి ఉచ్యతే. కథం బహిష్ఠ సర్షప మహీధరాదేః ఆకార ఆన్తరస్య జ్ఞానస్య ఇత్యుచ్యతే? ఇత్థమ్ - అర్థస్య అపి వ్యవహార యోగ్యత్వం జ్ఞాన ప్రకాశ ఆయత్తమ్, అన్యథా స్వ పర వేద్యయోః అనతిశయ ప్రసఙ్గాత్.

ప్రకాశమానస్య చ జ్ఞానస్య సాకారత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్, నిరాకారస్య ప్రకాశ అయోగాత్. ఏకశ్చ అయమ్ ఆకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్య చ బహిర్వత్ అవభాసో అపి భ్రమ కృతః. జ్ఞానార్థయోః సహ ఉపలమ్భ నియమాత్ చ జ్ఞానాత్ అవ్యతిరిక్తో అర్థః. కిఞ్చ - బాహ్యమ్ అర్థమ్ అభ్యుపయద్భిః

అపి ఘట పటాది విజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తత్ అర్థ అసాధారణ్యం తత్తత్ అర్థ సారూప్యమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే ఇతి అవశ్యమ్ జ్ఞానే అర్థ సరూపమ్ రూపమ్ ఆస్థేయమ్. తావతా ఏవ సర్వ వ్యవహార ఉపపత్తేః, తత్ వ్యతిరిక్త అర్థకల్పనా నిష్ప్రామాణికా. అతో విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ తత్త్వమ్, న బాహ్య అర్థో అస్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. 'న అభావ ఉపలబ్ధేః' ఇతి. జ్ఞాన అతిరిక్తస్య అర్థస్య అభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః? ఉపలబ్ధేః - జ్ఞాతుః ఆత్మనః అర్థ విశేష వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన రూపేణ జ్ఞానస్య ఉపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి - ఘటమ్ అహం జానామి ఇతి. ఏవం రూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేణ జ్ఞా ధాత్వర్థేన సర్వలోక సాక్షికమ్ అపరోక్షమ్ అవభాసమానేనైవ జ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ పరమార్థః ఇతి సాధయన్తః సర్వలోక ఉపహాస ఉపకరణం భవన్తి ఇతి వేద వాదచ్ఛద్మ ప్రచ్ఛన్న బౌద్ధ నిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితమ్.

యత్ తు "సహోపలమ్భ నియమాత్ అభేదో నీల - తద్ధియోః" ఇతి. తత్ స్వవచన విరుద్ధమ్. సాహిత్యస్య అర్థ భేద హేతుకత్వాత్. తదర్థ వ్యవహార యోగ్యతైక స్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భ నియమః తస్మాత్ అవైలక్షణ్య సాధనమ్ ఇతి చ హాస్యమ్. నిరన్వయ వినాశినాం జ్ఞానానామ్ అనువర్తమాన స్థిరాకార విరహాత్

వాసనా చ దురుపపాదా. వినష్టేన పూర్వ జ్ఞానేన అనుత్పన్నమ్ ఉత్తర జ్ఞానం కథం వాస్యతే? అతో జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ అపి అర్థ వైచిత్ర్య కృతమ్ ఏవ. తత్తత్ అర్థ వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన రూపతయా సాక్షాత్ ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తత్ అర్థ సమ్బన్ధ ఆయత్తం తత్తత్ అసాధారణ్యమ్. సంబన్ధశ్చ సంయోగ లక్షణః. జ్ఞానమ్ అపి హి ద్రవ్యమేవ. ప్రభా ద్రవ్యస్య ప్రదీప గుణ భూతస్యేవ జ్ఞానస్య అపి ఆత్మ గుణ భూతస్య ద్రవ్యత్వమ్ అవిరుద్ధమ్ ఇత్యుక్తమ్. అతో న బాహ్యార్థ అభావః.

యత్ పరైః స్వప్న జ్ఞాన దృష్టాన్తేన జాగరిత జ్ఞానానామ్ అపి నిరాలమ్బనత్వమ్ ఉక్తమ్, తత్రాహ.....

202. వైధర్మ్యాత్ చ న స్వప్నాదివత్. 2-2-28.

స్వప్న జ్ఞాన వైధర్మ్యాత్ జాగరిత జ్ఞానానామ్ అర్థ శూన్యత్వం న యుజ్యతే వక్తుమ్. స్వప్న జ్ఞానాని హి నిద్రాది దోష దుష్ట కరణ జన్యాని బాధితాని చ. జాగరిత జ్ఞానాని తు తత్ విపరీతాని ఇతి తేషాం న తత్ సామ్యమ్. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామ్ అర్థ శూన్యత్వే భవద్భిః సాధ్యో అపి అర్థో న సిధ్యతి. నిరాలమ్బన అనుమానస్య అపి అర్థశూన్యత్వాత్. తస్య అర్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్య అనైకాన్త్యాత్ సుతరామ్ అర్థ శూన్యత్వ అసిద్ధిః.

203. న భావో అనుపలబ్ధేః. 2-2-29.

న కేవలస్య అర్థ శూన్యస్య జ్ఞానస్య భావః సంభవతి. కుతః? క్వచిదపి అనుపలబ్ధేః. న హి అకర్తృకస్య అకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిత్ ఉపలబ్ధిః. స్వప్న జ్ఞానాదిషు అపి న అర్థ శూన్యత్వమ్ ఇతి ఖ్యాతి నిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

ఇతి ఉపలబ్ధి అధికరణమ్.

50. సర్వథా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

204. సర్వథా అనుపపత్తేశ్చ. 2-2-30.

అత్ర సర్వ శూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - శూన్యవాదః ఏవ హి సుగత మత కాష్ఠా. శిష్య బుద్ధి యోగ్యతా ఆనుగుణ్యేన అర్థ అభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయః ఉక్తాః. విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వమ్, అభావాపత్తిః ఏవ చ మోక్షః ఇత్యేవ బుద్ధస్య అభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తమ్ శూన్యస్య అహేతు సాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సతః ఏవ హి హేతుః అన్వేషణీయః. తత్ చ సత్ భావాత్ అభావాత్ చ న ఉత్పద్యతే. భావాత్ తావత్ న కస్యచిత్ ఉత్పత్తిః దృష్టా. న హి ఘటాదిః అనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే, నాపి అభావాత్ ఉత్పత్తిః సంభవతి. నష్టే పిణ్డాదికే హి అభావాత్ ఉత్పద్యమానం ఘటాదికమ్ అభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చ ఉత్పత్తిః న సంభవతి, స్వతః స్వోత్పత్తౌ ఆత్మాశ్రయ దోష ప్రసఙ్గాత్. ప్రయోజన అభావాత్ చ.

పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వ అవిశేషాత్ సర్వేషాం సర్వేభ్యః ఉత్పత్తి ప్రసఙ్గః. జన్మ అభావాత్ ఏవ వినాశస్య అపి అభావః. అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్. అతో జన్మ వినాశ సత్ అసదాదయోః భ్రాన్తిమాత్రమ్. న చ నిరధిష్ఠాన భ్రమ అసంభవాత్ భ్రమ అధిష్ఠానం కిఞ్చిత్ పారమార్థికం తత్త్వమ్ ఆశ్రయితవ్యమ్. దోష దోషాశ్రయత్వ

జ్ఞాతృత్వాది అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తివత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః. అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'సర్వథా అనుపపత్తేః చ' ఇతి. సర్వథా అనుపపత్తేః సర్వ శూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సంభవతి.

కిం భవాన్ సర్వం సత్ ఇతి వా ప్రతిజానీతే? అసత్ ఇతి వా? అన్యథా వా?

సర్వథా తవ అభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సంభవతి, లోకే భావ అభావ శబ్దయోః తత్ ప్రతీత్యోః చ విద్యమానస్యైవ వస్తునః అవస్థా విశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః సర్వం శూన్యమ్ ఇతి ప్రతిజానతా సర్వం సత్ ఇతి ప్రతిజానతా ఏవ సర్వస్య విద్యమానస్య అవస్థా విశేష యోగితా ఏవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతి ఇతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిత్ అపి సిద్ధ్యతి. కించ, కుతశ్చిత్ ప్రమాణాత్ శూన్యత్వమ్ ఉపలభ్య శూన్యత్వం సిషాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమ్ అభ్యుపేత్యమ్. తస్య అసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాత్ ఇతి సర్వథా సర్వ శూన్యత్వం చ అనుపపన్నమ్.

ఇతి సర్వథా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

---

51. ఏకస్మిన్ అసమ్భవ అధికరణమ్.

205. న ఏకస్మిన్ అసమ్భవాత్. 2-2-31.

నిరస్తాః సౌగతాః. జైనాః అపి పరమాణు కారణత్వాదికం జగతో వదన్తి ఇతి అనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

తే కిల మన్యన్తే - జీవ అజీవాత్మకం జగత్ ఏతత్ నిరీశ్వరమ్. తత్ చ షట్ ద్రవ్యాత్మకమ్. తాని చ ద్రవ్యాణి జీవ, ధర్మ, అధర్మ, పుద్గల, కాల, ఆకాశ ఆఖ్యాని. తత్ర జీవాః బద్ధాః, యోగసిద్ధాః, ముక్తాః చ ఇతి త్రివిధాః. ధర్మో నామ గతిమతాం గతి హేతు భూతో ద్రవ్య విశేషో జగత్ వ్యాపీ. అధర్మశ్చ స్థితి హేతు భూతో వ్యాపీ. పుద్గలో నామ వర్ణ గన్ధ రస స్పర్శవత్ ద్రవ్యమ్. తత్ చ ద్వివిధమ్ - పరమాణు రూపం, తత్ సఙ్ఘాత రూపం చ పవన జ్వలన సలిల ధరణీ తను భువనాదికమ్. కాలః తు అభూత్, అస్తి, భవిష్యతి ఇతి వ్యవహార హేతుః అణురూపో ద్రవ్య విశేషః. ఆకాశో అపి ఏకో అనన్త ప్రదేశః చ. తేషు చ అణు వ్యతిరిక్త ద్రవ్యాణి పంచ అస్తికాయాః ఇతి చ సంగృహ్యన్తే - జీవ అస్తికాయః, ధర్మ అస్తికాయః, అధర్మ అస్తికాయః, పుద్గల అస్తికాయః, ఆకాశ అస్తికాయః - ఇతి. అనేక దేశవర్తిని ద్రవ్యే అస్తికాయ శబ్దః ప్రయుజ్యతే.

జీవానాం మోక్ష ఉపయోగినమ్ అపరమ్ అపి సంగ్రహం

కుర్వన్తి - జీవ అజీవ ఆస్రవ బన్ధ నిర్జర సంవర మోక్షాః ఇతి. మోక్ష సంగ్రహేణ మోక్ష ఉపాయశ్చ గృహీతః. స చ సమ్యక్జ్ఞాన దర్శన చారిత్ర రూపః. తత్ర జీవస్తు - జ్ఞాన దర్శన సుఖ వీర్య గుణః. అజీవశ్చ- జీవ భోగ్య వస్తు జాతమ్. ఆస్రవః - తత్ భోగ ఉపకరణ భూతమ్ ఇన్ద్రియాదికమ్. బన్ధశ్చ అష్టవిధః - ఘాతి కర్మ చతుష్టయమ్, అఘాతి కర్మ చతుష్టయం చ ఇతి. తత్ర ఆద్యం జీవ గుణానాం స్వాభావికానాం జ్ఞాన దర్శన వీర్య సుఖానాం ప్రతిఘాత కరమ్. అపరం శరీర సంస్థాన తదభిమాన తత్ స్థితి తత్ ప్రయుక్త సుఖ దుఃఖ ఉపేక్షా హేతు భూతమ్. నిర్జరం - మోక్ష సాధనమ్ అర్హత్ ఉపదేశ అవగతం తపః. సంవరో నామ ఇన్ద్రియ నిరోధః సమాధిరూపః. మోక్షః తు నివృత్త రాగాది క్లేశస్య స్వాభావిక ఆత్మ స్వరూప ఆవిర్భావః. పృథివ్యాది హేతు భూతః చ అణవో వైశేషికాదీనామ్ ఇవ న చతుర్విధాః, అపి తు ఏక స్వభావాః. పృథివ్యాది భేదః తు పరిణామకృతః.

సర్వం చ వస్తుజాతం సత్త్వ అసత్త్వ, నిత్యత్వ అనిత్యత్వ, భిన్నత్వ అభిన్నత్వాదిభిః అనైకాన్తికమ్ ఇచ్ఛంతి, స్యాత్ అస్తి, స్యాత్ నాస్తి, స్యాత్ అస్తి చ నాస్తి చ, స్యాత్ అవక్తవ్యమ్, స్యాత్ అస్తి చ అవక్తవ్యం చ, స్యాత్ నాస్తి చ అవక్తవ్యం చ, స్యాత్ అస్తి చ నాస్తి చ అవక్తవ్యం చ ఇతి సర్వత్ర సప్త భఙ్గీ నయ అవతారాత్, సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్య పర్యాయాత్మకమ్ ఇతి ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వ

నిత్యత్వాది ఉపపాదయన్తి. పర్యాయాత్మనా చ తత్ విపరీతమ్. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషాః. తేషాం చ భావ అభావ రూపత్వాత్ సత్త్వ అసత్త్వాదికం సర్వమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే - 'న ఏకస్మిన్ న సంభవాత్' ఇతి. న ఏతత్ ఉపపద్యతే. కుతః? ఏకస్మిన్ న సంభవాత్ - ఏకస్మిన్ వస్తుని అస్తిత్వ నాస్తిత్వాదేః విరుద్ధస్య ఛాయా ఆతపవత్ యుగపత్ అసంభవాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ద్రవ్యస్య తత్ విశేషణ భూత పర్యాయ శబ్ద అభిధేయ అవస్థా విశేషస్య చ పృథక్ పదార్థత్వాత్ న ఏకస్మిన్ విరుద్ధ ధర్మ సమావేశః సంభవతి ఇతి. తథాహి - ఏకేన అస్తిత్వాదినా అవస్థా విశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ న తత్ విపరీత నాస్తిత్వాది విశిష్టత్వం సంభవతి.

ఉత్పత్తి వినాశ ఆఖ్య పరిణామ విశేష ఆస్పదత్వం చ ద్రవ్యస్య అనిత్యత్వం, తత్ విపరీతం చ నిత్యత్వం తస్మిన్ కథం సమవైతి? విరోధి ధర్మ ఆశ్రయత్వం చ భిన్నత్వమ్, తత్ విపరీతం చ అభిన్నత్వం కథం వా తస్మిన్ సమవైతి? యథా అశ్వత్వ మహిషత్వయోః యుగపత్ ఏకస్మిన్ న సంభవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాది నిరసన సమయే "తత్ తు సమన్వయాత్" ఇత్యత్ర ప్రపఞ్చితః.

కాలస్య పదార్థ విశేషణతయా ఏవ ప్రతీతేః తస్య పృథక్

అస్తిత్వ నాస్తిత్వాదయః న వక్తవ్యాః. న చ పరిహర్తవ్యాః. కాలో అస్తి, నాస్తి ఇతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాది అస్తిత్వ నాస్తిత్వ వ్యవహార తుల్యః. జాత్యాదయో హి ద్రవ్య విశేషణతయా ఏవ ప్రతీయన్తే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. కథం పునః ఏకమేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమ్ ఇతి శ్రోత్రియైః ఉచ్యతే? సర్వ చేతన అచేతన శరీరత్వాత్ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్య ఇత్యుక్తమ్. శరీర శరీరిణోః తద్ధర్మాణాం చ అత్యన్త వైలక్షణ్యమ్ అపి ఉక్తమ్. కిం చ, జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామ్ ఏక ద్రవ్య పర్యాయత్వ అభావాత్ తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చ ఏకత్వ అనేకత్వాదయోః దురుపపాదాః. అథోచ్యేత - షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చ ఆత్మనా తథా భవన్తి ఇతి. ఏవమపి సర్వమ్ అనైకాన్తికమ్ ఇతి అభ్యుపగమ విరోధః, అన్యోన్య తాదాత్మ్య అభావాత్. అతో న యుక్తమ్ ఇదం జైన మతమ్. ఈశ్వర అనధిష్ఠిత పరమాణు కారణవాదే పూర్వోక్త దోషాః తథైవ అవతిష్ఠన్తే.

206. ఏవం చ ఆత్మా కార్త్స్న్యమ్. 2-2-32.

ఏవం భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చ అకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవో అసఙ్ఖ్యాత ప్రదేశో దేహ పరిమాణః ఇతి హి భవతాం స్థితిః. తత్ర హస్త్యాది శరీరే అవస్థితస్య ఆత్మనః తతో న్యూన పరిమాణే పిపీలికాది శరీరే ప్రవిశతో అల్పదేశ వ్యాపిత్వేన అకార్త్స్న్యం

ప్రసజ్యతే - అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యతే ఇత్యర్థః.

అథ సఙ్కోచ వికాస ధర్మతయా ఆత్మనః పర్యాయ శబ్ద అభిధేయ అవస్థాన్తర ఆపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియతే ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.............

207. న చ పర్యాయాత్ అపి అవిరోధో వికారాదిభ్యః. 2-2-33.

న చ సఙ్కోచ వికాస రూప అవస్థాన్తర ఆపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే, వికార తత్ ప్రయుక్త అనిత్యత్వాది దోష ప్రసక్తేః ఘటాది తుల్యత్వ ప్రసఙ్గాత్.

208. అన్త్యావస్థితేః చ ఉభయ నిత్యత్వాత్ అవిశేషః. 2-2-34.

జీవస్య యత్ అన్త్యం పరిమాణం మోక్ష అవస్థాగతమ్, తస్య పశ్చాత్ దేహాన్తర పరిగ్రహ అభావాత్ అవస్థితత్వాత్ ఆత్మనశ్చ మోక్ష అవస్థస్య తత్ పరిమాణస్య చ ఉభయోః నిత్యత్వాత్ తదేవ ఆత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమ్ ఇతి పూర్వమ్ అపి తస్మాత్ అవిశేషః స్యాత్. అతో దేహ పరిమాణత్వమ్ ఆత్మనో న స్యాత్ ఇతి అసఙ్గతమేవ ఇదమ్ ఆర్హతమతమ్.

ఇతి ఏకస్మిన్ అసమ్భవ అధికరణమ్.

---

52. పశుపతి అధికరణమ్.

209. పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్. 2-2-35.

కపిల కణాద సుగత ఆర్హత మతానామ్ అసామఞ్జస్యాత్ వేద బాహ్యత్వాత్ చ నిఃశ్రేయస అర్థిభిః అనాదరణీయత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం పశుపతి మతస్య వేద విరోధాత్ అసామఞ్జస్యాత్ చ అనాదరణీయతా ఉచ్యతే.

తన్మతానుసారిణః చతుర్విధాః - కాపాలాః, కాలాముఖాః, పాశుపతాః, శైవాశ్చ ఇతి. సర్వే చ ఏతే వేద విరుద్ధాం తత్త్వ ప్రక్రియామ్ ఐహిక ఆముష్మిక నిఃశ్రేయస సాధన కల్పనాశ్చ కల్పయన్తి. నిమిత్త ఉపాదానయోః భేదం నిమిత్త కారణం చ పశుపతిమ్ ఆచక్షతే. తథా నిఃశ్రేయస సాధనమ్ అపి ముద్రికా షట్క ధారణాదికమ్. యథాహుః కాపాలాః - "ముద్రికా షట్క తత్త్వజ్ఞః పర ముద్రా విశారదః, భగాసనస్థమ్ ఆత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమ్ ఋచ్ఛతి, కణ్ఠికా రుచకం చైవ కుణ్డలం చ శిఖామణిః, భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే, ఆభిః ముద్రిత దేహస్తు న భూయ ఇహ జాయతే" ఇత్యాదికమ్.

తథా కాలాముఖాః అపి కపాల పాత్ర భోజన, శవ భస్మ స్నాన, తత్ ప్రాశన, లగుడ ధారణ, సురా కుమ్భ స్థాపన, తదాధార దేవపూజాదికమ్ ఐహికమ్ ఆముష్మిక సకల ఫల సాధనమ్

అభిదధతి "రుద్రాక్ష కఙ్కణం హస్తే జటా చైకా చ మస్తకే, కపాలం భస్మనా స్నానమ్" ఇత్యాది చ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు, తథా కేనచిత్ క్రియా విశేషేణ విజాతీయానామ్ అపి బ్రాహ్మణ్య ప్రాప్తిమ్ ఉత్తమాశ్రమ ప్రాప్తిం చ ఆహుః - "దీక్షా ప్రవేశ మాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్, కాపాలం వ్రతమ్ ఆస్థాయ యతిర్భవతి మానవః". ఇతి.

తత్ర ఇదముచ్యతే - 'పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్' ఇతి. నైకస్మిన్ అసంభవాత్ ఇతి అతో న ఇతి అనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః మతం న ఆదరణీయమ్. కుతః? అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యం చ అన్యోన్య వ్యాఘాతాత్, వేద విరోధాత్ చ. ముద్రికా షట్క ధారణ, భగాసనస్థ ఆత్మధ్యాన, సురా కుమ్భ స్థాపన, తత్స్థ దేవతా అర్చన, గూఢాచార, శ్మశాన భస్మ స్నాన, ప్రణవ పూర్వ అభిధ్యానాని అన్యోన్య విరుద్ధాని. వేద విరుద్ధం చ ఇదం తత్త్వ పరికల్పనమ్, ఉపాసనమ్ ఆచారశ్చ.

వేదాః ఖలు పరబ్రహ్మ నారాయణమ్ ఏవ జగత్ నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ వదంతి "నారాయణ పరంబ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః, నారాయణ పరోజ్యోతిః ఆత్మా నారాయణః పరః", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి", "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి", "తదాత్మానం స్వయమకురుత" ఇత్యాదయః. పరబ్రహ్మ భూత పరమపురుష వేదనమ్ ఏవ చ మోక్ష సాధనమ్

ఉపాసనం వదన్తి. “వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే... తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే” ఇత్యాదినా ఏకతాం గతాః సర్వే వేదాన్తాః. తత్ఇతికర్తవ్యతాభూతం కర్మ చ వేద విహిత వర్ణాశ్రమ సమ్బన్ధి యజ్ఞాదికమ్ ఏవ వదన్తి, “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన”, “ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి” ఇత్యాదయః.

కేవల పరతత్త్వ ప్రతిపాదన పర నారాయణానువాక సిద్ధ తత్త్వ పరాః కేషుచిత్ ఉపాసనాది విధి పరేషు వాక్యేషు శ్రుతాః ప్రజాపతి, శివ, ఇన్ద్ర, ఆకాశ, ప్రాణాది శబ్దాః ఇతి “శాస్త్రదృష్ట్యా తు ఉపదేశో వామదేవవత్” ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. తథా “ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానః” ఇత్యారభ్య “స ఏకాకీ న రమేత” ఇతి సృష్టి వాక్యోదితం స్రష్టారం నారాయణమ్ ఏవ సమాన ప్రకరణస్థాః “సదేవ సోమ్య ఇదమగ్రే” ఇత్యాదిషు సాధారణాః సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మాది శబ్దాః ప్రతిపాదయన్తి ఇతి “జన్మాద్యస్య యతః” ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో వేద విరుద్ధ తత్త్వ ఉపాసన అనుష్ఠాన అభిధానాత్ పశుపతి మతమ్ అనాదరణీయమ్ ఏవ.

210. అధిష్ఠాన అనుపపత్తేశ్చ. 2-2-36.

వేదబాహ్యానామ్ అనుమానాత్ హి కేవల నిమిత్త ఈశ్వర

కల్పనా. తథా సతి దృష్ట అనుసారేణ కులాలాదివత్ అధిష్ఠానం కర్తవ్యమ్. న చ కులాలాదేః మృదాది అధిష్ఠానవత్ పశుపతేః నిమిత్త భూతస్య ప్రధాన అధిష్ఠానమ్ ఉపపద్యతే, అశరీరత్వాత్.

సశరీరాణామ్ ఏవ హి కులాలాదీనామ్ అధిష్ఠాన శక్తిః దృష్టా. న చ ఈశ్వరస్య సశరీరత్వమ్ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ శరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వే చ "శాస్త్రయోనిత్వాత్" ఇత్యత్ర దోషస్య ఉక్తత్వాత్.

211. కరణవత్ చేత్ న భోగాదిభ్యః. 2-2-37.

యథా భోక్తుః జీవస్య కరణ కలేబరాది అధిష్ఠానమ్ అశరీరస్యైవ దృశ్యతే, తద్వత్ మహేశ్వరస్యాపి అశరీరస్య చ ప్రధాన అధిష్ఠానమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, 'న భోగాదిభ్యః' - పుణ్య పాప రూప కర్మ ఫల భోగార్థం పుణ్య పాప రూప అదృష్ట కారితం హి తత్ అధిష్ఠానమ్. తద్వత్ పశుపతేః అపి పుణ్య పాప రూప అదృష్టవత్తయా తత్ ఫల భోగాది సర్వం ప్రసజ్యేత. అతో న అధిష్ఠాన సంభవః.

212. అన్తవత్త్వమ్ అసర్వజ్ఞతా వా. 2-2-38.

వా శబ్దః చార్థే. పశుపతేః పుణ్య పాప రూప అదృష్టవత్త్వే జీవవత్ అన్తవత్త్వం - సృష్టి సంహారాది ఆస్పదత్వమ్ అసర్వజ్ఞతా

చ స్యాత్ ఇతి అనాదరణీయమ్ ఏవ ఇదం మతమ్. ‘‘విరోధే తు అనపేక్షం స్యాత్’’ ఇత్యాదినా వేద విరుద్ధస్య అనాదరణీయత్వే సిద్ధే అపి పశుపతి మతస్య వేద విరుద్ధతా ఆఖ్యాపనార్థం ‘‘పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్’’ ఇతి పునః ఆరమ్భః. యద్యపి పాశుపత శైవయోః వేద అవిరోధినః ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే, తథా అపి వేద విరుద్ధ నిమిత్త ఉపాదాన భేద కల్పనా పర అవర తత్త్వ వ్యత్యయ కల్పనా మూలత్వాత్ సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్ ఏవ ఇతి అసామఞ్జస్యాత్ ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి పశుపతి అధికరణమ్.

---

53. ఉత్పత్తి అసమ్భవ అధికరణమ్.

213. ఉత్పత్తి అసమ్భవాత్. 2-2-39.

కపిలాది తన్త్ర సామాన్యాత్ భగవత్ అభిహిత పరమ నిఃశ్రేయస సాధన అవబోధిని పఞ్చరాత్ర తన్త్రే అపి అప్రామాణ్యమ్ ఆశఙ్క్య నిరాక్రియతే.

తత్ర ఏవమ్ ఆశఙ్క్యతే- "పరమ కారణాత్ పరబ్రహ్మ భూతాత్ వాసుదేవాత్ సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే, సఙ్కర్షణాత్ ప్రద్యుమ్న సంజ్ఞం మనో జాయతే, తస్మాత్ అనిరుద్ధ సంజ్ఞో అహఙ్కారో జాయతే" ఇతి హి భాగవత ప్రక్రియా. అత్ర జీవస్య ఉత్పత్తిః శ్రుతి విరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్య అనాదిత్వం వదన్తి "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాద్యాః.

214. న చ కర్తుః కరణమ్. 2-2-40.

సఙ్కర్షణాత్ ప్రద్యుమ్న సంజ్ఞం మనో జాయతే ఇతి కర్తుః - జీవాత్, కరణస్య - మనసః ఉత్పత్తిః న సంభవతి "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇతి పరస్మాత్ ఏవ బ్రహ్మణో మనసో అపి ఉత్పత్తి శ్రుతేః. అతః శ్రుతి విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనాత్ అస్యాపి తన్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే --

215. విజ్ఞాన ఆది భావే వా తత్ అప్రతిషేధః. 2-2-41.

వా శబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చ ఆది చ ఇతి పరబ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధానామ్ అపి పరబ్రహ్మ భావే సతి తత్ ప్రతిపాదన పరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవత ప్రక్రియామ్ అజానతామ్ ఇదం చోద్యమ్, యత్ జీవోత్పత్తిః విరుద్ధా అభిహితా ఇతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ ఆశ్రిత వత్సలం స్వాశ్రిత సమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధా అవతిష్ఠతే ఇతి హి తత్ ప్రక్రియా. యథా పౌష్కర సంహితాయామ్ "కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యమ్ ఉపాస్యతే, క్రమాగతైః స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైః ఆగమం తు తత్" ఇత్యాది.

తత్ చ చాతురాత్మ్య ఉపాసనం వాసుదేవాఖ్య పరబ్రహ్మ ఉపాసనమ్ ఇతి సాత్త్వత సంహితాయామ్ ఉక్తమ్, "బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య యాజినామ్, వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహత్" ఇతి. తత్ హి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సంపూర్ణ షాడ్గుణ్య వపుః సూక్ష్మ వ్యూహ విభవ భేద భిన్నం యథాధికారం భక్తైః జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణా అభ్యర్చితం సమ్యక్ ప్రాప్యతే. విభవ అర్చనాత్ వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యతే ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామ కృష్ణాది ప్రాదుర్భావ గణః. వ్యూహో వాసుదేవ సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధ రూపః చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవల షాడ్గుణ్య

విగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మ.

యథా పౌష్కరే- "యస్మాత్ సమ్యక్ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమ్ అవ్యయమ్, అస్మాత్ అవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణా". ఇత్యాది. అతః సఙ్కర్షణాదీనామ్ అపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛా విగ్రహ రూపత్వాత్ "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి శ్రుతి సిద్ధస్యైవ ఆశ్రిత వాత్సల్య నిమిత్త స్వేచ్ఛా విగ్రహ సఙ్గ్రహ రూప జన్మనో అభిధానాత్ తత్ అభిధాయి శాస్త్ర ప్రామాణ్యస్య అప్రతిషేధః ఇతి. తత్ర జీవ మనో అహఙ్కార తత్త్వానామ్ అధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధాః ఇతి తేషామ్ ఏవ జీవాది శబ్దైః అభిధానమ్ అవిరుద్ధమ్, యథా ఆకాశాది ప్రాణాది శబ్దైః బ్రహ్మణో అభిధానమ్.

216. విప్రతిషేధాత్ చ. 2-2-42.

విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిః తస్మిన్ అపి తన్త్రే. యథోక్తం పరమ సంహితాయామ్ "అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా, త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతేః రూపముచ్యతే, వ్యాప్తి రూపేణ సమ్బన్ధః తస్యాశ్చ పురుషస్య చ, స హి అనాదిః అనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః." ఇతి. ఏవం సర్వాసు అపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వ వచనాత్ జీవ స్వరూప ఉత్పత్తిః పఞ్చరాత్ర తన్త్రే ప్రతిషిద్ధా ఏవ, జన్మ మరణాది వ్యవహారస్తు లోక వేదయోః జీవస్య యథా ఉపపద్యతే, తథా "న ఆత్మా శ్రుతేః" ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. అతో జీవస్య ఉత్పత్తిః

తత్రాపి ప్రతిషిద్ధా ఏవ ఇతి జీవోత్పత్తి వాద నిమిత్త అప్రామాణ్య శఙ్కా దూరోత్సారితా.

యశ్చ ఏషః కేషాఞ్చిత్ ఉద్ఘోషః- "సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠామ్ అలభమానః శాణ్డిల్యః పఞ్చరాత్ర శాస్త్రమ్ అధీతవాన్ ఇతి సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థ నిష్ఠా న లబ్ధా" ఇతి వచనాత్ వేద విరుద్ధమ్ ఏవ ఇదం తన్త్రమ్ ఇతి, సోఽపి అనాఘ్రాత వేద వచసామ్ అనాకలిత తత్ ఉపబృంహణ న్యాయ కలాపానాం శ్రద్ధా మాత్ర విజృమ్భితః.

"యథా ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాత్ జుహ్వతి యే అగ్నిహోత్రమ్" ఇతి అనుదిత హోమ నిన్దా ఉదిత హోమ ప్రశంసార్థా ఇత్యుక్తమ్. యథా చ భూమ విద్యా ప్రక్రమే నారదేన "ఋగ్వేదం భగవో అధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమ్ ఆథర్వణం చతుర్థమ్ ఇతిహాస పురాణం పఞ్చమమ్" ఇత్యారభ్య, సర్వం విద్యాస్థానమ్ అభిధాయ "సో అహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి న ఆత్మవిత్" ఇతి భూమ విద్యా వ్యతిరిక్తాసు సర్వాసు విద్యాసు ఆత్మవేదన అలాభ వచనం వక్ష్యమాణ భూమ విద్యా ప్రశంసార్థం కృతమ్. అథ వా అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్ పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే, తత్ అలాభ నిమిత్తో అయం వాదః.

ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్య ఇతి పశ్చాత్ వేదాన్త వేద్య వాసుదేవాఖ్య పరబ్రహ్మ తత్త్వ అభిధానాత్ అవగమ్యతే. తథా వేదార్థస్య

దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధ అర్థ శాస్త్ర ఆరమ్భః పరమ సంహితాయామ్ ఉచ్యతే - “అధీతాః భగవన్ వేదాః సాఙ్గోపాఙ్గాః సవిస్తరాః, శ్రుతాని చ మయాఙ్గాని వాకో వాక్య యుతాని చ, న చైతేషు సమస్తేషు సంశయేన వినా క్వచిత్, శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధిః భవిష్యతి”. ఇతి, “వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్ హరిః భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమ్” ఇతి చ.

అతః స భగవాన్ వేదైక వేద్యః పరబ్రహ్మ అభిధానో వాసుదేవో నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన అనన్త జ్ఞాన ఆనన్దాది అపరిమిత ఉదారగుణ సాగరః సత్యసఙ్కల్పః చాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ్య వ్యవస్థయా అవస్థితాన్ ధర్మార్థ కామమోక్షాఖ్య పురుషార్థ అభిముఖాన్ భక్తాన్ అవలోక్య అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య మహోదధిః స్వ స్వరూప స్వవిభూతి స్వారాధన తత్ ఫల యాథాత్మ్య అవబోధినో వేదాన్ ఋుక్ యజుః సామ అథర్వ భేద భిన్నాన్ అపరిమిత శాఖాన్ విధి అర్థవాద మన్త్రరూపాన్ స్వేతర సకల సుర నర దురవగాహాంశ్చ అవధార్య తదర్థ యాథాత్మ్య అవబోధి పఞ్చరాత్ర శాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీత ఇతి నిరవద్యమ్.

యత్ తు పరైః సూత్ర చతుష్టయం కస్యచిత్ విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్య నిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం తత్ సూత్రాక్షర అననుగుణమ్, సూత్రకార అభిప్రాయ విరుద్ధం చ.

తథా హి సూత్రకారేణ వేదాన్త న్యాయ అభిధాయీని సూత్రాణి

అభిధాయ వేద ఉపబృంహణాయ చ భారత సంహితాం శత సహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞాన కాణ్డే అభిహితమ్ "గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థో అథ భిక్షుకః, య ఇచ్ఛేత్ సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత సః" ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్ర శాస్త్ర ప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య, "ఇదం శత సహస్రాద్ధి భారతాఖ్యాన విస్తరాత్, ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతమ్, నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా, ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథామృతమ్", "ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేద సమన్వితమ్, సాఙ్ఖ్యయోగ కృతాన్తేన పఞ్చరాత్ర అనుశబ్దితమ్, ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమమ్, ఋగ్యజు స్సామభిః జుష్టమ్ అథర్వాఙ్గిరసైస్తథా, భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమ్" ఇతి. సాఙ్ఖ్య యోగ శబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగ కర్మయోగౌ అభిహితౌ. యథోక్తమ్ - "జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" ఇతి. భీష్మ పర్వణి అపి "బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైః వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః, అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః, సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతః సఙ్కర్షణేన యః" ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిత్ అగ్రేసరో వేదాన్త వేద్య పరబ్రహ్మ భూత వాసుదేవ ఉపాసన అర్చనాది ప్రతిపాదన పరస్య సాత్త్వత శాస్త్రస్య అప్రామాణ్యం బ్రూయాత్?

నను చ, "సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం

తథా, కిమేతాని ఏక నిష్ఠాని పృథక్ నిష్ఠాని వా మునే'' ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామ్ అపి ఆదరణీయతా ఉచ్యతే, శారీరకే తు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే. అతః ఇదమపి తన్త్రం తత్తుల్యమ్. న ఇత్యుచ్యతే, యతః తత్రాపి ఇమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయమ్ అవతారయతి కిమేతాని ఏక నిష్ఠాని పృథక్ నిష్ఠానివా'' ఇతి ప్రశ్నస్య అయమర్థః - కిం సాఙ్ఖ్య యోగ పాశుపత వేద పఞ్చరాత్రాణి ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి? పృథక్ తత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి వా? యదా ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి, కిం తదేకం తత్త్వమ్? యదా తు పృథక్ తత్త్వ ప్రతిపాదనపరాణి, తదా ఏషాం పరస్పరం విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ వస్తుని వికల్ప అసంభవాత్ చ ఏకమేవ ప్రమాణమ్ అఙ్గీకరణీయమ్, కిం తదేకమ్? ఇతి.

అస్య ఉత్తరం బ్రువన్ ''జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై, సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః'' ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్య యోగ పాశుపతానాం కపిల హిరణ్యగర్భ పశుపతి కృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య, ''అవాన్తర తపా నామ వేదాచార్యస్సఉచ్యతే'' ఇతి వేదానామ్ అపౌరుషేయత్వమ్ అభిధాయ, ''పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణః స్వయమ్'' ఇతి పఞ్చరాత్ర తన్త్రస్య వక్తా నారాయణః స్వయమేవ ఇత్యుక్తవాన్.

ఏవం వదతః చ అయమ్ ఆశయః పౌరుషేయాణాం హి తన్త్రాణాం పరస్పర విరుద్ధ వస్తు వాదితయా, అపౌరుషేయత్వేన నిరస్త

ప్రమాదాది నిఖిల దోష గన్ధ వేద వేద్య వస్తు విరుద్ధ అభిధాయిత్వాత్ చ యథావస్థిత వస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్లభమ్. వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః. అతః తత్తత్ తన్త్రాభిహిత ప్రధాన పురుష పశుపతి ప్రభృతి తత్త్వస్య వేదాన్త వేద్య పరబ్రహ్మ భూత నారాయణ ఆత్మకతయా ఏవ వస్తుత్వమ్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి.

తదిదమాహ చ "సర్వేషు చ నృప శ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే, యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభుః" ఇతి. "యథాగమం యథాన్యాయమ్" ఇతి న్యాయ అనుగృహీత తత్తత్ ఆగమోక్తం వస్తు పరామృశతో నారాయణః ఏవ సర్వస్య వస్తునో నిష్ఠేతి దృశ్యతే. అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్ తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానాం "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "విశ్వం నారాయణః" ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతామ్ అనుసన్దధానస్య నారాయణః ఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయతే ఇత్యర్థః.

అతో వేదాన్త వేద్యః పరబ్రహ్మ భూతో నారాయణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా ఇతి, తత్ స్వరూప తదుపాసన అభిధాయి తత్ తన్త్రమ్ ఇతి చ తస్మిన్ ఇతర తన్త్ర సామాన్యం న కేనచిత్ ఉద్భావయితుం శక్యమ్. అతః తత్రైవ ఇదమ్ ఉచ్యతే "ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవ చ, పరస్పరాఙ్గా న్యేతాని పఞ్చరాత్రం తు కథ్యతే" ఇతి. సాఙ్ఖ్యం చ యోగశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చ ఆరణ్యకాని చ వేదారణ్యకమ్. పరస్పరాఙ్గాని ఏతాని ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరతయా ఏకీభూతాని ఏకం పఞ్చరాత్రమ్ ఇతి కథ్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతి తత్త్వాని, యోగోక్తం చ యమ నియమాద్యాత్మకం యోగమ్, వేదోదిత కర్మస్వరూపాణి అఙ్గీకృత్య తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం యోగస్య చ బ్రహ్మోపాసన ప్రకారత్వం కర్మణాం చ తత్ ఆరాధన రూపతామ్ అభిదధతి బ్రహ్మ స్వరూపం ప్రతిపాదయన్తి ఆరణ్యకాని. ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్ర తన్త్రే విశదీకృతమ్ ఇతి.

శారీరకే చ సాఙ్ఖ్యోక్త తత్త్వానామ్ అబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతమ్. న స్వరూపమ్. యోగ పాశుపతయోశ్చ ఈశ్వరస్య కేవల నిమిత్త కారణతా, పర అవర తత్త్వ విపరీత కల్పనా, వేద బహిష్కృత ఆచారో నిరాకృతః. న యోగ స్వరూపమ్, పశుపతి స్వరూపం చ. అతః "సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా, ఆత్మ ప్రమాణాన్యేతాని న హన్తవ్యాని హేతుభిః" ఇత్యపి తత్తత్ అభిహిత తత్తత్ స్వరూప మాత్రమ్ అఙ్గీకార్యమ్, జిన సుగత అభిహిత తత్త్వవత్ సర్వం న బహిష్కార్యమ్ ఇతి ఉచ్యతే - "యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభుః" ఇతి అనేన ఏకార్థ్యాత్.

ఇతి ఉత్పత్తి అసమ్భవ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

54. వియత్ అధికరణమ్.

217. న వియత్ అశ్రుతేః. 2-3-1.

సాఙ్ఖ్యాది వేదబాహ్య తన్త్రాణాం న్యాయ ఆభాస మూలతయా విప్రతిషేధాత్ చ అసామఞ్జస్యమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాది దోష గన్ధ అభావ ఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయా అభిమత చిత్ అచిత్ ఆత్మక ప్రపఞ్చస్య కార్యతా ప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియత్ ఉత్పద్యతే? న వా? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? న వియదుత్పద్యతే ఇతి. కుతః? అశ్రుతేః. సమ్భావితస్య హి శ్రవణ సమ్భవః. అసమ్భావితస్య తు గగన కుసుమ వియత్ ఉత్పత్త్యాదేః శబ్ద అభిధేయత్వం న సంభవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్య ఆకాశస్య ఆత్మనః ఇవ ఉత్పత్తిః నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవ చ ఉత్పత్తి అసంభవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతీనామ్ ఏవ ఉత్పత్తిః ఆమ్నాయతే "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇతి. తైత్తిరీయక ఆథర్వణాదిషు

“తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః”, “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః” ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియత్ ఉత్పత్తిః అర్థవిరోధాత్ బాధ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే --

218. అస్తి తు. 2-3-2.

అస్తి తు ఆకాశస్య ఉత్పత్తిః, అతీన్ద్రియ అర్థవిషయా హి శ్రుతిః ప్రమాణాన్తర అప్రతీతామ్ అపి వియత్ ఉత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థా ఏవ. న చ శ్రుతి ప్రతిపన్నే అర్థే తత్ విరోధి నిరవయవత్వాది హేతుకమ్ అనుత్పత్తి అనుమానమ్ ఉదేతుమ్ అలమ్. ఆత్మనో అపి అనుత్పత్తిః న నిరవయవత్వ ప్రయుక్తా ఇతి వక్ష్యతే.

పునః చోదయతి -

219. గౌణీ అసమ్భవాత్ శబ్దాత్ చ. 2-3-3.

“తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః” ఇత్యాది వియత్ ఉత్పత్తి శ్రుతిః గౌణీ ఇతి కల్పయితుం యుక్తమ్, “తత్తేజో అసృజత” ఇతి సిసృక్షోః బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజః ఉత్పద్యతే ఇతి తేజ ఉత్పత్తి ప్రాథమ్యేన వియత్ ఉత్పత్తి ప్రతిపాదనా అసమ్భవాత్, “వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్”

ఇతి వియతో అమృతత్వ శబ్దాత్ చ.

కథమేకస్య సంభూత శబ్దస్య ఆకాశ అపేక్షయా గౌణత్వమ్ అగ్న్యాది అపేక్షయా ముఖ్యత్వమ్ ఇతి చేత్, తత్రాహ --

220. స్యాత్ చ ఏకస్య బ్రహ్మ శబ్దవత్. 2-3-4.

ఏకస్యైవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వ అసంభవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సంభూత శబ్దస్య "వాయోరగ్నిః" ఇత్యాదిషు అనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ, బ్రహ్మ శబ్దవత్. యథా బ్రహ్మశబ్దః "తస్మాత్ ఏతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తః తస్మిన్నేవ ప్రకరణే "తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతో అన్నమ్ అభిజాయతే" ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే, తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణ ఆవృత్తావివ అభిధాన ఆవృత్తిః విద్యతే ఏవ ఇత్యర్థః.

పరిహరతి --

221. ప్రతిజ్ఞా అహానిః అవ్యతిరేకాత్. 2-3-5.

ఛాన్దోగ్య శ్రుత్యనుసారేణ అన్యాసాం వియత్ ఉత్పత్తి వాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే. యతః ఛాన్దోగ్య శ్రుత్యా ఏవ వియత్ ఉత్పత్తిః అఙ్గీకృతా, "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇత్యాదినా బ్రహ్మ విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానాత్.

తస్యాః హి ప్రతిజ్ఞాయాః అహానిః ఆకాశస్య అపి బ్రహ్మ కార్యత్వేన తత్ అవ్యతిరేకాత్ ఏవ భవతి.

222. శబ్దేభ్యః. 2-3-6.

ఇతశ్చ వియత్ ఉత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే - "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణ శబ్దాత్, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యేవమాది శబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణో అవ్యతిరేక ప్రతీతేః. న చ "తత్తేజో అసృజత" ఇతి తేజసః ఉత్పత్తి శ్రుతిః వియత్ ఉత్పత్తిం వారయతి. వియత్ ఉత్పత్తి అవచన మాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తర ప్రతిపన్నాం వియత్ ఉత్పత్తిం నివారయితుమ్ అలమ్.

223. యావత్ వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2-3-7.

తు శబ్దః చార్థే. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యాదిభిః ఆకాశస్య వికారత్వ వచనేన తస్య ఆకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః - ఉత్పత్తిః అపి ఉక్తా ఏవ. లోకవత్ - యథా లోకే ఏతే సర్వే దేవదత్త పుత్రాః ఇతి అభిధాయ తేషు కేషాంచిత్ తతః ఉత్పత్తి వచనేన సర్వేషామ్ ఉత్పత్తిః ఉక్తా స్యాత్, తద్వత్. ఏవం చ సతి "వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్" ఇతి సురాణామ్ ఇవ చిరకాల స్థాయిత్వ అభిప్రాయమ్.

224. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. 2-3-8.

అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోః అపి ఉత్పత్తిః వ్యాఖ్యాతా. వియత్ మాతరిశ్వనోః పృథక్ యోగకరణం "తేజో అతస్తథాహ్యాహ" ఇతి మాతరిశ్వ పరామర్శార్థమ్.

225. అసమ్భవః తు సతః అనుపపత్తేః. 2-3-9.

తు శబ్దో అవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః. సతః - బ్రహ్మణః ఏవ. తత్ వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్ అపి అనుత్పత్తిః న సమ్భవతి, అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - వియత్ మాతరిశ్వనోః ఉత్పత్తి ప్రతిపాదనమ్ ఉదాహరణార్థమ్ ఉత్పత్తి అసమ్భవస్తు సతః పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః తత్ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య అవ్యక్త, మహత్, అహఙ్కార, తన్మాత్ర, ఇన్ద్రియ, వియత్, పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్య ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాదిభిః అవగత కార్య భావస్య అనుత్పత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి.

ఇతి వియత్ అధికరణమ్.

55. తేజో అధికరణమ్.

226. తేజో అతః తథా హి ఆహ. 2-3-10.

బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మ కార్యత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం వ్యవహిత కార్యాణాం కిం కేవలాత్ తత్తదనన్తర కారణ భూతాత్ వస్తునః ఉత్పత్తిః? ఆహోస్విత్ తత్తత్ రూపాత్ బ్రహ్మణః? ఇతి చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? కేవలాత్ తత్తత్ వస్తునః ఇతి. కుతః? తేజః తావత్. అతః - మాతరిశ్వనః ఏవ ఉత్పద్యతే. "వాయోరగ్నిః" ఇతి హి ఆహ.

227. ఆపః. 2-3-11.

ఆపో అపి అతః - తేజసః ఏవ ఉత్పద్యన్తే. "అగ్నేరాపః", "తదపో అసృజత" ఇతి హి ఆహ.

228. పృథివీ. 2-3-12.

పృథివీ అద్భ్యః ఉత్పద్యతే. "అద్భ్యః పృథివీ", "తా అన్నమసృజన్త" ఇతి హి ఆహ.

నను అన్న శబ్దేన కథం పృథివీ అభిధీయతే? అతః ఆహ-

229. అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్యః. 2-3-13.

మహా భూత సృష్టి అధికారాత్ పృథివీ ఏవ అన్నశబ్దేన

ఉక్తా ఇతి ప్రతీయతే. అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీ వికారత్వాత్ కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూప సంశబ్దనే "యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తద్రూపం యత్ శుక్లం తదపాం యత్ కృష్ణం తదన్నస్య" ఇతి అప్ తేజసోః సజాతీయమేవ అన్న శబ్ద వాచ్యం ప్రతీయతే. శబ్దాన్తరం చ సమాన ప్రకరణే "అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ" ఇతి శ్రూయతే. అతః పృథివీ ఏవ అన్నశబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి అద్భ్యః ఏవ పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాః తేజః ప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః. మహదాదయో అపి స్వానన్తర వస్తునః ఏవ ఉత్పద్యన్తే, యథా శ్రుతి అభ్యుపగమ అవిరోధాత్. "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ", "తస్మాత్ ఏతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సమ్భూతః", "తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వే అపి ఉపపద్యన్తే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-

230. తత్ అభిధ్యానాత్ ఏవ తు తత్ లిఙ్గాత్ సః. 2-3-14.

తు శబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాది కార్యాణామ్ అపి తత్తత్ అనన్తర వస్తు శరీరకః స ఏవ పురుషోత్తమః కారణమ్. కుతః? తత్ అభిధ్యాన రూపాత్ తత్ లిఙ్గాత్. అభిధ్యానమ్ -"బహుస్యామ్"

ఇతి సఙ్కల్పః. "తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ... తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహి" ఇత్యాత్మనో బహు భవన సఙ్కల్ప రూప ఈక్షణ శ్రవణాత్ మహత్ అహఙ్కార ఆకాశాదీనామ్ అపి కారణానాం తథా విధ ఈక్షాపూర్వక ఏవ స్వకార్య సృష్టిః ఇతి గమ్యతే.

తథావిధం చ ఈక్షణం తత్తత్ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వ శరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణో అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "యో అప్సు తిష్ఠన్", "యస్తేజసి తిష్ఠన్", "యో వాయౌ తిష్ఠన్", "య ఆకాశే తిష్ఠన్" ఇత్యాది. సుబాలోపనిషది చ "యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యారభ్య "యస్య అహఙ్కారః శరీరమ్", "యస్య బుద్ధిః శరీరమ్", "యస్య అవ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాది.

యత్ చ ఉక్తమ్ "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాది సృష్టిః పరమ్పరయా అపి ఉపపద్యతే ఇతి, అత్ర ఉచ్యతే --

231. విపర్యయేణ తు క్రమో అతః ఉపపద్యతే చ. 2-3-15.

తు శబ్దో అవధారణార్థః. అవ్యక్త మహత్ అహఙ్కార ఆకాశాది క్రమాత్ విపర్యయేణ యః సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మ ఆనన్తర్య రూపః క్రమః "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే, స చ క్రమః తత్తత్ రూపాత్ బ్రహ్మణః తత్తత్ కార్యోత్పత్తేః

ఏవ ఉపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హి ఆనన్తర్య శ్రవణమ్ ఉపరుధ్యేత. అతః "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యాదికమ్ అపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్ సంభవస్య ఉత్తమ్భనమ్.

232. అన్తరా విజ్ఞాన మనసీ క్రమేణ తత్ లిఙ్గాత్ ఇతి చేత్, న, అవిశేషాత్. 2-3-16.

విజ్ఞాన సాధనత్వాత్ ఇన్ద్రియాణి విజ్ఞానమ్ ఇత్యుచ్యన్తే. యదుక్తమ్- "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణో అనన్తర కార్యత్వం శ్రావ్యతే, అతశ్చ అనేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాత్ బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః అభిధ్యాన లింగ అవగతః ఉత్తభ్యతే ఇతి. తత్ న ఉపపద్యతే, క్రమ విశేష పరత్వాత్ అస్య వాక్యస్య, అత్రాపి సర్వేషాం క్రమ ప్రతీతేః. ఖాదిషు తావత్ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమో అత్రాపి ప్రతీయతే. తైః సహ పాఠ లిఙ్గాత్ భూత ప్రాణయోః అన్తరాలే విజ్ఞాన మనసీ అపి క్రమేణ ఉత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే. అతః సర్వస్య సాక్షాత్ బ్రహ్మణః ఏవ సమ్భవస్య ఉత్తమ్భనమ్ ఇదం వాక్యం న భవతి ఇతి చేత్, తత్ న. అవిశేషాత్- "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇత్యనేన అవిశేషాత్ విజ్ఞాన మనసోః ఖాదీనాం చ "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యనేన సాక్షాత్ సంభవ రూప సమ్బన్ధస్య అభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాది పృథివ్యన్తానామ్ అవిశిష్టత్వాత్ స ఏవ విధేయః, న క్రమః. శ్రుత్యన్తర సిద్ధ క్రమ విరోధాత్ చ వేదం

క్రమపరమ్- "పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే" ఇత్యారభ్య "తమః పరే దేవ ఏకీ భవతి" ఇత్యన్తేన క్రమాన్తర ప్రతీతేః. అతో అవ్యక్తాది శరీరకాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏవ సర్వ కార్యాణామ్ ఉత్పత్తిః. తేజః ప్రభృతయశ్చ శబ్దాః తదాత్మభూతం బ్రహ్మ ఏవ అభిదధతి.

నను, ఏవం సర్వ శబ్దానాం బ్రహ్మ వాచిత్వే సతి తైః తైః శబ్దైః తత్తత్ వస్తు వ్యపదేశో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ --

233. చరాచర వ్యపాశ్రయః తు స్యాత్ తత్ వ్యపదేశో అభాక్తః తత్ భావ భావిత్వాత్. 2-3-17.

తు శబ్దః చోదిత ఆశఙ్కా నివృత్త్యర్థః. నిఖిల జఙ్గమ స్థావర వ్యపాశ్రయః తత్తత్ శబ్ద వ్యపదేశః భాక్తః - వాచ్యైక దేశే భజ్యతే ఇత్యర్థః. సమస్త వస్తు ప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకార భూత వస్తు గ్రాహి ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ అవిషయత్వాత్ వేదాన్త శ్రవణాత్ ప్రాక్ ప్రకార్య ప్రతీతేః, ప్రకారి ప్రతీతి భావ భావిత్వాత్ చ తత్ పర్యవసానస్య, లోకే తత్తత్ వస్తు మాత్రే వాచ్యైక దేశే తే తే శబ్దాః భఙ్క్త్వా భఙ్క్త్వా వ్యపదిశ్యన్తే.

అథవా - తేజః ప్రభృతిభిః శబ్దైః తత్తత్ వస్తు మాత్ర వాచితయా వ్యుత్పన్నైః బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తః స్యాత్ - అముఖ్యః స్యాత్ ఇతి ఆశఙ్క్య, చరాచర వ్యపాశ్రయస్తు ఇత్యాది ఉచ్యతే. చరాచర వ్యపాశ్రయః తత్ వ్యపదేశః- తత్ వాచిశబ్దః, చరాచర వాచి శబ్దో బ్రహ్మణి అభాక్తః - ముఖ్యః ఏవ. కుతః? బ్రహ్మ భావ

భావిత్వాత్ సర్వశబ్దానాం వాచక భావస్య. నామ రూప వ్యాకరణ శ్రుత్యా హి తథా అవగతమ్.

ఇతి తేజో అధికరణమ్.

56. ఆత్మా అధికరణమ్.

234. న ఆత్మా శ్రుతేః నిత్యత్వాత్ చ తాభ్యః. 2-3-18.

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః ఉక్తా. ఇదానీం జీవస్యాపి ఉత్పత్తిః అస్తి? న? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? అస్తి ఇతి. కుతః? ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తేః, ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్ చ. వియదాదేః ఇవ జీవస్య అపి ఉత్పత్తి వాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి , "యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామ్", "ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత", "సన్మూలా స్సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః", "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి.

ఏవం సచేతనస్య జగతః ఉత్పత్తి వచనాత్ జీవస్య అపి ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే. న చ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ "తత్త్వమసి" ఆదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వ అవగమాత్ జీవస్య నిత్యత్వమ్ ఇతి. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యేవమాదిభిః వియదాదేః అపి బ్రహ్మత్వ అవగమాత్ తస్యాపి నిత్యత్వ ప్రసక్తేః. అతో జీవః అపి వియదాదివత్ ఉత్పద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'న ఆత్మా శ్రుతేః' ఇతి. న ఆత్మా ఉత్పద్యతే, కుతః? శ్రుతేః - "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్", "జ్ఞా జ్ఞౌ ద్వావజౌ" ఇత్యాదిభిః జీవస్య ఉత్పత్తి ప్రతిషేధో

హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః - శ్రుతిభ్యః ఏవ అవగమ్యతే, “నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్”, “అజో నిత్యశ్శాశ్వతో అయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే”ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ న ఆత్మా ఉత్పద్యతే.

కథం తర్హి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపద్యతే? ఇత్థమ్ ఉపపద్యతే - జీవస్యాపి కార్యత్వాత్ కార్యకారణయోః అనన్యత్వాత్ చ. ఏవం తర్హి వియదాదివత్ ఉత్పత్తిమత్త్వమ్ అఙ్గీకృతం స్యాత్. న ఇతి ఉచ్యతే. - కార్యత్వం హి నామ ఏకస్య ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః, తత్ జీవస్యాపి అస్తి ఏవ. ఇయాంస్తు విశేషః-- వియదాదేః అచేతనస్య యాదృశో అన్యథా భావో న తాదృశో జీవస్య. జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస లక్షణో జీవస్య అన్యథా భావః, వియదాదేః తు స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణః. సేయం స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణః ఉత్పత్తిః జీవే ప్రతిషిధ్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్య భోక్తృ నియన్తౄన్ వివిక్త స్వభావాన్ ప్రతిపాద్య, భోగ్యగతమ్ ఉత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య, తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య, భోగ్యగతమ్ ఉత్పత్త్యాదికం భోక్తృగతం చ అపురుషార్థ ఆశ్రయత్వం నియన్తరి ప్రతిషిధ్య, తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణ అధిపాధిపత్వం, విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోః చిత్

అచితోః తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చ ఆత్మత్వం ప్రతిపాదితమ్. అతః సర్వదా చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్ ప్రకారం బ్రహ్మ.

తత్ కదాచిత్ స్వస్మాత్ విభక్త వ్యపదేశానర్హ అతి సూక్ష్మదశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం తిష్ఠతి, తత్ కారణ అవస్థం బ్రహ్మ, కదాచిత్ చ విభక్త నామ రూప స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్, తత్ చ కార్య అవస్థమ్. తత్ర కారణ అవస్థస్య కార్య అవస్థ ఆపత్తౌ అచిదంశస్య కారణ అవస్థాయాం శబ్దాది విహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూప అన్యథా భావ రూప వికారో భవతి. చిదంశస్య చ కర్మ ఫల విశేష భోక్తృత్వాయ తత్ అనురూప జ్ఞాన వికాస రూప వికారో భవతి. ఉభయ ప్రకార విశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థ తదుభయ విశిష్టతా రూప వికారో భవతి. కారణ అవస్థాయా అవస్థాన్తర ఆపత్తి రూపో వికారః ప్రకార ద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏవ ఏకస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తి రూప వికార అపేక్షయా "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాది దృష్టాన్తో "యథా సోమ్యైకేన" ఇత్యాదినా నిదర్శితః.

ఈదృశ జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస కర తత్తత్ దేహ సమ్బన్ధ వియోగ అభిప్రాయాః జీవస్య ఉత్పత్తి మరణ వాదిన్యః "ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః. అచిదంశవత్ స్వరూప అన్యథాత్వ అభావ అభిప్రాయాః ఉత్పత్తి ప్రతిషేధ వాదిన్యో నిత్యత్వ

వాదిన్యశ్చ "న జాయతే మ్రియతే" ఇత్యాద్యాః. "నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః స్వరూప అన్యథాత్వ జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస రూప ఉభయ విధ అనిష్ట వికార అభావ అభిప్రాయాః. "స వా ఏష మహాన్ అజ ఆత్మా అజరో అమరో అమృతో బ్రహ్మ", "నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః, ఏవం సర్వదా చిత్ అచిత్ వస్తు విశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణం చ నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఉపపద్యతే. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి హి నామ రూప విభాగ భావ అభావాభ్యాం నానాత్వ ఏకత్వే వదంతి ఇతి.

యే తు అవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యే చ పారమార్థిక ఉపాధికృతమ్, యే చ సన్మాత్ర స్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ రూపేణ త్రిధా అవస్థితం వదన్తి, సర్వే అపి ఏతే అవిద్యా శక్తేః ఉపాధి శక్తేః భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ శక్తీనాం చ ప్రలయకాలే అవస్థానే అపి తదానీమ్ ఏకత్వ అవధారణం, నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఏవ ఉపపాదయన్తి. "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్", "న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ"ఇతి సూత్రాభ్యాం జీవ భేదస్య తత్ కర్మ ప్రవాహస్య చ అనాదిత్వ అభ్యుపగమాత్ చ. ఇయాన్ విశేషః - ఏకస్య అనాది అవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థిక అనాది ఉపాధినా బ్రహ్మ స్వరూపమేవ బధ్యతే,

ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్ర ఆకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలాని చ అనిష్టాని భుఙ్క్తే. నియన్తృ అంశస్య భోక్తృత్వ అభావే అపి సర్వజ్ఞత్వాత్ స్వస్మాత్ అభిన్నం భోక్తారమ్ అనుసన్దధాతి ఇతి స్వయమేవ భుఙ్క్తే.

అస్మాకం తు స్థూల సూక్ష్మ అవస్థ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కార్య కారణ ఉభయ అవస్థా అవస్థితమ్ అపి సర్వదా నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాది అపరిమిత ఉదారగుణ సాగరమ్ అవతిష్ఠతే. ప్రకారభూత చిత్ అచిత్ వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూప అన్యథా భావాశ్చ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ఆత్మ అధికరణమ్.

57. జ్ఞ అధికరణమ్.

235. జ్ఞోఽత ఏవ. 2-3-19.

వియదాదివత్ జీవః న ఉత్పద్యతే ఇత్యుక్తమ్. తత్ ప్రసఙ్గేన జీవ స్వరూపం నిరూప్యతే.

కిం సుగత కపిల అభిమత చిన్మాత్రమ్ ఏవ ఆత్మనః స్వరూపమ్? ఉత కణభుక్ అభిమత పాషాణ కల్ప స్వరూపమ్ అచిత్ స్వభావమ్ ఏవ ఆగన్తుక చైతన్య గుణకమ్? అథ జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి. కిం యుక్తమ్?

చిన్మాత్రమ్ ఇతి, కుతః? తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే హి "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి మాధ్యన్దినీయ పర్యాయస్య స్థానే "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇతి కాణ్వాః అధీయతే. తథా "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి కర్తుః ఆత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషు చ "జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలం పరమార్థతః" ఇత్యాదిషు ఆత్మనో జ్ఞాన స్వరూపత్వం ప్రతీయతే.

అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికే అభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్, కరణానాం చ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తి మూర్చ్ఛాదిషు సతో అపి ఆత్మనః చైతన్య అనుపలబ్ధేః, జాగ్రతః సామగ్ర్యాం సత్యాం

జ్ఞానోత్పత్తి దర్శనాత్ అస్య న జ్ఞానం స్వరూపమ్, నాపి జ్ఞాతృత్వమ్, ఆగన్తుకమ్ ఏవ చైతన్యమ్. సర్వ గతత్వం చ ఆత్మనో అవశ్య అభ్యుపేత్యమ్, సర్వత్ర కార్య ఉపలబ్ధేః, సర్వత్ర ఆత్మనః సన్నిధాన అభ్యుపగమాత్ శరీరగమ్ అనేనైవ కార్య సమ్భవే సతి గతి కల్పనాయాం ప్రమాణ అభావాత్ చ. శ్రుతిః అపి సుషుప్తి వేలాయాం జ్ఞాన అభావం దర్శయతి "నాహ ఖలు అయమేవం సమ్ప్రతి ఆత్మానం జానాతి అయమ్ అహమస్మి ఇతి నో ఏవ ఇమాని భూతాని" ఇతి. తథా మోక్ష దశాయాం జ్ఞాన అభావం దర్శయతి. "న ప్రేత్య సంజ్ఞా అస్తి" ఇతి, "జ్ఞాన స్వరూపమ్" ఇత్యాది ప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తత్ అసాధారణ గుణత్వేన లాక్షణికః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జ్ఞః అత ఏవ'. అయమాత్మా జ్ఞాతృ స్వరూపః ఏవ, న జ్ఞాన మాత్రమ్, నాపి జడ స్వరూపః. కుతః? అత ఏవ - శ్రుతేః ఏవ ఇత్యర్థః. "నాత్మా శ్రుతేః" ఇతి ప్రకృతా శ్రుతిః. అతః ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతి వాక్యే ముక్త అముక్త ఆత్మస్వరూప కథనే "అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా", "మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే", "సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్". అన్యత్రాపి, "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి". తథా వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మా" ఇతి పృష్ట్వా "యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః" ఇతి. తథా,

"విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్", "జానాత్యేవాయం పురుషః". తథా "ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః", "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టుః ఇమాః షోడశ కలాః" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి సర్వగతస్య తస్య సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే ఇతి, తత్ర ఉచ్యతే.........

236. ఉత్క్రాన్తి గతి ఆగతీనామ్. 2-3-20.

నాయం సర్వగతః. అపి తు అణుః ఏవ అయమాత్మా. కుతః? ఉత్క్రాన్తి గతి ఆగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిః తావత్ శ్రూయతే "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీర దేశేభ్యః" ఇతి. గతిః అపి "యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి. ఆగతిః అపి "తస్మాల్లోకాత్ పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణః" ఇతి. విభుత్వే హి ఏతాః ఉత్క్రాన్త్యాదయః న ఉపపద్యేరన్.

237. స్వ ఆత్మనా చ ఉత్తరయోః. 2-3-21.

చ శబ్దో అవధారణే. యద్యపి శరీర వియోగ రూపత్వేన ఉత్క్రాన్తిః స్థితస్యాపి ఆత్మనః కథఞ్చిత్ ఉపపద్యతే. గతి ఆగతీ తు న కథఞ్చిత్ ఉపపద్యేతే. అతః తే స్వాత్మనా ఏవ సమ్పాద్యే.

238. న అణుః అతః శ్రుతేః ఇతిచేత్, న, ఇతరాధికారాత్. 2-3-22.

"యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి జీవం ప్రస్తుత్య "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా" ఇతి మహత్త్వ శ్రుతేః న అణుః జీవః ఇతి చేత్, 'న, ఇతర అధికారాత్' - జీవాత్ ఇతరస్య - ప్రాజ్ఞస్య తత్ర అధికారాత్. యద్యపి ఉపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః తథా అపి "యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా" ఇతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యతే ఇతి తత్ సమ్బన్ధి ఇదం మహత్త్వమ్, న జీవస్య.

239. స్వశబ్దః ఉన్మానాభ్యాం చ. 2-3-23.

సాక్షాత్ అణు శబ్దః ఏవ శ్రూయతే. "ఏషో అణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశ" ఇతి. ఉద్ధృత్య మానమ్ ఉన్మానమ్. అణు సదృశం వస్తు ఉద్ధృత్య తత్ మానత్వం జీవస్య శ్రూయతే. "వాలాగ్ర శత భాగస్య శతధా కల్పితస్య చ, భాగో జీవః సవిజ్ఞేయః" ఇతి, "ఆరాగ్రమాత్రో హి అవరో అపి దృష్టః" ఇతి చ. అతో అణుః ఏవ అయమాత్మా.

అథస్యాత్ - ఆత్మనో అణుత్వే సకల శరీర వ్యాపినీ వేదనా న ఉపపద్యతే ఇతి. తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ --

240. అవిరోధః చన్దనవత్. 2-3-24.

యథా హరి చన్దన బిన్దుః దేహ ఏక దేశ వర్తి అపి సకల

దేహ వ్యాపినమ్ ఆహ్లాదం జనయతి, తద్వత్ ఆత్మా అపి దేహ ఏక దేశ వర్తీ సకల దేశ వర్తినీం వేదనామ్ అనుభవతి.

241. అవస్థితి వైశేష్యాత్ ఇతిచేత్, న. అభ్యుపగమాత్ హృది హి. 2-3-25.

హరి చన్దన బిన్ద్వాదేః దేహ దేశ విశేష అవస్థితి విశేషాత్ తథాభావః, ఆత్మనస్తు తత్ న విద్యతే ఇతిచేత్, న, ఆత్మనో అపి దేహ దేశవిశేషే స్థితి అభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హి ఆత్మనః స్థితిః శ్రూయతే, "హృది హ్యయమాత్మా తత్రైకశతం నాడీనామ్" ఇతి. తథా "కతమ ఆత్మా" ఇతి ప్రకృత్య "యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః" ఇతి. ఆత్మనో దేశ విశేష స్థితి ఖ్యాపనాయ చన్దన దృష్టాన్తః ప్రదర్శితః, న తు చన్దనస్య దేశవిశేష అపేక్షా.

ఏకదేశ వర్తినః సకల దేహ వ్యాపి కార్యకరత్వ ప్రకారం స్వమతేన ఆహ --

242. గుణాత్ వా ఆలోకవత్. 2-3-26.

వా శబ్దో మతాన్తర వ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకల దేహం వ్యాప్య అవస్థితః. ఆలోకవత్ - యథా మణి ద్యుమణి ప్రభృతీనామ్ ఏకదేశ వర్తినామ్ ఆలోకో అనేక దేశ వ్యాపీ దృశ్యతే, తద్వత్ హృదయస్థస్య ఆత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుః ప్రభా స్థానీయస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాత్ అన్యత్ర వృత్తిః మణి ప్రభావత్ ఉపపద్యతే ఇతి ప్రథమ సూత్రే స్థాపితమ్.

నను, ఉక్తం జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ ఆత్మా ఇతి. తత్ కథం జ్ఞానస్య స్వరూప వ్యతిరిక్త గుణత్వమ్ ఉచ్యతే? తత్రాహ --

243. వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి. 2-3-27.

యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేన ఉపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః, తథా జానామి ఇతి జ్ఞాతృ గుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య ఆత్మనో వ్యతిరేకః సిద్ధః. దర్శయతి చ శ్రుతిః. "జానాత్యేవాయం పురుషః" ఇతి.

244. పృథక్ ఉపదేశాత్. 2-3-28.

స్వశబ్దేన ఏవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథక్ ఉపదిశ్యతే "న హి విజ్ఞాతుః విజ్ఞాతేః విపరిలోపో విద్యతే" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తం "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్", "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే", "జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలమ్" ఇత్యాదిషు జ్ఞానమేవ ఆత్మా ఇతి వ్యపదిశ్యతే ఇతి, తత్రాహ --

245. తద్గుణసారత్వాత్ తు తత్ వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2-3-29.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'తత్ గుణసారత్వాత్' - విజ్ఞాన గుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమ్ ఇతి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమ్ ఏవ అస్య సారభూతో గుణః యథా ప్రాజ్ఞస్య ఆనన్దః సారభూతో గుణః ఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్ద శబ్దేన వ్యపదిశ్యతే. "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో

న స్యాత్", "ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇతి. ప్రాజ్ఞస్య హి ఆనన్దః సారభూతో గుణః. "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చన" ఇతి. యథా వా "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞాన శబ్దేన వ్యపదేశః. "సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా", "యస్సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణః ఇతి విజ్ఞాయతే.

246. యావదాత్మ భావిత్వాత్ చ న దోషః తత్ దర్శనాత్. 2-3-30.

విజ్ఞానస్య యావత్ ఆత్మభావి ధర్మత్వాత్ తేన తత్ వ్యపదేశో న దోషః. తథా చ ఖణ్డాదయో యావత్ స్వరూప భావి గోత్వాది ధర్మ శబ్దేన గౌః ఇతి వ్యపదిశ్యమానాః దృశ్యన్తే. స్వరూప నిరూపణ ధర్మత్వాత్ ఇత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవత్ ఆత్మనో అపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమ్ ఇతి వ్యపదేశో న దోషః ఇతి సముచ్చినోతి.

యత్ చ ఉక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞాన అభావాత్ జ్ఞానస్య న స్వరూపానుబన్ధి ధర్మత్వమ్ ఇతి, తత్రాహ--

247. పుంస్త్వాదివత్ తు అస్య సతో అభివ్యక్తి యోగాత్. 2-3-31.

తు శబ్దః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. 'అస్య'- జ్ఞానస్య, సుషుప్తాదిషు అపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిషు అభివ్యక్తి సమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధి ధర్మత్వ ఉపపత్తిః. 'పుంస్త్వాదివత్' - యథా

పుంస్త్వాది అసాధారణస్య ధాతోః బాల్యావస్థాయాం సతో అపి అనభివ్యక్తస్య యువత్వే అభివ్యక్తౌ పుంసః తద్వత్తా న కాదాచిత్కీ భవతి. సప్త ధాతు మయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి, "తత్ సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధ ఆహారమయం శరీరమ్" ఇతి శరీర స్వరూప వ్యపదేశాత్.

సుషుప్త్యాదిషు అపి అహమర్థః ప్రకాశతే ఇతి ప్రాగేవ ఉక్తమ్. తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయ గోచరత్వం జాగర్యాదౌ ఉపలభ్యతే. ఏతే చ ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాక్ ఏవ ఉపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపమ్. స చ అయమ్ ఆత్మా అణు పరిమాణః. "న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి" ఇత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావః ఉచ్యతే. అపి తు "ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి" ఇతి సంసార దశాయాం యత్ భూత అనువిధాయిత్వ ప్రయుక్తం జన్మ నాశాది దర్శనమ్, తత్ ముక్తస్య న విద్యతే. "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం న ఉత దుఃఖతామ్, సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్", "మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే" ఇత్యాది శ్రుతి ఐకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ --

248. నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గో అన్యతర నియమో వా అన్యథా. 2-3-32.

అన్యథా- సర్వగతత్వ పక్షే, తస్య జ్ఞానమాత్రత్వ పక్షే చ నిత్యమ్ ఉపలబ్ధి అనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతామ్. అన్యతర నియమో వా ఉపలబ్ధిః ఏవ వా నిత్యం స్యాత్, అనుపలబ్ధిః ఏవ వా. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే తావత్ వర్తమానయోః ఆత్మా ఉపలబ్ధి అనుపలబ్ధ్యోః అయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుః స్యాత్ ఉపలబ్ధేః ఏవ వా, అనుపలబ్ధేః ఏవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్ర ఉభయం ప్రసజ్యేత. యది ఉపలబ్ధేః ఏవ, సర్వస్య సర్వదా సర్వత్ర అనుపలమ్భో న స్యాత్. అథ అనుపలబ్ధేః ఏవ, సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధిః న స్యాత్ ఇతి. అస్మాకం, శరీరస్య అన్తరేవావస్థితత్వాత్ ఆత్మనః తత్రైవ ఉపలబ్ధిః నాన్యత్ర ఇతి వ్యవస్థా సిద్ధిః. కరణాయత్త ఉపలబ్ధేః అపి సర్వేషామ్ ఆత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైః సర్వదా సంయుక్తత్వాత్ అదృష్టాదేః అపి అనియమాత్ ఉక్త దోషః సమానః.

ఇతి జ్ఞ అధికరణమ్.

58. కర్తృ అధికరణమ్.

249. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2-3-33.

అయమాత్మా జ్ఞాతా, స చ అణుపరిమాణః ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం, కిం స ఏవ కర్తా? ఉత స్వయమ్ అకర్తా ఏవ సన్ అచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమ్ ఆత్మని అధ్యస్యతి? ఇతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తమ్? అకర్తా ఏవ ఆత్మా ఇతి. కుతః? ఆత్మనో హి అకర్తృత్వమ్, గుణానామ్ ఏవ చ కర్తృత్వమ్ అధ్యాత్మ శాస్త్రేషు శ్రూయతే.

తథా హి - కఠవల్లీషు జీవస్య "న జాయతే మ్రియతే వా" ఇత్యాదినా జన్మ జరా మరణాదికం సర్వం ప్రకృతి ధర్మం ప్రతిషిధ్య, హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే "హన్తా చేత్ మన్యతే హన్తుం హతశ్చేత్ మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే" ఇతి. హన్తారమ్ ఆత్మానం జానన్ న జానాతి ఆత్మానమ్ ఇత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్య అకర్తృత్వం స్వరూపమ్, కర్తృత్వ అభిమానస్తు వ్యామోహః ఇత్యుచ్యతే. "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః, అహఙ్కార విమూఢాత్మా కర్తాహమ్ ఇతి మన్యతే", "నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి", "కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే, పురుషః సుఖ దుఃఖానాం భోక్తృత్వే

హేతురుచ్యతే'' ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ, ప్రకృతేః ఏవ తు కర్తృత్వమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్' ఇతి. ఆత్మా ఏవ కర్తా, న గుణాః. కస్మాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. శాస్త్రాణి హి ''యజేత స్వర్గకామః'', ''ముముక్షుః బ్రహ్మోపాసీత'' ఇత్యేవమాదీని స్వర్గ మోక్షాది ఫలస్య భోక్తారమ్ ఏవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హి అచేతనస్య కర్తృత్వే అన్యో నియుజ్యతే.

శాసనాత్ చ శాస్త్రమ్. శాసనం చ ప్రవర్తనమ్. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధ జనన ద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యమ్. అతః శాస్త్రాణామ్ అర్థవత్త్వం భోక్తుః చేతనస్య ఏవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తమ్ ''శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి'' ఇతి. యదుక్తం ''హన్తా చేత్ మన్యతే'' ఇత్యాదినా హనన క్రియాయామ్ అకర్తృత్వమ్ ఆత్మనః శ్రూయతే ఇతి, తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వ అభావాత్ ఉచ్యతే. యత్ చ ''ప్రకృతేః క్రియమాణాని'' ఇత్యాదినా గుణానామ్ ఏవ కర్తృత్వం స్మర్యతే ఇతి, తత్ సాంసారిక ప్రవృత్తిషు అస్య కర్తృతా సత్త్వ రజః తమో గుణ సంసర్గ కృతా, న స్వరూప ప్రయుక్తా ఇతి ప్రాప్తాప్రాప్త వివేకేన గుణానామ్ ఏవ కర్తృతా ఇత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవ ఉచ్యతే. ''కారణం గుణసఙ్గో అస్య సదసద్యోని జన్మసు'' ఇతి. తథా తత్రైవ ఆత్మనశ్చ కర్తృత్వమ్ అభ్యుపేత్య ఉచ్యతే ''తత్రైవం

సతి కర్తారమ్ ఆత్మానం కేవలం తు యః, పశ్యతి అకృత బుద్ధిత్వాత్ న స పశ్యతి దుర్మతిః" ఇతి. "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమ్" ఇత్యధిష్ఠానాది దైవ పర్యన్త సాపేక్షే సతి ఆత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమ్ ఏవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతి ఇత్యర్థః.

250. ఉపాదానాత్ విహార ఉపదేశాత్ చ. 2-3-34.

"స యథా మహారాజః" ఇతి ప్రకృత్య, "ఏవమేవైష ఏతత్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే" ఇతి ప్రాణానామ్ ఉపాదానే విహారే చ కర్తృత్వమ్ ఉపదిశ్యతే.

251. వ్యపదేశాత్ చ క్రియాయాం న చేత్ నిర్దేశ విపర్యయః. 2-3-35.

"విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి లౌకిక వైదిక క్రియాసు కర్తృత్వ వ్యపదేశాత్ చ కర్తా. విజ్ఞాన శబ్దేన న ఆత్మనో వ్యపదేశః. అపి తు అన్తఃకరణస్య బుద్ధేః ఇతి చేత్, ఏవం సతి నిర్దేశ విపర్యయః స్యాత్ - బుద్ధేః కరణత్వాత్ విజ్ఞానేన ఇతి కరణ విభక్తి నిర్దేశః స్యాత్.

252. ఉపలబ్ధివత్ అనియమః. 2-3-36.

ఆత్మనో అకర్తృత్వే దోషః ఉచ్యతే. యథా ఆత్మనో విభుత్వే "నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గః" ఇత్యాదినా ఉపలబ్ధేః అనియమః

ఉక్తః, తద్వత్ ఆత్మనో అకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాః సర్వ పురుష సాధారణత్వాత్ సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః. నైవ వా కస్యచిత్. ఆత్మనో విభుత్వ అభ్యుపగమాత్ సన్నిధానమపి సర్వేషామ్ అవిశిష్టమ్. అత ఏవ చ అన్తఃకరణాదీనామ్ అపి నియమో న ఉపపద్యతే, యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్.

253. శక్తి విపర్యయాత్. 2-3-37.

బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తుః అన్యస్య భోక్తృత్వ అనుపపత్తేః భోక్తృత్వ శక్తిః అపి తస్యాః ఏవ స్యాత్ ఇత్యాత్మనో భోక్తృత్వ శక్తిః హీయేత. భోక్తృత్వం చ బుద్ధేః ఏవ సంపద్యతే ఇతి ఆత్మ సద్భావే ప్రమాణ అభావశ్చ స్యాత్. ''పురుషో అస్తి భోక్తృ భావాత్'' ఇతి హి తేషామ్ అభ్యుపగమః.

254. సమాధి అభావాత్ చ. 2-3-38.

బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్ష సాధనభూత సమాధౌ అపి సా ఏవ కర్త్రీ స్యాత్. న చ సమాధిః ప్రకృతేః అన్యో అస్మి ఇత్యేవం రూపః న చ ప్రకృతేః అన్యో అస్మీతి ప్రకృతిః సమాధాతుమ్ అలమ్. అతః అపి ఆత్మ ఏవ కర్తా.

నను ఆత్మనః కర్తృత్వే అభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం(త్వాత్) న ఉపరమేత ఇత్యత్రాహ--

255. యథా చ తక్షా ఉభయథా. 2-3-39.

వాగాదికరణ సమ్పన్నో అపి ఆత్మా యదా ఇచ్ఛతి తదా కరోతి, యదా తు న ఇచ్ఛతి తదా న కరోతి, యథా తక్షా వాస్యాది కరణ సన్నిధానే అపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేః తు అచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యా భోగ వాఞ్ఛాది నియమ కారణ అభావాత్ సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్.

ఇతి కర్తృ అధికరణమ్.

59. పరాయత్త అధికరణమ్.

256. పరాత్తు తత్ శ్రుతేః. 2-3-40.

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ? ఉత పరమాత్మా ఆయత్తమ్? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? స్వాతన్త్ర్యేణ ఇతి. పరమాత్మా ఆయత్తత్వే హి విధి నిషేధ శాస్త్ర ఆనర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తి నివృత్తి ఆరమ్భ శక్తః స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతః స్వాతన్త్ర్యేణ అస్య కర్తృత్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'పరాత్ తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్ - కర్తృత్వం, అస్య - జీవస్య, పరాత్ - పరమాత్మనః ఏవ హేతోః, భవతి. కుతః? శ్రుతేః, "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి. స్మృతిః అపి "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో, మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ", "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశే అర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా" ఇతి.

ను, ఏవం విధి నిషేధ శాస్త్ర ఆనర్థక్యం ప్రసజ్యేత ఇత్యుక్తమ్. తత్రాహ--

257. కృత ప్రయత్న అపేక్షః తు విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యః. 2-3-41.

సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నమ్ - ఉద్యోగమ్ అపేక్ష్య అన్తర్యామీ పరమాత్మా తత్ అనుమతి దానేన ప్రవర్తయతి. పరమాత్మానుమతిమ్ అన్తరేణ అస్య ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యః'. ఆది శబ్దేన అనుగ్రహ నిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోః సాధారణే ధనే పర స్వత్వ ఆపాదనమ్ అన్యతర అనుమతిమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే, అథాపి ఇతరానుమతేః (తౌ) స్వేనైవ కృతమ్ ఇతి తత్ ఫలం స్వస్యైవ భవతి. పాపకర్మసు నివర్తన శక్తస్యాపి అనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమ్ ఆవహతి ఇతి సాఙ్ఖ్య సమయ నిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

నను, ఏవం "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి, ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి" ఇతి ఉన్నినీషయా అధోనినీషయా చ స్వయమేవ సాధు అసాధునీ కర్మణీ కారయతి ఇత్యేతత్ న ఉపపద్యతే. ఉచ్యతే. ఏతత్ న సర్వ సాధారణమ్. యస్తు అతిమాత్ర పరమపురుష ఆనుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే, తం అనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్తి ఉపాయేషు అతికల్యాణేషు కర్మసు

ఏవ రుచిం జనయతి. యశ్చ అతిమాత్ర ప్రాతికూల్యే వ్యవసితః ప్రవర్తతే, తం నిగృహ్ణన్ స్వప్రాప్తి విరోధిషు అధోగతి సాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ - "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే, ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః" ఇత్యారభ్య "తేషాం సతత యుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే, తేషామ్ ఏవ అనుకమ్పార్థమ్ అహమజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మభావస్థో, జ్ఞానదీపేన భాస్వతా" ఇతి. తథా "అసత్యమ్ అప్రతిష్ఠం తే జగదాహుః అనీశ్వరమ్"ఇత్యాది "మామాత్మ పర దేహేషు ప్రద్విషన్తో అభ్యసూయకాః" ఇత్యన్తమ్ ఉక్త్వా "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్రమ్ అశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు" ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి పరాయత్త అధికరణమ్.

60. అంశ అధికరణమ్.

258. అంశో నానా వ్యపదేశాత్ అన్యథా చ అపి దాశ కితవాదిత్వమ్ అధీయతే ఏకే. 2-3-42.

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుష ఆయత్తమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాత్ అత్యన్త భిన్నః? ఉత పరమేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తమ్? ఉత బ్రహ్మైవ ఉపాధి అవచ్ఛిన్నమ్? అథ బ్రహ్మాంశః? ఇతి సంశయ్యతే.

శ్రుతి విప్రతిపత్తేః సంశయః. నను, ''తదనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః'', ''అధికం తు భేదనిర్దేశాత్'' ఇత్యత్ర ఏవ అయమర్థో నిర్ణీతః.

సత్యమ్. స ఏవ నానాత్వ ఏకత్వ శ్రుతి విప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వ ఉపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావత్ హి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతమ్, తావత్ జీవస్య బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్, బ్రహ్మణః తస్మాత్ అధికత్వం చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? అత్యన్త భిన్నః ఇతి.

కుతః ? ''జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజానీశనీశౌ'' ఇత్యాది భేద నిర్దేశాత్. జ్ఞ అజ్ఞయోః అభేద శ్రుతయః తు అగ్నినా సిఞ్చేత్ ఇతివత్ విరుద్ధ అర్థ ప్రతిపాదనాత్ ఔపచారిక్యః.

బ్రహ్మణః అంశో జీవః ఇత్యపి న సాధీయః. ఏకవస్తు ఏకదేశవాచీ హి అంశ శబ్దః. జీవస్య బ్రహ్మైక దేశత్వే తద్గతాః దోషాః బ్రహ్మణి భవేయుః.

న చ బ్రహ్మ ఖండో జీవః ఇత్యంశత్వ ఉపపత్తిః, ఖణ్డన అనర్హత్వాత్ బ్రహ్మణః. ప్రాక్ ఉక్త దోష ప్రసంగాత్ చ. తస్మాత్ అత్యన్త భిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదమ్.

యద్వా - భ్రాన్తం బ్రహ్మ ఏవ జీవః. కుతః? "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాది బ్రహ్మాత్మభావ ఉపదేశాత్. నానాత్వ వాదిన్యః తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధ అర్థ అనువాదిత్వాత్ అనన్యథా సిద్ధ అద్వైత ఉపదేశ పరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయః ఇవ అవిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.

అథవా, బ్రహ్మైవ అనాది ఉపాధి అవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః? తత ఏవ బ్రహ్మాత్మ భావ ఉపదేశాత్. న చ అయమ్ ఉపాధిః భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, బన్ధ మోక్షాది వ్యవస్థా అనుపపత్తేః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే- బ్రహ్మాంశః ఇతి. కుతః? 'నానా వ్యపదేశాత్, అన్యథా చ' - ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్. ఉభయధా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వ వ్యపదేశః తావత్ స్రష్టృత్వ సృజ్యత్వ, నియన్తృత్వ నియామ్యత్వ, సర్వజ్ఞత్వ అజ్ఞత్వ, స్వాధీనత్వ పరాధీనత్వ, శుద్ధత్వ అశుద్ధత్వ, కల్యాణ గుణాకరత్వ తత్ విపరీతత్వ, పతిత్వ శేషత్వాదిభిః దృశ్యతే.

అన్యథా చ - అభేదేన వ్యపదేశో అపి "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః దృశ్యతే. అపి దాశ కితవాదిత్వమ్ అధీయతే ఏకే - "బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవాః" ఇతి అథర్వణికాః బ్రహ్మణః దాశ కితవాదిత్వమ్ అపి అధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవ వ్యాపిత్వేన అభేదో వ్యపదిశ్యతే ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉభయ వ్యపదేశ ముఖ్యత్వ సిద్ధయే జీవో అయం బ్రహ్మణో అంశః ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యః. న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాది ప్రసిద్ధ అర్థత్వేన అన్యథా సిద్ధత్వమ్. బ్రహ్మ సృజ్యత్వ, తత్ నియామ్యత్వ, తత్ శేషత్వ, తత్ ఆధారత్వ, తత్ పాల్యత్వ, తత్ సంహార్యత్వ, తత్ ఉపాసకత్వ, తత్ ప్రసాద లభ్య ధర్మార్థ కామ మోక్ష రూప పురుషార్థ భాక్త్వాదయః తత్ కృతశ్చ జీవ బ్రహ్మణోః భేదః, ప్రత్యక్షాది అగోచరత్వేన అనన్యథా సిద్ధః.

అతః న జగత్ సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తర సిద్ధభేద అనువాదేన మిథ్యార్థ ఉపదేశ పరత్వమ్. న చ అఖణ్డైక రస చిన్మాత్ర స్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనో అతత్ భావ అనుసన్ధానమ్, బహు భవన సఙ్కల్ప పూర్వక వియదాది సృష్టిమ్, జీవ భావేన తత్ ప్రవేశమ్, విచిత్ర నామ రూప వ్యాకరణమ్, తత్ కృత అనన్త విషయ అనుభవ నిమిత్త సుఖ దుఃఖ భాగిత్వమ్. అభోక్తృత్వేన తత్ర స్థిత్వా తత్ నియమనేన అన్తర్యామిత్వం, జీవ భూతస్య స్వస్య కారణ బ్రహ్మాత్మ భావ అనుసన్ధానమ్, సంసార మోక్షమ్, తత్

ఉపదేశ శాస్త్రం చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమ్ ఇత్యుపదిశ్యతే. తథా సతి ఉన్మత్త ప్రలపితత్వ ఆపాతాత్, ఉపాధి అవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ జీవః ఇత్యపి న సాధీయః. పూర్వ నిర్దిష్ట నియన్తృత్వ నియామ్యత్వాది వ్యపదేశ బాధాత్ ఏవ. న హి దేవదత్తాదేః ఏకస్యైవ గృహాది ఉపాధి భేదాత్ నియన్తృ నియామ్య భావాది సిద్ధిః. అతః ఉభయ వ్యపదేశ ఉపపత్తయే జీవో అయం బ్రహ్మణో అంశః ఇతి అభ్యుపేత్యమ్.

259. మంత్రవర్ణాత్. 2-3-43.

"పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి మన్త్రవర్ణాత్ చ బ్రహ్మాంశో జీవః. అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. విశ్వాభూతాని ఇతి జీవానాం బహుత్వాత్ బహువచనం మన్త్రే. సూత్రే అపి అంశః ఇతి ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్. "న ఆత్మా శ్రుతేః" ఇత్యత్రాపి ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్. "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః ఈశ్వరాత్ భేదస్య ఆత్మనాం బహుత్వ నిత్యత్వయోశ్చ అభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామ్ ఆత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞాన స్వరూపత్వేన సర్వేషామ్ ఏకరూపత్వే అపి భేదక ఆకారః ఆత్మ యాథాత్మ్య వేదన క్షమైః అవగమ్యతే. "అసన్తతేశ్చ అవ్యతికరః" ఇతి అనన్తరమేవ చ ఆత్మబహుత్వం వక్ష్యతి.

260. అపి స్మర్యతే. 2-3-44.

"మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః" ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమ అంశత్వం స్మర్యతే. అతశ్చ అయమ్ అంశః.

అంశత్వే అపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతాః దోషాః బ్రహ్మణః ఏవ ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

261. ప్రకాశాదివత్ తు న ఏవం పరః. 2-3-45.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివత్ జీవః పరమాత్మనః అంశః. యథా అగ్ని ఆదిత్యాదేః భాస్వతో భారూపః ప్రకాశః అంశో భవతి, యథా గవ అశ్వ శుక్ల కృష్ణాదీనాం గోత్వాది విశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాని అంశాః, యథా వా దేహినో దేవమనుష్యాదిః దేహః అంశః, తద్వత్. ఏకవస్తు ఏకదేశత్వం హి అంశత్వమ్. విశిష్టస్య ఏకస్య వస్తునో విశేషణమ్ అంశః ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశో అయం విశేష్యాంశో అయమ్ ఇతి వ్యపదిశన్తి. విశేషణ విశేష్యయోః అంశ అంశిత్వే అపి స్వభావ వైలక్షణ్యం దృశ్యతే. ఏవం జీవ పరయోః విశేషణ విశేష్యయోః అంశ అంశిత్వం స్వభావ భేదశ్చ ఉపపద్యతే. తదిదమ్ ఉచ్యతే - నైవం పరః ఇతి. యథాభూతో జీవః న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావాన్ అన్యథాభూతః, తథా ప్రభాస్థానీయాత్ స్వాంశాత్ జీవాత్ అంశీ పరో అపి అర్థాన్తరభూతః

ఇత్యర్థః. ఏవం జీవ పరయోః విశేషణ విశేష్యత్వ కృతం స్వభావ వైలక్షణ్యమ్ ఆశ్రిత్య భేద నిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే. అభేద నిర్దేశాస్తు పృథక్ సిద్ధి అనర్హ విశేషణానాం విశేష్య పర్యన్తత్వమ్ ఆశ్రిత్య ముఖ్యత్వేన ఉపపద్యన్తే. "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు తత్ శబ్ద బ్రహ్మ శబ్దవత్ త్వమయమ్ ఆత్మా ఇతి శబ్దాః అపి, జీవ శరీరక బ్రహ్మ వాచకత్వేన ఏకార్థ అభిధాయిత్వాత్ ఇతి అయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః.

262. స్మరన్తి చ. 2-3-46.

ఏవం ప్రభా ప్రభావత్ రూపేణ శక్తి శక్తిమత్ రూపేణ శరీర ఆత్మభావేన చ అంశ అంశిభావం జగత్ బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి - "ఏకదేశ స్థితస్య అగ్నేః జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా, పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిః తథేదమ్ అఖిలం జగత్", "యత్కిఞ్చిత్ సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ, తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః" ఇత్యాదినా. చకారాత్ శ్రుతయః అపి "యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇత్యాదినా ఆత్మ శరీరభావేన అంశ అంశిత్వం వదన్తి ఇత్యుచ్యతే.

ఏవం బ్రహ్మణః అంశత్వే బ్రహ్మ ప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాఞ్చిత్ వేదాధ్యయన తదర్థ అనుష్ఠానాది అనుజ్ఞా, కేషాఞ్చిత్ తత్పరిహారః, కేషాఞ్చిత్ దర్శన స్పర్శనాది అనుజ్ఞా, కేషాఞ్చిత్ తత్ పరిహారశ్చ శాస్త్రేషు కథమ్ ఉపపద్యతే

ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

263. అనుజ్ఞా పరిహారౌ దేహ సమ్బన్ధాత్ జ్యోతిరాదివత్. 2-3-47.

సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వ జ్ఞత్వాది నైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాది రూప శుచి అశుచి దేహ సమ్బన్ధ నిబన్ధనౌ అనుజ్ఞా పరిహారౌ ఉపపద్యేతే. జ్యోతిరాదివత్ - యథా అగ్నేః అగ్నిత్వే నైకరూపత్వే అపి శ్రోత్రియాగారాత్ అగ్నిః ఆహ్రియతే. శ్మశానాదేః తు పరిహ్రియతే, యథా చ అన్నాది శ్రోత్రియాదేః అనుజ్ఞాయతే. అభిశస్తాదేః తు పరిహ్రియతే.

264. అసన్తతేః చ అవ్యతికరః. 2-3-48.

బ్రహ్మాంశత్వాది నైకరూపత్వే సత్యపి జీవానామ్ అన్యో అన్యభేదాత్ అణుత్వేన ప్రతి శరీరం భిన్నత్వాత్ చ భోగ వ్యతికరో అపి న భవతి. భ్రాన్త బ్రహ్మ జీవ వాదే ఉపహిత బ్రహ్మ జీవ వాదే చ జీవ పరయోః జీవానాం చ భోగ వ్యతికరాదయః సర్వే దోషాః సన్తి ఇత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికర అభావః ఉక్తః.

నను, భ్రాన్త బ్రహ్మ జీవవాదే అపి అవిద్యాకృత ఉపాధిభేదాత్ భోగ వ్యవస్థాదయః ఉపపద్యన్తే, అతః ఆహ--

265. (ఆభాస ఏవచ) ఆభాసా ఏవ చ. 2-3-49.

అఖణ్డైక రస ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య స్వరూప తిరోధాన

పూర్వక ఉపాధిభేద ఉపపాదన హేతుః ఆభాసః ఏవ. ప్రకాశైక స్వరూపస్య ప్రకాశ తిరోధానం ప్రకాశ నాశః ఏవ ఇతి ప్రాగేవ ఉపపాదితమ్. ఆభాసాః ఏవ ఇతి వా పాఠః. తథా సతి హేతవః ఆభాసాః. చకారాత్ ''పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా'', ''జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ'', ''తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి'' ఇత్యాది శ్రుతి విరోధశ్చ. అవిద్యా పరికల్పిత ఉపాధి భేదే అపి సర్వ ఉపాధిభిః ఉపహిత స్వరూపస్య ఏకత్వ అభ్యుపగమాత్ భోగ వ్యతికరః తదవస్థః ఏవ.

పారమార్థిక ఉపాధి ఉపహిత బ్రహ్మ జీవ వాదే అపి ఉపాధి భేద హేతు భూత అనాది అదృష్ట వశాత్ వ్యవస్థా భవిష్యతి ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

266. అదృష్ట అనియమాత్. 2-3-50.

ఉపాధి పరమ్పరా హేతు భూతస్య అదృష్టస్యాపి బ్రహ్మ స్వరూప ఆశ్రయత్వేన నియమ హేతు అభావాత్ అవ్యవస్థా ఏవ, ఉపాధిభిః అదృష్టైశ్చ స్వసమ్బన్ధేన బ్రహ్మ స్వరూపచ్ఛేద అసమ్భవాత్.

267. అభిసన్ధ్యాదిషు అపి చ ఏవమ్. 2-3-51.

అదృష్ట హేతు భూత అభిసన్ధ్యాదిషు అపి ఉక్తాత్ ఏవ

హేతోః అనియమః ఏవ.

268. ప్రదేశ భేదాత్ ఇతిచేత్, న, అన్తర్భావాత్. 2-3-52.

యద్యపి ఏకమేవ బ్రహ్మ స్వరూపం, తత్ ఛేద అనర్హం నానావిధ ఉపాధిభిః సమ్బధ్యతే, తథా అపి ఉపాధి సమ్బన్ధి బ్రహ్మ ప్రదేశ భేదాత్ ఉపపద్యతే ఏవ భోగ వ్యవస్థా ఇతి చేత్, తత్ న. ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్ సర్వ ప్రదేశానాం సర్వ ఉపాధి అన్తర్భావాత్ వ్యతికరః తదవస్థః ఏవ. ప్రదేశ భేదేన సమ్బన్ధే అపి సర్వస్య బ్రహ్మ ప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ ప్రదేశ సమ్బన్ధి దుఃఖం బ్రహ్మణః ఏవ స్యాత్. పూర్వత్ర "నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గో అన్యతర నియమో వా అన్యథా", "ఉపలబ్ధివత్ అనియమః" ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగత జీవవాదినాం దోషః ఉక్తః. అత్ర తు "ఆభాస ఏవ చ" ఇత్యాదిభిః సూత్రైః వేదావలమ్బినామ్ ఆత్మైకత్వవాదినాం దోషః ఉచ్యతే.

ఇతి అంశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - చతుర్థః పాదః

61. ప్రాణోత్పత్తి అధికరణమ్.

269. తథా ప్రాణాః. 2-4-1.

బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వేన ఉత్పత్తౌ ఉక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వే అపి స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణ ఉత్పత్తిః అపోదితా. తత్ ప్రసఙ్గేన జీవ స్వరూపం శోధితమ్. సమ్ప్రతి జీవ ఉపకరణానామ్ ఇన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చ ఉత్పత్త్యాది ప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమ్ ఇన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్? ఉత వియదాదివత్ ? ఇతి చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? జీవవత్ ఏవ ఇత్యాహ పూర్వపక్షీ. 'తథా ప్రాణాః' ఇతి. ప్రాణాః-ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో న ఉత్పద్యతే, తథా ఇన్ద్రియాణి అపి న ఉత్పద్యన్తే. కుతః? శ్రుతేః. యథా జీవస్య అనుత్పత్తిః శ్రుతేః అవగమ్యతే, తథా ప్రాణానామ్ అపి అనుత్పత్తిః శ్రుతేః ఏవ అవగమ్యతే. తథా ప్రాణాః ఇతి ప్రమాణమ్ అపి అతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః? "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, తదాహుః

కిం తదాసీత్ ఇతి, ఋషయో వా వ తే అగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయః ఇతి ప్రాణా వా వ ఋషయః'' ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాక్ ఇన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దే బహువచనాత్ ఇన్ద్రియాణి ఏవ ఇతి నిశ్చీయతే. న చ ఇయం శ్రుతిః ''వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్'', ''సైషా అనస్తమితా దేవతా యద్వాయుః'' ఇతివత్ చిరకాల అవస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా, ''అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్'' ఇతి కృత్స్న ప్రపఞ్చ ప్రలయ వేలాయామ్ అపి అవస్థితత్వ శ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యః తు జీవోత్పత్తి వాదిన్యః ఇవ నేతవ్యాః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - వియదాదివత్ ఏవ ప్రాణాశ్చ ఉత్పద్యన్తే. కుతః? ''సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్'', ''ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్'' ఇత్యాదిషు ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్. ''ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ'' ఇతి ఇన్ద్రియాణామ్ ఉత్పత్తి శ్రవణాత్ చ ప్రాక్ అవస్థాన అసమ్భవాత్. న చ ఆత్మోత్పత్తి వాదవత్ ఇన్ద్రియోత్పత్తి వాదాః పరిణేతుం శక్యాః, ఆత్మవత్ ఉత్పత్తి ప్రతిషేధ శ్రుతీనాం నిత్యత్వ శ్రుతీనాం చ అదర్శనాత్. ''అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్'' ఇత్యాది వాక్యే అపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మా ఏవ నిర్దిశ్యతే. ''సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే'' ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని అపి ప్రసిద్ధేః ''ప్రాణా వా వ ఋషయః'' ఇతి ఋషి శబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే

తస్మిన్నేవ యుజ్యతే, న తు అచేతనేషు ఇన్ద్రియేషు.

ఋషయః, ప్రాణాః ఇతి చ బహు వచన శ్రుతిః కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ --

270. గౌణీ అసమ్భవాత్ తత్ ప్రాక్ శ్రుతేః చ. 2-4-2.

బహు వచన శ్రుతిః గౌణీ, బహ్వర్థ అసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాక్ అవస్థాన శ్రుతేః ఏవ.

271. తత్పూర్వకత్వాత్ వాచః. 2-4-3.

ఇతశ్చ, ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ వచనః, 'వాచః' - పరమాత్మ వ్యతిరిక్త విషయస్య నామధేయస్య వాక్ విషయభూత వియదాది సృష్టి పూర్వకత్వాత్. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి నామ రూప భాజామ్ అభావాత్ తదానీం వాగాది ఇన్ద్రియ కార్య అభావాత్ చ తాని న సన్తి ఇత్యర్థః.

ఇతి ప్రాణోత్పత్తి అధికరణమ్.

62. సప్తగతి అధికరణమ్.

272. సప్త గతేః విశేషితత్వాత్ చ. 2-4-4.

తాని ఇన్ద్రియాణి కిం సప్త ఏవ స్యుః, అథ వా ఏకాదశ ఇతి చిన్త్యతే. శ్రుతి విప్రతిపత్తేః సంశయః. కిం ప్రాప్తమ్? సప్త ఇతి. కుతః? 'గతేః విశేషితత్వాత్ చ'. గతిస్తావత్ జాయమానేన మ్రియమాణేన చ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణ రూపా సప్తానామ్ ఏవ శ్రూయతే "సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్త" ఇతి వీప్సా పురుష భేద అభిప్రాయా.

విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః "యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ న విచేష్టేత తామాహుః పరమాం గతిమ్" ఇతి. శరీరాన్తః సఞ్చరణం విహాయ మోక్షార్థ గమనం పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయోః సప్తానామ్ ఏవ గతి శ్రవణాత్. యోగ దశాయాం జ్ఞానాని ఇతి విశేషితత్వాత్ చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్ర త్వక్ చక్షుః జిహ్వా ఘ్రాణ బుద్ధి మనాంసి సప్తైవ ఇతి గమ్యతే. యాని తు ఇతరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన "అష్టౌ గ్రహాః", "సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చౌ" ఇత్యాదిషు చతుర్దశ పర్యన్తాని ప్రాణ ప్రతిపాదక వాక్యేషు వాక్ పాణి పాద పాయు ఉపస్థ అహఙ్కార చిత్త ఆఖ్యాణి ఇన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే. తేషాం జీవేన సహ గతి శ్రవణ అభావాత్ జీవస్య అల్పాల్ప ఉపకారకత్వ

మాత్రేణ ఔపచారికః ప్రాణ వ్యపదేశః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే --

273. హస్తాదయః తు స్థితే అతో న ఏవమ్. 2-4-5.

న సప్తైవ ఇన్ద్రియాణి, అపి తు ఏకాదశ. హస్తాదీనామ్ అపి శరీరే స్థితే జీవే తస్య భోగ ఉపకరణత్వాత్, కార్యభేదాత్ చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామ్ ఇవ హస్తాదీనామ్ అపి కార్య భేద ఆదానాదిః. అతః తే అపి సన్త్యేవ. 'అతో నైవం' - అతో హస్తాదయో న సన్తి ఇత్యేవం న మన్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః. అధ్యవసాయ అభిమాన చిన్తా వృత్తి భేదాత్ మనః ఏవ బుద్ధి అహఙ్కార చిత్త శబ్దైః వ్యపదిశ్యతే ఇతి ఏకాదశ ఇన్ద్రియాణి. అతః "దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మా ఏకాదశ" ఇతి ఆత్మ శబ్దేన మనః అభిధీయతే. "ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చ ఇన్ద్రియగోచరాః", "తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుః దేవా వైకారికాః దశ ఏకాదశం మనశ్చాత్ర" ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతి సిద్ధ ఇన్ద్రియ సంఖ్యా స్థితా. అధిక సంఖ్యావాదాః మనో వృత్తి భేద అభిప్రాయాః. న్యూన వ్యపదేశాః తు తత్ర తత్ర వివక్షిత గమనాది కార్య విశేష ప్రయుక్తాః.

ఇతి సప్తగతి అధికరణమ్.

---

63. ప్రాణ అణుత్వ అధికరణమ్.

274. అణవశ్చ. 2-4-6.

"త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వే అనన్తాః ఇతి ఆనన్త్య శ్రవణాత్ విభుత్వం ప్రాణానామ్ ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే. "ప్రాణమ్ అనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణాః అనూత్క్రామన్తి" ఇతి ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్ పరిమితత్వే సిద్ధే సతి ఉత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైః అనుపలభ్యమానత్వాత్ అణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్య శ్రుతిస్తు "అథ యో హై తాననన్తాన్ ఉపాస్తే" ఇత్యుపాసన శ్రవణాత్ ఉపాస్య ప్రాణ విశేషణ భూత కార్య బాహుల్య అభిప్రాయా.

275. శ్రేష్ఠశ్చ. 2-4-7.

ప్రాణ సంవాదే శరీర స్థితి హేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః "ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమ్" ఇతి మహాప్రళయ సమయే స్వకార్య భూత ప్రాణన సద్భావ శ్రవణాత్, ""ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇతి జన్మ శ్రవణస్య జీవ జన్మ శ్రవణవత్ ఉపపత్తేః న ఉత్పద్యతే ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాది విరోధాత్, ""ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇతి పృథివ్యాది తుల్య ఉత్పత్తి శ్రవణాత్, ఉత్పత్తి నిషేధ అభావాత్ చ జాయతే ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః ఇత్యుచ్యతే. "ఆనీదవాతమ్" ఇతి తు న చ ఏవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమ్

అభిప్రేత్య ఉచ్యతే, అపి తు పరస్య బ్రహ్మణః ఏకస్యైవ విద్యమానత్వమ్ ఉచ్యతే. అవాతమ్ ఇతి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్య న్యాయత్వే అపి పృథక్ యోగకరణమ్ ఉత్తర చిన్తార్థమ్.

ఇతి ప్రాణ అణుత్వ అధికరణమ్.

64. వాయుక్రియ అధికరణమ్.

276. న వాయు క్రియే పృథక్ ఉపదేశాత్. 2-4-8.

సోఽయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూత ద్వితీయ వాయు మాత్రమ్? తస్య వా స్పన్ద రూప క్రియా? అథవా వాయురేవ కఞ్చన విశేషమ్ ఆపన్నః ఇతి విషయే వాయుః ఏవ ఇతి ప్రాప్తమ్, "యః ప్రాణః స వాయుః" ఇతి వ్యపదేశాత్. యద్వా, వాయు మాత్రే ప్రాణత్వ ప్రసిద్ధి అభావాత్ ఉచ్ఛ్వాస నిఃశ్వాసాది వాయు క్రియాయాం ప్రాణ శబ్ద ప్రసిద్ధేశ్చ తత్ క్రియా ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే - న వాయుమాత్రమ్, న చ తత్ క్రియా ఇత్యుచ్యతే. కుతః? 'పృథక్ ఉపదేశాత్'. "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయుః" ఇతి తతః ఏవ పృథక్ ఉపదేశాత్ వాయు క్రియా అపి న భవతి ప్రాణః. న హి తేజః ప్రభృతీనాం క్రియా తైః సహ పృథక్ ద్రవ్యతయా ఉపదిశ్యతే. "యః ప్రాణః సవాయుః" ఇతి తు వాయుః ఏవ అవస్థాన్తరమ్ ఆపన్నః ప్రాణః, న తేజః ప్రభృతివత్ తత్త్వాన్తరమ్ ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. ఉచ్ఛ్వాస నిఃశ్వాసాదౌ అపి ప్రాణః స్పన్దతే ఇతి క్రియావతి ద్రవ్యే ఏవ ప్రాణ శబ్ద ప్రసిద్ధిః, న క్రియామాత్రే.

కిమయం ప్రాణో వాయోః వికారః సన్ అగ్నివత్ భూతాన్తరమ్? న ఇత్యాహ --

277. చక్షురాదివత్ తు తత్ సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2-4-9.

నాయం భూతవిశేషః, అపి తు చక్షురాదివత్ జీవ ఉపకరణ విశేషః. తత్ చ ఉపకరణత్వమ్ ఉపకరణ భూతైః ఇన్ద్రియైః సహ శిష్ట్యాదిభ్యో అవగమ్యతే. చక్షురాదిభిః సహ అయం ప్రాణః శిష్యతే ప్రాణ సంవాదాదిషు. తత్ సజాతీయత్వే హి తైః సహ శాసనం యుజ్యతే. ప్రాణ శబ్ద పరిగృహీతేషు కరణేషు అస్య విశిష్య అభిధానమ్ ఆది శబ్దేన గృహ్యతే, "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః", "యో అయం మధ్యమః ప్రాణః" ఇత్యాదిషు విశిష్య అభిధానాత్.

చక్షురాదివత్ అస్యాపి కరణత్వే తద్వత్ అస్యాపి జీవం ప్రతి ఉపకార విశేష రూప క్రియయా భవితవ్యమ్. సా తు న దృశ్యతే, అతో న అయం చక్షురాదివత్ భవితుమ్ అర్హతి ఇతి చేత్, తత్రాహ --

278. అకరణత్వాత్ చ న దోషః తథా హి దర్శయతి. 2-4-10.

'అకరణత్వాత్' - కరణమ్- క్రియా, అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవం ప్రతి ఉపకార విశేష రూప క్రియా రహితత్వాత్ చ యో దోషః ఉద్భావ్యతే, స నాస్తి. యతః ఉపకార విశేష రూపాం శరీర ఇన్ద్రియ ధారణాది రూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - "యస్మిన్ ఉత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేత స వః శ్రేష్ఠః" ఇత్యుక్త్వా వాగాది ఉత్క్రమణే అపి శరీరస్య ఇన్ద్రియాణాం

చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణ ఉత్క్రమణే శరీర ఇన్ద్రియ శైథిల్య అభిధానాత్. అతః ప్రాణ అపాన వ్యాన ఉదాన సమాన ఆకారేణ పఞ్చధా అవస్థితః అయం ప్రాణః శరీర ఇన్ద్రియ ధారణాదినా జీవస్య ఉపకరోతి ఇతి చక్షురాదివత్ కరణత్వమ్.

నను, ఏవం నామభేదాత్ కార్యభేదాత్ చ ప్రాణ అపానాదయః తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ --

279. పఞ్చవృత్తిః మనోవత్ వ్యపదిశ్యతే. 2-4-11.

యథా కామాది వృత్తి భేదే తత్ కార్యభేదే అపి న కామాదికం మనసః తత్త్వాన్తరం "కామ స్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా అశ్రద్ధా ధృతిః అధృతిః హ్రీః ధీః భీః" ఇత్యేతత్ సర్వం మనః ఏవ ఇతి వచనాత్. ఏవం "ప్రాణో అపానో వ్యాన ఉదానః సమానః" ఇత్యేతత్ సర్వం ప్రాణః ఏవ ఇతి వచనాత్ అపానాదయః అపి ప్రాణస్య ఏవ వృత్తి విశేషాః, న తత్త్వాన్తరమ్ ఇతి అవగమ్యతే.

ఇతి వాయుక్రియ అధికరణమ్.

65. శ్రేష్ఠ అణుత్వ అధికరణమ్.

280. అణుశ్చ. 2-4-12.

అణుశ్చ అయం, పూర్వవత్ ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్, "తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇత్యాదిషు. అధికా శఙ్కా తు " సమ ఏభిః త్రిభిః లోకైః సమో అనేన సర్వేణ", "ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్", " సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమ్ " ఇత్యాది శ్రవణాత్ మహా పరిమాణః ఇతి. పరిహారస్తు - ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్త స్థితిత్వేన వైభవ వాద ఉపపత్తిః ఇతి.

ఇతి శ్రేష్ఠ అణుత్వ అధికరణమ్.

66. జ్యోతిరాది అధిష్ఠాన అధికరణమ్.

281. జ్యోతిరాది అధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్. 2-4-13.

స శ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః ఇయత్తా పరిమాణం చ ఉక్తమ్. తేషాం ప్రాణానామ్ అగ్న్యాది దేవతా అధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ, "అభిమాని వ్యపదేశః తు విశేష అనుగతిభ్యామ్" ఇత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాత్ ఉపపాదితమ్. జీవస్య చ స్వభోగ సాధనానామ్ ఏషామ్ అధిష్ఠాతృత్వం లోక సిద్ధమ్, "ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధం చ. తదిదం జీవస్య అగ్న్యాది దేవతానాం చ ప్రాణ విషయమ్ అధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తమ్? ఉత పరమాత్మాయత్తమ్? ఇతి విషయే నైరపేక్ష్యాత్ స్వాయత్తమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే- 'జ్యోతిరాది అధిష్ఠానమ్' ఇతి. ప్రాణవతా- జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామ్ అగ్న్యాది దేవతానాం ప్రాణ విషయమ్ అధిష్ఠానం, తత్ ఆమననాత్- తస్య పరమాత్మనః ఆమననాత్ భవతి. ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. పరమాత్మనః సఙ్కల్పాత్ ఏవ భవతి ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? శబ్దాత్ - ఇన్ద్రియాణాం సాభిమాని దేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమ పురుష మననాయత్తత్వ శాస్త్రాత్. యథా అన్తర్యామి

బ్రాహ్మణాదిషు "యో అగ్నౌ తిష్ఠన్ అగ్నేః అన్తరో యమగ్నిః న వేద యస్యాగ్నిః శరీరం యో అగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "యో వాయౌ తిష్ఠన్", "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్", "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాది. యథా చ "భీషాస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాత్ అగ్నిశ్చ ఇన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇతి. తథా "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాది.

282. తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2-4-14.

సర్వేషాం పరమాత్మా అధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్ స్వరూప అనుబన్ధిత్వేన నియతత్వాత్ చ తత్ సఙ్కల్పాదేవ ఏషామ్ అధిష్ఠాతృత్వమ్ అవర్జనీయమ్. "తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చా భవత్" ఇత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వ చిత్ అచిత్ వస్తు అనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ "విష్టభ్యాహమ్ ఇదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి.

ఇతి జ్యోతిరాది అధిష్ఠాన అధికరణమ్.

---

67. ఇన్ద్రియ అధికరణమ్.

283. తే ఇన్ద్రియాణి తత్ వ్యపదేశాత్ అన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. 2-4-15.

కిం సర్వే ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టాః ఇన్ద్రియాణి? ఉత శ్రేష్ఠ ప్రాణ వ్యతిరిక్తాః ఏవ? ఇతి విషయే ప్రాణ శబ్ద వాచ్యత్వాత్ కరణత్వాత్ చ సర్వే ఏవ ఇన్ద్రియాణి, ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - శ్రేష్ఠ వ్యతిరిక్తాః ఏవ ప్రాణాః ఇన్ద్రియాణి. కుతః? శ్రేష్ఠాత్ అన్యేషు ఏవ ప్రాణేషు తత్ వ్యపదేశాత్. "ఇన్ద్రియాణి దశైకఞ్చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః" ఇత్యాదిభిః హి చక్షురాదిషు సమనస్కేషు ఇవ ఇన్ద్రియ శబ్దో వ్యపదిశ్యతే.

284. భేద శ్రుతేః వైలక్షణ్యాత్ చ. 2-4-16.

"ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇత్యాదిషు ఇన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ శ్రవణాత్ ప్రాణ వ్యతిరిక్తానామ్ ఏవ ఇన్ద్రియత్వమ్ అవగమ్యతే. మనసః పృథక్ శ్రవణే అపి తస్య అన్యత్ర ఇన్ద్రియాన్తర్భావః ఉక్తః. "మనః షష్ఠానీంద్రియాణి" ఇత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షుః ఆదిభ్యః శ్రేష్ఠ ప్రాణస్య ఉపలభ్యతే. సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిః ఉపలభ్యతే. చక్షుః ఆదీనాం తు వృత్తిః న ఉపలభ్యతే. కార్యం చ చక్షుః వాగాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞాన కర్మ సాధనత్వమ్. ప్రాణస్య తు శరీర ఇన్ద్రియ

ధారణమ్. ప్రాణాధీన ధారణత్వాత్ తు ఇన్ద్రియేషు ప్రాణ శబ్ద వ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః “త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ తస్మాదేత ఏతేన ఆఖ్యాయన్తే” ఇతి. రూపమ్ అభవన్ - శరీరమ్ అభవన్. తదధీన ప్రవృత్తయః అభవన్ ఇత్యర్థః.

ఇతి ఇన్ద్రియ అధికరణమ్.

68. సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తి అధికరణమ్.

285. సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిః తు త్రివృత్ కుర్వత ఉపదేశాత్. 2-4-17.

భూత ఇన్ద్రియాదీనాం సమష్టి సృష్టిః జీవానాం కర్తృత్వం చ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఇత్యుక్తం పురస్తాత్, జీవానాం స్వ ఇన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమ్ ఇతి చ అనన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితమ్.

యా తు ఇయం నామ రూప వ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చ వ్యష్టి సృష్టిః, సా కిం సమష్టి జీవ రూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ ? ఉత తేజః ప్రభృతి శరీరకస్య పరస్య అబాది సృష్టివత్ హిరణ్య గర్భ శరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణః ? ఇతి ఇదానీం చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? సమష్టి జీవస్య ఇతి, కుతః? ''అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి'' ఇతి జీవ కర్తృకత్వ శ్రవణాత్. న హి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణి ఇతి ఐక్షత, అపి తు స్వాంశ భూతేన జీవరూపేణ. "అనేన జీవేనాత్మనా" ఇతి వచనాత్.

నను, ఏవం చారేణ అనుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయాని ఇతివత్ ''వ్యాకరవాణి'' ఇతి ఉత్తమపురుషః కర్తృస్థ క్రియశ్చ ప్రవిశతిః లాక్షణికః స్యాత్.

నైవమ్- తత్ర రాజచారయోః స్వరూప భేదాత్ లాక్షణికత్వమ్. ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్ తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చ ఆత్మనః ఏవ ఇతి న లాక్షణికత్వ ప్రసఙ్గః. న చ సహయోగ లక్షణా ఇయం తృతీయా, కారక విభక్తౌ సంభవన్త్యామ్ ఉపపద విభక్తేః అన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా, బ్రహ్మ కర్తృకయోః ప్రవేశ వ్యాకరణయోః జీవస్య సాధకతమత్వ అభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశ మాత్రే పర్యవస్యతి, నామ రూప వ్యాకరణం తు బ్రహ్మణః ఏవ ఇతి శక్యం వక్తుమ్, క్త్వా ప్రత్యయేన సమాన కర్తృకత్వ ప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వే అపి పరస్వరూప వ్యావృత్త్యర్థః. "అనేన జీవేన"ఇతి. పరాక్త్వేన పరామర్శః. అతో హిరణ్య గర్భ కర్తృకా ఇయం నామ రూప వ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖ కర్తృక సృష్టి ప్రకరణే నామ రూప వ్యాకరణం సంకీర్త్యతే. "నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః" ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిస్తు' ఇతి తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిః - నామ రూప వ్యాకరణమ్. తత్ త్రివృత్ కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః, తస్యైవ నామ రూప వ్యాకరణ ఉపదేశాత్. త్రివృత్ కరణం కుర్వత ఏవ హి నామ రూప వ్యాకరణమ్ ఉపదిశ్యతే - "సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య

నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకాం కరవాణి" ఇతి సమాన కర్తృకత్వ ప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్య అణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి, త్రివృత్కృతైః తేజో బన్నైః హి అణ్డమ్ ఉత్పాద్యతే. చతుర్ముఖస్య చ అణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే - "తస్మిన్ అణ్డే అభవత్ బ్రహ్మా సర్వలోక పితామహః" ఇతి.

అతః త్రివృత్ కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః, తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవ ఇతి విజ్ఞాయతే.

కథం తర్హి అనేన జీవేన ఇతి సంగచ్ఛతే? ఆత్మనా జీవేన ఇతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవ శరీరకం పరం బ్రహ్మ ఏవ జీవశబ్దేన అభిధీయతే, యథా "తత్తేజ ఐక్షత", "తదపో అసృజత", "తా ఆప ఐక్షన్త", "తా అన్నమసృజన్త" ఇతి తేజః ప్రభృతి శరీరకం పరమేవ బ్రహ్మ అభిధీయతే. అతో జీవ సమష్టి భూత హిరణ్యగర్భ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ, నామ రూప వ్యాకరణమ్.

ఏవం చ "ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి ప్రవిశతిః ఉత్తమ పురుషశ్చ అక్లిష్టౌ ముఖ్యార్థౌ ఏవ భవతః. ప్రవేశ వ్యాకరణయోః సమాన కర్తృకత్వమ్ అపి ఉపపద్యతే. చతుర్ముఖ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాది విచిత్ర సృష్టిః ఇతి చతుర్ముఖ కర్తృక సృష్టి ప్రకరణే నామ రూప వ్యాక్రియ ఉపదేశశ్చ ఉప పద్యతే.

అతః "సేయం దేవతా" ఇత్యాది వాక్యస్య అయమర్థః-

ఇమాః - తేజో బన్న రూపాః త్రిస్రో దేవతాః, అనేన జీవేన - జీవ సమష్టి విశిష్టేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణి - దేవాది విచిత్ర సృష్టిం తత్ నామధేయాని చ కరవాణి. తదర్థమ్ అన్యోన్య సంసర్గమ్ అప్రాప్తానామ్, ఏషాం తేజోబన్నానాం, విశేష సృష్టి అసమర్థానాం, తత్ సామర్థ్యాయ ఏకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణి ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ, ఇదం నామ రూప వ్యాకరణమ్.

అథస్యాత్ - నామ రూప వ్యాకరణస్య త్రివృత్ కరణేన ఏక కర్తృకత్వాత్ పరమాత్మ కర్తృకమ్ ఇతి న శక్యతే వక్తుం, త్రివృత్ కరణస్యాపి జీవ కర్తృకత్వ సమ్భవాత్. అణ్డసృష్టి ఉత్తర కాలం హి చతుర్ముఖ సృష్ట జీవేషు త్రివృత్కరణ ప్రకారః ఉపదిశ్యతే. "యథా తు ఖలు సోమ్య ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృత్ ఏకైకా భవతి తన్మే విజానీహి" ఇతి, "అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్టో భాగః తత్ పురీషం భవతి యో మధ్యమః తన్మాంసం యో అణిష్ఠః తన్మనః" ఇత్యాదినా. తథా పూర్వస్మిన్ అపి వాక్యే "యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తద్రూపం యత్ శుక్లం తదపాం యత్ కృష్ణం తదన్నస్య" ఇత్యాదినా చతుర్ముఖ సృష్ట అగ్ని ఆదిత్య చన్ద్ర విద్యుత్సు త్రివృత్ కరణం ప్రదర్శ్యతే. నామ రూప వ్యాకరణ ఉత్తర కాలం చ త్రివృత్ కరణం శ్రూయతే. "సేయం దేవతా ఇమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్ అకరోత్" ఇతి. తత్రాహ --

286. మాంసాది భౌమం యథా శబ్దమ్ ఇతరయోః చ. 2-4-18.

యదుక్తమ్ అణ్డ సృష్టి ఉత్తర కాలం చతుర్ముఖ సృష్ట దేవతాది విషయో అయం ''తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామకరోత్'' ఇతి త్రివృత్ కరణోపదేశః ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. ''అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే'' ఇత్యత్ర మాంస మనసోః పురీషాత్ అణుత్వేన అణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణ అనువిధాయిత్వేన ఆప్య తైజసత్వ ప్రసఙ్గాత్, ''ఆపః పీతాః'' ఇత్యత్రాపి మూత్ర ప్రాణయోః స్థవిష్ఠ అణీయసోః పార్థివత్వ తైజసత్వ ప్రసఙ్గాత్ చ. న చ ఏవమ్ ఇష్యతే. మాంసాది హి భౌమమ్ ఇష్యతే పురీషవత్ మాంస మనసీ అపి భౌమే పార్థివే ఇష్యేతే ''అన్నమశితం త్రేధా'' ఇతి ప్రక్రమాత్. 'యథా శబ్దమ్ ఇతరయోశ్చ' - ఇతరయోః అపి - ''ఆపః పీతాః'', ''తేజో అశితమ్'' ఇతి పర్యాయయోః యథాశబ్దం వికారాః ఇష్యన్తే, ''ఆపః పీతాః త్రిధా విధీయన్తే'' ఇతి అపామ్ ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ ప్రతీయతే. తథా ''తేజో అశితం త్రేధా విధీయతే'' ఇత్యపి తేజసః ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ ప్రతీయతే. అతః పురీష మాంస మనాంసి పృథివీ వికారాః, మూత్ర లోహిత ప్రాణాః అప్ వికారాః, అస్థి మజ్జా వాచః తేజో వికారాః ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, ''అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాక్'' ఇతి వాక్యశేష అవిరోధాత్ చ -

అతః ''తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్ అకరోత్''

ఇత్యుక్తః త్రివృత్ కరణ ప్రకారః “అన్నమశితమ్” ఇత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే. తథా సతి మనః ప్రాణ వాచాం త్రయాణామ్ అపి అణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్. అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఇత్యాదిః వి(రుధ్యేత) రుధ్యతే.

ప్రాగేవ త్రివృత్ కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానామ్ “అన్నమశితమ్” ఇత్యాదినా ఏకైకస్య త్రేధా పరిణామః ఉచ్యతే. అణ్డ సృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజో బన్నానాం త్రివృత్ కరణేన భవితవ్యమ్, అత్రివృత్ కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భ అసామర్థ్యాత్. అన్యోన్య సంయుక్తానామ్ ఏవ హి కార్యారమ్భ సామర్థ్యమ్. తదేవ చ త్రివృత్ కరణమ్.

తథా చ స్మర్యతే “నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః తతస్తే సంహతిం వినా, నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః”, “సమేత్యాన్యో అన్యసంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః, మహదాద్యా విశేషాన్తాః హి అణ్డమ్ ఉత్పాదయన్తి తే” ఇతి.

అత ఏవ చ “అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామకరోత్” ఇతి పాఠక్రమో అర్థక్రమేణ బాధ్యతే.

అణ్డాన్తర్వర్తిషు అగ్ని ఆదిత్యాదిషు త్రివృత్ కరణ ప్రదర్శనం శ్వేతకేతోః శుశ్రూషోః అణ్డాన్తః వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠ వస్తుషు

త్రివృత్ కరణ ప్రదర్శన అయోగాత్ త్రివృత్ కృతానాం కార్యేషు అగ్ని ఆదిత్యాదిషు క్రియతే.

స్యాత్ ఏతత్, "అన్నమశితమ్", "ఆపః పీతాః", "తేజో అశితమ్" ఇతి త్రివృత్ కృతానామ్ అన్నాదీనామ్ ఏకైకస్య - తేజో బన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమ్ అన్నమ్ ఆపః తేజః ఇత్యేకైక రూపేణ వ్యపదేశః ఉపపద్యతే ఇతి, తత్రాహ --

287. వైశేష్యాత్ తు తద్వాదః తద్వాదః. 2-4-19.

వైశేష్యం - విశేషభావః. త్రివృత్ కరణేన త్రిరూపే అపి ఏకైకస్మిన్ అన్నాది ఆధిక్యాత్ తత్ర తత్ర అన్నాది వాదః. ద్విరుక్తిః అధ్యాయ సమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తి అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

69. తదన్తర ప్రతిపత్తి అధికరణమ్.

288. తదన్తర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్. 3-1-1.

అతిక్రాన్త అధ్యాయ ద్వయేన నిఖిల జగదేక కారణం, నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం, అపరిమిత ఉదార గుణ సాగరం, సకలేతర విలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభిః ఉపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి ఇతి అయమర్థః స్మృతి న్యాయ విరోధ, పరిహార పర పక్ష ప్రతిక్షేప, వేదాన్త వాక్య పరస్పర విరోధ పరిహార రూప కార్య స్వరూప సంశోధనైః తత్దుర్ధర్షణత్వ హేతుభిః సహ స్థాపితః.

అతో అధ్యాయ ద్వయేన బ్రహ్మణః స్వరూపం ప్రతిపాదితమ్.

ఉత్తరేణ ఇదానీం తత్ప్రాప్తి ఉపాయైః సహ ప్రాప్తి ప్రకారః చిన్తయితుమ్ ఇష్యతే.

తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూత ఉపాసన విషయా

చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారంభే అభ్యర్థిత ఉపాయశ్చ ప్రాప్య వస్తు వ్యతిరిక్త వైతృష్ణ్యం, ప్రాప్య తృష్ణా చ ఇతి తత్ సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతః జాగ్రతః, స్వపతః, సుషుప్తస్య, మూర్ఛతః చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణః తత్‌రహితతా, కల్యాణ గుణాకరత్వం చ ప్రథమ ద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యన్తే.

తత్ర దేహాత్ దేహాన్తరం గచ్ఛన్ అయం జీవో దేహాన్తర ఆరమ్భహేతుభిః భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః ఏవ గచ్ఛతి? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్, యత్ర యత్ర జీవో యాతి, తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ అసంపరిష్వక్తో యాతి ఇతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాత్ అపి పూర్వపక్ష బీజాని ఉపన్యస్య నిరసిష్యతి.

తత్ర సిద్ధాన్తమాహ - 'తదన్తర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః' ఇతి. "సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిః" ఇతి మూర్తి శబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః. సః 'తత్' శబ్దేన పరామృశ్యతే. 'తదన్తర ప్రతిపత్తౌ' - దేహాన్తర గమనే భూత సూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః జీవః, 'రంహతి' - గచ్ఛతి ఇత్యర్థః. కుతః? 'ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్' - ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్.

పంచాగ్ని విద్యాయామ్ ఏవం ప్రశ్న ప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిల ఆరుణేయం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్య దేశమ్, పునరావృత్తి ప్రకారమ్, దేవయాన పితృయాణ పథ వ్యావర్తనే అముష్య లోకస్య అప్రాప్తారం చ వేత్థ? ఇతి పృష్ట్వా,

ఇదమపి పప్రచ్ఛ "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి.

తతః ఇమం పశ్చిమం ప్రశ్నం ప్రతిబ్రువంశ్చ ద్యులోకమ్ అగ్నిత్వేన రూపయిత్వా "తస్మిన్ ఏతస్మిన్ అగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి" ఇత్యాదినా దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షిపన్తి. సా చ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యః అమృతమయ దేహరూపేణ పరిణమతే. తం చ అమృతమయం దేహం తే ఏవ ప్రాణాః పర్జన్యే అగ్నిత్వేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి. స చ దేహః తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి. తత్ చ వర్షం తే ఏవ ప్రాణాః పృథివ్యామ్ అగ్నిత్వ రూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి. తత్ చ తత్ర ప్రక్షిప్తం అన్నం భవతి. తత్ చ అన్నం తే ఏవ పురుషే అగ్నిత్వ రూపితే ప్రక్షిపన్తి. తత్ర తత్ చ రేతః భవతి. తత్ చ తే ఏవ యోషాయామ్ అగ్నిత్వ రూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి.

తత్ చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతి ఇత్యుక్త్వా ఆహ - "ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి. ఏవం పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతౌ హుతాయామ్ ఆపః పురుషశబ్ద అభిలప్యాః భవన్తి ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉక్తే పూర్వాసు అపి ఆహుతిషు అనువర్తమానానామ్ ఏవ అపాం సూక్ష్మ రూపాణామ్ ఇదానీం పురుషాకారత్వం భవతి ఇత్యుక్తం భవతి. అతః ఏవం ప్రశ్న

ప్రతివచనాభ్యాం దేహ హేతుభూతైః భూతసూక్ష్మైః సహ తత్ర తత్ర యాతి ఇతి గమ్యతే.

నను, ''ఆపః పురుష వచసః''ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకార పరిణామ ప్రతీతేః గచ్ఛతా జీవేన తాసామ్ ఏవ పరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే. అతః కథం సర్వేషాం భూత సూక్ష్మాణాం పరిష్వఙ్గః ఇతి? తత్రాహ...

289. త్రి ఆత్మకత్వాత్ తు భూయస్త్వాత్. 3-1-2.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామ్ అపాం కేవలానాం న దేహారమ్భ సమ్భవః, దేహాది ఆరమ్భాయ హి ''తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామ్'' ఇతి త్రివృత్కరణమ్, కేవలానామ్ అపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాది భూయస్త్వేన ఆరమ్భకేషు అపాం భూయస్త్వం గమ్యతే.

290. ప్రాణగతేః చ. 3-1-3.

ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తస్య గమనమ్ ఇతి గమ్యతే. ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే, ''తముత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి, ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణాః అనూత్క్రామన్తి'' ఇతి. స్మర్యతే చ ''మనష్షష్ఠాని ఇన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి, శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాపి ఉత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుః గన్ధానివాశయాత్'' ఇతి. న చ

నిరాశ్రయాణాం గతిః ఉపపద్యతే ఇతి తదాశ్రయ భూతానాం భూత సూక్ష్మాణామ్ అపి గతిః అభ్యుపగన్తవ్యా .

291. అగ్న్యాది గతిశ్రుతేః ఇతిచేత్ న, భాక్తత్వాత్. 3-1-4.

"యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి, వాతం ప్రాణః చక్షురాదిత్యమ్" ఇత్యాదినా ప్రాణానాం జీవ మరణకాలే అగ్న్యాదిషు అప్యయ శ్రవణాత్ న తేషాం జీవేన సహ గమనమ్ ఇతి గతిశ్రుతిః అన్యథా నేయా ఇతి చేత్, న. 'భాక్తత్వాత్' - అగ్న్యాదిషు అప్యయ శ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వమ్? "ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశాః" ఇతి అనపియద్భిః లోమాదిభిః సహ శ్రవణాత్. అతః చక్షురాది అప్యయ శ్రుతిః అధిష్ఠాతృ దేవతా అపక్రమణపరా.

292. ప్రథమే అశ్రవణాత్ ఇతిచేత్, న, తా ఏవ హి ఉపపత్తేః. 3-1-5.

యదుక్తమ్ అద్భిః సూక్ష్మాభిః భూతాన్తర సంసృష్టాభిః పరిష్వక్తః జీవః గచ్ఛతి ఇతి ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్ అవగమ్యతే ఇతి తత్ న ఉపపద్యతే, ద్యులోకాగ్ని విషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోమ్యత్వ అశ్రవణాత్. "తస్మిన్ ఏతస్మిన్ అగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి" ఇతి శ్రద్ధా ఏవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా.

శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తి విశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో న

ఆపః తత్ర హోమ్యాః ఇతి చేత్, న. యతః 'తాః' - ఆపః ఏవ శ్రద్ధా శబ్దేన తత్ర అభిధీయన్తే. కుతః? ప్రశ్న ప్రతివచన ఉపపత్తేః. "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచన ఉపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. తత్ర యది శ్రద్ధా శబ్దేన ఆపో న ఉచ్యేరన్, తతః అన్యథా ప్రశ్నే అన్యథా ప్రతివచనమ్ ఇతి అసఙ్గతం స్యాత్. "ఇతి తు పంచమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసః" ఇతి ప్రతివచన నిగమనం చ శ్రద్ధాయాః అప్త్వమేవ సూచయతి. "వేత్థ యథా" ఇతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః "ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్ ఇతి" ఇతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజః వర్ష అన్న రేతో గర్భ రూపేణ అపాం పరిణామమ్ ఉక్త్వా హి ఏవమ్ ఆపః పురుష వచసః ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధా శబ్దస్య చ అప్సు వైదిక ప్రయోగో దృశ్యతే. "అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆపః" ఇతి. "శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి" ఇతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చ అపామేవ ఉపపద్యతే. అతో భూతాన్తర సంసృష్టాభిః అద్భిః సంపరిష్వక్తః జీవః రంహతి ఇతి ఉపపన్నమ్.

293. అశ్రుతత్వాత్ ఇతి చేత్ న, ఇష్టాది కారిణాం ప్రతీతేః. 3-1-6.

యత్ పునః ఉక్తమ్ 'అద్భిః సంపరిష్వక్తః జీవః యాతి' ఇతి అయమర్థః ఏతస్మాత్ వాక్యాత్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే,

అస్మిన్ వాక్యే జీవస్య అశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయః ఏవ అమ్బు అవస్థా విశేషాః హోమ్యత్వేన శ్రుతాః, న తు జీవః తత్పరిష్వక్తః ఇతి చేత్. తత్ న, 'ఇష్టాది కారిణాం ప్రతీతేః.'

అస్మిన్నేవ వాక్యే హి ఉత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞాన విధుర ఇష్టాపూర్త దత్త కారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానః భవన్తి, పుణ్య కర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తి ఇతి ఉచ్యతే. "అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమితి ఉపాసతే తే ధూమమ్ అభిసంభవన్తి" ఇతి ఆరభ్య "పితృలోకాత్ ఆకాశం ఆకాశాత్ చన్ద్రమసమ్ ఏష సోమో రాజా తత్ దేవానామ్ అన్నం తం దేవాః భక్షయన్తి తస్మిన్ యావత్ సమ్పాతమ్ ఉషిత్వా అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునర్నివర్తన్తే", "యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి" ఇతి, అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ "శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సంభవతి" ఇతి, తదేక అర్థత్వాత్ శ్రద్ధావస్థ దేహవిశిష్టః సోమరూప దేహవిశిష్టో భవతి ఇత్యుక్తమ్ ఇతి గమ్యతే. దేహస్య జీవ విశేషణత్వైక స్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవే ఏవ పర్యవస్యతి. అతః సంపరిష్వక్తః జీవః యాతి ఇతి ఉపపద్యతే.

నను చ, "తం దేవా భక్షయన్తి" ఇతి దేవైః భక్ష్యమాణత్వ వచనాత్ "సోమో రాజా" ఇతి న జీవః ఉచ్యతే, జీవస్య అనదనీయత్వాత్. తత్రాహ ....

294. భాక్తం వా అనాత్మవిత్త్వాత్ తథా హి దర్శయతి. 3-1-7.

వా శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణో అనాత్మ విత్త్వాత్ స దేవానాం భోగోపకరణత్వేన ఇహ అముత్ర చ వర్తతే. ఇహ ఇష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్ ఉపకరోతి. ఆరాధన ప్రీతైః దేవైః దత్తం అముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్ సమాన భోగః తత్ ఉపకరణం భవతి. "యథా పశుః ఏవం స దేవానామ్" ఇతి అనాత్మవిదో దేవానామ్ ఉపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి ఆత్మవిదాం బ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్ అనాత్మ విదాం చ దేవ భోగ్యత్వం దర్శయతి, "దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి" ఇతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వ అభిప్రాయమ్ అన్నత్వేన భక్ష్యత్వ వచనమ్. అతః తత్ భాక్తమ్. తేన తృప్తిః ఏవ చ దేవానాం భక్షణమ్ ఇతి శ్రూయతే "న హ వై దేవాః అశ్నన్తి న పిబన్తి ఏతదేవ అమృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తి" ఇతి. తస్మాత్ భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః జీవః రంహతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి తదన్తర ప్రతిపత్తి అధికరణమ్.

---

70. కృతాత్యయ అధికరణమ్.

295. కృతాత్యయే అనుశయవాన్ దృష్ట స్మృతిభ్యాం యథా ఇతమ్ అనేవం చ. 3-1-8.

కేవల ఇష్టాపూర్త దత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫల అవసానే పునరావర్తనం చ ఆమ్నాతం, "యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే" ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమ్ అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి? ఉత న? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? కర్మణః కృత్స్నస్య ఉపభుక్తత్వాత్ న అనుశయవాన్ ఇతి ప్రాప్తమ్. అనుశయో హి ఉప భుక్తశిష్టం కర్మ. తత్ చ కృత్స్న ఫలోపభోగే సతి న అవశిష్యతే. "యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా" ఇతి వచనాత్ కృత్స్న ఉపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సంపతన్తి అనేన స్వర్గం లోకమ్ ఇతి సంపాతః కర్మ ఉచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః తస్య యత్ కించేహ కరోత్యయమ్, తస్మాల్లోకాత్ పునరేతి అస్మై లోకాయ కర్మణః" ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి ఇతి. కుతః? 'దృష్ట స్మృతిభ్యాం' - శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్ ఇతి అర్థః. శ్రుతిః తావత్ "తద్య ఇహ రమణీయ చరణాః అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమ్ ఆపద్యేరన్ బ్రాహ్మణ యోనిం క్షత్రియ యోనిం వైశ్య యోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయ చరణాః

అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమ్ ఆపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాల యోనిం వా'' ఇతి ప్రత్యవరూఢాన్ ప్రతి శ్రూయతే. అముష్మాత్ లోకాత్ ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయ కర్మాణః రమణీయాం బ్రాహ్మణాది యోనిం ప్రతిపద్యన్తే. కపూయ చరణాః - కుత్సిత కర్మాణః కుత్సితాం శ్వ సూకర చణ్డాలాది యోనిమ్ ప్రతిపద్యన్తే ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాప కర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిః అపి ''వర్ణాః ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమ్ అనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్ట దేశ జాతి కుల రూప ఆయుః శ్రుత విత్త వృత్త సుఖ మేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తి'' ఇతి. తథా ''తతః పరివృత్తౌ కర్మఫల శేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమ్'' ఇతి ప్రతిపద్య అన్తే తత్ చక్రవత్ ఉభయోః లోకయోః సుఖః ఏవ వర్తతే ఇతి. ''యావత్ సంపాతమ్'' ఇతి ఫలదాన ప్రవృత్త కర్మ విశేష విషయమ్. ''యత్కించ ఇహ కరోత్యయమ్'' ఇతీదమపి తత్ విషయమేవ. అభుక్త ఫలానామ్ అకృత ప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తర ఫలానుభవాత్ నాశః అపి అనుపపన్నః.

అతో అముం లోకం గతాః సానుశయాః ఏవ యథా ఏతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే - ఆరోహణ ప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్తే ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమ రాత్రి అపరపక్ష దక్షిణాయన షణ్మాస పితృలోక ఆకాశ చన్ద్ర క్రమేణ. అవరోహణం

తు చన్ద్రమసః స్థానాత్ ఆకాశ వాయు ధూమ అభ్ర మేఘ క్రమేణ. తత్ర ఆకాశ అవరోహణాత్ యథేతమ్. వాయ్వాది ప్రాప్తేః పితృలోకాది అప్రాప్తేశ్చ అనేవమ్.

296. చరణాత్ ఇతిచేత్, న. తదుపలక్షణార్థా ఇతి కార్ష్ణాజినిః. 3-1-9.

"రమణీయచరణాః", "కపూయచరణాః" ఇతి న చరణ శబ్దేన పుణ్యపాప రూపం కర్మ అభిధీయతే, చరణ శబ్దస్య లోక వేదయోః ఆచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమ్ ఆచారః శీలం వృత్తమ్ ఇతి పర్యాయాన్ అభిమన్యన్తే. వేదే చ "యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని, యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాని" ఇతి చరణ కర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ శీలాత్ యోని విశేషప్రాప్తిః, న అనుశయాత్ ఇతి చేత్, తత్ న. చరణ శ్రుతిః కర్మ ఉపలక్షణార్థా ఇతి (హి) కార్ష్ణాజినిః ఆచార్యో మన్యతే, కేవలాత్ ఆచారాత్ సుఖదుఃఖ ప్రాప్తి అసంభవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాప రూప కర్మఫలే.

297. ఆనర్థక్యమ్ ఇతిచేత్, న, తత్ అపేక్షత్వాత్. 3-1-10.

ఏవం తర్హి అఫలత్వాత్ ఆచారస్య స్మృతి విహితస్య ఆనర్థక్యమ్ ఏవ ఇతి చేత్, తత్ న. తదపేక్షత్వాత్ పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవతః ఏవ పుణ్య కర్మసు అధికారః, "సన్ధ్యాహీనో

అశుచిః నిత్యమ్ అనర్హః సర్వ కర్మసు'', ''ఆచారహీనం న పునన్తి వేదాః'' ఇత్యాది వచనేభ్యః. అతః చరణ శ్రుతిః కర్మ ఉపలక్షణార్థా ఇతి కార్ష్ణాజినేః అభిప్రాయః.

298. సుకృత దుష్కృతే ఏవ ఇతి తు బాదరిః. 3-1-11.

పుణ్యం కర్మ ఆచరతి పాపం కర్మ ఆచరతి ఇతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్ పృథక్ నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్ష శ్రుతిసిద్ధ ఆచార అనుమిత శ్రుతిసిద్ధ విషయత్వేన గో బలీవర్ద న్యాయేన ఉపపత్తేః ముఖ్యే సంభవతి న లక్షణా న్యాయే ఇతి సుకృత దుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరి మతమేవ స్వమతమ్. ఆచారానుమిత శ్రుతి విహిత సన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తర అధికార సంపాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతమ్. అతః సానుశయాః ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి.

ఇతి కృతాత్యయ అధికరణమ్.

71. అనిష్టాదికార్య అధికరణమ్.

299. అనిష్టాది కారిణామ్ అపి చ శ్రుతమ్. 3-1-12.

కేవల ఇష్టాపూర్త దత్తకారిణః చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయాః ఏవ నివర్తన్తే ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీమ్ అనిష్టాదికారిణః అపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి? న? ఇతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి, నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి, తే ఉభయే అపి పాపకర్మాణః అనిష్టాదికారిణః. కింయుక్తమ్? తే అపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి ఇతి. కుతః? తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతమ్ "యే వై కే చ అస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమ్ ఏవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి అవిశేషేణ సర్వేషామ్ ఏవ గతి శ్రవణాత్.

ఏవం తర్హి సుకృత దుష్కృత కారిణోః ఉభయోః అపి అవిశిష్టా ఏవ గతిః స్యాత్. న ఇత్యాహ ....

300. సంయమనే తు అనుభూయ ఇతరేషామ్ ఆరోహ అవరోహౌ తత్ గతి దర్శనాత్. 3-1-13.

తు శబ్దః శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషామ్ - అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ సంయమనే యమశాసనే తత్ ప్రయుక్త యాతనా అనుభూయా ఏవ, నాన్యథా. కుతః? 'తద్గతి దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి పాపకర్మణాం యమ వశ్యతయా తత్ గమనమ్ "అయం లోకో నాస్తి న పరః ఇతి మానీ పునః పునః

వశమాపద్యతే మే", "వైవస్వతం సంగమనం జనానాం యమం రాజానమ్" ఇత్యాదిషు.

301. స్మరన్తి చ. 3-1-14.

స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవశ్యతాం పరాశరాదయః "సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్ కిల" ఇత్యాదిషు.

302. అపి సప్త. 3-1-15.

పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకాన్ అపి స్మరన్తి.

నను, సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతామ్ కథమ్ యమసదన ప్రాప్తిః? అత ఆహ...

303. తత్రాపి తత్ వ్యాపారాత్ అవిరోధః. 3-1-16.

తేషు అపి సప్తసు యమాజ్ఞయా ఏవ గమనాత్ అవిరోధః. అతో అనిష్టాదికారిణామ్ అపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చ అనుభూయ పశ్చాత్ చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ స్తః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే ....

304. విద్యా కర్మణోః ఇతి తు ప్రకృతత్వాత్. 3-1-17.

తు శబ్దః - పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాది కారిణామపి చన్ద్ర

ప్రాప్తిః అస్తి ఇతి ఏతత్ న ఉపపద్యతే. కుతః? 'విద్యా కర్మణోః' ఇతి విద్యా కర్మణోః ఫల భోగార్థత్వాత్ దేవయాన పితృయాణయోః.

ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథా విద్యా విధురత్వాత్ దేవయానేన పథా గమనం న సంభవతి, తద్వత్ ఏవ ఇష్టా పూర్త దత్త విధురత్వాత్ పితృయాణేన చన్ద్ర గమనమ్ అపి న సంభవతి ఇతి. దేవయాన పితృయాణయోః విద్యా విషయత్వం పుణ్య కర్మ విషయత్వం చ కథమ్ అవగమ్యతే? ఇతి చేత్, ప్రకృతత్వాత్ తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా, పితృయాణే చ కర్మ "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇత్యుక్త్వా "తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి అర్చిషో అహః" ఇత్యాదినా దేవయాన వచనాత్, "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్ ఇత్యుపాసతే" ఇత్యుక్త్వా "తే ధూమమ్ అభిసంభవన్తి" ఇత్యాదినా పితృయాణ వచనాత్ చ. "యే వై కేచ అస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి ఏతదపి వచనం "య ఇష్టాదికారిణః తే సర్వే" ఇతి పరిణేయమ్.

నను, పాపకర్మణాం చన్ద్ర గమన అభావే పఞ్చమాహుతి అసంభవాత్ శరీరారమ్భః ఏవ న ఉపపద్యతే. "పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే. సా చ ఆహుతిః చన్ద్ర ప్రాప్తి పూర్వికా ఇతి దర్శితమ్.

అతః శరీర ఆరమ్భాయ ఏవ తేషామ్ అపి చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ అవశ్య అభ్యుపేత్యౌ ఇత్యత ఆహ-

305. న తృతీయే తథా ఉపలబ్ధేః. 3-1-18.

తృతీయ స్థానస్య శరీర ఆరమ్భాయ న పఞ్చమాహుతి అపేక్షా. కుతః? 'తథా ఉపలబ్ధేః'. తృతీయ స్థాన శబ్దేన కేవల పాపకర్మాణః ఉచ్యన్తే. తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుతి అనపేక్షత్వమ్ ఉపలభ్యతే. "వేత్థ యథా కేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే" ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే "అథ ఏతయోః పథోః న కతరేణ చ న తానీమాని క్షుద్రాణి అసకృత్ ఆవర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వ ఇత్యేతత్ తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే" ఇతి తృతీయ స్థానస్య ద్యులోక ఆరోహ అవరోహ అభావేన ద్యులోక అసంపూర్తి వచనాత్ అస్య తృతీయ స్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుతి అపేక్షా. "పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతౌ" ఇతి చ అపాం పఞ్చమాగ్ని సంబన్ధస్య పురుష వచస్త్వ హేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి. న అన్యత్ నివారయతి, అవధారణ అశ్రవణాత్.

306. స్మర్యతే అపి చ లోకే. 3-1-19.

పుణ్య కర్మణామ్ అపి కేషాంచిత్ పఞ్చమాహుతి అనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే, ద్రౌపదీ ధృష్టద్యుమ్న ప్రభృతీనామ్.

307. దర్శనాత్ చ. 3-1-20.

శ్రుతౌ అపి దృశ్యతే కేషాంచిత్ పఞ్చమాహుతి అనపేక్షయా దేహారమ్భః "తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి ఆణ్డజం జీవజమ్ ఉద్భిజ్జమ్" ఇతి. ఏషు ఉద్భిజ్జ స్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమ్ అన్తరేణ ఉత్పత్తిః దృశ్యతే.

నను, స్వేదజానామ్ అత్ర న సంకీర్తనమ్ అస్తి, "త్రీణ్యేవ బీజాని" ఇతి వచనాత్. తత్రాహ....

308. తృతీయ శబ్ద అవరోధః సంశోకజస్య. 3-1-21.

'సంశోకజస్య' - స్వేదజస్య అపి "ఆణ్డజం జీవజమ్ ఉద్భిజ్జమ్" ఇత్యత్ర తృతీయేన ఉద్భిజ్జ శబ్దేన అవరోధః సంగ్రహో విద్యతే ఇత్యర్థః. అతః కేవల పాపకర్మణాం చన్ద్ర ప్రాప్తిః న సంభవతి.

ఇతి అనిష్టాదికార్య అధికరణమ్.

72. తత్ స్వాభావ్యాపత్తి అధికరణమ్.

309. తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః ఉపపత్తేః. 3-1-22.

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తాః సానుశయాః చన్ద్రమసో అవరోహన్తి ఇత్యుక్తమ్. అవరోహ ప్రకారశ్చ "అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథా ఏతమాకాశమ్, ఆకాశాద్వాయుం, వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి, ధూమో భూత్వా అభ్రం భవతి, అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి, మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి" ఇతి వచనాత్ "యథా ఏతమనేవం చ" ఇత్యుక్తమ్. తత్రాస్య ఆకాశాది ప్రతిపత్తౌ దేవ మనుష్యాది భావవత్ ఆకాశాదిభావః? ఉత తత్ సాదృశ్య ఆపత్తి మాత్రమ్? ఇతి విషయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవత్ అవిశేషాత్ ఆకాశాది భావః.

ఇతి ప్రాప్తే, 'తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః' ఏవ ఇతి ఉచ్యతే. తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః - తత్ సాదృశ్యాపత్తిః ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'ఉపపత్తేః' - సోమభావః మనుష్యభావః ఆదౌ హి సుఖ దుఃఖ ఉపభోగాయ తద్భావః. అత్ర తు ఆకాశాదౌ సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ అభావాత్ తద్భావ అనుపపత్తేః తదాపత్తి వచనం తత్ సంసర్గకృత తత్ సాదృశ్య ఆపత్తి అభిప్రాయమ్.

ఇతి తత్స్వాభావ్యాపత్తి అధికరణమ్.

---

73. నాతిచిర అధికరణమ్.

310. న అతిచిరేణ విశేషాత్. 3-1-23.

ఆకాశ ప్రాప్తి ప్రభృతి యావత్ వ్రీహ్యాది ప్రాప్తిః కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి? ఉత అనియమః? ఇతి విషయే నియమ హేతు అభావాత్ అనియమః. ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'నాతిచిరేణ' ఇతి. కుతః? 'విశేషాత్' - ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాది ప్రాప్తౌ "అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్" ఇతి విశిష్య కృచ్ఛ్ర నిష్క్రమణత్వ అభిధానాత్, పూర్వత్ర హి ఆకాశాది ప్రాప్తౌ అచిర నిష్క్రమణం గమ్యతే. దుర్నిష్ప్రపతరమ్ ఇతి ఛాన్దసః 'త' శబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతరమ్ - దుఃఖ నిష్క్రమణ తరమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతి నాతిచిరాధికరణమ్.

---

74. అన్యాధిష్ఠిత అధికరణమ్.

311. అన్య అధిష్ఠితే పూర్వవత్ అభిలాపాత్. 3-1-24.

అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాది భావేన జాయన్తే ఇతి శ్రూయతే "మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహి యవా ఓషధి వనస్పతయః తిల మాషాః ఇతి జాయన్తే" ఇతి. తే కిమన్యైః భోక్తృభిః వ్రీహ్యాది శరీరైః అధిష్ఠితాన్ వ్రీహ్యాదీన్ ఆశ్లిష్యన్తి? ఉత తే భోక్తారో వ్రీహ్యాది శరీరాః జాయన్తే? ఇతి విషయే, "జాయన్తే" ఇతి వచనాత్ 'దేవో జాయతే', 'మనుష్యో జాయతే' ఇతివత్ వ్రీహ్యాది శరీరాః ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అన్యాధిష్ఠితే' ఇతి. జీవాన్తరేణ అధిష్ఠితే వ్రీహ్యాది శరీరే తేషాం సంశ్లేష మాత్రమేవ. కుతః? 'పూర్వవత్ అభిలాపాత్' ఆకాశాది మేఘ పర్యన్తవత్ కేవల తద్భావ అభిలాపాత్. యత్ర హి భోక్తృత్వమ్ అభిప్రేతమ్, తత్ర తత్సాధనభూతం కర్మ అభిలప్యతే "రమణీయ చరణాః... కపూయ చరణాః" ఇతి. ఇహ చ ఆకాశాదివత్ న అభిలప్యతే కర్మ, ఫల ప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వర్గ ఉపభోగ్య ఫలస్య ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గ ఉపభోగాత్ ఏవ సమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య "రమణీయ చరణాః... కపూయ చరణాః" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్మాన్తర అభావాత్ చ. అతః ఆకాశాది భావ వచనవత్ వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మ వచనమ్ ఔపచారికమ్.

312. అశుద్ధమ్ ఇతిచేత్, న, శబ్దాత్. 3-1-25.

న ఏతత్ అస్తి, యత్ అన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాది శరీరే సంశ్లేషమాత్రమ్, భోక్తృత్వ హేతు అభావాత్ న వ్రీహ్యాది భావేన జన్మ ఇతి. భోక్తృత్వ హేతు సద్భావాత్. స్వర్గోపభోగ్య ఫలమ్ ఇష్టాదికర్మ ఏవ అశుద్ధమ్ - పాపమిశ్రమ్, అగ్నీషోమీయాది హింసా యుక్తత్వాత్. హింసా చ "న హింస్యాత్ సర్వాభూతాని" ఇతి నిషిద్ధత్వాత్ పాపమేవ. న చ అత్ర పద ఆహవనీయాదివత్ ఉత్సర్గ అపవాద భావః సంభవతి, భిన్న విషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయ హింసా విధిః హింసాయాః క్రతు ఉపకారకత్వం బోధయతి. "న హింస్యాత్" ఇతి తు హింసాయాః ప్రత్యవాయ ఫలత్వమ్. అథ ఉచ్యేత, అగ్నీషోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తేః న తద్విషయం నిషేధ విధిః ఆస్కన్దతి, రాగ ప్రాప్త విషయత్వాత్ తస్య ఇతి. నైవమ్, ఇహాపి రాగ ప్రాప్తేః అవిశిష్టత్వాత్. "స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యేవమాదౌ హి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాది ఉపదేశాత్ యాగాదేః స్వర్గాది సాధనత్వమ్ అవగమ్య ఫల రాగతః ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే. అగ్నీషోమీయాదిషు అపి తేషాం ఫలసాధన భూతస్య యాగాదేః ఉపకారకత్వం శాస్త్రాత్ అవగమ్య రాగాత్ ఏవ ప్రవర్తతే.

లౌకిక్యామ్ అపి హింసాయాం కేనచిత్ ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహిత సాధనత్వమ్ అవగమ్య రాగాత్ ప్రవర్తతే ఇతి న కశ్చన

విశేషః. తథా నిత్యేషు అపి కర్మసు "సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమ్ అపరిమితం సుఖమ్" ఇత్యాది వచనాత్ ఫలసాధనత్వమ్ అవగమ్య రాగాత్ ఏవ ప్రవృత్తిః ఇతి తేషామపి అశుద్ధియుక్తత్వమ్. అతః ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేన అశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గే అనుభావ్యం ఫలం స్వర్గే అనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాది స్థావరభావేన అనుభూయతే. స్థావరభావం చ పాపఫలం స్మరన్తి "శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి. అతో వ్రీహ్యాది భావేన భోగాయ అనుశయినో జాయన్తే ఇతి చేత్, తత్ న. కుతః? 'శబ్దాత్'.....

...... అగ్నీషోమీయాదేః సఞ్జ్ఞపనస్య స్వర్గలోక ప్రాప్తి హేతుతయా హింసాత్వ అభావ శబ్దాత్. పశోః హి సఞ్జ్ఞపన నిమిత్తాం స్వర్గలోక ప్రాప్తిం వదన్తం శబ్దమ్ ఆమనన్తి. "హిరణ్య శరీరః ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమ్ ఏతి" ఇత్యాదికమ్. అతిశయిత అభ్యుదయ సాధనభూతో వ్యాపారో అల్ప దుఃఖదో అపి న హింసా, ప్రత్యుత రక్షణమేవ. తథా చ మన్త్ర వర్ణః "న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాన్ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః, యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః తత్రత్వా దేవస్సవితా దధాతు" ఇతి చికిత్సకం చ తాదాత్విక అల్ప దుఃఖ కారిణమపి రక్షక మేవ వదన్తి పూజయన్తి చ తత్ జ్ఞాః.

313. రేతస్సిచ్ యోగో అథ. 3-1-26.

ఇతశ్చ ఔపచారికం వ్రీహ్యాది జన్మ వచనమ్. వ్రీహ్యాది

భావ వచన అనన్తరం "యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి" ఇతి రేతస్సిచ్ భావో అనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగ మాత్రం ప్రతిపాదయతి, తద్వత్ వ్రీహ్యాదిభావో అపి ఇత్యర్థః.

314. యోనేః శరీరమ్. 3-1-27.

యోని ప్రాప్తేః పశ్చాత్ ఏవ అనుశయినాం శరీర ప్రాప్తిః, తత్రైవ సుఖ దుఃఖోపభోగ సద్భావాత్. తతః ప్రాక్ ఆకాశాది ప్రాప్తి ప్రభృతి తత్‌యోగ మాత్రమ్ ఏవ ఇత్యర్థః.

ఇతి అన్యాధిష్ఠిత అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

75. సన్ధ్య అధికరణమ్.

315. సన్ధ్యే సృష్టిః ఆహ హి. 3-2-1.

ఏవం కర్మానురూప గమనాగమన జన్మాది యోగేన జాగ్రతః జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమ్. ఇదానీమ్ అస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే.

స్వప్నమ్ అధికృత్య శ్రూయతే "న తత్ర రథాః న రథయోగాః న పన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే, న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి, అథానన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి, అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమియం రథాది సృష్టిః జీవేన ఏవ క్రియతే? ఆహోస్విత్ ఈశ్వరేణ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? సన్ధ్యే సృష్టిః జీవేన ఇతి. కుతః? సన్ధ్యం, స్వప్న స్థానమ్ ఉచ్యతే, "సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్" ఇతి వచనాత్. సా తు జీవేన ఏవ క్రియతే. "సృజతే స హి కర్తా" ఇత్యాహ హి. స్వప్న

దృక్ జీవః ఏవ తత్ర ప్రతీయతే.

316. నిర్మాతారం చ ఏకే పుత్రాదయశ్చ. 3-2-2.

కిం చ, ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమ్ ఏకే శాఖినో అధీయతే "య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామ శబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే, న ఇచ్ఛామాత్రమ్. పూర్వత్ర హి "సర్వాన్ కామాన్ ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ", "శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వ" ఇతి పుత్రాదయః ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్య సఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతి వాక్యే శ్రుతమ్. అతః ఉపకరణాది అభావే అపి సృష్టిః ఉపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే....

317. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్. 3-2-3.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథ పుష్కరిణ్యాది అర్థజాతం మాయా మాత్రమ్ పరమ పురుష సృష్టమ్ ఇత్యర్థః. మాయా శబ్దో హి ఆశ్చర్యవాచీ "జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా" ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః" - సకలేతర పురుషానుభావ్యతయా న భవన్తి ఇత్యర్థః.

"అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" - స్వప్నదృక్ అనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్ర అవసానాన్ సృజతే ఇత్యాశ్చర్య రూపత్వమ్ ఏవ ఆహ. ఏవం విధ ఆశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్య ఏవ ఉపపద్యతే, న జీవస్య. తస్య సత్య సఙ్కల్పత్వాది యుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ న జీవస్య తథావిధ ఆశ్చర్య సృష్టిః ఉపపద్యతే. "కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి చ పరమ పురుషమేవ నిర్మాతారమ్ ఆహ. "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి", "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే, తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇత్యుపక్రమ ఉపసంహారయోః పరమపురుష అసాధారణ స్వభావ ప్రతీతేః, "అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమ్ ఆహ.

స్వాభావికం చేత్ జీవస్య అపహతపాప్మత్వాదికమ్, కుతః తత్ న అభివ్యజ్యతే ఇత్యత ఆహ .....

318. పర అభిధ్యానాత్ తు తిరోహితం తతః హి అస్య బన్ధ విపర్యయౌ. 3-2-4.

తు శబ్దః శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థః. 'పరాభిధ్యానాత్' - పరమపురుష సఙ్కల్పాత్, అస్య జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితమ్, అనాదికర్మ పరమ్పరయా కృత అపరాధస్య హి అస్య

స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషః తిరోధాపయతి. 'తతః' - తత్ సఙ్కల్పాదేవ హి, 'అస్య' - జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయం గతో భవతి, యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదరమన్తరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి", "ఏష హ్యేవ ఆనన్దయాతి", "భీషాఽస్మాత్ వాతః పవతే" ఇత్యాదిషు.

319. దేహ యోగాత్ వా సో అపి. 3-2-5.

'సో అపి' తిరోభావో దేహ యోగ ద్వారేణ వా భవతి. సూక్ష్మ అచిత్ శక్తి యోగ ద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేన అచిద్వస్తునా సంయోగాత్ భవతి, ప్రలయ కాలే నామరూప విభాగ అనర్హ అతి సూక్ష్మ అచిద్వస్తు యోగాత్. అతో అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. "తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదునాత్యేతి కశ్చన" ఇతి సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణం, సర్వ లోక ఆశ్రయత్వమ్ ఇత్యాదయో హి పరమపురుషస్య ఏవ సంభవన్తి. అతో జీవానామ్ అల్పాల్ప కర్మానుగుణ ఫలానుభవార్థం తావన్మాత్ర కాలావసాన్ తదేక అనుభావ్యాన్ అర్థాన్ ఉత్పాదయతి.

320. సూచకశ్చ హి శ్రుతేః ఆచక్షతే చ తద్విదః. 3-2-6.

ఇతశ్చ స్వాప్నాః అర్థాః న జీవసంకల్ప పూర్వకాః, యతః స్వప్నః అభ్యుదయ అనభ్యుదయయోః సూచకః శ్రుతేః అవగమ్యతే - "యదా

కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి, సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్ స్వప్న నిదర్శనే" ఇతి, "అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తి" ఇత్యాదేశ్చ. స్వప్నాధ్యాయ విదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోః సూచకమ్ ఆచక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసంకల్ప ఆయత్తస్య న ఉపపద్యతే. తథా చ అశుభస్య అనిష్టత్వాత్ శుభస్య సూచకమ్ ఏవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నే సృష్టిః ఈశ్వరేణ ఏవ కృతా.

ఇతి సన్ధ్యాధికరణమ్.

76. తదభావ అధికరణమ్.

321. తత్ అభావో నాడీషు తత్ శ్రుతేః ఆత్మని చ. 3-2-7.

ఇదానీం సుషుప్తి స్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "తద్యత్రైతత్ సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి" ఇతి, తథా "అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వా సప్తతి సహస్రాణి హృదయాత్ పురీతతమ్ అభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే" ఇతి, తథా "యత్రైతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి. ఏవం నాడ్యః పురీతత్ బ్రహ్మ చ సుషుప్తి స్థానత్వేన శ్రూయన్తే.

కిమేషాం వికల్పః? సముచ్చయో వా? ఇతి విషయే నిరపేక్షత్వ ప్రతీతేః, యుగపత్ అనేక స్థాన వృత్తి అసంభవాత్ చ వికల్పః ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తదభావ ఇతి.' తదభావః - స్వప్నాభావః, సుషుప్తిః నాడీషు పురీతత్ ఆత్మని చ భవతి. ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయః ఇత్యర్థః. కుతః? 'తత్ శ్రుతేః' - త్రయాణాం స్థానత్వ శ్రుతేః. న చ కార్య భేదేన సముచ్చయే సంభవతి. పాక్షిక బాధ గర్భ వికల్పో న్యాయ్యః. సంభవతి చ ప్రాసాద ఖట్వా పర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీ పురీతతౌ ప్రాసాద ఖట్వా స్థానీయౌ. బ్రహ్మ తు పర్యఙ్క స్థానీయమ్. అతో బ్రహ్మ ఏవ సాక్షాత్ సుషుప్తి స్థానమ్.

322. అతః ప్రబోధో అస్మాత్. 3-2-8.

యతో బ్రహ్మ ఏవ సాక్షాత్ సుషుప్తి స్థానమ్, అతః - అస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణః ఉపపద్యతే. "స త ఆగమ్య న విదుః స త ఆగచ్ఛామహే" ఇత్యాదిషు

ఇతి తదభావాధికరణమ్.

77. కర్మానుస్మృతి శబ్దవిధి అధికరణమ్.

323. స ఏవ తు కర్మ అనుస్మృతి శబ్దవిధిభ్యః. 3-2-9.

కిం సుషుప్తః ఏవ ప్రబోధ సమయే ఉత్తిష్ఠతి? ఉత అన్యః? ఇతి సంశయే, అస్య సకల ఉపాధి వినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సంపన్నస్య ముక్తాత్ అవిలక్షణత్వేన ప్రాచీన శరీర ఇన్ద్రియాది సంబన్ధ అభావాత్ అన్యః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'స ఏవ తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవ ఉత్తిష్ఠతి. కుతః? 'కర్మానుస్మృతి శబ్ద విధిభ్యః'. కర్మ తావత్ - సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్య పాప రూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాక్, తేన ఏవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిః అపి - య ఏవాహం సుప్తః సః ఏవ ప్రబుద్ధః అస్మి ఇతి. శబ్దో అపి సుషుప్త ప్రబుద్ధః సః ఏవ ఇతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యత్ భవన్తి తథా భవన్తి" ఇతి, విధయశ్చ మోక్షార్థాః సుషుప్తస్య ముక్తత్వే అనర్థకాస్స్యుః. న చాసౌ సర్వోపాధి వినిర్ముక్తః ఆవిర్భూత స్వరూపః, "తద్యత్రైతత్ సుషుప్తః" ఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య, "నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రతి ఆత్మానం జానాతి అయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవ అపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి" ఇతి వచనాత్.

ముక్తస్య చ "పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః", "స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" ఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిః శ్రూయతే. అతః సుషుప్తః సంసరన్ ఏవ ఆయస్త సర్వకరణః జ్ఞాన భోగాది అశక్తః విశ్రమ స్థానం పరమాత్మానమ్ ఉపసంపద్య ఆశ్వస్తః పునః భోగాయ ఉత్తిష్ఠతి.

ఇతి కర్మానుస్మృతి శబ్దవిధి అధికరణమ్.

78. ముగ్ధ అధికరణమ్.

324. ముగ్ధే అర్ధ సంపత్తిః పరిశేషాత్. 3-2-10.

ముగ్ధమ్ అధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిషు అన్యతమా అవస్థా? ఉత అవస్థాన్తరమ్? ఇతి విషయే సుషుప్త్యాదీనామ్ అన్యతమ అవస్థాయామ్ ఏవ మూర్ఛా ప్రసిద్ధి ఉపపత్తేః అవస్థాన్తర కల్పనే ప్రమాణ అభావాత్ అన్యతమా అవస్థా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'ముగ్ధే అర్ధ సంపత్తిః' ఇతి. ముగ్ధే పురుషే యా తస్యావస్థా, సా మరణాయ అర్ధ సంపత్తిః. కుతః? 'పరిశేషాత్'. న తావత్ స్వప్న జాగరౌ, జ్ఞాన అభావాత్. నిమిత్త వైరూప్యాత్ ఆకార వైరూప్యాత్ చ న సుషుప్తి మరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాత్ మరణాయ అర్ధ సంపత్తిః మూర్ఛా. మరణం హి సర్వ ప్రాణ దేహ సంబన్ధ ఉపరతిః. సూక్ష్మ ప్రాణ దేహ సంబన్ధ అవస్థితిః మూర్ఛా.

ఇతి ముగ్ధాధికరణమ్.

79. ఉభయ లింగ అధికరణమ్.

325. న స్థానతః అపి పరస్య ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. 3-2-11.

దోష దర్శనాత్ వైరాగ్య ఉదయాయ జీవస్య అవస్థా విశేషాః నిరూపితాః. ఇదానీం బ్రహ్మ ప్రాప్తి తృష్ణా జననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వ కల్యాణ గుణాత్మకత్వ ప్రతిపాదనాయ ఆరభతే.

తత్ర జాగర స్వప్న సుషుప్తి ముగ్ధ ఉత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్ స్థాన ప్రయుక్తాః జీవస్య యే దోషాః, తే తత్ అన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణః అపి తత్ర తత్ర అవస్థితస్య సన్తి? న? ఇతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్? సన్తి ఇతి. కుతః? తత్తత్ అవస్థ శరీరే అవస్థానాత్. నను, "సంభోగప్రాప్తిః ఇతి చేన్న వైశేష్యాత్", "స్థితి అదనాభ్యాం చ" ఇత్యాదిషు పరస్య అకర్మవశ్యత్వేన దోష అభావః ఉక్తః. తత్కథమ్ అకర్మవశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః తత్తత్ స్థాన సంబన్ధాత్ దోషః ఉచ్యతే? ఇత్థమ్ ఉచ్యతే - కర్మాణి అపి దేహ సంబన్ధమ్ ఆపాదయన్తి అపురుషార్థ జననాని భవన్తి ఇతి "దేహయోగాత్ వా" ఇత్యత్ర ఉక్తమ్. తత్ చ దేహ సంబన్ధస్య అపురుషార్థత్వేన భవతి. ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి, కిం దేహసంబన్ధేన? అతో అకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధ అశుచి దేహసంబన్ధో అపురుషార్థః ఏవ. అతః తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ ప్రవేశే అపి అపురుషార్థ సంబన్ధో అవర్జనీయః. పూయ శోణితాది మజ్జనం హి స్వేచ్ఛా కారితమ్ అపి అపురుషార్థః ఏవ.

అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాది కల్యాణ గుణాకరం చ బ్రహ్మ, తథా అపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్", "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్", "యో రేతసి తిష్ఠన్" ఇత్యాది వచనాత్, తత్ర తత్ర అవస్థితస్య తత్తత్ సంబన్ధ రూపాః అపురుషార్థాః సన్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'న స్థానతో అపి పరస్య' ఇతి. న పృథివీ ఆత్మాది స్థానతః అపి పరస్య బ్రహ్మణః అపురుషార్థ గన్ధః సంభవతి. కుతః? 'ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి'. యతః సర్వత్ర - శ్రుతి స్మృతిషు, పరంబ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గమ్ - ఉభయలక్షణమ్ అభిధీయతే. నిరస్త నిఖిల దోషత్వ, కల్యాణ గుణాకరత్వ లక్షణోపేతమ్ ఇత్యర్థః. "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "సమస్త కల్యాణగుణాత్మకో అసౌ స్వశక్తిలేశాత్ ధృత భూతస(వ)ర్గః, తేజోబలైశ్వర్య మహావబోధ సువీర్య శక్త్యాదిగుణైకరాశిః, పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయః సన్తి పరావరేశే", "సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్" ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతిభ్యః ఉభయ లక్షణం హి బ్రహ్మ అవగతమ్.

326. భేదాత్ ఇతి చేత్, న, ప్రత్యేకమ్ అతత్ వచనాత్. 3-2-12.

యథా జీవస్య ప్రజాపతి వాక్య అవగతా అపహత పాప్మత్వాది ఉభయ లిఙ్గస్యాపి దేవాది దేహయోగ రూప అవస్థాభేదాత్

అపురుషార్థ యోగః తథా అన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతః అపహతపాప్మత్వాది ఉభయ లిఙ్గస్య తత్తత్ దేవాది శరీర యోగ రూప అవస్థా భేదాత్ అపురుషార్థ యోగో అవర్జనీయః ఇతి చేత్, తత్ న. 'ప్రత్యేకమ్ అతద్వచనాత్'. "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం "స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి అన్తర్యామిణో అమృతత్వ వచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతః తత్తత్ సంబన్ధ ప్రయుక్త అపురుషార్థ ప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి "పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమ్" ఇత్యత్ర ఉక్తమ్.

నను, స్వేచ్ఛయా కుర్వతః అపి తత్తత్ వస్తు స్వభావాయత్త అపురుషార్థ సంబన్ధో అవర్జనీయః ఇత్యుక్తమ్. న ఏతత్ యుక్తమ్. న హి అచిద్వస్తు అపి స్వభావతః అపురుషార్థ స్వరూపమ్. కర్మ వశ్యానాం తు కర్మ స్వభావ ఆనుగుణ్యేన పరమ పురుష సఙ్కల్పాత్ ఏకమేవ వస్తు కాల భేదేన పురుష భేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తు స్వరూప ప్రయుక్తే తు తాద్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ ఏవ, దుఃఖాయ ఏవ వా స్యాత్. న చ ఏవం దృశ్యతే. తథా చ ఉక్తమ్ "నరక స్వర్గ సంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ, వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయ ఈర్ష్యాగమాయ చ, కోపాయ చ యతః తస్మాత్ వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః, తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునః దుఃఖాయ జాయతే, తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే, తస్మాత్

దుఃఖాత్మకం నాస్తి, న చ కించిత్సుఖాత్మకమ్" ఇతి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్ తత్ తత్ కర్మానుగుణ్యేన తత్తత్ వస్తు సంబన్ధః ఏవ అపురుషార్థః స్యాత్, పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య స ఏవ సంబన్ధః తత్ తత్ విచిత్ర నియమన రూప లీలారసాయ ఏవ స్యాత్.

327. అపి చ ఏవమ్ ఏకే. 3-2-13.

అపి చ ఏకే శాఖినః ఏకస్మిన్ ఏవ దేహసంయోగే జీవస్య అపురుషార్థం పరస్య తు తదభావం నియమన రూప ఐశ్వర్యాయత్త దీప్తి యోగం చ స్వశబ్దేన అధీయతే "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి.

అథ స్యాత్. "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి బ్రహ్మాత్మక జీవానుప్రవేశ పూర్వకం నామరూప వ్యాకరణమ్ ఇతి బ్రహ్మణః అపి తత్ ఆత్మభూతస్య దేవ మనుష్యాది రూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చ అస్తి. తతశ్చ "బ్రాహ్మణో యజేత" ఇత్యాది విధి నిషేధ శాస్త్ర గోచరత్వేన కర్మ వశ్యత్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి. తత్రాహ....

328. అరూపవత్ ఏవ హి తత్ ప్రధానత్వాత్. 3-2-14.

దేవాది శరీర అనుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ యుక్తమపి అరూపవత్ ఏవ తత్ బ్రహ్మ రూప రహిత తుల్యమేవ జీవవత్

శరీరిత్వ నిబన్ధనం కర్మ వశ్యత్వమ్ అస్య న విద్యతే ఇత్యర్థః. కుతః? 'నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్'. "ఆకాశో హ వై నామరూపయోః నిర్వవహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" ఇతి సర్వ అనుప్రవేశే అపి నామ రూప కార్య అస్పర్శేన నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వమ్ ఏవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. నను, తత్ శరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమ్ అరూపవత్ ఇతి రూపసంబన్ధ రహిత తుల్యత్వమ్ ఉచ్యతే? ఇత్థమ్. యథా జీవస్య తత్ తత్ జన్య సుఖ దుఃఖ భాక్త్వేన తత్తద్రూప సంబన్ధః, తథా తత్ అభావాత్ పరస్య అరూపవత్త్వమ్. విధినిషేధ శాస్త్రాణి అపి కర్మవశ్యమేవ అధికుర్వన్తి. తస్మాత్ అరూప తుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. తతశ్చ అన్తర్యామి రూపేణ అవస్థితమ్ అపి బ్రహ్మ నిరస్త నిఖిల దోషత్వ కల్యాణ గుణాకరత్వ రూప ఉభయలిఙ్గమేవ.

నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః నిర్విశేష ప్రకాశైక స్వరూపం బ్రహ్మ అవగమ్యతే. అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వ సత్య సఙ్కల్పత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాన్తరాత్మత్వ సత్యకామత్వాదికమ్, "నేతి నేతి" ఇత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమ్ ఇతి అవగన్తవ్యమ్. తత్కథం కల్యాణ గుణాకరత్వ నిరస్త నిఖిల దోషత్వరూప ఉభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణః? ఇత్యత ఆహ .....

329. ప్రకాశవత్ చ అవైయర్థ్యాత్. 3-2-15.

యథా "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్య

అవైయర్థ్యాత్ ప్రకాశ స్వరూపత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుపగమ్యతే. తథా సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వజ్ఞత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వ నిరస్త నిఖిల అవిద్యాది దోషత్వాది అభిధాయి వాక్య అవైయర్థ్యాత్ ఉభయ లింగమేవ బ్రహ్మ.

330. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. 3-2-16.

కిం చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్"ఇత్యాది వాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశ స్వరూపతా మాత్రం ప్రతిపాదయతి, నాన్యత్ సత్య సంకల్పత్వాదికం వాక్యాన్తర అవగతం నిషేధతి. "నేతి నేతి" ఇతి చ నిషేధస్య విషయః అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

331. దర్శయతి చ అథో అపి స్మర్యతే. 3-2-17.

దర్శయతి చ వేదాన్తగణః కల్యాణ గుణాకరత్వం నిరస్త నిఖిల దోషత్వం చ "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం, తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే, న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "యస్య జ్ఞానమయం తపః", "భీషాఒస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ", "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చనేతి", "నిష్కలం

నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" ఇత్యాది.

స్మర్యతే చ - "యో మామ్ అజమనాదిం చ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్", "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్", "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే", "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః, యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః", "సర్వజ్ఞః సర్వకృత్ సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ధిమాన్, అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనో అనాదిమాన్ వశీ, క్లమతన్ద్రీభయక్రోధ కామాదిభిరసంయుతః, నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేః నిరధిష్ఠో అక్షరఃక్రమః" ఇత్యాది. అతః సర్వత్ర అవస్థితస్య అపి బ్రహ్మణః ఉభయ లిఙ్గత్వాత్ తత్ తత్ స్థానప్రయుక్తాః దోషాః న పరంబ్రహ్మ స్పృశన్తి.

332. అత ఏవ చ ఉపమా సూర్యకాదివత్. 3-2-18.

యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణః న తత్ ప్రయుక్త దోష భాక్త్వమ్, అత ఏవ జల దర్పణాది ప్రతిబిమ్బిత సూర్యాదివత్ పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితో అపి నిర్దోషః ఇతి శాస్త్రేషు ఉపమా క్రియతే. "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథక్ భవేత్, తథా ఆత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివ అంశుమాన్", "ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః, ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్" ఇత్యాదిషు.

అత్ర చోదయతి .....

333. అమ్బువత్ అగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. 3-2-19.

తు శబ్దః చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువత్ ఇతి సప్తమ్యన్తాత్ వతిః. అమ్బు దర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయః గృహ్యన్తే, న తథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థాః ఇవ గృహ్యన్తే, న పరమార్థతః తత్రస్థాః. ఇహ తు "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "యోఽప్సు తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యేవమాదినా పరమార్థతః ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితః గృహ్యతే. అతః సూర్యాదేః అమ్బు దర్పణాది ప్రయుక్త దోష అననుషఙ్గః తత్ర తత్ర స్థితి అభావాత్ ఏవ. అతో న తథాత్వమ్ దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్త తుల్యత్వమ్ ఇత్యర్థః.

పరిహరతి .....

334. వృద్ధి హ్రాస భాక్త్వమ్ అన్తర్భావాత్ ఉభయ సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్ దర్శనాత్ చ. 3-2-20.

పృథివ్యాది స్థాన అన్తర్భావాత్ స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతః గుణతశ్చ పృథివ్యాది స్థాన గత వృద్ధి హ్రాసాది దోష భాక్త్వమాత్రం సూర్యాది దృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? 'ఉభయ సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్' - ఉభయ దృష్టాన్త

సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్ ఇతి నిశ్చీయతే. "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథక్ భవేత్", "జలాధారేష్వివ అంశుమాన్" ఇతి దోషవత్సు అనేకేషు వస్తుషు వస్తుతః అవస్థితస్య ఆకాశస్య, వస్తుతః అనవస్థితస్య అంశుమతశ్చ ఉభయస్య దృష్టాన్తస్యఉపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాది గత దోష భాక్త్వ నివర్తన మాత్రే ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘట కరకాదిషు యథా వృద్ధి హ్రాస భాక్షు పృథక్ పృథక్ సంయుజ్యమానమ్ అపి ఆకాశం వృద్ధి హ్రాసాది దోషైః న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానో అంశుమాన్ తద్గత వృద్ధి హ్రాసాదిభిః న స్పృశ్యతే, తథాయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేషు అచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితః తత్ తత్ గత వృద్ధి హ్రాసాది దోషైః అసంస్పృష్టః సర్వత్ర వర్తమానః అపి ఏక ఏవ అస్పృష్ట దోషగన్ధః కల్యాణ గుణాకరః ఏవ.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా జలాదిషు వస్తుతః అనవస్థితస్య అంశుమతో హేత్వభావాత్ జలాది దోష అనభిష్వఙ్గః, తథా పృథివ్యాదిషు అవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీక ఆకారతయా దోషహేతు అభావాత్ న దోషసంబన్ధః ఇతి. 'దర్శనాచ్చ' - దృశ్యతే చ ఏవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్య అభావే అపి వివక్షితాంశ సాధర్మ్యాత్ దృష్టాన్త ఉపాదానం సింహ ఇవ మాణవకః ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతః నిరస్త నిఖిల అజ్ఞానాది దోషగన్ధస్య సమస్త కల్యాణ గుణాకరస్య పృథివ్యాది స్థానతో అపి న దోష సమ్భవః.

అథ స్యాత్. "ద్వే వా వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ" ఇతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూల సూక్ష్మ రూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య "తస్య హైతస్య పురుషస్య రూపం యథా మాహారజసం వాసః" ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చ అభిధాయ, "అథాత ఆదేశో నేతి నేతి నహ్యేతస్మాత్" ఇతి న ఇతి అన్యత్పరమస్తి ఇతి సర్వ ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితి శబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వ విశేష అధిష్ఠానం సన్మాత్రమ్ ఏవ బ్రహ్మ, విశేషాస్తు ఏవం విధం స్వస్వరూపమ్ అజానతా బ్రహ్మణా కల్పితాః ఇతి దర్శయతి. అతః కథమ్ ఉభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణః? ఇత్యత్రాహ....

335. ప్రకృత ఏతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః. 3-2-21.

న ఏతత్ ఉపపద్యతే - యద్బ్రహ్మణః ప్రకృత విశేషవత్త్వం "నేతి నేతి"ఇతి ప్రతిషిధ్యతే ఇతి. తథా సతి భ్రాన్త జల్పితాయ మానత్వాత్. న హి బ్రహ్మణః విశేషణతయా ప్రమాణాన్తర అప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేన ఉపదిశ్య, పునః తదేవ అనున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్య మానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధాః తథా అపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమ్ అప్రజ్ఞాతమేవ. ఇతరేషాం తు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వం చ అజ్ఞాతమ్. అతః తేషామ్ అనువాద అసంభవాత్ అత్రైవ ఉపదిశ్యన్తే. అతః తన్నిషేధః న ఉపపద్యతే.

యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ ప్రకృత ఏతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి ఇదం వాక్యమ్. యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానా ఇయత్తా "నేతి నేతి" ఇతి ప్రతిషిధ్యతే. నేతి నేతి - న ఏవం న ఏవమ్. ఉక్త ప్రకార మాత్ర విశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్త ప్రకార విశిష్టతయా యా బ్రహ్మణః ఇయత్తా ప్రకృతా, సా అత్ర ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే ఇత్యర్థః. యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణః భూయో గుణజాతం బ్రవీతి, అతశ్చ ప్రకృత విశేషణ యోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి.

బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతమ్ "న హ్యేతస్మాత్ ఇతి న ఇతి అన్యత్ పరమస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి. అయమర్థః - ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్, తస్మాత్ ఏతస్మాత్ అన్యద్వస్తు పరం న హ్యస్తి, బ్రహ్మణో అన్యత్ స్వరూపతః గుణతశ్చ ఉత్కృష్టం నాస్తి ఇత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయమ్. తస్య చ నిర్వచనమ్ "ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి.

ప్రాణశబ్దేన ప్రాణ సాహచర్యాత్ జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం, వియదాదివత్ స్వరూప అన్యథా భావరూప పరిణామ అభావాత్. తేషామేష సత్యమ్ - తేభ్యః అపి ఏష పరమపురుషః సత్యమ్. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాసౌ విద్యేతే.

పరమ పురుషస్య తు అపహతపాప్మనః తౌ న విద్యేతే. అతః తేభ్యో అపి ఏషః సత్యమ్. అతశ్చ ఏవం వాక్య శేషోదిత గుణజాత యోగాత్ "నేతి నేతి" ఇతి బ్రహ్మణః సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే, అపి తు పూర్వప్రకృత ఇయత్తామాత్రమ్. అతః ఉభయ లిఙ్గమేవ పరంబ్రహ్మ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వేన తత్ సంబన్ధితయా మూర్తామూర్తాది రూపానువాదేన తన్నిషేధ అసంభవాత్ ప్రకృత ఇయత్తా ప్రతిషేధః ఉక్తః. తదేవ ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వం ద్రఢయతి.

336. తత్ అవ్యక్తమ్ ఆహ హి. 3-2-22.

'తత్' - బ్రహ్మ, ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే. ఆహ హి శాస్త్రమ్ "న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్", "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా" ఇత్యాది.

హేత్వన్తరం చ ఆహ ....

337. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యామ్. 3-2-23.

అపి చ, 'సంరాధనే' - సమ్యక్ ప్రీణనే, భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనే ఏవ అస్య సాక్షాత్కారః న అన్యత్ర ఇతి శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్ అవగమ్యతే. "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్", "జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః

తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః'' ఇతి శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి "నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః అహమేవం విధోఽర్జున", "జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప'' ఇతి. భక్తిరూపాపన్నమేవ ఉపాసనం సంరాధనం, తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపమ్ ఉపదిశత్ "ద్వే వా వ బ్రహ్మణః'' ఇత్యాది శాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్త అమూర్త రూప ద్వయాది విశిష్టతాం, ప్రాక్ అసిద్ధాం, న అనువదితుం క్షమమ్.

338. ప్రకాశాదివత్ చ అవైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణి అభ్యాసాత్. 3-2-24.

ఇతశ్చ ప్రకృత ఏతావత్త్వమ్ ఏవ ప్రతిషేధతి న మూర్తామూర్తాది విశిష్టత్వమ్. యతః సాక్షాత్ కృత పరబ్రహ్మ స్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే 'ప్రకాశాదివత్' - జ్ఞాన ఆనన్దాది స్వరూపవత్ మూర్తామూర్తాది ప్రపఞ్చ విశిష్టతాయాః అపి బ్రహ్మగుణత్వ అవైశేష్యం ప్రతీయతే "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే, అహం మనురభవం సూర్యశ్చ'' ఇత్యాది. బ్రహ్మ స్వరూపభూత ప్రకాశ ఆనన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే కర్మణి అభ్యాసాత్ ఉపలభ్యతే. తద్వత్ చ అభ్యస్త సంరాధనానాం తేషాం మూర్త అమూర్తాది విశిష్టత్వమ్ అపి అవిశేషేణ

ప్రతీయతే ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణః ఉభయ లిఙ్గత్వమ్ ఉపసంహరతి ....

339. అతో అనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్. 3-2-25.

'అతః' - ఉక్తైః హేతుభిః, బ్రహ్మణః, 'అనన్తేన' కల్యాణ గుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధమ్. 'తథా హి' సతి ఉభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ఉపపన్నం భవతి.

ఇతి ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్.

80. అహికుండల అధికరణమ్.

340. ఉభయ వ్యపదేశాత్ తు అహి కుణ్డలవత్. 3-2-26.

మూర్త అమూర్తాత్మకస్య అచిత్ ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణః రూపత్వం "ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. "అథాత ఆదేశో నేతి నేతి" ఇతి మూర్తామూర్త అచిద్వస్తు రూపతయా బ్రహ్మణః ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. "న హి ఏతస్మాత్ ఇతి నేత్యన్యత్ పరమస్తి" ఇతి బ్రహ్మణః అన్యత్ ఉత్కృష్టం న హి అస్తీతి ప్రతిపాదితమ్. తత్ ఉపపాదనాయ "అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టేభ్యః చేతనేభ్యః అపి ఏషః సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాది సఙ్కోచ అభావాత్ ఉక్తమ్. తథా "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్", "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్" ఇత్యాది శ్రుతేశ్చ అయమర్థో అవగమ్యతే.

తస్య అచిద్వస్తునః బ్రహ్మ రూపత్వ ప్రకారః ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వ సిద్ధ్యర్థమ్. కిమస్య అచిద్వస్తునః బ్రహ్మరూపత్వమ్ అహి కుణ్డల న్యాయేన? ఉత ప్రభా ప్రభావతోః ఇవ ఏక జాతియోగేన? ఉత జీవస్యేవ విశేషణ విశేష్యతయా అంశాంశిభావేన ? ఇతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణ విశేష్య భావమ్ అఙ్గీకృత్య "ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్", "తదనన్యత్వమ్

ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః" ఇత్యత్ర సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు విశిష్టాత్ బ్రహ్మణః స్థూల చిదచిద్వస్తు విశిష్టస్య ఉత్పత్తిః అనన్యత్వం చ ఉక్తమ్. కిం యుక్తమ్? 'అహి కుణ్డలవత్' ఇతి. కుతః? 'ఉభయ వ్యపదేశాత్', "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్", "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇతి తాదాత్మ్య వ్యపదేశాత్, "హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య" ఇత్యాది భేద వ్యపదేశాత్ చ. అహేః కుణ్డల భావ ఋజు భావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణః సంస్థాన విశేషాః ఏవ అచిద్వస్తూని.

341. ప్రకాశ ఆశ్రయవత్ వా తేజస్త్వాత్. 3-2-27.

వా శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ అచిద్రూపేణ అవస్థానే భేద శ్రుతయః, బ్రహ్మణః అపరిణామిత్వ వాదిన్యః అపి బాధితాః భవేయుః. అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభా తదాశ్రయయోః భిన్నయోః అపి తాదాత్మ్యమ్, ఏవమ్ అచిత్ ప్రపంచస్య బ్రహ్మణః రూపత్వమ్ ఇత్యర్థః.

342. పూర్వవత్ వా. 3-2-28.

వా శబ్దః పక్ష ద్వయ వ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషయోగే అపి బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ అచిత్ ద్రవ్యరూపత్వాత్ ఉక్త దోషాత్ అనిర్మోక్షః. అథ ప్రభా తదాశ్రయయోః ఇవ అచిత్ బ్రహ్మణోః బ్రహ్మత్వ జాతియోగ మాత్రమ్. ఏవం తర్హి అశ్వత్వ గోత్వవత్ బ్రహ్మ అపి ఈశ్వరే చిత్ అచిత్ వస్తునోశ్చ అనువర్తమానం

సామాన్యమ్ ఇతి, సకల శ్రుతి స్మృతి వ్యవహార విరోధః పూర్వవత్ ఏవ "అంశో నానావ్యపదేశాత్", "ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః" ఇతి జీవవత్ పృథక్ సిద్ధి అనర్హ విశేషణత్వేన అచిద్వస్తునః బ్రహ్మాంశత్వమ్. విశిష్టవస్తు ఏకదేశత్వేన అభేద వ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణ విశేష్యయోః స్వరూప స్వభావ భేదేన భేద వ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. తదేవం ప్రకాశ జాతి గుణ శరీరాణాం మణి వ్యక్తి గుణ్యాత్మనః ప్రతి అపృథక్ సిద్ధి లక్షణ విశేషణతయా యథాంశత్వమ్, తథా ఇహ జీవస్య అచిద్వస్తునః చ బ్రహ్మ ప్రతి అంశత్వమ్.

343. ప్రతిషేధాత్ చ. 3-2-29.

"స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అజరో అమరః", "నాస్య జరయై తజ్జీర్యతి" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణః అచిద్ధర్మ ప్రతిషేధాత్ చ విశేషణ విశేష్యత్వేన ఏవ అంశ అంశి భావః ఇత్యర్థః. అతః సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు విశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ, స్థూల చిదచిద్వస్తు విశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మ ఇతి కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వమ్, కారణభూత బ్రహ్మ విజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతా ఇత్యాది సర్వమ్ ఉపపన్నమ్. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వేన కల్యాణ గుణాకరత్వేన చ ఉభయ లిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్.

ఇతి అహికుణ్డల అధికరణమ్.

81. పర అధికరణమ్.

344. పరమ్ అతః సేతు ఉన్మాన సమ్బన్ధ భేద వ్యపదేశేభ్యః. 3-2-30.

ఇదానీమ్ అస్మాత్ పరస్మాత్ జగత్ నిమిత్త ఉపాదాన రూప పరమ కారణాత్ పరబ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిత్ తత్త్వమస్తి ఇతి కైశ్చిత్ హేత్వాభాసైః ఆశఙ్క్య నిరాక్రియతే, అస్య ఉపాస్యస్య నిర్దోషత్వ అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరత్వ స్థేమ్నే.

తత్ర ఇయమాశఙ్కా- యదిదం పరంబ్రహ్మ ఉభయ లిఙ్గమ్? ఏతస్మాత్ నిఖిల జగత్కారణాత్ పరమపి కించిత్ తత్త్వమస్తి ? కథమ్? "అథ య ఆత్మా ససేతుర్విధృతిః" ఇత్యస్య పరస్య సేతుత్వ వ్యపదేశాత్. సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తర ప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః ఇతో అన్యత్ అనేన ప్రాప్యమ్ అస్తి ఇతి గమ్యతే. తథా "ఏతం సేతుం తీర్త్వా అన్ధస్సన్ అనన్ధో భవతి" ఇతి తరితవ్యతా చ అస్య అభిధీయతే. అతశ్చ అన్యత్ ప్రాప్యమస్తి. 'ఉన్మాన వ్యపదేశాచ్చ'- ఉన్మితమ్ - పరిమితమిదం పరంబ్రహ్మ, "చతుష్పాత్ బ్రహ్మ", "షోడశ కలమ్" ఇతి ఉన్మాన వ్యపదేశాత్. స చ అయమ్ ఉన్మాన వ్యపదేశః తేన సేతునా ప్రాప్యస్య అనున్మితస్య అస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సంబన్ధ వ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వ ప్రాప్యత్వ లక్షణో దృశ్యతే. "అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమ్ ఇవానలమ్",

"అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే "పరాత్పరం పురుషమ్ ఉపైతి", "పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమ్" ఇతి చ తథా "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్, తతో యదుత్తరతరం తదరూపమ్ అనామయమ్" ఇతి. అతః ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిదస్తి ఇతి గమ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే ....

345. సామాన్యాత్ తు. 3-2-31.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్ తావత్ ఉక్తం సేతు వ్యపదేశాత్ పరాత్పరమ్ అస్తీతి తత్ న ఉపపద్యతే. న హి అయమత్ర కిఞ్చిత్ ప్రాప్యం ప్రతి సేతుః ఉచ్యతే, "ఏషాం - లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇతి సేతు సామాన్యేన సర్వలోక అసంకర కరత్వ శ్రుతేః. సినోతి - బధ్నాతి, స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిత్ వస్తుజాతమ్ అసంకీర్ణమితి సేతుః ఉచ్యతే. "ఏతం సేతుం తీర్త్వా" ఇతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః, యథా వేదాన్తం తరతి ఇతి.

346. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 3-2-32.

యో అయం "చతుష్పాత్ బ్రహ్మ", "షోడశ కలమ్", "పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని" ఇతి ఉన్మాన వ్యపదేశః, స బుద్ధ్యర్థః - ఉపాసనార్థః. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః

జగత్కారణస్య బ్రహ్మణః అపరిచ్ఛిన్నత్వ అవగమాత్ స్వతః ఉన్మితత్వ అసంభవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః", "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" ఇతి. అతో యథా "వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాదః" ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః వాగాది పాద వ్యపదేశ ఉపాసనార్థః, ఏవమ్ అయమపి.

స్వయమ్ అనున్మితస్య కథమ్ ఉపాసనార్థతయా అపి ఉన్మాన సంభవః? తత్రాహ,....

347. స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్. 3-2-33.

ప్రతిపన్న వాగాది స్థాన విశేష రూప ఉపాధి భేదాత్ తత్సంబన్ధితయా ఉన్మితత్వ అనుసన్ధానం సంభవతి. యథా ప్రకాశ ఆకాశాదేః వితతస్య వాతాయన ఘటాది స్థాన భేదైః పరిచ్ఛిద్య అనుసన్ధాన సంభవః ఇత్యర్థః.

348. ఉపపత్తేః చ. 3-2-34.

యదుక్తమ్ "అమృతస్య ఏష సేతుః" ఇతి ప్రాప్య ప్రాపక సంబన్ధ వ్యపదేశాత్ ప్రాపకాత్ పరం ప్రాప్యమ్ అస్తి ఇతి, తత్ న. ప్రాప్యస్య పరమ పురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్య ఏవ ఉపాయత్వ ఉపపత్తేః. "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా

శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్'' ఇతి అనన్యోపాయత్వ శ్రవణాత్.

349. తథా అన్య ప్రతిషేధాత్. 3-2-35.

యత్పునరుక్తం ''తతో యదుత్తరతరమ్'', ''పరాత్పరం పురుషమ్'', ''అక్షరాత్పరతః పరః'' ఇత్యాది భేద వ్యపదేశాత్ పరాత్పరమ్ అస్తీతి, తత్ న ఉపపద్యతే, తత్రైవ తతో అన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ - ''యస్మాత్ పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్ యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో అస్తి కశ్చిత్'' ఇతి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్ - న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తి ఇత్యర్థః. తథా అన్యత్రాపి ''న హ్యేతస్మాత్ ఇతి నేతి అన్యత్పరమస్తీతి'' ఇతి నేతి నిర్దిష్టాత్ ఏతస్మాత్ బ్రహ్మణః అన్యత్పరం న హి అస్తి ఇత్యర్థః. తథా ''న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః'' ఇతి.

తత్ హి జగత్ ఉపాదాన కారణతయా అనన్తరమ్ ఉక్తం ''సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి'', ''స ఆపః ప్రదుఘే ఉభే ఇమే'' ఇత్యాదినా. ''అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ'' ఇతి చ జగత్కారణం పురుషమ్ ఏనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. ''తతో యదుత్తరతరమ్'' ఇతి కిముచ్యతే ఇతిచేత్, పూర్వత్ర ''వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, తమేవం విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ'' ఇతి పరస్య

బ్రహ్మణః మహాపురుషస్య వేదనమేవ అమృతత్వ సాధనమ్, నాన్యో అమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య, తదుపపాదనాయ "యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్ యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో అస్తి కశ్చిత్, వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకః తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇతి పురుషస్య పరత్వమ్, తత్ వ్యతిరిక్తస్య పరత్వ అసంభవం చ ప్రతిపాద్య, "తతో యదుత్తరతరం తదరూపమ్ అనామయమ్. య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి అథేతరే దుఃఖ మేవాపియన్తి" ఇతి పూర్వోక్త మర్థం హేతుతః నిగమయతి, యదుత్తర తరం పురుషతత్త్వం తదేవారూపమ్ అనామయం యతః తతో య ఏతత్ పురుషతత్త్వం విదుః, తే ఏవామృతాః భవన్తి. అథ ఇతరే దుఃఖమేవాపియన్తి ఇతి. అన్యథా ఉపక్రమ విరోధో అనన్తరోక్తి విరోధశ్చ. "పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్" ఇతి పూర్వత్ర "అక్షరాత్పరతః పరః" ఇతి, అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యః పరః సమష్టి పురుషః తస్మాత్పరో యో అదృశ్యత్వాది గుణకః సర్వజ్ఞః పరమ పురుషః, స ఏవ ఇహాపి పరాత్పరః ఇతి సమష్టి పురుషాత్ పరత్వేన ఉచ్యతే.

350. అనేన సర్వగతత్వమ్ ఆయామ శబ్దాదిభ్యః. 3-2-36.

'అనేన' - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వం - సర్వస్య జగతః వ్యాప్తత్వమ్ 'ఆయామ శబ్దాదిభ్యః' సర్వవ్యాప్తి వాచి శబ్దేభ్యో అవగమ్యమానమ్ అస్మాత్పరం నాస్తి ఇత్యవగమయతి. ఆయామ

శబ్దః తావత్ “తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్”, “యచ్చ కించిత్ జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా, అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః”, “నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః”. ఆది శబ్దాత్ “బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్”, “ఆత్మైవేదం సర్వమ్” ఇత్యాదయః గృహ్యన్తే. అతః ఇదం పరంబ్రహ్మ ఏవ సర్వస్మాత్ పరమ్.

ఇతి పరాధికరణమ్.

82. ఫల అధికరణమ్.

351. ఫలమత ఉపపత్తేః. 3-2-37.

ఉక్తమ్ ఉపాసిసిషః ఉపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరమ పురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణ గుణాకరత్వం సర్వస్మాత్ పరత్వం చ. అతః పరమ్ ఉపాసనం వివక్షన్ ఉపాసీనానాం పరస్మాత్ ఏవ అస్మాత్ పురుషాత్ తత్ప్రాప్తి రూపమ్ అపవర్గాఖ్యం ఫలమ్ ఇతి సంప్రతి బ్రూతే. తుల్య న్యాయతయా శాస్త్రీయమ్ ఐహిక ఆముష్మికమ్ అపి ఫలమతః ఏవ పరస్మాత్ పురుషాత్ భవతి ఇతి సామాన్యేన "ఫలమతః" ఇత్యుచ్యతే. కుతః ఏతత్? 'ఉపపత్తేః' - స ఏవ హి సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః మహోదారః యాగ దాన హోమాదిభిః ఉపాసనేన చ ఆరాధితః ఐహిక ఆముష్మిక భోగజాతం, స్వస్వరూప అవాప్తి రూపమ్ అపవర్గం చ దాతుమ్ ఈష్టే. న హి అచేతనం కర్మ క్షణ ధ్వంసి కాలాన్తర భావి ఫల సాధనం భవితుమ్ అర్హతి.

352. శ్రుతత్వాత్ చ. 3-2-38.

"స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః", "ఏష హ్యేవానన్దయాతి" ఇతి భోగ అపవర్గ రూపం ఫలమ్ అయమ్ఏవ దదాతి ఇతి హి శ్రూయతే.

సంప్రతి పూర్వపక్షమ్ ఆహ....

353. ధర్మం జైమినిః అత ఏవ. 3-2-39.

'అత ఏవ' - ఉపపత్తేః శాస్త్రాత్ చ, యాగ దాన హోమ ఉపాసన రూప ధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. లోకే హి కృష్యాదికం మర్దనాదికం చ కర్మ సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టమ్. ఏవం వేదే అపి యాగ దాన హోమాదీనాం సాక్షాత్ ఫల సాధనత్వ అభావే అపి పరమ్పరయా అపూర్వ ద్వారేణ ఫలసాధనత్వమ్ ఉపపద్యతే. తథా "యజేత స్వర్గకామః" ఇత్యాది శాస్త్రమపి సిషాధయిషిత స్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాది అభిదధత్ అన్యథా అనుపపత్త్యా అపూర్వ ద్వారేణ ఫల సాధనత్వమ్ అవగమయతి.

354. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతు వ్యపదేశాత్. 3-2-40.

తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమ పురుషస్య ఏవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? హేతు వ్యపదేశాత్ - "యజ - దేవపూజాయామ్" ఇతి దేవతారాధన భూత యాగాది ఆరాధ్య భూత అగ్ని వాయ్వాది దేవతానామ్ ఏవ తత్తత్ఫల హేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్ అపి వాక్యే వ్యపదేశాత్ "వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామో వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేనభాగధేయేన ఉపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి"

ఇత్యాదిషు. కామినః సిషాధయిషిత ఫలసాధనత్వ ప్రకార ఉపదేశో అపి విధి అపేక్షితః ఏవ ఇతి న అతత్పరత్వ శఙ్కా యుక్తా. ఏవమపేక్షితే అపి ఫల సాధనత్వ ప్రకారే శబ్దాత్ ఏవ అవగతే సతి తత్ పరిత్యాగమ్ అశ్రుత అపూర్వాది పరికల్పనం చ ప్రామాణికాః న సహన్తే.

లిఙాదయో అపి దేవతారాధన భూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపార సాధ్యతాం వ్యుత్పత్తి సిద్ధాం శబ్దానుశాసన అనుమతామ్ అభిదధతి, నాన్యత్ అలౌకికమితి ప్రాగేవ ఉక్తమ్. తదేవం "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" ఇత్యాది శబ్దాత్ వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమ్ అవగమ్యతే. వాయ్వాది ఆత్మనా చ పరమపురుషః ఏవ ఆరాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేన చ అవతిష్ఠతే ఇతి శ్రూయతే. "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః, తదేవాగ్నిః తద్వాయుః తత్సూర్యః తదు చన్ద్రమాః"ఇతి. అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే చ "యో వాయౌ తిష్ఠన్ యస్య వాయు శ్శరీరమ్", "యో అగ్నౌ తిష్ఠన్", "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్" ఇత్యాది శ్రూయతే.

స్మర్యతే చ "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయా అర్చితుమిచ్ఛతి, తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్, స తయా శ్రద్ధయా యుక్తః తస్య ఆరాధనమీహతే, లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్" ఇతి. "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ" ఇతి. ప్రభుః ఇతి

ఫలప్రదాయి ఇత్యర్థః. ''దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి'', ''యాన్తి మద్యాజినో అపి మామ్'' ఇతి చ.

లోకే చ కృష్యాదిభిః విచిత్ర రూపాన్ ద్రవ్య విశేషాన్ సంపాద్య తైః రాజానం భృత్య ద్వారేణ సాక్షాత్ వా అర్చయన్తి, అర్చితశ్చ రాజా తత్తత్ ఆరాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాః తు అతిపతిత సకలేతర ప్రమాణ సంభావనా భూమిం, నిరస్త సమస్త అవిద్యాది దోషగన్ధం, స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం, పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధన రూపాణి చ యాగ దాన హోమాత్మకాని, స్తుతి, నమస్కార, కీర్తన, అర్చన, ధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్ పరస్మాత్ పురుషాత్ భోగాపవర్గరూపం ఫలం చ వదన్తి ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ఫలాధికరణమ్.

ఇతి భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

83. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయ అధికరణమ్.

355. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయం చోదనాది అవిశేషాత్. 3-3-1.

ఉక్తం బ్రహ్మ ఉపాసిసిష ఉపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వ పర్యన్తమ్. ఇదానీం బ్రహ్మ ఉపాసనానాం గుణ ఉపసంహార వికల్ప నిర్ణయాయ విద్యాభేద, అభేద చిన్తా ప్రస్తూయతే.

ప్రథమం తావత్, ఏకస్యాః వైశ్వానర విద్యాదికాయాః అనేక శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమ్ ఏకవిద్యాత్వమ్? ఉత విద్యాభేదః? ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేష పునః శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాత్ చ శాఖాన్తరే చ ఉభయోః అవర్జనీయత్వాత్ విద్యాభేదః ఇతి ప్రాప్తమ్.

అతః ఏవ "తేషామేవ ఏతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమ్" ఇతి శిరోవ్రతవతామ్ ఆథర్వణికానామ్ ఏవ విద్యోపదేశ నియమః ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్య అన్యేషామ్ అపి శాఖినాం ప్రాప్తేః నియమః న ఉపపద్యతే.

ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సర్వ వేదాన్త ప్రత్యయమ్' ఏకమ్ ఉపాసనమ్ ఇతి. కుతః? 'చోదనాది అవిశేషాత్'. చోదనా తావత్ "ఉపాసీత", "విద్యాత్" ఇత్యేవం జాతీయక ధాత్వర్థ విశేష విధిః. ఆది శబ్దేన "ఏకం వా సంయోగ రూప చోదనాఖ్యా విశేషాత్" ఇతి కర్మకాణ్డ శాఖాన్తర అధికరణ సూత్రోక్తాః సంయోగ రూపాఖ్యాః గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామ్ అవిశేషాత్ 'సైవ ఇయం విద్యా' ఇతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథా హి - ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః "వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే" ఇతి చోదనా తావత్ ఏకరూపా, వేద్యైక నిరూపణీయ స్వరూపస్య విది పర్యాయస్య ఉపాసేః వేద్యభూత వైశ్వానర ఐక్యాత్ రూపమ్ అపి అవిశిష్టమ్. ఆఖ్యా చ వైశ్వానర విద్యా ఇతి అవిశిష్టా. ఫలసంయోగో అపి ఉభయత్ర అపి బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూపో అవిశిష్టః. అతః ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ శాఖాన్తరే అపి విద్యా ఐక్యమ్.

యత్ తు ఉక్తమ్ అవిశేష పునః శ్రవణాత్ ప్రకరణాన్తరాత్ చ విధేయ భేద ప్రతీతేః న విద్యా ఐక్యమ్ ఇతి, తత్ అనుభాష్య పరిహరతి -

356. భేదాత్ న ఇతిచేత్, ఏకస్యామ్ అపి. 3-3-2.

అవిశేష పునః శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాత్ చ విధేయ భేదాత్ న విద్యైక్యమ్ ఇతి చేత్, ఏకస్యామ్ అపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృ భేదాత్ పునశ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ ఉపపద్యతే. యత్ర హి ఏకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి

పునశ్ర్శుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే, తత్ర అన్యథా అనుపపత్త్యా విధేయ భేదాత్ విద్యా భేదః. ప్రతిపత్తృ భేదే తు తత్ ప్రతిపత్తి అర్థతయా పునశ్ర్శుత్యాది ఉపపత్తేః తత్ర న విధేయాన్తర సంభవః.

యత్ చ ఉక్తం శిరోవ్రతవతామ్ ఆథర్వణికానామ్ ఏవ విద్యోపదేశ నియమ దర్శనాత్ విద్యా భేదః ప్రతీయతే ఇతి, తత్రాహ.....

357. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారే అధికారాత్ చ సవవత్ చ తత్ నియమః. 3-3-3.

న ఏతత్ అస్తి, శిరో వ్రత ఉపదేశ నియమ దర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతి ఇతి శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వ అభావాత్. 'స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి తత్ నియమః' - స్వాధ్యాయస్య తథాత్వ సిద్ధ్యర్థం తత్ జన్య సంస్కార భాక్త్వ సిద్ధ్యర్థం హి శిరో వ్రత ఉపదేశ నియమః, న విద్యాయాః. కుతః ఏతత్? ''నైతత్ అచీర్ణవ్రతో అధీయీత'' ఇతి తస్య అధ్యయన సంయోగాత్, 'సమాచారే అధికారాత్ చ' - సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే ''ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమ్'' ఇతి అతిదేశాత్. ''తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత వేదవిద్యామ్'' ఇత్యర్థః. 'సవవత్ చ తత్ నియమః' - యథా హి సవహోమాః సప్త సూర్యాదయః శతౌదన పర్యన్తాః ఆథర్వణిక ఏకాగ్ని సంబన్ధినః తత్రైవ భవన్తి న త్రేతాగ్నిషు.

358. దర్శయతి చ. 3-3-4.

దర్శయతి చ శ్రుతిః ఉపాసనస్య సర్వవేదాన్త ప్రత్యయత్వమ్.

తథాహి. ఛాన్దోగ్యే - "తస్మిన్యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యుక్త్వా "కిం తదత్ర విద్యతే యత్ అన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి ప్రశ్న పూర్వకమ్ అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక విశిష్టః పరమాత్మా తస్మిన్ ఉపాస్యః ఇత్యుక్తమ్. తైత్తిరీయకే తు ఛాన్దోగ్యస్థం ప్రతి నిర్దేశమ్ ఉపజీవ్య తత్రాపి "దహ్రం గగనం విశోకః తస్మిన్యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి గుణాష్టక విశిష్టస్య పరమాత్మనః ఉపాసనమ్ ఉచ్యతే. తత్ ఉభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణ ఉపసంహారాత్ ఏవ ఉపపద్యతే.

తదేవం శాఖాన్తర అధికరణ న్యాయ సిద్ధం విద్యైక్యం స్థిరీకృత్య తత్ ప్రయోజనమ్ ఆహ...

359. ఉపసంహారో అర్థ అభేదాత్ విధి శేషవత్ సమానే చ. 3-3-5.

ఏవం సర్వ వేదాన్తేషు సమానే సతి ఉపాసనే వేదాన్తాన్తర ఆమ్నాతానాం గుణానాం వేదాన్తాన్తర ఉపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః? 'విధి శేషవత్ అర్థాభేదాత్'. యథా ఏకస్మిన్ వేదాన్తే శ్రుతో వైశ్వానర దహరాది విధి శేషో గుణః తద్విద్యా సంబన్ధాత్ తదుపకార రూప ప్రయోజన సిద్ధ్యర్థమ్ అనుష్ఠీయతే, తథా వేదాన్తాన్తర ఉదితః అపి తత్ విద్యా సంబన్ధిత్వేన తత్ ఉపకార అవిశేషాత్ ఉపసంహర్తవ్యః ఇత్యర్థః. చ శబ్దో అవధారణే.

ఇతి సర్వ వేదాన్త ప్రత్యయ అధికరణమ్.

84. అన్యథాత్వ అధికరణమ్.

360. అన్యథాత్వం శబ్దాత్ ఇతి చేత్, న, అవిశేషాత్. 3-3-6.

ఏవం చోదనాది అవిశేషాత్ విద్యైకత్వమ్, ఏకత్వే చ గుణ ఉపసంహారః కర్తవ్యః ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం కాశ్చన విద్యాః అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞా హేతుభూత చోదనాది అవిశేషో అస్తి? న? ఇతి నిరూప్య నిర్ణీయతే.

అస్తి ఉద్గీథ విద్యా, వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ "ద్వయాహ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చ అసురాశ్చ" ఇత్యారభ్య "తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇతి ఉద్గీథేన అసుర విధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయ ఉద్గీథే వాగాది మనః పర్యన్త దృష్టౌ అసురైః అభిభవమ్ ఉక్త్వా "అథ హేమమ్ ఆసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుః" ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేద" ఇతి శత్రు పరాజయ ఫలాయ ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్టిః విహితా.

ఏవం ఛన్దోగానామ్ అపి "దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే" ఇత్యారభ్య "తద్ధ దేవా ఉద్గీథమ్ ఆజహ్రుః అనేన ఏనాన్ అనభిహనిష్యామః" ఇతి ఉద్గీథేన అసుర పరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వత్ ఏవ ఉద్గీథే వాగాది దృష్టౌ దోషమ్ అభిధాయ "అథ హ

య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథమ్ ఉపాసాఞ్చక్రిరే” ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా “యథా అశ్మానమ్ ఆఖణమ్ ఋత్వా విధ్వంసతే ఏవం హై వ స విధ్వంసతే య ఏవం విది పాపం కామయత” ఇతి శత్రు పరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిః విహితా. వేదన విషయ విధి ప్రత్యయ అశ్రవణే అపి ఫల సాధనత్వ శ్రవణాత్ వేదన విషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథ విద్యాయాః క్రతు అర్థత్వేన క్రతు సాద్గుణ్య ఫలత్వే అపి అర్థవాదికమ్ అపి ఫలం తత్ అవిరుద్ధం గ్రాహ్యమ్ ఏవ ఇతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్.

తత్ర సంశయ్యతే - కిమత్ర విద్యైక్యమ్ -? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? ఉభయత్ర ఉద్గీథస్య ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావస్య ఉపాస్యత్వ శ్రవణాత్ చోదనాది అవిశేషాత్. ఫల సంయోగః తావత్ శత్రు పరిభవ రూపో న విశిష్యతే. రూపమపి అధ్యస్త ప్రాణభావ ఉద్గీథాఖ్య ఉపాస్య ఐక్యాత్ అవిశిష్టమ్. చోదనా చ విది ధాతు అర్థగతా అవిశిష్టా. ఆఖ్యా చ ఉద్గీథ విద్యా ఇతి అవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తి చ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి - ‘అన్యథాత్వం శబ్దాత్ ఇతి చేత్ న విశేషాత్’ ఇతి. యదుక్తం విద్యైక్యమ్ ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే, రూప భేదాత్, రూప అన్యథాత్వం హి శబ్దాత్ ఏవ ప్రతీయతే.

వాజసనేయకే హి “అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్” ఇతి

ఉద్గానస్య కర్తరి ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "య ఏవం వేద" ఇతి కర్తరి ఏవ ప్రాణ దృష్టిః ఏవం శబ్దాత్ అవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః, ప్రాణస్తముద్గీథమ్ ఉపాసాఞ్చక్రిరే" ఇతి ఉద్గానస్య కర్మణి ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "య ఏవం విది పాపం కామయత" ఇత్యేవం శబ్దాత్ కర్మణి ఏవ ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్టిః విహితా. అతః ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టి శబ్దాత్ అన్యత్ర కర్మణి ప్రాణ దృష్టి శబ్దాత్ చ రూప అన్యథాత్వం స్పష్టమ్. రూప అన్యథాత్వే చ విధేయ భేదే సతి కేవల చోదనాది అవిశేషో అకించిత్కరః ఇతి విద్యా భేదః ఇతి చేత్, తన్న. 'అవిశేషాత్'.

అవిశేషేణ హి ఉభయత్ర ఉద్గీథ సాధనక పర పరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే. వాజసనేయకే "తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యుపక్రమే శ్రూయతే. ఛాందోగ్యే అపి "తద్ధ దేవా ఉద్గీథమ్ ఆజహ్రుః అనేన ఏనాన్ అనభిహనిష్యామః" ఇతి. అతః ఉపక్రమ అవిరోధాయ "తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇతి అధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉద్గీథ ఉద్గాన కర్మ భూత ఏవ పాకాదిషు ఓదనాదివత్ సౌకర్య అతిశయ వివక్షయా కర్తృత్వేన ఉచ్యతే. అన్యథా ఉపక్రమగత ఉద్గీథ శబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే ....

361. న వా ప్రకరణ భేదాత్ పరః, అవరీయస్త్వాదివత్. 3-3-7.

న వా ఇతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చ ఏతత్ అస్తి, యత్ విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? ప్రకరణ భేదాత్. "ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ప్రకృతమ్ ఉద్గీథ అవయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య "ఏత(స్యై)స్య వా అక్షరస్య ఉప వ్యాఖ్యానం భవతి", "దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే" ఇత్యారభ్య "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథముపాసాం చక్రిరే" ఇతి ఉద్గీథ అవయవ భూత ప్రణవ విషయమ్ ఉపాసనం ఛన్దోగాః అధీయతే.

వాజినస్తు తాదృశ ప్రాచీన ప్రకరణ అభావాత్ "హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేన అత్యయామ" ఇతి కృత్స్నమ్ ఉద్గీథం ప్రస్తుత్య "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుస్త్వం న ఉద్గాయ" ఇత్యాది కృత్స్నః ఉద్గీథ విషయమ్ అధీయతే. అతః ప్రకరణ భేదేన విధేయ భేదః, విధేయ భేదే చ రూప భేదః ఇతి న విద్యైక్యమ్.

కిం చ, "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథమ్ ఉపాసాం చక్రిరే" ఇతి పూర్వ ప్రకృత ఉద్గీథ అవయవ భూతః ప్రణవః ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావః ఛన్దోగానామ్ ఉపాస్యః. వాజినాం తు కృత్స్నస్య ఉద్గీథస్య కర్తా ఉద్గాతా ప్రాణ దృష్ట్యా ఉపాస్యః ఇతి "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథా" ఇతి తేభ్యః ఏషః ప్రాణ ఉదగాయత్ ఇతి ఉద్గాతరి

ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య "య ఏవం వేద" ఇతి ఉద్గాతా ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉపాస్యః విధీయతే. అతశ్చ రూపభేదః. న చ ఉద్గాతరి ఉపాస్యే విహితే "ఉద్గీథేన అత్యయామ" ఇతి ఆఖ్యాయికా ఉపక్రమ విరోధః శఙ్కనీయః, ఉద్గాతుః ఉపాసనే ఉద్గీథస్య ఉద్గాన కర్మ భూతస్య అవశ్య అపేక్షితత్వాత్ తస్యాపి పర పరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతః రూప భేదాత్ విద్యాభేదః ఇతి చోదనాది అవిశేషే అపి న విద్యైక్యమ్.

'పర అవరీయస్త్వాదివత్' - యథా ఏకస్యామ్ అపి శాఖాయామ్ ఉద్గీథ అవయవ భూతే ప్రణవే పరమాత్మ దృష్టి విధాన సామ్యే అపి హిరణ్మయ పురుష దృష్టి విధానాత్ పరో అవరీయస్త్వాది గుణ విశిష్ట దృష్టి విధానమ్ అర్థాన్తరభూతమ్.

362. సంజ్ఞాతః చేత్, తత్ ఉక్తమ్ అస్తి తు తదపి. 3-3-8.

ఉద్గీథ విద్యా ఇతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్ - విద్యైక్యమ్ ఉక్తం చేత్, 'తత్' - సంజ్ఞైక్యం విధేయ భేదే అపి అస్తి ఏవ. యథా అగ్నిహోత్ర సంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే కుణ్డపాయినామ్ అయన అగ్నిహోత్రే చ. యథా చ ఉద్గీథ విద్యా ఇతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమ ప్రపాఠక ఉదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు.

363. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం. 3-3-9.

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమ ప్రపాఠకే ఉత్తరాసు అపి విద్యాసు

ఉద్గీథ అవయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమ ప్రస్తుతస్య ఉపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తత్ మధ్యగతస్య "తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః" ఇత్యుద్గీథ శబ్దస్య ప్రణవ విషయత్వమ్ ఏవ సమఞ్జసమ్. అవయవే చ సముదాయ శబ్దః పటో దగ్ధః ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్చ ఉద్గీథ అవయవ భూతః ప్రణవః ఏవ ఉద్గీథ శబ్ద నిర్దిష్టః ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యః ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః. వాజసనేయకే తు కృత్స్న ఉద్గీథ విషయ ఉద్గీథ శబ్దః ఇతి కృత్స్న ఉద్గీథస్య కర్తా ఉద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యః ఇతి విద్యా నానాత్వం సిద్ధమ్.

ఇతి అన్యథాత్వాధికరణమ్.

85. సర్వాభేద అధికరణమ్.

364. సర్వ అభేదాత్ అన్యత్ర ఇమే. 3-3-10.

ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే- "యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ"ఇత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకం ప్రాణమ్ ఉపాస్యం ప్రతిపాద్య వాక్ చక్షు శ్రోత్ర మనస్సు వసిష్ఠత్వ ప్రతిష్ఠాత్వ సంపత్తి ఆయతనత్వ ఆఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్త స్థితిత్వేన తదాయత్త తత్తత్ కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య, వాగాది సంబన్ధితయా శ్రుతాన్ వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణ సంబన్ధితయా ప్రతిపాదయతి.

ఏవం ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకో వసిష్ఠత్వాది గుణకశ్చ ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకః ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః, న పునః వసిష్ఠత్వాదయః వాగాది సంబన్ధినో గుణాః ప్రాణ సంబన్ధితయా ప్రతిపాదితాః.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భిద్యతే ఇతి. కుతః? రూపభేదాత్. యద్యపి ఉభయత్ర ప్రాణః ఏవ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకః ఉపాస్యః, తథా అపి ఏకత్ర

వసిష్ఠత్వాదిభిః అపి గుణైః యుక్తః ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతీయతే, ఇతరత్ర తు తత్ విధురః ఇతి ఉపాస్యరూప భేదాత్ విద్యాభేదః.

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - 'సర్వ అభేదాత్ అన్యత్ర ఇమే'. న అత్ర విద్యా భేదః. 'అన్యత్ర' - కౌషీతకినాం ప్రాణవిద్యాయామ్ అపి 'ఇమే' - వసిష్ఠత్వాదయః గుణాః ఉపాస్యాః సన్తి. కుతః? 'సర్వ అభేదాత్' - ప్రతిజ్ఞాత ప్రాణ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య ఉపపాదన ప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాపి అభేదాత్. తథాహి- ఛన్దోగ వాజసనేయినాం ప్రాణ విద్యాయామ్ "ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసి వ్యూదిరే", "అహం శ్రేయసే వివదమానాః" ఇతి చ ఉపక్రమ్య వాగాది ఏకైక అపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామ్ ఇన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్ కార్యం చ అవికలం ప్రతిపాద్య, ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమ్ అకార్యకరత్వం చ అభిధాయ, సర్వేషాం ప్రాణాధీన స్థితిత్వ తదధీన కార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యమ్ ఉపపాదితమ్. ఏవమ్ ఉపపాదితం వాగాది కార్యస్య ప్రాణాధీనత్వమ్, "అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠో అసి" ఇత్యాదినా వాగాదిభిః అనూద్యతే.

కౌషీతకినాం ప్రాణ విద్యాయామ్ అపి ప్రాణ జ్యైష్ఠ్య ప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. "అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమ్ ఏత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠః" ఇత్యాదినా

వాగాది గతాః గుణాః, వాగాదయశ్చ, దేహశ్చ, ప్రాణాధీనాః ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యమ్ ఉపపాదితమ్. వాగాదిభిః స్వ స్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వ అనువాదమాత్రం తు న కృతమ్. న ఏతావతా రూపభేదః, వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాది గుణాన్వితానాం ప్రాణాధీన కార్యత్వ ఉపపాదనేన ఏవ ప్రాణస్య వాగాది వసిష్ఠత్వాది గుణ హేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాది గుణ యోగిత్వమ్, యత్ వాగాది వసిష్ఠత్వాది హేతుత్వమ్. అతో అత్రాపి వసిష్ఠత్వాది గుణయోగాత్ ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్నః ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః.

ఇతి సర్వాభేద అధికరణమ్.

86. ఆనందాది అధికరణమ్.

ప్రాణ విద్యాఙ్గ విషయమ్ అన్యదపి నిరూపణమ్ అనన్తరమ్ ఏవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాది అనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య అనుసన్ధాన అనుపపత్తేః అనుక్తానామ్ అపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకీ ప్రాణ విద్యాయాం ప్రాప్తిః, తథా బ్రహ్మ స్వరూప అనుసన్ధానం యైః గుణైః వినా న ఉపపద్యతే, తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాసు అపి అనుసన్ధేయాః ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే .....

365. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. 3-3-11.

అత్ర బ్రహ్మ స్వరూప గుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసు ఉపసంహారః అస్తి? న? ఇతి విచార్యతే. అప్రకరణ అధీతానామ్ ఉపసంహారే ప్రమాణ అభావాత్ ప్రకరణ శ్రుతానామ్ ఏవ ఉపసంహారః ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య'. అభేదాత్ ఇతి వర్తతే. ప్రధానస్య గుణినః బ్రహ్మణః సర్వేషు ఉపాసనేషు అభేదాత్, గుణి అపృథక్ భావాత్ గుణానాం, సర్వత్ర ఆనన్దాదయః తద్గుణాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

ఏవం తర్హి గుణిఅపృథక్ భావాదేవ ఆనన్దాదివత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః అపి "తస్య ప్రియమేవ శిరః" ఇత్యాదౌ బ్రహ్మ గుణత్వేన శ్రుతాః సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. న ఇత్యాహ ....

366. ప్రియశిరస్త్వాది అప్రాప్తిః ఉపచయ అపచయౌ హి భేదే. 3-3-12.

బ్రహ్మ స్వరూప గుణానాం ప్రాప్తౌ ఉచ్యమానాయాం ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అప్రాప్తిః, తేషామ్ అబ్రహ్మ గుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుష విధత్వ రూపణ మాత్ర అన్తర్గతత్వాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అన్యథా శిరః పక్ష పుచ్ఛాది అవయవ భేదే సతి బ్రహ్మణః అపి ఉపచయ అపచయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. తథా చ సతి "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాది విరుధ్యతే.

నను, ఏవమేవ బ్రహ్మ సమ్బన్ధినామ్ ఏవ ఐశ్వర్య గామ్భీర్య ఔదార్య కారుణ్యాదీనాం గుణానామ్ అనన్తానాం గుణిఅపృథక్ స్థితత్వ మాత్రేణ తత్ర అశ్రుతానామ్ అపి ఉపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. ఆనన్త్యాత్ ఉపసంహార అశక్తిశ్చ. తత్రాహ .....

367. ఇతరే తు అర్థ సామాన్యాత్. 3-3-13.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'ఇతరే తు' - ఆనన్దాదయః, 'అర్థ సామాన్యాత్' సర్వత్ర అనువర్తన్తే. యే తు అర్థ సమానాః - అర్థ స్వరూప నిరూపణ ధర్మత్వేన అర్థ ప్రతీతి అనుబన్ధినః, తే అర్థ స్వరూపవత్ సర్వత్ర అనువర్తన్తే. తే చ గుణాః సత్య జ్ఞాన ఆనన్ద అమలత్వ అనన్తత్వాని. "యతో వా ఇమాని" ఇత్యాదినా జగత్కారణతయా ఉపలక్షితం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దాదిభిః హి స్వరూపతః నిరూప్యతే.

అతః ఉపాస్య బ్రహ్మ స్వరూప అవగమాయ సర్వాసు విద్యాసు ఆనన్దాదయః అనువర్తన్తే. యే తు నిరూపిత స్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః, తేషాం గుణిఅపృథక్ స్థితత్వే అపి ప్రతీతి అనుబన్ధిత్వ అభావాత్, యే యత్ర శ్రుతాః తే తత్ర ఉపసంహార్యాః ఇతి నిరవద్యమ్.

యది ఉపచయ అపచయ ప్రసఙ్గాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః బ్రహ్మణః పురుష విధత్వ రూపణ మాత్రార్థాః, న తు బ్రహ్మ గుణాః, తర్హి అతథా రూపస్య బ్రహ్మణః తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే? అతథాభూతస్య హి తథాత్వ రూపణే కేనచిత్ ప్రయోజనేన భవితవ్యమ్. యథా "ఆత్మానం రథినం విద్ధి" ఇత్యాదినా ఉపాసకస్య తత్ ఉపకరణానాం చ రథి రథాదిత్వ రూపణమ్ ఉపాసన ఉపకరణ భూత శరీర ఇన్ద్రియాది వశీకరణార్థం క్రియతే ఇత్యుక్తమ్. న చ ఇహ తథావిధం కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే ఇతి బలాత్ బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అభ్యుపేత్యమ్. తత్రాహ....

368. ఆధ్యానాయ ప్రయోజన అభావాత్. 3-3-14.

ప్రయోజనాన్తర అభావాత్ ఆధ్యానాయ అయం రూపణ ఉపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానమ్ అనుచిన్తనమ్ ఉపాసనమ్ ఉచ్యతే. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యత్ర ఉపదిష్ట ధ్యాన రూప వేదన సిద్ధయే హి ఆనన్దమయ బ్రహ్మ ప్రతిపత్త్యర్థమ్ ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియ

మోదాది రూపేణ విభజ్య శిరః పక్షాదిత్వేన రూపయిత్వా ఉపదిశ్యతే. యథా అన్నమయః పురుషః - అయం దేహః శిరః పక్షాదిభిః "తస్యేదమేవ శిరః" ఇత్యాదినా బుద్ధౌ ఆరోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః "తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః" ఇత్యాదినా ప్రాణాది అవయవైః బుద్ధౌ ఆరోప్యన్తే, ఏవమ్ ఏభ్యో అర్థాన్తరభూతః తత్ అన్తరాత్మా ఆనన్దమయః అపి ప్రియ మోదాదిభిః ఏకదేశైః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితైః ఆధ్యానాయ బుద్ధౌ ఆరోప్యతే. ఏవమ్ ఆనన్దమయ ఉపలక్షణత్వాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయ ప్రతీతౌ అనువర్తన్తే.

369. ఆత్మ శబ్దాత్ చ. 3-3-15.

"అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి ఆత్మ శబ్దేన నిర్దేశాత్ ఆత్మనశ్చ శిరః పక్ష పుచ్ఛ అసంభవాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః తస్య సుఖ ప్రతిపత్త్యర్థం రూపణ మాత్రమ్ ఇతి గమ్యతే.

నను, "అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః", "అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః" ఇత్యాత్మ శబ్దస్య అనాత్మసు అపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ "అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇత్యాత్మ శబ్దస్య ఆత్మ (స్వ పరమాత్మ) విషయత్వం కథం నిశ్చీయతే? తత్రాహ.....

370. ఆత్మగృహీతిః ఇతరవత్ ఉత్తరాత్. 3-3-16.

"అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇత్యత్ర ఆత్మశబ్దేన

పరమాత్మనః ఏవ గ్రహణమ్. 'ఇతరవత్' - యథా ఇతరత్ర "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా" ఇత్యాదిషు ఆత్మ శబ్దేన పరమాత్మనః ఏవ గ్రహణం, తద్వత్, కుతః ఏతత్? 'ఉత్తరాత్'. "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి ఆనన్దమయ విషయాత్ ఉత్తరాత్ వాక్యాత్.

371. అన్వయాత్ ఇతిచేత్, స్యాత్, అవధారణాత్. 3-3-17.

పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిషు అనాత్మసు ఆత్మ శబ్ద అన్వయ దర్శనాత్ న ఉత్తరాత్ నిశ్చేతుం శక్యతే ఇతిచేత్, 'స్యాత్ అవధారణాత్'. స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః? 'అవధారణాత్'. పూర్వత్రాపి "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇతి పరమాత్మనః ఏవ బుద్ధ్యా అవధారితత్వాత్. అన్నమయాత్ అన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మ బుద్ధిః అవతీర్ణా. తత్ అనన్తరం చ ప్రాణమయాత్ అన్తరే మనోమయే, తతో విజ్ఞానమయే, తతః ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మ బుద్ధిః తదన్తర అభావాత్ ఉత్తరాత్ చ "సో అకామయత" ఇతి వాక్యాత్ ప్రతిష్ఠితా ఇత్యుపక్రమే అపి పరమాత్మని పరమాత్మ బుద్ధ్యా ఆత్మ శబ్దాన్వయః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి ఆనన్దాద్యధికరణమ్.

---

87. కార్యాఖ్యాన అధికరణమ్.

372. కార్యాఖ్యానాత్ అపూర్వమ్. 3-3-18.

పూర్వ ప్రస్తుత ప్రాణ విద్యా శేష భూతమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణమ్ ఉపాస్యమ్ ఉక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేన ఆపో అభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ "స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతి ఇత్యాపః ఇతి హోచుః తస్మాద్వా ఏతత్ అశిష్యన్తః పురస్తాత్ చ ఉపరిష్టాత్ చ అద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతి" ఇతి.

వాజసనేయకే "కిం మే వాసః" ఇతి ప్రాణేన పృష్టాః వాగాదయః ఊచుః "ఆపో వాసః ఇతి తత్ విద్వాంసః శ్రోత్రియాః అశిష్యన్తః ఆచామన్తి అశిత్వా చ ఆచామన్తి ఏతమ్ ఏవ తదనమ్ అనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే", "తస్మాదేవంవిత్ అశిష్యన్ ఆచామేత్ అశిత్వా చ ఆచామేత్ ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర ఆచమనం విధీయతే? ఉత అపాం ప్రాణవాసస్త్వ అనుసన్ధానమ్? ఇతి. "అశిష్యన్ ఆచామేత్ అశిత్వా చ ఆచామేత్" ఇత్యాచమనే విధి ప్రత్యయ శ్రవణాత్, " ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి వేదనే విధి ప్రత్యయ అభావాత్ అనగ్నతా సంకీర్తనస్య స్తుతి అర్థతయా అన్వయ ఉపపత్తేశ్చ, భోజన

అఙ్గస్య ఆచమనస్య స్మృతి ఆచార ప్రాప్తత్వేన విధి ప్రత్యయ బలాత్ ప్రాణ విద్యాఙ్గమ్ ఆచమన అన్తరం విధీయతే.....

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆచమనీయానామ్ అపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వ అనుసన్ధానమ్ ఏవ ఆహ 'అపూర్వమ్' - అప్రాప్తం విధీయతే. 'కార్య ఆఖ్యానాత్' - అప్రాప్త ఆఖ్యానాత్. అప్రాప్త ఆఖ్యానే శబ్దస్య అర్థవత్త్వాత్ ఇత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి - "కిం మే వాసః, ఆపో వాసః, అద్భిః పరిదధతి, ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి ఉపక్రమ ఉపసంహారయోః వాక్యస్య అపాం ప్రాణవాసో దృష్టి పరత్వ ప్రతీతేః ఆచమనస్య స్మృతి ఆచార ప్రాప్తత్వాత్ ఆచమనమ్ అనూద్య ఆచమనీయాసు అప్సు ప్రాణవాసస్త్వ అనుసన్ధానం విధీయతే ఇతి. అతః ఏవ ఛాన్దోగ్యే "తస్మాద్వా ఏతత్ అశిష్యన్తః పురస్తాత్ చ ఉపరిష్టాత్ చ అద్భిః పరిదధతి" ఇతి అద్భిః పరిధానమేవ ఉక్తమ్, న ఆచమనమ్.

ఇతి కార్యాఖ్యానాధికరణమ్.

88. సమాన అధికరణమ్.

373. సమాన ఏవమ్ చ అభేదాత్. 3-3-19.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్య విద్యా ఆమ్నాతా. "సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీత, అథ ఖలు క్రతుమయో అయం పురుషః" ఇతి ఆరభ్య "స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమ్ ఆకాశాత్మానమ్" ఇతి.

తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్య విద్యా ఆమ్నాయతే. "మనోమయో అయం పురుషో భాస్సత్యః తస్మిన్ అన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్య అధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చ" ఇతి.

తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. సంయోగ చోదన ఆఖ్యానామ్ అవిశేషే అపి వశిత్వాది ఉపాస్య గుణ భేదేన రూప భేదాత్ విద్యాభేదః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సమాన ఏవమ్' ఇతి. యథా అగ్నిరహస్యే మనోమయ ప్రాణ శరీర భారూప సత్యసఙ్కల్పత్వ గుణగణః శ్రుతః, ఏవం బృహదారణ్యకే అపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి అధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వ గుణ అభేదాత్ న రూపభేదః. అతో విద్యా ఐక్యమ్.

ఇతి సమానాధికరణమ్.

89. సంబన్ధ అధికరణమ్.

374. సమ్బన్ధాత్ ఏవం అన్యత్ర అపి. 3-3-20.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే - "సత్యం బ్రహ్మ" ఇతి ఉపక్రమ్య, "తద్యత్ సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణే అక్షన్" ఇత్యుపక్రమ్య ఆదిత్య మణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతి శరీరత్వేన ఉపాస్యత్వమ్ ఉక్త్వా "తస్య ఉపనిషదహః ఇత్యధిదైవతమ్", "తస్య ఉపనిషదహమ్ ఇత్యధ్యాత్మమ్" ఇతి ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్య నామనీ ఉపాసన శేషతయా ఆమ్నాయేతే.

తే కిం యథాశ్రుత స్థాన విశేష నియతత్వేన వ్యవస్థితే? ఉత ఉభయత్ర ఉభే అనియమేన? ఇతి సంశయే, సత్యస్య వ్యాహృతి శరీరస్య ఏవ ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః ద్వయోః స్థానయోః సంబన్ధాత్ ఉపాస్య ఐక్యేన రూప అభేదాత్ సంయోగాది అభేదాత్ చ విద్యా ఐక్యాత్ అనియమేన ఇతి ప్రాప్తమ్.

తదిదమ్ ఉచ్యతే - 'సమ్బన్ధాత్ ఏవమ్ అన్యత్ర అపి' ఇతి. యథా మనోమయత్వాది గుణ విశిష్టస్య ఏకత్వాత్ ఉపాస్య ఐక్యేన రూప అభేదాత్ విద్యైక్యాత్ గుణ ఉప సంహారః, ఏవమ్ అన్యత్ర అక్ష్యాదిత్య సంబన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్య ఏకత్వేన విద్యైక్యాత్ ఉభయోః ఉభయత్ర ఉపసంహారః.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.....

375. న వా విశేషాత్. 3-3-21.

న వై తదస్తి, యత్ విద్యైక్యాత్ ఉపసంహారః ఇతి. కుతః? 'విశేషాత్'. ఉపాస్య రూప విశేషాత్. బ్రహ్మణః ఏకత్వే అపి ఏకత్ర ఆదిత్య మణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వమ్, ఇతరత్ర అక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వమ్ ఇతి స్థాన సంబన్ధిత్వ భేదేన రూప భేదాత్ విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్య విద్యాయాః ఉపాస్య స్థానం భిద్యతే, ఉభయత్ర హృదయ ఆధారత్వేన ఉపాస్యత్వాత్. అతః వ్యవస్థితే ఇతి.

376. దర్శయతి చ. 3-3-22.

దర్శయతి చ అక్ష్యాధార ఆదిత్య ఆధారయోః గుణ అనుపసంహారం "తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్" ఇత్యాదినా రూపాది అతిదేశేన. స్వతః హి అప్రాప్తౌ అతిదేశేన ప్రాప్తి అపేక్షా.

ఇతి సమ్బన్ధాధికరణమ్.

90. సంభృతి అధికరణమ్.

377. సంభృతి ద్యువ్యాప్తి అపి చ అతః. 3-3-23.

తైత్తిరీయకే రాణాయనీయానాం ఖిలేషు చ "బ్రహ్మ జ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన, బ్రహ్మ భూతానాం ప్రథమో అత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః" ఇతి బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సంభృతిః, ద్యు వ్యాప్తిశ్చ ఇత్యాది గుణజాతమ్ ఆమ్నాతమ్. తేషామ్ ఉపాసన విశేషమ్ అనారభ్య అధీతానాం గుణానాం సర్వాసు విద్యాసు ఉపసంహారే ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'సంభృతి ద్యు వ్యాప్తి అపి' ఇతి.

సంభృతి ద్యువ్యాప్తి ఇతి సమాహార ద్వన్ద్వత్వాత్ ఏకవత్ భావః. సంభృత్యాదికమ్ అనారభ్య అధీతమ్ అపి అతః ఏవ స్థాన భేదాత్ వ్యవస్థాప్యమ్. న సర్వత్ర ఉపసంహర్తమ్. కథమ్ అనారభ్య అధీతానాం స్థాన విశేష నియతత్వమ్? స్వసామర్థ్యాత్ ఇతి బ్రూమః. ద్యు వ్యాప్తిః తావత్ హృదయాది అల్పస్థాన గోచరాసు విద్యాసు న ఉపసంహర్తుం శక్యా. సంభృత్యాదయః అపి తత్ సహచారిణః తత్తుల్యదేశాః ఇతి అల్పస్థాన విషయాసు విద్యాసు అనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్య దహరాది విద్యాసు అల్ప స్థాన విషయాసు "జ్యాయాన్ పృథివ్యాః", "యావాన్వా అయమాకాశః తావానేషో అన్తర్హృదయ

ఆకాశః" ఇత్యాదయః తత్ర తత్ర అశక్య ఉపసంహారాః మనోమయత్వ అపహతపాప్మత్వాది విశిష్టస్య ఉపాస్యస్య మాహాత్మ్య ప్రతిపాదన పరాః.

ఇతి సంభృత్యధికరణమ్.

91. పురుషవిద్య అధికరణమ్.

378. పురుష విద్యాయామ్ అపి చ ఇతరేషామ్ అనామ్నానాత్. 3-3-24.

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యా ఆమ్నాయతే- "తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మమ్ ఉరో వేదిః లోమాని బర్హిః" ఇత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యే అపి పురుష విద్యా ఆమ్నాయతే. "పురుషో వా వ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతిః వర్షాణి" ఇత్యాదికా.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. పురుష విద్యా ఇతి నామైక్యాత్ పురుష అవయవేషు యజ్ఞావయవ కల్పన సామ్యేన రూప ఐక్యాత్ తైత్తిరీయకే ఫల సంయోగ అశ్రవణాత్ "ప్ర హ షోడశం వర్షశతం జీవతి" ఇతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుష విద్యా ఫలత్వాత్ ఫల సంయోగస్య అపి అవిశేషాత్ విద్యా ఐక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - ఉభయత్ర ఆమ్నాతయోః విద్యయోః పురుష విద్యాత్వే అపి విద్యాభేదో అస్త్యేవ. కుతః? 'ఇతరేషామ్ అనామ్నానాత్'. ఏకస్యాం శాఖాయామ్ ఆమ్నాతానాం గుణానామ్ అన్యత్ర అనామ్నానాత్. తథా హి - "యత్ సాయం ప్రాతః మధ్యన్దినం చ తాని సవనాని" ఇత్యాదయః తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే

సవనత్వేన న ఆమ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానామ్ అశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వ కల్పనం తైత్తిరీయకే న కృతమ్. యజమాన పత్న్యాది పరికల్పనం చ అన్యథా. అతో రూపమ్ ఉభయత్ర భిద్యతే. తథా ఫల సంయోగో అపి భిద్యతే. తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే "బ్రహ్మణే త్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత" ఇతి బ్రహ్మవిద్యామ్ అభిధాయ తత్ ఫలత్వేన "బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి" ఇత్యుక్త్వా "తస్యైవం విదుషః" ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుష విద్యా అస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వ కల్పనమ్ ఇతి గమ్యతే. అతః బ్రహ్మ విద్యాఙ్గత్వాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిః ఏవ అత్ర ఫలమ్ "ఫలవత్సన్నిధావ ఫలం తదఙ్గమ్" ఇతి న్యాయాత్ తైత్తిరీయకా ఆమ్నాతా పురుష విద్యా బ్రహ్మ విద్యాఙ్గమ్ ఇతి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే తు ఆయుః ప్రాప్తి ఫలా పురుష విద్యా ఇత్యుక్తమ్. అతో రూప సంయోగయోః భేదాత్ విద్యా భేదః ఇతి ఏకత్ర ఆమ్నాతానాం గుణానామ్ ఇతరత్ర అనుపసంహారః.

ఇతి పురుషవిద్యాధికరణమ్.

92. వేధాది అధికరణమ్.

379. వేధాది అర్థభేదాత్. 3-3-25.

ఆథర్వణికాః ఉపనిషత్ ఆరమ్భే "శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీన్ మన్త్రాన్ అధీయతే. సామగాశ్చ రహస్య బ్రాహ్మణ ఆరమ్భే "దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువ" ఇత్యాది ఆమనన్తి. కాఠకాః తైత్తిరీయకాః చ "శం నో మిత్రః శం వరుణః" ఇత్యాదికమ్. శాట్యాయనినః చ "శ్వేతో అశ్వో హరినీలో అసి" ఇత్యాదికమ్. ఐతరేయిణః తు మహావ్రత బ్రాహ్మణమ్ అధీయతే "ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహాన్ అభవత్" ఇత్యాది. కౌషీతకినో అపి మహావ్రత బ్రాహ్మణమేవ "ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరః తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమ్" ఇతి. వాజసనేయినః తు ప్రవర్గ్య బ్రాహ్మణం "దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః" ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః - కిమ్ ఉపనిషత్ ఆరమ్భేషు అధీతాః "శుక్రం ప్రవిధ్య", "శం నో మిత్రః" ఇత్యాదయః మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గమ్? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? విద్యాఙ్గమితి. కుతః? సన్నిధి సమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వ ప్రతీతేః. యద్యపి "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతి లిఙ్గ వాక్యైః బలవద్భిః యథా యథం కర్మసు వినియోగో అవగమ్యతే. తథాపి "శం నో మిత్రః", "సహనావవతు" ఇత్యాదేః మన్త్రస్య అన్యత్ర

వినియోగ అభావాత్ విద్యాధికారాత్ చ విద్యాఙ్గత్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి సర్వాసు విద్యాసు ఇమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'వేధాది అర్థభేదాత్'. "శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య", "ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి", "ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషమ్", "తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహై" ఇత్యాదిభిః లిఙ్గైః అభిచార అధ్యయనాదిషు ఏషాం వినియోగ అవగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వమ్. ఏతదుక్తం భవతి - యథా "హృదయం ప్రవిధ్య" ఇత్యాది మన్త్ర సామర్థ్యాత్ "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనామ్ అభిచారాది శేషత్వమ్ అవగమ్యతే, ఏవమేవ "ఋతం వదిష్యామి", "తేజస్వినావధీతమస్తు" ఇత్యాది మన్త్ర సామర్థ్యాత్ ఏవ స్వాధ్యాయ శేషత్వం "శం నో మిత్రః" ఇత్యాది మన్త్రాణామ్ అవగమ్యతే. అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమ్ ఇతి. "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాది బ్రాహ్మణానాం చ ఇహ పాఠో దివా కీర్త్యత్వ అరణ్యే అనువాక్యత్వ కృతః.

ఇతి వేధాద్యధికరణమ్.

93. హాన్యధికరణమ్.

380. హానౌ తు ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్ కుశాచ్ఛన్ద స్తుతి ఉపగానవత్ తదుక్తమ్. 3-3-26.

ఛన్దోగాః ఆమనన్తి - "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి. ఆథర్వణికాః చ "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి. శాట్యాయనినః తు "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధు కృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇత్యాది. కౌషీతకినః తు "తత్సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమ్" ఇతి. ఏవం క్వచిత్ పుణ్య పాపయోః హానిః క్వచిత్ ప్రియ అప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిత్ ఉభయం చ శ్రుతమ్. తత్ ఉభయమ్ ఏకైక విద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వ విద్యాఙ్గమ్ ఆస్థేయం సర్వ బ్రహ్మ విద్యానిష్ఠస్య అపి బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్య పాప ప్రహాణస్య అవశ్యం భావిత్వాత్, ప్రహీణ విషయత్వాత్ చ ఉపాయనస్య. తత్ చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితు మర్హతి.

తత్ర ఇదం విచార్యతే - హాని చిన్తనమ్ ఉపాయన చిన్తనమ్ ఉభయ చిన్తనం చ వికల్పే(ల్ప్యే)రన్? ఉపసంహ్రియేరన్ వా? కిం

యుక్తమ్? వికల్పేరన్ ఇతి. కుతః? పృథక్ ఆమ్నాన సామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్ర ఉభయ అనుసన్ధానం స్యాత్. తచ్చ కౌషీతకి వాక్యేనైవ సిద్ధమ్ ఇతి అన్యత్ర ఆమ్నానమ్ అనర్థకమ్ ఏవ స్యాత్. అతో అనేకత్ర ఆమ్నానస్య వికల్పః ఏవ ప్రయోజనమ్. న చ అధ్యేతృ భేదేన పరిహర్తుం శక్యమ్ అనేకత్ర ఆమ్నానమ్. అవిశేష పునః శ్రవణం హి అధ్యేతృ భేద పరిహార్యమ్. అత్ర తు హానిః ఏవ ద్వయోః శాఖయోః ఉపాయనమ్ ఏవ చ ఏకస్యామ్. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యమ్, సర్వశేష భూతమిదమ్ అనుసన్ధానమ్ ఇత్యుక్తత్వాత్.

అత్ర ఇదమ్ ఉచ్యతే - 'హానౌ తు ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానౌ ఇతి ప్రదర్శనార్థమ్. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చ ఉపాయనే శ్రూయమాణే తయోః ఇతరేతర సముచ్చయో అవశ్యం భావీ. కుతః? 'ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్' - ఉపాయన శబ్దస్య హాని వాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయన వాక్యస్య హి హానివాక్య శేషత్వమ్ ఏవ ఉచితమ్, విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశ స్థాన వాచిత్వాత్ ఉపాయన వాక్యస్య. ప్రదేశాన్తర ఆమ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తర ఆమ్నాత వాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తాః ఉపన్యస్యన్తే. 'కుశాచ్ఛన్దః స్తుతి ఉపగానవత్' ఇతి.

కాలాపినః "కుశా వానస్పత్యాః" ఇతి ఆమనన్తి. శాట్యాయనినాం తు "ఔదుమ్బర్యః కుశాః" ఇతి వాక్యం సామాన్యేన

వానస్పత్యత్వేన అవగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్యః ఇతి విశింషత్ తద్వాక్యశేషతామ్ ఆపద్యతే. తథా "దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః" ఇత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే "దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమ్" ఇతి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్ తద్వాక్య శేషతాం గచ్ఛతి. తథా "హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి" ఇతి అవిశేషేణ ప్రాప్తే "సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి" ఇతి విశేష విషయం వాక్యం తద్వాక్య శేషతాం భజతే. తథా "ఋత్విజః ఉపగాయన్తి" ఇతి అవిశేష ప్రాప్తస్య "న అధ్వర్యుః ఉపగాయేత్" ఇతి వాక్యమ్ అనధ్వర్యు విషయతామ్ అవగమయత్ తద్వాక్య శేషత్వమ్ ఋచ్ఛతి.

ఏవం సామాన్యేన అవగతమ్ అర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం క్షమస్య వాక్యస్య తత్ శేషత్వమ్ అనభ్యుపగచ్ఛద్భిః తయోః అర్థయోః వికల్పః సమాశ్రయితవ్యః. స చ సంభవన్త్యాం గతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే "అపి తు వాక్యశేషః స్యాత్ అన్యాయ్యత్వాత్ వికల్పస్య విధీనామ్ ఏకదేశః స్యాత్" ఇతి. తదేవం కేవల హాన ఉపాయన వాక్యయోః ఏక వాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చ ఉపాయనస్య అభావాత్ వికల్పో న ఉపపద్యతే. కౌషీతకినామ్ ఉభయ ఆమ్నానమ్ అవిశేష పునః శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృ భేదాత్ అవిరుద్ధమ్.

ఇతి హాన్యధికరణమ్.

94. సామ్పరాయ అధికరణమ్.

381. సామ్పరాయే తర్తవ్య అభావాత్ తథా హి అన్యే. 3-3-27.

సుకృత దుష్కృతయోః హానమ్ ఉపాయనం చ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమ్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ హానం కిం దేహ వియోగకాలే దేహాత్ ఉత్క్రాన్తస్య అధ్వని చ? ఉత దేహ వియోగకాలే ఏవ? ఇతి విషయే, ఉభయత్ర ఇతి యుక్తమ్, ఉభయధా శ్రుతత్వాత్.

ఏవం హి కౌషీతకినః సమామనన్తి "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్నిలోకమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇతి ఉపక్రమ్య "స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసా అత్యేతి తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృత దుష్కృత హానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినః తు "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి. అత్ర తు దేహ వియోగకాలే ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకే అపి "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇతి పుత్రేషు దాయ సంక్రాన్తి సమకాలం సుకృత దుష్కృత సంక్రమణం శ్రూయమాణం దేహ వియోగ కాలే ఇతి గమ్యతే. అతః సుకృత దుష్కృతయోః ఏకదేశో దేహ వియోగకాలే హీయతే, శేషః తు అధ్వని.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సామ్పరాయే' ఇతి. సామ్పరాయే - దేహాత్ అపక్రమణ కాలే ఏవ విదుషః సుకృత దుష్కృతే నిరవశేషం హీయేతే. కుతః? 'తర్తవ్య అభావాత్' - విదుషో దేహ వియోగాత్ పశ్చాత్ సుకృత దుష్కృతాభ్యాం తరితవ్య భోగ అభావాత్. విద్యాఫల భూత బ్రహ్మ ప్రాప్తి వ్యతిరేకేణ హి సుకృత దుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యే సుఖదుఃఖే న విద్యేతే. తథాహి అన్యే దేహవియోగాత్ ఊర్ధ్వం బ్రహ్మ ప్రాప్తి వ్యతిరిక్త సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ అభావమ్ అధీయతే- "అశరీరం వా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః", "ఏష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి.

382. ఛన్దతః ఉభయ అవిరోధాత్. 3-3-28.

ఏవమ్ అర్థ స్వాభావ్యాత్ సుకృత దుష్కృత హానికాలే అవధృతే సతి ఉభయ అవిరోధేన - శ్రుతేః అర్థ స్వభావస్య చ అవిరోధేన ఛన్దతః - యథేష్టం పదానామ్ అన్వయో వర్ణనీయః. కౌషీతకి వాక్యే "తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి చరమ శ్రుతో వాక్యావయవః "ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్య" ఇతి ప్రథమ శ్రుతౌ అవయవాత్ ప్రాక్ అనుగమయితవ్యః ఇత్యర్థః.

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే....

383. గతేః అర్థవత్త్వమ్ ఉభయథా; అన్యథా హి విరోధః. 3-3-29.

సుకృత దుష్కృతయోః ఏకదేశస్య దేహ వియోగ కాలే హానిః, శేషస్య చ పశ్చాత్ ఇతి ఉభయథా కర్మ క్షయే సత్యేవ. 'గతేః అర్థవత్త్వమ్'. దేవయాన గతి శ్రుతేః అర్థవత్త్వమ్ ఇత్యర్థః. 'అన్యథా హి విరోధః' - దేహ వియోగ కాలే ఏవ సర్వ కర్మ క్షయే సూక్ష్మ శరీరస్య అపి వినాశః స్యాత్. తథా సతి కేవలస్య ఆత్మనో గమనం న ఉపపద్యతే. అతః ఉత్క్రాన్తి సమయే విదుషో నిశ్శేష కర్మ క్షయః న ఉపపన్నః.

అత్రోత్తరమ్.....

384. ఉపపన్నః తత్ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః లోకవత్. 3-3-30.

'ఉపపన్నః' ఏవ ఉత్క్రాన్తికాలే సర్వ కర్మక్షయః. కథమ్? 'తత్ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః' - క్షీణ కర్మణః అపి ఆవిర్భూత స్వరూపస్య దేహ సంబన్ధ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః. "పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః", "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాదిషు దేహ సంబన్ధాఖ్యో అర్థో హి ఉపలభ్యతే. అతః క్షీణ కర్మణో అపి సూక్ష్మశరీర యుక్తస్య దేవయానేన గమనమ్ ఉపపద్యతే. కథం సూక్ష్మ శరీరమ్ అపి ఆరమ్భ కర్మ వినాశే అవతిష్ఠతే ఇతి చేత్, విద్యా మాహాత్మ్యాత్ ఇతి బ్రూమః.

విద్యా హి స్వయం సూక్ష్మ శరీరస్య అనారామ్భికా అపి ప్రాకృత సుఖ దుఃఖ ఉప భోగ సాధన స్థూల శరీరస్య సర్వ కర్మణాం చ నిరవశేష క్షయే అపి స్వఫల భూత బ్రహ్మప్రాప్తి ప్రదానాయ దేవయానేన పథా ఏనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి, 'లోకవత్' - యథా లోకే సస్యాది సమృద్ధ్యర్థమ్ ఆరబ్ధే తటాకాదికే తత్ హేతుషు తత్ ఇచ్ఛాదిషు వినష్టేషు అపి తదేవ తటాకాదికమ్ అశిథిలం కుర్వన్తః తత్ర పానీయపానాది కుర్వన్తి, తద్వత్.

అథ స్యాత్ - జ్ఞానినాం సాక్షాత్కృత పరతత్త్వానాం దేహపాత సమయే కర్మణో నిరవశేష క్షయాత్ దేహపాతాత్ ఊర్ధ్వం సూక్ష్మశరీర మాత్రం గత్యర్థమ్ అనువర్తతే, సుఖ దుఃఖ అనుభవో న విద్యతే ఇతి యదుక్తమ్, తత్ న ఉపపద్యతే. వసిష్ఠ అవాన్తర తపః ప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృత పరతత్త్వానాం దేహపాతాత్ ఊర్ధ్వం దేహాన్తర సంగమః, పుత్రజన్మ విపత్త్యాది నిమిత్త సుఖ దుఃఖ అనుభవశ్చ దృశ్యతే ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి .....

385. యావదధికారమ్ అవస్థితిః ఆధికారికాణామ్. 3-3-31.

న అస్మాభిః సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాత సమయే సుకృత దుష్కృతయోః వినాశః ఉక్తః. అపి తు యేషాం జ్ఞానినాం దేహ పాతానన్తరమ్ అర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా, తేషాం దేహపాత సమయే సుకృత దుష్కృత హానిః ఉక్తా. వసిష్ఠాదీనాం తు ఆధికారికాణాం న

దేహ పాతానన్తరమ్ అర్చిరాది గతిప్రాప్తిః, ప్రారబ్ధస్య అధికారస్య అసమాప్తత్వాత్. తేషాం కర్మవిశేషేణ అధికార విశేషం ప్రాప్తానాం యావత్ అధికార సమాప్తి, తత్ ఆరమ్భకం కర్మ న క్షీయతే. ప్రారబ్ధస్య హి కర్మణో భోగాత్ ఏవ క్షయః. అతః ఆధికారికాణాం తదా ఆరమ్భకం కర్మ యావత్ అధికారమ్ అవతిష్ఠతే. అతః తేషాం న దేహపాతాత్ అనన్తరమ్ అర్చిరాది గతి ప్రాప్తిః.

ఇతి సామ్పరాయ అధికరణమ్.

95. అనియమ అధికరణమ్.

386. అనియమః సర్వేషామ్ అవిరోధః శబ్ద అనుమానాభ్యామ్. 3-3-32.

ఉపకోసలాదిషు యేషు ఉపాసనేషు అర్చిరాది గతిః శ్రూయతే, కిం తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ తయా బ్రహ్మ ప్రాప్తిః? ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసన నిష్ఠానామ్? ఇతి సంశయే, ఇతరేషు అనామ్నానాత్, "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తపః" ఇతి ఉపాసతే, "శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే" ఇతి ఇతర సకల బ్రహ్మవిద్యా ఉపస్థాపకత్వే ప్రమాణ అభావాత్ చ తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'అనియమః' ఇతి. 'సర్వేషామ్' - సర్వోపాసన నిష్ఠానాం, తయా ఏవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ ఇతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయా ఏవ గమనే హి సతి 'శబ్ద అనుమానాభ్యాం' - శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్, 'అవిరోధః' - అన్యథా విరోధః ఏవ ఇత్యర్థః. శ్రుతిః తావత్ ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం అర్చిరాది మార్గేణ సర్వ బ్రహ్మోపాసన నిష్ఠానాం గమనమాహ.

"య ఏవమేతత్ విదుః యేచ అమీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమ్ ఉపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి" ఇతి వాజసనేయకే.

“తద్య ఇత్థం విదుః యేచ ఇమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తే అర్చిషమభి సంభవన్తి” ఇతి ఛాన్దోగ్యే. “య ఇత్థం విదుః” ఇతి పఞ్చాగ్ని విద్యానిష్ఠాన్, “యే చేమే” ఇత్యాదినా శ్రద్ధా పూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాంశ్చ ఉద్దిశ్య అర్చిరాదికా గతిః ఉపదిశ్యతే. “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ”, “సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్” ఇతి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః. తపః శబ్దస్యాపి తేన ఐకార్థ్యాత్ సత్య తపః శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మ ఏవ అభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చ అన్యత్ర శ్రుతమ్ - “సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్” ఇతి ఉపక్రమ్య “శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే” ఇతి స్మృతిః అపి “అగ్నిర్జ్యోతిరహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామ్ అనేనైవ మార్గేణ గమనమ్ ఇత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః శ్రుతి స్మృతయః బహ్వ్యః సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యా సాధారణా ఇయం గతిః ప్రాప్తా ఏవ ఉపకోసల విద్యాదౌ అనూద్యతే.

ఇతి అనియమాధికరణమ్.

96. అక్షరధీ అధికరణమ్.

387. అక్షరధియాం తు అవరోధః సామాన్య తద్భావాభ్యామ్, ఔపసదవత్ తదుక్తం. 3-3-33.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్ అదీర్ఘమ్ అలోహితమ్ అస్నేహమ్ అచ్ఛాయమ్ అతమో అవాయు అనాకాశమ్ అసఙ్గమ్ అరసమ్ అగన్ధమ్ అచక్షుష్కమ్ అశ్రోత్రమ్ అవాక్ అమనో అతేజస్కమ్ అప్రాణమ్ అసుఖమ్ అమాత్రమ్ అనన్తరమ్ అబాహ్యం న తదశ్నాతి కించన... ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇతి. తథా ఆథర్వణే "అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తత్ అద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ అగోత్రమ్ అవర్ణమ్ అచక్షుశ్శ్రోత్రం తత్ అపాణిపాదమ్" ఇతి.

తత్ర సంశయః - కిమ్ ఇమే అక్షర శబ్ద నిర్దిష్ట బ్రహ్మ సంబన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చ ప్రత్యనీకతా స్వరూపాః సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు అనుసన్ధేయాః? ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? యత్ర శ్రుతాః తత్రైవ ఇతి. కుతః? విద్యాన్తరస్య రూపభూతానాం గుణానాం విద్యాన్తరస్య రూపత్వే ప్రమాణ అభావాత్, ప్రతిషేధ రూపాణామ్ ఏషామ్ ఆనన్దాదివత్ స్వరూప అవగమోపాయత్వ అభావాత్ చ. ఆనన్దాదిభిః అవగత

స్వరూపే హి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చ ధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే, నిరాలమ్బన ప్రతిషేధ అయోగాత్.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'అక్షరధియాం తు అవరోధః' ఇతి. అక్షర బ్రహ్మ సంబన్ధినీ నామ స్థూలత్వాది ధియాం సర్వ బ్రహ్మ విద్యాసు అవరోధః - సంగ్రహణమ్ ఇత్యర్థః. కుతః? 'సామాన్య తద్భావాభ్యామ్'. సర్వేషు ఉపాసనేషు ఉపాస్యస్య అక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వాత్ అస్థూలత్వాదీనాం తత్ స్వరూప ప్రతీతౌ భావాత్ చ. ఏతదుక్తం భవతి - అసాధారణ ఆకారేణ గ్రహణం హి వస్తునః గ్రహణమ్. న చ కేవలమ్ ఆనన్దాది బ్రహ్మణః అసాధారణమ్ ఆకారమ్ ఉపస్థాపయతి, ప్రత్యగాత్మని అపి ఆనన్దాదేః విద్యమానత్వాత్.

హేయ ప్రత్యనీకో హి ఆనన్దాదిః బ్రహ్మణః అసాధారణం రూపమ్. ప్రత్యగాత్మనః తు స్వతః హేయ విరహిణః అపి హేయ సంబన్ధ యోగ్యతా అస్తి. హేయ ప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మక ప్రపఞ్చ ధర్మభూత స్థూలత్వాది విపరీత రూపమ్. అతో అసాధారణ ఆకారేణ బ్రహ్మానుసన్దధతా అస్థూలత్వాది విశేషిత జ్ఞానానన్దాది ఆకారం బ్రహ్మ అనుసన్ధేయమ్ ఇతి అస్థూలత్వాదీనామ్ ఆనన్దాదివత్ బ్రహ్మ స్వరూప ప్రతీతి అన్తర్భావాత్ సర్వాసు బ్రహ్మ విద్యాసు తథా ఏవ బ్రహ్మ అనుసన్ధేయమ్ ఇతి. గుణానాం ప్రధాన అనువర్తిత్వే దృష్టాన్తమ్ ఆహ - 'ఔపసదవత్' ఇతి. యథా జామదగ్న్య చతూరాత్ర

పురోడాశి ఉపసద్గుణభూతః సామవేద పఠితః "అగ్నిర్వై హోత్రం వేః" ఇత్యాదికః మన్త్రః ప్రధాన అనువర్తితయా యాజుర్వైదికేన ఉపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే "గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాత్ ముఖ్యేన వేదసంయోగః" ఇతి.

నను, ఏవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణః ఏవ గుణిత్వాత్ గుణానాం చ ప్రధాన అనువర్తిత్వాత్, "సర్వకర్మా సర్వగన్ధః సర్వరసః" ఇత్యాదేః గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్య అపి అవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ.....

388. ఇయత్ ఆమననాత్. 3-3-34.

'ఆమననమ్' - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. అనుచిన్తనమ్. ఆమననాత్ హేతోః ఇయదేవ గుణజాతం సర్వత్ర అనుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తమ్, యత్ అస్థూలత్వాది విశేషితమ్ ఆనన్దాదికమ్. యేన గుణ జాతేన వినా బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఇతర వ్యావృత్తస్య అనుసన్ధానం న సంభవతి, తదేవ సర్వత్ర అనువర్తనీయమ్. తత్ చ ఇయదేవ ఇత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వ కర్మత్వాదయః ప్రధాన అనువర్తినో అపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

ఇతి అక్షరధ్యధికరణమ్.

97. అంతరత్వ అధికరణమ్.

389. అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః అన్యథా భేద అనుపపత్తిః ఇతి చేత్, న, ఉపదేశవత్. 3-3-35.

బృహదారణ్యకే ఉషస్త ప్రశ్నః ఏవమ్ ఆమ్నాయతే - "యత్సాక్షాత్ అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వ" ఇతి. తస్య ప్రతివచనం "యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యో అపానేన అపానితి స త ఆత్మా" ఇత్యాది. అతుష్టేన తేన పునః పృష్టః ఆహ - "న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః న మతేః మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేః విజ్ఞాతారం విజానీయాః ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరో అతో అన్యదార్తమ్" ఇతి. తథా తదనన్తరం కహోల ప్రశ్నే చ ఏవమ్ ఆమ్నాయతే - "యదేవ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మేవ్యాచక్ష్వ" ఇతి ప్రతివచనం చ. "యో అశనాయా పిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమ్ అత్యేతి ఏవం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ" ఇత్యాది "అతో అన్యదార్తమ్" ఇత్యన్తమ్ .

తత్ర సంశయ్యతే - కిమనయోః విద్యా భేదో అస్తి? న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భేదః ఇతి. కుతః? రూప భేదాత్. ప్రతివచన భేదాత్ రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్య ఏకరూప్యే అపి ప్రతివచన ప్రకారో హి భేదేన ఉపలభ్యతే. పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేన

ఉచ్యతే. పరత్ర అశనాయా పిపాసాది రహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియ బుద్ధి మనః ప్రాణ వ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మా ఉచ్యతే, పరత్ర తు తదతిరిక్తో అశనాయా పిపాసాది రహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూత గ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనః తస్య భూత గ్రామస్య సర్వస్య అన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వమ్ అపి ఉపపన్నమ్. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూత గ్రామమాత్ర అపేక్షత్వేన అపేక్షికమ్, తథా అపి తదేవ గ్రాహ్యమ్. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మ పరిగ్రహ లోభాత్ పరమాత్మ స్వీకారే ప్రతివచన భేదో న ఉపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మ విషయమ్, పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వ అపానితృత్వాది అసంభవాత్. పరం చ పరమాత్మ విషయమ్, అశనాయా(పిపాసా)ది అతీతత్వాత్.

తదిదమ్ ఆశఙ్కతే - 'అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనో అన్యథాభేద అనుపపత్తిః ఇతిచేత్' ఇతి. 'అన్తరా' - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమ ప్రతివచనం, 'భూత గ్రామవత్ స్వాత్మనః'. 'భూతగ్రామవాన్' - తదన్తరః, 'స్వాత్మా' - ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తరః ఇత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః. అన్యథా "య ప్రాణేన ప్రాణితి", "యో అశనాయా పిపాసాది అతీతః" ఇతి ప్రతివచన భేదానుపపత్తిః ఇతిచేత్-

అత్రోత్తరం- 'న' ఇతి. న విద్యాభేదః ఇత్యర్థః, ఉభయత్ర పరవిషయత్వాత్ ప్రశ్న ప్రతివచనయోః. తథా హి - "యత్ సాక్షాత్

అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి ప్రశ్నః తావత్ పరమాత్మ విషయః ఏవ. బ్రహ్మ శబ్దస్య పరమాత్మ అసాధారణత్వే అపి ప్రత్యగాత్మని అపి కదాచిత్ ఉపచరిత ప్రయోగ దర్శనాత్ తత్ వ్యావృత్త్యా పరమాత్మ ప్రతిపత్త్యర్థం యత్ సాక్షాత్ బ్రహ్మ ఇతి విశేషణం క్రియతే. అపరోక్షత్వమ్ అపి - సర్వదేశ సర్వకాల సమ్బన్ధిత్వమ్ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి అనన్తత్వేన అవగతస్య పరమాత్మనః ఏవ ఉపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమ్ అపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః" ఇత్యారభ్య, "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరః" ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మనః ఏవ సంభవతి. ప్రతివచనమ్ అపి తథా ఏవ పరమాత్మ విషయమ్ "యః ప్రాణేన ప్రాణితి" ఇతి నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మనః ఏవ, ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్తౌ ప్రాణనం ప్రతి, కర్తృత్వ అభావాత్.

ఏవమ్ అజానతః ఉషస్తేన ప్రాణనే కర్తృత్వ మాత్రమ్ ఉక్తం మన్వానేన ప్రత్యగాత్మనః అపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పృష్టన్తం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మానమ్ ఆహ - "న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః" ఇత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శన శ్రవణ మనన విజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేన ఉక్తః - ఇతి న మన్వీథాః, తస్య సుషుప్తి మూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదేః అకర్తృత్వాత్. "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో

న స్యాత్" ఇతి సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వం హి పరమాత్మనః ఏవ అన్యత్ర శ్రుతమ్. అతః పూర్వప్రశ్న ప్రతివచనే పరమాత్మ విషయే. ఏవమ్ ఉత్తరే అపి, అశనాయాది అతీతత్వస్య పరమాత్మ అసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర "అతో అన్యదార్తమ్" ఇతి ఉపసంహారశ్చ ఏకరూపః. ప్రశ్న ప్రతివచనా వృత్తిస్తు కృత్స్న ప్రాణి ప్రాణన హేతోః. పరస్య బ్రహ్మణో అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్త మాహ - 'ఉపదేశవత్' ఇతి.

యథా సద్విద్యాయాం "ఉత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః" ఇతి ప్రక్రాన్తే సదుపదేశే "భగవాంస్త్వేవమేతత్ బ్రవీతు" ఇతి "భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయతు" ఇతి ప్రశ్నస్య, "ఏషో అణిమా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమ్" ఇతి ప్రతివచనస్య చ భూయః భూయః ఆవృత్తిః సతో బ్రహ్మణః తత్తత్ మాహాత్మ్య విశేష ప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే, తద్వత్. అతః ఏకస్యైవ సర్వాన్తర భూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్న ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనేన రూపైక్యాత్ విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యద్యపి ఉభే ప్రశ్న ప్రతివచనే పరబ్రహ్మ విషయే, తథాపి విద్యాభేదో అవర్జనీయః, ఏకత్ర సర్వప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వేన ఉపాస్యమ్, ఇతరత్ర అశనాయాది అతీతత్వేన ఇత్యుపాస్య, గుణభేదేన రూపభేదాత్, ప్రష్టృ భేదాత్ చ, పూర్వత్ర

హి ఉషస్తః ప్రష్టా, ఉత్తరత్ర కహోలః ఇతి. తత్రాహ.....

390. వ్యతిహారో విశింషన్తి హి ఇతరవత్. 3-3-36.

న అత్ర విద్యాభేదః, ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్ ఏకరూపార్థ విషయాభ్యామ్ ఏకేన చ విధి పదేన ఏక వాక్యత్వ ప్రతీతేః. ప్రశ్న ద్వయం తావత్ సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయమ్. ద్వితీయే ప్రశ్నే "యదేవ సాక్షాత్ అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి ఏవకారశ్చ పూర్వత్ర ఉషస్తేన పృష్ట గుణ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయత్వం కహోల ప్రశ్నస్య అవధారయతి. ప్రతి వచనం చ ఉభయత్ర "స త ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయమ్ ఏకరూపమ్ ఏవ. విధి ప్రత్యయశ్చ ఉత్తరత్ర ఏవ దృశ్యతే "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇతి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మైక విషయత్వే ద్వయోః అవ(గ)ధృతే సతి ఏకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మ విశిష్టే బ్రహ్మణి ఉపాస్యే ఉషస్త కహోలయోః ఇతరేతర బుద్ధి వ్యతిహారః కర్తవ్యః.

ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనః బ్రహ్మణః సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ విషయా బుద్ధిః, సా కహోలేన అపి ప్రష్టా కార్యా. యా చ కహోలస్య తస్యైవ బ్రహ్మణః అశనాయాది అతీతత్వ విషయా బుద్ధిః సా ఉషస్తేన అపి కార్యా. ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవ వ్యావృత్తిః అవ(గ)ధృతా భవతి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మానం

ప్రత్యగాత్మనః వ్యావృత్తమ్ అవగమయితుం సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్ ఏవ ఉపాస్య గుణః, ప్రాణన హేతుత్వాదయః తు తస్య ఉపపాదకాః న ఉపాస్యాః.

నను, ఉపాస్య గుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్ ఏవ చేత్, ప్రాణన హేతుత్వస్య అశనాయాది అతీతత్వస్య చ ప్రష్టోః వ్యతిహృత్య అనుసన్ధానం కిమర్థమ్? తదుచ్యతే. సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాత్ వ్యావృత్తే బ్రహ్మణి ఉషస్తేన అవగతే సతి కహోలేన జీవస్య సర్వాత్మనా అసంభావితేన స్వభావ విశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్తో అనుసన్ధేయః ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః. యాజ్ఞవల్క్యః అపి తదభిప్రాయమ్ అభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనో అసంభావితమ్ అశనాయాది ప్రత్యనీకత్వమ్ ఉక్తవాన్. అతశ్చ ఉపాస్యస్య వ్యావృత్తి ప్రతీతి సిద్ధ్యర్థమ్ ఉభాభ్యాం పరస్పర బుద్ధి వ్యతిహారః కర్తవ్యః. 'ఇతరవత్' - యథా ఇతరత్ర సద్విద్యాయాం భూయో భూయః ప్రశ్నైః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే, న పునః పూర్వ ప్రతిపన్నాత్ గుణాత్ గుణాన్తర విశిష్టతయా ఉపాస్యం ప్రతిపాద్యతే, తద్వత్.

తత్రాపి ప్రశ్న ప్రతివచన భేదే సతి కథమ్ ఐక్యమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ.....

391. సైవ హి సత్యాదయః. 3-3-37.

'సైవ హి' - సత్ శబ్దాభిహితా పరమ కారణభూతా పరా దేవతా ఏవ "సేయం దేవతైక్షత", "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి ప్రకృతౌ "యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి" ఇత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషు ఉపపాద్యతే. యతః "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా" ఇతి ప్రథమ పర్యాయ ఉదితాః సత్యాదయః సర్వేషు పర్యాయేషు ఉపపాద్య ఉపసంహ్రియన్తే.

కేచిత్ తు "వ్యతిహారో విశింషన్తి హి ఇతరవత్", "సైవ హి సత్యాదయః" ఇతి సూత్ర ద్వయమ్ అధికరణ ద్వయం వర్ణయన్తి. తత్ర పూర్వేణ "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే", "తద్యో అహం సో అసౌ యో అసౌ సో అహమ్" ఇతి వాక్యే జీవపరయోః వ్యతిహార అనుసన్ధానం ప్రతిపాద్యతే ఇతి ఉచ్యతే ఇత్యాహుః. తత్ "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం ... తత్త్వమసి" ఇతి అవగత సర్వాత్మభావ విషయత్వాత్ అస్య వాక్యస్య న అత్ర ప్రతిపాదనీయమ్ అపూర్వమ్ అస్తి ఇతి అనాదరణీయమ్. తత్తు వక్ష్యతే - "ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ" ఇతి. న చ సర్వాత్మత్వ అనుసన్ధాన అతిరేకేణ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వ అనుసన్ధానం, జీవే చ పరబ్రహ్మత్వ అనుసన్ధానం తథ్యం సంభవతి.

ఉత్తరేణ చ సూత్రేణ "స యో హ వై తన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్యప్రతిపాదితస్య సత్య ఉపాసనస్య "తత్ యత్ సత్యమ్ అసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మండలే పురుషోయశ్చాయం దక్షిణే అక్షన్" ఇత్యాది వాక్య ప్రతిపాదిత ఉపాసనస్య చ ఐక్యం ప్రతిపద్యతే ఇతి, తదపి అయుక్తమ్. ఉత్తర వాక్యే అక్షి ఆదిత్య స్థాన భేదేన విద్యా భేదస్య పూర్వమేవ "న వా విశేషాత్" ఇత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. న చ ద్వయోః అనయోః వ్యాహృత్యాది శరీరకత్వేన రూపవతోః "హన్తి పాప్మానం జహాతి చ య ఏవం వేద" ఇతి పృథక్ సంయోగ చోదనావతోః ద్వయోః ఉపాసనయోః "స యో హ వై తన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి జయతి ఇమాన్ లోకాన్" ఇతి సంయోగ రూపాది మత్తయా నిరపేక్షేణ పూర్వేణ ఏకేన ఉపాసనేన అభేదః సంభవతి. న చ "హన్తి పాప్మానం జహాతి" ఇతి గుణ ఫల అధికారత్వమ్, ప్రమాణ అభావాత్. పూర్వేణ ఏక విద్యాత్వం ప్రమాణమ్ ఇతి చేత్, న. ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వే నిశ్చితే పూర్వ ఫలస్యైవ ప్రధాన ఫలత్వేన ఉత్తరయోః ఫలయోః గుణ ఫలత్వమ్, తయోః గుణఫలత్వే నిశ్చితే సతి సంయోగ భేద అభావాత్ పూర్వేణ విద్యైక్యమ్ ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్ ఇతి. ఏవమాదిభిః యథోక్త ప్రకారమ్ ఏవ సూత్రద్వయమ్.

ఇతి అన్తరత్వాధికరణమ్.

98. కామాది అధికరణమ్.

392. కామాది ఇతరత్ర తత్ర చ ఆయతనాదిభ్యః. 3-3-38.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్ అన్తరాకాశః తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యం" ఇత్యాది. వాజసనేయకే చ "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్ శేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమ్ అనయోః విద్యాభేదః? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భేదః ఇతి. కుతః? రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక విశిష్ట ఆకాశః ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే. వాజసనేయకే తు ఆకాశే శయానః వశిత్వాది గుణ విశిష్టః ఉపాస్యః ప్రతీయతే. అతో రూపభేదాత్ విద్యా భేదః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - న భేదః ఇతి. కుతః? రూప అభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవ హి రూపమ్. వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్య కామాది విశిష్టమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్ అవగమ్యతే? 'ఆయతనాదిభ్యః'. హృదయ ఆయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిః తావత్ ఉభయత్ర సా ఏవ విద్యా ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్య శ్రుతస్య గుణాష్టక అన్యతమ భూతస్య సత్య సఙ్కల్పత్వస్య విశేషాః

ఏవ ఇతి సత్య సఙ్కల్పత్వ సహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామ్ అపహతపాప్మత్వ పర్యన్తానాం సద్భావమ్ అవగమయన్తి. అతో రూపం న భిద్యతే. సంయోగోఽపి "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "అభయం వై బ్రహ్మ భవతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూపో న భిద్యతే. ఆకాశ శబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మ విషయః ఇతి "దహర ఉత్తరేభ్యః" ఇత్యత్ర నిర్ణీతమ్. వాజసనేయకే తు ఆకాశే శయానస్య వశిత్వాది శ్రవణాత్ తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధార అభిధాయినః ఆకాశ శబ్దస్య "తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమ్" ఇతి హృదయ అన్తర్గతస్య సుషిర శబ్ద వాచ్యస్య ఆకాశస్య అభిధాయకత్వమ్ అవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యదుక్తం "వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిః సహ సత్యకామత్వాది సద్భావః అవగమ్యతే ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. వశిత్వాదీనామ్ ఏవ తత్ర పరమార్థతః సద్భావ అభావాత్. తత్ అభావశ్చ "మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోః స మృత్యుమ్ ఆప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, ఏకధైవ అనుద్రష్టవ్యమ్ ఏతద ప్రమేయం ధ్రువమ్" ఇతి ప్రకృతేన వాక్యేన "స ఏష నేతి నేతి ఆత్మా" ఇతి ఉత్తరేణ చ ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వ ప్రతీతేః అవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయః అపి స్థూలత్వ అణుత్వవత్ నిషేధ్యాః ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే అపి సత్యకామత్వాదయః న బ్రహ్మణః పారమార్థికాః గుణాః ఉచ్యన్తే. అతో అపారమార్థికత్వాత్ ఏవం జాతీయకానాం

గుణానాం మోక్షార్థేషు ఉపాసనేషు లోపః ఇతి. తత్రాహ.....

393. ఆదరాత్ అలోపః. 3-3-39.

బ్రహ్మ గుణత్వేన ప్రమాణాన్తర అప్రాప్తానాం గుణానామ్ ఏషాం సత్యకామత్వాదీనాం "తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః", "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుః విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇత్యాదిభిః అనయోః శ్రుత్యోః అన్యాసు చ మోక్షార్థ ఉపాసన ఉపాస్య బ్రహ్మ గుణత్వేన సాదరమ్ ఉపదేశాత్ ఏషామ్ 'అలోపః', అపి తు ఉపసంహారః ఏవ కార్యః.

ఛాన్దోగ్యే తావత్ "తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి సత్యకామత్వాది గుణ విశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనమ్ అభిధాయ, "అథ య ఇహాత్మానమ్ అననువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు అకామచారో భవతి" ఇతి అవేదన నిన్దా క్రియమాణా గుణ విశిష్ట వేదనస్య ఆదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః". "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః" ఇతి భూయః భూయః ఐశ్వర్య ఉపదేశాత్ గుణేషు ఆదరః ప్రతీయతే. ఏవమ్ అన్యత్రాపి. న

చ మాతాపితృ సహస్రేభ్యో అపి వత్సల తరం శాస్త్రం ప్రతారకవత్ అపారమార్థికాన్ నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తర అప్రతిపన్నాన్ ఆదరేణ ఉపదిశ్య, సంసారచక్ర పరివర్తనేన పూర్వమేవ బంభ్రమ్యమాణాన్ ముముక్షూన్ భూయో అపి భ్రమయితుమ్ అలమ్. "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన", "ఏకధైవ అనుద్రష్టవ్యమ్" ఇతి తు సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాత్ ఏకధా అనుదర్శనం విధాయ అబ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధ నానాత్వ దర్శనం నిషేధతి ఇత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః.

"స ఏష నేతి నేత్యాత్మా" ఇత్యత్ర చ ఇతి శబ్దేన ప్రమాణాన్తర ప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మ ఇతి సర్వాత్మ భూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చ విలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చ అనన్తరమ్ ఉపపాదయతి. "అగ్రాహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతి" ఇతి. ప్రమాణాన్తర గ్రాహ్య విసజాతీయత్వాత్ ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే. విశరణీయ విసజాతీయత్వాత్ న విశీర్యతే. ఏవమ్ ఉత్తరత్ర అనుసన్ధేయమ్. ఛాన్దోగ్యే అపి "నాస్య జరయా తజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యతే ఏతత్ సత్యం బ్రహ్మపురమ్ అస్మిన్ కామాః సమాహితాః" ఇతి సర్వ విసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే.

నను, ఏవమపి "తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి

ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతి" ఇత్యాదినా సత్యకామాది గుణ విశిష్ట వేదనస్య సాంసారిక ఫల సంబన్ధ శ్రవణాత్ ముముక్షోః బ్రహ్మ ప్రేప్సోః న సగుణం బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్. పరవిద్యా ఫలం చ "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతీదమేవ. అతః సత్యకామత్వాదయః బ్రహ్మ ప్రేప్సోః న ఉపసంహార్యాః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.....

394. ఉపస్థితే అతః తత్ వచనాత్. 3-3-40.

'ఉపస్థితిః' - ఉపస్థానమ్, బ్రహ్మ ఉపసంపత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మ ఉపసంపన్నే సర్వబన్ధ వినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణ అభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని, 'అత' ఏవ - ఉపసంపత్తేః ఏవ హేతోః సర్వేషు లోకేషు కామచారః ఉచ్యతే. "పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే, స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః, స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్ ఇదం శరీరమ్", "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి తదేతత్ చతుర్థే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యతే. అతః సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్త ఉపభోగ్య ఫలత్వాత్ ముముక్షోః సత్యకామత్వాదయః గుణాః ఉపసంహార్యాః.

ఇతి కామాద్యధికరణమ్.

99. తత్ నిర్ధారణ అనియమ అధికరణమ్.

395. తత్ నిర్ధారణ అనియమః తత్ దృష్టేః, పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్. 3-3-41.

"ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇత్యాదీని కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణి ఉపాసనాని కర్మాఙ్గ భూత ఉద్గీథాది ముఖేన పర్ణతాదివత్ కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢ అనుష్ఠానాని ఇతి ఉద్గీథాది ఉపాసన సంబన్ధినః, "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి వర్తమాన నిర్దేశస్య పర్ణతాది సంబన్ధ్యపాపశ్లోక శ్రవణవతః పృథక్ ఫలత్వ కల్పన అయోగాత్ క్రతుషు నియమేన ఉపసంహార్యాణి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'తత్ నిర్ధారణ అనియమః' ఇతి. నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన మనసా అవస్థాపనమ్, ధ్యానమ్ ఇత్యర్థః. తత్ నిర్ధారణ అనియమః - కర్మసు ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ అనియమః, కుతః? 'తత్ దృష్టేః'. ఉపలభ్యతే హి ఉపాసన అనుష్ఠాన అనియమః, "తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతత్ ఏవం వేద యశ్చ న వేద" ఇతి అవిదుషః అపి అనుష్ఠాన వచనాత్. న చ అఙ్గత్వే సతి ఉపాసనస్య అనుష్ఠాన అనియమః ఉపపద్యతే. ఏవమ్ ఉపాసనస్య అనఙ్గత్వే నిశ్చితే సతి ఉపాసన విధేః ఫలాకాఙ్క్షాయాం రాత్రి సత్ర న్యాయేన వీర్యవత్తరత్వం కర్మఫలాత్

పృథక్ భూతమ్ ఏవ ఫలమితి అవగమ్యతే. కిమిదం వీర్యవత్తరత్వమ్? కర్మ ఫలస్య ఏవ అప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతే హి కర్మఫలం ప్రబల కర్మాన్తర ఫలేన తావన్తం కాలమ్. తత్ అభావో అప్రతిబన్ధః. స హి అప్రతిబన్ధః కర్మ ఫలాత్ స్వర్గాది లక్షణాత్ పృథక్ భూతమ్ ఏవ ఫలమ్. తదిదమ్ ఉచ్యతే - 'పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్' ఇతి. అతః కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణామ్ అపి పృథక్ ఫలత్వాత్ గోదోహనాదివత్ కర్మసు ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ అనియమేన ఉపసంహారః.

ఇతి తన్నిర్ధారణానియమ అధికరణమ్.

100. ప్రదాన అధికరణమ్.

396. ప్రదానవత్ ఏవ తత్ ఉక్తమ్. 3-3-42.

దహర విద్యాయాం "తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" ఇతి దహర ఆకాశస్య పరమాత్మనః ఉపాసనమ్ ఉక్త్వా "ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" ఇతి గుణానామ్ అపి పృథక్ ఉపాసనం విహితమ్. తత్ర సంశయః - గుణ చిన్తనే అపి తత్తద్గుణ విశిష్టతయా దహరస్యాత్మనః చిన్తనమ్ ఆవర్తనీయమ్? ఉత న? ఇతి. దహరాకాశస్య ఏవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం గుణిత్వాత్ తస్య చ సకృదేవ అనుసన్ధాతుం శక్యత్వాత్ గుణార్థం తత్ చిన్తనం న ఆవర్తనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ప్రదానవత్ ఏవ' ఇతి. ప్రదానవత్ ఆవర్తనీయమ్ ఏవ ఇత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశః ఏక ఏవ అపహతపాప్మత్వాది గుణానాం గుణీ, స చ ప్రథమం చిన్తితః, తథా అపి స్వరూప మాత్రాత్ గుణ విశిష్ట ఆకారస్య భిన్నత్వాత్ "అపహతపాప్మా విజరః" ఇత్యాదినా గుణ విశిష్టతయా చ ఉపాస్యత్వేన విహితత్వాత్ పూర్వం స్వరూపేణ అనుసంహితస్య అపహతపాప్మత్వాది విశిష్టతయా అనుసన్ధానార్థమ్ ఆవృత్తిః కర్తవ్యా. యథా "ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమ్ ఏకాదశ కపాలం నిర్వపేత్", "ఇన్ద్రాయ అధిరాజాయ", "ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే" ఇతి ఇన్ద్రస్య ఏవ

రాజత్వాది గుణవిశిష్టత్వే అపి తత్తత్ గుణ సమ్బన్ధి ఆకారస్య భిన్నత్వాత్ ప్రదాన ఆవృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సాఙ్కర్షణే "నానా వా దేవతా పృథక్త్వాత్" ఇతి.

ఇతి ప్రదానాధికరణమ్.

101. లిఙ్గభూయస్త్వ అధికరణమ్.

397. లిఙ్గభూయస్త్వాత్ తత్ హి బలీయః తదపి. 3-3-43.

తైత్తిరీయాః దహరవిద్యా అనన్తరమ్ అధీయతే "సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వ శంభువమ్, విశ్వం నారాయణం దేవమ్ అక్షరం పరమం ప్రభుమ్" ఇత్యారభ్య "సో అక్షరః పరమస్స్వరాట్" ఇత్యన్తమ్. తత్ర సంశయః - కిం పూర్వ ప్రకృత విద్యయా ఏక విద్యాత్వేన తత్ ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్ అనేన క్రియతే? ఉత సర్వ వేదాన్త ఉదిత పరవిద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్? ఇతి. కిం యుక్తమ్? దహర విద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్ ఇతి. కుతః? ప్రకరణాత్.

పూర్వస్మిన్ అనువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా. "దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మ భూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్, తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః తస్మిన్యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి. అస్మింశ్చ అనువాకే "పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమ్" ఇత్యాదినా హృదయ పుణ్డరీక అభిధానమ్ అస్య నారాయణ అనువాకస్య దహర విద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థత్వమ్ ఉపోద్బలయతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'లిఙ్గభూయస్త్వాత్' ఇతి. అస్య

నిఖిల పరవిద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథా హి - పరవిద్యాసు అక్షర, శివ, శమ్భు, పరబ్రహ్మ, పరజ్యోతిః, పరతత్త్వ, పరమాత్మాది శబ్ద నిర్దిష్టమ్ ఉపాస్యం వస్తు ఇహ తైః ఏవ శబ్దైః అనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే. భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతాన్ అనూద్య నారాయణత్వ విధాన భూయస్త్వం నారాయణః ఏవ సర్వ విద్యాసు ఉపాస్యమ్ అస్థూలత్వాది విశేషిత ఆనన్దాది గుణకం పరబ్రహ్మ ఇతి విశేష నిర్ణయే భూయః - బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గ శబ్దః చిహ్న పర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమ్ అస్తి ఇత్యర్థః. తత్ హి ప్రకరణాత్ బలీయః. తదపి ఉక్తం ప్రథమకాణ్డే "శ్రుతి లిఙ్గ వాక్య ప్రకరణ స్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పర దౌర్బల్యమ్ అర్థ విప్రకర్షాత్" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తమ్ - "పద్మకోశ ప్రతీకాశమ్" ఇత్యాది వచనం దహర శేషత్వమ్ అస్య ఉపోద్బలయతి ఇతి, తత్ న. బలీయసా ప్రమాణేన సర్వ విద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థత్వే అవధృతే సతి దహర విద్యాయామ్ అపి తస్యైవ నారాయణస్య ఉపాస్యత్వేన తద్వచన ఉపపత్తేః. న చ "సహస్రశీర్షమ్" ఇత్యాది ద్వితీయా నిర్దేశేన పూర్వానువాక ఉదిత ఉపాసినా సమ్బన్ధః శఙ్కనీయః. "తస్మిన్ యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి ఉపాసి గతేన 'కృత్' ప్రత్యయేన ఉపాస్యస్య కర్మణో అభిహితత్వాత్ తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః.

“విశ్వమేవేదం పురుషః”, “తత్త్వం నారాయణః పరః”ఇత్యాది ప్రథమా నిర్దేశాత్ చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. “అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః”, “తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః, స బ్రహ్మా స శివః సేన్ద్రః సోక్షరః పరమస్వరాట్” ఇతి నిర్దేశైః సర్వస్మాత్ పరో నారాయణః ఏవ సర్వత్ర ఉపాస్యః ఇతి నిర్ణీయమానత్వాత్ చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా ఇతి నిశ్చీయతే.

ఇతి లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్.

102. పూర్వవికల్ప అధికరణమ్.

398. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్. 3-3-44.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనః చిదాదయః అగ్నయః శ్రూయన్తే "మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితః చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితో అగ్నిచితః" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమ్ ఏతే మనశ్చిదాదయః సాంపాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః? ఆహోస్విత్ విద్యామయ క్రతు అనుప్రవేశేన విద్యారూపాః ఏవ? ఇతి విషయే క్రియారూపత్వం తావదాహ - 'పూర్వ వికల్పః' ఇత్యాదినా.

చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామ్ ఏషాం మనశ్చిదాదీనాం క్రతు అనుప్రవేశ సాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతు విధ్యభావాత్ పూర్వత్ర "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదినా ఇష్టక చితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయ క్రతు అవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతు సన్నిధానాత్ తత్ప్రకరణ గృహీతాః మనశ్చిదాదయః తేన ఇష్టక చితేన అగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపాః ఏవ స్యుః. విద్యా రూపాణామ్ అపి క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియా రూపత్వం మానస గ్రహవత్ ఉపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమే అహని మానస గ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణ ఆసాదన స్తోత్ర శస్త్ర ప్రత్యాహరణ భక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయ క్రతు

అఙ్గతయా క్రియారూపత్వం, తథా ఇహాపి.

399. అతిదేశాత్ చ. 3-3-45.

ఇతశ్చ ఇష్టకచితేన అగ్నినా మనశ్చిదాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చ అవగమ్యతే. "తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వః" ఇతి పూర్వస్య ఇష్టకచితస్యాగ్నేః వీర్యం మనశ్చిదాదిషు అతిదిశ్యతే. తేన తుల్య కార్యత్వాత్ వికల్పః తతశ్చ ఇష్టకచితవత్ తత్క్రతు నిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చిదాదయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః ఏవ ఇతి .

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.....

400. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ దర్శనాత్ చ. 3-3-46.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చిదాదయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః ఏవ ఇతి, నైతత్ అస్తి. విద్యారూపాః ఏవ ఏతే. విద్యారూప క్రతు అన్వయినః ఇత్యర్థః. కుతః? 'నిర్ధారణాత్ దర్శనాత్ చ'.

నిర్ధారణం తావత్ "తే హైతే విద్యాచితః ఏవ విద్యయా హై వై త ఏవం విదశ్చితా భవన్తి" ఇతి. వాఙ్మనః చక్షురాది వ్యాపారాణామ్ ఇష్టకాదివత్ చయన అనుపపత్తేః మనసా సంపాదిత అగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధే అపి "విద్యాచితః ఏవ విద్యయా హై వై తే"

ఇతి చ అవధారణం విద్యామయ క్రతు అన్వయేవ విద్యారూపత్వ జ్ఞాపనార్థమ్ ఇతి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చ అత్రైవ ఏషాం శేషీ విద్యారూపః క్రతుః "తే మనసైవ అధీయన్త మనసైవ అచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసా అస్తువన్త మనసా ఆశంసన్ యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కించ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమ్ అక్రియత" ఇతి.

ఇష్టకచితేషు అగ్నిషు యత్ క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియత, తన్మనో నిర్వర్త్యేషు మనశ్చిదాది అగ్నిషు మనోమయమ్ ఏవ అక్రియతే ఇతి వచనాత్ క్రతుః అపి విద్యామయః అత్ర ప్రతీయతే.

నను, అత్ర విధిపద అశ్రవణాత్ ఫల సంబన్ధ అప్రతీతేః చ ఇష్టక చితాగ్ని ఉపస్థాపిత క్రియామయ క్రతు ప్రకరణాత్ విద్యామయ క్రతు అన్వయేన విద్యారూపతా ఏషాం బాధ్యతే. న ఇత్యాహ.....

401. శ్రుత్యాది బలీయస్త్వాత్ చ న బాధః. 3-3-47.

శ్రుతి లిఙ్గ వాక్యానాం ప్రకరణాత్ బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాది అవగతః క్రతుః ఏషాం తత్ అన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిః తావత్ "తే హైతే విద్యాచితః ఏవ" ఇతి. తాం వివృణోతి "విద్యయా హై వై త ఏవం విదశ్చితా భవన్తి" ఇతి. విద్యయా- విద్యామయేన క్రతునా, సంబద్ధాః మనశ్చిదాదయః చితాః భవన్తి ఇత్యర్థః. "తాన్ హైతాని ఏవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని

చిన్వన్త్యపి స్వపతః" ఇతి లిఙ్గమ్. వాక్యం చ "ఏవంవిదే చిన్వన్తి" ఇతి. సమభివ్యాహారో వాక్యమ్. ఏవంవిదే - విద్యామయ క్రతుమతే, సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తి ఇత్యర్థః. సర్వభూత కర్తృకం సర్వకాల వ్యాపి చయనం మనసా సంపాదితం పరిమిత కర్తృకాల క్రియామయ ఇష్టకచిత కార్య ద్వారేణ క్రతు అనుప్రవేశ సంభవమ్ అలభమానం విద్యామయ క్రతు అనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి.

యత్ చ ఇదమ్ ఉక్తమ్ - విధి ప్రత్యయ అశ్రవణాత్ ఫల సంబన్ధ అప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్ క్రతోః అన్యో అత్ర విద్యామయః క్రతుః న సంభవతి ఇతి. తత్రాహ....

402. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తర పృథక్త్వవత్ దృష్టః చ తదుక్తమ్. 3-3-48.

ఇష్టకచిత అన్వయినః క్రియామయాత్ క్రతోః విద్యామయో అయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వ హేతుభ్యో అవగమ్యతే. అనుబన్ధాః - యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహ స్తోత్ర శస్త్రాదయః "మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసా అస్తువన్త మనసా ఆశంసన్" ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆది శబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తాః గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిః సానుబన్ధైః విద్యామయ క్రతుః పృథక్ అవగమ్యతే ఇత్యర్థః. "ప్రజ్ఞాన్తర పృథక్త్వవత్". యథా 'ప్రజ్ఞాన్తరం' - దహర విద్యాది క్రియామయాత్ క్రతోః పృథక్భూతం శ్రుత్యాదిభిః అవగమ్యతే. ఏవమ్ అయమ్ అపి. ఏవం చ

అనుబన్ధాదిభిః పృథక్భూతే విద్యామయే యజ్ఞే అవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చ అనువాద సరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం "వచనాని తు అపూర్వత్వాత్" ఇతి. ఫలం చ "తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావాన్ అసౌ పూర్వః" ఇతి అతిదేశాత్ స్వ క్రతు ద్వారేణ ఇష్టకచితస్య అగ్నేః యత్ఫలమ్, తదేవ మనశ్చిదాదీనామ్ అపి స్వక్రతు ద్వారేణ ఫలమ్ ఇత్యవగమ్యతే.

యత్పునః అతిదేశేన తుల్య కార్యత్వ అవగమాత్ క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశో అవగమ్యతే ఇత్యుక్తమ్, తత్రాహ.....

403. న సామాన్యాత్ అపి ఉపలబ్ధేః మృత్యువత్ న హి లోకాపత్తిః. 3-3-49.

న అవశ్యమ్ అతిదేశాత్ అవాన్తర వ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యమ్, యేన క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశః ఏషాం స్యాత్, యస్మాత్ కస్మాత్ చిత్ సామాన్య మాత్రాత్ అతిదేశ ఉపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి "స ఏష ఏవ మృత్యుః య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః" ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాది సామాన్య మాత్రాత్ అతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డల పురుషస్య మృత్యువత్ తత్ 'లోకాపత్తిః'- తద్దేశ ప్రాప్తిః అపి భవతి. ఏవమ్ ఇహాపి మనశ్చిదాదీనామ్ ఇష్టకచితాగ్నివత్ భావ అతిదేశమాత్రేణ ఇష్టకచితాగ్ని దేశ రూప క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన అపి న భవితవ్యమ్. అతః ఇష్టక

చితాగ్నేః స్వక్రతు ద్వారేణ యత్ఫలం తదేవ మనశ్చిదాదీనామ్ అపి విద్యామయ క్రతు ద్వారేణ ఫలమ్ ఇత్యతిదేశాత్ అవగమ్యతే.

404. పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం, భూయస్త్వాత్ తు అనుబన్ధః. 3-3-50.

పరేణ చ బ్రాహ్మణేన అస్యాపి మనశ్చిదాది అభిధాయినః 'శబ్దస్య తాద్విధ్యం' - తద్విధత్వం, విద్యామయ ప్రతిపాదిత్వమ్ అవగమ్యతే. పరేణ హి బ్రాహ్మణేన "అయం వా వ లోక ఏషో అగ్నిశ్చితః, తస్యాప ఏవ పరిశ్రితః" ఇత్యాదినా "స యో హై తదేవం వేద లోకం పృణామేవం (పృణానామేవం) భూతమేతత్ సర్వమభిసంపద్యతే" ఇతి పృథక్ ఫలా విద్యా ఏవ విధీయతే. తథా వైశ్వానర విద్యాదౌ చ విద్యా ఏవ విధీయతే. అతో అగ్ని రహస్యస్య క్రియైక విషయత్వం నాస్తి, ఏవం తర్హి విద్యామయాః మనశ్చిదాదయః బృహదారణ్యకే అనుబద్ధవ్యాః కిమర్థమ్ ఇహ అనుబధ్యన్తే?

తత్ర ఉచ్యతే - 'భూయస్త్వాత్ తు అనుబన్ధః' ఇతి. మనశ్చిదాదిషు సమ్పాదనీయానామ్ అగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్ తత్ సన్నిధౌ ఇహ అనుబన్ధః కృతః.

ఇతి పూర్వవికల్పాధికరణమ్.

---

103. శరీరే భావ అధికరణమ్.

405. ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్. 3-3-51.

సర్వాసు పరవిద్యాసు ఉపాస్య ఉపాసన స్వరూపవత్ ఉపాసక స్వరూపస్య అపి జ్ఞాతవ్యత్వమ్ ఉక్తమ్ "త్రయాణామ్ ఏవ చ ఏవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ" ఇతి. వక్ష్యతి చ అస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేన అనుసన్ధానమ్ "ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ" ఇతి. కిమ్ అయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తా ఇహ అముత్ర సఞ్చార క్షమో అనుసన్ధేయః? ఉత ప్రజాపతి వాక్య ఉదిత అపహతపాప్మత్వాది స్వరూపః? కిం యుక్తమ్? జ్ఞాతృత్వాది ఆకార మాత్రః ఇతి ఏకే మన్యన్తే. కుతః? అస్య ఉపాసకస్య ఆత్మనః శరీరే భావాత్, ఆత్మనః శరీరే వర్తమానస్య తాదృశమ్ ఏవ రూపమ్.

తావతా ఏవ అనుసన్ధానేన తత్ ఫల సిద్ధి ఉపపత్తేః చ. న హి కర్మసు అధికృతానాం స్వర్గాది ఫలార్థినాం జ్ఞాతృత్వాది అతిరేకేణ ఫలానుభవ దశాయాం యాదృశం రూపం, తాదృశం రూపం సాధనానుష్ఠాన దశాయామ్ అనుసన్ధాతవ్యమ్. తావతా ఏవ సాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయోః సిద్ధేః, అతిరిక్త అనుసన్ధానే ప్రయోజన అభావాత్. తత్ అవిశేషాత్ ఇహాపి తథా ఏవ. నను చ, అత్ర "యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి

విశేష వచనాత్ అపహత పాప్మత్వాది ఆకారః ఏవ అనుసన్ధాతవ్యః ఇతి అవగమ్యతే. నైవమ్ "తం యథా యథోపాసతే" ఇతి ఉపాస్య విషయత్వాత్ తస్య.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.........

406. వ్యతిరేకః తద్భావ భావిత్వాత్, న తు ఉపలబ్ధివత్. 3-3-52.

న తు ఏతదస్తి, యత్ జ్ఞాతృత్వాది ఆకారః ఏవ అనుసన్ధేయః ఇతి. అస్య ఆత్మనః సంసార దశాయాః మోక్ష దశాయాం యో వ్యతిరేకః, సో అపహతపాప్మత్వాదికః అనుసన్ధేయః. అస్య మోక్ష దశాయాం యాదృశం రూపం, తాదృక్ రూపః ఏవ ఉపాసన వేలాయామ్ ఆత్మానుసన్ధేయః ఇత్యర్థః. కుతః? 'తద్భావ భావిత్వాత్' - తద్రూప ఆపత్తేః. "యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి", "తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి" ఇతి యథా ఉపాసనమేవ హి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. న చ పరస్వరూప మాత్ర విషయమ్ ఏవ ఇదమ్ ఇతి వక్తుం శక్యతే, ప్రత్యగాత్మనః అపి ఉపాస్యభూత పరబ్రహ్మ శరీరతయా ఉపాస్య కోటి నిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతి వాక్య ఉదిత అపహతపాప్మత్వాది గుణక ప్రత్యగాత్మ శరీర పరమాత్మ ఉపాసనస్య తథా రూపమేవ ప్రాప్యమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. అత ఏవ "ఏవం క్రతుర్హ్వాముం లోకం ప్రేత్య అభిసంభవితాస్మి" ఇత్యుచ్యతే. తస్మాత్ ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారః ఏవ అనుసన్ధేయః.

'ఉపలబ్ధివత్'- బ్రహ్మ ఉపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మ ఉపలబ్ధిః విహితా యథావస్థిత బ్రహ్మ స్వరూప విషయా, తథా ఆత్మోపలబ్ధిః అపి యథావస్థిత ఆత్మ స్వరూప విషయే ఇత్యర్థః. కర్మసు ఆత్మ స్వరూపానుసన్ధానం న కర్మాఙ్గమ్. "యజేత స్వర్గకామః" ఇతి కర్మానుష్ఠానమ్ ఏవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్త జ్ఞాతృత్వాది ఆకార ఆత్మావగతిః కాలాన్తర భావి ఫలసాధన కర్మాధికారార్థా ఇతి తావన్మాత్రమ్ ఏవ తత్ర అపేక్షితమ్ ఇతి న కిఞ్చిత్ అపహీనమ్.

ఇతి శరీరే భావ అధికరణమ్.

104. అఙ్గావబద్ధ అధికరణమ్.

407. అఙ్గావబద్ధాః తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. 3-3-53.

"ఓమ్ ఇత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత", "లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత","ఉక్థమ్ ఉక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవ ఉక్థమ్ ఇయమేవ పృథివీ", "అయం వా వ లోక ఏషో అగ్నిశ్చితః" ఇత్యేవమాద్యాః క్రతు అఙ్గాశ్రయాః ఉపాసనాః భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాసు ఏవ నియతాః? ఉత సర్వాసు శాఖాసు ఉద్గీథాదిషు సంబధ్యన్తే? ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయత్వే స్థితే అపి ప్రతివేదం స్వరభేదాత్ ఉద్గీథాదయః భిద్యన్తే ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి యుక్తా శఙ్కా. కిం యుక్తమ్? వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి, కుతః? "ఉద్గీథముపాసీత" ఇతి సామాన్యేన ఉద్గీథ సమ్బన్ధితయా శ్రుతాయాః తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేష యుక్తస్య ఉద్గీథ విశేషస్య సన్నిధానాత్ తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమ్ ఇతి. ఏవమాద్యాః తాసు ఏవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'అఙ్గావబద్ధాస్తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హి ఉద్గీథాది అఙ్గావబద్ధాః ఉపాసనాః తాసు ఏవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్, అపి తు ప్రతివేదం సంబధ్యేరన్, సర్వాసు శాఖాసు ఇత్యర్థః. హి శబ్దో హేతౌ. యస్మాత్ శ్రుత్యావ ఉద్గీథాది అఙ్గమాత్రావ బద్ధాః, తస్మాత్ యత్ర ఉద్గీథాదయః, తత్ర

సర్వత్ర సంబధ్యేరన్, యద్యపి స్వరభేదేన ఉద్గీథ వ్యక్తయః భిద్యన్తే, తథా అపి సామాన్యేన ఉద్గీథ శ్రుత్యా సర్వ అవ్యక్తయః సన్నిహితాః ఇతి న క్వచిత్ వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమ్ అస్తి. సర్వశాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతుః ఏకః. అతః సర్వాసు శాఖాసు ఏకస్య క్రతోః సన్నిధానాత్ క్రతు అఙ్గభూత ఉద్గీథాదయః అపి సన్నిహితాః ఇతి న ఏకస్య సన్నిధి విశేషో అస్తి ఇతి న వ్యవస్థా.

408. మన్త్రాదివత్ వా అవిరోధః. 3-3-54.

వా శబ్దశ్చ అర్థే. ఆది శబ్దేన జాతిగుణ సఙ్ఖ్యా సాదృశ్య క్రమ ద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామ్ ఏకైక శాఖాసు ఆమ్నాతానామ్ అపి శేషిణః క్రతోః సర్వశాఖాసు ఏకత్వేన యథా యథం శ్రుత్యాదిభిః సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో న విరుధ్యతే, తద్వత్ ఇహాపి అవిరోధః.

ఇతి అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్.

105. భూమజ్యాయస్త్వ అధికరణమ్.

409. భూమ్నః క్రతువత్ జ్యాయస్త్వం. తథా హి దర్శయతి. 3-3-55.

"ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః" ఇత్యారభ్య వైశ్వానర విద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యః శ్రుతః స్వర్లోక ఆదిత్య వాయు ఆకాశ అప్ పృథివీ అవయవః. తత్ర చ ద్యౌర్మూర్ధా, ఆదిత్యః చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశః సందేహః - మధ్యకాయః ఇత్యర్థః, ఆపో వస్తిః, పృథివీ పాదౌ ఇతి అవయవ విశేషాః. తత్ర సంశయః - కిమస్య త్రైలోక్య శరీరస్య వ్యస్తస్య ఉపాసనం కర్తవ్యమ్? ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ? అథ సమస్తస్యైవ ఇతి?

కిం యుక్తమ్? వ్యస్తస్యేతి. కుతః? ఉపక్రమే వ్యస్త ఉపాసన ఉపదేశాత్. తథా హి ఉపదిశ్యతే ఔపమన్యవాదయః కిల ఉద్దాలక షష్ఠాః కేకయమ్ అశ్వపతిమ్ ఉపసద్య "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రతి అధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వ ఉపాస్యాన్ ద్యుప్రభృతీన్ ఉక్తవద్భ్యః మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషు ఉపాసనం తత్ర తత్ర ఫలం చ ఉక్తవాన్. "అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవతి అస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే మూర్ధాతు ఏష ఆత్మనః" ఇతి, "ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరః" ఇత్యాదినా తేషు తేషు

ఉపాసనేషు ఉపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చ ఆహ. అతో వ్యస్తస్య ఉపాసనం కర్తవ్యమ్. పరత్ర "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే" ఇతి ద్యుప్రభృతి ప్రదేశ అవచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాది ఉపాసనస్య సమాసేన ఉపసంహారః ఇతి అవగన్తవ్యమ్. అపరః ఆహ.....

ఏవమేవ సమస్తస్య అపి ఉపాసనం కార్యమితి, పృథక్ ఫల నిర్దేశాత్. "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు అన్నమత్తి" ఇతి. న చ ఏతావతా వాక్యభేదః. యథా భూమవిద్యా ఉపక్రమే నామాది ఉపాసనం తత్తత్ ఫలం చ అభిధాయ "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి" ఇత్యాదినా భూమవిద్యామ్ ఉపదిశ్య "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి తత్ఫలం చ వ్యపదిశతి. తత్ర భూమవిద్యా పరత్వే అపి వాక్యస్య నామాది అవాన్తర ఉపాసనం తత్తత్ ఫలం చ అఙ్గీక్రియతే, తథా ఇహ అపి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'భూమ్నో జ్యాయస్త్వమ్' ఇతి. భూమ్నః - విపులస్య సమస్తస్య ఏవ, జ్యాయస్త్వమ్ - ప్రామాణికత్వమ్ ఇత్యర్థః, ఏకవాక్యత్వ అవగతేః. తథా హి "ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః" ఇతి ఉపక్రమ్య "ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తో అయమారుణిః సంప్రతి

ఇమమాత్మానం వైశ్వానరమ్ అధ్యేతి, తం హన్త అభ్యాగచ్ఛామః" ఇతి వైశ్వానర ఆత్మ బుభుత్సయా ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః తమ్ ఉద్దాలకమ్ ఉపేత్య తత్ర వైశ్వానర ఆత్మవేదనమ్ అలభమానాః తేన చ సహ అశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానర ఆత్మవేదినమ్ ఉపసంగమ్య "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రతి అధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇతి పృష్ట్వా తత్ సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్త శరీరమ్ ఉపాస్యమ్ అవగమ్య తత్ఫలం చ సర్వ లోక సర్వ భూత సర్వాత్మా అన్నభూత బ్రహ్మానుభవమ్ అవగతవన్తః ఇతి ఉపసంహారతః వాక్యస్య ఏకత్వమ్ అవగమ్యతే. ఏవమ్ ఏక వాక్యత్వే అవగతే సతి అవయవ విశేషేషు ఉపాస్తి వచనం ఫల నిర్దేశశ్చ సమస్త ఉపాసన ఏకదేశానువాద మాత్రమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

'క్రతువత్'. యథా "వైశ్వానరం ద్వాదశ కపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే" ఇతి విహితస్య ఏవ క్రతోః ఏకదేశాః "యదష్టాకపాలో భవతి" ఇత్యాదిభిః అనూద్యన్తే. తథా సమస్త ఉపాసనమ్ ఏవ న్యాయ్యమ్, న వ్యస్త ఉపాసనమ్. తథా హి దర్శయతి ఇయం శ్రుతిః వ్యస్త ఉపాసనే అనర్థం బ్రువతి "మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతి యన్మాం నాగమిష్యే" ఇతి, "అన్ధో అభవిష్యః యన్మాం నాగమిష్యే" ఇత్యాదికా. అతః ఇదమపి ఉపాస్తమ్, యన్నామాది ఉపాసన సామ్యమ్ ఉక్తమ్. తత్ర హి నామాది ఉపాసనేషు అనర్థో న శ్రుతః, నామాది ఉపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్య అతిశయిత ఫలత్వం

శ్రుతమ్. “ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేన అతివదతి” ఇతి. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యా పరత్వే అపి వాక్యస్య నామాది ఉపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వమ్. అన్యథా అతిశయిత ఫలత్వ నిమిత్త అతివాదేన భూమవిద్యా స్తుతి అనుపపత్తేః. అతః సమస్త ఉపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.

ఇతి భూమజ్యాయస్త్వ అధికరణమ్.

106. శబ్దాదిభేద అధికరణమ్.

410. నానా శబ్దాది భేదాత్. 3-3-56.

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాః సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తి రూప మోక్షైక ఫలాః సద్విద్యా, భూమవిద్యా, దహర విద్యా, ఉపకోసల విద్యా, శాణ్డిల్య విద్యా, వైశ్వానర విద్యా, ఆనన్దమయ విద్యా, అక్షర విద్యాదికాః ఏకశాఖాగతాః శాఖాన్తరగతాః చ ఉదాహరణమ్, అన్యాః ప్రాణాది ఏక విషయఫలాశ్చ. కిమత్ర విద్యైక్యమ్? ఉత విద్యాభేదః? ఇతి సంశయ్యతే. అత్రైవ ఆసాం పరస్పర భేదే సమర్థితే సతి ఏకస్యాః దహర విద్యాదికాయాః సర్వవేదాన్త ప్రత్యయ న్యాయః. కిం యుక్తమ్? విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? వేద్యస్య బ్రహ్మణః ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయాః రూపమ్. అతో రూపైక్యాత్ విద్యైక్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'నానా' ఇతి. నానాభూతాః విద్యాః. కుతః? 'శబ్దాది భేదాత్'. ఆది శబ్దేన అభ్యాస సఙ్ఖ్యా గుణ ప్రక్రియా నామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిః అత్ర విధేయ భేద హేతవః అనుబన్ధ భేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేద ఉపాసీత ఇత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయ ఆవృత్తి అభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైక విషయాః. తథా అపి తత్తత్ ప్రకరణ ఉదిత జగదేక కారణత్వ అపహతపాప్మత్వాది విశేషణ విశిష్ట బ్రహ్మవిషయ ప్రత్యయ ఆవృత్తి అవబోధినః ప్రత్యయ ఆవృత్తి రూపాః విద్యాః భిద్యన్తి. బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూప ఫల సంబన్ధి

ఉపాసన విశేష అభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతి ప్రకరణం విలక్షణ విద్యా అభిధాయీని ఇతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్ అర్థే "శబ్దాన్తరే కర్మభేదః" ఇత్యాదిభిః పూర్వ కాణ్డోదితైః సూత్రైః సిద్ధే అపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్త వాక్యాని అవిధేయ జ్ఞాన పరాణి ఇతి కుదృష్టి నిరసనాయ. అతో విద్యాభేదః ఇతి స్థితమ్.

ఇతి శబ్దాదిభేదాధికరణమ్.

107. వికల్ప అధికరణమ్.

411. వికల్పో అవిశిష్ట ఫలత్వాత్. 3-3-57.

బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలానాం సద్విద్యా దహర విద్యాదీనాం నానాత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీమ్ ఆసాం విద్యానామ్ ఏకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయో అపి సంభవతి? ఉత ప్రయోజన అభావాత్ వికల్పః ఏవ? ఇతి విషయే, కిం యుక్తమ్? సముచ్చయో అపి సంభవతి ఇతి. కుతః? ఏకఫలానాం భిన్న శాస్త్రార్థానామ్ అపి సముచ్చయ దర్శనాత్. దృశ్యతే హి ఏకస్యైవ స్వర్గాదేః సాధనానామ్ అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వ అపేక్షయా ఏకత్ర పురుషే సముచ్చయః, ఏక మిహాపి బ్రహ్మానుభవ భూయస్త్వ అపేక్షయా సముచ్చయో అపి సంభవతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'వికల్పః' ఏవ, న సముచ్చయః సంభవతి ఇతి, కుతః? 'అవిశిష్ట ఫలత్వాత్'. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద బ్రహ్మానుభవః ఫలమ్ అవిశిష్టం శ్రూయతే "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య", "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్. తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇత్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్య పరస్య చ స్వయమ్ అనుభూయమానమ్ అనవధిక

అతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవః ఏకయా విద్యయా అవాప్యతే చేత్, కిమ్ అన్యయా ఇతి న సముచ్చయ సంభవః. స్వర్గాదేః హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాది అపేక్షయా భూయస్త్వ సంభవాత్ తదర్థినః సముచ్చయః సంభవతి, ఇహ తు తద్విపరీత స్వరూపే బ్రహ్మణి తత్ న సంభవతి. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవ విరోధి అనాది కర్మ అవిద్యా నిరసన ముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలాః ఇతి అవిశిష్ట ఫలత్వాత్ సర్వాసాం వికల్పః ఏవ.

బ్రహ్మప్రాప్తి వ్యతిరిక్త ఫలాః తు విద్యాః స్వర్గాది ఫల కర్మవత్ యథేష్టం వికల్పేరన్ సముచ్చీయేరన్ వా, తాసాం పరిమిత ఫలత్వేన భూయస్త్వ అపేక్షా సంభవాత్. తదాహ.....

412. కామ్యాః తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్, న వా పూర్వహేతు అభావాత్. 3-3-58.

అపరిమిత ఫలత్వ అభావాత్ ఇత్యర్థః.

ఇతి వికల్పాధికరణమ్.

108. యథాశ్రయభావ అధికరణమ్.

413. అఙ్గేషు యథా ఆశ్రయభావః. 3-3-59.

ఉద్గీథాది క్రతు అఙ్గేషు ఆశ్రితాః "ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇత్యాదికాః విద్యాః కిమ్ ఉద్గీథాదివత్ క్రతు అర్థతయా క్రతుషు నియమేన ఉపాదేయాః? ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థతయా యథా కామమ్? ఇతి విషయే, నియమేన ఉపాదేయాః ఇతి యుక్తమ్. నను చ, ఆసాం పురుషార్థత్వేన అనియమః ప్రతిపాదితః "తన్నిర్ధారణానియమః తద్దృష్టేః పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్" ఇత్యత్ర. సత్యమ్. తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిత్ లిఙ్గ దర్శనైః, యుక్త్యా చ ఆక్షిప్యతే.

తత్ర హి "తేనోభౌ కురుతే" ఇతి అనియమ దర్శనాత్ పృథక్ ఫలత్వమ్ ఉక్తమ్. ఉపాసన ఆశ్రయ భూత ఉద్గీథాదివత్ ఉపాసనానామ్ అపి అఙ్గతయా ఉపాదాన నియమే బహవో హేతవః ఉపలభ్యన్తే. న హి అత్ర "గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్" ఇత్యాదివత్ ఉపాసనా విధి వాక్యే ఫల సంబన్ధః శ్రూయతే. "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ఉద్గీథాది సంబన్ధితయా ఏవ ఉపాసనం ప్రతీయతే. "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి వర్తమాన అపదేశ రూపవాక్యాన్తరాత్ హి ఫలసంబన్ధో జ్ఞాయతే. స్వవాక్యేన ఏవ అవ్యభిచరిత క్రతు సంబన్ధి ఉద్గీథాది సంబన్ధేన నిర్జ్ఞాత క్రతు అఙ్గ భావస్య వాక్యాన్తరస్థ వర్తమాన ఫలసంబన్ధ నిర్దేశో

అర్థవాద మాత్రం స్యాత్, అపాప శ్లోక శ్రవణాదివత్. అతో యథా ఉద్గీథాదయః ఉపాసనాశ్రయాః క్రతు అఙ్గతయా ప్రయోగ విధినా నియమేన ఉపాదీయన్తే, తథా తదాశ్రితాశ్చ ఉపాసనాః తన్ముఖేన క్రతు అఙ్గ భూతాః ఇతి నియమేన ఉపాదేయాః ఏవ.

414. శిష్టేః చ. 3-3-60.

శిష్టిః - శాసనమ్, విధానమ్ ఇత్యర్థః. "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ఉద్గీథ అఙ్గతయా ఉపాసన విధానాత్ చ ఉపాదాన నియమః. "గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్" ఇత్యాదివత్ విధివాక్యే అధికార అన్తర అశ్రవణాత్ ఉద్గీథ అఙ్గభావః ఏవ హి విధేయః ఇతి గమ్యతే.

415. సమాహారాత్. 3-3-61.

"హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమ్ అనుసమాహరతి" ఇతి ఉపాసనస్య సమాహార నియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథమ్ - వేదన విహీనమ్ ఉద్గీథమ్. వేదన హానౌ అన్యేన సమాధానం బ్రువత్ తస్య నియమేన ఉపాదానం దర్శయతి.

416. గుణసాధారణ్య శ్రుతేః చ. 3-3-62.

ఉపాసన గుణస్య - ఉపాసన ఆశ్రయస్య ప్రణవస్య స ఉపాసనస్య "తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే ఓమితి ఆశ్రావయతి ఓమితి శంసతి ఓమితి ఉద్గాయతి" ఇతి సాధారణ్య శ్రుతేశ్చ ఉపాసన

సమాహారో గమ్యతే. తేనేతి ప్రకృత పరామర్శాత్ సోపాసన ఏవ ప్రణవః సర్వత్ర సంచరతి. అతః ఉపాసనస్య ప్రణవ సహభావ నియమ దర్శనాత్ చ ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ ఉద్గీథాదివత్ నియమేన ఉపాదానమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే....

417. న వా తత్ సహభావ అశ్రుతేః. 3-3-63.

న చ ఏతదస్తి, యత్ ఉద్గీథాది ఉపాసనానాం క్రతుషు ఉద్గీథాదివత్ ఉపాదాన నియమః ఇతి. కుతః? 'తత సహభావ అశ్రుతేః'. ఉద్గీథ అంగభావ అశ్రుతేః ఇత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావ నియమో భవతి. యద్యపి "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి అస్మిన్ పద సముదాయే అధికారాన్తరం న ప్రతీయతే, తథా అపి తదనన్తర మేవ "యదేవ విద్యయా కరోతి, శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి విద్యాయాః క్రతు వీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే. తేన క్రతు ఫలాత్ పృథక్భూత ఫలసాధనభూతా విద్యా "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి కర్తవ్యతయా విధీయతే.

క్రతుఫలాత్ పృథక్భూత ఫలసాధనతయా అవగతస్య ఉపాసనస్య క్రతు అఙ్గభూత ఉద్గీథ అఙ్గతయా వినియోగో న ఉపపద్యతే. అతః ఉపాసనస్య ఆశ్రయ అపేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీథ ఆశ్రయ మాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రతు అఙ్గభూతః ఇతి క్రతు ప్రయుక్త ఉద్గీథాది ఆశ్రయే ఉపాసనే క్రతు అధికారిణః ఏవ

క్రతోః వీర్యవత్తరత్వ ఇచ్ఛా నిమిత్తమ్. ఇదమ్ అధికారాన్తరమ్ ఇతి న క్రతుషు తత్ ఉపాదాన నియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబల కర్మాన్తర ఫలేన అప్రతిబన్ధః ఇత్యుక్తమ్. క్రతోః అవిలమ్బిత ఫలత్వమ్ ఇత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవత్ అపాపశ్లోక శ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్ సాధన భావో న శ్రుతః ఇతి క్రతు అఙ్గభూత జుహ్వాది అఙ్గతయా వినియోగ అవిరోధాత్ తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తర సాధన భావకల్పన అనుపపత్తేః తత్ర ఫలశ్రుతిః అర్థవాద మాత్రం స్యాత్.

418. దర్శనాత్ చ. 3-3-64.

దర్శయతి చ శ్రుతిః ఉపాసన ఉపాదాన అనియమమ్ "ఏవం విద్ధ వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజో అభిరక్షతి" ఇతి బ్రహ్మణః వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృ ప్రభృతీనాం వేదనస్య అనియమే సతి ఏతత్ ఉపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాది లిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమ్ అవగమ్యతే. అతో అనియమః ఏవ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి యథాశ్రయ భావాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

109. పురుషార్థ అధికరణము.

419. పురుషార్థః అతః శబ్దాత్ ఇతి బాదరాయణః. 3-4-1.

గుణోపసంహార అనుపసంహార ఫలా విద్యైకత్వ నానాత్వ చిన్తా కృతా. ఇదానీం విద్యాతః పురుషార్థః? ఉత విద్యాఙ్గకాత్ కర్మణః? ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్? అతః - విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? 'శబ్దాత్'. దృశ్యతే హి ఔపనిషదః శబ్దో విద్యాతః పురుషార్థం బ్రువన్ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ", "యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్ నామరూపాత్ విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్" ఇత్యాదిః.

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.....

420. శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథా అన్యేషు ఇతి జైమినిః. 3-4-2.

నైతదేవమ్, యత్ విద్యాతః పురుషార్థ అవాప్తిః శబ్దాత్ అవగమ్యతే ఇతి. "న హ్యేషః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాది శబ్దో వేదనాత్ పురుషార్థావాప్తిమ్ అవగమయతి, కర్మసు కర్తృ భూతస్య ఆత్మనః యాథాత్మ్య వేదన ప్రతిపాదన పరత్వాత్. అతః కర్తుః సంస్కార ద్వారేణ విద్యాయాః క్రతు శేషత్వాత్ తత్ర ఫలశ్రుతిః అర్థవాద మాత్రమ్, యథా అన్యేషు ద్రవ్యాదిషు ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. తదుక్తమ్. "ద్రవ్య సంస్కార కర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిః అర్థవాదస్స్యాత్" ఇతి. నను చ, కర్మసు కర్తుః జీవాత్ అన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్యః ఉపదిశ్యతే ఇతి ప్రాగేవ ఉపపాదితమ్ "నేతరో అనుపపత్తేః", "భేదవ్యపదేశాత్ చ", "అనుపపత్తేః తు న శారీరః", "ఇతర పరామర్శాత్ స ఇతి చేత్ న అసంభవాత్" ఇత్యేవమాదిభిః సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ, తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యేన జీవాత్ అనతిరిక్తమ్ ఇత్యేతత్ అపి "అధికం తు భేదనిర్దేశాత్" ఇత్యేవమాదిభిః నిరస్తమ్.

సామానాధికరణ్య నిర్దేశశ్చ "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి చేతనాచేతన సాధారణః "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా అవగత తత్తత్ ఆత్మతయా అవస్థితి నిబన్ధనః ఇతి "అవస్థితేః ఇతి కాశకృత్స్నః" ఇత్యాదిభిః ఉపపాదితమ్. తత్ కథం కర్మసు కర్తుః ఆత్మనః

యాథాత్మ్య ఉపదేశపరాః వేదాన్తశబ్దాః ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతి ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే - వేదాన్తవాక్యేషు ఏవ విద్యాయాః కర్మ ప్రాధాన్యం సూచయద్భిః లిఙ్గైః తత్ ఉపబృంహిత సామానాధికరణ్య నిర్దేశేన చ వేదాన్త శబ్దాః దేహాతిరిక్త జీవస్వరూప యాథాత్మ్య ఉపదేశ పరాః ఇతి బలాత్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి పూర్వపక్షిణః అభిప్రాయః.

నను చ, కర్తృ సంస్కార ముఖేన విద్యాయాః క్రతు అనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుమ్, కర్తుః లౌకిక వైదిక సాధారణత్వేన అవ్యభిచరిత క్రతుసంబన్ధిత్వ అభావాత్. నైవమ్, లౌకికస్య కర్మణః కర్తుః దేహాత్ అవ్యతిరిక్తత్వే అపి ఉపపత్తేః దేహాతిరిక్త నిత్యాత్మ స్వరూపస్య క్రతౌ ఏవ ఉపయోగాత్ తత్ స్వరూప ప్రతిపాదన ముఖేన క్రతు అనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతు శేషత్వాత్ న అతః పురుషార్థః.

కాని పునః తాని లిఙ్గాని, యదుపబృంహిత సామానాధికరణ్య నిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దాః జీవ స్వరూప పరాః? ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ....

421. ఆచార దర్శనాత్. 3-4-3.

బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మసు ఏవ ఆచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కేకయః కిల ఆత్మవిత్తమః తత్ విజ్ఞానాయ ఉపగతాన్ తానృషీన్ ప్రత్యాహ -“యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో అహమస్మి” ఇతి తథా జనకాదయః బ్రహ్మవిత్ అగ్రేసరాః కర్మ నిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే. “కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమ్ ఆస్థితా జనకాదయః”, “ఇయాజ

సో అపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞాన వ్యపాశ్రయః" ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మ ప్రధానత్వ దర్శనాత్ విద్యాయాః కర్తృ స్వరూప వేదన రూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమ్ ఏవ ఇతి న విద్యాతః పురుషార్థః.

లిఙ్గమిదమ్, ప్రాప్తిః ఉచ్యతామ్ ఇత్యత్రాహ.....

422. తత్ శ్రుతేః. 3-4-4.

శ్రుతిరేవ హి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్ ఆహ "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి. నేయం శ్రుతిః ప్రకరణాత్ ఉద్గీథ మాత్ర విషయా ఇతి వ్యవస్థాపయితుం శక్యా. యతః ప్రకరణాత్ శ్రుతిః బలీయసీ. యదేవ విద్యయా కరోతి ఇతి విద్యామాత్ర విషయా హి ఇయం శ్రుతిః.

423. సమన్వారమ్భణాత్. 3-4-5.

"తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇతి విద్యా కర్మణోః సాహిత్యం చ దృశ్యతే. సాహిత్యం చ ఉక్తేన న్యాయేన విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే సత్యేవ భవతి.

424. తద్వతో విధానాత్. 3-4-6.

విద్యావతః కర్మవిధానాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "ఆచార్య కులాత్ వేదమ్ అధీత్య యథా విధానం గురోః కర్మాతిశేషేణ అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే" ఇత్యాదౌ

"వేదమధీత్య" ఇత్యధ్యయనవతః కర్మాణి విదధత్ అర్థావబోధ పర్యన్త అధ్యయనవతః ఏవ విదధాతి. అర్థావబోధ పర్యన్తం హి అధ్యయనమ్ ఇతి స్థాపితమ్. అతో బ్రహ్మవిద్యా అపి కర్మసు వినియుక్తా ఇతి న పృథక్ ఫలాయ అవకల్పతే.

425. నియమాత్. 3-4-7.

ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేత్ శతం సమాః" ఇతి ఆత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్మసు నియమేన వినియోగాత్ కర్మణః ఏవ ఫలమ్ ఇతి అవగమ్యతే. విద్యా తు కర్మాఙ్గమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే....

426. అధిక ఉపదేశాత్ తు బాదరాయణస్య, ఏవం తత్ దర్శనాత్. 3-4-8.

తు శబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాతః ఏవ పురుషార్థః. కుతః? 'అధికోపదేశాత్'. కర్మసు కర్తుః జీవాత్ హేయ ప్రత్యనీక అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరత్వేన అధికస్య అర్థాన్తర భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యతయా ఉపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమ్ ఇత్యేవమ్ ఏవ మతమ్. లిఙ్గాని తిష్ఠన్తు, వేద్యతయా ఉపదేశస్తు తావత్ కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః

అధికస్యైవ. కథమ్? 'తత్ దర్శనాత్' - ప్రత్యగాత్మని అశుద్ధే శుద్ధే అపి అసంభావనీయ అనన్త గుణాకరస్య వేద్యస్య నిరస్త నిఖిల హేయ గన్ధస్య స్వసఙ్కల్ప కృత జగత్ ఉదయ విభవ లయ లీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః వాఙ్మనసా అపరిచ్ఛేద్య ఆనన్దస్య జీవాధిపస్య కృత్స్న ప్రశాసితుః పరస్య బ్రహ్మణః వేదన ఉపదేశ వాక్యేషు దర్శనాత్.

"అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చన" ఇతి "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుర్విధరణః", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా నచాధిపః", "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః (ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః)", "భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాత్ అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇత్యాదిషు తస్మాత్ వేదన ఉపదేశ శబ్దేషు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః ఖద్యోత కల్పస్య అవిద్యాది హేయ సంబన్ధ యోగ్యస్య గన్ధో అపి నాస్తీతి పరమపురుష విషయాయాః విద్యాయాః తత్ ప్రాప్తి రూపమ్ అమృతత్వం తత్ర తత్ర శ్రూయమాణం ఫలమ్

ఇతి విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి సుష్ఠూక్తమ్.

లిఙ్గాని అపి నిరస్యన్తే....

427. తుల్యం తు దర్శనమ్. 3-4-9.

యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠాన దర్శనాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి, తత్ న. విద్యాయాః అనఙ్గత్వే అపి తుల్యం దర్శనమ్. బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠాన దర్శనమ్ అనైకాన్తికమ్ ఇత్యర్థః. అననుష్ఠానస్య అపి దర్శనాత్. దృశ్యతే హి బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగః "ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమ్ అధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే" ఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మ త్యాగ దర్శనాత్ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. కథమ్ ఇదమ్ ఉపపద్యతే బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానమ్, అననుష్ఠానం చ? ఫలాభిసన్ధి రహితస్య యజ్ఞాది కర్మణః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్ తథావిధస్య కర్మణో అనుష్ఠాన దర్శనమ్ ఉపపద్యతే. వక్ష్యతి చ "సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి ఫలార్థస్య తస్యైవ యజ్ఞాదేః కర్మణో మోక్షైకఫల బ్రహ్మ విద్యావిరోధిత్వాత్ తస్య అననుష్ఠాన దర్శనమ్ ఉపపన్నతరమ్. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపి న ఉపపద్యతే.

యదుక్తం శ్రుత్యా ఏవ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్రాహ.....

428. అసార్వత్రికీ. 3-4-10.

స సర్వవిద్యా విషయా ఇయం శ్రుతిః, అపి తు ఉద్గీథ విద్యా విషయా ఏవ; "యదేవ విద్యయా కరోతి" ఇతి యత్ శబ్దస్య అనిర్ధారిత విశేషస్య "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ప్రస్తుత ఉద్గీథ విశేష నిష్ఠత్వాత్. న హి యత్ కరోతి తత్ విద్యయా ఇతి సంబధ్యతే. "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి విద్యయా క్రియమాణం యత్ శబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య హి వీర్య వత్తరత్వమ్ ఉచ్యతే.

యత్ చ ఇదమ్ ఉక్తమ్ "తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇతి విద్యా కర్మణోః సాహిత్య దర్శనాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి, తత్రాహ....

429. విభాగః శతవత్. 3-4-11.

"తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇత్యత్ర ఉక్తేన న్యాయేన విద్యా కర్మణోః భిన్న ఫలత్వాత్ విద్యా స్వస్మై ఫలాయ సమన్వారభతే, కర్మ చ స్వస్మై ఫలాయ ఇతి విభాగో ద్రష్టవ్యః. 'శతవత్' - యథా క్షేత్ర రత్న విక్రయిణం శత ద్వయమ్ అన్వేతి ఇత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శతమితి విభాగః ప్రతీయతే, తథా ఇహ అపి.

430. అధ్యయన మాత్రవతః. 3-4-12.

యదుక్తం విద్యావతః కర్మవిధానాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి,

నైతత్ యుక్తమ్. "వేదమధీత్య" ఇతి అధ్యయన మాత్రవతో విధానాత్. న చ అధ్యయనవిధిః ఏవ అర్థబోధే ప్రవర్తయతి, ఆధానవత్ అధ్యయనస్య అక్షరరాశి గ్రహణమాత్రే పర్యవసానాత్. గృహీతస్య చ స్వాధ్యాయస్య ఫలవత్ కర్మ అవబోధిత్వ దర్శనాత్ తత్ నిర్ణయ ఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే. తతః కర్మార్థీ కర్మజ్ఞానే ప్రవర్తతే, మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞానే ఇతి న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. యద్యపి అధ్యయనవిధిః ఏవ అర్థ అవబోధే ప్రవర్తయతి, తథాపి న విద్యాకర్మాఙ్గమ్, అర్థజ్ఞానాత్ అర్థాన్తరత్వాత్ విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమాది కర్మ స్వరూప విజ్ఞానాత్ ఫలసాధన భూతం తత్ కర్మ అనుష్ఠానమ్ అర్థాన్తరం, తథా అర్థ జ్ఞాన రూపాత్ బ్రహ్మస్వరూప విజ్ఞానాత్ అర్థాన్తరమేవ ధ్యాన ఉపాసనాది శబ్దవాచ్యా పురుషార్థ సాధన భూతా విద్యా ఇతి న తస్యాః కర్మ సంబన్ధ గన్ధః విద్యతే.

431. న అవిశేషాత్. 3-4-13.

యత్ చ ఉక్తం "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇతి ఆత్మవిదం జ్ఞానాత్ వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతి ఇతి. తత్ న ఉపపద్యతే. 'అవిశేషాత్' - న హి అయం నియమః ఫలసాధన భూత స్వతన్త్ర కర్మవిషయః ఇతి విశేష హేతుః అస్తి, విద్యాఙ్గభూత కర్మవిషయతయా అపి ఉపపత్తేః. "కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమ్ ఆస్థితా జనకాదయః" ఇతి చ విదుషః తు అప్రయాణాత్

ఉపాసనస్య అనువర్తమానత్వాత్.

ఏవమ్ అర్థ స్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇత్యస్య వాక్యస్య అర్థమాహ.....

432. స్తుతయే అనుమతిః వా. 3-4-14.

వా శబ్దో అవధారణార్థః. "ఈశావాస్యమిదం సర్వమ్" ఇతి విద్యా ప్రకరణాత్, విద్యా స్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠాన అనుమతిః ఇయం, విద్యా మాహాత్మ్యాత్, సర్వదా కర్మ కుర్వన్ అపి న లిప్యతే కర్మభిః - ఇతి హి విద్యా స్తుతా భవతి. వాక్య శేషశ్చ ఏవమ్ ఏవ దర్శయతి. "ఏవం త్వయి నాన్యథేతో అస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే" ఇతి. అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా.

433. కామ కారేణ చ ఏకే. 3-4-15.

అపి చ, ఏవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యా నిష్ఠస్య గార్హస్థ్య త్యాగమ్ అధీయతే. "కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నో అయమాత్మా అయం లోకః" ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్య కర్మత్యాగం బ్రువత్ ఇదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మ అనఙ్గత్వం దర్శయతి. యజ్ఞాది కర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః విద్యా నిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్య త్యాగో న సంభవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్.

434. ఉపమర్దం చ. 3-4-16.

పుణ్యాపుణ్య రూపస్య సమస్త సాంసారిక దుఃఖమూలస్య కర్మణః బ్రహ్మవిద్యయా ఉపమర్దం చ ప్రతివేదాన్తమ్ అధీయతే, "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యాదికమ్. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సంగచ్ఛతే.

435. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3-4-17.

ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా దర్శనాత్ తేషు అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాది కర్మ అభావాత్ చ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. నను, ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః న సన్త్యేవ, "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యాదినా అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవ అధికార శ్రుతేః. శ్రుతి విరుద్ధానాం స్మృతీనాం చ అప్రామాణ్యాత్. అతః ఆహ - 'శబ్దే హి' ఇతి. వైదికే ఏవ హి శబ్దే తే దృశ్యన్తే "త్రయో ధర్మ స్కన్ధాః", "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తపః" ఇత్యుపాసతే", "ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" ఇత్యాదౌ. యావజ్జీవ శ్రుతిస్తు అవిరక్త విషయా.

436. పరామర్శం జైమినిః అచోదనాత్ చ అపవదతి హి. 3-4-18.

యదిదం "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే

ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః దృశ్యన్తే, అతః తే సన్త్యేవ ఇతి. నైతత్ ఉపపద్యతే. యతః "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామ్ ఆశ్రమాణాం పరామర్శ మాత్రం క్రియతే - అనువాదమాత్రమ్ ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'అచోదనాత్' - అవిధానాత్ ఇత్యర్థః. న హి అత్ర విధి శబ్దః శ్రూయతే, "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదినా హి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే. "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి ఉపసంహారాత్. అతో అన్యార్థమ్ అనువాదమాత్రమ్ అత్ర క్రియతే తేషామ్ ఆశ్రమాణామ్. "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇతి చ దేవయాన విధి పరత్వాత్ తత్రాపి న ఆశ్రమాన్తర విధి సంభవః. అపి చ అపవదతి హి శ్రుతిః ఆశ్రమాన్తరం "వీరహా వా ఏష దేవానాం యో అగ్నిమ్ ఉద్వాసయతే" ఇత్యాదికా. అతః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః న సన్తి ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే.

437. అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్య శ్రుతేః. 3-4-19.

గృహస్థాశ్రమవత్ ఆశ్రమాన్తరమ్ అపి అనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? 'సామ్య శ్రుతేః'. ఉపాదేయతయా అభిమత గృహస్థాశ్రమ సామ్యం హి తేషామ్ అపి ఆశ్రమాణాం శ్రూయతే.

"త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యారభ్య బ్రహ్మ సంస్థ స్తుత్యర్థతయా

సంకీర్తనం గృహస్థాశ్రమస్య ఇతరేషాం చ సమానమ్. అథ గృహస్థాశ్రమస్య అనువాదః, ప్రాప్తౌ సత్యామేవ సంభవతి ఇతి తస్య ప్రాప్తిః అవశ్య అభ్యుపేత్యా ఇతి మతమ్, తత్ ఇతరేషాం అపి సమానమ్, అన్యత్ర అభినివేశాత్. న చ గార్హస్థ్య ధర్మః ఏవ "యజ్ఞో అధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమ్" ఇతి సర్వైః శబ్దైః అభిధీయతే. బ్రహ్మచర్య తపసోః గృహస్థస్య ఏవ సంభవాత్ ఇతి యుక్తమ్. "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇతి త్రిత్వేన సంగృహ్య "ప్రథమో... ద్వితీయః... తృతీయః" ఇతి విభాగ వచన అనుపపత్తేః. అతః "యజ్ఞో అధ్యయనం దానమ్" ఇతి గృహస్థాశ్రమః ఉచ్యతే. అధ్యయన శబ్దో వేదాభ్యాసపరః. తపః శబ్దేన వైఖానస పారివ్రాజ్యయోః గ్రహణమ్, ఉభయోః తపః ప్రధానత్వాత్. తపః శబ్దో హి కాయక్లేశే రూఢః. స చ ద్వయోః అపి సమానః.

బ్రహ్మచారి ధర్మః ఏవ బ్రహ్మచర్య శబ్దేన అభిధీయతే. "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థ శబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమ సాధారణః. సర్వేషాం ఆశ్రమిణాం బ్రహ్మ సంస్థా సంభవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః, బ్రహ్మ సంస్థత్వమ్ తత్ చ సర్వేషాం సంభవతి ఏవ. బ్రహ్మనిష్ఠాః వికలాః కేవల ఆశ్రమిణః పుణ్యలోక భాజః తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠః అమృతత్వభాక్ భవతి. తదేతత్ విస్పష్టమ్ ఉక్తం భగవతా పరాశరేణ "ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామ్" ఇత్యారభ్య "బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమ్"

ఇత్యన్తేన వర్ణానామ్ ఆశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోక ప్రాప్తి అన్తం ఫలమ్ అభిధాయ "ఏకాన్తినః సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే, తేషాం తత్ పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయః" ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్ అభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమ తుల్యాః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః అపి దృశ్యన్తే ఇతి తే అపి అనుష్ఠేయాః. "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇతి చ అరణ్యః ఇతి తపః ప్రధానాశ్రమ ప్రాప్తి అపేక్షత్వాత్ దేవయాన విధానస్య తత్రాపి తత్ ప్రాప్తిః అఙ్గీకరణీయా.

పరామర్శ పక్షే విధాన పక్షే చ గృహస్థాశ్రమ తుల్యం ఏషామ్ అపి అనుష్ఠేయత్వమ్ ఇతి ఉపపాద్య విధిః ఏవ అయమ్ ఆశ్రమాణాం సర్వేషాం న అనువాదః ఇతి ఉపపాదయితుమ్ ఆహ.....

438. విధిః వా ధారణవత్. 3-4-20.

వా శబ్దో అవధారణార్థః. విధిః ఏవ అయమ్ ఆశ్రమాణామ్. 'ధారణవత్'. యథా ఆదిష్ట అగ్నిహోత్రే "అధస్తాత్ సమిధం ధారయన్ అనుద్రవేత్ ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇత్యత్ర అనువాద సరూపాత్ అపి వాక్యాత్ ఉపరి ధారణస్య అప్రాప్తత్వాత్ విధిః ఆశ్రీయతే. తదుక్తం శేష లక్షణే "విధిస్తు ధారణే అపూర్వత్వాత్" ఇతి. తథా అత్రాపి అప్రాప్తత్వాత్ విధిః ఏవ ఆశ్రయణీయః. "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాత్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్

యది వా ఇతరథా బ్రహ్మచర్యాత్ ఏవ ప్రవ్రజేత్ గృహాత్ వా యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్'' ఇతి జాబాలానామ్ ఆశ్రమవిధిమ్ అసన్తమ్ ఇవ కృత్వా ఏతేషు అన్య పరేషు అపి వాక్యేషు ఆశ్రమ ప్రాప్తిః అవశ్య ఆశ్రయణీయా ఇతి ఉపపాదితమ్. ఏవమ్ ఆశ్రమాన్తర విధానాత్ ఋణ శ్రుతిః యావజ్జీవ శ్రుతిః అపవాద శ్రుతిశ్చ అవిరక్త విషయాః ఏవ ఇతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామ్ ఆప్రయాణాత్ అవశ్య కర్తవ్యతా విధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయః చ స్వ స్వ ఆశ్రమ ధర్మవిషయాః. అతః ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మ విద్యావిధానాత్ విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పురుషార్థాదికరణమ్.

110. స్తుతిమాత్ర అధికరణమ్.

439. స్తుతిమాత్రమ్ ఉపాదానాత్ ఇతిచేత్, న, అపూర్వత్వాత్. 3-4-21.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే "స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యో అష్టమో యత్ ఉద్గీథః" ఇత్యేవం జాతీయకాని వాక్యాని క్రతు అవయవ భూత ఉద్గీథాది స్తుతి మాత్ర పరాణి? ఆహోస్విత్ ఉద్గీథాదిషు రసతమాది దృష్టి విధాన అర్థాని? ఇతి. అత్ర ప్రతిపాదితమ్ ఉపాసన పరత్వమ్ అఙ్గీకృత్య ఉపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషు ఉపాదాన అనియమః ఉక్తః. కిం యుక్తమ్? స్తుతిమాత్ర పరాణి ఇతి. కుతః? ఉద్గీథాది ఉపాదానాత్. క్రతు అఙ్గభూతాని హి ఉద్గీథాదీని ఉపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితమ్.

యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతః వచనస్య "ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోకః ఆహవనీయః" ఇత్యాదికస్య తత్ స్తుతిమాత్ర పరత్వం, తథా ఇహాపి, తదిదమ్ ఆశఙ్క్యతే 'స్తుతిమాత్రమ్ ఉపాదానాత్ ఇతి చేత్' ఇతి. ఉద్గీథాది ఉపాదానాత్ తత్స్తుతి మాత్రమ్ ఏవ ఏషాం వాక్యానాం వివక్షితమ్ ఇతి చేత్, అత్రోత్తరం - 'న అపూర్వత్వాత్' ఇతి. న స్తుతి మాత్రత్వమ్ ఉపపద్యతే. కుతః? అపూర్వత్వాత్ - అప్రాప్తత్వాత్. న హి ఉద్గీథాదయః రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః, యేన

తత్ ప్రాశస్త్య బుద్ధి ఉత్పత్త్యర్థం రసతమాదిత్వేన అనూద్యేరన్. న చ ఉద్గీథాది విధిః అత్ర సన్నిహితః, యేన "ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోకః ఆహవనీయః" ఇత్యాదివత్ తదేక వాక్యత్వేన యయా కయాచన విధయా తత్ స్తుతి పరత్వమ్ ఆశ్రీయేత. అతః క్రతు వీర్యవత్త్వాది ఫల సిద్ధ్యర్థమ్ ఉద్గీథాదిషు రసతమాది దృష్టి విధానమేవ న్యాయ్యమ్.

440. భావశబ్దాత్ చ. 3-4-22.

"ఉపాసీత" ఇత్యాది భావశబ్దాత్ చ విధి పరత్వ మేవ న్యాయ్యమ్. విధి ప్రత్యయ యుక్తో హి క్రియాశబ్దో విధేయమేవ స్వార్థమ్ అవగమయతి. తస్మాత్ ఉపాసన విధానార్థాః ఏతాః శ్రుతయః.

ఇతి స్తుతిమాత్రాధికరణమ్.

111. పారిప్లవార్థ అధికరణమ్.

441. పారిప్లవార్థాః ఇతి చేత్, న, విశేషితత్వాత్. 3-4-23.

"ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిః ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామ ఉపజగామ", "శ్వేతకేతుః హి ఆరుణేయ ఆస" ఇత్యేవమాదీని వేదాన్తేషు ఆఖ్యానాని కిం పారిప్లవ ప్రయోగార్థాని? ఉత విద్యా విశేష ప్రతిపాదనార్థాని? ఇతి చిన్తాయాం "ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే నియోగాత్ న విద్యా ప్రధానత్వం న్యాయ్యమ్ ఇతి చేత్, న. సర్వాణి ఆఖ్యానాని పారిప్లవ ప్రయోగే వినియోగమ్ అర్హన్తి. కుతః? 'విశేషితత్వాత్'- వినియోగస్య. "ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇత్యుక్త్వా తత్రైవ "మనుః వైవస్వతో రాజా" ఇత్యాదినా మన్వాదీనామ్ ఆఖ్యానాని విశేష్యన్తే. అతః తేషామేవ తత్ర వినియోగః ఇతి గమ్యతే. తస్మాత్ న సర్వాః వేదాన్తేషు ఆఖ్యాన శ్రుతయః పారిప్లవ ప్రయోగార్థాః, అపితు విద్యా విధ్యర్థాః.

442. తథా చ ఏకవాక్య ఉపబన్ధాత్. 3-4-24.

"ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాది విధినా ఏకవాక్యతయా ఉపబన్ధాత్ చ ఆఖ్యానానాం విద్యా విధ్యర్థాని ఏవ తాని ఇతి గమ్యతే. యథా "సో అరోదీత్" ఇత్యేవమాదేః కర్మ విధ్యర్థత్వం, న పారిప్లవార్థత్వమ్.

ఇతి పారిప్లవార్థాధికరణమ్.

112. అగ్నీన్ధన అధికరణమ్.

443. అత ఏవ చ అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా. 3-4-25.

స్తుతి ప్రసఙ్గాత్ అవాన్తర సఙ్గతి విశేషేణ అర్థద్వయం చిన్తితమ్. విద్యావన్తః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమిణః సన్తి ఇత్యుక్తమ్. "ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి" ఇత్యాదిభిః సూత్రైః. ఇదానీమ్ ఊర్ధ్వరేతసః యజ్ఞాది అభావాత్ తదఙ్గికా విద్యా న సంభవతి ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ "అత ఏవ చ అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా" ఇతి. యతః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమిణో విద్యా సమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యన్తే "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి", "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే", "ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి", "యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి"ఇత్యాదికయా. అత ఏవ ఊర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా. అగ్నీన్ధనమ్ - అగ్ని ఆధానమ్. ఆధాన పూర్వక అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాసాది కర్మ అనపేక్షా తేషు విద్యా. కేవల స్వాశ్రమ విహిత కర్మ అపేక్షా ఇత్యర్థః.

ఇతి అగ్నీన్ధనాద్యధికరణమ్.

113. సర్వాపేక్ష అధికరణమ్.

444. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాది శ్రుతేః, అశ్వవత్. 3-4-26.

యది విద్యా యజ్ఞాది అనపేక్షా ఏవ అమృతత్వం సాధయతి, తర్హి గృహస్థేషు అపి తత్ అనపేక్షా ఏవ సాధయితుమ్ అర్హతి. యజ్ఞాది శ్రుతిః అపి "వివిదిషన్తి" ఇతి శబ్దాత్ కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతి ఇతి. అతః ఆహ 'సర్వాపేక్షా' ఇతి . యజ్ఞాది సర్వ కర్మాపేక్షా ఏవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః? 'యజ్ఞాది శ్రుతేః'. "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇత్యాదినా యజ్ఞాదయః హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి - వేదితుమ్ ఇచ్ఛన్తి - యజ్ఞాదిభిః వేదనం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞాన సాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిః జ్ఞానం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛన్తి ఇతి వ్యపదేశః ఉపపద్యతే. యథా అసేః హనన సాధనత్వే సతి అసినా జిఘాంసతి ఇతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞాన సాధనత్వమ్ అవగమ్యతే.

జ్ఞానం చ వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ అర్థాన్తర భూతం ధ్యాన ఉపాసనాది శబ్దవాచ్యం విశదతమ ప్రత్యక్షతా ఆపన్న స్మృతి రూపం నిరతిశయ ప్రియమ్ అహరహః అభ్యాస ఆధేయ అతిశయమ్ ఆప్రయాణాత్ అనువర్తమానం మోక్షసాధనమ్ ఇత్యుక్తమ్ అస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ "ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్" ఇత్యాదినా. ఏవంరూపం

చ ధ్యానమ్ అహరహః అనుష్ఠీయమానైః నిత్య నైమిత్తిక కర్మభిః పరమపురుష ఆరాధనరూపైః పరమపురుష ప్రసాద ద్వారేణ జాయతే ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి ఇతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాది నిత్య నైమిత్తిక సర్వ కర్మాపేక్షా విద్యా. 'అశ్వవత్' యథా గమన సాధన భూతో అశ్వః స్వపరికర బన్ధ పరికర్మ అపేక్షః, ఏవం మోక్ష సాధన భూతా అపి విద్యా నిత్య నైమిత్తిక కర్మ పరికర అపేక్షా. తదిదమ్ ఆహ స్వయమేవ భగవాన్ "యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్, యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్." "యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః." ఇతి. యజ్ఞదానతపః కర్మ ఇతి గీతాపాఠః.

ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణమ్.

114. శమదమాద్యధికరణమ్.

445. శమదమాది ఉపేతః స్యాత్. తథా అపి తు, తత్ విధేః తదఙ్గతయా, తేషామ్ అపి అవశ్య అనుష్ఠేయత్వాత్. 3-4-27.

గృహస్థస్య శమదమాదీని అపి అనుష్ఠేయాని? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్ ఆన్తర బాహ్య కరణ వ్యాపార రూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తత్ విపరీత రూపత్వాత్ చ అననుష్ఠేయాని.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థః కరణ వ్యాపార రూప కర్మసు ప్రవృత్తః, తథా అపి స విద్వాన్ శమ దమాది ఉపేతః స్యాత్, కుతః? 'తదఙ్గతయా తద్విధేః' - విద్యా అఙ్గతయా తేషాం విధేః "తస్మాత్ ఏవంవిత్ శాన్తో దాన్త ఉపరతః తితిక్షుః సమాహితో భూత్వా ఆత్మని ఏవ ఆత్మానం పశ్యేత్" ఇతి. విద్యోత్పత్తేః చిత్త సమాధాన రూపత్వేన దృష్ట పరికరత్వాత్ శమాదీనాం, విద్యా నిర్వృత్తయే 'తేషాం' - శమాదీనామ్ అపి అవశ్య అనుష్ఠేయత్వాత్ చ తాని అపి అనుష్ఠేయాని. న చ కరణ వ్యాపార తత్ విపర్యయ రూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాం చ పరస్పర విరోధః. భిన్న విషయత్వాత్- విహితేషు కరణ వ్యాపారః, అవిహితేషు ప్రయోజన శూన్యేషు చ తదుపశమః ఇతి. న చ కరణ వ్యాపార రూప కర్మసు వర్తమానస్య వాసనా వశాత్ శమదమాదీనామ్ ఉపాదేయత్వ అసంభవః, విహితానాం కర్మణాం పరమపురుష ఆరాధనతయా

తత్ ప్రసాద ద్వారేణ నిఖిల విపరీత వాసనోచ్ఛేద హేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయః అపి అనుష్ఠేయాః.

ఇతి శమదమాద్యధికరణమ్.

115. సర్వాన్నానుమతి అధికరణమ్.

446. సర్వ అన్న అనుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తత్ దర్శనాత్. 3-4-28.

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణ విద్యాయాం "న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి", "న హ వా ఏవం విది కిం చ నానన్నం భవతి" ఇతి ప్రాణవిదః సర్వాన్న అనుమతిః సఙ్కీర్త్యతే. కిమియం ప్రాణవిద్యా నిష్ఠస్య సర్వాన్న అనుమతిః సర్వదా? ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తౌ. ఇతి విషయే విశేష అనుపాదానాత్ సర్వదా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ప్రాణాత్యయే' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ ఇత్యర్థః. కుతః? 'తద్దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి అన్యత్ర బ్రహ్మ విదామపి ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ సర్వాన్న అభ్యనుజ్ఞా. కిం పునః ప్రాణవిదః?

ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరః మటచీహతేషు కురుషు దుర్భిక్ష దూషితేషు ఇభ్య గ్రామే అవసన్ అనశనేన ప్రాణసంశయమ్ ఆపన్నః, బ్రహ్మవిద్యా నిష్పత్తయే ప్రాణానామ్ అనవసాదమ్ ఆకాఙ్క్షమాణః, ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణః, తేన చ ఉచ్ఛిష్టేభ్యో అన్యే న విద్యన్తే ఇతి ప్రత్యుక్తః, పునః అపి "ఏతేషాం మే దేహి" ఇత్యుక్త్వా తేన చ ఇభ్యేన ఉచ్ఛిష్టేభ్యః ఆదాయ, దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్య అనుపాన ప్రతిగ్రహమ్

ఇభ్యేన అర్థితః, "ఉచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాత్" ఇతి వదన్ చాక్రాయణః, కిమేతే కుల్మాషాః అనుచ్ఛిష్టాః ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః, "న వా ఆజీవిష్యమ్ ఇమాన్ అఖాదన్... కామో మే ఉదపానమ్" ఇతి కుల్మాష అఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయ ఆపత్తేః, తావన్మాత్ర ఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్య, ఉచ్ఛిష్ట ఉదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాత్ ఇత్యుక్త్వా, స్వఖాదిత శేషం జాయాయై దత్వా, తయా చ రక్షితాన్, అపరేద్యుః యాజనేన ఆర్జిజీషయా జిగమిషుః, పునరపి ప్రాణ సంశయమ్ ఆపన్నః, తాన్ ఏవ ఇభ్యః ఉచ్ఛిష్టాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాన్ చ ఖాద. అతో బ్రహ్మవిదామ్ అపి ప్రాణసంశయే ఏవ సర్వాన్న అనుమతి దర్శనాత్ అత్ర అవిశేషేణ కీర్తితమ్ అపి ప్రాణవిదః సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ ఇతి నిశ్చీయతే.

447. అబాధాత్ చ. 3-4-29.

"ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః" ఇతి బ్రహ్మ విద్యా ఉత్పత్తౌ ఆహారశుద్ధి విధాన అబాధాత్ అపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమ్ ఆపద్విషయమ్ అవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామ్ అతిశయిత శక్తీనామ్ అపి సర్వాన్నీనత్వస్య ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదః అల్పశక్తేః సర్వాన్న అనుమతిః ఆపత్ విషయా ఏవ.

448. అపి స్మర్యతే. 3-4-30.

అపి చ, ఆపత్ విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామ్ అన్యేషాం చ స్మర్యతే "ప్రాణ సంశయమ్ ఆపన్నో యో అన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసా" ఇతి.

449. శబ్దశ్చ అతో అకామకారే. 3-4-31.

యతో బ్రహ్మవిదామ్ అన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమ్ ఆపద్విషయమ్ ఏవ, అతః ఏవ సర్వేషామ్ - 'అకామకారే శబ్దః' - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతి" ఇతి. పాప్మనా సంస్సృష్టో న భవాని ఇతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతి ఇత్యర్థః.

ఇతి సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్.

---

116. విహితత్వ అధికరణమ్.

450. విహితత్వాత్ చ ఆశ్రమ కర్మాపి. 3-4-32.

యజ్ఞాది కర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా ఇత్యుక్తమ్. తాని చ యజ్ఞాదీని కర్మాణి అముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణా అపి అనుష్ఠేయాని? ఉత న? ఇతి చిన్తాయాం విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమ శేషత్వే నిత్యానిత్య సంయోగ విరోధః ప్రసజ్యతే ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమ ధర్మత్వం న సంభవతి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ఆశ్రమకర్మాపి' ఇతి ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి, కేవలాశ్రమిణా అపి అనుష్ఠేయాని ఇత్యర్థః. కుతః? "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యాదినా విహితత్వాత్. జీవన నిమిత్తతయా నిత్యవత్ విహితత్వాత్ ఇత్యర్థః.

తథా విద్యాఙ్గతయా చ "తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాదినా విహితత్వాత్ విద్యా శేషతయా అపి అనుష్ఠేయాని ఇత్యాహ .....

451. సహకారిత్వేన చ. 3-4-33.

విద్యోత్పత్తి ద్వారేణ విద్యా సహకారితయా అపి అనుష్ఠేయాని, అగ్నిహోత్రాదీనామ్ ఇవ జీవనాధికార స్వర్గాధికారవత్ వినియోగ పృథక్త్వేన ఉభయార్థత్వం న విరుధ్యతే ఇత్యర్థః.

తద్వత్ ఏవ కర్మాన్తరత్వమ్ అపి నాస్తి ఇత్యాహ .....

452. సర్వథా అపి త ఏవ ఉభయ లిఙ్గాత్. 3-4-34.

'సర్వథా' - విద్యార్థత్వే ఆశ్రమార్థత్వే అపి, 'తే ఏవ' - యజ్ఞాదయః ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం, న కర్మ స్వరూపభేదః ఇత్యర్థః. కుతః? 'ఉభయలిఙ్గాత్'. ఉభయత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాది శబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్య వినియోగాత్, కర్మ స్వరూప భేదే ప్రమాణ అభావాత్ చ.

453. అనభిభవం చ దర్శయతి. 3-4-35.

"ధర్మేణ పాపమ్ అపనుదతి" ఇత్యాదిభిః చ తానేవ యజ్ఞాది ధర్మాన్ నిర్దిశ్య తైః విద్యాయాః 'అనభిభవమ్' - పాప కర్మభిః ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధ అభావం, 'దర్శయతి' - అహరహః అనుష్ఠీయమానైః హి యజ్ఞాదిభిః విశుద్ధే అన్తఃకరణే ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణా విద్యా ఉత్పద్యతే. అతః తే ఏవ ఉభయత్ర యజ్ఞాదయః.

ఇతి విహితత్వాధికరణమ్.

117. విధుర అధికరణమ్.

454. అన్తరా చ అపి తు తత్ దృష్టేః. 3-4-36.

చతుర్ణామ్ ఆశ్రమిణాం బ్రహ్మ విద్యాయామ్ అధికారః అస్తి, విద్యా సహకారిణః ఆశ్రమ ధర్మాః ఇతి చ ఉక్తమ్. యే పునః ఆశ్రమానన్తరాః వర్తన్తే విధురాదయః తేషాం బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారో అస్తి? న వా? ఇతి విషయే ఆశ్రమ ధర్మ ఇతికర్తవ్యతాకత్వాత్ విద్యాయాః అనాశ్రమిణామ్ చ ఆశ్రమధర్మ అభావాత్ న అస్తి అధికారః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అన్తరా చ అపి తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. చ శబ్దో అవధారణే. అన్తరా వర్తమానానామ్ అనాశ్రమిణామ్ అపి విద్యాయామ్ అధికారో అస్తి ఏవ. కుతః? 'తత్ దృష్టేః'. దృశ్యతే హి రైక్వ భీష్మ సంవర్తాదీనామ్ అనాశ్రమిణామ్ అపి బ్రహ్మ విద్యా నిష్ఠత్వమ్. న చ ఆశ్రమ ధర్మైః ఏవ విద్యానుగ్రహః ఇతి శక్యం వక్తుమ్, "యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇతి దానాదీనామ్ ఆశ్రమేషు అనైకాన్తికానామ్ అపి అనుగ్రాహకత్వ దర్శనాత్. యథా ఊర్ధ్వ రేతస్సు విద్యా నిష్ఠత్వ దర్శనాత్ అగ్నిహోత్రాది వ్యతిరిక్తైః ఏవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే, తథా అనాశ్రమిషు అపి విద్యా దర్శనాత్ ఆశ్రమ అనియతైః జప ఉపవాస దాన దేవతారాధనాదిభిః విద్యానుగ్రహః శక్యతే కర్తుమ్.

455. అపి స్మర్యతే. 3-4-37.

అపి చ అనాశ్రమిణామ్ అపి జపాదిభిః ఏవ విద్యానుగ్రహః

స్మర్యతే "జప్యే(పే) న అపి చ సంసిధ్యేత్ బ్రహ్మణో నాత్ర సంశయః, కుర్యాత్ అన్యన్న వా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే" ఇతి. సంసిధ్యేత్ - జపాది అనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతి ఇత్యర్థః.

456. విశేష అనుగ్రహశ్చ. 3-4-38.

న కేవలం న్యాయ స్మృతిభ్యామ్ అయమర్థః సాధనీయః. శ్రూయతే చ అనాశ్రమ నియతైః ధర్మ విశేషైః విద్యానుగ్రహః "తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా ఆత్మానమ్ అన్విష్యాత్" ఇతి.

457. అతః తు ఇతరత్ జ్యాయో లిఙ్గాత్ చ. 3-4-39.

తు శబ్దో అవధారణే. 'అతః' - అనాశ్రమిత్వాత్, 'ఇతరత్' - ఆశ్రమిత్వమ్ ఏవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమ్ ఆపత్ విషయమ్. శక్తస్య తు ఆశ్రమిత్వమ్ ఏవ ఉపాదేయమ్ ఇత్యర్థః, భూయో ధర్మ కాల్ప ధర్మకయోః అతుల్య కార్యత్వాత్. 'లిఙ్గాత్ చ'. స్మృతేః ఏవ ఇత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రతి ఆశ్రమస్య ఉపాదేయత్వమ్ - "అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజః" ఇత్యాదినా. నివృత్త బ్రహ్మచర్యస్య మృత భార్యస్య చ అవైరాగ్యే సతి దారా లాభః ఆపత్.

ఇతి విధురాధికరణమ్.

118. తద్భూత అధికరణమ్.

458. తత్ భూతస్య తు న అతద్భావః జైమినేః అపి, నియమాత్ తత్ రూప అభావేభ్యః. 3-4-40.

నైష్ఠిక వైఖానస పరివ్రాజక ఆశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామ్ అపి బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారో అస్తి? న? ఇతి చిన్తాయాం - విధురాదివత్ అనాశ్రమ ఏకాన్తైః దానాదిభిః విద్యానుగ్రహ సంభవాత్ అస్తి అధికారః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తత్ భూతస్య తు న అతద్భావః' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. తత్ భూతస్య - నైష్ఠికాది ఆశ్రమ నిష్ఠస్య, న అతద్భావః - అ తథా భావః, అనాశ్రమిత్వేన అవస్థానం న సంభవతి. కుతః? 'తద్రూప అభావేభ్యో నియమాత్'. తత్ రూపాణి - తేషాం నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి - వేషాః - ధర్మాః ఇత్యర్థః. తేషామ్ అభావాః - తద్రూప అభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైః నియమాత్. నైష్ఠికాది ఆశ్రమ ప్రవిష్టాన్ స్వాశ్రమధర్మ నివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి "బ్రహ్మచారీ ఆచార్య కుల వాసీ తృతీయో అత్యన్తమ్ ఆత్మానమ్ ఆచార్యకులే అవసాదయన్" ఇతి, "అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాత్" ఇతి, "సంన్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేత్" ఇతి చ అతో విధురాదివత్ నైష్ఠికాదీనామ్ అనాశ్రమిత్వేన అవస్థాన అసంభవాత్ న తాన్ అధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేః అపి ఇతి అవిగానం

దర్శయన్ ఉక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.

అథ స్యాత్ - నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ అధికారః సంభవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అధికార లక్షణే నిరూపితమ్. "అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వత్" ఇతి. అతః ప్రచ్యుత బ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్త సంభవాత్ కృత ప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మ విద్యాయామ్ అధికరిష్యతి ఇతి. తత్రాహ....

459. న చ ఆధికారికమపి పతన అనుమానాత్ తత్ అయోగాత్. 3-4-41.

అధికార లక్షణోక్తమ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తత్ భ్రష్టానాం న సంభవతి. కుతః? 'పతన అనుమానాత్ తదయోగాత్'. నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతన స్మృతేః తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య అసంభవాత్. "ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్ స ఆత్మనః"ఇతి. అతో అధికార లక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతర బ్రహ్మచారి విషయమ్.

460. ఉపపూర్వమ్ అపి ఇతి ఏకే భావమ్, అశనవత్ తత్ ఉక్తమ్. 3-4-42.

నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్య ప్రచ్యవనమ్ 'ఉపపూర్వమ్' - ఉపపాతకమ్, మహా పాతకేషు అపరిగణితత్వాత్ ఇతి తత్ర

ప్రాయశ్చిత్తస్య భావం - విద్యమానతామ్ అపి, 'ఏకే' - ఆచార్యాః మన్యన్తే. 'అశనవత్'- యథా మధు అశనాది నిషేధః తత్ ప్రాయశ్చిత్తం చ ఉప కుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాం చ సమానమ్. తదుక్తం స్మృతికారైః "ఉత్తరేషాం చ ఏతత్ అవిరోధీ" ఇతి. గురుకులవాసినః యదుక్తమ్, తత్ స్వాశ్రమ అవిరోధి ఉత్తరేషామ్ అపి ఆశ్రమిణాం భవతి ఇత్యర్థః. తద్వత్ ఇహాపి బ్రహ్మచర్య ప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్త సంభవా(సద్భావా)త్ బ్రహ్మ విద్యా యోగ్యతా అపి అస్తి.

461. బహిః తు ఉభయథా అపి స్మృతేః, ఆచారాత్ చ. 3-4-43.

తు శబ్దో మతాన్తర వ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వే అపి ఏతే బహిర్భూతాః ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అనధికృతాః ఇత్యర్థః. కుతః? స్మృతేః. పూర్వోక్తాత్ పతన స్మరణాత్. యద్యపి కల్మష నిర్హరణాయ కైశ్చిత్ వచనైః ప్రాయశ్చిత్త అధికారో విద్యతే, తథా అపి కర్మాధికారానుగుణ శుద్ధిహేతు ప్రాయశ్చిత్తం న సంభవతి, "ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్ స ఆత్మహా" ఇతి స్మృతేః ఇత్యర్థః. 'ఆచారాత్ చ' - శిష్టాః హి నైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృత ప్రాయశ్చిత్తాన్ అపి వర్జయన్తి, తేభ్యో బ్రహ్మ విద్యాదికం న ఉపదిశన్తి. అతః తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారః.

ఇతి తద్భూతాధికరణమ్.

---

119. స్వామి అధికరణమ్.

462. స్వామినః ఫలశ్రుతేః ఇతి ఆత్రేయః. 3-4-44.

కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణి ఉద్గీథాది ఉపాసనాని కిం యజమాన కర్తృకాని? ఉత ఋత్విక్ కర్తృకాణి? ఇతి చిన్తాయామ్, యజమాన కర్తృకాణి ఇతి ఆత్రేయః మన్యతే. కుతః? ఫలశ్రుతేః - వేదాన్త విహితేషు దహరాది ఉపాసనేషు ఫల ఉపాసనయోః ఏకాశ్రయ దర్శనాత్ ఇహ చ క్రతుఫల అప్రతిబన్ధ రూపస్య ఉద్గీథ ఉపాసన ఫలస్య యజమాన ఆశ్రయత్వ శ్రవణాత్ ఇత్యర్థః. న చ గోదోహనాదివత్ అఙ్గాశ్రయత్వేన యజమాన కర్తృకత్వ అసంభవః - గోదోహనాదిషు హి అధ్వర్యు కర్తృక ప్రణయన ఆశ్రయ గోదోహన ఉపాదానమ్ అన్యేన అశక్యమ్. ఇహ తు ఉద్గాతృ కర్తృకే అపి ఉద్గీథే తస్య ఉద్గీథాదేః రసతమత్వ అనుసన్ధానం యజమానేన ఏవ కర్తుం శక్యతే.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే ......

463. ఆర్త్విజ్యమితి ఔడులోమిః తస్మై హి పరిక్రియతే. 3-4-45.

'ఆర్త్విజ్యమ్' - ఋత్విజః కర్మ - ఉద్గీథాది ఉపాసనమ్ ఇతి ఔడులోమిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'తస్మై హి' - ప్రయోజనాయ ఋత్విక్ పరిక్రియతే. ఫలసాధన భూతస్య సాఙ్గస్య

క్రతోః ఉపాదానాయ ఇత్యర్థః. “కర్మవిధిషు ఋత్విజో వృణీతే”, “ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతి” ఇతి ఋత్విక్ కర్తృకత్వ శాస్త్రేణ ఫలసాధన భూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిః అనుష్ఠేయమ్ ఇతి అవగమ్యతే. తత్ అన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్ కర్తృకాణి ఏవ. న చ శక్తి అశక్తీ తస్య నిబన్ధనమ్. యద్యపి ఉద్గీథాది ఉపాసనం పురుషార్థః, తథా అపి క్రతు అధికృత అధికారత్వాత్ క్రతోశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్ కర్తృకత్వాత్, “యదేవ విద్యయా కరోతి... తదేవ వీర్యత్తరమ్” ఇతి ఋత్విక్ కర్తృక క్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాః తదేక కర్తృకత్వ శ్రవణాత్, ఋత్విక్ కర్తృకాణి ఏతాని. దహరాదిషు ఉపాసనేషు ఋత్విక్ కర్తృకత్వ అశ్రవణాత్, “శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి” ఇతి న్యాయాత్ చ ఫలి కర్తృకత్వమ్ ఏవ.

ఇతి స్వామ్యధికరణమ్.

120. సహకారి అంతరవిధి అధికరణమ్.

464. సహకారి అంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. 3-4-46.

"తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్య అథ మునిః" ఇత్యత్ర బాల్య పాణ్డిత్యవత్ మౌనమ్ అపి విధీయతే? ఉత అనూద్యతే? ఇతి విషయే, మౌన పాణ్డిత్య శబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాత్ "పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇతి విహితమేవ జ్ఞానమ్ "అథ మునిః" ఇతి అనూద్యతే, విధి శబ్దో న హి అత్ర శ్రూయతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'సహకారి అన్తర విధిః' ఇతి. తద్వతః - విద్యావతః. 'విధ్యాదివత్' - విధీయతే ఇతి యజ్ఞాదిః సర్వాశ్రమ ధర్మః శమదమాదిః చ విధిశబ్దేన ఉచ్యతే. ఆది శబ్దేన శ్రవణ మననే గృహ్యేతే. సహకారి అన్తరవిధిః ఇత్యత్రాపి విధీయతే ఇతి విధిః, సహకార్యన్తరం విధిశ్చ ఇతి సహకార్యన్తరవిధిః.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా- "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన" ఇత్యాదినా "శాన్తో దాన్తః" ఇత్యాదినా చ సహకారీ యజ్ఞాదిః శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యః" ఇతి శ్రవణ మననే చ అర్థప్రాప్తే విద్యా సహకారిత్వేన గృహ్యేతే, తథా "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య"

ఇత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమ్ ఇతి త్రితయం విద్యాయాః సహకార్యన్తరం విధీయతే ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాత్ అర్థాన్తరమ్ ఇత్యాహ- - 'పక్షేణ' ఇతి. ముని శబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్ట మననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగ దర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్య బాల్యయోః ద్వయోః తృతీయమ్. యద్యపి "అథ మునిః" ఇత్యత్ర విధి ప్రత్యయో న శ్రూయతే, తథా అపి మౌనస్య అప్రాప్తత్వాత్ విధేయత్వమ్ అఙ్గీకరణీయమ్ - అథ మునిః స్యాత్ ఇతి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థాత్ మననాత్ అర్థాన్తర భూతమ్ ఉపాసన ఆలమ్బనస్య పునః పునః సంశీలనం - తద్భావనా రూపమ్.

తదేవం వాక్యార్థః - బ్రాహ్మణః - విద్యావాన్, పాణ్డిత్యం నిర్విద్య-ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా, శ్రవణ మననాభ్యామ్ అప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్య ఇత్యర్థః. తత్ చ భగవద్భక్తి సహకృత సత్త్వ వివృద్ధి కృతమ్. యథోక్తం "నాహం వేదైః" ఇత్యారభ్య "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః జ్ఞాతుమ్" ఇతి. శ్రుతిశ్చ "యస్య దేవే పరా భక్తిః", "నాయమాత్మా ప్రవచనేన" ఇత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్, బాల్య స్వరూపం చ అనన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్య అథ మునిః స్యాత్ - బాల్య పాణ్డిత్యే యథావత్ ఉపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసన రూప విద్యావాప్తయే. ఏవమేవ త్రితయ ఉపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతి ఇత్యాహ "అమౌనం చ మౌనం చ

నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" ఇతి. అమౌనమ్ - మౌనేతర సహకారి కలాపః. తం చ మౌనం చ యథావత్ ఉపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేక నిష్పాద్యాం లభేత ఇత్యర్థః. "స బ్రాహ్మణః కేన స్యాత్" ఇతి - ఉక్తాత్ ఉపాయాత్ కిమ్ అన్యో అపి ఉపాయో అస్తి ఇతి పృష్టే "యేన స్యాత్ తేనేదృశ ఏవ" ఇతి - "యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాత్ ఇత్యుక్తం, తేనైవ ఈదృశః స్యాత్. న కేనాపి అన్యేన ఉపాయేన ఇతి పరిహృతమ్. అతః సర్వేషు ఆశ్రమేషు స్థితస్య విదుషః యజ్ఞాది స్వ ఆశ్రమధర్మవత్ పాణ్డిత్యాదికమ్ మౌన తృతీయం విద్యాయాః సహకారి అన్తరం విధీయతే.

అథ స్యాత్ - యది సర్వేషు ఆశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తత్ ఆశ్రమధర్మ సహకారిణీ మౌన తృతీయ సచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తి సాధనమ్ ఉచ్యతే, కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే "అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే" ఇత్యారభ్య "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే", "న చ పునరావర్తతే" ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్య ధర్మేణ స్థితి దర్శనమ్ ఉపపద్యతే? అతః ఆహ .....

465. కృత్స్నభావాత్ తు గృహిణా ఉపసంహారః. 3-4-47.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'కృత్స్న భావాత్'. కృత్స్నేషు భావాత్, కృత్స్నేషు ఆశ్రమేషు విద్యాయాః సద్భావాత్ గృహిణః అపి

అస్తి ఇతి తేన ఉపసంహారః. తస్మాత్ సర్వాశ్రమ ధర్మ ప్రదర్శనార్థో గృహిణః ఉపసంహారః ఇత్యభిప్రాయః.

తథా ఏతస్మిన్నపి వాక్యే "బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ లోకేషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయ అథ భిక్షాచర్యం చరతి" ఇతి పారివ్రాజ్య ఏకాన్త ధర్మం ప్రతిపాద్య "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇత్యాదినా పారివ్రాజ్య ధర్మస్థితి హేతుక మౌన తృతీయ సహకారి విధానం, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇత్యాహ.....

466. మౌనవత్ ఇతరేషామ్ అపి ఉపదేశాత్. 3-4-48.

సర్వేషణా వినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణ పూర్వక మౌనోపదేశః సర్వేషామ్ ఆశ్రమ ధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః? ఏవం విధ మౌన ఉపదేశవత్ ఇతరేషామ్ ఆశ్రమిణామ్ అపి "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యారభ్య "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపదేశాత్. ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మ సంస్థ శబ్దః సర్వాశ్రమి సాధారణః ఇతి. అతః సుష్ఠూక్తం యజ్ఞాది సర్వాశ్రమ ధర్మవత్ మౌన తృతీయః పాణ్డిత్యాదిః విద్యా సహకారిత్వేన విధీయతే ఇతి.

ఇతి సహకారి అన్తరవిధి అధికరణమ్.

121. అనావిష్కార అధికరణమ్.

467. అనావిష్కుర్వన్ అన్వయాత్. 3-4-49.

"తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇత్యత్ర విదుషా బాల్యమ్ ఉపాదేయతయా శ్రుతమ్. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమ్. బాలభావస్య వయో అవస్థా విశేషస్య అనుపాదేయత్వాత్ కర్మ ఏవ ఇహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషా ఉపాదేయమ్ ? ఉత డమ్భాది రహితత్వమ్ ఏవ? ఇతి విషయే విశేషాభావాత్ సర్వమ్ ఉపాదేయమ్. నియమ శాస్త్రాణి చ విశేష విధినా అనేన బాధ్యన్తే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే -- 'అనావిష్కుర్వన్' ఇతి. బాలస్య యత్ స్వభావ అనావిష్కార రూపం కర్మ, తత్ ఉపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః? 'అన్వయాత్'. తస్యైవ అన్వయాత్. "బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇతి అస్మిన్ విధౌ తస్యైవ హి అన్వయ సంభవః, ఇతరేషాం విద్యా విరోధిత్వ శ్రవణాత్, "నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః, నాశాన్త మానసో వాపి ప్రజ్ఞానేన ఏనమ్ ఆప్నుయాత్", "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః" ఇత్యాదిషు.

ఇతి అనావిష్కారాధికరణమ్.

---

122. ఐహిక అధికరణమ్.

468. ఐహికమ్ అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే తత్ దర్శనాత్. 3-4-50.

ద్వివిధా విద్యా అభ్యుదయఫలా ముక్తిఫలా చ. తత్ర అభ్యుదయఫలా స్వసాధన భూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మ అనన్తరమేవ ఉత్పద్యతే? ఉత అనన్తరం కాలాన్తరే వా? ఇతి అనియమః ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిః హి విద్వాన్ జాయతే. యథోక్తం భగవతా -''చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున'' ఇతి. సాధనే నిర్వృత్తే విలమ్బ హేతు అభావాత్ అనన్తరమేవ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే. - 'ఐహికమ్ అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే' ఇతి. ఐహికమ్ - అభ్యుదయ ఫలమ్ ఉపాసనమ్. అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే - అప్రస్తుతే - ప్రబల కర్మాన్తర ప్రతిబన్ధే అసతి అనన్తరమ్, ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తర కాలమ్ ఇతి అనియమః. కుతః? 'తద్దర్శనాత్' - దృశ్యతే హి ప్రబల కర్మాన్తరేణ కర్మఫల ప్రతిబన్ధ అభ్యుపగమః శ్రుతౌ - ''యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్'' ఇతి ఉద్గీథ విద్యా యుక్తస్య కర్మణః ఫల అప్రతిబన్ధ శ్రవణాత్.

ఇతి ఐహికాధికరణమ్.

123. ముక్తిఫల అధికరణమ్.

469. ఏవం ముక్తిఫల అనియమః తదవస్థా అవధృతేః తదవస్థా అవధృతేః. 3-4-51.

ముక్తిఫలస్య అపి ఉపాసనస్య స్వసాధన భూతైః అతిశయిత కర్మభిః ఉత్పత్తౌ ఏవమ్ ఏవ కాల అనియమః, తస్యాపి పూర్వవత్ ప్రతిబన్ధ అభావ ప్రతిబన్ధ సమాప్తి రూప అవస్థావ(గ)ధృతేః. అత్రాపి తస్య హేతోః సమానత్వాత్ ఇత్యర్థః, సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫల విద్యా సాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ ప్రతిబన్ధ అసంభవః ఇతి అధికా శఙ్కా, తత్రాపి బ్రహ్మవిత్ అపచారాణాం పూర్వ కృతానాం ప్రబలానాం సంభవాత్ ప్రతిబన్ధ సంభవః ఇతి పరిహారః. ద్విరుక్తిః అధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి ముక్తిఫలాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చ అధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

124. ఆవృత్తి అధికరణమ్.

470. ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్. 4-1-1.

తృతీయే అధ్యాయే సాధనైః సహ విద్యా చిన్తితా. అథ ఇదానీం విద్యా స్వరూప విశోధన పూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమ్" ఇత్యాది వేదాన్త వాక్యేషు బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్ కృతమేవ శాస్త్రార్థః? ఉత అసకృత్ ఆవృత్తమ్? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? సకృత్ కృతమితి. కుతః? "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృత్ ఆవృత్తౌ ప్రమాణ అభావాత్. న చ అవఘాతాదివత్ వేదనస్య బ్రహ్మ అపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్ట ఉపాయత్వాత్ యావత్ కార్యమ్ ఆవృత్తిః ఇతి శక్యం వక్తుమ్, వేదనస్య దృష్ట ఉపాయత్వ అభావాత్. జ్యోతిష్టోమాది కర్మాణి వేదాన్త

విహితం చ వేదనం పరమ పురుష ఆరాధన రూపమ్, ఆరాధితాత్ చ పరమపురుషాత్ ధర్మ అర్థ కామ మోక్షాఖ్య పురుషార్థ అవాప్తిః ఇతి హి "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో జ్యోతిష్టోమాదివత్ యథా శబ్దం సకృత్ కృతమేవ శాస్త్రార్థః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- 'ఆవృత్తిః అసకృత్ ' ఇతి. అసకృత్ ఆవృత్తమ్ ఏవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః? ఉపదేశాత్ - ధ్యాన ఉపాసన పర్యాయేణ వేదన శబ్దేన ఉపదేశాత్. తత్ పర్యాయత్వం చ విది ఉపాస్తి ధ్యాయతీనామ్, ఏకస్మిన్ విషయే వేదన ఉపదేశ పర వాక్యేషు ప్రయోగాత్ అవగమ్యతే. తథా హి "మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇతి ఉపాసినః ఉపక్రాన్తో అర్థః "భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద" ఇతి విదినా ఉపసంహ్రియతే. తథా "యస్తత్ వేద యత్ సవేద స మయైతదుక్తః" ఇతి ఉపక్రమే విదినా ఉక్తం రైక్వస్య జ్ఞానమ్ "అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతామ్ ఉపాస్సే" ఇతి ఉపాసినా ఉపసంహ్రియతే.

తథా "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాది వాక్య సమానార్థేషు వాక్యేషు "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానః" ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదనమ్ అభిధీయతే.

ధ్యానం చ చిన్తనమ్. తత్ చ స్మృతి సన్తతి రూపమ్,

న స్మృతి మాత్రమ్. ఉపాస్తిః అపి తదేక అర్థః, ఏకాగ్ర చిత్తవృత్తి నైరన్తర్యే ప్రయోగ దర్శనాత్. తదుభయ ఐకార్థ్యాత్ అసకృత్ ఆవృత్త సన్తత స్మృతిః ఇహ "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః" ఇత్యాదిషు వేదనాది శబ్దైః అభిధీయతే ఇతి నిశ్చీయతే.

471. లిఙ్గాత్ చ. 4-1-2.

లిఙ్గం - స్మృతిః. స్మృతేః చ అయమ్ అర్థో అవగమ్యతే. స్మర్యతే హి మోక్ష సాధన భూతం వేదనం స్మృతి సన్తతి రూపం "తద్రూపప్రత్యయే చ ఏకా సన్తతిశ్చ అన్యనిస్పృహా, తత్ ధ్యానం ప్రథమైః షడ్భిః అఙ్గైః నిష్పాద్యతే తథా" ఇతి. తస్మాత్ అసకృత్ ఆవృత్తమ్ ఏవ వేదనం శాస్త్రార్థః.

ఇతి ఆవృత్తి అధికరణమ్.

125. ఆత్మత్వ ఉపాసన అధికరణమ్.

472. ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ. 4-1-3.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే - కిమ్ ఉపాస్యం బ్రహ్మ ఉపాసితుః అన్యత్వేన ఉపాస్యమ్? ఉత ఉపాసితుః ఆత్మత్వేన? ఇతి.

కిం యుక్తమ్? అన్యత్వేన ఇతి. కుతః? ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనో అర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః; అర్థాన్తరత్వం చ, "అధికం తు భేద నిర్దేశాత్", "అధికోపదేశాత్", " నేతరో అనుపపత్తేః" ఇత్యాదిషు ఉపపాదితమ్. యథావస్థితం చ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్. అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిః అపి అయథాభూతా స్యాత్, "యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి న్యాయాత్. అతో అన్యత్వేన ఉపాస్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'ఆత్మా ఇతి తు' ఇతి. తు శబ్దో అవధారణే. ఉపాసితుః ఆత్మా ఇత్యేవ ఉపాస్యమ్. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా, తథా స్వాత్మనో అపి పరంబ్రహ్మ ఇతి ఏవ ఉపాసీత ఇత్యర్థః. కుతః? ఏవం హి ఉపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి" ఇతి. ఉపాసితుః అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ ఉపాసితారో అహమ్ ఇతి కథమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తి ఇత్యత్ర ఆహ

'గ్రాహయన్తి చ' ఇతి. ఇమమ్ అర్థమ్ అవిరుద్ధమ్ ఉపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి - తాన్ ప్రతి ఉపపాదయన్తి ఇత్యర్థః. "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమ్ అన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి, తథా "సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమ్ ఇదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తత్ జలాన్" ఇతి చ సర్వస్య చిత్ అచిత్ వస్తునః తత్ 'జ'త్వాత్, తత్ 'ల'త్వాత్, తత్ 'అన'త్వాత్ తత్ నియామ్యత్వాత్, తత్ శరీరత్వాత్ చ సర్వస్య అయమాత్మా. అతః 'స త ఆత్మా'.

అతో యథా ప్రత్యగాత్మనః స్వ శరీరం ప్రతి ఆత్మత్వాత్ 'దేవో అహమ్', 'మనుష్యో అహమ్' ఇతి అనుసన్ధానం, తథా ప్రత్యగాత్మనో అపి ఆత్మత్వాత్ పరమాత్మనః తస్యాపి అహమితి ఏవ అనుసన్ధానం యుక్తమ్ ఇతి.

ఏవం శాస్త్రైః ఉపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మ ఏకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మ ఏక నిష్ఠత్వమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తః "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమ్ అసి భగవో దేవతే" ఇతి వ్యతికరేణ ఉక్తవన్తః. ఏవం చ "అథ యో అన్యాం దేవతామ్ ఉపాస్తే అన్యో అసావన్యో అహమస్మి ఇతి న స వేద", "అకృత్స్నో హ్యేషః...... ఆత్మా ఇత్యేవ ఉపాసీత", "సర్వం తం పరాదాద్యో

అన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద'' ఇతి ఆత్మత్వాత్ అనుసన్ధాన నిషేధః ''పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా'' ఇతి పృథక్త్వ అనుసంధాన విధానం చ అవిరుద్ధమ్. అహమ్ ఇతి స్వాత్మతయా అనుసన్ధానాత్ అన్యత్వ అనుసన్ధాన నిషేధో రక్షితః. స్వ శరీరాత్ స్వాత్మనో అధికత్వ అనుసన్ధానవత్ స్వాత్మనో అపి పరమాత్మనో అధికత్వ అనుసన్ధానాత్ పృథక్త్వ అనుసన్ధాన విధానం చ రక్షితమ్. అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మనః ఆత్మత్వాత్ తస్య చ బ్రహ్మశరీరత్వాత్ నిషేధవాక్యే ''అకృత్స్నోహ్యేషః '' ఇతి ఉక్తమ్. అతః ఉపాసితుః ఆత్మత్వేన బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి ఆత్మత్వ ఉపాసన అధికరణమ్.

126. ప్రతీక అధికరణమ్.

473. న ప్రతీకే న హి సః. 4-1-4.

"మనో బ్రహ్మ ఇత్యుపాసీత", "స యో నామ బ్రహ్మ ఇత్యుపాస్తే" ఇత్యాది ప్రతీక ఉపాసనేషు అపి ఆత్మత్వ అనుసన్ధానం కార్యమ్? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్, "మనో బ్రహ్మ ఇత్యుపాసీత" ఇతి బ్రహ్మ ఉపాసనత్వ సామ్యాత్ బ్రహ్మణశ్చ ఉపాసితుః ఆత్మత్వాత్ ఆత్మా ఇతి ఏవ ఉపాసీత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'న ప్రతీకే' ఇతి. ప్రతీకే న ఆత్మత్వ అనుసన్ధానం కార్యమ్, 'న హి సః' - న హి ఉపాసితుః ఆత్మా ప్రతీకః. ప్రతీక ఉపాసనేషు ప్రతీకః ఏవ ఉపాస్యః. న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టి విశేషణ మాత్రమ్. ప్రతీక ఉపాసనం హి నామ అబ్రహ్మణి బ్రహ్మ దృష్ట్యా అనుసన్ధానమ్. తత్ర ఉపాస్యస్య ప్రతీకస్య ఉపాసితుః ఆత్మత్వాత్ అభావాత్ న తథా అనుసన్ధేయమ్.

నను, అత్రాపి, బ్రహ్మ ఏవ ఉపాస్యమ్, బ్రహ్మణః ఉపాస్యత్వ సంభవే మన ఆదీనామ్ అచేతనానామ్ అల్ప శక్తీనాం చ ఉపాస్యత్వ ఆశ్రయణస్య అన్యాయ్యత్వాత్. అతో మనః ఆది దృష్ట్యా బ్రహ్మ ఏవ ఉపాస్యమ్ ఇతి. తత్రాహ ---

474. బ్రహ్మ దృష్టిః ఉత్కర్షాత్. 4-1-5.

మన ఆదిషు బ్రహ్మ దృష్టిః ఏవ యుక్తా, న బ్రహ్మణి మన ఆది దృష్టిః, బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్యః ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్య దృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ, భృత్యే తు రాజదృష్టిః అభ్యుదయాయ.

ఇతి ప్రతీక అధికరణమ్.

127. ఆదిత్యాది మతి అధికరణమ్.

475. ఆదిత్యాది మతయః చ అఙ్గ ఉపపత్తేః. 4-1-6.

" య ఏవాసౌ తపతి తమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత " ఇత్యాదిషు కర్మాఙ్గ ఆశ్రయేషు ఉపాసనేషు సంశయః - కిమ్ ఉద్గీథ ఆదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాది దృష్టిః కర్తవ్యా? ఉత ఆదిత్యాదిషు ఉద్గీథాది దృష్టిః? ఇతి.

ఉత్కృష్ట దృష్టిః నికృష్టే కర్తవ్యా ఇతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫల సాధన భూత కర్మాంగత్వేన అఫలేభ్యః ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వాత్ ఆదిత్యాదిషు ఉద్గీథాది దృష్టిః.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే -'ఆదిత్యాది మతయశ్చ అఙ్గః' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. క్రత్వంగే ఉద్గీథాదౌ ఆదిత్యాది దృష్టయః ఏవ కార్యాః. కుతః? 'ఉపపత్తేః' - ఆదిత్యాదీనామ్ ఏవ ఉత్కృష్టత్వ ఉపపత్తేః. ఆదిత్యాది దేవత ఆరాధన ద్వారేణ హి కర్మణామ్ అపి ఫల సాధనత్వమ్. అతః తత్ దృష్టిః ఉద్గీథాది అఙ్గే.

ఇతి ఆదిత్యాది మతి అధికరణమ్.

128. ఆసీన అధికరణమ్.

476. ఆసీనః సమ్భవాత్. 4-1-7.

మోక్ష సాధనతయా వేదాంత శాస్త్రైః విహితం జ్ఞానం ధ్యాన ఉపాసన ఆది శబ్దవాచ్యమ్ అసకృత్ ఆవృత్తం సన్తత స్మృతి రూపమ్ ఇతి ఉక్తమ్. తత్ అనుతిష్ఠన్ ఆసీనః శయానః తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ చ విశేష అభావాత్ అనియమేన అనుతిష్ఠేత్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'ఆసీనః' ఇతి. ఆసీనః ఉపాసనమ్ అనుతిష్ఠేత్. కుతః? 'సంభవాత్'. ఆసీనస్య ఏవ హి ఏకాగ్రచిత్తతా సంభవః, స్థితి గత్యోః ప్రయత్న సాపేక్షత్వాత్, శ(య)యానే చ నిద్రా సంభవాత్. పశ్చార్ధ ధారణ ప్రయత్న నివృత్తయే సాపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్.

477. ధ్యానాత్ చ. 4-1-8.

"నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి ధ్యాన రూపత్వాత్ ఉపాసనస్య ఏకాగ్రచిత్తతా అవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయ ప్రత్యయ అన్తర అవ్యవహితమ్ ఏక చిన్తనమ్ ఇత్యుక్తమ్.

478. అచలత్వం చ అపేక్ష్య. 4-1-9.

నిశ్చలత్వం చ అపేక్ష్య పృథివీ అన్తరిక్షాదిషు ధ్యాన వాచో

యుక్తిః దృశ్యతే, "ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవ అన్తరిక్షం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః, ధ్యాయన్తీవ ఆపః, ధ్యాయన్తి ఇవ పర్వతాః" ఇతి. అతః పృథివీ పర్వతాదివత్ ఏకాగ్ర చిత్తతయా నిశ్చలత్వమ్ ఉపాసకస్య ఆసీనస్య ఏవ సంభవేత్.

479. స్మరన్తి చ. 4-1-10.

స్మరన్తి చ ఆసీనస్య ఏవ ధ్యానం "శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమ్ ఆసనమాత్మనః, నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతి నీచం చేలాజిన కుశోత్తరమ్, తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియ క్రియః, ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాత్ యోగమాత్మ విశుద్ధయే" ఇతి.

480. యత్రైకాగ్రతా తత్ర అవిశేషాత్. 4-1-11.

ఏకాగ్రతా అతిరిక్త దేశ కాల విశేష శ్రవణాత్ ఏకాగ్రతా అనుకూలో యో దేశః కాలశ్చ, స ఏవ ఉపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. "సమే శుచౌ శర్కరా వహ్ని వాలుకా వివర్జితః" ఇతి వచనమ్ ఏకాగ్రతా ఏకాన్త దేశమ్ ఆహ. న తు దేశం నియచ్ఛతి, "మనో అనుకూలః" ఇతి వాక్య శేషాత్.

ఇతి ఆసీన అధికరణమ్.

129. ఆప్రయాణ అధికరణమ్.

481. ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్. 4-1-12.

తదిదమ్ అపవర్గ సాధనమ్ ఉక్త లక్షణమ్ ఉపాసనమ్ ఏకాహే ఏవ సంపాద్యమ్? ఉత ఆప్రయాణాత్ ప్రత్యహమ్ అనువర్తనీయమ్? ఇతి విషయే ఏకస్మిన్ ఏవ అహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతా ఏవ పరిసమాపనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ఆప్రయాణాత్' ఇతి.

ఆమరణాత్ అనువర్తనీయమ్. కుతః? 'తత్ర అపి హి దృష్టమ్'. ఉపాసన ఉద్యోగ ప్రభృతి ఆప్రయాణాత్ మధ్యే యః కాలః తత్ర సర్వత్ర అపి దృష్టమ్ ఉపాసనమ్. "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే" ఇతి.

ఇతి ఆప్రయాణ అధికరణమ్.

130. తదధిగమ అధికరణమ్.

482. తదధిగమ ఉత్తర పూర్వాఘయోః అశ్లేష వినాశౌ తత్ వ్యపదేశాత్. 4-1-13.

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే. బ్రహ్మవిద్యా ప్రాప్తౌ పురుషస్య ఉత్తర పూర్వాఘయోః అశ్లేష వినాశౌ శ్రూయేతే, "తద్యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే", "తస్యైవ ఆత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాప కేన" ఇతి ఉత్తర అఘాశ్లేషః, "తద్యథా ఇషీక తూలమ్ అగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే", "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇతి పూర్వాఘ వినాశః, ఏతౌ అశ్లేష వినాశౌ విద్యాఫలభూతౌ ఉపపద్యేతే? న? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? న ఉపపద్యేతే ఇతి. కుతః? "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటి శతైః అపి" ఇత్యాది శాస్త్ర విరోధాత్. అశ్లేష వినాశ వ్యపదేశస్తు మోక్ష సాధనభూత విద్యా విధాయి వాక్య శేషగతః కథంచిత్ విద్యాస్తుతి ప్రతిపాదనేన అపి ఉపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వ ఉత్తర అఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే, యేన ప్రాయశ్చిత్తేన అఘవినాశః ఉచ్యతే. విద్యా హి "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయతయా

విధీయతే. అతో విద్యార్థవాదో అయమ్ అఘ వినాశ అశ్లేష వ్యపదేశః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'తత్ అధిగమః' ఇతి. విద్యా ప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యా మాహాత్మ్యాత్ ఉత్తర పూర్వ అఘయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉపపద్యేతే. కుతః? ఏవం విధం హి విద్యా మాహాత్మ్యమ్ అవగమ్యతే. "ఏవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే", "ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇత్యాది వ్యపదేశాత్. న చ "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ" ఇత్యనేన శాస్త్రేణ అస్య విరోధః, భిన్న విషయత్వాత్. తత్ హి కర్మణాం ఫల జనన సామర్థ్య ద్రఢిమ విషయమ్. ఏతత్ తు ఉత్పన్నాయ అవిద్యాయాః ప్రాక్ కృతానాం పాప్మనాం ఫల జనన శక్తివినాశ సామర్థ్యమ్ ఉత్పత్స్యమానానాం చ ఫల జనన శక్తి ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధకరణ సామర్థ్యం చ ప్రతిపాదయతి ఇతి ద్వయోః విషయో భిద్యతే. యథా అగ్ని జలయోః ఔష్ణ్య, తత్ నివారణ సామర్థ్య విషయయోః ద్వయోః ప్రమాణయోః అపి విషయ భేదాత్ ప్రామాణ్యమ్. ఏవమ్ అత్రాపి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః.

అఘస్య అశ్లేష కరణం వైదిక కర్మ అయోగ్యతా వాసనా ప్రత్యవాయ హేతుక శక్తి ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధకరణమ్. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మ అయోగ్యతాం, సజాతీయ కర్మాన్తర ఆరమ్భ రుచిమ్, ప్రత్యవాయం చ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణమ్-

ఉత్పన్నాయాః తత్ శక్తేః వినాశ కరణమ్. శక్తిః అపి పరమ పురుష అప్రీతిః ఏవ. తదేవం విద్యా వేదితుః వేద్య అత్యర్థ ప్రియత్వేన స్వయమ్ అపి నిరతిశయ ప్రియా సతీ వేద్య భూత పరమపురుష ఆరాధన స్వరూపా పూర్వకృత అఘ సంచయ జనిత పరమపురుష అప్రీతిం వినాశయతి. సా ఏవ విద్యా స్వ ఉత్పత్తి ఉత్తరకాల భావి అఘ నిమిత్త పరమపురుష అప్రీతి ఉత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తత్ ఇదమ్ అశ్లేషవచనం ప్రామాదిక విషయం మన్తవ్యమ్. ''నావిరతో దుశ్చరితాత్'' ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ఆప్రయాణాత్ అహరహః ఉత్పద్యమానాయాః ఉత్తరోత్తర అతిశయ భాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరిత విరతి నిష్పాద్యత్వ అవగమాత్.

ఇతి తదధిగమ అధికరణమ్.

131. ఇతర అధికరణమ్.

483. ఇతరస్య అపి ఏవమ్ అసంశ్లేషః పాతే తు. 4-1-14.

ఉత్తర పూర్వ అఘయోః విద్యయా అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ. ఇతరస్య- పుణ్యస్య అపి ఏవమ్ ఉక్తేన న్యాయేన అశ్లేష వినాశౌ విద్యయా స్యాతామ్, విద్యాఫల విరోధిత్వ సామాన్యాత్ వ్యపదేశాచ్చ. భవతి చ వ్యపదేశః ఉభే సుకృత దుష్కృతే నిర్దిశ్య "సర్వే పాప్మానో అతో నివర్తన్తే" ఇతి, "తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి చ. ముముక్షోః అనిష్ట ఫలత్వాత్ సుకృతస్య అపి పాప్మ శబ్దేన వ్యపదేశః. సుకృతస్య అపి శాస్త్రీయత్వాత్ తత్ ఫలస్య కేషాంచిత్ ఇష్టత్వ దర్శనాత్ చ విద్యయా అవిరోధ శఙ్కాం నివర్తయితుమ్ అతిదేశః. నను, విదుషో అపి సేతికర్తవ్యతాక ఉపాసన నిర్వృత్తయే వృష్టి అన్నాది ఫలాని ఇష్టాని ఏవ, కథం తేషాం విరోధాత్ వినాశః ఉచ్యతే? తత్రాహ 'పాతే తు' ఇతి. శరీరపాతే తు తేషాం వినాశః. శరీరపాతాత్ ఊర్ధ్వం తు విద్యా అనుగుణ దృష్ట ఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తి ఇత్యర్థః.

ఇతి ఇతర అధికరణమ్.

---

132. అనారబ్ధకార్య అధికరణమ్.

484. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. 4-1-15.

బ్రహ్మవిద్యా ఉత్పత్తేః పూర్వ ఉత్తర భావినోః సుకృత దుష్కృతయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ. తతః పూర్వభావినోః సుకృత దుష్కృతయోః కిమ్ అవిశేషేణ వినాశః? ఉత అనారబ్ధ కార్యయోః ఏవ? ఇతి విషయే, "సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి విద్యా ఫలస్య అవిశేష శ్రవణాత్ విద్యా ఉత్పత్తి ఉత్తర కాల భావిన్యాః చ శరీర స్థితేః, కులాల చక్రభ్రమణాదివత్, సంస్కార వశాత్ ఉపపత్తేః అవిశేషేణ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'అనారబ్ధ కార్యే ఏవ తు పూర్వే' ఇతి.

విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృత దుష్కృతే అనారబ్ధ కార్యే - అప్రవృత్త ఫలే ఏవ విద్యయా వినశ్యతః. కుతః? 'తత్ అవధేః'. "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి శరీరపాత విలమ్బ అవధి శ్రుతేః. న చ పుణ్య అపుణ్య కర్మ జన్య భగవత్ ప్రీతి అప్రీతి వ్యతిరేకేణ శరీర స్థితి హేతు భూత సంస్కార సద్భావే ప్రమాణమ్ అస్తి.

ఇతి అనారబ్ధ కార్య అధికరణమ్.

133. అగ్నిహోత్రాది అధికరణమ్.

485. అగ్నిహోత్రాది తు తత్ కార్యాయైవ తత్ దర్శనాత్. 4-1-16.

"ఇతరస్య అపి ఏవమ్ అసంశ్లేషః" ఇతి విద్యా బలాత్ సుకృతస్య అపి అసంశ్లేషః ఉక్తః అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్య నైమిత్తికానాం స్వ ఆశ్రమ ధర్మాణామ్ అపి సుకృతత్వ సామాన్యేన తత్ ఫలస్య అశ్లేషాత్ అనిచ్ఛతః అననుష్ఠానే ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'అగ్నిహోత్రాది తు' ఇతి.

తు శబ్దః సుకృతాన్తరేభ్యో విశేషణ అర్థః. అగ్నిహోత్రాది ఆశ్రమధర్మాః ఫల అశ్లేష అసంభవాత్ అనుష్ఠేయాః ఏవ. తత్ అసంభవశ్చ తత్ కార్య అర్థత్వాత్ తేషామ్. విద్యాఖ్య కార్యాయ ఏవ హి విదుషః అగ్నిహోత్రాది అనుష్ఠానమ్.

కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? - 'తత్ దర్శనాత్.' దృశ్యతే హి "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇత్యాదినా అగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యా సాధనత్వమ్. విద్యాయాశ్చ ఆప్రయాణాత్ అభ్యాస ఆధేయ అతిశయాయాః అహరహః ఉత్పాద్యత్వాత్ తత్ ఉత్పత్త్యర్థమ్ ఆశ్రమ కర్మాపి అహరహః అనుష్ఠేయమ్ ఏవ. అన్యథా ఆశ్రమ కర్మ లోపే దూషిత అన్తః కరణస్య విద్యా ఉత్పతిః ఏవ న స్యాత్.

యది అగ్నిహోత్రాది సాధుకృత్యా విద్యా ఉత్పత్త్యర్థాః,

విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనం చ సుకృతం "యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా", "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః" ఇతి అనుభవేన వినష్టమ్, భుక్త శిష్టం చ ప్రారబ్ధ ఫలమ్. "సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి అస్య కో విషయః? తత్రాహ....

486. అతో అన్యా అపి హి ఏకేషామ్ ఉభయోః. 4-1-17.

అతః అగ్నిహోత్రాది సాధు కృత్యాయాః విద్యా ఉత్పత్త్యర్థాయాః అన్యా అపి - విద్యా అధిగమాత్ పూర్వ ఉత్తరయోః ఉభయోః అపి పుణ్య కర్మణోః ప్రబల కర్మ ప్రతిబద్ధ ఫల అసాధు కృత్యా అనన్తా సంభవతి ఏవ. తద్విషయమ్ ఇదమ్ ఏకేషాం శాఖినాం వచనమ్, "తస్య పుత్రా దాయమ్ ఉపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి. విద్యయా అశ్లేష వినాశ శ్రుతిః చ తత్‌విషయా.

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫల ప్రతిబన్ధ సమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి -

487. యదేవ విద్యయా ఇతి హి. 4-1-18.

"యదేవ విద్యయా కరోతి... తదేవ వీర్యవత్తరమ్"ఇతి ఉద్గీథ విద్యాయాః క్రతుఫలా ప్రతిబన్ధ ఫలత్వ వచనేన అనుష్ఠితస్య అపి కర్మణః ఫల ప్రతిబన్ధః సూచ్యతే హి. అతః విదుషః అనుష్ఠిత ప్రతిబద్ధ ఫలవిషయం "సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి శాట్యాయనికమ్.

ఇతి అగ్నిహోత్రాది అధికరణమ్.

134. ఇతర క్షపణ అధికరణమ్.

488. భోగేన తు ఇతరే క్షపయిత్వా అథ సమ్పద్యతే. 4-1-19.

యయోః పుణ్య పాపయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ, తాభ్యామ్ ఇతరే ఆరబ్ధ కార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యా యోని శరీర అవసానే? ఉత తత్ శరీర అవసానే? శరీరాన్తర అవసానే వా? ఇతి అనియమః ఇతి సంశయే, "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే" ఇతి తత్ శరీర విమోక్ష అవసానత్వ శ్రవణాత్ తత్ అవసానే.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'భోగేన తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వ ఆరబ్ధ ఫల భోగేన క్షపయిత్వా తత్ ఫల భోగ సమాప్తి అనన్తరం బ్రహ్మ సంపద్యతే. తే చ పుణ్యపాపే ఏక శరీర ఉపభోగ్య ఫలే చేత్, తత్ శరీర అవసానే సంపద్యతే. అనేక శరీర భోగ్య ఫలే చేత్, తత్ అవసానే సంపద్యతే. భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వ ఆరబ్ధఫలయోః కర్మణోః "తస్యతావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే" ఇతి చ భోగేన తయోః కర్మణోః విమోక్షః ఉచ్యతే, దేహ అవధి నియమ అశ్రవణాత్. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాక్ అనుష్ఠితమ్ అభుక్త ఫలమ్ అనారబ్ధ ఫలం పుణ్య పాప రూపం

కర్మ అనాది కాల సంచితమ్ అనన్తం విద్యా మాహాత్మ్యాత్ వినశ్యతి. విద్యారమ్భ ఉత్తర కాలమ్ అనుష్ఠితం చ న శ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్య రూపం సర్వం విదుషః సుహృదో గృహ్ణన్తి, పాపం చ ద్విషన్తః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి ఇతర క్షపణాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - ద్వితీయః పాదః

135. వాక్ అధికరణమ్.

489. వాఙ్మనసి, దర్శనాత్ శబ్దాత్ చ. 4-2-1.

ఇదానీం విదుషో గతి ప్రకారం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే. ప్రథమం తావత్ ఉత్క్రాన్తిః చిన్త్యతే. తత్ర ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాక్ మనసి సంపద్యతే, మనః ప్రాణే, ప్రాణః తేజసి, తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి. అత్ర "వాక్ మనసి సంపద్యతే " ఇతి వాచో మనసి సంపత్తి శ్రుతిః కిం వాక్ వృత్తి మాత్ర విషయా? ఉత వాక్ విషయా? ఇతి విషయే, వృత్తి మాత్ర విషయః ఇతి యుక్తమ్. కుతః? మనసో వాక్ ప్రకృతిత్వ అభావాత్. తత్ర వాక్ స్వరూప సంపత్తి అసంభవాత్. వాగాది వృత్తీనాం మనో అధీనత్వేన వృత్తి సంపత్తి శ్రుతిః కథంచిత్ ఉపపద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే, 'వాక్ మనసి' ఇతి. వాక్ స్వరూపమ్ ఏవ మనసి సంపద్యతే. కుతః? 'దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి వాక్ ఇంద్రియ

ఉపరతే అపి మనః ప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్ర సంపత్త్యా అపి తత్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ - 'శబ్దాత్ చ' ఇతి. "వాక్ మనసి సంపద్యతే" ఇతి వాక్ స్వరూప సంపత్తౌ ఏవ హి శబ్దః, న వృత్తి మాత్ర సంపత్తౌ. న హి తదానీం వృత్తి ఉపరమే వాక్ ఇన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణ ఉపలభ్యతే, యేన వృత్తి మాత్రమ్ ఏవ సంపద్యతే ఇతి ఉచ్యేత. యదుక్తం మనసో వాక్ ప్రకృతిత్వ అభావాత్ వాచో మనసి సంపత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ "వాక్ మనసి సంపద్యతే" ఇతి వచనాత్ మనసా వాక్ సంయుజ్యతే, న తు తత్ర లీయతే ఇతి పరిహర్తవ్యమ్.

490. అత ఏవ సర్వాణి అను. 4-2-2.

యతో వాచో మనసా సంయోగ మాత్రం సంపత్తిః, న తు లయః, అత ఏవ వాచమ్ అను సర్వేషామ్ ఇన్ద్రియాణాం మనసి సంపత్తి శ్రుతిః ఉపపద్యతే - "తస్మాత్ ఉపశాన్త తేజాః పునర్భవమ్ ఇన్ద్రియైః మనసి సంపద్యమానైః" ఇతి.

ఇతి వాక్ అధికరణమ్.

136. మనో అధికరణమ్.

491. తన్మనః ప్రాణే ఉత్తరాత్. 4-2-3.

'తత్' - సర్వేన్ద్రియ సంయుక్తం 'మనః ప్రాణే' సంపద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే. న మనోవృత్తి మాత్రమ్. కుతః? 'ఉత్తరాత్' "మనః ప్రాణే" ఇతి వాక్యాత్. అధికా శఙ్కా తు "అన్నమయం హి సోమ్య మనః" ఇతి వచనాత్ మనసో అన్న ప్రకృతిత్వమ్ అవగమ్యతే. అన్నస్య చ "తా అన్నమ్ అసృజన్త" ఇతి అమ్మయత్వం సిద్ధమ్. "ఆపోమయః ప్రాణః" ఇతి చ అప్ ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్య అవగమ్యతే. అతః "మనః ప్రాణే సంపద్యతే" ఇత్యత్ర ప్రాణ శబ్దేన ప్రాణ ప్రకృతి భూతాః ఆపః నిర్దిశ్య తాసు మనః సంపత్తి ప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయః ఇతి సంపత్తి వచనమ్ ఉపపన్నం భవతి ఇతి. పరిహారస్తు "అన్నమయం హి సోమ్య మనః, ఆపో మయః ప్రాణః" ఇతి మనః ప్రాణయోః అన్నేన అద్భిశ్చ ఆప్యాయనమ్ ఉచ్యతే. న తత్ ప్రకృతిత్వమ్, ఆహఙ్కారికత్వాత్ మనసః, ఆకాశ వికారత్వాత్ చ ప్రాణస్య. ప్రాణ శబ్దేన అపాం లక్షణా చ స్యాత్ ఇతి.

ఇతి మనో అధికరణమ్.

---

137. అధ్యక్ష అధికరణమ్.

492. సో అధ్యక్షే, తదుపగమాదిభ్యః. 4-2-4.

యథా "వాక్ మనసి సంపద్యతే, మనః ప్రాణే" ఇతి వచన అనురోధేన మనః ప్రాణయోః ఏవ వాక్ మనసయోః సంపత్తిః, తథా "ప్రాణః తేజసి ఇతి వచనాత్ తేజసి ఏవ ప్రాణః సంపద్యతే ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'సో అధ్యక్షే' ఇతి. సః - ప్రాణః, అధ్యక్షే - కరణాధిపే జీవే, సంపద్యతే. కుతః? 'తత్ ఉపగమాదిభ్యః'. ప్రాణస్య జీవ ఉపగమః తావత్ శ్రూయతే, "ఏవమ్ ఏవ ఇమమ్ ఆత్మానమ్ అన్తకాలే సర్వే ప్రాణాః అభిసమాయన్తి" ఇతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్య ఉత్క్రాన్తిః శ్రూయతే, "తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇతి.

ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే "కస్మిన్ ఉత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్ వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి" ఇతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజః సంపత్తిః ఇహ "ప్రాణః తేజసి" ఇతి ఉచ్యతే. యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగర గమనే అపి 'యమునా సాగరం గచ్ఛతి' ఇతి వచో న విరుధ్యతే, తద్వత్.

ఇతి అధ్యక్ష అధికరణమ్.

138. భూత అధికరణమ్.

493. భూతేషు, తత్ శ్రుతేః. 4-2-5.

"ప్రాణః తేజసి" ఇతి జీవ సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సంపత్తిః ఉక్తా. సా సంపత్తిః కిం తేజోమాత్రే? ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేషు? ఇతి విషయే, తేజోమాత్ర శ్రవణాత్ తేజసి - ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'భూతేషు' ఇతి. భూతేషు సంపద్యతే కుతః? 'తత్ శ్రుతేః'. "పృథివీమయః ఆపోమయః తేజోమయః" ఇతి జీవస్య సంచరతః సర్వ భూతమయత్వ శ్రుతేః.

నను, తేజః ప్రభృతిషు ఏకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తౌ అపి "పృథివీమయః" ఇత్యాదికా శ్రుతిః ఉపపద్యతే. అతః ఆహ.....

494. న ఏకస్మిన్, దర్శయతో హి. 4-2-6.

'న ఏకస్మిన్' - ఏకైకస్య కార్య అక్షమత్వాత్. దర్శయతో హి అక్షమత్వం శ్రుతి స్మృతీ - "అనేన జీవేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకాం కరవాణి" ఇతి నామ రూప వ్యాకరణ యోగ్యత్వాయ త్రివృత్ కరణమ్ ఉపదిశ్యతే, "నానా వీర్యాః పృథక్ భూతాః తతః తే సంహతిం వినా, న అశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః, సమేత్య అన్యోన్య సంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః, మహదాద్యా విశేషాన్తాః

హి అణ్ణమ్ ఉత్పాదయన్తి తే" ఇతి. అతః "ప్రాణః తేజసి" ఇతి తేజః శబ్దేన భూతాన్తర సంసృష్టమేవ తేజో అభిధీయతే. అతో భూతేషు ఏవ సమ్పత్తిః.

ఇతి భూత అధికరణమ్.

139. ఆసృత్యుపక్రమ అధికరణమ్.

495. సమానా చ, ఆసృతి ఉపక్రమాత్, అమృతత్వం చ అనుపోష్య. 4-2-7.

ఇయమ్ ఉత్క్రాన్తిః కిం విద్వత్ అవిదుషోః సమానా? ఉత అవిదుషః ఏవ? ఇతి చిన్తాయామ్, అవిదుషః ఏవ ఇతి ప్రాప్తమ్. కుతః? విదుషో అత్రైవ అమృతత్వ వచనాత్ ఉత్క్రాన్తి అభావాత్. విదుషో హి అత్రైవ అమృతత్వం శ్రావ్యతే "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాః యే అస్య హృది స్థితాః, అథ మర్త్యో అమృతో భవతి అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే" ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'సమానా చ ఆసృతి ఉపక్రమాత్' ఇతి.

విదుషో అపి ఆసృతి ఉపక్రమాత్ ఉత్క్రాన్తిః సమానా. ఆసృతి ఉపక్రమాత్ - ఆగతి ఉపక్రమాత్ - నాడీ ప్రవేశనాత్ ప్రాక్ ఇత్యర్థః. విదుషో అపి హి నాడీ విశేషేణ ఉత్క్రమ్య గతిః శ్రూయతే "శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః తాసాం మూర్ధానమ్ అభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి. ఏవం నాడీ విశేషేణ గతి శ్రవణాత్ విదుషో అపి ఉత్క్రాన్తిః అవర్జనీయా. సా చ నాడీ ప్రవేశాత్ ప్రాక్ విశేష అశ్రవణాత్ సమానా. తత్ ప్రవేశ దశాయాం చ విశేషః శ్రూయతే "తేన ప్రద్యోతేన ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీర

దేశేభ్యః" ఇతి. "శతం చ ఏకా చ హృదయస్య" ఇత్యనయా శ్రుత్యా ఐకార్థ్యాత్ మూర్ధ్నో నిష్క్రమణం విద్వత్ విషయమ్. ఇతరత్ అవిద్వత్ విషయమ్.

యదుక్తం విదుషో అత్రైవ అమృతత్వం శ్రావ్యతే ఇతి, తత్ర ఉచ్యతే 'అమృతత్వం చ అనుపోష్య' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. అనుపోష్య - శరీర ఇన్ద్రియాది సంబన్ధమ్ అదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వమ్ - ఉత్తర పూర్వ అఘయోః అశ్లేష వినాశ రూపం ప్రాప్యతే. తదుచ్యతే "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే" ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ఇతి అర్థః. "అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే" ఇతి చ - ఉపాసన వేలాయాం యో బ్రహ్మానుభవః, తద్విషయమితి అభిప్రాయః.

496. తత్ ఆపీతేః, సంసార వ్యపదేశాత్. 4-2-8.

అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమ్ అదగ్ధ దేహ సంబన్ధస్య ఏవ, ఇతి విజ్ఞేయమ్. కుతః? 'ఆపీతేః సంసార వ్యపదేశాత్'. అపీతిః- అప్యయః - బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చ అర్చిరాదినా మార్గేణ దేశ విశేషం గత్వా ఇతి వక్ష్యతే. ఆతదవస్థా ప్రాప్తేః, 'సంసారః' - దేహ సంబన్ధ లక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే. "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి, "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోః ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవాని(మి)" ఇతి చ.

497. సూక్ష్మం, ప్రమాణతశ్చ తథా ఉపలబ్ధేః. 4-2-9.

ఇతశ్చ, విదుషో అపి బన్ధో నాత్ర దగ్ధః, యతః సూక్ష్మం శరీరమ్ అనువర్తతే. కుతః ఇదమ్ అవగమ్యతే? 'ప్రమాణతః తథా ఉపలబ్ధేః'. ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః, "తం ప్రతిబ్రూయాత్", "సత్యం బ్రూయాత్" ఇతి చన్ద్రమసా సంవాద వచనేన శరీర సద్భావః. అతః సూక్ష్మ శరీరమ్ అనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః.

498. న ఉపమర్దేన, అతః. 4-2-10.

అతః "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాః యే అస్య హృది స్థితాః, అథ మర్త్యో అమృతో భవతి అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే" ఇతి వచనం న బన్ధ ఉపమర్దేన అమృతత్వం వదతి.

499. అస్యైవ చ ఉపపత్తేః ఊష్మా. 4-2-11.

అస్య - సూక్ష్మ శరీరస్య క్వచిత్ విద్యమానత్వ ఉపపత్తేః విదుషః ప్రక్రాన్త మరణస్య మరణాత్ ప్రాక్ ఊష్మా స్థూలే శరీరే క్వాచిత్కః ఉపలభ్యతే. న చ స్థూలస్య ఏవ శరీరస్య అయమ్ ఊష్మా, అన్యత్ర అనుపలబ్ధేః. తతశ్చ ఊష్మణః క్వచిత్ ఉపలబ్ధిః విదుషః సూక్ష్మ శరీరస్య ఉత్క్రాన్తి నిబన్ధనా ఇతి గమ్యతే. తస్మాత్ విదుషో అపి ఆసృతి ఉపక్రమాత్ సమాన ఉత్క్రాన్తిః ఇతి సుష్ఠూక్తమ్.

పునః అపి విదుషః ఉత్క్రాన్తిః న సంభవతి ఇత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే...

500. ప్రతిషేధాత్ ఇతిచేత్, న, శారీరాత్. స్పష్టో హి ఏకేషామ్. 4-2-12.

యదుక్తం విదుషో అపి ఉత్క్రాన్తిః సమానా ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే, విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధాత్. తథా హి "స ఏతాః తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానో హృదయమేవ అన్వపక్రామతి" ఇతి ఉపక్రమ్య "తేన ప్రద్యోతేన ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతి తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇతి అవిదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రకారమభిధాయ, "అన్యత్ నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే" ఇతి దేహాన్తర పరిగ్రహం చ అభిధాయ, "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః తస్య యత్కించ ఇహ కరోత్యయమ్, తస్మాత్ లోకాత్ పునః ఏతి అస్మై లోకాయ కర్మణః ఇతి తు కామయమానః" ఇతి అవిద్వత్ విషయం పరిసమాప్య, "అథ అకామయమానో యో అకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణాః ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి" ఇతి విదుషః ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే.

తథా పూర్వత్ర ఆర్తభాగ ప్రశ్నే అపి విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధో దృశ్యతే. "అప పునః మృత్యుం జయతి" ఇతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య "యాజ్ఞవల్క్య ఇతి హెూవాచ యత్ర అయం పురుషో మ్రియతే ఉదస్మాత్ ప్రాణాః క్రామన్త్య అహెూ న" ఇతి పృష్టః, "నేతి హెూహచ యాజ్ఞవల్క్యో అత్రైవ సమవలీ (నీ)యన్తే స ఉచ్ఛ్వయతి ఆధ్మాయతి ఆధ్మాతో మృతశ్శేతః" ఇతి. అతో విద్వాన్ ఇహైవ అమృతత్వం ప్రాప్నోతి

ఇతి చేత్,తత్ న. 'శారీరాత్'. ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానామ్ ఉత్క్రాన్తిః హి అత్ర ప్రతిషిధ్యతే, న శరీరాత్. "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి" ఇత్యత్ర తత్ శబ్దేన "అథ అకామయమానః" ఇతి ప్రకృతః శారీరః ఏవ పరామృశ్యతే, న అశ్రుతం శరీరమ్. "తస్య" ఇతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సంబన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః, న తు ఉత్క్రాన్తి అపాదానత్వేన. ఉత్క్రాన్తి అపాదానం తు శరీరమేవ ఇతి చేత్, న. అపాదాన అపేక్షాయామ్ అశ్రుతాత్ శరీరాత్ సంబన్ధితయా శ్రుతస్య ఆత్మనః ఏవ సన్నిహితత్వేన అపాదానతయా అపి గ్రాహ్యత్వాత్.

కిఞ్చ, ప్రాణానాం జీవ సంబన్ధితయా ఏవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సంబన్ధ కథనే ప్రయోజన అభావాత్ సంబన్ధమాత్ర వాచిన్యా షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేషః ఇతి నిశ్చీయతే, యథా నటస్య శృణోతి ఇతి. న చ అత్ర వివదితవ్యమ్, 'స్పష్టో హి ఏకేషామ్'. మాధ్యన్దినానామ్ ఆమ్నాయే శారీరో జీవః ఏవ అపాదానమితి "యో అకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ ప్రాణాః ఉత్క్రామన్తి" ఇతి.

శారీరాత్ ప్రాణానామ్ ఉత్క్రాన్తి ప్రసఙ్గ అభావాత్ తత్ నిషేధో న ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, న. "తస్య తావదేవ చిరమ్ "ఇతి విదుషః శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసంపత్తి వచనేన ప్రాణానామ్ అపి తస్మిన్ కాలే శారీరాత్ విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే. తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసంపత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి, "న తస్య ప్రాణా

ఉత్క్రామంతి" - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ జీవాత్ విదుషో అపి ప్రాణాః న విశ్లిష్యన్తి ఇత్యుచ్యతే.

ఆర్తభాగ ప్రశ్నే అపి యదా విద్వత్ విషయః, తదా అయమేవ పరిహారః. స తు అవిద్వద్ విషయః, తత్ర ప్రశ్న ప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యా ప్రసఙ్గ అదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహ రూపేణ ఇంద్రియ ఇంద్రియార్థ స్వభావః, అపామ్ అగ్ని అన్నత్వమ్, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణ అపరిత్యాగః మృతస్య నామ వాచ్య కీర్తి అనువృత్తిః, తస్య చ పుణ్యపాప అనుగుణ గతి ప్రాప్తిః ఇత్యేతే అర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ "అప పునర్మృత్యుం జయతి" ఇతి అపామ్ అగ్ని అన్నత్వ జ్ఞానాత్ అగ్ని జయః ఏవ మృత్యు జయః ఉచ్యతే. అతో న అత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషః తు ప్రాణ అనుత్క్రాన్తి వచనం స్థూలదేహవత్ ప్రాణాః న ముఞ్చన్తి, అపి తు భూతసూక్ష్మవత్ జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తి ఇతి ప్రతిపాదయతి ఇతి నిరవద్యమ్.

501. స్మర్యతే చ. 4-2-13.

స్మర్యతే చ విదుషో అపి మూర్ధన్యనాడ్య ఉత్క్రాన్తిః "ఊర్ధ్వమ్ ఏకః స్థితః తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలమ్, బ్రహ్మలోకమ్ అతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్" ఇతి.

ఇతి ఆసృతి ఉపక్రమ అధికరణమ్.

140. పర సమ్పత్తి అధికరణమ్.

502. తాని పరే, తథా హి ఆహ. 4-2-14.

సకరణగ్రామః, సప్రాణః, కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తి వేలాయాం తేజః ప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సంపద్యతే ఇత్యుక్తమ్. సైషా సంపత్తిః విదుషో న విద్యతే ఇతి ఆశఙ్క్య, పరిహృతమ్. తాని పునః జీవ పరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథా కర్మ యథా విద్యం చ స్వ కార్యాయ గచ్ఛన్తి? ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే? ఇతి విషయే మధ్యే పరమాత్మ సంపత్తౌ సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ రూపకార్య (ర్యా) దర్శనాత్ తత్ ఉపభోగ అనుగుణ్యేన యథా కర్మ యథా విద్యం చ గచ్ఛన్తి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తాని పరే' ఇతి. తాని పరస్మిన్ ఆత్మని సంపద్యన్తే. కుతః? తథా హి ఆహ శ్రుతిః "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి. యథా ఆహ శ్రుతిః తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమ్ ఇత్యర్థః. సుషుప్తి ప్రలయయోః యథా పరమాత్మ సమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖ ఉపభోగ, ఆయాస విశ్రమః తద్వత్ ఇహ అపి.

ఇతి పరసమ్పత్తి అధికరణమ్.

---

141. అవిభాగ అధికరణమ్.

503. అవిభాగః, వచనాత్. 4-2-15.

సేయం పరమాత్మని సంపత్తిః కిం ప్రాకృత లయవత్ కారణ ఆపత్తి రూపా? ఉత "వాఙ్మనసి" ఇత్యాదివత్ అవిభాగరూపా? ఇతి చిన్తాయామ్ పరమాత్మనః సర్వేషాం యోని భూతత్వాత్ కారణాపత్తి రూపా - ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'అవిభాగః' ఇతి - అపృథక్ భావః - పృథక్ వ్యవహార అనర్హ సంసర్గః ఇత్యర్థః.

కుతః? వచనాత్ - "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇత్యత్రాపి "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇత్యతః సంపద్యతే ఇతి వచనస్య అనుషఙ్గాత్ తస్య చ సంసర్గ విశేష వాచిత్వాత్, అనుషక్తస్య అభిధాన వైరూప్యే ప్రమాణ అభావాత్, ఉత్క్రాన్తి వేలాయాం కారణాపత్తి ప్రయోజన అభావాత్, పునః తత్ర అవ్యక్తాది సృష్టి అవచనాత్ చ.

ఇతి అవిభాగ అధికరణమ్.

142. తదోకో అధికరణమ్.

504. తత్ ఓకః అగ్రజ్వలనం తత్ ప్రకాశిత ద్వారో విద్యా సామర్థ్యాత్ తత్ శేషగతి అనుస్మృతి యోగాత్ చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా. 4-2-16.

ఏవం గతి ఉపక్రమావధి విద్వత్ అవిదుషోః సమానాకార ఉత్క్రాన్తి ప్రకారః ఉక్తః. ఇదానీం విదుషో విశేషః ఉచ్యతే. తత్ర ఇదమ్ ఆమ్నాయతే "శతం చ ఏకా చ హృదయస్య నాడ్యః తాసాం మూర్ధానమ్ అభినిస్సృతా ఏకా, తయా ఊర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమేతి విష్వఙ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్య నాడ్యా ఏవ విదుషో గమనమ్, అన్యాభిః ఏవ చ అవిదుషో గమనమ్ ఇత్యయం నియమః ఉపపద్యతే? న? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? నియమో న ఉపపద్యతే ఇతి. కుతః? నాడీనాం భూయస్త్వాత్ అతిసూక్ష్మత్వాత్ చ దుర్వివేచతయా పురుషేణ ఉపాదాతుమ్ అశక్యత్వాత్. "తయా ఊర్ధ్వ మాయన్ అమృతత్వమ్ ఏతి విష్వఙ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి యాదృచ్ఛికీమ్ ఉత్క్రాన్తిమ్ అనువదతి ఇతి యుక్తమితి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే, 'శతాధికయా' ఇతి. విద్వాన్

శతాధికయా మూర్ధన్యయా ఏవ నాడ్యః ఉత్క్రామతి. న చ అస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వమ్. విద్వాన్ హి పరమపురుష ఆరాధన భూత అత్యర్థ ప్రియవిద్యా సామర్థ్యాత్ విద్యా శేషభూతతయా ఆత్మనః అత్యర్థ ప్రియగతి అనుస్మరణ యోగాత్ చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణ అనుగృహీతో భవతి. తతశ్చ 'తత్ ఓకః' - తస్య జీవస్య స్థానమ్ - హృదయమ్ అగ్ర జ్వలనం భవతి. అగ్రే జ్వలనం ప్రకాశనం యస్య తదిదమ్ అగ్ర జ్వలనమ్. పరమపురుష ప్రసాదాత్ ప్రకాశిత ద్వారో విద్వాన్ తాం నాడీం విజానాతి ఇతి తయా విదుషో గతిః ఉపపద్యతే.

ఇతి తదోకో అధికరణమ్.

143. రశ్మ్యనుసార అధికరణమ్.

505. రశ్మి అనుసారీ. 4-2-17.

విదుషో హృదయాత్ శతాధికయా మూర్ధన్య నాడ్యా నిర్గతస్య ఆదిత్య రశ్మీన్ అనుసృత్య ఆదిత్య మణ్డల గతిః శ్రూయతే "అథ యత్రైతత్ అస్మాత్ శరీరాత్ ఉత్క్రామతి అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః ఊర్ధ్వమాక్రమతే" ఇతి తత్ర రశ్మి అనుసారేణైవ ఇత్యయం గతి నియమః సంభవతి? న? ఇతి చిన్తాయాం, నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మి అనుసార అసంభవాత్ అనియమః. వచనం తు పక్షప్రాప్త విషయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'రశ్మి అనుసారీ' ఇతి. రశ్మి అనుసార్యా ఏవ విద్వాన్ ఊర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః? "అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః" ఇతి అవధారణాత్. పాక్షికత్వే హి ఏవకారో అనర్థకః స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మి అసంభవాత్ రశ్మీన్ అనుసృత్య గమనం న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ న. నిశి అపి సూర్యరశ్మి అనుసారః సంభవతి. లక్ష్యతే హి నిశి అపి నిదాఘ సమయే ఊష్మ ఉపలబ్ధ్యా రశ్మి సద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమ అభిభవాత్ దుర్దినః ఇవ ఊష్మ అనుపలమ్భః.

శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదా అన్యోన్య అన్వయః

‘‘తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చ అముం చ ఏవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయః ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చ అముం చ అముష్మాత్ ఆదిత్యాత్ ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తే అముష్మిన్ ఆదిత్యే సృప్తాః’’ ఇతి. తస్మాత్ నిశి అపి రశ్మి సంభవాత్ నిశి మృతానామ్ అపి విదుషాం రశ్మి అనుసారేణ ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తిః అస్త్యేవ.

ఇతి రశ్మ్యనుసార అధికరణమ్.

144. నిశా అధికరణమ్.

506. నిశి న ఇతి చేత్, న, సమ్బన్ధస్య యావత్ దేహ భావిత్వాత్. దర్శయతి చ. 4-2-18.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే, విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః అస్తి? న? ఇతి, యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మి సంభవాత్ రశ్మి అనుసారేణ గతిః నిశాయామపి సంభవతి, తథా అపి నిశా మరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్ పరమపురుషార్థ లక్షణ బ్రహ్మ ప్రాప్తిః నిశా మృతస్య న సంభవతి. శాస్త్రేషు దివా మరణం ప్రశస్తమ్, విపరీతం నిశామరణమ్, "దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ. ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమ్" ఇతి. దివామరణ నిశామరణయోః ప్రశస్తత్వ విపరీతత్వే చ ఉత్తమ అధమగతి హేతుత్వేన స్యాతామ్. అతో నిశి మరణమ్ అధోగతి హేతుత్వాత్ న బ్రహ్మ ప్రాప్తి హేతుః ఇతి చేత్, తత్ న, విదుషః కర్మ సంబన్ధస్య యావత్ దేహ భావిత్వాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - అనారబ్ధ కార్యాణామ్ అధోగతి హేతు భూతానాం కర్మణాం విద్యా సంబన్ధేన ఏవ వినాశాత్ ఉత్తరేషాం చ అశ్లేషాత్ ప్రారబ్ధ కార్యస్య చ చరమ దేహ అవధిత్వాత్ బన్ధ హేతు అభావాత్ విదుషో నిశా మృతస్య అపి బ్రహ్మ ప్రాప్తిః సిద్ధా ఏవ. దర్శయతి చ శ్రుతి: - "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే

అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి, "దివా చ శుక్లపక్షశ్చ" ఇత్యాది వచనమ్ అవిద్వత్ విషయమ్.

ఇతి నిశా అధికరణమ్.

145. దక్షిణాయన అధికరణమ్.

507. అతశ్చ అయనే అపి దక్షిణే. 4-2-19.

నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతుః ఉక్తః, తత ఏవ హేతోః దక్షిణే అపి అయనే మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః సిద్ధా.

అధిక ఆశఙ్కా తు "అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామ్ ఏవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసః సాయుజ్యం గచ్ఛతి" ఇతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తి శ్రవణాత్ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం చ "తేషాం యదా తత్పర్యవైతి", "అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునః నివర్తన్తే" ఇతి పునరావృత్తి శ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మ విద్యా నిష్ఠానామ్ ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షా దర్శనాత్ దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః న సంభవతి ఇతి.

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామ్ ఏవ పునః ఆవృత్తిః. విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్య అపి "తస్మాత్ బ్రహ్మణో మహిమానమ్ ఆప్నోతి" ఇతి వాక్య శేషాత్ తస్య దక్షిణాయన మృతస్య చన్ద్ర ప్రాప్తిః బ్రహ్మ ప్రేప్సతో విశ్రమ హేతుమాత్రమ్ ఇతి గమ్యతే. వాక్యశేష అభావే అపి పూర్వోక్తాత్ ఏవ బన్ధ హేతు అభావాత్ విదుషః చన్ద్రం ప్రాప్తస్య అపి బ్రహ్మప్రాప్తిః అనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం

ధర్మ ప్రవర్తనాయ ఉత్తరాయణ ప్రాశస్త్య ప్రదర్శనార్థః తథావిధ ఆచారః.

నను చ, విదుషో ముమూర్షూన్ ప్రతి పునరావృత్తి అపునరావృత్తి హేతుత్వేన కాలవిశేష విధిః దృశ్యతే. "యత్ర కాలే త్వనావృతిమ్ ఆవృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ, అగ్నిర్జ్యోతిః అహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్, తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిః యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే, శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తిమ్ అన్యయా ఆవర్తతే పునః"ఇతి. తత్రాహ....

508. యోగినః ప్రతిస్మర్యేతే, స్మార్తే చ ఏతే. 4-2-20.

నాత్ర ముమూర్షూన్ ప్రతి మరణకాల విశేష ఉపాదానం స్మర్యతే, అపి తు యోగినః - యోగ నిష్ఠాన్ ప్రతి, స్మార్తే - స్మృతి విషయభూతే - స్మర్తవ్యే దేవయాన పితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే - యోగాఙ్గతయా అనుదినం స్మర్తుమ్. తథా హి ఉపసంహారః "నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన, తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున" ఇతి. "అగ్నిర్జ్యోతిః", "ధూమో రాత్రిః" ఇతి చ దేవయాన పితృయానే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ "యత్ర కాలేతు" ఇతి కాలశబ్దః కాలాభిమాని దేవతా ఆతివాహిక పరః,

అగ్న్యాదేః కాలత్వ అసంభవాత్. అతః ''తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి'' ఇతి విహిత దేవయాన అనుస్మృతిః అత్ర విద్యానిష్ఠాన్ ప్రతి విధీయతే. న ముమూర్షూన్ ప్రతి మరణకాల విశేషః.

ఇతి దక్షిణాయన అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - తృతీయః పాదః

146. అర్చిరాది అధికరణమ్.

509. అర్చిరాదినా, తత్ ప్రథితేః. 4-3-1.

విదుషః ఉత్క్రాన్తస్య నాడీ విశేషణ హార్దానుగ్రహాత్ ఉపక్రమః ఉక్తః. తస్య గచ్ఛతో మార్గః ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ “యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే” ఇతి ఉపక్రమ్య, బ్రహ్మవిద్యామ్ ఉపదిశ్య ఆమ్నాయతే “అథ యదుచాస్మిఙ్ చ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదు(ది)చ న అర్చిషమేవ అభిసంభవన్తి, అర్చిషో అహః, అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్ తాన్, మాసేభ్యః సంవత్సరం, సంవత్సరాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ చన్ద్రమసం, చన్ద్రమసో విద్యుతం, తత్పురుషో అమానవః, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానాః ఇమం మానవమ్ ఆవర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తే” ఇతి. తథా అత్రైవ అష్టమే

"అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే" ఇతి.

కౌషీతకినః చ దేవయాన మార్గమ్ అన్యథా అధీయతే "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకం, స వరుణ లోకం, స ఆదిత్య లోకం, స ఇన్ద్ర లోకం, స ప్రజాపతి లోకం, స బ్రహ్మ లోకమ్" ఇతి.

తథా బృహదారణ్యకే "య ఏవమేతత్ విదుః యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి, అర్చిషో అహః, అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షణ్మాసాన్ ఉదఙ్ ఆదిత్యః ఏతి, మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ వైద్యుతం, వైద్యుతాత్ పురుషో అమాన (వః) స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి" ఇతి.

తత్ర ఏవ పునః అన్యథా "యదా వై పురుషో అస్మాత్ లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ (మ్) ఆక్రమతే, స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే, యథా ఆడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స చన్ద్రమసమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే, యథా దున్దుభేః ఖమ్" ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః - కిమ్ అర్చిరాదిః ఏక ఏవ మార్గః ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్? ఉత

తస్మాత్ అన్యే అన్యత్ర మార్గాః ఇతి తైః వా అనేన వా ఇతి అనియమః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? అనియమః ఇతి. కుతః? అనేకరూపత్వాత్, నైరపేక్ష్యాత్ చ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'అర్చిరాదినా' ఇతి. అర్చిరాదిః ఏక ఏవ మార్గః సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే. అతో అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛతి. కుతః? 'తత్ ప్రథితేః' - తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః - ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఇత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవ మార్గః సర్వత్ర న్యూన అధికభావేన ప్రతిపాద్యతే ఇతి విద్యాగుణ ఉపసంహారవత్ అన్యత్ర ఉక్తానామ్ అన్యత్ర ఉపసంహారః క్రియతే.

ఛాన్దోగ్యే తావత్ ఉపకోసల విద్యాయాం పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం చ ఏకరూపః ఏవ ఆమ్నాయతే. వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం తథైవ అర్చిరాదిః అల్పాన్తరః ఆమ్నాయతే. అతః తత్రాపి స ఏవ ఇతి ప్రతీయతే. అన్యత్ర అపి సర్వత్ర అగ్ని ఆదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే.

ఇతి అర్చిరాది అధికరణమ్.

147. వాయు అధికరణమ్.

510. వాయుమ్, అబ్దాత్, అవిశేష విశేషాభ్యామ్. 4-3-2.

అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛన్తి విద్వాంసః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర అర్చిరాదికే మార్గే ఛన్దోగాః మాసాదిత్యయోః అన్తరాలే సంవత్సరమ్ అధీయతే "మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాత్ ఆదిత్యమ్" ఇతి. వాజసనేయినః తు తయోః ఏవ అన్తరాలే దేవలోకమ్ "మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకాత్ ఆదిత్యమ్" ఇతి. ఉభయత్ర అపి మార్గస్య ఏకత్వాత్ ఉభౌ ఉభయత్ర ఉపసంహార్యౌ. తత్ర మాసాత్ ఊర్ధ్వమ్ అభిహితయోః సంవత్సర దేవలోకయోః పఞ్చమ్యా అభిహితస్య శ్రౌత క్రమస్య తుల్యత్వే అపి " అర్చిషో అహః అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్ తాన్" ఇత్యధిక కాలానాం న్యూనకాలేభ్యః ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశ దర్శనాత్ సంవత్సరస్య ఏవ మాసాత్ అనంతరం బుద్ధౌ విపరివృత్తేః సంవత్సరః ఏవ మాసాత్ ఊర్ధ్వం నివేశయితవ్యః ఇతి తతః ఊర్ధ్వం దేవలోకః ఇతి నిశ్చీయతే.

అన్యత్ర వాజసనేయినః "యదా వై పురుషో అస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ అక్రమతే స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇతి ఆదిత్యాత్ పూర్వం వాయుమ్ అధీయతే.

కౌషీతకినః తు "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకమ్" ఇతి అగ్ని లోక శబ్ద నిర్దిష్టాత్ అర్చిషః పరం వాయుమ్ అధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠ క్రమేణ అర్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోః వాజసనేయినాం "తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇతి ఊర్ధ్వ శబ్ద నిర్దిష్ట శ్రౌత క్రమేణ పాఠక్రమాత్ బలీయసా ఆదిత్యాత్ పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అతః ఆదిత్యాత్ పూర్వం సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ.

తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చ అర్థాన్తర భూతౌ యథేష్ట క్రమేణ విద్వాన్ అభిగచ్ఛేత్? ఉత అనర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం దేవలోకం సన్తం వాయుమ్ అభిగచ్ఛేత్? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భిన్నార్థత్వమ్, ప్రసిద్ధేః. భిన్నార్థత్వే చ ఊర్ధ్వ శబ్దేన పఞ్చమ్యా చ ఉభయోః సంవత్సర ఆదిత్య అన్తరాలే శ్రుతి క్రమేణ ప్రాప్తత్వాత్ విశేష అభావాత్ చ యథేష్టమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'వాయుమ్ అబ్దాత్' ఇతి. వాయుం సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వమ్ అభిగచ్ఛేత్. కుతః? 'అవిశేష విశేషాభ్యాం', వాయోః ఏవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోక శబ్దో హి అవిశేషేణ సామాన్యేన దేవానాం లోకః ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమ్ అభిధత్తే. "స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర" ఇతి వాయు శబ్దో విశేషేణ వాయుమ్

అభిధత్తే. అతో దేవలోక వాయు శబ్దాభ్యామ్ అవిశేష విశేషాభ్యాం వాయుః ఏవ అభిధీయతే ఇతి సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం వాయుమేవ అభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోక శబ్దశ్చ అగ్నిలోక శబ్దవత్, వాయుః చ అసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమ్ ఏవ అభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామ్ ఆవాసభూతః ఇతి అన్యత్ర శ్రూయతే "యో అయం పవతః ఏష దేవానాం గృహాః" ఇతి.

ఇతి వాయు అధికరణమ్.

148. వరుణ అధికరణమ్.

511. తటితో అధి వరుణః, సమ్బన్ధాత్. 4-3-3.

కౌషీతకినాం "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకం, స వరుణ లోకం, స ఆదిత్య లోకం, స ఇన్ద్ర లోకం, స ప్రజాపతి లోకం, స బ్రహ్మ లోకమ్" ఇత్యత్ర అగ్నిలోక శబ్దస్య అర్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమ్ అవిగీతమ్. వాయోశ్చ సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం నివేశః ఉక్తః. ఆదిత్యస్య అపి అత్ర ప్రాప్త పాఠ క్రమ బాధేన "దేవ లోకాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ వైద్యుతమ్" ఇతి వాజసనేయక ఉక్త శ్రుతి క్రమాత్ దేవ లోక శబ్ద అభిహితాత్ వాయోః ఉపరి నివేశః సిద్ధః.

ఇదానీం వరుణ ఇంద్రాదిషు చిన్తా. కిమ్ ఏతే వరుణాదయః యథా పాఠం వాయోః ఊర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః? ఆహోస్విత్ విద్యుతః అధీతి విషయే అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు "అర్చిషో అహః" ఇత్యాది శ్రుతి క్రమ ఉపరోధాత్, విద్యుతః పరస్తాత్ చ, "తత్పురుషో అమానవః, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి విద్యుత్ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వ శ్రవణాత్ చ, సర్వత్ర అవకాశ అభావేన అప్రాప్తౌ చ, ఉపదేశ అవైయర్థ్యాయ అవశ్యం కస్యచిత్ బాధ్యత్వే పాఠక్రమ అనురోధేన వాయోః అనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః? వాయు ఆదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వేన ఇన్ద్ర

ప్రజాపతీ అపి హి అత్రైవ నివేశయితవ్యౌ?.....

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తటితో అధి వరుణః' ఇతి. వరుణః తావత్ విద్యుతః ఉపరిష్టాత్ నివేశయితవ్యః. కుతః? సంబన్ధాత్. మేఘోదర వర్తిత్వాత్ విద్యుతో వరుణేన సంబన్ధో లోక వేదయోః ప్రసిద్ధిః. ఏత దుక్తం భవతి - వరుణాదీనామ్ ఉపదేశ అవైయర్థ్యాయ క్వచిత్ నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాత్ అర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ విద్యుతః అధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చ అమానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధాన సహమ్ ఇతి గమ్యతే. తస్య చ వ్యవధాన సహత్వాత్ ఇన్ద్రాదేః చ ఉపదిష్టస్య అవశ్య నివేశయితవ్యస్య వరుణాత్ ఉపరి ఉపదిష్టత్వాత్ ఆగన్తూనామ్ అన్తే నివేశయితవ్యత్వాత్ చ వరుణాత్ ఉపరి ఇన్ద్రాదిః నివేశయితవ్యః ఇతి.

ఇతి వరుణాధికరణమ్.

149. ఆతివాహిక అధికరణమ్.

512. ఆతివాహికాః, తత్ లిఙ్గాత్. 4-3-4.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే - కిం అర్చిరాదయో మార్గ చిహ్న భూతాః? ఉత భోగ భూమయః? అథవా విదుషాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామ్ అతివోఢారః? ఇతి. కిం తావద్యుక్తమ్? మార్గ చిహ్న భూతాః ఇతి. కుతః? ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతి గన్తౄణామ్ ఏవం విధో (ద్రై)దేశికైః ఉపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్య, అముకం వృక్షమ్, అముకాం నదీమ్, అముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వా అముకం గ్రామం గచ్ఛ ఇతి. అథవా, భోగభూమయః ఏతాః స్యుః. కాల విశేషతయా ప్రసిద్ధానామ్ అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వ అనుపపత్తేః అన్యస్య చ మార్గచిహ్న భూతస్య ఏతేషామ్ అనభిధాయకత్వాత్.

భోగ భూమిత్వం చ "ఏత ఏవ లోకాః యదహోరాత్రాణి అర్ధమాసా మాసా ఋతవః సంవత్సరాః" ఇతి అహరాదీనాం లోకత్వ వచనాత్ ఉపపద్యతే. అత ఏవ చ కౌషీతకినః "అగ్నిలోకమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇత్యాదినా లోకశబ్ద అనువిధానేన అర్చిరాదీన్ పఠన్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆతివాహికాః' ఇతి. విదుషామ్ అతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతా విశేషాః

ఏతే అర్చిరాదయః. కుతః? 'తత్ లింగాత్' - అతివహన లిఙ్గాత్. అతివహనం హి గన్తౄణాం గమయితృత్వమ్. తత్ చ "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి ఉపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామ్ అపి అవిశేష శ్రుతానాం స ఏవ సంబన్ధః ఇతి గమయతి. వదన్తి చ అర్చిరాదయః శబ్దాః అర్చిరాది ఆత్మభూతాన్ అభిమాని దేవతా విశేషాన్, "తం పృథివీ అబ్రవీత్ " ఇతివత్.

యది ఏవం "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి వైద్యుతస్య ఏవ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వ శ్రుతేః విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమ్ ఆతివాహికత్వేన అన్వయః? ఇత్యత్రాహ.....

513. వైద్యుతేనైవ, తతః తత్ శ్రుతేః. 4-3-5.

తతః - విద్యుతః ఉపరి. వైద్యుతేన - అమానవేన ఏవ ఆతివాహికేన, విదుషామ్ ఆబ్రహ్మ ప్రాప్తేః గమనమ్. కుతః? తత్ శ్రుతేః - "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి తస్యైవ గమయితృత్వ శ్రుతేః. వరుణాదయః తు అనుగ్రాహకాః ఇతి తేషామ్ అపి ఆతివాహికత్వేన అన్వయో విద్యతే ఏవ.

ఇతి ఆతివాహిక అధికరణమ్.

150. కార్య అధికరణమ్.

514. కార్యం బాదరిః, అస్య గతి ఉపపత్తేః. 4-3-6.

అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిః అమానవాన్తః చ గణః ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతి ఇత్యుక్తమ్. ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే- కిమ్ అయమ్ అర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్య గర్భమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి? ఉత పరమేవ బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్? అథ పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయా ఉపాసీనాన్ చ? ఇతి విషయే కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ ఏవ గమయతి ఇతి బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? అస్య - హిరణ్య గర్భమ్ ఉపాసీనస్య ఏవ గతి ఉపపత్తేః. న హి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మ ఉపాసీనస్య తత్ ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతిః ఉపపద్యతే, ప్రాప్తత్వాత్ ఏవ. నిత్య ప్రాప్త పరబ్రహ్మ విషయా అవిద్యా నివృత్తి మాత్రమేవ హి పరవిద్యా కార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భ రూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్న దేశవర్తి ప్రాప్తి అప్రాప్త్యర్థం గమనమ్ ఉపపద్యతే. అతో అర్చిరాదిః ఆతివాహిక గణః తమేవ నయతి.

515. విశేషితత్వాత్ చ. 4-3-7.

"పురుషో మానస ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి" ఇతి లోక

శబ్దేన బహువచనేన చ లోకవిశేష వర్తినం హిరణ్యగర్భమ్ ఉపాసీనమేవ అమానవో గమయతి ఇతి విశేష్యతే. కిం చ, "ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీప గమనమ్ అర్చిరాదినా గతో అభిసన్ధత్తే.

నను, ఏవం "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇత్యయం నిర్దేశో న ఉపపద్యతే. హిరణ్యగర్భ నయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతి ఇతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్, అతః ఆహ....

516. సామీప్యాత్ తు తత్ వ్యపదేశః. 4-3-8.

"యో బ్రహ్మాణం విదధాతి" ఇతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మ సామీప్యాత్ తస్య బ్రహ్మ శబ్దేన వ్యపదేశః ఇతి గతి అనుపపత్తి విశేషణాదిభిః ఉక్తైః హేతుభిః నిశ్చీయతే ఇత్యర్థః.

అథ స్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భ ప్రాప్తౌ "ఏష దేవ పథో బ్రహ్మ పథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమ్ ఆవర్తం న ఆవర్తన్తే", "తయోర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమ్ ఏతి" ఇతి అమృతత్వ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి వ్యపదేశో న ఉపపద్యతే, హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధ కాల అవసానే వినాశ శాస్త్రాత్, "ఆ బ్రహ్మ (భ)భువనా ల్లోకాః పునరావర్తినో అర్జున" ఇతి వచనాత్ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తేః అవర్జనీయత్వాత్ - ఇతి, అత్రాహ....

517. కార్యాత్యయే తత్ అధ్యక్షేణ సహ అతః పరమ్ అభిధానాత్. 4-3-9.

కార్యస్య బ్రహ్మలోకస్య అత్యయే తత్అధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ ఆధికారికేణ అవసిత అధికారేణ విదుషా సహ స్వయమపి తత్ర అధిగత విద్యః, అతః - కార్యాత్ బ్రహ్మలోకాత్ పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి ఇతి అర్చిరాదినా గతస్య అమృతత్వ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి అభిధానాత్, "తే బ్రహ్మ లోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్ పరి ముచ్యన్తి సర్వే" ఇతి వచనాత్ చ అవగమ్యతే.

518. స్మృతేః చ. 4-3-10.

స్మృతేః చ అయమర్థో అవగమ్యతే. "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతి సంచరే, పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్" ఇతి. అతః కార్యమ్ ఉపాసీనమ్ ఏవ అర్చిరాదికో గణో నయతి ఇతి బాదరేః మతమ్.

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తర పరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే....

519. పరం జైమినిః, ముఖ్యత్వాత్. 4-3-11.

పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్ అర్చిరాదిః నయతి ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'ముఖ్యత్వాత్' - "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి బ్రహ్మ శబ్దస్య పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వ నిశ్చయే సతి ఏవ హి

లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. న చ గమన అనుపపత్తిః ప్రమాణమ్, పరస్య బ్రహ్మణః సర్వగతత్వే అపి విదుషో విశిష్ట దేశ గతస్యైవ అవిద్యా నివృత్తి శాస్త్రాత్. యథా హి విద్యోత్పత్తిః వర్ణాశ్రమ ధర్మ శౌచ ఆచార దేశకాలాది అపేక్షా, "తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాది శాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. తథా నిశ్శేషా అవిద్యా నివర్తన రూప విద్యా నిష్పత్తిః అపి విశిష్ట దేశగతి సాపేక్షా ఇతి గతిశాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధాది తు పూర్వమేవ పరిహృతమ్.

యత్ తు "బ్రహ్మ లోకాన్" ఇతి లోక శబ్ద బహు వచనాభ్యాం విశేషణాత్ కార్యభూత హిరణ్యగర్భ ప్రతీతిః ఇతి, తదయుక్తమ్. నిషాద స్థపతి న్యాయేన బ్రహ్మ ఏవ లోకో బ్రహ్మలోకః ఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్. అర్థస్య చ ఏకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య "అదితిః పాశాన్" ఇతివత్ ఉపపత్తేః. పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్య సఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛా పరికల్పితాః స్వ అసాధారణాః అప్రాకృతాశ్చ లోకాః న అత్యన్తాయ న సన్తి, శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణ ప్రామాణ్యాత్.

520. దర్శనాత్ చ. 4-3-12.

దర్శయతి చ శ్రుతిః మూర్ధన్య నాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్, "ఏష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి.

యదుక్తం "ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతి అర్చిరాదినా

గతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః దృశ్యతే ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

521. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః. 4-3-13.

న చ అయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే, అపి తు పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి, వాక్య శేషే “యశో అహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్” ఇతి తస్య అభిసన్ధాతుః సర్వ అవిద్యా విమోక పూర్వక సర్వాత్మభావ అభిసన్ధానాత్, “అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోః ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి” ఇతి అభిసంభావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్య అకృతత్వ శ్రవణాత్, సర్వబన్ధ వినిర్మోకస్య చ సాక్షాత్ శ్రవణాత్, అతః పరమ్ ఏవ బ్రహ్మ ఉపాసీనమ్ అర్చిరాదిః ఆతివాహికో గణో నయతి ఇతి జైమినేః మతమ్.

ఇదానీం బాదరాయణః తు భగవాన్ స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ......

522. అప్రతీక ఆలమ్బనాన్ నయతి ఇతి బాదరాయణః, ఉభయథా చ దోషాత్ తత్ క్రతుశ్చ. 4-3-14.

అప్రతీక ఆలమ్బనాన్ - ప్రతీక ఆలమ్బన వ్యతిరిక్తాన్ నయతి అర్చిరాదిః ఆతివాహికో గణః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి న అయం

పక్షః సంభవతి, పరమేవ ఉపాసీనాన్ ఇతి అయమపి నియమో నాస్తి. న చ ప్రతీకాలమ్బనాన్ అపి నయతి. అపి తు యే పరంబ్రహ్మ ఉపాసతే, యే చ ఆత్మానం ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసతే, తాన్ ఉభయ విధాన్ నయతి. యే తు బ్రహ్మకార్య అన్తర్భూత నామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాది దృష్టివత్ బ్రహ్మ దృష్ట్యా కేవలం వా తత్తత్ వస్తు ఉపాసతే న తాన్ నయతి. అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్ ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి.

కుతః? 'ఉభయథా చ దోషాత్'. కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి పక్షే "అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య" ఇత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమేవ ఉపాసీనాన్ ఇతి నియమే " తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి " ఇతి పఞ్చాగ్ని విదః అర్చిరాదిః గణో నయతి ఇతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్.

అతః ఉభయస్మిన్ అపి పక్షే దోషః స్యాత్. తస్మాత్ ఉభయ విధాన్ నయతి ఇతి. తత్ ఏతదాహ 'తత్ క్రతుశ్చ' ఇతి. తత్ క్రతుః - తథా ఉపాసీనః తథైవ ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః. "యథా క్రతుః అస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి". "తం యథా యథా ఉపాసతే" ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదో అపి అర్చిరాదినా గతి శ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి శ్రవణాత్

చ. అత ఏవ తత్ క్రతు న్యాయాత్ ప్రకృతి వినిర్ముక్త బ్రహ్మాత్మక ఆత్మానుసన్ధానం సిద్ధమ్. నామాది ప్రాణ పర్యన్త ప్రతీక ఆలమ్బనానాం తు ఉభయ విధ శ్రుతి సిద్ధ ఉపాసన అభావాత్ అచిత్ మిశ్ర ఉపాసనే తత్ క్రతు న్యాయాత్ చ అర్చిరాదినా గతిః బ్రహ్మ ప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే.

తమ్ ఇమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతి ఇత్యాహ....

523. విశేషఞ్చ దర్శయతి. 4-3-15.

"యావత్ నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి" ఇత్యాదికా శ్రుతిః నామాది ప్రాణ పర్యన్త ప్రతీకమ్ ఉపాసీనానాం గతి అనపేక్షం పరిమిత ఫల విశేషం చ దర్శయతి. తస్మాత్ అచిత్ మిశ్రం, కేవలం వా అచిద్వస్తు, బ్రహ్మ దృష్ట్యా తత్ వియోగేన చ యే ఉపాసతే, న తాన్ నయతి. అపి తు పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్ ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనాన్ అతివాహికో గణో నయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి కార్యాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - చతుర్థః పాదః

151. సమ్పద్యావిర్భావ అధికరణమ్.

524. సమ్పద్య ఆవిర్భావః, స్వేన శబ్దాత్. 4-4-1.

పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనానామ్, ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనానామ్ అర్చిరాదినా మార్గేణ అపునరావృత్తి లక్షణా గతిః ఉక్తా. ఇదానీం ముక్తానామ్ ఐశ్వర్య ప్రకారం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "ఏవమ్ ఏవైష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి. కిమ్ అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య దేవాది రూపవత్ సాధ్యేన రూపేణ సంబన్ధో అనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే? ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్య ఆవిర్భావః? ఇతి సంశయే, సాధ్యేన రూపేణ సంబన్ధః ఇతి యుక్తమ్. అన్యథా హి అపురుషార్థ అవబోధిత్వం మోక్ష శాస్త్రస్య స్యాత్. స్వరూపస్య స్వతః అపురుషార్థత్వ దర్శనాత్. న హి సుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియ వ్యాపారేషు

ఉపరతేషు కేవలస్య ఆత్మ స్వరూపస్య పురుషార్థ సంబన్ధో దృశ్యతే. న చ దుఃఖ నివృత్తి మాత్రం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య పురుషార్థః, యేన స్వరూప ఆవిర్భావః ఏవ మోక్షః ఇతి ఉచ్యేత. "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య", "రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనందీ భవతి" ఇత్యాదిభ్యో ముక్తస్య సుఖానన్త్య శ్రవణాత్. న చ అపరిచ్ఛిన్న ఆనన్ద రూప చైతన్యమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్, తత్ చ సంసారదశాయామ్ అవిద్యయా తిరోహితం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య ఆవిర్భవతి ఇతి శక్యం వక్తుమ్, జ్ఞాన స్వరూపస్య తిరోధాన అసమ్భవాత్. ప్రకాశ పర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశః ఏవ ఇతి హి పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

న చ ప్రకాశ మాత్రస్య ఆనన్దతా సంభవతి, సుఖ స్వరూపతా హి ఆనన్ద స్వరూపతా. సుఖ స్వరూపత్వం చ ఆత్మనో అనుకూలత్వమ్. ప్రకాశమాత్ర ఆత్మవాదినః కస్య ప్రకాశో అనుకూల వేదనీయో భవేత్ ఇతి ప్రకాశ మాత్ర ఆత్మవాదినః కథంచిత్ అపి ఆనన్ద స్వరూపతా దురుపపాదా. స్వరూప ఆపత్తి మాత్రే చ సాధ్యే, స్వరూపస్య నిత్య నిష్పన్నత్వాత్ ఉపసంపన్నస్య "స్వేనరూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనమ్ అనర్థకం స్యాత్. అతో అపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సంబధ్యతే. ఏవం చ "అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమ్ ఏవ భవతి. "స్వేన రూపేణ" ఇత్యపి ఆనన్ద ఏకాన్తేన స్వ అసాధారణేన అభినిష్పద్యతే ఇతి సంగచ్ఛతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'సంపద్య ఆవిర్భావః' ఇతి. అయం ప్రత్యగాత్మా అర్చిరాదినా పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య యం దశా విశేషమ్ ఆపద్యతే, స స్వరూప ఆవిర్భావ రూపః, న అపూర్వ ఆకారోత్పత్తి రూపః. కుతః? 'స్వేన శబ్దాత్'. "స్వేన రూపేణ" ఇతి విశేషణ ఉపాదానాత్ ఇత్యర్థః. ఆగన్తుక విశేష పరిగ్రహే హి స్వేన రూపేణ ఇతి విశేషణమ్ అనర్థకం స్యాత్, అవిశేషణే అపి తస్య స్వకీయ రూపత్వ సిద్ధేః.

యత్ తు ఉక్తం స్వరూపస్య నిత్య ప్రాప్తత్వాత్ "ఉపసంపద్య అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనమ్ అనర్థకమ్ ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

525. ముక్తః, ప్రతిజ్ఞానాత్. 4-4-2.

కర్మ సంబన్ధ తత్ కృత దేహాది వినిర్ముక్తః స్వాభావిక రూపేణ అవస్థితః అత్ర "స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి ఉచ్యతే. అతో నిత్య ప్రాప్తస్య అపి స్వరూపస్య కర్మరూప అవిద్యా తిరోహితస్య తిరోధాన నివృత్తిః అత్ర అభినిష్పత్తిః ఉచ్యతే. కుతః? 'ప్రతిజ్ఞానాత్.' సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుతః ఇదమ్ అవగమ్యతే? "య ఆత్మా" ఇతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మనం జాగరితాది అవస్థా త్రితయ వినిర్ముక్తమ్, ప్రియ అప్రియ హేతు భూత కర్మ ఆరబ్ధ శరీర వినిర్ముక్తం చ ప్రతిపాదయితుమ్ "ఏతం త్వేవ తే భూయో అనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇతి పునః పునః ఉక్త్వా "ఏవమేవైష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్

సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి అభిధానాత్. అతః కర్మణా సంబద్ధస్య పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య బన్ధ నివృత్తి రూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణ అభినిష్పత్తిః ఉచ్యతే. స్వరూప ఆవిర్భావే అపి అభినిష్పత్తి శబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యా అయమర్థో నిష్పద్యతే ఇత్యాదిషు.

యత్ చ ఉక్తమ్ ఆత్మ స్వరూపస్య సుషుప్తౌ అపురుషార్థత్వ దర్శనాత్ స్వరూప ఆవిర్భావే మోక్ష శాస్త్రస్య అపురుషార్థ అవబోధిత్వం స్యాత్ ఇతి కృత్వా దేవాది అవస్థావత్ సుఖ సంబన్ధి అవస్థాన్తర ప్రాప్తిః అభినిష్పత్తిః ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

526. ఆత్మా, ప్రకరణాత్. 4-4-3.

స్వరూపేణైవ అయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్త గుణకః ప్రకరణాత్ అవగమ్యతే. "య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి హి ప్రజాపతి వాక్య ప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మ విషయమ్ ఇతి "ఉత్తరాచ్చేత్ ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్.

అతో అపహతపాప్మత్వాది స్వరూపః ఏవ అయమ్ ఆత్మా సంసార దశాయాం కర్మాఖ్య అవిద్యయా తిరోహిత స్వరూపః పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య ఆవిర్భూత స్వరూపో భవతి. అతః

ప్రత్యగాత్మనో అపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిః ఉప సమ్పన్నస్య ఆవిర్భవన్తి, న ఉత్పద్యన్తే.

యథోక్తం భగవతా శౌనకేన అపి - "యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మల ప్రక్షాలనా న్మణేః, దోష ప్రహాణాత్ న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా. యథా ఉదపాన కరణాత్ క్రియతే న జలామ్బరమ్, సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతః సంభవః కుతః, తథా హేయగుణ ధ్వంసాత్ అవబోధాదయో గుణాః, ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవ ఆత్మనో హి తే" ఇతి. అతో జ్ఞాన ఆనన్దాది గుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య కర్మరూప బన్ధ క్షయే వికాసరూప ఆవిర్భావో న అనుపపన్నః ఇతి సుష్ఠూక్తం 'సమ్పద్య ఆవిర్భావః' ఇతి.

ఇతి సమ్పద్య ఆవిర్భావ అధికరణమ్.

152. అవిభాగేన దృష్టత్వ అధికరణమ్.

527. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. 4-4-4.

కిమయం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నః సర్వబన్ధ వినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మనః పృథక్ భూతం అనుభవతి? ఉత తత్ ప్రకారతయా తత్ అవిభక్తమ్? ఇతి విషయే, "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా", "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్, తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి",. "ఇదం జ్ఞాన(మ)ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః, సర్గే అపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ" ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్య సామ్య సాధర్మ్య అవగమాత్ పృథక్ భూతమ్ అనుభవతి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అవిభాగేన' ఇతి. పరస్మాత్ బ్రహ్మణః స్వాత్మానమ్ అవిభాగేన అనుభవతి ముక్తః. కుతః? 'దృష్టత్వాత్' పరబ్రహ్మ ఉపసంపత్త్యా నివృత్త అవిద్యా తిరోధానస్య యాథాతథ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. స్వాత్మనః స్వరూపం హి "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ", "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాది సామానాధికరణ్య నిర్దేశైః "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద, యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "అన్తః

ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'' ఇత్యాదిభిః చ పరమాత్మాత్మకం తత్ శరీరతయా తత్ ప్రకార భూతమ్ ఇతి ప్రతిపాదితమ్ ''అవస్థితేః ఇతి కాశకృత్స్నః'' ఇత్యత్ర. అతో అవిభాగేన 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇతి ఏవ అనుభవతి. సామ్య సాధర్మ్య వ్యపదేశో బ్రహ్మ ప్రకార భూతస్య ఏవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమ్ ఇతి దేవాది ప్రాకృతరూప ప్రహాణేన బ్రహ్మ సమాన శుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహ శ్రుతిః తు ఏవం భూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణ అనుభవం ప్రతిపాదయతి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః. బ్రహ్మ ప్రకారతయా తత్ అవిభాగ ఉక్తేః హి ''సఙ్కల్పాదేవ తత్ శ్రుతేః'' ఇత్యాది న విరుధ్యతే, ''అధికం తు భేద నిర్దేశాత్'', ''అధికోపదేశాత్'' ఇత్యాది చ.

ఇతి అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్.

153. బ్రాహ్మ అధికరణమ్.

528. బ్రాహ్మేణ జైమినిః, ఉపన్యాసాదిభ్యః. 4-4-5.

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య నివృత్త తిరోధానస్య స్వరూప ఆవిర్భావః ఏవ ఇత్యుక్తమ్. తత్ర యేన స్వరూపేణ అయమ్ ఆవిర్భవతి, తత్ స్వరూపం శ్రుతి వైవిధ్యాత్ విచార్యతే.

కిం అపహతపాప్మత్వాదికమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి తేన రూపేణ అయమ్ ఆవిర్భవతి? ఉత విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ ఇతి తేన రూపేణ? అథ ఉభయోః అవిరోధః ఇతి ఉభయ రూపేణ? ఇతి.

కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? బ్రాహ్మేణ ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ - అపహతపాప్మత్వాదినా ఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయః హి దహరవాక్యే బ్రహ్మ సంబన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతో అవగమ్యతే? 'ఉపన్యాసాదిభ్యః'. ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనో అపి ప్రజాపతి వాక్యే "య ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా "సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాది గుణాయత్తా జక్షణాదయః. "జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇత్యాది వాక్యావగతా వ్యవహారాః గృహ్యన్తే. అత ఏభ్యః ఉపన్యాసాదిభ్యః

ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్ర స్వరూపత్వం న సంభవతి ఇతి జైమినేః మతమ్.

529. చితి తన్మాత్రేణ, తత్ ఆత్మకత్వాత్ ఇతి ఔడులోమిః. 4-4-6.

చైతన్య మాత్రమేవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ ఇతి తేన రూపేణ ఆవిర్భవతి ఇతి ఔడులోమిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'తదాత్మకత్వాత్.' తావన్మాత్ర ఆత్మకత్వాత్ అస్య ప్రత్యగాత్మనః "స యథా సైన్ధవ ఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రస ఘన ఏవ ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవ", "విజ్ఞాన ఘన ఏవ" ఇతి అవధారణాత్ విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి అవగమ్యతే. అతో అస్య గుణాన్తర అభావాత్ "అపహత పాప్మా" ఇత్యాదయః శబ్దాః వికార సుఖ దుఃఖాది అవిద్యాత్మక ధర్మ వ్యావృత్తి పరాః ఇతి చితి తన్మాత్ర రూపేణ ఆవిర్భావః ఇతి ఔడులోమేః మతమ్.

సంప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ.....

530. ఏవమపి ఉపన్యాసాత్, పూర్వభావాత్, అవిరోధం బాదరాయణః. 4-4-7.

ఏవమపి విజ్ఞానమాత్ర స్వరూపత్వ ప్రతిపాదనే సత్యపి

సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానామ్ అవిరోధమ్ - అబాధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'ఉపన్యాసాత్ పూర్వభావాత్.'

ఔపనిషదాత్ "య ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాది ఉపన్యాసాత్ ప్రమాణాత్, పూర్వేషామ్ అపహతపాప్మత్వ సత్యకామత్వాదీనామ్ అపి భావాత్ - విద్యమానత్వాత్. తుల్య ప్రమాణకానామ్ ఇతరేతర బాధో న యుజ్యతే ఇత్యర్థః. న చ వస్తు విరోధాత్ అపహతపాప్మత్వాదీనామ్ అవిద్యా పరికల్పితత్వం న్యాయ్యమ్, విశేష అభావాత్ విపరీతం కస్మాత్ న భవతి ఇతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హి అశక్యస్య అవధారణస్య అన్య పరత్వమేవ న్యాయ్యమ్. ఏవమ్ అపి అవిరోధః ఇతి అభ్యుపగమ్య వదన్, జ్ఞాన మాత్రమేవ అస్య స్వరూపం న అన్యత్ కించిదస్తి ఇత్యయమర్థః "విజ్ఞానఘన ఏవ" ఇత్యాదిభిః న ప్రతిపాద్యతే ఇతి మన్యతే.

కస్తర్హి "విజ్ఞానఘన ఏవ" ఇతి అవధారణార్థః? కృత్స్నో అపి ఆత్మా జడ వ్యావృత్త స్వప్రకాశః - న అన్యాయత్త ప్రకాశః స్వల్పో అపి ప్రదేశో అస్తి ఇతి అయమర్థో వాక్యాత్ ఏవ సువ్యక్తః, "స యథా సైన్ధవఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రసఘనః ఏవ, ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘనః ఏవ" ఇతి. న చ ఏవం ప్రత్యగాత్మనః ధర్మి స్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞాన ఘనత్వే అపి అపహత పాప్మత్వ సత్య సఙ్కల్పత్వాది ధర్మసంబన్ధో

వాక్యాన్తర అవగతో విరుధ్యతే. యథా సైన్ధవ ఘనస్య కృత్స్నస్య రస ఘనత్వే రసనేన్ద్రియ అవగతే చక్షురాది అవగతాః రూప కాఠిన్యాదయః న విరుధ్యన్తే. ఇదమ్ అత్ర వాక్య తాత్పర్యమ్ - యథా రసవత్సు ఆమ్రఫలాదిషు త్వగాది ప్రదేశ భేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవ ఘనస్య సర్వత్ర ఏకరసత్వమ్, తథా ఆత్మనో అపి సర్వత్ర విజ్ఞాన స్వరూపత్వమ్, స్వప్రకాశ స్వరూపత్వమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతి బ్రాహ్మ అధికరణమ్.

154. సంకల్ప అధికరణమ్.

531. సఙ్కల్పాత్ ఏవ, తత్ శ్రుతేః. 4-4-8.

ముక్తః, పరంబ్రహ్మ ఉపసంపద్య జ్ఞాన స్వరూపో అపహతపాప్మత్వాది సత్య సఙ్కల్పత్వ పర్యన్త గుణకః ఆవిర్భవతి ఇత్యుక్తమ్. తమ్ అధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రయుక్తాః వ్యవహారాః శ్రూయన్తే. "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిః వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా" ఇతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాది ప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తర సాపేక్షా? ఉత పరమ పురుషస్య ఏవ సఙ్కల్ప మాత్రాదేవ భవతి? ఇతి విషయే, లోకే రాజాదీనాం సత్య సఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్య నిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తర సాపేక్షత్వ దర్శనాత్ అస్యాపి తత్ సాపేక్షా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సఙ్కల్పాదేవ' ఇతి. కుతః? 'తత్ శ్రుతేః' - "స యది పితృలోక కామో భవతి సఙ్కల్పాదేవ అస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి" ఇతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తర సవ్యపేక్షత్వ అభిధాయి శ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే. యేనాస్య సఙ్కల్పాత్ ఏవ ఇతి అవధారణస్య "విజ్ఞాన ఘనః ఏవ" ఇతివత్ వ్యవస్థాపనం క్రియతే.

532. అత ఏవ చ అనన్యాధిపతిః. 4-4-9.

యతో ముక్తః సత్యసఙ్కల్పః, అత ఏవ అనన్యాధిపతిః చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధి నిషేధ యోగ్యత్వమ్. విధి నిషేధ యోగ్యత్వే హి ప్రతిహత సఙ్కల్పత్వం భవేత్. అతః సత్య సంకల్పత్వ శ్రుత్యైవ అనన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధమ్. అత ఏవ "స స్వరాట్ భవతి" ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి సఙ్కల్ప అధికరణమ్.

155. అభావ అధికరణమ్.

533. అభావం బాదరిః ఆహ హి ఏవమ్. 4-4-10.

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి? ఉత సన్తి? అథవా యథా సఙ్కల్పం సన్తి? న సన్తి చ? ఇతి విషయే, శరీర ఇన్ద్రియాణామ్ అభావం బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? ఆహ హి ఏవం "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియ అప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతే" ఇతి శరీర సంబన్ధే దుఃఖస్య అవర్జనీయత్వమ్ అభిధాయ "అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి ముక్తస్య అశరీరత్వం హి ఆహ శ్రుతిః

534. భావం జైమినిః, వికల్ప ఆమననాత్. 4-4-11.

ముక్తస్య శరీర ఇన్ద్రియ భావం జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే, కుతః? 'వికల్ప ఆమననాత్'. వివిధః కల్పో వికల్పః, వైవిధ్యమ్ ఇత్యర్థః "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధా" ఇత్యాది శ్రుతేః ఆత్మనః ఏకస్య అచ్ఛేద్యస్య అనేకధా భావ అసంభవాత్ త్రిధా భావాదయః శరీర నిబన్ధనాః ఇతి అవగమ్యతే. అశరీరత్వ వచనం తు కర్మనిమిత్త శరీర అభావ పరమ్. తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియ హేతుః.

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ....

535. ద్వాదశాహవత్ ఉభయవిధం బాదరాయణో అతః. 4-4-12.

సఙ్కల్పాదేవ ఇత్యేతత్ అతః శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాత్, ఉభయ విధం శరీరమ్ అశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏవం చ ఉభయీ శ్రుతిః ఉపపద్యతే. 'ద్వాదశాహవత్'- యథా "ద్వాదశాహమ్ ఋద్ధికామా ఉపేయుః", "ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్" ఇతి ఉపైతి యజతి చోదనాభ్యాం సఙ్కల్ప భేదేన సత్రమ్ అహీనం చ భవతి.

యదా శరీరాది ఉపకరణవత్త్వం, తదా తాని శరీరాది ఉపకరణాని స్వేనైవ సృష్టాని ఇతి నాస్తి నియమః ఇత్యాహ ....

536. తను అభావే, సన్ధ్యవత్ ఉపపత్తేః. 4-4-13.

స్వేనైవ సృష్ట తను ప్రభృతి ఉపకరణ అభావే పరమ పురుష సృష్టైః ఉపకరణైః భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పో అపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే "అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" ఇతి ఆరభ్య "అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి, "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః, తదేవ శుక్రం తత్ బ్రహ్మ తదేవ అమృతమ్ ఉచ్యతే, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ఈశ్వర సృష్టైః రథాది ఉపకరణైః

జీవో భుంక్తే. తథా ముక్తో అపి లీలా ప్రవృత్తేన ఈశ్వరేణ సృష్టైః పితృ లోకాదిభిః లీలా రసం భుంక్తే.

537. భావే జాగ్రద్వత్. 4-4-14.

స్వసఙ్కల్పాత్ ఏవ సృష్ట తను ప్రభృతి పితృలోకాది ఉపకరణ భావే జాగ్రత్ పురుష భోగవత్ ముక్తో లీలా రసం భుంక్తే. పరమ పురుషః అపి లీలార్థం దశరథ వసుదేవాది పితృ లోకాదికమ్ ఆత్మనః సృష్ట్వా, తైః మనుష్య ధర్మ లీలా రసం యథా భుంక్తే, తథా ముక్తానామ్ అపి స్వలీలాయై పితృ లోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిత్ చ ముక్తాః సత్య సఙ్కల్పత్వాత్ పరమపురుష లీలాన్తర్గత స్వ పితృ లోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తి ఇతి సర్వమ్ ఉపపన్నమ్.

నను, ఆత్మా అణు పరిమాణః ఇత్యుక్తమ్, కథమ్ అనేక శరీరేషు ఏకస్య అణోః ఆత్మాభిమాన సంభవః ఇత్యత్రాహ....

538. ప్రదీపవత్ ఆవేశః, తథా హి దర్శయతి. 4-4-15.

యథా ప్రదీపస్య ఏకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వ ప్రభయా దేశాన్తర ఆవేశః, తథా ఆత్మనో అపి ఏక దేహ స్థితస్య ఏవ స్వ ప్రభా రూపేణ చైతన్యేన సర్వ శరీర ఆవేశో న అనుపపన్నః. యథా చ ఏకస్మిన్ అపి దేహే హృదయాది ఏక ప్రదేశ వర్తినో అపి చైతన్య వ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహే ఆత్మాభిమానః తద్వత్. ఇయాన్ విశేషః -

అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచిత జ్ఞానస్య దేహాన్తరేషు ఆత్మాభిమాన అనుగుణా వ్యాప్తిః న సంభవతి. ముక్తస్య తు అసఙ్కుచిత జ్ఞానస్య యథా సఙ్కల్పమ్ ఆత్మాభిమాన అనుగుణా వ్యాప్తిః, ఇదమ్ ఇతి గ్రహణ అనుగుణా చ న అనుపపన్నా. 'తథాహి దర్శయతి'- "వాలాగ్ర శతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ, భాగో జీవః స విజ్ఞేయః స చ ఆనన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి. అముక్తస్య కర్మ నియామకమ్, ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛా ఇతి విశేషః.

నను, పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్య ఆన్తర బాహ్య జ్ఞాన లోపం దర్శయతి శ్రుతిః "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమ్" ఇతి. తత్ కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యమ్ ఉచ్యతే? తత్రోత్తరమ్....

539. స్వాప్యయ సమ్పత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్ ఆవిష్కృతం హి. 4-4-16.

నేదం వచనం ముక్త విషయమ్, అపి తు స్వాప్యయ సంపత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్. స్వాప్యయః - సుషుప్తిః (ఇత్యుక్తమ్), సంపత్తిః చ - మరణమ్, "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇతి ఆరభ్య "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి వచనాత్. తయోః చ అవస్థయోః ప్రాజ్ఞ ప్రాప్తిః నిస్సంబోధత్వం చ విద్యేతే. అతః తయోః అన్యతర అపేక్షమ్ ఇదం వచనమ్.

సుషుప్తి మరణయోః నిస్సంబోధత్వమ్, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వమ్ ఆవిష్కృతం హి శ్రుత్యా - "నాహ ఖల్వయ మేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమ్ అహమస్మీతి నో ఏవ ఇమాని భూతాని వినాశమేవ అపీతో భవతి, నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి" ఇతి సుషుప్తి వేలాయాం నిస్సంబోధత్వమ్ ఉక్త్వా, తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమ్ అధికృత్య "స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకః" ఇతి సర్వజ్ఞత్వమ్ ఉచ్యతే. తథా "సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వమ్ ఉచ్యతే. తథా మరణే చ నిస్సంబోధత్వమ్ "ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి" ఇత్యుక్తమ్. వినశ్యతి - న పశ్యతి ఇత్యర్థః. అతః "ప్రాజ్ఞేన ఆత్మనా" ఇతి వచనం స్వాప్యయ సమ్పత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్.

ఇతి అభావ అధికరణమ్.

156. జగత్ వ్యాపార వర్జ అధికరణమ్.

540. జగత్ వ్యాపారవర్జం, ప్రకరణాత్, అసన్నిహితత్వాత్ చ. 4-4-17.

కిం ముక్తస్య ఐశ్వర్యం జగత్ సృష్ట్యాది పరమపురుష అసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమ్ అపి? ఉత తత్ రహితం కేవల పరమ పురుషానుభవ విషయమ్? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? జగదీశ్వరత్వమ్ అపి ఇతి. కుతః? "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి" ఇతి పరమ పురుషేణ పరమ సామ్యాపత్తి శ్రుతేః, సత్యసఙ్కల్పత్వ శ్రుతేశ్చ. న హి పరమ సామ్య సత్యసఙ్కల్పత్వే సర్వేశ్వర అసాధారణ జగత్ నియమనేన వినా ఉపపద్యేతే. అతః సత్యసఙ్కల్పత్వ పరమసామ్య ఉపపత్తయే సమస్త జగత్ నియమన రూపమ్ అపి ముక్తస్య ఐశ్వర్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జగత్ వ్యాపార వర్జమ్' ఇతి. జగత్ వ్యాపారః - నిఖిల చేతన అచేతన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేద నియమనమ్. తద్వర్జం - నిరస్త నిఖిల తిరోధానస్య నిర్వ్యాజ బ్రహ్మానుభవ రూపం ముక్తస్య ఐశ్వర్యమ్. కుతః? 'ప్రకరణాత్.' నిఖిల జగత్ నియమనం హి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యా ఆమ్నాయతే, "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ ప్రయన్తి అభిసంవిశన్తి తత్ విజిజ్ఞాసస్వ తత్ బ్రహ్మ" ఇతి. యద్యేతత్

నిఖిల జగత్ నియమనం ముక్తానామ్ అపి సాధారణం స్యాత్. తతశ్చ ఇదం జగదీశ్వరత్వ రూపం బ్రహ్మ లక్షణం న సంగచ్ఛతే. అసాధారణస్య హి లక్షణత్వమ్. తథా "సదేవ సోమ్య ఇద మగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ తదేకం సన్నవ్యభవత్ తత్ శ్రేయో రూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః" ఇతి "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్ కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకాన్ అసృజత", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మ నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య ఏకా కన్యా దశేన్ద్రియాణి "ఇత్యాదిషు, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః" ఇత్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిషు చ నిఖిల జగత్ నియమనం పరమ పురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. 'అసన్నిహితత్వాత్ చ'- న చ ఏతేషు నిఖిల జగత్ నియమన ప్రసఙ్గేషు ముక్తస్య సన్నిధానమ్ అస్తి, యేన జగత్ వ్యాపారః తస్యాపి స్యాత్.

541. ప్రత్యక్షోపదేశాత్ న ఇతిచేత్, న, ఆధికారిక మణ్డలస్థ ఉక్తేః. 4-4-18.

"స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యను సఞ్చరన్" ఇతి ప్రత్యక్షేణ-

శ్రుత్యా ముక్తస్య జగత్ వ్యాపారః ఉపదిశ్యతే. అతో న జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఇతి చేత్, తత్ న. 'ఆధికారిక మణ్డలస్థ ఉక్తేః', ఆధికారికాః- అధికారేషు నియుక్తాః హిరణ్యగర్భాదయః, మణ్డలాని - తేషాం లోకాః, తత్స్థాః - భోగాః, ముక్తస్య అకర్మవశ్యస్య భవన్తి ఇత్యయమ్ అర్థః "తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇత్యాదినా ఉచ్యతే. అకర్మ ప్రతిహత జ్ఞానో ముక్తో వికార లోకాన్ బ్రహ్మ విభూతి భూతాన్ అనుభూయ యథా కామం తృప్యతి ఇత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారిక మణ్డలస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతి భూతాన్ అనుభవతి ఇత్యనేన వాక్యేన ఉచ్యతే. న జగత్ వ్యాపారః.

యది సంసారివత్ ముక్తోపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్ భుంక్తే, తర్హి బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాపి అన్తవత్ ఏవ భోగ్య జాతమ్ అల్పం చ స్యాత్, తత్రాహ.....

542. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమ్ ఆహ. 4-4-19.

వికారే జన్మాదికే న వర్తతే ఇతి 'వికారావర్తి'. నిర్ధూత నిఖిల వికారం నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం నిరతిశయ ఆనన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకల కల్యాణ గుణమ్ అనుభవతి ముక్తః.

తద్విభూతి అన్తర్గతత్వేన వికార వర్తినాం లోకానామ్ అపి ముక్త భోగ్యత్వమ్. తథా హి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిర్వికారే అనవధిక అతిశయ ఆనన్దే ముక్తస్య అనుభవితృత్వేన స్థితిమ్ ఆహ శ్రుతిః -

"యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సో అభయం గతో భవతి", "రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి" ఇత్యాదికా. తత్ విభూతి భూతం చ జగత్ తత్రైవ వర్తతే "తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి శ్రుతేః. అతః సవిభూతికం బ్రహ్మ అనుభవన్ వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారిక మణ్డలస్థాన్ అపి భోగాన్ భుంక్తే ఇతి "సర్వేషు లోకేషు కామచారః" ఇత్యాదినా ఉచ్యతే. న ముక్తస్య జగత్ వ్యాపారః.

543. దర్శయతః చ ఏవం ప్రత్యక్ష అనుమానే. 4-4-20.

అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూత పరమ పురుష అసాధారణం జగత్ వ్యాపార రూపం నియమనం న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. నిఖిల జగత్ నియమన రూపో వ్యాపారః పరమ పురుష అసాధారణః ఇతి దర్శయతః శ్రుతి స్మృతీ, "భీషాఽస్మాత్ వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాఽస్మాత్ అగ్నిశ్చ ఇన్ద్రశ్చ, మృత్యుః ధావతి పఞ్చమః" ఇతి. "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతే" ఇత్యాది. తథా - "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుః విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇతి చ శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి "మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే స చరాచరమ్, హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే" ఇతి,

"విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి చ. తథా ముక్తస్య సత్య సఙ్కల్పత్వాది పూర్వకస్య అపి ఆనన్దస్య పరమ పురుషః ఏవ హేతుః ఇతి శ్రుతి స్మృతీ దర్శయతః "ఏష హ్యేవానన్దయాతి", "మాం చ యో అవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే, స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహం అమృతస్యావ్యయస్య చ, శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చ" ఇతి. యద్యపి అపహతపాప్మత్వాదిః సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావికః ఏవ ఆవిర్భూతః, తథా అపి తస్య తథావిధత్వమ్ ఏవ పరమపురుష ఆయత్తమ్. తస్య నిత్య స్థితిశ్చ తత్ఆయత్తా. పరమపురుషస్య ఏతన్నిత్యతాయాః నిత్య ఇష్టత్వాత్ నిత్యతయా వర్తతే ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః. ఏవమేవ పరమ పురుష భోగ ఉపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమ పురుషస్య నిత్య ఇష్టత్వాత్ ఏవ తథా అవస్థానమ్ అస్తి ఇతి శాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుష సామ్యం చ జగత్ వ్యాపార వర్జమ్.

544. భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాత్ చ. 4-4-21.

బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అనుభవ రూప భోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మ సామ్య ప్రతిపాదనాత్ చ లిఙ్గాత్ జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుష సామ్యం సత్యసంకల్పత్వం చ

పరమ పురుష అసాధారణ నిఖిల జగత్ నియమన శ్రుతి అనుగుణ్యేన వర్ణనీయమ్ ఇతి జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఏవ ముక్త ఐశ్వర్యమ్.

యది పరమ పురుష ఆయత్తం ముక్త ఐశ్వర్యం, తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వేన తత్ సఙ్కల్పాత్ ముక్తస్య పునరావృత్తి సంభవ ఆశఙ్కా ఇతి తత్రాహ...

545. అనావృత్తిః శబ్దాత్ అనావృత్తిః శబ్దాత్. 4-4-22.

యథా నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానః, జగత్ జన్మాది కారణం, సమస్త వస్తు విలక్షణః, సర్వజ్ఞః, సత్యసఙ్కల్పః, ఆశ్రిత వాత్సల్యైక జలధిః, పరమ కారుణికః, నిరస్త సమాభ్యధిక సంభావనః, పరబ్రహ్మ అభిధానః, పరమ పురుషః, అస్తి ఇతి, శబ్దాత్ అవగమ్యతే. ఏవమ్ అహరహః అనుష్ఠీయమాన వర్ణాశ్రమ ధర్మ అనుగృహీత తత్ ఉపాసన రూప తత్ సమారాధన ప్రీతః ఉపాసీన అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త దుస్తర కర్మ సంచయ రూప అవిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్య అనుభవ రూప అనవధికాతిశయ ఆనందం ప్రాపయ్య పునః న ఆవర్తయతి ఇత్యపి, శబ్దాత్ ఏవ అవగమ్యతే.

శబ్దశ్చ "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే" ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ ఉక్తమ్ "మాముపేత్య పునర్జన్మ, దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్, నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః, ఆ బ్రహ్మ

భువనాల్లోకాః, పునరావర్తినో అర్జున, మాముపేత్య తు కౌంతేయ, పునర్జన్మ న విద్యతే” ఇతి.

న చ ఉచ్ఛిన్న కర్మ బంధస్య అసంకుచిత జ్ఞానస్య పరబ్రహ్మ అనుభవైక స్వభావస్య తదేక ప్రియస్య అనవధికాతిశయ ఆనందం బ్రహ్మ అనుభవతః అన్య అపేక్షా తదర్థ ఆరంభాది అసంభవాత్ పునరావృత్తి శంకా. న చ పరమ పురుషః సత్యసంకల్పో అత్యర్థ ప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిత్ ఆవర్తయిష్యతి. య ఏవమ్ ఆహ - “ప్రియో హి జ్ఞానినోత్యర్థం అహం స చ మమప్రియః, ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మేమతమ్, ఆస్థితస్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్, బహూనాం జన్మనామ్ అన్తే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే, వాసుదేవః సర్వమ్ ఇతి స మహాత్మా సుదుర్లభః” ఇతి.

సూత్ర అభ్యాసః శాస్త్ర పరిసమాప్తం ద్యోతయతి ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి జగత్ వ్యాపార వర్జ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసాభాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః. శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్.

ప్రార్థనా

అక్షర దోషాః, పదదోషాః సన్తిచేత్

పరమ కృపానిధిభిః సద్భిః సంసూచనీయాః ఇతి

ప్రణతి పూర్వకం ప్రార్థయతే దాసబృందం

- ప్రకాశకః

ప్రమాణ ఆకర సూచీ

(అకారాద్యనుక్రమణికా) (ప్రమాణ వచనమ్ - ఆకరః)

అకృత్స్నో హ్యేషః	(బృ.3-4-7)
అక్షయ్యంహవై	(ఆపఃశ్రౌత.సూ. 2-1-1)
అక్షరం తత్పరం	(వి.1-22-55)
అక్షరం తమసి	(సుబాలో. 2)
అక్షరాత్పరతః	(ముణ్డ. 2-1-2)
అక్షరాత్సంభవతి	(ముణ్డ. 1-1-7)
అగ్నయే పథికృతే	(తై.సం.2-2-2; యజుర,1-4-4)
అగ్నిమగ్న ఆవహ	(తై. సం. 2-5-9; యజుర. 3-5-3)
అగ్నిర్జ్యోతిః	(గీ. 8-24)
అగ్నిర్మూర్ధా	(ముణ్డ. 2-1-4)
అగ్నిర్వాగ్భూత్వా	(ఐత. 1-2-4)
అగ్నిర్వై హోత్రం	(తాణ్డ్యమహాబ్రా. 21-10-11)
అగ్నిలోకమాగ	(కౌషీ. 1-3)
అగ్నేరాపః	(తై. ఆన. 1)
అగ్నేరూర్ధ్వ	(వైశేషికద. 5-2-13)
అగ్రాహ్యోనహి	(బృ. 6-4-22)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః	(కఠో.4-12; 13; 6-17)
అచేతనా పరార్థా	(పరమ. సం.)
అజరోఽమృతో	(బృ. 6-4-25)
అజామేకాం	(తై. నారా. 12-5)
అజామేకాం	(శ్వే. 4-5)
అజాయమానో	(ఉత్తర. నా)
అజోనిత్యః	(కఠో. 2-18)
అజోపి సన్నవ్యయాత్మా	(గీ. 4-6)
అణీయాన్ వ్రీహే	(ఛా. 8-14-3)
అణోరణీయా	(కఠో 2-20)
అణోరణీయా	(శ్వే. 3-20)
అణోరణీయా	(తైనా. 12-1)
అతః ప్రత్యక్ష	(ఆత్మసిద్ధౌ)
అతో వైఖలు	(ఛా. 5-10-6)
అత్త్యన్నం పశ్యతి	(ఛా.5-12-2)
అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే	(కఠో. 6-14)
అత్రాయం పురుషః	(బృ. 6-3-9)
అథఖలుక్రతుమయః	(ఛా. 8-14-1)
అథఖలు ప్రాణ	(కౌషీ. 3)
అథతత ఊర్ధ్వ	(ఛా. 3-11-1)
అథతస్యభయం	(తై. ఆన. 7)
అథనామధేయం	(బృ. 4-3-6)
అథపరా	(ముణ్డ. 1-1-5)
అథయఆత్మా	(ఛా. 8-4-1)

అథయఇమే (ఛా. 5-10-8)
అథయ ఇహాత్మాన (ఛా. 8-1-6)
అథయ ఏషసంప్ర (ఛా. 8-3-4)
అథయత్రైతదస్మా (ఛా. 8-6-5)
అథయత్రైతదాకాశ (ఛా. 8-12-4)
అథయదతఃపరో (ఛా. 3-13-7)
అథయదాసుషు (బృ. 4-1-19)
అథయదిదమస్మిన్ (ఛా. 8-1-1)
అథయదుచైవా (ఛా. 4-15-5)
అథయోదక్షిణే (తై.నా. 52)
అథయోన్యాందేవ (బృ. 3-4-10)
అథయోవేదేదం (ఛా. 8-12-5)
అథయోహైతాన్ (బృ. 3-5-13)
అథరథాన్ (బృ. 6-3-10)
అథర్వాఙ్గిరసః (తై. ఆ. 3)
అథవేశన్తాన్ (బృ. 6-3-10)
అథస్వప్నే (ఐతరేయార. 3-2-4)
అథహయ ఏవాయం (ఛా. 1-2-7)
అథహశౌనకంచ (ఛా. 4-3-5)
అథహాస్యవేద (గౌ. ధర్మ. 2-12-3)
అథహేమమాసన్యం (బృ. 3-3-7)
అథహేమాదేవతా
అథహైనంగార్హ్య (ఛా. 4-11-1)
అథహైనంవాగు (ఛా. 5-1-13)
అథాకామయమానః (బృ. 6-4-6)
అథాత ఆత్మాదేశః (ఛా. 7-25-2)
అథాత ఆదేశో (బృ. 4-3-6)
అథాతో ధర్మ (పూ.మీ. 1-1-1)
అథాతోహంకారా (ఛా. 7-25-1)
అథాధ్యాత్మమ్ (ఛా. 1-7-1,5)
అథాస్మిన్ ప్రాణ (కౌషీ.)
అథైతమేవాధ్వానం (ఛా. 5-10-5)
అథైతయోః పథోః (ఛా. 5-10-8)
అథైతైరేవరశ్మిభిః (ఛా. 8-6-5)
అథోవైఖలు (ఛా. 5-10-6)
అథితిః పాశాన్ (పూ.మీ. 9-3-5)
అదృష్టోద్రష్టా (బృ. 5-7-23)
అద్భిః పరిదధతి (ఛా. 5-2-2)
అద్భ్యః పృథివీ (తై. ఆ. 1)
అద్భ్య స్సంభూతో (తై. నారా. 1)
అధస్తాతమిధం
అధిష్ఠానంతథా (గీ. 18-14)
అధీతాభగవన్ (పరమసం)
అనశ్నన్నన్యో (ముణ్డ. 3-1-1)
అనాది నిధనా (భా.శా.మో. 231-56)
అనాది మాయయా (మాణ్డూ.గౌడపాదకా.1-16)
అనాశీపరమార్థ (వి. 2-14-24)
అనాశ్రమీనతిష్ఠేత్తు (దక్ష స్మృ. 1-10)
అనీశయాశోచతి (ముణ్డ. 3-1-2)
అనీశశ్చాత్మా (శ్వే. 1-8)

అనుమఏతాం (ఛా. 4-2-2)
అనువిద్యవిజా (ఛా. 8-12-6)
అనృతేన హిప్రత్యూ (ఛా. 8-3-2)
అనేన జీవేనా (ఛా. 6-3-2)
అన్తః ప్రవిష్టః (యజురా. 3-24)
అన్తవదేవాస్య (బృ. 5-8-10)
అన్తర్బహిశ్చ (తై.నా. 11)
అన్తశ్శరీరే (సుబాలో. 7)
అన్ధోభవిష్యో (ఛా. 5-18-2)
అన్నం బ్రహ్మేతి (తై. భృ. 2)
అన్నమయంహి (ఛా. 6-5-4)
అన్నమశితంత్రేధా (ఛా. 6-5-1)
అన్నాద్వై ప్రజాః (తై.ఆ.. 2)
అన్యత్రధర్మా (కఠో. 2-14)
అన్యదేవతద్వి (కేనోప. 1-4)
అన్యన్నవతరం (బృ. 6-4-4)
అన్యోన్తర ఆత్మా (తై. ఆన.4,5)
అపః ప్రణయతి (యజుర. 3-2-4)
అపక్షయ వినాశాభ్యాం (వి. 1-2-11)
అపపునర్మృత్యుం (బృ. 5-2-10)
అపరేయమితస్త్వన్యాం (గీ. 7-5)
అపహతపాప్మా (ఛా. 8-7-1)
అపహతేపాప (ఛా. 4-11-2)
అపాణిపాదో (శ్వే. 3-19)
అపితువాక్య శేషః (పూర్వమీ. 10-8-4)
అప్రాణోహ్యమనాః (ముణ్డ.2-1-2)
అభయంవైబ్రహ్మ (బృ. 6-4-25)
అభిసమావృత్య (ఛా. 8-15-1)
అమృతత్వస్యతు (బృ.4-4-2; 6-5-3)
అమృతస్యపరం (శ్వే. 6-19)
అమృతస్యైషసేతుః (ముణ్డ. 2-2-5)
అమౌనం చమౌనం (బృ. 5-5-1)
అయంలోకోనాస్తి (కఠో. 2-6)
అయం వావలోకో (అగ్నిరహస్యే.10-5-6)
అయంసో అగ్నిరితి (తై. సం. 5-2-3)
అయమగ్నిర్వైశ్వానర (బృ. 7-9-1)
అయమాత్మా బ్రహ్మ (బృ. 6-4-5)
అరణ్యమియాత్తతో
అరాఇవరథనాభౌ (ముణ్డ. 2-2-6)
అరుణైయైక హాయన్యా (తై.సం. 6-1-6)
అర్చిషోహరహ్నా (ఛా.4-15-5)
అర్థాభావేయదవ్య
అర్థైకత్వేద్రవ్యగుణ (పూర్వమీ. 3-1-12)
అర్వాగ్బిలశ్చమసః (బృ. 4-2-3)
అవకీర్ణిపశు (పూర్వమీ. 6-8-4)
అవాన్తరతపా (భా.శా.మో. 350-50)
అవికారాయ (వి. 1-2-1)
అవిద్యా కర్మసం (వి. 6-7-61)
అవ్యక్తం పురుషే (భా.శా.మో. 8-14)
అవ్యక్తమక్షరే (సుబాలో . 2)

అవ్యక్తాది విశే	(భా. శాన్తి. 206-58)
అశబ్దమస్పర్శ	(కఠో. 3-15)
అశరీరం వావసన్తం	(ఛా. 8-12-1)
అశరీరం శరీరేషు	(కఠో. 2 22)
అశ్వఇవ రోమాణి	(ఛా. 8-13-1)
అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ	(శతపథ బ్రా.)
అష్టౌగ్రహాః	(బృ.5-2-9)
అష్టౌప్రకృతయః	(గర్భోప. 3)
అసజ్జోహ్యయం	(బృ. 6-3-15)
అసత్యమప్రతిష్ఠం	(గీ. 16-8)
అసదేవేదమగ్ర	(ఛా. 6-2-1)
అసద్వా ఇదమగ్ర	(తై. ఆ. 7)
అసద్వా.....తదాహుః	(శతపథ బ్రా. (6-1-1)
అసద్వాఇద	
అసన్నేవస	(తై. ఆ. 6)
అసౌవా ఆదిత్యో	(ఛా. 3-1-1)
అసౌవైలోకోగ్ని	(బృ. 8-2-9)
అస్తి భగవోనామ్నో	(ఛా. 7-1-5)
అస్తి భగవోవాచో	(ఛా. 7-2-2)
అస్తిహిమధ్వాదిషు	(వృత్తి:)
అస్థూలమనణ్వ	(బృ. 5-8-8)
అస్మాచ్ఛరీరాత్	(ఛా. 8-3-4)
అస్మాన్మాయీ	(శ్వే. 4-9)
అస్మిన్కామాస్సమా	(ఛా. 8-1-5)
అస్యలోకస్యకా	(ఛా. 1-9-1)
అస్యసోమ్యపురు	(ఛా. 6-8-6)
అహంకక్షీవాన్	(ఋగ్వేదే. 4-26-1)
అహంకార ఇతీయం	(గీ. 7-4)
అహంకృత్స్నస్య	(గీ. 7-6)
అహంతు తే తద్వ	(ఛా. 4-14-3)
అహం బీజప్రదః	(గీ. 14-4)
అహం మనురభవం	(ఋగ్వేదే. 4-26-1)
అహం వైశ్వానరో	(గీ. 15-14)
అహం శ్రేయసి	(ఛా. 5-1-6)
అహంశ్రేయసేవివద	(బృ. 8-1-7)
అహంహి సర్వ	(గీ. 9-24)
అహంసర్వస్యప్ర	(గీ. 10-8)
అహమాత్మాగుడా	(గీ. 10-20)
అహమిమాస్తిస్రో	(ఛా. 6-3-2)
అహమేకః ప్రథమ	(అథర్వశిరో. 9)
అహమేవాధస్తాదహ	(ఛా. 7-25-1)
అహమేవేదం	(ఛా. 7-25-1)
అహహారేత్వాశూద్ర	(ఛా. 4-2-3)
ఆకాశమేకంహి యథా	(యాజ్ఞ. ప్రాయ. 3-144)
ఆకాశోహవైనామ	(ఛా. 8-14-1)
ఆఖ్యానానిశంసన్తి	
ఆచారహీనంన	(వసిష్ఠ స్మృ. 6-3)
ఆచారకులాద్వేద	(ఛా. 8-15-1)
ఆచార్యస్తు తేగతిం	(ఛా. 4-14-1)
ఆచార్యాద్ధైవవిద్యా	(ఛా. 4-9-3)

అజహారేమాశ్చాద్ర (ఛా. 4-2-5)
ఆత్మతః ప్రాణః (ఛా. 7-26-1)
ఆత్మన ఆకాశః (తై. ఆన. 1)
ఆత్మనస్తు కామాయ (బృ. 4-4-5; 6-5-6)
ఆత్మని ఖల్వారే (॥)
ఆత్మనోవాఅరే (బృ. 4-4-5)
ఆత్మభావం నయత్యేనం (వి. 6-7-30)
ఆత్మానం రథినం (కఠో. 3-3)
ఆత్మానమేవేమం (ఛా. 5-11-6)
ఆత్మాన మేవలోక (బృ. 3-4-15)
ఆత్మానారాయణః (తై. నారా. 11)
ఆత్మావా అరే (బృ. 4-4-5; 6-5-6)
ఆత్మావా ఇదమేక (ఐత. 1-1-1)
ఆత్మేత్యేవతుగృ (వాక్యే)
ఆత్మేత్యేవోపాసీత (బృ. 3-4-7)
ఆత్మేన్ద్రియమనో (కఠో. 3-4)
ఆత్మైక్య ఏవ (ఐత. 1-1-?)
ఆత్మైవేదం సర్వం (ఛా. 7-25-2)
ఆదిత్యవర్ణం (పురుష. సూ.)
ఆదిసర్గమహం (వారాహే. 2-5)
ఆనన్దం బ్రహ్మణో (తై. ఆన. 9)
ఆనన్దమయమాత్మానముప (తై. భృ.10)
ఆనన్దోజరోమృ (కౌషీ. 3-9)
ఆనన్దో బ్రహ్మ (తై. భృ. 6)
ఆనీదవాతం (ఋగ్వే. 8-7-10,11,12; యజు. 2-8-9)

ఆపః పీతాస్త్రేధా (ఛా. 6-5-2)
ఆపః పురుషవచసో (ఛా. 5-9-1)
ఆపోమయః ప్రాణః (ఛా. 6-6-5)
ఆపోవా అకామయన్త (యజుర. 3-1-5)
ఆపోవాసః (బృ. 8-1-14)
ఆబ్రహ్మ భువనాత్ (గీ. 8-16)
ఆబ్రహ్మస్తమ్బ (విష్ణుధ. 104-23)
ఆరమ్భణ సంశీలనం (వాక్యమ్)
ఆరాగ్రమాత్రో (శ్వే. 5-8)
ఆరూఢో నైష్ఠికం (ఆగ్నేయే.165-23)
ఆర్షం ధర్మోపదేశం (మను. 12-106)
ఆవిస్సన్నిహితంగు (ముణ్డ.2-2-1)
ఆసీదిదంతమో (మను. 1-5)
ఆస్థితస్సహియు (గీ. 7-18)
ఆహారశుద్ధౌ (ఛా. 7-26-2)
ఇతితుపఞ్చమ్యామా (ఛా. 5-9-1)
ఇతిహాసపురాణా (భా. ఆది. 1-273)
ఇదంజ్ఞానముపా (గీ. 14-2)
ఇదం తచ్ఛిరః (బృ. 4-2-3)
ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా (తై. ఆ. 1)
ఇదం బ్రహ్మేదం (బృ.2-4-6; 6-5-7)
ఇదం మహోపనిషదం (భా. శా. మో. 140-111)
ఇదంవా అగ్రేనైవ (యజుర. 2-29)
ఇదం శతసహస్రాద్ధి (భా. శా. మో. 344-11)
ఇదం శ్రేయ ఇదం (భా. శా. మో. 336-32)

ఇదం సర్వం యదయ (బృ. 2-4-6; 6-5-7)
ఇదం సర్వం మసృజత (తై. ఆన. 6)
ఇదమపి వేదవ్రతేన
ఇన్ద్రశ్శచీపతిః
ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివ (యజురా. 1-12)
ఇన్ద్రాయరాజ్ఞే (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రాయస్వరాజ్ఞే (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రియాణి దశైకం (గీ. 13-5)
ఇన్ద్రియేభ్యః పరాః (కఠో. 3-10)
ఇన్ద్రో మాయాభిః (బృ. 4-5-19)
ఇన్ద్రోహ వైవృతం
ఇమాల్లోకాన్ (తై. భృ. 10)
ఇమాస్తిస్రో (ఛా. -3-2)
ఇయమేవజుహూః
ఇయాజసోపి (వి. 6-6-12)
ఇష్టాపూర్తం బహుధా (తై. నారా. 1)
ఈశావాస్యమిదం (ఈశా. 1)
ఈశ్వరస్సర్వ (గీ. 18-61)
ఉక్థముక్థముపా (ఐతరేయార. 2-1-2)
ఉచ్ఛిష్టం వైమేపీతం (ఛా. 1-10-3)
ఉతతమాదేశ (ఛా. 6-1-3)
ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః (గీ. 15-17)
ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధి (గౌతమ. 1-3-4)
ఉద్గీథముపాసీత (ఛా. 1-1-1)
ఉద్దాలకోహవై (ఛా. 5-11-2)
ఉపత్వానేష్యే (ఛా. 4-4-5)
ఉపాసనంస్యాత్ (వాక్యమ్)
ఉపాసీత (ఛా. 1-1-1)
ఉభే అస్మిన్ ద్యావా (ఛా. 8-1-3)
ఉర ఏవవేదిః (ఛా. 5-18-2)
ఊర్ధ్వమేకస్థితః (యాజ్ఞ్య. ప్రా. 3-167)
ఋగ్వేదం భగవో (ఛా. 7-1-2)
ఋతంపిబన్తౌ (కఠో. 3-1)
ఋతం వదిష్యామి (తై. శీ. 1)
ఋతమవాదిషం (తై.శీ.12)
ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం
ఋత్విజ ఉపగాయన్తి (పూ. మీ. 10-4-6)
ఋద్విజో వృణీతే (తై.సం. 6-3-7)
ఋషయః కావషేయాః(ఐతరేయ ఆ. 3-2-6)
ఋషిం ప్రసూతకపిలం (శ్వే. 5-2)
ఏక ఏవహి భూతాత్మా (అమృతబి. 12)
ఏకం వాసంయోగ (పూర్వమీ, 2-4-9)
ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేః (వి. 1-22-56)
ఏకమేవాద్వితీయం (ఛా. 6-2-1)
ఏకధైవానుద్రష్ట (బృ. 6-14-20)
ఏకస్వరూపభేద (వి. 2-14-33)
ఏకాన్తినస్సదా (వి. 1-6-39)
ఏకోదేవస్సర్వ (శ్వే. 6-11)
ఏకోదేవో బహుధా (యజురా. 3-14)

ఏకోహవైనారా (మహొప. 1-1)
ఏత ఏవలోకా (భృ. 6-4-22)
ఏతంత్వేవతే (భా. 8-9-3)
ఏతంబ్రహ్మలోకం (ఛా. 8-3-2)
ఏతం సేతుం తీర్త్వా (ఛా. 8-4-2)
ఏతత్తుయత్ (వి. 2-12-45)
ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురం (ఛా. 8-1-5)
ఏతదమృత (ఛా. 4-15-1)
ఏతదమృత (ఛా. 7-24-1)
ఏతద్యోనీని భూతాని (గీ. 7-6)
ఏతద్యోవేత్తి (గీ. 13-1)
ఏతద్వైతదక్షరం (బృ. 5-8-8)
ఏతద్వై సత్యకామ (ప్రశ్నో. 5-2)
ఏతామానన్దమయ (తై.బృ. 10)
ఏతమిత ప్రేత్యాభి (ఛా.3-14-4)
ఏతమేవతదన (బృ. 8-1-14)
ఏతమేవ (బృ. 6-4-22)
ఏతస్మాజ్జాయతే (ముణ్డ.2-1-3)
ఏతస్యవా అక్షరస్య (బృ. 5-8-9)
ఏతావానస్య మహిమా (పు.సూ.)
ఏతాహవైదేవతా (కౌషీ.2)
ఏతైనవై చైత్రరథం (తాణ్డ్య.20-12-5)
ఏతేభ్యో భూతేభ్యః (బృ. 4-4-12)
ఏతేషాం మేదేహి (ఛా. 1-10-3)
ఏవం క్రతుర్హ్వాముం (అగ్నిర. 1-10-6)

ఏవంత్వయినాన్యథే (ఈశా. 2)
ఏవం ప్రకారమమలం (వి.1-22-53)
ఏవం భూతస్యమే (వారాహే. 2-13)
ఏవంవిదిపాసం (ఛా. 4-14-3)
ఏవం విదేచిన్వన్తి
ఏవం విద్ధవై బ్రహ్మ (ఛా. 4-17-10)
ఏవం హాస్య సర్వే (ఛా. 5-24-3)
ఏవమేకం సాంఖ్య (భా.శా.మో. 349-80)
ఏవమేవఖలు సోమ్య (ఛా. 6-9-2)
ఏవమేవాస్యపరి (ప్రశ్నో. 6-5)
ఏవమేవేమమాత్మా (బృ. 6-3-38)
ఏవమైవైతాభూత (కౌషీ. -3)
ఏవమేవైషఏతత్ (బృ. 4-1-18)
ఏవమేవైషసంప్ర (ఛా. 8-12-2)
ఏవమేషమహా (వి. 6-5-76)
ఏష ఆత్మాపహత (ఛా. 8-1-5)
ఏష ఏవసాధు (కౌషీ. 3-9)
ఏష ఏవాసాధు (కౌషీ. 3)
ఏషతువా అగ్ని
ఏషతువా అతి (ఛా. 7-16-1)
ఏషతఆత్మాన్త (బృ. 5-7-3)
ఏష దేవపథో (ఛా. 4-15-6)
ఏషమ ఆత్మాన్త (ఛా. 3-14-4)
ఏష బ్రహ్మలోకః (6-3-33)
ఏషలోకాధిపతిః (కౌషీ. 3-9)

ఏషవః పన్థాః (ముణ్డ. 1-2-1)
ఏషవః పుణ్యస్సుకృతః (ముణ్డ. 1-2-1)
ఏషసంప్రసాదో (ఛా. 8-3-4; 8-12-2)
ఏష సర్వభూతాన్త (సుబా. 7)
ఏష సర్వేశ్వరః (బృ. 6-4-22)
ఏష సర్వేషు భూతేషు (కఠో. 3-12)
ఏషహిద్రష్టా (ప్రశ్నో. 4-9)
ఏష హ్యేవ సాధు (కౌషీ. 3)
ఏష హ్యేవానన్ద (తై. ఆన. 7)
ఏషాంలోకానా (ఛా. 8-4-1)
ఏషా సోమ్యతే (ఛా. 4-14-1)
ఏషోణిమా (ఛా. 6-9-4)
ఏషోణురాత్మా (ముణ్డ. 3-1-9)
ఐతదాత్మ్యమిదం (ఛా. 6-8-7)
ఐశ్వరస్య సమగ్రస్య (వి. 6-5-74)
ఓమిత్యేదక్షర (ఛా. 1-1-1)
ఓమిత్యేవాత్మానం (ముణ్డ. 2-2-6)
ఓషధీర్లోమాని (బృ. 5-2-13)
ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా
ఔదుమ్బర్యః కుశాః ఔపమన్యవకం (ఛా. 5-12-1)
కఇత్థావేదయత్ర (కఠో. 2-25)
కంచతుఖంచ (ఛా. 4-10-5)
కంబ్రహ్మఖం బ్రహ్మ (4-10-4)
కణ్ఠికారుచకం చైవ
కతమ ఆత్మాయోయం (బృ. 6-3-7)
కతమాసా దేవతేతి (ఛా.1-11-14)
కథంను భగవస్స ఆదే (ఛా. 6-1-3)
కమ్వర ఏనమేతత్ (ఛా.4-1-3)
కరణానామభూమి (ఆత్మసిద్ధౌ)
కర్తవ్యత్వేనవై (పౌష్కరసం.)
కర్తారమీశం పురుషం (ముణ్డ. 3-1-3)
కర్తృకర్మణోః కృతి (అష్టాధ్యాయీ. 2-3-65)
కర్మణైవహి సంసిద్ధి (గీ. 3-20)
కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ (బృ. 5-8-7)
కస్మిన్నుత్క్రాన్తే (ప్రశ్నో. 6-3)
కస్మైమాం దాస్యసి (కఠో. 1-4)
కస్యవాహదేవా (తై. సం. 1-6-7)
కామస్సంకల్పో (బృ. 3-5-3)
కారణంగుణసఙ్గో (గీ. 13-21)
కార్యకారణకర్తృత్వే (గీ. 13-20)
కిం కారణం బ్రహ్మ (శ్వేతా. 1-1)
కింప్రజయాకరిష్యామో (బృ. 6-4-22)
కింమేవాసః (బృ.8-1-14)
కింస్విద్వనం (తై.సం. 4-6-2; యజుర. 2-8-9)
కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని (భా.శా.మో. 350-2)
కుతస్తుఖలుసోమ్య (ఛా. 6-2-2)
కుతస్సృష్టమిదం (భా.శా.మో. 8-1)
కుర్వన్నేవేహకర్మాణి (ఈశా. 2)
కుతావానస్పత్యాః
కృతిస్త్వేవవిజి (ఛా. 7-21-1)

కృత్యల్యుటోబహు (అష్టాధ్యా. 3-3-113)
కృద్యోగాచషష్ఠీ (అష్టాధ్యా. 2-2-9)
కోనఆత్మాబ్రహ్మ (ఛా. 5-11-1)
కోహ్యేవాన్యాత్కః (తై. ఆ. 7)
క్రియాగుణైరాత్మ (శ్వేతా. 5-12)
క్రియావానేష (ము. 3-1-4)
క్రీడతో బాలకస్యేన (వి.1-2-18)
క్వైషఏతద్బాలాకే (కౌషీ. 4)
క్షరంప్రధానమ్ (శ్వేతా. 1-10)
క్షరస్సర్వాణి (గీ. 15-16)
క్షీయన్తేచాస్య (ముణ్డ. 2-29)
క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాం (గీ. 13-2)
క్షేత్రజ్ఞఃకరణీ (వి. 6-7-94)
గాయత్రీవా ఇదం (ఛా. 3-12-1)
గుణముఖ్యవ్యతి (పూర్వమీ. 3-2-9)
గృహస్థోబ్రహ్మచారీ (భా.శా.మో. 135)
గోదోహనేనపశు
గౌరనాద్యన్తవతీ (మన్త్రికో. 1-5)
ఘ్నన్తీత్వేవైనం (ఛా. 8-10-12)
చతుర్వింశతిసం (మన్త్రికోప. 2-5)
చతుర్విధాభజన్తే (గీ. 7-16)
చతుర్విధోపిభేదో (వి. ధ. 100-21)
చత్వారః పఞ్చదశ (తాణ్డ్యమహా. 23-6)
చతుర్థోవర్ణః (గౌతమ. ధ. సూ. 10-9)
చతుష్పాద్బ్రహ్మ (ఛా.3-18-12)
ఛన్దాంసియజ్ఞాః (శ్వేతా. 4-9)
ఛాయాతపౌ (కఠో. 3-1)
జక్షత్ క్రీడన్ (ఛా. 8-12-3)
జగచ్ఛసః (వి.1-1-31)
జగతాముపకారాయ (వి. 6-7-72)
జగద్వ్యాపార (వృత్తిగ్రంథే)
జనకస్య కులే (రామా. బా. 1-27)
జప్యేనాపి చసంసి (మను. 2-87)
జలాధారేష్వహం(యాజ్ఞ.స్మృ.ప్రా.అ. 144)
జాత్యాశ్రయ నిమిత్తా (వాక్యమ్)
జానాత్యేవాయం
జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజా (శ్వేతా 1-9)
జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతే (శ్వేతా 1-8)
జ్ఞానం విశుద్ధం (వి. 2-12-44)
జ్ఞానప్రసాదేన (ముణ్డ. 3-1-8)
జ్ఞానయోగేన (గీ. 3-3)
జ్ఞానరూపంపరం (నాథమునయః)
జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య (వి. 6-5-79)
జ్ఞానస్వరూపమఖిలం (వి. 1-4-40)
జ్ఞానస్వరూపమత్యన్త (వి. 1-2-6)
జ్ఞానస్వరూపోభగ (వి. 2-12-39)
జ్ఞానాన్యేతాని (భా.శా.మో. 350-63)
జ్యాయాన్ పృథివ్యా (ఛా. 3-14-13)
జ్యోతిష్టోమేన
జ్యోతీంషివిష్ణుః (వి. 2-12-38)

త ఇహవ్యాఘ్రో (ఛా. 6-9-3)
త ఏతస్యైవసర్వ (బృ. 3-5-21)
త ఏతేసర్వ ఏవసమాః (బృ. 3-5-13)
తం దుర్దర్శంగూఢ (కఠో. 2-12)
తం దేవాజ్యోతిషాం (బృ. 6-4-16)
తం పృథివ్యబ్రవీత్ (తై.సం. 5-5-2)
తం ప్రతిబ్రూయాత్ (కౌషీ.1)
తం యథాయథోపాసతే (ముద్గలోప. 8)
తం వాఏతందేవా ఆత్మాన(ఛా. 8-12-6)
తం విద్యాకర్మణీ (బృ. 6-4-2)
తం షడ్వింశకమిత్యాహుః(మన్త్రికోప. 2-4)
తం హెూపనిన్యే (ఆప. శ్రౌ.)
తతఃపరివృతౌకర్మ (ఆపస్తమ్బ. సూ. 2-1)
తతస్తుతంపశ్యతి (ముణ్డ. 3-1-8)
తతస్స్వయంభూర్భగ (మను. 1-6)
తతోయదుత్తరతరం (శ్వేతా. 3-10)
తత్త్వంనారాయణః (తై.నా. 13)
తత్త్వమసి (ఛా. 6-8-7)
తత్తేజఐక్షత (ఛా. 6-2-3)
తత్తేజోసృజత (ఛా. 6-2-3)
తత్ప్రకృతవచనే (అష్టాధ్యా. 5-4-21)
తత్ప్రాప్తిహేతుః (వి. 6-5-60)
తత్పురుషోమానవః (ఛా. 4-15-5)
తత్యాజభేదం (వి. 2-16-24)
తత్రపూజ్యపదార్థో (వి. 6-5-77)
తత్రసుప్తస్యదేవస్య (నారసింహ. 3-1)
తత్రాపరాఋుగ్వేదో (ముణ్డ. 1-1-5)
తత్రాపిదహ్రంగగనం (తై. నా. 12)
తత్రైకాగ్రం (గీ. 6-12)
తత్రైవంసతికర్తారం (గీ. 18-16)
తత్సత్యంస ఆత్మా (ఛా. 6-8-7)
తత్సప్తధాతుత్రిమలం (గర్భోప. 1)
తత్సర్వం వైహరేః (వి. 1-22-38)
తత్సుకృతదుష్కృతే (కౌషీ. 1)
తత్సృష్ట్వాతదేవా (తై. ఆ. 6)
తథాహేయగుణ (వి.ధ. 104-57)
తదణ్డమభవద్దైవం (మను. 1-9)
తదపోసృజత (ఛా. 6-2-3)
తదప్యేషశ్లోకో (తై. ఆ. 6)
తదసదేవసన్మనో (యజుర. 2-2-9)
తదాత్మన్యేవహృద (కాఠ. 2-8)
తదాత్మానంస్వయం (తై. ఆ. 7)
తదావిద్వాన్ (ముణ్డ. 3-1-3)
తదేతత్సత్యం (ముణ్డ. 1-2-1)
తదేతదక్షయం (వి. 1-22-60)
తదేతదృచా (ఛా. 3-12-5)
తదేవప్రీతయే (వి. 2-6-48)
తదేవబ్రహ్మ (కేనోప. 1-5)
తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మ (కఠో. 5-8)
తదేవసర్వమేవైతత్ (వి. 1-2-14)

తదేవానుప్రావిశత్	(తై. ఆ. 6)
తదేషాభ్యుక్తా	(తై. ఆ. 1)
తదైక్షత	(ఛా. 6-2-3)
తద్ధదేవాఉద్గీథ	(ఛా. 1-2-1)
తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృత	(బృ. 3-4-7)
తద్దైతత్పశ్యన్	(బృ. 3-4-10)
తద్ధోభయేదేవా	(ఛా. 8-7-2)
తద్బ్రహ్మపరమం	(వి. 1-2-13)
తద్భావభావమాపన్నః	(వి. 6-7-95)
తద్యఇత్థంవిదు	(ఛా. 5-10-1)
తద్యఇహరమణీయ	(ఛా. 5-10-7)
తద్యఇహాత్మాన	(ఛా. 8-1-6)
తద్యత్రైతత్సుషుప్తః	(ఛా. 8-11-1)
తద్యత్ప్రథమమమృతం	(ఛా. 3-6-1)
తద్యత్సత్యమసౌ	(బృ. 7-5-2)
తద్యథాపుష్కరపలాశ	(ఛా. 4-14-3)
తద్యధామహాపథ	(ఛా. 8-6-2)
తద్యథారథస్యారేషు	(కౌషీ. 3)
తద్యథాశ్రేష్ఠీ	(కౌషీ. 4)
తద్యథాహిరణ్యనిధిం	(ఛా. 8-3-2)
తద్యథేషీకతూలం	(ఛా. 5-24-3)
తద్యథేహకర్మచితో	(ఛా. 8-1-6)
తద్యద్భుక్తంప్రథమ	(ఛా. 5-19-1)
తద్యోహం	(ఐత. ఆర.)
తద్రూపప్రత్యయే	(వి. 6-7-91)
తద్వా ఏతదక్షరం	(బృ. 5-8-11)
తద్విపర్యయజా	(వాక్యమ్)
తద్విష్ణోః పరమం	(సుబా.6)
తన్నామరూపాభ్యాం	(బృ. 3-4-7)
తన్మాత్రాణిభూతాదౌ	(సుబా. 2)
తపశ్శ్రద్ధేయేహ్యుప	(ముణ్డ. 1-2-11)
తపసాచీయతే	(ముణ్డ. 1-1-8)
తపసాబ్రహ్మచర్యేణ	(ప్రశ్నో. 1-10)
తమ ఆసీత్తమసా	(యజుర. 2-8-9)
తమఃపరేదేవఏకీ	(సుబా. 2)
తమీశ్వరాణాం	(శ్వేతా. 6-7)
తముత్క్రామన్తం	(బృ. 6-4-2)
తమేతంవేదాను	(బృ. 6-4-22)
తమేవంవిద్వాన్	(పు. సూ.)
తమేవభాన్తమను	(ముణ్డ. 2-2-11)
తమేవమన్యఆత్మా	(బృ. 6-4-17)
తమేవవిదిత్వా	(శ్వే. 3-8)
తమోఙ్కారేణైవ	(ప్రశ్నో. 5-7)
తయాతిరోహితే	(వి. 6-7-63)
తయోరన్యః	(ముణ్డ. 3-1-1)
తయోర్ధ్వమాయన్	(కఠో. 6-16)
తరతిశోకమాత్మా	(ఛా. 7-1-3)
తల్లబ్ధిర్వివేక	(వాక్యమ్)
తవైషమహిమాయేన	(వి. 1-4-38)
తస్మాచ్చవిపర్యాస్యాత్	(సాంఖ్య. కా. 18)

తస్మాచ్చైత్రరథో (శతపథ. 11-5-3-13)
తస్మాచ్ఛూద్రో బహు
తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞే (తై.సం. 7-1-1)
తస్మాత్కాయాఃప్ర (ఆప. ధ. సూ. 23-2)
తస్మాత్తత్సంయోగా (సాంఖ్యకా. 20)
తస్మాత్తదమలం (వి. ధ. 104-26)
తస్మాదవ్యక్తమ్ (భా.శా.మో.8-13)
తస్మాదుపశాన్తతేజాః (ప్రశ్నో. 3-9)
తస్మాదేతద్బ్రహ్మ (ముణ్డ. 1-1-9)
తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో (బృ. 6-4-23)
తస్మాదేవంవిదశిష్యన్ (బృ. 8-1-14 మా)
తస్మాద్బ్రహ్మణోమహి (తై. నా. 51)
తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపా (బృ. 5-5-1)
తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం
తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః (ఛా. 5-2-2)
తస్మాద్వా ఏతస్మాదా (తై. ఆ. 1)
తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనో (తై. ఆ. 4)
తస్మాద్వా.... విజ్ఞాన (తై. ఆ. 5)
తస్మాన్నబధ్యతేద్ధా (సాంఖ్య. కా. 62)
తస్మాన్నవిజ్ఞాన (వి. 2-12-43)
తస్మాల్లోకాత్పున (బృ. 6-4-6)
త(అ)స్మిన్ కామాః (ఛా. (8-1-5)
తస్మిన్నణ్డేభవత్ (వారాహే)
తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ (ఛా. 5-4-2)
తస్మిన్యదన్తరితి (వాక్యమ్)
తస్మిన్యదన్తస్తద (ఛా. 8-1-1)
తస్మిన్యదన్తస్తదు (తై. నా. 12)
తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాః (కఠో. 5-8)
తస్మైమృదితకషా (ఛా. 7-26-2)
తస్మైసహెూవాచ (ము. 1-1-4)
తస్యతావదేవ (ఛా. 6-14-2)
తస్యపుత్రాదాయ
తస్యప్రాణ ఏవ (తై. ఆ. 2)
తస్యప్రియమేవ (తై. ఆ. 5)
తస్యహైతస్య (బృ. 4-3-6)
తస్యసర్వేషులోకేషు (ఛా. 7-25-2)
తస్య(అస్య) హవాఏతస్య (బృ. 4-3-6; 6-5-11)
తస్యహవా ఏతస్యాత్మా (ఛా. 5-18-2)
తస్యహవా ఏతస్యైవం (ఛా. 7-26-1)
తస్యాత్మపరదే (వి. 2-14-31)
తస్యాన్తేసుషిరం (తై. నా. 11)
తస్యాశ్శిఖాయా (తై. నా. 11)
తస్యేదమేవశిరః (తై. ఆ. 1)
తస్యైతస్యతదేవ (ఛా. 1-7-5)
తస్యైవంవిదుషో (తై. నా. 52)
తస్యైవాత్మాపద (కాఠ. 3-9)
తస్యైష ఏవశారీర (తై. ఆ. 5)
తస్యోపనిషదహ (బృ. 7-5-3)
తా అన్నమసృజన్త (చా. 6-2-4)
తా ఆపఐక్షన్త (ఛా. 6-2-4)

తా నహంద్విషతః (గీ. 16-19)
తానిసర్వాణితద్వపుః (వి. 1-22-86)
తాన్ హైతానేవం (అగ్ని)
తాన్‌హోవాచాశ్వ (ఛా. 5-11-4)
తావానస్యమహిమా (ఛా. 3-12-6)
తాసాంత్రివృతం (ఛా. 6-3-3)
తేజః పరస్యాందేవ (ఛా. 6-8-6)
తేజస్వినావధీత (తై. భృ. 1)
తేజోబలైశ్వర్య (వి. 6-5-85)
తేజోశితం (ఛా. 6-5-3)
తేదేవాఃప్రాణే (కౌషీ. 2-1)
తేధూమమభిసం (ఛా. 5-10-3)
తేధ్యానయోగాను (శ్వే. 1-3)
తేనప్రద్యోతేనై (బృ. 6-4-2)
తేనమాయాసహస్రం (వి. 1-19-20)
తేనసఊర్ధ్వ (బృ. 7-10-1)
తేనేదంపూర్ణం (శ్వే. 3-9)
తేనేన్ద్రోవజ్రము (తై. సం. 2-4-12)
తేనేయంత్రయీవిద్యా (ఛా. 1-1-9)
తేనోభౌకురుతః (ఛా. 1-1-10)
తేబ్రహ్మలోకేతు (తై. నా. 12)
తేమనసైవాధీయన్త (అగ్నిర. 10-5-3)
తేయేశతమ్ (తై. ఆ. 8)
తేర్చిషమభిసం (ఛా. 5-10-1)
తేవా ఏతేపఞ్చాన్యే (ఛా. 4-3-8)
తేషాంఖల్వేషాం (ఛా. 6-3-1)
తేషాంయదాతత్పర్య (ఛా. 5-10-5)
తేషాంసతతయు (గీ. 10-10)
తేషాంసత్యానాం (ఛా.8-3-1)
తేషాంసర్వేషులో (ఛా. 8-1-6)
తేషామహంసము (గీ. 12-7)
తేషామేకైకఏవ (అగ్నిర)
తేషామేవానుక (గీ. 10-11)
తేషామేవైతాం (ముణ్డ. 3-2-10)
తేషామేవైషవిర (ప్రశ్నో. 1-15)
తేషదేవాఊచుః (బృ. 3-3-1)
తేహేమేప్రాణా (బృ. 8-1-7)
తేహైతేవిద్యాచిత (అగ్నిర. 10-5-3)
తైజసానీన్ద్రియా (వి. 1-2-47)
తౌహద్వాత్రింశతం (ఛా. 8-7-3)
తౌహసుప్తంపురుష (కౌషీ. 4)
త్రయోధర్మస్కన్ధాః (ఛా. 2-23-1)
త్రిణాచికేతః (కఠో. 1-17)
త్రిపారస్యామృతం (ఛా. 3-12-6)
త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్ర (కౌషీ. 3-1)
త్వంవాఅహమస్మి (జాబాలో)
త్వంహినఃపితా (ప్రశ్నో. 6-8)
త్వమేవమేవరం (కౌషీ. 3)
దర్భమయీరశనా (యజుర. 3-8-2)
దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం (కాత్యా.శ్రౌ.సూ.4-3-47)

దశేమేపురుషే (బృ. 5-9-4)
దహరోస్మిన్నన్తరా (ఛా. 8-1-1)
దహ్రంవిపాప్మంపర (తై. నా. 12)
దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయాం(అష్టాధ్యా. 2-1-50)
దివమేవభగవో (ఛా. 5-12-1)
దివాచశుక్లపక్షశ్చ (భా. ఆ. 220-31)
దివ్యోహ్యమూర్తః (ము. 2-1-2)
దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ (శైవాగమే)
దేవచ్ఛన్దాంసి (పైఙ్గి. శ్రు. 3)
దేవతాసాయుజ్యా (ద్రమిడ. భా.)
దేవలోకాదాదిత్య (బృ. 8-2-15)
దేవసవితుః
దేవాన్దేవయజో (గీ. 7-23)
దేవాసురాణాం
దేవాసురాహవై (ఛా. 1-2-1)
దేవాహవైసత్రం
దేశకాలవైగుణ్యా (వాక్యమ్)
దేహేంద్రియమనః (ఆత్మసిద్ధౌ)
ద్వాంమూర్ధానం
ద్రవ్యసంస్కార (పూర్వ. మీ. 4-3-1)
ద్రష్టాశ్రోతా (బృ. 5-7-23)
ద్వయాహప్రాజా (బృ. 3-3-1)
ద్వాదశాహమృద్ధి
ద్వాదశాహేనప్రజా
ద్వాసుపర్ణా (ము. 3-1-1 ; శ్వే. 4-6)
ద్వేరూపేబ్రహ్మణః (వి. 1-22-55)
ద్వేవావబ్రహ్మణో (బృ. 4-3-1)
ధర్మేణపాపమప (తై.నా. 51)
ధూత్వాశరీర (ఛా. 8-13-1)
ధూమోరాత్రిః (గీ. 8-25)
ధ్యాయతీవపృథివీ (ఛా. 7-6-1)
ధ్యాయేన్నారాయణం (దక్ష. స్మృ.)
ధ్రువాస్మృతిః (ఛా. 7-26-2)
నచక్షుషాగృహ్యతే (ముణ్డ. 3-1-8)
నచాస్యోపదిశేత్ (వాసిష్ఠ.18-9;మను.4-80)
నచైతేషుసమస్తేషు (పరమ. సం)
నజాయతే (గీ. 2-20; కఠో. 2-18)
నతత్సమశ్చా (శ్వే. 6-8)
నతత్రరథానరథ (బృ. 6-3-10)
నతత్రసూర్యో (కఠో. 5-15)
నతదస్తివినా (గీ. 10-39)
నతద్యోగయుజా (వి. 6-7-55)
నతస్యకశ్చిత్ (శ్వే. 6-9)
నతస్యకార్యం (శ్వే. 6-8)
నతస్యప్రాణా (బృ. 6-4-6)
నతస్యేశేకశ్చన (తై. నా. 1)
నత్వేవాహంజాతు (గీ. 2-12)
నదృష్టేర్ద్రష్టారం (బృ. 5-4-2)
నన్దిగ్రహి (అష్టాధ్యా. 3-1-134)
నపశ్యోమృత్యుం (ఛా. 7-26-2)

నపునర్మృత్యవే

నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి (బృ. 4-4-12)

నభూతసంఘ (భా. శాన్తి. 206-60)

నమఋషిభ్యో (యజురా. 7-1)

నమేస్తేనః (ఛా. 5-11-5)

నరకస్వర్గసంజ్ఞే (వి. 2-6-46)

నవా అజీవిష్యం (ఛా. 1-10-4)

నవా అరేపత్యుః (బృ. 6-5-6)

నవా అరేసర్వస్య (బృ. 6-5-6)

నవా ఉఏతయసే (తై.సం. 4-6-9-46; యజుర. 3-7-7)

నవాచంవిజిజ్ఞాసీత (కౌషీ. 3)

నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేః (బృ. 6-3-30)

నశూద్రేపాతకం (మను. 10-126)

నసందృశేతిష్ఠతి (తై. నా. 1-3)

నసవేద అకృత్స్నో (బృ. 3-4-7)

నహవా అస్మా (ఛా. 3-11-3)

నహవా అస్యానన్నం (బృ. 8-1-14)

నహవా ఏవంవిది (ఛా. 5-2-1)

న (హ) వైదేవా అశ్నన్తి (ఛా. 3-6-1)

నహవై సశరీరస్య (ఛా. 8-12-1)

నహింస్యాత్సర్వా

నహివిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేః (బృ. 6-3-30)

నహ్యధ్రువైఃప్రాప్యతే (కఠో. 2-10)

నహ్యేతస్మాదితి (బృ. 4-3-6)

నాధ్వర్యురుప (తై. సం. 6-3-5)

నానావాదేవతాః (సంకర్షణకా. 14-2-14)

నానావిధైరుపాయైః (సాంఖ్యకా. 57)

నానావీర్యాః (వి. 1-2-52)

నాన్యంగుణేభ్యః (గీ. 14-19)

నాన్యోతోస్తి (బృ. 5-7-23)

నాభుక్తంక్షీయతే (బ్రహ్మవై. ప్రకృతిఖం.26-70)

నామబ్రహ్మ (ఛా. 7-1-5)

నామరూపంచ (వి. 1-5-63)

నామరూపాద్విముక్తః (ముణ్డ. 3-2-8)

నామరూపేవ్యాకర (ఛా. 6-3-2)

నాయమాత్మాప్రవ (కఠో.2-23; ముణ్డ.3-2-3)

నాయమాత్మాబల (ముణ్డ. 3-2-4)

నారాయణపరం (తై. నా. 13)

నారాయణోజగ (భా. శా. మో. 8-12)

నావిరతోదుశ్చరి (కఠో. 2-24)

నాసదాసీన్నోసదా (యజుర. 2-8-9)

నాస్యజరయైతజ్జీ (ఛా. 8-1-5)

నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే (ముణ్డ. 3-2-9)

నాహంవేదైర్నతపసా (గీ. 11-53)

నాహఖల్వయమేవ (ఛా. 8-11-2)

నిచాయ్యతంమృత్యు (కఠో. 3-15)

నిత్యంవిభుంసర్వ (ముణ్డ. 1-1-6)

నిత్యంవృద్ధశరా (అష్టా. 4-3-144)

నిత్యోనిత్యానాం (కఠో. 5-13; శ్వే. 6-13)

నిదిధ్యాసితవ్యః (బృ. 6-5-6)

నిమిత్తమాత్రమేవా (వి. 1-4-51, 52)

నిరఞ్జనఃపరమం (ముణ్డ. 3-1-3)

నిరఞ్జనం (శ్వే. 6-19)

నిర్గుణమ్ (మన్త్రికోప)

నిర్గుణస్యాప్రమే (వి.1-3-1)

నిర్దోషంహిసమం (గీ. 5-19)

నిష్కలంనిష్క్రియం (శ్వే. 6-19)

నిషాత్వేవవిజిజ్ఞా (ఛా. 7-20)

నేతినేతి (బృ. 4-3-6)

నేతిహొవాచ (బృ. 5-2-11)

నేదంయదిదము (కేనో. 1-5)

నేహనానాస్తి (బృ. 6-4-19)

నైతదచీర్ణవ్రతో (ముణ్డ. 3-2-11)

నైతదబ్రాహ్మణో (ఛా.4-4-5)

నైతేసృతీపార్థ (గీ. 8-27)

నైవేహకించనాగ్రే (సుబా. 6)

నోపజనంస్మరన్నిదం (ఛా. 8-12-3)

పఞ్చమహాయజ్ఞా (వాక్యమ్)

పఞ్చమ్యాహు (ఛా. 5-9-1)

పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్య (భా. శా. మో. 350-67)

పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం (తై. నా. 10)

పద్మకోశప్రతీకాశం (తై. నా. 18)

పద్యుహవాఏత

పరంజ్యోతిరుప (ఛా. 8-12-2)

పరఃపరాణాం (వి. 1-2-10)

పరఃపరాణాం (వి. 6-5-85)

పరమకారణాత్ (పరమసం)

పరమాత్మాచ (వి. 6-4-40)

పరమాత్మాత్మనోః (వి. 2-14-27)

పరమార్థస్త్వమే (వి. 1-4-38)

పరాత్పరంపురు (ముణ్డ. 3-2-8)

పరాత్పరంయన్మ (తై. నా. 1)

పరాస్యశక్తిః (శ్వే. 6-8)

పరిణామతస్స (సాంఖ్య. కా. 16)

పరిత్రాణాయ (గీ. 4-8)

పరీక్ష్యలోకాన్ (ము. 1-2-12)

పరోనారాయణో (వారాహే. 2)

పర్ణమయీజుహూః (తై. సం. 3-5-7)

పశ్చాదుద్భూత (వి. ధ. 104-25)

పశ్యత్యచక్షుః (శ్వే. 3-19)

పాదోస్యవిశ్వా (పురు. సూ.)

పాదోస్యసర్వా (ఛా. 3-12-6)

పిణ్డఃపృథగ్యతః (వి. 2-13-89)

పితృలోకాదాకాశం (ఛా. 5-10-4)

పితృహా (ఛా. 7-15-2)

పురుష ఏవేదంసర్వం (పు. సూ.)

పురుషః ప్రకృతిస్థో (గీ. 13-21)

పురుష విమోక్షని (సాంఖ్య. కా. 57)

పురుషస్యదర్శనార్థం (సాంఖ్య. కా. 21)

పురుషస్సపరః	(గీ. 8-22)
పురుషోమానస	(బృ. 8-2-15)
పురుషోవావ	(ఛా. 3-16-1)
పురుషోస్తిభోక్తృ	(సాంఖ్య. కా. 27)
పూఃప్రాణినస్సర్వ	(ఆపస్త. 22-6)
పృథగాత్మానం	(శ్వేతా. 1-6)
పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా	(తై. ఆ. 2)
పృథివీమయః	(బృ. 6-4-5)
పృథివ్యప్సు	(సుబాలో. 2)
పృథ్వాదిభ్యఇమ	(అష్టాధ్యా.5-1-122)
ప్రకృతింపురుషం	(గీ. 13-19)
ప్రకృతింస్వామవష్టభ్య	(గీ. 9-8)
ప్రకృతిర్యామయా	(వి. 6-4-39)
ప్రకృతేఃక్రియ	(గీ. 3-27)
ప్రకృతేస్సుకుమార	(సాంఖ్య. కా. 61)
ప్రజాపతిఃప్రజా	(తై. సం. 2-1-2)
ప్రజాపతిర్వైసంవ	
ప్రజాపతేస్సభాం	(ఛా. 8-14-1)
ప్రతర్దనోహవై	(కౌషీ. 3)
ప్రతిపదవిధానా	(అష్టాధ్యా.వా.2-2-10)
ప్రతిప్రతిగుణా	(సాంఖ్య. కా. 16)
ప్రత్యస్తమితభేదం	(వి. 6-7-53)
ప్రధానంచపుమాన్	(వి. 2-7-29)
ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ	(శ్వే. 6-16)
ప్రమాదంవై	(భా. ఉద్యో. 41-4)
ప్రస్తోతర్యాదేవతా	(ఛా. 1-11-4)
ప్రహషోడశం	(ఛా. 3-16-7)
ప్రాచీనశాలఔప	(ఛా. 5-11-1)
ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మ	(వి. 1-6-34)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా	(బృ. 6-3-35)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసం	(బృ. 6-3-21)
ప్రాణంచహాస్మై	(ఛా. 4-10-5)
ప్రాణమనూత్క్రామన్తం	(బృ. 6-4-2)
ప్రాణసంశయమా	
ప్రాణస్తేజసి	(ఛా. 6-8-6)
ప్రాణస్యప్రాణః	(కేనో. 1-2)
ప్రాణస్యప్రాణముత	(బృ. 6-4-18)
ప్రాణాధిపస్సంచ	(శ్వేతా. 5-7,8)
ప్రాణావాఋషయః	(శతపథ. 6-1-6)
ప్రాణావైసత్యం	(బృ. 4-3-6)
ప్రాణేసర్వంప్రతి	(తై. నా. 51)
ప్రాణోపానోవ్యాన	(బృ. 3-5-3)
ప్రాణోబ్రహ్మ	(తై. భృ. 2)
ప్రాణోబ్రహ్మ	(ఛా. 4-10-5)
ప్రాణోసిప్రజ్ఞాత్మా	(కౌషీ. 3)
ప్రాణోహపితా	(ఛా. 7-15-1)
ప్రాతఃప్రాతరనృతం	(ఐ త బ్రా. 4-5)
ప్రాప్యాన్తంకర్మణ	(బృ. 6-4-6)
ప్రాయశ్చిత్తంనప	(ఆగ్నేయ. 165-23)
ప్రియోహిజ్ఞానినో	(గీ. 7-17)

ప్లవాహ్యేతే అదృఢాః (ముణ్డ. 1-2-7)
ఫలవత్సన్నిధావఫలం
ఫలసంబిభర్త్స్వయా (ద్రమిడభా)
బహుదాయీ (ఛా. 4-1-1)
బహుపాక్యః (ఛా. 4-1-1)
బహుస్యాం (తై. ఆ. 6; ఛా. 6-2-3)
బహూనాంజన్మనా (గీ. 7-19)
బహోర్లోపో (అష్టా. 6-4-158)
బాలఃక్రీడనకైః (వాయు. ఉ. 86-96; భా. స. 40-78 ఇత్యాది)
బాల్యేనతిష్ఠాసేత్ (బృ. 5-5-1)
బ్రహ్మచర్యంసమాప్య (జాబాలో. 4)
బ్రహ్మచారిన్వేద (ఛా. 4-3-7)
బ్రహ్మచార్యాచార్య (ఛా. 2-23-1)
బ్రహ్మజజ్ఞందేవ (కఠో. 1-17)
బ్రహ్మజ్యేష్ఠా (యజుర. 2-4-7-72)
బ్రహ్మణాసహ (కూర్మపు. పూ. 12-269)
బ్రహ్మణేత్వామహస (తై. నా. 51)
బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠా (గీ. 14-27)
బ్రహ్మతేబ్రవాణి (కౌషీ. 4)
బ్రహ్మదాశా (సంహితోప)
బ్రహ్మపుచ్ఛంప్ర (తై. ఆ. 5)
బ్రహ్మలోకాన్ (బృ. 8-2-15)
బ్రహ్మవనం (యజుర. 2-8-7-76)
బ్రహ్మవాఇద (బృ. 3-4-11)
బ్రహ్మవిదాప్నోతి (తై. ఆ. 1)
బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ (ముణ్డ. 3-2-9)
బ్రహ్మసంస్థోమృత (ఛా. 2-23-1)
బ్రహ్మసర్వానుభూః (బృ. 4-5-19)
బ్రహ్మమేద్యావా (సంహితోప)
బ్రహ్మైకమేవ (బృ. 3-4-11)
బ్రహ్మైవేదం (బృ. 4-5-1)
బ్రాహ్మంసన్యాసినాం (వి. 1-6-37)
బ్రాహ్మణః పుత్రేష (బృ. 5-5-1)
బ్రాహ్మణానాంహి (పాంచ. సాత్వతసం)
బ్రాహ్మణైఃక్షత్రియైః (భా. భీష్మ. 66-39)
భక్త్యాత్వనన్యయా (గీ. 11-54)
భగవాంస్త్వేవ (ఛా. 6-1-7)
భయాదస్యాగ్నిః (కఠో. 6-3)
భాతిచతపతిచ (ఛా. 3-18-3)
భిద్యతేహృదయ (ముణ్డ. 2-2-9)
భిన్నప్రవృత్తిని (కైయటే. వృద్ధ్యా)
భీషాస్మాద్వాతః (తై. ఆ. 8)
భూమాత్వేవవిజి (ఛా. 7-23-1)
భూమాత్వేవేతి (వృత్తా)
భూమిరాపోనలో (గీ. 7-4)
భూయఏవమా (ఛా. 6-5-4)
భూరిత్వష్టేవ
భృగుర్వైవారుణిః (తై. భృ. 1)
భేదానాంపరిమా (సాంఖ్య. కా. 15)

భోక్తాభోగ్యం (శ్వే. 1-12)
భోభో౽ యిభల్లాక్ష (ఛా. 4-1-2)
మఘవన్మర్త్యంవా (ఛా. 8-12-1)
మతిస్త్వేవవిజి (ఛా.7-18-1)
మత్తఃపరతరం (గీ. 7-7)
మత్‌స్థానిసర్వ (గీ. 9-4)
మనఃప్రాణే (ఛా. 6-8-6)
మనశ్చితోవాక్చితః(అగ్నిరహస్యే. 10-5-3)
మనష్షష్ఠానీన్ద్రి (గీ. 15-7)
మనసాతువిశు (వ్యాసస్మృతిః)
మనసైవాను (బృ. 6-4-19)
మనసై (వై) తాన్ (ఛా. 8-12-5)
మనసైషగ్రహా (అగ్నిరహస్యే. 10-5-3)
మనుర్వైవస్వతో
మనోనుకూలే (శ్వేతా. 2-10)
మనోబ్రహ్మ (తై. భృ. 4)
మనోబ్రహ్మేత్యుపాసిత (ఛా. 3-18-1)
మనోమయఃప్రాణ (ముణ్డ. 2-28)
మనోమయోయం (బృ. 7-6-1)
మనోవావవాచో (ఛా. 7-3-1)
మన్త్రకృతోవృణీతే
మన్త్రేషుకర్మాణి (ముణ్డ. 1-2-1)
మమమాయాదురత్యయా (గీ. 7-14)
మమయోనిర్మహత్ (గీ. 14-3)
మమైవాంశోజీవ (గీ. 15-7)
మయద్వైతయోః (అష్టా. 4-3-143)
మయాధ్యక్షేణ (గీ. 9-10)
మహఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా (తై. ఆ. 4)
మహతఃపరమవ్య (కఠో. 3-11)
మహద్భూతమనన్త (బృ. 4-4-12)
మహానవ్యక్తే (సుబాలో. 2)
మహాన్తంవిభు (కఠో. 2-22)
మహాభూతాన్యహం (గీ. 13-5)
మహీఘటత్వం (వి. 2-12-42)
మాంచయోవ్యభి (గీ. 14-26)
మామాత్మపర (గీ. 16-18)
మాముపాస్స్వ (కౌషీ. 3)
మాముపేత్యపునః (గీ. 8-15)
మామేవవిజానీహి (కౌషీ. 3)
మాయాంతుప్రకృతిం (శ్వే. 4-10)
మాయావయునం (నిరుక్తే. ధర్మవ. 22)
మాసేభ్యస్సంవత్సరం (ఛా. 4-15-5)
మాసేభ్యోదేవలోకం (బృ. 8-2-15)
మిథ్యైతదన్యత్ (వి. 2-14-27)
ముద్రికాషట్క
మూర్ధాతేవ్యపతి (ఛా. 5-12-2)
మూలప్రకృతిరవి (సాంఖ్య. కా. 3)
మృత్యోస్సమృత్యు (కఠో. 4-10)
మృషావైఖలుమా (కౌషీ. 4-18)
మేఘోభూత్వా (ఛా. 5-10-6)

య ఆకాశేతిష్ఠన్ (బృ. 5-7-12)
య ఆత్మని (బృ.కా. 5-7-22)
య ఆత్మా అప (ఛా. 8-7-1)
య ఆదిత్యే (బృ. 5-7-9)
య ఇమంచలోకం (బృ. 5-7-1)
య ఇహాత్మాన (ఛా. 8-1-6)
య ఏతేషాంకర్తా (కౌషీ. 4)
య ఏనంవిదురమృ (తై. నా. 1-3)
య ఏనమేతద్విదుః (బృ. 8-2-15)
య ఏవాసౌతపతి (ఛా. 1-3-1)
య ఏషవిజ్ఞాన (బృ. 4-1-16)
య ఏషసుప్తేషు (కఠో. 5-8)
య ఏతోన్తరక్షిణి (ఛా. 4-15-1; 1-7-5)
య ఏషోన్తరాదిత్యే (ఛా. 1-6-6)
యంకామంకామ (ఛా. 8-2-10)
యంపృథివీనవేద (బృ. 5-7-3)
యఃపునరేతంత్రి (ప్రశ్నో. 5-5)
యఃపృథివీమన్తరే (సుబా. 7)
యఃపృథివ్యాంతి (బృ. 5-7-3)
యఃప్రాణస్సవాయుః (బృ. 5-1-5)
యఃప్రాణేనప్రాణితి (బృ. 5-4-1)
యక్ష్యమాణోహవై (ఛా. 5-11-5)
యచ్చకించిజ్జగత్య (తై. నా. 12)
యచ్చాన్యథాత్వం (వి. 2-12-41)
యచ్చాన్యేహాస్తి (ఛా. 8-1-3)
యచ్చైతత్ (వి. 2-12-47)
యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ (కఠో. 3-13)
యజేతస్వర్గ
యజ్ఞఃపశుః (వి. 2-12-46)
యజ్ఞదానతపః (గీ. 18-5)
యజ్ఞేనదానేన (బృ. 6-4-22)
యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే (వి. 5-20-98)
యజ్ఞోధ్యయనం (ఛా. 2-23-1)
యతఃప్రవృత్తిర్భూతా (గీ. 18-46)
యతఃప్రసూతా (తై. నా. 1)
యతస్తతోనతేధ్యానే (వి. ధ. 104-24)
యతోవాఇమాని (తై. భృ. 1)
యతోవాచోనివ (తై. ఆ. 9)
యత్కించిత్సృజ్యతే (వి. 1-22-38)
యత్తచ్ఛాన్తమజరం (ప్రశ్నో. 5-7)
యత్తత్కవయో (ప్రశ్నో. 5-7)
యత్తదద్రేశ్య (ము. 1-1-6)
యత్తుకాలాన్తరే (వి. 2-13-100)
యత్తుకాలేత్వనావృ (గీ. 8-23)
యత్రత్వస్యసర్వమా (బృ. 4-4-14)
యత్రనాన్యత్పశ్యతి (ఛా. 7-24-1)
యత్రహిద్వైతమివ (బృ. 4-4-14)
యత్రాస్యపురుషస్య (బృ. 5-2-13)
యత్రైతత్పురుషః (ఛా. 6-8-1)
యత్రైషఏతత్సుప్తో (బృ. 4-1-17)

యత్సాక్షాదపరో	(బృ. 5-4-1)
యథర్తుష్వృతు	(వి. 1-5-66)
యథాక్రతుః	(ఛా. 3-14-1)
యథాగమంయథా	(భా.శా. మో. 350-68)
యథాతుఖలు	(ఛా. 6-4-7)
యథానక్రియతే	(విష్ణుధ. 104-55)
యథానద్యస్స్యన్ద	(ముణ్డ. 3-2-8)
యథాపశురేవం	(బృ. 3-4-10)
యథాపాదోదరః	(ప్రశ్నో. 5-5)
యథాపుష్కర	(ఛా.4-14-3)
యథాలోకేరాజా	(ద్రమిడ. భా.)
యథావ్రీహిర్వాయవోవా	(శతపథ బ్రా. 1-6-3)
యథాశ్మానమా	(ఛా. 1-2-8)
యథాసక్తంజలే	(వి. 2-7-31)
యథాసుదీప్తాన్	(ముణ్డ. 2-1-1)
యథాసోమ్యమధు	(ఛా. 6-9-1)
యథాసోమ్యైకేననఖ	(ఛా. 6-1-6)
యథాసోమ్యైకేనమృత్పి	(ఛా. 6-1-4)
యథాసోమ్యైకేనలోహ	(ఛా. 6-1-5)
యథాహ్యైవేహ	(ఛా. 8-1-5)
యథోదపాన	(విష్ణుధ. 104-56)
యథోర్ణనాభిః	(ముణ్డ. 1-1-7)
యదగ్నేరోహితం	(ఛా. 6-4-1)
యదనేనహవిషా	(యజుర. 3-5-10)
యదమ్బువైష్ణవః	(వి. 2-12-37)
యదష్టాకపాలో	(తై. సం. 2-2-5)
యదస్తియన్నాస్తి	(వి. 2-12-38)
యదాకర్మసు	(ఛా. 5-2-8)
యదాతమస్తన్నదివా	(శ్వే. 4-18)
యదాతుశుద్ధం	(వి. 2-12-40)
యదాపఞ్చావతి	(కఠో. 6-10)
యదాపశ్యఃపశ్యతే	(ముణ్డ. 3-1-3)
యదావైపురుషో	(బృ. 7-10-1)
యదావైవిజానా	(ఛా. 7-17-1)
యదాసర్వేప్రము	(కఠో. 6-14)
యదాసుప్తస్స్వప్నం	(కౌషీ. 4)
యతాహ్యేవైష...అదృశ్యే	(తై. ఆ. 7)
యతాహ్యేవైష...ఉదర	(తై. ఆ. 7)
యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మ	(కఠో. 2-15)
యదిదంకించజగ	(కఠో. 6-2)
యదూర్ధ్వంగార్గి	(బృ. 5-8-7)
యదేతద్దృశ్యతే	(వి. 1-4-39)
యదేవవిద్యయా	(ఛా. 1-1-10)
యదేవసాక్షాదప	(బృ. 5-5-1)
యదేవఆకాశే	(తై. ఆ. 7)
యద్భూతయోనిం	(ముణ్డ. 1-1-3)
యద్యద్విభూతిమత్	(గీ. 10-41)
యద్యన్యోస్తిపరః	(వి. 2-13-90)
యద్యపిసచ్చిత్తః	(ద్రమిడభా.)
య(దే)ద్వావకంతదేవ	(ఛా. 4-10-5)

యద్వైకించమమ (తై. సం. 2-2-10)
యన్మయంచ (వి. 1-1-5)
యన్ముహూర్తం (గారుడపు. పూ. 222-22)
యమాత్మానవేద (బృ. మా. 5-7-22)
యమేవైషవృణుతే (ముణ్డ. 3-2-3)
యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిః (వి.6-7-72)
యయాతదక్షరం (ముణ్డ. 1-1-5)
యశోహంభవామి (ఛా. 8-14-1)
యశ్చక్షుషితిష్ఠన్ (బృ. 5-7-18)
యస్తద్వేదయత్స (ఛా. 4-1-4)
యస్తర్కేణాను (మను. 12-106)
యస్తేజసితిష్ఠన్ (బృ. 5-7-14)
యస్త్వేతమేవం (ఛా. 5-18-1)
యస్మాత్క్షరమతీ (గీ. 15-18)
యస్మాత్పరంనాపర (తై.నా. 10)
యస్మాత్పరంనాపర (ముణ్డ.1-1-7)
యస్మాత్పరంనాపర (శ్వేతా. 3-9)
యస్మాత్సమ్యక్పరం (పౌష్కరసం.)
యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీ (ముణ్డ. 2-2-5)
యస్మిన్ (వ) ఉత్క్రాన్తే (ఛా. 5-1-7)
యస్మిన్పఞ్చపఞ్చ (బృ. 6-4-17)
యస్యచక్షుశ్శరీ (బృ. 5-7-18)
యస్యచన్ద్రతారకం (బృ. 5-7-11)
యస్యచిత్తంశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యజ్ఞానమయం (ము. 1-1-9)
యస్యతమశ్శరీరం (బృ. 5-7-13)
యస్యతేజశ్శరీరం(బృ. 5-7-14; సుబాలో. 7)
యస్యత్వక్శరీరం (బృ. 5-7-21)
యస్యదిశశ్శరీరం (బృ. 5-7-10)
యస్యదేవేపరా (శ్వేతా. 6-23)
యస్యద్యౌశ్శరీరం (బృ. 5-7-8)
యస్యపృథివీశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యప్రాణశ్శరీరం (బృ. 5-7-16)
యస్యబుద్ధిశ్శరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యబ్రహ్మచ (కఠో. 2-25)
యస్యమనశ్శరీరం (బృ. 5-7-20)
యస్యమృత్యుశ్శరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యరేతశ్శరీరం (బృ. 5-7-23)
యస్యవాక్శరీరం (బృ. 5-7-17)
యస్యవాయుశ్శరీరం (బృ. 5-7-7; సుబాలో.7)
యస్యవైతత్కర్మ (కౌషీ. 4)
యస్యశ్రోత్రంశరీరం (బృ. 5-7-19)
యస్యవిజ్ఞానంశరీరం (బృ. 5-7-22)
యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరం (బృ.5-7-15)
యస్యాకాశశ్శరీరం (బృ. 5-7-12; సుబాలో.7)
యస్యాక్షరంశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యాగ్నిరాస్యం (భా. శా. రాజ. 47-70)
యస్యాగ్నిశ్శరీరం (బృ. 5-7-5)
యస్యాత్మాశరీరం (బృ. కా. 5-7-22)
యస్యాదిత్యశ్శరీరం (బృ. 5-7-9)

యస్యానువిత్తః (బృ. 6-4-13)
యస్యాన్తరిక్షంశరీరం (బృ. 5-7-6)
యస్యాపశ్శరీరం (సుబాలో)(బృ. 5-7-4)
యస్యామతంతస్య (కేనో. 2-3)
యస్యావ్యక్తంశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యాహంకారః (సుబాలో. 7)
యస్సత్యేనాతివదతి (ఛా. 7-16-1)
యస్సర్వజ్ఞః (ముణ్డ. 1-1-9; 2-2-7)
యస్సర్వేషుయజ్ఞేషు (బృ. 5-7.మాధ్య)
యస్సర్వేషులోకేషు (బృ. 5-7. మాధ్య)
యస్సర్వేషువేదేషు (బృ. 5-7. మాధ్య)
యస్సేతురీజానానం (కఠో. 3-2)
యాజ్ఞవల్క్యేతి (బృ. 5-2-11)
యాన్తిమద్యాజినో (గీ. 9-25)
యాన్యనవద్యాని (తై. శీ. 11)
యాన్యస్మాకం (తై. శీ. 11)
యాప్రాణేనసం (కఠో. 4-7)
యావజ్జీవమగ్ని (ఆపస్త. శ్రౌ. సూ. 3-14-8)
యావత్సంపాత (ఛా. 5-10-5)
యావద్ధ్యస్మిన్ (కౌషీ. 3-1)
యావదేకైకస్మై (ఛా. 5-11-5)
యావాన్వాఅయ (ఛా. 8-1-3)
యావాన్నామ్నోగతం (ఛా. 7-1-5)
యుక్తంతద్గుణకో (వాక్యమ్)
యేచేమేరణ్యే (ఛా. 5-10-1)
యేతుజ్ఞానవిదః (వి. 1-4-41)
యేనస్యాత్తేనేదృశ (బృ. 5-5-1)
యేనాశ్రుతంశ్రుతం (ఛా. 6-1-3)
యేనాహంనామృతా(బృ. 4-4-3; 6-5-4)
యేనేదంసర్వం (బృ. 4-4-14)
యేప్యన్యదేవతా (గీ. 9-23)
యేయంప్రేతేవిచి (కఠో. 1-20)
యే(వై)కేచాస్మాల్లోకా (కౌషీ. 1)
యైస్స్వ(ధ)కర్మపరైః (వి. 5-30-16)
యోకామోనిష్కామ (బృ. 6-4-6 మా)
యోక్షరమన్తరే (సుబాలో.7)
యోగ్నౌతిష్ఠన్ (బృ. 5-7-6)
యోప్సుతిష్ఠన్ (బృ. 5-7-4)
యోబ్రహ్మాణం (శ్వేతా. 6-18)
యోమామజం (గీ. 10-3)
యోమామేవమ (గీ. 15-19)
యోమృత్యుమన్తరే (సుబాలో. 7)
యోయంపవతఏష (జై.ఉప. బ్రా. 3-1)
యోయంమధ్యమః (బృ. 4-21)
యోయంవిజ్ఞాన (బృ. 6-3-7)
యోయోనిర్యోని (శ్వేతా. 4-10)
యోయోయాంయాం (గీ. 7-21)
యోయోహ్యన్నమత్తి (ఛా. 5-10-6)
యోరేతసితిష్ఠన్ (ఛా. 5-7-23)
యోవాఏతదక్షరం (బృ. 5-8-10)

యోవాయౌతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-7)
యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-22)
యోవైబాలాక	(కౌషీ. 4)
యోవ్యక్తమన్తరే	(సుబాలో. 7)
యోశనాయాపిపాసే	(బృ. 5-5-1)
యోహవైజ్యేష్ఠం చ	(ఛా. 5-1-1)
రఙ్గస్యదర్శయిత్వా	(సాంఖ్యకా. 59)
రమణీయచరణాః	(ఛా. 5-10-7)
రశ్మిభిరేషోస్మిన్	(బృ. 7-5-2)
రసంహ్యేవాయం	(తై. ఆన. 7)
రసోవైసః	(తై. ఆ. 7)
రుద్రాక్షకఙ్కణం	(శైవాగమే)
లోకేషుపఞ్చవిధం	(ఛా. 2-2-1)
వచనానిత్వపూర్వ	(పూర్వమీ. 3-5-21)
వజ్రహస్తః పురందరః	(యజుర. 2-6-7-34)
వరంవృణీష్వ	(కౌషీ. 3)
వర్ణాఆశ్రమాచ్చ	(గౌతమ. సూ. 2-11-)
వర్షేణబీజంప్రతి	(రామా. సు. 29-6)
వసన్తితత్రభూతాని	(వి. 6-5-75)
వస్త్వస్తికిమ్	(వి. 2-12-41)
వస్త్వేకమేవ	(వి. 2-6-45)
వాక్పాదఃప్రాణః	(ఛా. 3-18-2)
వాగ్వావనామ్నో	(ఛా. 7-2-1)
వాఙ్మనసిసంపద్యతే	(ఛా. 6-8-6)
వాచారమ్భణంవికారః	(ఛా. 6-1-4)
వాయవ్యంశ్వేతమా	(తై. సం. 2-1-1)
వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా	(తై. సం. 2-1-1)
వాయుశ్చాన్తరిక్షం	(బృ. 4-3-3)
వాయోరగ్నిః	(తై. ఆ. 1)
వాలాగ్రశతభాగ	(శ్వేతా. 5-9)
వికారజననీమజ్ఞాం	(మన్త్రికోప. 1-3)
విజానామ్యహం	(ఛా. 4-10-5)
విజ్ఞాతారమరే	(బృ. 4-4-14)
విజ్ఞానంచావిజ్ఞానం	(తై. ఆ. 6)
విజ్ఞానంప్రాపకం	(వి. 6-7-93)
విజ్ఞానంబ్రహ్మేతి	(తై. భృ. 5)
విజ్ఞానంయజ్ఞం	(తై. ఆ. 5)
విజ్ఞానఘనఏవ	(బృ. 4-4-12)
విజ్ఞానమానన్దం	(బృ. 5-9-28)
విజ్ఞానమేకం	(వి. 2-12-43)
విజ్ఞానసారథి	(కఠో. 3-9)
విజ్ఞాయప్రజ్ఞాం	(బృ. 6-4-21)
విద్యయాహ్యైవైతే	(అగ్నిరహస్య. 10-5-3)
విద్యాంచావిద్యాం	(ఈశావా. 11)
విధిస్తుధారణే	(పూర్వమీ. 3-4-15)
విభేదజనకే	(వి. 6-7-96)
విమోకఃకామానభి	(వాక్యమ్)
విరోధేత్వనపేక్ష్యం	(పూర్వమీ. 1-3-2)
వివిదిషన్తి	(బృ. 6-4-22)
విశ్వంనారాయణః	(తై. నా. 13)

విశ్వమేవేదంపురుషః (తై. నా. 13)
విశ్వస్మాలగ్నిం (ఋగ్వేదే. 10-88-12)
విశ్వాత్మానంపరా (తై. నా. 13)
విష్టభ్యాహమిదం (గీ. 10-42)
విష్ణుశక్తిః పరా (వి. 6-7-61)
విష్ణోస్సకాశాదు (వి. 1-1-31)
విష్ణ్వాధారంయథా (వి.2-13-2)
వీరహావాఏషదేవానాం (తై.సం.1-5-2-5)
వీరహావాఏషదేవానాం (తై.సం.2-2-5-27)
వృత్తాత్కర్మాధిగమా (వృత్తిః)
వేణురన్ధ్రవిభేదేన (వి. 2-14-32)
వేత్థయథాకేనాసౌ (ఛా. 5-3-3)
వేత్థయథాపఞ్చమ్యా (ఛా. 5-3-3)
వేదనముపాసనం (వాక్యమ్)
వేదమధీత్య (ఛా. 8-15-1)
వేదానిమంలోకమముం (ఆప. ధర్మ. 2-9-21)
వేదాన్తేషుయథా (పరమసం)
వేదాహంసమతీతాని (గీ. 7-26)
వేదాహమేతంపురుషం (పురుషసూ;తై.ఉ.నా.)
వేదాహమేతం...తమేవ (శ్వేతా. 3-8)
వేదేనరూపేణవ్యకరోత్ (యజుర. 2-6-28)
వైవస్వతంసంగమనం (యజురా.4-1-1; 6-1-1)
వైశ్వానరంద్వాదశ (తై. సం. 2-2-5-23)
వైశ్వానరముపాస్తే (భా. 5-18-1)
వైశ్వానరస్యసుమతౌ (తై.సం.1-5-11-49)
వ్యక్తంవిష్ణుస్తథా (వి.1-2-18)
వ్యజ్యవ్యఞ్జకత్వ (ఆత్మసిద్ధిః)
వ్యాధిభిః ప్రతిపూ (ఛా. 4-10-3)
వ్యాప్తిరూపేణసంబన్ధః (పరమసం)
శంనోమిత్రశ్శం (తై.శీ. 1)
శక్తయస్సర్వభావా (వి. 1-3-2)
శక్తౌహస్తికవాటయోః(అష్టాధ్యా. 3-2-54)
శతంచైకాచహృద (కఠో. 6-16)
శతాయుషఃపుత్ర (కఠో. 1-23)
శబ్దాన్తరేకర్మభేదః (పూర్వమీ. 2-2-1)
శమీమయ్యస్స్రుచః
శరీరజైః కర్మదోషైః (మను. 12-9)
శాన్తఉపాసీత (3-14-1)
శాన్తాఙ్గారఇవా (ఆత్మసిద్ధిః)
శాన్తోదాన్తః (బృ. 6-4-23)
శాస్త్రఫలంప్ర (పూర్వమీ. 3-7-18)
శుక్రంప్రవిధ్య
శుక్లకృష్ణేగతీ (గీ. 8-26)
శుచేర్దశ్చ (ఉణాది. 176)
శుచౌదేశేప్రతి (గీ. 6-11)
శుద్ధేమహావిభూ (వి. 6-5-72)
శునిచైవశ్వపాకే (గీ. 5-18)
శౌనకోహవైమహా (ముణ్డ.1-1-3)
శ్రద్ధాంసత్యముపా (బృ. 8-2-15)
శ్రద్ధాత్వేవవిజి (ఛా. 7-19-1)

శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠ (మను. 4-95)
శ్రావయేచ్చతురో (భవిష్యపు; భా.శా.మో.)
శ్రుతంహ్యేవమే (ఛా. 7-1-3)
శ్రుతిలిఙ్గవాక్య (పూర్వమీ. 3-3-14)
శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయా (వి. 6-7-10)
శ్రోతవ్యోమన్తవ్యః (బృ. 6-5-6)
శ్వేతకేతుర్హారు (ఛా. 6-1-1)
శ్వేతోశ్వోహరినీలో
షోడశకలమ్ (ప్రశ్నో 6-1)
సఆగచ్ఛతివిరజాం (కౌషీ. 1)
సఆత్మానముపాసీత(అగ్నిరహస్యే. 10-6)
సఆపఃప్రదుఘే (తై. నా. 1)
సఇమాల్లోకాన (ఐతరే. 1-1-2)
సఈక్షతలోకాన్ను (ఐతరే. 1-1-1)
సఈక్షాఞ్చక్రే (ప్రశ్నో. 6-3)
సఈశ్వరోవ్యష్టి (వి. 6-5-86)
సఉత్తమఃపురుషః (8-12-3)
సఏకధాభవతి (ఛా. 7-26-2)
స ఏకాకీనరమేత (మహోప. 1)
సఏకోబ్రహ్మణా (తై. ఆ. 8)
సఏకోమానుష (తై. ఆ. 8)
సఏతందేవయానం (కౌషీ. 1)
సఏకాస్తేజోమాత్రా (బృ. 6-4-1)
సఏనాన్బ్రహ్మ (ఛా. 4-15-5)
సఏవసర్వభూతా (వి. 1-2-69)
సఏవాధస్తాత్ (ఛా. 7-25-1)
సఏవేదంసర్వమ్ (ఛా. 7-25-1)
సఏష ఇహప్రవిష్టః (బృ. 3-4-7)
సఏష ఏవమృత్యుః (అగ్నిర. 3)
సఏష నేతి నేతి (బృ. 6-4-22; 6-5-15)
సఏషప్రాణఏవ (కౌషీ. 3)
సఏషరసానాం (ఛా. 1-1-3)
సఏషవైశ్వానరో (ప్రశ్నో. 1-7)
సఏషోగ్నిర్వైశ్వా(అగ్నిరహస్యే. 10-5-6-11)
సఏషోన్తశ్చరతే (ముణ్డ. 2-2-6)
సంక్షేపఃశ్రూయతాం (వి. 2-12-36)
సంఘాతపరార్థ (సాంఖ్యకా. 17)
సంజ్ఞాయతేయేన (వి. 6-5-87)
సంన్యస్యాగ్నింనపున (కాఠకే)
సంభర్తేతి తథా (వి. 6-5-73)
సంయుక్తమేతత్ (శ్వేతా. 1-8)
సంహితమేతచ్ఛారీరకం (వృత్తి:)
సకారణంకరణా (శ్వేతా. 6-9)
సకృత్ప్రత్యయంకుర్యాత్ (వాక్యమ్)
సక్రతుంకుర్వీత (ఛా. 3-14-1)
సఖల్వేవంవర్తయన్ (ఛా. 8-15-10)
సచానన్త్యాయకల్పతే (శ్వేతా. 5-9)
సతఆగమ్యనవిదుః (ఛా. 6-10-2)
సతఆత్మాన్తర్యా (బృ. మా. 5-7-22)
సతత్రపర్యేతి (ఛా. 8-12-3)

సతయాశ్రద్ధయా (గీ. 7-22)
సతాసోమ్యసదా (ఛా. 6-8-1)
సత్యంచానృతం (తై. ఆ. 6)
సత్యంజ్ఞానమ్ (తై. ఆ. 1)
సత్యంత్వేవవిజి (ఛా. 7-16-1)
సత్యంబ్రహ్మ (బృ. 7-4-1)
సత్యంబ్రహ్మేత్యు (అగ్నిరహస్యే)
సత్యంబ్రూయాత్ (కౌషీ. 1-6)
సత్యకామస్సత్య (ఛా. 8-1-5)
సత్యార్జవదయా (వాక్యమ్)
సత్యేనలభ్యః (ముణ్డ. 3-1-5)
సత్వంరజస్తమ (గీ. 14-5)
సత్యమగ్నింస్వర్గ్య (కఠో. 1-13)
సత్వాత్సంజాయతే (గీ. 14-17)
సదాతద్భావ (గీ. 8-6)
సదేవసోమ్య (ఛా. 6-2-1)
సద్భావఏవం (వి. 2-12-46)
సన్తతంసిరాభిః (తై. నారా. 11)
సన్ధ్యంతృతీయ (బృ. 6-3-9)
సన్ధ్యాహీనోశుచిః (దక్షస్మృ. 2-27)
సన్మూలాస్సోమ్యే (ఛా. 6-8-6)
సపర్యగాచ్ఛుక్ర (ఈశావా. 8)
సప్తఇమేలోకా (ముణ్డ. 2-1-8)
సప్తప్రాణాః (తై. నా. 10)
సప్తవైశీర్షణ్యాః (తై. సం. 7-3-10-27)
సప్తసప్తర్షయః (వి. 3-1-32)
సబ్రహ్మవిద్యాం (ముణ్డ. 1-1-1)
సబ్రాహ్మణఃకేన (బృ. 5-5-1)
సభూరితివ్యాహరత్ (యజుషి)
సమఏభిస్త్రిభిః (బృ. 3-3-22)
సమయావిషితే (తై. సం. 6-6-11-43)
సమస్తకల్యాణ (వి. 6-5-84)
సమస్తశక్తిరూ (వి. 6-7-71)
సమస్తహేయ (వి. 1-22-53)
సమస్తాశక్తయః (వి. 6-7-70)
సమానేవృక్షే (శ్వేతా. 4-7)
సమేత్యాన్యోన్య (వి. 1-2-53)
సమేశుచౌశర్కరా (శ్వేతా. 2-10)
సయఇదమవిద్వాన్ (ఛా. 8-14-1)
సయఏతదేవమమృతం (ఛా. 3-6-3)
సయ ఏషోన్తర్హృద (తై. శీ. 6)
సయథాప్రయోగ్య (ఛా. 8-12-3)
సయథామహారాజః (బృ. 4-1-18)
సయథార్ద్రైధాగ్నేః (బృ. 4-4-10)
సయథాసర్వాసా (బృ. 4-4-11)
సయథాసైన్ధవఘనః (బృ. 6-5-13)
సయదిపితృలోక (ఛా. 8-2-1)
సయోనామబ్రహ్మే (ఛా. 7-1-5)
సయోహవైతద్భగవన్ (ప్రశ్నో. 5-1)
సయోహవైతన్మహద్యక్షం (బృ.7-4-1)

సయోహైతదేవంవేద (అగ్నిర.)
సయోహైతమేనమగ్నిం(అగ్నిర. 10-5-6-11)
సర్వంఖల్విత్తి (వృత్తిః)
సర్వంఖల్విదం (ఛా. 3-14-1)
సర్వంతంపరాదాత్(బృ. 4-4-6; 6-5-7)
సర్వంహపశ్యః (ఛా. 7-26-2)
సర్వంహీదంప్రాణే
సర్వకర్మాసర్వగన్ధః (ఛా. 3-14-4)
సర్వగతంసుసూక్ష్మం (ముణ్డ. 1-1-6)
సర్వగత్వాదనన్తస్య (వి. 1-19-85)
సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్ (వి. 5-1-47)
సర్వతఏవమేఅన్న (ఛా. 4-1-1)
సర్వత్రాసౌ (వి. 1-2-12)
సర్వభూతానికౌన్తేయ (గీ. 9-7)
సర్వవర్ణానాంస్వధర్మా (ఆపస్త. 2-1-2-2)
సర్వస్యచాహం (గీ. 15-15)
సర్వస్యవశీ (బృ. 6-4-22)
సర్వస్యాధిపతిః (బృ. 6-4-22)
సర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి (ఛా. 8-12-6)
సర్వాణిరూపాణి (పురుష)
సర్వాణిహవాఇమాని (ఛా. 1-11-5)
సర్వాణిహవాఇమాని (ఛా. 1-9-1)
సర్వాన్కామాన్ఛన్దతః (కఠో. 1-25)
సర్వాన్పాప్మనో (కౌషీ. 4)
సర్వా (ఏతా)హవైదేవతాః (కౌషీ. 2)

సర్వేచైతేవశంయాతి (వి. 3-7-5)
సర్వేనిమేషా (తై. నా. 1)
సర్వేపాప్మానః ప్రదూ (ఛా. 5-24-3)
సర్వేపాప్మానోతో (ఛా. 8-4-1)
సర్వేవేదాయత్పద (కఠో. 2-15)
సర్వేషాంతునామాని (మను. 1-21)
సర్వేషుచనృపశ్రేష్ఠ (భా.శా. మో. 350-67)
సర్వేషులోకేషు (ఛా. 7-25-2)
సవాఏతేనదివ్యేన (ఛా. 8-12-5)
సవాఏషఏవంపశ్యన్ (ఛా. 7-15-4)
సవాఏషదివ్యేన (ఛా. 8-12-5)
సవాఏషపురుషో (తై. ఆ. 1)
సవాఏషమహానజ (బృ. 6-4-22)
సవాయుమాగచ్ఛతి (బృ. 7-10-1)
ససర్వభూతప్రకృతిం (వి. 6-5-83)
ససర్వేషులోకేషు (ఛా. 5-18-1)
ససేతుర్విధృతిరేషాం (ఛా. 8-4-1)
సస్వరాడ్భవతి (ఛా. 7-25-2)
సహనావవతు (తై. ఆ. 1)
సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా (తై. ఆ. 1)
సహసంజిహానఏవ (ఛా. 4-1-5)
సహస్రశీర్షందేవం (తై. నా. 13)
సహస్రశీర్షాపురుషః (పు. సూ.)
సహోపలమ్భనియమా
సహోవాచకింమే (ఛా. 5-2-2)

సహోవాచప్రాణోస్మి (కౌషీ. 3)
సహోవాచైతద్వై (బృ. 5-8-8)
సాంఖ్యంయోగంపఞ్చ (భా.శా.మో. 350-63)
సాక్షాద్రష్టరి (అష్టాధ్యా. 5-2-91)
సాఙ్గేషువేదేషు
సాధుకారీసాధుః (బృ. 6-4-5)
సిద్ధంతూపాసన (వాక్యమ్)
సుఖంత్వేవవిజి (ఛా. 7-22-1)
సుపాంసులుక్ (అష్టా. 7-1-39)
సుహృదస్సాధు
సూర్యాచన్ద్రమసౌ (తై. నా. 1)
సృష్ట్వానారంతోయ (వారాహే. 2-12)
సేయందేవతైక్షత (ఛా. 6-3-2)
సైషాచతుష్పదా (ఛా. 3-12-5)
సైషానన్దస్య (తై. ఆ. 8)
సైషానస్తమితా (బృ. 3-5-22)
సైషావిరాడన్నా (ఛా. 4-3-8)
సోకామయత (తై. ఆ. 6)
సోధ్వనఃపార (కఠో. 3-9)
సోన్వేష్టవ్యస్స (ఛా. 8-7-1)
సోభిధ్యాయశరీ (మను:. 1-8)
సోరోదీత్ (తై. సం. 1-5-1)
సోవిత్యాగ్రన్థిం (ముణ్డ. 2-1-10)
సోశ్నుతేసర్వాన్ (తై. ఆ. 1)
సోహంభగవః (ఛా. 7-16-1)
సోహంభగవో (ఛా. 7-1-3)
సోహంసచత్వం (వి.2-16-23)
సోహమిచ్ఛామి (వి. 1-1-4)
స్తబ్ధోస్యుత (ఛా. 6-1-3)
స్వప్నాన్తంమేసోమ్య (ఛా. 6-8-1)
స్వర్గకామోయజేత
స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యః (యజురా. 2-15)
స్వేనరూపేణాభి (ఛా. 8-12-2)
స్వేమహిమ్ని (ఛా. 7-24-1)
హన్తాచేన్మన్యతే (కఠో. 2-19)
హన్తాహమిమాః (ఛా. 6-3-2)
హన్తిపాప్మానం (బృ. 7-5-3)
హితానామనాడ్యః (కౌషీ. 4)
హిరణ్యశరీర
హిరణ్యేనషోడశినః
హృదయంగార్హపత్యః (ఛా. 5-18-2)
హృదిహ్యేయమాత్మా (ప్రశ్నో. 3-6)
హృదామనీషా(కఠో.6-9; తై.నా.1; శ్వే4-17)
హోతృషదనాద్ధైవాపి (ఛా. 1-5-5)

శ్రీభాష్యమ్

శారీరక మీమాంసాధికరణ సూచీ

(క్రమశః అధికరణ నామ - అధ్యాయ - పాద - అధికరణ సంఖ్యాశ్చ)

అంశాధికరణమ్	2-3-7
అక్షరధ్యది	3-3-14
అక్షరాధి	1-3-3
అగ్నిహోత్రాద్యధి	4-1-10
అగ్నీన్ధనాద్యధి	3-4-4
అఙ్గావబద్ధాధి	3-3-22
అత్త్రధి	1-2-2
అదృశ్యత్వాదిగుణకాది	1-2-5
అధ్యక్షాధి	4-2-3
అనారబ్ధకార్యాధి	4-1-9
అనావిష్కారాధి	3-4-13
అనియమాధి	3-3-13
అనిష్టాదికార్యధి	3-1-3
అన్తరధి	1-1-7
అన్తరత్వాధి	3-3-15
అన్తరాధి	1-2-3
అన్తర్యామ్యధి	1-2-4
అన్యథాత్వాధి	3-3-2
అన్యాధిష్ఠితాధి	3-1-6
అపశూద్రాధి	1-3-9
అభావాధి	4-4-5
అర్చిరాద్యధి	4-3-1
అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధి	1-4-10
అవిభాగాధి	4-2-7
అవిభాగేనదృష్టత్వాధి	4-4-2
అహికుణ్డలాధి	3-2-6
ఆకాశాధి	1-1-8
ఆతివాహికాధి	4-3-4
ఆత్మత్వోపాసనాధి	4-1-2
ఆత్మాధి	2-3-3
ఆదిత్యాదిమత్యధి	4-1-4
ఆనన్దమయాధి	1-1-6
ఆనన్దాద్యధి	3-3-4
ఆనుమానికాధి	1-4-1
ఆప్రయాణాధి	4-1-6
ఆరమ్భణాధి	2-16
ఆవృత్త్యధి	4-1-1
ఆసీనాధి	4-1-5
ఆసృత్యుపక్రమాధి	4-2-5
ఇతరక్షపణాధి	4-1-11
ఇతరవ్యపదేశాధి	2-1-7
ఇతరాధి	4-1-8

ఇన్ద్రప్రాణాధి	1-1-11
ఇన్ద్రియాధి	2-4-7
ఈక్షతికర్మాధి	1-3-4
ఈక్షత్యధి	1-1-5
ఉత్పత్త్యసంభవాది	2-2-8
ఉపలబ్ధ్యధి	2-2-4
ఉపసంహారదర్శనాధి	2-1-8
ఉభయలిఙ్గాధి	3-2-5
ఏకస్మిన్నసంభవాధి	2-2-6
ఐహికాధి	3-4-14
కర్త్రధి	2-3-5
కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధి	3-2-3
కామాద్యధి	3-3-16
కారణత్వాధి	1-4-4
కార్యాఖ్యానాధి	3-3-5
కార్యాధి	4-3-5
కృతాత్యయాధి	3-1-2
కృత్స్నప్రసక్త్యధి	2-1-9
చమసాధి	1-4-2
జగద్వాచిత్వాధి	1-4-5
జగద్వ్యాపారవర్జాధి	4-4-6
జన్మాద్యధి	1-1-2
జిజ్ఞాసాధి	1-1-1
జ్ఞాధికరణమ్	2-3-4
జ్యోతిరధి	1-1-10
జ్యోతిరాద్యధి	2-4-6
తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధి	3-1-4
తదధిగమాధి	4-1-7
తదన్తరప్రతిపత్త్యధి	3-1-1
తదభావాధి	3-2-2
తదోకోధి	4-2-8
తద్భూతాధి	3-4-10
తన్నిర్ధారణానియమాధి	3-3-17
తేజోధి	2-3-2
దక్షిణాయనాధి	4-2-11
దహరాధి	1-3-5
దేవతాధి	1-3-7
ద్యుభ్వాద్యధి	1-3-1
నాతిచిరాధి	3-1-5
నిశాధి	4-2-10
పరసంపత్త్యధి	4-2-6
పరాధి	3-2-7
పరాయత్తాధి	2-3-6
పశుపత్యధి	2-2-7
పారిప్లవాధి	3-4-8
పురుషవిద్యాధి	3-3-9
పురుషార్థాధి	3-4-1
పూర్వవికల్పాధి	3-3-20
ప్రకృత్యధి	1-4-7
ప్రతీకాధి	4-1-3

ప్రదానాధి	3-3-18
ప్రమితాధి	1-3-6
ప్రయోజనత్వాధి	2-1-10
ప్రాణాణుత్వాధి	2-4-3
ప్రాణాధి	1-1-9
ప్రాణోత్పత్త్యధి	2-4-1
ఫలాధి	3-2-8
బ్రాహ్మాధి	4-4-3
భూతాధి	4-2-4
భూమజ్యాయస్త్వాధి	3-3-23
భూమాధి	1-3-2
భోక్త్రాపత్త్యధి	2-1-5
మధ్వధి	1-3-8
మనోధి	4-2-2
మహద్దీర్ఘాధి	2-2-2
ముక్తిఫలాధి	3-4-15
ముగ్ధాధి	3-2-4
యదాశ్రయభావాధి	3-3-26
యోగప్రత్యుక్త్యధి	2-1-2
రచనానుపపత్త్యధి	2-2-1
రశ్మ్యనుసారాధి	4-2-9
లిఙ్గభూయస్త్వాధి	3-3-19
వరుణాధి	4-3-3
వాక్యాన్వయాధి	1-4-6
వాగధి	4-2-1
వాయుక్రియాధి	2-4-4
వాయ్వధి	4-3-2
వికల్పాధి	3-3-25
విధురాధి	3-4-9
వియదధి	2-3-1
విలక్షణత్వాధి	2-1-3
విహితత్వాధి	3-4-8
వేధాద్యధి	3-3-10
వైశ్వానరాధి	1-2-6
శబ్దాది భేదాధి	3-3-24
శమదమాద్యధి	3-4-6
శరీరేభావాధి	3-3-21
శాస్త్రయోనిత్వాధి	1-1-3
శిష్టాపరిగ్రహాధి	2-1-4
శ్రేష్ఠాణుత్వాధి	2-4-5
సంకల్పాధి	4-4-4
సంఖ్యోపసంగ్రహాధి	1-4-3
సంజ్ఞామూర్తిక్లప్త్యధి	2-4-8
సంపద్యావిర్భావాధి	4-4-1
సంబన్ధాధి	3-3-7
సంభృత్యధి	3-3-8
సన్ధ్యధి	3-2-1
సప్తగత్యధి	2-4-2
సమన్వయాధి	1-1-4
సమానాధి	3-3-6

సముదాయాధి 2-2-3
సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధి 1-2-1
సర్వథానుపపత్త్యధి 2-2-5
సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధి 3-3-1
సర్వవ్యాఖ్యానాధి 1-4-8
సర్వాన్నానుమత్యధి 3-4-7
సర్వాపేక్షాధి 3-4-5
సర్వాభేదాధి 3-3-8
సహకార్యన్తరవిధ్యధి 3-4-12
సామ్పరాయాధి 3-3-12
స్తుతిమాత్రాధి 3-4-2
స్మృత్యధి 2-1-1
స్వామ్యధి 3-4-11
హాన్యధి 3-3-11

శ్రీభాష్యమ్

బ్రహ్మసూత్రాణామ్ అకారాది సూచీ

(సూత్ర సంఖ్యా-సూత్రమ్-అధ్యాయ,పాదసూచీ-పత్రసంఖ్యా)

258	అంశో నానా	2-3-42	640
278	అకరణత్వాచ్చ	2-4-10	657
387	అక్షరధియాం	3-3-33	770
74	అక్షరమమ్బరా	1-3-9	344
485	అగ్నిహోత్రాది	4-1-16	875
291	అగ్న్యాదిగతి	3-1-4	675
407	అఙ్గావబద్ధాస్తు	3-3-53	802
180	అఙ్గిత్వానుపప	2-2-6	558
413	అఙ్గేషుయథా	3-3-59	812
478	అచలత్వం చా	4-1-9	867
274	అణవశ్చ	2-4-6	654
280	అణుశ్చ	2-4-12	659
93	అతఏవచనిత్య	1-3-28	375
48	అతఏవచ	1-2-16	301
443	అతఏవచాగ్నీ	3-4-25	834
532	అతఏవచాన	4-4-9	931
332	అతఏవచోపమా	3-2-18	710
60	అతఏవనదేవతా	1-2-28	323
24	అతఏవప్రాణః	1-1-24	263
490	అతఏవసర్వా	4-2-2	880
322	అతఃప్రబోధో	3-2-8	700
507	అతశ్చాయనే	4-2-19	899
457	అతస్త్వితర	3-4-39	845
399	అతిదేశాచ్చ	3-3-45	794
339	అతోఽనన్తేన	3-2-25	717

486	అతోఽన్యా	4-1-17	876
41	అత్తా చరాచర	1-2-9	290
1	అథాతోబ్రహ్మ	1-1-1	6
54	అదృశ్యత్వాది	1-2-22	310
266	అదృష్టానియ	2-3-50	647
160	అధికంతుభేద	2-1-22	532
229	అధికారరూప	2-3-13	612
426	అధికోపదేశాత్తు	3-4-8	820
210	అధిష్ఠానానుప	2-2-36	595
430	అధ్యయనమాత్ర	3-4-12	823
453	అనభిభవంచ	3-4-35	843
50	అనవస్థితేరసం	1-2-18	303
484	అనారబ్ధకార్యే	4-1-15	874
467	అనావిష్కుర్వన్న	3-4-49	855
545	అనావృత్తిశ్శబ్దా	4-4-22	942
386	అనియమస్సర్వేషా	3-3-32	768
299	అనిష్టాదికారిణా	3-1-12	683
86	అనుకృతేస్తస్యచ	1-3-21	366
263	అనుజ్ఞాపరిహారౌ	2-3-47	646
35	అనుపపత్తేస్తు	1-2-3	285
402	అనుబన్ధాది	3-3-48	796
437	అనుష్ఠేయం	3-4-19	827
63	అనుస్మృతేర్బా	1-2-31	324
198	అనుస్మృతేశ్చ	2-2-24	577
350	అనేనసర్వగత	3-2-36	725

45	అనన్తర ఉప	1-2-13	297
454	అన్తరాచాపి	3-4-36	844
389	అన్తరాభూత	3-3-35	773
232	అన్తరావిజ్ఞాన	2-3-16	615
51	అన్తర్యామ్యధి	1-2-19	305
212	అన్తవత్త్వమ	2-2-38	596
21	అన్తస్తద్ధర్మో	1-1-21	251
208	అన్త్యావస్థితే	2-2-34	592
178	అన్యత్రాభావ	2-2-4	557
360	అన్యథాత్వం	3-3-6	735
181	అన్యథాను	2-2-7	559
150	అన్యథాఽనుమేయ	2-1-12	486
76	అన్యభావవ్యావృ	1-3-11	347
311	అన్యాధిష్ఠితే	3-1-24	690
127	అన్యార్థంతు	1-4-18	434
84	అన్యార్థశ్చ	1-3-19	364
371	అన్వయాదితి చే	3-3-17	748
190	అపరిగ్రహాచ్చా	2-2-16	568
327	అపిచైవమేకే	3-2-13	707
337	అపిసంరాధనే	3-2-23	715
302	అపిచసప్త	3-1-15	684
87	అపిస్మర్యతే	1-3-22	366
260	అపిస్మర్యతే	2-3-44	644
448	అపిస్మర్యతే	3-4-30	841
455	అపిస్మర్యతే	3-4-37	844
146	అపీతౌ తద్వ	2-1-8	478
522	అప్రతీకాలమ్బ	4-3-14	916
447	అబాధాచ్చ	3-4-29	840
533	అభావంబాదరి	4-4-10	932
133	అభిద్యోపదే	1-4-24	454
143	అభిమానివ్యప	2-1-5	476
62	అభివ్యక్తేరిత్యా	1-2-30	324
267	అభిసన్ధ్యాది	2-3-51	647
182	అభ్యుపగమే	2-2-8	559
333	అమ్బువదగ్రహ	3-2-19	711
328	అరూపవదేవ	3-2-14	707
509	అర్చిరాదినా	4-3-1	902
39	అర్భకౌకస్త్వా	1-2-7	287
85	అల్పశ్రుతేరితిచే	1-3-20	365
241	అవస్థితివైశే	2-3-25	627
131	అవస్థితేరితి	1-4-22	445
527	అవిభాగేనదృష్ట	4-4-4	924
503	అవిభాగోవచ	4-2-15	892
240	అవిరోధశ్చన్దన	2-3-24	626
312	అశుద్ధమితిచేన్న	3-1-25	691
161	అశ్మాదివచ్చత	2-1-23	533
293	అశ్రుతత్వాదితి	3-1-6	676
194	అసతిప్రతిజ్ఞోప	2-2-20	574
145	అసదితి చేన్న	2-1-7	478
156	అసద్వ్యప	2-1-18	528
264	అసన్తతే	2-3-48	646
225	అసంభవస్తు	2-3-9	611
428	అసార్వత్రికీ	3-4-10	823
218	అస్తితు	2-3-2	608
20	అస్మిన్నస్య	1-1-20	249
499	అస్యైవచోప	4-2-11	887
23	ఆకాశస్తల్లి	1-1-23	258
197	ఆకాశేచావి	2-2-23	576
107	ఆకాశోఽర్థా	1-3-42	396
421	ఆచారదర్శ	3-4-3	818

512	ఆతివాహికా	4-3-4	910
135	ఆత్మకృతేః	1-4-26	455
370	ఆత్మగృహీతి	3-3-16	747
166	ఆత్మని చైవం	2-1-28	539
369	ఆత్మశబ్దాచ్చ	3-3-15	747
526	ఆత్మాప్రకర	4-4-3	922
472	ఆత్మేతి తూప	4-1-3	861
393	ఆదరాదలోపః	3-3-39	783
475	ఆదిత్యాదిమత	4-1-6	866
368	ఆధ్యానాయ	3-3-14	746
13	ఆనన్దమయో	1-1-13	219
365	ఆనన్దాదయః	3-3-11	744
297	ఆనర్థక్యమితి	3-1-10	681
110	ఆనుమానికమ	1-4-1	401
227	ఆపః	2-3-11	612
481	ఆప్రయాణా	4-1-12	869
265	ఆభాసా ఏవచ	2-3-49	646
65	ఆమనన్తిచైన	1-2-33	326
463	ఆర్త్విజ్యమి	3-4-45	849
470	ఆవృత్తిరసకృ	4-1-1	858
476	ఆసీనస్సంభవాత్	4-1-7	867
330	ఆహచతన్మాత్రమ్	3-2-16	709
367	ఇతరేత్వర్థ	3-3-13	745
82	ఇతరపరామర్శా	1-3-17	360
159	ఇతరవ్యపదేశాద్ధి	2-1-21	531
483	ఇతరస్యాప్యేవ	4-1-14	873
192	ఇతరేతరప్రత్యయ	2-2-18	572
140	ఇతరేషాంచానుప	2-1-2	471
388	ఇయదామననాత్	3-3-34	772
77	ఈక్షతికర్మ	1-3-12	349
5	ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్	1-1-5	209
130	ఉత్క్రమిష్యత	1-4-21	444
236	ఉత్క్రాన్తిగత్యా	2-3-20	625
100	ఉత్తరచ్చ చైత్ర	1-3-35	387
83	ఉత్తరాచ్చేదావి	1-3-18	361
193	ఉత్తరోత్పాదేచ	2-2-18	573
213	ఉత్పత్త్యసంభవాత్	2-2-39	598
200	ఉదాసీనానామపి	2-2-26	581
28	ఉపదేశభేదాన్నేతి	1-1-28	267
348	ఉపపత్తేశ్చ	3-2-34	723
384	ఉపపన్నస్తలక్ష	3-3-30	765
460	ఉపపూర్వమపీ	3-4-42	847
434	ఉపమర్దంచ	3-4-16	826
252	ఉపలబ్ధివదని	2-3-36	634
162	ఉపసంహార	2-1-24	536
359	ఉపసంహారో	3-3-5	734
394	ఉపస్థితేఽత	3-3-40	785
250	ఉపాదానా	2-3-34	634
189	ఉభయధాచ	2-2-15	568
196	ఉభయచ	2-2-22	576
185	ఉభయధాఽపి	2-2-11	565
340	ఉభయవ్యపదేశా	3-2-26	718
53	ఉభయేఽపిహి	1-2-2	309
435	ఉర్ధ్వ రేతస్సుచ	3-4-17	826
405	ఏకఆత్మనశ్శరీరే	3-3-51	799
224	ఏతేన మాతరిశ్వా	2-3-8	611
141	ఏతేనయోగః	2-1-3	472
151	ఏతేన శిష్టాపరి	2-1-13	488

138	ఏతేన సర్వే	1-4-29	463
206	ఏవంచాత్మా	2-2-32	591
530	ఏవమప్యుపన్యాసా	4-4-7	927
469	ఏవంముక్తిఫలా	3-4-51	857
468	ఐహికమప్రస్తుత	3-4-50	856
105	కమ్పనాత్	1-3-40	394
211	కరణవచ్చేన్న	2-2-37	596
249	కర్తా శాస్త్రా	2-3-33	632
36	కర్మకర్తృ	1-2-4	286
119	కల్పనోపదేశా	1-4-10	417
433	కామకారేణ	3-4-15	825
19	కామాచ్చనాను	1-1-19	248
392	కామాదీతరత్ర	3-3-38	781
412	కామ్యాస్తుయథా	3-3-58	811
123	కారణత్వేన	1-4-14	425
514	కార్యం బాదరి	4-3-6	912
372	కార్యాఖ్యానా	3-3-18	749
517	కార్యాత్యయే	4-3-9	914
257	కృతప్రయత్నాపేక్ష	2-3-41	638
295	కృతాత్యయే	3-1-8	679
164	కృత్స్న ప్రసక్తి	2-1-26	538
465	కృత్స్నభావాత్తు	3-4-47	853
99	క్షత్రియత్వగతేశ్చ	1-3-34	386
79	గతిశబ్దాభ్యాం	1-3-14	357
11	గతిసామాన్యాత్	1-1-11	215
383	గతేరర్థవత్త్వ	3-3-29	765
416	గుణసాధారణ్య	3-3-62	813
242	గుణాద్వా	2-3-26	627
43	గుహాం ప్రవిష్టా	1-2-11	292
6	గౌణశ్చేనాత్మ	1-1-6	212
219	గౌణ్యసంభవా	2-3-3	608
270	గౌణ్యసంభవాత్త	2-4-2	651
277	చక్షురాదివత్తు	2-4-9	657
117	చమసవదవిశే	1-4-8	412
296	చరణాదితిచేన్న	3-1-9	681
233	చరాచరవ్యపా	2-3-17	616
529	చితితన్మాత్రేణ	4-4-6	927
382	ఛన్దతఉభయా	3-3-28	764
26	ఛనోఽభిధానా	1-1-26	266
125	జగద్వాచి	1-4-16	429
540	జగద్వ్యాపార	4-4-17	937
2	జన్మాద్యస్య	1-1-2	167
126	జీవముఖ్యప్రాణ	1-4-17	433
32	జీవముఖ్యప్రాణ	1-1-32	274
113	జ్ఞేయత్వావచ	1-4-4	407
235	జ్ఞోఽతఏవ	2-3-19	623
281	జ్యోతిరాద్యధి	2-4-13	660
106	జ్యోతిర్దర్శ	1-3-41	395
118	జ్యోతిరుపక్రమా	1-4-9	415
25	జ్యోతిశ్చరణాభి	1-1-25	265
96	జ్యోతిషిభావా	1-3-31	380
122	జ్యోతిషైకేషా	1-4-13	423
283	త ఇన్ద్రియాణి	2-4-15	662
422	తచ్ఛ్రుతేః	3-4-4	819
511	తటితోఽధి	4-3-3	908
4	తత్తుసమన్వ	1-1-4	183
271	తత్పూర్వకత్వా	2-4-3	651
303	తత్రాపితద్వ్యా	3-1-16	684

309	తత్స్వాభావ్యాప	3-1-22	688
442	తథాచైకవాక్యో	3-4-24	833
349	తథాన్యప్రతి	3-2-35	724
269	తథాప్రాణాః	2-4-1	649
482	తదధిగమఉత్త	4-1-13	870
112	తదధీనత్వా	1-4-3	406
153	తదనన్యత్వ	2-1-15	492
288	తదన్తరప్రతి	3-1-1	671
102	తదభావనిర్ధా	1-3-37	388
321	తదభావో	3-2-7	699
230	తదభిధ్యానా	2-3-14	613
336	తదవ్యక్తమాహ	3-2-22	715
496	తదాపీతేస్సంసా	4-2-8	886
90	తదుపర్యపి	1-3-25	370
504	తదోకోఽగ్ర	4-2-16	893
245	తద్గుణసారత్వా	2-3-29	628
15	తద్ధేతువ్యపదేశా	1-1-15	244
458	తద్భూతస్యతు	3-4-40	846
424	తద్వతోవిధా	3-4-6	819
395	తన్నిర్ధారణా	3-3-41	786
7	తన్నిష్ఠస్యమోక్షో	1-1-7	212
491	తన్మనఃప్రాణ	4-2-3	881
536	తన్వభావే	4-4-13	933
149	తర్కాప్రతి	2-1-11	486
282	తస్య చ నిత్య	2-4-14	661
502	తానిపరే	4-2-14	891
427	తుల్యం తు	3-4-9	822
308	తృతీయశబ్దావ	3-1-21	687
226	తేజోఽత	2-3-10	612
115	త్రయాణామేవ	1-4-6	408
289	త్ర్యాత్మకత్వాత్తు	3-1-2	674
307	దర్శనాచ్చ	3-1-20	687
418	దర్శనాచ్చ	3-3-64	815
520	దర్శనాచ్చ	4-3-12	915
543	దర్శయత	4-4-20	940
358	దర్శయతిచ	3-3-4	733
376	దర్శయతిచ	3-3-22	753
331	దర్శయతి చా	3-2-17	709
78	దహర ఉత్త	1-3-13	353
144	దృశ్యతేతు	2-1-6	477
163	దేవాదివదపి	2-1-25	537
319	దేహయోగాద్వా	3-2-5	697
66	ద్యుభ్వాద్యా	1-3-1	328
535	ద్వాదశాహవ	4-4-12	933
353	ధర్మం జైమిని	3-2-39	728
73	ధర్మోపపత్తే	1-3-8	342
80	ధృతేశ్చమహి	1-3-15	359
477	ధ్యానాచ్చ	4-1-8	867
173	నకర్మావిభా	2-1-35	545
214	నచ కర్తుః	2-2-40	598
521	నచ కార్యే	4-3-13	916
207	నచ పర్యాయా	2-2-33	592
52	నచస్మార్తమ	1-2-20	308
459	నచాధికారిక	3-4-41	847
147	నతు దృష్టాన్త	2-1-9	481
305	నతృతీయే తథో	3-1-18	686
473	నప్రతీకేన	4-1-4	864
170	న ప్రయోజన	2-1-32	543

203	న భావోఽనుప	2-2-29	585
30	నవక్తురాత్మోప	1-1-30	270
417	నవా తత్సహ	3-3-63	814
361	నవా ప్రకరణ	3-3-7	738
276	నవాయుక్రియే	2-4-8	656
375	నవా విశేషాత్	3-3-21	753
217	న వియదశ్రుతేః	2-3-1	607
142	న విలక్షణత్వా	2-1-4	473
120	నసంఖ్యోపసం	1-4-11	421
403	నసామాన్యా	3-3-49	797
325	నస్థానతోఽపి	3-2-11	704
238	నాణురతచ్ఛ్రు	2-3-22	626
310	నాతిచిరేణ	3-1-23	689
234	నాత్మాశ్రుతే	2-3-18	618
410	నానాశబ్దాది	3-3-56	808
68	నామమానమ	1-3-3	331
201	నభావ ఉప	2-2-27	582
431	నావిశేషాత్	3-4-13	824
199	నాసతో	2-2-25	580
187	నిత్యమేవ	2-2-13	567
248	నిత్యోపలబ్ధ్యు	2-3-32	631
39	నిచాయ్యత్వాత్	1-2-7	287
425	నియమాత్	3-4-7	820
316	నిర్మాతారం	3-2-2	695
506	నిశినేతిచేన్న	4-2-18	897
17	నేతరోఽనుప	1-1-17	246
494	నైకస్మిన్దర్శ	4-2-6	883
205	నైకస్మి న్న	2-2-31	588
498	నోపమర్దే	4-2-10	887
279	పఞ్చవృత్తి	2-4-11	658
157	పటవచ్చ	2-1-19	529
109	పత్యాదిశబ్దే	1-3-44	399
209	పత్యురసామ	2-2-35	593
176	పయోమ్బు	2-2-2	552
519	పరం జైమిని	4-3-11	914
344	పరమతస్సేతూ	3-2-30	721
256	పరాత్తు త	2-3-40	637
318	పరాభిధ్యా	3-2-4	696
436	పరామర్శం	3-4-18	826
136	పరిణామాత్	1-4-27	456
404	పరేణచశబ్దస్య	3-3-50	798
441	పారిప్లవార్థా	3-4-23	833
247	పుంస్త్వాదివత్త్వ	2-3-31	629
378	పురుషవిద్యాయా	3-3-24	756
419	పురుషార్థో	3-4-1	816
179	పురుషాశ్మవ	2-2-5	557
354	పూర్వంతు	3-2-40	728
342	పూర్వవద్వా	3-2-28	719
398	పూర్వవికల్పః	3-3-44	793
244	పృథగుపదేశాత్	2-3-28	628
228	పృథివీ	2-3-12	612
42	ప్రకరణాచ్చ	1-2-10	291
70	ప్రకరణాత్	1-3-5	332
329	ప్రకాశవచ్చా	3-2-15	708
338	ప్రకాశాదివ	3-2-24	716
261	ప్రకాశాదివత్తు	2-3-45	644
341	ప్రకాశాశ్రయ	3-2-27	719
132	ప్రకృతిశ్చ ప్రతి	1-4-23	449
335	ప్రకృతైతావ	3-2-21	713
9	ప్రతిజ్ఞావిరో	1-1-9	213

129	ప్రతిజ్ఞాసిద్ధే	1-4-20	443
221	ప్రతిజ్ఞాఽహాని	2-3-5	609
343	ప్రతిషేధాచ్చ	3-2-29	720
500	ప్రతిషేధాదితి	4-2-12	888
195	ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతి	2-2-21	575
541	ప్రత్యక్షోపదేశా	4-4-18	938
292	ప్రథమేఽశ్రవణా	3-1-5	675
396	ప్రదానవదేవ	3-3-42	788
538	ప్రదీపవదావేశ	4-4-15	934
268	ప్రదేశభేదాదితి	2-3-52	648
81	ప్రసిద్ధేశ్చ	1-3-16	360
290	ప్రాణగతేశ్చ	3-1-3	674
29	ప్రాణస్తథాఽను	1-1-29	269
121	ప్రాణాదయో	1-4-12	423
366	ప్రియశిరస్త్వా	3-3-12	745
351	ఫలమత ఉప	3-2-37	727
461	బహిస్తూభయథా	3-4-43	848
346	బుద్ధ్యర్థః	3-2-32	722
474	బ్రహ్మదృష్టి	4-1-5	865
528	బ్రాహ్మేణ జైమి	4-4-5	926
294	భాక్తం వానా	3-1-7	678
534	భావం జైమిని	4-4-11	932
97	భావం తు బాద	1-3-32	380
440	భావశబ్దాశ్చ	3-4-22	832
154	భావేచోపలబ్ధేః	2-1-16	526
537	భావేజాగ్రద్వత్	4-4-14	934
27	భూతాదిపాదవ్యప	1-1-27	267
493	భూతేషు తచ్ఛ్రు	4-2-5	883
72	భూమా సంప్రసా	1-3-7	333
409	భూమ్నః క్రతు	3-3-55	804
18	భేదవ్యపదేశాచ్చ	1-1-18	248
22	భేదవ్యపదేశాచ్చా	1-1-22	256
69	భేదవ్యపదేశాత్	1-3-4	331
284	భేదశ్రుతేర్వైల	2-4-16	662
326	భేదాదితిచేన్న	3-2-12	705
356	భేదాన్నేతి	3-3-2	732
152	భోక్త్రాపత్తే	2-1-14	489
544	భోగమాత్ర	4-4-21	941
488	భోగేన త్వితరే	4-1-19	877
95	మధ్వాదిష్వసం	1-3-30	379
259	మన్త్రవర్ణాత్	2-3-43	643
408	మన్త్రాదివద్వా	3-3-54	803
116	మహద్వచ్చ	1-4-7	411
184	మహద్దీర్ఘవ	2-2-10	564
286	మాంసాదిభౌమం	2-4-18	668
16	మాన్త్రవర్ణిక	1-1-16	245
317	మాయామాత్రం	3-2-3	695
525	ముక్తః ప్రతిజ్ఞా	4-4-2	921
67	ముక్తోపసృప్య	1-3-2	330
324	ముగ్ధేఽర్ధ	3-2-10	703
466	మౌనవదితరేషా	3-4-48	854
480	యత్రైకాగ్రతా	4-1-11	868
255	యథాచ తక్షో	2-3-39	636
158	యథా చ ప్రా	2-1-20	530
487	యదేవ విద్యయే	4-1-18	876
385	యావదధికార	3-3-31	766
246	యావదాత్మభావి	2-3-30	629
223	యావద్వికారం	2-3-7	610

508	యోగినః ప్రతి	4-2-20	900
137	యోనిశ్చ హి	1-4-28	461
314	యోనేశ్శరీరమ్	3-1-27	693
175	రచనానుప	2-2-1	547
505	రశ్మ్యనుసారీ	4-2-17	895
188	రూపాదిమత్త్వా	2-2-14	567
56	రూపోపన్యాసా	1-2-24	316
313	రేతస్సిగ్యోగో	3-1-26	692
397	లిఙ్గభూయస్త్వా	3-3-43	790
471	లిఙ్గాచ్చ	4-1-2	860
171	లోకవత్తులీలా	2-1-33	543
114	వదతీతిచేన్న	1-4-5	408
128	వాక్యాన్వయాత్	1-4-19	437
489	వాఙ్మనసి దర్శ	4-2-1	879
510	వాయుమబ్దాదవి	4-3-2	905
169	వికరణత్వాన్నేతి	2-1-31	542
411	వికల్పోఽవిశిష్ట	3-3-57	810
14	వికారశబ్దాన్నేతి	1-1-14	243
542	వికారవర్తిచ	4-4-19	939
215	విజ్ఞానాదిభావే	2-2-41	599
304	విద్యాకర్మణో	3-1-17	684
400	విద్యైవ తు నిర్ధా	3-3-46	794
438	విధిర్వా ధారణ	3-4-20	829
231	విపర్యయేణ తు	2-3-15	614
216	విప్రతిషేధాచ్చ	2-2-42	600
183	విప్రతిషేధాచ్చా	2-2-9	559
429	విభాగశ్శతవత్	3-4-11	823
91	విరోధః కర్మణీతి	1-3-26	373
34	వివక్షితగుణోప	1-2-2	283
523	విశేషం చ	4-3-15	918
55	విశేషణభేద	1-2-23	312
44	విశేషణాచ్చ	1-2-12	292
456	విశేషానుగ్రహ	3-4-38	845
515	విశేషితత్వా	4-3-7	912
450	విహితత్వాచ్చా	3-4-32	842
334	వృద్ధిహ్రాసభా	3-2-20	711
379	వేదాద్యర్థ	3-3-25	758
513	వైద్యుతేనైవ	4-3-5	911
202	వైధర్మ్యాచ్చ	2-2-28	584
287	వైశేష్యాత్తు	2-4-19	670
57	వైశ్వానరస్సా	1-2-25	317
172	వైషమ్యనై	2-1-34	544
406	వ్యతిరేకస్త	3-3-52	800
177	వ్యతిరేకానవ	2-2-3	553
243	వ్యతిరేకో గన్ధ	2-3-27	628
390	వ్యతిహారో	3-3-36	777
251	వ్యపదేశాచ్చ	2-3-35	634
363	వ్యాప్తేశ్చ	3-3-9	739
253	శక్తివిపర్య	2-3-37	635
92	శబ్ద ఇతిచేన్నాతః	1-3-27	374
37	శబ్దవిశేషాత్	1-2-5	286
449	శబ్దశ్చాతో	3-4-31	841
59	శబ్దాదిభ్యో	1-2-27	321
88	శబ్దాదేవ	1-3-23	368
222	శబ్దేభ్యః	2-3-6	610
445	శమదమాద్యు	3-4-27	837
31	శాస్త్రదృష్ట్యా	1-1-31	272
3	శాస్త్రయోని	1-1-3	172

414	శిష్టేశ్చ	3-3-60	813
98	శుగస్యతదనా	1-3-33	382
420	శేషత్వాత్పురు	3-4-2	817
103	శ్రవణాధ్యయ	1-3-38	389
12	శ్రుతత్వాచ్చ	1-1-12	216
352	శ్రుతత్వాచ్చ	3-2-38	727
165	శ్రుతేస్తుశబ్ద	2-1-27	539
49	శ్రుతోపనిషత్క	1-2-17	303
401	శ్రుత్యాదిబలీయ	3-3-47	795
275	శ్రేష్ఠశ్చ	2-4-7	654
323	స ఏవతు	3-2-9	701
300	సంయమనే	3-1-13	683
101	సంస్కారపరా	1-3-36	388
531	సంకల్పాదే	4-4-8	930
362	సంజ్ఞాతశ్చేత్త	3-3-8	739
285	సంజ్ఞామూర్తి	2-4-17	664
64	సంపత్తేరితి	1-2-32	325
524	సంపద్యావి	4-4-1	919
374	సంబన్ధాదేవ	3-3-20	752
377	సంభృతిద్యు	3-3-23	754
40	సంభోగప్రాప్తి	1-2-8	289
155	సత్త్వాచ్చాపర	2-1-17	527
315	సన్ధ్యేసృష్టి	3-2-1	694
272	సప్తగతే	2-4-4	652
423	సమన్వారమ్భ	3-4-5	819
186	సమవాయాభ్యు	2-2-12	566
124	సమాకర్షాత్	1-4-15	426
254	సమాధ్యభావా	2-3-38	635
373	సమాన ఏవం	3-3-19	751

94	సమాననామ	1-3-29	377
495	సమానాచా	4-2-7	885
415	సమాహారాత్	3-3-61	813
191	సముదాయ ఉభ	2-2-17	570
33	సర్వత్ర ప్రసి	1-2-1	279
204	సర్వథానుప	2-2-30	586
452	సర్వథాపి	3-4-34	843
174	సర్వధర్మో	2-1-36	546
355	సర్వవేదాన్త	3-3-1	731
446	సర్వాన్నాను	3-4-28	839
444	సర్వాపేక్షా	3-4-26	835
364	సర్వాభేదా	3-3-10	741
168	సర్వోపేతా	2-1-30	541
451	సహకారిత్వేన	3-4-33	842
464	సహకార్య	3-4-46	851
134	సాక్షాచ్చోభ	1-4-25	454
61	సాక్షాదప్యవి	1-2-29	323
75	సాచప్రశాస	1-3-10	346
345	సామాన్యాత్తు	3-2-31	722
516	సామీప్యాత్తు	4-3-8	913
381	సామ్పరాయే	3-3-27	763
298	సుకృతదుష్కృ	3-1-11	682
47	సుఖవిశిష్టాభి	1-2-15	298
108	సుషుప్త్యు	1-3-43	399
111	సూక్ష్మంతు	1-4-2	406
497	సూక్ష్మం	4-2-9	887
320	సూచకశ్చహి	3-2-6	697
391	సైవహి	3-3-37	779
492	సోఽధ్యక్షే	4-2-4	882

432	స్తుతయేను	3-4-14	825
439	స్తుతిమాత్ర	3-4-21	831
347	స్థానవిశేషా	3-2-33	723
46	స్థానాదివ్యప	1-2-14	298
71	స్థిత్యదనాభ్యాం	1-3-6	332
262	స్మరన్తి చ	2-3-46	645
301	స్మరన్తి చ	3-1-14	684
479	స్మరన్తి చ	4-1-10	868
501	స్మర్యతే చ	4-2-13	890
306	స్మర్యతేఽపి	3-1-19	686
58	స్మర్యమాణ	1-2-26	319
38	స్మృతేశ్చ	1-2-6	286
104	స్మృతేశ్చ	1-3-39	389
518	స్మృతేశ్చ	4-3-10	914
139	స్మృత్యనవ	2-1-1	466
220	స్వాచ్చైకస్య	2-3-4	609
148	స్వపక్షదోషాచ్చ	2-1-10	485
167	స్వపక్షదోషాచ్చ	2-1-29	540
239	స్వశబ్దోన్మానా	2-3-23	626
237	స్వాత్మనాచో	2-3-21	625
357	స్వాధ్యాయస్య	3-3-3	733
539	స్వాప్యయసమ్ప	4-4-16	935
10	స్వాప్యయాత్	1-1-10	214
462	స్వామినఃఫల	3-4-44	849
273	హస్తాదయస్తు	2-4-5	653
380	హానౌతూపా	3-3-26	760
89	హృద్యపేక్ష	1-3-24	369
8	హేయత్వావ	1-1-8	213

తపోవనం ట్రస్టు ప్రచురణలు

అధ్యాత్మిక రంగంలో ప్రత్యక్షానుభవాన్ని భగవదనుగ్రహం వలన అపారంగా లభింపచేసుకున్న మా ఆచార్యులు **పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారు** తమ అనుభవాలని అన్యాపదేశంగా వివరిస్తూ చేసిన వివిధ రచనలనే లోకమంతా ఉజ్జీవించడానికి మార్గదర్శకంగా తపోవనం ట్రస్టు ముద్రిస్తున్నది. అవి

1. జపం చేయడం ఎలా ? 2. ఆచార్య శ్రీసూక్తులు 3. ఆచార్య దేవోభవ!

4. నేను నా గమ్యం (మొదటి భాగం)

5. భూ ప్రదక్షిణ (మొదటి భాగం)

6. విష్ణు సహస్రనామాలకి అర్థం ఏమిటి? (మొదటి భాగం)

7. రండి! మన జీవిత లక్ష్యాన్ని ఆవిష్కరించుకుందాం!

8. శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదం (1,2,3,4 భాగాలు)

9. పంచ సంస్కారపరుల గృహములలో భగవదారాధన

10. శ్రీరామానుజులు 11. ఒక మనస్సు ఆత్మ కథ

12. మంగళం, శుభమంగళం

13. నేను నా గమ్యం (రెండవ భాగం)

శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగరామానుజ జీయర్ స్వామివారు అనుసంధానం చేసినవి

1. భగవద్గీత మూలము - సి.డి.లు , క్యాసెట్లు,

2. శ్రీ లక్ష్మీఅష్టోత్తరం, విష్ణు సహస్ర నామ స్తోత్రం - సి.డి.

3. మాంగళ్య వివృద్ధిస్తోత్రం, కనకధారా స్తవం - సి.డి.

4. తిరుప్పావై (ధనుర్మాస వ్రతం) - సి.డి.

5. విభీషణ శరణాగతి (శ్రీరామ చరమ శ్లోకం) - సి.డి.

6. యుగపురుషులు - భగవద్రామానుజులు - సి.డి.,

7. గజేంద్ర మోక్షణ కథ - సి.డి. 8. ప్రహ్లాద చరిత్ర - సి.డి.,

9. ఆదిత్య హృదయం - సి.డి.,

10. భగవద్గీత ప్రవచనం- 1, 2 అధ్యాయములు - సి.డి.లు.

వివరాలకు : ఫోన్స్ :- 0884-6588107, 2371064.

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం ట్రస్టు ప్రచురణలు

1 శ్రీ మాంగళ్య వివృద్ధి స్తోత్రము
2 శ్రీగుణ రత్నకోశము
3 శ్రీలక్ష్మీ అష్టోత్తర శతనామస్తోత్రము మరియు
శ్రీ విష్ణు సహస్రనామ స్తోత్రము (మూలము)
4 నిత్య జీవితములో వేదముల ఉపయోగము
5 ధనుర్మాస వ్రతము (తిరుప్పావై)
6 ఉపనిషత్తులు - మొదటి భాగం (ఈశావాస్యోపనిషత్, కేనోపనిషత్, కఠోపనిషత్, ముండకోపనిషత్, మాండూక్యోపనిషత్, నారాయణోపనిషత్.)
7 నారాయణ కవచము (మూలము)
8 శ్రీమద్భగవద్గీత (మూలము)
9 సుందరకాండ (మూలము)
10 సంగ్రహ నిత్యానుసంధానం
11 శ్రీసుదర్శన శతకము (మూలము)
12 లక్ష్మీ కటాక్షం
13 కనకధారాస్తవము (మూలము)
14 శ్రీ భీష్మ స్తుతి (మూలము)
15 భగవంతునిపై మన భారం ఉంచడం ఎలా?
16 సంక్షేప రామాయణం (మూలము)
17 చదువు బాగా రావాలనుకుంటున్నారా?
18 పుణ్యభూమిని దర్శిద్దాం వస్తారా !
19 వేద పరిచయం
20 సుబాలోపనిషత్
21 ముకుందమాల
22 పరమాత్మ - దేవుళ్లు - మనము
23 ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద
24 నమో నమో యామునాయ
25 ఒక మనస్సు ఆత్మ కథ

వివరాలకు : ఫోన్స్ :- 0884-6588107, 2371064.

శ్రీరామానుజ పీఠం ట్రస్ట్ ప్రచురణలు

1 లక్ష్మీ కటాక్షము

2 మన ఋషులు

3 Our Rishis

4 శ్రీమన్నారాయణ అష్టాక్షరీ మహామంత్ర లిఖిత జపము

5 శ్రీ భగవద్రామానుజ విజయం (నాటకం)

POCKET SIZE

6 మన జీవన విధానము

7 Our Creation

8 మన సృష్టి ఎలా జరిగింది?

9 భగవంతునికే తీరని కోరిక

10 తిరువాయ్ మొழி (మూలం)

11 లక్ష్మీదేవి అనుగ్రహము ఎల్లప్పుడూ ఉండాలంటే ఏం చేయాలి?

12 భజయతి రాజ స్తోత్రం

13 భగవంతుని యందు మనస్సు ఎలా లగ్నమౌతుంది?

14 శ్రీ విష్ణు సహస్ర నామావళి

15 ఆదిత్య హృదయం

16 శ్రీరామానుజ స్తోత్రములు

17 మహా మనీషి శ్రీరామానుజులు

18 గద్య త్రయము (శరణాగతి గద్య, శ్రీరంగ గద్య, శ్రీవైకుంఠ గద్య)

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం పరమాచార్యులు
శ్రీ ఉ.వే. శ్రీమాన్ కల్లపూడి శరణ్యాచార్యస్వామివారు

శ్రీ వానశైల గురుపాద సరోజ భృంగ సంపత్కుమార సుత వేంకట లబ్ధ బోధం।
శ్రీ రామతీర్థ వర కాశ్యప రంగ సూనుం శాంతం శరణ్య గురుశేఖరమాశ్రయేఽహం॥

వైదిక సంప్రదాయమునకు చెందిన అనేక పురాతన గ్రంథములు పునర్ముద్రణకు నోచుకొనక జిజ్ఞాసువులకు గొప్ప కొఱత కలుగుచున్నది. స్పృశించినంత మాత్రమునకే పొట్టువలె రాలిపోవు పుటలు గల పురాతన ప్రతులతోనే పండితలోకము కాలక్షేపము చేయుచున్నది.

ఈ కొఱత తీర్చుటకు తమవంతు ప్రయత్నము చేయవలెనని సంకల్పించిన పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య **శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామి** వారి ఆదేశముపై శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం **"జీయర్ పబ్లికేషన్స్"** అను విభాగమును ప్రారంభించి పురాతన గ్రంథ ప్రచురణకు నడుం కడుతోంది.

పరమ భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములే మా ఈ ప్రయత్నమునకు శ్రీరామరక్ష.

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ
రామానుజ జీయర్ స్వామివారు

ప్రతులకు మరియు వివరములకు :

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం,

పోస్ట్ బాక్స్ నెం. 16, కాకినాడ.

ఫోన్స్ : 0884-6588107, 2371064. సెల్ : 98854 38938.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

36. స్మృతి అధికరణమ్.

139. స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసంగః ఇతి చేత్, న, అన్య స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసంగాత్. 2-1-1.

ప్రథమే అధ్యాయే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ గోచరాత్ అచేతనాత్ తత్ సంసృష్టాత్ తత్ వియుక్తాత్ చ, చేతనాత్ అర్థాంతర భూతం నిరస్త నిఖిల అవిద్యాది అపురుషార్థ గంధమ్ అనంత జ్ఞానానంద ఏకతానమ్ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం నిఖిల జగదేక కారణం సర్వాంతరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాంత వేద్యమ్ ఇత్యుక్తమ్.

అనంతరమ్ అస్య అర్థస్య సంభావనీయ సమస్త ప్రకార దుర్ధర్షణత్వ ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయో అధ్యాయః ఆరభ్యతే.

ప్రథమం తావత్ కపిల స్మృతి విరోధాత్ వేదాంతానామ్ అతత్పరత్వమ్ ఆశంక్య తత్ నిరాక్రియతే.

కథం స్మృతి విరోధాత్ శ్రుతేః అస్య పరత్వమ్? ఉక్తం హి

“విరోధే తు అనపేక్ష్యం స్యాత్” ఇతి శ్రుతి విరుద్ధాయాః స్మృతేః అనాదరణీయత్వమ్.

సత్యమ్. “ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా ఉద్గాయేత్” ఇత్యాదిషు స్వతః ఏవ అర్థనిశ్చయ సంభవాత్ తత్విరుద్ధా స్మృతిః అనాదరణీయా ఏవ. ఇహ తు వేదాన్త వేద్య తత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షి ప్రణీత స్మృతి విరోధే సతి, అయమర్థః ఇతి నిశ్చయ అయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతేః అతత్పరత్వ ఉపపాదనమ్ అవిరుద్ధమ్.

ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీన భాగ ఉదిత నిఖిల అభ్యుదయ సాధనభూత అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాస జ్యోతిష్టోమాది కర్మాణి యథావత్ అభ్యుపగచ్ఛతా, శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణేషు “ఋషిం ప్రసూతం కపిలమ్” ఇత్యాది వాక్యైః ఆప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమ నిఃశ్రేయస, తత్ సాధన అవబోధిత్వేన ఉపనిబద్ధ స్మృతి ఉపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైః మన్దమతిభిః వేదాన్తార్థ నిశ్చయ అయోగాత్ యథా శ్రుత అర్థగ్రహణే చ ఆప్త ప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్య స్మృతేః సకలాయాః ఏవ అనవకాశ ప్రసంగాత్ చ స్మృతి ప్రసిద్ధః ఏవ అర్థః వేదాన్త వేద్యః ఇతి బలాత్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి.

న చ వాచ్యం మన్వాది స్మృతీనాం బ్రహ్మైక కారణత్వ వాదినీనామ్ ఏవం సతి అనవకాశత్వ దోష ప్రసఙ్గః ఇతి. ధర్మ

ప్రతిపాదన పర ప్రాచీన భాగ ఉపబృంహణః ఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాః తత్త్వ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ తథా అనభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమ్ ఏవ స్యాత్. తదిదమ్ ఆశఙ్కతే -- 'స్మృతి అనవకాశ దోషప్రసఙ్గః ఇతి చేత్' ఇతి.

తత్రోత్తరమ్- - 'న అన్య స్మృతి అనవకాశ దోష ప్రసఙ్గాత్' ఇతి. అన్యా హి మన్వాది స్మృతయః బ్రహ్మైక కారణతాం వదన్తి.

యథా ఆహ మనుః, "ఆసీదిదం తమో భూతమ్" ఇత్యారభ్య, "తతస్స్వయంభూః భగవాన్ అవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ ఇదమ్, మహాభూతాది వృత్తౌజాః, ప్రాదురాసీత్ తమోనుదః", "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్, సిసృక్షుః వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ, తాసు వీర్యమ్ అపాసృజత్" ఇతి. భగవద్గీతాసు చ "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా", "అహం సర్వస్య ప్రభవః మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే" ఇతి చ. మహాభారతే, "కుత స్సృష్టమిదం సర్వం జగత్ స్థావర జంగమమ్, ప్రళయే చ కమభ్యేతి తన్మే బ్రూహి పితామహ" ఇతి పృష్టః ఆహ- "నారాయణో జగన్మూర్తిః అనన్తాత్మా సనాతనః" ఇతి. తథా "తస్మాత్ అవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ" ఇతి, "అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్ నిష్క్రియే సంప్రలీయతే" ఇతి చ.

ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః "విష్ణోస్సకాశాత్ ఉద్భూతం జగత్ తత్రైవ చ స్థితమ్, స్థితి సంయమ కర్తా అసౌ జగతో అస్య

జగచ్చ సః'' ఇతి. ఆహ చ ఆపస్తమ్బః -- ''పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్య'' ఇత్యారభ్య, ''తస్మాత్ కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్స నిత్యః'' ఇతి. యది కపిల స్మృత్యా వేదాన్త వాక్యార్థ వ్యవస్థా స్యాత్, తదా ఏతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామ్ అనవకాశత్వ రూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత.

అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్త వాక్యానామ్ అతిక్రాన్త ప్రత్యక్షాది సకలేతర ప్రమాణ సంభావనా భూమి భూతార్థ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ తదర్థ వైశద్యాయ అల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్తౄణాం తత్ ఉపబృంహణమ్ అపేక్షితమ్. తథాపి తత్ అర్థానుసారిణీనామ్ ఆప్తతమ ప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తత్ ఉపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామ్ అనవకాశత్వం మా ప్రసాంక్షీత్ ఇతి శ్రుతి విరుద్ధ అర్థా కపిల స్మృతిః ఉపేక్షణీయా. ఉపబృంహణం చ శ్రుతి ప్రతిపన్న అర్థ విశదీకరణమ్. తత్ చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా న శక్యతే కర్తుమ్.

న చ ఏతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీన భాగ ఉదిత ధర్మాంశ విశదీకరణేన సావకాశత్వమ్. పరబ్రహ్మ భూత పరమ పురుష ఆరాధనత్వేన ధర్మాన్ విదధతీనామ్ ఏతాసామ్ ఆరాధ్య భూత పరమ పురుష ప్రతిపాదన అభావే సతి, తత్ఆరాధన భూత ధర్మ ప్రతిపాదన అసంభవాత్. తథా హి పరమ పురుష ఆరాధన రూపతా సర్వేషాం కర్మణాం స్మర్యతే- ''యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం

తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః'', ''ధ్యాయేత్ నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చ కర్మసు, బ్రహ్మలోకమ్ అవాప్నోతి న చ ఇహావర్తతే పునః'', ''యైః స్వకర్మపరైః నాథ నరైః ఆరాధితో భవాన్, తే తరన్తి అఖిలామ్ ఏతాం మాయామ్ ఆత్మ విముక్తయే'' ఇతి.

న చ ఐహిక ఆముష్మిక సాంసారిక ఫల సాధన కర్మ ప్రతిపాదనేన ఏతాసాం సావకాశత్వమ్. యతః తేషామపి కర్మణాం పరమ పురుష ఆరాధనత్వమ్ ఏవ స్వరూపమ్. యథోక్తం ''యేஉప్యన్యదేవతా భక్తాః యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః, తేஉపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్తి అవిధి పూర్వకమ్'', ''అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ, న తు మామ్ అభిజానన్తి తత్త్వేనాతః చ్యవన్తి తే'' ఇతి. తథా ''యజ్ఞైః త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత, హవ్య కవ్య భుక్ ఏకస్త్వం పితృదేవ స్వరూపధృక్''ఇతి.

యదుక్తమ్ ''ఋషిం ప్రసూతం కపిలమ్'' ఇతి కపిలస్య ఆప్తతయా సఙ్కీర్తనాత్ తత్ స్మృతి అనుసారేణ వేదాన్తార్థ వ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమ్ ఇతి, తత్ అసత్. బృహస్పతేః శ్రుతి స్మృతిషు సర్వేషామ్ అతిశయిత జ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సఙ్కీర్తనాత్, తత్ ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థ వ్యవస్థాపన ప్రసక్తేః ఇతి.

అథ స్యాత్, కపిలస్య స్వయోగ మహిమ్నా వస్తు యాథాత్మ్య

ఉపలబ్ధేః తత్ స్మృతి అనుసారేణ వేదాన్తార్థో వ్యవస్థాపయితవ్యః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి -

140. ఇతరేషాం చ అనుపలబ్ధేః. 2-1-2.

చ శబ్దస్తు శబ్దార్థః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగ మహిమా సాక్షాత్కృత పరావర తత్త్వ యాథాత్మ్యానాం నిఖిల జగత్ భేషజ భూత స్వవాక్యతయా "యత్ వై కిఞ్చ మనుః అవదత్, తత్ భేషజమ్" ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధానాం కపిల దృష్ట ప్రకారేణ తత్త్వ అనుపలబ్ధేః శ్రుతి విరుద్ధా కపిల ఉపలబ్ధిః భ్రాన్తిమూలా ఇతి న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థః చాలయితుం శక్యః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి స్మృతి అధికరణమ్.

37. యోగ ప్రత్యుక్తి అధికరణమ్.

141. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 2-1-3.

ఏతేన కాపిల స్మృతి నిరాకరణేన యోగస్మృతిః అపి ప్రత్యుక్తా. కా పునః అత్ర అధికా శఙ్కా, యత్ నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః? యోగస్మృతౌ అపి ఈశ్వర అభ్యుపగమాత్, మోక్ష సాధనతయా వేదాన్త విహిత యోగస్య చ అభిధానాత్, వక్తుః హిరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాన్త ప్రవర్తన అధికృతత్వాత్ చ తత్ స్మృత్యా వేదాన్త ఉపబృంహణం న్యాయ్యమ్ ఇతి.

పరిహారస్తు - అబ్రహ్మాత్మక ప్రధాన కారణవాదాత్, నిమిత్తకారణ మాత్ర ఈశ్వర అభ్యుపగమాత్, ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైక నిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయోః ఆత్మేశ్వరయోః బ్రహ్మాత్మకత్వ జగత్ ఉపాదానతాది సర్వ కల్యాణ గుణాత్మకత్వ విరహేణ అవైదికత్వాత్, వక్తుః హిరణ్యగర్భస్య అపి క్షేత్రజ్ఞ భూతస్య కదాచిత్ రజస్తమో అభిభవ సంభవాత్ చ, యోగ స్మృతిః అపి తత్ ప్రణీత రజస్తమోమూల పురాణవత్ భ్రాన్తి మూలా ఇతి న తయా వేదాన్త ఉపబృంహణం న్యాయ్యమ్ ఇతి.

ఇతి యోగ ప్రత్యుక్తి అధికరణమ్.

38. విలక్షణత్వ అధికరణమ్.

142. న విలక్షణత్వాత్ అస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. 2-1-4.

పునః అపి స్మృతి విరోధవాదీ తర్కమ్ అవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యత్ సాంఖ్య స్మృతి నిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వమ్ ఉక్తమ్, తత్ న ఉపపద్యతే. అస్య ప్రత్యక్షాదిభిః అచేతనత్వేన, అశుద్ధత్వేన, అనీశ్వరత్వేన, దుఃఖాత్మకత్వేన చ ఉపలభ్యమానస్య చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః భవత్ అభ్యుపేతాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వేశ్వరాత్ హేయప్రత్యనీకాత్ ఆనన్దైకతానాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్ న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిః ఏవ జగతో వైలక్షణ్యమ్ ఉపలభ్యతే.

శబ్దాత్ చ 'తథాత్వమ్' - విలక్షణత్వమ్ ఉపలభ్యతే "విజ్ఞానం చ అవిజ్ఞానం చ", "ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు అర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః", "సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః", "అనీశశ్చ ఆత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్" ఇత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతో అచేతనత్వ దుఃఖిత్వాదయః నిర్దిశ్యన్తే.

యద్ధి యత్ కార్యమ్, తత్ తస్మాత్ అవిలక్షణమ్. యథా మృత్ సువర్ణాది కార్యం ఘట రుచకాది. అతో బ్రహ్మ విలక్షణస్య

అస్య జగతః తత్ కార్యత్వం న సంభవతి ఇతి సాఙ్ఖ్య స్మృతి అనురోధేన కార్య సలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమ్ అర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్య అనన్య అపేక్షస్య అతీన్ద్రియార్థ గోచరత్వే అపి తర్కో అనుసరణీయః, యతః సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్ క్వచిత్ విషయే తర్క అనుగృహీతానామ్ ఏవ అర్థ నిశ్చయ హేతుత్వమ్. తర్కో హి నామ, అర్థ స్వభావ విషయేణ వా సామగ్రీ విషయేణ వా నిరూపణేన అర్థ విశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్ తత్ ఇతికర్తవ్యతా రూపమ్ ఊహా అపర పర్యాయం జ్ఞానమ్. తత్ అపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణ ఆకాఙ్క్షా సన్నిధి యోగ్యతాజ్ఞాన అధీన ప్రమాణ భావస్య సర్వత్రైవ తర్క అనుగ్రహ అపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా "యః తర్కేణ అనుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః" ఇతి. తదేవ హి తర్క అనుగృహీత శాస్త్రార్థ ప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యా చ "మన్తవ్యః" ఇతి ఉచ్యతే.

అథోచ్యేత - శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్ కార్యస్య అపి జగతః చైతన్య అనువృత్తిః అభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తి మూర్చ్ఛాదిషు చైతన్య అనుపలమ్భః, తథా ఘటాదిషు అపి సదేవ చైతన్యమ్ అనుద్భూతమ్. అతః ఏవ చేతన అచేతన విభాగః ఇతి.

నైతత్ ఉపపద్యతే, యతో నిత్యానుపలబ్ధిః అసద్భావమేవ

సాధయతి. అతః ఏవ చైతన్య శక్తియోగో అపి తేషు నిరస్తః. యస్య హి క్వచిత్ కదాచిత్ అపి యత్ కార్య అనుపలబ్ధిః, తస్య తత్ కార్య శక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుత సమితిషు తత్ జననీనాం ప్రజనన శక్తిం బ్రూతామ్.

కిఞ్చ, వేదాన్తైః జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన నిశ్చయే సతి, ఘటాదీనాం చైతన్య శక్తేః, చైతన్యస్య వా అనుద్భూతస్య సద్భావ నిశ్చయః. తత్ నిశ్చయే సతి వేదాన్తైః జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన నిశ్చయః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. విలక్షణయోః హి కార్యకారణ భావః ప్రతిపాదయితుమ్ ఏవ న శక్యతే.

కిం పునః ప్రకృతి వికారయోః సాలక్షణ్యమ్ అభిప్రేతమ్, యత్ అభావాత్ జగతో బ్రహ్మ ఉపాదానతా ప్రతిపాదన అసంభవం బ్రూషే? న తావత్ సర్వ ధర్మ సారూప్యమ్, కార్యకారణ భావ అనుపపత్తేః. న హి మృత్ పిణ్డ కార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాది అనువృత్తిః దృశ్యతే. అథ యేన కేనచిత్ ధర్మేణ సారూప్యం. తత్ జగత్ బ్రహ్మణోః అపి సత్తాది లక్షణం సంభవతి. తదుచ్యతే యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాత్ వ్యావృత్తం, తస్య స్వభావస్య తత్ కార్యే అపి అనువృత్తిః కార్యస్య కారణ సాలక్షణ్యమ్. యేన హి ఆకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే, తత్ ఆకార అనువృత్తిః తత్ కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ హేయ ప్రత్యనీక

జ్ఞానానన్ద ఐశ్వర్య స్వభావమ్, జగత్ చ తత్ ప్రత్యనీక స్వభావమ్ ఇతి న తత్ ఉపాదానమ్.

నను చ, వైలక్షణ్యే అపి కార్య కారణ భావో దృశ్యతే, యథా చేతనాత్ పురుషాత్ అచేతనాని కేశ నఖ దన్త లోమాని జాయన్తే, యథా చ అచేతనాత్ గోమయాత్ చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాత్ చ ఊర్ణనాభేః అచేతనః తన్తుః. న ఏతత్ ఏవం. యతః తత్రాపి అచేతనాంశే ఏవ కార్య కారణ భావః.

అథ స్యాత్, అచేతనత్వేన అభిమతానామ్ అపి చైతన్యయోగః శ్రుతిషు శ్రావ్యతే "తం పృథివీ అబ్రవీత్", "ఆపో వా అకామయన్త", "తే హ ఇమే ప్రాణాః అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మాణం జగ్ముః" ఇతి. నదీ సముద్ర పర్వతాదీనామ్ అపి చేతనత్వం పౌరాణికాః ఆతిష్ఠన్తే, అతో న వైలక్షణ్యమ్ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి -

143. అభిమాని వ్యపదేశస్తు విశేష అనుగతిభ్యామ్. 2-1-5.

తు శబ్దః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాది అభిమానిన్యో దేవతాః "తం పృథివీ అబ్రవీత్" ఇత్యాదిషు పృథివ్యాది శబ్దైః వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః? 'విశేష అనుగతిభ్యామ్'. 'విశేషః' - విశేషణమ్. దేవతా శబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయో అభిధీయన్తే. "హన్తాహమ్ ఇమాస్తిస్రో దేవతాః" ఇతి తేజోబన్నాని దేవతా శబ్దేన విశేష్యన్తే, "సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః",

‘‘తే దేవాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వా’’ ఇతి చ.

అనుగతిః, - అనుప్రవేశః. ‘‘అగ్నిః వాక్ భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్, ఆదిత్యః చక్షుర్భూత్వా అక్షిణీ ప్రావిశత్, వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్’’ ఇత్యాదినా వాగాది అభిమానిత్వేన అగ్న్యాదీనామ్ అనుప్రవేశః శ్రూయతే. అతో జగతో అచేతనత్వేన విలక్షణత్వాత్ బ్రహ్మ కార్యత్వ అనుపపత్తేః తర్క అనుగృహీత స్మృతి అనురోధేన జగతః ప్రధాన ఉపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే --

144. దృశ్యతే తు. 2-1-6.

తు శబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మ విలక్షణత్వేన బ్రహ్మ ఉపాదానత్వం న సంభవతి ఇతి, తత్అయుక్తమ్, విలక్షణయోః అపి కార్య కారణ భావ దర్శనాత్. ,దృశ్యతే హి మాక్షికాదేః విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేః తస్మాత్ ఉత్పత్తిః. నను ఉక్తమ్ అచేతనాంశే ఏవ కార్య కారణ భావాత్ తత్ర సాలక్షణ్యమ్.

సత్యమ్ ఉక్తమ్. న తావతా కార్య కారణయోః భవత్ అభిమత సాలక్షణ్య సిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్ సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వ సాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్ సర్వోత్పత్తి ప్రసఙ్గ భయాత్ వస్తునో వస్త్వన్తరాత్ వ్యావృత్తి హేతు భూతస్య ఆకారస్య అనువృత్తిః సాలక్షణ్యం భవతా

అభ్యుపేతమ్. స తు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాది ఉత్పత్తౌ న దృశ్యతే ఇతి బ్రహ్మ విలక్షణస్య అపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం న అనుపపన్నమ్. న హి మృత్ హిరణ్య ఘట మకుటాదిషు ఇవ వస్త్వన్తర వ్యావృత్తి హేతుభూత అసాధారణ ఆకార అనువృత్తిః మాక్షిక గోమయ క్రిమి వృశ్చికాదిషు దృశ్యతే.

145. అసత్ ఇతి చేత్, న, ప్రతిషేధ మాత్రత్వాత్. 2-1-7.

యది కార్య భూతాత్ జగతః కారణ భూతం బ్రహ్మ విలక్షణమ్, తర్హి కార్య కారణయోః ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కార్యం జగత్ న విద్యతే ఇతి అసతః ఏవ జగత్ ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, న ఏతదేవమ్.

కార్య కారణయోః సాలక్షణ్య నియమ ప్రతిషేధ మాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రే అభిప్రేతమ్. న తు కారణాత్ కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమ్. కారణ భూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాత్ విలక్షణ జగదాకారేణ పరిణమతే ఇతి ఏతత్ తు న పరిత్యక్తమ్. క్రిమి మాక్షికయోః అపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డల హిరణ్యయోః ఇవ ద్రవ్యైక్యమ్ అస్త్యేవ.

అత్ర చోదయతి --

146. అపీతౌ తద్వత్ ప్రసంగాత్ అసమఞ్జసమ్. 2-1-8.

అపీతౌ ఇతి అపీత పూర్వక సృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థమ్,

"సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు అప్యయ అవస్థా ఉపదేశ పూర్వకత్వ దర్శనాత్ సృష్ట్యాదేః.

యది కార్యకారణయోః ద్రవ్యైక్యమ్ అభ్యుపేతమ్, తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణి అప్యయ సృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణః ఏవ తత్తత్ అవస్థా అన్వయః ఇతి కార్యగతాః సర్వే ఏవ అపురుషార్థాః బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్, సువర్ణే ఇవ కుణ్డలగతాః విశేషాః.

తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమ్ అసమఞ్జసం స్యాత్. "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః", "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్ సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి", "అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్", "అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః" ఇతి ఏకస్మిన్ ఏవ వస్తుని ఏషాం పరస్పర విరుద్ధానాం ప్రసక్తేః.

అథోచ్యేత - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్య కారణ భావాత్ శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తు గతత్వాత్ చ దోషాణామ్, న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే చ ప్రసఙ్గః ఇతి. తదయుక్తమ్, జగత్ బ్రహ్మణోః శరీర శరీరి భావస్య ఏవ అసంభవాత్. సంభవే చ బ్రహ్మణి శరీర సంబన్ధ నిబన్ధన దోషాణామ్ అనివార్యత్వాత్. న హి చిత్ అచిత్ వస్తునోః బ్రహ్మణః శరీరత్వం సంభవతి. శరీరం హి నామ కర్మఫల రూప సుఖ దుఃఖ భోగ

సాధనభూత ఇంద్రియాశ్రయః పఞ్చవృత్తి ప్రాణాధీన ధారణః పృథివ్యాది భూత సఙ్ఘాత విశేషః. తథావిధస్యైవ లోక వేదయోః శరీరత్వ ప్రసిద్ధేః.

పరమాత్మనశ్చ "అపహతపాప్మా విజరః", "అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యతి అచక్షుః సః శృణోతి అకర్ణః", "అప్రాణో హి అమనాః" ఇత్యాదిభిః కర్మ తత్ఫలభోగయోః అభావాత్, ఇన్ద్రియాధీన భోగత్వ అభావాత్, ప్రాణవత్త్వ అభావాత్ చ న తం ప్రతి చేతన అచేతనయోః శరీరత్వమ్. న చ అచేతన వ్యష్టి రూప తృణ కాష్ఠాదీనాం సమష్టి రూపస్య భూత సూక్ష్మస్య చ ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాది సంభవతి. భూత సూక్ష్మస్య పృథివ్యాది సఙ్ఘాతత్వం చ న విద్యతే. చేతనస్య తు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతత్ న సంభవతి ఇతి నతరాం శరీరత్వ సంభవః, న చ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమ్ ఇతి శరీరత్వ సంభవః, భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వ అప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖ ఉపభోగః, తదేవ భోగాయతనమ్ ఇతి చేత్, న, పరకాయ ప్రవేశ జన్మ సుఖదుఃఖ ఉపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్ట శరీరత్వ అప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్య తు స్వతస్సిద్ధ నిత్య నిరతిశయ ఆనన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితోః ఆయతనత్వ నియమో న సంభవతి. ఏతేన భోగసాధన మాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తమ్.

అథ మతమ్, యత్ ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి

యత్, తత్ తస్య శరీరమ్ ఇతి, సర్వస్య ఈశ్వర ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిత్వేన ఈశ్వర శరీరత్వం సంభవతి ఇతి, తదపి న సాధీయః, శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తత్ చేతన ఇచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వ అభావాత్, రుగ్ణ శరీరస్య తత్ ఇచ్ఛాధీన ప్రవృత్తిత్వ అభావాత్, మృత శరీరస్య తదాయత్త స్థితిత్వ అభావాత్ చ. సాలభఞ్జికాదిషు చేతన ఇచ్ఛాధీన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిషు తత్ శరీరత్వ అప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్య నిత్యస్య ఈశ్వర ఇచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వ అభావాత్ చ, న తత్ శరీరత్వ సంభవః. న చ యద్యత్ ఏక నియామ్యమ్, యదేక ధార్యమ్, యస్యైవ శేషభూతమ్, తత్ తస్య శరీరమ్ ఇతి వాచ్యమ్, క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. "అశరీరం శరీరేషు", "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా" ఇత్యాదిభిశ్చ ఈశ్వరస్య శరీర అభావః ప్రతిపాద్యతే. అతో జగత్ బ్రహ్మణోః శరీర శరీరి భావస్య అసంభవాత్, తత్ సంభవే చ బ్రహ్మణి దోష ప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మ కారణ వాదే వేదాన్తవాక్యానామ్ అసామఞ్జస్యమ్ ఇతి.

అత్రోత్తరమ్ --

147. న తు దృష్టాన్త భావాత్. 2-1-9.

నైవమ్ అసామఞ్జస్యమ్ - ఏకస్యైవ అవస్థా ద్వయ అన్వయే అపి గుణదోష వ్యవస్థితేః దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తు శబ్దో అత్ర హేయ సంబన్ధ గన్ధస్య అసంభావనీయతాం ద్యోతయతి.

ఏతదుక్తం భవతి - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సఙ్కోచ వికాసాత్మక కార్య కారణ భావ అవస్థా ద్వయ అన్వయే అపి న కశ్చిత్ విరోధః. యతః, సఙ్కోచ వికాసౌ పరబ్రహ్మ శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తు గతౌ. శరీరగతాస్తు దోషాః న ఆత్మని ప్రసజ్యన్తే. ఆత్మగతాశ్చ గుణాః న శరీరే. యథా దేవ మనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతాః బాలత్వ యువత్వ స్థవిరత్వాదయః న ఆత్మని సమ్బధ్యన్తే. ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞాన సుఖాదయః న శరీరే. అథ చ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః, తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చ ఇతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః. భూత సూక్ష్మ శరీరస్య ఏవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవ మనుష్యాది భావః ఇతి ''తదన్తర ప్రతిపత్తౌ'' ఇతి వక్ష్యతే ఇతి.

యత్ పునః ఉక్తం, చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ అనాకలిత సమ్యక్ న్యాయ అనుగృహీత వేదాన్త వాక్యగణస్య స్వమతి పరికల్పిత కుతర్క విజృమ్భితమ్.

సర్వే ఏవ హి వేదాన్తాః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్య అచేతనస్య సమస్తస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావయన్తి.

వాజసనేయకే తావత్ కాణ్వ శాఖాయాం మాధ్యన్దిన శాఖాయాం చ అంతర్యామి బ్రాహ్మణే - ''యః పృథివ్యాం

తిష్ఠన్...యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యారభ్య పృథివ్యాది సమస్తమ్ అచిద్వస్తు, "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్...యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్" "య ఆత్మని తిష్ఠన్...యస్యాత్మా శరీరమ్"ఇతి చేతనం చ పృథక్ పృథక్ నిర్దిశ్య, తస్య తస్య పరమాత్మ శరీరత్వమ్ అభిధీయతే.

సుబాలోపనిషది చ "యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యారభ్య తద్వత్ ఏవ చిత్ అచితోః సర్వావస్థయోః పరమాత్మ శరీరత్వమ్ అభిధాయ, "ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రతి ఆత్మత్వమ్ అభిధీయతే. స్మరన్తి చ "జగత్ సర్వం శరీరం తే", "యదమ్బు వైష్ణవః కాయః", "తత్సర్వం వై హరేస్తనుః", "తాని సర్వాణి తద్వపుః", "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్" ఇత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్ స్వాత్ శరీరాత్ ఇత్యర్థః

లోకే చ శరీర శబ్దః, ఘటాది శబ్దవత్, ఏకాకార ద్రవ్య నియత వృత్తిమ్ అనాసాదితః, క్రిమి కీట పతఙ్గ సర్ప నర పశు ప్రభృతిషు అత్యన్త విలక్షణాకారేషు ద్రవ్యేషు అగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తేన తస్య ప్రవృత్తి నిమిత్త వ్యవస్థానం సర్వ ప్రయోగ అనుగుణ్యేన ఏవ కార్యమ్. తదుక్తం చ కర్మ ఫల భోగ హేతుః ఇత్యాదికం ప్రవృత్తి నిమిత్త లక్షణం న సర్వ ప్రయోగ అనుగుణమ్, యథా ఉక్తేషు ఈశ్వర శరీరతయా అభిహితేషు

పృథివ్యాదిషు అవ్యాప్తేః. కిఞ్చ, ఈశ్వరస్య ఇచ్ఛా విగ్రహేషు, ముక్తానాం చ "స ఏకధా భవతి" ఇత్యాది వాక్య అవగతేషు విగ్రహేషు తత్ లక్షణమ్ అవ్యాప్తమ్, కర్మ ఫల భోగ నిమిత్తత్వ అభావాత్ తేషామ్. పరమపురుష ఇచ్ఛా విగ్రహాశ్చ న పృథివ్యాది భూతసఙ్ఘాత విశేషాః, "న భూత సఙ్ఘ సంస్థానో దేహో అస్య పరమాత్మనః" ఇతి స్మృతేః. అతో భూత సఙ్ఘాత రూపత్వఞ్చ శరీరస్య అవ్యాప్తమ్. పఞ్చవృత్తి ప్రాణాధీన ధారణత్వం చ స్థావర శరీరేషు అవ్యాప్తమ్. స్థావరేషు హి ప్రాణ సద్భావే అపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేన అవస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మ నిమిత్త శిలా కాష్ఠాది శరీరేషు ఇన్ద్రియ ఆశ్రయత్వం సుఖ దుఃఖ హేతుత్వం చ అవ్యాప్తమ్.

అతో యస్య చేతనస్య యత్ ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం ధారయితుం చ శక్యమ్, తత్ శేషతైక స్వరూపం చ, తత్తస్య శరీరమ్ ఇతి శరీర లక్షణమ్ ఆస్థేయమ్. రుగ్ణ శరీరాదిషు నియమనాది అదర్శనం విద్యమానాయాః ఏవ నియమన శక్తేః ప్రతిబన్ధ కృతమ్, అగ్న్యాదేః శక్తి ప్రతిబన్ధాత్, ఔష్ణ్యాది అదర్శనవత్.

మృతశరీరం చ చేతన వియోగ సమయే ఏవ విశరితుమ్ ఆరబ్ధమ్, క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లుప్త సఙ్ఘాత ఏకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వ వ్యవహారః.

అతః సర్వం పరమ పురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం

ధార్యం తత్ శేషతైక స్వరూపమ్ ఇతి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరమ్.

"అశరీరం శరీరేషు" ఇత్యాది చ కర్మ నిమిత్త శరీర ప్రతిషేధ పరమ్, యథోక్త సర్వ శరీరత్వ శ్రవణాత్. ఉపరితన అధికరణేషు చ ఏతత్ ఉపపాదయిష్యతే. "అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాత్ అసమఞ్జసమ్", "న తు దృష్టాన్త భావాత్" ఇతి సూత్ర ద్వయేన "ఇతర వ్యపదేశాత్" ఇతి అధికరణ సిద్ధో అర్థః స్మారితః.

148. స్వపక్ష దోషాత్ చ. 2-1-10.

న కేవలం బ్రహ్మ కారణ వాదస్య నిర్దోషతయా ఏతత్ సమాశ్రయణమ్. ప్రధాన కారణ వాదస్య దుష్టత్వాత్ చ తత్ పరిత్యజ్య ఏతదేవ సమాశ్రయణీయమ్. ప్రధాన కారణవాదే హి జగత్ ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైక రసస్య పురుషస్య ప్రకృతి సన్నిధానేన ప్రకృతి ధర్మ అధ్యాస నిబంధనా జగత్ ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్ర రూపస్య ప్రకృతి ధర్మ అధ్యాస హేతుభూతం ప్రకృతి సన్నిధానం కిం రూపమ్? ఇతి వివేచనీయమ్.

కిం ప్రకృతేః సద్భావః ఏవ? ఉత తద్గతః కశ్చిత్ వికారః? అథ పురుషగతః ఏవ కశ్చిత్ వికారః? న తావత్ పురుష గతః, అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేః వికారః, తస్య అధ్యాస కార్యతయా అభ్యుపేతస్య అధ్యాస హేతుత్వ అసంభవాత్. సద్భావమాత్రస్య

సన్నిధానత్వే ముక్తస్య అపి అధ్యాస ప్రసఙ్గః ఇతి త్వత్ పక్షే జగత్ ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. అయమర్థః సాఙ్ఖ్య పక్ష ప్రతిక్షేప సమయే "అభ్యుపగమే అపి అర్థ అభావాత్" ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే.

149. తర్క అప్రతిష్ఠానాత్ అపి. 2-1-11.

తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వాత్ అపి శ్రుతి మూలో బ్రహ్మ కారణవాదః ఏవ సమాశ్రయణీయః, న ప్రధాన కారణవాదః. శాక్య ఉలూక్య అక్షపాద క్షపణ కపిల పతఞ్జలి తర్కాణామ్ అన్యోన్య వ్యాఘాతాత్ తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే.

150. అన్యథా అనుమేయమ్ ఇతిచేత్, ఏవమపి అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గః. 2-1-12.

ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కాన్ ఉద్ఘాష్య అన్యథా ప్రధాన కారణవాదమ్ అతిక్రాన్త తదుపదర్శిత దూషణత్వేన అనుమాస్యామహే ఇతి చేత్, ఏవమపి పురుష బుద్ధి మూల తర్కైక ఆలమ్బనస్య తథైవ దేశాన్తర కాలాన్తరేషు త్వదధిక కుతర్క కుశల పురుష ఉత్ప్రేక్షిత తర్క దూష్యత్వ సంభావనయా తర్క అప్రతిష్ఠాన దోషాత్ అనిర్మోక్షో దుర్వారః.

అతో అతీంద్రియే అర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణమ్. తదుపబృంహణాయ ఏవ తర్కః ఉపాదేయః. తథా చ ఆహ,

“ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్ర అవిరోధినా యః తర్కేణ అనుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః” ఇతి. వేదాఖ్య శాస్త్ర అవిరోధినా ఇత్యర్థః. అతో వేద విరోధిత్వేన, వేదార్థ విశదీకరణ రూప వేదఉపబృంహణ తర్క ఉపాదానాయ సాఙ్ఖ్య స్మృతిః న ఆదరణీయా.

ఇతి విలక్షణత్వ అధికరణమ్.

39. శిష్టాపరిగ్రహ అధికరణమ్.

151. ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాః అపి వ్యాఖ్యాతాః. 2-1-13.

శిష్టాః - పరిశిష్టాః, న విద్యతే వేద పరిగ్రహో యేషామ్ ఇతి అపరిగ్రహాః, శిష్టాశ్చ అపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః.

ఏతేన - వేద అపరిగృహీత సాఙ్ఖ్యపక్ష క్షపణేన, పరిశిష్టాశ్చ వేద అపరిగృహీతాః కణభక్ష అక్షపాద క్షపణక భిక్షు పక్షాః క్షపితాః వేదితవ్యాః. పరమాణు కారణవాదే అమీషాం సర్వేషాం సంవాదాత్ కారణ వస్తు విషయస్య తర్కస్య అప్రతిష్ఠితత్వం న శక్యతే వక్తుమ్ ఇత్యధికా శఙ్కా.

తావన్మాత్ర సంవాదే అపి తర్క మూలత్వ అవిశేషాత్ పరమాణు స్వరూపే అపి శూన్యాత్మకత్వ అశూన్యాత్మకత్వ జ్ఞానాత్మకత్వ అర్థాత్మకత్వ క్షణికత్వ నిత్యత్వ ఏకాన్తత్వ అనేకాన్తత్వ సత్య అసత్యాత్మకత్వాది విసంవాద దర్శనాత్ చ అప్రతిష్ఠితత్వమ్ ఏవ ఇతి పరిహారః.

ఇతి శిష్టాపరిగ్రహ అధికరణమ్.

---

40. భోక్త్రాపత్తి అధికరణమ్.

152. భోక్తృ ఆపత్తేః అవిభాగః చేత్ స్యాత్ లోకవత్. 2-1-14.

పునః అపి సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యదుక్తం స్థూల సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్య కారణ రూపత్వాత్ జీవ బ్రహ్మణోః స్వభావ విభాగః ఉపపద్యతే ఇతి. స తు విభాగో న సంభవతి, బ్రహ్మణః సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వ ఆపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్య ఇవ ఈశ్వరస్యాపి సశరీరత్వ ప్రయుక్త సుఖదుఃఖయోః భోక్తృత్వస్య అవర్జనీయత్వాత్.

నను చ, "సంభోగ ప్రాప్తిః ఇతి చేత్ న వైశేష్యాత్" ఇత్యత్ర ఈశ్వరస్య భోగ ప్రసఙ్గ పరిహారః ఉక్తః. నైవమ్. తత్ర హి ఉపాస్యతయా హృదయ ఆయతనే సన్నిహితస్య శరీర అన్తర్వర్తిత్వ మాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యతే ఇత్యుక్తమ్. ఇహ తు జీవవత్ బ్రహ్మణః అపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోః భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గో దుర్వారః ఇత్యుచ్యతే.

దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగత బాలత్వ స్థవిరత్వాది వికార అసంభవే అపి శరీర ధాతు సామ్య వైషమ్య నిమిత్త సుఖ దుఃఖ యోగః. శ్రుతిశ్చ "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి. అతః సశరీర బ్రహ్మ కారణవాదే

జీవేశ్వర స్వభావ విభాగ అసంభవాత్ కేవల బ్రహ్మకారణవాదే మృత్ సువర్ణాదివత్ జగత్గత పురుషార్థాది సర్వవిశేష ఆశ్రయత్వ ప్రసఙ్గాత్ చ ప్రధాన కారణవాదః ఏవ జ్యాయాన్ ఇతి చేత్-

అత్రోత్తరమ్ - 'స్యాల్లోకవత్' ఇతి. స్యాదేవ విభాగో జీవేశ్వర స్వభావయోః. న హి జీవస్య శరీర ధాతు సామ్య వైషమ్య నిమిత్తం సుఖ దుఃఖయోః భోక్తృత్వం సశరీరత్వ కృతమ్, అపి తు పుణ్య పాప రూప కర్మ కృతమ్. "న హ వై సశరీరస్య" ఇత్యపి కర్మారబ్ధ దేహ విషయమ్. "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి", "స యది పితృలోక కామో భవతి", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇతి కర్మబన్ధ వినిర్ముక్తస్య ఆవిర్భూత స్వరూపస్య సశరీరస్య ఏవ అపురుషార్థ గన్ధ అభావాత్. అపహత పాప్మనః తు పరమాత్మనః స్థూలసూక్ష్మ రూప కృత్స్న జగత్ శరీరత్వే అపి కర్మ సమ్బన్ధ గన్ధో నాస్తీతి నితరామ్ అపురుషార్థ గన్ధ ప్రసఙ్గః.

'లోకవత్' - యథా లోకే రాజశాసన అనువర్తినాం తత్ అతివర్తినాం చ రాజానుగ్రహ నిగ్రహ కృత సుఖ దుఃఖ యోగే అపి న శరీరిత్వ మాత్రేణ శాసకే రాజ్ఞ్యపి శాసన అనువృత్తి అతివృత్తి నిమిత్త సుఖ దుఃఖయోః భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గః. యథాహ ద్రమిడ భాష్యకారః- "యథా లోకే రాజా ప్రచుర దన్దశూకే ఘోరే అనర్థ సఙ్కటే అపి ప్రదేశే వర్తమానో వ్యజనాది అవధూత దేహో దోషైః న స్పృశ్యతే, అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్ పరిపాలయతి భోగాంశ్చ గన్ధాదీన్ అవిశ్వజన ఉపభోగ్యాన్

ధారయతి, తథా అసౌ లోకేశ్వరః భ్రమత్ స్వసామర్థ్య చామరః దోషైః న స్పృశ్యతే. రక్షతి చ లోకాన్ బ్రహ్మలోకాదీన్ భోగాంశ్చ అవిశ్వజన ఉపభోగ్యాన్ ధారయతి" ఇతి. మృత్ సువర్ణాదివత్ బ్రహ్మ స్వరూప పరిణామస్తు నైవ అభ్యుపగమ్యతే, అవికారత్వ నిర్దోషత్వాది శ్రుతేః.

యత్తు పరైః బ్రహ్మ కారణ వాదే భోక్తృ భోగ్య విభాగ అభావమ్ ఆశఙ్క్య సముద్ర ఫేన తరఙ్గ దృష్టాన్తేన విభాగ ప్రతిపాదన పరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్, తదయుక్తమ్. అన్తర్భావిత శక్తి అవిద్య ఉపాధికాత్ బ్రహ్మణః సృష్టిమ్ అభ్యుపగచ్ఛతామ్ ఏవమ్ ఆక్షేప పరిహారయోః అసఙ్గతత్వాత్, కారణాన్తర్గత శక్తి అవిద్యా ఉపాధి ఉపహితస్య భోక్తృత్వాత్ ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోః తయోః పరస్పర భావ ఆపత్తిః హి న సమ్భవతి. స్వరూప పరిణామస్తు తైః అపి న అభ్యుపేయతే, "న కర్మావిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్" ఇతి క్షేత్రజ్ఞానాం తత్ గత కర్మణాం చ అనాదిత్వ ప్రతిపాదనాత్. స్వరూప పరిణామ అభ్యుపగమే అపి భోక్తృ భోగ్య అవిభాగ ఆశఙ్కా కస్యచిత్ అపి న జాయతే, మృత్ సువర్ణాది పరిణామ రూప ఘట శరావ కటక మకుటాది విభాగవత్ భోక్తృ భోగ్య విభాగ ఉపపత్తేః. స్వరూప పరిణామే చ బ్రహ్మణః ఏవ భోక్తృభోగ్యత్వ ఆపత్తిః ఇతి పునరపి అసామఞ్జస్యమేవ.

ఇతి భోక్త్రాపత్తి అధికరణమ్.

---

41. ఆరమ్భణ అధికరణమ్.

153. తత్ అనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః. 2-1-15.

"అసత్ ఇతి చేత్ న ప్రతిషేధ మాత్రత్వాత్" ఇత్యాదిషు కారణభూతాత్ బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతో అనన్యత్వమ్ అభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణః జగత్ కారణత్వమ్ ఉపపాదితమ్. ఇదానీం తదేవ అనన్యత్వమ్ ఆక్షిప్య సమాధీయతే.

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః - న కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం సంభవతి, విలక్షణ బుద్ధి బోధ్యత్వాత్ - న ఖలు తన్తుపట, మృత్పిణ్డ ఘటాదిషు కార్య కారణ విషయా బుద్ధిః ఏకరూపా. శబ్ద భేదాత్ చ - న హి తన్తవః పటః ఇతి ఉచ్యన్తే, పటో వా తన్తవః ఇతి. కార్యభేదాత్ చ - న హి మృత్ పిణ్డేన ఉదకమ్ ఆహ్రియతే, ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాత్ చ - పూర్వ కాలం చ కారణమ్. అపర కాలం చ కార్యమ్. ఆకార భేదాత్ చ - పిణ్డాకారం కారణమ్, కార్యం చ పృథు బుధ్న ఉదర ఆకారమ్. తథా సత్యామేవ మృది, ఘటో నష్టః ఇతి వ్యవహ్రియతే. సంఖ్యా భేదశ్చ దృశ్యతే- బహవః తన్తవః, ఏకశ్చ పటః.

కారక వ్యాపార వైయర్థ్యం చ - కారణమేవ చేత్ కార్యం, కిం కారక వ్యాపార సాధ్యం స్యాత్? సత్యపి కార్యే, కార్య ఉపయోగితయా కారక వ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్, సర్వదా కారక

వ్యాపారేణ న ఉపరన్తవ్యమ్. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్య అనిత్య విభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమ్ అనభివ్యక్తం కారక వ్యాపారేణ అభివ్యజ్యతే, అతః కారక వ్యాపార అర్థవత్త్వం నిత్య అనిత్య విభాగశ్చ ఉచ్యతే. తదసత్, అభివ్యక్తేః అభివ్యక్త్యన్తర అపేక్షత్వే అనవస్థానాత్, అనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్య ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్, తదుత్పత్తి అభ్యుపగమే చ అసత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గాత్.

కిఞ్చ, కారక వ్యాపారస్య అభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారక వ్యాపారేణ కరకాదేః అపి అభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే, సంప్రతిపన్న అభివ్యంజక భావేషు దీపాదిషు అభివ్యఙ్గ్య విశేష నియమ అదర్శనాత్. న హి ఘటార్థమ్ ఆరోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్ న అభివ్యనక్తి. అతో అసతః కార్యస్య ఉత్పత్తి హేతుత్వేనైవ కారక వ్యాపారార్థవత్త్వమ్. అతశ్చ సత్కార్యవాద అసిద్ధిః. న చ నియత కారణ ఉపాదానం సతః ఏవ కార్యత్వం సాధయతి, కారణశక్తి నియమాత్ ఏవ తదుపపత్తేః. నను, అసత్కార్య వాదినః అపి కారక వ్యాపారో న ఉపపద్యతే. ప్రాక్ ఉత్పత్తేః కార్యస్య అసత్త్వాత్ కార్యాత్ అన్యత్ర కారక వ్యాపారేణ భవితవ్యమ్. తత్ర అన్యత్వ అవిశేషాత్ తన్తు గత కారక వ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిః అపి ప్రసజ్యతే. నైవమ్. యత్ కార్య ఉత్పాదన శక్తం యత్ కారణం, తత్ గత కారక వ్యాపారేణ తత్ కార్యోత్పత్తి సిద్ధేః.

అత్రాహుః - కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్. న హి పరమార్థతః కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్తు అస్తి, అవిద్యా నిబన్ధనత్వాత్

సకల కార్య తత్ వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాత్ మృత్ ద్రవ్యాత్ ఘటాదిషు వికారేషు ఉపలభ్యమానాత్ వ్యతిరిక్తం ఘట శరావాది కార్యం వ్యవహార మాత్ర ఆలమ్బనం మిథ్యా, కారణ భూతం మృత్ ద్రవ్యమేవ సత్యమ్. తథా నిర్విశేష సన్మాత్రాత్ కారణ భూతాత్ బ్రహ్మణో అన్యో అహఙ్కారాది వ్యవహార ఆలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా, కారణ భూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్. తస్మాత్ కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తి ఇతి కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్.

న చ వాచ్యం శుక్తికా రజతాదీనామ్ ఇవ ఘటాది కార్యాణామ్ అసత్యత్వ అప్రసిద్ధేః దృష్టాన్త అనుపపత్తిః ఇతి. యతః తత్రాపి యుక్త్యా మృత్ ద్రవ్యమాత్ర మేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే, తత్ అతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః? మృత్ ద్రవ్యమాత్రస్య అనువర్తమానత్వమ్, తత్అతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వమ్. రజ్జు సర్పాదిషు హి అనువర్తమానస్య అధిష్ఠాన భూతస్య రజ్జ్వాదేః సత్యతా వ్యావర్తమానస్య చ సర్ప భూదలన అమ్బుధారాదేః అసత్యతా దృష్టా. తథా అనువర్తమానమ్ అధిష్ఠానభూతం మృత్ ద్రవ్యమేవ సత్యమ్. వ్యావర్తమానాః తు ఘట శరావాదయః అసత్యభూతాః.

కిఞ్చ, సతః ఆత్మనో వినాశ అభావాత్ అసతశ్చ శశ విషాణాదేః ఉపలబ్ధి అభావాత్ ఉపలబ్ధి వినాశ యోగి కార్యం సత్ అసద్భ్యామ్ అనిర్వచనీయమ్ ఇతి గమ్యతే. అనిర్వచనీయం చ శుక్తికా రజతాదివత్

మృషా ఏవ. తస్య చ అనిర్వచనీయత్వం ప్రతీతి బాధాభ్యాం సిద్ధమ్. కిఞ్చ కార్యముత్పాదయన్ మృదాది కారణ ద్రవ్యం కిమ్ అవికృతమేవ కార్యమ్ ఉత్పాదయతి? ఉత కఞ్చన విశేషమ్ ఆపన్నమ్? న తావత్ అవికృతమ్ ఉత్పాదయతి, సర్వదా ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమ్ ఆపన్నమ్. విశేషాన్తర ఆపత్తేః అపి విశేషాన్తర ఆపత్తి పూర్వకత్వేన భవితవ్యమ్, తస్యా అపి తథేతి అనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశ కాల నిమిత్త విశేష సంబద్ధం కార్యమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి చేత్, న. దేశాది విశేష సమ్బన్ధో అపి హి అవికృతస్య విశేషాన్తరమ్ ఆపన్నస్య చ పూర్వవత్ న సంభవతి.

న చ వాచ్యం మృత్ సువర్ణ దుగ్ధాదిభ్యో ఘట రుచక దధ్యాదీనామ్ ఉత్పత్తిః దృశ్యతే. శుక్తికా రజతాదివత్ దేశకాలాది ప్రతిపన్న ఉపాధౌ బాధశ్చ న దృశ్యతే. అతః ప్రతీతి శరణానాం కారణాత్ కార్యోత్పత్తిః అవశ్య ఆశ్రయణీయా ఇతి. వికల్ప అసహత్వాత్ కిం హేమాది మాత్రమేవ స్వస్తికాదేః ఆరమ్భకమ్? ఉత రుచకాది? అథ రుచకాది ఆశ్రయో హేమాది? న తావత్ హేమాది మాత్రమ్ ఆరమ్భకం, హేమ వ్యతిరిక్తస్య కార్యస్య అభావాత్. స్వాత్మానం ప్రతి ఆత్మన ఆరంభకత్వ అసంభవాత్ చ.

హేమ వ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యతే ఇతి చేత్, న హేమ వ్యతిరిక్తం తత్, హేమ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తదతిరిక్త వస్త్వన్తర అనుపలబ్ధేః

చ. బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిభిః వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితి చేత్, న, అనిరూపిత వస్త్వవలంబనానాం బుద్ధి శబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికా రజత బుద్ధి శబ్దాదివత్ భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తర సద్భావస్య అసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాది స్వస్తికాదేః ఆరమ్భకమ్. స్వస్తికే హి రుచకం, పటే ఇవ తన్తవః భవతా అపి న ఉపలభ్యతే. నాపి రుచక ఆశ్రయభూతం హేమ, రుచక ఆశ్రయ ఆకారేణ హేమ్నః స్వస్తికే అనుపలబ్ధేః.

అతో మృదాది కారణ అతిరిక్తస్య కార్యస్య అసత్యత్వ దర్శనాత్ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్ కార్యత్వేన మిథ్యాభూతమ్. తదిదం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ సుఖ ప్రతిపత్తయే కాల్పనిక మృదాది సత్యత్వమ్ ఆశ్రిత్య కార్యస్య అసత్యత్వం ప్రతిపాదితమ్. పరమార్థతస్తు మృత్ సువర్ణాది కారణమ్ అపి ఘట రుచకాది కార్యవత్ మిథ్యా భూతమ్, బ్రహ్మ కార్యత్వ అవిశేషాత్.

''ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమ్'', ''నేహ నానాస్తి కిఞ్చన'', ''మృత్యోః సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవ పశ్యతి'', ''యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవ అభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్'', ''ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే'' ఇత్యేవమాదిభిః శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమ్ అవగమ్యతే. న చ ఆగమ అవగత అర్థస్య ప్రత్యక్ష విరోధః శఙ్కనీయః, యథా ఉక్త ప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వ

అవగమాత్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్ర విషయత్వాత్ చ. విరోధే సత్యపి అసంభావిత దోషస్య చరమ భావినః స్వరూప సద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాది అపేక్షత్వే అపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతాత్ బ్రహ్మణో అన్యత్ సర్వం మిథ్యా.

న చ ప్రపంచ మిథ్యాత్వేన జీవ మిథ్యాత్వమ్ ఆశంకనీయమ్, బ్రహ్మణః ఏవ జీవ భావాత్. బ్రహ్మైవ హి సర్వ శరీరేషు జీవ భావమ్ అనుభవతి - "అనేన జీవేనాత్మనా అను ప్రవిశ్య", "ఏకో దేవస్సర్వ భూతేషు గూఢః", "ఏకో దేవః బహుధా నివిష్టః", "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢో ఆత్మా న ప్రకాశతే", "నాన్యో అతో అస్తి ద్రష్టా" ఇత్యేవమాదిభ్యః. నను, ఏకమేవ బ్రహ్మ సర్వ శరీరేషు జీవ భావమ్ అనుభవతి చేత్, 'పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమ్' ఇతివత్ సర్వ శరీరేషు సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధానం స్యాత్, జీవేశ్వర బద్ధ ముక్త శిష్య ఆచార్యజ్ఞత్వ అజ్ఞత్వాది వ్యవస్థా చ న స్యాత్.

అత్ర కేచిత్ అద్వితీయత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపయన్తః ఏవ ఏవం సమాదధతే - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబింబ భూతానాం జీవానాం సుఖిత్వ దుఃఖిత్వాదయః ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబింబానాం మణి కృపాణ దర్పణాదిషు ఉపలభ్యమానానామ్ అల్పత్వ మహత్త్వ మలినత్వ విమలత్వాదివత్ తత్తత్ ఉపాధివశాత్ వ్యవస్థాప్యన్తే. నను, "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య" ఇత్యాది శ్రుతేః న జీవాః

బ్రహ్మణః భిద్యన్తే ఇత్యుక్తమ్, సత్యమ్, పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమ్ ఆశ్రిత్య ఇయం వ్యవస్థా ఉచ్యతే.

కస్య పునః కల్పనా? న తావత్ బ్రహ్మణః, తస్య పరిశుద్ధ జ్ఞానాత్మనః కల్పనా శూన్యత్వాత్. నాపి జీవానామ్, ఇతరేతర ఆశ్రయత్వ ప్రసఙ్గాత్. కల్పనాధీనో హి జీవభావః. జీవాశ్రయా చ కల్పనా ఇతి.

నైతదేవమ్, అవిద్యా జీవ భావయోః బీజాఙ్కురన్యాయేన అనాదిత్వాత్. కిఞ్చ, ప్రాసాద నిగరణాదివత్ అనుపపన్నతైక వేషాయామ్ అవస్తుభూతాయామ్ అవిద్యాయాం న ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషాః అనవక్లుప్తిమ్ ఆవహన్తి. వస్తుతః బ్రహ్మ అవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వే అపి కృపాణాది గత ముఖ ప్రతిబిమ్బ శ్యామతాదివత్ ఔపాధిక అశుద్ధి సంభవాత్ అవిద్యాశ్రయత్వ ఉపపత్తేః కాల్పనికత్వ ఉపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బ గత శ్యామతాదివత్ జీవగత అశుద్ధిః అపి భ్రాంతిః ఏవ. అన్యథా అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గాత్, జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహ అనాదిత్వాత్ న తత్ హేతుః అన్వేషణీయః ఇతి.

తదేతత్ అవిదిత అద్వైత యాథాత్మ్యానాం భేదవాద శ్రద్ధాలు జన సబహుమాన అవలోకన లిప్సా విజృమ్భితమ్. తథాహి - జీవస్య అకల్పిత స్వాభావిక రూపేణ అవిద్యా ఆశ్రయత్వే బ్రహ్మణః ఏవ

అవిద్యా ఆశ్రయత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్ కల్పితేన ఆకారేణ అవిద్యా అశ్రయత్వే జడస్య అవిద్యా ఆశ్రయత్వమ్ ఉక్తం స్యాత్, న ఖలు అద్వైతవాదినః తదుభయ వ్యతిరిక్తమ్ ఆకారమ్ అభ్యుపగచ్ఛంతి. కల్పిత ఆకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవ అవిద్యా ఆశ్రయత్వమితి చేత్, తత్ న, స్వరూపస్య అఖణ్డైకరసస్య అవిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వ అసిద్ధేః. అవిద్యా ఆశ్రయాకారః ఏవ హి నిరూప్యతే.

కిఞ్చ బన్ధ మోక్షాది వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం హి జీవ అజ్ఞానవాద ఆశ్రయణమ్. సా తు వ్యవస్థా జీవ అజ్ఞాన పక్షే అపి న సిద్ధ్యతి. అవిద్యా వినాశే ఏవ హి మోక్షః. తత్ర ఏకస్మిన్ ముక్తే అవిద్యా వినాశాత్ ఇతరే అపి విముచ్యేరన్. అన్యస్య అముక్తత్వాత్ అవిద్యా తిష్ఠతి ఇతి చేత్, తర్హి ఏకస్యాపి అముక్తిః స్యాత్, అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతి జీవమ్ అవిద్యాభేదః కల్ప్యతే, తత్ర యస్య అవిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే, యస్య తు అవినష్టా స భర్ష్యతే ఇతి చేత్, తత్ న. ప్రతి జీవమ్ ఇతి జీవ భేదమ్ ఆశ్రిత్య బ్రూషే, స జీవభేదః కిం స్వాభావికః? ఉత అవిద్యా కల్పితః?

న తావత్ స్వాభావికః, అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధి అర్థస్య చ అవిద్యాకల్పనస్య వ్యర్థత్వాత్. అథ అవిద్యా కల్పితః, తత్ర ఇయం జీవభేద కల్పికా అవిద్యా కిం బ్రహ్మణః? ఉత జీవానామ్?

బ్రహ్మణః ఇతి చేత్, ఆగతః అసి మదీయం మార్గమ్.

అథ జీవానామ్, కిమస్యాః జీవభేద క్లుప్తి సిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసి? అథ ప్రతి జీవం బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం యాః అవిద్యాః కల్ప్యన్తే, తాభిః ఏవ జీవ భేదో అపి ఇతి మనుషే, జీవ భేద సిద్ధౌ తాః సిధ్యన్తి. తాసు సిద్ధాసు జీవ బేధ సిద్ధిః ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్. న చ అత్ర బీజాఙ్కుర న్యాయః సిధ్యతి.

బీజాఙ్కురేషు హి అన్యత్ అన్యత్ బీజమ్ అన్యస్య అన్యస్య అఙ్కురస్య ఉత్పాదకమ్. ఇహ తు యాభిః అవిద్యాభిః యే జీవాః కల్ప్యన్తే, తానేవ ఆశ్రిత్య తాసాం సిద్ధిః ఇతి అశకనీయతా. అథ బీజాఙ్కుర న్యాయేన పూర్వ పూర్వ జీవ ఆశ్రయాభిః అవిద్యాభిః ఉత్తరోత్తర జీవకల్పనాం మన్యసే, తథా సతి జీవానాం భఙ్గురత్వమ్ అకృత అభ్యాగమ కృత విప్రణాశాది ప్రసఙ్గశ్చ. అత ఏవ బ్రహ్మణః పూర్వ పూర్వ జీవ ఆశ్రయాభిః అవిద్యాభిః ఉత్తరోత్తర జీవ భావః కల్పనమ్ ఇత్యపి నిరస్తమ్. అవిద్యా ప్రవాహే అభ్యుపగమ్యమానే తత్ కల్పిత జీవభావస్యాపి తద్వత్ ప్రవాహ అనాదితా స్యాత్, న ధ్రువ రూపతా. ఆమోక్షాత్ చ జీవస్య ధ్రువత్వమ్ ఇష్టం న సిద్ధ్యేత్.

యత్ చ ఉక్తమ్ అవిద్యాయాః అవస్తు రూపత్వేన అనుపపన్నతా ఏకవేషాయాః న ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాదయో

వస్తుదోషాః అనవక్లుప్తిమ్ ఆవహన్తీతి. తథా సతి ముక్తాన్ పరం చ బ్రహ్మ ఆశ్రయేత్ అవిద్యా, శుద్ధవిద్యా స్వరూపత్వాత్ అశుద్ధిరూపా న తత్ర ప్రసజతి ఇతి చేత్, కిమ్ ఉపపత్తి అనువర్తినీ అవిద్యా? ఏవం తర్హి ఉక్తాభిః ఉపపత్తిభిః జీవాన్ అపి న ఆశ్రయేత్. కిఞ్చ, జీవాశ్రయాయాః అవిద్యాయాః తత్త్వ జ్ఞానోదయాత్ నాశే సతి జీవో నశ్యేత్ వా? న వా? యది నశ్యేత్, స్వరూపోచ్ఛిత్తి లక్షణో మోక్షః స్యాత్. నోచేత్ అవిద్యానాశే అపి అనిర్మోక్షః, బ్రహ్మ స్వరూప వ్యతిరిక్త జీవత్వ అవస్థానాత్.

యత్ చ ఉక్తం మణి కృపాణ దర్పణాదిషు ఉపలభ్యమాన ముఖ మలినత్వ విమలత్వాదివత్ శుద్ధి అశుద్ధ్యాది వ్యవస్థా ఉపపత్తిః ఇతి. తత్ర ఇదం విమర్శనీయమ్ - అల్పత్వ మలినత్వాదయః ఔపాధికాః దోషాః కదా నశ్యేయుః? ఇతి. కృపాణాది ఉపాధి అపగమే ఇతి చేత్, కిం తదా అల్పత్వాది ఆశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతి వా? న వా? తిష్ఠతి చేత్, తత్ స్థానీయస్య జీవస్యాపి స్థితత్వాత్ అనిర్మోక్ష ప్రసఙ్గః. నశ్యతి చేత్ తద్వత్ ఏవ జీవ నాశాత్ స్వరూపోచ్ఛిత్తి లక్షణో మోక్షః స్యాత్.

కిఞ్చ, యస్య హి అపురుషార్థ రూప దోష ప్రతిభాసః తస్య తదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర కిమ్ ఔపాధిక దోష ప్రతిభాసో బిమ్బ స్థానీయస్య బ్రహ్మణః? ఉత ప్రతిబిమ్బ స్థానీయస్య జీవస్య?

ఉత అన్యస్య కస్యచిత్? ఆద్యయోః కల్పయోః దృష్టాన్తః అయం న సఙ్గచ్ఛతే, ముఖస్య ముఖ ప్రతిబిమ్బస్య చ అల్పత్వాది దోష ప్రతిభాస శూన్యత్వాత్. న హి ముఖం తత్ ప్రతిబింబం వా చేతయతే. బ్రహ్మణో దోష ప్రతిభాసే బ్రహ్మ అవిద్యా ప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయో అపి కల్పో న కల్పతే, జీవ బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టుః అభావాత్.

కిఞ్చ, అవిద్యా కల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః కః? ఇతి నిరూపణీయమ్. న తావత్ అవిద్యా, అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః, ఆత్మాశ్రయ దోష ప్రసఙ్గాత్, శుక్తికా రజతాదివత్, అవిద్యా కల్ప్యత్వాత్ చ జీవ భావస్య. బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్, బ్రహ్మ అజ్ఞానమేవ ఆయాతమ్. కిం చ, బ్రహ్మ అజ్ఞాన అనభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్ పశ్యతి వా? న వా? న పశ్యతి చేత్, ఈక్షా పూర్వికా విచిత్ర సృష్టిః నామరూప వ్యాకరణమ్ ఇత్యాదిః బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి, అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ న అవిద్యామన్తరేణ జీవాన్ పశ్యతి ఇతి బ్రహ్మ అజ్ఞాన ప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయా అవిద్యా విభాగవాదో అపి నిరస్తః.

అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినో అపి బ్రహ్మణో జీవ దర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్ అదృష్ట్వా మోహయితుమ్ అలమ్. నాపి మాయా మాయావినో దర్శన సాధనమ్, దృష్టేషు పరేషు తత్ మోహన సాధన మాత్రత్వాత్ తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య

జీవ దర్శిత్వం కుర్వతీ జీవ మోహనస్య హేతుః ఇతి మన్యసే, తర్హి పరిశుద్ధస్య అఖణ్డైకరస స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా మాయాపర పర్యాయా అవిద్యా ఏవ స్యాత్.

అథ మతమ్ - విపరీత దర్శన హేతుః అవిద్యా, మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీత దర్శన హేతుః. అతః తస్యాః న అవిద్యాత్వమ్ ఇతి. నైవమ్. చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్ర దర్శన హేతోః అపి అవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి, న తర్హి తత్ మోహయతి. న హి అనున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్ మోహయితుమ్ ఈహతే. అథ అపురుషార్థ అపరమార్థ దర్శన హేతుః అవిద్యా, మాయా తు బ్రహ్మణః న అపురుషార్థ దర్శన హేతుః. అతో అస్యాః న అవిద్యాత్వమ్ ఇతి మతమ్. తత్ న.

ద్విచన్ద్ర జ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వ అభావే న అపురుషార్థత్వ అభావే అపి తత్ హేతుః అవిద్యా ఏవ. తన్నిరసనే చ ప్రయస్యన్తి. యది చ న అపురుషార్థ దర్శనకరీ మాయా తర్హి అనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు, కో దోషః? ఇతి చేత్, ద్వైత దర్శనమేవ దోషః. "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి... యత్ర త్వస్య సర్వమ్ ఆత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్" ఇత్యాది అద్వైత శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః, పరమార్థ విషయాః అద్వైత శ్రుతయః,

మాయాయాః తు అపరమార్థత్వాత్ అవిరోధః ఇతి చేత్, అపరిచ్ఛిన్న ఆనందైక స్వరూపస్య బ్రహ్మణః అపరమార్థభూత మాయా దర్శనం తద్వృత్తా చ అవిద్యామన్తరేణ న ఉపపద్యతే.

కిఞ్చ, అపరమార్థ భూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః? జీవ మోహనమ్ ఇతి చేత్, అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనమ్? క్రీడా ఇతి చేత్, అపరిచ్ఛిన్న ఆనందస్య కిం క్రీడయా? పరిపూర్ణ భోగానామ్ ఏవ క్రీడా పురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టా ఇతి చేత్, నైవమిహ ఉపపద్యతే. న హి అపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైః అపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైః నిష్పన్నయా అపరమార్థ భూతయా క్రీడయా అపరమార్థభూతేన చ తత్ ప్రభాసేన అనున్మత్తానాం క్రీడారసో నిష్పద్యతే. మాయా ఆశ్రయతయా అభిమత బ్రహ్మ వ్యతిరేకేణ అవిద్యా ఆశ్రయస్య జీవస్య కల్పనా అసంభవశ్చ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మ ఏవ అనాది అవిద్యా శబలం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇతి అద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుపయద్భిః అభ్యుపేత్యమ్.

యత్తు బన్ధమోక్ష వ్యవస్థా న ఉపపద్యతే ఇతి, న తత్ బ్రహ్మ అజ్ఞానవాదినః చోద్యమ్, ఏకస్యైవ బ్రహ్మణో అజ్ఞస్య స్వ అజ్ఞాన నివృత్త్యా మోక్ష్యమాణత్వాత్ బద్ధ ముక్తాది వ్యవస్థాయాః ఏవ అభావాత్. వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చ బద్ధ ముక్త శిష్యాచార్యాది

వ్యవస్థాయాః కాల్పనికత్వాత్, స్వప్న దర్శినః ఇవ చ ఏకస్యా ఏవ అవిద్యయా సర్వకల్పన ఉపపత్తేః. స్వప్నదృశా హి ఏకేన దృష్టాః శిష్యాచార్యాదయః తత్ అవిద్యా కల్పితాః ఏవ. అత ఏవ బహ్వావిద్యా కల్పనమ్ అపి న యుక్తిమత్. పారమార్థికీ బన్ధ మోక్ష వ్యవస్థా స్వపర వ్యవస్థా చ జీవ అజ్ఞానవాదినా అపి న అభ్యుపేయతే. అపారమార్థికీ తు ఏకస్యైవ అవిద్యయా ఉపపద్యతే.

ప్రయోగశ్చ - బన్ధమోక్ష వ్యవస్థాః స్వపర వ్యవస్థాశ్చ స్వ అవిద్యా కల్పితాః, అపారమార్థికత్వాత్, స్వప్న దృష్ట వ్యవస్థావత్ ఇతి. శరీరాన్తరాణ్యపి మయా ఏవ ఆత్మవన్తి, శరీరత్వాత్, ఏతత్ శరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపి మత్అవిద్యా కల్పితాని, శరీరత్వాత్, కార్యత్వాత్, జడత్వాత్, కల్పితత్వాత్ వా, ఏతత్ శరీరవత్. వివాద అధ్యాసితం చేతనజాతమ్ అహమేవ, చేతనత్వాత్, యత్ అనహమ్ తత్ అచేతనం దృష్టమ్. యథా ఘటః. అతః స్వపర విభాగో బద్ధ ముక్త శిష్య ఆచార్యాది వ్యవస్థాశ్చ ఏకస్య అవిద్యా కల్పితాః.

ద్వైతవాదినో అపి బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా దురుపపాదా, అతీతానాం కల్పానామ్ ఆనన్త్యాత్ ఏకైకస్మిన్ కల్పే ఏకైక ముక్తావపి సర్వేషాం మోక్ష సంభవాత్ అముక్త అనుపపత్తేః. అనన్తత్వాత్ ఆత్మనామ్, అముక్తాశ్చ సన్తీతి చేత్, కిమిదమ్ అనన్తత్వమ్? అసఙ్ఖ్యేయత్వమ్ ఇతి చేత్, న , భూయస్త్వాత్ అల్పజ్ఞైః అసఙ్ఖ్యేయత్వే

అపి ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సఙ్ఖ్యేయాః ఏవ. తస్యాపి అశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం న స్యాత్. ఆత్మనాం నిస్సఙ్ఖ్యత్వాత్ ఈశ్వరస్య అవిద్యమాన సఙ్ఖ్యావేదన అభావో న అసార్వజ్ఞ్యమ్ ఆవహతి ఇతి చేత్, భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యా విధురత్వం న ఉపపద్యతే. ఆత్మానః సఙ్ఖ్యావన్తః, భిన్నత్వాత్, మాష సర్షప ఘట పటాదివత్. భిన్నత్వే చ ఆత్మనాం ఘటాదివత్ జడత్వమ్ అనాత్మత్వం క్షయిత్వం చ ప్రసజ్యతే.

బ్రహ్మణశ్చ అనన్తత్వం న స్యాత్. అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేద రహితత్వమ్. భేదవాదే చ వస్త్వన్తరాత్ విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేద రహితత్వం న శక్యతే వక్తుమ్. వస్త్వన్తరభావః ఏవ హి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చ అపరిచ్ఛిన్నత్వం చ న యుజ్యతే. వస్త్వన్తరాత్ విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః ఏవ ఘటాదయః దేశతః కాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాః హి దృష్టాః. తథా సర్వే చేతనాః బ్రహ్మ చ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే. ఏవఞ్చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్" ఇత్యాదిభిః సర్వప్రకార పరిచ్ఛేద రహితత్వం వదద్భిః విరోధః. ఉత్పత్తి వినాశాదయశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరన్. కాలపరిచ్ఛేదః ఏవ హి ఉత్పత్తి వినాశ భాగిత్వమ్. అతః ఏకస్య ఏవ అపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణో అవిద్యా విజృమ్భితం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం కృత్స్నం జగత్. సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధాన వ్యవస్థాదయో అపి స్వాప్న వ్యవస్థావత్ అవిద్యా స్వాభావ్యాత్ ఉపపద్యన్తే. తస్మాత్ ఏకమేవ నిత్య ముక్త స్వప్రకాశ స్వభావమ్

అనాది అవిద్యావశాత్ జగదాకారేణ వివర్తతే ఇతి పరమార్థతో బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త అభావాత్ తత్ అనన్యత్వం జగతః ఇతి.

అత్రోచ్యతే - నిర్విశేష స్వప్రకాశ మాత్రం బ్రహ్మ అనాది అవిద్యా తిరోహిత స్వ స్వరూపం స్వగత నానాత్వం పశ్యతి ఇత్యేతత్ ప్రకాశ స్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశ నివృత్తి రూప తిరోధానే స్వరూప నాశ ప్రసఙ్గేన తిరోధాన అసంభవాదిభ్యః సకల ప్రమాణ విరుద్ధం స్వ వచన విరుద్ధం చ ఇతి పూర్వ మేవ ఉక్తమ్. యత్ పునరుక్తం కారణ వ్యతిరిక్తం కార్యం యుక్తి బాధితత్వేన శుక్తికా రజతాదివత్ భ్రమః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, యుక్తేః అభావాత్. యత్ తు అనువర్తమానస్య కారణ మాత్రస్య సత్యత్వమ్, వ్యావర్తమానానాం ఘట శరావాది కార్యాణామ్ అసత్యత్వమ్ ఇతి, తదపి అన్యత్ర దృష్టస్య అన్యత్ర వ్యావర్తమానతా న బాధికా ఇత్యాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతమ్.

యత్ చ ఉపలభ్యమానత్వ వినాశిత్వాభ్యాం సత్ అసత్ అనిర్వచనీయత్వేన కార్యస్య మృషాత్వమ్ ఇతి, తత్ అసత్. ఉపలబ్ధి వినాశ యోగో హి న మిథ్యాత్వం సాధయతి. కిం తు అనిత్యత్వమ్ యత్ దేశ కాల సంబన్ధితయా యత్ ఉపలబ్ధం, తత్ దేశ కాల సమ్బన్ధితయా బాధితత్వమేవ హి తస్య మిథ్యాత్వే హేతుః దేశాన్తర కాలాన్తర సమ్బన్ధితయా ఉపలబ్ధస్య అన్యదేశ కాల

సమ్బన్ధిత్వేన బాధితత్వం దేశాన్తర కాలాన్తర అవ్యాప్తి మాత్రం సాధయతి. న తు మిథ్యాత్వమ్. ప్రతి ప్రయోగశ్చ- ఘటాది కార్యం సత్యమ్, దేశ కాలాది ప్రతిపన్న ఉపాధౌ అబాధితత్వాత్, ఆత్మవత్.

యత్ చ ఉక్తం కారణ స్వరూపాత్ అవికృతాత్ వికృతాత్ చ కార్యోత్పత్తిః న సంభవతి ఇతి, తత్ అసత్, దేశ కాలాది సహకారి సమవహితాత్ కారణాత్ కార్యోత్పత్తి సంభవాత్. తత్ సమవధానం చ వికృతస్య అవికృతస్య చ న సంభవతి ఇతి యదుక్తమ్, తత్ అయుక్తమ్, పూర్వమ్ అవికృతస్యైవ దేశ కాలాది సమవధాన సంభవాత్. అవికృతత్వ అవిశేషాత్ పూర్వమపి దేశ కాలాది సమవధానం ప్రసజ్యతే ఇతి చేత్, న, దేశ కాలాది సమవధానస్య కారణాన్తర ఆయత్తస్య ఏతత్ ఆయత్తత్వ అభావాత్. అతో దేశ కాలాది సమవధాన రూప విశేషమ్ ఆపన్నం కారణం కార్యమ్ ఉత్పాదయతి ఇతి న కిఞ్చిత్ అవహీనమ్. కారణస్య చ కార్యం ప్రతి ఆరమ్భకత్వమ్ అబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణ అపహ్నోతుం శక్యతే.

యత్తు హేమాది మాత్రస్య రుచకాది కార్యస్య ఏతత్ ఆశ్రయస్య వా హేమాదేః ఆరమ్భకత్వం న సంభవతి ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, హేమాది మాత్రస్యైవ యథోక్త పరికర యుక్తస్య ఆరమ్భకత్వ సంభవాత్. న చ ఆరమ్భక హేమ వ్యతిరిక్తం కార్యం

న దృశ్యతే ఇతి వక్తుం శక్యమ్, హేమ అతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిభిః వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాత్ చ. న చ అయం శుక్తికా రజతాదివత్ భ్రమః, ఉత్పత్తి వినాశయోః అన్తరాలే ఉపలభ్యమానస్య తత్ దేశకాల సమ్బన్ధితయా బాధా అదర్శనాత్. న చ అస్యాః ఉపలబ్ధేః బాధికా కాచిత్ అపి యుక్తిః దృశ్యతే. ప్రాక్ అనుపలబ్ధ స్వస్తిక ఉపలబ్ధి వేలాయామ్ అపి హేమ ప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తిక ఆశ్రయతయా హేమ్నో అపి అనువృత్తేః అవిరుద్ధా.

శ్రుతిభిః తు ప్రపఞ్చ మిథ్యాత్వ సాధనం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. యత్ చ అన్యత్ అత్ర ప్రత్యక్ష అవిరోధాది ప్రతి వక్తవ్యం - తదపి సర్వం పూర్వమేవ సు ఉక్తమ్.

యత్ చ ఉక్తమ్ ఏకేన ఆత్మనా సర్వాణి శరీరాణి ఆత్మవన్తి ఇతి, తత్ అసత్, ఏకస్యైవ సర్వ శరీర ప్రయుక్త సుఖ దుఃఖ ప్రతిసన్ధాన ప్రసఙ్గాత్. సౌభరి ప్రభృతిషు హి ఆత్మైకత్వేన అనేక శరీర ప్రయుక్త సుఖాది ప్రతిసన్ధానమ్ ఏకస్య దృశ్యతే. న చ అహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వాత్ తద్భేదాత్ ప్రతిసన్ధాన అభావో న ఆత్మభేదాత్ ఇతి వక్తుం శక్యమ్.

ఆత్మా జ్ఞాతా ఏవ, స చ అహమర్థః ఏవ, అన్తః కరణ భూతః తు అహఙ్కారో జడత్వాత్ కరణత్వాత్ చ శరీర ఇన్ద్రియాదివత్ న జ్ఞాతా ఇతి ఉపపాదితత్వాత్. యత్ చ శరీరత్వ జడత్వ కార్యత్వ కల్పితత్వైః సర్వశరీరాణామ్ ఏకస్య అవిద్యా కల్పితత్వమ్ ఉక్తమ్,

తదపి, సర్వ శరీరాణామ్ అవిద్యా కల్పితత్వస్యైవ అభావాత్ అయుక్తమ్, తత్ అభావశ్చ అబాధితస్య సత్యత్వ ఉపపాదనాత్. యత్ చ చేతనాత్ అన్యస్య జడత్వ దర్శనాత్ సర్వ చేతనానామ్ అనన్యత్వమ్ ఉక్తమ్, తదపి సుఖ దుఃఖ వ్యవస్థయా భేద ఉపపాదనాత్ ఏవ నిరస్తమ్.

యత్తు, మయ్యైవ ఆత్మవన్తి మత్అవిద్యా కల్పితాని అహమేవ సర్వం చేతన జాతమ్ ఇతి అహమర్థస్య ఐక్యమ్ ఉపపాదితమ్, తత్ అజ్ఞాత స్వ సిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తి జల్పితమ్. అహం, త్వమ్ ఆది అర్థ అవిలక్షణం చిన్మాత్రం హి ఆత్మా త్వన్మతే.

కిఞ్చ, నిర్విశేష చిన్మాత్ర అతిరేకి సర్వం మిథ్యా ఇతి వదతః మోక్షార్థ శ్రవణాది ప్రయత్నో నిష్ఫలః, అవిద్యా కార్యత్వాత్. శుక్తికా రజతాదిషు రజతాది ఉపాదానాది ప్రయత్నవత్ మోక్షార్థ ప్రయత్నో వ్యర్థః, కల్పిత ఆచార్య ఆయత్త జ్ఞాన కార్యత్వాత్, శుక ప్రహ్లాద వామదేవాది ప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాది వాక్య జన్య జ్ఞానం న బన్ధ నివర్తకమ్, అవిద్యా కల్పిత వాక్య జన్యత్వాత్, స్వయమ్ అవిద్యా ఆత్మకత్వాత్, అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాతృ ఆశ్రయత్వాత్, కల్పిత ఆచార్య ఆయత్త శ్రవణ జన్యత్వాత్ వా, స్వాప్న బన్ధ నివర్తన వాక్య జన్య జ్ఞానవత్.

కించ, నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ మిథ్యా, అవిద్యా కార్య జ్ఞాన గమ్యత్వాత్, అవిద్యా కల్పిత జ్ఞాతృ ఆశ్రయ జ్ఞాన గమ్యత్వాత్,

అవిద్యాత్మక జ్ఞాన గమ్యత్వాత్ వా, యదేవం తత్తథా, యథా స్వాప్న గన్ధర్వ నగరాదిః.

న చ నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మ స్వయం ప్రకాశతే, యేన న ప్రమాణాన్తరమ్ అపేక్షతే. యత్తు ఆత్మ సాక్షికం స్వయం ప్రకాశ జ్ఞానం దృశ్యతే, తత్తు జ్ఞేయ విశేష సిద్ధి రూపం జ్ఞాతృగతమ్ ఏవ దృశ్యతే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. యాని చ తస్య నిర్విశేషత్వ సాధకాని యౌక్తికాని జ్ఞానాని ఉపన్యస్తాని, తాని చ అనన్తర ఉక్తైః 'అవిద్యా కార్యత్వాత్' ఇత్యాదిభిః అనుమానైః నిరస్తాని. న చ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్య అజ్ఞాన సాక్షిత్వమ్ అహఙ్కారాది జగత్ భ్రమశ్చ ఉపపద్యతే. సాక్షిత్వ భ్రమాదయః అపి హి జ్ఞాతృ విశేష గతాః దృష్టాః న జ్ఞప్తి మాత్ర గతాః. న చ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్త ప్రకాశతా వా సిధ్యతి. ప్రకాశో హి కస్యచిత్ పురుషస్య కఞ్చన అర్థ విశేషం ప్రతి సిద్ధి రూపో దృశ్యతే. తత ఏవ హి తస్య స్వయం ప్రకాశతా ఉపపాద్యతే భవద్భిః అపి. న చ అతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సంభవతి.

యః పునః స్వగోష్ఠీషు అపరమార్థాత్ అపి పరమార్థ కార్యం దృశ్యతే ఇతి ఉద్ఘోషః, సోఽపి తాని కార్యాణి సర్వాణి అబాధిత కల్పాని వ్యావహారిక సత్యాని వస్తుతః తు అవిద్యాత్మకాని ఏవ ఇతి స్వ అభ్యుపగమాదేవ నిరస్తః. అస్మాభిః అపి సర్వత్ర పరమార్థాత్ ఏవ కారణాత్ సర్వ కార్య ఉత్పత్తిమ్ ఉపపాదయద్భిః పూర్వమేవ

నిరస్తః. న చ త్వయా ఏషామ్ అనుమానానాం శ్రుతి విరోధో వక్తుం శక్యతే, శ్రుతేః అపి అవిద్యా కార్యత్వేన అవిద్యాత్మకత్వేన చ ఉక్త దృష్టాన్తేభ్యో విశేష అభావాత్.

యత్తు బ్రహ్మణో అపారమార్థిక జ్ఞాన గమ్యత్వే అపి పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనాత్ బ్రహ్మ సత్యమేవ ఇతి, తదసత్, దుష్ట కారణజన్య జ్ఞాన గమ్యత్వే నిశ్చితే సతి పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనస్య అకిఞ్చిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్య జన్య జ్ఞానస్య పశ్చాత్తన బాధా అదర్శనే అపి దోషమూలత్వ నిశ్చయాత్ ఏవ తదర్థస్య అసత్యత్వమ్.

కిం చ, "నేహ నానాస్తి కించన", "విజ్ఞానమ్ ఆనన్దం బ్రహ్మ" ఇతి విజ్ఞానమాత్ర అతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్ పరత్వాత్ పశ్చాత్తన బాధా దర్శనమ్ ఉచ్యతే. శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాపి అభావం వదతః తస్మాత్ పరత్వేన పశ్చాత్తన బాధో దృశ్యతే. సర్వ శూన్యత్వ అతిరేకి నిషేధ అసంభవాత్ తస్యైవ పశ్చాత్తన బాధా దర్శనమ్. దోష మూలత్వం తు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్త జన్మనః సర్వ శూన్య జ్ఞానస్య అపి అవిశిష్టమ్.

అతః సర్వం విజ్ఞాన జాతం పారమార్థిక జ్ఞాతృ గతం, స్వయం చ పరమార్థ భూతమ్ అర్థ విశేష సిద్ధి రూపమ్, తత్ర కించిత్ జ్ఞానం దోష మూలమ్, దోషశ్చ పరమార్థః, కించిత్ చ నిర్దోష పారమార్థిక

సామగ్రీ జన్యమ్ ఇతి యావత్ న అభ్యుపేయతే, న తావత్ సత్య మిథ్యార్థ వ్యవస్థా లోక వ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారో హి పారమార్థికో భ్రాన్తి రూపశ్చ పారమార్థిక జ్ఞాతృ గత అర్థ విశేష సిద్ధి రూప ప్రకాశ పూర్వకః. నిర్విశేష సన్మాత్రస్య తు పారమార్థికస్య అపారమార్థికస్య ప్రతిభాసాదేః హేతుత్వ అసంభవాత్ లోక వ్యవహారో న సంభవతి.

యత్ చ, తైః నిరధిష్ఠాన భ్రమ అసంభవాత్ సర్వాధ్యాస అధిష్ఠానస్య సత్ మాత్రస్య పారమార్థికత్వమ్ ఉక్తమ్. తదపి దోష దోషాశ్రయత్వ జ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామ్ అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తివత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః నిరస్తమ్. అథ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి న క్వచిత్ భ్రమో దృష్టః ఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి మన్యసే, హన్త తర్హి దోష దోషాశ్రయత్వ జ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామ్ అపారమార్థ్యే అపి న క్వచిత్ భ్రమో దృష్టః ఇతి దర్శన ఆనుగుణ్యేన తేషామ్ అపి పారమార్థ్యమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్ ఇతి న కశ్చిత్ విశేషః, అన్యత్ర తత్ సంరమ్భాత్.

యత్తు భేదపక్షే అపి అతీత కల్పానామ్ ఆనన్త్యాత్ సర్వేషామ్ ఆత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధ అసంభవాత్ బద్ధ ముక్త వ్యవస్థా న సంభవతి ఇతి, తత్ ఆత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్. యత్తు ఆత్మనాం భిన్నత్వే

మాష సర్షప ఘట పటాదివత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి, తత్ర ఘటాదీనామ్ అపి అనన్తత్వాత్ దృష్టాన్తః సాధ్య వికలః స్యాత్. దశ ఘటాః సహస్రం మాషాః ఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యతే ఇతి చేత్, సత్యమ్. తత్తు న ఘటాది స్వరూపగతమ్, అపి తు దేశకాలాది ఉపాధిమత్ ఘటాది గతమ్. తాదృశం తు సఙ్ఖ్యావత్త్వమ్ ఆత్మనామ్ అభ్యుపగచ్ఛామః. న చ తావతా సర్వ ముక్తి ప్రసఙ్గః ఆత్మ స్వరూప ఆనన్త్యాత్.

యత్తు ఆత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివత్ జడత్వ అనాత్మత్వ క్షయిత్వ ప్రసఙ్గః ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, ఏక జాతీయానాం భేదస్య తత్ జాతీయానాం జాతి అన్తరీయత్వ అనాపాదకత్వాత్. న హి ఘటానాం భేదః తేషాం పటత్వమ్ ఆపాదయతి.

యత్తు భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాత్ దేశకాలాభ్యామ్ అపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యతే ఇతి అనన్తత్వం బ్రహ్మణో న సిద్ధ్యతి ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామ్ అపి దేశ కాల పరిచ్ఛేదస్య న్యూన అధిక భావేన అనియమ దర్శనాత్, దేశ కాల సంబన్ధ ఆయత్తాయాః ప్రమాణాన్తర ఆయత్త నిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణః సర్వ దేశ కాల సంబన్ధస్య అపి ప్రమాణాన్తరాత్ ఆపతతః విరోధ అభావాత్. వస్తుతః పరిచ్ఛేద మాత్రాత్ అపి సర్వ ప్రకార పరిచ్ఛేద రహితత్వ అభావాత్ ఆనన్త్య అసిద్ధిః ఇతి చేత్, తత్ భవతో అపి

అవిద్యా విలక్షణత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపయతః సమానమ్. అతః సతో అవిద్యా విలక్షణత్వ అభ్యుపగమాత్ బ్రహ్మణః అపి, భిన్నత్వేన భేద ప్రయుక్తాః దోషాః సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్.

యది అవిద్యా విలక్షణత్వం న అభ్యుపేయతే, తర్హి అవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి లక్షణ వాక్యమపి తతః ఏవ అపార్థకం స్యాత్. భేదతత్త్వ అనభ్యుపగమే హి స్వపక్ష పరపక్ష సాధన దూషణాది వివేక అభావాత్ సర్వమ్ అసమఞ్జసం స్యాత్. ఆనన్త్య ప్రసిద్ధిశ్చ దేశ కాల పరిచ్ఛేద రహితత్వ మాత్రేణ, న వస్తుతః అపి పరిచ్ఛేద రహితత్వేన. తథావిధస్య శశ విషాణాయమానస్య అనుపలబ్ధేః. భేద వాదినః తు సర్వ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరత్వేన బ్రహ్మణః సర్వ ప్రకారత్వాత్ స్వతః పరతః అపి పరిచ్ఛేదో న విద్యతే. తదేవం కారణాత్ భిన్నస్య కార్యస్య సత్యత్వాత్ బ్రహ్మ కార్యం కృత్స్నం జగత్ బ్రహ్మణో అన్యత్ ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'తత్ అనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః'. తస్మాత్ - పరమ కారణాత్ బ్రహ్మణః, అనన్యత్వం - జగతః ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః తత్ ఉపపాదయద్భ్యః అవగమ్యతే. ఆరమ్భణ శబ్దాదిః - యేషాం వాక్యానాం తాని ఆరమ్భణ శబ్దాదీని, "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్", "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం", "తదైక్షత బహు స్యాం

ప్రజాయేయేతి, తత్తేజో అసృజత'', ''అనేన జీవేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య'', ''సన్మూలాస్సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః...... ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో'' ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాని అపి ఏవంజాతీయకాని అత్ర అభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య జగతః పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ ఉపపాదయన్తి.

తథా హి ''స్తబ్ధోఽసి ఉత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతమ్ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్'' ఇతి కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైక కారణత్వమ్, కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం చ హృది నిధాయ, కారణభూత బ్రహ్మ విజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి, కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామ్ అజానతా శిష్యేణ ''కథం ను భగవః స ఆదేశః'' ఇతి అన్య జ్ఞానేన అన్యజ్ఞాతతా అసంభవం చోదితః జగతః బ్రహ్మైకకారణతామ్ ఉపదేక్ష్యన్ లౌకిక ప్రతీతి సిద్ధం కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వం తావత్ ''యథా సోమ్య ఏకేన మృత్ పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్'' ఇతి దర్శయతి. యథా ఏక మృత్ పిణ్డ ఆరబ్ధానాం ఘట శరావాదీనాం తస్మాత్ అనతిరిక్త ద్రవ్యతయా తత్ జ్ఞానేన జ్ఞాతతా ఇత్యర్థః.

అత్ర కాణాద వాదేన కారణాత్ కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమ్

ఆశఙ్క్య లోక ప్రతీత్యా ఏవ కారణాత్ కార్యస్య అనన్యతామ్ ఉపపాదయతి - "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" ఇతి.

ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే - స్పృశ్యతే ఇతి ఆరమ్భణమ్. "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్ పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునా ఇత్యర్థః. ఘటేన ఉదకమ్ ఆహర ఇత్యాది వాక్ పూర్వకో హి ఉదక ఆహరణాది వ్యవహారః.

తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృత్ ద్రవ్యేణ పృథు బుధ్న ఉదరత్వాది లక్షణో వికారః సంస్థాన విశేషః, తత్ ప్రయుక్తం చ ఘటః ఇత్యాది నామధేయం స్పృశ్యతే - ఉదక ఆహరణాది వ్యవహార విశేష సిద్ధ్యర్థం మృత్ ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తర నామధేయాన్తరభాక్ భవతి. అతో ఘటాద్యపి, 'మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్' మృత్తికా ద్రవ్యమిత్యేవ సత్యమ్, ప్రమాణేన ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః, న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. అతః తస్యైవ మృత్ హిరణ్యాదేః ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తర భాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః ఉపపద్యన్తే. యథా ఏకస్యైవ దేవదత్తస్య అవస్థా భేదైః బాలో యువా స్థవిరః ఇతి బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః కార్య విశేషాశ్చ దృశ్యన్తే.

యదుక్తం సత్యామేవ మృది, ఘటో నష్టః ఇతి వ్యవహారాత్ కారణాత్ అన్యత్ కార్యమ్ ఇతి. తత్ ఉత్పత్తి వినాశాదీనాం కారణ

భూతస్యైవ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషత్వ అభ్యుపగమాత్ ఏవ పరిహృతమ్. తత్తత్అవస్థస్య ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాః తాని తాని చ కార్యాణి ఇతి యుక్తమ్. ద్రవ్యస్య తత్తత్అవస్థత్వం కారక వ్యాపార ఆయత్తమ్ ఇతి తస్య అర్థవత్త్వమ్.

అభివ్యక్తి అనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యాః అనభ్యుపగమాత్ ఏవ పరిహృతాని. ఉత్పత్తి అభ్యుపగమే అపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే, సత ఏవ ఉత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధమ్ ఇదమ్ అభిధీయతే - పూర్వమేవ సత్, తత్ ఉత్పద్యతే చ ఇతి. అజ్ఞాత ఉత్పత్తి వినాశ యాథాత్మ్యస్య ఇదం చోద్యమ్. ద్రవ్యస్య ఉత్తరోత్తర సంస్థాన యోగః పూర్వ పూర్వ సంస్థాన సంస్థితస్య వినాశః, స్వావస్థస్య తు ఉత్పత్తిః. అతః సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్ సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే.

సంస్థానస్య అసతః ఉత్పత్తౌ అసత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గః ఇతి చేత్, అసత్ కార్యవాదినో అపి ఉత్పత్తేః అనుత్పత్తిమత్త్వే సత్ కార్యవాద ప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చ అనవస్థా. అస్మాకం తు అవస్థానాం పృథక్ ప్రతిపత్తి కార్యయోగ అనర్హత్వాత్ అవస్థావతః ఏవ ఉత్పత్త్యాదికం సర్వమ్ ఇతి నిరవద్యమ్. కపాలత్వ చూర్ణత్వ పిణ్డత్వ అవస్థా ప్రహాణేన ఘటత్వ అవస్థావత్ ఏకత్వ అవస్థా ప్రహాణేన బహుత్వ అవస్థా, తత్ ప్రహాణేన ఏకత్వ అవస్థా చ ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః.

తథా "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్"

ఇతి, సదేవ ఇదమ్ ఇదానీం విభక్త నామ రూపత్వేన నానా రూపం జగత్, అగ్రే నామ రూప విభాగ అభావేన ఏకమేవ ఆసీత్, సర్వశక్తిత్వేన అధిష్ఠాత్రన్తర అసహతయా అద్వితీయం చ ఇతి అనన్యత్వమ్ ఏవ ఉపపాదితమ్. తథా "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి స్రక్ష్యమాణ తేజః ప్రభృతి వివిధ విచిత్ర స్థిర త్రస రూప జగత్త్వేన ఆత్మనో బహు భవనం సఙ్కల్ప్య, జగత్ సర్గ అభిధానాత్ కార్య భూతస్య జగతః పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ అవసీయతే.

సత్ శబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సత్ ఏవ ఇదమ్ ఇతి నిర్దేశార్హ జగత్త్వమ్, సత్ చ శబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామ రూప విభాగ అభావేన ఏకత్వమ్ అధిష్ఠాత్రన్తర నిరపేక్షత్వమ్, పునః అపి తస్యైవ విచిత్ర స్థిర త్రస రూప జగత్త్వేన బహు భవన సఙ్కల్ప రూప ఈక్షణమ్, యథా సఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి ఆశఙ్క్య ఆహ "సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమ్ ఇమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ఇతి, తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్" ఇత్యాది. "తిస్రోదేవతాః" ఇతి కృత్స్నమ్ అచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన ఏతత్ విచిత్ర నామ రూప భాక్ కరవాణి ఇత్యుక్తమ్. 'అనేన జీవేనాత్మనా' - మదాత్మక జీవేన ఆత్మతయా అనుప్రవిశ్య ఏతత్ విచిత్ర నామ రూప భాక్ కరవాణి ఇత్యర్థః. స్వాత్మనో

జీవస్య చ ఆత్మతయా అనుప్రవేశ కృతం నామ రూప భాక్త్వమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. "తత్సృష్ట్వా, తదేవ అనుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సత్ చ త్యత్ చ అభవత్" ఇతి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం సజీవం జగత్ పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయా అనుప్రవిష్టమ్ ఇతి. తదేతత్ కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిత్ అచిత్ వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మ శరీరత్వమ్ పరస్య చ బ్రహ్మణః ఆత్మత్వమ్ అన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితమ్. అనేన పూర్వోక్తా శఙ్కా నిరస్తా.

అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణి ఆత్మతయా అవస్థితే, నామ రూప వ్యాకరణ వచనాత్, చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరకం బ్రహ్మైవ జగత్ శబ్దవాచ్యమ్ ఇతి "సదేవ ఇదమగ్ర ఏకమేవాసీత్" ఇత్యాది సర్వమ్ ఉపపన్నతరమ్. శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తుగతాః సర్వే వికారాశ్చ అపురుషార్థాశ్చ ఇతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణ గుణాకరత్వం చ సుస్థితమ్. తదేతత్ "అధికం తు భేదనిర్దేశాత్" ఇత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మ తాదాత్మ్యమ్ ఉపదిశతి. తదేవ చ "తత్త్వమసి" ఇతి నిగమయతి.

తథా ప్రకరణాన్తరస్థేషు అపి వాక్యేషు "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం

విదితమ్", "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా", "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్", "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే. తథా అన్యత్వం చ నిషిధ్యతే "సర్వం తం పరాదాద్యో అన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద", "నేహ నానాస్తి కించన, మృత్యోస్స మృత్యుమ్ ఆప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" ఇతి. తథా "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవ అభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్" ఇతి అవిదుషో ద్వైత దర్శనం, విదుషశ్చ అద్వైత దర్శనం ప్రతిపాదయత్ అనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమ్ ఇతి ప్రతిపాదయతి. తదేవమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యో జగతః పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్ ఉపపాద్యతే.

అత్రేదం తత్త్వమ్ - చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్ ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్ద అభిధేయమ్.

తత్ కదాచిత్ స్వస్మాత్ స్వశరీరతయా అపి పృథక్ వ్యపదేశ అనర్హ సూక్ష్మ దశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్, తత్ కారణావస్థం బ్రహ్మ.

కదాచిత్ చ విభక్త నామ రూప వ్యవహార అర్హ స్థూల దశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం, తత్ చ కార్యావస్థమ్ ఇతి కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగత్ అనన్యత్.

శరీరభూత చిత్ అచిత్ వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ

కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ శ్రుతి శత సిద్ధయా స్వభావ వ్యవస్థయా గుణదోష వ్యవస్థా చ "న తు దృష్టాన్తభావాత్" ఇత్యత్ర ఉక్తా.

యే తు కార్యకారణయోః అనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వ ఆశ్రయణేన వర్ణయన్తి, న తేషాం కార్యకారణయోః అనన్యత్వం సిద్ధ్యతి, సత్య మిథ్యార్థయోః ఐక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతః సత్యత్వం వా స్యాత్. **(బ్రహ్మాజ్ఞానవాది దూషణమ్ ఇదమ్.)**

యే చ - కార్యమపి పారమార్థికమ్ అభ్యుపయన్తః ఏవ జీవ బ్రహ్మణోః ఔపాధికమ్ అన్యత్వం, స్వాభావికం చ అనన్యత్వమ్, అచిత్ బ్రహ్మణోః తు ద్వయమపి స్వాభావికమ్ ఇతి వదన్తి. తేషామ్ ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావాత్ నిరవయవస్య అఖణ్డితస్య బ్రహ్మణః ఏవ ఉపాధి సంబన్ధాత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకార పరిణామాత్ శక్తిపరిణామ అభ్యుపగమే శక్తి బ్రహ్మణోః అనన్యత్వాత్ చ జీవ బ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వ అపహతపాప్మత్వాది వ్యవస్థా వాదిన్యః అచిత్ బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామ అపరిణామ వాదిన్యః శ్రుతయః వ్యాకుప్యేయుః. **(భాస్కరమత దూషణమ్ ఇదమ్)**

యే పునః - నిరస్త నిఖిల భోక్తృత్వాది వికల్ప విప్లవం సర్వ శక్తి యుక్తం సన్మాత్ర ద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ. తత్ చ ప్రలయ

వేలాయాం శాన్త అశేష సుఖ దుఃఖ అనుభవ విశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్త ఆత్మవత్ అచిత్ అవిలక్షణమ్ అవస్థితమ్, సృష్టి వేలాయాం మృత్తికా ద్రవ్యమివ ఘట శరావాది రూపమ్, సముద్ర ఇవ చ ఫేన తరఙ్గ బుద్బుదాది రూపో భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ రూపేణ అంశ త్రయ అవస్థమ్ అవతిష్ఠతే. అతః భోక్తృ భోగ్య నియన్తృత్వాని తత్ ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వ ఘటత్వ మణికత్వవత్ తద్గత కార్య భేదవత్ చ వ్యవతిష్ఠన్తే. భోక్తృ భోగ్య నియన్తౄణాం సదాత్మనా ఏకత్వం చ ఘట శరావ మణికాదీనాం మృదాత్మనా ఏకత్వవత్ ఉపపద్యతే. అతః సన్మాత్ర ద్రవ్యమేవ సర్వావస్థ అవస్థితమ్ ఇతి బ్రహ్మణో అనన్యత్ జగత్ ఆతిష్ఠన్తే, తేషాం సకల శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణ న్యాయ విరోధః.

సర్వాః హి శ్రుతయః సస్మృతీతిహాస పురాణాః సర్వేశ్వరేశ్వరం సదా ఏవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాల అనవచ్ఛిన్న అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, న పునః ఈశ్వరాదపి పరమ్ ఈశ్వరాంశి సన్మాత్రమ్. తథా హి - "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి, "బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏక మేవ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయో రూపమ్ అత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః" ఇతి "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్ కించన మిషత్", "స ఐక్షత

లోకాన్ను సృజా" ఇతి, "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిః న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య" ఇత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణః ఏవేతి అవగమ్యతే.

సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మ శబ్దాః హి తుల్య ప్రకరణస్థాః తత్తుల్య ప్రకరణస్థేన నారాయణ శబ్దేన విశేషితాః తమేవ అవగమయన్తి. "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః" ఇతి ఈశ్వరస్య ఏవ కారణత్వం శ్రూయతే.

స్మృతిః అపి మానవీ "తతః స్వయంభూః భగవాన్" ఇతి ప్రకృత్య, "సో అభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుః వివిధాః ప్రజాః, అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమ్ అపాసృజత్" ఇతి.

ఇతిహాస పురాణాన్యపి పురుషోత్తమమ్ ఏవ పరమకారణమ్ అభిదధతి "నారాయణో జగన్మూర్తిః అనన్తాత్మా సనాతనః, స సిసృక్షుః సహస్రాంశాత్ అసృజత్ పురుషాన్ ద్విధా", "విష్ణోః సకాశాత్ ఉద్భూతం జగత్ తత్రైవ చ స్థితమ్" ఇత్యాదిషు.

న చ ఈశ్వరః సన్మాత్రమ్ ఏవ ఇతి వక్తుం శక్యమ్, తస్య తదంశత్వ అభ్యుపగమాత్ సవిశేషత్వాత్ చ. న చ తస్య జ్ఞానానన్దాది అనన్త కల్యాణ గుణయోగః కాదాచిత్కః ఇతి వక్తుం శక్యతే. తేషాం

స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్, "పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాది శక్తియోగః ఏవ అస్య స్వాభావికః ఇతి మా వోచః, శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీ ఇతి పృథక్ నిర్దేశాత్ లక్షణ అప్రసఙ్గాత్ చ. న చ పాచకాదివత్ "సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ ప్రత్యయః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, కృత్ ప్రత్యయ మాత్రస్య శక్తౌ అస్మరణాత్, "శక్తౌ హస్తి కవాటయోః" ఇత్యాదిషు కేషాంచిత్ ఏవ కృత్ ప్రత్యయానాం శక్తి విషయత్వ స్మరణాత్. పాచకాదిషు తు అగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే.

కించ, ఈశ్వరస్య తదంశ విశేషత్వాత్ తస్య చ అంశిత్వే తరఙ్గాత్ సముద్రస్యేవ అంశాత్, అంశినో అధికత్వాత్ "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్", "న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇత్యాదీని ఈశ్వర విషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కిం చ సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వే అంశిత్వే చ ఈశ్వరస్య తదంశ విశేషత్వాత్ తస్య సర్వాత్మకత్వ అంశిత్వ ఉపదేశాః వ్యాహన్యేరన్. న హి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘట శరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వేన ఈశ్వరాంశే అపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చ ఇతరాణి వస్తూని ఇతి చేత్, న, ఘటే అపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాత్, ఈశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వ తదంశత్వ ప్రసఙ్గాత్. న చ సన్మాత్రస్య ఘటో అస్తి పటో అస్తి ఇతి వస్తు ధర్మతయా అవగతస్య ద్రవ్యత్వం

కారణత్వం వా ఉపపద్యతే. వ్యవహార యోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధి వ్యవహార యోగ్యతా తత్ వ్యవహార యోగ్యస్య అసత్త్వమ్. ద్రవ్యమేవ సత్ ఇతి అభ్యుపగమే క్రియాదీనామ్ అసత్త్వ ప్రసఙ్గః. క్రియాదిషు కాశ కుశ అవలమ్బనేన అపి సర్వత్ర ఏకరూపా సత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనా చ సర్వస్య అభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వ స్వభావ ప్రతిసన్ధానాత్ సర్వ గుణ దోష సఙ్కర ప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవ ఉక్తః. అతో యథోక్త ప్రకారమేవ అనన్యత్వమ్. **(యాదవప్రకాశమత నిరసనమిదమ్.)**

అథోచ్యేత - ఏకస్యైవ అవస్థాన్తర యోగే అపి బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః బాలత్వ యువత్వాదిషు దృశ్యన్తే, మృత్ దారు హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వే అపి దృశ్యన్తే, తత్ర మృత్ ఘటాదిషు కార్య కారణేషు బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః అవస్థా నిబన్ధనాః ఏవ ఇతి కుతో నిర్ణీయతే ఇతి. తత్రోత్తరమ్ --

154. భావే చ ఉపలబ్ధేః. 2-1-16.

కుణ్డలాది కార్య సద్భావే చ కారణ భూత హిరణ్యస్య ఉపలబ్ధేః. ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమ్ ఇతి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఇత్యర్థః. న చైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయః ఉపలభ్యన్తే. అతో బాల యువాదివత్ కారణ భూతమేవ ద్రవ్యమ్ అవస్థాన్తర ఆపన్నం కార్యమితి గీయతే. ద్రవ్యాన్తరవాదినః

అపి అభ్యుపేతేన అవస్థాన్తర యోగేన బుద్ధి శబ్దాన్తరాదిషు ఉపపన్నేషు అనుపలబ్ధ ద్రవ్యాన్తర కల్పన అనుపపత్తేశ్చ. న చ జాతి నిబన్ధనా ఇయం ప్రత్యభిజ్ఞా. జాతి ఆశ్రయభూత ద్రవ్యాన్తర అనుపలబ్ధేః. ఏకమేవ హేమ జాతీయం ద్రవ్యం కార్య కారణ ఉభయావస్థం దృశ్యతే. న చ ద్రవ్యభేదే సమవాయి కారణ అనువృత్త్యా కార్యే ప్రతిసన్ధానమ్ ఇతి వక్తుం శక్యమ్. ద్రవ్యాన్తరత్వే సతి ఆశ్రయ అనువృత్తి మాత్రేణ తదాశ్రిత ద్రవ్యాన్తరే ప్రతిసన్ధాన అనుపపత్తేః.

గోమయాది కార్యే వృశ్చికాదౌ గోమయాది ప్రతిసన్ధానం న దృశ్యతే ఇతి చేత్, న, తత్ర అపి ఆద్యకారణభూత పృథివీ ద్రవ్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యే ధూమే అగ్ని ప్రత్యభిజ్ఞానం న దృశ్యతే ఇతి చేత్, భవతు; న తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమ్. తథా అపి న దోషః, అగ్నేః నిమిత్త కారణ మాత్రత్వాత్. అగ్ని సంయుక్త ఆర్ద్ర ఇన్ధనాత్ హి ధూమో జాయతే. గన్ధైక్యాత్ చ ఆర్ద్ర ఇన్ధన కార్యమేవ ధూమః. అతః కార్యభావే చ తదేవేదమ్ ఇతి ఉపలబ్ధేః బుద్ధి శబ్దాన్తరాదయః అవస్థా భేద మాత్ర నిబన్ధనాః ఇతి అవగమ్యతే. తస్మాత్ కారణాత్ అనన్యత్ కార్యమ్.

ఇతశ్చ --

155. సత్త్వాత్ చ అపరస్య. 2-1-17.

అపరస్య - కార్యస్య కారణే సత్త్వాత్ చ కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వమ్. లోక వేదయోః హి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యతే.

యథా లోకే సర్వమిదం ఘట శరావాదికం పూర్వాహ్ణే మృత్తికా ఏవ ఆసీత్ ఇతి. వేదే చ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ " ఇతి.

156. అసత్ వ్యపదేశాత్ న ఇతి చేత్, న, ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్ యుక్తేః శబ్దాన్తరాత్ చ. 2-1-18.

యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం లోక వేదాభ్యామ్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్ అయుక్తమ్, 'అసద్వ్యపదేశాత్' - "అసదేవ ఇదమగ్ర ఆసీత్", "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చ న ఆసీత్" ఇతి. లోకే చ సర్వమిదం ఘట శరావాదికం పూర్వాహ్ణే న ఆసీత్ ఇతి.

అతోయథోక్తం న ఉపపద్యతే ఇతిచేత్, తత్ న, 'ధర్మాన్తరేణ' - తథా వ్యపదేశాత్. స ఖలు అసత్ వ్యపదేశః తస్యైవ కార్య ద్రవ్యస్య పూర్వకాలే ధర్మాన్తరేణ - సంస్థానాన్తరేణ, న భవత్ అభిప్రేతేన తుచ్ఛత్వేన. సత్త్వాసత్త్వే హి ద్రవ్యధర్మౌ ఇతి ఉక్తమ్. తత్ర సత్త్వధర్మాత్ ధర్మాన్తరమ్ అసత్త్వమ్. ఇదం శబ్ద నిర్దిష్టస్య జగతః సత్త్వ ధర్మో నామరూపే, అసత్త్వ ధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామ రూప యుక్తస్య తత్ విరోధి సూక్ష్మదశ ఆపత్తిః అసత్త్వమ్, కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? - 'వాక్యశేషాత్ యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ'.

వాక్యశేషః తావత్ "ఇదం వా అగ్రేనైవ కిఞ్చన ఆసీత్" ఇత్యత్ర "తదసదేవ సన్మనో అకురుత స్యామితి" ఇతి. అనేన వాక్యశేష గతేన

మనస్కార లిఙ్గేన అసత్ శబ్దార్థే తుచ్ఛ అతిరిక్తే నిశ్చితే, తదైకార్థ్యాత్ "అసదేవేదమ్" ఇత్యాదిషు అపి అసత్ శబ్దస్య అయమేవార్థః ఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చ అసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమ్ అవగమ్యతే. యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థ ధర్మౌ అవగమయతి. మృత్ ద్రవ్యస్య పృథు బుధ్న ఉదరాకార యోగో ఘటో అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. తస్యైవ తత్ విరోధి అవస్థాన్తర యోగో ఘటో న అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. తత్ర కపాలాది అవస్థాయాః తద్విరోధిత్వేన సా ఏవ ఘట అవస్థస్య న అస్తీతి వ్యవహార హేతుః. న చ తత్ వ్యతిరిక్తో ఘట అభావో నామ కశ్చిత్ ఉపలభ్యతే. న చ కల్ప్యతే, తావతా ఏవ అభావ వ్యవహార ఉపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాత్ చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తర యోగః ఏవ అవగమ్యతే. శబ్దాన్తరం చ పూర్వ ఉదాహృతం "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదికమ్. తత్ర హి "కుతస్తు ఖలు సోమ్య ఏవం స్యాత్" ఇతి తుచ్ఛత్వమ్ ఆక్షిప్య "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి స్థాపితమ్. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమ్ ఆసీత్ తత్ నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి సుస్పష్టమ్ ఉక్తమ్.

ఇదానీం కార్యస్య కారణాత్ అనన్యత్వే నిదర్శన ద్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి -

157. పటవత్ చ. 2-1-19.

యథా తన్తవః ఏవ వ్యతిషంగ విశేషభాజః పటః ఇతి నామ

రూప కార్యాన్తరాదికం భజన్తే తద్వత్ బ్రహ్మ అపి.

158. యథా చ ప్రాణాదిః. 2-1-20.

యథా చ వాయుః ఏకః ఏవ శరీరే వృత్తి విశేషం భజమానః ప్రాణ అపానాది నామ రూప కార్యాన్తరాణి భజతే, తద్వత్ బ్రహ్మ ఏకమేవ విచిత్ర స్థిర త్రస రూపం జగత్ భవతి ఇతి పరమ కారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః సిద్ధమ్.

ఇతి ఆరమ్భణ అధికరణమ్.

42. ఇతర వ్యపదేశ అధికరణమ్.

159. ఇతర వ్యపదేశాత్ హిత అకరణాది దోష ప్రసక్తిః. 2-1-21.

జగతో బ్రహ్మ అనన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః జీవస్య అపి బ్రహ్మ అనన్యత్వం వ్యపదిశ్యతే ఇత్యుక్తమ్. తత్ర ఇదం చోద్యతే. యది ఇతరస్య జీవస్య బ్రహ్మ భావో అమీభిః వాక్యైః వ్యపదిశ్యతే, తదా బ్రహ్మణః సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది యుక్తస్య ఆత్మనో హిత రూప జగత్ అకరణమ్ అహిత రూప జగత్ కరణమ్ ఇత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మిక ఆధిదైవిక ఆధిభౌతిక అనన్త దుఃఖాకరం చ ఇదం జగత్. న చ ఈదృశే స్వ అనర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాత్ బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యః శ్రుతయో జగత్ బ్రహ్మణోః అనన్యత్వం వదతా త్వయా ఏవ పరిత్యక్తాః, భేదే సతి అనన్యత్వ అసిద్ధేః.

ఔపాధిక భేదవిషయాః భేద శ్రుతయః, స్వాభావిక అభేద విషయాశ్చ అభేద శ్రుతయః ఇతి చేత్, తత్ర ఇదం వక్తవ్యమ్ - స్వభావతః స్వస్మాత్ అభిన్నం జీవం కిమ్ అనుపహితం జగత్ కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా? న వా? న జానాతి చేత్, సర్వజ్ఞత్వ హానిః. జానాతి చేత్, స్వస్మాత్ అభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వ దుఃఖమ్ ఇతి జానతో బ్రహ్మణః హిత అకరణ అహిత కరణాది దోష ప్రసక్తిః అనివార్యా. జీవ బ్రహ్మణోః అజ్ఞాన కృతో భేదః, తత్ విషయా

భేద శ్రుతిః ఇతి చేత్, తత్రాపి జీవ అజ్ఞాన పక్షే పూర్వోక్తో వికల్పః తత్ఫలం చ తదవస్థమ్. బ్రహ్మ అజ్ఞాన పక్షే స్వప్రకాశ స్వరూపస్య బ్రహ్మణో అజ్ఞాన సాక్షిత్వం తత్ కృత జగత్ సృష్టిశ్చ న సంభవతి. అజ్ఞానేన ప్రకాశః తిరోహితః చేత్, తిరోధానస్య ప్రకాశ నివృత్తి కరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్ స్వరూప నివృత్తిః ఏవ ఇతి స్వరూప నాశాది దోష సహస్రం ప్రాగేవ ఉదీరితమ్. అతః ఇదమ్ అసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్ కారణత్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే...........

160. అధికం తు భేదనిర్దేశాత్. 2-1-22.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖ యోగార్హాత్ ప్రత్యగాత్మనః - 'అధికమ్' - అర్థాన్తర భూతం బ్రహ్మ. కుతః? 'భేద నిర్దేశాత్'. ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమ్ అన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టః తతస్తేన అమృతత్వమేతి", "స కారణం కరణాధిపాధిపః", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః", "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వారూఢః", "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో

మాయయా సన్నిరుద్ధః'', ''ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః'', ''నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్'', ''యో అవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద, యో అక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అవహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః'' ఇత్యాదిభిః.

161. అశ్మాదివత్ చ తత్ అనుపపత్తిః. 2-1-23.

అశ్మ కాష్ఠ లోష్ట తృణాదీనామ్ అత్యంత హేయానాం సతత వికారాస్పదానామ్ అచిత్ విశేషాణాం నిరవద్య నిర్వికార నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కళ్యాణైకతాన స్వేతర సమస్త వస్తు విలక్షణ అనన్త జ్ఞాన ఆనంద ఏక స్వరూప నానా విధ అనంత మహావిభూతి బ్రహ్మ స్వరూపైక్యం యథా న ఉపపద్యతే, తథా చేతనస్య అపి అనంత దుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోత కల్పస్య ''అపహత పాప్మా'' ఇత్యాది వాక్య అవగత సకల హేయ ప్రత్యనీక అనవధిక అతిశయ అసంఖ్యేయ కళ్యాణ గుణాకర బ్రహ్మభావ అనుపపత్తిః.

సామానాధికరణ్య నిర్దేశః ''యస్యాత్మా శరీరమ్'' ఇత్యాది శ్రుతేః జీవస్య బ్రహ్మ శరీరత్వాత్ బ్రహ్మణో జీవ శరీరతయా తదాత్మత్వేన అవస్థితేః జీవ ప్రకార బ్రహ్మ ప్రతిపాదనపరశ్చ ఏతత్ అవిరోధీ ప్రత్యుత ఏతస్య అర్థస్య ఉపపాదకశ్చ ఇతి ''అవస్థితేః ఇతి

కాశకృత్స్నః" ఇత్యాదిభిః అసకృత్ ఉపపాదితమ్. అతః సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్ ఇతి సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణమ్, తదేవ బ్రహ్మ స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం జగదాఖ్యం కార్యమ్ ఇతి జగత్ బ్రహ్మణోః సామానాధికరణ్య ఉపపత్తిః. జగతో బ్రహ్మకార్యత్వమ్, బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వ దుఃఖిత్వ కళ్యాణ గుణాకరత్వ స్వభావ అసంకరః సర్వ శ్రుతి అవిరోధశ్చ భవతి. "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి అవిభాగ అవస్థాయామ్ అపి అచిత్ యుక్త జీవస్య బ్రహ్మ శరీరతయా సూక్ష్మ రూపేణ అవస్థానమ్ అవశ్య అభ్యుపగంతవ్యమ్. "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్", "న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ" ఇతి సూత్ర ద్వయ ఉదితత్వాత్ తదానీమ్ అపి సూక్ష్మ రూపేణ అవస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఉపపద్యతే. అతో బ్రహ్మ కారణత్వం సంభవత్యేవ.

యే పునః అస్యైవ జీవస్య అవిద్యా వియుక్త అవస్థామ్ అభిప్రేత్య ఇమం భేదం వర్ణయంతి, తేషామ్ ఇదం సర్వమ్ అసంగతం స్యాత్. న హి తత్అవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్త కారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వ నియంతృత్వమ్ ఇత్యాదీని సంతి. అనేనైవ రూపేణ హి ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః

ప్రతిపాద్యతే. తత్ సర్వం హి అవిద్యా పరికల్పితం త్వన్మతే. న చ అవిద్యా పరికల్పితస్య అవిద్యా అవస్థాయాం శుక్తికా రజతాది భేదవత్ పరస్పర భేదో అత్ర సూత్రకారేణ ''అధికం తు భేదనిర్దేశాత్'' ఇత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే.

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా ఇతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగత్ జన్మాది కారణస్య వేదాన్త వేద్యత్వమ్. తస్య చ స్మృతి న్యాయ విరోధ పరిహారశ్చ క్రియతే. ''అపీతౌ తద్వత్ ప్రసంగాత్ అసమంజసమ్'', ''న తు దృష్టాంత భావాత్'' ఇతి సూత్రద్వయమ్ ఏతదధికరణ సిద్ధమ్ అనువదతి. తత్ర హి విలక్షణయోః కార్య కారణ భావ సమ్భవః ఏవ అధికరణార్థః. ''అసత్ ఇతి చేత్ న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్'' ఇతి చ పూర్వ అధికరణస్థమ్ అనువదతి.

ఇతి ఇతర వ్యపదేశ అధికరణమ్.

43. ఉపసంహార దర్శన అధికరణమ్.

162. ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్, న, క్షీరవత్ హి. 2-1-24.

పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్య సంకల్పస్య స్థూల సూక్ష్మ అవస్థ సర్వ చేతన అచేతన వస్తు శరీరతయా సర్వ ప్రకారత్వేన సర్వాత్మత్వం సకలేతర విలక్షణత్వం చ అవిరుద్ధమ్ ఇతి స్థాపితమ్. ఇదానీం సత్యసంకల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణః సంకల్పమాత్రేణ విచిత్ర జగత్ సృష్టి యోగో న విరుద్ధః ఇతి స్థాప్యతే.

నను చ, పరిమిత శక్తీనాం కారక కలాప ఉపసంహార సాపేక్షత్వ దర్శనేన సర్వశక్తేః బ్రహ్మణః కారక కలాప అనుపసంహారేణ జగత్ కారణత్వ విరోధః కథమ్ ఆశఙ్క్యతే? ఉచ్యతే - లోకే తత్తత్ కార్య జనన శక్తి యుక్తస్య అపి తత్తత్ ఉపకరణ అపేక్షిత్వ దర్శనాత్ సర్వశక్తి యుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణో అపి తత్తత్ ఉపకరణ విరహిణః స్రష్టృత్వం న ఉపపద్యతే ఇతి కస్యచిత్ మన్ద ధియః శఙ్కా జాయతే ఇతి సా నిరాక్రియతే.

ఘట పటాది కారణ భూతానాం కులాల కువిన్దాదీనాం తత్ జనన సామర్థ్యే సత్యపి కానిచిత్ ఉపకరణాని ఉపసంహృత్య ఏవ జనయితృత్వం దృశ్యతే. తత్ జనన అశక్తాః కారక కలాప ఉపసంహారే అపి జనయితుం న శక్నువన్తి. శక్తాః పునః కారక కలాప ఉపసంహారే జనయంతి ఇతి ఏతావాన్ ఏవ విశేషః. బ్రహ్మణో

అపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వం తత్ ఉపకరణానామ్ అనుపసంహారే న ఉపపద్యతే. ప్రాక్ సృష్టేశ్చ అసహాయత్వమ్, "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే. అతః స్రష్టృత్వం న ఉపపద్యతే ఇత్యేవం ప్రాప్తమ్. తదిదమ్ ఆశఙ్క్యతే - 'ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్' ఇతి.

పరిహరతి - 'న క్షీరవత్ హి' ఇతి. న సర్వేషాం కార్య జనన శక్తానామ్ ఉపసంహార సాపేక్షత్వమ్ అస్తి, యథా క్షీర జలాదేః దధి హిమ జనన శక్తస్య తత్ జననే. ఏవం బ్రహ్మణో అపి స్వయమేవ సర్వ జనన శక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వమ్ ఉపపద్యతే. హి ఇతి ప్రసిద్ధవత్ నిర్దేశః చోద్యస్య మన్దతా ఆఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిషు ఆతఞ్చనాది అపేక్షా న దధ్యాది భావాయ, అపి తు శైఘ్ర్యార్థం రస విశేషార్థం చ.

163. దేవాదివత్ అపి లోకే. 2-1-25.

యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే సంకల్ప మాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజంతి, తథా అసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్ సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగత శక్తీనాం దృష్టాంతతయా ఉపాదానం బ్రహ్మణో వేద అవగత శక్తేః సుఖ గ్రహణాయ ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఇతి ఉపసంహార దర్శన అధికరణమ్.

44. కృత్స్న ప్రసక్తి అధికరణమ్.

164. కృత్స్న ప్రసక్తిః నిరవయవత్వ శబ్ద కోపో వా. 2-1-26.

"సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్", "ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్", "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదిషు కారణ అవస్థాయాం బ్రహ్మ ఏకమేవ నిరవయవమ్ ఆసీత్ ఇతి, కారణ అవస్థాయాం నిరస్త చిత్ అచిత్ విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మ ఏవ ఆసీత్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ అవిభాగమ్ ఏకం నిరవయవమ్ ఏవ బ్రహ్మ "బహుస్యామ్" ఇతి సఙ్కల్ప్య, ఆకాశ వాయ్వాది విభాగం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యంత క్షేత్రజ్ఞ విభాగం చ అభవత్ ఇతి చ ఉక్తమ్. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేన ఉపయుక్తమ్ ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యమ్. అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞ విభాగ విభక్తః, అచిదంశశ్చ ఆకాశాది విభాగ విభక్తః ఇత్యుచ్యతే. తదా "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవ అద్వితీయమ్", "బ్రహ్మైకమేవ, ఆత్మైక ఏవ" ఇత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వ వాదినః శబ్దాః కుప్యేయుః - బాధితా భవేయుః. యద్యపి సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణం స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మకార్యమ్ ఇతి అభ్యుపగమ్యతే, తథా అపి శరీరి అంశస్య అపి కార్యత్వ అభ్యుపగమాత్ ఉక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహు భవనం చ న ఉపపద్యతే.

కార్యత్వ అనుపయుక్తాంశ స్థితిశ్చ న ఉపపద్యతే. తస్మాత్ అసమంజసమ్ ఇవ ఆభాతి. అతో బ్రహ్మ కారణత్వం న ఉపపద్యతే.

ఇతి ఆక్షిప్తే సమాధత్తే -

165. శ్రుతేః తు శబ్ద మూలత్వాత్. 2-1-27.

తు శబ్దః ఉక్త దోషం వ్యావర్తయతి. నైవమ్ అసామంజస్యం. కుతః? శ్రుతేః. శ్రుతిః తావత్ నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః తతో విచిత్ర సర్గం చ ఆహ. శ్రౌతే అర్థే యథా శ్రుతి ప్రతిపత్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః. నను చ, శ్రుతిః అపి ''అగ్నినా సిఞ్చేత్'' ఇతివత్ పరస్పర అన్వయ అయోగ్యమ్ అర్థం ప్రతిపాదయితుం న సమర్థా. అత ఆహ 'శబ్ద మూలత్వాత్' ఇతి. శబ్దైక ప్రమాణకత్వేన సకలేతర వస్తు విసజాతీయత్వాత్ అస్య అర్థస్య విచిత్ర శక్తి యోగో న విరుధ్యతే ఇతి న సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణం వా అర్హతి బ్రహ్మ.

166. ఆత్మని చ ఏవం విచిత్రాః చ హి. 2-1-28.

కిం చ, ఏవం - వస్త్వన్తర సంబన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరే చ ఆరోపణే సతి, అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టాః ధర్మాః తత్ విసజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మని అపి ప్రసజ్యన్తే. తత్ అప్రసక్తిః చ భావ స్వభావ వైచిత్ర్యాత్ ఇతి ఆహ 'విచిత్రాః చ హి' ఇతి. యథా అగ్ని జలాదీనామ్ అన్యోన్య విసజాతీయానామ్ ఔష్ణ్యాది శక్తయశ్చ విసజాతీయాః దృశ్యన్తే, తద్వత్ లోక దృష్ట విసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్ర తత్ర

అదృష్టాః సహస్రశః శక్తయః సన్తి ఇతి న కించిత్ అనుపపన్నమ్. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ "నిర్గుణస్య అప్రమేయస్య శుద్ధస్య అపి అమలాత్మనః, కథం సర్గాది కర్తృత్వం బ్రహ్మణో అభ్యుపగమ్యతే" ఇతి సామాన్య దృష్ట్యా పరిచోద్య, "శక్తయః సర్వ భావానామ్ అచిన్త్య జ్ఞాన గోచరాః, యతో అతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః, భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతా" ఇతి. శ్రుతిశ్చ "కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః, మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దు తత్ యదధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్, బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీత్ యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః, మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్" ఇతి. సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తు విలక్షణే పరే బ్రహ్మణి న అవతరతి ఇత్యర్థః.

ఇతశ్చ,-

167. స్వపక్ష దోషాత్ చ. 2-1-29.

స్వపక్షే - ప్రధానాది కారణవాదే లౌకిక వస్తు విసజాతీయత్వ అభావేన ప్రధానాదేః లోక దృష్టాః దోషాః తత్ర భవేయుః ఇతి సకలేతర విలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమ్ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. ప్రధానం చ నిరవయవమ్. తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాది విచిత్ర జగదారమ్భః ఉపపద్యతే? సత్త్వం రజః తమః ఇతి తస్య అవయవాః

విద్యన్తే ఇతి చేత్, తత్ర ఇదం వివేచనీయమ్. కిం సత్త్వ రజస్తమసాం సమూహః ప్రధానమ్? ఉత సత్త్వరజ స్తమోభిః ఆరబ్ధం ప్రధానమ్? అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమ్ ఇతి స్వాభ్యుపగమ విరోధః స్వాభ్యుపేత సంఖ్యా విరోధశ్చ. తేషామ్ అపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భ విరోధశ్చ. సమూహ పక్షే చ, తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశ భేదమ్ అనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూల ద్రవ్య ఆరమ్భకత్వ సిద్ధిః. పరమాణు కారణవాదే అపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః. ప్రదేశ భేదమ్ అనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానాః అపి న స్థూల కార్య ఆరమ్భాయ ప్రభవేయుః.

168. సర్వోపేతా చ తత్ దర్శనాత్. 2-1-30.

సకలేతర వస్తు విసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్తి ఉపేతా చ. తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి శ్రుతయః- "పరాఽస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియా చ". తథా "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః" ఇతి సకలేతర విసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య, "సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి సర్వశక్తి యోగం ప్రతిపాదయన్తి. తథా "మనోమయః ప్రాణ శరీరో భా రూపః సత్యసఙ్కల్పః ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వ గన్ధః సర్వరసః సర్వమిదమ్ అభ్యాత్తో అవాకీ అనాదరః" ఇతి చ.

169. వికరణత్వాత్ న ఇతిచేత్, తత్ ఉక్తమ్. 2-1-31.

యద్యపి ఏకమేవ బ్రహ్మ సకలేతర విలక్షణం సర్వశక్తి, తథాపి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే" ఇతి కరణ విరహిణః తస్య న కార్య ఆరమ్భః సంభవతి ఇతి చేత్, తత్ర ఉత్తరం "శబ్ద మూలత్వాత్", "విచిత్రాశ్చ హి" ఇత్యుక్తమ్ శబ్దైక ప్రమాణకం సకలేతర విలక్షణం తత్తత్ కరణ విరహేణ అపి తత్తత్ కార్య సమర్థమ్ ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "పశ్యతి అచక్షుః స శృణోతి అకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా" ఇత్యేవమాద్యా.

ఇతి కృత్స్న ప్రసక్తి అధికరణమ్.

45. ప్రయోజనవత్త్వ అధికరణమ్.

170. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. 2-1-32.

యద్యపి ఈశ్వరః ప్రాక్ సృష్టేః ఏక ఏవ సన్ సకలేతర విలక్షణత్వేన సర్వార్థ శక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్ స్రష్టుం శక్నోతి, తథాపి ఈశ్వర కారణత్వం న సంభవతి. ప్రయోజనవత్త్వాత్ విచిత్ర సృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజన అభావాత్. బుద్ధి పూర్వకారిణామ్ ఆరమ్భే ద్వివిధం హి ప్రయోజనమ్, స్వార్థః పరార్థో వా.

న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావతః ఏవ అవాప్త సమస్త కామస్య జగత్ సర్గేణ కించన ప్రయోజనమ్ అనవాప్తమ్ అవాప్యతే. నాపి పరార్థః- అవాప్త కామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి. న చ ఈదృశ గర్భ జన్మ జరా మరణ నరకాది నానావిధ అనన్త దుఃఖ బహులం జగత్ కరుణావాన్ సృజతి, ప్రత్యుత సుఖైకతానమ్ ఏవ జనయేత్ జగత్ కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజన అభావాత్ బ్రహ్మణః కారణత్వం న ఉపపద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే--

171. లోకవత్ తు లీలా కైవల్యమ్. 2-1-33.

అవాప్త సమస్త కామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్ప వికార్య

వివిధ విచిత్ర చిత్ అచిత్ మిశ్ర జగత్ సర్గే లీలా ఏవ కేవలా ప్రయోజనమ్. 'లోకవత్' - యథా లోకే సప్త ద్వీపామేవ మేదినీమ్ అధితిష్ఠతః సంపూర్ణ శౌర్య వీర్య పరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవల లీలైక ప్రయోజనాః కన్దుకాది ఆరమ్భాః దృశ్యన్తే, తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసంకల్పమాత్ర అవక్లుప్త జగత్ జన్మ స్థితి ధ్వంసాదేః లీలైవ ప్రయోజనమ్ ఇతి నిరవద్యం.

172. వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ తథా హి దర్శయతి. 2-1-34.

యద్యపి పరమ పురుషస్య సకలేతర చిత్ అచిత్ వస్తు విలక్షణస్య అచిన్త్య శక్తియోగాత్ ప్రాక్ సృష్టేః ఏకస్య నిరవయవస్య అపి విచిత్ర చిత్ అచిత్ మిశ్ర జగత్ సృష్టిః సంభావ్యేత. తథాపి దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనః ఉత్కృష్ట మధ్యమ అపకృష్ట సృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత. అతి ఘోర దుఃఖ యోగకరణాత్ నైర్ఘృణ్యం చ అవర్జనీయమ్ ఇతి.

తత్రోత్తరం 'న సాపేక్షత్వాత్' ఇతి. న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే. కుతః? సాపేక్షత్వాత్ - సృజ్యమాన దేవాది క్షేత్రజ్ఞ కర్మసాపేక్షత్వాత్ విషమ సృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాది శరీరయోగం తత్తత్ కర్మ సాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతి స్మృతయః "సాధుకారీ సాధుర్భవతి, పాపకారీ పాపో భవతి, పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన". తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాది

వైచిత్ర్య హేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీన కర్మ శక్తిః ఏవ ఇత్యుక్తమ్, "నిమిత్తమాత్రమ్ ఏవాసౌ సృజ్యానాం సర్వకర్మణి, ప్రధాన కారణీ భూతా యతో వై సృజ్య శక్తయః, నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్ కించిత్ అపేక్షతే, నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామ్" ఇతి. స్వశక్త్యా స్వకర్మణైవ దేవాది వస్తుతా ప్రాప్తిః ఇతి.

173. న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతిచేత్, న, అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ. 2-1-35.

ప్రాక్ సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞాః నామ న సన్తి. కుతః? అవిభాగ శ్రవణాత్ "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి. అతః తదానీం తదభావాత్ తత్ కర్మ న విద్యతే. కథం తత్ అపేక్షం సృష్టి వైషమ్యమ్ ఇత్యుచ్యతే ఇతి చేత్, న, 'అనాదిత్వాత్'.

క్షేత్రజ్ఞానాం తత్ కర్మ ప్రవాహాణాం చ తత్ అనాదిత్వే అపి అవిభాగః ఉపపద్యతే చ, యతః తత్ క్షేత్రజ్ఞ వస్తు పరిత్యక్త నామ రూపం బ్రహ్మ శరీరతయా అపి పృథక్ వ్యపదేశ అనర్హమ్ అతి సూక్ష్మం. తథా అనభ్యుపగమే అకృత అభ్యాగమ కృత విప్రణాశ ప్రసంగశ్చ. ఉపలభ్యతే చ తేషామ్ అనాదిత్వం "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇతి. సృష్టి ప్రవాహ అనాదిత్వం చ "సూర్యా చంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమ్ అకల్పయత్" ఇత్యాదౌ.

“తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమ్ ఆసీత్ తత్ నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే” ఇతి నామ రూప వ్యాకరణమాత్ర శ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూప అనాదిత్వం సిద్ధమ్. స్మృతౌ అపి “ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి” ఇతి. అతః సర్వ విలక్షణత్వాత్ సర్వశక్తిత్వాత్ లీలైక ప్రయోజనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణ్యేన విచిత్ర సృష్టి యోగాత్ బ్రహ్మ ఏవ జగత్కారణమ్.

174. సర్వధర్మ ఉపపత్తేః చ. 2-1-36.

ప్రధాన పరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యత్ ధర్మ వైకల్యమ్ ఉక్తం వక్ష్యమాణం చ, తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వ ఉపపాదినో బ్రహ్మణి ఉపపత్తేశ్చ బ్రహ్మ ఏవ జగత్కారణమ్ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి ప్రయోజనవత్త్వ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - ద్వితీయః పాదః

46. రచనా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

175. రచనా అనుపపత్తేః చ న అనుమానం ప్రవృత్తేః చ. 2-2-1.

ఉక్తం జగత్ జన్మాది కారణం పరం బ్రహ్మ ఇతి. తత్ర పరైః ఉద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః. ఇదానీం స్వపక్ష రక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కస్యచిత్ మన్ద ధియః తేషాం పక్షాణాం యుక్తి ఆభాస మూలతామ్ అజానతః ప్రామాణికత్వ శఙ్కయా వైదికపక్షే కించిత్ శ్రద్ధా వైకల్యం జాయేతాపి. అతః పరపక్ష ప్రతిక్షేపాయ అనన్తరః పాదః ప్రవర్తతే.

తత్ర ప్రథమం తావత్ కాపిల మతం నిరస్యతే, వైదిక అనుమత సత్కార్యవాదాది అర్థసఙ్గ్రహేణ ఏతస్య సత్ పక్ష నిక్షేప సంభావనా భ్రమహేతుత్వ అతిరేకాత్. "ఈక్షతేః న అశబ్దమ్" ఇత్యాదిభిః వైదిక వాక్యానామ్ అతత్ పరత్వ మాత్రమ్ ఉక్తమ్. అత్రైవ తత్ పక్ష స్వరూప ప్రతిక్షేపః క్రియతే ఇతి న పౌనరుక్తి ఆశఙ్కా.

ఏషా హి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శన స్థితిః- “మూల ప్రకృతిః అవికృతిః మహదాద్యాః ప్రకృతి వికృతయః సప్త, షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిః న వికృతిః పురుషః” ఇతి తత్త్వ సఙ్గ్రహః. మూల ప్రకృతిః నామ సుఖ దుఃఖ మోహాత్మకాని లాఘవ ప్రకాశ చలన ఉపష్టమ్భన గౌరవ ఆవరణ కార్యాణి అత్యన్త అతీన్ద్రియాణి కార్యైక నిరూపణ వివేకాని అన్యూన అతిరేకాణి సమతామ్ ఉపేతాని సత్త్వ రజః తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వ రజః తమసాం సామ్య రూపా ప్రకృతిః ఏకా స్వయమ్ అచేతనా అనేక చేతన భోగ అపవర్గ అర్థా నిత్యా సర్వగతా సతత విక్రియా న కస్యచిత్ వికృతిః. అపి తు పరమ కారణమేవ.

మహదాద్యాః తద్వికృతయః అన్యేషాం చ ప్రకృతయః సప్త - మహాన్, అహఙ్కారః, శబ్ద తన్మాత్రం, స్పర్శ తన్మాత్రం, రూప తన్మాత్రం, రస తన్మాత్రం, గన్ధ తన్మాత్రమ్ ఇతి. తత్ర అహఙ్కారః త్రిధా - వైకారికః, తైజసః, భూతాదిశ్చ, క్రమాత్ సాత్త్వికో, రాజసః, తామసశ్చ. తత్ర వైకారికః సాత్త్విక ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిః తామసో మహాభూత హేతుభూత తన్మాత్ర హేతుః. తైజసో రాజసః తు ఉభయోః అనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పంచ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మనః ఇతి కేవల వికారాః షోడశ.

పురుషః తు నిష్పరిణామత్వేన న కస్యచిత్ ప్రకృతిః.

న కస్య చిత్ వికృతిః తత ఏవ నిర్ధర్మకః చైతన్య మాత్రవపుః నిత్యో నిష్క్రియః సర్వగతః ప్రతి శరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాత్ నిష్క్రియత్వాత్ చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సంభవతి.

ఏవం భూతే అపి తత్త్వే మూఢాః ప్రకృతి పురుష సన్నిధి మాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతౌ అధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటిక మణౌ ఇవ జపా కుసుమస్య ఆరుణిమానం పురుషే అధ్యస్య అహం కర్తా భోక్తా ఇతి మన్యన్తే.

ఏవమ్ అజ్ఞానాత్ భోగః, తత్త్వ జ్ఞానాత్ చ అపవర్గః. తదేతత్ ప్రత్యక్ష అనుమాన ఆగమైః సాధయన్తి.

తత్ర ప్రత్యక్ష సిద్ధేషు పదార్థేషు న అతీవ వివాద పదమ్ అస్తి. ఆగమో అపి కపిలాది సర్వజ్ఞ జ్ఞానమూలః ఇతి సోఽపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణ లక్షణే నిరస్త ప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్ ఇతి అనుమానం, తత్ నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతి ఇతి తదేవ నిరస్యతే.

తే చ ఏవం వర్ణయన్తి - కృత్స్నస్య జగతః ఏకమూలత్వమ్ అవశ్య అభ్యుపగమనీయమ్, అనేకేభ్యః కార్య ఉత్పత్తి అభ్యుపగమే కారణ అనవస్థానాత్. తన్తు ప్రభృతయో హి అవయవాః స్వాంశ భూతైః షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానాః అవయవినమ్ ఉత్పాదయన్తి. తే చ తన్త్వాదయః స్వావయవైః తథా భూతైః

ఉత్పాద్యన్తే. తే చ తథా భూతైః స్వావయవైః ఇతి పరమాణుభిః అపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానైః ఏవ స్వకార్య ఉత్పాదనమ్ అభ్యుపేతవ్యమ్. అన్యథా ప్రథిమ అనుపపత్తేః. పరమాణవః అపి అంశిత్వేన స్వాంశైః తథైవ ఉత్పాద్యన్తే. తే చ స్వాంశైః ఇతి న క్వచిత్ కారణ వ్యవస్థితిః. అతః కారణ వ్యవస్థా సిధ్యర్థమ్ ఏకం ద్రవ్యం వివిధ విచిత్ర పరిణామ శక్తి యుక్తం స్వయమ్ అప్రచ్యుత స్వరూపమ్ ఏవ మహదాది అనన్త అవస్థ ఆశ్రయః కారణమ్ ఆశ్రయణీయమ్. తత్ చ ఏకం కారణం గుణత్రయ సామ్య రూపం ప్రధానమ్ ఇతి, తత్ కల్పనే హేతూన్ ఉపన్యస్యంతి.

"భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాత్ శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ, కారణ కార్య విభాగాత్ అవిభాగాత్ వైశ్వరూపస్య, కారణమస్తి అవ్యక్తమ్" ఇతి అయమర్థః - విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యమ్, విచిత్రసన్నివేశం తను భువనాది కృత్స్నం జగత్. తత్ చ జగత్ విచిత్ర సన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్ సరూప అవ్యక్త కారణకం. కుతః? కార్యత్వాత్. కార్యస్య హి సర్వస్య తత్ సరూపాత్ కారణ విశేషాత్ విభాగః తస్మిన్ ఏవ అవిభాగశ్చ దృశ్యతే. యథా ఘట మకుటాదేః కార్యస్య తత్ సరూపాత్ మృత్ సువర్ణాదేః కారణాత్ విభాగః తస్మిన్ ఏవ చ అవిభాగః అతో విశ్వరూపస్య జగతః తత్ సరూపాత్ ప్రధానాత్ ఉత్పత్తిః తస్మిన్ ఏవ లయశ్చ ఇతి ప్రధాన కారణకమ్ ఏవ జగత్.

గుణత్రయ సామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్ సరూపం కారణమ్, సత్త్వ రజః తమో మయ సుఖ దుఃఖ మోహాత్మకత్వాత్ జగతః. యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృత్ ద్రవ్యమేవ కారణమ్, తదేవ హి తత్ ఉత్పత్త్యాఖ్య ప్రవృత్తి శక్తిమత్, తథా దర్శనాత్. అవ్యక్తస్య గుణ సామ్య రూపస్య దేశతః కాలతః చ అపరిమితస్యైవ కారణత్వం భేదానాం మహత్ అహఙ్కార తన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వాత్ అవగమ్యతే. మహదాదీని చ ఘటాదివత్ పరిమితాని కృత్స్న జగత్ ఉత్పత్తౌ న ప్రభవన్తి. అతః త్రిగుణం జగత్ గుణ త్రయ సామ్య రూప ప్రధానైక కారణమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

అత్ర ఉచ్యతే -- 'రచనా అనుపపత్తేః చ న అనుమానం ప్రవృత్తేః చ'. అనుమీయతే ఇతి అనుమానమ్. న భవత్ ఉక్తం ప్రధానం విచిత్ర జగత్ రచనా సమర్థమ్, అచేతనత్వే సతి తత్ స్వభావ అభిజ్ఞ అనధిష్ఠితత్వాత్. యదేవం తత్తథా. యథా రథ ప్రాసాదాది నిర్మాణే కేవల దార్వాదికమ్. దార్వాదేః అచేతనస్య తద్ జ్ఞాన అధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భ అనుపపత్తేః దర్శనాత్, తత్ జ్ఞ అధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భ ప్రవృత్తేః దర్శనాత్ చ న ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. చకారాత్ అన్వయస్య అనైకాన్త్యం సముచ్చినోతి. న హి అన్వితం శౌక్ల్య గోత్వాది కారణత్వ వ్యాప్తమ్. న చ వాచ్యం మాభూత్ అన్వితానామ్ అపి శౌక్ల్యాది ధర్మాణాం కారణత్వమ్, ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యే అన్వితస్య

కారణత్వ వ్యాప్తిః అస్త్యేవ. సత్త్వాదీన్ అపి ద్రవ్యాణి కార్యే అన్వితాని కారణత్వ వ్యాప్తాని ఇతి. యతః సత్త్వాదయో ద్రవ్య ధర్మాః, న తు ద్రవ్య స్వరూపమ్. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాది ద్రవ్య గత లఘుత్వ ప్రకాశాది హేతుభూతాః తత్ స్వభావ విశేషాః ఏవ, న తు మృత్ హిరణ్యాదివత్ ద్రవ్యతయా కార్య అన్వితాః ఉపలభ్యన్తే. గుణాః ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః.

యత్ చ కారణ వ్యవస్థా సిద్ధయే జగతః ఏక మూలత్వమ్ ఉక్తమ్, తదపి సత్త్వాదీనామ్ అనేకత్వాత్ న ఉపపద్యతే. అత ఏవ కారణ వ్యవస్థా చ న సిద్ధ్యతి. సామ్యావస్థాః సత్త్వాదయః ఏవ హి ప్రధానమ్ ఇతి త్వన్మతమ్. అతః కారణ బహుత్వాత్ అనవస్థా తత్ అవస్థా ఏవ. న చ తేషామ్ అపరిమితత్వేన వ్యవస్థా సిద్ధిః, అపరిమితత్వే హి త్రయాణామ్ అపి సర్వ గతత్వేన న్యూన అధిక భావ అభావాత్ వైషమ్య అసిద్ధేః కార్య ఆరమ్భ అసమ్భవాత్, కార్య ఆరమ్భాయ ఏవ పరిమితత్వమ్ అవశ్యమ్ ఆశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతన అధిష్ఠితత్వం దృష్టం, తత్ వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీ కృతమ్ ఇత్యాహ...........

176. పయోఽమ్బువత్ చేత్ తత్ర అపి. 2-2-2.

యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితస్య విచిత్ర జగత్ రచనా అనుపపత్తిః ఇతి, తత్ న. యతః పయో అమ్బువత్

ప్రవృత్తిః ఉపపద్యతే. పయసః తావత్ దధిభావేన పరిణమమానస్య అనన్యాపేక్షస్య ఆద్యపరిస్పన్ద ప్రభృతి పరిణామ పరమ్పరా స్వతః ఏవ ఉపలభ్యతే. యథా చ వారిద విముక్తస్య అమ్బునః ఏకరసస్య నారికేల, తాల, చూత, కపిత్థ, నిమ్బ, తిన్త్రిణ్యాది విచిత్ర రసరూపేణ పరిణామ ప్రవృత్తిః స్వతః ఏవ దృశ్యతే, తథా ప్రధానస్య అపి పరిణామ స్వభావస్య అన్య అనధిష్ఠితస్య ఏవ ప్రతిసర్గ అవస్థాయాం సదృశ పరిణామేన అవస్థితస్య సర్గ అవస్థాయాం గుణ వైషమ్య నిమిత్త విచిత్ర పరిణామః ఉపపద్యతే.

యథోక్తం "పరిణామతః సలిలవత్ ప్రతి ప్రతి గుణాశ్రయ విశేషాత్" ఇతి. తదేవమ్ అవ్యక్తమ్ అనన్యాపేక్షం ప్రవర్తతే ఇతి చేత్, అతః ఉత్తరమ్ 'తత్రాపి' ఇతి. యత్ క్షీర జలాది దృష్టాన్తతయా నిదర్శితం, తత్రాపి ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠానే ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీ కృతమ్ ఇత్యభిప్రాయః. "ఉపసంహార దర్శనాత్ న ఇతి చేత్ న క్షీరవత్ హి" ఇత్యత్ర దృష్ట పరికరాన్తర రహితస్య అపి స్వ అసాధారణ పరిణామః ఉపపద్యతే ఇతి ఏతావత్ ఉక్తమ్, న ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వం పరాకృతమ్, "యో అప్సు తిష్ఠన్" ఇత్యాది శ్రుతేః

177. వ్యతిరేక అనవస్థితేః చ అనపేక్షత్వాత్. 2-2-3.

ఇతశ్చ, సత్యసంకల్ప ఈశ్వర అధిష్ఠాన అనపేక్ష పరిణామిత్వే సర్గ వ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గ అవస్థయా అనవస్థితి ప్రసంగాత్ చ న

ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వే తస్య సత్య సంకల్పత్వేన సర్గ ప్రతిసర్గ విచిత్ర సృష్టి వ్యవస్థా సిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞ అధిష్ఠితత్వే అపి తస్య అవాప్త సమస్త కామస్య పరిపూర్ణస్య అనవధిక అతిశయ ఆనన్దస్య నిరవద్యస్య నిరంజనస్య సర్గ ప్రతిసర్గ వ్యవస్థా హేతు అభావాత్ విషమ సృష్టౌ నిర్దయత్వ ప్రసంగాత్ చ సమానో అయం దోషః ఇతి పరిపూర్ణస్య అపి లీలార్థ ప్రవృత్తి సంభవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామ విశేష ఆపన్న ప్రకృతి దర్శన రూప సర్గ ప్రతిసర్గ విశేష హేతోః సంభవాత్, క్షేత్రజ్ఞ కర్మణామ్ ఏవ విషమ సృష్టి వ్యవస్థాపకత్వాత్ చ.....

నను, ఏవం క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య అపుణ్య రూప కర్మభిః ఏవ సర్వాః వ్యవస్థాః సిద్ధ్యన్తి ఇతి కృతమ్ ఈశ్వరేణ అధిష్ఠాత్రా. పుణ్య అపుణ్య రూప అనుష్ఠిత కర్మ సంస్కృతా ప్రకృతిః ఏవ పురుషార్థ అనురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే. యథా విషాది దూషితానామ్ అన్నపానాదీనామ్ ఔషధ విశేష ఆప్యాయితానాం చ సుఖ దుఃఖ హేతు భూతః పరిణామ విశేషో దేశ కాల వ్యవస్థయా దృశ్యతే. అతః సర్గ ప్రతిసర్గ వ్యవస్థా దేవాది విషమ సృష్టిః కైవల్య వ్యవస్థా చ సర్వ ప్రకార పరిణామ శక్తి యుక్తస్య ప్రధానస్యైవ ఉపపద్యతే ఇతి.

అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్య అపుణ్య కర్మ స్వరూపయోః. పుణ్య అపుణ్య స్వరూపే హి శాస్త్రైక సమధిగమ్యే. శాస్త్రం చ అనాది

నిధన అవిచ్ఛిన్న పాఠ సంప్రదాయ అనాఘ్రాత ప్రమాదాది దోష గన్ధ వేదాఖ్య అక్షర రాశిః. తత్ చ పరమ పురుష ఆరాధన తద్విపర్యయ రూపే కర్మణీ పుణ్య అపుణ్యే, తత్ అనుగ్రహ నిగ్రహ ఆయత్తే చ, తత్ ఫలే సుఖ దుఃఖే ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః - "ఫల సంబిభర్త్సయా హి కర్మభిః ఆత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతో అలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదా" ఇతి. తథా చ శ్రుతిః "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" ఇతి.

తథా చ భగవతా స్వయమేవ ఉక్తమ్ - "యతః ప్రవృత్తిః భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః" ఇతి, "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్రమశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు" ఇతి చ.

స భగవాన్ పురుషోత్తమో అవాప్త సమస్త కామః సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సత్యసంకల్పః స్వమాహాత్మ్య అనుగుణ లీలా ప్రవృత్తః, ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాని ఏతాని అసమీచీనాని ఇతి కర్మ ద్వైవిధ్యం సంవిధాయ, తదుపాదాన ఉచిత దేహేన్ద్రియాదికం తత్ నియమన శక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య, స్వశాసన అవబోధి శాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య, తత్ ఉపసంహారార్థం చ అన్తరాత్మతయా అనుప్రవిశ్య అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛన్ తిష్ఠతి.

క్షేత్రజ్ఞాః తు తదాహిత శక్తయః తత్ ప్రదిష్ట కరణ కళేబరాదికాః తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛా ఆనుగుణ్యేన పుణ్య అపుణ్య రూపే కర్మణీ ఉపాదదతే. తతశ్చ పుణ్య రూప కర్మ కారిణం స్వశాసన అనువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థ కామ మోక్షైః వర్ధయతే, శాసన అతివర్తినం చ తత్ విపర్యయైః యోజయతి. అతః స్వాతంత్ర్యాది వైకల్య చోద్యాని న అవకాశం లభన్తే. దయా హి నామ స్వార్థ నిరపేక్షా పరదుఃఖ అసహిష్ణుతా. సా చ స్వశాసన అతివృత్తి వ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా న గుణాయ అవకల్పతే. ప్రత్యుత పుంస్త్వమేవ ఆవహతి. తత్ నిగ్రహః ఏవ తత్ర గుణః, అన్యథా శత్రు నిగ్రహాదీనామ్ అగుణత్వ ప్రసంగాత్. స్వశాసన అతివృత్తి వ్యవసాయ నివృత్తి మాత్రేణ అనాది అనన్త కల్ప ఉపచిత దుర్విషహ అనన్త అపరాధ అనఙ్గీకారేణ నిరతిశయ సుఖ సంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే.

యథోక్తమ్ - ''తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మామ్ ఉపయాన్తి తే, తేషామేవ అనుకమ్పార్థమ్ అహమజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మ భావస్థో జ్ఞాన దీపేన భాస్వతా'' ఇతి. అతః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్.

అథస్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్ద ప్రవృత్తిః అపి న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్, తథా అపి

అనపేక్షాయా ఏవ పరిణామ ప్రవృత్తిః సంభవతి, తథా దర్శనాత్. ధేన్వాదినా ఉపయుక్తం హి తృణ ఉదకాది స్వయమేవ క్షీరాది ఆకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిః అపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యతే ఇతి. తత్రాహ-

178. అన్యత్ర అభావాత్ చ న తృణాదివత్. 2-2-4.

న ఏతత్ ఉపపద్యతే, తృణాదేః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితస్య పరిణామ అభావాత్ దృష్టాంత అసిద్ధేః. కథమ్ అసిద్ధిః? 'అన్యత్ర అభావాత్'. యది హి తృణ ఉదకాదికమ్ అనడుదాది ఉపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీర ఆకారేణ పర్యణంస్యత, తతః ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితమ్ ఏవ పరిణమతే ఇతి వక్తుమ్ అశక్ష్యత. న చ ఏతత్ అస్తి. అతో ధేన్వాది ఉపయుక్తం ప్రాజ్ఞః ఏవ క్షీరీకరోతి. ''పయోంబువత్ చేత్ తత్రాపి'' ఇత్యుక్తమేవ అత్ర ప్రపంచితం తత్రైవ వ్యభిచార ప్రదర్శనాయ.

179. పురుష అశ్మవత్ ఇతి చేత్ తథా అపి. 2-2-5.

అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్య మాత్ర వపుః పురుషో నిష్క్రియః. ప్రధానమపి దృక్ శక్తి వికలమ్, తథా అపి పురుష సన్నిధానాత్ అచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే, తథా దర్శనాత్. గమన శక్తి వికల దృక్ శక్తి యుక్త పఙ్గు సన్నిధానాత్ తత్ చైతన్య ఉపకృతో దృక్ శక్తి వికలః ప్రవృత్తి శక్తో అన్ధః ప్రవర్తతే. అయస్కాన్త అశ్మ సన్నిధానాత్ చ అయః ప్రవర్తతే. ఏవం ప్రకృతి పురుష

సంయోగ కృతో జగత్ సర్గః ప్రవర్తతే.

యథోక్తమ్ ''పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య, పంగు అన్ధవత్ ఉభయోరపి సంయోగః తత్ కృత స్సర్గః'' ఇతి. పురుషస్య ప్రధాన ఉపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుష సన్నిధానాత్ ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం 'తథాపి' ఇతి. ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్తి అసంభవః తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోః గమన శక్తి వికలస్య అపి మార్గ దర్శన తత్ ఉపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహస్రశః సన్తి. అన్ధో అపి చేతనస్సన్ తత్ ఉపదేశాది అవగమేన ప్రవర్తతే. తథా అయస్కాన్త మణేః అపి అయః సమీప ఆగమనాదయః సన్తి. పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య న తాదృశా వికారాః సంభవన్తి. సన్నిధాన మాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. నిత్య ముక్తత్వేన బన్ధ అభావో అపవర్గ అభావశ్చ.

180. అఙ్గిత్వ అనుపపత్తేః చ. 2-2-6.

గుణానామ్ ఉత్కర్ష నికర్ష నిబన్ధన అఙ్గాఙ్గి భావాత్ హి జగత్ ప్రవృత్తిః ''ప్రతి ప్రతి గుణాశ్రయ విశేషాత్'' ఇతి వదద్భిః భవద్భిః అభ్యుపగమ్యతే, ప్రతిసర్గ అవస్థాయాం తు సామ్యావస్థానాం సత్త్వ రజః తమసామ్ అన్యోన్య ఆధిక్య న్యూనత్వ అభావాత్ అఙ్గాఙ్గి భావ అనుపపత్తేః న జగత్ సర్గః ఉపపద్యతే. తదాపి వైషమ్య అభ్యుపగమే నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞ అనధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్.

181. అన్యథా అనుమితౌ చ జ్ఞ శక్తి వియోగాత్. 2-2-7.

దూషిత ప్రకార అతిరిక్త ప్రకారాన్తరేణ ప్రధాన అనుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వ శక్తి వియోగాత్ తే ఏవ దోషాః ప్రాదుఃష్యుః. అతో న కథఞ్చిత్ అపి అనుమానేన ప్రధాన సిద్ధిః.

182. అభ్యుపగమే అపి అర్థ అభావాత్. 2-2-8.

అనుమానేన ప్రధాన సిద్ధి అభ్యుపగమే అపి ప్రధానేన ప్రయోజన అభావాత్ న తత్ అనుమాతవ్యమ్. "పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య" ఇతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుష భోగ అపవర్గౌ అభిమతౌ. తౌ చ న సంభవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్ర వపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్య ముక్త స్వరూపస్య ప్రకృతి దర్శన రూపో భోగః తద్వియోగ రూపో అపవర్గశ్చ న సంభవతి. ఏవం రూపస్యైవ ప్రకృతి సన్నిధానాత్ పరిణామ విశేష సుఖ దుఃఖ దర్శన రూప భోగ సంభావనాయాం ప్రకృతి సన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిత్ అపి అపవర్గో న సేత్స్యతి.

183. విప్రతిషేధాత్ చ అసమఞ్జసమ్. 2-2-9.

విప్రతిషిద్ధం చ ఇదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్. తథా హి- ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతేః భోక్తారమ్ అధిష్ఠాతారం ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమ్ అభ్యుపగమ్య,

ప్రకృత్యైవ సాధన భూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్తః ఏవ తస్య నిత్య నిర్వికార చైతన్య మాత్ర స్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవ ఆహుః. తత ఏవ బన్ధ మోక్ష సాధన అనుష్ఠానం మోక్షం(ః) చ ప్రకృతేః ఏవ ఇత్యాహుః.

ఏవంభూత నిర్వికార ఉదాసీన పురుష సన్నిధానాత్ ప్రకృతేః ఇతరేతర అధ్యాసేన సర్గాది ప్రవృత్తిం పురుష భోగ అపవర్గ అర్థత్వం చ ఆహుః "సఙ్ఘాత పరార్థత్వాత్ త్రిగుణాది విపర్యయాత్ అధిష్ఠానాత్, పురుషో అస్తి భోక్తృ భావాత్ కైవల్యార్థం ప్రవృత్తేః చ. తస్మాత్ చ విపర్యాసాత్ సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య, కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమ్ అకర్తృభావశ్చ" ఇతి. "పురుష విమోక్ష నిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్య" ఇత్యుక్త్వా ఏవమాహుః "తస్మాన్న బధ్యతే అద్ధా న ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్, సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిః" ఇతి.

తథా "తస్మాత్ తత్ సంయోగాత్ అచేతనం చేతనావత్ ఇవ లిఙ్గమ్, గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః, పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య, పంగు అంధవత్ ఉభయోరపి సంయోగః తత్కృతస్సర్గః" ఇతి. సాక్షిత్వ ద్రష్టృత్వ భోక్తృత్వాదయః నిత్య నిర్వికారస్య అకర్తుః ఉదాసీనస్య కైవల్యైక స్వరూపస్య న సంభవన్తి.

ఏవంరూపస్య తస్య అధ్యాస మూలభ్రమయో అపి న సంభవతి, అధ్యాస భ్రమయోః అపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ న సంభవతః, తయోః చేతన ధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్య అన్యస్మిన్ అన్య ధర్మ అనుసన్ధానమ్. స చ చేతన ధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతి సన్నిధి మాత్రేణ అధ్యాసాదయః సంభవన్తి. నిర్వికారత్వాత్ ఏవ సంభవన్తి చేత్, నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేః అకిఞ్చిత్కరత్వం చ "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. ప్రకృతిః ఏవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్, కథం నిత్య ముక్తస్య పురుషస్య ఉపకారిణీ సా ఇత్యుచ్యతే? వదన్తి హి "నానావిధైః ఉపాయైః ఉపకారిణి అనుపకారిణః పుంసః, గుణవతి అగుణస్య సతః తస్యార్థమ్ అపార్థకం చరతి" ఇతి.

తథా ప్రకృతిః యేన పురుషేణ యథాస్వభావా దృష్టా తస్మాత్ పురుషాత్ తదానీమ్ ఏవ నివర్తతే ఇతి చ ఆహుః- "రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్, పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః, ప్రకృతేః సుకుమారతరం న కిఞ్చిదస్తి ఇతి మే మతిర్భవతి, యా దృష్టాఽస్మీతి పునః న దర్శనముపైతి పురుషస్య" ఇతి. తదపి అసఙ్గతమ్ - పురుషో హి నిత్య ముక్తత్వాత్ నిర్వికారత్వాత్ న తాం కదాచిత్ అపి పశ్యతి న అధ్యస్యతి చ. స్వయం చ స్వాత్మానం న పశ్యతి, అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మ దర్శనం స్వదర్శనమ్ ఇతి న అధ్యవస్యతి చ, స్వయమ్ అచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ

దర్శన రూప వికార అసంభవాత్. అథ సన్నిధి మాత్రమేవ దర్శనమ్ ఇత్యుచ్యతే, సన్నిధేః నిత్యత్వేన నిత్య దర్శన ప్రసఙ్గః ఇత్యుక్తమ్. స్వరూప అతిరిక్త కాదాచిత్క సన్నిధిః అపి నిత్య నిర్వికారస్య న ఉపపద్యతే.

కించ, మోక్షహేతుః తు స్వ సన్నిధాన రూపమ్ ఏవ దర్శనం చేత్, బన్ధ హేతుః అపి తదేవ ఇతి నిత్యవత్ బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతామ్. అయథా దర్శనం బన్ధ హేతుః, యథావత్ స్వరూప దర్శనం మోక్ష హేతుః ఇతి చేత్, ఉభయ విధస్య అపి దర్శనస్య సన్నిధాన రూపతా అనతిరేకాత్ సతః ఉభయ ప్రసఙ్గః ఏవ. సన్నిధేః అనిత్యత్వే తస్య హేతుః అన్వేషణీయః, తస్యాపి ఇతి అనవస్థా. అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా స్వరూప సద్భావ ఏవ సన్నిధిః ఇతి, తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవత్ బన్ధ మోక్షౌ. అతః ఏవమాది విప్రతిషేధాత్ సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్ అసమఞ్జసమ్.

యే అపి కూటస్థ నిత్య నిర్విశేష స్వప్రకాశ చిన్మాత్రం బ్రహ్మ అవిద్యా సాక్షిత్వేన అపారమార్థిక బన్ధ మోక్షభాక్ ఇతి వదన్తి, తేషామపి ఉక్తనీత్యా అవిద్యా సాక్షిత్వాత్ అధ్యాసాది అసంభవాత్ అసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - సాఙ్ఖ్యాః జనన మరణ ప్రతి నియమాది వ్యవస్థా సిద్ధ్యర్థం పురుష బహుత్వమ్ ఇచ్ఛన్తి. తే తు తదపి న ఇచ్ఛన్తి ఇతి సుతరామ్ అసామఞ్జస్యమ్.

యత్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్య అపారమార్థ్య విభాగేన వైషమ్యమ్ ఉక్తమ్, తత్ అయుక్తమ్, పారమార్థికత్వే అపి అపారమార్థికత్వే అపి నిత్య నిర్వికార స్వప్రకాశ ఏక రస చిన్మాత్రస్య స్వ వ్యతిరిక్త సాక్షిత్వాది అనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వ బాధ్యత్వ అభ్యుపగమాత్ సుతరామ్ అసఙ్గతమ్. ఔపాధిక (భేద) అభేదవాదే అపి ఉపాధి సమ్బన్ధినో బ్రహ్మణో అయమేవ స్వభావః ఇతి ఉపాధి సమ్బన్ధాది అనుపపత్తేః అసామఞ్జస్యం పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

ఇతి రచనా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

47. మహత్ దీర్ఘ అధికరణమ్.

184. మహత్ దీర్ఘవత్ వా హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యామ్. 2-2-10.

ప్రధాన కారణవాదస్య యుక్తి ఆభాస మూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాత్ చ అసామఞ్జస్యమ్ ఉక్తమ్. సంప్రతి పరమాణు కారణవాదస్య అపి అసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే - 'మహత్ దీర్ఘవత్ వా హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యామ్' ఇతి. అసమఞ్జసమ్ ఇతి వర్తతే. వా శబ్దః చార్థే. హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వి అణుక పరమాణుభ్యాం, మహత్ దీర్ఘవత్ త్రి అణుకోత్పత్తి వాదవత్ అన్యత్ చ తదభ్యుపగతం సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్. పరమాణుభ్యో ద్వి అణుకాది క్రమేణ జగత్ ఉత్పత్తి వాదవత్ అన్యదపి అసమఞ్జసమ్ ఇత్యర్థః.

తథాహి - తన్తు ప్రభృతయః హి అవయవాః స్వాంశైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానాః అవయవినమ్ ఉత్పాదయన్తి. పరమాణవః అపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానాః ఏవ ద్వి అణుకాదీనామ్ ఉత్పాదకాః భవేయుః. అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశ భేద అభావే సతి సహస్ర పరమాణు సంయోగే అపి ఏకస్మాత్ పరమాణోః అనతిరిక్త పరిమాణతయా అణుత్వ హ్రస్వత్వ మహత్త్వ దీర్ఘత్వాది అసిద్ధిః స్యాత్. ప్రదేశభేద అభ్యుపగమే పరమాణవః అపి సాంశాః స్వకీయైః అంశైః, తే చ స్వకీయైః అంశైః ఇత్యనవస్థా. న చ వాచ్యమ్ - అవయవ అల్పత్వ మహత్త్వాభ్యాం హి సర్షప మహీధరయోః వైషమ్యం పరమాణోః

అపి అనన్త అవయవత్వే అవయవ ఆనన్త్య సామ్యాత్ సర్షప మహీధరయోః వైషమ్య అసిద్ధేః అవయవ అపకర్ష కాష్ఠా అవశ్య అభ్యుపగమనీయా ఇతి. పరమాణూనాం ప్రదేశ భేద అభావే సతి ఏక పరమాణు పరిమాణ అతిరేకి ప్రథిమా న జాయేత ఇతి సర్షప మహీధరయోః ఏవ అసిద్ధేః. కిం కుర్మః ఇతి చేత్, వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.

యత్తు పరైః బ్రహ్మ కారణ వాద దూషణ పరిహార పరమ్ ఇదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్, తత్ అసఙ్గతం, పునః ఉక్తం చ. బ్రహ్మ కారణ వాదే పరోక్తాన్ దోషాన్ పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య, పరపక్ష ప్రతిక్షేపో హి అస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాత్ బ్రహ్మణో జగత్ ఉత్పత్తి సంభవశ్చ "న విలక్షణత్వాత్" ఇత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యాం మహత్ దీర్ఘ అణు హ్రస్వ ఉత్పత్తివత్ అన్యత్ చ తదభ్యుపగతం సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్ ఇత్యేవ సూత్రార్థః.

కిమత్ర అన్యత్ అసమఞ్జసమ్ ఇత్యత ఆహ-

185. ఉభయథా అపి న కర్మ అతః తత్ అభావః. 2-2-11.

పరమాణు కారణ వాదే హి పరమాణు గత కర్మ జనిత తత్ సంయోగ పూర్వక ద్వి అణుకాది క్రమేణ జగత్ ఉత్పత్తిః ఇష్యతే. తత్ర నిఖిల జగత్ ఉత్పత్తి కారణ భూతం పరమాణు గతమ్ ఆద్యం కర్మ అదృష్ట కారితమ్ ఇతి అభ్యుపగమ్యతే "అగ్నేః ఊర్ధ్వ జ్వలనం, వాయోః తిర్యక్ గమనమ్, అణు మనసోశ్చ ఆద్యం కర్మ ఇతి అదృష్ట కారితాని"

ఇతి. తదిదం పరమాణు గతం కర్మ స్వగత అదృష్ట కారితమ్? ఆత్మగత అదృష్ట కారితం వా? ఉభయధా అపి న సంభవతి, క్షేత్రజ్ఞ పుణ్య పాప అనుష్ఠాన జనితస్య అదృష్టస్య పరమాణు గతత్వ అసంభవాత్.

సంభవే చ సతః ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గః. ఆత్మ గతస్య చ అదృష్టస్య పరమాణు గత కర్మోత్పత్తి హేతుత్వం న సంభవతి. అథ అదృష్టవత్ ఆత్మ సంయోగాత్ అణుషు కర్మోత్పత్తిః, తదా తస్య అదృష్ట ప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్య సర్గ ప్రసఙ్గః. నను, అదృష్టం విపాక అపేక్షం ఫలాయ అలమ్. కానిచిత్ అదృష్టాని తదానీమ్ ఏవ విపచ్యన్తే. కానిచిత్ జన్మాన్తరే, కానిచిత్ కల్పాన్తరే. అతో విపాక అపేక్షత్వాత్ న సర్వదా ఉత్పాదకత్వ ప్రసఙ్గః ఇతి, నైతత్. అనన్తైః ఆత్మభిః అసఙ్కేత పూర్వకమ్ అయుగపత్ అనుష్ఠిత అనేక విధ కర్మ జనితానామ్ అదృష్టానామ్ ఏకస్మిన్ కాలే ఏకరూప విపాకస్య అప్రామాణికత్వాత్, అత ఏవ యుగపత్ సర్వ సంహారో ద్విపరార్థ కాలమ్ అవిపాకేన అవస్థానం చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చ ఈశ్వర ఇచ్ఛాహిత విశేష అదృష్ట సంయోగాత్ అణుషు కర్మ, ఆనుమానిక ఈశ్వర అసిద్ధేః "శాస్త్ర యోనిత్వాత్" ఇత్యత్ర ఉపపాదితత్వాత్. అతో జగత్ ఉత్పత్తేః అణుగత కర్మ పూర్వకత్వ అభావః.

186. సమవాయ అభ్యుపగమాత్ చ సామ్యాత్ అనవస్థితేః. 2-2-12.

సమవాయ అభ్యుపగమాత్ చ అసమఞ్జసమ్. కుతః?

సామ్యాత్ అనవస్థితేః. సమవాయస్య అపి అవయవి జాతి గుణవత్ ఉపపాదకాన్తర అపేక్షా సామ్యాత్ ఉపపాదకాన్తరస్య అపి తథా ఇతి అనవస్థితేః అసమఞ్జసమ్ ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి - అయుత సిద్ధానామ్ ఆధార ఆధేయ భూతానామ్ ఇహ ప్రత్యయ హేతుః యస్సమ్బన్ధః, స సమవాయః ఇతి సమవాయో అభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్ స్థితి ఉపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాం తథా అభావస్య నిర్వాహకత్వేన చేత్ సమవాయో అభ్యుపగమ్యతే, సమవాయస్య అపి తత్ సామ్యాత్ తథా అభావహేతుః అన్వేషణీయః. తస్యాపి తథా ఇతి అనవస్థితిః. సమవాయస్య తత్ అపృథక్ సిద్ధత్వం స్వభావః ఇతి పరికల్ప్యతే చేత్, జాతిగుణానామ్ ఏవ ఏష స్వభావః పరికల్పనీయః. న పునః అదృష్టచరం సమవాయమ్ అభ్యుపగమ్య తస్యైష స్వభావః ఇతి కల్పయితుం యుక్తమ్ ఇతి.

సమవాయస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వే చ అయం దోషః సమానః. నిత్యత్వే దోషాన్తరం చ ఆహ--

187. నిత్యమేవ చ భావాత్. 2-2-13.

సమవాయస్య సమ్బన్ధత్వాత్ సమ్బన్ధస్య నిత్యత్వే సమ్బన్ధినో జగతశ్చ నిత్యమేవ భావాత్ అసమఞ్జసమ్.

188. రూపాదిమత్త్వాత్ చ విపర్యయః దర్శనాత్. 2-2-14.

పరమాణూనాం పార్థివ ఆప్య తైజస వాయవీయానాం

చతుర్విధానాం రూప రస గన్ధ స్పర్శవత్తా అభ్యుపగమాత్ అభిమత నిత్యత్వ సూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాది విపర్యయేణ అనిత్యత్వ స్థూలత్వ సావయవత్వాది ప్రసజ్యతే, రూపాదిమతాం ఘటాదీనామ్ అనిత్యత్వ తథావిధ కారణాన్తర ఆరబ్ధత్వాది దర్శనాత్. న హి దర్శన ఆనుగుణ్యేన అదృష్టో అర్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమత విశేషే వ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శన ఆనుగుణ్యేన హి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే, అతో అపి అసమంజసమ్.

అథ ఏతత్ దోష పరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం న అభ్యుపగమ్యతే, తత్ర ఆహ--

189. ఉభయధా చ దోషాత్. 2-2-15.

న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ అభ్యుపగమః ఏవ దోషః. రూపాది విరహే అపి కారణ గుణ పూర్వకత్వాత్ కార్య గుణానాం పృథివ్యాదయః రూపాది శూన్యాః స్యుః తత్ పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వ అభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోషః ఇత్యుభయధా చ దోషాత్ అసమఞ్జసమ్.

190. అపరిగ్రహాత్ చ అత్యన్తమ్ అనపేక్షా. 2-2-16.

కాపిల పక్షస్య శ్రుతి న్యాయ విరోధ పరిత్యక్తస్య అపి సత్ కార్య వాదాదినా క్వచిత్ అంశే వైదికైః పరిగ్రహో అస్తి. అస్య తు

కాణాద పక్షస్య కేనాపి అంశేన అపరిగ్రహాత్ అనుపపన్నత్వాత్ చ అత్యన్తమ్   అనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయస అర్థిభిః కార్యా.

ఇతి మహత్ దీర్ఘ అధికరణమ్.

48. సముదాయ అధికరణమ్.

191. సముదాయ ఉభయ హేతుకే అపి తత్ అప్రాప్తిః. 2-2-17.

పరమాణు కారణ వాదినో వైశేషికాః నిరస్తాః. సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణు కారణత్వమ్ అభ్యుపగచ్ఛంతి ఇతి అనంతరం తన్మతే అపి జగత్ ఉత్పత్తి తత్ వ్యవహారాదికం న ఉపపద్యతే ఇతి ఉచ్యతే.

తే చతుర్విధాః - కేచిత్ పార్థివ ఆప్య తైజస వాయవీయ పరమాణు సఙ్ఘాత రూపాన్ భూత భౌతికాన్ బాహ్యాన్ చిత్త చైత్త రూపాంశ్చ అభ్యన్తర అనర్థాన్ ప్రత్యక్ష అనుమాన సిద్ధాన్ అభ్యుపయన్తి.

అన్యే తు - బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞాన అనుమేయాన్ వదన్తి.

అపరే తు - అర్థ శూన్యం విజ్ఞానమ్ ఏవ పరమార్థసత్, బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థ కల్పాః ఇత్యాహుః.

త్రయో అపి ఏతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమ్ ఆచక్షతే. ఉక్త భూత భౌతిక చిత్త చైత్త వ్యతిరిక్తమ్ ఆత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ న అనుమన్వతే.

అన్యే తు - సర్వశూన్యత్వమ్ ఏవ సంగిరన్తే.

తత్ర యే బాహ్యార్థ అస్తిత్వ వాదినః, తే తావత్ నిరస్యన్తే. తే చ ఏవం మన్యన్తే - రూప రస స్పర్శ గంధ స్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూప రస స్పర్శ స్వభావాశ్చ ఆప్యాః, రూప స్పర్శ స్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శ స్వభావాశ్చ వాయవీయాః. పృథివీ అప్ తేజో వాయు రూపేణ సంహన్యన్తే. తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీర ఇన్ద్రియ విషయ రూప సంఘాతాః భవంతి. తత్ర చ శరీర అంతర్వర్తీ గ్రాహక అభిమాన ఆరూఢో విజ్ఞాన సన్తానః ఏవ ఆత్మత్వేన అవతిష్ఠతే. తతః ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తతే ఇతి.

తత్రాభిధీయతే - 'సముదాయ ఉభయహేతుకే అపి తదప్రాప్తిః'. యో అయమ్ అణుహేతుకః పృథివ్యాది భూతాత్మకః సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాది హేతుకః శరీరేన్ద్రియ విషయ రూపః సముదాయః తస్మిన్ ఉభయ హేతుకే అపి సముదాయే తత్ ప్రాప్తిః న ఉపపద్యతే. జగదాత్మక సముదాయ ఉత్పత్తిః న ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః, పరమాణూనాం పృథివ్యాది భూతానాం చ క్షణికత్వ అభ్యుపగమాత్.

క్షణ ధ్వంసినః పరమాణవః భూతాని చ కదా సంహతౌ వ్యాప్రియన్తే? కదా వా సంహన్యన్తే? కదా విజ్ఞాన విషయభూతాః? కదా చ హాన ఉపాదానాది వ్యవహార ఆస్పదతాం భజన్తే? కో వా విజ్ఞానాత్మా కం చ విషయం స్పృశతి? కశ్చ విజ్ఞానాత్మా కమర్థం కదా

వేదయతే? కం వా విదితమర్థం కశ్చ కదా ఉపాదత్తే? స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః. తథా వేదిత అవిదితశ్చ నష్టః. కథం చ అన్యేన స్పృష్టమ్ అన్యో వేదయతే ? కథం చ అన్యేన విదితమ్ అర్థమ్ అన్యః ఉపాదత్తే?

సన్తానానామ్ ఏకత్వే అపి సన్తానిభ్యః తేషాం వస్తుతః వస్త్వన్తరత్వ అనభ్యుపగమాత్ న తత్ నిబన్ధనం వ్యవహారాదికమ్ ఉపపద్యతే. అహమర్థః ఏవ ఆత్మా, స చ జ్ఞాతా ఏవ ఇతి చ ఉపపాదితం పురస్తాత్.

192. ఇతరేతర ప్రత్యయత్వాత్ ఉపపన్నమ్ ఇతిచేత్, న, సఙ్ఘాతభావ అనిమిత్తత్వాత్. 2-2-18.

అవిద్యాదీనామ్ ఇతరేతర హేతుత్వేన ఉపపన్నం సంఘాత భావాదికమ్ ఇతి చేత్...........

ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి క్షణికాః సర్వే భావాః, తథా అపి అవిద్యయా ఏతత్ సర్వమ్ ఉపపద్యతే. అవిద్యా హి నామ విపరీత బుద్ధిః. క్షణికాదిషు స్థిరత్వాది గోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగ ద్వేషాదయః జాయంతే. తతః చిత్త అభిజ్వలన రూపం విజ్ఞానమ్. తతశ్చ నామాఖ్యాః చిత్త చైత్తాః, తతశ్చ పృథివ్యాదికం (చ) రూపి ద్రవ్యమ్. తతః షడాయతన ఆఖ్యమ్ ఇన్ద్రియ షట్కమ్. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరపి

అవిద్యాదయః యథోక్తా ఇతి అనాదిః ఇయమ్ అవిద్యాదికా అన్యోన్య మూలా చక్ర పరివృత్తిః. ఏతత్ చ సర్వం పృథివ్యాది భూత భౌతిక సఙ్ఘాతమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే. అతః సఙ్ఘాత భావాదికమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

తత్రోత్తరం - 'న సఙ్ఘాత భావ అనిమిత్తత్వాత్' ఇతి. న ఏతత్ ఉపపద్యతే, ఏషామ్ అవిద్యాదీనాం పృథివ్యాది భూత భౌతిక సఙ్ఘాత భావం ప్రతి అనిమిత్తత్వాత్. న ఖలు అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాది బుద్ధ్యాత్మికా అవిద్యా తత్ నిమిత్తాః రాగ ద్వేషాదయః వా అర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతి హేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికా రజతాది బుద్ధిః హి న శుక్త్యాది అర్థ సంహతి హేతుః భవతి. కించ యస్య క్షణికే స్థిరత్వ బుద్ధిః, సః తదైవ నష్టః ఇతి కస్య రాగాదయః ఉత్పద్యన్తే? సంస్కారాశ్రయం స్థిరమ్ ఏకం ద్రవ్యమ్ అనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కార అనువృత్తిః అపి న శక్యా కల్పయితుమ్.

193. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వ నిరోధాత్. 2-2-19.

ఇతశ్చ, క్షణికత్వ పక్షే జగత్ ఉత్పత్తిః న ఉపపద్యతే, ఉత్తర క్షణోత్పత్తి వేలాయాం పూర్వ క్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్య ఉత్తర క్షణం ప్రతి హేతుత్వ అనుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదా ఉత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణ వర్తిత్వమ్ ఏవ హేతుత్వమ్ ఇత్యుచ్యతే, ఏవం తర్హి కశ్చిదేవ ఘట క్షణః తదుత్తర

కాల భావినాం సర్వేషామ్ ఏవ గో మహిష అశ్వ కుడ్య పాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుః స్యాత్. అథ ఏకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణ వర్తినో హేతుత్వమ్ ఇష్యతే, తథా అపి సర్వదేశ వర్తినామ్ ఉత్తరక్షణ భావినాం ఘటానామ్ ఏక ఏవ పూర్వక్షణ వర్తి ఘటో హేతుః స్యాత్. అథ ఏకస్య ఏవ హేతుః ఏకః ఇతి మనుషే, తథాపి కస్య ఏకస్య కో హేతుః ఇతి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘట క్షణః స్థితః, తత్ దేశ సంబన్ధినః ఏవ ఉత్తర ఘట క్షణస్య సః హేతుః ఇతి. కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే? కిం చ, చక్షురాది సంప్రయుక్తస్య అర్థస్య జ్ఞాన ఉత్పత్తి కాలే అనవస్థితత్వాత్ న కస్యచిత్ అర్థస్య జ్ఞాన విషయత్వం సంభవతి.

194. అసతి ప్రతిజ్ఞా ఉపరోధో యౌగపద్యమ్ అన్యథా. 2-2-20.

అసతి అపి హేతౌ కార్యమ్ ఉత్పద్యతే చేత్, సర్వం సర్వత్ర సర్వదా ఉత్పద్యేత ఇత్యుక్తమ్. న కేవలమ్ ఉత్పత్తి విరోధః ఏవ. ప్రతిజ్ఞా చ భవతామ్ ఉపరుధ్యేత. అధిపతి సహ కార్యాలమ్బన సమనన్తర ప్రత్యయాః చత్వారో విజ్ఞాన ఉత్పత్తౌ హేతవః ఇతి వః ప్రతిజ్ఞా . అధిపతిః ఇన్ద్రియమ్. అథ ప్రతిజ్ఞా అనుపరోధాయ ఘట క్షణే స్థితః ఏవ ఘట క్షణాన్తర ఉత్పత్తిః ఇష్యతే. తథా చ సతి ద్వయోః కార్య కారణయోః ఘట క్షణయోః యౌగపద్యేన ఉపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. న చ తథా ఉపలభ్యతే. క్షణికత్వ ప్రతిజ్ఞా చ ఏవం హీయేత. క్షణికత్వం

స్థితమేవ ఇతి చేత్, ఇన్ద్రియ సంప్రయోగ జ్ఞానయోః యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత.

195. ప్రతిసంఖ్యా అప్రతిసంఖ్యా నిరోధ అప్రాప్తిః అవిచ్ఛేదాత్. 2-2-21.

ఏవం తావత్ అసతః ఉత్పత్తిః నిరస్తా. సతో నిరన్వయ వినాశో అపి న ఉపపద్యతే ఇతి ఉచ్యతే. క్షణికత్వ వాదిభిః ముద్గర అభిఘాతాది అనన్తర భావితయా ఉపలబ్ధి యోగ్యః సదృశ సన్తాన అవసాన రూపః స్థూలో యః, సదృశ సన్తానే ప్రతిక్షణ భావీ చ ఉపలబ్ధి అనర్హః. సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః ప్రతిసంఖ్యా అనిరోధ అప్రతిసంఖ్యా నిరోధ శబ్దాభ్యామ్ అభిధీయేతే. తౌ న సంభవతః ఇత్యర్థః. కుతః? అవిచ్ఛేదాత్ - సతో నిరన్వయ విచ్ఛేద అసంభవాత్. అసంభవశ్చ సతః ఉత్పత్తి వినాశౌ నామ అవస్థాంతర ఆపత్తిః ఏవ. అవస్థా యోగి తు ద్రవ్యమ్ ఏకమేవ స్థిరమ్ ఇతి కారణాత్ అనన్యత్వం కార్యస్య ఉపపాదయద్భిః అస్మాభిః "తదనన్యత్వమ్" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితః.

నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయ వినాశ దర్శనాత్ అన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయో అనుమీయతే ఇతి చేత్ న, ఘట శరావాదౌ మృదాది ద్రవ్య అనువృత్తి ఉపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః ఏవ వినాశః ఇతి నిశ్చితే సతి, ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మ దశాపత్త్యా అపి

అనుపలమ్భ ఉపపత్తేః, తత్రాపి అవస్థాన్తర ఆపత్తి కల్పనస్య ఏవ యుక్తత్వాత్.

196. ఉభయధా చ దోషాత్. 2-2-22.

క్షణికత్వ వాదిభిః అభ్యుపేతా తుచ్ఛాత్ ఉత్పత్తిః ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతా ఆపత్తిశ్చ న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. తత్ ఉభయ ప్రకార అభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి. తుచ్ఛాత్ ఉత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమ్ ఏవ కార్యం స్యాత్. యత్ హి యస్మాత్ ఉత్పద్యతే, తత్ తదాత్మకం దృష్టమ్. యథా మృత్ సువర్ణాదేః ఉత్పన్నం మణిక మకుటాది మృత్ సువర్ణాది ఆత్మకం దృష్టమ్. న చ జగత్ తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిః అభ్యుపగమ్యతే, న చ ప్రతీయతే సతో నిరన్వయ వినాశే సతి ఏక క్షణాత్ ఊర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతః తుచ్ఛతా ఆపత్తిః ఏవ స్యాత్. పశ్చాత్ తుచ్ఛాత్ జగత్ ఉత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయధా అపి దోషాత్ న భవదుక్త ప్రకారౌ ఉత్పత్తి నిరోధౌ.

197. ఆకాశే చ అవిశేషాత్. 2-2-23.

బాహ్య అభ్యన్తర వస్తునః స్థిరత్వ ప్రతిపాదనాయ ప్రతిసంఖ్యా అప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోః తుచ్ఛ రూపతా నిరాకృతా. తత్ ప్రసంగేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్య ఆకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా, భావరూపత్వేన అభ్యుపగత పృథివ్యాదివత్ ఆకాశస్యాపి అబాధిత

ప్రతీతి సిద్ధత్వ అవిశేషాత్. ప్రతీయతే హి ఆకాశః - అత్ర శ్యేనః పతతి, అత్ర గృధ్రః ఇతి శ్యేనాది పతన దేశత్వేన.

న చ పృథివ్యాది అభావమాత్రమ్ ఆకాశః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, వికల్ప అసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాక్ అభావః, ప్రధ్వంస అభావః, ఇతరేతర అభావః, అత్యన్త అభావో వా ఆకాశః? సర్వథా అపి ఆకాశ ప్రతీతి అనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావ, ప్రధ్వంస అభావయోః ఆకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశ ప్రతీతి అయోగాత్ నిరాకాశం జగత్ స్యాత్. ఇతరేతర అభావస్య ఆకాశత్వే అపి ఇతరేతర అభావస్య తత్తత్ వస్తుగతత్వేన తేషామ్ అన్తరాలే ఆకాశ ప్రతీతిః న స్యాత్. అత్యన్త అభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సంభవతి. అభావస్య విద్యమాన పదార్థ అవస్థా విశేషత్వ ఉపపాదనాత్ చ ఆకాశస్య అభావ రూపత్వే అపి న నిరుపాఖ్యత్వమ్. అణ్డాన్తర్వర్తినశ్చ ఆకాశస్య త్రివృత్కరణ ఉపదేశ ప్రదర్శిత పఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాత్ చాక్షుషత్వే అపి అవిరోధః.

198. అనుస్మృతేః చ. 2-2-24.

పూర్వ ప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవ ఉపపాద్యతే. అనుస్మరణమ్ - పూర్వానుభూత వస్తు విషయ జ్ఞానమ్ ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ ఇత్యర్థః. తదేవ ఇదమ్ ఇతి సర్వం వస్తుజాతమ్ అతీత కాల అనుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. న చ భవద్భిః జ్వాలాదిషు

ఇవ సాదృశ్య నిబన్ధనో అయమ్ ఏకత్వ వ్యామోహః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతుః ఏకస్య అనభ్యుపగమాత్. న హి అన్యానుభూతేన ఏకత్వం సాదృశ్యం వా స్వానుభూతస్య అన్యో అనుసన్ధత్తే. అతో భిన్న కాల వస్తు ఆశ్రయ సాదృశ్య అనుభవ నిబన్ధనమ్ ఏకత్వ వ్యామోహం వదద్భిః జ్ఞాతుః ఏకత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్. న చ జ్ఞేయేషు అపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిషు ఇవ భేద సాధన ప్రమాణమ్ ఉపలభామహే, యేన సాదృశ్య నిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చ ఇదమ్ ఉచ్యతే - ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి. ప్రత్యక్షం తావత్ వర్తమాన అర్థ విషయమ్ అవర్తమానాత్ వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమ్ అవగమయతి. నీలమివ పీతాత్. ఏవం చ భూత భవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్తు అన్తరత్వమ్ అవగతం భవతి.

అనుమానమపి - అర్థ క్రియా కారిత్వాత్ సత్త్వాత్ చ ఘటాదిః క్షణికః, యత్ అక్షణికం శశ విషాణాది, తత్ అనర్థ క్రియాకారి అసత్ చ. తథా అన్త్య ఘట క్షణసత్త్వాత్ పూర్వ ఘట క్షణ సత్త్వాని వినాశీని, ఘట క్షణ సత్త్వాత్, అన్త్య ఘట క్షణ సత్త్వవత్ ఇతి. తత్ చ కార్య కారణ భావ అనుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

కించ - ప్రత్యక్షగమ్య అవర్తమానస్య అవర్తమానాత్ వ్యావృత్తిః న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమ్ అవగమయతి, అపి తు

వర్తమాన కాల యోగితా మాత్రమ్. న చ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిద్ధ్యతి. తస్యైవ కాలాన్తర యోగ సంభవాత్. యత్ తు సత్త్వాత్ అర్థక్రియా కారిత్వాత్ చ ఇతి క్షణికత్వే హేతు ద్వయమ్ ఉక్తమ్, తత్ అభిమత విపరీత సాధనత్వాత్ విరుద్ధమ్. సత్త్వాత్ అర్థక్రియా కారిత్వాత్ వా ఘటాది స్థాస్ను. యత్ అస్థాస్ను తత్ అసత్ అనర్థ క్రియాకారి చ. యథా శశ విషాణమ్ ఇత్యపి హి వక్తుం శక్యమ్. కించ అర్థ క్రియాకారిత్వమ్ అక్షణికత్వమ్ ఏవ సాధయేత్. క్షణధ్వంసినో హి వ్యాపార అసంభవాత్ అర్థ క్రియాకారిత్వం న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. తథా అన్త్య ఘట క్షణస్య హేతుతో నాశ దర్శనాత్ ఇతరే అపి ఘట క్షణా హేతు అపేక్ష వినాశాః స్యుః ఇతి ఆముద్గరాది హేతు ఉపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ.

న చ వాచ్యం న ముద్గరాదయః వినాశ హేతవః, అపితు కపాలాది విసదృశ సన్తాన ఉత్పత్తి హేతవః ఇతి, కపాలత్వ అవస్థాపత్తిః ఏవ ఘటాదీనాం వినాశః ఇతి ఉపపాదితత్వాత్. కపాల ఉత్పత్తి వ్యతిరిక్తత్వ అభ్యుపగమే అపి వినాశస్య, వినాశ హేతుత్వమేవ ముద్గరాదేః ఆనన్తర్యాది ఉక్తమ్. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వమ్ అవగమ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణ అపహ్నోతుం శక్యమ్. పూర్వ అపరకాల సమ్బన్ధి అర్థ ఐక్య విషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అన్య విషయత్వం బ్రువత్ నీలాది జ్ఞానానామ్ అపి నీలాదేః అర్థాన్తర విషయత్వం బ్రూయాత్. కించ, ప్రమాతృ ప్రమేయయోః

క్షణికత్వం వదద్భిః వ్యాప్తి అవధారణ తత్ స్మరణ పూర్వక అనుమాన అభ్యుపగమో అపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమ్ ఇత్యాది ప్రతిజ్ఞా పూర్వక హేతు ఉపన్యాసాదికమ్ అపి న ఉపపద్యతే భవతామ్, ప్రతిజ్ఞా ఉపక్రమ క్షణే ఏవ వక్తుః వినష్టత్వాత్. న హి అన్యేన ఉపక్రాన్తమ్ అజానద్భిః అన్యైః సమాపయితుం శక్యమ్.

199. న అసతః అదృష్టత్వాత్. 2-2-25.

ఏవం తావత్ వైభాషిక సౌత్రాన్తికయోః బాహ్య అర్థ అస్తిత్వ వాదినోః సాధారణాని దూషణాని ఉక్తాని. తత్ర యదుక్తం సంప్రయుక్తస్య అర్థస్య జ్ఞానోత్పత్తి కాలే అనవస్థితత్వాత్ న కస్యచిత్ అర్థస్య జ్ఞాన విషయత్వం సంభవతి ఇతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - న జ్ఞానకాలే అనవస్థానమ్ అర్థస్య జ్ఞాన అవిషయత్వ హేతుః. జ్ఞాన ఉత్పత్తి హేతుత్వమ్ ఏవ హి జ్ఞాన విషయత్వమ్. న చ ఏతావతా చక్షురాదేః జ్ఞాన విషయత్వ ప్రసఙ్గః, స్వ ఆకార సమర్పణేన జ్ఞాన హేతోః ఏవ జ్ఞాన విషయత్వ అభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వ ఆకారం సమర్ప్య వినష్టో అపి అర్థో జ్ఞానగతేన నీలాది ఆకారేణ అనుమీయతే. న చ పూర్వ పూర్వ జ్ఞానేన ఉత్తరోత్తర జ్ఞానాకార సిద్ధిః, నీల జ్ఞాన సన్తతౌ పీత జ్ఞాన అనుత్పత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతో అర్థకృతమ్ ఏవ జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ ఇతి.

అత్ర ఉచ్యతే - 'న అసతో అదృష్టత్వాత్' ఇతి. యో అయం జ్ఞానే నీలాదిః ఆకారః ఉపలభ్యతే, స వినష్టస్య అసతో

అర్థస్య ఆకారో భవితుం నార్హతి. కుతః? అదృష్టత్వాత్. న ఖలు ధర్మిణి వినష్టే తత్ ధర్మస్య అర్థాన్తరే సంక్రమణం దృష్టమ్. ప్రతిబిమ్బాదికమ్ అపి స్థిరస్యైవ భవతి. తత్రాపి న ధర్మ మాత్రస్య. అతో అర్థ వైచిత్ర్య కృతం జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ అర్థస్య జ్ఞాన కాలే అవస్థానాత్ ఏవ భవతి.

పునః అపి సాధారణం దూషణమ్ ఆహ -

200. ఉదాసీనానామ్ అపి చ ఏవం సిద్ధిః. 2-2-26.

ఏవం క్షణికత్వ అసత్ ఉత్పత్తి అహేతుక వినాశాది అభ్యుపగమే ఉదాసీనానామ్ అనుద్యుఞ్జానానామ్ అపి సర్వార్థ సిద్ధిః స్యాత్. ఇష్ట ప్రాప్తిః అనిష్ట నివృత్తిః వా ప్రయత్నాదిభిః సాధ్యతే. క్షణ ధ్వంసే హి సర్వేషాం భావానాం పూర్వ పూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదిక అవిద్యాదిః వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిత్ అనువర్తతే ఇతి ప్రయత్నాది సాధ్యం న కిఞ్చిత్ అస్తి. ఏవం సతి అహేతు సాధ్యత్వాత్ సర్వసిద్ధీనామ్, ఉదాసీనానామ్ అపి ఐహిక ఆముష్మిక ఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్.

ఇతి సముదాయ అధికరణమ్.

---

49. ఉపలబ్ధి అధికరణమ్.

201. న అభావ ఉపలబ్ధేః. 2-2-27.

విజ్ఞానమాత్ర అస్తిత్వ వాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమ్ అర్థ వైచిత్ర్య కృతం జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ ఇతి తత్ న ఉపపద్యతే. అర్థవత్ జ్ఞానానామ్ ఏవ సాకారాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తత్ చ స్వరూప వైచిత్ర్యం వాసనా వశాత్ ఏవ ఉపపద్యతే. వాసనా చ విలక్షణ ప్రత్యయ ప్రవాహః ఏవ. యత్ ఘటాకార జ్ఞానం కపాలాకార జ్ఞానస్య ఉత్పాదకం తస్య తథావిధస్య ఉత్పాదకం తత్ పూర్వ ఘట జ్ఞానం, తస్య చ తథా విధస్య ఉత్పాదకం తతః పూర్వ ఘట జ్ఞానమ్ ఇత్యేవం రూపః ప్రవాహః ఏవ వాసనా ఇతి ఉచ్యతే. కథం బహిష్ఠ సర్షప మహీధరాదేః ఆకార ఆన్తరస్య జ్ఞానస్య ఇత్యుచ్యతే? ఇత్థమ్ - అర్థస్య అపి వ్యవహార యోగ్యత్వం జ్ఞాన ప్రకాశ ఆయత్తమ్, అన్యథా స్వ పర వేద్యయోః అనతిశయ ప్రసఙ్గాత్.

ప్రకాశమానస్య చ జ్ఞానస్య సాకారత్వమ్ అవశ్య ఆశ్రయణీయమ్, నిరాకారస్య ప్రకాశ అయోగాత్. ఏకశ్చ అయమ్ ఆకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్య చ బహిర్వత్ అవభాసో అపి భ్రమ కృతః. జ్ఞానార్థయోః సహ ఉపలమ్భ నియమాత్ చ జ్ఞానాత్ అవ్యతిరిక్తో అర్థః. కిఞ్చ - బాహ్యమ్ అర్థమ్ అభ్యుపయద్భిః

అపి ఘట పటాది విజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తత్ అర్థ అసాధారణ్యం తత్తత్ అర్థ సారూప్యమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే ఇతి అవశ్యమ్ జ్ఞానే అర్థ సరూపమ్ రూపమ్ ఆస్థేయమ్. తావతా ఏవ సర్వ వ్యవహార ఉపపత్తేః, తత్ వ్యతిరిక్త అర్థకల్పనా నిష్ప్రామాణికా. అతో విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ తత్త్వమ్, న బాహ్య అర్థో అస్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. 'న అభావ ఉపలబ్ధేః' ఇతి. జ్ఞాన అతిరిక్తస్య అర్థస్య అభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః? ఉపలబ్ధేః - జ్ఞాతుః ఆత్మనః అర్థ విశేష వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన రూపేణ జ్ఞానస్య ఉపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి - ఘటమ్ అహం జానామి ఇతి. ఏవం రూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేణ జ్ఞా ధాత్వర్థేన సర్వలోక సాక్షికమ్ అపరోక్షమ్ అవభాసమానేనైవ జ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ పరమార్థః ఇతి సాధయన్తః సర్వలోక ఉపహాస ఉపకరణం భవన్తి ఇతి వేద వాదచ్ఛద్మ ప్రచ్ఛన్న బౌద్ధ నిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితమ్.

యత్ తు "సహోపలమ్భ నియమాత్ అభేదో నీల - తద్ధియోః" ఇతి. తత్ స్వవచన విరుద్ధమ్. సాహిత్యస్య అర్థ భేద హేతుకత్వాత్. తదర్థ వ్యవహార యోగ్యతైక స్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భ నియమః తస్మాత్ అవైలక్షణ్య సాధనమ్ ఇతి చ హాస్యమ్. నిరన్వయ వినాశినాం జ్ఞానానామ్ అనువర్తమాన స్థిరాకార విరహాత్

వాసనా చ దురుపపాదా. వినష్టేన పూర్వ జ్ఞానేన అనుత్పన్నమ్ ఉత్తర జ్ఞానం కథం వాస్యతే? అతో జ్ఞాన వైచిత్ర్యమ్ అపి అర్థ వైచిత్ర్య కృతమ్ ఏవ. తత్తత్ అర్థ వ్యవహార యోగ్యతా ఆపాదన రూపతయా సాక్షాత్ ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తత్ అర్థ సమ్బన్ధ ఆయత్తం తత్తత్ అసాధారణ్యమ్. సంబన్ధశ్చ సంయోగ లక్షణః. జ్ఞానమ్ అపి హి ద్రవ్యమేవ. ప్రభా ద్రవ్యస్య ప్రదీప గుణ భూతస్యేవ జ్ఞానస్య అపి ఆత్మ గుణ భూతస్య ద్రవ్యత్వమ్ అవిరుద్ధమ్ ఇత్యుక్తమ్. అతో న బాహ్యార్థ అభావః.

యత్ పరైః స్వప్న జ్ఞాన దృష్టాన్తేన జాగరిత జ్ఞానానామ్ అపి నిరాలమ్బనత్వమ్ ఉక్తమ్, తత్రాహ.....

202. వైధర్మ్యాత్ చ న స్వప్నాదివత్. 2-2-28.

స్వప్న జ్ఞాన వైధర్మ్యాత్ జాగరిత జ్ఞానానామ్ అర్థ శూన్యత్వం న యుజ్యతే వక్తుమ్. స్వప్న జ్ఞానాని హి నిద్రాది దోష దుష్ట కరణ జన్యాని బాధితాని చ. జాగరిత జ్ఞానాని తు తత్ విపరీతాని ఇతి తేషాం న తత్ సామ్యమ్. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామ్ అర్థ శూన్యత్వే భవద్భిః సాధ్యో అపి అర్థో న సిధ్యతి. నిరాలమ్బన అనుమానస్య అపి అర్థశూన్యత్వాత్. తస్య అర్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్య అనైకాన్త్యాత్ సుతరామ్ అర్థ శూన్యత్వ అసిద్ధిః.

203. న భావో అనుపలబ్ధేః. 2-2-29.

న కేవలస్య అర్థ శూన్యస్య జ్ఞానస్య భావః సంభవతి. కుతః? క్వచిదపి అనుపలబ్ధేః. న హి అకర్తృకస్య అకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిత్ ఉపలబ్ధిః. స్వప్న జ్ఞానాదిషు అపి న అర్థ శూన్యత్వమ్ ఇతి ఖ్యాతి నిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

ఇతి ఉపలబ్ధి అధికరణమ్.

50. సర్వథా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

204. సర్వథా అనుపపత్తేశ్చ. 2-2-30.

అత్ర సర్వ శూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - శూన్యవాదః ఏవ హి సుగత మత కాష్ఠా. శిష్య బుద్ధి యోగ్యతా ఆనుగుణ్యేన అర్థ అభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయః ఉక్తాః. విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వమ్, అభావాపత్తిః ఏవ చ మోక్షః ఇత్యేవ బుద్ధస్య అభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తమ్ శూన్యస్య అహేతు సాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సతః ఏవ హి హేతుః అన్వేషణీయః. తత్ చ సత్ భావాత్ అభావాత్ చ న ఉత్పద్యతే. భావాత్ తావత్ న కస్యచిత్ ఉత్పత్తిః దృష్టా. న హి ఘటాదిః అనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే, నాపి అభావాత్ ఉత్పత్తిః సంభవతి. నష్టే పిణ్డాదికే హి అభావాత్ ఉత్పద్యమానం ఘటాదికమ్ అభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చ ఉత్పత్తిః న సంభవతి, స్వతః స్వోత్పత్తౌ ఆత్మాశ్రయ దోష ప్రసఙ్గాత్. ప్రయోజన అభావాత్ చ.

పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వ అవిశేషాత్ సర్వేషాం సర్వేభ్యః ఉత్పత్తి ప్రసఙ్గః. జన్మ అభావాత్ ఏవ వినాశస్య అపి అభావః. అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్. అతో జన్మ వినాశ సత్ అసదాదయోః భ్రాన్తిమాత్రమ్. న చ నిరధిష్ఠాన భ్రమ అసంభవాత్ భ్రమ అధిష్ఠానం కిఞ్చిత్ పారమార్థికం తత్త్వమ్ ఆశ్రయితవ్యమ్. దోష దోషాశ్రయత్వ

జ్ఞాతృత్వాది అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తివత్ అధిష్ఠాన అపారమార్థ్యే అపి భ్రమ ఉపపత్తేః. అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'సర్వథా అనుపపత్తేః చ' ఇతి. సర్వథా అనుపపత్తేః సర్వ శూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సంభవతి.

కిం భవాన్ సర్వం సత్ ఇతి వా ప్రతిజానీతే? అసత్ ఇతి వా? అన్యథా వా?

సర్వథా తవ అభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సంభవతి, లోకే భావ అభావ శబ్దయోః తత్ ప్రతీత్యోః చ విద్యమానస్యైవ వస్తునః అవస్థా విశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః సర్వం శూన్యమ్ ఇతి ప్రతిజానతా సర్వం సత్ ఇతి ప్రతిజానతా ఏవ సర్వస్య విద్యమానస్య అవస్థా విశేష యోగితా ఏవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతి ఇతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిత్ అపి సిద్ధ్యతి. కించ, కుతశ్చిత్ ప్రమాణాత్ శూన్యత్వమ్ ఉపలభ్య శూన్యత్వం సిషాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమ్ అభ్యుపేత్యమ్. తస్య అసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాత్ ఇతి సర్వథా సర్వ శూన్యత్వం చ అనుపపన్నమ్.

ఇతి సర్వథా అనుపపత్తి అధికరణమ్.

51. ఏకస్మిన్ అసమ్భవ అధికరణమ్.

205. న ఏకస్మిన్ అసమ్భవాత్. 2-2-31.

నిరస్తాః సౌగతాః. జైనాః అపి పరమాణు కారణత్వాదికం జగతో వదన్తి ఇతి అనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

తే కిల మన్యన్తే - జీవ అజీవాత్మకం జగత్ ఏతత్ నిరీశ్వరమ్. తత్ చ షట్ ద్రవ్యాత్మకమ్. తాని చ ద్రవ్యాణి జీవ, ధర్మ, అధర్మ, పుద్గల, కాల, ఆకాశ ఆఖ్యాని. తత్ర జీవాః బద్ధాః, యోగసిద్ధాః, ముక్తాః చ ఇతి త్రివిధాః. ధర్మో నామ గతిమతాం గతి హేతు భూతో ద్రవ్య విశేషో జగత్ వ్యాపీ. అధర్మశ్చ స్థితి హేతు భూతో వ్యాపీ. పుద్గలో నామ వర్ణ గన్ధ రస స్పర్శవత్ ద్రవ్యమ్. తత్ చ ద్వివిధమ్ - పరమాణు రూపం, తత్ సఙ్ఘాత రూపం చ పవన జ్వలన సలిల ధరణీ తను భువనాదికమ్. కాలః తు అభూత్, అస్తి, భవిష్యతి ఇతి వ్యవహార హేతుః అణురూపో ద్రవ్య విశేషః. ఆకాశో అపి ఏకో అనన్త ప్రదేశః చ. తేషు చ అణు వ్యతిరిక్త ద్రవ్యాణి పంచ అస్తికాయాః ఇతి చ సంగృహ్యన్తే - జీవ అస్తికాయః, ధర్మ అస్తికాయః, అధర్మ అస్తికాయః, పుద్గల అస్తికాయః, ఆకాశ అస్తికాయః - ఇతి. అనేక దేశవర్తిని ద్రవ్యే అస్తికాయ శబ్దః ప్రయుజ్యతే.

జీవానాం మోక్ష ఉపయోగినమ్ అపరమ్ అపి సంగ్రహం

కుర్వన్తి - జీవ అజీవ ఆస్రవ బన్ధ నిర్జర సంవర మోక్షాః ఇతి. మోక్ష సంగ్రహేణ మోక్ష ఉపాయశ్చ గృహీతః. స చ సమ్యక్జ్ఞాన దర్శన చారిత్ర రూపః. తత్ర జీవస్తు - జ్ఞాన దర్శన సుఖ వీర్య గుణః. అజీవశ్చ- జీవ భోగ్య వస్తు జాతమ్. ఆస్రవః - తత్ భోగ ఉపకరణ భూతమ్ ఇన్ద్రియాదికమ్. బన్ధశ్చ అష్టవిధః - ఘాతి కర్మ చతుష్టయమ్, అఘాతి కర్మ చతుష్టయం చ ఇతి. తత్ర ఆద్యం జీవ గుణానాం స్వాభావికానాం జ్ఞాన దర్శన వీర్య సుఖానాం ప్రతిఘాత కరమ్. అపరం శరీర సంస్థాన తదభిమాన తత్ స్థితి తత్ ప్రయుక్త సుఖ దుఃఖ ఉపేక్షా హేతు భూతమ్. నిర్జరం - మోక్ష సాధనమ్ అర్హత్ ఉపదేశ అవగతం తపః. సంవరో నామ ఇన్ద్రియ నిరోధః సమాధిరూపః. మోక్షః తు నివృత్త రాగాది క్లేశస్య స్వాభావిక ఆత్మ స్వరూప ఆవిర్భావః. పృథివ్యాది హేతు భూతః చ అణవో వైశేషికాదీనామ్ ఇవ న చతుర్విధాః, అపి తు ఏక స్వభావాః. పృథివ్యాది భేదః తు పరిణామకృతః.

సర్వం చ వస్తుజాతం సత్త్వ అసత్త్వ, నిత్యత్వ అనిత్యత్వ, భిన్నత్వ అభిన్నత్వాదిభిః అనైకాన్తికమ్ ఇచ్ఛంతి, స్యాత్ అస్తి, స్యాత్ నాస్తి, స్యాత్ అస్తి చ నాస్తి చ, స్యాత్ అవక్తవ్యమ్, స్యాత్ అస్తి చ అవక్తవ్యం చ, స్యాత్ నాస్తి చ అవక్తవ్యం చ, స్యాత్ అస్తి చ నాస్తి చ అవక్తవ్యం చ ఇతి సర్వత్ర సప్త భఙ్గీ నయ అవతారాత్, సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్య పర్యాయాత్మకమ్ ఇతి ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వ

నిత్యత్వాది ఉపపాదయన్తి. పర్యాయాత్మనా చ తత్ విపరీతమ్. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషాః. తేషాం చ భావ అభావ రూపత్వాత్ సత్త్వ అసత్త్వాదికం సర్వమ్ ఉపపన్నమ్ ఇతి.

అత్ర అభిధీయతే - 'న ఏకస్మిన్ న సంభవాత్' ఇతి. న ఏతత్ ఉపపద్యతే. కుతః? ఏకస్మిన్ న సంభవాత్ - ఏకస్మిన్ వస్తుని అస్తిత్వ నాస్తిత్వాదేః విరుద్ధస్య ఛాయా ఆతపవత్ యుగపత్ అసంభవాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ద్రవ్యస్య తత్ విశేషణ భూత పర్యాయ శబ్ద అభిధేయ అవస్థా విశేషస్య చ పృథక్ పదార్థత్వాత్ న ఏకస్మిన్ విరుద్ధ ధర్మ సమావేశః సంభవతి ఇతి. తథాహి - ఏకేన అస్తిత్వాదినా అవస్థా విశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ న తత్ విపరీత నాస్తిత్వాది విశిష్టత్వం సంభవతి.

ఉత్పత్తి వినాశ ఆఖ్య పరిణామ విశేష ఆస్పదత్వం చ ద్రవ్యస్య అనిత్యత్వం, తత్ విపరీతం చ నిత్యత్వం తస్మిన్ కథం సమవైతి? విరోధి ధర్మ ఆశ్రయత్వం చ భిన్నత్వమ్, తత్ విపరీతం చ అభిన్నత్వం కథం వా తస్మిన్ సమవైతి? యథా అశ్వత్వ మహిషత్వయోః యుగపత్ ఏకస్మిన్ న సంభవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాది నిరసన సమయే "తత్ తు సమన్వయాత్" ఇత్యత్ర ప్రపఞ్చితః.

కాలస్య పదార్థ విశేషణతయా ఏవ ప్రతీతేః తస్య పృథక్

అస్తిత్వ నాస్తిత్వాదయః న వక్తవ్యాః. న చ పరిహర్తవ్యాః. కాలో అస్తి, నాస్తి ఇతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాది అస్తిత్వ నాస్తిత్వ వ్యవహార తుల్యః. జాత్యాదయో హి ద్రవ్య విశేషణతయా ఏవ ప్రతీయన్తే ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. కథం పునః ఏకమేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమ్ ఇతి శ్రోత్రియైః ఉచ్యతే? సర్వ చేతన అచేతన శరీరత్వాత్ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్య ఇత్యుక్తమ్. శరీర శరీరిణోః తద్ధర్మాణాం చ అత్యన్త వైలక్షణ్యమ్ అపి ఉక్తమ్. కిం చ, జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామ్ ఏక ద్రవ్య పర్యాయత్వ అభావాత్ తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చ ఏకత్వ అనేకత్వాదయోః దురుపపాదాః. అథోచ్యేత - షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చ ఆత్మనా తథా భవన్తి ఇతి. ఏవమపి సర్వమ్ అనైకాన్తికమ్ ఇతి అభ్యుపగమ విరోధః, అన్యోన్య తాదాత్మ్య అభావాత్. అతో న యుక్తమ్ ఇదం జైన మతమ్. ఈశ్వర అనధిష్ఠిత పరమాణు కారణవాదే పూర్వోక్త దోషాః తథైవ అవతిష్ఠన్తే.

206. ఏవం చ ఆత్మా కార్త్స్న్యమ్. 2-2-32.

ఏవం భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చ అకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవో అసఙ్ఖ్యాత ప్రదేశో దేహ పరిమాణః ఇతి హి భవతాం స్థితిః. తత్ర హస్త్యాది శరీరే అవస్థితస్య ఆత్మనః తతో న్యూన పరిమాణే పిపీలికాది శరీరే ప్రవిశతో అల్పదేశ వ్యాపిత్వేన అకార్త్స్న్యం

ప్రసజ్యతే - అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యతే ఇత్యర్థః.

అథ సఙ్కోచ వికాస ధర్మతయా ఆత్మనః పర్యాయ శబ్ద అభిధేయ అవస్థాన్తర ఆపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియతే ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.............

207. న చ పర్యాయాత్ అపి అవిరోధో వికారాదిభ్యః. 2-2-33.

న చ సఙ్కోచ వికాస రూప అవస్థాన్తర ఆపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే, వికార తత్ ప్రయుక్త అనిత్యత్వాది దోష ప్రసక్తేః ఘటాది తుల్యత్వ ప్రసఙ్గాత్.

208. అన్త్యావస్థితేః చ ఉభయ నిత్యత్వాత్ అవిశేషః. 2-2-34.

జీవస్య యత్ అన్త్యం పరిమాణం మోక్ష అవస్థాగతమ్, తస్య పశ్చాత్ దేహాన్తర పరిగ్రహ అభావాత్ అవస్థితత్వాత్ ఆత్మనశ్చ మోక్ష అవస్థస్య తత్ పరిమాణస్య చ ఉభయోః నిత్యత్వాత్ తదేవ ఆత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమ్ ఇతి పూర్వమ్ అపి తస్మాత్ అవిశేషః స్యాత్. అతో దేహ పరిమాణత్వమ్ ఆత్మనో న స్యాత్ ఇతి అసఙ్గతమేవ ఇదమ్ ఆర్హతమతమ్.

ఇతి ఏకస్మిన్ అసమ్భవ అధికరణమ్.

---

52. పశుపతి అధికరణమ్.

209. పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్. 2-2-35.

కపిల కణాద సుగత ఆర్హత మతానామ్ అసామఞ్జస్యాత్ వేద బాహ్యత్వాత్ చ నిఃశ్రేయస అర్థిభిః అనాదరణీయత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం పశుపతి మతస్య వేద విరోధాత్ అసామఞ్జస్యాత్ చ అనాదరణీయతా ఉచ్యతే.

తన్మతానుసారిణః చతుర్విధాః - కాపాలాః, కాలాముఖాః, పాశుపతాః, శైవాశ్చ ఇతి. సర్వే చ ఏతే వేద విరుద్ధాం తత్త్వ ప్రక్రియామ్ ఐహిక ఆముష్మిక నిఃశ్రేయస సాధన కల్పనాశ్చ కల్పయన్తి. నిమిత్త ఉపాదానయోః భేదం నిమిత్త కారణం చ పశుపతిమ్ ఆచక్షతే. తథా నిఃశ్రేయస సాధనమ్ అపి ముద్రికా షట్క ధారణాదికమ్. యథాహుః కాపాలాః - "ముద్రికా షట్క తత్త్వజ్ఞః పర ముద్రా విశారదః, భగాసనస్థమ్ ఆత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమ్ ఋచ్ఛతి, కణ్ఠికా రుచకం చైవ కుణ్డలం చ శిఖామణిః, భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే, ఆభిః ముద్రిత దేహస్తు న భూయ ఇహ జాయతే" ఇత్యాదికమ్.

తథా కాలాముఖాః అపి కపాల పాత్ర భోజన, శవ భస్మ స్నాన, తత్ ప్రాశన, లగుడ ధారణ, సురా కుమ్భ స్థాపన, తదాధార దేవపూజాదికమ్ ఐహికమ్ ఆముష్మిక సకల ఫల సాధనమ్

అభిదధతి "రుద్రాక్ష కఙ్కణం హస్తే జటా చైకా చ మస్తకే, కపాలం భస్మనా స్నానమ్" ఇత్యాది చ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు, తథా కేనచిత్ క్రియా విశేషేణ విజాతీయానామ్ అపి బ్రాహ్మణ్య ప్రాప్తిమ్ ఉత్తమాశ్రమ ప్రాప్తిం చ ఆహుః - "దీక్షా ప్రవేశ మాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్, కాపాలం వ్రతమ్ ఆస్థాయ యతిర్భవతి మానవః". ఇతి.

తత్ర ఇదముచ్యతే - 'పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్' ఇతి. నైకస్మిన్ అసంభవాత్ ఇతి అతో న ఇతి అనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః మతం న ఆదరణీయమ్. కుతః? అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యం చ అన్యోన్య వ్యాఘాతాత్, వేద విరోధాత్ చ. ముద్రికా షట్క ధారణ, భగాసనస్థ ఆత్మధ్యాన, సురా కుమ్భ స్థాపన, తత్స్థ దేవతా అర్చన, గూఢాచార, శ్మశాన భస్మ స్నాన, ప్రణవ పూర్వ అభిధ్యానాని అన్యోన్య విరుద్ధాని. వేద విరుద్ధం చ ఇదం తత్త్వ పరికల్పనమ్, ఉపాసనమ్ ఆచారశ్చ.

వేదాః ఖలు పరబ్రహ్మ నారాయణమ్ ఏవ జగత్ నిమిత్తమ్ ఉపాదానం చ వదంతి "నారాయణ పరంబ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః, నారాయణ పరోజ్యోతిః ఆత్మా నారాయణః పరః", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి", "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి", "తదాత్మానం స్వయమకురుత" ఇత్యాదయః. పరబ్రహ్మ భూత పరమపురుష వేదనమ్ ఏవ చ మోక్ష సాధనమ్

ఉపాసనం వదన్తి. “వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే... తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే” ఇత్యాదినా ఏకతాం గతాః సర్వే వేదాన్తాః. తత్ఇతికర్తవ్యతాభూతం కర్మ చ వేద విహిత వర్ణాశ్రమ సమ్బన్ధి యజ్ఞాదికమ్ ఏవ వదన్తి, “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన”, “ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి” ఇత్యాదయః.

కేవల పరతత్త్వ ప్రతిపాదన పర నారాయణానువాక సిద్ధ తత్త్వ పరాః కేషుచిత్ ఉపాసనాది విధి పరేషు వాక్యేషు శ్రుతాః ప్రజాపతి, శివ, ఇన్ద్ర, ఆకాశ, ప్రాణాది శబ్దాః ఇతి “శాస్త్రదృష్ట్యా తు ఉపదేశో వామదేవవత్” ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. తథా “ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానః” ఇత్యారభ్య “స ఏకాకీ న రమేత” ఇతి సృష్టి వాక్యోదితం స్రష్టారం నారాయణమ్ ఏవ సమాన ప్రకరణస్థాః “సదేవ సోమ్య ఇదమగ్రే” ఇత్యాదిషు సాధారణాః సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మాది శబ్దాః ప్రతిపాదయన్తి ఇతి “జన్మాద్యస్య యతః” ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో వేద విరుద్ధ తత్త్వ ఉపాసన అనుష్ఠాన అభిధానాత్ పశుపతి మతమ్ అనాదరణీయమ్ ఏవ.

210. అధిష్ఠాన అనుపపత్తేశ్చ. 2-2-36.

వేదబాహ్యానామ్ అనుమానాత్ హి కేవల నిమిత్త ఈశ్వర

కల్పనా. తథా సతి దృష్ట అనుసారేణ కులాలాదివత్ అధిష్ఠానం కర్తవ్యమ్. న చ కులాలాదేః మృదాది అధిష్ఠానవత్ పశుపతేః నిమిత్త భూతస్య ప్రధాన అధిష్ఠానమ్ ఉపపద్యతే, అశరీరత్వాత్.

సశరీరాణామ్ ఏవ హి కులాలాదీనామ్ అధిష్ఠాన శక్తిః దృష్టా. న చ ఈశ్వరస్య సశరీరత్వమ్ అభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ శరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వే చ "శాస్త్రయోనిత్వాత్" ఇత్యత్ర దోషస్య ఉక్తత్వాత్.

211. కరణవత్ చేత్ న భోగాదిభ్యః. 2-2-37.

యథా భోక్తుః జీవస్య కరణ కలేబరాది అధిష్ఠానమ్ అశరీరస్యైవ దృశ్యతే, తద్వత్ మహేశ్వరస్యాపి అశరీరస్య చ ప్రధాన అధిష్ఠానమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, 'న భోగాదిభ్యః' - పుణ్య పాప రూప కర్మ ఫల భోగార్థం పుణ్య పాప రూప అదృష్ట కారితం హి తత్ అధిష్ఠానమ్. తద్వత్ పశుపతేః అపి పుణ్య పాప రూప అదృష్టవత్తయా తత్ ఫల భోగాది సర్వం ప్రసజ్యేత. అతో న అధిష్ఠాన సంభవః.

212. అన్తవత్త్వమ్ అసర్వజ్ఞతా వా. 2-2-38.

వా శబ్దః చార్థే. పశుపతేః పుణ్య పాప రూప అదృష్టవత్త్వే జీవవత్ అన్తవత్త్వం - సృష్టి సంహారాది ఆస్పదత్వమ్ అసర్వజ్ఞతా

చ స్యాత్ ఇతి అనాదరణీయమ్ ఏవ ఇదం మతమ్. ‘‘విరోధే తు అనపేక్షం స్యాత్’’ ఇత్యాదినా వేద విరుద్ధస్య అనాదరణీయత్వే సిద్ధే అపి పశుపతి మతస్య వేద విరుద్ధతా ఆఖ్యాపనార్థం ‘‘పత్యుః అసామఞ్జస్యాత్’’ ఇతి పునః ఆరమ్భః. యద్యపి పాశుపత శైవయోః వేద అవిరోధినః ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే, తథా అపి వేద విరుద్ధ నిమిత్త ఉపాదాన భేద కల్పనా పర అవర తత్త్వ వ్యత్యయ కల్పనా మూలత్వాత్ సర్వమ్ అసమఞ్జసమ్ ఏవ ఇతి అసామఞ్జస్యాత్ ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి పశుపతి అధికరణమ్.

53. ఉత్పత్తి అసమ్భవ అధికరణమ్.

213. ఉత్పత్తి అసమ్భవాత్. 2-2-39.

కపిలాది తన్త్ర సామాన్యాత్ భగవత్ అభిహిత పరమ నిఃశ్రేయస సాధన అవబోధిని పఞ్చరాత్ర తన్త్రే అపి అప్రామాణ్యమ్ ఆశఙ్క్య నిరాక్రియతే.

తత్ర ఏవమ్ ఆశఙ్క్యతే- "పరమ కారణాత్ పరబ్రహ్మ భూతాత్ వాసుదేవాత్ సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే, సఙ్కర్షణాత్ ప్రద్యుమ్న సంజ్ఞం మనో జాయతే, తస్మాత్ అనిరుద్ధ సంజ్ఞో అహఙ్కారో జాయతే" ఇతి హి భాగవత ప్రక్రియా. అత్ర జీవస్య ఉత్పత్తిః శ్రుతి విరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్య అనాదిత్వం వదన్తి "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాద్యాః.

214. న చ కర్తుః కరణమ్. 2-2-40.

సఙ్కర్షణాత్ ప్రద్యుమ్న సంజ్ఞం మనో జాయతే ఇతి కర్తుః - జీవాత్, కరణస్య - మనసః ఉత్పత్తిః న సంభవతి "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇతి పరస్మాత్ ఏవ బ్రహ్మణో మనసో అపి ఉత్పత్తి శ్రుతేః. అతః శ్రుతి విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదనాత్ అస్యాపి తన్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే --

215. విజ్ఞాన ఆది భావే వా తత్ అప్రతిషేధః. 2-2-41.

వా శబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చ ఆది చ ఇతి పరబ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధానామ్ అపి పరబ్రహ్మ భావే సతి తత్ ప్రతిపాదన పరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవత ప్రక్రియామ్ అజానతామ్ ఇదం చోద్యమ్, యత్ జీవోత్పత్తిః విరుద్ధా అభిహితా ఇతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ ఆశ్రిత వత్సలం స్వాశ్రిత సమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధా అవతిష్ఠతే ఇతి హి తత్ ప్రక్రియా. యథా పౌష్కర సంహితాయామ్ "కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యమ్ ఉపాస్యతే, క్రమాగతైః స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైః ఆగమం తు తత్ " ఇత్యాది.

తత్ చ చాతురాత్మ్య ఉపాసనం వాసుదేవాఖ్య పరబ్రహ్మ ఉపాసనమ్ ఇతి సాత్త్వత సంహితాయామ్ ఉక్తమ్, "బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య యాజినామ్, వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహత్" ఇతి. తత్ హి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సంపూర్ణ షాడ్గుణ్య వపుః సూక్ష్మ వ్యూహ విభవ భేద భిన్నం యథాధికారం భక్తైః జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణా అభ్యర్చితం సమ్యక్ ప్రాప్యతే. విభవ అర్చనాత్ వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యతే ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామ కృష్ణాది ప్రాదుర్భావ గణః. వ్యూహో వాసుదేవ సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధ రూపః చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవల షాడ్గుణ్య

విగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మ.

యథా పౌష్కరే- ''యస్మాత్ సమ్యక్ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమ్ అవ్యయమ్, అస్మాత్ అవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణా''. ఇత్యాది. అతః సఙ్కర్షణాదీనామ్ అపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛా విగ్రహ రూపత్వాత్ ''అజాయమానో బహుధా విజాయతే'' ఇతి శ్రుతి సిద్ధస్యైవ ఆశ్రిత వాత్సల్య నిమిత్త స్వేచ్ఛా విగ్రహ సఙ్గ్రహ రూప జన్మనో అభిధానాత్ తత్ అభిధాయి శాస్త్ర ప్రామాణ్యస్య అప్రతిషేధః ఇతి. తత్ర జీవ మనో అహఙ్కార తత్త్వానామ్ అధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధాః ఇతి తేషామ్ ఏవ జీవాది శబ్దైః అభిధానమ్ అవిరుద్ధమ్, యథా ఆకాశాది ప్రాణాది శబ్దైః బ్రహ్మణో అభిధానమ్.

216. విప్రతిషేధాత్ చ. 2-2-42.

విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిః తస్మిన్ అపి తన్త్రే. యథోక్తం పరమ సంహితాయామ్ ''అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా, త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతేః రూపముచ్యతే, వ్యాప్తి రూపేణ సమ్బన్ధః తస్యాశ్చ పురుషస్య చ, స హి అనాదిః అనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః.'' ఇతి. ఏవం సర్వాసు అపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వ వచనాత్ జీవ స్వరూప ఉత్పత్తిః పఞ్చరాత్ర తన్త్రే ప్రతిషిద్ధా ఏవ, జన్మ మరణాది వ్యవహారస్తు లోక వేదయోః జీవస్య యథా ఉపపద్యతే, తథా ''న ఆత్మా శ్రుతేః'' ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. అతో జీవస్య ఉత్పత్తిః

తత్రాపి ప్రతిషిద్ధా ఏవ ఇతి జీవోత్పత్తి వాద నిమిత్త అప్రామాణ్య శఙ్కా దూరోత్సారితా.

యశ్చ ఏషః కేషాఞ్చిత్ ఉద్ఘోషః- ''సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠామ్ అలభమానః శాణ్డిల్యః పఞ్చరాత్ర శాస్త్రమ్ అధీతవాన్ ఇతి సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థ నిష్ఠా న లబ్ధా'' ఇతి వచనాత్ వేద విరుద్ధమ్ ఏవ ఇదం తన్త్రమ్ ఇతి, సోఽపి అనాఘ్రాత వేద వచసామ్ అనాకలిత తత్ ఉపబృంహణ న్యాయ కలాపానాం శ్రద్ధా మాత్ర విజృమ్భితః.

''యథా ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాత్ జుహ్వతి యే అగ్నిహోత్రమ్'' ఇతి అనుదిత హోమ నిన్దా ఉదిత హోమ ప్రశంసార్థా ఇత్యుక్తమ్. యథా చ భూమ విద్యా ప్రక్రమే నారదేన ''ఋగ్వేదం భగవో అధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమ్ ఆథర్వణం చతుర్థమ్ ఇతిహాస పురాణం పఞ్చమమ్'' ఇత్యారభ్య, సర్వం విద్యాస్థానమ్ అభిధాయ ''సో అహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి న ఆత్మవిత్'' ఇతి భూమ విద్యా వ్యతిరిక్తాసు సర్వాసు విద్యాసు ఆత్మవేదన అలాభ వచనం వక్ష్యమాణ భూమ విద్యా ప్రశంసార్థం కృతమ్. అథ వా అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్ పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే, తత్ అలాభ నిమిత్తో అయం వాదః.

ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్య ఇతి పశ్చాత్ వేదాన్త వేద్య వాసుదేవాఖ్య పరబ్రహ్మ తత్త్వ అభిధానాత్ అవగమ్యతే. తథా వేదార్థస్య

దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధ అర్థ శాస్త్ర ఆరమ్భః పరమ సంహితాయామ్ ఉచ్యతే - “అధీతాః భగవన్ వేదాః సాఙ్గోపాఙ్గాః సవిస్తరాః, శ్రుతాని చ మయాఙ్గాని వాకో వాక్య యుతాని చ, న చైతేషు సమస్తేషు సంశయేన వినా క్వచిత్, శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధిః భవిష్యతి”. ఇతి, “వేదాన్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాన్ హరిః భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమ్” ఇతి చ.

అతః స భగవాన్ వేదైక వేద్యః పరబ్రహ్మ అభిధానో వాసుదేవో నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన అనన్త జ్ఞాన ఆనన్దాది అపరిమిత ఉదారగుణ సాగరః సత్యసఙ్కల్పః చాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ్య వ్యవస్థయా అవస్థితాన్ ధర్మార్థ కామమోక్షాఖ్య పురుషార్థ అభిముఖాన్ భక్తాన్ అవలోక్య అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య మహోదధిః స్వ స్వరూప స్వవిభూతి స్వారాధన తత్ ఫల యాథాత్మ్య అవబోధినో వేదాన్ ఋుక్ యజుః సామ అథర్వ భేద భిన్నాన్ అపరిమిత శాఖాన్ విధి అర్థవాద మన్త్రరూపాన్ స్వేతర సకల సుర నర దురవగాహాంశ్చ అవధార్య తదర్థ యాథాత్మ్య అవబోధి పఞ్చరాత్ర శాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీత ఇతి నిరవద్యమ్.

యత్ తు పరైః సూత్ర చతుష్టయం కస్యచిత్ విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్య నిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం తత్ సూత్రాక్షర అననుగుణమ్, సూత్రకార అభిప్రాయ విరుద్ధం చ.

తథా హి సూత్రకారేణ వేదాన్త న్యాయ అభిధాయీని సూత్రాణి

అభిధాయ వేద ఉపబృంహణాయ చ భారత సంహితాం శత సహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞాన కాణ్డే అభిహితమ్ “గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థో అథ భిక్షుకః, య ఇచ్ఛేత్ సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత సః” ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్ర శాస్త్ర ప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య, “ఇదం శత సహస్రాద్ధి భారతాఖ్యాన విస్తరాత్, ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతమ్, నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా, ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథామృతమ్”, “ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేద సమన్వితమ్, సాఙ్ఖ్యయోగ కృతాన్తేన పఞ్చరాత్ర అనుశబ్దితమ్, ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమమ్, ఋగ్యజు స్సామభిః జుష్టమ్ అథర్వాఙ్గిరసైస్తథా, భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమ్” ఇతి. సాఙ్ఖ్య యోగ శబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగ కర్మయోగౌ అభిహితౌ. యథోక్తమ్ - “జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్” ఇతి. భీష్మ పర్వణి అపి “బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైః వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః, అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః, సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతః సఙ్కర్షణేన యః” ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిత్ అగ్రేసరో వేదాన్త వేద్య పరబ్రహ్మ భూత వాసుదేవ ఉపాసన అర్చనాది ప్రతిపాదన పరస్య సాత్త్వత శాస్త్రస్య అప్రామాణ్యం బ్రూయాత్?

నను చ, “సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం

తథా, కిమేతాని ఏక నిష్ఠాని పృథక్ నిష్ఠాని వా మునే" ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామ్ అపి ఆదరణీయతా ఉచ్యతే, శారీరకే తు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే. అతః ఇదమపి తన్త్రం తత్తుల్యమ్. న ఇత్యుచ్యతే, యతః తత్రాపి ఇమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయమ్ అవతారయతి కిమేతాని ఏక నిష్ఠాని పృథక్ నిష్ఠానివా" ఇతి ప్రశ్నస్య అయమర్థః - కిం సాఙ్ఖ్య యోగ పాశుపత వేద పఞ్చరాత్రాణి ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి? పృథక్ తత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి వా? యదా ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరాణి, కిం తదేకం తత్త్వమ్? యదా తు పృథక్ తత్త్వ ప్రతిపాదనపరాణి, తదా ఏషాం పరస్పరం విరుద్ధార్థ ప్రతిపాదన పరత్వాత్ వస్తుని వికల్ప అసంభవాత్ చ ఏకమేవ ప్రమాణమ్ అఙ్గీకరణీయమ్, కిం తదేకమ్? ఇతి.

అస్య ఉత్తరం బ్రువన్ "జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై, సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః" ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్య యోగ పాశుపతానాం కపిల హిరణ్యగర్భ పశుపతి కృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య, "అవాన్తర తపా నామ వేదాచార్యస్సఉచ్యతే" ఇతి వేదానామ్ అపౌరుషేయత్వమ్ అభిధాయ, "పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణః స్వయమ్" ఇతి పఞ్చరాత్ర తన్త్రస్య వక్తా నారాయణః స్వయమేవ ఇత్యుక్తవాన్.

ఏవం వదతః చ అయమ్ ఆశయః పౌరుషేయాణాం హి తన్త్రాణాం పరస్పర విరుద్ధ వస్తు వాదితయా, అపౌరుషేయత్వేన నిరస్త

ప్రమాదాది నిఖిల దోష గన్ధ వేద వేద్య వస్తు విరుద్ధ అభిధాయిత్వాత్ చ యథావస్థిత వస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్లభమ్. వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః. అతః తత్తత్ తన్త్రాభిహిత ప్రధాన పురుష పశుపతి ప్రభృతి తత్త్వస్య వేదాన్త వేద్య పరబ్రహ్మ భూత నారాయణ ఆత్మకతయా ఏవ వస్తుత్వమ్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి.

తదిదమాహ చ "సర్వేషు చ నృప శ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే, యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభుః" ఇతి. "యథాగమం యథాన్యాయమ్" ఇతి న్యాయ అనుగృహీత తత్తత్ ఆగమోక్తం వస్తు పరామృశతో నారాయణః ఏవ సర్వస్య వస్తునో నిష్ఠేతి దృశ్యతే. అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్ తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానాం "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "విశ్వం నారాయణః" ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతామ్ అనుసన్దధానస్య నారాయణః ఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయతే ఇత్యర్థః.

అతో వేదాన్త వేద్యః పరబ్రహ్మ భూతో నారాయణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా ఇతి, తత్ స్వరూప తదుపాసన అభిధాయి తత్ తన్త్రమ్ ఇతి చ తస్మిన్ ఇతర తన్త్ర సామాన్యం న కేనచిత్ ఉద్భావయితుం శక్యమ్. అతః తత్రైవ ఇదమ్ ఉచ్యతే "ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవ చ, పరస్పరాఙ్గా న్యేతాని పఞ్చరాత్రం తు కథ్యతే" ఇతి. సాఙ్ఖ్యం చ యోగశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చ ఆరణ్యకాని చ వేదారణ్యకమ్. పరస్పరాఙ్గాని ఏతాని ఏకతత్త్వ ప్రతిపాదన పరతయా ఏకీభూతాని ఏకం పఞ్చరాత్రమ్ ఇతి కథ్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతి తత్త్వాని, యోగోక్తం చ యమ నియమాద్యాత్మకం యోగమ్, వేదోదిత కర్మస్వరూపాణి అఙ్గీకృత్య తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం యోగస్య చ బ్రహ్మోపాసన ప్రకారత్వం కర్మణాం చ తత్ ఆరాధన రూపతామ్ అభిదధతి బ్రహ్మ స్వరూపం ప్రతిపాదయన్తి ఆరణ్యకాని. ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్ర తన్త్రే విశదీకృతమ్ ఇతి.

శారీరకే చ సాఙ్ఖ్యోక్త తత్త్వానామ్ అబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతమ్. న స్వరూపమ్. యోగ పాశుపతయోశ్చ ఈశ్వరస్య కేవల నిమిత్త కారణతా, పర అవర తత్త్వ విపరీత కల్పనా, వేద బహిష్కృత ఆచారో నిరాకృతః. న యోగ స్వరూపమ్, పశుపతి స్వరూపం చ. అతః "సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా, ఆత్మ ప్రమాణాన్యేతాని న హన్తవ్యాని హేతుభిః" ఇత్యపి తత్తత్ అభిహిత తత్తత్ స్వరూప మాత్రమ్ అఙ్గీకార్యమ్, జిన సుగత అభిహిత తత్త్వవత్ సర్వం న బహిష్కార్యమ్ ఇతి ఉచ్యతే - "యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభుః" ఇతి అనేన ఏకార్థ్యాత్.

ఇతి ఉత్పత్తి అసమ్భవ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)

ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

54. వియత్ అధికరణమ్.

217. న వియత్ అశ్రుతేః. 2-3-1.

సాఙ్ఖ్యాది వేదబాహ్య తన్త్రాణాం న్యాయ ఆభాస మూలతయా విప్రతిషేధాత్ చ అసామఞ్జస్యమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాది దోష గన్ధ అభావ ఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయా అభిమత చిత్ అచిత్ ఆత్మక ప్రపఞ్చస్య కార్యతా ప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియత్ ఉత్పద్యతే? న వా? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? న వియదుత్పద్యతే ఇతి. కుతః? అశ్రుతేః. సమ్భావితస్య హి శ్రవణ సమ్భవః. అసమ్భావితస్య తు గగన కుసుమ వియత్ ఉత్పత్త్యాదేః శబ్ద అభిధేయత్వం న సంభవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్య ఆకాశస్య ఆత్మనః ఇవ ఉత్పత్తిః నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవ చ ఉత్పత్తి అసంభవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతీనామ్ ఏవ ఉత్పత్తిః ఆమ్నాయతే "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత" ఇతి. తైత్తిరీయక ఆథర్వణాదిషు

‘‘తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః’’, ‘‘ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః’’ ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియత్ ఉత్పత్తిః అర్థవిరోధాత్ బాధ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే --

218. అస్తి తు. 2-3-2.

అస్తి తు ఆకాశస్య ఉత్పత్తిః, అతీన్ద్రియ అర్థవిషయా హి శ్రుతిః ప్రమాణాన్తర అప్రతీతామ్ అపి వియత్ ఉత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థా ఏవ. న చ శ్రుతి ప్రతిపన్నే అర్థే తత్ విరోధి నిరవయవత్వాది హేతుకమ్ అనుత్పత్తి అనుమానమ్ ఉదేతుమ్ అలమ్. ఆత్మనో అపి అనుత్పత్తిః న నిరవయవత్వ ప్రయుక్తా ఇతి వక్ష్యతే.

పునః చోదయతి -

219. గౌణీ అసమ్భవాత్ శబ్దాత్ చ. 2-3-3.

‘‘తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః’’ ఇత్యాది వియత్ ఉత్పత్తి శ్రుతిః గౌణీ ఇతి కల్పయితుం యుక్తమ్, ‘‘తత్తేజో అసృజత’’ ఇతి సిసృక్షోః బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజః ఉత్పద్యతే ఇతి తేజ ఉత్పత్తి ప్రాథమ్యేన వియత్ ఉత్పత్తి ప్రతిపాదనా అసమ్భవాత్, ‘‘వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్’’

ఇతి వియతో అమృతత్వ శబ్దాత్ చ.

కథమేకస్య సంభూత శబ్దస్య ఆకాశ అపేక్షయా గౌణత్వమ్ అగ్న్యాది అపేక్షయా ముఖ్యత్వమ్ ఇతి చేత్, తత్రాహ --

220. స్యాత్ చ ఏకస్య బ్రహ్మ శబ్దవత్. 2-3-4.

ఏకస్యైవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వ అసంభవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సంభూత శబ్దస్య "వాయోరగ్నిః" ఇత్యాదిషు అనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ, బ్రహ్మ శబ్దవత్. యథా బ్రహ్మశబ్దః "తస్మాత్ ఏతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తః తస్మిన్నేవ ప్రకరణే "తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతో అన్నమ్ అభిజాయతే" ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే, తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణ ఆవృత్తావివ అభిధాన ఆవృత్తిః విద్యతే ఏవ ఇత్యర్థః.

పరిహరతి --

221. ప్రతిజ్ఞా అహానిః అవ్యతిరేకాత్. 2-3-5.

ఛాన్దోగ్య శ్రుత్యనుసారేణ అన్యాసాం వియత్ ఉత్పత్తి వాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే. యతః ఛాన్దోగ్య శ్రుత్యా ఏవ వియత్ ఉత్పత్తిః అఙ్గీకృతా, "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇత్యాదినా బ్రహ్మ విజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానాత్.

తస్యాః హి ప్రతిజ్ఞాయాః అహానిః ఆకాశస్య అపి బ్రహ్మ కార్యత్వేన తత్ అవ్యతిరేకాత్ ఏవ భవతి.

222. శబ్దేభ్యః. 2-3-6.

ఇతశ్చ వియత్ ఉత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే - "సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణ శబ్దాత్, "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యేవమాది శబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణో అవ్యతిరేక ప్రతీతేః. న చ "తత్తేజో అసృజత" ఇతి తేజసః ఉత్పత్తి శ్రుతిః వియత్ ఉత్పత్తిం వారయతి. వియత్ ఉత్పత్తి అవచన మాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తర ప్రతిపన్నాం వియత్ ఉత్పత్తిం నివారయితుమ్ అలమ్.

223. యావత్ వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2-3-7.

తు శబ్దః చార్థే. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇత్యాదిభిః ఆకాశస్య వికారత్వ వచనేన తస్య ఆకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః - ఉత్పత్తిః అపి ఉక్తా ఏవ. లోకవత్ - యథా లోకే ఏతే సర్వే దేవదత్త పుత్రాః ఇతి అభిధాయ తేషు కేషాంచిత్ తతః ఉత్పత్తి వచనేన సర్వేషామ్ ఉత్పత్తిః ఉక్తా స్యాత్, తద్వత్. ఏవం చ సతి "వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్" ఇతి సురాణామ్ ఇవ చిరకాల స్థాయిత్వ అభిప్రాయమ్.

224. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. 2-3-8.

అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోః అపి ఉత్పత్తిః వ్యాఖ్యాతా. వియత్ మాతరిశ్వనోః పృథక్ యోగకరణం "తేజో అతస్తథాహ్యాహ" ఇతి మాతరిశ్వ పరామర్శార్థమ్.

225. అసమ్భవః తు సతః అనుపపత్తేః. 2-3-9.

తు శబ్దో అవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః. సతః - బ్రహ్మణః ఏవ. తత్ వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్ అపి అనుత్పత్తిః న సమ్భవతి, అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - వియత్ మాతరిశ్వనోః ఉత్పత్తి ప్రతిపాదనమ్ ఉదాహరణార్థమ్ ఉత్పత్తి అసమ్భవస్తు సతః పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః తత్ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య అవ్యక్త, మహత్, అహఙ్కార, తన్మాత్ర, ఇన్ద్రియ, వియత్, పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్య ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాదిభిః అవగత కార్య భావస్య అనుత్పత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి.

ఇతి వియత్ అధికరణమ్.

---

55. తేజో అధికరణమ్.

226. తేజో అతః తథా హి ఆహ. 2-3-10.

బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మ కార్యత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం వ్యవహిత కార్యాణాం కిం కేవలాత్ తత్తదనన్తర కారణ భూతాత్ వస్తునః ఉత్పత్తిః? ఆహోస్విత్ తత్తత్ రూపాత్ బ్రహ్మణః? ఇతి చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? కేవలాత్ తత్తత్ వస్తునః ఇతి. కుతః? తేజః తావత్. అతః - మాతరిశ్వనః ఏవ ఉత్పద్యతే. "వాయోరగ్నిః" ఇతి హి ఆహ.

227. ఆపః. 2-3-11.

ఆపో అపి అతః - తేజసః ఏవ ఉత్పద్యన్తే. "అగ్నేరాపః", "తదపో అసృజత" ఇతి హి ఆహ.

228. పృథివీ. 2-3-12.

పృథివీ అద్భ్యః ఉత్పద్యతే. "అద్భ్యః పృథివీ", "తా అన్నమసృజన్త" ఇతి హి ఆహ.

నను అన్న శబ్దేన కథం పృథివీ అభిధీయతే? అతః ఆహ-

229. అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్యః. 2-3-13.

మహా భూత సృష్టి అధికారాత్ పృథివీ ఏవ అన్నశబ్దేన

ఉక్తా ఇతి ప్రతీయతే. అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీ వికారత్వాత్ కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూప సంశబ్దనే "యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తద్రూపం యత్ శుక్లం తదపాం యత్ కృష్ణం తదన్నస్య" ఇతి అప్ తేజసోః సజాతీయమేవ అన్న శబ్ద వాచ్యం ప్రతీయతే. శబ్దాన్తరం చ సమాన ప్రకరణే "అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ" ఇతి శ్రూయతే. అతః పృథివీ ఏవ అన్నశబ్దేన ఉచ్యతే ఇతి అద్భ్యః ఏవ పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాః తేజః ప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః. మహదాదయో అపి స్వానన్తర వస్తునః ఏవ ఉత్పద్యన్తే, యథా శ్రుతి అభ్యుపగమ అవిరోధాత్. "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ", "తస్మాత్ ఏతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే", "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సమ్భూతః", "తత్తేజో అసృజత" ఇత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వే అపి ఉపపద్యన్తే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-

230. తత్ అభిధ్యానాత్ ఏవ తు తత్ లిఙ్గాత్ సః. 2-3-14.

తు శబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాది కార్యాణామ్ అపి తత్తత్ అనన్తర వస్తు శరీరకః స ఏవ పురుషోత్తమః కారణమ్. కుతః? తత్ అభిధ్యాన రూపాత్ తత్ లిఙ్గాత్. అభిధ్యానమ్ -"బహుస్యామ్"

ఇతి సఙ్కల్పః. "తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ... తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహి" ఇత్యాత్మనో బహు భవన సఙ్కల్ప రూప ఈక్షణ శ్రవణాత్ మహత్ అహఙ్కార ఆకాశాదీనామ్ అపి కారణానాం తథా విధ ఈక్షాపూర్విక ఏవ స్వకార్య సృష్టిః ఇతి గమ్యతే.

తథావిధం చ ఈక్షణం తత్తత్ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వ శరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణో అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "యో అప్సు తిష్ఠన్", "యస్తేజసి తిష్ఠన్", "యో వాయౌ తిష్ఠన్", "య ఆకాశే తిష్ఠన్" ఇత్యాది. సుబాలోపనిషది చ "యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యారభ్య "యస్య అహఙ్కారః శరీరమ్", "యస్య బుద్ధిః శరీరమ్", "యస్య అవ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాది.

యత్ చ ఉక్తమ్ "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాది సృష్టిః పరమ్పరయా అపి ఉపపద్యతే ఇతి, అత్ర ఉచ్యతే --

231. విపర్యయేణ తు క్రమో అతః ఉపపద్యతే చ. 2-3-15.

తు శబ్దో అవధారణార్థః. అవ్యక్త మహత్ అహఙ్కార ఆకాశాది క్రమాత్ విపర్యయేణ యః సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మ ఆనన్తర్య రూపః క్రమః "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే, స చ క్రమః తత్తత్ రూపాత్ బ్రహ్మణః తత్తత్ కార్యోత్పత్తేః

ఏవ ఉపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హి ఆనన్తర్య శ్రవణమ్ ఉపరుధ్యేత. అతః "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యాదికమ్ అపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్ సంభవస్య ఉత్తమ్భనమ్.

232. అన్తరా విజ్ఞాన మనసీ క్రమేణ తత్ లిఙ్గాత్ ఇతి చేత్, న, అవిశేషాత్. 2-3-16.

విజ్ఞాన సాధనత్వాత్ ఇన్ద్రియాణి విజ్ఞానమ్ ఇత్యుచ్యన్తే. యదుక్తమ్- "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణో అనన్తర కార్యత్వం శ్రావ్యతే, అతశ్చ అనేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాత్ బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః అభిధ్యాన లింగ అవగతః ఉత్తభ్యతే ఇతి. తత్ న ఉపపద్యతే, క్రమ విశేష పరత్వాత్ అస్య వాక్యస్య, అత్రాపి సర్వేషాం క్రమ ప్రతీతేః. ఖాదిషు తావత్ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమో అత్రాపి ప్రతీయతే. తైః సహ పాఠ లిఙ్గాత్ భూత ప్రాణయోః అన్తరాలే విజ్ఞాన మనసీ అపి క్రమేణ ఉత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే. అతః సర్వస్య సాక్షాత్ బ్రహ్మణః ఏవ సమ్భవస్య ఉత్తమ్భనమ్ ఇదం వాక్యం న భవతి ఇతి చేత్, తత్ న. అవిశేషాత్- "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇత్యనేన అవిశేషాత్ విజ్ఞాన మనసోః ఖాదీనాం చ "ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇత్యనేన సాక్షాత్ సంభవ రూప సమ్బన్ధస్య అభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాది పృథివ్యన్తానామ్ అవిశిష్టత్వాత్ స ఏవ విధేయః, న క్రమః. శ్రుత్యన్తర సిద్ధ క్రమ విరోధాత్ చ వేదం

క్రమపరమ్- "పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే" ఇత్యారభ్య "తమః పరే దేవ ఏకీ భవతి" ఇత్యన్తేన క్రమాన్తర ప్రతీతేః. అతో అవ్యక్తాది శరీరకాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏవ సర్వ కార్యాణామ్ ఉత్పత్తిః. తేజః ప్రభృతయశ్చ శబ్దాః తదాత్మభూతం బ్రహ్మ ఏవ అభిదధతి.

నను, ఏవం సర్వ శబ్దానాం బ్రహ్మ వాచిత్వే సతి తైః తైః శబ్దైః తత్తత్ వస్తు వ్యపదేశో వ్యుత్పత్తి సిద్ధః ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ --

233. చరాచర వ్యపాశ్రయః తు స్యాత్ తత్ వ్యపదేశో అభాక్తః తత్ భావ భావిత్వాత్. 2-3-17.

తు శబ్దః చోదిత ఆశఙ్కా నివృత్త్యర్థః. నిఖిల జఙ్గమ స్థావర వ్యపాశ్రయః తత్తత్ శబ్ద వ్యపదేశః భాక్తః - వాచ్యైక దేశే భజ్యతే ఇత్యర్థః. సమస్త వస్తు ప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకార భూత వస్తు గ్రాహి ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ అవిషయత్వాత్ వేదాన్త శ్రవణాత్ ప్రాక్ ప్రకార్య ప్రతీతేః, ప్రకారి ప్రతీతి భావ భావిత్వాత్ చ తత్ పర్యవసానస్య, లోకే తత్తత్ వస్తు మాత్రే వాచ్యైక దేశే తే తే శబ్దాః భఙ్క్త్వా భఙ్క్త్వా వ్యపదిశ్యన్తే.

అథవా - తేజః ప్రభృతిభిః శబ్దైః తత్తత్ వస్తు మాత్ర వాచితయా వ్యుత్పన్నైః బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తః స్యాత్ - అముఖ్యః స్యాత్ ఇతి ఆశఙ్క్య, చరాచర వ్యపాశ్రయస్తు ఇత్యాది ఉచ్యతే. చరాచర వ్యపాశ్రయః తత్ వ్యపదేశః- తత్ వాచిశబ్దః, చరాచర వాచి శబ్దో బ్రహ్మణి అభాక్తః - ముఖ్యః ఏవ. కుతః? బ్రహ్మ భావ

భావిత్వాత్ సర్వశబ్దానాం వాచక భావస్య. నామ రూప వ్యాకరణ శ్రుత్యా హి తథా అవగతమ్.

ఇతి తేజో అధికరణమ్.

56. ఆత్మా అధికరణమ్.

234. న ఆత్మా శ్రుతేః నిత్యత్వాత్ చ తాభ్యః. 2-3-18.

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః ఉక్తా. ఇదానీం జీవస్యాపి ఉత్పత్తిః అస్తి? న? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? అస్తి ఇతి. కుతః? ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపత్తేః, ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్ చ. వియదాదేః ఇవ జీవస్య అపి ఉత్పత్తి వాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి , "యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామ్", "ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత", "సన్మూలా స్సోమ్య ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః", "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి.

ఏవం సచేతనస్య జగతః ఉత్పత్తి వచనాత్ జీవస్య అపి ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే. న చ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ "తత్త్వమసి" ఆదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వ అవగమాత్ జీవస్య నిత్యత్వమ్ ఇతి. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యేవమాదిభిః వియదాదేః అపి బ్రహ్మత్వ అవగమాత్ తస్యాపి నిత్యత్వ ప్రసక్తేః. అతో జీవః అపి వియదాదివత్ ఉత్పద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'న ఆత్మా శ్రుతేః' ఇతి. న ఆత్మా ఉత్పద్యతే, కుతః? శ్రుతేః - "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్", "జ్ఞా జ్ఞౌ ద్వావజౌ" ఇత్యాదిభిః జీవస్య ఉత్పత్తి ప్రతిషేధో

హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః - శ్రుతిభ్యః ఏవ అవగమ్యతే, “నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్”, “అజో నిత్యశ్శాశ్వతో అయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే”ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ న ఆత్మా ఉత్పద్యతే.

కథం తర్హి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా ఉపపద్యతే? ఇత్థమ్ ఉపపద్యతే - జీవస్యాపి కార్యత్వాత్ కార్యకారణయోః అనన్యత్వాత్ చ. ఏవం తర్హి వియదాదివత్ ఉత్పత్తిమత్త్వమ్ అఙ్గీకృతం స్యాత్. న ఇతి ఉచ్యతే. - కార్యత్వం హి నామ ఏకస్య ద్రవ్యస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తిః, తత్ జీవస్యాపి అస్తి ఏవ. ఇయాంస్తు విశేషః-- వియదాదేః అచేతనస్య యాదృశో అన్యథా భావో న తాదృశో జీవస్య. జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస లక్షణో జీవస్య అన్యథా భావః, వియదాదేః తు స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణః. సేయం స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణః ఉత్పత్తిః జీవే ప్రతిషిధ్యతే.

ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్య భోక్తృ నియన్తౄన్ వివిక్త స్వభావాన్ ప్రతిపాద్య, భోగ్యగతమ్ ఉత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య, తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య, భోగ్యగతమ్ ఉత్పత్త్యాదికం భోక్తృగతం చ అపురుషార్థ ఆశ్రయత్వం నియన్తరి ప్రతిషిధ్య, తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణ అధిపాధిపత్వం, విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోః చిత్

అచితోః తం ప్రతి శరీరత్వం, తస్య చ ఆత్మత్వం ప్రతిపాదితమ్. అతః సర్వదా చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్ ప్రకారం బ్రహ్మ.

తత్ కదాచిత్ స్వస్మాత్ విభక్త వ్యపదేశానర్హ అతి సూక్ష్మదశ ఆపన్న చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం తిష్ఠతి, తత్ కారణ అవస్థం బ్రహ్మ, కదాచిత్ చ విభక్త నామ రూప స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరమ్, తత్ చ కార్య అవస్థమ్. తత్ర కారణ అవస్థస్య కార్య అవస్థ ఆపత్తౌ అచిదంశస్య కారణ అవస్థాయాం శబ్దాది విహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూప అన్యథా భావ రూప వికారో భవతి. చిదంశస్య చ కర్మ ఫల విశేష భోక్తృత్వాయ తత్ అనురూప జ్ఞాన వికాస రూప వికారో భవతి. ఉభయ ప్రకార విశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థ తదుభయ విశిష్టతా రూప వికారో భవతి. కారణ అవస్థాయా అవస్థాన్తర ఆపత్తి రూపో వికారః ప్రకార ద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏవ ఏకస్య అవస్థాన్తర ఆపత్తి రూప వికార అపేక్షయా "యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇతి ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాది దృష్టాన్తో "యథా సోమ్యైకేన" ఇత్యాదినా నిదర్శితః.

ఈదృశ జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస కర తత్తత్ దేహ సమ్బన్ధ వియోగ అభిప్రాయాః జీవస్య ఉత్పత్తి మరణ వాదిన్యః "ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః. అచిదంశవత్ స్వరూప అన్యథాత్వ అభావ అభిప్రాయాః ఉత్పత్తి ప్రతిషేధ వాదిన్యో నిత్యత్వ

వాదిన్యశ్చ "న జాయతే మ్రియతే" ఇత్యాద్యాః. "నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః స్వరూప అన్యథాత్వ జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాస రూప ఉభయ విధ అనిష్ట వికార అభావ అభిప్రాయాః. "స వా ఏష మహాన్ అజ ఆత్మా అజరో అమరో అమృతో బ్రహ్మ", "నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః, ఏవం సర్వదా చిత్ అచిత్ వస్తు విశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణం చ నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఉపపద్యతే. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి హి నామ రూప విభాగ భావ అభావాభ్యాం నానాత్వ ఏకత్వే వదంతి ఇతి.

యే తు అవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యే చ పారమార్థిక ఉపాధికృతమ్, యే చ సన్మాత్ర స్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ రూపేణ త్రిధా అవస్థితం వదన్తి, సర్వే అపి ఏతే అవిద్యా శక్తేః ఉపాధి శక్తేః భోక్తృ భోగ్య నియన్తృ శక్తీనాం చ ప్రలయకాలే అవస్థానే అపి తదానీమ్ ఏకత్వ అవధారణం, నామ రూప విభాగ అభావాత్ ఏవ ఉపపాదయన్తి. "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్", "న కర్మ అవిభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్ ఉపపద్యతే చ అపి ఉపలభ్యతే చ"ఇతి సూత్రాభ్యాం జీవ భేదస్య తత్ కర్మ ప్రవాహస్య చ అనాదిత్వ అభ్యుపగమాత్ చ. ఇయాన్ విశేషః - ఏకస్య అనాది అవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థిక అనాది ఉపాధినా బ్రహ్మ స్వరూపమేవ బధ్యతే,

ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త వస్త్వన్తర అభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్ర ఆకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలాని చ అనిష్టాని భుజ్క్తే. నియన్తృ అంశస్య భోక్తృత్వ అభావే అపి సర్వజ్ఞత్వాత్ స్వస్మాత్ అభిన్నం భోక్తారమ్ అనుసన్దధాతి ఇతి స్వయమేవ భుజ్క్తే.

అస్మాకం తు స్థూల సూక్ష్మ అవస్థ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కార్య కారణ ఉభయ అవస్థా అవస్థితమ్ అపి సర్వదా నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాది అపరిమిత ఉదారగుణ సాగరమ్ అవతిష్ఠతే. ప్రకారభూత చిత్ అచిత్ వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూప అన్యథా భావాశ్చ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ఆత్మ అధికరణమ్.

57. జ్ఞ అధికరణమ్.

235. జ్ఞోఽత ఏవ. 2-3-19.

వియదాదివత్ జీవః న ఉత్పద్యతే ఇత్యుక్తమ్. తత్ ప్రసఙ్గేన జీవ స్వరూపం నిరూప్యతే.

కిం సుగత కపిల అభిమత చిన్మాత్రమ్ ఏవ ఆత్మనః స్వరూపమ్? ఉత కణభుక్ అభిమత పాషాణ కల్ప స్వరూపమ్ అచిత్ స్వభావమ్ ఏవ ఆగన్తుక చైతన్య గుణకమ్? అథ జ్ఞాతృత్వమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి. కిం యుక్తమ్?

చిన్మాత్రమ్ ఇతి, కుతః? తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే హి "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి మాధ్యన్దినీయ పర్యాయస్య స్థానే "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇతి కాణ్వాః అధీయతే. తథా "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి కర్తుః ఆత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషు చ "జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలం పరమార్థతః" ఇత్యాదిషు ఆత్మనో జ్ఞాన స్వరూపత్వం ప్రతీయతే.

అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికే అభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధి ప్రసఙ్గాత్, కరణానాం చ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తి మూర్ఛాదిషు సతో అపి ఆత్మనః చైతన్య అనుపలబ్ధేః, జాగ్రతః సామగ్ర్యాం సత్యాం

జ్ఞానోత్పత్తి దర్శనాత్ అస్య న జ్ఞానం స్వరూపమ్, నాపి జ్ఞాతృత్వమ్, ఆగన్తుకమ్ ఏవ చైతన్యమ్. సర్వ గతత్వం చ ఆత్మనో అవశ్య అభ్యుపేత్యమ్, సర్వత్ర కార్య ఉపలబ్ధేః, సర్వత్ర ఆత్మనః సన్నిధాన అభ్యుపగమాత్ శరీరగమ్ అనేనైవ కార్య సమ్భవే సతి గతి కల్పనాయాం ప్రమాణ అభావాత్ చ. శ్రుతిః అపి సుషుప్తి వేలాయాం జ్ఞాన అభావం దర్శయతి "నాహ ఖలు అయమేవం సమ్ప్రతి ఆత్మానం జానాతి అయమ్ అహమస్మి ఇతి నో ఏవ ఇమాని భూతాని" ఇతి. తథా మోక్ష దశాయాం జ్ఞాన అభావం దర్శయతి. "న ప్రేత్య సంజ్ఞా అస్తి" ఇతి, "జ్ఞాన స్వరూపమ్" ఇత్యాది ప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తత్ అసాధారణ గుణత్వేన లాక్షణికః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జ్ఞః అత ఏవ'. అయమాత్మా జ్ఞాతృ స్వరూపః ఏవ, న జ్ఞాన మాత్రమ్, నాపి జడ స్వరూపః. కుతః? అత ఏవ - శ్రుతేః ఏవ ఇత్యర్థః. "నాత్మా శ్రుతేః" ఇతి ప్రకృతా శ్రుతిః. అతః ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతి వాక్యే ముక్త అముక్త ఆత్మస్వరూప కథనే "అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా", "మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే", "సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్". అన్యత్రాపి, "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి". తథా వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మా" ఇతి పృష్ట్వా "యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః" ఇతి. తథా,

"విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్", "జానాత్యేవాయం పురుషః". తథా "ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః", "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టుః ఇమాః షోడశ కలాః" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి సర్వగతస్య తస్య సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే ఇతి, తత్ర ఉచ్యతే.........

236. ఉత్క్రాన్తి గతి ఆగతీనామ్. 2-3-20.

నాయం సర్వగతః. అపి తు అణుః ఏవ అయమాత్మా. కుతః? ఉత్క్రాన్తి గతి ఆగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిః తావత్ శ్రూయతే "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీర దేశేభ్యః" ఇతి. గతిః అపి "యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి. ఆగతిః అపి "తస్మాల్లోకాత్ పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణః" ఇతి. విభుత్వే హి ఏతాః ఉత్క్రాన్త్యాదయః న ఉపపద్యేరన్.

237. స్వ ఆత్మనా చ ఉత్తరయోః. 2-3-21.

చ శబ్దో అవధారణే. యద్యపి శరీర వియోగ రూపత్వేన ఉత్క్రాన్తిః స్థితస్యాపి ఆత్మనః కథఞ్చిత్ ఉపపద్యతే. గతి ఆగతీ తు న కథఞ్చిత్ ఉపపద్యేతే. అతః తే స్వాత్మనా ఏవ సమ్పాద్యే.

238. న అణుః అతః శ్రుతేః ఇతిచేత్, న, ఇతరాధికారాత్. 2-3-22.

"యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి జీవం ప్రస్తుత్య "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా" ఇతి మహత్త్వ శ్రుతేః న అణుః జీవః ఇతి చేత్, 'న, ఇతర అధికారాత్' - జీవాత్ ఇతరస్య - ప్రాజ్ఞస్య తత్ర అధికారాత్. యద్యపి ఉపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః తథా అపి "యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా" ఇతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యతే ఇతి తత్ సమ్బన్ధి ఇదం మహత్త్వమ్, న జీవస్య.

239. స్వశబ్దః ఉన్మానాభ్యాం చ. 2-3-23.

సాక్షాత్ అణు శబ్దః ఏవ శ్రూయతే. "ఏషో అణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశ" ఇతి. ఉద్ధృత్య మానమ్ ఉన్మానమ్. అణు సదృశం వస్తు ఉద్ధృత్య తత్ మానత్వం జీవస్య శ్రూయతే. "వాలాగ్ర శత భాగస్య శతధా కల్పితస్య చ, భాగో జీవః సవిజ్ఞేయః" ఇతి, "ఆరాగ్రమాత్రో హి అవరో అపి దృష్టః" ఇతి చ. అతో అణుః ఏవ అయమాత్మా.

అథస్యాత్ - ఆత్మనో అణుత్వే సకల శరీర వ్యాపినీ వేదనా న ఉపపద్యతే ఇతి. తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ --

240. అవిరోధః చన్దనవత్. 2-3-24.

యథా హరి చన్దన బిన్దుః దేహ ఏక దేశ వర్తి అపి సకల

దేహ వ్యాపినమ్ ఆహ్లాదం జనయతి, తద్వత్ ఆత్మా అపి దేహ ఏక దేశ వర్తీ సకల దేశ వర్తినీం వేదనామ్ అనుభవతి.

241. అవస్థితి వైశేష్యాత్ ఇతిచేత్, న. అభ్యుపగమాత్ హృది హి. 2-3-25.

హరి చన్దన బిన్ద్వాదేః దేహ దేశ విశేష అవస్థితి విశేషాత్ తథాభావః, ఆత్మనస్తు తత్ న విద్యతే ఇతిచేత్, న, ఆత్మనో అపి దేహ దేశవిశేషే స్థితి అభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హి ఆత్మనః స్థితిః శ్రూయతే, "హృది హ్యయమాత్మా తత్రైకశతం నాడీనామ్" ఇతి. తథా "కతమ ఆత్మా" ఇతి ప్రకృత్య "యో అయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః" ఇతి. ఆత్మనో దేశ విశేష స్థితి ఖ్యాపనాయ చన్దన దృష్టాన్తః ప్రదర్శితః, న తు చన్దనస్య దేశవిశేష అపేక్షా.

ఏకదేశ వర్తినః సకల దేహ వ్యాపి కార్యకరత్వ ప్రకారం స్వమతేన ఆహ --

242. గుణాత్ వా ఆలోకవత్. 2-3-26.

వా శబ్దో మతాన్తర వ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకల దేహం వ్యాప్య అవస్థితః. ఆలోకవత్ - యథా మణి ద్యుమణి ప్రభృతీనామ్ ఏకదేశ వర్తినామ్ ఆలోకో అనేక దేశ వ్యాపీ దృశ్యతే, తద్వత్ హృదయస్థస్య ఆత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుః ప్రభా స్థానీయస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాత్ అన్యత్ర వృత్తిః మణి ప్రభావత్ ఉపపద్యతే ఇతి ప్రథమ సూత్రే స్థాపితమ్.

నను, ఉక్తం జ్ఞానమాత్రమ్ ఏవ ఆత్మా ఇతి. తత్ కథం జ్ఞానస్య స్వరూప వ్యతిరిక్త గుణత్వమ్ ఉచ్యతే? తత్రాహ --

243. వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి. 2-3-27.

యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేన ఉపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః, తథా జానామి ఇతి జ్ఞాతృ గుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య ఆత్మనో వ్యతిరేకః సిద్ధః. దర్శయతి చ శ్రుతిః. "జానాత్యేవాయం పురుషః" ఇతి.

244. పృథక్ ఉపదేశాత్. 2-3-28.

స్వశబ్దేన ఏవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథక్ ఉపదిశ్యతే "న హి విజ్ఞాతుః విజ్ఞాతేః విపరిలోపో విద్యతే" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తం "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్", "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే", "జ్ఞానస్వరూపమ్ అత్యన్త నిర్మలమ్" ఇత్యాదిషు జ్ఞానమేవ ఆత్మా ఇతి వ్యపదిశ్యతే ఇతి, తత్రాహ --

245. తద్గుణసారత్వాత్ తు తత్ వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2-3-29.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'తత్ గుణసారత్వాత్' - విజ్ఞాన గుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమ్ ఇతి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమ్ ఏవ అస్య సారభూతో గుణః యథా ప్రాజ్ఞస్య ఆనన్దః సారభూతో గుణః ఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్ద శబ్దేన వ్యపదిశ్యతే. "యదేష ఆకాశ ఆనన్దో

న స్యాత్'', ''ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్'' ఇతి. ప్రాజ్ఞస్య హి ఆనన్దః సారభూతో గుణః. ''స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః'', ''ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చన'' ఇతి. యథా వా ''సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ'' ఇతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞాన శబ్దేన వ్యపదేశః. ''సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'', ''యస్సర్వజ్ఞః'' ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణః ఇతి విజ్ఞాయతే.

246. యావదాత్మ భావిత్వాత్ చ న దోషః తత్ దర్శనాత్. 2-3-30.

విజ్ఞానస్య యావత్ ఆత్మభావి ధర్మత్వాత్ తేన తత్ వ్యపదేశో న దోషః. తథా చ ఖణ్డాదయో యావత్ స్వరూప భావి గోత్వాది ధర్మ శబ్దేన గౌః ఇతి వ్యపదిశ్యమానాః దృశ్యన్తే. స్వరూప నిరూపణ ధర్మత్వాత్ ఇత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవత్ ఆత్మనో అపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమ్ ఇతి వ్యపదేశో న దోషః ఇతి సముచ్చినోతి.

యత్ చ ఉక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞాన అభావాత్ జ్ఞానస్య న స్వరూపానుబన్ధి ధర్మత్వమ్ ఇతి, తత్రాహ--

247. పుంస్త్వాదివత్ తు అస్య సతో అభివ్యక్తి యోగాత్. 2-3-31.

తు శబ్దః చోదితా శఙ్కా నివృత్త్యర్థః. 'అస్య'- జ్ఞానస్య, సుషుప్తాదిషు అపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిషు అభివ్యక్తి సమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధి ధర్మత్వ ఉపపత్తిః. 'పుంస్త్వాదివత్' - యథా

పుంస్త్వాది అసాధారణస్య ధాతోః బాల్యావస్థాయాం సతో అపి అనభివ్యక్తస్య యువత్వే అభివ్యక్తౌ పుంసః తద్వత్తా న కాదాచిత్కీ భవతి. సప్త ధాతు మయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి, "తత్ సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధ ఆహారమయం శరీరమ్" ఇతి శరీర స్వరూప వ్యపదేశాత్.

సుషుప్త్యాదిషు అపి అహమర్థః ప్రకాశతే ఇతి ప్రాగేవ ఉక్తమ్. తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయ గోచరత్వం జాగర్యాదౌ ఉపలభ్యతే. ఏతే చ ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాక్ ఏవ ఉపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపమ్. స చ అయమ్ ఆత్మా అణు పరిమాణః. "న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి" ఇత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావః ఉచ్యతే. అపి తు "ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి" ఇతి సంసార దశాయాం యత్ భూత అనువిధాయిత్వ ప్రయుక్తం జన్మ నాశాది దర్శనమ్, తత్ ముక్తస్య న విద్యతే. "న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం న ఉత దుఃఖతామ్, సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః", "నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్", "మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే" ఇత్యాది శ్రుతి ఐకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ --

248. నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గో అన్యతర నియమో వా అన్యథా. 2-3-32.

అన్యథా- సర్వగతత్వ పక్షే, తస్య జ్ఞానమాత్రత్వ పక్షే చ నిత్యమ్ ఉపలబ్ధి అనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతామ్. అన్యతర నియమో వా ఉపలబ్ధిః ఏవ వా నిత్యం స్యాత్, అనుపలబ్ధిః ఏవ వా. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే తావత్ వర్తమానయోః ఆత్మా ఉపలబ్ధి అనుపలబ్ధ్యోః అయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుః స్యాత్ ఉపలబ్ధేః ఏవ వా, అనుపలబ్ధేః ఏవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్ర ఉభయం ప్రసజ్యేత. యది ఉపలబ్ధేః ఏవ, సర్వస్య సర్వదా సర్వత్ర అనుపలమ్భో న స్యాత్. అథ అనుపలబ్ధేః ఏవ, సర్వదా సర్వత్ర ఉపలబ్ధిః న స్యాత్ ఇతి. అస్మాకం, శరీరస్య అన్తరేవావస్థితత్వాత్ ఆత్మనః తత్రైవ ఉపలబ్ధిః నాన్యత్ర ఇతి వ్యవస్థా సిద్ధిః. కరణాయత్త ఉపలబ్ధేః అపి సర్వేషామ్ ఆత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైః సర్వదా సంయుక్తత్వాత్ అదృష్టాదేః అపి అనియమాత్ ఉక్త దోషః సమానః.

ఇతి జ్ఞ అధికరణమ్.

---

58. కర్తృ అధికరణమ్.

249. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2-3-33.

అయమాత్మా జ్ఞాతా, స చ అణుపరిమాణః ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం, కిం స ఏవ కర్తా? ఉత స్వయమ్ అకర్తా ఏవ సన్ అచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమ్ ఆత్మని అధ్యస్యతి? ఇతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తమ్? అకర్తా ఏవ ఆత్మా ఇతి. కుతః? ఆత్మనో హి అకర్తృత్వమ్, గుణానామ్ ఏవ చ కర్తృత్వమ్ అధ్యాత్మ శాస్త్రేషు శ్రూయతే.

తథా హి - కఠవల్లీషు జీవస్య ''న జాయతే మ్రియతే వా'' ఇత్యాదినా జన్మ జరా మరణాదికం సర్వం ప్రకృతి ధర్మం ప్రతిషిధ్య, హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే ''హన్తా చేత్ మన్యతే హన్తుం హతశ్చేత్ మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే'' ఇతి. హన్తారమ్ ఆత్మానం జానన్ న జానాతి ఆత్మానమ్ ఇత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్య అకర్తృత్వం స్వరూపమ్, కర్తృత్వ అభిమానస్తు వ్యామోహః ఇత్యుచ్యతే. ''ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః, అహఙ్కార విమూఢాత్మా కర్తాహమ్ ఇతి మన్యతే'', ''నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి'', ''కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే, పురుషః సుఖ దుఃఖానాం భోక్తృత్వే

హేతురుచ్యతే'' ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ, ప్రకృతేః ఏవ తు కర్తృత్వమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్' ఇతి. ఆత్మా ఏవ కర్తా, న గుణాః. కస్మాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. శాస్త్రాణి హి ''యజేత స్వర్గకామః'', ''ముముక్షుః బ్రహ్మోపాసీత'' ఇత్యేవమాదీని స్వర్గ మోక్షాది ఫలస్య భోక్తారమ్ ఏవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హి అచేతనస్య కర్తృత్వే అన్యో నియుజ్యతే.

శాసనాత్ చ శాస్త్రమ్. శాసనం చ ప్రవర్తనమ్. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధ జనన ద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యమ్. అతః శాస్త్రాణామ్ అర్థవత్త్వం భోక్తుః చేతనస్య ఏవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తమ్ ''శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి'' ఇతి. యదుక్తం ''హన్తా చేత్ మన్యతే'' ఇత్యాదినా హనన క్రియాయామ్ అకర్తృత్వమ్ ఆత్మనః శ్రూయతే ఇతి, తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వ అభావాత్ ఉచ్యతే. యత్ చ ''ప్రకృతేః క్రియమాణాని'' ఇత్యాదినా గుణానామ్ ఏవ కర్తృత్వం స్మర్యతే ఇతి, తత్ సాంసారిక ప్రవృత్తిషు అస్య కర్తృతా సత్త్వ రజః తమో గుణ సంసర్గ కృతా, న స్వరూప ప్రయుక్తా ఇతి ప్రాప్తాప్రాప్త వివేకేన గుణానామ్ ఏవ కర్తృతా ఇత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవ ఉచ్యతే. ''కారణం గుణసఙ్గో అస్య సదసద్యోని జన్మసు'' ఇతి. తథా తత్రైవ ఆత్మనశ్చ కర్తృత్వమ్ అభ్యుపేత్య ఉచ్యతే ''తత్రైవం

సతి కర్తారమ్ ఆత్మానం కేవలం తు యః, పశ్యతి అకృత బుద్ధిత్వాత్ న స పశ్యతి దుర్మతిః" ఇతి. "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమ్" ఇత్యధిష్ఠానాది దైవ పర్యన్త సాపేక్షే సతి ఆత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమ్ ఏవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతి ఇత్యర్థః.

250. ఉపాదానాత్ విహార ఉపదేశాత్ చ. 2-3-34.

"స యథా మహారాజః" ఇతి ప్రకృత్య, "ఏవమేవైష ఏతత్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే" ఇతి ప్రాణానామ్ ఉపాదానే విహారే చ కర్తృత్వమ్ ఉపదిశ్యతే.

251. వ్యపదేశాత్ చ క్రియాయాం న చేత్ నిర్దేశ విపర్యయః. 2-3-35.

"విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, కర్మాణి తనుతే అపి చ" ఇతి లౌకిక వైదిక క్రియాసు కర్తృత్వ వ్యపదేశాత్ చ కర్తా. విజ్ఞాన శబ్దేన న ఆత్మనో వ్యపదేశః. అపి తు అన్తఃకరణస్య బుద్ధేః ఇతి చేత్, ఏవం సతి నిర్దేశ విపర్యయః స్యాత్ - బుద్ధేః కరణత్వాత్ విజ్ఞానేన ఇతి కరణ విభక్తి నిర్దేశః స్యాత్.

252. ఉపలబ్ధివత్ అనియమః. 2-3-36.

ఆత్మనో అకర్తృత్వే దోషః ఉచ్యతే. యథా ఆత్మనో విభుత్వే "నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గః" ఇత్యాదినా ఉపలబ్ధేః అనియమః

ఉక్తః, తద్వత్ ఆత్మనో అకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాః సర్వ పురుష సాధారణత్వాత్ సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః. నైవ వా కస్యచిత్. ఆత్మనో విభుత్వ అభ్యుపగమాత్ సన్నిధానమపి సర్వేషామ్ అవిశిష్టమ్. అత ఏవ చ అన్తఃకరణాదీనామ్ అపి నియమో న ఉపపద్యతే, యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్.

253. శక్తి విపర్యయాత్. 2-3-37.

బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తుః అన్యస్య భోక్తృత్వ అనుపపత్తేః భోక్తృత్వ శక్తిః అపి తస్యాః ఏవ స్యాత్ ఇత్యాత్మనో భోక్తృత్వ శక్తిః హీయేత. భోక్తృత్వం చ బుద్ధేః ఏవ సంపద్యతే ఇతి ఆత్మ సద్భావే ప్రమాణ అభావశ్చ స్యాత్. ''పురుషో అస్తి భోక్తృ భావాత్'' ఇతి హి తేషామ్ అభ్యుపగమః.

254. సమాధి అభావాత్ చ. 2-3-38.

బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్ష సాధనభూత సమాధౌ అపి సా ఏవ కర్త్రీ స్యాత్. న చ సమాధిః ప్రకృతేః అన్యో అస్మి ఇత్యేవం రూపః న చ ప్రకృతేః అన్యో అస్మీతి ప్రకృతిః సమాధాతుమ్ అలమ్. అతః అపి ఆత్మ ఏవ కర్తా.

నను ఆత్మనః కర్తృత్వే అభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం(త్వాత్) న ఉపరమేత ఇత్యత్రాహ--

255. యథా చ తక్షా ఉభయథా. 2-3-39.

వాగాదికరణ సమ్పన్నో అపి ఆత్మా యదా ఇచ్ఛతి తదా కరోతి, యదా తు న ఇచ్ఛతి తదా న కరోతి, యథా తక్షా వాస్యాది కరణ సన్నిధానే అపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేః తు అచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యా భోగ వాఞ్ఛాది నియమ కారణ అభావాత్ సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్.

ఇతి కర్తృ అధికరణమ్.

59. పరాయత్త అధికరణమ్.

256. పరాత్తు తత్ శ్రుతేః. 2-3-40.

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ? ఉత పరమాత్మా ఆయత్తమ్? ఇతి. కిం ప్రాప్తమ్? స్వాతన్త్ర్యేణ ఇతి. పరమాత్మా ఆయత్తత్వే హి విధి నిషేధ శాస్త్ర ఆనర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తి నివృత్తి ఆరమ్భ శక్తః స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతః స్వాతన్త్ర్యేణ అస్య కర్తృత్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'పరాత్ తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్ - కర్తృత్వం, అస్య - జీవస్య, పరాత్ - పరమాత్మనః ఏవ హేతోః, భవతి. కుతః? శ్రుతేః, "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి. స్మృతిః అపి "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో, మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ", "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశే అర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా" ఇతి.

నను, ఏవం విధి నిషేధ శాస్త్ర ఆనర్థక్యం ప్రసజ్యేత ఇత్యుక్తమ్. తత్రాహ--

257. కృత ప్రయత్న అపేక్షః తు విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యః. 2-3-41.

సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నమ్ - ఉద్యోగమ్ అపేక్ష్య అన్తర్యామీ పరమాత్మా తత్ అనుమతి దానేన ప్రవర్తయతి. పరమాత్మానుమతిమ్ అన్తరేణ అస్య ప్రవృత్తిః న ఉపపద్యతే ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యః'. ఆది శబ్దేన అనుగ్రహ నిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోః సాధారణే ధనే పర స్వత్వ ఆపాదనమ్ అన్యతర అనుమతిమ్ అన్తరేణ న ఉపపద్యతే, అథాపి ఇతరానుమతేః (తౌ) స్వేనైవ కృతమ్ ఇతి తత్ ఫలం స్వస్యైవ భవతి. పాపకర్మసు నివర్తన శక్తస్యాపి అనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమ్ ఆవహతి ఇతి సాఙ్ఖ్య సమయ నిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

నను, ఏవం "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి, ఏష ఏవ అసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి" ఇతి ఉన్నినీషయా అధోనినీషయా చ స్వయమేవ సాధు అసాధునీ కర్మణీ కారయతి ఇత్యేతత్ న ఉపపద్యతే. ఉచ్యతే. ఏతత్ న సర్వ సాధారణమ్. యస్తు అతిమాత్ర పరమపురుష ఆనుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే, తం అనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్తి ఉపాయేషు అతికల్యాణేషు కర్మసు

ఏవ రుచిం జనయతి. యశ్చ అతిమాత్ర ప్రాతికూల్యే వ్యవసితః ప్రవర్తతే, తం నిగృహ్ణన్ స్వప్రాప్తి విరోధిషు అధోగతి సాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ - "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే, ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః" ఇత్యారభ్య "తేషాం సతత యుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే, తేషామ్ ఏవ అనుకమ్పార్థమ్ అహమజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మభావస్థో, జ్ఞానదీపేన భాస్వతా" ఇతి. తథా "అసత్యమ్ అప్రతిష్ఠం తే జగదాహుః అనీశ్వరమ్"ఇత్యాది "మామాత్మ పర దేహేషు ప్రద్విషన్తో అభ్యసూయకాః" ఇత్యన్తమ్ ఉక్త్వా "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్రమ్ అశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు" ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి పరాయత్త అధికరణమ్.

60. అంశ అధికరణమ్.

258. అంశో నానా వ్యపదేశాత్ అన్యథా చ అపి దాశ కితవాదిత్వమ్ అధీయతే ఏకే. 2-3-42.

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుష ఆయత్తమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాత్ అత్యన్త భిన్నః? ఉత పరమేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తమ్? ఉత బ్రహ్మైవ ఉపాధి అవచ్ఛిన్నమ్? అథ బ్రహ్మాంశః? ఇతి సంశయ్యతే.

శ్రుతి విప్రతిపత్తేః సంశయః. నను, ‘‘తదనన్యత్వమ్ ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః’’, ‘‘అధికం తు భేదనిర్దేశాత్’’ ఇత్యత్ర ఏవ అయమర్థో నిర్ణీతః.

సత్యమ్. స ఏవ నానాత్వ ఏకత్వ శ్రుతి విప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వ ఉపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావత్ హి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతమ్, తావత్ జీవస్య బ్రహ్మణో అనన్యత్వమ్, బ్రహ్మణః తస్మాత్ అధికత్వం చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? అత్యన్త భిన్నః ఇతి.

కుతః ? ‘‘జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజానీశనీశౌ’’ ఇత్యాది భేద నిర్దేశాత్. జ్ఞ అజ్ఞయోః అభేద శ్రుతయః తు అగ్నినా సిఞ్చేత్ ఇతివత్ విరుద్ధ అర్థ ప్రతిపాదనాత్ ఔపచారిక్యః.

బ్రహ్మణః అంశో జీవః ఇత్యపి న సాధీయః. ఏకవస్తు ఏకదేశవాచీ హి అంశ శబ్దః. జీవస్య బ్రహ్మైక దేశత్వే తద్గతాః దోషాః బ్రహ్మణి భవేయుః.

న చ బ్రహ్మ ఖండో జీవః ఇత్యంశత్వ ఉపపత్తిః, ఖణ్డన అనర్హత్వాత్ బ్రహ్మణః. ప్రాక్ ఉక్త దోష ప్రసంగాత్ చ. తస్మాత్ అత్యన్త భిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదమ్.

యద్వా - భ్రాన్తం బ్రహ్మ ఏవ జీవః. కుతః? "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాది బ్రహ్మాత్మభావ ఉపదేశాత్. నానాత్వ వాదిన్యః తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధ అర్థ అనువాదిత్వాత్ అనన్యథా సిద్ధ అద్వైత ఉపదేశ పరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయః ఇవ అవిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.

అథవా, బ్రహ్మైవ అనాది ఉపాధి అవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః? తత ఏవ బ్రహ్మాత్మ భావ ఉపదేశాత్. న చ అయమ్ ఉపాధిః భ్రాన్తి పరికల్పితః ఇతి వక్తుం శక్యమ్, బన్ధ మోక్షాది వ్యవస్థా అనుపపత్తేః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే- బ్రహ్మాంశః ఇతి. కుతః? 'నానా వ్యపదేశాత్, అన్యథా చ' - ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్. ఉభయధా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వ వ్యపదేశః తావత్ స్రష్టృత్వ సృజ్యత్వ, నియన్తృత్వ నియామ్యత్వ, సర్వజ్ఞత్వ అజ్ఞత్వ, స్వాధీనత్వ పరాధీనత్వ, శుద్ధత్వ అశుద్ధత్వ, కల్యాణ గుణాకరత్వ తత్ విపరీతత్వ, పతిత్వ శేషత్వాదిభిః దృశ్యతే.

అన్యథా చ - అభేదేన వ్యపదేశో అపి “తత్త్వమసి”, “అయమాత్మా బ్రహ్మ” ఇత్యాదిభిః దృశ్యతే. అపి దాశ కితవాదిత్వమ్ అధీయతే ఏకే - “బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవాః” ఇతి అథర్వణికాః బ్రహ్మణః దాశ కితవాదిత్వమ్ అపి అధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవ వ్యాపిత్వేన అభేదో వ్యపదిశ్యతే ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉభయ వ్యపదేశ ముఖ్యత్వ సిద్ధయే జీవో అయం బ్రహ్మణో అంశః ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యః. న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాది ప్రసిద్ధ అర్థత్వేన అన్యథా సిద్ధత్వమ్. బ్రహ్మ సృజ్యత్వ, తత్ నియామ్యత్వ, తత్ శేషత్వ, తత్ ఆధారత్వ, తత్ పాల్యత్వ, తత్ సంహార్యత్వ, తత్ ఉపాసకత్వ, తత్ ప్రసాద లభ్య ధర్మార్థ కామ మోక్ష రూప పురుషార్థ భాక్త్వాదయః తత్ కృతశ్చ జీవ బ్రహ్మణోః భేదః, ప్రత్యక్షాది అగోచరత్వేన అనన్యథా సిద్ధః.

అతః న జగత్ సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తర సిద్ధభేద అనువాదేన మిథ్యార్థ ఉపదేశ పరత్వమ్. న చ అఖణ్డైక రస చిన్మాత్ర స్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనో అతత్ భావ అనుసన్ధానమ్, బహు భవన సఙ్కల్ప పూర్వక వియదాది సృష్టిమ్, జీవ భావేన తత్ ప్రవేశమ్, విచిత్ర నామ రూప వ్యాకరణమ్, తత్ కృత అనన్త విషయ అనుభవ నిమిత్త సుఖ దుఃఖ భాగిత్వమ్. అభోక్తృత్వేన తత్ర స్థిత్వా తత్ నియమనేన అన్తర్యామిత్వం, జీవ భూతస్య స్వస్య కారణ బ్రహ్మాత్మ భావ అనుసన్ధానమ్, సంసార మోక్షమ్, తత్

ఉపదేశ శాస్త్రం చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమ్ ఇత్యుపదిశ్యతే. తథా సతి ఉన్మత్త ప్రలపితత్వ ఆపాతాత్, ఉపాధి అవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ జీవః ఇత్యపి న సాధీయః. పూర్వ నిర్దిష్ట నియన్తృత్వ నియామ్యత్వాది వ్యపదేశ బాధాత్ ఏవ. న హి దేవదత్తాదేః ఏకస్యైవ గృహాది ఉపాధి భేదాత్ నియన్తృ నియామ్య భావాది సిద్ధిః. అతః ఉభయ వ్యపదేశ ఉపపత్తయే జీవో అయం బ్రహ్మణో అంశః ఇతి అభ్యుపేత్యమ్.

259. మంత్రవర్ణాత్. 2-3-43.

"పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి మన్త్రవర్ణాత్ చ బ్రహ్మాంశో జీవః. అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. విశ్వాభూతాని ఇతి జీవానాం బహుత్వాత్ బహువచనం మన్త్రే. సూత్రే అపి అంశః ఇతి ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్. "న ఆత్మా శ్రుతేః" ఇత్యత్రాపి ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్. "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః ఈశ్వరాత్ భేదస్య ఆత్మనాం బహుత్వ నిత్యత్వయోశ్చ అభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామ్ ఆత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞాన స్వరూపత్వేన సర్వేషామ్ ఏకరూపత్వే అపి భేదక ఆకారః ఆత్మ యాథాత్మ్య వేదన క్షమైః అవగమ్యతే. "అసన్తతేశ్చ అవ్యతికరః" ఇతి అనన్తరమేవ చ ఆత్మబహుత్వం వక్ష్యతి.

260. అపి స్మర్యతే. 2-3-44.

"మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః" ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమ అంశత్వం స్మర్యతే. అతశ్చ అయమ్ అంశః.

అంశత్వే అపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతాః దోషాః బ్రహ్మణః ఏవ ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

261. ప్రకాశాదివత్ తు న ఏవం పరః. 2-3-45.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివత్ జీవః పరమాత్మనః అంశః. యథా అగ్ని ఆదిత్యాదేః భాస్వతో భారూపః ప్రకాశః అంశో భవతి, యథా గవ అశ్వ శుక్ల కృష్ణాదీనాం గోత్వాది విశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాని అంశాః, యథా వా దేహినో దేవమనుష్యాదిః దేహః అంశః, తద్వత్. ఏకవస్తు ఏకదేశత్వం హి అంశత్వమ్. విశిష్టస్య ఏకస్య వస్తునో విశేషణమ్ అంశః ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశో అయం విశేష్యాంశో అయమ్ ఇతి వ్యపదిశన్తి. విశేషణ విశేష్యయోః అంశ అంశిత్వే అపి స్వభావ వైలక్షణ్యం దృశ్యతే. ఏవం జీవ పరయోః విశేషణ విశేష్యయోః అంశ అంశిత్వం స్వభావ భేదశ్చ ఉపపద్యతే. తదిదమ్ ఉచ్యతే - నైవం పరః ఇతి. యథాభూతో జీవః న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావాన్ అన్యథాభూతః, తథా ప్రభాస్థానీయాత్ స్వాంశాత్ జీవాత్ అంశీ పరో అపి అర్థాన్తరభూతః

ఇత్యర్థః. ఏవం జీవ పరయోః విశేషణ విశేష్యత్వ కృతం స్వభావ వైలక్షణ్యమ్ ఆశ్రిత్య భేద నిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే. అభేద నిర్దేశాస్తు పృథక్ సిద్ధి అనర్హ విశేషణానాం విశేష్య పర్యన్తత్వమ్ ఆశ్రిత్య ముఖ్యత్వేన ఉపపద్యన్తే. "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు తత్ శబ్ద బ్రహ్మ శబ్దవత్ త్వమయమ్ ఆత్మా ఇతి శబ్దాః అపి, జీవ శరీరక బ్రహ్మ వాచకత్వేన ఏకార్థ అభిధాయిత్వాత్ ఇతి అయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః.

262. స్మరన్తి చ. 2-3-46.

ఏవం ప్రభా ప్రభావత్ రూపేణ శక్తి శక్తిమత్ రూపేణ శరీర ఆత్మభావేన చ అంశ అంశిభావం జగత్ బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి - "ఏకదేశ స్థితస్య అగ్నేః జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా, పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిః తథేదమ్ అఖిలం జగత్", "యత్కిఞ్చిత్ సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ, తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః" ఇత్యాదినా. చకారాత్ శ్రుతయః అపి "యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇత్యాదినా ఆత్మ శరీరభావేన అంశ అంశిత్వం వదన్తి ఇత్యుచ్యతే.

ఏవం బ్రహ్మణః అంశత్వే బ్రహ్మ ప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాఞ్చిత్ వేదాధ్యయన తదర్థ అనుష్ఠానాది అనుజ్ఞా, కేషాఞ్చిత్ తత్పరిహారః, కేషాఞ్చిత్ దర్శన స్పర్శనాది అనుజ్ఞా, కేషాఞ్చిత్ తత్ పరిహారశ్చ శాస్త్రేషు కథమ్ ఉపపద్యతే

ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

263. అనుజ్ఞా పరిహారౌ దేహ సమ్బన్ధాత్ జ్యోతిరాదివత్. 2-3-47.

సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వ జ్ఞత్వాది నైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాది రూప శుచి అశుచి దేహ సమ్బన్ధ నిబన్ధనౌ అనుజ్ఞా పరిహారౌ ఉపపద్యేతే. జ్యోతిరాదివత్ - యథా అగ్నేః అగ్నిత్వే నైకరూపత్వే అపి శ్రోత్రియాగారాత్ అగ్నిః ఆహ్రియతే. శ్మశానాదేః తు పరిహ్రియతే, యథా చ అన్నాది శ్రోత్రియాదేః అనుజ్ఞాయతే. అభిశస్తాదేః తు పరిహ్రియతే.

264. అసన్తతేః చ అవ్యతికరః. 2-3-48.

బ్రహ్మాంశత్వాది నైకరూపత్వే సత్యపి జీవానామ్ అన్యో అన్యభేదాత్ అణుత్వేన ప్రతి శరీరం భిన్నత్వాత్ చ భోగ వ్యతికరో అపి న భవతి. భ్రాన్త బ్రహ్మ జీవ వాదే ఉపహిత బ్రహ్మ జీవ వాదే చ జీవ పరయోః జీవానాం చ భోగ వ్యతికరాదయః సర్వే దోషాః సన్తి ఇత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికర అభావః ఉక్తః.

నను, భ్రాన్త బ్రహ్మ జీవవాదే అపి అవిద్యాకృత ఉపాధిభేదాత్ భోగ వ్యవస్థాదయః ఉపపద్యన్తే, అతః ఆహ--

265. (ఆభాస ఏవచ) ఆభాసా ఏవ చ. 2-3-49.

అఖణ్డైక రస ప్రకాశమాత్ర స్వరూపస్య స్వరూప తిరోధాన

పూర్వక ఉపాధిభేద ఉపపాదన హేతుః ఆభాసః ఏవ. ప్రకాశైక స్వరూపస్య ప్రకాశ తిరోధానం ప్రకాశ నాశః ఏవ ఇతి ప్రాగేవ ఉపపాదితమ్. ఆభాసాః ఏవ ఇతి వా పాఠః. తథా సతి హేతవః ఆభాసాః. చకారాత్ "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి" ఇత్యాది శ్రుతి విరోధశ్చ. అవిద్యా పరికల్పిత ఉపాధి భేదే అపి సర్వ ఉపాధిభిః ఉపహిత స్వరూపస్య ఏకత్వ అభ్యుపగమాత్ భోగ వ్యతికరః తదవస్థః ఏవ.

పారమార్థిక ఉపాధి ఉపహిత బ్రహ్మ జీవ వాదే అపి ఉపాధి భేద హేతు భూత అనాది అదృష్ట వశాత్ వ్యవస్థా భవిష్యతి ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ --

266. అదృష్ట అనియమాత్. 2-3-50.

ఉపాధి పరమ్పరా హేతు భూతస్య అదృష్టస్యాపి బ్రహ్మ స్వరూప ఆశ్రయత్వేన నియమ హేతు అభావాత్ అవ్యవస్థా ఏవ, ఉపాధిభిః అదృష్టైశ్చ స్వసమ్బన్ధేన బ్రహ్మ స్వరూపచ్ఛేద అసమ్భవాత్.

267. అభిసన్ధ్యాదిషు అపి చ ఏవమ్. 2-3-51.

అదృష్ట హేతు భూత అభిసన్ధ్యాదిషు అపి ఉక్తాత్ ఏవ

హేతోః అనియమః ఏవ.

268. ప్రదేశ భేదాత్ ఇతిచేత్, న, అన్తర్భావాత్. 2-3-52.

యద్యపి ఏకమేవ బ్రహ్మ స్వరూపం, తత్ ఛేద అనర్హం నానావిధ ఉపాధిభిః సమ్బధ్యతే, తథా అపి ఉపాధి సమ్బన్ధి బ్రహ్మ ప్రదేశ భేదాత్ ఉపపద్యతే ఏవ భోగ వ్యవస్థా ఇతి చేత్, తత్ న. ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్ సర్వ ప్రదేశానాం సర్వ ఉపాధి అన్తర్భావాత్ వ్యతికరః తదవస్థః ఏవ. ప్రదేశ భేదేన సమ్బన్ధే అపి సర్వస్య బ్రహ్మ ప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ ప్రదేశ సమ్బన్ధి దుఃఖం బ్రహ్మణః ఏవ స్యాత్. పూర్వత్ర "నిత్యోపలబ్ధి అనుపలబ్ధి ప్రసఙ్గో అన్యతర నియమో వా అన్యథా", "ఉపలబ్ధివత్ అనియమః" ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగత జీవవాదినాం దోషః ఉక్తః. అత్ర తు "ఆభాస ఏవ చ" ఇత్యాదిభిః సూత్రైః వేదావలమ్బినామ్ ఆత్మైకత్వవాదినాం దోషః ఉచ్యతే.

ఇతి అంశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

ద్వితీయాధ్యాయే - చతుర్థః పాదః

61. ప్రాణోత్పత్తి అధికరణమ్.

269. తథా ప్రాణాః. 2-4-1.

బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వేన ఉత్పత్తౌ ఉక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వే అపి స్వరూప అన్యథా భావ లక్షణ ఉత్పత్తిః అపోదితా. తత్ ప్రసఙ్గేన జీవ స్వరూపం శోధితమ్. సమ్ప్రతి జీవ ఉపకరణానామ్ ఇన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చ ఉత్పత్త్యాది ప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమ్ ఇన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్? ఉత వియదాదివత్ ? ఇతి చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? జీవవత్ ఏవ ఇత్యాహ పూర్వపక్షీ. 'తథా ప్రాణాః' ఇతి. ప్రాణాః-ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో న ఉత్పద్యతే, తథా ఇన్ద్రియాణి అపి న ఉత్పద్యన్తే. కుతః? శ్రుతేః. యథా జీవస్య అనుత్పత్తిః శ్రుతేః అవగమ్యతే, తథా ప్రాణానామ్ అపి అనుత్పత్తిః శ్రుతేః ఏవ అవగమ్యతే. తథా ప్రాణాః ఇతి ప్రమాణమ్ అపి అతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః? "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, తదాహుః

కిం తదాసీత్ ఇతి, ఋషయో వా వ తే అగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయః ఇతి ప్రాణా వా వ ఋషయః'' ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాక్ ఇన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దే బహువచనాత్ ఇన్ద్రియాణి ఏవ ఇతి నిశ్చీయతే. న చ ఇయం శ్రుతిః ''వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్'', ''సైషా అనస్తమితా దేవతా యద్వాయుః'' ఇతివత్ చిరకాల అవస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా, ''అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్'' ఇతి కృత్స్న ప్రపఞ్చ ప్రలయ వేలాయామ్ అపి అవస్థితత్వ శ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యః తు జీవోత్పత్తి వాదిన్యః ఇవ నేతవ్యాః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - వియదాదివత్ ఏవ ప్రాణాశ్చ ఉత్పద్యన్తే. కుతః? ''సదేవ సోమ్య ఇదమగ్ర ఆసీత్'', ''ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్'' ఇత్యాదిషు ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాత్. ''ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ'' ఇతి ఇన్ద్రియాణామ్ ఉత్పత్తి శ్రవణాత్ చ ప్రాక్ అవస్థాన అసమ్భవాత్. న చ ఆత్మోత్పత్తి వాదవత్ ఇన్ద్రియోత్పత్తి వాదాః పరిణేతుం శక్యాః, ఆత్మవత్ ఉత్పత్తి ప్రతిషేధ శ్రుతీనాం నిత్యత్వ శ్రుతీనాం చ అదర్శనాత్. ''అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్'' ఇత్యాది వాక్యే అపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మా ఏవ నిర్దిశ్యతే. ''సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే'' ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని అపి ప్రసిద్ధేః ''ప్రాణా వా వ ఋషయః'' ఇతి ఋషి శబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే

తస్మిన్నేవ యుజ్యతే, న తు అచేతనేషు ఇన్ద్రియేషు.

ఋషయః, ప్రాణాః ఇతి చ బహు వచన శ్రుతిః కథమ్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ --

270. గౌణీ అసమ్భవాత్ తత్ ప్రాక్ శ్రుతేః చ. 2-4-2.

బహు వచన శ్రుతిః గౌణీ, బహ్వర్థ అసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాక్ అవస్థాన శ్రుతేః ఏవ.

271. తత్పూర్వకత్వాత్ వాచః. 2-4-3.

ఇతశ్చ, ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ వచనః, 'వాచః' - పరమాత్మ వ్యతిరిక్త విషయస్య నామధేయస్య వాక్ విషయభూత వియదాది సృష్టి పూర్వకత్వాత్. "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి నామ రూప భాజామ్ అభావాత్ తదానీం వాగాది ఇన్ద్రియ కార్య అభావాత్ చ తాని న సన్తి ఇత్యర్థః.

ఇతి ప్రాణోత్పత్తి అధికరణమ్.

---

62. సప్తగతి అధికరణమ్.

272. సప్త గతేః విశేషితత్వాత్ చ. 2-4-4.

తాని ఇన్ద్రియాణి కిం సప్త ఏవ స్యుః, అథ వా ఏకాదశ ఇతి చిన్త్యతే. శ్రుతి విప్రతిపత్తేః సంశయః. కిం ప్రాప్తమ్? సప్త ఇతి. కుతః? 'గతేః విశేషితత్వాత్ చ'. గతిస్తావత్ జాయమానేన మ్రియమాణేన చ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణ రూపా సప్తానామ్ ఏవ శ్రూయతే "సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్త" ఇతి వీప్సా పురుష భేద అభిప్రాయా.

విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః "యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ న విచేష్టేత తామాహుః పరమాం గతిమ్" ఇతి. శరీరాన్తః సఞ్చరణం విహాయ మోక్షార్థ గమనం పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయోః సప్తానామ్ ఏవ గతి శ్రవణాత్. యోగ దశాయాం జ్ఞానాని ఇతి విశేషితత్వాత్ చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్ర త్వక్ చక్షుః జిహ్వా ఘ్రాణ బుద్ధి మనాంసి సప్తైవ ఇతి గమ్యతే. యాని తు ఇతరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన "అష్టౌ గ్రహాః", "సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చౌ" ఇత్యాదిషు చతుర్దశ పర్యన్తాని ప్రాణ ప్రతిపాదక వాక్యేషు వాక్ పాణి పాద పాయు ఉపస్థ అహఙ్కార చిత్త ఆఖ్యాణి ఇన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే. తేషాం జీవేన సహ గతి శ్రవణ అభావాత్ జీవస్య అల్పాల్ప ఉపకారకత్వ

మాత్రేణ ఔపచారికః ప్రాణ వ్యపదేశః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే --

273. హస్తాదయః తు స్థితే అతో న ఏవమ్. 2-4-5.

న సప్తైవ ఇన్ద్రియాణి, అపి తు ఏకాదశ. హస్తాదీనామ్ అపి శరీరే స్థితే జీవే తస్య భోగ ఉపకరణత్వాత్, కార్యభేదాత్ చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామ్ ఇవ హస్తాదీనామ్ అపి కార్య భేద ఆదానాదిః. అతః తే అపి సన్త్యేవ. 'అతో నైవం' - అతో హస్తాదయో న సన్తి ఇత్యేవం న మన్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః. అధ్యవసాయ అభిమాన చిన్తా వృత్తి భేదాత్ మనః ఏవ బుద్ధి అహఙ్కార చిత్త శబ్దైః వ్యపదిశ్యతే ఇతి ఏకాదశ ఇన్ద్రియాణి. అతః "దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మా ఏకాదశ" ఇతి ఆత్మ శబ్దేన మనః అభిధీయతే. "ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చ ఇన్ద్రియగోచరాః", "తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుః దేవా వైకారికాః దశ ఏకాదశం మనశ్చాత్ర" ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతి సిద్ధ ఇన్ద్రియ సంఖ్యా స్థితా. అధిక సంఖ్యావాదాః మనో వృత్తి భేద అభిప్రాయాః. న్యూన వ్యపదేశాః తు తత్ర తత్ర వివక్షిత గమనాది కార్య విశేష ప్రయుక్తాః.

ఇతి సప్తగతి అధికరణమ్.

---

63. ప్రాణ అణుత్వ అధికరణమ్.

274. అణవశ్చ. 2-4-6.

"త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వే అనన్తాః ఇతి ఆనన్త్య శ్రవణాత్ విభుత్వం ప్రాణానామ్ ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే. "ప్రాణమ్ అనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణాః అనూత్క్రామన్తి" ఇతి ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్ పరిమితత్వే సిద్ధే సతి ఉత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైః అనుపలభ్యమానత్వాత్ అణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్య శ్రుతిస్తు "అథ యో హై తాననన్తాన్ ఉపాస్తే" ఇత్యుపాసన శ్రవణాత్ ఉపాస్య ప్రాణ విశేషణ భూత కార్య బాహుల్య అభిప్రాయా.

275. శ్రేష్ఠశ్చ. 2-4-7.

ప్రాణ సంవాదే శరీర స్థితి హేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః "ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకమ్" ఇతి మహాప్రళయ సమయే స్వకార్య భూత ప్రాణన సద్భావ శ్రవణాత్, ""ఏతస్మాత్ జాయతే" ఇతి జన్మ శ్రవణస్య జీవ జన్మ శ్రవణవత్ ఉపపత్తేః న ఉత్పద్యతే ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రాక్ సృష్టేః ఏకత్వ అవధారణాది విరోధాత్, ""ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణః" ఇతి పృథివ్యాది తుల్య ఉత్పత్తి శ్రవణాత్, ఉత్పత్తి నిషేధ అభావాత్ చ జాయతే ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః ఇత్యుచ్యతే. "ఆనీదవాతమ్" ఇతి తు న చ ఏవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమ్

అభిప్రేత్య ఉచ్యతే, అపి తు పరస్య బ్రహ్మణః ఏకస్యైవ విద్యమానత్వమ్ ఉచ్యతే. అవాతమ్ ఇతి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్య న్యాయత్వే అపి పృథక్ యోగకరణమ్ ఉత్తర చిన్తార్థమ్.

ఇతి ప్రాణ అణుత్వ అధికరణమ్.

64. వాయుక్రియ అధికరణమ్.

276. న వాయు క్రియే పృథక్ ఉపదేశాత్. 2-4-8.

సోఽయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూత ద్వితీయ వాయు మాత్రమ్? తస్య వా స్పన్ద రూప క్రియా? అథవా వాయురేవ కఞ్చన విశేషమ్ ఆపన్నః ఇతి విషయే వాయుః ఏవ ఇతి ప్రాప్తమ్, "యః ప్రాణః స వాయుః" ఇతి వ్యపదేశాత్. యద్వా, వాయు మాత్రే ప్రాణత్వ ప్రసిద్ధి అభావాత్ ఉచ్ఛ్వాస నిఃశ్వాసాది వాయు క్రియాయాం ప్రాణ శబ్ద ప్రసిద్ధేశ్చ తత్ క్రియా ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే - న వాయుమాత్రమ్, న చ తత్ క్రియా ఇత్యుచ్యతే. కుతః? 'పృథక్ ఉపదేశాత్'. "ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయుః" ఇతి తతః ఏవ పృథక్ ఉపదేశాత్ వాయు క్రియా అపి న భవతి ప్రాణః. న హి తేజః ప్రభృతీనాం క్రియా తైః సహ పృథక్ ద్రవ్యతయా ఉపదిశ్యతే. "యః ప్రాణః సవాయుః" ఇతి తు వాయుః ఏవ అవస్థాన్తరమ్ ఆపన్నః ప్రాణః, న తేజః ప్రభృతివత్ తత్త్వాన్తరమ్ ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. ఉచ్ఛ్వాస నిఃశ్వాసాదౌ అపి ప్రాణః స్పన్దతే ఇతి క్రియావతి ద్రవ్యే ఏవ ప్రాణ శబ్ద ప్రసిద్ధిః, న క్రియామాత్రే.

కిమయం ప్రాణో వాయోః వికారః సన్ అగ్నివత్ భూతాన్తరమ్? న ఇత్యాహ --

277. చక్షురాదివత్ తు తత్ సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2-4-9.

నాయం భూతవిశేషః, అపి తు చక్షురాదివత్ జీవ ఉపకరణ విశేషః. తత్ చ ఉపకరణత్వమ్ ఉపకరణ భూతైః ఇన్ద్రియైః సహ శిష్ట్యాదిభ్యో అవగమ్యతే. చక్షురాదిభిః సహ అయం ప్రాణః శిష్యతే ప్రాణ సంవాదాదిషు. తత్ సజాతీయత్వే హి తైః సహ శాసనం యుజ్యతే. ప్రాణ శబ్ద పరిగృహీతేషు కరణేషు అస్య విశిష్య అభిధానమ్ ఆది శబ్దేన గృహ్యతే, ''అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః'', ''యో అయం మధ్యమః ప్రాణః'' ఇత్యాదిషు విశిష్య అభిధానాత్.

చక్షురాదివత్ అస్యాపి కరణత్వే తద్వత్ అస్యాపి జీవం ప్రతి ఉపకార విశేష రూప క్రియయా భవితవ్యమ్. సా తు న దృశ్యతే, అతో న అయం చక్షురాదివత్ భవితుమ్ అర్హతి ఇతి చేత్, తత్రాహ --

278. అకరణత్వాత్ చ న దోషః తథా హి దర్శయతి. 2-4-10.

'అకరణత్వాత్' - కరణమ్- క్రియా, అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవం ప్రతి ఉపకార విశేష రూప క్రియా రహితత్వాత్ చ యో దోషః ఉద్భావ్యతే, స నాస్తి. యతః ఉపకార విశేష రూపాం శరీర ఇన్ద్రియ ధారణాది రూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - ''యస్మిన్ ఉత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేత స వః శ్రేష్ఠః'' ఇత్యుక్త్వా వాగాది ఉత్క్రమణే అపి శరీరస్య ఇన్ద్రియాణాం

చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణ ఉత్క్రమణే శరీర ఇన్ద్రియ శైథిల్య అభిధానాత్. అతః ప్రాణ అపాన వ్యాన ఉదాన సమాన ఆకారేణ పఞ్చధా అవస్థితః అయం ప్రాణః శరీర ఇన్ద్రియ ధారణాదినా జీవస్య ఉపకరోతి ఇతి చక్షురాదివత్ కరణత్వమ్.

నను, ఏవం నామభేదాత్ కార్యభేదాత్ చ ప్రాణ అపానాదయః తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ --

279. పఞ్చవృత్తిః మనోవత్ వ్యపదిశ్యతే. 2-4-11.

యథా కామాది వృత్తి భేదే తత్ కార్యభేదే అపి న కామాదికం మనసః తత్త్వాన్తరం "కామ స్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా అశ్రద్ధా ధృతిః అధృతిః హ్రీః ధీః భీః" ఇత్యేతత్ సర్వం మనః ఏవ ఇతి వచనాత్. ఏవం "ప్రాణో అపానో వ్యాన ఉదానః సమానః" ఇత్యేతత్ సర్వం ప్రాణః ఏవ ఇతి వచనాత్ అపానాదయః అపి ప్రాణస్య ఏవ వృత్తి విశేషాః, న తత్త్వాన్తరమ్ ఇతి అవగమ్యతే.

ఇతి వాయుక్రియ అధికరణమ్.

65. శ్రేష్ఠ అణుత్వ అధికరణమ్.

280. అణుశ్చ. 2-4-12.

అణుశ్చ అయం, పూర్వవత్ ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్, "తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇత్యాదిషు. అధికా శఙ్కా తు " సమ ఏభిః త్రిభిః లోకైః సమో అనేన సర్వేణ", "ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్", " సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమ్ " ఇత్యాది శ్రవణాత్ మహా పరిమాణః ఇతి. పరిహారస్తు - ఉత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్త స్థితిత్వేన వైభవ వాద ఉపపత్తిః ఇతి.

ఇతి శ్రేష్ఠ అణుత్వ అధికరణమ్.

66. జ్యోతిరాది అధిష్ఠాన అధికరణమ్.

281. జ్యోతిరాది అధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్. 2-4-13.

స శ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిః ఇయత్తా పరిమాణం చ ఉక్తమ్. తేషాం ప్రాణానామ్ అగ్న్యాది దేవతా అధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ, "అభిమాని వ్యపదేశః తు విశేష అనుగతిభ్యామ్" ఇత్యనేన సూత్రేణ ప్రసజ్గాత్ ఉపపాదితమ్. జీవస్య చ స్వభోగ సాధనానామ్ ఏషామ్ అధిష్ఠాతృత్వం లోక సిద్ధమ్, "ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధం చ. తదిదం జీవస్య అగ్న్యాది దేవతానాం చ ప్రాణ విషయమ్ అధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తమ్? ఉత పరమాత్మాయత్తమ్? ఇతి విషయే నైరపేక్ష్యాత్ స్వాయత్తమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే- 'జ్యోతిరాది అధిష్ఠానమ్' ఇతి. ప్రాణవతా- జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామ్ అగ్న్యాది దేవతానాం ప్రాణ విషయమ్ అధిష్ఠానం, తత్ ఆమననాత్- తస్య పరమాత్మనః ఆమననాత్ భవతి. ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. పరమాత్మనః సఙ్కల్పాత్ ఏవ భవతి ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? శబ్దాత్ - ఇన్ద్రియాణాం సాభిమాని దేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమ పురుష మననాయత్తత్వ శాస్త్రాత్. యథా అన్తర్యామి

బ్రాహ్మణాదిషు "యో అగ్నౌ తిష్ఠన్ అగ్నేః అన్తరో యమగ్నిః న వేద యస్యాగ్నిః శరీరం యో అగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "యో వాయౌ తిష్ఠన్", "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్", "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్" ఇత్యాది. యథా చ "భీషాస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాత్ అగ్నిశ్చ ఇన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇతి. తథా "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాది.

282. తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2-4-14.

సర్వేషాం పరమాత్మా అధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్ స్వరూప అనుబన్ధిత్వేన నియతత్వాత్ చ తత్ సఙ్కల్పాదేవ ఏషామ్ అధిష్ఠాతృత్వమ్ అవర్జనీయమ్. "తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చా భవత్" ఇత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వ చిత్ అచిత్ వస్తు అనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ "విష్టభ్యాహమ్ ఇదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి.

ఇతి జ్యోతిరాది అధిష్ఠాన అధికరణమ్.

---

67. ఇన్ద్రియ అధికరణమ్.

283. తే ఇన్ద్రియాణి తత్ వ్యపదేశాత్ అన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. 2-4-15.

కిం సర్వే ప్రాణ శబ్ద నిర్దిష్టాః ఇన్ద్రియాణి? ఉత శ్రేష్ఠ ప్రాణ వ్యతిరిక్తాః ఏవ? ఇతి విషయే ప్రాణ శబ్ద వాచ్యత్వాత్ కరణత్వాత్ చ సర్వే ఏవ ఇన్ద్రియాణి, ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - శ్రేష్ఠ వ్యతిరిక్తాః ఏవ ప్రాణాః ఇన్ద్రియాణి. కుతః? శ్రేష్ఠాత్ అన్యేషు ఏవ ప్రాణేషు తత్ వ్యపదేశాత్. "ఇన్ద్రియాణి దశైకఞ్చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః" ఇత్యాదిభిః హి చక్షురాదిషు సమనస్కేషు ఇవ ఇన్ద్రియ శబ్దో వ్యపదిశ్యతే.

284. భేద శ్రుతేః వైలక్షణ్యాత్ చ. 2-4-16.

"ఏతస్మాత్ జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇత్యాదిషు ఇన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ శ్రవణాత్ ప్రాణ వ్యతిరిక్తానామ్ ఏవ ఇన్ద్రియత్వమ్ అవగమ్యతే. మనసః పృథక్ శ్రవణే అపి తస్య అన్యత్ర ఇన్ద్రియాన్తర్భావః ఉక్తః. "మనః షష్ఠానీంద్రియాణి" ఇత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షుః ఆదిభ్యః శ్రేష్ఠ ప్రాణస్య ఉపలభ్యతే. సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిః ఉపలభ్యతే. చక్షుః ఆదీనాం తు వృత్తిః న ఉపలభ్యతే. కార్యం చ చక్షుః వాగాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞాన కర్మ సాధనత్వమ్. ప్రాణస్య తు శరీర ఇన్ద్రియ

ధారణమ్. ప్రాణాధీన ధారణత్వాత్ తు ఇన్ద్రియేషు ప్రాణ శబ్ద వ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః "త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ తస్మాదేత ఏతేన ఆఖ్యాయన్తే" ఇతి. రూపమ్ అభవన్ - శరీరమ్ అభవన్. తదధీన ప్రవృత్తయః అభవన్ ఇత్యర్థః.

ఇతి ఇన్ద్రియ అధికరణమ్.

68. సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తి అధికరణమ్.

285. సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిః తు త్రివృత్ కుర్వత ఉపదేశాత్. 2-4-17.

భూత ఇన్ద్రియాదీనాం సమష్టి సృష్టిః జీవానాం కర్తృత్వం చ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః ఇత్యుక్తం పురస్తాత్, జీవానాం స్వ ఇన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమ్ ఇతి చ అనన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితమ్.

యా తు ఇయం నామ రూప వ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చ వ్యష్టి సృష్టిః, సా కిం సమష్టి జీవ రూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ ? ఉత తేజః ప్రభృతి శరీరకస్య పరస్య అబాది సృష్టివత్ హిరణ్య గర్భ శరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణః ? ఇతి ఇదానీం చిన్త్యతే.

కిం యుక్తమ్? సమష్టి జీవస్య ఇతి, కుతః? "అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి జీవ కర్తృకత్వ శ్రవణాత్. న హి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణి ఇతి ఐక్షత, అపి తు స్వాంశ భూతేన జీవరూపేణ. "అనేన జీవేనాత్మనా" ఇతి వచనాత్.

నను, ఏవం చారేణ అనుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయాని ఇతివత్ "వ్యాకరవాణి" ఇతి ఉత్తమపురుషః కర్తృస్థ క్రియశ్చ ప్రవిశతిః లాక్షణికః స్యాత్.

నైవమ్- తత్ర రాజచారయోః స్వరూప భేదాత్ లాక్షణికత్వమ్. ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్ తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చ ఆత్మనః ఏవ ఇతి న లాక్షణికత్వ ప్రసఙ్గః. న చ సహయోగ లక్షణా ఇయం తృతీయా, కారక విభక్తౌ సంభవన్త్యామ్ ఉపపద విభక్తేః అన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా, బ్రహ్మ కర్తృకయోః ప్రవేశ వ్యాకరణయోః జీవస్య సాధకతమత్వ అభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశ మాత్రే పర్యవస్యతి, నామ రూప వ్యాకరణం తు బ్రహ్మణః ఏవ ఇతి శక్యం వక్తుమ్, క్త్వా ప్రత్యయేన సమాన కర్తృకత్వ ప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వే అపి పరస్వరూప వ్యావృత్త్యర్థః. "అనేన జీవేన"ఇతి. పరాక్త్వేన పరామర్శః. అతో హిరణ్య గర్భ కర్తృకా ఇయం నామ రూప వ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖ కర్తృక సృష్టి ప్రకరణే నామ రూప వ్యాకరణం సంకీర్త్యతే. "నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః" ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'సంజ్ఞా మూర్తి క్లృప్తిస్తు' ఇతి తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞా మూర్తి క్లృప్తిః - నామ రూప వ్యాకరణమ్. తత్ త్రివృత్ కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః, తస్యైవ నామ రూప వ్యాకరణ ఉపదేశాత్. త్రివృత్ కరణం కుర్వత ఏవ హి నామ రూప వ్యాకరణమ్ ఉపదిశ్యతే - "సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య

నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకాం కరవాణి" ఇతి సమాన కర్తృకత్వ ప్రతీతేః. త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్య అణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి, త్రివృత్కృతైః తేజో బన్నైః హి అణ్డమ్ ఉత్పాద్యతే. చతుర్ముఖస్య చ అణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే - "తస్మిన్ అణ్డే అభవత్ బ్రహ్మా సర్వలోక పితామహః" ఇతి.

అతః త్రివృత్ కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః, తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవ ఇతి విజ్ఞాయతే.

కథం తర్హి అనేన జీవేన ఇతి సంగచ్ఛతే? ఆత్మనా జీవేన ఇతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవ శరీరకం పరం బ్రహ్మ ఏవ జీవశబ్దేన అభిధీయతే, యథా "తత్తేజ ఐక్షత", "తదపో అసృజత", "తా ఆప ఐక్షన్త", "తా అన్నమసృజన్త" ఇతి తేజః ప్రభృతి శరీరకం పరమేవ బ్రహ్మ అభిధీయతే. అతో జీవ సమష్టి భూత హిరణ్యగర్భ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ, నామ రూప వ్యాకరణమ్.

ఏవం చ "ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి ప్రవిశతిః ఉత్తమ పురుషశ్చ అక్లిష్టౌ ముఖ్యార్థౌ ఏవ భవతః. ప్రవేశ వ్యాకరణయోః సమాన కర్తృకత్వమ్ అపి ఉపపద్యతే. చతుర్ముఖ శరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాది విచిత్ర సృష్టిః ఇతి చతుర్ముఖ కర్తృక సృష్టి ప్రకరణే నామ రూప వ్యాక్రియ ఉపదేశశ్చ ఉప పద్యతే.

అతః "సేయం దేవతా" ఇత్యాది వాక్యస్య అయమర్థః-

ఇమాః - తేజో బన్న రూపాః త్రిస్రో దేవతాః, అనేన జీవేన - జీవ సమష్టి విశిష్టేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణి - దేవాది విచిత్ర సృష్టిం తత్ నామధేయాని చ కరవాణి. తదర్థమ్ అన్యోన్య సంసర్గమ్ అప్రాప్తానామ్, ఏషాం తేజోబన్నానాం, విశేష సృష్టి అసమర్థానాం, తత్ సామర్థ్యాయ ఏకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణి ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ, ఇదం నామ రూప వ్యాకరణమ్.

అథస్యాత్ - నామ రూప వ్యాకరణస్య త్రివృత్ కరణేన ఏక కర్తృకత్వాత్ పరమాత్మ కర్తృకమ్ ఇతి న శక్యతే వక్తుం, త్రివృత్ కరణస్యాపి జీవ కర్తృకత్వ సమ్భవాత్. అణ్డసృష్టి ఉత్తర కాలం హి చతుర్ముఖ సృష్ట జీవేషు త్రివృత్కరణ ప్రకారః ఉపదిశ్యతే. "యథా తు ఖలు సోమ్య ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృత్ ఏకైకా భవతి తన్మే విజానీహి" ఇతి, "అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్టో భాగః తత్ పురీషం భవతి యో మధ్యమః తన్మాంసం యో అణిష్ఠః తన్మనః" ఇత్యాదినా. తథా పూర్వస్మిన్ అపి వాక్యే "యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసః తద్రూపం యత్ శుక్లం తదపాం యత్ కృష్ణం తదన్నస్య" ఇత్యాదినా చతుర్ముఖ సృష్ట అగ్ని ఆదిత్య చన్ద్ర విద్యుత్సు త్రివృత్ కరణం ప్రదర్శ్యతే. నామ రూప వ్యాకరణ ఉత్తర కాలం చ త్రివృత్ కరణం శ్రూయతే. "సేయం దేవతా ఇమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్ అకరోత్" ఇతి. తత్రాహ --

286. మాంసాది భౌమం యథా శబ్దమ్ ఇతరయోః చ. 2-4-18.

యదుక్తమ్ అణ్డ సృష్టి ఉత్తర కాలం చతుర్ముఖ సృష్ట దేవతాది విషయో అయం ''తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామకరోత్'' ఇతి త్రివృత్ కరణోపదేశః ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. ''అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే'' ఇత్యత్ర మాంస మనసోః పురీషాత్ అణుత్వేన అణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణ అనువిధాయిత్వేన ఆప్య తైజసత్వ ప్రసజ్గాత్, ''ఆపః పీతాః'' ఇత్యత్రాపి మూత్ర ప్రాణయోః స్థవిష్ఠ అణీయసోః పార్థివత్వ తైజసత్వ ప్రసజ్గాత్ చ. న చ ఏవమ్ ఇష్యతే. మాంసాది హి భౌమమ్ ఇష్యతే పురీషవత్ మాంస మనసీ అపి భౌమే పార్థివే ఇష్యేతే ''అన్నమశితం త్రేధా'' ఇతి ప్రక్రమాత్. 'యథా శబ్దమ్ ఇతరయోశ్చ' - ఇతరయోః అపి - ''ఆపః పీతాః'', ''తేజో అశితమ్'' ఇతి పర్యాయయోః యథాశబ్దం వికారాః ఇష్యన్తే, ''ఆపః పీతాః త్రిధా విధీయన్తే'' ఇతి అపామ్ ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ ప్రతీయతే. తథా ''తేజో అశితం త్రేధా విధీయతే'' ఇత్యపి తేజసః ఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ ప్రతీయతే. అతః పురీష మాంస మనాంసి పృథివీ వికారాః, మూత్ర లోహిత ప్రాణాః అప్ వికారాః, అస్థి మజ్జా వాచః తేజో వికారాః ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, ''అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాక్'' ఇతి వాక్యశేష అవిరోధాత్ చ -

అతః ''తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామ్ అకరోత్''

ఇత్యుక్తః త్రివృత్ కరణ ప్రకారః “అన్నమశితమ్” ఇత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే. తథా సతి మనః ప్రాణ వాచాం త్రయాణామ్ అపి అణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్. అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఇత్యాదిః వి(రుధ్యేత) రుధ్యతే.

ప్రాగేవ త్రివృత్ కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానామ్ “అన్నమశితమ్” ఇత్యాదినా ఏకైకస్య త్రేధా పరిణామః ఉచ్యతే. అణ్డ సృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజో బన్నానాం త్రివృత్ కరణేన భవితవ్యమ్, అత్రివృత్ కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భ అసామర్థ్యాత్. అన్యోన్య సంయుక్తానామ్ ఏవ హి కార్యారమ్భ సామర్థ్యమ్. తదేవ చ త్రివృత్ కరణమ్.

తథా చ స్మర్యతే “నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః తతస్తే సంహతిం వినా, నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః”, “సమేత్యాన్యో అన్యసంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః, మహదాద్యా విశేషాన్తాః హి అణ్డమ్ ఉత్పాదయన్తి తే” ఇతి.

అత ఏవ చ “అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకామకరోత్” ఇతి పాఠక్రమో అర్థక్రమేణ బాధ్యతే.

అణ్డాన్తర్వర్తిషు అగ్ని ఆదిత్యాదిషు త్రివృత్ కరణ ప్రదర్శనం శ్వేతకేతోః శుశ్రూషోః అణ్డాన్తః వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠ వస్తుషు

త్రివృత్ కరణ ప్రదర్శన అయోగాత్ త్రివృత్ కృతానాం కార్యేషు అగ్ని ఆదిత్యాదిషు క్రియతే.

స్యాత్ ఏతత్, "అన్నమశితమ్", "ఆపః పీతాః", "తేజో అశితమ్" ఇతి త్రివృత్ కృతానామ్ అన్నాదీనామ్ ఏకైకస్య - తేజో బన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమ్ అన్నమ్ ఆపః తేజః ఇత్యేకైక రూపేణ వ్యపదేశః ఉపపద్యతే ఇతి, తత్రాహ --

287. వైశేష్యాత్ తు తద్వాదః తద్వాదః. 2-4-19.

వైశేష్యం - విశేషభావః. త్రివృత్ కరణేన త్రిరూపే అపి ఏకైకస్మిన్ అన్నాది ఆధిక్యాత్ తత్ర తత్ర అన్నాది వాదః. ద్విరుక్తిః అధ్యాయ సమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి సంజ్ఞామూర్తిక్లుప్తి అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
ద్వితీయస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

69. తదన్తర ప్రతిపత్తి అధికరణమ్.

288. తదన్తర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్. 3-1-1.

అతిక్రాన్త అధ్యాయ ద్వయేన నిఖిల జగదేక కారణం, నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధం, అపరిమిత ఉదార గుణ సాగరం, సకలేతర విలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభిః ఉపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి ఇతి అయమర్థః స్మృతి న్యాయ విరోధ, పరిహార పర పక్ష ప్రతిక్షేప, వేదాన్త వాక్య పరస్పర విరోధ పరిహార రూప కార్య స్వరూప సంశోధనైః తత్దుర్ధర్షణత్వ హేతుభిః సహ స్థాపితః.

అతో అధ్యాయ ద్వయేన బ్రహ్మణః స్వరూపం ప్రతిపాదితమ్.

ఉత్తరేణ ఇదానీం తత్ప్రాప్తి ఉపాయైః సహ ప్రాప్తి ప్రకారః చిన్తయితుమ్ ఇష్యతే.

తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూత ఉపాసన విషయా

చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారంభే అభ్యర్థిత ఉపాయశ్చ ప్రాప్య వస్తు వ్యతిరిక్త వైతృష్ణ్యం, ప్రాప్య తృష్ణా చ ఇతి తత్ సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతః జాగ్రతః, స్వపతః, సుషుప్తస్య, మూర్ఛతః చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణః తత్‌రహితతా, కల్యాణ గుణాకరత్వం చ ప్రథమ ద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యన్తే.

తత్ర దేహాత్ దేహాన్తరం గచ్ఛన్ అయం జీవో దేహాన్తర ఆరమ్భ హేతుభిః భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః ఏవ గచ్ఛతి? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్, యత్ర యత్ర జీవో యాతి, తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ అసంపరిష్వక్తో యాతి ఇతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాత్ అపి పూర్వపక్ష బీజాని ఉపన్యస్య నిరసిష్యతి.

తత్ర సిద్ధాన్తమాహ - 'తదన్తర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః' ఇతి. "సంజ్ఞా మూర్తి క్లుప్తిః" ఇతి మూర్తి శబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః. సః 'తత్' శబ్దేన పరామృశ్యతే. 'తదన్తర ప్రతిపత్తౌ' - దేహాన్తర గమనే భూత సూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః జీవః, 'రంహతి' - గచ్ఛతి ఇత్యర్థః. కుతః? 'ప్రశ్న నిరూపణాభ్యామ్' - ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్.

పంచాగ్ని విద్యాయామ్ ఏవం ప్రశ్న ప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిల ఆరుణేయం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్య దేశమ్, పునరావృత్తి ప్రకారమ్, దేవయాన పితృయాణ పథ వ్యావర్తనే అముష్య లోకస్య అప్రాప్తారం చ వేత్థ? ఇతి పృష్ట్వా,

ఇదమపి పప్రచ్ఛ "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి.

తతః ఇమం పశ్చిమం ప్రశ్నం ప్రతిబ్రువంశ్చ ద్యులోకమ్ అగ్నిత్వేన రూపయిత్వా "తస్మిన్ ఏతస్మిన్ అగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి" ఇత్యాదినా దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షిపన్తి. సా చ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యః అమృతమయ దేహరూపేణ పరిణమతే. తం చ అమృతమయం దేహం తే ఏవ ప్రాణాః పర్జన్యే అగ్నిత్వేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి. స చ దేహః తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి. తత్ చ వర్షం తే ఏవ ప్రాణాః పృథివ్యామ్ అగ్నిత్వ రూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి. తత్ చ తత్ర ప్రక్షిప్తం అన్నం భవతి. తత్ చ అన్నం తే ఏవ పురుషే అగ్నిత్వ రూపితే ప్రక్షిపన్తి. తత్ర తత్ చ రేతః భవతి. తత్ చ తే ఏవ యోషాయామ్ అగ్నిత్వ రూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి.

తత్ చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతి ఇత్యుక్త్వా ఆహ - "ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి. ఏవం పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతౌ హుతాయామ్ ఆపః పురుషశబ్ద అభిలప్యాః భవన్తి ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఉక్తే పూర్వాసు అపి ఆహుతిషు అనువర్తమానానామ్ ఏవ అపాం సూక్ష్మ రూపాణామ్ ఇదానీం పురుషాకారత్వం భవతి ఇత్యుక్తం భవతి. అతః ఏవం ప్రశ్న

ప్రతివచనాభ్యాం దేహ హేతుభూతైః భూతసూక్ష్మైః సహ తత్ర తత్ర యాతి ఇతి గమ్యతే.

నను, "ఆపః పురుష వచసః"ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకార పరిణామ ప్రతీతేః గచ్ఛతా జీవేన తాసామ్ ఏవ పరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే. అతః కథం సర్వేషాం భూత సూక్ష్మాణాం పరిష్వఙ్గః ఇతి? తత్రాహ...

289. త్రి ఆత్మకత్వాత్ తు భూయస్త్వాత్. 3-1-2.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామ్ అపాం కేవలానాం న దేహారమ్భ సమ్భవః, దేహాది ఆరమ్భాయ హి "తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామ్" ఇతి త్రివృత్కరణమ్, కేవలానామ్ అపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాది భూయస్త్వేన ఆరమ్భకేషు అపాం భూయస్త్వం గమ్యతే.

290. ప్రాణగతేః చ. 3-1-3.

ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తస్య గమనమ్ ఇతి గమ్యతే. ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే, "తముత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి, ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణాః అనూత్క్రామన్తి" ఇతి. స్మర్యతే చ "మనష్షష్ఠాని ఇన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి, శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాపి ఉత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుః గన్ధానివాశయాత్" ఇతి. న చ

నిరాశ్రయాణాం గతిః ఉపపద్యతే ఇతి తదాశ్రయ భూతానాం భూత సూక్ష్మాణామ్ అపి గతిః అభ్యుపగన్తవ్యా .

291. అగ్న్యాది గతిశ్రుతేః ఇతిచేత్ న, భాక్తత్వాత్. 3-1-4.

"యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి, వాతం ప్రాణః చక్షురాదిత్యమ్" ఇత్యాదినా ప్రాణానాం జీవ మరణకాలే అగ్న్యాదిషు అప్యయ శ్రవణాత్ న తేషాం జీవేన సహ గమనమ్ ఇతి గతిశ్రుతిః అన్యథా నేయా ఇతి చేత్, న. 'భాక్తత్వాత్' - అగ్న్యాదిషు అప్యయ శ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వమ్? "ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశాః" ఇతి అనపియద్భిః లోమాదిభిః సహ శ్రవణాత్. అతః చక్షురాది అప్యయ శ్రుతిః అధిష్ఠాతృ దేవతా అపక్రమణపరా.

292. ప్రథమే అశ్రవణాత్ ఇతిచేత్, న, తా ఏవ హి ఉపపత్తేః. 3-1-5.

యదుక్తమ్ అద్భిః సూక్ష్మాభిః భూతాన్తర సంసృష్టాభిః పరిష్వక్తః జీవః గచ్ఛతి ఇతి ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్ అవగమ్యతే ఇతి తత్ న ఉపపద్యతే, ద్యులోకాగ్ని విషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోమ్యత్వ అశ్రవణాత్. "తస్మిన్ ఏతస్మిన్ అగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి" ఇతి శ్రద్ధా ఏవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా.

శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తి విశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో న

ఆపః తత్ర హోమ్యాః ఇతి చేత్, న. యతః 'తాః' - ఆపః ఏవ శ్రద్ధా శబ్దేన తత్ర అభిధీయన్తే. కుతః? ప్రశ్న ప్రతివచన ఉపపత్తేః. "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచన ఉపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. తత్ర యది శ్రద్ధా శబ్దేన ఆపో న ఉచ్యేరన్, తతః అన్యథా ప్రశ్నో అన్యథా ప్రతివచనమ్ ఇతి అసఙ్గతం స్యాత్. "ఇతి తు పంచమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసః" ఇతి ప్రతివచన నిగమనం చ శ్రద్ధాయాః అప్త్వమేవ సూచయతి. "వేత్థ యథా" ఇతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః "ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్ ఇతి" ఇతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజః వర్ష అన్న రేతో గర్భ రూపేణ అపాం పరిణామమ్ ఉక్త్వా హి ఏవమ్ ఆపః పురుష వచసః ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధా శబ్దస్య చ అప్సు వైదిక ప్రయోగో దృశ్యతే. "అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆపః" ఇతి. "శ్రద్ధాం జుహ్వాతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి" ఇతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చ అపామేవ ఉపపద్యతే. అతో భూతాన్తర సంసృష్టాభిః అద్భిః సంపరిష్వక్తః జీవః రంహతి ఇతి ఉపపన్నమ్.

293. అశ్రుతత్వాత్ ఇతి చేత్ న, ఇష్టాది కారిణాం ప్రతీతేః. 3-1-6.

యత్ పునః ఉక్తమ్ 'అద్భిః సంపరిష్వక్తః జీవః యాతి' ఇతి అయమర్థః ఏతస్మాత్ వాక్యాత్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే,

అస్మిన్ వాక్యే జీవస్య అశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయః ఏవ అమ్బు అవస్థా విశేషాః హోమ్యత్వేన శ్రుతాః, న తు జీవః తత్పరిష్వక్తః ఇతి చేత్. తత్ న, 'ఇష్టాది కారిణాం ప్రతీతేః.'

అస్మిన్నేవ వాక్యే హి ఉత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞాన విధుర ఇష్టాపూర్త దత్త కారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానః భవన్తి, పుణ్య కర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తి ఇతి ఉచ్యతే. "అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమితి ఉపాసతే తే ధూమమ్ అభిసంభవన్తి" ఇతి ఆరభ్య "పితృలోకాత్ ఆకాశం ఆకాశాత్ చన్ద్రమసమ్ ఏష సోమో రాజా తత్ దేవానామ్ అన్నం తం దేవాః భక్షయన్తి తస్మిన్ యావత్ సమ్పాతమ్ ఉషిత్వా అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునర్నివర్తన్తే", "యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి" ఇతి, అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ "శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సంభవతి" ఇతి, తదేక అర్థత్వాత్ శ్రద్ధావస్థ దేహవిశిష్టః సోమరూప దేహవిశిష్టో భవతి ఇత్యుక్తమ్ ఇతి గమ్యతే. దేహస్య జీవ విశేషణత్తైక స్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవే ఏవ పర్యవస్యతి. అతః సంపరిష్వక్తః జీవః యాతి ఇతి ఉపపద్యతే.

నను చ, "తం దేవా భక్షయన్తి" ఇతి దేవైః భక్ష్యమాణత్వ వచనాత్ "సోమో రాజా" ఇతి న జీవః ఉచ్యతే, జీవస్య అనదనీయత్వాత్. తత్రాహ ....

294. భాక్తం వా అనాత్మవిత్త్వాత్ తథా హి దర్శయతి. 3-1-7.

వా శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణో అనాత్మ విత్త్వాత్ స దేవానాం భోగోపకరణత్వేన ఇహ అముత్ర చ వర్తతే. ఇహ ఇష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్ ఉపకరోతి. ఆరాధన ప్రీతైః దేవైః దత్తం అముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్ సమాన భోగః తత్ ఉపకరణం భవతి. "యథా పశుః ఏవం స దేవానామ్" ఇతి అనాత్మవిదో దేవానామ్ ఉపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి ఆత్మవిదాం బ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్ అనాత్మ విదాం చ దేవ భోగ్యత్వం దర్శయతి, "దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి" ఇతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వ అభిప్రాయమ్ అన్నత్వేన భక్ష్యత్వ వచనమ్. అతః తత్ భాక్తమ్. తేన తృప్తిః ఏవ చ దేవానాం భక్షణమ్ ఇతి శ్రూయతే "న హ వై దేవాః అశ్నన్తి న పిబన్తి ఏతదేవ అమృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తి" ఇతి. తస్మాత్ భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తః జీవః రంహతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి తదన్తర ప్రతిపత్తి అధికరణమ్.

---

70. కృతాత్యయ అధికరణమ్.

295. కృతాత్యయే అనుశయవాన్ దృష్ట స్మృతిభ్యాం యథా ఇతమ్ అనేవం చ. 3-1-8.

కేవల ఇష్టాపూర్త దత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫల అవసానే పునరావర్తనం చ ఆమ్నాతం, "యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే" ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమ్ అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి? ఉత న? ఇతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్? కర్మణః కృత్స్నస్య ఉపభుక్తత్వాత్ న అనుశయవాన్ ఇతి ప్రాప్తమ్. అనుశయో హి ఉప భుక్తశిష్టం కర్మ. తత్ చ కృత్స్న ఫలోపభోగే సతి న అవశిష్యతే. "యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా" ఇతి వచనాత్ కృత్స్న ఉపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సంపతన్తి అనేన స్వర్గం లోకమ్ ఇతి సంపాతః కర్మ ఉచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః తస్య యత్ కించేహ కరోత్యయమ్, తస్మాల్లోకాత్ పునరేతి అస్మై లోకాయ కర్మణః" ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి ఇతి. కుతః? 'దృష్ట స్మృతిభ్యాం' - శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్ ఇతి అర్థః. శ్రుతిః తావత్ "తద్య ఇహ రమణీయ చరణాః అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమ్ ఆపద్యేరన్ బ్రాహ్మణ యోనిం క్షత్రియ యోనిం వైశ్య యోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయ చరణాః

అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమ్ ఆపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాల యోనిం వా" ఇతి ప్రత్యవరూఢాన్ ప్రతి శ్రూయతే. అముష్మాత్ లోకాత్ ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయ కర్మాణః రమణీయాం బ్రాహ్మణాది యోనిం ప్రతిపద్యన్తే. కపూయ చరణాః - కుత్సిత కర్మాణః కుత్సితాం శ్వ సూకర చణ్డాలాది యోనిమ్ ప్రతిపద్యన్తే ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాప కర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిః అపి "వర్ణాః ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమ్ అనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్ట దేశ జాతి కుల రూప ఆయుః శ్రుత విత్త వృత్త సుఖ మేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తి" ఇతి. తథా "తతః పరివృత్తౌ కర్మఫల శేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమ్" ఇతి ప్రతిపద్య అన్తే తత్ చక్రవత్ ఉభయోః లోకయోః సుఖః ఏవ వర్తతే ఇతి. "యావత్ సంపాతమ్" ఇతి ఫలదాన ప్రవృత్త కర్మ విశేష విషయమ్. "యత్కించ ఇహ కరోత్యయమ్" ఇతీదమపి తత్ విషయమేవ. అభుక్త ఫలానామ్ అకృత ప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తర ఫలానుభవాత్ నాశః అపి అనుపపన్నః.

అతో అముం లోకం గతాః సానుశయాః ఏవ యథా ఏతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే - ఆరోహణ ప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్తే ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమ రాత్రి అపరపక్ష దక్షిణాయన షణ్మాస పితృలోక ఆకాశ చన్ద్ర క్రమేణ. అవరోహణం

తు చన్ద్రమసః స్థానాత్ ఆకాశ వాయు ధూమ అభ్ర మేఘ క్రమేణ. తత్ర ఆకాశ అవరోహణాత్ యథేతమ్. వాయ్వాది ప్రాప్తేః పితృలోకాది అప్రాప్తేశ్చ అనేవమ్.

296. చరణాత్ ఇతిచేత్, న. తదుపలక్షణార్థా ఇతి కార్ష్ణాజినిః. 3-1-9.

"రమణీయచరణాః", "కపూయచరణాః" ఇతి న చరణ శబ్దేన పుణ్యపాప రూపం కర్మ అభిధీయతే, చరణ శబ్దస్య లోక వేదయోః ఆచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమ్ ఆచారః శీలం వృత్తమ్ ఇతి పర్యాయాన్ అభిమన్యన్తే. వేదే చ "యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని, యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాని" ఇతి చరణ కర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ శీలాత్ యోని విశేషప్రాప్తిః, న అనుశయాత్ ఇతి చేత్, తత్ న. చరణ శ్రుతిః కర్మ ఉపలక్షణార్థా ఇతి (హి) కార్ష్ణాజినిః ఆచార్యో మన్యతే, కేవలాత్ ఆచారాత్ సుఖదుఃఖ ప్రాప్తి అసంభవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాప రూప కర్మఫలే.

297. ఆనర్థక్యమ్ ఇతిచేత్, న, తత్ అపేక్షత్వాత్. 3-1-10.

ఏవం తర్హి అఫలత్వాత్ ఆచారస్య స్మృతి విహితస్య ఆనర్థక్యమ్ ఏవ ఇతి చేత్, తత్ న. తదపేక్షత్వాత్ పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవతః ఏవ పుణ్య కర్మసు అధికారః, "సన్ధ్యాహీనో

అశుచిః నిత్యమ్ అనర్హః సర్వ కర్మసు", "ఆచారహీనం న పునన్తి వేదాః" ఇత్యాది వచనేభ్యః. అతః చరణ శ్రుతిః కర్మ ఉపలక్షణార్థా ఇతి కార్ష్ణాజినేః అభిప్రాయః.

298. సుకృత దుష్కృతే ఏవ ఇతి తు బాదరిః. 3-1-11.

పుణ్యం కర్మ ఆచరతి పాపం కర్మ ఆచరతి ఇతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్ పృథక్ నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్ష శ్రుతిసిద్ధ ఆచార అనుమిత శ్రుతిసిద్ధ విషయత్వేన గో బలీవర్ద న్యాయేన ఉపపత్తేః ముఖ్యే సంభవతి న లక్షణా న్యాయే ఇతి సుకృత దుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరి మతమేవ స్వమతమ్. ఆచారానుమిత శ్రుతి విహిత సన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తర అధికార సంపాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతమ్. అతః సానుశయాః ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి.

ఇతి కృతాత్యయ అధికరణమ్.

71. అనిష్టాదికార్య అధికరణమ్.

299. అనిష్టాది కారిణామ్ అపి చ శ్రుతమ్. 3-1-12.

కేవల ఇష్టాపూర్త దత్తకారిణః చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయాః ఏవ నివర్తన్తే ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీమ్ అనిష్టాదికారిణః అపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి? న? ఇతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి, నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి, తే ఉభయే అపి పాపకర్మాణః అనిష్టాదికారిణః. కింయుక్తమ్? తే అపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి ఇతి. కుతః? తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతమ్ "యే వై కే చ అస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమ్ ఏవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి అవిశేషేణ సర్వేషామ్ ఏవ గతి శ్రవణాత్.

ఏవం తర్హి సుకృత దుష్కృత కారిణోః ఉభయోః అపి అవిశిష్టా ఏవ గతిః స్యాత్. న ఇత్యాహ ....

300. సంయమనే తు అనుభూయ ఇతరేషామ్ ఆరోహ అవరోహౌ తత్ గతి దర్శనాత్. 3-1-13.

తు శబ్దః శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషామ్ - అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ సంయమనే యమశాసనే తత్ ప్రయుక్త యాతనా అనుభూయా ఏవ, నాన్యథా. కుతః? 'తద్గతి దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి పాపకర్మణాం యమ వశ్యతయా తత్ గమనమ్ "అయం లోకో నాస్తి న పరః ఇతి మానీ పునః పునః

వశమాపద్యతే మే", "వైవస్వతం సంగమనం జనానాం యమం రాజానమ్" ఇత్యాదిషు.

301. స్మరన్తి చ. 3-1-14.

స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవశ్యతాం పరాశరాదయః "సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్ కిల" ఇత్యాదిషు.

302. అపి సప్త. 3-1-15.

పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకాన్ అపి స్మరన్తి.

నను, సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతామ్ కథమ్ యమసదన ప్రాప్తిః? అత ఆహ...

303. తత్రాపి తత్ వ్యాపారాత్ అవిరోధః. 3-1-16.

తేషు అపి సప్తసు యమాజ్ఞయా ఏవ గమనాత్ అవిరోధః. అతో అనిష్టాదికారిణామ్ అపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చ అనుభూయ పశ్చాత్ చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ స్తః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే ....

304. విద్యా కర్మణోః ఇతి తు ప్రకృతత్వాత్. 3-1-17.

తు శబ్దః - పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాది కారిణామపి చన్ద్ర

ప్రాప్తిః అస్తి ఇతి ఏతత్ న ఉపపద్యతే. కుతః? 'విద్యా కర్మణోః' ఇతి విద్యా కర్మణోః ఫల భోగార్థత్వాత్ దేవయాన పితృయాణయోః.

ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథా విద్యా విధురత్వాత్ దేవయానేన పథా గమనం న సంభవతి, తద్వత్ ఏవ ఇష్టా పూర్త దత్త విధురత్వాత్ పితృయాణేన చన్ద్ర గమనమ్ అపి న సంభవతి ఇతి. దేవయాన పితృయాణయోః విద్యా విషయత్వం పుణ్య కర్మ విషయత్వం చ కథమ్ అవగమ్యతే? ఇతి చేత్, ప్రకృతత్వాత్ తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా, పితృయాణే చ కర్మ "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇత్యుక్త్వా "తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి అర్చిషో అహః" ఇత్యాదినా దేవయాన వచనాత్, "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్ ఇత్యుపాసతే" ఇత్యుక్త్వా "తే ధూమమ్ అభిసంభవన్తి" ఇత్యాదినా పితృయాణ వచనాత్ చ. "యే వై కేచ అస్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతి ఏతదపి వచనం "య ఇష్టాదికారిణః తే సర్వే" ఇతి పరిణేయమ్.

నను, పాపకర్మణాం చన్ద్ర గమన అభావే పఞ్చమాహుతి అసంభవాత్ శరీరారమ్భః ఏవ న ఉపపద్యతే. "పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే. సా చ ఆహుతిః చన్ద్ర ప్రాప్తి పూర్వికా ఇతి దర్శితమ్.

అతః శరీర ఆరమ్భాయ ఏవ తేషామ్ అపి చన్ద్ర ఆరోహ అవరోహౌ అవశ్య అభ్యుపేత్యౌ ఇత్యత ఆహ-

305. న తృతీయే తథా ఉపలబ్ధేః. 3-1-18.

తృతీయ స్థానస్య శరీర ఆరమ్భాయ న పఞ్చమాహుతి అపేక్షా. కుతః? 'తథా ఉపలబ్ధేః'. తృతీయ స్థాన శబ్దేన కేవల పాపకర్మాణః ఉచ్యన్తే. తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుతి అనపేక్షత్వమ్ ఉపలభ్యతే. "వేత్థ యథా కేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే" ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే "అథ ఏతయోః పథోః న కతరేణ చ న తానీమాని క్షుద్రాణి అసకృత్ ఆవర్తిని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వ ఇత్యేతత్ తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే" ఇతి తృతీయ స్థానస్య ద్యులోక ఆరోహ అవరోహ అభావేన ద్యులోక అసంపూర్తి వచనాత్ అస్య తృతీయ స్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుతి అపేక్షా. "పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతౌ" ఇతి చ అపాం పఞ్చమాగ్ని సంబన్ధస్య పురుష వచస్త్వ హేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి. న అన్యత్ నివారయతి, అవధారణ అశ్రవణాత్.

306. స్మర్యతే అపి చ లోకే. 3-1-19.

పుణ్య కర్మణామ్ అపి కేషాంచిత్ పఞ్చమాహుతి అనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే, ద్రౌపదీ ధృష్టద్యుమ్న ప్రభృతీనామ్.

307. దర్శనాత్ చ. 3-1-20.

శ్రుతౌ అపి దృశ్యతే కేషాంచిత్ పఞ్చమాహుతి అనపేక్షయా దేహారమ్భః "తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి ఆణ్డజం జీవజమ్ ఉద్భిజ్జమ్" ఇతి. ఏషు ఉద్భిజ్జ స్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమ్ అన్తరేణ ఉత్పత్తిః దృశ్యతే.

నను, స్వేదజానామ్ అత్ర న సంకీర్తనమ్ అస్తి, "త్రీణ్యేవ బీజాని" ఇతి వచనాత్. తత్రాహ....

308. తృతీయ శబ్ద అవరోధః సంశోకజస్య. 3-1-21.

'సంశోకజస్య' - స్వేదజస్య అపి "ఆణ్డజం జీవజమ్ ఉద్భిజ్జమ్" ఇత్యత్ర తృతీయేన ఉద్భిజ్జ శబ్దేన అవరోధః సంగ్రహో విద్యతే ఇత్యర్థః. అతః కేవల పాపకర్మణాం చన్ద్ర ప్రాప్తిః న సంభవతి.

ఇతి అనిష్టాదికార్య అధికరణమ్.

72. తత్ స్వాభావ్యాపత్తి అధికరణమ్.

309. తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః ఉపపత్తేః. 3-1-22.

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తాః సానుశయాః చన్ద్రమసో అవరోహన్తి ఇత్యుక్తమ్. అవరోహ ప్రకారశ్చ "అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథా ఏతమాకాశమ్, ఆకాశాద్వాయుం, వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి, ధూమో భూత్వా అభ్రం భవతి, అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి, మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి" ఇతి వచనాత్ "యథా ఏతమనేవం చ" ఇత్యుక్తమ్. తత్రాస్య ఆకాశాది ప్రతిపత్తౌ దేవ మనుష్యాది భావవత్ ఆకాశాదిభావః? ఉత తత్ సాదృశ్య ఆపత్తి మాత్రమ్? ఇతి విషయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవత్ అవిశేషాత్ ఆకాశాది భావః.

ఇతి ప్రాప్తే, 'తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః' ఏవ ఇతి ఉచ్యతే. తత్ స్వాభావ్య ఆపత్తిః - తత్ సాదృశ్యాపత్తిః ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'ఉపపత్తేః' - సోమభావః మనుష్యభావః ఆదౌ హి సుఖ దుఃఖ ఉపభోగాయ తద్భావః. అత్ర తు ఆకాశాదౌ సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ అభావాత్ తద్భావ అనుపపత్తేః తదాపత్తి వచనం తత్ సంసర్గకృత తత్ సాదృశ్య ఆపత్తి అభిప్రాయమ్.

ఇతి తత్స్వాభావ్యాపత్తి అధికరణమ్.

---

73. నాతిచిర అధికరణమ్.

310. న అతిచిరేణ విశేషాత్. 3-1-23.

ఆకాశ ప్రాప్తి ప్రభృతి యావత్ ప్రీహ్యాది ప్రాప్తిః కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి? ఉత అనియమః? ఇతి విషయే నియమ హేతు అభావాత్ అనియమః. ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'నాతిచిరేణ' ఇతి. కుతః? 'విశేషాత్' - ఉత్తరత్ర ప్రీహ్యాది ప్రాప్తౌ "అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్" ఇతి విశిష్య కృచ్ఛ్ర నిష్క్రమణత్వ అభిధానాత్, పూర్వత్ర హి ఆకాశాది ప్రాప్తౌ అచిర నిష్క్రమణం గమ్యతే. దుర్నిష్ప్రపతరమ్ ఇతి ఛాన్దసః 'త' శబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతరమ్ - దుఃఖ నిష్క్రమణ తరమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతి నాతిచిరాధికరణమ్.

---

74. అన్యాధిష్ఠిత అధికరణమ్.

311. అన్య అధిష్ఠితే పూర్వవత్ అభిలాపాత్. 3-1-24.

అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాది భావేన జాయన్తే ఇతి శ్రూయతే "మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహి యవా ఓషధి వనస్పతయః తిల మాషాః ఇతి జాయన్తే" ఇతి. తే కిమన్యైః భోక్తృభిః వ్రీహ్యాది శరీరైః అధిష్ఠితాన్ వ్రీహ్యాదీన్ ఆశ్లిష్యన్తి? ఉత తే భోక్తారో వ్రీహ్యాది శరీరాః జాయన్తే? ఇతి విషయే, "జాయన్తే" ఇతి వచనాత్ 'దేవో జాయతే', 'మనుష్యో జాయతే' ఇతివత్ వ్రీహ్యాది శరీరాః ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అన్యాధిష్ఠితే' ఇతి. జీవాన్తరేణ అధిష్ఠితే వ్రీహ్యాది శరీరే తేషాం సంశ్లేష మాత్రమేవ. కుతః? 'పూర్వవత్ అభిలాపాత్' ఆకాశాది మేఘ పర్యన్తవత్ కేవల తద్భావ అభిలాపాత్. యత్ర హి భోక్తృత్వమ్ అభిప్రేతమ్, తత్ర తత్సాధనభూతం కర్మ అభిలప్యతే "రమణీయ చరణాః... కపూయ చరణాః" ఇతి. ఇహ చ ఆకాశాదివత్ న అభిలప్యతే కర్మ, ఫల ప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వర్గ ఉపభోగ్య ఫలస్య ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గ ఉపభోగాత్ ఏవ సమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య "రమణీయ చరణాః... కపూయ చరణాః" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్మాన్తర అభావాత్ చ. అతః ఆకాశాది భావ వచనవత్ వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మ వచనమ్ ఔపచారికమ్.

312. అశుద్ధమ్ ఇతిచేత్, న, శబ్దాత్. 3-1-25.

న ఏతత్ అస్తి, యత్ అన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాది శరీరే సంశ్లేషమాత్రమ్, భోక్తృత్వ హేతు అభావాత్ న వ్రీహ్యాది భావేన జన్మ ఇతి. భోక్తృత్వ హేతు సద్భావాత్. స్వర్గోపభోగ్య ఫలమ్ ఇష్టాదికర్మ ఏవ అశుద్ధమ్ - పాపమిశ్రమ్, అగ్నీషోమీయాది హింసా యుక్తత్వాత్. హింసా చ "న హింస్యాత్ సర్వాభూతాని" ఇతి నిషిద్ధత్వాత్ పాపమేవ. న చ అత్ర పద ఆహవనీయాదివత్ ఉత్సర్గ అపవాద భావః సంభవతి, భిన్న విషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయ హింసా విధిః హింసాయాః క్రతు ఉపకారకత్వం బోధయతి. "న హింస్యాత్" ఇతి తు హింసాయాః ప్రత్యవాయ ఫలత్వమ్. అథ ఉచ్యేత, అగ్నీషోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తేః న తద్విషయం నిషేధ విధిః ఆస్కన్దతి, రాగ ప్రాప్త విషయత్వాత్ తస్య ఇతి. నైవమ్, ఇహాపి రాగ ప్రాప్తేః అవిశిష్టత్వాత్. "స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యేవమాదౌ హి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాది ఉపదేశాత్ యాగాదేః స్వర్గాది సాధనత్వమ్ అవగమ్య ఫల రాగతః ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే. అగ్నీషోమీయాదిషు అపి తేషాం ఫలసాధన భూతస్య యాగాదేః ఉపకారకత్వం శాస్త్రాత్ అవగమ్య రాగాత్ ఏవ ప్రవర్తతే.

లౌకిక్యామ్ అపి హింసాయాం కేనచిత్ ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహిత సాధనత్వమ్ అవగమ్య రాగాత్ ప్రవర్తతే ఇతి న కశ్చన

విశేషః. తథా నిత్యేషు అపి కర్మసు "సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమ్ అపరిమితం సుఖమ్" ఇత్యాది వచనాత్ ఫలసాధనత్వమ్ అవగమ్య రాగాత్ ఏవ ప్రవృత్తిః ఇతి తేషామపి అశుద్ధియుక్తత్వమ్. అతః ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేన అశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గే అనుభావ్యం ఫలం స్వర్గే అనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాది స్థావరభావేన అనుభూయతే. స్థావరభావం చ పాపఫలం స్మరన్తి "శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి. అతో వ్రీహ్యాది భావేన భోగాయ అనుశయినో జాయన్తే ఇతి చేత్, తత్ న. కుతః? 'శబ్దాత్'.....

...... అగ్నీషోమీయాదేః సఞ్జ్ఞపనస్య స్వర్గలోక ప్రాప్తి హేతుతయా హింసాత్వ అభావ శబ్దాత్. పశోః హి సఞ్జ్ఞపన నిమిత్తాం స్వర్గలోక ప్రాప్తిం వదన్తం శబ్దమ్ ఆమనన్తి. "హిరణ్య శరీరః ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమ్ ఏతి" ఇత్యాదికమ్. అతిశయిత అభ్యుదయ సాధనభూతో వ్యాపారో అల్ప దుఃఖదో అపి న హింసా, ప్రత్యుత రక్షణమేవ. తథా చ మన్త్ర వర్ణః "న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాన్ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః, యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః తత్రత్వా దేవస్సవితా దధాతు" ఇతి చికిత్సకం చ తాదాత్విక అల్ప దుఃఖ కారిణమపి రక్షక మేవ వదన్తి పూజయన్తి చ తత్ జ్ఞాః.

313. రేతస్సిచ్ యోగో అథ. 3-1-26.

ఇతశ్చ ఔపచారికం వ్రీహ్యాది జన్మ వచనమ్. వ్రీహ్యాది

భావ వచన అనన్తరం “యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి” ఇతి రేతస్సిచ్ భావో అనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగ మాత్రం ప్రతిపాదయతి, తద్వత్ వ్రీహ్యాదిభావో అపి ఇత్యర్థః.

314. యోనేః శరీరమ్. 3-1-27.

యోని ప్రాప్తేః పశ్చాత్ ఏవ అనుశయినాం శరీర ప్రాప్తిః, తత్రైవ సుఖ దుఃఖోపభోగ సద్భావాత్. తతః ప్రాక్ ఆకాశాది ప్రాప్తి ప్రభృతి తత్యోగ మాత్రమ్ ఏవ ఇత్యర్థః.

ఇతి అన్యాధిష్ఠిత అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

75. సన్ధ్య అధికరణమ్.

315. సన్ధ్యే సృష్టిః ఆహ హి. 3-2-1.

ఏవం కర్మానురూప గమనాగమన జన్మాది యోగేన జాగ్రతః జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమ్. ఇదానీమ్ అస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే.

స్వప్నమ్ అధికృత్య శ్రూయతే "న తత్ర రథాః న రథయోగాః న పన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే, న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి, అథానన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి, అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమియం రథాది సృష్టిః జీవేన ఏవ క్రియతే? ఆహోస్విత్ ఈశ్వరేణ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? సన్ధ్యే సృష్టిః జీవేన ఇతి. కుతః? సన్ధ్యం, స్వప్న స్థానమ్ ఉచ్యతే, "సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్" ఇతి వచనాత్. సా తు జీవేన ఏవ క్రియతే. "సృజతే స హి కర్తా" ఇత్యాహ హి. స్వప్న

దృక్ జీవః ఏవ తత్ర ప్రతీయతే.

316. నిర్మాతారం చ ఏకే పుత్రాదయశ్చ. 3-2-2.

కిం చ, ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమ్ ఏకే శాఖినో అధీయతే "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామ శబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే, న ఇచ్ఛామాత్రమ్. పూర్వత్ర హి "సర్వాన్ కామాన్ ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ", "శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వ" ఇతి పుత్రాదయః ఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి. జీవస్య చ సత్య సఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతి వాక్యే శ్రుతమ్. అతః ఉపకరణాది అభావే అపి సృష్టిః ఉపపద్యతే.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే....

317. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్. 3-2-3.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథ పుష్కరిణ్యాది అర్థజాతం మాయా మాత్రమ్ పరమ పురుష సృష్టమ్ ఇత్యర్థః. మాయా శబ్దో హి ఆశ్చర్యవాచీ "జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా" ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః" - సకలేతర పురుషానుభావ్యతయా న భవన్తి ఇత్యర్థః.

"అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" - స్వప్నదృక్ అనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్ర అవసానాన్ సృజతే ఇత్యాశ్చర్య రూపత్వమ్ ఏవ ఆహ. ఏవం విధ ఆశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్య ఏవ ఉపపద్యతే, న జీవస్య. తస్య సత్య సఙ్కల్పత్వాది యుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేన అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ న జీవస్య తథావిధ ఆశ్చర్య సృష్టిః ఉపపద్యతే. "కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి చ పరమ పురుషమేవ నిర్మాతారమ్ ఆహ. "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి", "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే, తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇత్యుపక్రమ ఉపసంహారయోః పరమపురుష అసాధారణ స్వభావ ప్రతీతేః, "అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమ్ ఆహ.

స్వాభావికం చేత్ జీవస్య అపహతపాప్మత్వాదికమ్, కుతః తత్ న అభివ్యజ్యతే ఇత్యత ఆహ .....

318. పర అభిధ్యానాత్ తు తిరోహితం తతః హి అస్య బన్ధ విపర్యయౌ. 3-2-4.

తు శబ్దః శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థః. 'పరాభిధ్యానాత్' - పరమపురుష సఙ్కల్పాత్, అస్య జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితమ్, అనాదికర్మ పరమ్పరయా కృత అపరాధస్య హి అస్య

స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషః తిరోధాపయతి. 'తతః' - తత్ సఙ్కల్పాదేవ హి, 'అస్య' - జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ అదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సో అభయం గతో భవతి, యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్ ఉదరమన్తరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి", "ఏష హ్యేవ ఆనన్దయాతి", "భీషాఽస్మాత్ వాతః పవతే" ఇత్యాదిషు.

319. దేహ యోగాత్ వా సో అపి. 3-2-5.

'సో అపి' తిరోభావో దేహ యోగ ద్వారేణ వా భవతి. సూక్ష్మ అచిత్ శక్తి యోగ ద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేన అచిద్వస్తునా సంయోగాత్ భవతి, ప్రలయ కాలే నామరూప విభాగ అనర్హ అతి సూక్ష్మ అచిద్వస్తు యోగాత్. అతో అనభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. "తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదునాత్యేతి కశ్చన" ఇతి సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణం, సర్వ లోక ఆశ్రయత్వమ్ ఇత్యాదయో హి పరమపురుషస్య ఏవ సంభవన్తి. అతో జీవానామ్ అల్పాల్ప కర్మానుగుణ ఫలానుభవార్థం తావన్మాత్ర కాలావసాన్ తదేక అనుభావ్యాన్ అర్థాన్ ఉత్పాదయతి.

320. సూచకశ్చ హి శ్రుతేః ఆచక్షతే చ తద్విదః. 3-2-6.

ఇతశ్చ స్వాప్నాః అర్థాః న జీవసంకల్ప పూర్వకాః, యతః స్వప్నః అభ్యుదయ అనభ్యుదయయోః సూచకః శ్రుతేః అవగమ్యతే - "యదా

కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి, సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్ స్వప్న నిదర్శనే'' ఇతి, ''అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తి'' ఇత్యాదేశ్చ. స్వప్నాధ్యాయ విదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోః సూచకమ్ ఆచక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసంకల్ప ఆయత్తస్య న ఉపపద్యతే. తథా చ అశుభస్య అనిష్టత్వాత్ శుభస్య సూచకమ్ ఏవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నే సృష్టిః ఈశ్వరేణ ఏవ కృతా.

ఇతి సన్ధ్యాధికరణమ్.

76. తదభావ అధికరణమ్.

321. తత్ అభావో నాడీషు తత్ శ్రుతేః ఆత్మని చ. 3-2-7.

ఇదానీం సుషుప్తి స్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "తద్యత్రైతత్ సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి" ఇతి, తథా "అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వా సప్తతి సహస్రాణి హృదయాత్ పురీతతమ్ అభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే" ఇతి, తథా "యత్రైతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి. ఏవం నాడ్యః పురీతత్ బ్రహ్మ చ సుషుప్తి స్థానత్వేన శ్రూయన్తే.

కిమేషాం వికల్పః? సముచ్చయో వా? ఇతి విషయే నిరపేక్షత్వ ప్రతీతేః, యుగపత్ అనేక స్థాన వృత్తి అసంభవాత్ చ వికల్పః ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తదభావ ఇతి.' తదభావః - స్వప్నాభావః, సుషుప్తిః నాడీషు పురీతత్ ఆత్మని చ భవతి. ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయః ఇత్యర్థః. కుతః? 'తత్ శ్రుతేః' - త్రయాణాం స్థానత్వ శ్రుతేః. న చ కార్య భేదేన సముచ్చయే సంభవతి. పాక్షిక బాధ గర్భ వికల్పో న్యాయ్యః. సంభవతి చ ప్రాసాద ఖట్వా పర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీ పురీతతౌ ప్రాసాద ఖట్వా స్థానీయౌ. బ్రహ్మ తు పర్యఙ్క స్థానీయమ్. అతో బ్రహ్మ ఏవ సాక్షాత్ సుషుప్తి స్థానమ్.

322. అతః ప్రబోధో అస్మాత్. 3-2-8.

యతో బ్రహ్మ ఏవ సాక్షాత్ సుషుప్తి స్థానమ్, అతః - అస్మాత్ బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణః ఉపపద్యతే. ''స త ఆగమ్య న విదుః స త ఆగచ్ఛామహే'' ఇత్యాదిషు

ఇతి తదభావాధికరణమ్.

77. కర్మానుస్మృతి శబ్దవిధి అధికరణమ్.

323. స ఏవ తు కర్మ అనుస్మృతి శబ్దవిధిభ్యః. 3-2-9.

కిం సుషుప్తః ఏవ ప్రబోధ సమయే ఉత్తిష్ఠతి? ఉత అన్యః? ఇతి సంశయే, అస్య సకల ఉపాధి వినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సంపన్నస్య ముక్తాత్ అవిలక్షణత్వేన ప్రాచీన శరీర ఇన్ద్రియాది సంబన్ధ అభావాత్ అన్యః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'స ఏవ తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవ ఉత్తిష్ఠతి. కుతః? 'కర్మానుస్మృతి శబ్ద విధిభ్యః'. కర్మ తావత్ - సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్య పాప రూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాక్, తేన ఏవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిః అపి - య ఏవాహం సుప్తః సః ఏవ ప్రబుద్ధః అస్మి ఇతి. శబ్దో అపి సుషుప్త ప్రబుద్ధః సః ఏవ ఇతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతఙ్గో వా దంశో వా మశకో వా యద్యత్ భవన్తి తథా భవన్తి" ఇతి, విధయశ్చ మోక్షార్థాః సుషుప్తస్య ముక్తత్వే అనర్థకాస్స్యుః. న చాసౌ సర్వోపాధి వినిర్ముక్తః ఆవిర్భూత స్వరూపః, "తద్యత్రైతత్ సుషుప్తః" ఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య, "నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రతి ఆత్మానం జానాతి అయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవ అపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి" ఇతి వచనాత్.

ముక్తస్య చ "పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః", "స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" ఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిః శ్రూయతే. అతః సుషుప్తః సంసరన్ ఏవ ఆయస్త సర్వకరణః జ్ఞాన భోగాది అశక్తః విశ్రమ స్థానం పరమాత్మానమ్ ఉపసంపద్య ఆశ్వస్తః పునః భోగాయ ఉత్తిష్ఠతి.

ఇతి కర్మానుస్మృతి శబ్దవిధి అధికరణమ్.

78. ముగ్ధ అధికరణమ్.

324. ముగ్ధే అర్ధ సంపత్తిః పరిశేషాత్. 3-2-10.

ముగ్ధమ్ అధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిషు అన్యతమా అవస్థా? ఉత అవస్థాన్తరమ్? ఇతి విషయే సుషుప్త్యాదీనామ్ అన్యతమ అవస్థాయామ్ ఏవ మూర్ఛా ప్రసిద్ధి ఉపపత్తేః అవస్థాన్తర కల్పనే ప్రమాణ అభావాత్ అన్యతమా అవస్థా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'ముగ్ధే అర్ధ సంపత్తిః' ఇతి. ముగ్ధే పురుషే యా తస్యావస్థా, సా మరణాయ అర్ధ సంపత్తిః. కుతః? 'పరిశేషాత్'. న తావత్ స్వప్న జాగరౌ, జ్ఞాన అభావాత్. నిమిత్త వైరూప్యాత్ ఆకార వైరూప్యాత్ చ న సుషుప్తి మరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాత్ మరణాయ అర్ధ సంపత్తిః మూర్ఛా. మరణం హి సర్వ ప్రాణ దేహ సంబన్ధ ఉపరతిః. సూక్ష్మ ప్రాణ దేహ సంబన్ధ అవస్థితిః మూర్ఛా.

ఇతి ముగ్ధాధికరణమ్.

79. ఉభయ లింగ అధికరణమ్.

325. న స్థానతః అపి పరస్య ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. 3-2-11.

దోష దర్శనాత్ వైరాగ్య ఉదయాయ జీవస్య అవస్థా విశేషాః నిరూపితాః. ఇదానీం బ్రహ్మ ప్రాప్తి తృష్ణా జననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వ కల్యాణ గుణాత్మకత్వ ప్రతిపాదనాయ ఆరభతే.

తత్ర జాగర స్వప్న సుషుప్తి ముగ్ధ ఉత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్ స్థాన ప్రయుక్తాః జీవస్య యే దోషాః, తే తత్ అన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణః అపి తత్ర తత్ర అవస్థితస్య సన్తి? న? ఇతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్? సన్తి ఇతి. కుతః? తత్తత్ అవస్థ శరీరే అవస్థానాత్. నను, "సంభోగప్రాప్తిః ఇతి చేన్న వైశేష్యాత్", "స్థితి అదనాభ్యాం చ" ఇత్యాదిషు పరస్య అకర్మవశ్యత్వేన దోష అభావః ఉక్తః. తత్కథమ్ అకర్మవశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణః తత్తత్ స్థాన సంబన్ధాత్ దోషః ఉచ్యతే? ఇత్థమ్ ఉచ్యతే - కర్మాణి అపి దేహ సంబన్ధమ్ ఆపాదయన్తి అపురుషార్థ జననాని భవన్తి ఇతి "దేహయోగాత్ వా" ఇత్యత్ర ఉక్తమ్. తత్ చ దేహ సంబన్ధస్య అపురుషార్థత్వేన భవతి. ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి, కిం దేహసంబన్ధేన? అతో అకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధ అశుచి దేహసంబన్ధో అపురుషార్థః ఏవ. అతః తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ ప్రవేశే అపి అపురుషార్థ సంబన్ధో అవర్జనీయః. పూయ శోణితాది మజ్జనం హి స్వేచ్ఛా కారితమ్ అపి అపురుషార్థః ఏవ.

అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాది కల్యాణ గుణాకరం చ బ్రహ్మ, తథా అపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్", "యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్", "యో రేతసి తిష్ఠన్" ఇత్యాది వచనాత్, తత్ర తత్ర అవస్థితస్య తత్తత్ సంబన్ధ రూపాః అపురుషార్థాః సన్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'న స్థానతో అపి పరస్య' ఇతి. న పృథివీ ఆత్మాది స్థానతః అపి పరస్య బ్రహ్మణః అపురుషార్థ గన్ధః సంభవతి. కుతః? 'ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి'. యతః సర్వత్ర - శ్రుతి స్మృతిషు, పరంబ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గమ్ - ఉభయలక్షణమ్ అభిధీయతే. నిరస్త నిఖిల దోషత్వ, కల్యాణ గుణాకరత్వ లక్షణోపేతమ్ ఇత్యర్థః. "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "సమస్త కల్యాణగుణాత్మకో అసౌ స్వశక్తిలేశాత్ ధృత భూతస(వ)ర్గః, తేజోబలైశ్వర్య మహావబోధ సువీర్య శక్త్యాదిగుణైకరాశిః, పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయః సన్తి పరావరేశే", "సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్" ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతిభ్యః ఉభయ లక్షణం హి బ్రహ్మ అవగతమ్.

326. భేదాత్ ఇతి చేత్, న, ప్రత్యేకమ్ అతత్ వచనాత్. 3-2-12.

యథా జీవస్య ప్రజాపతి వాక్య అవగతా అపహత పాప్మత్వాది ఉభయ లిఙ్గస్యాపి దేవాది దేహయోగ రూప అవస్థాభేదాత్

అపురుషార్థ యోగః తథా అన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతః అపహతపాప్మత్వాది ఉభయ లిఙ్గస్య తత్తత్ దేవాది శరీర యోగ రూప అవస్థా భేదాత్ అపురుషార్థ యోగో అవర్జనీయః ఇతి చేత్, తత్ న. 'ప్రత్యేకమ్ అతద్వచనాత్'. "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం "స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి అన్తర్యామిణో అమృతత్వ వచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతః తత్తత్ సంబన్ధ ప్రయుక్త అపురుషార్థ ప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి "పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమ్" ఇత్యత్ర ఉక్తమ్.

నను, స్వేచ్ఛయా కుర్వతః అపి తత్తత్ వస్తు స్వభావాయత్త అపురుషార్థ సంబన్ధో అవర్జనీయః ఇత్యుక్తమ్. న ఏతత్ యుక్తమ్. న హి అచిద్వస్తు అపి స్వభావతః అపురుషార్థ స్వరూపమ్. కర్మ వశ్యానాం తు కర్మ స్వభావ ఆనుగుణ్యేన పరమ పురుష సఙ్కల్పాత్ ఏకమేవ వస్తు కాల భేదేన పురుష భేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తు స్వరూప ప్రయుక్తే తు తాద్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ ఏవ, దుఃఖాయ ఏవ వా స్యాత్. న చ ఏవం దృశ్యతే. తథా చ ఉక్తమ్ "నరక స్వర్గ సంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ, వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయ ఈర్ష్యాగమాయ చ, కోపాయ చ యతః తస్మాత్ వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః, తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునః దుఃఖాయ జాయతే, తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే, తస్మాత్

దుఃఖాత్మకం నాస్తి, న చ కించిత్సుఖాత్మకమ్" ఇతి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్ తత్ తత్ కర్మానుగుణ్యేన తత్తత్ వస్తు సంబన్ధః ఏవ అపురుషార్థః స్యాత్, పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య స ఏవ సంబన్ధః తత్ తత్ విచిత్ర నియమన రూప లీలారసాయ ఏవ స్యాత్.

327. అపి చ ఏవమ్ ఏకే. 3-2-13.

అపి చ ఏకే శాఖినః ఏకస్మిన్ ఏవ దేహసంయోగే జీవస్య అపురుషార్థం పరస్య తు తదభావం నియమన రూప ఐశ్వర్యాయత్త దీప్తి యోగం చ స్వశబ్దేన అధీయతే "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి.

అథ స్యాత్. "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి బ్రహ్మాత్మక జీవానుప్రవేశ పూర్వకం నామరూప వ్యాకరణమ్ ఇతి బ్రహ్మణః అపి తత్ ఆత్మభూతస్య దేవ మనుష్యాది రూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చ అస్తి. తతశ్చ "బ్రాహ్మణో యజేత" ఇత్యాది విధి నిషేధ శాస్త్ర గోచరత్వేన కర్మ వశ్యత్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి. తత్రాహ....

328. అరూపవత్ ఏవ హి తత్ ప్రధానత్వాత్. 3-2-14.

దేవాది శరీర అనుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ యుక్తమపి అరూపవత్ ఏవ తత్ బ్రహ్మ రూప రహిత తుల్యమేవ జీవవత్

శరీరిత్వ నిబన్ధనం కర్మ వశ్యత్వమ్ అస్య న విద్యతే ఇత్యర్థః. కుతః? 'నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్'. "ఆకాశో హ వై నామరూపయోః నిర్వవహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" ఇతి సర్వ అనుప్రవేశే అపి నామ రూప కార్య అస్పర్శేన నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వమ్ ఏవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. నను, తత్ శరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమ్ అరూపవత్ ఇతి రూపసంబన్ధ రహిత తుల్యత్వమ్ ఉచ్యతే? ఇత్థమ్. యథా జీవస్య తత్ తత్ జన్య సుఖ దుఃఖ భాక్త్వేన తత్తద్రూప సంబన్ధః, తథా తత్ అభావాత్ పరస్య అరూపవత్త్వమ్. విధినిషేధ శాస్త్రాణి అపి కర్మవశ్యమేవ అధికుర్వన్తి. తస్మాత్ అరూప తుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. తతశ్చ అన్తర్యామి రూపేణ అవస్థితమ్ అపి బ్రహ్మ నిరస్త నిఖిల దోషత్వ కల్యాణ గుణాకరత్వ రూప ఉభయలిఙ్గమేవ.

నను చ, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః నిర్విశేష ప్రకాశైక స్వరూపం బ్రహ్మ అవగమ్యతే. అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వ సత్య సఙ్కల్పత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాన్తరాత్మత్వ సత్యకామత్వాదికమ్, "నేతి నేతి" ఇత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమ్ ఇతి అవగన్తవ్యమ్. తత్కథం కల్యాణ గుణాకరత్వ నిరస్త నిఖిల దోషత్వరూప ఉభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణః? ఇత్యత ఆహ .....

329. ప్రకాశవత్ చ అవైయర్థ్యాత్. 3-2-15.

యథా "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్య

అవైయర్థ్యాత్ ప్రకాశ స్వరూపత్వం బ్రహ్మణః అభ్యుపగమ్యతే. తథా సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వజ్ఞత్వ జగత్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వ నిరస్త నిఖిల అవిద్యాది దోషత్వాది అభిధాయి వాక్య అవైయర్థ్యాత్ ఉభయ లింగమేవ బ్రహ్మ.

330. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. 3-2-16.

కిం చ "సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్"ఇత్యాది వాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశ స్వరూపతా మాత్రం ప్రతిపాదయతి, నాన్యత్ సత్య సంకల్పత్వాదికం వాక్యాన్తర అవగతం నిషేధతి. "నేతి నేతి" ఇతి చ నిషేధస్య విషయః అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

331. దర్శయతి చ అథో అపి స్మర్యతే. 3-2-17.

దర్శయతి చ వేదాన్తగణః కల్యాణ గుణాకరత్వం నిరస్త నిఖిల దోషత్వం చ "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం, తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా న చాధిపః", "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే, న తత్సమశ్చ అభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "యస్య జ్ఞానమయం తపః", "భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ", "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చనేతి", "నిష్కలం

నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" ఇత్యాది.

స్మర్యతే చ - "యో మామ్ అజమనాదిం చ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్", "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్", "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే", "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః, యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః", "సర్వజ్ఞః సర్వకృత్ సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ధిమాన్, అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనో అనాదిమాన్ వశీ, క్లమతన్ద్రీభయక్రోధ కామాదిభిరసంయుతః, నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేః నిరధిష్ఠో అక్షరఃక్రమః" ఇత్యాది. అతః సర్వత్ర అవస్థితస్య అపి బ్రహ్మణః ఉభయ లిఙ్గత్వాత్ తత్ తత్ స్థానప్రయుక్తాః దోషాః న పరంబ్రహ్మ స్పృశన్తి.

332. అత ఏవ చ ఉపమా సూర్యకాదివత్. 3-2-18.

యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణః న తత్ ప్రయుక్త దోష భాక్త్వమ్, అత ఏవ జల దర్పణాది ప్రతిబిమ్బిత సూర్యాదివత్ పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితో అపి నిర్దోషః ఇతి శాస్త్రేషు ఉపమా క్రియతే. "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథక్ భవేత్, తథా ఆత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివ అంశుమాన్", "ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః, ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్" ఇత్యాదిషు.

అత్ర చోదయతి .....

333. అమ్బువత్ అగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. 3-2-19.

తు శబ్దః చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువత్ ఇతి సప్తమ్యన్తాత్ వతిః. అమ్బు దర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయః గృహ్యన్తే, న తథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థాః ఇవ గృహ్యన్తే, న పరమార్థతః తత్రస్థాః. ఇహ తు "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "యోఽప్సు తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యేవమాదినా పరమార్థతః ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితః గృహ్యతే. అతః సూర్యాదేః అమ్బు దర్పణాది ప్రయుక్త దోష అననుషఙ్గః తత్ర తత్ర స్థితి అభావాత్ ఏవ. అతో న తథాత్వమ్ దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్త తుల్యత్వమ్ ఇత్యర్థః.

పరిహరతి .....

334. వృద్ధి హ్రాస భాక్త్వమ్ అన్తర్భావాత్ ఉభయ సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్ దర్శనాత్ చ. 3-2-20.

పృథివ్యాది స్థాన అన్తర్భావాత్ స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతః గుణతశ్చ పృథివ్యాది స్థాన గత వృద్ధి హ్రాసాది దోష భాక్త్వమాత్రం సూర్యాది దృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? 'ఉభయ సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్' - ఉభయ దృష్టాన్త

సామఞ్జస్యాత్ ఏవమ్ ఇతి నిశ్చీయతే. "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథక్ భవేత్", "జలాధారేష్వివ అంశుమాన్" ఇతి దోషవత్సు అనేకేషు వస్తుషు వస్తుతః అవస్థితస్య ఆకాశస్య, వస్తుతః అనవస్థితస్య అంశుమతశ్చ ఉభయస్య దృష్టాన్తస్యఉపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాది గత దోష భాక్త్వ నివర్తన మాత్రే ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘట కరకాదిషు యథా వృద్ధి హ్రాస భాక్షు పృథక్ పృథక్ సంయుజ్యమానమ్ అపి ఆకాశం వృద్ధి హ్రాసాది దోషైః న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానో అంశుమాన్ తద్గత వృద్ధి హ్రాసాదిభిః న స్పృశ్యతే, తథాయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేషు అచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితః తత్ తత్ గత వృద్ధి హ్రాసాది దోషైః అసంస్పృష్టః సర్వత్ర వర్తమానః అపి ఏక ఏవ అస్పృష్ట దోషగన్ధః కల్యాణ గుణాకరః ఏవ.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా జలాదిషు వస్తుతః అనవస్థితస్య అంశుమతో హేత్వభావాత్ జలాది దోష అనభిష్వఙ్గః, తథా పృథివ్యాదిషు అవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీక ఆకారతయా దోషహేతు అభావాత్ న దోషసంబన్ధః ఇతి. 'దర్శనాచ్చ' - దృశ్యతే చ ఏవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్య అభావే అపి వివక్షితాంశ సాధర్మ్యాత్ దృష్టాన్త ఉపాదానం సింహ ఇవ మాణవకః ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతః నిరస్త నిఖిల అజ్ఞానాది దోషగన్ధస్య సమస్త కల్యాణ గుణాకరస్య పృథివ్యాది స్థానతో అపి న దోష సమ్భవః.

అథ స్యాత్. “ద్వే వా వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ” ఇతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూల సూక్ష్మ రూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య “తస్య హైతస్య పురుషస్య రూపం యథా మాహారజసం వాసః” ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చ అభిధాయ, “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి నహ్యేతస్మాత్” ఇతి న ఇతి అన్యత్పరమస్తి ఇతి సర్వ ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితి శబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వ విశేష అధిష్ఠానం సన్మాత్రమ్ ఏవ బ్రహ్మ, విశేషాస్తు ఏవం విధం స్వస్వరూపమ్ అజానతా బ్రహ్మణా కల్పితాః ఇతి దర్శయతి. అతః కథమ్ ఉభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణః? ఇత్యత్రాహ....

335. ప్రకృత ఏతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః. 3-2-21.

న ఏతత్ ఉపపద్యతే - యద్బ్రహ్మణః ప్రకృత విశేషవత్త్వం “నేతి నేతి”ఇతి ప్రతిషిధ్యతే ఇతి. తథా సతి భ్రాన్త జల్పితాయ మానత్వాత్. న హి బ్రహ్మణః విశేషణతయా ప్రమాణాన్తర అప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేన ఉపదిశ్య, పునః తదేవ అనున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్య మానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తర ప్రసిద్ధాః తథా అపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమ్ అప్రజ్ఞాతమేవ. ఇతరేషాం తు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వం చ అజ్ఞాతమ్. అతః తేషామ్ అనువాద అసంభవాత్ అత్రైవ ఉపదిశ్యన్తే. అతః తన్నిషేధః న ఉపపద్యతే.

యస్మాత్ ఏవం తస్మాత్ ప్రకృత ఏతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి ఇదం వాక్యమ్. యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానా ఇయత్తా "నేతి నేతి" ఇతి ప్రతిషిధ్యతే. నేతి నేతి - న ఏవం న ఏవమ్. ఉక్త ప్రకార మాత్ర విశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్త ప్రకార విశిష్టతయా యా బ్రహ్మణః ఇయత్తా ప్రకృతా, సా అత్ర ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే ఇత్యర్థః. యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణః భూయో గుణజాతం బ్రవీతి, అతశ్చ ప్రకృత విశేషణ యోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి.

బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతమ్ "న హ్యేతస్మాత్ ఇతి న ఇతి అన్యత్ పరమస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి. అయమర్థః - ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్, తస్మాత్ ఏతస్మాత్ అన్యద్వస్తు పరం న హ్యస్తి, బ్రహ్మణో అన్యత్ స్వరూపతః గుణతశ్చ ఉత్కృష్టం నాస్తి ఇత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయమ్. తస్య చ నిర్వచనమ్ "ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి.

ప్రాణశబ్దేన ప్రాణ సాహచర్యాత్ జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం, వియదాదివత్ స్వరూప అన్యథా భావరూప పరిణామ అభావాత్. తేషామేష సత్యమ్ - తేభ్యః అపి ఏష పరమపురుషః సత్యమ్. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞాన సఙ్కోచ వికాసౌ విద్యేతే.

పరమ పురుషస్య తు అపహతపాప్మనః తౌ న విద్యేతే. అతః తేభ్యో అపి ఏషః సత్యమ్. అతశ్చ ఏవం వాక్య శేషోదిత గుణజాత యోగాత్ "నేతి నేతి" ఇతి బ్రహ్మణః సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే, అపి తు పూర్వప్రకృత ఇయత్తామాత్రమ్. అతః ఉభయ లిఙ్గమేవ పరంబ్రహ్మ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వేన తత్ సంబన్ధితయా మూర్తామూర్తాది రూపానువాదేన తన్నిషేధ అసంభవాత్ ప్రకృత ఇయత్తా ప్రతిషేధః ఉక్తః. తదేవ ప్రమాణాన్తర అగోచరత్వం ద్రఢయతి.

336. తత్ అవ్యక్తమ్ ఆహ హి. 3-2-22.

'తత్' - బ్రహ్మ, ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే. ఆహ హి శాస్త్రమ్ "న సంధృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్", "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా" ఇత్యాది.

హేత్వన్తరం చ ఆహ ....

337. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్ష అనుమానాభ్యామ్. 3-2-23.

అపి చ, 'సంరాధనే' - సమ్యక్ ప్రీణనే, భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనే ఏవ అస్య సాక్షాత్కారః న అన్యత్ర ఇతి శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్ అవగమ్యతే. "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్", "జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః

తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః" ఇతి శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి "నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః అహమేవం విధోఽర్జున", "జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప" ఇతి. భక్తిరూపాపన్నమేవ ఉపాసనం సంరాధనం, తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపమ్ ఉపదిశత్ "ద్వే వా వ బ్రహ్మణః" ఇత్యాది శాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్త అమూర్త రూప ద్వయాది విశిష్టతాం, ప్రాక్ అసిద్ధాం, న అనువదితుం క్షమమ్.

338. ప్రకాశాదివత్ చ అవైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణి అభ్యాసాత్. 3-2-24.

ఇతశ్చ ప్రకృత ఏతావత్త్వమ్ ఏవ ప్రతిషేధతి న మూర్తామూర్తాది విశిష్టత్వమ్. యతః సాక్షాత్ కృత పరబ్రహ్మ స్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే 'ప్రకాశాదివత్' - జ్ఞాన ఆనన్దాది స్వరూపవత్ మూర్తామూర్తాది ప్రపఞ్చ విశిష్టతాయాః అపి బ్రహ్మగుణత్వ అవైశేష్యం ప్రతీయతే "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే, అహం మనురభవం సూర్యశ్చ" ఇత్యాది. బ్రహ్మ స్వరూపభూత ప్రకాశ ఆనన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే కర్మణి అభ్యాసాత్ ఉపలభ్యతే. తద్వత్ చ అభ్యస్త సంరాధనానాం తేషాం మూర్త అమూర్తాది విశిష్టత్వమ్ అపి అవిశేషేణ

ప్రతీయతే ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణః ఉభయ లిఙ్గత్వమ్ ఉపసంహరతి ....

339. అతో అనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్. 3-2-25.

'అతః' - ఉక్తైః హేతుభిః, బ్రహ్మణః, 'అనన్తేన' కల్యాణ గుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధమ్. 'తథా హి' సతి ఉభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ఉపపన్నం భవతి.

ఇతి ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్.

80. అహికుండల అధికరణమ్.

340. ఉభయ వ్యపదేశాత్ తు అహి కుణ్డలవత్. 3-2-26.

మూర్త అమూర్తాత్మకస్య అచిత్ ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణః రూపత్వం "ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యాదినా ఉపదిశ్యతే. "అథాత ఆదేశో నేతి నేతి" ఇతి మూర్తామూర్త అచిద్వస్తు రూపతయా బ్రహ్మణః ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. "న హి ఏతస్మాత్ ఇతి నేత్యన్యత్ పరమస్తి" ఇతి బ్రహ్మణః అన్యత్ ఉత్కృష్టం న హి అస్తీతి ప్రతిపాదితమ్. తత్ ఉపపాదనాయ "అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టేభ్యః చేతనేభ్యః అపి ఏషః సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాది సఙ్కోచ అభావాత్ ఉక్తమ్. తథా "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్", "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్" ఇత్యాది శ్రుతేశ్చ అయమర్థో అవగమ్యతే.

తస్య అచిద్వస్తునః బ్రహ్మ రూపత్వ ప్రకారః ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వ సిద్ధ్యర్థమ్. కిమస్య అచిద్వస్తునః బ్రహ్మరూపత్వమ్ అహి కుణ్డల న్యాయేన? ఉత ప్రభా ప్రభావతోః ఇవ ఏక జాతియోగేన? ఉత జీవస్యేవ విశేషణ విశేష్యతయా అంశాంశిభావేన ? ఇతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణ విశేష్య భావమ్ అఙ్గీకృత్య "ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్", "తదనన్యత్వమ్

ఆరమ్భణ శబ్దాదిభ్యః" ఇత్యత్ర సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు విశిష్టాత్ బ్రహ్మణః స్థూల చిదచిద్వస్తు విశిష్టస్య ఉత్పత్తిః అనన్యత్వం చ ఉక్తమ్. కిం యుక్తమ్? 'అహి కుణ్డలవత్' ఇతి. కుతః? 'ఉభయ వ్యపదేశాత్', "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్", "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇతి తాదాత్మ్య వ్యపదేశాత్, "హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనా అనుప్రవిశ్య" ఇత్యాది భేద వ్యపదేశాత్ చ. అహేః కుణ్డల భావ ఋజు భావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణః సంస్థాన విశేషాః ఏవ అచిద్వస్తూని.

341. ప్రకాశ ఆశ్రయవత్ వా తేజస్త్వాత్. 3-2-27.

వా శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ అచిద్రూపేణ అవస్థానే భేద శ్రుతయః, బ్రహ్మణః అపరిణామిత్వ వాదిన్యః అపి బాధితాః భవేయుః. అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభా తదాశ్రయయోః భిన్నయోః అపి తాదాత్మ్యమ్, ఏవమ్ అచిత్ ప్రపంచస్య బ్రహ్మణః రూపత్వమ్ ఇత్యర్థః.

342. పూర్వవత్ వా. 3-2-28.

వా శబ్దః పక్ష ద్వయ వ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషయోగే అపి బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఏవ అచిత్ ద్రవ్యరూపత్వాత్ ఉక్త దోషాత్ అనిర్మోక్షః. అథ ప్రభా తదాశ్రయయోః ఇవ అచిత్ బ్రహ్మణోః బ్రహ్మత్వ జాతియోగ మాత్రమ్. ఏవం తర్హి అశ్వత్వ గోత్వవత్ బ్రహ్మ అపి ఈశ్వరే చిత్ అచిత్ వస్తునోశ్చ అనువర్తమానం

సామాన్యమ్ ఇతి, సకల శ్రుతి స్మృతి వ్యవహార విరోధః పూర్వవత్ ఏవ "అంశో నానావ్యపదేశాత్", "ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః" ఇతి జీవవత్ పృథక్ సిద్ధి అనర్హ విశేషణత్వేన అచిద్వస్తునః బ్రహ్మాంశత్వమ్. విశిష్టవస్తు ఏకదేశత్వేన అభేద వ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణ విశేష్యయోః స్వరూప స్వభావ భేదేన భేద వ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. తదేవం ప్రకాశ జాతి గుణ శరీరాణాం మణి వ్యక్తి గుణ్యాత్మనః ప్రతి అపృథక్ సిద్ధి లక్షణ విశేషణతయా యథాంశత్వమ్, తథా ఇహ జీవస్య అచిద్వస్తునః చ బ్రహ్మ ప్రతి అంశత్వమ్.

343. ప్రతిషేధాత్ చ. 3-2-29.

"స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అజరో అమరః", "నాస్య జరయైె తజ్జీర్యతి" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణః అచిద్ధర్మ ప్రతిషేధాత్ చ విశేషణ విశేష్యత్వేన ఏవ అంశ అంశి భావః ఇత్యర్థః. అతః సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు విశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ, స్థూల చిదచిద్వస్తు విశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మ ఇతి కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వమ్, కారణభూత బ్రహ్మ విజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతా ఇత్యాది సర్వమ్ ఉపపన్నమ్. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. బ్రహ్మణః నిర్దోషత్వేన కల్యాణ గుణాకరత్వేన చ ఉభయ లిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్.

ఇతి అహికుణ్డల అధికరణమ్.

81. పర అధికరణమ్.

344. పరమ్ అతః సేతు ఉన్మాన సమ్బన్ధ భేద వ్యపదేశేభ్యః. 3-2-30.

ఇదానీమ్ అస్మాత్ పరస్మాత్ జగత్ నిమిత్త ఉపాదాన రూప పరమ కారణాత్ పరబ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిత్ తత్త్వమస్తి ఇతి కైశ్చిత్ హేత్వాభాసైః ఆశఙ్క్య నిరాక్రియతే, అస్య ఉపాస్యస్య నిర్దోషత్వ అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరత్వ స్థేమ్నే.

తత్ర ఇయమాశఙ్కా- యదిదం పరంబ్రహ్మ ఉభయ లిఙ్గమ్? ఏతస్మాత్ నిఖిల జగత్కారణాత్ పరమపి కించిత్ తత్త్వమస్తి ? కథమ్? "అథ య ఆత్మా ససేతుర్విధృతిః" ఇత్యస్య పరస్య సేతుత్వ వ్యపదేశాత్. సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తర ప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః ఇతో అన్యత్ అనేన ప్రాప్యమ్ అస్తి ఇతి గమ్యతే. తథా "ఏతం సేతుం తీర్త్వా అన్ధస్సన్ అనన్ధో భవతి" ఇతి తరితవ్యతా చ అస్య అభిధీయతే. అతశ్చ అన్యత్ ప్రాప్యమస్తి. 'ఉన్మాన వ్యపదేశాచ్చ'- ఉన్మితమ్ - పరిమితమిదం పరంబ్రహ్మ, "చతుష్పాత్ బ్రహ్మ", "షోడశ కలమ్" ఇతి ఉన్మాన వ్యపదేశాత్. స చ అయమ్ ఉన్మాన వ్యపదేశః తేన సేతునా ప్రాప్యస్య అనున్మితస్య అస్తితాం ద్యోతయతి. తథా సంబన్ధ వ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వ ప్రాప్యత్వ లక్షణో దృశ్యతే. "అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమ్ ఇవానలమ్",

"అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే "పరాత్పరం పురుషమ్ ఉపైతి", "పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమ్" ఇతి చ తథా "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్, తతో యదుత్తరతరం తదరూపమ్ అనామయమ్" ఇతి. అతః ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిదస్తి ఇతి గమ్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే ....

345. సామాన్యాత్ తు. 3-2-31.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్ తావత్ ఉక్తం సేతు వ్యపదేశాత్ పరాత్పరమ్ అస్తీతి తత్ న ఉపపద్యతే. న హి అయమత్ర కిఞ్చిత్ ప్రాప్యం ప్రతి సేతుః ఉచ్యతే, "ఏషాం - లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇతి సేతు సామాన్యేన సర్వలోక అసంకర కరత్వ శ్రుతేః. సినోతి - బధ్నాతి, స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిత్ వస్తుజాతమ్ అసంకీర్ణమితి సేతుః ఉచ్యతే. "ఏతం సేతుం తీర్త్వా" ఇతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః, యథా వేదాన్తం తరతి ఇతి.

346. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 3-2-32.

యో అయం "చతుష్పాత్ బ్రహ్మ", "షోడశ కలమ్", "పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని" ఇతి ఉన్మాన వ్యపదేశః, స బుద్ధ్యర్థః - ఉపాసనార్థః. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః

జగత్కారణస్య బ్రహ్మణః అపరిచ్ఛిన్నత్వ అవగమాత్ స్వతః ఉన్మితత్వ అసంభవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః", "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" ఇతి. అతో యథా "వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాదః" ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః వాగాది పాద వ్యపదేశ ఉపాసనార్థః, ఏవమ్ అయమపి.

స్వయమ్ అనున్మితస్య కథమ్ ఉపాసనార్థతయా అపి ఉన్మాన సంభవః? తత్రాహ,....

347. స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్. 3-2-33.

ప్రతిపన్న వాగాది స్థాన విశేష రూప ఉపాధి భేదాత్ తత్సంబన్ధితయా ఉన్మితత్వ అనుసన్ధానం సంభవతి. యథా ప్రకాశ ఆకాశాదేః వితతస్య వాతాయన ఘటాది స్థాన భేదైః పరిచ్ఛిద్య అనుసన్ధాన సంభవః ఇత్యర్థః.

348. ఉపపత్తేః చ. 3-2-34.

యదుక్తమ్ "అమృతస్య ఏష సేతుః" ఇతి ప్రాప్య ప్రాపక సంబన్ధ వ్యపదేశాత్ ప్రాపకాత్ పరం ప్రాప్యమ్ అస్తి ఇతి, తత్ న. ప్రాప్యస్య పరమ పురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్య ఏవ ఉపాయత్వ ఉపపత్తేః. "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా

శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్'' ఇతి అనన్యోపాయత్వ శ్రవణాత్.

349. తథా అన్య ప్రతిషేధాత్. 3-2-35.

యత్పునరుక్తం ''తతో యదుత్తరతరమ్'', ''పరాత్పరం పురుషమ్'', ''అక్షరాత్పరతః పరః'' ఇత్యాది భేద వ్యపదేశాత్ పరాత్పరమ్ అస్తీతి, తత్ న ఉపపద్యతే, తత్రైవ తతో అన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ - ''యస్మాత్ పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్ యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో అస్తి కశ్చిత్'' ఇతి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్ - న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తి ఇత్యర్థః. తథా అన్యత్రాపి ''న హ్యేతస్మాత్ ఇతి నేతి అన్యత్పరమస్తీతి'' ఇతి నేతి నిర్దిష్టాత్ ఏతస్మాత్ బ్రహ్మణః అన్యత్పరం న హి అస్తి ఇత్యర్థః. తథా ''న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః'' ఇతి.

తత్ హి జగత్ ఉపాదాన కారణతయా అనన్తరమ్ ఉక్తం ''సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి'', ''స ఆపః ప్రదుఘే ఉభే ఇమే'' ఇత్యాదినా. ''అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ'' ఇతి చ జగత్కారణం పురుషమ్ ఏనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. ''తతో యదుత్తరతరమ్'' ఇతి కిముచ్యతే ఇతిచేత్, పూర్వత్ర ''వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్, తమేవం విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ'' ఇతి పరస్య

బ్రహ్మణః మహాపురుషస్య వేదనమేవ అమృతత్వ సాధనమ్, నాన్యో అమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య, తదుపపాదనాయ "యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్ యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయో అస్తి కశ్చిత్, వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకః తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇతి పురుషస్య పరత్వమ్, తత్ వ్యతిరిక్తస్య పరత్వ అసంభవం చ ప్రతిపాద్య, "తతో యదుత్తరతరం తదరూపమ్ అనామయమ్. య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి అథేతరే దుఃఖ మేవాపియన్తి" ఇతి పూర్వోక్త మర్థం హేతుతః నిగమయతి, యదుత్తర తరం పురుషతత్త్వం తదేవారూపమ్ అనామయం యతః తతో య ఏతత్ పురుషతత్త్వం విదుః, తే ఏవామృతాః భవన్తి. అథ ఇతరే దుఃఖమేవాపియన్తి ఇతి. అన్యథా ఉపక్రమ విరోధో అనన్తరోక్తి విరోధశ్చ. "పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్" ఇతి పూర్వత్ర "అక్షరాత్పరతః పరః" ఇతి, అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యః పరః సమష్టి పురుషః తస్మాత్పరో యో అదృశ్యత్వాది గుణకః సర్వజ్ఞః పరమ పురుషః, స ఏవ ఇహాపి పరాత్పరః ఇతి సమష్టి పురుషాత్ పరత్వేన ఉచ్యతే.

350. అనేన సర్వగతత్వమ్ ఆయామ శబ్దాదిభ్యః. 3-2-36.

'అనేన' - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వం - సర్వస్య జగతః వ్యాప్తత్వమ్ 'ఆయామ శబ్దాదిభ్యః' సర్వవ్యాప్తి వాచి శబ్దేభ్యో అవగమ్యమానమ్ అస్మాత్పరం నాస్తి ఇత్యవగమయతి. ఆయామ

శబ్దః తావత్ "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్", "యచ్చ కించిత్ జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా, అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః", "నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః". ఆది శబ్దాత్ "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్", "ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యాదయః గృహ్యన్తే. అతః ఇదం పరంబ్రహ్మ ఏవ సర్వస్మాత్ పరమ్.

ఇతి పరాధికరణమ్.

82. ఫల అధికరణమ్.

351. ఫలమత ఉపపత్తేః. 3-2-37.

ఉక్తమ్ ఉపాసిసిషః ఉపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరమ పురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణ గుణాకరత్వం సర్వస్మాత్ పరత్వం చ. అతః పరమ్ ఉపాసనం వివక్షన్ ఉపాసీనానాం పరస్మాత్ ఏవ అస్మాత్ పురుషాత్ తత్ప్రాప్తి రూపమ్ అపవర్గాఖ్యం ఫలమ్ ఇతి సంప్రతి బ్రూతే. తుల్య న్యాయతయా శాస్త్రీయమ్ ఐహిక ఆముష్మికమ్ అపి ఫలమతః ఏవ పరస్మాత్ పురుషాత్ భవతి ఇతి సామాన్యేన "ఫలమతః" ఇత్యుచ్యతే. కుతః ఏతత్? 'ఉపపత్తేః' - స ఏవ హి సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః మహోదారః యాగ దాన హోమాదిభిః ఉపాసనేన చ ఆరాధితః ఐహిక ఆముష్మిక భోగజాతం, స్వస్వరూప అవాప్తి రూపమ్ అపవర్గం చ దాతుమ్ ఈష్టే. న హి అచేతనం కర్మ క్షణ ధ్వంసి కాలాన్తర భావి ఫల సాధనం భవితుమ్ అర్హతి.

352. శ్రుతత్వాత్ చ. 3-2-38.

"స వా ఏష మహానజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః", "ఏష హ్యేవానన్దయాతి" ఇతి భోగ అపవర్గ రూపం ఫలమ్ అయమ్ఏవ దదాతి ఇతి హి శ్రూయతే.

సంప్రతి పూర్వపక్షమ్ ఆహ....

353. ధర్మం జైమినిః అత ఏవ. 3-2-39.

'అత ఏవ' - ఉపపత్తేః శాస్త్రాత్ చ, యాగ దాన హోమ ఉపాసన రూప ధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. లోకే హి కృష్యాదికం మర్దనాదికం చ కర్మ సాక్షాద్వా పరమ్పరయా వా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టమ్. ఏవం వేదే అపి యాగ దాన హోమాదీనాం సాక్షాత్ ఫల సాధనత్వ అభావే అపి పరమ్పరయా అపూర్వ ద్వారేణ ఫలసాధనత్వమ్ ఉపపద్యతే. తథా "యజేత స్వర్గకామః" ఇత్యాది శాస్త్రమపి సిషాధయిషిత స్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాది అభిదధత్ అన్యథా అనుపపత్త్యా అపూర్వ ద్వారేణ ఫల సాధనత్వమ్ అవగమయతి.

354. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతు వ్యపదేశాత్. 3-2-40.

తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమ పురుషస్య ఏవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? హేతు వ్యపదేశాత్ - "యజ - దేవపూజాయామ్" ఇతి దేవతారాధన భూత యాగాది ఆరాధ్య భూత అగ్ని వాయ్వాది దేవతానామ్ ఏవ తత్తత్ఫల హేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్ అపి వాక్యే వ్యపదేశాత్ "వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామో వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేనభాగధేయేన ఉపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి"

ఇత్యాదిషు. కామినః సిషాధయిషిత ఫలసాధనత్వ ప్రకార ఉపదేశో అపి విధి అపేక్షితః ఏవ ఇతి న అతత్పరత్వ శఙ్కా యుక్తా. ఏవమపేక్షితే అపి ఫల సాధనత్వ ప్రకారే శబ్దాత్ ఏవ అవగతే సతి తత్ పరిత్యాగమ్ అశ్రుత అపూర్వాది పరికల్పనం చ ప్రామాణికాః న సహన్తే.

లిఙాదయో అపి దేవతారాధన భూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపార సాధ్యతాం వ్యుత్పత్తి సిద్ధాం శబ్దానుశాసన అనుమతామ్ అభిదధతి, నాన్యత్ అలౌకికమితి ప్రాగేవ ఉక్తమ్. తదేవం "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" ఇత్యాది శబ్దాత్ వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమ్ అవగమ్యతే. వాయ్వాది ఆత్మనా చ పరమపురుషః ఏవ ఆరాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేన చ అవతిష్ఠతే ఇతి శ్రూయతే. "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః, తదేవాగ్నిః తద్వాయుః తత్సూర్యః తదు చన్ద్రమాః"ఇతి. అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే చ "యో వాయౌ తిష్ఠన్ యస్య వాయు శ్శరీరమ్", "యో అగ్నౌ తిష్ఠన్", "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్" ఇత్యాది శ్రూయతే.

స్మర్యతే చ "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయా అర్చితుమిచ్ఛతి, తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్, స తయా శ్రద్ధయా యుక్తః తస్య ఆరాధనమీహతే, లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్" ఇతి. "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ" ఇతి. ప్రభుః ఇతి

ఫలప్రదాయి ఇత్యర్థః. “దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి”, “యాన్తి మద్యాజినో అపి మామ్” ఇతి చ.

లోకే చ కృష్యాదిభిః విచిత్ర రూపాన్ ద్రవ్య విశేషాన్ సంపాద్య తైః రాజానం భృత్య ద్వారేణ సాక్షాత్ వా అర్చయన్తి, అర్చితశ్చ రాజా తత్తత్ ఆరాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాః తు అతిపతిత సకలేతర ప్రమాణ సంభావనా భూమిం, నిరస్త సమస్త అవిద్యాది దోషగన్ధం, స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ అపరిమిత ఉదార గుణసాగరం, పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధన రూపాణి చ యాగ దాన హోమాత్మకాని, స్తుతి, నమస్కార, కీర్తన, అర్చన, ధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్ పరస్మాత్ పురుషాత్ భోగాపవర్గరూపం ఫలం చ వదన్తి ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి ఫలాధికరణమ్.

ఇతి భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

83. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయ అధికరణమ్.

355. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయం చోదనాది అవిశేషాత్. 3-3-1.

ఉక్తం బ్రహ్మ ఉపాసిసిష ఉపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వ పర్యన్తమ్. ఇదానీం బ్రహ్మ ఉపాసనానాం గుణ ఉపసంహార వికల్ప నిర్ణయాయ విద్యాభేద, అభేద చిన్తా ప్రస్తూయతే.

ప్రథమం తావత్, ఏకస్యాః వైశ్వానర విద్యాదికాయాః అనేక శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమ్ ఏకవిద్యాత్వమ్? ఉత విద్యాభేదః? ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేష పునః శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాత్ చ శాఖాన్తరే చ ఉభయోః అవర్జనీయత్వాత్ విద్యాభేదః ఇతి ప్రాప్తమ్.

అతః ఏవ "తేషామేవ ఏతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమ్" ఇతి శిరోవ్రతవతామ్ ఆథర్వణికానామ్ ఏవ విద్యోపదేశ నియమః ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్య అన్యేషామ్ అపి శాఖినాం ప్రాప్తేః నియమః న ఉపపద్యతే.

ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సర్వ వేదాన్త ప్రత్యయమ్' ఏకమ్ ఉపాసనమ్ ఇతి. కుతః? 'చోదనాది అవిశేషాత్'. చోదనా తావత్ "ఉపాసీత", "విద్యాత్" ఇత్యేవం జాతీయక ధాత్వర్థ విశేష విధిః. ఆది శబ్దేన "ఏకం వా సంయోగ రూప చోదనాఖ్యా విశేషాత్" ఇతి కర్మకాణ్డ శాఖాన్తర అధికరణ సూత్రోక్తాః సంయోగ రూపాఖ్యాః గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామ్ అవిశేషాత్ 'సైవ ఇయం విద్యా' ఇతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథా హి - ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః "వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే" ఇతి చోదనా తావత్ ఏకరూపా, వేద్యైక నిరూపణీయ స్వరూపస్య విది పర్యాయస్య ఉపాసేః వేద్యభూత వైశ్వానర ఐక్యాత్ రూపమ్ అపి అవిశిష్టమ్. ఆఖ్యా చ వైశ్వానర విద్యా ఇతి అవిశిష్టా. ఫలసంయోగో అపి ఉభయత్ర అపి బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూపో అవిశిష్టః. అతః ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ శాఖాన్తరే అపి విద్యా ఐక్యమ్.

యత్ తు ఉక్తమ్ అవిశేష పునః శ్రవణాత్ ప్రకరణాన్తరాత్ చ విధేయ భేద ప్రతీతేః న విద్యా ఐక్యమ్ ఇతి, తత్ అనుభాష్య పరిహరతి -

356. భేదాత్ న ఇతిచేత్, ఏకస్యామ్ అపి. 3-3-2.

అవిశేష పునః శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాత్ చ విధేయ భేదాత్ న విద్యైక్యమ్ ఇతి చేత్, ఏకస్యామ్ అపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృ భేదాత్ పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ ఉపపద్యతే. యత్ర హి ఏకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి

పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే, తత్ర అన్యథా అనుపపత్త్యా విధేయ భేదాత్ విద్యా భేదః. ప్రతిపత్తృ భేదే తు తత్ ప్రతిపత్తి అర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాది ఉపపత్తేః తత్ర న విధేయాన్తర సంభవః.

యత్ చ ఉక్తం శిరోవ్రతవతామ్ ఆథర్వణికానామ్ ఏవ విద్యోపదేశ నియమ దర్శనాత్ విద్యా భేదః ప్రతీయతే ఇతి, తత్రాహ.....

357. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారే అధికారాత్ చ సవవత్ చ తత్ నియమః. 3-3-3.

న ఏతత్ అస్తి, శిరో వ్రత ఉపదేశ నియమ దర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతి ఇతి శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వ అభావాత్. 'స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి తత్ నియమః' - స్వాధ్యాయస్య తథాత్వ సిద్ధ్యర్థం తత్ జన్య సంస్కార భాక్త్వ సిద్ధ్యర్థం హి శిరో వ్రత ఉపదేశ నియమః, న విద్యాయాః. కుతః ఏతత్? "నైతత్ అచీర్ణవ్రతో అధీయాత" ఇతి తస్య అధ్యయన సంయోగాత్, 'సమాచారే అధికారాత్ చ' - సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే "ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమ్" ఇతి అతిదేశాత్. "తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత వేదవిద్యామ్" ఇత్యర్థః. 'సవవత్ చ తత్ నియమః' - యథా హి సవహోమాః సప్త సూర్యాదయః శతౌదన పర్యన్తాః ఆథర్వణిక ఏకాగ్ని సంబన్ధినః తత్రైవ భవన్తి న త్రేతాగ్నిషు.

358. దర్శయతి చ. 3-3-4.

దర్శయతి చ శ్రుతిః ఉపాసనస్య సర్వవేదాన్త ప్రత్యయత్వమ్.

తథాహి. ఛాన్దోగ్యే - "తస్మిన్యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యుక్త్వా "కిం తదత్ర విద్యతే యత్ అన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి ప్రశ్న పూర్వకమ్ అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక విశిష్టః పరమాత్మా తస్మిన్ ఉపాస్యః ఇత్యుక్తమ్. తైత్తిరీయకే తు ఛాన్దోగ్యస్థం ప్రతి నిర్దేశమ్ ఉపజీవ్య తత్రాపి "దహ్రం గగనం విశోకః తస్మిన్యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి గుణాష్టక విశిష్టస్య పరమాత్మనః ఉపాసనమ్ ఉచ్యతే. తత్ ఉభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణ ఉపసంహారాత్ ఏవ ఉపపద్యతే.

తదేవం శాఖాన్తర అధికరణ న్యాయ సిద్ధం విద్యైక్యం స్థిరీకృత్య తత్ ప్రయోజనమ్ ఆహ...

359. ఉపసంహారో అర్థ అభేదాత్ విధి శేషవత్ సమానే చ. 3-3-5.

ఏవం సర్వ వేదాన్తేషు సమానే సతి ఉపాసనే వేదాన్తాన్తర ఆమ్నాతానాం గుణానాం వేదాన్తాన్తర ఉపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః? 'విధి శేషవత్ అర్థాభేదాత్'. యథా ఏకస్మిన్ వేదాన్తే శ్రుతో వైశ్వానర దహరాది విధి శేషో గుణః తద్విద్యా సంబన్ధాత్ తదుపకార రూప ప్రయోజన సిద్ధ్యర్థమ్ అనుష్ఠీయతే, తథా వేదాన్తాన్తర ఉదితః అపి తత్ విద్యా సంబన్ధిత్వేన తత్ ఉపకార అవిశేషాత్ ఉపసంహర్తవ్యః ఇత్యర్థః. చ శబ్దో అవధారణే.

ఇతి సర్వ వేదాన్త ప్రత్యయ అధికరణమ్.

84. అన్యథాత్వ అధికరణమ్.

360. అన్యథాత్వం శబ్దాత్ ఇతి చేత్, న, అవిశేషాత్. 3-3-6.

ఏవం చోదనాది అవిశేషాత్ విద్యైకత్వమ్, ఏకత్వే చ గుణ ఉపసంహారః కర్తవ్యః ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం కాశ్చన విద్యాః అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞా హేతుభూత చోదనాది అవిశేషో అస్తి? న? ఇతి నిరూప్య నిర్ణీయతే.

అస్తి ఉద్గీథ విద్యా, వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ "ద్వయాహ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చ అసురాశ్చ" ఇత్యారభ్య "తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇతి ఉద్గీథేన అసుర విధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయ ఉద్గీథే వాగాది మనః పర్యన్త దృష్టౌ అసురైః అభిభవమ్ ఉక్త్వా "అథ హేమమ్ ఆసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుః" ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేద" ఇతి శత్రు పరాజయ ఫలాయ ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్టిః విహితా.

ఏవం ఛన్దోగానామ్ అపి "దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే" ఇత్యారభ్య "తద్ధ దేవా ఉద్గీథమ్ ఆజహ్రుః అనేన ఏనాన్ అనభిహనిష్యామః" ఇతి ఉద్గీథేన అసుర పరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వత్ ఏవ ఉద్గీథే వాగాది దృష్టౌ దోషమ్ అభిధాయ "అథ హ

య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథమ్ ఉపాసాఞ్చక్రిరే" ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "యథా అశ్మానమ్ ఆఖణమ్ ఋత్వా విధ్వంసతే ఏవం హై వ స విధ్వంసతే య ఏవం విది పాపం కామయత" ఇతి శత్రు పరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టిః విహితా. వేదన విషయ విధి ప్రత్యయ అశ్రవణే అపి ఫల సాధనత్వ శ్రవణాత్ వేదన విషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథ విద్యాయాః క్రతు అర్థత్వేన క్రతు సాద్గుణ్య ఫలత్వే అపి అర్థవాదికమ్ అపి ఫలం తత్ అవిరుద్ధం గ్రాహ్యమ్ ఏవ ఇతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్.

తత్ర సంశయ్యతే - కిమత్ర విద్యైక్యమ్ -? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? ఉభయత్ర ఉద్గీథస్య ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావస్య ఉపాస్యత్వ శ్రవణాత్ చోదనాది అవిశేషాత్. ఫల సంయోగః తావత్ శత్రు పరిభవ రూపో న విశిష్యతే. రూపమపి అధ్యస్త ప్రాణభావ ఉద్గీథాఖ్య ఉపాస్య ఐక్యాత్ అవిశిష్టమ్. చోదనా చ విది ధాతు అర్థగతా అవిశిష్టా. ఆఖ్యా చ ఉద్గీథ విద్యా ఇతి అవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తి చ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి - 'అన్యథాత్వం శబ్దాత్ ఇతి చేత్ న విశేషాత్' ఇతి. యదుక్తం విద్యైక్యమ్ ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే, రూప భేదాత్, రూప అన్యథాత్వం హి శబ్దాత్ ఏవ ప్రతీయతే.

వాజసనేయకే హి "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇతి

ఉద్గానస్య కర్తరి ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "య ఏవం వేద" ఇతి కర్తరి ఏవ ప్రాణ దృష్టిః ఏవం శబ్దాత్ అవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః, ప్రాణస్తముద్గీథమ్ ఉపాసాఞ్చక్రిరే" ఇతి ఉద్గానస్య కర్మణి ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్ట్యా అసుర పరాభవమ్ ఉక్త్వా "య ఏవం విది పాపం కామయత" ఇత్యేవం శబ్దాత్ కర్మణి ఏవ ఉద్గీథే ప్రాణ దృష్టిః విహితా. అతః ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టి శబ్దాత్ అన్యత్ర కర్మణి ప్రాణ దృష్టి శబ్దాత్ చ రూప అన్యథాత్వం స్పష్టమ్. రూప అన్యథాత్వే చ విధేయ భేదే సతి కేవల చోదనాది అవిశేషో అకించిత్కరః ఇతి విద్యా భేదః ఇతి చేత్, తన్న. 'అవిశేషాత్'.

అవిశేషేణ హి ఉభయత్ర ఉద్గీథ సాధనక పర పరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే. వాజసనేయకే "తే హ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యుపక్రమే శ్రూయతే. ఛాందోగ్యే అపి "తద్ధ దేవా ఉద్గీథమ్ ఆజహ్రుః అనేన ఏనాన్ అనభిహనిష్యామః" ఇతి. అతః ఉపక్రమ అవిరోధాయ "తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇతి అధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉద్గీథ ఉద్గాన కర్మ భూత ఏవ పాకాదిషు ఓదనాదివత్ సౌకర్య అతిశయ వివక్షయా కర్తృత్వేన ఉచ్యతే. అన్యథా ఉపక్రమగత ఉద్గీథ శబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే ....

361. న వా ప్రకరణ భేదాత్ పరః, అవరీయస్త్వాదివత్. 3-3-7.

న వా ఇతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చ ఏతత్ అస్తి, యత్ విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? ప్రకరణ భేదాత్. "ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ప్రకృతమ్ ఉద్గీథ అవయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య "ఏత(స్యై)స్య వా అక్షరస్య ఉప వ్యాఖ్యానం భవతి", "దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిరే" ఇత్యారభ్య "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథముపాసాం చక్రిరే" ఇతి ఉద్గీథ అవయవ భూత ప్రణవ విషయమ్ ఉపాసనం ఛన్దోగాః అధీయతే.

వాజినస్తు తాదృశ ప్రాచీన ప్రకరణ అభావాత్ "హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేన అత్యయామ" ఇతి కృత్స్నమ్ ఉద్గీథం ప్రస్తుత్య "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమ్ ఊచుస్త్వం న ఉద్గాయ" ఇత్యాది కృత్స్నః ఉద్గీథ విషయమ్ అధీయతే. అతః ప్రకరణ భేదేన విధేయ భేదః, విధేయ భేదే చ రూప భేదః ఇతి న విద్యైక్యమ్.

కిం చ, "అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః తముద్గీథమ్ ఉపాసాం చక్రిరే" ఇతి పూర్వ ప్రకృత ఉద్గీథ అవయవ భూతః ప్రణవః ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావః ఛన్దోగానామ్ ఉపాస్యః. వాజినాం తు కృత్స్నస్య ఉద్గీథస్య కర్తా ఉద్గాతా ప్రాణ దృష్ట్యా ఉపాస్యః ఇతి "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథా" ఇతి తేభ్యః ఏషః ప్రాణ ఉదగాయత్ ఇతి ఉద్గాతరి

ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య "య ఏవం వేద" ఇతి ఉద్గాతా ఏవ అధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉపాస్యః విధీయతే. అతశ్చ రూపభేదః. న చ ఉద్గాతరి ఉపాస్యే విహితే "ఉద్గీథేన అత్యయామ" ఇతి ఆఖ్యాయికా ఉపక్రమ విరోధః శఙ్కనీయః, ఉద్గాతుః ఉపాసనే ఉద్గీథస్య ఉద్గాన కర్మ భూతస్య అవశ్య అపేక్షితత్వాత్ తస్యాపి పర పరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతః రూప భేదాత్ విద్యాభేదః ఇతి చోదనాది అవిశేషే అపి న విద్యైక్యమ్.

'పర అవరీయస్త్వాదివత్' - యథా ఏకస్యామ్ అపి శాఖాయామ్ ఉద్గీథ అవయవ భూతే ప్రణవే పరమాత్మ దృష్టి విధాన సామ్యే అపి హిరణ్మయ పురుష దృష్టి విధానాత్ పరో అవరీయస్త్వాది గుణ విశిష్ట దృష్టి విధానమ్ అర్థాన్తరభూతమ్.

362. సంజ్ఞాతః చేత్, తత్ ఉక్తమ్ అస్తి తు తదపి. 3-3-8.

ఉద్గీథ విద్యా ఇతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్ - విద్యైక్యమ్ ఉక్తం చేత్, 'తత్' - సంజ్ఞైక్యం విధేయ భేదే అపి అస్తి ఏవ. యథా అగ్నిహోత్ర సంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే కుణ్డపాయినామ్ అయన అగ్నిహోత్రే చ. యథా చ ఉద్గీథ విద్యా ఇతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమ ప్రపాఠక ఉదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు.

363. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం. 3-3-9.

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమ ప్రపాఠకే ఉత్తరాసు అపి విద్యాసు

ఉద్గీథ అవయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమ ప్రస్తుతస్య ఉపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తత్ మధ్యగతస్య “తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః” ఇత్యుద్గీథ శబ్దస్య ప్రణవ విషయత్వమ్ ఏవ సమఞ్జసమ్. అవయవే చ సముదాయ శబ్దః పటో దగ్ధః ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్చ ఉద్గీథ అవయవ భూతః ప్రణవః ఏవ ఉద్గీథ శబ్ద నిర్దిష్టః ఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యః ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః. వాజసనేయకే తు కృత్స్న ఉద్గీథ విషయ ఉద్గీథ శబ్దః ఇతి కృత్స్న ఉద్గీథస్య కర్తా ఉద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యః ఇతి విద్యా నానాత్వం సిద్ధమ్.

ఇతి అన్యథాత్వాధికరణమ్.

85. సర్వాభేద అధికరణమ్.

364. సర్వ అభేదాత్ అన్యత్ర ఇమే. 3-3-10.

ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే- "యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ"ఇత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకం ప్రాణమ్ ఉపాస్యం ప్రతిపాద్య వాక్ చక్షు శ్రోత్ర మనస్సు వసిష్ఠత్వ ప్రతిష్ఠాత్వ సంపత్తి ఆయతనత్వ ఆఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్త స్థితిత్వేన తదాయత్త తత్తత్ కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య, వాగాది సంబన్ధితయా శ్రుతాన్ వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణ సంబన్ధితయా ప్రతిపాదయతి.

ఏవం ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకో వసిష్ఠత్వాది గుణకశ్చ ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకః ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః, న పునః వసిష్ఠత్వాదయః వాగాది సంబన్ధినో గుణాః ప్రాణ సంబన్ధితయా ప్రతిపాదితాః.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భిద్యతే ఇతి. కుతః? రూపభేదాత్. యద్యపి ఉభయత్ర ప్రాణః ఏవ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య గుణకః ఉపాస్యః, తథా అపి ఏకత్ర

వసిష్ఠత్వాదిభిః అపి గుణైః యుక్తః ప్రాణః ఉపాస్యః ప్రతీయతే, ఇతరత్ర తు తత్ విధురః ఇతి ఉపాస్యరూప భేదాత్ విద్యాభేదః.

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - 'సర్వ అభేదాత్ అన్యత్ర ఇమే'. న అత్ర విద్యా భేదః. 'అన్యత్ర' - కౌషీతకినాం ప్రాణవిద్యాయామ్ అపి 'ఇమే' - వసిష్ఠత్వాదయః గుణాః ఉపాస్యాః సన్తి. కుతః? 'సర్వ అభేదాత్' - ప్రతిజ్ఞాత ప్రాణ జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య ఉపపాదన ప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాపి అభేదాత్. తథాహి- ఛన్దోగ వాజసనేయినాం ప్రాణ విద్యాయామ్ "ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసి వ్యూదిరే", "అహం శ్రేయసే వివదమానాః" ఇతి చ ఉపక్రమ్య వాగాది ఏకైక అపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామ్ ఇన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్ కార్యం చ అవికలం ప్రతిపాద్య, ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమ్ అకార్యకరత్వం చ అభిధాయ, సర్వేషాం ప్రాణాధీన స్థితిత్వ తదధీన కార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యమ్ ఉపపాదితమ్. ఏవమ్ ఉపపాదితం వాగాది కార్యస్య ప్రాణాధీనత్వమ్, "అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠో అసి" ఇత్యాదినా వాగాదిభిః అనూద్యతే.

కౌషీతకినాం ప్రాణ విద్యాయామ్ అపి ప్రాణ జ్యైష్ఠ్య ప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. "అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమ్ ఏత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠః" ఇత్యాదినా

వాగాది గతాః గుణాః, వాగాదయశ్చ, దేహశ్చ, ప్రాణాధీనాః ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యమ్ ఉపపాదితమ్. వాగాదిభిః స్వ స్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వ అనువాదమాత్రం తు న కృతమ్. న ఏతావతా రూపభేదః, వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాది గుణాన్వితానాం ప్రాణాధీన కార్యత్వ ఉపపాదనేన ఏవ ప్రాణస్య వాగాది వసిష్ఠత్వాది గుణ హేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాది గుణ యోగిత్వమ్, యత్ వాగాది వసిష్ఠత్వాది హేతుత్వమ్. అతో అత్రాపి వసిష్ఠత్వాది గుణయోగాత్ ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్నః ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః.

ఇతి సర్వాభేద అధికరణమ్.

86. ఆనందాది అధికరణమ్.

ప్రాణ విద్యాఙ్గ విషయమ్ అన్యదపి నిరూపణమ్ అనన్తరమ్ ఏవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాది అనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్య అనుసన్ధాన అనుపపత్తేః అనుక్తానామ్ అపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకీ ప్రాణ విద్యాయాం ప్రాప్తిః, తథా బ్రహ్మ స్వరూప అనుసన్ధానం యైః గుణైః వినా న ఉపపద్యతే, తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాసు అపి అనుసన్ధేయాః ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే .....

365. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. 3-3-11.

అత్ర బ్రహ్మ స్వరూప గుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసు ఉపసంహారః అస్తి? న? ఇతి విచార్యతే. అప్రకరణ అధీతానామ్ ఉపసంహారే ప్రమాణ అభావాత్ ప్రకరణ శ్రుతానామ్ ఏవ ఉపసంహారః ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య'. అభేదాత్ ఇతి వర్తతే. ప్రధానస్య గుణినః బ్రహ్మణః సర్వేషు ఉపాసనేషు అభేదాత్, గుణి అపృథక్ భావాత్ గుణానాం, సర్వత్ర ఆనన్దాదయః తద్గుణాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

ఏవం తర్హి గుణిఅపృథక్ భావాదేవ ఆనన్దాదివత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః అపి "తస్య ప్రియమేవ శిరః" ఇత్యాదౌ బ్రహ్మ గుణత్వేన శ్రుతాః సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. న ఇత్యాహ ....

366. ప్రియశిరస్త్వాది అప్రాప్తిః ఉపచయ అపచయౌ హి భేదే. 3-3-12.

బ్రహ్మ స్వరూప గుణానాం ప్రాప్తౌ ఉచ్యమానాయాం ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అప్రాప్తిః, తేషామ్ అబ్రహ్మ గుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుష విధత్వ రూపణ మాత్ర అన్తర్గతత్వాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అన్యథా శిరః పక్ష పుచ్ఛాది అవయవ భేదే సతి బ్రహ్మణః అపి ఉపచయ అపచయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. తథా చ సతి "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాది విరుధ్యతే.

నను, ఏవమేవ బ్రహ్మ సమ్బన్ధినామ్ ఏవ ఐశ్వర్య గామ్భీర్య ఔదార్య కారుణ్యాదీనాం గుణానామ్ అనన్తానాం గుణిఅపృథక్ స్థితత్వ మాత్రేణ తత్ర అశ్రుతానామ్ అపి ఉపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. ఆనన్త్యాత్ ఉపసంహార అశక్తిశ్చ. తత్రాహ .....

367. ఇతరే తు అర్థ సామాన్యాత్. 3-3-13.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'ఇతరే తు' - ఆనన్దాదయః, 'అర్థ సామాన్యాత్' సర్వత్ర అనువర్తన్తే. యే తు అర్థ సమానాః - అర్థ స్వరూప నిరూపణ ధర్మత్వేన అర్థ ప్రతీతి అనుబన్ధినః, తే అర్థ స్వరూపవత్ సర్వత్ర అనువర్తన్తే. తే చ గుణాః సత్య జ్ఞాన ఆనన్ద అమలత్వ అనన్తత్వాని. "యతో వా ఇమాని" ఇత్యాదినా జగత్కారణతయా ఉపలక్షితం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "ఆనన్దో బ్రహ్మ" ఇతి ఆనన్దాదిభిః హి స్వరూపతః నిరూప్యతే.

అతః ఉపాస్య బ్రహ్మ స్వరూప అవగమాయ సర్వాసు విద్యాసు ఆనన్దాదయః అనువర్తన్తే. యే తు నిరూపిత స్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః, తేషాం గుణిఅపృథక్ స్థితత్వే అపి ప్రతీతి అనుబన్ధిత్వ అభావాత్, యే యత్ర శ్రుతాః తే తత్ర ఉపసంహార్యాః ఇతి నిరవద్యమ్.

యది ఉపచయ అపచయ ప్రసఙ్గాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః బ్రహ్మణః పురుష విధత్వ రూపణ మాత్రార్థాః, న తు బ్రహ్మ గుణాః, తర్హి అతథా రూపస్య బ్రహ్మణః తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే? అతథాభూతస్య హి తథాత్వ రూపణే కేనచిత్ ప్రయోజనేన భవితవ్యమ్. యథా "ఆత్మానం రథినం విద్ధి" ఇత్యాదినా ఉపాసకస్య తత్ ఉపకరణానాం చ రథి రథాదిత్వ రూపణమ్ ఉపాసన ఉపకరణ భూత శరీర ఇన్ద్రియాది వశీకరణార్థం క్రియతే ఇత్యుక్తమ్. న చ ఇహ తథావిధం కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే ఇతి బలాత్ బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియ శిరస్త్వాదీనామ్ అభ్యుపేత్యమ్. తత్రాహ....

368. ఆధ్యానాయ ప్రయోజన అభావాత్. 3-3-14.

ప్రయోజనాన్తర అభావాత్ ఆధ్యానాయ అయం రూపణ ఉపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానమ్ అనుచిన్తనమ్ ఉపాసనమ్ ఉచ్యతే. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యత్ర ఉపదిష్ట ధ్యాన రూప వేదన సిద్ధయే హి ఆనన్దమయ బ్రహ్మ ప్రతిపత్త్యర్థమ్ ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియ

మోదాది రూపేణ విభజ్య శిరః పక్షాదిత్వేన రూపయిత్వా ఉపదిశ్యతే. యథా అన్నమయః పురుషః - అయం దేహః శిరః పక్షాదిభిః "తస్యేదమేవ శిరః" ఇత్యాదినా బుద్ధౌ ఆరోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః "తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః" ఇత్యాదినా ప్రాణాది అవయవైః బుద్ధౌ ఆరోప్యన్తే, ఏవమ్ ఏభ్యో అర్థాన్తరభూతః తత్ అన్తరాత్మా ఆనన్దమయః అపి ప్రియ మోదాదిభిః ఏకదేశైః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితైః ఆధ్యానాయ బుద్ధౌ ఆరోప్యతే. ఏవమ్ ఆనన్దమయ ఉపలక్షణత్వాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయ ప్రతీతౌ అనువర్తన్తే.

369. ఆత్మ శబ్దాత్ చ. 3-3-15.

"అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి ఆత్మ శబ్దేన నిర్దేశాత్ ఆత్మనశ్చ శిరః పక్ష పుచ్ఛ అసంభవాత్ ప్రియ శిరస్త్వాదయః తస్య సుఖ ప్రతిపత్త్యర్థం రూపణ మాత్రమ్ ఇతి గమ్యతే.

నను, "అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః", "అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః" ఇత్యాత్మ శబ్దస్య అనాత్మసు అపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ "అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇత్యాత్మ శబ్దస్య ఆత్మ (స్వ పరమాత్మ) విషయత్వం కథం నిశ్చీయతే? తత్రాహ.....

370. ఆత్మగృహీతిః ఇతరవత్ ఉత్తరాత్. 3-3-16.

"అన్యోఽన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇత్యత్ర ఆత్మశబ్దేన

పరమాత్మనః ఏవ గ్రహణమ్. 'ఇతరవత్' - యథా ఇతరత్ర "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్", "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా" ఇత్యాదిషు ఆత్మ శబ్దేన పరమాత్మనః ఏవ గ్రహణం, తద్వత్, కుతః ఏతత్? 'ఉత్తరాత్'. "సో అకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి ఆనన్దమయ విషయాత్ ఉత్తరాత్ వాక్యాత్.

371. అన్వయాత్ ఇతిచేత్, స్యాత్, అవధారణాత్. 3-3-17.

పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిషు అనాత్మసు ఆత్మ శబ్ద అన్వయ దర్శనాత్ న ఉత్తరాత్ నిశ్చేతుం శక్యతే ఇతిచేత్, 'స్యాత్ అవధారణాత్'. స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః? 'అవధారణాత్'. పూర్వత్రాపి "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇతి పరమాత్మనః ఏవ బుద్ధ్యా అవధారితత్వాత్. అన్నమయాత్ అన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మ బుద్ధిః అవతీర్ణా. తత్ అనన్తరం చ ప్రాణమయాత్ అన్తరే మనోమయే, తతో విజ్ఞానమయే, తతః ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మ బుద్ధిః తదన్తర అభావాత్ ఉత్తరాత్ చ "సో అకామయత" ఇతి వాక్యాత్ ప్రతిష్ఠితా ఇత్యుపక్రమే అపి పరమాత్మని పరమాత్మ బుద్ధ్యా ఆత్మ శబ్దాన్వయః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి ఆనన్దాద్యధికరణమ్.

87. కార్యాఖ్యాన అధికరణమ్.

372. కార్యాఖ్యానాత్ అపూర్వమ్. 3-3-18.

పూర్వ ప్రస్తుత ప్రాణ విద్యా శేష భూతమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణమ్ ఉపాస్యమ్ ఉక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేన ఆపో అభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ "స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతి ఇత్యాపః ఇతి హోచుః తస్మాద్వా ఏతత్ అశిష్యన్తః పురస్తాత్ చ ఉపరిష్టాత్ చ అద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతి" ఇతి.

వాజసనేయకే "కిం మే వాసః" ఇతి ప్రాణేన పృష్టాః వాగాదయః ఊచుః "ఆపో వాసః ఇతి తత్ విద్వాంసః శ్రోత్రియాః అశిష్యన్తః ఆచామన్తి అశిత్వా చ ఆచామన్తి ఏతమ్ ఏవ తదనమ్ అనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే", "తస్మాదేవంవిత్ అశిష్యన్ ఆచామేత్ అశిత్వా చ ఆచామేత్ ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర ఆచమనం విధీయతే? ఉత అపాం ప్రాణవాసస్త్వ అనుసన్ధానమ్? ఇతి. "అశిష్యన్ ఆచామేత్ అశిత్వా చ ఆచామేత్" ఇత్యాచమనే విధి ప్రత్యయ శ్రవణాత్, " ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి వేదనే విధి ప్రత్యయ అభావాత్ అనగ్నతా సంకీర్తనస్య స్తుతి అర్థతయా అన్వయ ఉపపత్తేశ్చ, భోజన

అఙ్గస్య ఆచమనస్య స్మృతి ఆచార ప్రాప్తత్వేన విధి ప్రత్యయ బలాత్ ప్రాణ విద్యాఙ్గమ్ ఆచమన అన్తరం విధీయతే.....

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆచమనీయానామ్ అపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వ అనుసన్ధానమ్ ఏవ ఆహ 'అపూర్వమ్' - అప్రాప్తం విధీయతే. 'కార్య ఆఖ్యానాత్' - అప్రాప్త ఆఖ్యానాత్. అప్రాప్త ఆఖ్యానే శబ్దస్య అర్థవత్త్వాత్ ఇత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి - "కిం మే వాసః, ఆపో వాసః, అద్భిః పరిదధతి, ఏతమేవ తదనమ్ అనగ్నం కురుతే" ఇతి ఉపక్రమ ఉపసంహారయోః వాక్యస్య అపాం ప్రాణవాసో దృష్టి పరత్వ ప్రతీతేః ఆచమనస్య స్మృతి ఆచార ప్రాప్తత్వాత్ ఆచమనమ్ అనూద్య ఆచమనీయాసు అప్సు ప్రాణవాసస్త్వ అనుసన్ధానం విధీయతే ఇతి. అతః ఏవ ఛాన్దోగ్యే "తస్మాద్వా ఏతత్ అశిష్యన్తః పురస్తాత్ చ ఉపరిష్టాత్ చ అద్భిః పరిదధతి" ఇతి అద్భిః పరిధానమేవ ఉక్తమ్, న ఆచమనమ్.

ఇతి కార్యాఖ్యానాధికరణమ్.

88. సమాన అధికరణమ్.

373. సమాన ఏవమ్ చ అభేదాత్. 3-3-19.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్య విద్యా ఆమ్నాతా. "సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీత, అథ ఖలు క్రతుమయో అయం పురుషః" ఇతి ఆరభ్య "స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమ్ ఆకాశాత్మానమ్" ఇతి.

తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్య విద్యా ఆమ్నాయతే. "మనోమయో అయం పురుషో భాస్సత్యః తస్మిన్ అన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్య అధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చ" ఇతి.

తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. సంయోగ చోదన ఆఖ్యానామ్ అవిశేషే అపి వశిత్వాది ఉపాస్య గుణ భేదేన రూప భేదాత్ విద్యాభేదః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సమాన ఏవమ్' ఇతి. యథా అగ్నిరహస్యే మనోమయ ప్రాణ శరీర భారూప సత్యసఙ్కల్పత్వ గుణగణః శ్రుతః, ఏవం బృహదారణ్యకే అపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి అధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వ గుణ అభేదాత్ న రూపభేదః. అతో విద్యా ఐక్యమ్.

ఇతి సమానాధికరణమ్.

89. సంబన్ధ అధికరణమ్.

374. సమ్బన్ధాత్ ఏవం అన్యత్ర అపి. 3-3-20.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే - "సత్యం బ్రహ్మ" ఇతి ఉపక్రమ్య, "తదృత్ సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణే అక్షన్" ఇత్యుపక్రమ్య ఆదిత్య మణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతి శరీరత్వేన ఉపాస్యత్వమ్ ఉక్త్వా "తస్య ఉపనిషదహః ఇత్యధిదైవతమ్", "తస్య ఉపనిషదహమ్ ఇత్యధ్యాత్మమ్" ఇతి ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్య నామనీ ఉపాసన శేషతయా ఆమ్నాయేతే.

తే కిం యథాశ్రుత స్థాన విశేష నియతత్వేన వ్యవస్థితే? ఉత ఉభయత్ర ఉభే అనియమేన? ఇతి సంశయే, సత్యస్య వ్యాహృతి శరీరస్య ఏవ ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః ద్వయోః స్థానయోః సంబన్ధాత్ ఉపాస్య ఐక్యేన రూప అభేదాత్ సంయోగాది అభేదాత్ చ విద్యా ఐక్యాత్ అనియమేన ఇతి ప్రాప్తమ్.

తదిదమ్ ఉచ్యతే - 'సమ్బన్ధాత్ ఏవమ్ అన్యత్ర అపి' ఇతి. యథా మనోమయత్వాది గుణ విశిష్టస్య ఏకత్వాత్ ఉపాస్య ఐక్యేన రూప అభేదాత్ విద్యైక్యాత్ గుణ ఉప సంహారః, ఏవమ్ అన్యత్ర అక్ష్యాదిత్య సంబన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్య ఏకత్వేన విద్యైక్యాత్ ఉభయోః ఉభయత్ర ఉపసంహారః.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.....

375. న వా విశేషాత్. 3-3-21.

న వై తదస్తి, యత్ విద్యైక్యాత్ ఉపసంహారః ఇతి. కుతః? 'విశేషాత్'. ఉపాస్య రూప విశేషాత్. బ్రహ్మణః ఏకత్వే అపి ఏకత్ర ఆదిత్య మణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వమ్, ఇతరత్ర అక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వమ్ ఇతి స్థాన సంబన్ధిత్వ భేదేన రూప భేదాత్ విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్య విద్యాయాః ఉపాస్య స్థానం భిద్యతే, ఉభయత్ర హృదయ ఆధారత్వేన ఉపాస్యత్వాత్. అతః వ్యవస్థితే ఇతి.

376. దర్శయతి చ. 3-3-22.

దర్శయతి చ అక్ష్యాధార ఆదిత్య ఆధారయోః గుణ అనుపసంహారం "తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్" ఇత్యాదినా రూపాది అతిదేశేన. స్వతః హి అప్రాప్తౌ అతిదేశేన ప్రాప్తి అపేక్షా.

ఇతి సమ్బన్ధాధికరణమ్.

90. సంభృతి అధికరణమ్.

377. సంభృతి ద్యువ్యాప్తి అపి చ అతః. 3-3-23.

తైత్తిరీయకే రాణాయనీయానాం ఖిలేషు చ "బ్రహ్మ జ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన, బ్రహ్మ భూతానాం ప్రథమో అత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః" ఇతి బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సంభృతిః, ద్యు వ్యాప్తిశ్చ ఇత్యాది గుణజాతమ్ ఆమ్నాతమ్. తేషామ్ ఉపాసన విశేషమ్ అనారభ్య అధీతానాం గుణానాం సర్వాసు విద్యాసు ఉపసంహారే ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'సంభృతి ద్యు వ్యాప్తి అపి' ఇతి.

సంభృతి ద్యువ్యాప్తి ఇతి సమాహార ద్వన్ద్వత్వాత్ ఏకవత్ భావః. సంభృత్యాదికమ్ అనారభ్య అధీతమ్ అపి అతః ఏవ స్థాన భేదాత్ వ్యవస్థాప్యమ్. న సర్వత్ర ఉపసంహర్తమ్. కథమ్ అనారభ్య అధీతానాం స్థాన విశేష నియతత్వమ్? స్వసామర్థ్యాత్ ఇతి బ్రూమః. ద్యు వ్యాప్తిః తావత్ హృదయాది అల్పస్థాన గోచరాసు విద్యాసు న ఉపసంహర్తుం శక్యా. సంభృత్యాదయః అపి తత్ సహచారిణః తత్తుల్యదేశాః ఇతి అల్పస్థాన విషయాసు విద్యాసు అనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్య దహరాది విద్యాసు అల్ప స్థాన విషయాసు "జ్యాయాన్ పృథివ్యాః", "యావాన్వా అయమాకాశః తావానేషో అన్తర్హృదయ

ఆకాశః" ఇత్యాదయః తత్ర తత్ర అశక్య ఉపసంహారాః మనోమయత్వ అపహతపాప్మత్వాది విశిష్టస్య ఉపాస్యస్య మాహాత్మ్య ప్రతిపాదన పరాః.

ఇతి సంభృత్యధికరణమ్.

91. పురుషవిద్య అధికరణమ్.

378. పురుష విద్యాయామ్ అపి చ ఇతరేషామ్ అనామ్నానాత్. 3-3-24.

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యా ఆమ్నాయతే- "తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మమ్ ఉరో వేదిః లోమాని బర్హిః" ఇత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యే అపి పురుష విద్యా ఆమ్నాయతే. "పురుషో వా వ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతిః వర్షాణి" ఇత్యాదికా.

తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే? ఉత న? ఇతి. పురుష విద్యా ఇతి నామైక్యాత్ పురుష అవయవేషు యజ్ఞావయవ కల్పన సామ్యేన రూప ఐక్యాత్ తైత్తిరీయకే ఫల సంయోగ అశ్రవణాత్ "ప్ర హ షోడశం వర్షశతం జీవతి" ఇతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుష విద్యా ఫలత్వాత్ ఫల సంయోగస్య అపి అవిశేషాత్ విద్యా ఐక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - ఉభయత్ర ఆమ్నాతయోః విద్యయోః పురుష విద్యాత్వే అపి విద్యాభేదో అస్త్యేవ. కుతః? 'ఇతరేషామ్ అనామ్నానాత్'. ఏకస్యాం శాఖాయామ్ ఆమ్నాతానాం గుణానామ్ అన్యత్ర అనామ్నానాత్. తథా హి - "యత్ సాయం ప్రాతః మధ్యన్దినం చ తాని సవనాని" ఇత్యాదయః తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే

సవనత్వేన న ఆమ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానామ్ అశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వ కల్పనం తైత్తిరీయకే న కృతమ్. యజమాన పత్న్యాది పరికల్పనం చ అన్యథా. అతో రూపమ్ ఉభయత్ర భిద్యతే. తథా ఫల సంయోగో అపి భిద్యతే. తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే "బ్రహ్మణే త్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత" ఇతి బ్రహ్మవిద్యామ్ అభిధాయ తత్ ఫలత్వేన "బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి" ఇత్యుక్త్వా "తస్యైవం విదుషః" ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుష విద్యా అస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వ కల్పనమ్ ఇతి గమ్యతే. అతః బ్రహ్మ విద్యాఙ్గత్వాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిః ఏవ అత్ర ఫలమ్ "ఫలవత్సన్నిధావ ఫలం తదఙ్గమ్" ఇతి న్యాయాత్ తైత్తిరీయకా ఆమ్నాతా పురుష విద్యా బ్రహ్మ విద్యాఙ్గమ్ ఇతి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే తు ఆయుః ప్రాప్తి ఫలా పురుష విద్యా ఇత్యుక్తమ్. అతో రూప సంయోగయోః భేదాత్ విద్యా భేదః ఇతి ఏకత్ర ఆమ్నాతానాం గుణానామ్ ఇతరత్ర అనుపసంహారః.

ఇతి పురుషవిద్యాధికరణమ్.

---

92. వేధాది అధికరణమ్.

379. వేధాది అర్థభేదాత్. 3-3-25.

ఆథర్వణికాః ఉపనిషత్ ఆరమ్భే "శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీన్ మన్త్రాన్ అధీయతే. సామగాశ్చ రహస్య బ్రాహ్మణ ఆరమ్భే "దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువ" ఇత్యాది ఆమనన్తి. కారకాః తైత్తిరీయకాః చ "శం నో మిత్రః శం వరుణః" ఇత్యాదికమ్. శాట్యాయనినః చ "శ్వేతో అశ్వో హరినీలో అసి" ఇత్యాదికమ్. ఐతరేయిణః తు మహావ్రత బ్రాహ్మణమ్ అధీయతే "ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహాన్ అభవత్" ఇత్యాది. కౌషీతకినో అపి మహావ్రత బ్రాహ్మణమేవ "ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరః తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమ్" ఇతి. వాజసనేయినః తు ప్రవర్గ్య బ్రాహ్మణం "దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః" ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః - కిమ్ ఉపనిషత్ ఆరమ్భేషు అధీతాః "శుక్రం ప్రవిధ్య", "శం నో మిత్రః" ఇత్యాదయః మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గమ్? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? విద్యాఙ్గమితి. కుతః? సన్నిధి సమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వ ప్రతీతేః. యద్యపి "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతి లిఙ్గ వాక్యైః బలవద్భిః యథా యథం కర్మసు వినియోగో అవగమ్యతే. తథాపి "శం నో మిత్రః", "సహనావవతు" ఇత్యాదేః మన్త్రస్య అన్యత్ర

వినియోగ అభావాత్ విద్యాధికారాత్ చ విద్యాఙ్గత్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి సర్వాసు విద్యాసు ఇమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'వేధాది అర్థభేదాత్'. "శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య", "ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి", "ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషమ్", "తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహై" ఇత్యాదిభిః లిఙ్గైః అభిచార అధ్యయనాదిషు ఏషాం వినియోగ అవగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వమ్. ఏతదుక్తం భవతి - యథా "హృదయం ప్రవిధ్య" ఇత్యాది మన్త్ర సామర్థ్యాత్ "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనామ్ అభిచారాది శేషత్వమ్ అవగమ్యతే, ఏవమేవ "ఋతం వదిష్యామి", "తేజస్వినావధీతమస్తు" ఇత్యాది మన్త్ర సామర్థ్యాత్ ఏవ స్వాధ్యాయ శేషత్వం "శం నో మిత్రః" ఇత్యాది మన్త్రాణామ్ అవగమ్యతే. అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమ్ ఇతి. "శుక్రం ప్రవిధ్య" ఇత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాది బ్రాహ్మణానాం చ ఇహ పాఠో దివా కీర్త్యత్వ అరణ్యే అనువాక్యత్వ కృతః.

ఇతి వేధాద్యధికరణమ్.

93. హాన్యధికరణమ్.

380. హానౌ తు ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్ కుశాచ్ఛన్ద స్తుతి ఉపగానవత్ తదుక్తమ్. 3-3-26.

ఛన్దోగాః ఆమనన్తి - "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి. ఆథర్వణికాః చ "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి. శాట్యాయనినః తు "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధు కృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇత్యాది. కౌషీతకినః తు "తత్సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమ్" ఇతి. ఏవం క్వచిత్ పుణ్య పాపయోః హానిః క్వచిత్ ప్రియ అప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిత్ ఉభయం చ శ్రుతమ్. తత్ ఉభయమ్ ఏకైక విద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వ విద్యాఙ్గమ్ ఆస్థేయం సర్వ బ్రహ్మ విద్యానిష్ఠస్య అపి బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్య పాప ప్రహాణస్య అవశ్యం భావిత్వాత్, ప్రహీణ విషయత్వాత్ చ ఉపాయనస్య. తత్ చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితు మర్హతి.

తత్ర ఇదం విచార్యతే - హాని చిన్తనమ్ ఉపాయన చిన్తనమ్ ఉభయ చిన్తనం చ వికల్పే(ల్ప్యే)రన్? ఉపసంహ్రియేరన్ వా? కిం

యుక్తమ్? వికల్పేరన్ ఇతి. కుతః? పృథక్ ఆమ్నాన సామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్ర ఉభయ అనుసన్ధానం స్యాత్. తచ్చ కౌషీతకి వాక్యేనైవ సిద్ధమ్ ఇతి అన్యత్ర ఆమ్నానమ్ అనర్థకమ్ ఏవ స్యాత్. అతో అనేకత్ర ఆమ్నానస్య వికల్పః ఏవ ప్రయోజనమ్. న చ అధ్యేతృ భేదేన పరిహర్తుం శక్యమ్ అనేకత్ర ఆమ్నానమ్. అవిశేష పునః శ్రవణం హి అధ్యేతృ భేద పరిహార్యమ్. అత్ర తు హానిః ఏవ ద్వయోః శాఖయోః ఉపాయనమ్ ఏవ చ ఏకస్యామ్. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యమ్, సర్వశేష భూతమిదమ్ అనుసన్ధానమ్ ఇత్యుక్తత్వాత్.

అత్ర ఇదమ్ ఉచ్యతే - 'హానౌ తు ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానౌ ఇతి ప్రదర్శనార్థమ్. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చ ఉపాయనే శ్రూయమాణే తయోః ఇతరేతర సముచ్చయో అవశ్యం భావీ. కుతః? 'ఉపాయన శబ్ద శేషత్వాత్' - ఉపాయన శబ్దస్య హాని వాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయన వాక్యస్య హి హానివాక్య శేషత్వమ్ ఏవ ఉచితమ్, విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశ స్థాన వాచిత్వాత్ ఉపాయన వాక్యస్య. ప్రదేశాన్తర ఆమ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తర ఆమ్నాత వాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తాః ఉపన్యస్యన్తే. 'కుశాచ్ఛన్దః స్తుతి ఉపగానవత్' ఇతి.

కాలాపినః "కుశా వానస్పత్యాః" ఇతి ఆమనన్తి. శాట్యాయనినాం తు "ఔదుమ్బర్యః కుశాః" ఇతి వాక్యం సామాన్యేన

వానస్పత్యత్వేన అవగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్యః ఇతి విశింషత్ తద్వాక్యశేషతామ్ ఆపద్యతే. తథా "దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః" ఇత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే "దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమ్" ఇతి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్ తద్వాక్య శేషతాం గచ్ఛతి. తథా "హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి" ఇతి అవిశేషేణ ప్రాప్తే "సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి" ఇతి విశేష విషయం వాక్యం తద్వాక్య శేషతాం భజతే. తథా "ఋత్విజః ఉపగాయన్తి" ఇతి అవిశేష ప్రాప్తస్య "న అధ్వర్యుః ఉపగాయేత్" ఇతి వాక్యమ్ అనధ్వర్యు విషయతామ్ అవగమయత్ తద్వాక్య శేషత్వమ్ ఋచ్ఛతి.

ఏవం సామాన్యేన అవగతమ్ అర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం క్షమస్య వాక్యస్య తత్ శేషత్వమ్ అనభ్యుపగచ్ఛద్భిః తయోః అర్థయోః వికల్పః సమాశ్రయితవ్యః. స చ సంభవన్త్యాం గతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే "అపి తు వాక్యశేషః స్యాత్ అన్యాయ్యత్వాత్ వికల్పస్య విధీనామ్ ఏకదేశః స్యాత్" ఇతి. తదేవం కేవల హాన ఉపాయన వాక్యయోః ఏక వాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చ ఉపాయనస్య అభావాత్ వికల్పో న ఉపపద్యతే. కౌషీతకినామ్ ఉభయ ఆమ్నానమ్ అవిశేష పునః శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృ భేదాత్ అవిరుద్ధమ్.

ఇతి హాన్యధికరణమ్.

94. సామ్పరాయ అధికరణమ్.

381. సామ్పరాయే తర్తవ్య అభావాత్ తథా హి అన్యే. 3-3-27.

సుకృత దుష్కృతయోః హానమ్ ఉపాయనం చ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమ్ ఇత్యుక్తమ్. తత్ హానం కిం దేహ వియోగకాలే దేహాత్ ఉత్క్రాన్తస్య అధ్వని చ? ఉత దేహ వియోగకాలే ఏవ? ఇతి విషయే, ఉభయత్ర ఇతి యుక్తమ్, ఉభయధా శ్రుతత్వాత్.

ఏవం హి కౌషీతకినః సమామనన్తి "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్నిలోకమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇతి ఉపక్రమ్య "స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసా అత్యేతి తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృత దుష్కృత హానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినః తు "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి. అత్ర తు దేహ వియోగకాలే ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకే అపి "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇతి పుత్రేషు దాయ సంక్రాన్తి సమకాలం సుకృత దుష్కృత సంక్రమణం శ్రూయమాణం దేహ వియోగ కాలే ఇతి గమ్యతే. అతః సుకృత దుష్కృతయోః ఏకదేశో దేహ వియోగకాలే హీయతే, శేషః తు అధ్వని.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సామ్పరాయే' ఇతి. సామ్పరాయే - దేహాత్ అపక్రమణ కాలే ఏవ విదుషః సుకృత దుష్కృతే నిరవశేషం హీయేతే. కుతః? 'తర్తవ్య అభావాత్' - విదుషో దేహ వియోగాత్ పశ్చాత్ సుకృత దుష్కృతాభ్యాం తరితవ్య భోగ అభావాత్. విద్యాఫల భూత బ్రహ్మ ప్రాప్తి వ్యతిరేకేణ హి సుకృత దుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యే సుఖదుఃఖే న విద్యేతే. తథాహి అన్యే దేహవియోగాత్ ఊర్ధ్వం బ్రహ్మ ప్రాప్తి వ్యతిరిక్త సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ అభావమ్ అధీయతే- "అశరీరం వా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః", "ఏష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి.

382. ఛన్దతః ఉభయ అవిరోధాత్. 3-3-28.

ఏవమ్ అర్థ స్వాభావ్యాత్ సుకృత దుష్కృత హానికాలే అవధృతే సతి ఉభయ అవిరోధేన - శ్రుతేః అర్థ స్వభావస్య చ అవిరోధేన ఛన్దతః - యథేష్టం పదానామ్ అన్వయో వర్ణనీయః. కౌషీతకి వాక్యే "తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి చరమ శ్రుతో వాక్యావయవః "ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్య" ఇతి ప్రథమ శ్రుతౌ అవయవాత్ ప్రాక్ అనుగమయితవ్యః ఇత్యర్థః.

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే....

383. గతేః అర్థవత్త్వమ్ ఉభయథా; అన్యథా హి విరోధః. 3-3-29.

సుకృత దుష్కృతయోః ఏకదేశస్య దేహ వియోగ కాలే హానిః, శేషస్య చ పశ్చాత్ ఇతి ఉభయథా కర్మ క్షయే సత్యేవ. 'గతేః అర్థవత్త్వమ్'. దేవయాన గతి శ్రుతేః అర్థవత్త్వమ్ ఇత్యర్థః. 'అన్యథా హి విరోధః' - దేహ వియోగ కాలే ఏవ సర్వ కర్మ క్షయే సూక్ష్మ శరీరస్య అపి వినాశః స్యాత్. తథా సతి కేవలస్య ఆత్మనో గమనం న ఉపపద్యతే. అతః ఉత్క్రాన్తి సమయే విదుషో నిశ్శేష కర్మ క్షయః న ఉపపన్నః.

అత్రోత్తరమ్.....

384. ఉపపన్నః తత్ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః లోకవత్. 3-3-30.

'ఉపపన్నః' ఏవ ఉత్క్రాన్తికాలే సర్వ కర్మక్షయః. కథమ్? 'తత్ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః' - క్షీణ కర్మణః అపి ఆవిర్భూత స్వరూపస్య దేహ సంబన్ధ లక్షణార్థ ఉపలబ్ధేః. "పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః", "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాదిషు దేహ సంబన్ధాఖ్యో అర్థో హి ఉపలభ్యతే. అతః క్షీణ కర్మణో అపి సూక్ష్మశరీర యుక్తస్య దేవయానేన గమనమ్ ఉపపద్యతే. కథం సూక్ష్మ శరీరమ్ అపి ఆరమ్భ కర్మ వినాశే అవతిష్ఠతే ఇతి చేత్, విద్యా మాహాత్మ్యాత్ ఇతి బ్రూమః.

విద్యా హి స్వయం సూక్ష్మ శరీరస్య అనారామ్భికా అపి ప్రాకృత సుఖ దుఃఖ ఉప భోగ సాధన స్థూల శరీరస్య సర్వ కర్మణాం చ నిరవశేష క్షయే అపి స్వఫల భూత బ్రహ్మప్రాప్తి ప్రదానాయ దేవయానేన పథా ఏనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి, 'లోకవత్' - యథా లోకే సస్యాది సమృద్ధ్యర్థమ్ ఆరబ్ధే తటాకాదికే తత్ హేతుషు తత్ ఇచ్ఛాదిషు వినష్టేషు అపి తదేవ తటాకాదికమ్ అశిథిలం కుర్వన్తః తత్ర పానీయపానాది కుర్వన్తి, తద్వత్.

అథ స్యాత్ - జ్ఞానినాం సాక్షాత్కృత పరతత్త్వానాం దేహపాత సమయే కర్మణో నిరవశేష క్షయాత్ దేహపాతాత్ ఊర్ధ్వం సూక్ష్మశరీర మాత్రం గత్యర్థమ్ అనువర్తతే, సుఖ దుఃఖ అనుభవో న విద్యతే ఇతి యదుక్తమ్, తత్ న ఉపపద్యతే. వసిష్ఠ అవాన్తర తపః ప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృత పరతత్త్వానాం దేహపాతాత్ ఊర్ధ్వం దేహాన్తర సంగమః, పుత్రజన్మ విపత్త్యాది నిమిత్త సుఖ దుఃఖ అనుభవశ్చ దృశ్యతే ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి .....

385. యావదధికారమ్ అవస్థితిః ఆధికారికాణామ్. 3-3-31.

న అస్మాభిః సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాత సమయే సుకృత దుష్కృతయోః వినాశః ఉక్తః. అపి తు యేషాం జ్ఞానినాం దేహ పాతానన్తరమ్ అర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా, తేషాం దేహపాత సమయే సుకృత దుష్కృత హానిః ఉక్తా. వసిష్ఠాదీనాం తు ఆధికారికాణాం న

దేహ పాతానన్తరమ్ అర్చిరాది గతిప్రాప్తిః, ప్రారబ్ధస్య అధికారస్య అసమాప్తత్వాత్. తేషాం కర్మవిశేషేణ అధికార విశేషం ప్రాప్తానాం యావత్ అధికార సమాప్తి, తత్ ఆరమ్భకం కర్మ న క్షీయతే. ప్రారబ్ధస్య హి కర్మణో భోగాత్ ఏవ క్షయః. అతః ఆధికారికాణాం తదా ఆరమ్భకం కర్మ యావత్ అధికారమ్ అవతిష్ఠతే. అతః తేషాం న దేహపాతాత్ అనన్తరమ్ అర్చిరాది గతి ప్రాప్తిః.

ఇతి సామ్పరాయ అధికరణమ్.

95. అనియమ అధికరణమ్.

386. అనియమః సర్వేషామ్ అవిరోధః శబ్ద అనుమానాభ్యామ్. 3-3-32.

ఉపకోసలాదిషు యేషు ఉపాసనేషు అర్చిరాది గతిః శ్రూయతే, కిం తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ తయా బ్రహ్మ ప్రాప్తిః? ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసన నిష్ఠానామ్? ఇతి సంశయే, ఇతరేషు అనామ్నానాత్, "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తపః" ఇతి ఉపాసతే, "శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే" ఇతి ఇతర సకల బ్రహ్మవిద్యా ఉపస్థాపకత్వే ప్రమాణ అభావాత్ చ తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'అనియమః' ఇతి. 'సర్వేషామ్' - సర్వోపాసన నిష్ఠానాం, తయా ఏవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామ్ ఏవ ఇతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయా ఏవ గమనే హి సతి 'శబ్ద అనుమానాభ్యాం' - శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్, 'అవిరోధః' - అన్యథా విరోధః ఏవ ఇత్యర్థః. శ్రుతిః తావత్ ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం అర్చిరాది మార్గేణ సర్వ బ్రహ్మోపాసన నిష్ఠానాం గమనమాహ.

"య ఏవమేతత్ విదుః యేచ అమీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమ్ ఉపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి" ఇతి వాజసనేయకే.

"తద్య ఇత్థం విదుః యేచ ఇమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తే అర్చిషమభి సంభవన్తి" ఇతి ఛాన్దోగ్యే. "య ఇత్థం విదుః" ఇతి పఞ్చాగ్ని విద్యానిష్ఠాన్, "యే చేమే" ఇత్యాదినా శ్రద్ధా పూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాంశ్చ ఉద్దిశ్య అర్చిరాదికా గతిః ఉపదిశ్యతే. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ", "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః. తపః శబ్దస్యాపి తేన ఐకార్థ్యాత్ సత్య తపః శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మ ఏవ అభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చ అన్యత్ర శ్రుతమ్ - "సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి ఉపక్రమ్య "శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే" ఇతి స్మృతిః అపి "అగ్నిర్జ్యోతిరహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః" ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామ్ అనేనైవ మార్గేణ గమనమ్ ఇత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః శ్రుతి స్మృతయః బహ్వ్యః సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యా సాధారణా ఇయం గతిః ప్రాప్తా ఏవ ఉపకోసల విద్యాదౌ అనూద్యతే.

ఇతి అనియమాధికరణమ్.

96. అక్షరధీ అధికరణమ్.

387. అక్షరధియాం తు అవరోధః సామాన్య తద్భావాభ్యామ్, ఔపసదవత్ తదుక్తం. 3-3-33.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే "ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమ్ అనణు అహ్రస్వమ్ అదీర్ఘమ్ అలోహితమ్ అస్నేహమ్ అచ్ఛాయమ్ అతమో అవాయు అనాకాశమ్ అసఙ్గమ్ అరసమ్ అగన్ధమ్ అచక్షుష్కమ్ అశ్రోత్రమ్ అవాక్ అమనో అతేజస్కమ్ అప్రాణమ్ అసుఖమ్ అమాత్రమ్ అనన్తరమ్ అబాహ్యం న తదశ్నాతి కించన... ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇతి. తథా ఆథర్వణే "అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తత్ అద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ అగోత్రమ్ అవర్ణమ్ అచక్షుశ్శ్రోత్రం తత్ అపాణిపాదమ్" ఇతి.

తత్ర సంశయః - కిమ్ ఇమే అక్షర శబ్ద నిర్దిష్ట బ్రహ్మ సంబన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చ ప్రత్యనీకతా స్వరూపాః సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు అనుసన్ధేయాః? ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవ? ఇతి. కిం యుక్తమ్? యత్ర శ్రుతాః తత్రైవ ఇతి. కుతః? విద్యాన్తరస్య రూపభూతానాం గుణానాం విద్యాన్తరస్య రూపత్వే ప్రమాణ అభావాత్, ప్రతిషేధ రూపాణామ్ ఏషామ్ ఆనన్దాదివత్ స్వరూప అవగమోపాయత్వ అభావాత్ చ. ఆనన్దాదిభిః అవగత

స్వరూపే హి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చ ధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే, నిరాలమ్బన ప్రతిషేధ అయోగాత్.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'అక్షరధియాం తు అవరోధః' ఇతి. అక్షర బ్రహ్మ సంబన్ధినీ నామ స్థూలత్వాది ధియాం సర్వ బ్రహ్మ విద్యాసు అవరోధః - సంగ్రహణమ్ ఇత్యర్థః. కుతః? 'సామాన్య తద్భావాభ్యామ్'. సర్వేషు ఉపాసనేషు ఉపాస్యస్య అక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వాత్ అస్థూలత్వాదీనాం తత్ స్వరూప ప్రతీతౌ భావాత్ చ. ఏతదుక్తం భవతి - అసాధారణ ఆకారేణ గ్రహణం హి వస్తునః గ్రహణమ్. న చ కేవలమ్ ఆనన్దాది బ్రహ్మణః అసాధారణమ్ ఆకారమ్ ఉపస్థాపయతి, ప్రత్యగాత్మని అపి ఆనన్దాదేః విద్యమానత్వాత్.

హేయ ప్రత్యనీకో హి ఆనన్దాదిః బ్రహ్మణః అసాధారణం రూపమ్. ప్రత్యగాత్మనః తు స్వతః హేయ విరహిణః అపి హేయ సంబన్ధ యోగ్యతా అస్తి. హేయ ప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మక ప్రపఞ్చ ధర్మభూత స్థూలత్వాది విపరీత రూపమ్. అతో అసాధారణ ఆకారేణ బ్రహ్మానుసన్దధతా అస్థూలత్వాది విశేషిత జ్ఞానానన్దాది ఆకారం బ్రహ్మ అనుసన్ధేయమ్ ఇతి అస్థూలత్వాదీనామ్ ఆనన్దాదివత్ బ్రహ్మ స్వరూప ప్రతీతి అన్తర్భావాత్ సర్వాసు బ్రహ్మ విద్యాసు తథా ఏవ బ్రహ్మ అనుసన్ధేయమ్ ఇతి. గుణానాం ప్రధాన అనువర్తిత్వే దృష్టాన్తమ్ ఆహ - 'ఔపసదవత్' ఇతి. యథా జామదగ్న్య చతూరాత్ర

పురోడాశి ఉపసద్గుణభూతః సామవేద పఠితః "అగ్నిర్వై హోత్రం వేః" ఇత్యాదికః మన్త్రః ప్రధాన అనువర్తితయా యాజుర్వైదికేన ఉపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే "గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాత్ ముఖ్యేన వేదసంయోగః" ఇతి.

నను, ఏవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణః ఏవ గుణిత్వాత్ గుణానాం చ ప్రధాన అనువర్తిత్వాత్, "సర్వకర్మా సర్వగన్ధః సర్వరసః" ఇత్యాదేః గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్య అపి అవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ.....

388. ఇయత్ ఆమననాత్. 3-3-34.

'ఆమననమ్' - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. అనుచిన్తనమ్. ఆమననాత్ హేతోః ఇయదేవ గుణజాతం సర్వత్ర అనుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తమ్, యత్ అస్థూలత్వాది విశేషితమ్ ఆనన్దాదికమ్. యేన గుణ జాతేన వినా బ్రహ్మ స్వరూపస్య ఇతర వ్యావృత్తస్య అనుసన్ధానం న సంభవతి, తదేవ సర్వత్ర అనువర్తనీయమ్. తత్ చ ఇయదేవ ఇత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వ కర్మత్వాదయః ప్రధాన అనువర్తినో అపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

ఇతి అక్షరధ్యధికరణమ్.

97. అంతరత్వ అధికరణమ్.

389. అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః అన్యథా భేద అనుపపత్తిః ఇతి చేత్, న, ఉపదేశవత్. 3-3-35.

బృహదారణ్యకే ఉషస్త ప్రశ్నః ఏవమ్ ఆమ్నాయతే - "యత్సాక్షాత్ అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వ" ఇతి. తస్య ప్రతివచనం "యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యో అపానేన అపానితి స త ఆత్మా" ఇత్యాది. అతుష్టేన తేన పునః పృష్టః ఆహ - "న దృష్టేః ద్రష్టారం పశ్యేః న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయాః న మతేః మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేః విజ్ఞాతారం విజానీయాః ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరో అతో అన్యదార్తమ్" ఇతి. తథా తదనన్తరం కహోల ప్రశ్నే చ ఏవమ్ ఆమ్నాయతే - "యదేవ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మేవ్యాచక్ష్వ" ఇతి ప్రతివచనం చ. "యో అశనాయా పిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమ్ అత్యేతి ఏవం హై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ" ఇత్యాది "అతో అన్యదార్తమ్" ఇత్యన్తమ్ .

తత్ర సంశయ్యతే - కిమనయోః విద్యా భేదో అస్తి? న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భేదః ఇతి. కుతః? రూప భేదాత్. ప్రతివచన భేదాత్ రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్య ఏకరూప్యే అపి ప్రతివచన ప్రకారో హి భేదేన ఉపలభ్యతే. పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేన

ఉచ్యతే. పరత్ర అశనాయా పిపాసాది రహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియ బుద్ధి మనః ప్రాణ వ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మా ఉచ్యతే, పరత్ర తు తదతిరిక్తో అశనాయా పిపాసాది రహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూత గ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనః తస్య భూత గ్రామస్య సర్వస్య అన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వమ్ అపి ఉపపన్నమ్. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూత గ్రామమాత్ర అపేక్షత్వేన అపేక్షికమ్, తథా అపి తదేవ గ్రాహ్యమ్. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మ పరిగ్రహ లోభాత్ పరమాత్మ స్వీకారే ప్రతివచన భేదో న ఉపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మ విషయమ్, పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వ అపానితృత్వాది అసంభవాత్. పరం చ పరమాత్మ విషయమ్, అశనాయా(పిపాసా)ది అతీతత్వాత్.

తదిదమ్ ఆశఙ్కతే - 'అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనో అన్యథాభేద అనుపపత్తిః ఇతిచేత్' ఇతి. 'అన్తరా' - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమ ప్రతివచనం, 'భూత గ్రామవత్ స్వాత్మనః'. 'భూతగ్రామవాన్' - తదన్తరః, 'స్వాత్మా' - ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తరః ఇత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః. అన్యథా "య ప్రాణేన ప్రాణితి", "యో అశనాయా పిపాసాది అతీతః" ఇతి ప్రతివచన భేదానుపపత్తిః ఇతిచేత్-

అత్రోత్తరం- 'న' ఇతి. న విద్యాభేదః ఇత్యర్థః, ఉభయత్ర పరవిషయత్వాత్ ప్రశ్న ప్రతివచనయోః. తథా హి - "యత్ సాక్షాత్

అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః” ఇతి ప్రశ్నః తావత్ పరమాత్మ విషయః ఏవ. బ్రహ్మ శబ్దస్య పరమాత్మ అసాధారణత్వే అపి ప్రత్యగాత్మని అపి కదాచిత్ ఉపచరిత ప్రయోగ దర్శనాత్ తత్ వ్యావృత్త్యా పరమాత్మ ప్రతిపత్త్యర్థం యత్ సాక్షాత్ బ్రహ్మ ఇతి విశేషణం క్రియతే. అపరోక్షత్వమ్ అపి - సర్వదేశ సర్వకాల సమ్బన్ధిత్వమ్ “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి అనన్తత్వేన అవగతస్య పరమాత్మనః ఏవ ఉపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమ్ అపి “యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః” ఇత్యారభ్య, “య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో అన్తరః” ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మనః ఏవ సంభవతి. ప్రతివచనమ్ అపి తథా ఏవ పరమాత్మ విషయమ్ “యః ప్రాణేన ప్రాణితి” ఇతి నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మనః ఏవ, ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్తౌ ప్రాణనం ప్రతి, కర్తృత్వ అభావాత్.

ఏవమ్ అజానతః ఉషస్తేన ప్రాణనే కర్తృత్వ మాత్రమ్ ఉక్తం మన్వానేన ప్రత్యగాత్మనః అపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పృష్టస్తం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మానమ్ ఆహ - “న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః” ఇత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శన శ్రవణ మనన విజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేన ఉక్తః - ఇతి న మన్వీథాః, తస్య సుషుప్తి మూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదేః అకర్తృత్వాత్. “కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో

న స్యాత్'' ఇతి సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వం హి పరమాత్మనః ఏవ అన్యత్ర శ్రుతమ్. అతః పూర్వప్రశ్న ప్రతివచనే పరమాత్మ విషయే. ఏవమ్ ఉత్తరే అపి, అశనాయాది అతీతత్వస్య పరమాత్మ అసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర ''అతో అన్యదార్తమ్'' ఇతి ఉపసంహారశ్చ ఏకరూపః. ప్రశ్న ప్రతివచనా వృత్తిస్తు కృత్స్న ప్రాణి ప్రాణన హేతోః. పరస్య బ్రహ్మణో అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్త మాహ - 'ఉపదేశవత్' ఇతి.

యథా సద్విద్యాయాం ''ఉత తమాదేశమ్ అప్రాక్ష్యః'' ఇతి ప్రక్రాన్తే సదుపదేశే ''భగవాంస్త్వేవమేతత్ బ్రవీతు'' ఇతి ''భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయతు'' ఇతి ప్రశ్నస్య, ''ఏషో అణిమా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమ్'' ఇతి ప్రతివచనస్య చ భూయః భూయః ఆవృత్తిః సతో బ్రహ్మణః తత్తత్ మాహాత్మ్య విశేష ప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే, తద్వత్. అతః ఏకస్యైవ సర్వాన్తర భూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్న ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనేన రూపైక్యాత్ విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యద్యపి ఉభే ప్రశ్న ప్రతివచనే పరబ్రహ్మ విషయే, తథాపి విద్యాభేదో అవర్జనీయః, ఏకత్ర సర్వప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వేన ఉపాస్యమ్, ఇతరత్ర అశనాయాది అతీతత్వేన ఇత్యుపాస్య, గుణభేదేన రూపభేదాత్, ప్రష్టృ భేదాత్ చ, పూర్వత్ర

హి ఉషస్తః ప్రష్టా, ఉత్తరత్ర కహోలః ఇతి. తత్రాహ.....

390. వ్యతిహారో విశింషన్తి హి ఇతరవత్. 3-3-36.

న అత్ర విద్యాభేదః, ప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యామ్ ఏకరూపార్థ విషయాభ్యామ్ ఏకేన చ విధి పదేన ఏక వాక్యత్వ ప్రతీతేః. ప్రశ్న ద్వయం తావత్ సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయమ్. ద్వితీయే ప్రశ్నే "యదేవ సాక్షాత్ అపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి ఏవకారశ్చ పూర్వత్ర ఉషస్తేన పృష్ట గుణ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయత్వం కహోల ప్రశ్నస్య అవధారయతి. ప్రతి వచనం చ ఉభయత్ర "స త ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మ విషయమ్ ఏకరూపమ్ ఏవ. విధి ప్రత్యయశ్చ ఉత్తరత్ర ఏవ దృశ్యతే "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇతి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వ విశిష్ట బ్రహ్మైక విషయత్వే ద్వయోః అవ(గ)ధృతే సతి ఏకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మ విశిష్టే బ్రహ్మణి ఉపాస్యే ఉషస్త కహోలయోః ఇతరేతర బుద్ధి వ్యతిహారః కర్తవ్యః.

ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనః బ్రహ్మణః సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ విషయా బుద్ధిః, సా కహోలేన అపి ప్రష్టా కార్యా. యా చ కహోలస్య తస్యైవ బ్రహ్మణః అశనాయాది అతీతత్వ విషయా బుద్ధిః సా ఉషస్తేన అపి కార్యా. ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవ వ్యావృత్తిః అవ(గ)ధ్రుతా భవతి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మానం

ప్రత్యగాత్మనః వ్యావృత్తమ్ అవగమయితుం సర్వ ప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వ అశనాయాది అతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్ ఏవ ఉపాస్య గుణః, ప్రాణన హేతుత్వాదయః తు తస్య ఉపపాదకాః న ఉపాస్యాః.

నను, ఉపాస్య గుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమ్ ఏవ చేత్, ప్రాణన హేతుత్వస్య అశనాయాది అతీతత్వస్య చ ప్రష్టోః వ్యతిహృత్య అనుసన్ధానం కిమర్థమ్? తదుచ్యతే. సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాత్ వ్యావృత్తే బ్రహ్మణి ఉషస్తేన అవగతే సతి కహోలేన జీవస్య సర్వాత్మనా అసంభావితేన స్వభావ విశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్తో అనుసన్ధేయః ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః. యాజ్ఞవల్క్యః అపి తదభిప్రాయమ్ అభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనో అసంభావితమ్ అశనాయాది ప్రత్యనీకత్వమ్ ఉక్తవాన్. అతశ్చ ఉపాస్యస్య వ్యావృత్తి ప్రతీతి సిద్ధ్యర్థమ్ ఉభాభ్యాం పరస్పర బుద్ధి వ్యతిహారః కర్తవ్యః. 'ఇతరవత్' - యథా ఇతరత్ర సద్విద్యాయాం భూయో భూయః ప్రశ్నైః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే, న పునః పూర్వ ప్రతిపన్నాత్ గుణాత్ గుణాన్తర విశిష్టతయా ఉపాస్యం ప్రతిపాద్యతే, తద్వత్.

తత్రాపి ప్రశ్న ప్రతివచన భేదే సతి కథమ్ ఐక్యమ్ అవగమ్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ.....

391. సైవ హి సత్యాదయః. 3-3-37.

'సైవ హి' - సత్ శబ్దాభిహితా పరమ కారణభూతా పరా దేవతా ఏవ "సేయం దేవతైక్షత", "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి ప్రకృతౌ "యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి" ఇత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషు ఉపపాద్యతే. యతః "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా" ఇతి ప్రథమ పర్యాయ ఉదితాః సత్యాదయః సర్వేషు పర్యాయేషు ఉపపాద్య ఉపసంహ్రియన్తే.

కేచిత్ తు "వ్యతిహారో విశింషన్తి హి ఇతరవత్", "సైవ హి సత్యాదయః" ఇతి సూత్ర ద్వయమ్ అధికరణ ద్వయం వర్ణయన్తి. తత్ర పూర్వేణ "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే", "తద్యో అహం సో అసౌ యో అసౌ సో అహమ్" ఇతి వాక్యే జీవపరయోః వ్యతిహార అనుసన్ధానం ప్రతిపాద్యతే ఇతి ఉచ్యతే ఇత్యాహుః. తత్ "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం ... తత్త్వమసి" ఇతి అవగత సర్వాత్మభావ విషయత్వాత్ అస్య వాక్యస్య న అత్ర ప్రతిపాదనీయమ్ అపూర్వమ్ అస్తి ఇతి అనాదరణీయమ్. తత్తు వక్ష్యతే - "ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ" ఇతి. న చ సర్వాత్మత్వ అనుసన్ధాన అతిరేకేణ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వ అనుసన్ధానం, జీవే చ పరబ్రహ్మత్వ అనుసన్ధానం తథ్యం సంభవతి.

ఉత్తరేణ చ సూత్రేణ "స యో హ వై తన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వాక్యప్రతిపాదితస్య సత్య ఉపాసనస్య "తత్ యత్ సత్యమ్ అసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మండలే పురుషోయశ్చాయం దక్షిణే అక్షన్" ఇత్యాది వాక్య ప్రతిపాదిత ఉపాసనస్య చ ఐక్యం ప్రతిపద్యతే ఇతి, తదపి అయుక్తమ్. ఉత్తర వాక్యే అక్షి ఆదిత్య స్థాన భేదేన విద్యా భేదస్య పూర్వమేవ "న వా విశేషాత్" ఇత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. న చ ద్వయోః అనయోః వ్యాహృత్యాది శరీరకత్వేన రూపవతోః "హన్తి పాప్మానం జహాతి చ య ఏవం వేద" ఇతి పృథక్ సంయోగ చోదనావతోః ద్వయోః ఉపాసనయోః "స యో హ వై తన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి జయతి ఇమాన్ లోకాన్" ఇతి సంయోగ రూపాది మత్తయా నిరపేక్షేణ పూర్వేణ ఏకేన ఉపాసనేన అభేదః సంభవతి. న చ "హన్తి పాప్మానం జహాతి" ఇతి గుణ ఫల అధికారత్వమ్, ప్రమాణ అభావాత్. పూర్వేణ ఏక విద్యాత్వం ప్రమాణమ్ ఇతి చేత్, న. ఇతరేతర ఆశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వే నిశ్చితే పూర్వ ఫలస్యైవ ప్రధాన ఫలత్వేన ఉత్తరయోః ఫలయోః గుణ ఫలత్వమ్, తయోః గుణఫలత్వే నిశ్చితే సతి సంయోగ భేద అభావాత్ పూర్వేణ విద్యైక్యమ్ ఇతి ఇతరేతర ఆశ్రయత్వమ్ ఇతి. ఏవమాదిభిః యథోక్త ప్రకారమ్ ఏవ సూత్రద్వయమ్.

ఇతి అన్తరత్వాధికరణమ్.

98. కామాది అధికరణమ్.

392. కామాది ఇతరత్ర తత్ర చ ఆయతనాదిభ్యః. 3-3-38.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోऽస్మిన్ అన్తరాకాశః తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యం" ఇత్యాది. వాజసనేయకే చ "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోऽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషో అన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్ శేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కిమ్ అనయోః విద్యాభేదః? ఉత న? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భేదః ఇతి. కుతః? రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక విశిష్ట ఆకాశః ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే. వాజసనేయకే తు ఆకాశే శయానః వశిత్వాది గుణ విశిష్టః ఉపాస్యః ప్రతీయతే. అతో రూపభేదాత్ విద్యా భేదః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - న భేదః ఇతి. కుతః? రూప అభేదాత్. ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవ హి రూపమ్. వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్య కామాది విశిష్టమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్ అవగమ్యతే? 'ఆయతనాదిభ్యః'. హృదయ ఆయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిః తావత్ ఉభయత్ర సా ఏవ విద్యా ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్య శ్రుతస్య గుణాష్టక అన్యతమ భూతస్య సత్య సఙ్కల్పత్వస్య విశేషాః

ఏవ ఇతి సత్య సఙ్కల్పత్వ సహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామ్ అపహతపాప్మత్వ పర్యన్తానాం సద్భావమ్ అవగమయన్తి. అతో రూపం న భిద్యతే. సంయోగోఽపి "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "అభయం వై బ్రహ్మ భవతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూపో న భిద్యతే. ఆకాశ శబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మ విషయః ఇతి "దహర ఉత్తరేభ్యః" ఇత్యత్ర నిర్ణీతమ్. వాజసనేయకే తు ఆకాశే శయానస్య వశిత్వాది శ్రవణాత్ తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధార అభిధాయినః ఆకాశ శబ్దస్య "తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమ్" ఇతి హృదయ అన్తర్గతస్య సుషిర శబ్ద వాచ్యస్య ఆకాశస్య అభిధాయకత్వమ్ అవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యదుక్తం "వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిః సహ సత్యకామత్వాది సద్భావః అవగమ్యతే ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే. వశిత్వాదీనామ్ ఏవ తత్ర పరమార్థతః సద్భావ అభావాత్. తత్ అభావశ్చ "మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కిఞ్చన, మృత్యోః స మృత్యుమ్ ఆప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, ఏకధైవ అనుద్రష్టవ్యమ్ ఏతద ప్రమేయం ధ్రువమ్" ఇతి ప్రకృతేన వాక్యేన "స ఏష నేతి నేతి ఆత్మా" ఇతి ఉత్తరేణ చ ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వ ప్రతీతేః అవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయః అపి స్థూలత్వ అణుత్వవత్ నిషేధ్యాః ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే అపి సత్యకామత్వాదయః న బ్రహ్మణః పారమార్థికాః గుణాః ఉచ్యన్తే. అతో అపారమార్థికత్వాత్ ఏవం జాతీయకానాం

గుణానాం మోక్షార్థేషు ఉపాసనేషు లోపః ఇతి. తత్రాహ.....

393. ఆదరాత్ అలోపః. 3-3-39.

బ్రహ్మ గుణత్వేన ప్రమాణాన్తర అప్రాప్తానాం గుణానామ్ ఏషాం సత్యకామత్వాదీనాం "తస్మిన్ యదన్తః తదన్వేష్టవ్యమ్", "ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః", "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుః విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ" ఇత్యాదిభిః అనయోః శ్రుత్యోః అన్యాసు చ మోక్షార్థ ఉపాసన ఉపాస్య బ్రహ్మ గుణత్వేన సాదరమ్ ఉపదేశాత్ ఏషామ్ 'అలోపః', అపి తు ఉపసంహారః ఏవ కార్యః.

ఛాన్దోగ్యే తావత్ "తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి సత్యకామత్వాది గుణ విశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనమ్ అభిధాయ, "అథ య ఇహాత్మానమ్ అననువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు అకామచారో భవతి" ఇతి అవేదన నిన్దా క్రియమాణా గుణ విశిష్ట వేదనస్య ఆదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః". "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః" ఇతి భూయః భూయః ఐశ్వర్య ఉపదేశాత్ గుణేషు ఆదరః ప్రతీయతే. ఏవమ్ అన్యత్రాపి. న

చ మాతాపితృ సహస్రేభ్యో అపి వత్సల తరం శాస్త్రం ప్రతారకవత్ అపారమార్థికాన్ నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తర అప్రతిపన్నాన్ ఆదరేణ ఉపదిశ్య, సంసారచక్ర పరివర్తనేన పూర్వమేవ బంభ్రమ్యమాణాన్ ముముక్షూన్ భూయో అపి భ్రమయితుమ్ అలమ్. “నేహ నానాస్తి కిఞ్చన”, “ఏకధైవ అనుద్రష్టవ్యమ్” ఇతి తు సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాత్ ఏకధా అనుదర్శనం విధాయ అబ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధ నానాత్వ దర్శనం నిషేధతి ఇత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః.

“స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” ఇత్యత్ర చ ఇతి శబ్దేన ప్రమాణాన్తర ప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మ ఇతి సర్వాత్మ భూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చ విలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చ అనన్తరమ్ ఉపపాదయతి. “అగ్రాహ్యో న హి గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతి” ఇతి. ప్రమాణాన్తర గ్రాహ్య విసజాతీయత్వాత్ ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే. విశరణీయ విసజాతీయత్వాత్ న విశీర్యతే. ఏవమ్ ఉత్తరత్ర అనుసన్ధేయమ్. ఛాన్దోగ్యే అపి “నాస్య జరయా తజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యతే ఏతత్ సత్యం బ్రహ్మపురమ్ అస్మిన్ కామాః సమాహితాః” ఇతి సర్వ విసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే.

నను, ఏవమపి “తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి

ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతి" ఇత్యాదినా సత్యకామాది గుణ విశిష్ట వేదనస్య సాంసారిక ఫల సంబన్ధ శ్రవణాత్ ముముక్షోః బ్రహ్మ ప్రేప్సోః న సగుణం బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్. పరవిద్యా ఫలం చ "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతీదమేవ. అతః సత్యకామత్వాదయః బ్రహ్మ ప్రేప్సోః న ఉపసంహార్యాః ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.....

394. ఉపస్థితే అతః తత్ వచనాత్. 3-3-40.

'ఉపస్థితిః' - ఉపస్థానమ్, బ్రహ్మ ఉపసంపత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మ ఉపసంపన్నే సర్వబన్ధ వినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణ అభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని, 'అత' ఏవ - ఉపసంపత్తేః ఏవ హేతోః సర్వేషు లోకేషు కామచారః ఉచ్యతే. "పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే, స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః, స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్ ఇదం శరీరమ్", "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి తదేతత్ చతుర్థే నిపుణతరమ్ ఉపపాదయిష్యతే. అతః సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్త ఉపభోగ్య ఫలత్వాత్ ముముక్షోః సత్యకామత్వాదయః గుణాః ఉపసంహార్యాః.

ఇతి కామాద్యధికరణమ్.

99. తత్ నిర్ధారణ అనియమ అధికరణమ్.

395. తత్ నిర్ధారణ అనియమః తత్ దృష్టేః, పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్. 3-3-41.

"ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇత్యాదీని కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణి ఉపాసనాని కర్మాఙ్గ భూత ఉద్గీథాది ముఖేన పర్ణతాదివత్ కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢ అనుష్ఠానాని ఇతి ఉద్గీథాది ఉపాసన సంబన్ధినః, "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి వర్తమాన నిర్దేశస్య పర్ణతాది సంబన్ధ్యపాపశ్లోక శ్రవణవతః పృథక్ ఫలత్వ కల్పన అయోగాత్ క్రతుషు నియమేన ఉపసంహార్యాణి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'తత్ నిర్ధారణ అనియమః' ఇతి. నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన మనసా అవస్థాపనమ్, ధ్యానమ్ ఇత్యర్థః. తత్ నిర్ధారణ అనియమః - కర్మసు ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ అనియమః, కుతః? 'తత్ దృష్టేః'. ఉపలభ్యతే హి ఉపాసన అనుష్ఠాన అనియమః, "తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతత్ ఏవం వేద యశ్చ న వేద" ఇతి అవిదుషః అపి అనుష్ఠాన వచనాత్. న చ అఙ్గత్వే సతి ఉపాసనస్య అనుష్ఠాన అనియమః ఉపపద్యతే. ఏవమ్ ఉపాసనస్య అనఙ్గత్వే నిశ్చితే సతి ఉపాసన విధేః ఫలాకాఙ్క్షాయాం రాత్రి సత్ర న్యాయేన వీర్యవత్తరత్వం కర్మఫలాత్

పృథక్ భూతమ్ ఏవ ఫలమితి అవగమ్యతే. కిమిదం వీర్య వత్తరత్వమ్? కర్మ ఫలస్య ఏవ అప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతే హి కర్మఫలం ప్రబల కర్మాన్తర ఫలేన తావన్తం కాలమ్. తత్ అభావో అప్రతిబన్ధః. స హి అప్రతిబన్ధః కర్మ ఫలాత్ స్వర్గాది లక్షణాత్ పృథక్ భూతమ్ ఏవ ఫలమ్. తదిదమ్ ఉచ్యతే - 'పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్' ఇతి. అతః కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణామ్ అపి పృథక్ ఫలత్వాత్ గోదోహనాదివత్ కర్మసు ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ అనియమేన ఉపసంహారః.

ఇతి తన్నిర్ధారణానియమ అధికరణమ్.

100. ప్రదాన అధికరణమ్.

396. ప్రదానవత్ ఏవ తత్ ఉక్తమ్. 3-3-42.

దహర విద్యాయాం "తద్య ఇహాత్మానమ్ అనువిద్య వ్రజన్తి ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" ఇతి దహర ఆకాశస్య పరమాత్మనః ఉపాసనమ్ ఉక్త్వా "ఏతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్" ఇతి గుణానామ్ అపి పృథక్ ఉపాసనం విహితమ్. తత్ర సంశయః - గుణ చిన్తనే అపి తత్తద్గుణ విశిష్టతయా దహరస్యాత్మనః చిన్తనమ్ ఆవర్తనీయమ్? ఉత న? ఇతి. దహరాకాశస్య ఏవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం గుణిత్వాత్ తస్య చ సకృదేవ అనుసన్ధాతుం శక్యత్వాత్ గుణార్థం తత్ చిన్తనం న ఆవర్తనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ప్రదానవత్ ఏవ' ఇతి. ప్రదానవత్ ఆవర్తనీయమ్ ఏవ ఇత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశః ఏక ఏవ అపహతపాప్మత్వాది గుణానాం గుణీ, స చ ప్రథమం చిన్తితః, తథా అపి స్వరూప మాత్రాత్ గుణ విశిష్ట ఆకారస్య భిన్నత్వాత్ "అపహతపాప్మా విజరః" ఇత్యాదినా గుణ విశిష్టతయా చ ఉపాస్యత్వేన విహితత్వాత్ పూర్వం స్వరూపేణ అనుసంహితస్య అపహతపాప్మత్వాది విశిష్టతయా అనుసన్ధానార్థమ్ ఆవృత్తిః కర్తవ్యా. యథా "ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమ్ ఏకాదశ కపాలం నిర్వపేత్", "ఇన్ద్రాయ అధిరాజాయ", "ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే" ఇతి ఇన్ద్రస్య ఏవ

రాజత్వాది గుణవిశిష్టత్వే అపి తత్తత్ గుణ సమ్బన్ధి ఆకారస్య భిన్నత్వాత్ ప్రదాన ఆవృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సాఙ్కర్షణే "నానా వా దేవతా పృథక్త్వాత్" ఇతి.

ఇతి ప్రదానాధికరణమ్.

101. లిఙ్గభూయస్త్వ అధికరణమ్.

397. లిఙ్గభూయస్త్వాత్ తత్ హి బలీయః తదపి. 3-3-43.

తైత్తిరీయాః దహరవిద్యా అనన్తరమ్ అధీయతే "సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వ శంభువమ్, విశ్వం నారాయణం దేవమ్ అక్షరం పరమం ప్రభుమ్" ఇత్యారభ్య "సో అక్షరః పరమస్స్వరాట్" ఇత్యన్తమ్. తత్ర సంశయః - కిం పూర్వ ప్రకృత విద్యయా ఏక విద్యాత్వేన తత్ ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్ అనేన క్రియతే? ఉత సర్వ వేదాన్త ఉదిత పరవిద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్? ఇతి. కిం యుక్తమ్? దహర విద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణమ్ ఇతి. కుతః? ప్రకరణాత్.

పూర్వస్మిన్ అనువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా. "దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మ భూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్, తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః తస్మిన్యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి. అస్మింశ్చ అనువాకే "పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమ్" ఇత్యాదినా హృదయ పుణ్డరీక అభిధానమ్ అస్య నారాయణ అనువాకస్య దహర విద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థత్వమ్ ఉపోద్బలయతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'లిఙ్గభూయస్త్వాత్' ఇతి. అస్య

నిఖిల పరవిద్యా ఉపాస్య విశేష నిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథా హి - పరవిద్యాసు అక్షర, శివ, శమ్భు, పరబ్రహ్మ, పరజ్యోతిః, పరతత్త్వ, పరమాత్మాది శబ్ద నిర్దిష్టమ్ ఉపాస్యం వస్తు ఇహ తైః ఏవ శబ్దైః అనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే. భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతాన్ అనూద్య నారాయణత్వ విధాన భూయస్త్వం నారాయణః ఏవ సర్వ విద్యాసు ఉపాస్యమ్ అస్థూలత్వాది విశేషిత ఆనన్దాది గుణకం పరబ్రహ్మ ఇతి విశేష నిర్ణయే భూయః - బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గ శబ్దః చిహ్న పర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమ్ అస్తి ఇత్యర్థః. తత్ హి ప్రకరణాత్ బలీయః. తదపి ఉక్తం ప్రథమకాణ్డే "శ్రుతి లిఙ్గ వాక్య ప్రకరణ స్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పర దౌర్బల్యమ్ అర్థ విప్రకర్షాత్" ఇతి.

యత్ తు ఉక్తమ్ - "పద్మకోశ ప్రతీకాశమ్" ఇత్యాది వచనం దహర శేషత్వమ్ అస్య ఉపోద్బలయతి ఇతి, తత్ న. బలీయసా ప్రమాణేన సర్వ విద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థత్వే అవధృతే సతి దహర విద్యాయామ్ అపి తస్యైవ నారాయణస్య ఉపాస్యత్వేన తద్వచన ఉపపత్తేః. న చ "సహస్రశీర్షమ్" ఇత్యాది ద్వితీయా నిర్దేశేన పూర్వానువాక ఉదిత ఉపాసినా సమ్బన్ధః శఙ్కనీయః. "తస్మిన్ యదన్తః తదుపాసితవ్యమ్" ఇతి ఉపాసి గతేన 'కృత్' ప్రత్యయేన ఉపాస్యస్య కర్మణో అభిహితత్వాత్ తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః.

“విశ్వమేవేదం పురుషః”, “తత్త్వం నారాయణః పరః”ఇత్యాది ప్రథమా నిర్దేశాత్ చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. “అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః”, “తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః, స బ్రహ్మా స శివః సేన్ద్రః సోక్షరః పరమస్స్వరాట్” ఇతి నిర్దేశైః సర్వస్మాత్ పరో నారాయణః ఏవ సర్వత్ర ఉపాస్యః ఇతి నిర్ణీయమానత్వాత్ చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా ఇతి నిశ్చీయతే.

ఇతి లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్.

102. పూర్వవికల్ప అధికరణమ్.

398. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్. 3-3-44.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనః చిదాదయః అగ్నయః శ్రూయన్తే "మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితః చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితో అగ్నిచితః" ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమ్ ఏతే మనశ్చిదాదయః సాంపాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః? ఆహోస్విత్ విద్యామయ క్రతు అనుప్రవేశేన విద్యారూపాః ఏవ? ఇతి విషయే క్రియారూపత్వం తావదాహ - 'పూర్వ వికల్పః' ఇత్యాదినా.

చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామ్ ఏషాం మనశ్చిదాదీనాం క్రతు అనుప్రవేశ సాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతు విధ్యభావాత్ పూర్వత్ర "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదినా ఇష్టక చితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయ క్రతు అవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతు సన్నిధానాత్ తత్ప్రకరణ గృహీతాః మనశ్చిదాదయః తేన ఇష్టక చితేన అగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపాః ఏవ స్యుః. విద్యా రూపాణామ్ అపి క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియా రూపత్వం మానస గ్రహవత్ ఉపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమే అహని మానస గ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణ ఆసాదన స్తోత్ర శస్త్ర ప్రత్యాహరణ భక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయ క్రతు

అఙ్గతయా క్రియారూపత్వం, తథా ఇహాపి.

399. అతిదేశాత్ చ. 3-3-45.

ఇతశ్చ ఇష్టకచితేన అగ్నినా మనశ్చిదాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చ అవగమ్యతే. "తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వః" ఇతి పూర్వస్య ఇష్టకచితస్యాగ్నేః వీర్యం మనశ్చిదాదిషు అతిదిశ్యతే. తేన తుల్య కార్యత్వాత్ వికల్పః తతశ్చ ఇష్టకచితవత్ తత్క్రతు నిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చిదాదయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః ఏవ ఇతి .

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.....

400. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ దర్శనాత్ చ. 3-3-46.

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చిదాదయః క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన క్రియారూపాః ఏవ ఇతి, నైతత్ అస్తి. విద్యారూపాః ఏవ ఏతే. విద్యారూప క్రతు అన్వయినః ఇత్యర్థః. కుతః? 'నిర్ధారణాత్ దర్శనాత్ చ'.

నిర్ధారణం తావత్ "తే హైతే విద్యాచితః ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తి" ఇతి. వాఙ్మనః చక్షురాది వ్యాపారాణామ్ ఇష్టకాదివత్ చయన అనుపపత్తేః మనసా సంపాదిత అగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధే అపి "విద్యాచితః ఏవ విద్యయా హైవైతే"

ఇతి చ అవధారణం విద్యామయ క్రతు అన్వయేవ విద్యారూపత్వ జ్ఞాపనార్థమ్ ఇతి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చ అత్రైవ ఏషాం శేషీ విద్యారూపః క్రతుః "తే మనసైవ అధీయన్త మనసైవ అచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసా అస్తువన్త మనసా ఆశంసన్ యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కించ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమ్ అక్రియత" ఇతి.

ఇష్టకచితేషు అగ్నిషు యత్ క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియత, తన్మనో నిర్వర్త్యేషు మనశ్చిదాది అగ్నిషు మనోమయమ్ ఏవ అక్రియతే ఇతి వచనాత్ క్రతుః అపి విద్యామయః అత్ర ప్రతీయతే.

నను, అత్ర విధిపద అశ్రవణాత్ ఫల సంబన్ధ అప్రతీతేః చ ఇష్టక చితాగ్ని ఉపస్థాపిత క్రియామయ క్రతు ప్రకరణాత్ విద్యామయ క్రతు అన్వయేన విద్యారూపతా ఏషాం బాధ్యతే. న ఇత్యాహ.....

401. శ్రుత్యాది బలీయస్త్వాత్ చ న బాధః. 3-3-47.

శ్రుతి లిఙ్గ వాక్యానాం ప్రకరణాత్ బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాది అవగతః క్రతుః ఏషాం తత్ అన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిః తావత్ "తే హైతే విద్యాచితః ఏవ" ఇతి. తాం వివృణోతి "విద్యయా హైవై త ఏవం విదశ్చితా భవన్తి" ఇతి. విద్యయా- విద్యామయేన క్రతునా, సంబద్ధాః మనశ్చిదాదయః చితాః భవన్తి ఇత్యర్థః. "తాన్ హైతాని ఏవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని

చిన్వన్త్యపి స్వపతః” ఇతి లిఙ్గమ్. వాక్యం చ “ఏవంవిదే చిన్వన్తి” ఇతి. సమభివ్యాహారో వాక్యమ్. ఏవంవిదే - విద్యామయ క్రతుమతే, సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తి ఇత్యర్థః. సర్వభూత కర్తృకం సర్వకాల వ్యాపి చయనం మనసా సంపాదితం పరిమిత కర్తృకాల క్రియామయ ఇష్టకచిత కార్య ద్వారేణ క్రతు అనుప్రవేశ సంభవమ్ అలభమానం విద్యామయ క్రతు అనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి.

యత్ చ ఇదమ్ ఉక్తమ్ - విధి ప్రత్యయ అశ్రవణాత్ ఫల సంబన్ధ అప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్ క్రతోః అన్యో అత్ర విద్యామయః క్రతుః న సంభవతి ఇతి. తత్రాహ....

402. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తర పృథక్త్వవత్ దృష్టః చ తదుక్తమ్. 3-3-48.

ఇష్టకచిత అన్వయినః క్రియామయాత్ క్రతోః విద్యామయో అయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వ హేతుభ్యో అవగమ్యతే. అనుబన్ధాః - యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహ స్తోత్ర శస్త్రాదయః “మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసా అస్తువన్త మనసా ఆశంసన్” ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆది శబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తాః గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిః సానుబన్ధైః విద్యామయ క్రతుః పృథక్ అవగమ్యతే ఇత్యర్థః. “ప్రజ్ఞాన్తర పృథక్త్వవత్”. యథా ‘ప్రజ్ఞాన్తరం’ - దహర విద్యాది క్రియామయాత్ క్రతోః పృథక్భూతం శ్రుత్యాదిభిః అవగమ్యతే. ఏవమ్ అయమ్ అపి. ఏవం చ

అనుబన్ధాదిభిః పృథక్భూతే విద్యామయే యజ్ఞే అవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చ అనువాద సరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం "వచనాని తు అపూర్వత్వాత్" ఇతి. ఫలం చ "తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావాన్ అసౌ పూర్వః" ఇతి అతిదేశాత్ స్వ క్రతు ద్వారేణ ఇష్టకచితస్య అగ్నేః యత్ఫలమ్, తదేవ మనశ్చిదాదీనామ్ అపి స్వక్రతు ద్వారేణ ఫలమ్ ఇత్యవగమ్యతే.

యత్పునః అతిదేశేన తుల్య కార్యత్వ అవగమాత్ క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశో అవగమ్యతే ఇత్యుక్తమ్, తత్రాహ.....

403. న సామాన్యాత్ అపి ఉపలబ్ధేః మృత్యువత్ న హి లోకాపత్తిః. 3-3-49.

న అవశ్యమ్ అతిదేశాత్ అవాన్తర వ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యమ్, యేన క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశః ఏషాం స్యాత్, యస్మాత్ కస్మాత్ చిత్ సామాన్య మాత్రాత్ అతిదేశ ఉపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి "స ఏష ఏవ మృత్యుః య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః" ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాది సామాన్య మాత్రాత్ అతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డల పురుషస్య మృత్యువత్ తత్ 'లోకాపత్తిః'- తద్దేశ ప్రాప్తిః అపి భవతి. ఏవమ్ ఇహాపి మనశ్చిదాదీనామ్ ఇష్టకచితాగ్నివత్ భావ అతిదేశమాత్రేణ ఇష్టకచితాగ్ని దేశ రూప క్రియామయ క్రతు అనుప్రవేశేన అపి న భవితవ్యమ్. అతః ఇష్టక

చితాగ్నేః స్వక్రతు ద్వారేణ యత్ఫలం తదేవ మనశ్చిదాదీనామ్ అపి విద్యామయ క్రతు ద్వారేణ ఫలమ్ ఇత్యతిదేశాత్ అవగమ్యతే.

404. పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం, భూయస్త్వాత్ తు అనుబన్ధః. 3-3-50.

పరేణ చ బ్రాహ్మణేన అస్యాపి మనశ్చిదాది అభిధాయినః 'శబ్దస్య తాద్విధ్యం' - తద్విధత్వం, విద్యామయ ప్రతిపాదిత్వమ్ అవగమ్యతే. పరేణ హి బ్రాహ్మణేన "అయం వా వ లోక ఏషో అగ్నిశ్చితః, తస్యాప ఏవ పరిశ్రితః" ఇత్యాదినా "స యో హై తదేవం వేద లోకం పృణామేవం (పృణానామేవం) భూతమేతత్ సర్వమభిసంపద్యతే" ఇతి పృథక్ ఫలా విద్యా ఏవ విధీయతే. తథా వైశ్వానర విద్యాదౌ చ విద్యా ఏవ విధీయతే. అతో అగ్ని రహస్యస్య క్రియైక విషయత్వం నాస్తి, ఏవం తర్హి విద్యామయాః మనశ్చిదాదయః బృహదారణ్యకే అనుబద్ధవ్యాః కిమర్థమ్ ఇహ అనుబధ్యన్తే?

తత్ర ఉచ్యతే - 'భూయస్త్వాత్ తు అనుబన్ధః' ఇతి. మనశ్చిదాదిషు సమ్పాదనీయానామ్ అగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్ తత్ సన్నిధౌ ఇహ అనుబన్ధః కృతః.

ఇతి పూర్వవికల్పాధికరణమ్.

---

103. శరీరే భావ అధికరణమ్.

405. ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్. 3-3-51.

సర్వాసు పరవిద్యాసు ఉపాస్య ఉపాసన స్వరూపవత్ ఉపాసక స్వరూపస్య అపి జ్ఞాతవ్యత్వమ్ ఉక్తమ్ "త్రయాణామ్ ఏవ చ ఏవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ" ఇతి. వక్ష్యతి చ అస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేన అనుసన్ధానమ్ "ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ" ఇతి. కిమ్ అయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తా ఇహ అముత్ర సఞ్చార క్షమో అనుసన్ధేయః? ఉత ప్రజాపతి వాక్య ఉదిత అపహతపాప్మత్వాది స్వరూపః? కిం యుక్తమ్? జ్ఞాతృత్వాది ఆకార మాత్రః ఇతి ఏకే మన్యన్తే. కుతః? అస్య ఉపాసకస్య ఆత్మనః శరీరే భావాత్, ఆత్మనః శరీరే వర్తమానస్య తాదృశమ్ ఏవ రూపమ్.

తావతా ఏవ అనుసన్ధానేన తత్ ఫల సిద్ధి ఉపపత్తేః చ. న హి కర్మసు అధికృతానాం స్వర్గాది ఫలార్థినాం జ్ఞాతృత్వాది అతిరేకేణ ఫలానుభవ దశాయాం యాదృశం రూపం, తాదృశం రూపం సాధనానుష్ఠాన దశాయామ్ అనుసన్ధాతవ్యమ్. తావతా ఏవ సాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయోః సిద్ధేః, అతిరిక్త అనుసన్ధానే ప్రయోజన అభావాత్. తత్ అవిశేషాత్ ఇహాపి తథా ఏవ. నను చ, అత్ర "యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి

విశేష వచనాత్ అపహత పాప్మత్వాది ఆకారః ఏవ అనుసన్ధాతవ్యః ఇతి అవగమ్యతే. నైవమ్ "తం యథా యథోపాసతే" ఇతి ఉపాస్య విషయత్వాత్ తస్య.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.........

406. వ్యతిరేకః తద్భావ భావిత్వాత్, న తు ఉపలబ్ధివత్. 3-3-52.

న తు ఏతదస్తి, యత్ జ్ఞాతృత్వాది ఆకారః ఏవ అనుసన్ధేయః ఇతి. అస్య ఆత్మనః సంసార దశాయాః మోక్ష దశాయాం యో వ్యతిరేకః, సో అపహతపాప్మత్వాదికః అనుసన్ధేయః. అస్య మోక్ష దశాయాం యాదృశం రూపం, తాదృక్ రూపః ఏవ ఉపాసన వేలాయామ్ ఆత్మానుసన్ధేయః ఇత్యర్థః. కుతః? 'తద్భావ భావిత్వాత్' - తద్రూప ఆపత్తేః. "యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి", "తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి" ఇతి యథా ఉపాసనమేవ హి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. న చ పరస్వరూప మాత్ర విషయమ్ ఏవ ఇదమ్ ఇతి వక్తుం శక్యతే, ప్రత్యగాత్మనః అపి ఉపాస్యభూత పరబ్రహ్మ శరీరతయా ఉపాస్య కోటి నిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతి వాక్య ఉదిత అపహతపాప్మత్వాది గుణక ప్రత్యగాత్మ శరీర పరమాత్మ ఉపాసనస్య తథా రూపమేవ ప్రాప్యమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. అత ఏవ "ఏవం క్రతుర్హ్వాముం లోకం ప్రేత్య అభిసంభవితాస్మి" ఇత్యుచ్యతే. తస్మాత్ ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారః ఏవ అనుసన్ధేయః.

'ఉపలబ్ధివత్'- బ్రహ్మ ఉపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మ ఉపలబ్ధిః విహితా యథావస్థిత బ్రహ్మ స్వరూప విషయా, తథా ఆత్మోపలబ్ధిః అపి యథావస్థిత ఆత్మ స్వరూప విషయే ఇత్యర్థః. కర్మసు ఆత్మ స్వరూపానుసన్ధానం న కర్మాఙ్గమ్. "యజేత స్వర్గకామః" ఇతి కర్మానుష్ఠానమ్ ఏవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్త జ్ఞాతృత్వాది ఆకార ఆత్మావగతిః కాలాన్తర భావి ఫలసాధన కర్మాధికారార్థా ఇతి తావన్మాత్రమ్ ఏవ తత్ర అపేక్షితమ్ ఇతి న కిఞ్చిత్ అపహీనమ్.

ఇతి శరీరే భావ అధికరణమ్.

104. అఙ్గావబద్ధ అధికరణమ్.

407. అఙ్గావబద్ధాః తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. 3-3-53.

"ఓమ్ ఇత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత", "లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత","ఉక్థమ్ ఉక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవ ఉక్థమ్ ఇయమేవ పృథివీ", "అయం వా వ లోక ఏషో అగ్నిశ్చితః" ఇత్యేవమాద్యాః క్రతు అఙ్గాశ్రయాః ఉపాసనాః భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాసు ఏవ నియతాః? ఉత సర్వాసు శాఖాసు ఉద్గీథాదిషు సంబధ్యన్తే? ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్త ప్రత్యయత్వే స్థితే అపి ప్రతివేదం స్వరభేదాత్ ఉద్గీథాదయః భిద్యన్తే ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి యుక్తా శఙ్కా. కిం యుక్తమ్? వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి, కుతః? "ఉద్గీథముపాసీత" ఇతి సామాన్యేన ఉద్గీథ సమ్బన్ధితయా శ్రుతాయాః తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేష యుక్తస్య ఉద్గీథ విశేషస్య సన్నిధానాత్ తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమ్ ఇతి. ఏవమాద్యాః తాసు ఏవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'అఙ్గావబద్ధాస్తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హి ఉద్గీథాది అఙ్గావబద్ధాః ఉపాసనాః తాసు ఏవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్, అపి తు ప్రతివేదం సంబధ్యేరన్, సర్వాసు శాఖాసు ఇత్యర్థః. హి శబ్దో హేతౌ. యస్మాత్ శ్రుత్యావ ఉద్గీథాది అఙ్గమాత్రావ బద్ధాః, తస్మాత్ యత్ర ఉద్గీథాదయః, తత్ర

సర్వత్ర సంబధ్యేరన్, యద్యపి స్వరభేదేన ఉద్గీథ వ్యక్తయః భిద్యన్తే, తథా అపి సామాన్యేన ఉద్గీథ శ్రుత్యా సర్వ అవ్యక్తయః సన్నిహితాః ఇతి న క్వచిత్ వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమ్ అస్తి. సర్వశాఖా ప్రత్యయ న్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతుః ఏకః. అతః సర్వాసు శాఖాసు ఏకస్య క్రతోః సన్నిధానాత్ క్రతు అఙ్గభూత ఉద్గీథాదయః అపి సన్నిహితాః ఇతి న ఏకస్య సన్నిధి విశేషో అస్తి ఇతి న వ్యవస్థా.

408. మన్త్రాదివత్ వా అవిరోధః. 3-3-54.

వా శబ్దశ్చ అర్థే. ఆది శబ్దేన జాతిగుణ సఙ్ఖ్యా సాదృశ్య క్రమ ద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామ్ ఏకైక శాఖాసు ఆమ్నాతానామ్ అపి శేషిణః క్రతోః సర్వశాఖాసు ఏకత్వేన యథా యథం శ్రుత్యాదిభిః సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో న విరుధ్యతే, తద్వత్ ఇహాపి అవిరోధః.

ఇతి అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్.

105. భూమజ్యాయస్త్వ అధికరణమ్.

409. భూమ్నః క్రతువత్ జ్యాయస్త్వం. తథా హి దర్శయతి. 3-3-55.

"ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః" ఇత్యారభ్య వైశ్వానర విద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యః శ్రుతః స్వర్లోక ఆదిత్య వాయు ఆకాశ అప్ పృథివీ అవయవః. తత్ర చ ద్యౌర్మూర్ధా, ఆదిత్యః చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశః సందేహః - మధ్యకాయః ఇత్యర్థః, ఆపో వస్తిః, పృథివీ పాదౌ ఇతి అవయవ విశేషాః. తత్ర సంశయః - కిమస్య త్రైలోక్య శరీరస్య వ్యస్తస్య ఉపాసనం కర్తవ్యమ్? ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ? అథ సమస్తస్యైవ ఇతి?

కిం యుక్తమ్? వ్యస్తస్యేతి. కుతః? ఉపక్రమే వ్యస్త ఉపాసన ఉపదేశాత్. తథా హి ఉపదిశ్యతే ఔపమన్యవాదయః కిల ఉద్దాలక షష్ఠాః కేకయమ్ అశ్వపతిమ్ ఉపసద్య "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రతి అధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వ ఉపాస్యాన్ ద్యుప్రభృతీన్ ఉక్తవద్భ్యః మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషు ఉపాసనం తత్ర తత్ర ఫలం చ ఉక్తవాన్. "అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవతి అస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే మూర్ధాతు ఏష ఆత్మనః" ఇతి, "ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరః" ఇత్యాదినా తేషు తేషు

ఉపాసనేషు ఉపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చ ఆహ. అతో వ్యస్తస్య ఉపాసనం కర్తవ్యమ్. పరత్ర "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే" ఇతి ద్యుప్రభృతి ప్రదేశ అవచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాది ఉపాసనస్య సమాసేన ఉపసంహారః ఇతి అవగన్తవ్యమ్. అపరః ఆహ.....

ఏవమేవ సమస్తస్య అపి ఉపాసనం కార్యమితి, పృథక్ ఫల నిర్దేశాత్. "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్ అభివిమానమ్ ఆత్మానం వైశ్వానరమ్ ఉపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు అన్నమత్తి" ఇతి. న చ ఏతావతా వాక్యభేదః. యథా భూమవిద్యా ఉపక్రమే నామాది ఉపాసనం తత్తత్ ఫలం చ అభిధాయ "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి" ఇత్యాదినా భూమవిద్యామ్ ఉపదిశ్య "స స్వరాట్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి తత్ఫలం చ వ్యపదిశతి. తత్ర భూమవిద్యా పరత్వే అపి వాక్యస్య నామాది అవాన్తర ఉపాసనం తత్తత్ ఫలం చ అఙ్గీక్రియతే, తథా ఇహ అపి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'భూమ్నో జ్యాయస్త్వమ్' ఇతి. భూమ్నః - విపులస్య సమస్తస్య ఏవ, జ్యాయస్త్వమ్ - ప్రామాణికత్వమ్ ఇత్యర్థః, ఏకవాక్యత్వ అవగతేః. తథా హి "ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః" ఇతి ఉపక్రమ్య "ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తో అయమారుణిః సంప్రతి

ఇమమాత్మానం వైశ్వానరమ్ అధ్యేతి, తం హన్త అభ్యాగచ్ఛామః" ఇతి వైశ్వానర ఆత్మ బుభుత్సయా ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః తమ్ ఉద్దాలకమ్ ఉపేత్య తత్ర వైశ్వానర ఆత్మవేదనమ్ అలభమానాః తేన చ సహ అశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానర ఆత్మవేదినమ్ ఉపసంగమ్య "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రతి అధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇతి పృష్ట్వా తత్ సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్త శరీరమ్ ఉపాస్యమ్ అవగమ్య తత్ఫలం చ సర్వ లోక సర్వ భూత సర్వాత్మా అన్నభూత బ్రహ్మానుభవమ్ అవగతవన్తః ఇతి ఉపసంహారతః వాక్యస్య ఏకత్వమ్ అవగమ్యతే. ఏవమ్ ఏక వాక్యత్వే అవగతే సతి అవయవ విశేషేషు ఉపాస్తి వచనం ఫల నిర్దేశశ్చ సమస్త ఉపాసన ఏకదేశానువాద మాత్రమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

'క్రతువత్'. యథా "వైశ్వానరం ద్వాదశ కపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే" ఇతి విహితస్య ఏవ క్రతోః ఏకదేశాః "యదష్టాకపాలో భవతి" ఇత్యాదిభిః అనూద్యన్తే. తథా సమస్త ఉపాసనమ్ ఏవ న్యాయ్యమ్, న వ్యస్త ఉపాసనమ్. తథా హి దర్శయతి ఇయం శ్రుతిః వ్యస్త ఉపాసనే అనర్థం బ్రువతి "మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతి యన్మాం నాగమిష్యః" ఇతి, "అన్ధో అభవిష్యః యన్మాం నాగమిష్యః" ఇత్యాదికా. అతః ఇదమపి ఉపాస్తమ్, యన్నామాది ఉపాసన సామ్యమ్ ఉక్తమ్. తత్ర హి నామాది ఉపాసనేషు అనర్థో న శ్రుతః, నామాది ఉపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్య అతిశయిత ఫలత్వం

శ్రుతమ్. "ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేన అతివదతి" ఇతి. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యా పరత్వే అపి వాక్యస్య నామాది ఉపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వమ్. అన్యథా అతిశయిత ఫలత్వ నిమిత్త అతివాదేన భూమవిద్యా స్తుతి అనుపపత్తేః. అతః సమస్త ఉపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.

ఇతి భూమజ్యాయస్త్వ అధికరణమ్.

106. శబ్దాదిభేద అధికరణమ్.

410. నానా శబ్దాది భేదాత్. 3-3-56.

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాః సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తి రూప మోక్షైక ఫలాః సద్విద్యా, భూమవిద్యా, దహర విద్యా, ఉపకోసల విద్యా, శాణ్డిల్య విద్యా, వైశ్వానర విద్యా, ఆనన్దమయ విద్యా, అక్షర విద్యాదికాః ఏకశాఖాగతాః శాఖాన్తరగతాః చ ఉదాహరణమ్, అన్యాః ప్రాణాది ఏక విషయఫలాశ్చ. కిమత్ర విద్యైక్యమ్? ఉత విద్యాభేదః? ఇతి సంశయ్యతే. అత్రైవ ఆసాం పరస్పర భేదే సమర్థితే సతి ఏకస్యాః దహర విద్యాదికాయాః సర్వవేదాన్త ప్రత్యయ న్యాయః. కిం యుక్తమ్? విద్యైక్యమ్ ఇతి. కుతః? వేద్యస్య బ్రహ్మణః ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయాః రూపమ్. అతో రూపైక్యాత్ విద్యైక్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'నానా' ఇతి. నానాభూతాః విద్యాః. కుతః? 'శబ్దాది భేదాత్'. ఆది శబ్దేన అభ్యాస సఙ్ఖ్యా గుణ ప్రక్రియా నామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిః అత్ర విధేయ భేద హేతవః అనుబన్ధ భేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేద ఉపాసీత ఇత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయ ఆవృత్తి అభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైక విషయాః. తథా అపి తత్తత్ ప్రకరణ ఉదిత జగదేక కారణత్వ అపహతపాప్మత్వాది విశేషణ విశిష్ట బ్రహ్మవిషయ ప్రత్యయ ఆవృత్తి అవబోధినః ప్రత్యయ ఆవృత్తి రూపాః విద్యాః భిద్యన్తే. బ్రహ్మ ప్రాప్తి రూప ఫల సంబన్ధి

ఉపాసన విశేష అభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతి ప్రకరణం విలక్షణ విద్యా అభిధాయీని ఇతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్ అర్థే "శబ్దాన్తరే కర్మభేదః" ఇత్యాదిభిః పూర్వ కాణ్డోదితైః సూత్రైః సిద్ధే అపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్త వాక్యాని అవిధేయ జ్ఞాన పరాణి ఇతి కుదృష్టి నిరసనాయ. అతో విద్యాభేదః ఇతి స్థితమ్.

ఇతి శబ్దాదిభేదాధికరణమ్.

107. వికల్ప అధికరణమ్.

411. వికల్పో అవిశిష్ట ఫలత్వాత్. 3-3-57.

బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలానాం సద్విద్యా దహర విద్యాదీనాం నానాత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీమ్ ఆసాం విద్యానామ్ ఏకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయో అపి సంభవతి? ఉత ప్రయోజన అభావాత్ వికల్పః ఏవ? ఇతి విషయే, కిం యుక్తమ్? సముచ్చయో అపి సంభవతి ఇతి. కుతః? ఏకఫలానాం భిన్న శాస్త్రార్థానామ్ అపి సముచ్చయ దర్శనాత్. దృశ్యతే హి ఏకస్యైవ స్వర్గాదేః సాధనానామ్ అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వ అపేక్షయా ఏకత్ర పురుషే సముచ్చయః, ఏక మిహాపి బ్రహ్మానుభవ భూయస్త్వ అపేక్షయా సముచ్చయో అపి సంభవతి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'వికల్పః' ఏవ, న సముచ్చయః సంభవతి ఇతి, కుతః? 'అవిశిష్ట ఫలత్వాత్'. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద బ్రహ్మానుభవః ఫలమ్ అవిశిష్టం శ్రూయతే "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య", "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్. తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇత్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్య పరస్య చ స్వయమ్ అనుభూయమానమ్ అనవధిక

అతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవః ఏకయా విద్యయా అవాప్యతే చేత్, కిమ్ అన్యయా ఇతి న సముచ్చయ సంభవః. స్వర్గాదేః హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాది అపేక్షయా భూయస్త్వ సంభవాత్ తదర్థినః సముచ్చయః సంభవతి, ఇహ తు తద్విపరీత స్వరూపే బ్రహ్మణి తత్ న సంభవతి. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవ విరోధి అనాది కర్మ అవిద్యా నిరసన ముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలాః ఇతి అవిశిష్ట ఫలత్వాత్ సర్వాసాం వికల్పః ఏవ.

బ్రహ్మప్రాప్తి వ్యతిరిక్త ఫలాః తు విద్యాః స్వర్గాది ఫల కర్మవత్ యథేష్టం వికల్పేరన్ సముచ్చీయేరన్ వా, తాసాం పరిమిత ఫలత్వేన భూయస్త్వ అపేక్షా సంభవాత్. తదాహ.....

412. కామ్యాః తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్, న వా పూర్వహేతు అభావాత్. 3-3-58.

అపరిమిత ఫలత్వ అభావాత్ ఇత్యర్థః.

ఇతి వికల్పాధికరణమ్.

108. యథాశ్రయభావ అధికరణమ్.

413. అఙ్గేషు యథా ఆశ్రయభావః. 3-3-59.

ఉద్గీథాది క్రతు అఙ్గేషు ఆశ్రితాః "ఓమిత్యేతదక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇత్యాదికాః విద్యాః కిమ్ ఉద్గీథాదివత్ క్రతు అర్థతయా క్రతుషు నియమేన ఉపాదేయాః? ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థతయా యథా కామమ్? ఇతి విషయే, నియమేన ఉపాదేయాః ఇతి యుక్తమ్. నను చ, ఆసాం పురుషార్థత్వేన అనియమః ప్రతిపాదితః "తన్నిర్ధారణానియమః తద్దృష్టేః పృథక్ హి అప్రతిబన్ధః ఫలమ్" ఇత్యత్ర. సత్యమ్. తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిత్ లిఙ్గ దర్శనైః, యుక్త్యా చ ఆక్షిప్యతే.

తత్ర హి "తేనోభౌ కురుతే" ఇతి అనియమ దర్శనాత్ పృథక్ ఫలత్వమ్ ఉక్తమ్. ఉపాసన ఆశ్రయ భూత ఉద్గీథాదివత్ ఉపాసనానామ్ అపి అఙ్గతయా ఉపాదాన నియమే బహవో హేతవః ఉపలభ్యన్తే. న హి అత్ర "గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్" ఇత్యాదివత్ ఉపాసనా విధి వాక్యే ఫల సంబన్ధః శ్రూయతే. "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ఉద్గీథాది సంబన్ధితయా ఏవ ఉపాసనం ప్రతీయతే. "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి వర్తమాన అపదేశ రూపవాక్యాన్తరాత్ హి ఫలసంబన్ధో జ్ఞాయతే. స్వవాక్యేన ఏవ అవ్యభిచరిత క్రతు సంబన్ధి ఉద్గీథాది సంబన్ధేన నిర్జ్ఞాత క్రతు అఙ్గ భావస్య వాక్యాన్తరస్థ వర్తమాన ఫలసంబన్ధ నిర్దేశో

అర్థవాద మాత్రం స్యాత్, అపాప శ్లోక శ్రవణాదివత్. అతో యథా ఉద్గీథాదయః ఉపాసనాశ్రయాః క్రతు అఙ్గతయా ప్రయోగ విధినా నియమేన ఉపాదీయన్తే, తథా తదాశ్రితాశ్చ ఉపాసనాః తన్ముఖేన క్రతు అఙ్గ భూతాః ఇతి నియమేన ఉపాదేయాః ఏవ.

414. శిష్టేః చ. 3-3-60.

శిష్టిః - శాసనమ్, విధానమ్ ఇత్యర్థః. "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ఉద్గీథ అఙ్గతయా ఉపాసన విధానాత్ చ ఉపాదాన నియమః. "గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేత్" ఇత్యాదివత్ విధివాక్యే అధికార అన్తర అశ్రవణాత్ ఉద్గీథ అఙ్గభావః ఏవ హి విధేయః ఇతి గమ్యతే.

415. సమాహారాత్. 3-3-61.

"హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమ్ అనుసమాహరతి" ఇతి ఉపాసనస్య సమాహార నియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథమ్ - వేదన విహీనమ్ ఉద్గీథమ్. వేదన హానౌ అన్యేన సమాధానం బ్రువత్ తస్య నియమేన ఉపాదానం దర్శయతి.

416. గుణసాధారణ్య శ్రుతేః చ. 3-3-62.

ఉపాసన గుణస్య - ఉపాసన ఆశ్రయస్య ప్రణవస్య స ఉపాసనస్య "తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే ఓమితి ఆశ్రావయతి ఓమితి శంసతి ఓమితి ఉద్గాయతి" ఇతి సాధారణ్య శ్రుతేశ్చ ఉపాసన

సమాహారో గమ్యతే. తేనేతి ప్రకృత పరామర్శాత్ సోపాసన ఏవ ప్రణవః సర్వత్ర సంచరతి. అతః ఉపాసనస్య ప్రణవ సహభావ నియమ దర్శనాత్ చ ఉద్గీథాది ఉపాసనానామ్ ఉద్గీథాదివత్ నియమేన ఉపాదానమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే....

417. న వా తత్ సహభావ అశ్రుతేః. 3-3-63.

న చ ఏతదస్తి, యత్ ఉద్గీథాది ఉపాసనానాం క్రతుషు ఉద్గీథాదివత్ ఉపాదాన నియమః ఇతి. కుతః? 'తత సహభావ అశ్రుతేః'. ఉద్గీథ అంగభావ అశ్రుతేః ఇత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావ నియమో భవతి. యద్యపి "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి అస్మిన్ పద సముదాయే అధికారాన్తరం న ప్రతీయతే, తథా అపి తదనన్తర మేవ "యదేవ విద్యయా కరోతి, శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి విద్యాయాః క్రతు వీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే. తేన క్రతు ఫలాత్ పృథక్భూత ఫలసాధనభూతా విద్యా "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి కర్తవ్యతయా విధీయతే.

క్రతుఫలాత్ పృథక్భూత ఫలసాధనతయా అవగతస్య ఉపాసనస్య క్రతు అఙ్గభూత ఉద్గీథ అఙ్గతయా వినియోగో న ఉపపద్యతే. అతః ఉపాసనస్య ఆశ్రయ అపేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీథ ఆశ్రయ మాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రతు అఙ్గభూతః ఇతి క్రతు ప్రయుక్త ఉద్గీథాది ఆశ్రయే ఉపాసనే క్రతు అధికారిణః ఏవ

క్రతోః వీర్యవత్తరత్వ ఇచ్ఛా నిమిత్తమ్. ఇదమ్ అధికారాన్తరమ్ ఇతి న క్రతుషు తత్ ఉపాదాన నియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబల కర్మాన్తర ఫలేన అప్రతిబన్ధః ఇత్యుక్తమ్. క్రతోః అవిలమ్బిత ఫలత్వమ్ ఇత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవత్ అపాపశ్లోక శ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్ సాధన భావో న శ్రుతః ఇతి క్రతు అఙ్గభూత జుహ్వాది అఙ్గతయా వినియోగ అవిరోధాత్ తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తర సాధన భావకల్పన అనుపపత్తేః తత్ర ఫలశ్రుతిః అర్థవాద మాత్రం స్యాత్.

418. దర్శనాత్ చ. 3-3-64.

దర్శయతి చ శ్రుతిః ఉపాసన ఉపాదాన అనియమమ్ "ఏవం విద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజో అభిరక్షతి" ఇతి బ్రహ్మణః వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృ ప్రభృతీనాం వేదనస్య అనియమే సతి ఏతత్ ఉపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాది లిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమ్ అవగమ్యతే. అతో అనియమః ఏవ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి యథాశ్రయ భావాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

109. పురుషార్థ అధికరణము.

419. పురుషార్థః అతః శబ్దాత్ ఇతి బాదరాయణః. 3-4-1.

గుణోపసంహార అనుపసంహార ఫలా విద్యైకత్వ నానాత్వ చిన్తా కృతా. ఇదానీం విద్యాతః పురుషార్థః? ఉత విద్యాఙ్గకాత్ కర్మణః? ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్? అతః - విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? 'శబ్దాత్'. దృశ్యతే హి ఔపనిషదః శబ్దో విద్యాతః పురుషార్థం బ్రువన్ "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ", "యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్ నామరూపాత్ విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్" ఇత్యాదిః.

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.....

420. శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథా అన్యేషు ఇతి జైమినిః. 3-4-2.

నైతదేవమ్, యత్ విద్యాతః పురుషార్థ అవాప్తిః శబ్దాత్ అవగమ్యతే ఇతి. "న హ్యేషః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాది శబ్దో వేదనాత్ పురుషార్థావాప్తిమ్ అవగమయతి, కర్మసు కర్తృ భూతస్య ఆత్మనః యాథాత్మ్య వేదన ప్రతిపాదన పరత్వాత్. అతః కర్తుః సంస్కార ద్వారేణ విద్యాయాః క్రతు శేషత్వాత్ తత్ర ఫలశ్రుతిః అర్థవాద మాత్రమ్, యథా అన్యేషు ద్రవ్యాదిషు ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. తదుక్తమ్. "ద్రవ్య సంస్కార కర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిః అర్థవాదస్స్యాత్" ఇతి. నను చ, కర్మసు కర్తుః జీవాత్ అన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్యః ఉపదిశ్యతే ఇతి ప్రాగేవ ఉపపాదితమ్ "నేతరో అనుపపత్తేః", "భేదవ్యపదేశాత్ చ", "అనుపపత్తేః తు న శారీరః", "ఇతర పరామర్శాత్ స ఇతి చేత్ న అసంభవాత్" ఇత్యేవమాదిభిః సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ, తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యేన జీవాత్ అనతిరిక్తమ్ ఇత్యేతత్ అపి "అధికం తు భేదనిర్దేశాత్" ఇత్యేవమాదిభిః నిరస్తమ్.

సామానాధికరణ్య నిర్దేశశ్చ "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి చేతనాచేతన సాధారణః "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా అవగత తత్తత్ ఆత్మతయా అవస్థితి నిబన్ధనః ఇతి "అవస్థితేః ఇతి కాశకృత్స్నః" ఇత్యాదిభిః ఉపపాదితమ్. తత్ కథం కర్మసు కర్తుః ఆత్మనః

యాథాత్మ్య ఉపదేశపరాః వేదాన్తశబ్దాః ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతి ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే - వేదాన్తవాక్యేషు ఏవ విద్యాయాః కర్మ ప్రాధాన్యం సూచయద్భిః లిఙ్గైః తత్ ఉపబృంహిత సామానాధికరణ్య నిర్దేశేన చ వేదాన్త శబ్దాః దేహాతిరిక్త జీవస్వరూప యాథాత్మ్య ఉపదేశ పరాః ఇతి బలాత్ అభ్యుపగమనీయమ్ ఇతి పూర్వపక్షిణః అభిప్రాయః.

నను చ, కర్తృ సంస్కార ముఖేన విద్యాయాః క్రతు అనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుమ్, కర్తుః లౌకిక వైదిక సాధారణత్వేన అవ్యభిచరిత క్రతుసంబన్ధిత్వ అభావాత్. నైవమ్, లౌకికస్య కర్మణః కర్తుః దేహాత్ అవ్యతిరిక్తత్వే అపి ఉపపత్తేః దేహాతిరిక్త నిత్యాత్మ స్వరూపస్య క్రతౌ ఏవ ఉపయోగాత్ తత్ స్వరూప ప్రతిపాదన ముఖేన క్రతు అనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతు శేషత్వాత్ న అతః పురుషార్థః.

కాని పునః తాని లిఙ్గాని, యదుపబృంహిత సామానాధికరణ్య నిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దాః జీవ స్వరూప పరాః? ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ....

421. ఆచార దర్శనాత్. 3-4-3.

బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మసు ఏవ ఆచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కేకయః కిల ఆత్మవిత్తమః తత్ విజ్ఞానాయ ఉపగతాన్ తానృషీన్ ప్రత్యాహ -"యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తో అహమస్మి" ఇతి తథా జనకాదయః బ్రహ్మవిత్ అగ్రేసరాః కర్మ నిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే. "కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమ్ ఆస్థితా జనకాదయః", "ఇయాజ

సో అపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞాన వ్యపాశ్రయః" ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మ ప్రధానత్వ దర్శనాత్ విద్యాయాః కర్తృ స్వరూప వేదన రూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమ్ ఏవ ఇతి న విద్యాతః పురుషార్థః.

లిఙ్గమిదమ్, ప్రాప్తిః ఉచ్యతామ్ ఇత్యత్రాహ.....

422. తత్ శ్రుతేః. 3-4-4.

శ్రుతిరేవ హి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్ ఆహ "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి. నేయం శ్రుతిః ప్రకరణాత్ ఉద్గీథ మాత్ర విషయా ఇతి వ్యవస్థాపయితుం శక్యా. యతః ప్రకరణాత్ శ్రుతిః బలీయసీ. యదేవ విద్యయా కరోతి ఇతి విద్యామాత్ర విషయా హి ఇయం శ్రుతిః.

423. సమన్వారమ్భణాత్. 3-4-5.

"తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇతి విద్యా కర్మణోః సాహిత్యం చ దృశ్యతే. సాహిత్యం చ ఉక్తేన న్యాయేన విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే సత్యేవ భవతి.

424. తద్వతో విధానాత్. 3-4-6.

విద్యావతః కర్మవిధానాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "ఆచార్య కులాత్ వేదమ్ అధీత్య యథా విధానం గురోః కర్మాతిశేషేణ అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే" ఇత్యాదౌ

"వేదమధీత్య" ఇత్యధ్యయనవతః కర్మాణి విదధత్ అర్థావబోధ పర్యన్త అధ్యయనవతః ఏవ విదధాతి. అర్థావబోధ పర్యన్తం హి అధ్యయనమ్ ఇతి స్థాపితమ్. అతో బ్రహ్మవిద్యా అపి కర్మసు వినియుక్తా ఇతి న పృథక్ ఫలాయ అవకల్పతే.

425. నియమాత్. 3-4-7.

ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేత్ శతం సమాః" ఇతి ఆత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్మసు నియమేన వినియోగాత్ కర్మణః ఏవ ఫలమ్ ఇతి అవగమ్యతే. విద్యా తు కర్మాఙ్గమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే....

426. అధిక ఉపదేశాత్ తు బాదరాయణస్య, ఏవం తత్ దర్శనాత్. 3-4-8.

తు శబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాతః ఏవ పురుషార్థః. కుతః? 'అధికోపదేశాత్'. కర్మసు కర్తుః జీవాత్ హేయ ప్రత్యనీక అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరత్వేన అధికస్య అర్థాన్తర భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యతయా ఉపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమ్ ఇత్యేవమ్ ఏవ మతమ్. లిఙ్గాని తిష్ఠన్తు, వేద్యతయా ఉపదేశస్తు తావత్ కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః

అధికస్యైవ. కథమ్? 'తత్ దర్శనాత్' - ప్రత్యగాత్మని అశుద్ధే శుద్ధే అపి అసంభావనీయ అనన్త గుణాకరస్య వేద్యస్య నిరస్త నిఖిల హేయ గన్ధస్య స్వసఙ్కల్ప కృత జగత్ ఉదయ విభవ లయ లీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః వాఙ్మనసా అపరిచ్ఛేద్య ఆనన్దస్య జీవాధిపస్య కృత్స్న ప్రశాసితుః పరస్య బ్రహ్మణః వేదన ఉపదేశ వాక్యేషు దర్శనాత్.

"అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః", "యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చన" ఇతి "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుర్విధరణః", "స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా నచాధిపః", "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః (ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః)", "భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాత్ అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" ఇత్యాదిషు తస్మాత్ వేదన ఉపదేశ శబ్దేషు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః ఖద్యోత కల్పస్య అవిద్యాది హేయ సంబన్ధ యోగ్యస్య గన్ధో అపి నాస్తీతి పరమపురుష విషయాయాః విద్యాయాః తత్ ప్రాప్తి రూపమ్ అమృతత్వం తత్ర తత్ర శ్రూయమాణం ఫలమ్

ఇతి విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి సుష్ఠూక్తమ్.

లిఙ్గాని అపి నిరస్యన్తే....

427. తుల్యం తు దర్శనమ్. 3-4-9.

యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠాన దర్శనాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి, తత్ న. విద్యాయాః అనఙ్గత్వే అపి తుల్యం దర్శనమ్. బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠాన దర్శనమ్ అనైకాన్తికమ్ ఇత్యర్థః. అననుష్ఠానస్య అపి దర్శనాత్. దృశ్యతే హి బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగః "ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమ్ అధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే" ఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మ త్యాగ దర్శనాత్ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. కథమ్ ఇదమ్ ఉపపద్యతే బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానమ్, అననుష్ఠానం చ? ఫలాభిసన్ధి రహితస్య యజ్ఞాది కర్మణః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్ తథావిధస్య కర్మణో అనుష్ఠాన దర్శనమ్ ఉపపద్యతే. వక్ష్యతి చ "సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాది శ్రుతేః అశ్వవత్" ఇతి ఫలార్థస్య తస్యైవ యజ్ఞాదేః కర్మణో మోక్షైకఫల బ్రహ్మ విద్యావిరోధిత్వాత్ తస్య అననుష్ఠాన దర్శనమ్ ఉపపన్నతరమ్. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపి న ఉపపద్యతే.

యదుక్తం శ్రుత్యా ఏవ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్ అవగమ్యతే ఇతి, తత్రాహ.....

428. అసార్వత్రికీ. 3-4-10.

స సర్వవిద్యా విషయా ఇయం శ్రుతిః, అపి తు ఉద్గీథ విద్యా విషయా ఏవ; "యదేవ విద్యయా కరోతి" ఇతి యత్ శబ్దస్య అనిర్ధారిత విశేషస్య "ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత" ఇతి ప్రస్తుత ఉద్గీథ విశేష నిష్ఠత్వాత్. న హి యత్ కరోతి తత్ విద్యయా ఇతి సంబధ్యతే. "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి విద్యయా క్రియమాణం యత్ శబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య హి వీర్య వత్తరత్వమ్ ఉచ్యతే.

యత్ చ ఇదమ్ ఉక్తమ్ "తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇతి విద్యా కర్మణోః సాహిత్య దర్శనాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి, తత్రాహ....

429. విభాగః శతవత్. 3-4-11.

"తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇత్యత్ర ఉక్తేన న్యాయేన విద్యా కర్మణోః భిన్న ఫలత్వాత్ విద్యా స్వస్మై ఫలాయ సమన్వారభతే, కర్మ చ స్వస్మై ఫలాయ ఇతి విభాగో ద్రష్టవ్యః. 'శతవత్' - యథా క్షేత్ర రత్న విక్రయిణం శత ద్వయమ్ అన్వేతి ఇత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శతమితి విభాగః ప్రతీయతే, తథా ఇహ అపి.

430. అధ్యయన మాత్రవతః. 3-4-12.

యదుక్తం విద్యావతః కర్మవిధానాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ఇతి,

నైతత్ యుక్తమ్. "వేదమధీత్య" ఇతి అధ్యయన మాత్రవతో విధానాత్. న చ అధ్యయనవిధిః ఏవ అర్థబోధే ప్రవర్తయతి, ఆధానవత్ అధ్యయనస్య అక్షరరాశి గ్రహణమాత్రే పర్యవసానాత్. గృహీతస్య చ స్వాధ్యాయస్య ఫలవత్ కర్మ అవబోధిత్వ దర్శనాత్ తత్ నిర్ణయ ఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే. తతః కర్మార్థీ కర్మజ్ఞానే ప్రవర్తతే, మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞానే ఇతి న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. యద్యపి అధ్యయనవిధిః ఏవ అర్థ అవబోధే ప్రవర్తయతి, తథాపి న విద్యాకర్మాఙ్గమ్, అర్థజ్ఞానాత్ అర్థాన్తరత్వాత్ విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమాది కర్మ స్వరూప విజ్ఞానాత్ ఫలసాధన భూతం తత్ కర్మ అనుష్ఠానమ్ అర్థాన్తరం, తథా అర్థ జ్ఞాన రూపాత్ బ్రహ్మస్వరూప విజ్ఞానాత్ అర్థాన్తరమేవ ధ్యాన ఉపాసనాది శబ్దవాచ్యా పురుషార్థ సాధన భూతా విద్యా ఇతి న తస్యాః కర్మ సంబన్ధ గన్ధః విద్యతే.

431. న అవిశేషాత్. 3-4-13.

యత్ చ ఉక్తం "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇతి ఆత్మవిదం జ్ఞానాత్ వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతి ఇతి. తత్ న ఉపపద్యతే. 'అవిశేషాత్' - న హి అయం నియమః ఫలసాధన భూత స్వతన్త్ర కర్మవిషయః ఇతి విశేష హేతుః అస్తి, విద్యాఙ్గభూత కర్మవిషయతయా అపి ఉపపత్తేః. "కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమ్ ఆస్థితా జనకాదయః" ఇతి చ విదుషః తు అప్రయాణాత్

ఉపాసనస్య అనువర్తమానత్వాత్.

ఏవమ్ అర్థ స్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇత్యస్య వాక్యస్య అర్థమాహ.....

432. స్తుతయే అనుమతిః వా. 3-4-14.

వా శబ్దో అవధారణార్థః. "ఈశావాస్యమిదం సర్వమ్" ఇతి విద్యా ప్రకరణాత్, విద్యా స్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠాన అనుమతిః ఇయం, విద్యా మాహాత్మ్యాత్, సర్వదా కర్మ కుర్వన్ అపి న లిప్యతే కర్మభిః - ఇతి హి విద్యా స్తుతా భవతి. వాక్య శేషశ్చ ఏవమ్ ఏవ దర్శయతి. "ఏవం త్వయి నాన్యథేతో అస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే" ఇతి. అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా.

433. కామ కారేణ చ ఏకే. 3-4-15.

అపి చ, ఏవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యా నిష్ఠస్య గార్హస్థ్య త్యాగమ్ అధీయతే. "కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నో అయమాత్మా అయం లోకః" ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్య కర్మత్యాగం బ్రువత్ ఇదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మ అనఙ్గత్వం దర్శయతి. యజ్ఞాది కర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః విద్యా నిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్య త్యాగో న సంభవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్.

434. ఉపమర్దం చ. 3-4-16.

పుణ్యాపుణ్య రూపస్య సమస్త సాంసారిక దుఃఖమూలస్య కర్మణః బ్రహ్మవిద్యయా ఉపమర్దం చ ప్రతివేదాన్తమ్ అధీయతే, "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యాదికమ్. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సంగచ్ఛతే.

435. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3-4-17.

ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా దర్శనాత్ తేషు అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాది కర్మ అభావాత్ చ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. నను, ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః న సన్త్యేవ, "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యాదినా అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవ అధికార శ్రుతేః. శ్రుతి విరుద్ధానాం స్మృతీనాం చ అప్రామాణ్యాత్. అతః ఆహ - 'శబ్దే హి' ఇతి. వైదికే ఏవ హి శబ్దే తే దృశ్యన్తే "త్రయో ధర్మ స్కన్ధాః", "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తపః" ఇత్యుపాసతే", "ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" ఇత్యాదౌ. యావజ్జీవ శ్రుతిస్తు అవిరక్త విషయా.

436. పరామర్శం జైమినిః అచోదనాత్ చ అపవదతి హి. 3-4-18.

యదిదం "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే

ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః దృశ్యన్తే, అతః తే సన్త్యేవ ఇతి. నైతత్ ఉపపద్యతే. యతః "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామ్ ఆశ్రమాణాం పరామర్శ మాత్రం క్రియతే - అనువాదమాత్రమ్ ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'అచోదనాత్' - అవిధానాత్ ఇత్యర్థః. న హి అత్ర విధి శబ్దః శ్రూయతే, "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదినా హి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే. "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి ఉపసంహారాత్. అతో అన్యార్థమ్ అనువాదమాత్రమ్ అత్ర క్రియతే తేషామ్ ఆశ్రమాణామ్. "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇతి చ దేవయాన విధి పరత్వాత్ తత్రాపి న ఆశ్రమాన్తర విధి సంభవః. అపి చ అపవదతి హి శ్రుతిః ఆశ్రమాన్తరం "వీరహా వా ఏష దేవానాం యో అగ్నిమ్ ఉద్వాసయతే" ఇత్యాదికా. అతః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః న సన్తి ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే.

437. అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్య శ్రుతేః. 3-4-19.

గృహస్థాశ్రమవత్ ఆశ్రమాన్తరమ్ అపి అనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? 'సామ్య శ్రుతేః'. ఉపాదేయతయా అభిమత గృహస్థాశ్రమ సామ్యం హి తేషామ్ అపి ఆశ్రమాణాం శ్రూయతే.

"త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యారభ్య బ్రహ్మ సంస్థ స్తుత్యర్థతయా

సంకీర్తనం గృహస్థాశ్రమస్య ఇతరేషాం చ సమానమ్. అథ గృహస్థాశ్రమస్య అనువాదః, ప్రాప్తౌ సత్యామేవ సంభవతి ఇతి తస్య ప్రాప్తిః అవశ్య అభ్యుపేత్యా ఇతి మతమ్, తత్ ఇతరేషాం అపి సమానమ్, అన్యత్ర అభినివేశాత్. న చ గార్హస్థ్య ధర్మః ఏవ "యజ్ఞో అధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమ్" ఇతి సర్వైః శబ్దైః అభిధీయతే. బ్రహ్మచర్య తపసోః గృహస్థస్య ఏవ సంభవాత్ ఇతి యుక్తమ్. "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇతి త్రిత్వేన సంగృహ్య "ప్రథమో... ద్వితీయః... తృతీయః" ఇతి విభాగ వచన అనుపపత్తేః. అతః "యజ్ఞో అధ్యయనం దానమ్" ఇతి గృహస్థాశ్రమః ఉచ్యతే. అధ్యయన శబ్దో వేదాభ్యాసపరః. తపః శబ్దేన వైఖానస పారివ్రాజ్యయోః గ్రహణమ్, ఉభయోః తపః ప్రధానత్వాత్. తపః శబ్దో హి కాయక్లేశే రూఢః. స చ ద్వయోః అపి సమానః.

బ్రహ్మచారి ధర్మః ఏవ బ్రహ్మచర్య శబ్దేన అభిధీయతే. "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థ శబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమ సాధారణః. సర్వేషాం ఆశ్రమిణాం బ్రహ్మ సంస్థా సంభవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః, బ్రహ్మ సంస్థత్వమ్ తత్ చ సర్వేషాం సంభవతి ఏవ. బ్రహ్మనిష్ఠాః వికలాః కేవల ఆశ్రమిణః పుణ్యలోక భాజః తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠః అమృతత్వభాక్ భవతి. తదేతత్ విస్పష్టమ్ ఉక్తం భగవతా పరాశరేణ "ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామ్" ఇత్యారభ్య "బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమ్"

ఇత్యన్తేన వర్ణానామ్ ఆశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోక ప్రాప్తి అన్తం ఫలమ్ అభిధాయ "ఏకాన్తినః సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే, తేషాం తత్ పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయః" ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్ అభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమ తుల్యాః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమాః అపి దృశ్యన్తే ఇతి తే అపి అనుష్ఠేయాః. "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇతి చ అరణ్యః ఇతి తపః ప్రధానాశ్రమ ప్రాప్తి అపేక్షత్వాత్ దేవయాన విధానస్య తత్రాపి తత్ ప్రాప్తిః అఙ్గీకరణీయా.

పరామర్శ పక్షే విధాన పక్షే చ గృహస్థాశ్రమ తుల్యం ఏషామ్ అపి అనుష్ఠేయత్వమ్ ఇతి ఉపపాద్య విధిః ఏవ అయమ్ ఆశ్రమాణాం సర్వేషాం న అనువాదః ఇతి ఉపపాదయితుమ్ ఆహ.....

438. విధిః వా ధారణవత్. 3-4-20.

వా శబ్దో అవధారణార్థః. విధిః ఏవ అయమ్ ఆశ్రమాణామ్. 'ధారణవత్'. యథా ఆదిష్ట అగ్నిహోత్రే "అధస్తాత్ సమిధం ధారయన్ అనుద్రవేత్ ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇత్యత్ర అనువాద సరూపాత్ అపి వాక్యాత్ ఉపరి ధారణస్య అప్రాప్తత్వాత్ విధిః ఆశ్రీయతే. తదుక్తం శేష లక్షణే "విధిస్తు ధారణే అపూర్వత్వాత్" ఇతి. తథా అత్రాపి అప్రాప్తత్వాత్ విధిః ఏవ ఆశ్రయణీయః. "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాత్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్

యది వా ఇతరథా బ్రహ్మచర్యాత్ ఏవ ప్రవ్రజేత్ గృహాత్ వా యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్'' ఇతి జాబాలానామ్ ఆశ్రమవిధిమ్ అసన్తమ్ ఇవ కృత్వా ఏతేషు అన్య పరేషు అపి వాక్యేషు ఆశ్రమ ప్రాప్తిః అవశ్య ఆశ్రయణీయా ఇతి ఉపపాదితమ్. ఏవమ్ ఆశ్రమాన్తర విధానాత్ ఋణ శ్రుతిః యావజ్జీవ శ్రుతిః అపవాద శ్రుతిశ్చ అవిరక్త విషయాః ఏవ ఇతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామ్ ఆప్రయాణాత్ అవశ్య కర్తవ్యతా విధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయః చ స్వ స్వ ఆశ్రమ ధర్మవిషయాః. అతః ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మ విద్యావిధానాత్ విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పురుషార్థాదికరణమ్.

110. స్తుతిమాత్ర అధికరణమ్.

439. స్తుతిమాత్రమ్ ఉపాదానాత్ ఇతిచేత్, న, అపూర్వత్వాత్. 3-4-21.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే "స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్థ్యో అష్టమో యత్ ఉద్గీథః" ఇత్యేవం జాతీయకాని వాక్యాని క్రతు అవయవ భూత ఉద్గీథాది స్తుతి మాత్ర పరాణి? ఆహోస్విత్ ఉద్గీథాదిషు రసతమాది దృష్టి విధాన అర్థాని? ఇతి. అత్ర ప్రతిపాదితమ్ ఉపాసన పరత్వమ్ అఙ్గీకృత్య ఉపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషు ఉపాదాన అనియమః ఉక్తః. కిం యుక్తమ్? స్తుతిమాత్ర పరాణి ఇతి. కుతః? ఉద్గీథాది ఉపాదానాత్. క్రతు అఙ్గభూతాని హి ఉద్గీథాదీని ఉపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితమ్.

యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతః వచనస్య "ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోకః ఆహవనీయః" ఇత్యాదికస్య తత్ స్తుతిమాత్ర పరత్వం, తథా ఇహాపి, తదిదమ్ ఆశఙ్క్యతే 'స్తుతిమాత్రమ్ ఉపాదానాత్ ఇతి చేత్' ఇతి. ఉద్గీథాది ఉపాదానాత్ తత్స్తుతి మాత్రమ్ ఏవ ఏషాం వాక్యానాం వివక్షితమ్ ఇతి చేత్, అత్రోత్తరం - 'న అపూర్వత్వాత్' ఇతి. న స్తుతి మాత్రత్వమ్ ఉపపద్యతే. కుతః? అపూర్వత్వాత్ - అప్రాప్తత్వాత్. న హి ఉద్గీథాదయః రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః, యేన

తత్ ప్రాశస్త్య బుద్ధి ఉత్పత్త్యర్థం రసతమాదిత్వేన అనూద్యేరన్. న చ ఉద్గీథాది విధిః అత్ర సన్నిహితః, యేన "ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోకః ఆహవనీయః" ఇత్యాదివత్ తదేక వాక్యత్వేన యయా కయాచన విధయా తత్ స్తుతి పరత్వమ్ ఆశ్రీయేత. అతః క్రతు వీర్యవత్త్వాది ఫల సిద్ధ్యర్థమ్ ఉద్గీథాదిషు రసతమాది దృష్టి విధానమేవ న్యాయ్యమ్.

440. భావశబ్దాత్ చ. 3-4-22.

"ఉపాసీత" ఇత్యాది భావశబ్దాత్ చ విధి పరత్వ మేవ న్యాయ్యమ్. విధి ప్రత్యయ యుక్తో హి క్రియాశబ్దో విధేయమేవ స్వార్థమ్ అవగమయతి. తస్మాత్ ఉపాసన విధానార్థాః ఏతాః శ్రుతయః.

ఇతి స్తుతిమాత్రాధికరణమ్.

---

111. పారిప్లవార్థ అధికరణమ్.

441. పారిప్లవార్థాః ఇతి చేత్, న, విశేషితత్వాత్. 3-4-23.

"ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిః ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామ ఉపజగామ", "శ్వేతకేతుః హి ఆరుణేయ ఆస" ఇత్యేవమాదీని వేదాన్తేషు ఆఖ్యానాని కిం పారిప్లవ ప్రయోగార్థాని? ఉత విద్యా విశేష ప్రతిపాదనార్థాని? ఇతి చిన్తాయాం "అఖ్యానాని శంసన్తి" ఇత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే నియోగాత్ న విద్యా ప్రధానత్వం న్యాయ్యమ్ ఇతి చేత్, న. సర్వాణి ఆఖ్యానాని పారిప్లవ ప్రయోగే వినియోగమ్ అర్హన్తి. కుతః? 'విశేషితత్వాత్'- వినియోగస్య. "ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇత్యుక్త్వా తత్రైవ "మనుః వైవస్వతో రాజా" ఇత్యాదినా మన్వాదీనామ్ ఆఖ్యానాని విశేష్యన్తే. అతః తేషామేవ తత్ర వినియోగః ఇతి గమ్యతే. తస్మాత్ న సర్వాః వేదాన్తేషు ఆఖ్యాన శ్రుతయః పారిప్లవ ప్రయోగార్థాః, అపితు విద్యా విధ్యర్థాః.

442. తథా చ ఏకవాక్య ఉపబన్ధాత్. 3-4-24.

"ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాది విధినా ఏకవాక్యతయా ఉపబన్ధాత్ చ ఆఖ్యానానాం విద్యా విధ్యర్థాని ఏవ తాని ఇతి గమ్యతే. యథా "సో అరోదీత్" ఇత్యేవమాదేః కర్మ విధ్యర్థత్వం, న పారిప్లవార్థత్వమ్.

ఇతి పారిప్లవార్థాధికరణమ్.

112. అగ్నీన్ధన అధికరణమ్.

443. అత ఏవ చ అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా. 3-4-25.

స్తుతి ప్రసజ్గాత్ అవాన్తర సజ్గతి విశేషేణ అర్థద్వయం చిన్తితమ్. విద్యావన్తః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమిణః సన్తి ఇత్యుక్తమ్. "ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి" ఇత్యాదిభిః సూత్రైః. ఇదానీమ్ ఊర్ధ్వరేతసః యజ్ఞాది అభావాత్ తదజ్గికా విద్యా న సంభవతి ఇత్యాశఙ్క్య ఆహ "అత ఏవ చ అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా" ఇతి. యతః ఊర్ధ్వరేతసః ఆశ్రమిణో విద్యా సమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యన్తే "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి", "యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే", "ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి", "యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి"ఇత్యాదికయా. అత ఏవ ఊర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాది అనపేక్షా. అగ్నీన్ధనమ్ - అగ్ని ఆధానమ్. ఆధాన పూర్వక అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాసాది కర్మ అనపేక్షా తేషు విద్యా. కేవల స్వాశ్రమ విహిత కర్మ అపేక్షా ఇత్యర్థః.

ఇతి అగ్నీన్ధనాద్యధికరణమ్.

---

113. సర్వాపేక్ష అధికరణమ్.

444. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాది శ్రుతేః, అశ్వవత్. 3-4-26.

యది విద్యా యజ్ఞాది అనపేక్షా ఏవ అమృతత్వం సాధయతి, తర్హి గృహస్థేషు అపి తత్ అనపేక్షా ఏవ సాధయితుమ్ అర్హతి. యజ్ఞాది శ్రుతిః అపి "వివిదిషన్తి" ఇతి శబ్దాత్ కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతి ఇతి. అతః ఆహ 'సర్వాపేక్షా' ఇతి . యజ్ఞాది సర్వ కర్మాపేక్షా ఏవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః? 'యజ్ఞాది శ్రుతేః'. "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇత్యాదినా యజ్ఞాదయః హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి - వేదితుమ్ ఇచ్ఛన్తి - యజ్ఞాదిభిః వేదనం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞాన సాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిః జ్ఞానం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛన్తి ఇతి వ్యపదేశః ఉపపద్యతే. యథా అసేః హనన సాధనత్వే సతి అసినా జిఘాంసతి ఇతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞాన సాధనత్వమ్ అవగమ్యతే.

జ్ఞానం చ వాక్యార్థ జ్ఞానాత్ అర్థాన్తర భూతం ధ్యాన ఉపాసనాది శబ్దవాచ్యం విశదతమ ప్రత్యక్షతా ఆపన్న స్మృతి రూపం నిరతిశయ ప్రియమ్ అహరహః అభ్యాస ఆధేయ అతిశయమ్ ఆప్రయాణాత్ అనువర్తమానం మోక్షసాధనమ్ ఇత్యుక్తమ్ అస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ "ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్" ఇత్యాదినా. ఏవంరూపం

చ ధ్యానమ్ అహరహః అనుష్ఠీయమానైః నిత్య నైమిత్తిక కర్మభిః పరమపురుష ఆరాధనరూపైః పరమపురుష ప్రసాద ద్వారేణ జాయతే ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి ఇతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాది నిత్య నైమిత్తిక సర్వ కర్మాపేక్షా విద్యా. 'అశ్వవత్' యథా గమన సాధన భూతో అశ్వః స్వపరికర బన్ధ పరికర్మ అపేక్షః, ఏవం మోక్ష సాధన భూతా అపి విద్యా నిత్య నైమిత్తిక కర్మ పరికర అపేక్షా. తదిదమ్ ఆహ స్వయమేవ భగవాన్ "యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్, యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్." "యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః." ఇతి. యజ్ఞదానతపః కర్మ ఇతి గీతాపాఠః.

ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణమ్.

114. శమదమాద్యధికరణమ్.

445. శమదమాది ఉపేతః స్యాత్. తథా అపి తు, తత్ విధేః తదఙ్గతయా, తేషామ్ అపి అవశ్య అనుష్ఠేయత్వాత్. 3-4-27.

గృహస్థస్య శమదమాదీని అపి అనుష్ఠేయాని? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్ ఆన్తర బాహ్య కరణ వ్యాపార రూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తత్ విపరీత రూపత్వాత్ చ అననుష్ఠేయాని.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థః కరణ వ్యాపార రూప కర్మసు ప్రవృత్తః, తథా అపి స విద్వాన్ శమ దమాది ఉపేతః స్యాత్, కుతః? 'తదఙ్గతయా తద్విధేః' - విద్యా అఙ్గతయా తేషాం విధేః "తస్మాత్ ఏవంవిత్ శాన్తో దాన్త ఉపరతః తితిక్షుః సమాహితో భూత్వా ఆత్మని ఏవ ఆత్మానం పశ్యేత్"ఇతి. విద్యోత్పత్తేః చిత్త సమాధాన రూపత్వేన దృష్ట పరికరత్వాత్ శమాదీనాం, విద్యా నిర్వృత్తయే 'తేషాం' - శమాదీనామ్ అపి అవశ్య అనుష్ఠేయత్వాత్ చ తాని అపి అనుష్ఠేయాని. న చ కరణ వ్యాపార తత్ విపర్యయ రూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాం చ పరస్పర విరోధః. భిన్న విషయత్వాత్- విహితేషు కరణ వ్యాపారః, అవిహితేషు ప్రయోజన శూన్యేషు చ తదుపశమః ఇతి. న చ కరణ వ్యాపార రూప కర్మసు వర్తమానస్య వాసనా వశాత్ శమదమాదీనామ్ ఉపాదేయత్వ అసంభవః, విహితానాం కర్మణాం పరమపురుష ఆరాధనతయా

తత్ ప్రసాద ద్వారేణ నిఖిల విపరీత వాసనోచ్ఛేద హేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయః అపి అనుష్ఠేయాః.

ఇతి శమదమాద్యధికరణమ్.

115. సర్వాన్నానుమతి అధికరణమ్.

446. సర్వ అన్న అనుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తత్ దర్శనాత్. 3-4-28.

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణ విద్యాయాం "న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి", "న హ వా ఏవం విది కిం చ నానన్నం భవతి" ఇతి ప్రాణవిదః సర్వాన్న అనుమతిః సఙ్కీర్త్యతే. కిమియం ప్రాణవిద్యా నిష్ఠస్య సర్వాన్న అనుమతిః సర్వదా? ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తౌ. ఇతి విషయే విశేష అనుపాదానాత్ సర్వదా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ప్రాణాత్యయే' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ ఇత్యర్థః. కుతః? 'తద్దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి అన్యత్ర బ్రహ్మ విదామపి ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ సర్వాన్న అభ్యనుజ్ఞా. కిం పునః ప్రాణవిదః?

ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరః మటచీహతేషు కురుషు దుర్భిక్ష దూషితేషు ఇభ్య గ్రామే అవసన్ అనశనేన ప్రాణసంశయమ్ ఆపన్నః, బ్రహ్మవిద్యా నిష్పత్తయే ప్రాణానామ్ అనవసాదమ్ ఆకాఙ్క్షమాణః, ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణః, తేన చ ఉచ్ఛిష్టేభ్యో అన్యే న విద్యన్తే ఇతి ప్రత్యుక్తః, పునః అపి "ఏతేషాం మే దేహి" ఇత్యుక్త్వా తేన చ ఇభ్యేన ఉచ్ఛిష్టేభ్యః ఆదాయ, దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్య అనుపాన ప్రతిగ్రహమ్

ఇభ్యేన అర్థితః, "ఉచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాత్" ఇతి వదన్ చాక్రాయణః, కిమేతే కుల్మాషాః అనుచ్ఛిష్టాః ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః, "న వా ఆజీవిష్యమ్ ఇమాన్ అఖాదన్... కామో మే ఉదపానమ్" ఇతి కుల్మాష అఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయ ఆపత్తేః, తావన్మాత్ర ఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్య, ఉచ్ఛిష్ట ఉదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాత్ ఇత్యుక్త్వా, స్వఖాదిత శేషం జాయాయై దత్వా, తయా చ రక్షితాన్, అపరేద్యుః యాజనేన ఆర్జిజీషయా జిగమిషుః, పునరపి ప్రాణ సంశయమ్ ఆపన్నః, తాన్ ఏవ ఇభ్యః ఉచ్ఛిష్టాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాన్ చ ఖాద. అతో బ్రహ్మవిదామ్ అపి ప్రాణసంశయే ఏవ సర్వాన్న అనుమతి దర్శనాత్ అత్ర అవిశేషేణ కీర్తితమ్ అపి ప్రాణవిదః సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయ ఆపత్తౌ ఏవ ఇతి నిశ్చీయతే.

447. అబాధాత్ చ. 3-4-29.

"ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః" ఇతి బ్రహ్మ విద్యా ఉత్పత్తౌ ఆహారశుద్ధి విధాన అబాధాత్ అపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమ్ ఆపద్విషయమ్ అవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామ్ అతిశయిత శక్తీనామ్ అపి సర్వాన్నీనత్వస్య ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదః అల్పశక్తేః సర్వాన్న అనుమతిః ఆపత్ విషయా ఏవ.

448. అపి స్మర్యతే. 3-4-30.

అపి చ, ఆపత్ విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామ్ అన్యేషాం చ స్మర్యతే "ప్రాణ సంశయమ్ ఆపన్నో యో అన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసా" ఇతి.

449. శబ్దశ్చ అతో అకామకారే. 3-4-31.

యతో బ్రహ్మవిదామ్ అన్యేషాం చ సర్వాన్నీనత్వమ్ ఆపద్విషయమ్ ఏవ, అతః ఏవ సర్వేషామ్ - 'అకామకారే శబ్దః' - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తి హి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతి" ఇతి. పాప్మనా సంస్సృష్టో న భవాని ఇతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతి ఇత్యర్థః.

ఇతి సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్.

116. విహితత్వ అధికరణమ్.

450. విహితత్వాత్ చ ఆశ్రమ కర్మాపి. 3-4-32.

యజ్ఞాది కర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా ఇత్యుక్తమ్. తాని చ యజ్ఞాదీని కర్మాణి అముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణా అపి అనుష్ఠేయాని? ఉత న? ఇతి చిన్తాయాం విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమ శేషత్వే నిత్యానిత్య సంయోగ విరోధః ప్రసజ్యతే ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమ ధర్మత్వం న సంభవతి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ఆశ్రమకర్మాపి' ఇతి ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి, కేవలాశ్రమిణా అపి అనుష్ఠేయాని ఇత్యర్థః. కుతః? "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇత్యాదినా విహితత్వాత్. జీవన నిమిత్తతయా నిత్యవత్ విహితత్వాత్ ఇత్యర్థః.

తథా విద్యాఙ్గతయా చ "తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాదినా విహితత్వాత్ విద్యా శేషతయా అపి అనుష్ఠేయాని ఇత్యాహ .....

451. సహకారిత్వేన చ. 3-4-33.

విద్యోత్పత్తి ద్వారేణ విద్యా సహకారితయా అపి అనుష్ఠేయాని, అగ్నిహోత్రాదీనామ్ ఇవ జీవనాధికార స్వర్గాధికారవత్ వినియోగ పృథక్త్వేన ఉభయార్థత్వం న విరుధ్యతే ఇత్యర్థః.

తద్వత్ ఏవ కర్మాన్తరత్వమ్ అపి నాస్తి ఇత్యాహ .....

452. సర్వథా అపి త ఏవ ఉభయ లిఙ్గాత్. 3-4-34.

'సర్వథా' - విద్యార్థత్వే ఆశ్రమార్థత్వే అపి, 'తే ఏవ' - యజ్ఞాదయః ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం, న కర్మ స్వరూపభేదః ఇత్యర్థః. కుతః? 'ఉభయలిఙ్గాత్'. ఉభయత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాది శబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్య వినియోగాత్, కర్మ స్వరూప భేదే ప్రమాణ అభావాత్ చ.

453. అనభిభవం చ దర్శయతి. 3-4-35.

"ధర్మేణ పాపమ్ అపనుదతి" ఇత్యాదిభిః చ తానేవ యజ్ఞాది ధర్మాన్ నిర్దిశ్య తైః విద్యాయాః 'అనభిభవమ్' - పాప కర్మభిః ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధ అభావం, 'దర్శయతి' - అహరహః అనుష్ఠీయమానైః హి యజ్ఞాదిభిః విశుద్ధే అన్తఃకరణే ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణా విద్యా ఉత్పద్యతే. అతః తే ఏవ ఉభయత్ర యజ్ఞాదయః.

ఇతి విహితత్వాధికరణమ్.

---

117. విధుర అధికరణమ్.

454. అన్తరా చ అపి తు తత్ దృష్టేః. 3-4-36.

చతుర్ణామ్ ఆశ్రమిణాం బ్రహ్మ విద్యాయామ్ అధికారః అస్తి, విద్యా సహకారిణః ఆశ్రమ ధర్మాః ఇతి చ ఉక్తమ్. యే పునః ఆశ్రమానన్తరాః వర్తన్తే విధురాదయః తేషాం బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారో అస్తి? న వా? ఇతి విషయే ఆశ్రమ ధర్మ ఇతికర్తవ్యతాకత్వాత్ విద్యాయాః అనాశ్రమిణామ్ చ ఆశ్రమధర్మ అభావాత్ న అస్తి అధికారః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అన్తరా చ అపి తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. చ శబ్దో అవధారణే. అన్తరా వర్తమానానామ్ అనాశ్రమిణామ్ అపి విద్యాయామ్ అధికారో అస్తి ఏవ. కుతః? 'తత్ దృష్టేః'. దృశ్యతే హి రైక్వ భీష్మ సంవర్తాదీనామ్ అనాశ్రమిణామ్ అపి బ్రహ్మ విద్యా నిష్ఠత్వమ్. న చ ఆశ్రమ ధర్మైః ఏవ విద్యానుగ్రహః ఇతి శక్యం వక్తుమ్, "యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇతి దానాదీనామ్ ఆశ్రమేషు అనైకాన్తికానామ్ అపి అనుగ్రాహకత్వ దర్శనాత్. యథా ఊర్ధ్వ రేతస్సు విద్యా నిష్ఠత్వ దర్శనాత్ అగ్నిహోత్రాది వ్యతిరిక్తైః ఏవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే, తథా అనాశ్రమిషు అపి విద్యా దర్శనాత్ ఆశ్రమ అనియతైః జప ఉపవాస దాన దేవతారాధనాదిభిః విద్యానుగ్రహః శక్యతే కర్తుమ్.

455. అపి స్మర్యతే. 3-4-37.

అపి చ అనాశ్రమిణామ్ అపి జపాదిభిః ఏవ విద్యానుగ్రహః

స్మర్యతే "జప్యే(పే) న అపి చ సంసిధ్యేత్ బ్రహ్మణో నాత్ర సంశయః, కుర్యాత్ అన్యన్న వా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే" ఇతి. సంసిధ్యేత్ - జపాది అనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతి ఇత్యర్థః.

456. విశేష అనుగ్రహశ్చ. 3-4-38.

న కేవలం న్యాయ స్మృతిభ్యామ్ అయమర్థః సాధనీయః. శ్రూయతే చ అనాశ్రమ నియతైః ధర్మ విశేషైః విద్యానుగ్రహః "తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా ఆత్మానమ్ అన్విష్యాత్" ఇతి.

457. అతః తు ఇతరత్ జ్యాయో లిఙ్గాత్ చ. 3-4-39.

తు శబ్దో అవధారణే. 'అతః' - అనాశ్రమిత్వాత్, 'ఇతరత్' - ఆశ్రమిత్వమ్ ఏవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమ్ ఆపత్ విషయమ్. శక్తస్య తు ఆశ్రమిత్వమ్ ఏవ ఉపాదేయమ్ ఇత్యర్థః, భూయో ధర్మ కాల్ప ధర్మకయోః అతుల్య కార్యత్వాత్. 'లిఙ్గాత్ చ'. స్మృతేః ఏవ ఇత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రతి ఆశ్రమస్య ఉపాదేయత్వమ్ - "అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజః" ఇత్యాదినా. నివృత్త బ్రహ్మచర్యస్య మృత భార్యస్య చ అవైరాగ్యే సతి దారా లాభః ఆపత్.

ఇతి విధురాధికరణమ్.

---

118. తద్భూత అధికరణమ్.

458. తత్ భూతస్య తు న అతద్భావః జైమినేః అపి, నియమాత్ తత్ రూప అభావేభ్యః. 3-4-40.

నైష్ఠిక వైఖానస పరివ్రాజక ఆశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామ్ అపి బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారో అస్తి? న? ఇతి చిన్తాయాం - విధురాదివత్ అనాశ్రమ ఏకాన్తైః దానాదిభిః విద్యానుగ్రహ సంభవాత్ అస్తి అధికారః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తత్ భూతస్య తు న అతద్భావః' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. తత్ భూతస్య - నైష్ఠికాది ఆశ్రమ నిష్ఠస్య, న అతద్భావః - అ తథా భావః, అనాశ్రమిత్వేన అవస్థానం న సంభవతి. కుతః? 'తద్రూప అభావేభ్యో నియమాత్'. తత్ రూపాణి - తేషాం నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి - వేషాః - ధర్మాః ఇత్యర్థః. తేషామ్ అభావాః - తద్రూప అభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైః నియమాత్. నైష్ఠికాది ఆశ్రమ ప్రవిష్టాన్ స్వాశ్రమధర్మ నివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి "బ్రహ్మచారీ ఆచార్య కుల వాసీ తృతీయో అత్యన్తమ్ ఆత్మానమ్ ఆచార్యకులే అవసాదయన్" ఇతి, "అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాత్" ఇతి, "సంన్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేత్" ఇతి చ అతో విధురాదివత్ నైష్ఠికాదీనామ్ అనాశ్రమిత్వేన అవస్థాన అసంభవాత్ న తాన్ అధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేః అపి ఇతి అవిగానం

దర్శయన్ ఉక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.

అథ స్యాత్ - నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ అధికారః సంభవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అధికార లక్షణే నిరూపితమ్. "అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వత్" ఇతి. అతః ప్రచ్యుత బ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్త సంభవాత్ కృత ప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మ విద్యాయామ్ అధికరిష్యతి ఇతి. తత్రాహ....

459. న చ ఆధికారికమపి పతన అనుమానాత్ తత్ అయోగాత్. 3-4-41.

అధికార లక్షణోక్తమ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తత్ భ్రష్టానాం న సంభవతి. కుతః? 'పతన అనుమానాత్ తదయోగాత్'. నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతన స్మృతేః తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య అసంభవాత్. "ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్ స ఆత్మనః"ఇతి. అతో అధికార లక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతర బ్రహ్మచారి విషయమ్.

460. ఉపపూర్వమ్ అపి ఇతి ఏకే భావమ్, అశనవత్ తత్ ఉక్తమ్. 3-4-42.

నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్య ప్రచ్యవనమ్ 'ఉపపూర్వమ్' - ఉపపాతకమ్, మహా పాతకేషు అపరిగణితత్వాత్ ఇతి తత్ర

ప్రాయశ్చిత్తస్య భావం - విద్యమానతామ్ అపి, 'ఏకే' - ఆచార్యాః మన్యన్తే. 'అశనవత్'- యథా మధు అశనాది నిషేధః తత్ ప్రాయశ్చిత్తం చ ఉప కుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాం చ సమానమ్. తదుక్తం స్మృతికారైః "ఉత్తరేషాం చ ఏతత్ అవిరోధీ" ఇతి. గురుకులవాసినః యదుక్తమ్, తత్ స్వాశ్రమ అవిరోధి ఉత్తరేషామ్ అపి ఆశ్రమిణాం భవతి ఇత్యర్థః. తద్వత్ ఇహాపి బ్రహ్మచర్య ప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్త సంభవా(సద్భావా)త్ బ్రహ్మ విద్యా యోగ్యతా అపి అస్తి.

461. బహిః తు ఉభయథా అపి స్మృతేః, ఆచారాత్ చ. 3-4-43.

తు శబ్దో మతాన్తర వ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వే అపి ఏతే బహిర్భూతాః ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అనధికృతాః ఇత్యర్థః. కుతః? స్మృతేః. పూర్వోక్తాత్ పతన స్మరణాత్. యద్యపి కల్మష నిర్హరణాయ కైశ్చిత్ వచనైః ప్రాయశ్చిత్త అధికారో విద్యతే, తథా అపి కర్మాధికారానుగుణ శుద్ధిహేతు ప్రాయశ్చిత్తం న సంభవతి, "ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్ స ఆత్మహా" ఇతి స్మృతేః ఇత్యర్థః. 'ఆచారాత్ చ' - శిష్టాః హి నైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృత ప్రాయశ్చిత్తాన్ అపి వర్జయన్తి, తేభ్యో బ్రహ్మ విద్యాదికం న ఉపదిశన్తి. అతః తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామ్ అధికారః.

ఇతి తద్భూతాధికరణమ్.

---

119. స్వామి అధికరణమ్.

462. స్వామినః ఫలశ్రుతేః ఇతి ఆత్రేయః. 3-4-44.

కర్మాఙ్గ ఆశ్రయాణి ఉద్గీథాది ఉపాసనాని కిం యజమాన కర్తృకాని? ఉత ఋత్విక్ కర్తృకాణి? ఇతి చిన్తాయామ్, యజమాన కర్తృకాణి ఇతి ఆత్రేయః మన్యతే. కుతః? ఫలశ్రుతేః - వేదాన్త విహితేషు దహరాది ఉపాసనేషు ఫల ఉపాసనయోః ఏకాశ్రయ దర్శనాత్ ఇహ చ క్రతుఫల అప్రతిబన్ధ రూపస్య ఉద్గీథ ఉపాసన ఫలస్య యజమాన ఆశ్రయత్వ శ్రవణాత్ ఇత్యర్థః. న చ గోదోహనాదివత్ అఙ్గాశ్రయత్వేన యజమాన కర్తృకత్వ అసంభవః - గోదోహనాదిషు హి అధ్వర్యు కర్తృక ప్రణయన ఆశ్రయ గోదోహన ఉపాదానమ్ అన్యేన అశక్యమ్. ఇహ తు ఉద్గాతృ కర్తృకే అపి ఉద్గీథే తస్య ఉద్గీథాదేః రసతమత్వ అనుసన్ధానం యజమానేన ఏవ కర్తుం శక్యతే.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే ......

463. ఆర్త్విజ్యమితి ఔడులోమిః తస్మై హి పరిక్రియతే. 3-4-45.

'ఆర్త్విజ్యమ్' - ఋత్విజః కర్మ - ఉద్గీథాది ఉపాసనమ్ ఇతి ఔడులోమిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'తస్మై హి' - ప్రయోజనాయ ఋత్విక్ పరిక్రియతే. ఫలసాధన భూతస్య సాఙ్గస్య

క్రతోః ఉపాదానాయ ఇత్యర్థః. “కర్మవిధిషు ఋత్విజో వృణీతే”, “ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతి” ఇతి ఋత్విక్ కర్తృకత్వ శాస్త్రేణ ఫలసాధన భూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిః అనుష్ఠేయమ్ ఇతి అవగమ్యతే. తత్ అన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్ కర్తృకాణి ఏవ. న చ శక్తి అశక్తీ తస్య నిబన్ధనమ్. యద్యపి ఉద్గీథాది ఉపాసనం పురుషార్థః, తథా అపి క్రతు అధికృత అధికారత్వాత్ క్రతోశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్ కర్తృకత్వాత్, “యదేవ విద్యయా కరోతి... తదేవ వీర్యత్తరమ్” ఇతి ఋత్విక్ కర్తృక క్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాః తదేక కర్తృకత్వ శ్రవణాత్, ఋత్విక్ కర్తృకాణి ఏతాని. దహరాదిషు ఉపాసనేషు ఋత్విక్ కర్తృకత్వ అశ్రవణాత్, “శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి” ఇతి న్యాయాత్ చ ఫలి కర్తృకత్వమ్ ఏవ.

ఇతి స్వామ్యధికరణమ్.

120. సహకారి అంతరవిధి అధికరణమ్.

464. సహకారి అంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. 3-4-46.

"తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్య అథ మునిః" ఇత్యత్ర బాల్య పాణ్డిత్యవత్ మౌనమ్ అపి విధీయతే? ఉత అనూద్యతే? ఇతి విషయే, మౌన పాణ్డిత్య శబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాత్ "పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇతి విహితమేవ జ్ఞానమ్ "అథ మునిః" ఇతి అనూద్యతే, విధి శబ్దో న హి అత్ర శ్రూయతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'సహకారి అన్తర విధిః' ఇతి. తద్వతః - విద్యావతః. 'విధ్యాదివత్' - విధీయతే ఇతి యజ్ఞాదిః సర్వాశ్రమ ధర్మః శమదమాదిః చ విధిశబ్దేన ఉచ్యతే. ఆది శబ్దేన శ్రవణ మననే గృహ్యేతే. సహకారి అన్తరవిధిః ఇత్యత్రాపి విధీయతే ఇతి విధిః, సహకార్యన్తరం విధిశ్చ ఇతి సహకార్యన్తరవిధిః.

ఏతదుక్తం భవతి - యథా- "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన" ఇత్యాదినా "శాన్తో దాన్తః" ఇత్యాదినా చ సహకారీ యజ్ఞాదిః శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యః" ఇతి శ్రవణ మననే చ అర్థప్రాప్తే విద్యా సహకారిత్వేన గృహ్యేతే, తథా "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య"

ఇత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమ్ ఇతి త్రితయం విద్యాయాః సహకార్యన్తరం విధీయతే ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాత్ అర్థాన్తరమ్ ఇత్యాహ- - 'పక్షేణ' ఇతి. ముని శబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్ట మననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగ దర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్య బాల్యయోః ద్వయోః తృతీయమ్. యద్యపి "అథ మునిః" ఇత్యత్ర విధి ప్రత్యయో న శ్రూయతే, తథా అపి మౌనస్య అప్రాప్తత్వాత్ విధేయత్వమ్ అఙ్గీకరణీయమ్ - అథ మునిః స్యాత్ ఇతి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థాత్ మననాత్ అర్థాన్తర భూతమ్ ఉపాసన ఆలమ్బనస్య పునః పునః సంశీలనం - తద్భావనా రూపమ్.

తదేవం వాక్యార్థః - బ్రాహ్మణః - విద్యావాన్, పాణ్డిత్యం నిర్విద్య-ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా, శ్రవణ మననాభ్యామ్ అప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్య ఇత్యర్థః. తత్ చ భగవద్భక్తి సహకృత సత్త్వ వివృద్ధి కృతమ్. యథోక్తం "నాహం వేదైః" ఇత్యారభ్య "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః జ్ఞాతుమ్" ఇతి. శ్రుతిశ్చ "యస్య దేవే పరా భక్తిః", "నాయమాత్మా ప్రవచనేన" ఇత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్, బాల్య స్వరూపం చ అనన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్య అథ మునిః స్యాత్ - బాల్య పాణ్డిత్యే యథావత్ ఉపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసన రూప విద్యావాప్తయే. ఏవమేవ త్రితయ ఉపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతి ఇత్యాహ "అమౌనం చ మౌనం చ

నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" ఇతి. అమౌనమ్ - మౌనేతర సహకారి కలాపః. తం చ మౌనం చ యథావత్ ఉపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేక నిష్పాద్యాం లభేత ఇత్యర్థః. "స బ్రాహ్మణః కేన స్యాత్" ఇతి - ఉక్తాత్ ఉపాయాత్ కిమ్ అన్యో అపి ఉపాయో అస్తి ఇతి పృష్టే "యేన స్యాత్ తేనేదృశ ఏవ" ఇతి - "యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాత్ ఇత్యుక్తం, తేనైవ ఈదృశః స్యాత్. న కేనాపి అన్యేన ఉపాయేన ఇతి పరిహృతమ్. అతః సర్వేషు ఆశ్రమేషు స్థితస్య విదుషః యజ్ఞాది స్వ ఆశ్రమధర్మవత్ పాణ్డిత్యాదికమ్ మౌన తృతీయం విద్యాయాః సహకారి అన్తరం విధీయతే.

అథ స్యాత్ - యది సర్వేషు ఆశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తత్ ఆశ్రమధర్మ సహకారిణీ మౌన తృతీయ సచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తి సాధనమ్ ఉచ్యతే, కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే "అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే" ఇత్యారభ్య "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే", "న చ పునరావర్తతే" ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్య ధర్మేణ స్థితి దర్శనమ్ ఉపపద్యతే? అతః ఆహ .....

465. కృత్స్నభావాత్ తు గృహిణా ఉపసంహారః. 3-4-47.

తు శబ్దః చోద్యం వ్యావర్తయతి. 'కృత్స్న భావాత్'. కృత్స్నేషు భావాత్, కృత్స్నేషు ఆశ్రమేషు విద్యాయాః సద్భావాత్ గృహిణః అపి

అస్తి ఇతి తేన ఉపసంహారః. తస్మాత్ సర్వాశ్రమ ధర్మ ప్రదర్శనార్థో గృహిణః ఉపసంహారః ఇత్యభిప్రాయః.

తథా ఏతస్మిన్నపి వాక్యే "బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ లోకేషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయ అథ భిక్షాచర్యం చరతి" ఇతి పారివ్రాజ్య ఏకాన్త ధర్మం ప్రతిపాద్య "తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇత్యాదినా పారివ్రాజ్య ధర్మస్థితి హేతుక మౌన తృతీయ సహకారి విధానం, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇత్యాహ.....

466. మౌనవత్ ఇతరేషామ్ అపి ఉపదేశాత్. 3-4-48.

సర్వేషణా వినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణ పూర్వక మౌనోపదేశః సర్వేషామ్ ఆశ్రమ ధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః? ఏవం విధ మౌన ఉపదేశవత్ ఇతరేషామ్ ఆశ్రమిణామ్ అపి "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యారభ్య "బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమేతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపదేశాత్. ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మ సంస్థ శబ్దః సర్వాశ్రమి సాధారణః ఇతి. అతః సుష్ఠూక్తం యజ్ఞాది సర్వాశ్రమ ధర్మవత్ మౌన తృతీయః పాణ్డిత్యాదిః విద్యా సహకారిత్వేన విధీయతే ఇతి.

ఇతి సహకారి అన్తరవిధి అధికరణమ్.

121. అనావిష్కార అధికరణమ్.

467. అనావిష్కుర్వన్ అన్వయాత్. 3-4-49.

"తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇత్యత్ర విదుషా బాల్యమ్ ఉపాదేయతయా శ్రుతమ్. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమ్. బాలభావస్య వయో అవస్థా విశేషస్య అనుపాదేయత్వాత్ కర్మ ఏవ ఇహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషా ఉపాదేయమ్ ? ఉత డమ్భాది రహితత్వమ్ ఏవ? ఇతి విషయే విశేషాభావాత్ సర్వమ్ ఉపాదేయమ్. నియమ శాస్త్రాణి చ విశేష విధినా అనేన బాధ్యన్తే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే -- 'అనావిష్కుర్వన్' ఇతి. బాలస్య యత్ స్వభావ అనావిష్కార రూపం కర్మ, తత్ ఉపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః? 'అన్వయాత్'. తస్యైవ అన్వయాత్. "బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇతి అస్మిన్ విధౌ తస్యైవ హి అన్వయ సంభవః, ఇతరేషాం విద్యా విరోధిత్వ శ్రవణాత్, "నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః, నాశాన్త మానసో వాపి ప్రజ్ఞానేన ఏనమ్ ఆప్నుయాత్", "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః" ఇత్యాదిషు.

ఇతి అనావిష్కారాధికరణమ్.

---

122. ఐహిక అధికరణమ్.

468. ఐహికమ్ అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే తత్ దర్శనాత్. 3-4-50.

ద్వివిధా విద్యా అభ్యుదయఫలా ముక్తిఫలా చ. తత్ర అభ్యుదయఫలా స్వసాధన భూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మ అనన్తరమేవ ఉత్పద్యతే? ఉత అనన్తరం కాలాన్తరే వా? ఇతి అనియమః ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిః హి విద్వాన్ జాయతే. యథోక్తం భగవతా -‘‘చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున’’ ఇతి. సాధనే నిర్వృత్తే విలమ్బ హేతు అభావాత్ అనన్తరమేవ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే. - ‘ఐహికమ్ అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే’ ఇతి. ఐహికమ్ - అభ్యుదయ ఫలమ్ ఉపాసనమ్. అప్రస్తుత ప్రతిబన్ధే - అప్రస్తుతే - ప్రబల కర్మాన్తర ప్రతిబన్ధే అసతి అనన్తరమ్, ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తర కాలమ్ ఇతి అనియమః. కుతః? ‘తద్దర్శనాత్’ - దృశ్యతే హి ప్రబల కర్మాన్తరేణ కర్మఫల ప్రతిబన్ధ అభ్యుపగమః శ్రుతౌ - ‘‘యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయా ఉపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమ్’’ ఇతి ఉద్గీథ విద్యా యుక్తస్య కర్మణః ఫల అప్రతిబన్ధ శ్రవణాత్.

ఇతి ఐహికాధికరణమ్.

123. ముక్తిఫల అధికరణమ్.

469. ఏవం ముక్తిఫల అనియమః తదవస్థా అవధృతేః తదవస్థా అవధృతేః. 3-4-51.

ముక్తిఫలస్య అపి ఉపాసనస్య స్వసాధన భూతైః అతిశయిత కర్మభిః ఉత్పత్తౌ ఏవమ్ ఏవ కాల అనియమః, తస్యాపి పూర్వవత్ ప్రతిబన్ధ అభావ ప్రతిబన్ధ సమాప్తి రూప అవస్థావ(గ)ధృతేః. అత్రాపి తస్య హేతోః సమానత్వాత్ ఇత్యర్థః, సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫల విద్యా సాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ ప్రతిబన్ధ అసంభవః ఇతి అధికా శఙ్కా, తత్రాపి బ్రహ్మవిత్ అపచారాణాం పూర్వ కృతానాం ప్రబలానాం సంభవాత్ ప్రతిబన్ధ సంభవః ఇతి పరిహారః. ద్విరుక్తిః అధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి ముక్తిఫలాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
తృతీయస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చ అధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః

124. ఆవృత్తి అధికరణమ్.

470. ఆవృత్తిః అసకృత్ ఉపదేశాత్. 4-1-1.

తృతీయే అధ్యాయే సాధనైః సహ విద్యా చిన్తితా. అథ ఇదానీం విద్యా స్వరూప విశోధన పూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమ్" ఇత్యాది వేదాన్త వాక్యేషు బ్రహ్మ ప్రాప్తి సాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్ కృతమేవ శాస్త్రార్థః? ఉత అసకృత్ ఆవృత్తమ్? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? సకృత్ కృతమితి. కుతః? "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృత్ ఆవృత్తౌ ప్రమాణ అభావాత్. న చ అవఘాతాదివత్ వేదనస్య బ్రహ్మ అపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్ట ఉపాయత్వాత్ యావత్ కార్యమ్ ఆవృత్తిః ఇతి శక్యం వక్తుమ్, వేదనస్య దృష్ట ఉపాయత్వ అభావాత్. జ్యోతిష్టోమాది కర్మాణి వేదాన్త

విహితం చ వేదనం పరమ పురుష ఆరాధన రూపమ్, ఆరాధితాత్ చ పరమపురుషాత్ ధర్మ అర్థ కామ మోక్షాఖ్య పురుషార్థ అవాప్తిః ఇతి హి "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో జ్యోతిష్టోమాదివత్ యథా శబ్దం సకృత్ కృతమేవ శాస్త్రార్థః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- 'ఆవృత్తిః అసకృత్' ఇతి. అసకృత్ ఆవృత్తమ్ ఏవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః? ఉపదేశాత్ - ధ్యాన ఉపాసన పర్యాయేణ వేదన శబ్దేన ఉపదేశాత్. తత్ పర్యాయత్వం చ విది ఉపాస్తి ధ్యాయతీనామ్, ఏకస్మిన్ విషయే వేదన ఉపదేశ పర వాక్యేషు ప్రయోగాత్ అవగమ్యతే. తథా హి "మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇతి ఉపాసినః ఉపక్రాన్తో అర్థః "భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద" ఇతి విదినా ఉపసంహ్రియతే. తథా "యస్తత్ వేద యత్ సవేద స మయైతదుక్తః" ఇతి ఉపక్రమే విదినా ఉక్తం రైక్వస్య జ్ఞానమ్ "అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతామ్ ఉపాస్సే" ఇతి ఉపాసినా ఉపసంహ్రియతే.

తథా "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాది వాక్య సమానార్థేషు వాక్యేషు "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః", "తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానః" ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదనమ్ అభిధీయతే.

ధ్యానం చ చిన్తనమ్. తత్ చ స్మృతి సన్తతి రూపమ్,

న స్మృతి మాత్రమ్. ఉపాస్తిః అపి తదేక అర్థః, ఏకాగ్ర చిత్తవృత్తి నైరన్తర్యే ప్రయోగ దర్శనాత్. తదుభయ ఐకార్థ్యాత్ అసకృత్ ఆవృత్త సన్తత స్మృతిః ఇహ "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి", "జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః" ఇత్యాదిషు వేదనాది శబ్దైః అభిధీయతే ఇతి నిశ్చీయతే.

471. లిఙ్గాత్ చ. 4-1-2.

లిఙ్గం - స్మృతిః. స్మృతేః చ అయమ్ అర్థో అవగమ్యతే. స్మర్యతే హి మోక్ష సాధన భూతం వేదనం స్మృతి సన్తతి రూపం "తద్రూపప్రత్యయే చ ఏకా సన్తతిశ్చ అన్యనిస్పృహా, తత్ ధ్యానం ప్రథమైః షడ్భిః అఙ్గైః నిష్పాద్యతే తథా" ఇతి. తస్మాత్ అసకృత్ ఆవృత్తమ్ ఏవ వేదనం శాస్త్రార్థః.

ఇతి ఆవృత్తి అధికరణమ్.

125. ఆత్మత్వ ఉపాసన అధికరణమ్.

472. ఆత్మేతి తు ఉపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ. 4-1-3.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే - కిమ్ ఉపాస్యం బ్రహ్మ ఉపాసితుః అన్యత్వేన ఉపాస్యమ్? ఉత ఉపాసితుః ఆత్మత్వేన? ఇతి.

కిం యుక్తమ్? అన్యత్వేన ఇతి. కుతః? ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనో అర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః; అర్థాన్తరత్వం చ, "అధికం తు భేద నిర్దేశాత్", "అధికోపదేశాత్", " నేతరో అనుపపత్తేః" ఇత్యాదిషు ఉపపాదితమ్. యథావస్థితం చ బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్. అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిః అపి అయథాభూతా స్యాత్, "యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి న్యాయాత్. అతో అన్యత్వేన ఉపాస్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'ఆత్మా ఇతి తు' ఇతి. తు శబ్దో అవధారణే. ఉపాసితుః ఆత్మా ఇత్యేవ ఉపాస్యమ్. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా, తథా స్వాత్మనో అపి పరంబ్రహ్మ ఇతి ఏవ ఉపాసీత ఇత్యర్థః. కుతః? ఏవం హి ఉపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి" ఇతి. ఉపాసితుః అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ ఉపాసితారో అహమ్ ఇతి కథమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తి ఇత్యత్ర ఆహ

'గ్రాహయన్తి చ' ఇతి. ఇమమ్ అర్థమ్ అవిరుద్ధమ్ ఉపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి - తాన్ ప్రతి ఉపపాదయన్తి ఇత్యర్థః. "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమ్ అన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి, తథా "సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమ్ ఇదం సర్వమ్", "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తత్ జలాన్" ఇతి చ సర్వస్య చిత్ అచిత్ వస్తునః తత్ 'జ'త్వాత్, తత్ 'ల'త్వాత్, తత్ 'అన'త్వాత్ తత్ నియామ్యత్వాత్, తత్ శరీరత్వాత్ చ సర్వస్య అయమాత్మా. అతః 'స త ఆత్మా'.

అతో యథా ప్రత్యగాత్మనః స్వ శరీరం ప్రతి ఆత్మత్వాత్ 'దేవో అహమ్', 'మనుష్యో అహమ్' ఇతి అనుసన్ధానం, తథా ప్రత్యగాత్మనో అపి ఆత్మత్వాత్ పరమాత్మనః తస్యాపి అహమితి ఏవ అనుసన్ధానం యుక్తమ్ ఇతి.

ఏవం శాస్త్రైః ఉపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మ ఏకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మ ఏక నిష్ఠత్వమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తః "త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమ్ అసి భగవో దేవతే" ఇతి వ్యతికరేణ ఉక్తవన్తః. ఏవం చ "అథ యో అన్యాం దేవతామ్ ఉపాస్తే అన్యో అసావన్యో అహమస్మి ఇతి న స వేద", "అకృత్స్నో హ్యేషః...... ఆత్మా ఇత్యేవ ఉపాసీత", "సర్వం తం పరాదాద్యో

అన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద'' ఇతి ఆత్మత్వాత్ అనుసన్ధాన నిషేధః ''పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా'' ఇతి పృథక్త్వ అనుసంధాన విధానం చ అవిరుద్ధమ్. అహమ్ ఇతి స్వాత్మతయా అనుసన్ధానాత్ అన్యత్వ అనుసన్ధాన నిషేధో రక్షితః. స్వ శరీరాత్ స్వాత్మనో అధికత్వ అనుసన్ధానవత్ స్వాత్మనో అపి పరమాత్మనో అధికత్వ అనుసన్ధానాత్ పృథక్త్వ అనుసన్ధాన విధానం చ రక్షితమ్. అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మనః ఆత్మత్వాత్ తస్య చ బ్రహ్మశరీరత్వాత్ నిషేధవాక్యే ''అకృత్స్నోహ్యేషః '' ఇతి ఉక్తమ్. అతః ఉపాసితుః ఆత్మత్వేన బ్రహ్మ ఉపాస్యమ్ ఇతి స్థితమ్.

ఇతి ఆత్మత్వ ఉపాసన అధికరణమ్.

126. ప్రతీక అధికరణమ్.

473. న ప్రతీకే న హి సః. 4-1-4.

"మనో బ్రహ్మ ఇత్యుపాసీత", "స యో నామ బ్రహ్మ ఇత్యుపాస్తే" ఇత్యాది ప్రతీక ఉపాసనేషు అపి ఆత్మత్వ అనుసన్ధానం కార్యమ్? ఉత న? ఇతి చిన్తాయామ్, "మనో బ్రహ్మ ఇత్యుపాసీత" ఇతి బ్రహ్మ ఉపాసనత్వ సామ్యాత్ బ్రహ్మణశ్చ ఉపాసితుః ఆత్మత్వాత్ ఆత్మా ఇతి ఏవ ఉపాసీత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'న ప్రతీకే' ఇతి. ప్రతీకే న ఆత్మత్వ అనుసన్ధానం కార్యమ్, 'న హి సః' - న హి ఉపాసితుః ఆత్మా ప్రతీకః. ప్రతీక ఉపాసనేషు ప్రతీకః ఏవ ఉపాస్యః. న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టి విశేషణ మాత్రమ్. ప్రతీక ఉపాసనం హి నామ అబ్రహ్మణి బ్రహ్మ దృష్ట్యా అనుసన్ధానమ్. తత్ర ఉపాస్యస్య ప్రతీకస్య ఉపాసితుః ఆత్మత్వాత్ అభావాత్ న తథా అనుసన్ధేయమ్.

నను, అత్రాపి, బ్రహ్మ ఏవ ఉపాస్యమ్, బ్రహ్మణః ఉపాస్యత్వ సంభవే మన ఆదీనామ్ అచేతనానామ్ అల్ప శక్తీనాం చ ఉపాస్యత్వ ఆశ్రయణస్య అన్యాయ్యత్వాత్. అతో మనః ఆది దృష్ట్యా బ్రహ్మ ఏవ ఉపాస్యమ్ ఇతి. తత్రాహ ---

474. బ్రహ్మ దృష్టిః ఉత్కర్షాత్. 4-1-5.

మన ఆదిషు బ్రహ్మ దృష్టిః ఏవ యుక్తా, న బ్రహ్మణి మన ఆది దృష్టిః, బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్యః ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్య దృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ, భృత్యే తు రాజదృష్టిః అభ్యుదయాయ.

ఇతి ప్రతీక అధికరణమ్.

127. ఆదిత్యాది మతి అధికరణమ్.

475. ఆదిత్యాది మతయః చ అఙ్గ ఉపపత్తేః. 4-1-6.

" య ఏవాసౌ తపతి తమ్ ఉద్గీథమ్ ఉపాసీత " ఇత్యాదిషు కర్మాఙ్గ ఆశ్రయేషు ఉపాసనేషు సంశయః - కిమ్ ఉద్గీథ ఆదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాది దృష్టిః కర్తవ్యా? ఉత ఆదిత్యాదిషు ఉద్గీథాది దృష్టిః? ఇతి.

ఉత్కృష్ట దృష్టిః నికృష్టే కర్తవ్యా ఇతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫల సాధన భూత కర్మాంగత్వేన అఫలేభ్యః ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వాత్ ఆదిత్యాదిషు ఉద్గీథాది దృష్టిః.

ఇతి ప్రాప్తే అభిధీయతే -'ఆదిత్యాది మతయశ్చ అఙ్గః' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. క్రత్వంగే ఉద్గీథాదౌ ఆదిత్యాది దృష్టయః ఏవ కార్యాః. కుతః? 'ఉపపత్తేః' - ఆదిత్యాదీనామ్ ఏవ ఉత్కృష్టత్వ ఉపపత్తేః. ఆదిత్యాది దేవత ఆరాధన ద్వారేణ హి కర్మణామ్ అపి ఫల సాధనత్వమ్. అతః తత్ దృష్టిః ఉద్గీథాది అఙ్గే.

ఇతి ఆదిత్యాది మతి అధికరణమ్.

128. ఆసీన అధికరణమ్.

476. ఆసీనః సమ్భవాత్. 4-1-7.

మోక్ష సాధనతయా వేదాంత శాస్త్రైః విహితం జ్ఞానం ధ్యాన ఉపాసన ఆది శబ్దవాచ్యమ్ అసకృత్ ఆవృత్తం సన్తత స్మృతి రూపమ్ ఇతి ఉక్తమ్. తత్ అనుతిష్ఠన్ ఆసీనః శయానః తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ చ విశేష అభావాత్ అనియమేన అనుతిష్ఠేత్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'ఆసీనః' ఇతి. ఆసీనః ఉపాసనమ్ అనుతిష్ఠేత్. కుతః? 'సంభవాత్'. ఆసీనస్య ఏవ హి ఏకాగ్రచిత్తతా సంభవః, స్థితి గత్యోః ప్రయత్న సాపేక్షత్వాత్, శ(య)యానే చ నిద్రా సంభవాత్. పశ్చార్ధ ధారణ ప్రయత్న నివృత్తయే సాపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్.

477. ధ్యానాత్ చ. 4-1-8.

"నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి ధ్యాన రూపత్వాత్ ఉపాసనస్య ఏకాగ్రచిత్తతా అవశ్యంభావినీ. ధ్యానం హి విజాతీయ ప్రత్యయ అన్తర అవ్యవహితమ్ ఏక చిన్తనమ్ ఇత్యుక్తమ్.

478. అచలత్వం చ అపేక్ష్య. 4-1-9.

నిశ్చలత్వం చ అపేక్ష్య పృథివీ అన్తరిక్షాదిషు ధ్యాన వాచో

యుక్తిః దృశ్యతే, "ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవ అన్తరిక్షం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః, ధ్యాయన్తీవ ఆపః, ధ్యాయన్తి ఇవ పర్వతాః" ఇతి. అతః పృథివీ పర్వతాదివత్ ఏకాగ్ర చిత్తతయా నిశ్చలత్వమ్ ఉపాసకస్య ఆసీనస్య ఏవ సంభవేత్.

479. స్మరన్తి చ. 4-1-10.

స్మరన్తి చ ఆసీనస్య ఏవ ధ్యానం "శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమ్ ఆసనమాత్మనః, నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతి నీచం చేలాజిన కుశోత్తరమ్, తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియ క్రియః, ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాత్ యోగమాత్మ విశుద్ధయే" ఇతి.

480. యత్రైకాగ్రతా తత్ర అవిశేషాత్. 4-1-11.

ఏకాగ్రతా అతిరిక్త దేశ కాల విశేష శ్రవణాత్ ఏకాగ్రతా అనుకూలో యో దేశః కాలశ్చ, స ఏవ ఉపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. "సమే శుచౌ శర్కరా వహ్ని వాలుకా వివర్జితః" ఇతి వచనమ్ ఏకాగ్రతా ఏకాన్త దేశమ్ ఆహ. న తు దేశం నియచ్ఛతి, "మనో అనుకూలః" ఇతి వాక్య శేషాత్.

ఇతి ఆసీన అధికరణమ్.

---

129. ఆప్రయాణ అధికరణమ్.

481. ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్. 4-1-12.

తదిదమ్ అపవర్గ సాధనమ్ ఉక్త లక్షణమ్ ఉపాసనమ్ ఏకాహే ఏవ సంపాద్యమ్? ఉత ఆప్రయాణాత్ ప్రత్యహమ్ అనువర్తనీయమ్? ఇతి విషయే ఏకస్మిన్ ఏవ అహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతా ఏవ పరిసమాపనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'ఆప్రయాణాత్' ఇతి.

ఆమరణాత్ అనువర్తనీయమ్. కుతః? 'తత్ర అపి హి దృష్టమ్'. ఉపాసన ఉద్యోగ ప్రభృతి ఆప్రయాణాత్ మధ్యే యః కాలః తత్ర సర్వత్ర అపి దృష్టమ్ ఉపాసనమ్. "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే" ఇతి.

ఇతి ఆప్రయాణ అధికరణమ్.

130. తదధిగమ అధికరణమ్.

482. తదధిగమ ఉత్తర పూర్వాఘయోః అశ్లేష వినాశౌ తత్ వ్యపదేశాత్. 4-1-13.

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే. బ్రహ్మవిద్యా ప్రాప్తౌ పురుషస్య ఉత్తర పూర్వాఘయోః అశ్లేష వినాశౌ శ్రూయేతే, "తద్యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే", "తస్యైవ ఆత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాప కేన" ఇతి ఉత్తర అఘాశ్లేషః, "తద్యథా ఇషీక తూలమ్ అగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే", "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇతి పూర్వాఘ వినాశః, ఏతౌ అశ్లేష వినాశౌ విద్యాఫలభూతౌ ఉపపద్యేతే? న? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? న ఉపపద్యేతే ఇతి. కుతః? "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటి శతైః అపి" ఇత్యాది శాస్త్ర విరోధాత్. అశ్లేష వినాశ వ్యపదేశస్తు మోక్ష సాధనభూత విద్యా విధాయి వాక్య శేషగతః కథంచిత్ విద్యాస్తుతి ప్రతిపాదనేన అపి ఉపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వ ఉత్తర అఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే, యేన ప్రాయశ్చిత్తేన అఘవినాశః ఉచ్యతే. విద్యా హి "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్", "బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తి ఉపాయతయా

విధీయతే. అతో విద్యార్థవాదో అయమ్ అఘ వినాశ అశ్లేష వ్యపదేశః ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే - 'తత్ అధిగమః' ఇతి. విద్యా ప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యా మాహాత్మ్యాత్ ఉత్తర పూర్వ అఘయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉపపద్యేతే. కుతః? ఏవం విధం హి విద్యా మాహాత్మ్యమ్ అవగమ్యతే. "ఏవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే", "ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇత్యాది వ్యపదేశాత్. న చ "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ" ఇత్యనేన శాస్త్రేణ అస్య విరోధః, భిన్న విషయత్వాత్. తత్ హి కర్మణాం ఫల జనన సామర్థ్య ద్రఢిమ విషయమ్. ఏతత్ తు ఉత్పన్నాయ అవిద్యాయాః ప్రాక్ కృతానాం పాప్మనాం ఫల జనన శక్తివినాశ సామర్థ్యమ్ ఉత్పత్స్యమానానాం చ ఫల జనన శక్తి ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధకరణ సామర్థ్యం చ ప్రతిపాదయతి ఇతి ద్వయోః విషయో భిద్యతే. యథా అగ్ని జలయోః ఔష్ణ్య, తత్ నివారణ సామర్థ్య విషయయోః ద్వయోః ప్రమాణయోః అపి విషయ భేదాత్ ప్రామాణ్యమ్. ఏవమ్ అత్రాపి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః.

అఘస్య అశ్లేష కరణం వైదిక కర్మ అయోగ్యతా వాసనా ప్రత్యవాయ హేతుక శక్తి ఉత్పత్తి ప్రతిబన్ధకరణమ్. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మ అయోగ్యతాం, సజాతీయ కర్మాన్తర ఆరమ్భ రుచిమ్, ప్రత్యవాయం చ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణమ్-

ఉత్పన్నాయాః తత్ శక్తేః వినాశ కరణమ్. శక్తిః అపి పరమ పురుష అప్రీతిః ఏవ. తదేవం విద్యా వేదితుః వేద్య అత్యర్థ ప్రియత్వేన స్వయమ్ అపి నిరతిశయ ప్రియా సతీ వేద్య భూత పరమపురుష ఆరాధన స్వరూపా పూర్వకృత అఘ సంచయ జనిత పరమపురుష అప్రీతిం వినాశయతి. సా ఏవ విద్యా స్వ ఉత్పత్తి ఉత్తరకాల భావి అఘ నిమిత్త పరమపురుష అప్రీతి ఉత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తత్ ఇదమ్ అశ్లేషవచనం ప్రామాదిక విషయం మన్తవ్యమ్. ‘‘నావిరతో దుశ్చరితాత్’’ ఇత్యాదిభిః శాస్త్రైః ఆప్రయాణాత్ అహరహః ఉత్పద్యమానాయాః ఉత్తరోత్తర అతిశయ భాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరిత విరతి నిష్పాద్యత్వ అవగమాత్.

ఇతి తదధిగమ అధికరణమ్.

131. ఇతర అధికరణమ్.

483. ఇతరస్య అపి ఏవమ్ అసంశ్లేషః పాతే తు. 4-1-14.

ఉత్తర పూర్వ అఘయోః విద్యయా అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ. ఇతరస్య- పుణ్యస్య అపి ఏవమ్ ఉక్తేన న్యాయేన అశ్లేష వినాశౌ విద్యయా స్యాతామ్, విద్యాఫల విరోధిత్వ సామాన్యాత్ వ్యపదేశాచ్చ. భవతి చ వ్యపదేశః ఉభే సుకృత దుష్కృతే నిర్దిశ్య "సర్వే పాప్మానో అతో నివర్తన్తే" ఇతి, "తత్ సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి చ. ముముక్షోః అనిష్ట ఫలత్వాత్ సుకృతస్య అపి పాప్మ శబ్దేన వ్యపదేశః. సుకృతస్య అపి శాస్త్రీయత్వాత్ తత్ ఫలస్య కేషాంచిత్ ఇష్టత్వ దర్శనాత్ చ విద్యయా అవిరోధ శఙ్కాం నివర్తయితుమ్ అతిదేశః. నను, విదుషో అపి సేతికర్తవ్యతాక ఉపాసన నిర్వృత్తయే వృష్టి అన్నాది ఫలాని ఇష్టాని ఏవ, కథం తేషాం విరోధాత్ వినాశః ఉచ్యతే? తత్రాహ 'పాతే తు' ఇతి. శరీరపాతే తు తేషాం వినాశః. శరీరపాతాత్ ఊర్ధ్వం తు విద్యా అనుగుణ దృష్ట ఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తి ఇత్యర్థః.

ఇతి ఇతర అధికరణమ్.

132. అనారబ్ధకార్య అధికరణమ్.

484. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. 4-1-15.

బ్రహ్మవిద్యా ఉత్పత్తేః పూర్వ ఉత్తర భావినోః సుకృత దుష్కృతయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ. తతః పూర్వభావినోః సుకృత దుష్కృతయోః కిమ్ అవిశేషేణ వినాశః? ఉత అనారబ్ధ కార్యయోః ఏవ? ఇతి విషయే, "సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి విద్యా ఫలస్య అవిశేష శ్రవణాత్ విద్యా ఉత్పత్తి ఉత్తర కాల భావిన్యాః చ శరీర స్థితేః, కులాల చక్రభ్రమణాదివత్, సంస్కార వశాత్ ఉపపత్తేః అవిశేషేణ.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'అనారబ్ధ కార్యే ఏవ తు పూర్వే' ఇతి.

విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృత దుష్కృతే అనారబ్ధ కార్యే - అప్రవృత్త ఫలే ఏవ విద్యయా వినశ్యతః. కుతః? 'తత్ అవధేః'. "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి శరీరపాత విలమ్బ అవధి శ్రుతేః. న చ పుణ్య అపుణ్య కర్మ జన్య భగవత్ ప్రీతి అప్రీతి వ్యతిరేకేణ శరీర స్థితి హేతు భూత సంస్కార సద్భావే ప్రమాణమ్ అస్తి.

ఇతి అనారబ్ధ కార్య అధికరణమ్.

133. అగ్నిహోత్రాది అధికరణమ్.

485. అగ్నిహోత్రాది తు తత్ కార్యాయైవ తత్ దర్శనాత్. 4-1-16.

"ఇతరస్య అపి ఏవమ్ అసంశ్లేషః" ఇతి విద్యా బలాత్ సుకృతస్య అపి అసంశ్లేషః ఉక్తః అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్య నైమిత్తికానాం స్వ ఆశ్రమ ధర్మాణామ్ అపి సుకృతత్వ సామాన్యేన తత్ ఫలస్య అశ్లేషాత్ అనిచ్ఛతః అననుష్ఠానే ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'అగ్నిహోత్రాది తు' ఇతి.

తు శబ్దః సుకృతాన్తరేభ్యో విశేషణ అర్థః. అగ్నిహోత్రాది ఆశ్రమధర్మాః ఫల అశ్లేష అసంభవాత్ అనుష్ఠేయాః ఏవ. తత్ అసంభవశ్చ తత్ కార్య అర్థత్వాత్ తేషామ్. విద్యాఖ్య కార్యాయ ఏవ హి విదుషః అగ్నిహోత్రాది అనుష్ఠానమ్.

కథమ్ ఇదమ్ అవగమ్యతే? - 'తత్ దర్శనాత్.' దృశ్యతే హి "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా అనాశకేన" ఇత్యాదినా అగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యా సాధనత్వమ్. విద్యాయాశ్చ ఆప్రయాణాత్ అభ్యాస ఆధేయ అతిశయాయాః అహరహః ఉత్పాద్యత్వాత్ తత్ ఉత్పత్త్యర్థమ్ ఆశ్రమ కర్మాపి అహరహః అనుష్ఠేయమ్ ఏవ. అన్యథా ఆశ్రమ కర్మ లోపే దూషిత అన్తః కరణస్య విద్యా ఉత్పతిః ఏవ న స్యాత్.

యది అగ్నిహోత్రాది సాధుకృత్యా విద్యా ఉత్పత్త్యర్థాః,

విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనం చ సుకృతం"యావత్ సంపాతమ్ ఉషిత్వా", "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః" ఇతి అనుభవేన వినష్టమ్, భుక్త శిష్టం చ ప్రారబ్ధ ఫలమ్. "సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి అస్య కో విషయః? తత్రాహ....

486. అతో అన్యా అపి హి ఏకేషామ్ ఉభయోః. 4-1-17.

అతః అగ్నిహోత్రాది సాధు కృత్యాయాః విద్యా ఉత్పత్త్యర్థాయాః అన్యా అపి - విద్యా అధిగమాత్ పూర్వ ఉత్తరయోః ఉభయోః అపి పుణ్య కర్మణోః ప్రబల కర్మ ప్రతిబద్ధ ఫల అసాధు కృత్యా అనన్తా సంభవతి ఏవ. తద్విషయమ్ ఇదమ్ ఏకేషాం శాఖినాం వచనమ్, "తస్య పుత్రా దాయమ్ ఉపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి. విద్యయా అశ్లేష వినాశ శ్రుతిః చ తత్విషయా.

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫల ప్రతిబన్ధ సమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి -

487. యదేవ విద్యయా ఇతి హి. 4-1-18.

"యదేవ విద్యయా కరోతి... తదేవ వీర్యవత్తరమ్"ఇతి ఉద్గీథ విద్యాయాః క్రతుఫలా ప్రతిబన్ధ ఫలత్వ వచనేన అనుష్ఠితస్య అపి కర్మణః ఫల ప్రతిబన్ధః సూచ్యతే హి. అతః విదుషః అనుష్ఠిత ప్రతిబద్ధ ఫలవిషయం "సుహృదః సాధుకృత్యామ్" ఇతి శాట్యాయనికమ్.

ఇతి అగ్నిహోత్రాది అధికరణమ్.

134. ఇతర క్షపణ అధికరణమ్.

488. భోగేన తు ఇతరే క్షపయిత్వా అథ సమ్పద్యతే. 4-1-19.

యయోః పుణ్య పాపయోః అశ్లేష వినాశౌ ఉక్తౌ, తాభ్యామ్ ఇతరే ఆరబ్ధ కార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యా యోని శరీర అవసానే? ఉత తత్ శరీర అవసానే? శరీరాన్తర అవసానే వా? ఇతి అనియమః ఇతి సంశయే, "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే" ఇతి తత్ శరీర విమోక్ష అవసానత్వ శ్రవణాత్ తత్ అవసానే.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'భోగేన తు' ఇతి. తు శబ్దః పక్ష వ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వ ఆరబ్ధ ఫల భోగేన క్షపయిత్వా తత్ ఫల భోగ సమాప్తి అనన్తరం బ్రహ్మ సంపద్యతే. తే చ పుణ్యపాపే ఏక శరీర ఉపభోగ్య ఫలే చేత్, తత్ శరీర అవసానే సంపద్యతే. అనేక శరీర భోగ్య ఫలే చేత్, తత్ అవసానే సంపద్యతే. భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వ ఆరబ్ధఫలయోః కర్మణోః "తస్యతావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే" ఇతి చ భోగేన తయోః కర్మణోః విమోక్షః ఉచ్యతే, దేహ అవధి నియమ అశ్రవణాత్. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాక్ అనుష్ఠితమ్ అభుక్త ఫలమ్ అనారబ్ధ ఫలం పుణ్య పాప రూపం

కర్మ అనాది కాల సంచితమ్ అనన్తం విద్యా మాహాత్మ్యాత్ వినశ్యతి. విద్యారమ్భ ఉత్తర కాలమ్ అనుష్ఠితం చ న శ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్య రూపం సర్వం విదుషః సుహృదో గృహ్ణన్తి, పాపం చ ద్విషన్తః ఇతి నిరవద్యమ్.

ఇతి ఇతర క్షపణాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - ద్వితీయః పాదః

135. వాక్ అధికరణమ్.

489. వాఙ్మనసి, దర్శనాత్ శబ్దాత్ చ. 4-2-1.

ఇదానీం విదుషో గతి ప్రకారం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే. ప్రథమం తావత్ ఉత్క్రాన్తిః చిన్త్యతే. తత్ర ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాక్ మనసి సంపద్యతే, మనః ప్రాణే, ప్రాణః తేజసి, తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి. అత్ర "వాక్ మనసి సంపద్యతే " ఇతి వాచో మనసి సంపత్తి శ్రుతిః కిం వాక్ వృత్తి మాత్ర విషయా? ఉత వాక్ విషయా? ఇతి విషయే, వృత్తి మాత్ర విషయః ఇతి యుక్తమ్. కుతః? మనసో వాక్ ప్రకృతిత్వ అభావాత్. తత్ర వాక్ స్వరూప సంపత్తి అసంభవాత్. వాగాది వృత్తీనాం మనో అధీనత్వేన వృత్తి సంపత్తి శ్రుతిః కథంచిత్ ఉపపద్యతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే, 'వాక్ మనసి' ఇతి. వాక్ స్వరూపమ్ ఏవ మనసి సంపద్యతే. కుతః? 'దర్శనాత్'. దృశ్యతే హి వాక్ ఇంద్రియ

ఉపరతే అపి మనః ప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్ర సంపత్త్యా అపి తత్ ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, తత్రాహ - 'శబ్దాత్ చ' ఇతి. "వాక్ మనసి సంపద్యతే" ఇతి వాక్ స్వరూప సంపత్తౌ ఏవ హి శబ్దః, న వృత్తి మాత్ర సంపత్తౌ. న హి తదానీం వృత్తి ఉపరమే వాక్ ఇన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణ ఉపలభ్యతే, యేన వృత్తి మాత్రమ్ ఏవ సంపద్యతే ఇతి ఉచ్యేత. యదుక్తం మనసో వాక్ ప్రకృతిత్వ అభావాత్ వాచో మనసి సంపత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ "వాక్ మనసి సంపద్యతే" ఇతి వచనాత్ మనసా వాక్ సంయుజ్యతే, న తు తత్ర లీయతే ఇతి పరిహర్తవ్యమ్.

490. అత ఏవ సర్వాణి అను. 4-2-2.

యతో వాచో మనసా సంయోగ మాత్రం సంపత్తిః, న తు లయః, అత ఏవ వాచమ్ అను సర్వేషామ్ ఇన్ద్రియాణాం మనసి సంపత్తి శ్రుతిః ఉపపద్యతే - "తస్మాత్ ఉపశాన్త తేజాః పునర్భవమ్ ఇన్ద్రియైః మనసి సంపద్యమానైః" ఇతి.

ఇతి వాక్ అధికరణమ్.

136. మనో అధికరణమ్.

491. తన్మనః ప్రాణే ఉత్తరాత్. 4-2-3.

'తత్' - సర్వేన్ద్రియ సంయుక్తం 'మనః ప్రాణే' సంపద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే. న మనోవృత్తి మాత్రమ్. కుతః? 'ఉత్తరాత్' "మనః ప్రాణే" ఇతి వాక్యాత్. అధికా శఙ్కా తు "అన్నమయం హి సోమ్య మనః" ఇతి వచనాత్ మనసో అన్న ప్రకృతిత్వమ్ అవగమ్యతే. అన్నస్య చ "తా అన్నమ్ అసృజన్త" ఇతి అమ్మయత్వం సిద్ధమ్. "ఆపోమయః ప్రాణః" ఇతి చ అప్ ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్య అవగమ్యతే. అతః "మనః ప్రాణే సంపద్యతే" ఇత్యత్ర ప్రాణ శబ్దేన ప్రాణ ప్రకృతి భూతాః ఆపః నిర్దిశ్య తాసు మనః సంపత్తి ప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయః ఇతి సంపత్తి వచనమ్ ఉపపన్నం భవతి ఇతి. పరిహారస్తు "అన్నమయం హి సోమ్య మనః, ఆపో మయః ప్రాణః" ఇతి మనః ప్రాణయోః అన్నేన అద్భిశ్చ ఆప్యాయనమ్ ఉచ్యతే. న తత్ ప్రకృతిత్వమ్, ఆహఙ్కారికత్వాత్ మనసః, ఆకాశ వికారత్వాత్ చ ప్రాణస్య. ప్రాణ శబ్దేన అపాం లక్షణా చ స్యాత్ ఇతి.

ఇతి మనో అధికరణమ్.

---

137. అధ్యక్ష అధికరణమ్.

492. సో అధ్యక్షే, తదుపగమాదిభ్యః. 4-2-4.

యథా "వాక్ మనసి సంపద్యతే, మనః ప్రాణే" ఇతి వచన అనురోధేన మనః ప్రాణయోః ఏవ వాక్ మనసయోః సంపత్తిః, తథా "ప్రాణః తేజసి ఇతి వచనాత్ తేజసి ఏవ ప్రాణః సంపద్యతే ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'సో అధ్యక్షే' ఇతి. సః - ప్రాణః, అధ్యక్షే - కరణాధిపే జీవే, సంపద్యతే. కుతః? 'తత్ ఉపగమాదిభ్యః'. ప్రాణస్య జీవ ఉపగమః తావత్ శ్రూయతే, "ఏవమ్ ఏవ ఇమమ్ ఆత్మానమ్ అన్తకాలే సర్వే ప్రాణాః అభిసమాయన్తి" ఇతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్య ఉత్క్రాన్తిః శ్రూయతే, "తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇతి.

ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే "కస్మిన్ ఉత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్ వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి" ఇతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజః సంపత్తిః ఇహ "ప్రాణః తేజసి" ఇతి ఉచ్యతే. యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగర గమనే అపి 'యమునా సాగరం గచ్ఛతి' ఇతి వచో న విరుధ్యతే, తద్వత్.

ఇతి అధ్యక్ష అధికరణమ్.

138. భూత అధికరణమ్.

493. భూతేషు, తత్ శ్రుతేః. 4-2-5.

"ప్రాణః తేజసి" ఇతి జీవ సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సంపత్తిః ఉక్తా. సా సంపత్తిః కిం తేజోమాత్రే? ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేషు? ఇతి విషయే, తేజోమాత్ర శ్రవణాత్ తేజసి - ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే 'భూతేషు' ఇతి. భూతేషు సంపద్యతే కుతః? 'తత్ శ్రుతేః'. "పృథివీమయః ఆపోమయః తేజోమయః" ఇతి జీవస్య సంచరతః సర్వ భూతమయత్వ శ్రుతేః.

నను, తేజః ప్రభృతిషు ఏకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తౌ అపి "పృథివీమయః" ఇత్యాదికా శ్రుతిః ఉపపద్యతే. అతః ఆహ.....

494. న ఏకస్మిన్, దర్శయతో హి. 4-2-6.

'న ఏకస్మిన్' - ఏకైకస్య కార్య అక్షమత్వాత్. దర్శయతో హి అక్షమత్వం శ్రుతి స్మృతీ - "అనేన జీవేన ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య నామ రూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమ్ ఏకైకాం కరవాణి" ఇతి నామ రూప వ్యాకరణ యోగ్యత్వాయ త్రివృత్ కరణమ్ ఉపదిశ్యతే, "నానా వీర్యాః పృథక్ భూతాః తతః తే సంహతిం వినా, న అశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమ్ అసమాగమ్య కృత్స్నశః, సమేత్య అన్యోన్య సంయోగం పరస్పర సమాశ్రయాః, మహదాద్యా విశేషాన్తాః

హి అణ్ణమ్ ఉత్పాదయన్తి తే” ఇతి. అతః “ప్రాణః తేజసి” ఇతి తేజః శబ్దేన భూతాన్తర సంసృష్టమేవ తేజో అభిధీయతే. అతో భూతేషు ఏవ సమ్పత్తిః.

ఇతి భూత అధికరణమ్.

139. ఆసృత్యుపక్రమ అధికరణమ్.

495. సమానా చ, ఆసృతి ఉపక్రమాత్, అమృతత్వం చ అనుపోష్య. 4-2-7.

ఇయమ్ ఉత్క్రాన్తిః కిం విద్వత్ అవిదుషోః సమానా? ఉత అవిదుషః ఏవ? ఇతి చిన్తాయామ్, అవిదుషః ఏవ ఇతి ప్రాప్తమ్. కుతః? విదుషో అత్రైవ అమృతత్వ వచనాత్ ఉత్క్రాన్తి అభావాత్. విదుషో హి అత్రైవ అమృతత్వం శ్రావ్యతే "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాః యే అస్య హృది స్థితాః, అథ మర్త్యో అమృతో భవతి అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే" ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'సమానా చ ఆసృతి ఉపక్రమాత్' ఇతి.

విదుషో అపి ఆసృతి ఉపక్రమాత్ ఉత్క్రాన్తిః సమానా. ఆసృతి ఉపక్రమాత్ - ఆగతి ఉపక్రమాత్ - నాడీ ప్రవేశనాత్ ప్రాక్ ఇత్యర్థః. విదుషో అపి హి నాడీ విశేషేణ ఉత్క్రమ్య గతిః శ్రూయతే "శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః తాసాం మూర్ధానమ్ అభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమేతి విష్వఙ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి. ఏవం నాడీ విశేషేణ గతి శ్రవణాత్ విదుషో అపి ఉత్క్రాన్తిః అవర్జనీయా. సా చ నాడీ ప్రవేశాత్ ప్రాక్ విశేష అశ్రవణాత్ సమానా. తత్ ప్రవేశ దశాయాం చ విశేషః శ్రూయతే "తేన ప్రద్యోతేన ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీర

దేశేభ్యః'' ఇతి. ''శతం చ ఏకా చ హృదయస్య'' ఇత్యనయా శ్రుత్యా ఐకార్థ్యాత్ మూర్ధ్నో నిష్క్రమణం విద్వత్ విషయమ్. ఇతరత్ అవిద్వత్ విషయమ్.

యదుక్తం విదుషో అత్రైవ అమృతత్వం శ్రావ్యతే ఇతి, తత్ర ఉచ్యతే 'అమృతత్వం చ అనుపోష్య' ఇతి. చ శబ్దో అవధారణే. అనుపోష్య - శరీర ఇన్ద్రియాది సంబన్ధమ్ అదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వమ్ - ఉత్తర పూర్వ అఘయోః అశ్లేష వినాశ రూపం ప్రాప్యతే. తదుచ్యతే ''యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే'' ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ఇతి అర్థః. ''అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే'' ఇతి చ - ఉపాసన వేలాయాం యో బ్రహ్మానుభవః, తద్విషయమితి అభిప్రాయః.

496. తత్ ఆపీతేః, సంసార వ్యపదేశాత్. 4-2-8.

అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమ్ అదగ్ధ దేహ సంబన్ధస్య ఏవ, ఇతి విజ్ఞేయమ్. కుతః? 'ఆపీతేః సంసార వ్యపదేశాత్'. అపీతిః- అప్యయః - బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చ అర్చిరాదినా మార్గేణ దేశ విశేషం గత్వా ఇతి వక్ష్యతే. ఆతదవస్థా ప్రాప్తేః, 'సంసారః' - దేహ సంబన్ధ లక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే. ''తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే'' ఇతి, ''అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోః ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవాని(మి)'' ఇతి చ.

497. సూక్ష్మం, ప్రమాణతశ్చ తథా ఉపలబ్ధేః. 4-2-9.

ఇతశ్చ, విదుషో అపి బన్ధో నాత్ర దగ్ధః, యతః సూక్ష్మం శరీరమ్ అనువర్తతే. కుతః ఇదమ్ అవగమ్యతే? 'ప్రమాణతః తథా ఉపలబ్ధేః'. ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః, "తం ప్రతిబ్రూయాత్", "సత్యం బ్రూయాత్" ఇతి చన్ద్రమసా సంవాద వచనేన శరీర సద్భావః. అతః సూక్ష్మ శరీరమ్ అనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః.

498. న ఉపమర్దేన, అతః. 4-2-10.

అతః "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాః యే అస్య హృది స్థితాః, అథ మర్త్యో అమృతో భవతి అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే" ఇతి వచనం న బన్ధ ఉపమర్దేన అమృతత్వం వదతి.

499. అస్యైవ చ ఉపపత్తేః ఊష్మా. 4-2-11.

అస్య - సూక్ష్మ శరీరస్య క్వచిత్ విద్యమానత్వ ఉపపత్తేః విదుషః ప్రక్రాన్త మరణస్య మరణాత్ ప్రాక్ ఊష్మా స్థూలే శరీరే క్వాచిత్కః ఉపలభ్యతే. న చ స్థూలస్య ఏవ శరీరస్య అయమ్ ఊష్మా, అన్యత్ర అనుపలబ్ధేః. తతశ్చ ఊష్మణః క్వచిత్ ఉపలబ్ధిః విదుషః సూక్ష్మ శరీరస్య ఉత్క్రాన్తి నిబన్ధనా ఇతి గమ్యతే. తస్మాత్ విదుషో అపి ఆసృతి ఉపక్రమాత్ సమాన ఉత్క్రాన్తిః ఇతి సుష్ఠూక్తమ్.

పునః అపి విదుషః ఉత్క్రాన్తిః న సంభవతి ఇత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే...

500. ప్రతిషేధాత్ ఇతిచేత్, న, శారీరాత్. స్పష్టో హి ఏకేషామ్. 4-2-12.

యదుక్తం విదుషో అపి ఉత్క్రాన్తిః సమానా ఇతి, తత్ న ఉపపద్యతే, విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధాత్. తథా హి "స ఏతాః తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానో హృదయమేవ అన్వపక్రామతి" ఇతి ఉపక్రమ్య "తేన ప్రద్యోతేన ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతి తమ్ ఉత్క్రామన్తం ప్రాణో అనూత్క్రామతి" ఇతి అవిదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రకారమభిధాయ, "అన్యత్ నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే" ఇతి దేహాన్తర పరిగ్రహం చ అభిధాయ, "ప్రాప్యాన్తం కర్మణః తస్య యత్కించ ఇహ కరోత్యయమ్, తస్మాత్ లోకాత్ పునః ఏతి అస్మై లోకాయ కర్మణః ఇతి తు కామయమానః" ఇతి అవిద్వత్ విషయం పరిసమాప్య, "అథ అకామయమానో యో అకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణాః ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి" ఇతి విదుషః ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే.

తథా పూర్వత్ర ఆర్తభాగ ప్రశ్నే అపి విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధో దృశ్యతే. "అప పునః మృత్యుం జయతి" ఇతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య "యాజ్ఞవల్క్య ఇతి హెూవాచ యత్ర అయం పురుషో మ్రియతే ఉదస్మాత్ ప్రాణాః క్రామన్త్య అహెూ న" ఇతి పృష్టః, "నేతి హెూహచ యాజ్ఞవల్క్యో అత్రైవ సమవలీ (నీ)యన్తే స ఉచ్ఛ్వయతి ఆధ్మాయతి ఆధ్మాతో మృతశ్శేతః" ఇతి. అతో విద్వాన్ ఇహైవ అమృతత్వం ప్రాప్నోతి

ఇతి చేత్,తత్ న. 'శారీరాత్'. ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానామ్ ఉత్క్రాన్తిః హి అత్ర ప్రతిషిధ్యతే, న శరీరాత్. "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి" ఇత్యత్ర తత్ శబ్దేన "అథ అకామయమానః" ఇతి ప్రకృతః శారీరః ఏవ పరామృశ్యతే, న అశ్రుతం శరీరమ్. "తస్య" ఇతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సంబన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః, న తు ఉత్క్రాన్తి అపాదానత్వేన. ఉత్క్రాన్తి అపాదానం తు శరీరమేవ ఇతి చేత్, న. అపాదాన అపేక్షాయామ్ అశ్రుతాత్ శరీరాత్ సంబన్ధితయా శ్రుతస్య ఆత్మనః ఏవ సన్నిహితత్వేన అపాదానతయా అపి గ్రాహ్యత్వాత్.

కిఞ్చ, ప్రాణానాం జీవ సంబన్ధితయా ఏవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సంబన్ధ కథనే ప్రయోజన అభావాత్ సంబన్ధమాత్ర వాచిన్యా షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేషః ఇతి నిశ్చీయతే, యథా నటస్య శృణోతి ఇతి. న చ అత్ర వివదితవ్యమ్, 'స్పష్టో హి ఏకేషామ్'. మాధ్యన్దినానామ్ ఆమ్నాయే శారీరో జీవః ఏవ అపాదానమితి "యో అకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ ప్రాణాః ఉత్క్రామన్తి" ఇతి.

శారీరాత్ ప్రాణానామ్ ఉత్క్రాన్తి ప్రసఙ్గ అభావాత్ తత్ నిషేధో న ఉపపద్యతే ఇతి చేత్, న. "తస్య తావదేవ చిరమ్ "ఇతి విదుషః శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసంపత్తి వచనేన ప్రాణానామ్ అపి తస్మిన్ కాలే శారీరాత్ విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే. తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసంపత్తిః న ఉపపద్యతే ఇతి, "న తస్య ప్రాణా

ఉత్క్రామంతి" - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ జీవాత్ విదుషో అపి ప్రాణాః న విశ్లిష్యన్తి ఇత్యుచ్యతే.

ఆర్తభాగ ప్రశ్నే అపి యదా విద్వత్ విషయః, తదా అయమేవ పరిహారః. స తు అవిద్వద్ విషయః, తత్ర ప్రశ్న ప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యా ప్రసఙ్గ అదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహ రూపేణ ఇంద్రియ ఇంద్రియార్థ స్వభావః, అపామ్ అగ్ని అన్నత్వమ్, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణ అపరిత్యాగః మృతస్య నామ వాచ్య కీర్తి అనువృత్తిః, తస్య చ పుణ్యాపాప అనుగుణ గతి ప్రాప్తిః ఇత్యేతే అర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ "అప పునర్మృత్యుం జయతి" ఇతి అపామ్ అగ్ని అన్నత్వ జ్ఞానాత్ అగ్ని జయః ఏవ మృత్యు జయః ఉచ్యతే. అతో న అత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషః తు ప్రాణ అనుత్క్రాన్తి వచనం స్థూలదేహవత్ ప్రాణాః న ముఞ్చన్తి, అపి తు భూతసూక్ష్మవత్ జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తి ఇతి ప్రతిపాదయతి ఇతి నిరవద్యమ్.

501. స్మర్యతే చ. 4-2-13.

స్మర్యతే చ విదుషో అపి మూర్ధన్యనాడ్య ఉత్క్రాన్తిః "ఊర్ధ్వమ్ ఏకః స్థితః తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలమ్, బ్రహ్మలోకమ్ అతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్" ఇతి.

ఇతి ఆసృతి ఉపక్రమ అధికరణమ్.

140. పర సమ్పత్తి అధికరణమ్.

502. తాని పరే, తథా హి ఆహ. 4-2-14.

సకరణగ్రామః, సప్రాణః, కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తి వేలాయాం తేజః ప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సంపద్యతే ఇత్యుక్తమ్. సైషా సంపత్తిః విదుషో న విద్యతే ఇతి ఆశఙ్క్య, పరిహృతమ్. తాని పునః జీవ పరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథా కర్మ యథా విద్యం చ స్వ కార్యాయ గచ్ఛన్తి? ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే? ఇతి విషయే మధ్యే పరమాత్మ సంపత్తౌ సుఖ దుఃఖ ఉపభోగ రూపకార్య (ర్యా) దర్శనాత్ తత్ ఉపభోగ అనుగుణ్యేన యథా కర్మ యథా విద్యం చ గచ్ఛన్తి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తాని పరే' ఇతి. తాని పరస్మిన్ ఆత్మని సంపద్యన్తే. కుతః? తథా హి ఆహ శ్రుతిః "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి. యథా ఆహ శ్రుతిః తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమ్ ఇత్యర్థః. సుషుప్తి ప్రలయయోః యథా పరమాత్మ సమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖ ఉపభోగ, ఆయాస విశ్రమః తద్వత్ ఇహ అపి.

ఇతి పరసమ్పత్తి అధికరణమ్.

---

141. అవిభాగ అధికరణమ్.

503. అవిభాగః, వచనాత్. 4-2-15.

సేయం పరమాత్మని సంపత్తిః కిం ప్రాకృత లయవత్ కారణ ఆపత్తి రూపా? ఉత "వాఙ్మనసి" ఇత్యాదివత్ అవిభాగరూపా? ఇతి చిన్తాయామ్ పరమాత్మనః సర్వేషాం యోని భూతత్వాత్ కారణాపత్తి రూపా - ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే, 'అవిభాగః' ఇతి - అపృథక్ భావః - పృథక్ వ్యవహార అనర్హ సంసర్గః ఇత్యర్థః.

కుతః? వచనాత్ - "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇత్యత్రాపి "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇత్యతః సంపద్యతే ఇతి వచనస్య అనుషఙ్గాత్ తస్య చ సంసర్గ విశేష వాచిత్వాత్, అనుషక్తస్య అభిధాన వైరూప్యే ప్రమాణ అభావాత్, ఉత్క్రాన్తి వేలాయాం కారణాపత్తి ప్రయోజన అభావాత్, పునః తత్ర అవ్యక్తాది సృష్టి అవచనాత్ చ.

ఇతి అవిభాగ అధికరణమ్.

142. తదోకో అధికరణమ్.

504. తత్ ఓకః అగ్రజ్వలనం తత్ ప్రకాశిత ద్వారో విద్యా సామర్థ్యాత్ తత్ శేషగతి అనుస్మృతి యోగాత్ చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా. 4-2-16.

ఏవం గతి ఉపక్రమావధి విద్వత్ అవిదుషోః సమానాకార ఉత్క్రాన్తి ప్రకారః ఉక్తః. ఇదానీం విదుషో విశేషః ఉచ్యతే. తత్ర ఇదమ్ ఆమ్నాయతే "శతం చ ఏకా చ హృదయస్య నాడ్యః తాసాం మూర్ధానమ్ అభినిస్సృతా ఏకా, తయా ఊర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమేతి విష్వఙ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్య నాడ్యా ఏవ విదుషో గమనమ్, అన్యాభిః ఏవ చ అవిదుషో గమనమ్ ఇత్యయం నియమః ఉపపద్యతే? న? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? నియమో న ఉపపద్యతే ఇతి. కుతః? నాడీనాం భూయస్త్వాత్ అతిసూక్ష్మత్వాత్ చ దుర్వివేచతయా పురుషేణ ఉపాదాతుమ్ అశక్యత్వాత్. "తయా ఊర్ధ్వ మాయన్ అమృతత్వమ్ ఏతి విష్వఙ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి యాదృచ్ఛికీమ్ ఉత్క్రాన్తిమ్ అనువదతి ఇతి యుక్తమితి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే, 'శతాధికయా' ఇతి. విద్వాన్

శతాధికయా మూర్ధన్యయా ఏవ నాడ్యః ఉత్క్రామతి. న చ అస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వమ్. విద్వాన్ హి పరమపురుష ఆరాధన భూత అత్యర్థ ప్రియవిద్యా సామర్థ్యాత్ విద్యా శేషభూతతయా ఆత్మనః అత్యర్థ ప్రియగతి అనుస్మరణ యోగాత్ చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణ అనుగృహీతో భవతి. తతశ్చ 'తత్ ఓకః' - తస్య జీవస్య స్థానమ్ - హృదయమ్ అగ్ర జ్వలనం భవతి. అగ్రే జ్వలనం ప్రకాశనం యస్య తదిదమ్ అగ్ర జ్వలనమ్. పరమపురుష ప్రసాదాత్ ప్రకాశిత ద్వారో విద్వాన్ తాం నాడీం విజానాతి ఇతి తయా విదుషో గతిః ఉపపద్యతే.

ఇతి తదోకో అధికరణమ్.

143. రశ్మ్యనుసార అధికరణమ్.

505. రశ్మి అనుసారీ. 4-2-17.

విదుషో హృదయాత్ శతాధికయా మూర్ధన్య నాడ్యా నిర్గతస్య ఆదిత్య రశ్మీన్ అనుసృత్య ఆదిత్య మణ్డల గతిః శ్రూయతే "అథ యత్రైతత్ అస్మాత్ శరీరాత్ ఉత్క్రామతి అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః ఊర్ధ్వమాక్రమతే" ఇతి తత్ర రశ్మి అనుసారేణైవ ఇత్యయం గతి నియమః సంభవతి? న? ఇతి చిన్తాయాం, నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మి అనుసార అసంభవాత్ అనియమః. వచనం తు పక్షప్రాప్త విషయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'రశ్మి అనుసారీ' ఇతి. రశ్మి అనుసార్యా ఏవ విద్వాన్ ఊర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః? "అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః" ఇతి అవధారణాత్. పాక్షికత్వే హి ఏవకారో అనర్థకః స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మి అసంభవాత్ రశ్మీన్ అనుసృత్య గమనం న ఉపపద్యతే ఇతి, తత్ న. నిశి అపి సూర్యరశ్మి అనుసారః సంభవతి. లక్ష్యతే హి నిశి అపి నిదాఘ సమయే ఊష్మ ఉపలబ్ధ్యా రశ్మి సద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమ అభిభవాత్ దుర్దినః ఇవ ఊష్మ అనుపలమ్భః.

శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదా అన్యోన్య అన్వయః

“తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చ అముం చ ఏవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయః ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చ అముం చ అముష్మాత్ ఆదిత్యాత్ ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తే అముష్మిన్ ఆదిత్యే సృప్తాః” ఇతి. తస్మాత్ నిశి అపి రశ్మి సంభవాత్ నిశి మృతానామ్ అపి విదుషాం రశ్మి అనుసారేణ ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తిః అస్త్యేవ.

ఇతి రశ్మ్యనుసార అధికరణమ్.

144. నిశా అధికరణమ్.

506. నిశి న ఇతి చేత్, న, సమ్బన్ధస్య యావత్ దేహ భావిత్వాత్. దర్శయతి చ. 4-2-18.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే, విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః అస్తి? న? ఇతి, యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మి సంభవాత్ రశ్మి అనుసారేణ గతిః నిశాయామపి సంభవతి, తథా అపి నిశా మరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్ పరమపురుషార్థ లక్షణ బ్రహ్మ ప్రాప్తిః నిశా మృతస్య న సంభవతి. శాస్త్రేషు దివా మరణం ప్రశస్తమ్, విపరీతం నిశామరణమ్, "దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ. ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమ్" ఇతి. దివామరణ నిశామరణయోః ప్రశస్తత్వ విపరీతత్వే చ ఉత్తమ అధమగతి హేతుత్వేన స్యాతామ్. అతో నిశి మరణమ్ అధోగతి హేతుత్వాత్ న బ్రహ్మ ప్రాప్తి హేతుః ఇతి చేత్, తత్ న, విదుషః కర్మ సంబన్ధస్య యావత్ దేహ భావిత్వాత్.

ఏతదుక్తం భవతి - అనారబ్ధ కార్యాణామ్ అధోగతి హేతు భూతానాం కర్మణాం విద్యా సంబన్ధేన ఏవ వినాశాత్ ఉత్తరేషాం చ అశ్లేషాత్ ప్రారబ్ధ కార్యస్య చ చరమ దేహ అవధిత్వాత్ బన్ధ హేతు అభావాత్ విదుషో నిశా మృతస్య అపి బ్రహ్మ ప్రాప్తిః సిద్ధా ఏవ. దర్శయతి చ శ్రుతి: - "తస్య తావదేవ చిరం యావత్ న విమోక్ష్యే

అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి, "దివా చ శుక్లపక్షశ్చ" ఇత్యాది వచనమ్ అవిద్వత్ విషయమ్.

ఇతి నిశా అధికరణమ్.

145. దక్షిణాయన అధికరణమ్.

507. అతశ్చ అయనే అపి దక్షిణే. 4-2-19.

నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతుః ఉక్తః, తత ఏవ హేతోః దక్షిణే అపి అయనే మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః సిద్ధా.

అధిక ఆశఙ్కా తు "అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామ్ ఏవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసః సాయుజ్యం గచ్ఛతి" ఇతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తి శ్రవణాత్ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం చ "తేషాం యదా తత్పర్యవైతి", "అథ ఏతమేవ అధ్వానం పునః నివర్తన్తే " ఇతి పునరావృత్తి శ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మ విద్యా నిష్ఠానామ్ ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షా దర్శనాత్ దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిః న సంభవతి ఇతి.

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామ్ ఏవ పునః ఆవృత్తిః. విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్య అపి "తస్మాత్ బ్రహ్మణో మహిమానమ్ ఆప్నోతి" ఇతి వాక్య శేషాత్ తస్య దక్షిణాయన మృతస్య చన్ద్ర ప్రాప్తిః బ్రహ్మ ప్రేప్సతో విశ్రమ హేతుమాత్రమ్ ఇతి గమ్యతే. వాక్యశేష అభావే అపి పూర్వోక్తాత్ ఏవ బన్ధ హేతు అభావాత్ విదుషః చన్ద్రం ప్రాప్తస్య అపి బ్రహ్మప్రాప్తిః అనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం

ధర్మ ప్రవర్తనాయ ఉత్తరాయణ ప్రాశస్త్య ప్రదర్శనార్థః తథావిధ ఆచారః.

నను చ, విదుషో ముమూర్షూన్ ప్రతి పునరావృత్తి అపునరావృత్తి హేతుత్వేన కాలవిశేష విధిః దృశ్యతే. "యత్ర కాలే త్వనావృతిమ్ ఆవృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ, అగ్నిర్జ్యోతిః అహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్, తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిః యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే, శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తిమ్ అన్యయా ఆవర్తతే పునః"ఇతి. తత్రాహ....

508. యోగినః ప్రతిస్మర్యేతే, స్మార్తే చ ఏతే. 4-2-20.

నాత్ర ముమూర్షూన్ ప్రతి మరణకాల విశేష ఉపాదానం స్మర్యతే, అపి తు యోగినః - యోగ నిష్ఠాన్ ప్రతి, స్మార్తే - స్మృతి విషయభూతే - స్మర్తవ్యే దేవయాన పితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే - యోగాఙ్గతయా అనుదినం స్మర్తుమ్. తథా హి ఉపసంహారః "నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన, తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున" ఇతి. "అగ్నిర్జ్యోతిః", "ధూమో రాత్రిః" ఇతి చ దేవయాన పితృయానే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ "యత్ర కాలేతు" ఇతి కాలశబ్దః కాలాభిమాని దేవతా ఆతివాహిక పరః,

అగ్న్యాదేః కాలత్వ అసంభవాత్. అతః "తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి" ఇతి విహిత దేవయాన అనుస్మృతిః అత్ర విద్యానిష్ఠాన్ ప్రతి విధీయతే. న ముమూర్షూన్ ప్రతి మరణకాల విశేషః.

ఇతి దక్షిణాయన అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - తృతీయః పాదః

146. అర్చిరాది అధికరణమ్.

509. అర్చిరాదినా, తత్ ప్రథితేః. 4-3-1.

విదుషః ఉత్క్రాన్తస్య నాడీ విశేషణ హార్దానుగ్రహాత్ ఉపక్రమః ఉక్తః. తస్య గచ్ఛతో మార్గః ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ "యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇతి ఉపక్రమ్య, బ్రహ్మవిద్యామ్ ఉపదిశ్య ఆమ్నాయతే "అథ యదుచాస్మిఞ్ చ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదు(ది)చ న అర్చిషమేవ అభిసంభవన్తి, అర్చిషో అహః, అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షడుదజ్జేతి మాసాన్ తాన్, మాసేభ్యః సంవత్సరం, సంవత్సరాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ చన్ద్రమసం, చన్ద్రమసో విద్యుతం, తత్పురుషో అమానవః, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానాః ఇమం మానవమ్ ఆవర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తే" ఇతి. తథా అత్రైవ అష్టమే

“అథ ఏతైః ఏవ రశ్మిభిః ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే” ఇతి.

కౌషీతకినః చ దేవయాన మార్గమ్ అన్యథా అధీయతే “స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకం, స వరుణ లోకం, స ఆదిత్య లోకం, స ఇన్ద్ర లోకం, స ప్రజాపతి లోకం, స బ్రహ్మ లోకమ్” ఇతి.

తథా బృహదారణ్యకే “య ఏవమేతత్ విదుః యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి, అర్చిషో అహః, అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షణ్మాసాన్ ఉదఙ్ ఆదిత్యః ఏతి, మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ వైద్యుతం, వైద్యుతాత్ పురుషో అమాన (వః) స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి” ఇతి.

తత్ర ఏవ పునః అన్యథా “యదా వై పురుషో అస్మాత్ లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ (మ్) ఆక్రమతే, స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే, యథా ఆడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స చన్ద్రమసమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే, యథా దున్దుభేః ఖమ్” ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః - కిమ్ అర్చిరాదిః ఏక ఏవ మార్గః ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్? ఉత

తస్మాత్ అన్యే అన్యత్ర మార్గాః ఇతి తైః వా అనేన వా ఇతి అనియమః? ఇతి. కిం యుక్తమ్? అనియమః ఇతి. కుతః? అనేకరూపత్వాత్, నైరపేక్ష్యాత్ చ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే 'అర్చిరాదినా' ఇతి. అర్చిరాదిః ఏక ఏవ మార్గః సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే. అతో అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛతి. కుతః? 'తత్ ప్రథితేః' - తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః - ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఇత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవ మార్గః సర్వత్ర న్యూన అధికభావేన ప్రతిపాద్యతే ఇతి విద్యాగుణ ఉపసంహారవత్ అన్యత్ర ఉక్తానామ్ అన్యత్ర ఉపసంహారః క్రియతే.

ఛాన్దోగ్యే తావత్ ఉపకోసల విద్యాయాం పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం చ ఏకరూపః ఏవ ఆమ్నాయతే. వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం తథైవ అర్చిరాదిః అల్పాన్తరః ఆమ్నాయతే. అతః తత్రాపి స ఏవ ఇతి ప్రతీయతే. అన్యత్ర అపి సర్వత్ర అగ్ని ఆదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే.

ఇతి అర్చిరాది అధికరణమ్.

147. వాయు అధికరణమ్.

510. వాయుమ్, అబ్దాత్, అవిశేష విశేషాభ్యామ్. 4-3-2.

అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛన్తి విద్వాంసః ఇత్యుక్తమ్. తత్ర అర్చిరాదికే మార్గే ఛన్దోగాః మాసాదిత్యయోః అన్తరాలే సంవత్సరమ్ అధీయతే "మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాత్ ఆదిత్యమ్" ఇతి. వాజసనేయినః తు తయోః ఏవ అన్తరాలే దేవలోకమ్ "మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకాత్ ఆదిత్యమ్" ఇతి. ఉభయత్ర అపి మార్గస్య ఏకత్వాత్ ఉభౌ ఉభయత్ర ఉపసంహార్యౌ. తత్ర మాసాత్ ఊర్ధ్వమ్ అభిహితయోః సంవత్సర దేవలోకయోః పఞ్చమ్యా అభిహితస్య శ్రౌత క్రమస్య తుల్యత్వే అపి " అర్చిషో అహః అహ్నః ఆపూర్యమాణ పక్షమ్, ఆపూర్యమాణ పక్షాత్ యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్ తాన్" ఇత్యధిక కాలానాం న్యూనకాలేభ్యః ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశ దర్శనాత్ సంవత్సరస్య ఏవ మాసాత్ అనంతరం బుద్ధౌ విపరివృత్తేః సంవత్సరః ఏవ మాసాత్ ఊర్ధ్వం నివేశయితవ్యః ఇతి తతః ఊర్ధ్వం దేవలోకః ఇతి నిశ్చీయతే.

అన్యత్ర వాజసనేయినః "యదా వై పురుషో అస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇతి ఆదిత్యాత్ పూర్వం వాయుమ్ అధీయతే.

కౌషీతకినః తు “స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకమ్” ఇతి అగ్ని లోక శబ్ద నిర్దిష్టాత్ అర్చిషః పరం వాయుమ్ అధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠ క్రమేణ అర్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోః వాజసనేయినాం “తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి” ఇతి ఊర్ధ్వ శబ్ద నిర్దిష్ట శ్రౌత క్రమేణ పాఠక్రమాత్ బలీయసా ఆదిత్యాత్ పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అతః ఆదిత్యాత్ పూర్వం సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ.

తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చ అర్థాన్తర భూతౌ యథేష్ట క్రమేణ విద్వాన్ అభిగచ్ఛేత్? ఉత అనర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం దేవలోకం సన్తం వాయుమ్ అభిగచ్ఛేత్? ఇతి. కిం యుక్తమ్? భిన్నార్థత్వమ్, ప్రసిద్ధేః. భిన్నార్థత్వే చ ఊర్ధ్వ శబ్దేన పఞ్చమ్యా చ ఉభయోః సంవత్సర ఆదిత్య అన్తరాలే శ్రుతి క్రమేణ ప్రాప్తత్వాత్ విశేష అభావాత్ చ యథేష్టమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే ‘వాయుమ్ అబ్దాత్’ ఇతి. వాయుం సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వమ్ అభిగచ్ఛేత్. కుతః? ‘అవిశేష విశేషాభ్యాం’, వాయోః ఏవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోక శబ్దో హి అవిశేషేణ సామాన్యేన దేవానాం లోకః ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమ్ అభిధత్తే. “స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర” ఇతి వాయు శబ్దో విశేషేణ వాయుమ్

అభిధత్తే. అతో దేవలోక వాయు శబ్దాభ్యామ్ అవిశేష విశేషాభ్యాం వాయుః ఏవ అభిధీయతే ఇతి సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం వాయుమేవ అభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోక శబ్దశ్చ అగ్నిలోక శబ్దవత్, వాయుః చ అసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమ్ ఏవ అభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామ్ ఆవాసభూతః ఇతి అన్యత్ర శ్రూయతే "యో అయం పవతః ఏష దేవానాం గృహాః" ఇతి.

ఇతి వాయు అధికరణమ్.

148. వరుణ అధికరణమ్.

511. తటితో అధి వరుణః, సమ్బన్ధాత్. 4-3-3.

కౌషీతకినాం "స ఏతం దేవయానం పన్థానమ్ ఆపద్య అగ్ని లోకమ్ ఆగచ్ఛతి, స వాయు లోకం, స వరుణ లోకం, స ఆదిత్య లోకం, స ఇన్ద్ర లోకం, స ప్రజాపతి లోకం, స బ్రహ్మ లోకమ్" ఇత్యత్ర అగ్నిలోక శబ్దస్య అర్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమ్ అవిగీతమ్. వాయోశ్చ సంవత్సరాత్ ఊర్ధ్వం నివేశః ఉక్తః. ఆదిత్యస్య అపి అత్ర ప్రాప్త పాఠ క్రమ బాధేన "దేవ లోకాత్ ఆదిత్యమ్, ఆదిత్యాత్ వైద్యుతమ్" ఇతి వాజసనేయక ఉక్త శ్రుతి క్రమాత్ దేవ లోక శబ్ద అభిహితాత్ వాయోః ఉపరి నివేశః సిద్ధః.

ఇదానీం వరుణ ఇంద్రాదిషు చిన్తా. కిమ్ ఏతే వరుణాదయః యథా పాఠం వాయోః ఊర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః? ఆహొస్విత్ విద్యుతః అధీతి విషయే అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు "అర్చిషో అహః" ఇత్యాది శ్రుతి క్రమ ఉపరోధాత్, విద్యుతః పరస్తాత్ చ, "తత్పురుషో అమానవః, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి విద్యుత్ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వ శ్రవణాత్ చ, సర్వత్ర అవకాశ అభావేన అప్రాప్తౌ చ, ఉపదేశ అవైయర్థ్యాయ అవశ్యం కస్యచిత్ బాధ్యత్వే పాఠక్రమ అనురోధేన వాయోః అనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః? వాయు ఆదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వేన ఇన్ద్ర

ప్రజాపతీ అపి హి అత్రైవ నివేశయితవ్యౌ?.....

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'తటితో అధి వరుణః' ఇతి. వరుణః తావత్ విద్యుతః ఉపరిష్టాత్ నివేశయితవ్యః. కుతః? సంబన్ధాత్. మేఘోదర వర్తిత్వాత్ విద్యుతో వరుణేన సంబన్ధో లోక వేదయోః ప్రసిద్ధిః. ఏత దుక్తం భవతి - వరుణాదీనామ్ ఉపదేశ అవైయర్థ్యాయ క్వచిత్ నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాత్ అర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ విద్యుతః అధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చ అమానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధాన సహమ్ ఇతి గమ్యతే. తస్య చ వ్యవధాన సహత్వాత్ ఇన్ద్రాదేః చ ఉపదిష్టస్య అవశ్య నివేశయితవ్యస్య వరుణాత్ ఉపరి ఉపదిష్టత్వాత్ ఆగన్తూనామ్ అన్తే నివేశయితవ్యత్వాత్ చ వరుణాత్ ఉపరి ఇన్ద్రాదిః నివేశయితవ్యః ఇతి.

ఇతి వరుణాధికరణమ్.

149. ఆతివాహిక అధికరణమ్.

512. ఆతివాహికాః, తత్ లిఙ్గాత్. 4-3-4.

ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే - కిం అర్చిరాదయో మార్గ చిహ్న భూతాః? ఉత భోగ భూమయః? అథవా విదుషాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామ్ అతివోఢారః? ఇతి. కిం తావద్యుక్తమ్? మార్గ చిహ్న భూతాః ఇతి. కుతః? ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతి గన్తౄణామ్ ఏవం విధో (ద్వై)దేశికైః ఉపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్య, అముకం వృక్షమ్, అముకాం నదీమ్, అముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వా అముకం గ్రామం గచ్ఛ ఇతి. అథవా, భోగభూమయః ఏతాః స్యుః. కాల విశేషతయా ప్రసిద్ధానామ్ అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వ అనుపపత్తేః అన్యస్య చ మార్గచిహ్న భూతస్య ఏతేషామ్ అనభిధాయకత్వాత్.

భోగ భూమిత్వం చ "ఏత ఏవ లోకాః యదహోరాత్రాణి అర్ధమాసా మాసా ఋతవః సంవత్సరాః" ఇతి అహరాదీనాం లోకత్వ వచనాత్ ఉపపద్యతే. అత ఏవ చ కౌషీతకినః "అగ్నిలోకమ్ ఆగచ్ఛతి" ఇత్యాదినా లోకశబ్ద అనువిధానేన అర్చిరాదీన్ పఠన్తి ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - 'ఆతివాహికాః' ఇతి. విదుషామ్ అతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతా విశేషాః

ఏతే అర్చిరాదయః. కుతః? 'తత్ లింగాత్' - అతివహన లిఙ్గాత్. అతివహనం హి గన్తౄణాం గమయితృత్వమ్. తత్ చ "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి ఉపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామ్ అపి అవిశేష శ్రుతానాం స ఏవ సంబన్ధః ఇతి గమయతి. వదన్తి చ అర్చిరాదయః శబ్దాః అర్చిరాది ఆత్మభూతాన్ అభిమాని దేవతా విశేషాన్, "తం పృథివీ అబ్రవీత్ " ఇతివత్.

యది ఏవం "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి వైద్యుతస్య ఏవ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వ శ్రుతేః విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమ్ ఆతివాహికత్వేన అన్వయః? ఇత్యత్రాహ.....

513. వైద్యుతేనైవ, తతః తత్ శ్రుతేః. 4-3-5.

తతః - విద్యుతః ఉపరి. వైద్యుతేన - అమానవేన ఏవ ఆతివాహికేన, విదుషామ్ ఆబ్రహ్మ ప్రాప్తేః గమనమ్. కుతః? తత్ శ్రుతేః - "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి తస్యైవ గమయితృత్వ శ్రుతేః. వరుణాదయః తు అనుగ్రాహకాః ఇతి తేషామ్ అపి ఆతివాహికత్వేన అన్వయో విద్యతే ఏవ.

ఇతి ఆతివాహిక అధికరణమ్.

150. కార్య అధికరణమ్.

514. కార్యం బాదరిః, అస్య గతి ఉపపత్తేః. 4-3-6.

అర్చిరాదినా ఏవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిః అమానవాన్తః చ గణః ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతి ఇత్యుక్తమ్. ఇదమ్ ఇదానీం చిన్త్యతే- కిమ్ అయమ్ అర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్య గర్భమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి? ఉత పరమేవ బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్? అథ పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయా ఉపాసీనాన్ చ? ఇతి విషయే కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ ఏవ గమయతి ఇతి బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? అస్య - హిరణ్య గర్భమ్ ఉపాసీనస్య ఏవ గతి ఉపపత్తేః. న హి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మ ఉపాసీనస్య తత్ ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతిః ఉపపద్యతే, ప్రాప్తత్వాత్ ఏవ. నిత్య ప్రాప్త పరబ్రహ్మ విషయా అవిద్యా నివృత్తి మాత్రమేవ హి పరవిద్యా కార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భ రూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్న దేశవర్తి ప్రాప్తి అప్రాప్త్యర్థం గమనమ్ ఉపపద్యతే. అతో అర్చిరాదిః ఆతివాహిక గణః తమేవ నయతి.

515. విశేషితత్వాత్ చ. 4-3-7.

“పురుషో మానస ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి” ఇతి లోక

శబ్దేన బహువచనేన చ లోకవిశేష వర్తినం హిరణ్యగర్భమ్ ఉపాసీనమేవ అమానవో గమయతి ఇతి విశేష్యతే. కిం చ, "ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీప గమనమ్ అర్చిరాదినా గతో అభిసన్ధత్తే.

నను, ఏవం "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇత్యయం నిర్దేశో న ఉపపద్యతే. హిరణ్యగర్భ నయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతి ఇతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్, అతః ఆహ....

516. సామీప్యాత్ తు తత్ వ్యపదేశః. 4-3-8.

"యో బ్రహ్మాణం విదధాతి" ఇతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మ సామీప్యాత్ తస్య బ్రహ్మ శబ్దేన వ్యపదేశః ఇతి గతి అనుపపత్తి విశేషణాదిభిః ఉక్తైః హేతుభిః నిశ్చీయతే ఇత్యర్థః.

అథ స్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భ ప్రాప్తౌ "ఏష దేవ పథో బ్రహ్మ పథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమ్ ఆవర్తం న ఆవర్తన్తే", "తయోర్ధ్వమాయన్ అమృతత్వమ్ ఏతి" ఇతి అమృతత్వ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి వ్యపదేశో న ఉపపద్యతే, హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధ కాల అవసానే వినాశ శాస్త్రాత్, "ఆ బ్రహ్మ (భ)భువనా ల్లోకాః పునరావర్తినో అర్జున" ఇతి వచనాత్ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తేః అవర్జనీయత్వాత్ - ఇతి, అత్రాహ....

517. కార్యాత్యయే తత్ అధ్యక్షేణ సహ అతః పరమ్ అభిధానాత్. 4-3-9.

కార్యస్య బ్రహ్మలోకస్య అత్యయే తత్అధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ ఆధికారికేణ అవసిత అధికారేణ విదుషా సహ స్వయమపి తత్ర అధిగత విద్యః, అతః - కార్యాత్ బ్రహ్మలోకాత్ పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి ఇతి అర్చిరాదినా గతస్య అమృతత్వ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి అభిధానాత్, "తే బ్రహ్మ లోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్ పరి ముచ్యన్తి సర్వే" ఇతి వచనాత్ చ అవగమ్యతే.

518. స్మృతేః చ. 4-3-10.

స్మృతేః చ అయమర్థో అవగమ్యతే. "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతి సంచరే, పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్" ఇతి. అతః కార్యమ్ ఉపాసీనమ్ ఏవ అర్చిరాదికో గణో నయతి ఇతి బాదరేః మతమ్.

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తర పరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే....

519. పరం జైమినిః, ముఖ్యత్వాత్. 4-3-11.

పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్ అర్చిరాదిః నయతి ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'ముఖ్యత్వాత్' - "తత్పురుషో అమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి బ్రహ్మ శబ్దస్య పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వ నిశ్చయే సతి ఏవ హి

లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. న చ గమన అనుపపత్తిః ప్రమాణమ్, పరస్య బ్రహ్మణః సర్వగతత్వే అపి విదుషో విశిష్ట దేశ గతస్యైవ అవిద్యా నివృత్తి శాస్త్రాత్. యథా హి విద్యోత్పత్తిః వర్ణాశ్రమ ధర్మ శౌచ ఆచార దేశకాలాది అపేక్షా, "తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాది శాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. తథా నిశ్శేషా అవిద్యా నివర్తన రూప విద్యా నిష్పత్తిః అపి విశిష్ట దేశగతి సాపేక్షా ఇతి గతిశాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. విదుషః ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధాది తు పూర్వమేవ పరిహృతమ్.

యత్ తు "బ్రహ్మ లోకాన్" ఇతి లోక శబ్ద బహు వచనాభ్యాం విశేషణాత్ కార్యభూత హిరణ్యగర్భ ప్రతీతిః ఇతి, తదయుక్తమ్. నిషాద స్థపతి న్యాయేన బ్రహ్మ ఏవ లోకో బ్రహ్మలోకః ఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్. అర్థస్య చ ఏకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య "అదితిః పాశాన్" ఇతివత్ ఉపపత్తేః. పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్య సఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛా పరికల్పితాః స్వ అసాధారణాః అప్రాకృతాశ్చ లోకాః న అత్యన్తాయ న సన్తి, శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణ ప్రామాణ్యాత్.

520. దర్శనాత్ చ. 4-3-12.

దర్శయతి చ శ్రుతిః మూర్ధన్య నాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మ ప్రాప్తిమ్, "ఏష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి.

యదుక్తం "ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతి అర్చిరాదినా

గతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః దృశ్యతే ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

521. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః. 4-3-13.

న చ అయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే, అపి తు పరస్మిన్ ఏవ బ్రహ్మణి, వాక్య శేషే "యశో అహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్" ఇతి తస్య అభిసన్ధాతుః సర్వ అవిద్యా విమోక పూర్వక సర్వాత్మభావ అభిసన్ధానాత్, "అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోః ముఖాత్ ప్రముచ్య, ధూత్వా శరీరమ్ అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంభవామి" ఇతి అభిసంభావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్య అకృతత్వ శ్రవణాత్, సర్వబన్ధ వినిర్మోకస్య చ సాక్షాత్ శ్రవణాత్, అతః పరమ్ ఏవ బ్రహ్మ ఉపాసీనమ్ అర్చిరాదిః ఆతివాహికో గణో నయతి ఇతి జైమినేః మతమ్.

ఇదానీం బాదరాయణః తు భగవాన్ స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ......

522. అప్రతీక ఆలమ్బనాన్ నయతి ఇతి బాదరాయణః, ఉభయధా చ దోషాత్ తత్ క్రతుశ్చ. 4-3-14.

అప్రతీక ఆలమ్బనాన్ - ప్రతీక ఆలమ్బన వ్యతిరిక్తాన్ నయతి అర్చిరాదిః ఆతివాహికో గణః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి న అయం

పక్షః సంభవతి, పరమేవ ఉపాసీనాన్ ఇతి అయమపి నియమో నాస్తి. న చ ప్రతీకాలమ్బనాన్ అపి నయతి. అపి తు యే పరంబ్రహ్మ ఉపాసతే, యే చ ఆత్మానం ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసతే, తాన్ ఉభయ విధాన్ నయతి. యే తు బ్రహ్మకార్య అన్తర్భూత నామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాది దృష్టివత్ బ్రహ్మ దృష్ట్యా కేవలం వా తత్తత్ వస్తు ఉపాసతే న తాన్ నయతి. అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్ ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి.

కుతః? 'ఉభయధా చ దోషాత్'. కార్యమ్ ఉపాసీనాన్ నయతి ఇతి పక్షే "అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య" ఇత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమేవ ఉపాసీనాన్ ఇతి నియమే " తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తే అర్చిషమ్ అభిసంభవన్తి " ఇతి పఞ్చాగ్ని విదః అర్చిరాదిః గణో నయతి ఇతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్.

అతః ఉభయస్మిన్ అపి పక్షే దోషః స్యాత్. తస్మాత్ ఉభయ విధాన్ నయతి ఇతి. తత్ ఏతదాహ 'తత్ క్రతుశ్చ' ఇతి. తత్ క్రతుః - తథా ఉపాసీనః తథైవ ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః. "యథా క్రతుః అస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి". "తం యథా యథా ఉపాసతే" ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదో అపి అర్చిరాదినా గతి శ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తి అపునరావృత్తి శ్రవణాత్

చ. అత ఏవ తత్ క్రతు న్యాయాత్ ప్రకృతి వినిర్ముక్త బ్రహ్మాత్మక ఆత్మానుసన్ధానం సిద్ధమ్. నామాది ప్రాణ పర్యన్త ప్రతీక ఆలమ్బనానాం తు ఉభయ విధ శ్రుతి సిద్ధ ఉపాసన అభావాత్ అచిత్ మిశ్ర ఉపాసనే తత్ క్రతు న్యాయాత్ చ అర్చిరాదినా గతిః బ్రహ్మ ప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే.

తమ్ ఇమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతి ఇత్యాహ....

523. విశేషఞ్చ దర్శయతి. 4-3-15.

"యావత్ నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి" ఇత్యాదికా శ్రుతిః నామాది ప్రాణ పర్యన్త ప్రతీకమ్ ఉపాసీనానాం గతి అనపేక్షం పరిమిత ఫల విశేషం చ దర్శయతి. తస్మాత్ అచిత్ మిశ్రం, కేవలం వా అచిద్వస్తు, బ్రహ్మ దృష్ట్యా తత్ వియోగేన చ యే ఉపాసతే, న తాన్ నయతి. అపి తు పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనాన్ ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనాన్ అతివాహికో గణో నయతి ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి కార్యాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసా భాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభాష్యమ్

(శారీరక మీమాంసా భాష్యమ్)

చతుర్థాధ్యాయే - చతుర్థః పాదః

151. సమ్పద్యావిర్భావ అధికరణమ్.

524. సమ్పద్య ఆవిర్భావః, స్వేన శబ్దాత్. 4-4-1.

పరం బ్రహ్మ ఉపాసీనానామ్, ఆత్మానం చ ప్రకృతి వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉపాసీనానామ్ అర్చిరాదినా మార్గేణ అపునరావృత్తి లక్షణా గతిః ఉక్తా. ఇదానీం ముక్తానామ్ ఐశ్వర్య ప్రకారం చిన్తయితుమ్ ఆరభతే.

ఇదమ్ ఆమ్నాయతే - "ఏవమ్ ఏవైష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి. కిమ్ అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య దేవాది రూపవత్ సాధ్యేన రూపేణ సంబన్ధో అనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే? ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్య ఆవిర్భావః? ఇతి సంశయే, సాధ్యేన రూపేణ సంబన్ధః ఇతి యుక్తమ్. అన్యథా హి అపురుషార్థ అవబోధిత్వం మోక్ష శాస్త్రస్య స్యాత్. స్వరూపస్య స్వతః అపురుషార్థత్వ దర్శనాత్. న హి సుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియ వ్యాపారేషు

ఉపరతేషు కేవలస్య ఆత్మ స్వరూపస్య పురుషార్థ సంబన్ధో దృశ్యతే. న చ దుఃఖ నివృత్తి మాత్రం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య పురుషార్థః, యేన స్వరూప ఆవిర్భావః ఏవ మోక్షః ఇతి ఉచ్యేత. "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య", "రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనందీ భవతి" ఇత్యాదిభ్యో ముక్తస్య సుఖానన్త్య శ్రవణాత్. న చ అపరిచ్ఛిన్న ఆనన్ద రూప చైతన్యమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్, తత్ చ సంసారదశాయామ్ అవిద్యయా తిరోహితం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నస్య ఆవిర్భవతి ఇతి శక్యం వక్తుమ్, జ్ఞాన స్వరూపస్య తిరోధాన అసమ్భవాత్. ప్రకాశ పర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశః ఏవ ఇతి హి పూర్వమేవ ఉక్తమ్.

న చ ప్రకాశ మాత్రస్య ఆనన్దతా సంభవతి, సుఖ స్వరూపతా హి ఆనన్ద స్వరూపతా. సుఖ స్వరూపత్వం చ ఆత్మనో అనుకూలత్వమ్. ప్రకాశమాత్ర ఆత్మవాదినః కస్య ప్రకాశో అనుకూల వేదనీయో భవేత్ ఇతి ప్రకాశ మాత్ర ఆత్మవాదినః కథంచిత్ అపి ఆనన్ద స్వరూపతా దురుపపాదా. స్వరూప ఆపత్తి మాత్రే చ సాధ్యే, స్వరూపస్య నిత్య నిష్పన్నత్వాత్ ఉపసంపన్నస్య "స్వేనరూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనమ్ అనర్థకం స్యాత్. అతో అపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సంబధ్యతే. ఏవం చ "అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమ్ ఏవ భవతి. "స్వేన రూపేణ" ఇత్యపి ఆనన్ద ఏకాన్తేన స్వ అసాధారణేన అభినిష్పద్యతే ఇతి సంగచ్ఛతే ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'సంపద్య ఆవిర్భావః' ఇతి. అయం ప్రత్యగాత్మా అర్చిరాదినా పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య యం దశా విశేషమ్ ఆపద్యతే, స స్వరూప ఆవిర్భావ రూపః, న అపూర్వ ఆకారోత్పత్తి రూపః. కుతః? 'స్వేన శబ్దాత్'. "స్వేన రూపేణ" ఇతి విశేషణ ఉపాదానాత్ ఇత్యర్థః. ఆగన్తుక విశేష పరిగ్రహే హి స్వేన రూపేణ ఇతి విశేషణమ్ అనర్థకం స్యాత్, అవిశేషణే అపి తస్య స్వకీయ రూపత్వ సిద్ధేః.

యత్ తు ఉక్తం స్వరూపస్య నిత్య ప్రాప్తత్వాత్ "ఉపసంపద్య అభినిష్పద్యతే" ఇతి వచనమ్ అనర్థకమ్ ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

525. ముక్తః, ప్రతిజ్ఞానాత్. 4-4-2.

కర్మ సంబన్ధ తత్ కృత దేహాది వినిర్ముక్తః స్వాభావిక రూపేణ అవస్థితః అత్ర "స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి ఉచ్యతే. అతో నిత్య ప్రాప్తస్య అపి స్వరూపస్య కర్మరూప అవిద్యా తిరోహితస్య తిరోధాన నివృత్తిః అత్ర అభినిష్పత్తిః ఉచ్యతే. కుతః? 'ప్రతిజ్ఞానాత్.' సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుతః ఇదమ్ అవగమ్యతే? "య ఆత్మా" ఇతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మనం జాగరితాది అవస్థా త్రితయ వినిర్ముక్తమ్, ప్రియ అప్రియ హేతు భూత కర్మ ఆరబ్ధ శరీర వినిర్ముక్తం చ ప్రతిపాదయితుమ్ "ఏతం త్వేవ తే భూయో అనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇతి పునః పునః ఉక్త్వా "ఏవమేవైష సంప్రసాదో అస్మాత్ శరీరాత్

సముత్థాయ పరం జ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి అభిధానాత్. అతః కర్మణా సంబద్ధస్య పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య బన్ధ నివృత్తి రూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణ అభినిష్పత్తిః ఉచ్యతే. స్వరూప ఆవిర్భావే అపి అభినిష్పత్తి శబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యా అయమర్థో నిష్పద్యతే ఇత్యాదిషు.

యత్ చ ఉక్తమ్ ఆత్మ స్వరూపస్య సుషుప్తౌ అపురుషార్థత్వ దర్శనాత్ స్వరూప ఆవిర్భావే మోక్ష శాస్త్రస్య అపురుషార్థ అవబోధిత్వం స్యాత్ ఇతి కృత్వా దేవాది అవస్థావత్ సుఖ సంబన్ధి అవస్థాన్తర ప్రాప్తిః అభినిష్పత్తిః ఇతి, తత్రోత్తరమ్.....

526. ఆత్మా, ప్రకరణాత్. 4-4-3.

స్వరూపేణైవ అయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్త గుణకః ప్రకరణాత్ అవగమ్యతే. "య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకో అవిజిఘత్సో అపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి హి ప్రజాపతి వాక్య ప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మ విషయమ్ ఇతి "ఉత్తరాచ్చేత్ ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్.

అతో అపహతపాప్మత్వాది స్వరూపః ఏవ అయమ్ ఆత్మా సంసార దశాయాం కర్మాఖ్య అవిద్యయా తిరోహిత స్వరూపః పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య ఆవిర్భూత స్వరూపో భవతి. అతః

ప్రత్యగాత్మనో అపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిః ఉప సమ్పన్నస్య ఆవిర్భవన్తి, న ఉత్పద్యన్తే.

యథోక్తం భగవతా శౌనకేన అపి - "యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మల ప్రక్షాలనా న్మణేః, దోష ప్రహాణాత్ న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా. యథా ఉదపాన కరణాత్ క్రియతే న జలామ్బరమ్, సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతః సంభవః కుతః, తథా హేయగుణ ధ్వంసాత్ అవబోధాదయో గుణాః, ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవ ఆత్మనో హి తే" ఇతి. అతో జ్ఞాన ఆనన్దాది గుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య కర్మరూప బన్ధ క్షయే వికాసరూప ఆవిర్భావో న అనుపపన్నః ఇతి సుష్ఠూక్తం 'సమ్పద్య ఆవిర్భావః' ఇతి.

ఇతి సమ్పద్య ఆవిర్భావ అధికరణమ్.

152. అవిభాగేన దృష్టత్వ అధికరణమ్.

527. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. 4-4-4.

కిమయం పరంజ్యోతిః ఉపసంపన్నః సర్వబన్ధ వినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మనః పృథక్ భూతం అనుభవతి? ఉత తత్ ప్రకారతయా తత్ అవిభక్తమ్? ఇతి విషయే, ''సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా'', ''యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్, తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి'',. ''ఇదం జ్ఞాన(మ)ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః, సర్గే అపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ'' ఇత్యాది శ్రుతి స్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్య సామ్య సాధర్మ్య అవగమాత్ పృథక్ భూతమ్ అనుభవతి.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'అవిభాగేన' ఇతి. పరస్మాత్ బ్రహ్మణః స్వాత్మానమ్ అవిభాగేన అనుభవతి ముక్తః. కుతః? 'దృష్టత్వాత్' పరబ్రహ్మ ఉపసంపత్త్యా నివృత్త అవిద్యా తిరోధానస్య యాథాతథ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. స్వాత్మనః స్వరూపం హి ''తత్త్వమసి'', ''అయమాత్మా బ్రహ్మ'', ''ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్'', ''సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ'' ఇత్యాది సామానాధికరణ్య నిర్దేశైః ''య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమాత్మా న వేద, యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః'', ''అన్తః

ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'' ఇత్యాదిభిః చ పరమాత్మాత్మకం తత్ శరీరతయా తత్ ప్రకార భూతమ్ ఇతి ప్రతిపాదితమ్ ''అవస్థితేః ఇతి కాశకృత్స్నః'' ఇత్యత్ర. అతో అవిభాగేన 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇతి ఏవ అనుభవతి. సామ్య సాధర్మ్య వ్యపదేశో బ్రహ్మ ప్రకార భూతస్య ఏవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమ్ ఇతి దేవాది ప్రాకృతరూప ప్రహాణేన బ్రహ్మ సమాన శుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహ శ్రుతిః తు ఏవం భూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణ అనుభవం ప్రతిపాదయతి ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః. బ్రహ్మ ప్రకారతయా తత్ అవిభాగ ఉక్తేః హి ''సఙ్కల్పాదేవ తత్ శ్రుతేః'' ఇత్యాది న విరుధ్యతే, ''అధికం తు భేద నిర్దేశాత్'', ''అధికోపదేశాత్'' ఇత్యాది చ.

ఇతి అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్.

153. బ్రాహ్మ అధికరణమ్.

528. బ్రాహ్మేణ జైమినిః, ఉపన్యాసాదిభ్యః. 4-4-5.

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య నివృత్త తిరోధానస్య స్వరూప ఆవిర్భావః ఏవ ఇత్యుక్తమ్. తత్ర యేన స్వరూపేణ అయమ్ ఆవిర్భవతి, తత్ స్వరూపం శ్రుతి వైవిధ్యాత్ విచార్యతే.

కిం అపహతపాప్మత్వాదికమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి తేన రూపేణ అయమ్ ఆవిర్భవతి? ఉత విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ ఇతి తేన రూపేణ? అథ ఉభయోః అవిరోధః ఇతి ఉభయ రూపేణ? ఇతి.

కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? బ్రాహ్మేణ ఇతి జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ - అపహతపాప్మత్వాదినా ఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయః హి దహరవాక్యే బ్రహ్మ సంబన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతో అవగమ్యతే? 'ఉపన్యాసాదిభ్యః'. ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనో అపి ప్రజాపతి వాక్యే "య ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా "సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాది గుణాయత్తా జక్షణాదయః. "జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇత్యాది వాక్యావగతా వ్యవహారాః గృహ్యన్తే. అత ఏభ్యః ఉపన్యాసాదిభ్యః

ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్ర స్వరూపత్వం న సంభవతి ఇతి జైమినేః మతమ్.

529. చితి తన్మాత్రేణ, తత్ ఆత్మకత్వాత్ ఇతి ఔడులోమిః. 4-4-6.

చైతన్య మాత్రమేవ ఆత్మనః స్వరూపమ్ ఇతి తేన రూపేణ ఆవిర్భవతి ఇతి ఔడులోమిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'తదాత్మకత్వాత్.' తావన్మాత్ర ఆత్మకత్వాత్ అస్య ప్రత్యగాత్మనః "స యథా సైన్ధవ ఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రస ఘన ఏవ ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘన ఏవ", "విజ్ఞాన ఘన ఏవ" ఇతి అవధారణాత్ విజ్ఞాన మాత్రమ్ ఏవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి అవగమ్యతే. అతో అస్య గుణాన్తర అభావాత్ "అపహత పాప్మా" ఇత్యాదయః శబ్దాః వికార సుఖ దుఃఖాది అవిద్యాత్మక ధర్మ వ్యావృత్తి పరాః ఇతి చితి తన్మాత్ర రూపేణ ఆవిర్భావః ఇతి ఔడులోమేః మతమ్.

సంప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ.....

530. ఏవమపి ఉపన్యాసాత్, పూర్వభావాత్, అవిరోధం బాదరాయణః. 4-4-7.

ఏవమపి విజ్ఞానమాత్ర స్వరూపత్వ ప్రతిపాదనే సత్యపి

సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానామ్ అవిరోధమ్ - అబాధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? 'ఉపన్యాసాత్ పూర్వభావాత్.'

ఔపనిషదాత్ "య ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాది ఉపన్యాసాత్ ప్రమాణాత్, పూర్వేషామ్ అపహతపాప్మత్వ సత్యకామత్వాదీనామ్ అపి భావాత్ - విద్యమానత్వాత్. తుల్య ప్రమాణకానామ్ ఇతరేతర బాధో న యుజ్యతే ఇత్యర్థః. న చ వస్తు విరోధాత్ అపహతపాప్మత్వాదీనామ్ అవిద్యా పరికల్పితత్వం న్యాయ్యమ్, విశేష అభావాత్ విపరీతం కస్మాత్ న భవతి ఇతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హి అశక్యస్య అవధారణస్య అన్య పరత్వమేవ న్యాయ్యమ్. ఏవమ్ అపి అవిరోధః ఇతి అభ్యుపగమ్య వదన్, జ్ఞాన మాత్రమేవ అస్య స్వరూపం న అన్యత్ కించిదస్తి ఇత్యయమర్థః "విజ్ఞానఘన ఏవ" ఇత్యాదిభిః న ప్రతిపాద్యతే ఇతి మన్యతే.

కస్తర్హి "విజ్ఞానఘన ఏవ" ఇతి అవధారణార్థః? కృత్స్నో అపి ఆత్మా జడ వ్యావృత్త స్వప్రకాశః - న అన్యాయత్త ప్రకాశః స్వల్పో అపి ప్రదేశో అస్తి ఇతి అయమర్థో వాక్యాత్ ఏవ సువ్యక్తః, "స యథా సైన్ధవఘనో అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నో రసఘనః ఏవ, ఏవం వా అరే అయమాత్మా అనన్తరో అబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞాన ఘనః ఏవ" ఇతి. న చ ఏవం ప్రత్యగాత్మనః ధర్మి స్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞాన ఘనత్వే అపి అపహత పాప్మత్వ సత్య సఙ్కల్పత్వాది ధర్మసంబన్ధో

వాక్యాన్తర అవగతో విరుధ్యతే. యథా సైన్ధవ ఘనస్య కృత్స్నస్య రస ఘనత్వే రసనేన్ద్రియ అవగతే చక్షురాది అవగతాః రూప కాఠిన్యాదయః న విరుధ్యన్తే. ఇదమ్ అత్ర వాక్య తాత్పర్యమ్ - యథా రసవత్సు ఆమ్రఫలాదిషు త్వగాది ప్రదేశ భేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవ ఘనస్య సర్వత్ర ఏకరసత్వమ్, తథా ఆత్మనో అపి సర్వత్ర విజ్ఞాన స్వరూపత్వమ్, స్వప్రకాశ స్వరూపత్వమ్ ఇత్యర్థః.

ఇతి బ్రాహ్మ అధికరణమ్.

154. సంకల్ప అధికరణమ్.

531. సఙ్కల్పాత్ ఏవ, తత్ శ్రుతేః. 4-4-8.

ముక్తః, పరంబ్రహ్మ ఉపసంపద్య జ్ఞాన స్వరూపో అపహతపాప్మత్వాది సత్య సఙ్కల్పత్వ పర్యన్త గుణకః ఆవిర్భవతి ఇత్యుక్తమ్. తమ్ అధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రయుక్తాః వ్యవహారాః శ్రూయన్తే. "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిః వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా" ఇతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాది ప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తర సాపేక్షా? ఉత పరమ పురుషస్య ఏవ సఙ్కల్ప మాత్రాదేవ భవతి? ఇతి విషయే, లోకే రాజాదీనాం సత్య సఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్య నిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తర సాపేక్షత్వ దర్శనాత్ అస్యాపి తత్ సాపేక్షా.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - 'సఙ్కల్పాదేవ' ఇతి. కుతః? 'తత్ శ్రుతేః' - "స యది పితృలోక కామో భవతి సఙ్కల్పాదేవ అస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి" ఇతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తర సవ్యపేక్షత్వ అభిధాయి శ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే. యేనాస్య సఙ్కల్పాత్ ఏవ ఇతి అవధారణస్య "విజ్ఞాన ఘనః ఏవ" ఇతివత్ వ్యవస్థాపనం క్రియతే.

532. అత ఏవ చ అనన్యాధిపతిః. 4-4-9.

యతో ముక్తః సత్యసఙ్కల్పః, అత ఏవ అనన్యాధిపతిః చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధి నిషేధ యోగ్యత్వమ్. విధి నిషేధ యోగ్యత్వే హి ప్రతిహత సఙ్కల్పత్వం భవేత్. అతః సత్య సంకల్పత్వ శ్రుత్యైవ అనన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధమ్. అత ఏవ "స స్వరాట్ భవతి" ఇత్యుక్తమ్.

ఇతి సఙ్కల్ప అధికరణమ్.

155. అభావ అధికరణమ్.

533. అభావం బాదరిః ఆహ హి ఏవమ్. 4-4-10.

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి? ఉత సన్తి? అథవా యథా సఙ్కల్పం సన్తి? న సన్తి చ? ఇతి విషయే, శరీర ఇన్ద్రియాణామ్ అభావం బాదరిః ఆచార్యో మన్యతే. కుతః? ఆహ హి ఏవం "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియ అప్రియయోః అపహతిః అస్తి అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతే" ఇతి శరీర సంబన్ధే దుఃఖస్య అవర్జనీయత్వమ్ అభిధాయ "అస్మాత్ శరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిః ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి ముక్తస్య అశరీరత్వం హి ఆహ శ్రుతిః

534. భావం జైమినిః, వికల్ప ఆమననాత్. 4-4-11.

ముక్తస్య శరీర ఇన్ద్రియ భావం జైమినిః ఆచార్యో మన్యతే, కుతః? 'వికల్ప ఆమననాత్'. వివిధః కల్పో వికల్పః, వైవిధ్యమ్ ఇత్యర్థః "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధా" ఇత్యాది శ్రుతేః ఆత్మనః ఏకస్య అచ్ఛేద్యస్య అనేకధా భావ అసంభవాత్ త్రిధా భావాదయః శరీర నిబన్ధనాః ఇతి అవగమ్యతే. అశరీరత్వ వచనం తు కర్మనిమిత్త శరీర అభావ పరమ్. తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియ హేతుః.

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వ మతేన సిద్ధాన్తమ్ ఆహ....

535. ద్వాదశాహవత్ ఉభయవిధం బాదరాయణో అతః. 4-4-12.

సఙ్కల్పాదేవ ఇత్యేతత్ అతః శబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాత్, ఉభయ విధం శరీరమ్ అశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏవం చ ఉభయీ శ్రుతిః ఉపపద్యతే. 'ద్వాదశాహవత్'- యథా "ద్వాదశాహమ్ ఋద్ధికామా ఉపేయుః", "ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్" ఇతి ఉపైతి యజతి చోదనాభ్యాం సఙ్కల్ప భేదేన సత్రమ్ అహీనం చ భవతి.

యదా శరీరాది ఉపకరణవత్త్వం, తదా తాని శరీరాది ఉపకరణాని స్వేనైవ సృష్టాని ఇతి నాస్తి నియమః ఇత్యాహ ....

536. తను అభావే, సన్ధ్యవత్ ఉపపత్తేః. 4-4-13.

స్వేనైవ సృష్ట తను ప్రభృతి ఉపకరణ అభావే పరమ పురుష సృష్టైః ఉపకరణైః భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పో అపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే "అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" ఇతి ఆరభ్య "అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తా" ఇతి, "య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః, తదేవ శుక్రం తత్ బ్రహ్మ తదేవ అమృతమ్ ఉచ్యతే, తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ఈశ్వర సృష్టైః రథాది ఉపకరణైః

జీవో భుంక్తే. తథా ముక్తో అపి లీలా ప్రవృత్తేన ఈశ్వరేణ సృష్టైః పితృ లోకాదిభిః లీలా రసం భుంక్తే.

537. భావే జాగ్రద్వత్. 4-4-14.

స్వసఙ్కల్పాత్ ఏవ సృష్ట తను ప్రభృతి పితృలోకాది ఉపకరణ భావే జాగ్రత్ పురుష భోగవత్ ముక్తో లీలా రసం భుంక్తే. పరమ పురుషః అపి లీలార్థం దశరథ వసుదేవాది పితృ లోకాదికమ్ ఆత్మనః సృష్ట్వా, తైః మనుష్య ధర్మ లీలా రసం యథా భుంక్తే, తథా ముక్తానామ్ అపి స్వలీలాయై పితృ లోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిత్ చ ముక్తాః సత్య సఙ్కల్పత్వాత్ పరమపురుష లీలాన్తర్గత స్వ పితృ లోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తి ఇతి సర్వమ్ ఉపపన్నమ్.

నను, ఆత్మా అణు పరిమాణః ఇత్యుక్తమ్, కథమ్ అనేక శరీరేషు ఏకస్య అణోః ఆత్మాభిమాన సంభవః ఇత్యత్రాహ....

538. ప్రదీపవత్ ఆవేశః, తథా హి దర్శయతి. 4-4-15.

యథా ప్రదీపస్య ఏకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వ ప్రభయా దేశాన్తర ఆవేశః, తథా ఆత్మనో అపి ఏక దేహ స్థితస్య ఏవ స్వ ప్రభా రూపేణ చైతన్యేన సర్వ శరీర ఆవేశో న అనుపపన్నః. యథా చ ఏకస్మిన్ అపి దేహే హృదయాది ఏక ప్రదేశ వర్తినో అపి చైతన్య వ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహే ఆత్మాభిమానః తద్వత్. ఇయాన్ విశేషః -

అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచిత జ్ఞానస్య దేహాన్తరేషు ఆత్మాభిమాన అనుగుణా వ్యాప్తిః న సంభవతి. ముక్తస్య తు అసఙ్కుచిత జ్ఞానస్య యథా సఙ్కల్పమ్ ఆత్మాభిమాన అనుగుణా వ్యాప్తిః, ఇదమ్ ఇతి గ్రహణ అనుగుణా చ న అనుపపన్నా. 'తథాహి దర్శయతి'- "వాలాగ్ర శతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ, భాగో జీవః స విజ్ఞేయః స చ ఆనన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి. అముక్తస్య కర్మ నియామకమ్, ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛా ఇతి విశేషః.

నను, పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్య ఆన్తర బాహ్య జ్ఞాన లోపం దర్శయతి శ్రుతిః "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమ్" ఇతి. తత్ కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యమ్ ఉచ్యతే? తత్రోత్తరమ్....

539. స్వాప్యయ సమ్పత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్ ఆవిష్కృతం హి. 4-4-16.

నేదం వచనం ముక్త విషయమ్, అపి తు స్వాప్యయ సంపత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్. స్వాప్యయః - సుషుప్తిః (ఇత్యుక్తమ్), సంపత్తిః చ - మరణమ్, "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇతి ఆరభ్య "తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ఇతి వచనాత్. తయోః చ అవస్థయోః ప్రాజ్ఞ ప్రాప్తిః నిస్సంబోధత్వం చ విద్యేతే. అతః తయోః అన్యతర అపేక్షమ్ ఇదం వచనమ్.

సుషుప్తి మరణయోః నిస్సంబోధత్వమ్, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వమ్ ఆవిష్కృతం హి శ్రుత్యా - "నాహ ఖల్వయ మేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమ్ అహమస్మీతి నో ఏవ ఇమాని భూతాని వినాశమేవ అపీతో భవతి, నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి" ఇతి సుషుప్తి వేలాయాం నిస్సంబోధత్వమ్ ఉక్త్వా, తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమ్ అధికృత్య "స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకః" ఇతి సర్వజ్ఞత్వమ్ ఉచ్యతే. తథా "సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వమ్ ఉచ్యతే. తథా మరణే చ నిస్సంబోధత్వమ్ "ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవ అనువినశ్యతి" ఇత్యుక్తమ్. వినశ్యతి - న పశ్యతి ఇత్యర్థః. అతః "ప్రాజ్ఞేన ఆత్మనా" ఇతి వచనం స్వాప్యయ సమ్పత్త్యోః అన్యతర అపేక్షమ్.

ఇతి అభావ అధికరణమ్.

156. జగత్ వ్యాపార వర్జ అధికరణమ్.

540. జగత్ వ్యాపారవర్జం, ప్రకరణాత్, అసన్నిహితత్వాత్ చ. 4-4-17.

కిం ముక్తస్య ఐశ్వర్యం జగత్ సృష్ట్యాది పరమపురుష అసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమ్ అపి? ఉత తత్ రహితం కేవల పరమ పురుషానుభవ విషయమ్? ఇతి సంశయః.

కిం యుక్తమ్? జగదీశ్వరత్వమ్ అపి ఇతి. కుతః? "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి" ఇతి పరమ పురుషేణ పరమ సామ్యాపత్తి శ్రుతేః, సత్యసఙ్కల్పత్వ శ్రుతేశ్చ. న హి పరమ సామ్య సత్యసఙ్కల్పత్వే సర్వేశ్వర అసాధారణ జగత్ నియమనేన వినా ఉపపద్యేతే. అతః సత్యసఙ్కల్పత్వ పరమసామ్య ఉపపత్తయే సమస్త జగత్ నియమన రూపమ్ అపి ముక్తస్య ఐశ్వర్యమ్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - 'జగత్ వ్యాపార వర్జమ్' ఇతి. జగత్ వ్యాపారః - నిఖిల చేతన అచేతన స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేద నియమనమ్. తద్వర్జం - నిరస్త నిఖిల తిరోధానస్య నిర్వ్యాజ బ్రహ్మానుభవ రూపం ముక్తస్య ఐశ్వర్యమ్. కుతః? 'ప్రకరణాత్.' నిఖిల జగత్ నియమనం హి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యా ఆమ్నాయతే, "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ ప్రయన్తి అభిసంవిశన్తి తత్ విజిజ్ఞాసస్వ తత్ బ్రహ్మ" ఇతి. యద్యేతత్

నిఖిల జగత్ నియమనం ముక్తానామ్ అపి సాధారణం స్యాత్. తతశ్చ ఇదం జగదీశ్వరత్వ రూపం బ్రహ్మ లక్షణం న సంగచ్ఛతే. అసాధారణస్య హి లక్షణత్వమ్. తథా "సదేవ సోమ్య ఇద మగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ అద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో అసృజత", "బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవ తదేకం సన్నవ్యభవత్ తత్ శ్రేయో రూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః" ఇతి "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్ కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకాన్ అసృజత", "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మ నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య ఏకా కన్యా దశేన్ద్రియాణి "ఇత్యాదిషు, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః" ఇత్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదిషు చ నిఖిల జగత్ నియమనం పరమ పురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. 'అసన్నిహితత్వాత్ చ'- న చ ఏతేషు నిఖిల జగత్ నియమన ప్రసక్తేషు ముక్తస్య సన్నిధానమ్ అస్తి, యేన జగత్ వ్యాపారః తస్యాపి స్యాత్.

541. ప్రత్యక్షోపదేశాత్ న ఇతిచేత్, న, ఆధికారిక మణ్డలస్థ ఉక్తేః. 4-4-18.

"స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి", "ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యను సఞ్చరన్" ఇతి ప్రత్యక్షేణ-

శ్రుత్యా ముక్తస్య జగత్ వ్యాపారః ఉపదిశ్యతే. అతో న జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఇతి చేత్, తత్ న. 'ఆధికారిక మణ్డలస్థ ఉక్తేః', ఆధికారికాః- అధికారేషు నియుక్తాః హిరణ్యగర్భాదయః, మణ్డలాని - తేషాం లోకాః, తత్స్థాః - భోగాః, ముక్తస్య అకర్మవశ్యస్య భవన్తి ఇత్యయమ్ అర్థః "తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇత్యాదినా ఉచ్యతే. అకర్మ ప్రతిహత జ్ఞానో ముక్తో వికార లోకాన్ బ్రహ్మ విభూతి భూతాన్ అనుభూయ యథా కామం తృప్యతి ఇత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారిక మణ్డలస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతి భూతాన్ అనుభవతి ఇత్యనేన వాక్యేన ఉచ్యతే. న జగత్ వ్యాపారః.

యది సంసారివత్ ముక్తోపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్ భుంక్తే, తర్హి బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాపి అన్తవత్ ఏవ భోగ్య జాతమ్ అల్పం చ స్యాత్, తత్రాహ.....

542. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమ్ ఆహ. 4-4-19.

వికారే జన్మాదికే న వర్తతే ఇతి 'వికారావర్తి'. నిర్ధూత నిఖిల వికారం నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం నిరతిశయ ఆనన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకల కల్యాణ గుణమ్ అనుభవతి ముక్తః.

తద్విభూతి అన్తర్గతత్వేన వికార వర్తినాం లోకానామ్ అపి ముక్త భోగ్యత్వమ్. తథా హి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిర్వికారే అనవధిక అతిశయ ఆనన్దే ముక్తస్య అనుభవితృత్వేన స్థితిమ్ ఆహ శ్రుతిః -

“యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే అనాత్మ్యే అనిరుక్తే అనిలయనే అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సో అభయం గతో భవతి”, “రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వా ఆనన్దీ భవతి” ఇత్యాదికా. తత్ విభూతి భూతం చ జగత్ తత్రైవ వర్తతే “తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన” ఇతి శ్రుతేః. అతః సవిభూతికం బ్రహ్మ అనుభవన్ వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారిక మణ్డలస్థాన్ అపి భోగాన్ భుంక్తే ఇతి “సర్వేషు లోకేషు కామచారః” ఇత్యాదినా ఉచ్యతే. న ముక్తస్య జగత్ వ్యాపారః.

543. దర్శయతః చ ఏవం ప్రత్యక్ష అనుమానే. 4-4-20.

అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూత పరమ పురుష అసాధారణం జగత్ వ్యాపార రూపం నియమనం న సంభవతి ఇత్యుక్తమ్. నిఖిల జగత్ నియమన రూపో వ్యాపారః పరమ పురుష అసాధారణః ఇతి దర్శయతః శ్రుతి స్మృతీ, “భీషాఽస్మాత్ వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాఽస్మాత్ అగ్నిశ్చ ఇన్ద్రశ్చ, మృత్యుః ధావతి పఞ్చమః” ఇతి. “ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతే” ఇత్యాది. తథా - “ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిః ఏష భూతపాలః ఏష సేతుః విధరణః ఏషాం లోకానామ్ అసంభేదాయ” ఇతి చ శ్రుతిః.

స్మృతిః అపి “మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే స చరాచరమ్, హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే” ఇతి,

"విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి చ. తథా ముక్తస్య సత్య సఙ్కల్పత్వాది పూర్వకస్య అపి ఆనన్దస్య పరమ పురుషః ఏవ హేతుః ఇతి శ్రుతి స్మృతీ దర్శయతః "ఏష హ్యేవానన్దయాతి", "మాం చ యో అవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే, స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహం అమృతస్యావ్యయస్య చ, శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చ" ఇతి. యద్యపి అపహతపాప్మత్వాదిః సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావికః ఏవ ఆవిర్భూతః, తథా అపి తస్య తథావిధత్వమ్ ఏవ పరమపురుష ఆయత్తమ్. తస్య నిత్య స్థితిశ్చ తత్ఆయత్తా. పరమపురుషస్య ఏతన్నిత్యతాయాః నిత్య ఇష్టత్వాత్ నిత్యతయా వర్తతే ఇతి న కశ్చిత్ విరోధః. ఏవమేవ పరమ పురుష భోగ ఉపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమ పురుషస్య నిత్య ఇష్టత్వాత్ ఏవ తథా అవస్థానమ్ అస్తి ఇతి శాస్త్రాత్ అవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుష సామ్యం చ జగత్ వ్యాపార వర్జమ్.

544. భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాత్ చ. 4-4-21.

బ్రహ్మ యాథాత్మ్య అనుభవ రూప భోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మ సామ్య ప్రతిపాదనాత్ చ లిఙ్గాత్ జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఇతి అవగమ్యతే. "సో అశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుష సామ్యం సత్యసంకల్పత్వం చ

పరమ పురుష అసాధారణ నిఖిల జగత్ నియమన శ్రుతి అనుగుణ్యేన వర్ణనీయమ్ ఇతి జగత్ వ్యాపార వర్జమ్ ఏవ ముక్త ఐశ్వర్యమ్.

యది పరమ పురుష ఆయత్తం ముక్త ఐశ్వర్యం, తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వేన తత్ సఙ్కల్పాత్ ముక్తస్య పునరావృత్తి సంభవ ఆశఙ్కా ఇతి తత్రాహ...

545. అనావృత్తిః శబ్దాత్ అనావృత్తిః శబ్దాత్. 4-4-22.

యథా నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానః, జగత్ జన్మాది కారణం, సమస్త వస్తు విలక్షణః, సర్వజ్ఞః, సత్యసఙ్కల్పః, ఆశ్రిత వాత్సల్యైక జలధిః, పరమ కారుణికః, నిరస్త సమాభ్యధిక సంభావనః, పరబ్రహ్మ అభిధానః, పరమ పురుషః, అస్తి ఇతి, శబ్దాత్ అవగమ్యతే. ఏవమ్ అహరహః అనుష్ఠీయమాన వర్ణాశ్రమ ధర్మ అనుగృహీత తత్ ఉపాసన రూప తత్ సమారాధన ప్రీతః ఉపాసీన అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త దుస్తర కర్మ సంచయ రూప అవిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్య అనుభవ రూప అనవధికాతిశయ ఆనందం ప్రాపయ్య పునః న ఆవర్తయతి ఇత్యపి, శబ్దాత్ ఏవ అవగమ్యతే.

శబ్దశ్చ "స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమ్ అభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే" ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ ఉక్తమ్ "మాముపేత్య పునర్జన్మ, దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్, నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః, ఆ బ్రహ్మ

భువనాల్లోకాః, పునరావర్తినో అర్జున, మాముపేత్య తు కౌంతేయ, పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇతి.

న చ ఉచ్ఛిన్న కర్మ బంధస్య అసంకుచిత జ్ఞానస్య పరబ్రహ్మ అనుభవైక స్వభావస్య తదేక ప్రియస్య అనవధికాతిశయ ఆనందం బ్రహ్మ అనుభవతః అన్య అపేక్షా తదర్థ ఆరంభాది అసంభవాత్ పునరావృత్తి శంకా. న చ పరమ పురుషః సత్యసంకల్పో అత్యర్థ ప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిత్ ఆవర్తయిష్యతి. య ఏవమ్ ఆహ - "ప్రియో హి జ్ఞానినోత్యర్థం అహం స చ మమప్రియః, ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మేమతమ్, ఆస్థితస్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్, బహూనాం జన్మనామ్ అన్తే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే, వాసుదేవః సర్వమ్ ఇతి స మహాత్మా సుదుర్లభః" ఇతి.

సూత్ర అభ్యాసః శాస్త్ర పరిసమాప్తం ద్యోతయతి ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఇతి జగత్ వ్యాపార వర్జ అధికరణమ్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శారీరక మీమాంసాభాష్యే (శ్రీభాష్యే)
చతుర్థస్య అధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః. శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్.

ప్రార్థనా

అక్షర దోషాః, పదదోషాః సన్తిచేత్

పరమ కృపానిధిభిః సద్భిః సంసూచనీయాః ఇతి

ప్రణతి పూర్వకం ప్రార్థయతే దాసబృందం

- ప్రకాశకః

ప్రమాణ ఆకర సూచీ

(అకారాద్యనుక్రమణికా) (ప్రమాణ వచనమ్ - ఆకరః)

అకృత్స్నో హ్యేషః	(బృ.3-4-7)
అక్షయ్యంహవై	(ఆపఃశ్రౌత.సూ. 2-1-1)
అక్షరం తత్పరం	(వి.1-22-55)
అక్షరం తమసి	(సుబాలో. 2)
అక్షరాత్పరతః	(ముణ్డ. 2-1-2)
అక్షరాత్సంభవతి	(ముణ్డ. 1-1-7)
అగ్నయే పథికృతే	(తై.సం.2-2-2; యజుర,1-4-4)
అగ్నిమగ్న ఆవహ	(తై. సం. 2-5-9; యజుర. 3-5-3)
అగ్నిర్జ్యోతిః	(గీ. 8-24)
అగ్నిర్మూర్ధా	(ముణ్డ. 2-1-4)
అగ్నిర్వాగ్భూత్వా	(ఐత. 1-2-4)
అగ్నిర్వై హోత్రం	(తాణ్డ్యమహాబ్రా. 21-10-11)
అగ్నిలోకమాగ	(కౌషీ. 1-3)
అగ్నేరాపః	(తై. ఆన. 1)
అగ్నేరూర్ధ్వ	(వైశేషికద. 5-2-13)
అగ్రాహ్యోహ్యనహి	(బృ. 6-4-22)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః	(కఠో.4-12; 13; 6-17)
అచేతనా పరార్థా	(పరమ. సం.)
అజరో౽మృతో	(బృ. 6-4-25)
అజామేకాం	(తై. నారా. 12-5)
అజామేకాం	(శ్వే. 4-5)
అజాయమానో	(ఉత్తర. నా)
అజోనిత్యః	(కఠో. 2-18)
అజోపి సన్నవ్యయాత్మా	(గీ. 4-6)
అణీయాన్ వ్రీహే	(ఛా. 8-14-3)
అణోరణీయా	(కఠో 2-20)
అణోరణీయా	(శ్వే. 3-20)
అణోరణీయా	(తైనా. 12-1)
అతః ప్రత్యక్ష	(ఆత్మసిద్ధౌ)
అతో వైఖలు	(ఛా. 5-10-6)
అత్త్యన్నం పశ్యతి	(ఛా.5-12-2)
అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే	(కఠో. 6-14)
అత్రాయం పురుషః	(బృ. 6-3-9)
అథఖలుక్రతుమయః	(ఛా. 8-14-1)
అథఖలు ప్రాణ	(కౌషీ. 3)
అథతత ఊర్ధ్వ	(ఛా. 3-11-1)
అథతస్యభయం	(తై. ఆన. 7)
అథనామధేయం	(బృ. 4-3-6)
అథపరా	(ముణ్డ. 1-1-5)
అథయఆత్మా	(ఛా. 8-4-1)

అథయఇమే (ఛా. 5-10-8)
అథయ ఇహాత్మాన (ఛా. 8-1-6)
అథయ ఏషసంప్ర (ఛా. 8-3-4)
అథయత్రైతదస్మా (ఛా. 8-6-5)
అథయత్రైతదాకాశ (ఛా. 8-12-4)
అథయదతఃపరో (ఛా. 3-13-7)
అథయదాసుషు (బృ. 4-1-19)
అథయదిదమస్మిన్ (ఛా. 8-1-1)
అథయదుచైవా (ఛా. 4-15-5)
అథయోదక్షిణే (తై.నా. 52)
అథయోన్యాందేవ (బృ. 3-4-10)
అథయోవేదేదం (ఛా. 8-12-5)
అథయోహైతాన్ (బృ. 3-5-13)
అథరథాన్ (బృ. 6-3-10)
అథర్వాఙ్గీరసః (తై. ఆ. 3)
అథవేశన్తాన్ (బృ. 6-3-10)
అథస్వప్నే (ఐతరేయార. 3-2-4)
అథహయ ఏవాయం (ఛా. 1-2-7)
అథహశౌనకంచ (ఛా. 4-3-5)
అథహాస్యవేద (గౌ. ధర్మ. 2-12-3)
అథహేమమాసన్యం (బృ. 3-3-7)
అథహేమాదేవతా
అథహైనంగార్హ్వ (ఛా. 4-11-1)
అథహైనంవాగు (ఛా. 5-1-13)
అథాకామయమానః (బృ. 6-4-6)
అథాత ఆత్మాదేశః (ఛా. 7-25-2)
అథాత ఆదేశో (బృ. 4-3-6)
అథాతో ధర్మ (పూ.మీ. 1-1-1)
అథాతోహంకారా (ఛా. 7-25-1)
అథాధ్యాత్మమ్ (ఛా. 1-7-1,5)
అథాస్మిన్ ప్రాణ (కౌషీ.)
అథైతమేవాధ్వానం (ఛా. 5-10-5)
అథైతయోః పథోః (ఛా. 5-10-8)
అథైతైరేవరశ్మిభిః (ఛా. 8-6-5)
అథోవైఖలు (ఛా. 5-10-6)
అథితిః పాశాన్ (పూ.మీ. 9-3-5)
అదృష్టోద్రష్టా (బృ. 5-7-23)
అద్భిః పరిదధతి (ఛా. 5-2-2)
అద్భ్యః పృథివీ (తై. ఆ. 1)
అద్భ్య స్సంభూతో (తై. నారా. 1)
అధస్తాతమిధం
అధిష్ఠానంతథా (గీ. 18-14)
అధీతాభగవన్ (పరమసం)
అనశ్నన్నన్యో (ముణ్డ. 3-1-1)
అనాది నిధనా (భా.శా.మో. 231-56)
అనాది మాయయా (మాణ్డూ.గౌడపాదకా.1-16)
అనాశీపరమార్థ (వి. 2-14-24)
అనాశ్రమీనతిష్ఠేత్తు (దక్ష స్మృ. 1-10)
అనీశయాశోచతి (ముణ్డ. 3-1-2)
అనీశశ్చాత్మా (శ్వే. 1-8)

అనుమఏతాం (ఛా. 4-2-2)
అనువిద్యవిజా (ఛా. 8-12-6)
అనృతేన హిప్రత్యూ (ఛా. 8-3-2)
అనేన జీవేనా (ఛా. 6-3-2)
అన్తః ప్రవిష్టః (యజురా. 3-24)
అన్తవదేవాస్య (బృ. 5-8-10)
అన్తర్బహిశ్చ (తై.నా. 11)
అన్తశ్శరీరే (సుబాలో. 7)
అన్ధోభవిష్యో (ఛా. 5-18-2)
అన్నం బ్రహ్మేతి (తై. భృ. 2)
అన్నమయంహి (ఛా. 6-5-4)
అన్నమశితంత్రేధా (ఛా. 6-5-1)
అన్నాద్వై ప్రజాః (తై.ఆ.. 2)
అన్యత్రధర్మా (కఠో. 2-14)
అన్యదేవతద్వి (కేనోప. 1-4)
అన్యన్నవతరం (బృ. 6-4-4)
అన్యోన్తర ఆత్మా (తై. ఆన.4,5)
అపః ప్రణయతి (యజుర. 3-2-4)
అపక్షయ వినాశాభ్యాం (వి. 1-2-11)
అపపునర్మృత్యుం (బృ. 5-2-10)
అపరేయమితస్త్వన్యాం (గీ. 7-5)
అపహతపాప్మా (ఛా. 8-7-1)
అపహతేపాప (ఛా. 4-11-2)
అపాణిపాదో (శ్వే. 3-19)
అపితువాక్య శేషః (పూర్వమీ. 10-8-4)
అప్రాణోహ్యమనాః (ముణ్డ.2-1-2)
అభయంవైబ్రహ్మ (బృ. 6-4-25)
అభిసమావృత్య (ఛా. 8-15-1)
అమృతత్వస్యతు (బృ.4-4-2; 6-5-3)
అమృతస్యపరం (శ్వే. 6-19)
అమృతస్యైషసేతుః (ముణ్డ. 2-2-5)
అమౌనం చమౌనం (బృ. 5-5-1)
అయంలోకోనాస్తి (కఠో. 2-6)
అయం వావలోకో (అగ్నిరహస్యే.10-5-6)
అయంసో అగ్నిరితి (తై. సం. 5-2-3)
అయమగ్నిర్వైశ్వానర (బృ. 7-9-1)
అయమాత్మా బ్రహ్మ (బృ. 6-4-5)
అరణ్యమియాత్తతో
అరాఇవరథనాభౌ (ముణ్డ. 2-2-6)
అరుణైయైక హాయన్యా (తై.సం. 6-1-6)
అర్చిషోహరహ్నా (ఛా.4-15-5)
అర్థాభావేయదవ్య
అర్థైకత్వేద్రవ్యగుణ (పూర్వమీ. 3-1-12)
అర్వాగ్బిలశ్చమసః (బృ. 4-2-3)
అవకీర్ణిపశు (పూర్వమీ. 6-8-4)
అవాన్తరతపా (భా.శా.మో. 350-50)
అవికారాయ (వి. 1-2-1)
అవిద్యా కర్మసం (వి. 6-7-61)
అవ్యక్తం పురుషే (భా.శా.మో. 8-14)
అవ్యక్తమక్షరే (సుబాలో . 2)

అవ్యక్తాది విశే (భా. శాన్తి. 206-58)
అశబ్దమస్పర్శ (కఠో. 3-15)
అశరీరం వావసన్తం (ఛా. 8-12-1)
అశరీరం శరీరేషు (కఠో. 2 22)
అశ్వఇవ రోమాణి (ఛా. 8-13-1)
అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ (శతపథ బ్రా.)
అష్టౌగ్రహాః (బృ.5-2-9)
అష్టౌప్రకృతయః (గర్భోప. 3)
అసజ్గోహ్యయం (బృ. 6-3-15)
అసత్యమప్రతిష్ఠం (గీ. 16-8)
అసదేవేదమగ్ర (ఛా. 6-2-1)
అసద్వా ఇదమగ్ర (తై. ఆ. 7)
అసద్వా.....తదాహుః (శతపథ బ్రా. (6-1-1)
అసద్వాఇద
అసన్నేవస (తై. ఆ. 6)
అసౌవా ఆదిత్యో (ఛా. 3-1-1)
అసౌవైలోకోగ్ని (బృ. 8-2-9)
అస్తి భగవోనామ్నో (ఛా. 7-1-5)
అస్తి భగవోవాచో (ఛా. 7-2-2)
అస్తిహిమధ్వాదిషు (వృత్తి:)
అస్థూలమనణ్వ (బృ. 5-8-8)
అస్మాచ్ఛరీరాత్ (ఛా. 8-3-4)
అస్మాన్మాయీ (శ్వే. 4-9)
అస్మిన్కామాస్సమా (ఛా. 8-1-5)
అస్యలోకస్యకా (ఛా. 1-9-1)
అస్యసోమ్యపురు (ఛా. 6-8-6)
అహంకక్షీవాన్ (ఋగ్వేదే. 4-26-1)
అహంకార ఇతీయం (గీ. 7-4)
అహంకృత్స్నస్య (గీ. 7-6)
అహంతు తే తద్వ (ఛా. 4-14-3)
అహం బీజప్రదః (గీ. 14-4)
అహం మనురభవం (ఋగ్వేదే. 4-26-1)
అహం వైశ్వానరో (గీ. 15-14)
అహం శ్రేయసి (ఛా. 5-1-6)
అహంశ్రేయసేవివద (బృ. 8-1-7)
అహంహి సర్వ (గీ. 9-24)
అహంసర్వస్యప్ర (గీ. 10-8)
అహమాత్మాగుడా (గీ. 10-20)
అహమిమాస్తిస్రో (ఛా. 6-3-2)
అహమేకః ప్రథమ (అథర్వశిరో. 9)
అహమేవాధస్తాదహ (ఛా. 7-25-1)
అహమేవేదం (ఛా. 7-25-1)
అహహారేత్వాశూద్ర (ఛా. 4-2-3)
ఆకాశమేకంహి యథా (యాజ్ఞ. ప్రాయ. 3-144)
ఆకాశోహవైనామ (ఛా. 8-14-1)
ఆఖ్యానానిశంసన్తి
ఆచారహీనంన (వసిష్ఠ స్మృ. 6-3)
ఆచారకులాద్వేద (ఛా. 8-15-1)
ఆచార్యస్తు తేగతిం (ఛా. 4-14-1)
ఆచార్యాద్ధైవవిద్యా (ఛా. 4-9-3)

అజహారేమాశ్చూద్ర (ఛా. 4-2-5)
ఆత్మతః ప్రాణః (ఛా. 7-26-1)
ఆత్మన ఆకాశః (తై. ఆన. 1)
ఆత్మనస్తు కామాయ (బృ. 4-4-5; 6-5-6)
ఆత్మని ఖల్వరే (॥)
ఆత్మనోవాఅరే (బృ. 4-4-5)
ఆత్మభావం నయత్యేనం (వి. 6-7-30)
ఆత్మానం రథినం (కఠో. 3-3)
ఆత్మానమేవేమం (ఛా. 5-11-6)
ఆత్మాన మేవలోక (బృ. 3-4-15)
ఆత్మానారాయణః (తై. నారా. 11)
ఆత్మావా అరే (బృ. 4-4-5; 6-5-6)
ఆత్మావా ఇదమేక (ఐత. 1-1-1)
ఆత్మేత్యేవతుగృ (వాక్యే)
ఆత్మేత్యేవోపాసీత (బృ. 3-4-7)
ఆత్మేన్ద్రియమనో (కఠో. 3-4)
ఆత్మైక్య ఏవ (ఐత. 1-1-?)
ఆత్మైవేదం సర్వం (ఛా. 7-25-2)
ఆదిత్యవర్ణం (పురుష. సూ.)
ఆదిసర్గమహం (వారాహే. 2-5)
ఆనన్దం బ్రహ్మణో (తై. ఆన. 9)
ఆనన్దమయమాత్మానముప (తై. భృ.10)
ఆనన్దోజరోమృ (కౌషీ. 3-9)
ఆనన్దో బ్రహ్మ (తై. భృ. 6)
ఆనీదవాతం (ఋగ్వే. 8-7-10,11,12; యజు. 2-8-9)
ఆపః పీతాస్త్రేధా (ఛా. 6-5-2)
ఆపః పురుషవచసో (ఛా. 5-9-1)
ఆపోమయః ప్రాణః (ఛా. 6-6-5)
ఆపోవా అకామయన్త (యజుర. 3-1-5)
ఆపోవాసః (బృ. 8-1-14)
ఆబ్రహ్మ భువనాత్ (గీ. 8-16)
ఆబ్రహ్మస్తమ్బ (విష్ణుధ. 104-23)
ఆరమ్భణ సంశీలనం (వాక్యమ్)
ఆరాగ్రమాత్రో (శ్వే. 5-8)
ఆరూఢో నైష్ఠికం (ఆగ్నేయే.165-23)
ఆర్షం ధర్మోపదేశం (మను. 12-106)
ఆవిస్సన్నిహితంగు (ముణ్డ.2-2-1)
ఆసీదిదంతమో (మను. 1-5)
ఆస్థితస్సహియు (గీ. 7-18)
ఆహారశుద్ధౌ (ఛా. 7-26-2)
ఇతితుపఞ్చమ్యామా (ఛా. 5-9-1)
ఇతిహాసపురాణా (భా. ఆది. 1-273)
ఇదంజ్ఞానముపా (గీ. 14-2)
ఇదం తచ్ఛిరః (బృ. 4-2-3)
ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా (తై. ఆ. 1)
ఇదం బ్రహ్మేదం (బృ.2-4-6; 6-5-7)
ఇదం మహోపనిషదం (భా. శా. మో. 140-111)
ఇదంవా అగ్రేనైవ (యజుర. 2-29)
ఇదం శతసహస్రాద్ధి (భా. శా. మో. 344-11)
ఇదం శ్రేయ ఇదం (భా. శా. మో. 336-32)

ఇదం సర్వం యదయ (బృ. 2-4-6; 6-5-7)
ఇదం సర్వం మసృజత (తై. ఆన. 6)
ఇదమపి వేదవ్రతేన
ఇన్ద్రశ్శచీపతిః
ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివ (యజురా. 1-12)
ఇన్ద్రాయరాజ్ఞే (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రాయస్వరాజ్ఞే (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ (తై. సం. (2-3-6)
ఇన్ద్రియాణి దశైకం (గీ. 13-5)
ఇన్ద్రియేభ్యః పరాః (కఠో. 3-10)
ఇన్ద్రో మాయాభిః (బృ. 4-5-19)
ఇన్ద్రోహ వైవృతం
ఇమాల్లోకాన్ (తై. భృ. 10)
ఇమాస్తిస్రో (ఛా. -3-2)
ఇయమేవజుహూః
ఇయాజసోపి (వి. 6-6-12)
ఇష్టాపూర్తం బహుధా (తై. నారా. 1)
ఈశావాస్యమిదం (ఈశా. 1)
ఈశ్వరస్సర్వ (గీ. 18-61)
ఉక్థముక్థముపా (ఐతరేయార. 2-1-2)
ఉచ్ఛిష్టం వైమేపీతం (ఛా. 1-10-3)
ఉతతమాదేశ (ఛా. 6-1-3)
ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః (గీ. 15-17)
ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధి (గౌతమ. 1-3-4)
ఉద్గీథముపాసీత (ఛా. 1-1-1)
ఉద్దాలకోహవై (ఛా. 5-11-2)
ఉపత్వానేష్యే (ఛా. 4-4-5)
ఉపాసనంస్యాత్ (వాక్యమ్)
ఉపాసీత (ఛా. 1-1-1)
ఉభే అస్మిన్ ద్యావా (ఛా. 8-1-3)
ఉర ఏవవేదిః (ఛా. 5-18-2)
ఊర్ధ్వమేకస్స్థితః (యాజ్ఞ్య. ప్రా. 3-167)
ఋగ్వేదం భగవో (ఛా. 7-1-2)
ఋతంపిబన్తౌ (కఠో. 3-1)
ఋతం వదిష్యామి (తై. శీ. 1)
ఋతమవాదిషం (తై.శీ.12)
ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం
ఋత్విజ ఉపగాయన్తి (పూ. మీ. 10-4-6)
ఋద్విజో వృణీతే (తై.సం. 6-3-7)
ఋషయః కావషేయాః(ఐతరేయ ఆ. 3-2-6)
ఋషిం ప్రసూతకపిలం (శ్వే. 5-2)
ఏక ఏవహి భూతాత్మా (అమృతబి. 12)
ఏకం వాసంయోగ (పూర్వమీ, 2-4-9)
ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేః (వి. 1-22-56)
ఏకమేవాద్వితీయం (ఛా. 6-2-1)
ఏకధైవానుద్రష్ట (బృ. 6-14-20)
ఏకస్వరూపభేద (వి. 2-14-33)
ఏకాన్తినస్సదా (వి. 1-6-39)
ఏకోదేవస్సర్వ (శ్వే. 6-11)
ఏకోదేవో బహుధా (యజురా. 3-14)

ఏకోహవైనారా (మహోప. 1-1)

ఏత ఏవలోకా (భృ. 6-4-22)

ఏతంత్వేవతే (భా. 8-9-3)

ఏతంబ్రహ్మలోకం (ఛా. 8-3-2)

ఏతం సేతుం తీర్త్వా (ఛా. 8-4-2)

ఏతత్తుయత్ (వి. 2-12-45)

ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురం (ఛా. 8-1-5)

ఏతదమృత (ఛా. 4-15-1)

ఏతదమృత (ఛా. 7-24-1)

ఏతద్యోనీని భూతాని (గీ. 7-6)

ఏతద్యోవేత్తి (గీ. 13-1)

ఏతద్వైతదక్షరం (బృ. 5-8-8)

ఏతద్వై సత్యకామ (ప్రశ్నో. 5-2)

ఏతామానన్దమయ (తై.బృ. 10)

ఏతమిత ప్రేత్యాభి (ఛా.3-14-4)

ఏతమేవతదన (బృ. 8-1-14)

ఏతమేవ (బృ. 6-4-22)

ఏతస్మాజ్జాయతే (ముణ్డ.2-1-3)

ఏతస్యవా అక్షరస్య (బృ. 5-8-9)

ఏతావానస్య మహిమా (పు.సూ.)

ఏతాహవైదేవతా (కౌషీ.2)

ఏతైనవై చైత్రరథం (తాణ్డ్య.20-12-5)

ఏతేభ్యో భూతేభ్యః (బృ. 4-4-12)

ఏతేషాం మేదేహి (ఛా. 1-10-3)

ఏవం క్రతుర్వాముం (అగ్నిర. 1-10-6)

ఏవంత్వయినాన్యథే (ఈశా. 2)

ఏవం ప్రకారమమలం (వి.1-22-53)

ఏవం భూతస్యమే (వారాహే. 2-13)

ఏవంవిదిపాసం (ఛా. 4-14-3)

ఏవం విదేచిన్వన్తి

ఏవం విద్ధవై బ్రహ్మ (ఛా. 4-17-10)

ఏవం హాస్య సర్వే (ఛా. 5-24-3)

ఏవమేకం సాంఖ్య (భా.శా.మో. 349-80)

ఏవమేవఖలు సోమ్య (ఛా. 6-9-2)

ఏవమేవాస్యపరి (ప్రశ్నో. 6-5)

ఏవమేవేమమాత్మా (బృ. 6-3-38)

ఏవమైవైతాభూత (కౌషీ. -3)

ఏవమేవైషఏతత్ (బృ. 4-1-18)

ఏవమేవైషసంప్ర (ఛా. 8-12-2)

ఏవమేషమహా (వి. 6-5-76)

ఏష ఆత్మాపహత (ఛా. 8-1-5)

ఏష ఏవసాధు (కౌషీ. 3-9)

ఏష ఏవాసాధు (కౌషీ. 3)

ఏషతువా అగ్ని

ఏషతువా అతి (ఛా. 7-16-1)

ఏషతఆత్మాన్త (బృ. 5-7-3)

ఏష దేవపథో (ఛా. 4-15-6)

ఏషమ ఆత్మాన్త (ఛా. 3-14-4)

ఏష బ్రహ్మలోకః (6-3-33)

ఏషలోకాధిపతిః (కౌషీ. 3-9)

ఏషవః పన్థాః (ముణ్డ. 1-2-1)
ఏషవః పుణ్యస్సుకృతః (ముణ్డ. 1-2-1)
ఏషసంప్రసాదో (ఛా. 8-3-4; 8-12-2)
ఏష సర్వభూతాన్త (సుబా. 7)
ఏష సర్వేశ్వరః (బృ. 6-4-22)
ఏష సర్వేషు భూతేషు (కఠో. 3-12)
ఏషహిద్రష్టా (ప్రశ్నో. 4-9)
ఏష హ్యేవ సాధు (కౌషీ. 3)
ఏష హ్యేవానన్ద (తై. ఆన. 7)
ఏషాంలోకానా (ఛా. 8-4-1)
ఏషా సోమ్యతే (ఛా. 4-14-1)
ఏషోణిమా (ఛా. 6-9-4)
ఏషోణురాత్మా (ముణ్డ. 3-1-9)
ఐతదాత్మ్యమిదం (ఛా. 6-8-7)
ఐశ్వరస్య సమగ్రస్య (వి. 6-5-74)
ఓమిత్యేదక్షర (ఛా. 1-1-1)
ఓమిత్యేవాత్మానం (ముణ్డ. 2-2-6)
ఓషధీర్లోమాని (బృ. 5-2-13)
ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా
ఔదుమ్బర్యః కుశాః ఔపమన్యవకం (ఛా. 5-12-1)
కఇత్థావేదయత్ర (కఠో. 2-25)
కంచతుఖంచ (ఛా. 4-10-5)
కంబ్రహ్మఖం బ్రహ్మ (4-10-4)
కణ్ఠికారుచకం చైవ
కతమ ఆత్మాయోయం (బృ. 6-3-7)
కతమాసా దేవతేతి (ఛా.1-11-14)
కథంను భగవస్స ఆదే (ఛా. 6-1-3)
కమ్వర ఏనమేతత్ (ఛా.4-1-3)
కరణానామభూమి (ఆత్మసిద్ధౌ)
కర్తవ్యత్వేనవై (పౌష్కరసం.)
కర్తారమీశం పురుషం (ముణ్డ. 3-1-3)
కర్తృకర్మణోః కృతి (అష్టాధ్యాయీ. 2-3-65)
కర్మణైవహి సంసిద్ధి (గీ. 3-20)
కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ (బృ. 5-8-7)
కస్మిన్నుత్క్రాన్తే (ప్రశ్నో. 6-3)
కస్మైమాం దాస్యసి (కఠో. 1-4)
కస్యవాహదేవా (తై. సం. 1-6-7)
కామస్సంకల్పో (బృ. 3-5-3)
కారణంగుణసఙ్గో (గీ. 13-21)
కార్యకారణకర్తృత్వే (గీ. 13-20)
కిం కారణం బ్రహ్మ (శ్వేతా. 1-1)
కింప్రజయాకరిష్యామో (బృ. 6-4-22)
కిమేవాసః (బృ.8-1-14)
కింస్విద్వనం (తై.సం. 4-6-2; యజుర. 2-8-9)
కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని (భా.శా.మో. 350-2)
కుతస్తుఖలుసోమ్య (ఛా. 6-2-2)
కుతస్సృష్టమిదం (భా.శా.మో. 8-1)
కుర్వన్నేవేహకర్మాణి (ఈశా. 2)
కుతావానస్పత్యాః
కృతిస్త్వేవవిజ (ఛా. 7-21-1)

కృత్యల్యుటోబహు (అష్టాధ్యా. 3-3-113)
కృద్యోగాచషష్ఠీ (అష్టాధ్యా. 2-2-9)
కోనఆత్మాబ్రహ్మ (ఛా. 5-11-1)
కోహ్యేవాన్యాత్కః (తై. ఆ. 7)
క్రియాగుణైరాత్మ (శ్వేతా. 5-12)
క్రియావానేష (ము. 3-1-4)
క్రీడతో బాలకస్యేన (వి.1-2-18)
క్వైషఏతద్బాలాకే (కౌషీ. 4)
క్షరంప్రధానమ్ (శ్వేతా. 1-10)
క్షరస్సర్వాణి (గీ. 15-16)
క్షీయన్తేచాస్య (ముణ్డ. 2-29)
క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాం (గీ. 13-2)
క్షేత్రజ్ఞఃకరణీ (వి. 6-7-94)
గాయత్రీవా ఇదం (ఛా. 3-12-1)
గుణముఖ్యవ్యతి (పూర్వమీ. 3-2-9)
గృహస్థోబ్రహ్మచారీ (భా.శా.మో. 135)
గోదోహనేనపశు
గౌరనాద్యన్తవతీ (మన్త్రికో. 1-5)
ఘ్నన్తీత్యేవైనం (ఛా. 8-10-12)
చతుర్వింశతిసం (మన్త్రికోప. 2-5)
చతుర్విధాభజన్తే (గీ. 7-16)
చతుర్విధోపిభేదో (వి. ధ. 100-21)
చత్వారః పఞ్చదశ (తాణ్డ్యమహ. 23-6)
చతుర్థోవర్ణః (గౌతమ. ధ. సూ. 10-9)
చతుష్పాద్బ్రహ్మ (ఛా.3-18-12)
ఛన్దాంసియజ్ఞాః (శ్వేతా. 4-9)
ఛాయాతపౌ (కఠో. 3-1)
జక్షత్ క్రీడన్ (ఛా. 8-12-3)
జగచ్ఛసః (వి.1-1-31)
జగతాముపకారాయ (వి. 6-7-72)
జగద్వ్యాపార (వృత్తిగ్రంథే)
జనకస్య కులే (రామా. బా. 1-27)
జప్యేనాపి చసంసి (మను. 2-87)
జలాధారేష్వహం(యాజ్ఞ.స్మృ.ప్రా.అ. 144)
జాత్యాశ్రయ నిమిత్తా (వాక్యమ్)
జానాత్యేవాయం
జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజా (శ్వేతా 1-9)
జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతే (శ్వేతా 1-8)
జ్ఞానం విశుద్ధం (వి. 2-12-44)
జ్ఞానప్రసాదేన (ముణ్డ. 3-1-8)
జ్ఞానయోగేన (గీ. 3-3)
జ్ఞానరూపంపరం (నాథమునయః)
జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య (వి. 6-5-79)
జ్ఞానస్వరూపమఖిలం (వి. 1-4-40)
జ్ఞానస్వరూపమత్యన్త (వి. 1-2-6)
జ్ఞానస్వరూపోభగ (వి. 2-12-39)
జ్ఞానాన్యేతాని (భా.శా.మో. 350-63)
జ్యాయాన్ పృథివ్యా (ఛా. 3-14-13)
జ్యోతిష్టోమేన
జ్యోతీంషివిష్ణుః (వి. 2-12-38)

త ఇహవ్యాఘ్రో (ఛా. 6-9-3)
త ఏతస్యైవసర్వ (బృ. 3-5-21)
త ఏతేసర్వ ఏవసమాః (బృ. 3-5-13)
తం దుర్దర్శంగూఢ (కఠో. 2-12)
తం దేవాజ్యోతిషాం (బృ. 6-4-16)
తం పృథివ్యబ్రవీత్ (తై.సం. 5-5-2)
తం ప్రతిబ్రూయాత్ (కౌషీ.1)
తం యథాయథోపాసతే (ముద్గలోప. 8)
తం వాఏతందేవా ఆత్మాన(ఛా. 8-12-6)
తం విద్యాకర్మణీ (బృ. 6-4-2)
తం షడ్వింశకమిత్యాహుః(మన్త్రికోప. 2-4)
తం హైపనిన్యే (ఆప. శ్రౌ.)
తతఃపరివృతౌకర్మ (ఆపస్తమ్బ. సూ. 2-1)
తతస్తుతంపశ్యతి (ముణ్డ. 3-1-8)
తతస్స్వయంభూర్భగ (మను. 1-6)
తతోయదుత్తరతరం (శ్వేతా. 3-10)
తత్త్వంనారాయణః (తై.నా. 13)
తత్త్వమసి (ఛా. 6-8-7)
తత్తేజఐక్షత (ఛా. 6-2-3)
తత్తేజోసృజత (ఛా. 6-2-3)
తత్ప్రకృతవచనే (అష్టాధ్యా. 5-4-21)
తత్ప్రాప్తిహేతుః (వి. 6-5-60)
తత్పురుషోమానవః (ఛా. 4-15-5)
తత్యాజభేదం (వి. 2-16-24)
తత్రపూజ్యపదార్థో (వి. 6-5-77)
తత్రసుప్తస్యదేవస్య (నారసింహ. 3-1)
తత్రాపరాఋుగ్వేదో (ముణ్డ. 1-1-5)
తత్రాపిదహ్రంగగనం (తై. నా. 12)
తత్రైకాగ్రం (గీ. 6-12)
తత్రైవంసతికర్తారం (గీ. 18-16)
తత్సత్యంస ఆత్మా (ఛా. 6-8-7)
తత్సప్తధాతుత్రిమలం (గర్భోప. 1)
తత్సర్వం వైహరేః (వి. 1-22-38)
తత్సుకృతదుష్కృతే (కౌషీ. 1)
తత్సృష్ట్వాతదేవా (తై. ఆ. 6)
తథాహేయగుణ (వి.ధ. 104-57)
తదణ్డమభవద్దైవం (మను. 1-9)
తదపోసృజత (ఛా. 6-2-3)
తదప్యేషశ్లోకో (తై. ఆ. 6)
తదసదేవసన్మనో (యజుర. 2-2-9)
తదాత్మన్నేవహృద (కాఠ. 2-8)
తదాత్మానంస్వయం (తై. ఆ. 7)
తదావిద్వాన్ (ముణ్డ. 3-1-3)
తదేతత్సత్యం (ముణ్డ. 1-2-1)
తదేతదక్షయం (వి. 1-22-60)
తదేతదృచా (ఛా. 3-12-5)
తదేవప్రీతయే (వి. 2-6-48)
తదేవబ్రహ్మ (కేనోప. 1-5)
తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మ (కఠో. 5-8)
తదేవసర్వమేవైతత్ (వి. 1-2-14)

తదేవానుప్రావిశత్	(తై. ఆ. 6)
తదేషాభ్యుక్తా	(తై. ఆ. 1)
తదైక్షత	(ఛా. 6-2-3)
తద్ధదేవాఉద్గీథ	(ఛా. 1-2-1)
తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృత	(బృ. 3-4-7)
తద్ధైతత్పశ్యన్	(బృ. 3-4-10)
తద్ధోభయేదేవా	(ఛా. 8-7-2)
తద్బ్రహ్మపరమం	(వి. 1-2-13)
తద్భావభావమాపన్నః	(వి. 6-7-95)
తద్యఇత్థంవిదు	(ఛా. 5-10-1)
తద్యఇహరమణీయ	(ఛా. 5-10-7)
తద్యఇహాత్మాన	(ఛా. 8-1-6)
తద్యత్రైతత్సుషుప్తః	(ఛా. 8-11-1)
తద్యత్ప్రథమమమృతం	(ఛా. 3-6-1)
తద్యత్సత్యమసౌ	(బృ. 7-5-2)
తద్యథాపుష్కరపలాశ	(ఛా. 4-14-3)
తద్యధామహాపథ	(ఛా. 8-6-2)
తద్యథారథస్యారేషు	(కౌషీ. 3)
తద్యథాశ్రేష్ఠీ	(కౌషీ. 4)
తద్యథాహిరణ్యనిధిం	(ఛా. 8-3-2)
తద్యథేషీకతూలం	(ఛా. 5-24-3)
తద్యథేహకర్మచితో	(ఛా. 8-1-6)
తద్యద్భుక్తంప్రథమ	(ఛా. 5-19-1)
తద్యోహం	(ఐత. ఆర.)
తద్రూపప్రత్యయే	(వి. 6-7-91)
తద్వా ఏతదక్షరం	(బృ. 5-8-11)
తద్విపర్యయజా	(వాక్యమ్)
తద్విష్ణోః పరమం	(సుబా.6)
తన్నామరూపాభ్యాం	(బృ. 3-4-7)
తన్మాత్రాణిభూతాదౌ	(సుబా. 2)
తపశ్శ్రద్ధేయేహ్యుప	(ముణ్డ. 1-2-11)
తపసాచీయతే	(ముణ్డ. 1-1-8)
తపసాబ్రహ్మచర్యేణ	(ప్రశ్నో. 1-10)
తమ ఆసీత్తమసా	(యజుర. 2-8-9)
తమఃపరేదేవఏకీ	(సుబా. 2)
తమీశ్వరాణాం	(శ్వేతా. 6-7)
తముత్క్రామన్తం	(బృ. 6-4-2)
తమేతంవేదాను	(బృ. 6-4-22)
తమేవంవిద్వాన్	(పు. సూ.)
తమేవభాన్తమను	(ముణ్డ. 2-2-11)
తమేవమన్యఆత్మా	(బృ. 6-4-17)
తమేవవిదిత్వా	(శ్వే. 3-8)
తమోఙ్కారేణైవ	(ప్రశ్నో. 5-7)
తయాతిరోహితే	(వి. 6-7-63)
తయోరన్యః	(ముణ్డ. 3-1-1)
తయోర్ధ్వమాయన్	(కఠో. 6-16)
తరతిశోకమాత్మా	(ఛా. 7-1-3)
తల్లబ్ధిర్వివేక	(వాక్యమ్)
తవైషమహిమాయేన	(వి. 1-4-38)
తస్మాచ్చవిపర్యాస్యాత్	(సాంఖ్య. కా. 18)

తస్మాచ్చైత్రరథో (శతపథ. 11-5-3-13)
తస్మాచ్ఛూద్రో బహు
తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞే (తై.సం. 7-1-1)
తస్మాత్కాయాఃప్ర (ఆప. ధ. సూ. 23-2)
తస్మాత్తత్సంయోగా (సాంఖ్యకా. 20)
తస్మాత్తదమలం (వి. ధ. 104-26)
తస్మాదవ్యక్తమ్ (భా.శా.మో.8-13)
తస్మాదుపశాన్తతేజాః (ప్రశ్నో. 3-9)
తస్మాదేతద్బ్రహ్మ (ముణ్డ. 1-1-9)
తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో (బృ. 6-4-23)
తస్మాదేవంవిదశిష్యన్ (బృ. 8-1-14 మా)
తస్మాద్బ్రహ్మణోమహి (తై. నా. 51)
తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపా (బృ. 5-5-1)
తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం
తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః (ఛా. 5-2-2)
తస్మాద్వా ఏతస్మాదా (తై. ఆ. 1)
తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనో (తై. ఆ. 4)
తస్మాద్వా.... విజ్ఞాన (తై. ఆ. 5)
తస్మాన్నబధ్యతేద్ధా (సాంఖ్య. కా. 62)
తస్మాన్నవిజ్ఞాన (వి. 2-12-43)
తస్మాల్లోకాత్పున (బృ. 6-4-6)
త(అ)స్మిన్ కామాః (ఛా. (8-1-5)
తస్మిన్నణ్డేభవత్ (వారాహే)
తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ (ఛా. 5-4-2)
తస్మిన్యదన్తరితి (వాక్యమ్)
తస్మిన్యదన్తస్తద (ఛా. 8-1-1)
తస్మిన్యదన్తస్తదు (తై. నా. 12)
తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాః (కఠో. 5-8)
తస్మైమృదితకషా (ఛా. 7-26-2)
తస్మైసహోవాచ (ము. 1-1-4)
తస్యతావదేవ (ఛా. 6-14-2)
తస్యపుత్రాదాయ
తస్యప్రాణ ఏవ (తై. ఆ. 2)
తస్యప్రియమేవ (తై. ఆ. 5)
తస్యహైతస్య (బృ. 4-3-6)
తస్యసర్వేషులోకేషు (ఛా. 7-25-2)
తస్య(అస్య) హవాఏతస్య (బృ. 4-3-6; 6-5-11)
తస్యహవా ఏతస్యాత్మా (ఛా. 5-18-2)
తస్యహవా ఏతస్యైవం (ఛా. 7-26-1)
తస్యాత్మపరదే (వి. 2-14-31)
తస్యాన్తేసుషిరం (తై. నా. 11)
తస్యాశ్శిఖాయా (తై. నా. 11)
తస్యేదమేవశిరః (తై. ఆ. 1)
తస్యైతస్యతదేవ (ఛా. 1-7-5)
తస్యైవంవిదుషో (తై. నా. 52)
తస్యైవాత్మాపద (కాఠ. 3-9)
తస్యైష ఏవశారీర (తై. ఆ. 5)
తస్యోపనిషదహ (బృ. 7-5-3)
తా అన్నమసృజన్త (చా. 6-2-4)
తా ఆపఐక్షన్త (ఛా. 6-2-4)

తా నహంద్విషతః	(గీ. 16-19)	తేషాంఖల్వేషాం	(ఛా. 6-3-1)
తానిసర్వాణితద్వపుః	(వి. 1-22-86)	తేషాంయదాతత్పర్య	(ఛా. 5-10-5)
తాన్ హైతానేవం	(అగ్ని)	తేషాంసతతయు	(గీ. 10-10)
తాన్హెూవాచాశ్వ	(ఛా. 5-11-4)	తేషాంసత్యానాం	(ఛా.8-3-1)
తావానస్యమహిమా	(ఛా. 3-12-6)	తేషాంసర్వేషులో	(ఛా. 8-1-6)
తాసాంత్రివృతం	(ఛా. 6-3-3)	తేషామహంసము	(గీ. 12-7)
తేజః పరస్యాందేవ	(ఛా. 6-8-6)	తేషామేకైకఏవ	(అగ్నిర)
తేజస్వినావధీత	(తై. భృ. 1)	తేషామేవానుక	(గీ. 10-11)
తేజోబలైశ్వర్య	(వి. 6-5-85)	తేషామేవైతాం	(ముణ్డ. 3-2-10)
తేజోశితం	(ఛా. 6-5-3)	తేషామేవైషవిర	(ప్రశ్నో. 1-15)
తేదేవాఃప్రాణే	(కౌషీ. 2-1)	తేషదేవాఊచుః	(బృ. 3-3-1)
తేధూమమభిసం	(ఛా. 5-10-3)	తేహేమేప్రాణా	(బృ. 8-1-7)
తేధ్యానయోగాను	(శ్వే. 1-3)	తేహైతేవిద్యాచిత	(అగ్నిర. 10-5-3)
తేనప్రద్యోతేనై	(బృ. 6-4-2)	తైజసానీన్ద్రియా	(వి. 1-2-47)
తేనమాయాసహస్రం	(వి. 1-19-20)	తౌహద్వాత్రింశతం	(ఛా. 8-7-3)
తేనసఊర్ధ్వ	(బృ. 7-10-1)	తౌహసుప్తంపురుష	(కౌషీ. 4)
తేనేదంపూర్ణం	(శ్వే. 3-9)	త్రయోధర్మస్కన్ధాః	(ఛా. 2-23-1)
తేనేన్ద్రోవజ్రము	(తై. సం. 2-4-12)	త్రిణాచికేతః	(కఠో. 1-17)
తేనేయంత్రయీవిద్యా	(ఛా. 1-1-9)	త్రిపారస్యామృతం	(ఛా. 3-12-6)
తేనోభౌకురుతః	(ఛా. 1-1-10)	త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్ర	(కౌషీ. 3-1)
తేబ్రహ్మలోకేతు	(తై. నా. 12)	త్వంవాఅహమస్మి	(జాబాలో)
తేమనసైవాధీయన్త	(అగ్నిర. 10-5-3)	త్వంహినఃపితా	(ప్రశ్నో. 6-8)
తేయేశతమ్	(తై. ఆ. 8)	త్వమేవమేవరం	(కౌషీ. 3)
తేర్చిషమభిసం	(ఛా. 5-10-1)	దర్భమయీరశనా	(యజుర. 3-8-2)
తేవా ఏతేపఞ్చాన్యే	(ఛా. 4-3-8)	దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం	(కాత్యా.శ్రౌ.సూ.4-3-47)

దశేమేపురుషే (బృ. 5-9-4)
దహరోస్మిన్నన్తరా (ఛా. 8-1-1)
దభ్రంవిపాప్మంపర (తై. నా. 12)
దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయాం(అష్టాధ్యా. 2-1-50)
దివమేవభగవో (ఛా. 5-12-1)
దివాచశుక్లపక్షశ్చ (భా. ఆ. 220-31)
దివ్యోహ్యమూర్తః (ము. 2-1-2)
దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ (శైవాగమే)
దేవచ్ఛన్దాంసి (పైఙ్గి. శ్రు. 3)
దేవతాసాయుజ్యా (ద్రమిడ. భా.)
దేవలోకాదాదిత్య (బృ. 8-2-15)
దేవసవితుః
దేవాన్దేవయజో (గీ. 7-23)
దేవాసురాణాం
దేవాసురాహవై (ఛా. 1-2-1)
దేవాహవైసత్రం
దేశకాలవైగుణ్యా (వాక్యమ్)
దేహేంద్రియమనః (ఆత్మసిద్ధౌ)
ద్వాంమూర్ధానం
ద్రవ్యసంస్కార (పూర్వ. మీ. 4-3-1)
ద్రష్టాశ్రోతా (బృ. 5-7-23)
ద్వయాహప్రాజా (బృ. 3-3-1)
ద్వాదశాహమృద్ధి
ద్వాదశాహేనప్రజా
ద్వాసుపర్ణా (ము. 3-1-1 ; శ్వే. 4-6)
ద్వేరూపేబ్రహ్మణః (వి. 1-22-55)
ద్వేవావబ్రహ్మణో (బృ. 4-3-1)
ధర్మేణపాపమప (తై.నా. 51)
ధూత్వాశరీర (ఛా. 8-13-1)
ధూమోరాత్రిః (గీ. 8-25)
ధ్యాయతీవపృథివీ (ఛా. 7-6-1)
ధ్యాయేన్నారాయణం (దక్ష. స్మృ.)
ధ్రువాస్మృతిః (ఛా. 7-26-2)
నచక్షుషాగృహ్యతే (ముణ్డ. 3-1-8)
నచాస్యోపదిశేత్ (వాసిష్ఠ.18-9;మను.4-80)
నచైతేషుసమస్తేషు (పరమ. సం)
నజాయతే (గీ. 2-20; కఠో. 2-18)
నతత్సమశ్చా (శ్వే. 6-8)
నతత్రరథానరథ (బృ. 6-3-10)
నతత్రసూర్యో (కఠో. 5-15)
నతదస్తివినా (గీ. 10-39)
నతద్యోగయుజా (వి. 6-7-55)
నతస్యకచ్చిత్ (శ్వే. 6-9)
నతస్యకార్యం (శ్వే. 6-8)
నతస్యప్రాణా (బృ. 6-4-6)
నతస్యేశేకశ్చన (తై. నా. 1)
నత్వేవాహంజాతు (గీ. 2-12)
నదృష్టేర్ద్రష్టారం (బృ. 5-4-2)
నన్దిగ్రహి (అష్టాధ్యా. 3-1-134)
నపశ్యోమృత్యుం (ఛా. 7-26-2)

నపునర్మృత్యవే
నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి (బృ. 4-4-12)
నభూతసంఘ (భా. శాన్తి. 206-60)
నమఋషిభ్యో (యజురా. 7-1)
నమేస్తేనః (ఛా. 5-11-5)
నరకస్వర్గసంజ్ఞే (వి. 2-6-46)
నవా అజీవిష్యం (ఛా. 1-10-4)
నవా అరేపత్యుః (బృ. 6-5-6)
నవా అరేసర్వస్య (బృ. 6-5-6)
నవా ఉఏతయసే (తై.సం. 4-6-9-46; యజుర. 3-7-7)
నవాచంవిజిజ్ఞాసీత (కౌషీ. 3)
నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేః (బృ. 6-3-30)
నశూద్రేపాతకం (మను. 10-126)
నసందృశేతిష్ఠతి (తై. నా. 1-3)
నసవేద అకృత్స్నో (బృ. 3-4-7)
నహవా అస్మా (ఛా. 3-11-3)
నహవా అస్యానన్నం (బృ. 8-1-14)
నహవా ఏవంవిది (ఛా. 5-2-1)
న (హ) వైదేవా అశ్నన్తి (ఛా. 3-6-1)
నహవై సశరీరస్య (ఛా. 8-12-1)
నహింస్యాత్సర్వా
నహివిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేః (బృ. 6-3-30)
నహ్యధ్రువైఃప్రాప్యతే (కఠో. 2-10)
నహ్యేతస్మాదితి (బృ. 4-3-6)
నాధ్వర్యురుప (తై. సం. 6-3-5)
నానావాదేవతాః (సంకర్షణకా. 14-2-14)
నానావిధైరుపాయైః (సాంఖ్యకా. 57)
నానావీర్యాః (వి. 1-2-52)
నాన్యంగుణేభ్యః (గీ. 14-19)
నాన్యోతోస్తి (బృ. 5-7-23)
నాభుక్తంక్షీయతే (బ్రహ్మవై. ప్రకృతిఖం.26-70)
నామబ్రహ్మ (ఛా. 7-1-5)
నామరూపంచ (వి. 1-5-63)
నామరూపాద్విముక్తః (ముణ్డ. 3-2-8)
నామరూపేవ్యాకర (ఛా. 6-3-2)
నాయమాత్మాప్రవ (కఠో.2-23; ముణ్డ.3-2-3)
నాయమాత్మాబల (ముణ్డ. 3-2-4)
నారాయణపరం (తై. నా. 13)
నారాయణోజగ (భా. శా. మో. 8-12)
నావిరతోదుశ్చరి (కఠో. 2-24)
నాసదాసీన్నోసదా (యజుర. 2-8-9)
నాస్యజరయైతజ్జీ (ఛా. 8-1-5)
నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే (ముణ్డ. 3-2-9)
నాహంవేదైర్నతపసా (గీ. 11-53)
నాహఖల్వయమేవ (ఛా. 8-11-2)
నిచాయ్యతంమృత్యు (కఠో. 3-15)
నిత్యంవిభుంసర్వ (ముణ్డ. 1-1-6)
నిత్యంవృద్ధశరా (అష్టా. 4-3-144)
నిత్యోనిత్యానాం (కఠో. 5-13; శ్వే. 6-13)

నిదిధ్యాసితవ్యః (బృ. 6-5-6)
నిమిత్తమాత్రమేవా (వి. 1-4-51, 52)
నిరఞ్జనఃపరమం (ముణ్డ. 3-1-3)
నిరఞ్జనం (శ్వే. 6-19)
నిర్గుణమ్ (మన్త్రికోప)
నిర్గుణస్యాప్రమే (వి.1-3-1)
నిర్దోషంహిసమం (గీ. 5-19)
నిష్కలంనిష్క్రియం (శ్వే. 6-19)
నిషాత్వేవవిజిజ్ఞా (ఛా. 7-20)
నేతినేతి (బృ. 4-3-6)
నేతిహోవాచ (బృ. 5-2-11)
నేదంయదిదము (కేనో. 1-5)
నేహనానాస్తి (బృ. 6-4-19)
నైతదచీర్ణవ్రతో (ముణ్డ. 3-2-11)
నైతదబ్రాహ్మణో (ఛా.4-4-5)
నైతేసృతీపార్థ (గీ. 8-27)
నైవేహకించనాగ్రే (సుబా. 6)
నోపజనంస్మరన్నిదం (ఛా. 8-12-3)
పఞ్చమహాయజ్ఞా (వాక్యమ్)
పఞ్చమ్యాహు (ఛా. 5-9-1)
పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్య (భా. శా. మో. 350-67)
పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం (తై. నా. 10)
పద్మకోశప్రతీకాశం (తై. నా. 18)
పద్యుహవాఏత
పరంజ్యోతిరుప (ఛా. 8-12-2)
పరఃపరాణాం (వి. 1-2-10)
పరఃపరాణాం (వి. 6-5-85)
పరమకారణాత్ (పరమసం)
పరమాత్మాచ (వి. 6-4-40)
పరమాత్మాత్మనోః (వి. 2-14-27)
పరమార్థస్త్వమే (వి. 1-4-38)
పరాత్పరంపురు (ముణ్డ. 3-2-8)
పరాత్పరంయన్మ (తై. నా. 1)
పరాస్యశక్తిః (శ్వే. 6-8)
పరిణామతస్స (సాంఖ్య. కా. 16)
పరిత్రాణాయ (గీ. 4-8)
పరీక్ష్యలోకాన్ (ము. 1-2-12)
పరోనారాయణో (వారాహే. 2)
పర్ణమయీజుహూః (తై. సం. 3-5-7)
పశ్చాదుద్భూత (వి. ధ. 104-25)
పశ్యత్యచక్షుః (శ్వే. 3-19)
పాదోస్యవిశ్వా (పురు. సూ.)
పాదోస్యసర్వా (ఛా. 3-12-6)
పిణ్డఃపృథగ్యతః (వి. 2-13-89)
పితృలోకాదాకాశం (ఛా. 5-10-4)
పితృహా (ఛా. 7-15-2)
పురుష ఏవేదంసర్వం (పు. సూ.)
పురుషః ప్రకృతిస్థో (గీ. 13-21)
పురుష విమోక్షని (సాంఖ్య. కా. 57)
పురుషస్యదర్శనార్థం (సాంఖ్య. కా. 21)

పురుషస్సపరః (గీ. 8-22)
పురుషోమానస (బృ. 8-2-15)
పురుషోవావ (ఛా. 3-16-1)
పురుషోస్తిభోక్తృ (సాంఖ్య. కా. 27)
పూఃప్రాణినస్సర్వ (ఆపస్త. 22-6)
పృథగాత్మానం (శ్వేతా. 1-6)
పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా (తై. ఆ. 2)
పృథివీమయః (బృ. 6-4-5)
పృథివ్యప్సు (సుబాలో. 2)
పృథ్వాదిభ్యఇమ (అష్టాధ్యా.5-1-122)
ప్రకృతింపురుషం (గీ. 13-19)
ప్రకృతింస్వామవష్టభ్య (గీ. 9-8)
ప్రకృతిర్యామయా (వి. 6-4-39)
ప్రకృతేఃక్రియ (గీ. 3-27)
ప్రకృతేస్సుకుమార (సాంఖ్య. కా. 61)
ప్రజాపతిఃప్రజా (తై. సం. 2-1-2)
ప్రజాపతిర్వైసంవ
ప్రజాపతేస్సభాం (ఛా. 8-14-1)
ప్రతర్దనోహవై (కౌషీ. 3)
ప్రతిపదవిధానా (అష్టాధ్యా.వా.2-2-10)
ప్రతిప్రతిగుణా (సాంఖ్య. కా. 16)
ప్రత్యస్తమితభేదం (వి. 6-7-53)
ప్రధానంచపుమాన్ (వి. 2-7-29)
ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ (శ్వే. 6-16)
ప్రమాదంవై (భా. ఉద్యో. 41-4)
ప్రస్తోతర్యాదేవతా (ఛా. 1-11-4)
ప్రహషోడశం (ఛా. 3-16-7)
ప్రాచీనశాలఔప (ఛా. 5-11-1)
ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మ (వి. 1-6-34)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా (బృ. 6-3-35)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసం (బృ. 6-3-21)
ప్రాణంచహాస్మై (ఛా. 4-10-5)
ప్రాణమనూత్క్రామన్తం (బృ. 6-4-2)
ప్రాణసంశయమా
ప్రాణస్తేజసి (ఛా. 6-8-6)
ప్రాణస్యప్రాణః (కేనో. 1-2)
ప్రాణస్యప్రాణముత (బృ. 6-4-18)
ప్రాణాధిపస్సంచ (శ్వేతా. 5-7,8)
ప్రాణావాఋషయః (శతపథ. 6-1-6)
ప్రాణావైసత్యం (బృ. 4-3-6)
ప్రాణేసర్వంప్రతి (తై. నా. 51)
ప్రాణోపానోవ్యాన (బృ. 3-5-3)
ప్రాణోబ్రహ్మ (తై. భృ. 2)
ప్రాణోబ్రహ్మ (ఛా. 4-10-5)
ప్రాణోసిప్రజ్ఞాత్మా (కౌషీ. 3)
ప్రాణోహపితా (ఛా. 7-15-1)
ప్రాతఃప్రాతరనృతం (ఐ త బ్రా. 4-5)
ప్రాప్యాన్తంకర్మణ (బృ. 6-4-6)
ప్రాయశ్చిత్తంనప (ఆగ్నేయ. 165-23)
ప్రియోహిజ్ఞానినో (గీ. 7-17)

ప్లవాహ్యేతే అదృఢాః (ముణ్డ. 1-2-7)
ఫలవత్సన్నిధావఫలం
ఫలసంబిభర్త్స్వయా (ద్రమిడభా)
బహుదాయీ (ఛా. 4-1-1)
బహుపాక్యః (ఛా. 4-1-1)
బహుస్యాం (తై. ఆ. 6; ఛా. 6-2-3)
బహూనాంజన్మనా (గీ. 7-19)
బహెూర్లోపో (అష్టా. 6-4-158)
బాలఃక్రీడనకైః (వాయు. ఉ. 86-96; భా. స. 40-78 ఇత్యాది)
బాల్యేనతిష్ఠాసేత్ (బృ. 5-5-1)
బ్రహ్మచర్యంసమాప్య (జాబాలో. 4)
బ్రహ్మచారిన్వేద (ఛా. 4-3-7)
బ్రహ్మచార్యాచార్య (ఛా. 2-23-1)
బ్రహ్మజజ్ఞందేవ (కఠో. 1-17)
బ్రహ్మజ్యేష్ఠా (యజుర. 2-4-7-72)
బ్రహ్మణాసహ (కూర్మపు. పూ. 12-269)
బ్రహ్మణేత్వామహస (తై. నా. 51)
బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠా (గీ. 14-27)
బ్రహ్మతేబ్రవాణి (కౌషీ. 4)
బ్రహ్మదాశా (సంహితోప)
బ్రహ్మపుచ్ఛంప్ర (తై. ఆ. 5)
బ్రహ్మలోకాన్ (బృ. 8-2-15)
బ్రహ్మవనం (యజుర. 2-8-7-76)
బ్రహ్మవాఇద (బృ. 3-4-11)
బ్రహ్మవిదాప్నోతి (తై. ఆ. 1)
బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ (ముణ్డ. 3-2-9)
బ్రహ్మసంస్థోమృత (ఛా. 2-23-1)
బ్రహ్మసర్వానుభూః (బృ. 4-5-19)
బ్రహ్మమేద్యావా (సంహితోప)
బ్రహ్మైకమేవ (బృ. 3-4-11)
బ్రహ్మైవేదం (బృ. 4-5-1)
బ్రాహ్మంసన్యాసినాం (వి. 1-6-37)
బ్రాహ్మణః పుత్రేష (బృ. 5-5-1)
బ్రాహ్మణానాంహి (పాంచ. సాత్వతసం)
బ్రాహ్మణైఃక్షత్రియైః (భా. భీష్మ. 66-39)
భక్త్యాత్వనన్యయా (గీ. 11-54)
భగవాంస్త్వేవ (ఛా. 6-1-7)
భయాదస్యాగ్నిః (కఠో. 6-3)
భాతిచతపతిచ (ఛా. 3-18-3)
భిద్యతేహృదయ (ముణ్డ. 2-2-9)
భిన్నప్రవృత్తిని (కైయటే. వృద్ధ్యా)
భీషాస్మాద్వాతః (తై. ఆ. 8)
భూమాత్వేవవిజి (ఛా. 7-23-1)
భూమాత్వేవేతి (వృత్తౌ)
భూమిరాపోనలో (గీ. 7-4)
భూయఏవమా (ఛా. 6-5-4)
భూరిత్వస్త్వేవ
భృగుర్వైవారుణిః (తై. భృ. 1)
భేదానాంపరిమా (సాంఖ్య. కా. 15)

భోక్తాభోగ్యం (శ్వే. 1-12)
భోభో౽ యిభల్లాక్ష (ఛా. 4-1-2)
మఘవన్మర్త్యంవా (ఛా. 8-12-1)
మతిస్త్వేవవిజి (ఛా.7-18-1)
మత్తఃపరతరం (గీ. 7-7)
మత్స్థానిసర్వ (గీ. 9-4)
మనఃప్రాణే (ఛా. 6-8-6)
మనశ్చితోవాక్చితః(అగ్నిరహస్యే. 10-5-3)
మనష్షష్ఠానీన్ద్రి (గీ. 15-7)
మనసాతువిశు (వ్యాసస్మృతిః)
మనసైవాను (బృ. 6-4-19)
మనసై (వై) తాన్ (ఛా. 8-12-5)
మనసైషగ్రహ (అగ్నిరహస్యే. 10-5-3)
మనుర్వైవస్వతో
మనోనుకూలే (శ్వేతా. 2-10)
మనోబ్రహ్మ (తై. భృ. 4)
మనోబ్రహ్మేత్యుపాసిత (ఛా. 3-18-1)
మనోమయఃప్రాణ (ముణ్డ. 2-28)
మనోమయోయం (బృ. 7-6-1)
మనోవావవాచో (ఛా. 7-3-1)
మన్త్రకృతోవృణీతే
మన్త్రేషుకర్మాణి (ముణ్డ. 1-2-1)
మమమాయాదురత్యయా (గీ. 7-14)
మమయోనిర్మహత్ (గీ. 14-3)
మమైవాంశోజీవ (గీ. 15-7)
మయద్వైతయోః (అష్టా. 4-3-143)
మయాధ్యక్షేణ (గీ. 9-10)
మహఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా (తై. ఆ. 4)
మహతఃపరమవ్య (కఠో. 3-11)
మహద్భూతమనన్త (బృ. 4-4-12)
మహానవ్యక్తే (సుబాలో. 2)
మహాన్తంవిభు (కఠో. 2-22)
మహాభూతాన్యహం (గీ. 13-5)
మహీఘటత్వం (వి. 2-12-42)
మాంచయోవ్యభి (గీ. 14-26)
మామాత్మపర (గీ. 16-18)
మాముపాస్స్వ (కౌషీ. 3)
మాముపేత్యపునః (గీ. 8-15)
మామేవవిజానీహి (కౌషీ. 3)
మాయాంతుప్రకృతిం (శ్వే. 4-10)
మాయావయునం (నిరుక్తే. ధర్మవ. 22)
మాసేభ్యస్సంవత్సరం (ఛా. 4-15-5)
మాసేభ్యోదేవలోకం (బృ. 8-2-15)
మిధ్యైతదన్యత్ (వి. 2-14-27)
ముద్రికాషట్క
మూర్ధాతేవ్యపతి (ఛా. 5-12-2)
మూలప్రకృతిరవి (సాంఖ్య. కా. 3)
మృత్యోస్సమృత్యు (కఠో. 4-10)
మృషావైఖలుమా (కౌషీ. 4-18)
మేఘోభూత్వా (ఛా. 5-10-6)

య ఆకాశేతిష్ఠన్ (బృ. 5-7-12)
య ఆత్మని (బృ.కా. 5-7-22)
య ఆత్మా అప (ఛా. 8-7-1)
య ఆదిత్యే (బృ. 5-7-9)
య ఇమంచలోకం (బృ. 5-7-1)
య ఇహాత్మాన (ఛా. 8-1-6)
య ఏతేషాంకర్తా (కౌషీ. 4)
య ఏనంవిదురమృ (తై. నా. 1-3)
య ఏనమేతద్విదుః (బృ. 8-2-15)
య ఏవాసౌతపతి (ఛా. 1-3-1)
య ఏషవిజ్ఞాన (బృ. 4-1-16)
య ఏషసుప్తేషు (కఠో. 5-8)
య ఏతోన్తరక్షిణి (ఛా. 4-15-1; 1-7-5)
య ఏషోన్తరాదిత్యే (ఛా. 1-6-6)
యంకామంకామ (ఛా. 8-2-10)
యంపృథివీనవేద (బృ. 5-7-3)
యఃపునరేతంత్రి (ప్రశ్నో. 5-5)
యఃపృథివీమన్తరే (సుబా. 7)
యఃపృథివ్యాంతి (బృ. 5-7-3)
యఃప్రాణస్సవాయుః (బృ. 5-1-5)
యఃప్రాణేనప్రాణితి (బృ. 5-4-1)
యక్ష్యమాణోహవై (ఛా. 5-11-5)
యచ్చకించిజ్జగత్య (తై. నా. 12)
యచ్చాన్యథాత్వం (వి. 2-12-41)
యచ్చాన్యేహాస్తి (ఛా. 8-1-3)
యచ్చైతత్ (వి. 2-12-47)
యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ (కఠో. 3-13)
యజేతస్వర్గ
యజ్ఞఃపశుః (వి. 2-12-46)
యజ్ఞదానతపః (గీ. 18-5)
యజ్ఞేనదానేన (బృ. 6-4-22)
యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే (వి. 5-20-98)
యజ్ఞోధ్యయనం (ఛా. 2-23-1)
యతఃప్రవృత్తిర్భూతా (గీ. 18-46)
యతఃప్రసూతా (తై. నా. 1)
యతస్తతోనతేధ్యానే (వి. ధ. 104-24)
యతోవాఇమాని (తై. భృ. 1)
యతోవాచోనివ (తై. ఆ. 9)
యత్కించిత్సృజ్యతే (వి. 1-22-38)
యత్తచ్ఛాన్తమజరం (ప్రశ్నో. 5-7)
యత్తత్కవయో (ప్రశ్నో. 5-7)
యత్తదద్రేశ్య (ము. 1-1-6)
యత్తుకాలాన్తరే (వి. 2-13-100)
యత్తుకాలేత్వనావృ (గీ. 8-23)
యత్రత్వస్యసర్వమా (బృ. 4-4-14)
యత్రనాన్యత్పశ్యతి (ఛా. 7-24-1)
యత్రహిద్వైతమివ (బృ. 4-4-14)
యత్రాస్యపురుషస్య (బృ. 5-2-13)
యత్రైతత్పురుషః (ఛా. 6-8-1)
యత్రైషఏతత్సుప్తో (బృ. 4-1-17)

యత్సాక్షాదపరో (బృ. 5-4-1)
యథర్తుష్వృతు (వి. 1-5-66)
యథాక్రతుః (ఛా. 3-14-1)
యథాగమంయథా (భా.శా. మో. 350-68)
యథాతుఖలు (ఛా. 6-4-7)
యథానక్రియతే (విష్ణుధ. 104-55)
యథానద్యస్స్యన్ద (ముణ్డ. 3-2-8)
యథాపశురేవం (బృ. 3-4-10)
యథాపాదోదరః (ప్రశ్నో. 5-5)
యథాపుష్కర (ఛా.4-14-3)
యథాలోకేరాజా (ద్రమిడ. భా.)
యథావ్రీహిర్వాయవోవా (శతపథ బ్రా. 1-6-3)
యథాశ్మానమా (ఛా. 1-2-8)
యథాసక్తంజలే (వి. 2-7-31)
యథాసుదీప్తాన్ (ముణ్డ. 2-1-1)
యథాసోమ్యమధు (ఛా. 6-9-1)
యథాసోమ్యైకేననఖ (ఛా. 6-1-6)
యథాసోమ్యైకేనమృత్పి (ఛా. 6-1-4)
యథాసోమ్యైకేనలోహ (ఛా. 6-1-5)
యథాహ్యైవేహ (ఛా. 8-1-5)
యథోదపాన (విష్ణుధ. 104-56)
యథోర్ణనాభిః (ముణ్డ. 1-1-7)
యదగ్నేరోహితం (ఛా. 6-4-1)
యదనేనహవిషా (యజుర. 3-5-10)
యదమ్బువైష్ణవః (వి. 2-12-37)
యదష్టాకపాలో (తై. సం. 2-2-5)
యదస్తియన్నాస్తి (వి. 2-12-38)
యదాకర్మసు (ఛా. 5-2-8)
యదాతమస్తన్నదివా (శ్వే. 4-18)
యదాతుశుద్ధం (వి. 2-12-40)
యదాపఞ్చావతి (కఠో. 6-10)
యదాపశ్యఃపశ్యతే (ముణ్డ. 3-1-3)
యదావైపురుషో (బృ. 7-10-1)
యదావైవిజానా (ఛా. 7-17-1)
యదాసర్వేప్రము (కఠో. 6-14)
యదాసుప్తస్స్వప్నం (కౌషీ. 4)
యతాహ్యేవైష...అదృశ్యే (తై. ఆ. 7)
యతాహ్యేవైష...ఉదర (తై. ఆ. 7)
యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మ (కఠో. 2-15)
యదిదంకించజగ (కఠో. 6-2)
యదూర్ధ్వంగార్గి (బృ. 5-8-7)
యదేతద్దృశ్యతే (వి. 1-4-39)
యదేవవిద్యయా (ఛా. 1-1-10)
యదేవసాక్షాదప (బృ. 5-5-1)
యదేవఆకాశే (తై. ఆ. 7)
యద్భూతయోనిం (ముణ్డ. 1-1-3)
యద్యద్విభూతిమత్ (గీ. 10-41)
యద్యన్యోస్తిపరః (వి. 2-13-90)
యద్యపిసచ్ఛిత్తః (ద్రమిడభా.)
య(దే)ద్వావకంతదేవ (ఛా. 4-10-5)

యద్వైకించమమ (తై. సం. 2-2-10)
యన్మయంచ (వి. 1-1-5)
యన్ముహూర్తం (గారుడపు. పూ. 222-22)
యమాత్మానవేద (బృ. మా. 5-7-22)
యమేవైషవృణుతే (ముణ్డ. 3-2-3)
యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిః (వి.6-7-72)
యయాతదక్షరం (ముణ్డ. 1-1-5)
యశోహంభవామి (ఛా. 8-14-1)
యశ్చక్షుషితిష్ఠన్ (బృ. 5-7-18)
యస్తద్వేదయత్స (ఛా. 4-1-4)
యస్తర్కేణాను (మను. 12-106)
యస్తేజసితిష్ఠన్ (బృ. 5-7-14)
యస్త్వేతమేవం (ఛా. 5-18-1)
యస్మాత్క్షరమతీ (గీ. 15-18)
యస్మాత్పరంనాపర (తై.నా. 10)
యస్మాత్పరంనాపర (ముణ్డ.1-1-7)
యస్మాత్పరంనాపర (శ్వేతా. 3-9)
యస్మాత్సమ్యక్పరం (పౌష్కరసం.)
యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీ (ముణ్డ. 2-2-5)
యస్మిన్ (వ) ఉత్క్రాన్తే (ఛా. 5-1-7)
యస్మిన్పఞ్చపఞ్చ (బృ. 6-4-17)
యస్యచక్షుశ్శరీ (బృ. 5-7-18)
యస్యచన్ద్రతారకం (బృ. 5-7-11)
యస్యచిత్తంశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యజ్ఞానమయం (ము. 1-1-9)
యస్యతమశ్శరీరం (బృ. 5-7-13)
యస్యతేజశ్శరీరం(బృ. 5-7-14; సుబాలో. 7)
యస్యత్వక్శరీరం (బృ. 5-7-21)
యస్యదిశశ్శరీరం (బృ. 5-7-10)
యస్యదేవేపరా (శ్వేతా. 6-23)
యస్యద్యౌశ్శరీరం (బృ. 5-7-8)
యస్యపృథివీశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యప్రాణశ్శరీరం (బృ. 5-7-16)
యస్యబుద్ధిశ్శరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యబ్రహ్మచ (కఠో. 2-25)
యస్యమనశ్శరీరం (బృ. 5-7-20)
యస్యమృత్యుశ్శరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యరేతశ్శరీరం (బృ. 5-7-23)
యస్యవాక్శరీరం (బృ. 5-7-17)
యస్యవాయుశ్శరీరం (బృ. 5-7-7; సుబాలో.7)
యస్యవైతత్కర్మ (కౌషీ. 4)
యస్యశ్రోత్రంశరీరం (బృ. 5-7-19)
యస్యవిజ్ఞానంశరీరం (బృ. 5-7-22)
యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరం (బృ.5-7-15)
యస్యాకాశశ్శరీరం (బృ. 5-7-12; సుబాలో.7)
యస్యాక్షరంశరీరం (సుబాలో. 7)
యస్యాగ్నిరాస్యం (భా. శా. రాజ. 47-70)
యస్యాగ్నిశ్శరీరం (బృ. 5-7-5)
యస్యాత్మాశరీరం (బృ. కా. 5-7-22)
యస్యాదిత్యశ్శరీరం (బృ. 5-7-9)

యస్యానువిత్తః	(బృ. 6-4-13)
యస్యాన్తరిక్షంశరీరం	(బృ. 5-7-6)
యస్యాపశ్శరీరం (సుబాలో)(బృ. 5-7-4)	
యస్యామతంతస్య	(కేనో. 2-3)
యస్యావ్యక్తంశరీరం	(సుబాలో. 7)
యస్యాహంకారః	(సుబాలో. 7)
యస్సత్యేనాతివదతి	(ఛా. 7-16-1)
యస్సర్వజ్ఞః	(ముణ్డ. 1-1-9; 2-2-7)
యస్సర్వేషుయజ్ఞేషు	(బృ. 5-7.మాధ్య)
యస్సర్వేషులోకేషు	(బృ. 5-7. మాధ్య)
యస్సర్వేషువేదేషు	(బృ. 5-7. మాధ్య)
యస్సేతురీజానానం	(కఠో. 3-2)
యాజ్ఞవల్క్యేతి	(బృ. 5-2-11)
యాన్తిమద్యాజినో	(గీ. 9-25)
యాన్యనవద్యాని	(తై. శీ. 11)
యాన్యస్మాకం	(తై. శీ. 11)
యాప్రాణేనసం	(కఠో. 4-7)
యావజ్జీవమగ్నిం	(ఆపస్త. శ్రౌ. సూ. 3-14-8)
యావత్సంపాత	(ఛా. 5-10-5)
యావద్ధ్యస్మిన్	(కౌషీ. 3-1)
యావదేకైకస్మై	(ఛా. 5-11-5)
యావాన్వాఅయ	(ఛా. 8-1-3)
యావాన్నామ్నోగతం	(ఛా. 7-1-5)
యుక్తంతద్గుణకో	(వాక్యమ్)
యేచేమేరణ్యే	(ఛా. 5-10-1)
యేతుజ్ఞానవిదః	(వి. 1-4-41)
యేనస్యాత్తేనేదృశ	(బృ. 5-5-1)
యేనాశ్రుతంశ్రుతం	(ఛా. 6-1-3)
యేనాహంనామృతా(బృ. 4-4-3; 6-5-4)	
యేనేదంసర్వం	(బృ. 4-4-14)
యేప్యన్యదేవతా	(గీ. 9-23)
యేయంప్రేతేవిచి	(కఠో. 1-20)
యే(వై)కేచాస్మాల్లోకా	(కౌషీ. 1)
యైస్స్వ(ధ)కర్మపరైః	(వి. 5-30-16)
యోకామోనిష్కామ	(బృ. 6-4-6 మా)
యోక్షరమన్తరే	(సుబాలో.7)
యోగ్నౌతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-6)
యోప్సుతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-4)
యోబ్రహ్మాణం	(శ్వేతా. 6-18)
యోమామజం	(గీ. 10-3)
యోమామేవమ	(గీ. 15-19)
యోమృత్యుమన్తరే	(సుబాలో. 7)
యోయంపవతఏష	(జై.ఉప. బ్రా. 3-1)
యోయంమధ్యమః	(బృ. 4-21)
యోయంవిజ్ఞాన	(బృ. 6-3-7)
యోయోనిర్యోని	(శ్వేతా. 4-10)
యోయోయాంయాం	(గీ. 7-21)
యోయోహ్యన్నమత్తి	(ఛా. 5-10-6)
యోరేతసితిష్ఠన్	(ఛా. 5-7-23)
యోవాఏతదక్షరం	(బృ. 5-8-10)

యోవాయౌతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-7)	వాయవ్యంశ్వేతమా	(తై. సం. 2-1-1)
యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్	(బృ. 5-7-22)	వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా	(తై. సం. 2-1-1)
యోవైబాలాక	(కౌషీ. 4)	వాయుశ్చాన్తరిక్షం	(బృ. 4-3-3)
యోవ్యక్తమన్తరే	(సుబాలో. 7)	వాయోరగ్నిః	(తై. ఆ. 1)
యోశనాయాపిపాసే	(బృ. 5-5-1)	వాలాగ్రశతభాగ	(శ్వేతా. 5-9)
యోహవైజ్యేష్ఠం చ	(ఛా. 5-1-1)	వికారజననీమజ్ఞాం	(మన్త్రికోప. 1-3)
రఙ్గస్యదర్శయిత్వా	(సాంఖ్యకా. 59)	విజానామ్యహం	(ఛా. 4-10-5)
రమణీయచరణాః	(ఛా. 5-10-7)	విజ్ఞాతారమరే	(బృ. 4-4-14)
రశ్మిభిరేషోస్మిన్	(బృ. 7-5-2)	విజ్ఞానంచావిజ్ఞానం	(తై. ఆ. 6)
రసంహ్యేవాయం	(తై. ఆన. 7)	విజ్ఞానంప్రాపకం	(వి. 6-7-93)
రసోవైసః	(తై. ఆ. 7)	విజ్ఞానంబ్రహ్మేతి	(తై. భృ. 5)
రుద్రాక్షకఙ్కణం	(శైవాగమే)	విజ్ఞానంయజ్ఞం	(తై. ఆ. 5)
లోకేషుపఞ్చవిధం	(ఛా. 2-2-1)	విజ్ఞానఘనఏవ	(బృ. 4-4-12)
వచనానిత్వపూర్వ	(పూర్వమీ. 3-5-21)	విజ్ఞానమానన్దం	(బృ. 5-9-28)
వజ్రహస్తః పురందరః	(యజుర. 2-6-7-34)	విజ్ఞానమేకం	(వి. 2-12-43)
వరంవృణీష్వ	(కౌషీ. 3)	విజ్ఞానసారథి	(కఠో. 3-9)
వర్ణాఆశ్రమాచ్చ	(గౌతమ. సూ. 2-11-)	విజ్ఞాయప్రజ్ఞాం	(బృ. 6-4-21)
వర్ణేణబీజంప్రతి	(రామా. సు. 29-6)	విద్యయాహ్యైవైతే	(అగ్నిరహస్య. 10-5-3)
వసన్తితత్రభూతాని	(వి. 6-5-75)	విద్యాంచావిద్యాం	(ఈశావా. 11)
వస్త్వస్తికిమ్	(వి. 2-12-41)	విధిస్తుధారణే	(పూర్వమీ. 3-4-15)
వస్త్వేకమేవ	(వి. 2-6-45)	విభేదజనకే	(వి. 6-7-96)
వాక్పాదఃప్రాణః	(ఛా. 3-18-2)	విమోకఃకామానభి	(వాక్యమ్)
వాగ్వావనామ్నో	(ఛా. 7-2-1)	విరోధేత్వనపేక్ష్యం	(పూర్వమీ. 1-3-2)
వాఙ్మనసిసంపద్యతే	(ఛా. 6-8-6)	వివిదిషన్తి	(బృ. 6-4-22)
వాచారమ్భణంవికారః	(ఛా. 6-1-4)	విశ్వంనారాయణః	(తై. నా. 13)

విశ్వమేవేదంపురుషః (తై. నా. 13)
విశ్వస్మాలగ్నిం (ఋగ్వేదే. 10-88-12)
విశ్వాత్మానంపరా (తై. నా. 13)
విష్టభ్యాహమిదం (గీ. 10-42)
విష్ణుశక్తిః పరా (వి. 6-7-61)
విష్ణోస్సకాశాదు (వి. 1-1-31)
విష్ణ్వాధారంయథా (వి.2-13-2)
వీరహావాఏషదేవానాం (తై.సం.1-5-2-5)
వీరహావాఏషదేవానాం (తై.సం.2-2-5-27)
వృత్తాత్కర్మాధిగమా (వృత్తిః)
వేణురన్ధ్రవిభేదేన (వి. 2-14-32)
వేత్థయథాకేనాసౌ (ఛా. 5-3-3)
వేత్థయథాపఞ్చమ్యా (ఛా. 5-3-3)
వేదనముపాసనం (వాక్యమ్)
వేదమధీత్య (ఛా. 8-15-1)
వేదానిమంలోకమముం (ఆప. ధర్మ. 2-9-21)
వేదాన్తేషుయథా (పరమసం)
వేదాహంసమతీతాని (గీ. 7-26)
వేదాహమేతంపురుషం (పురుషసూ;తై.ఉ.నా.)
వేదాహమేతం...తమేవ (శ్వేతా. 3-8)
వేదేనరూపేణవ్యకరోత్ (యజుర. 2-6-28)
వైవస్వతంసంగమనం (యజురా.4-1-1; 6-1-1)
వైశ్వానరంద్వాదశ (తై. సం. 2-2-5-23)
వైశ్వానరముపాస్తే (ఛా. 5-18-1)
వైశ్వానరస్యసుమతౌ (తై.సం.1-5-11-49)
వ్యక్తంవిష్ణుస్తథా (వి.1-2-18)
వ్యజ్య్వవ్యఞ్జ్యత్వ (ఆత్మసిద్ధిః)
వ్యాధిభిః ప్రతిపూ (ఛా. 4-10-3)
వ్యాప్తిరూపేణసంబన్ధః (పరమసం)
శంనోమిత్రశ్శం (తై.శీ. 1)
శక్తయస్సర్వభావా (వి. 1-3-2)
శక్తౌహస్తికవాటయోః(అష్టాద్యా. 3-2-54)
శతంచైకాచహృద (కఠో. 6-16)
శతాయుషఃపుత్ర (కఠో. 1-23)
శబ్దాన్తరేకర్మభేదః (పూర్వమీ. 2-2-1)
శమీమయ్యస్స్రుచః
శరీరజైః కర్మదోషైః (మను. 12-9)
శాన్తఉపాసీత (3-14-1)
శాన్తాఙ్గారఇవా (ఆత్మసిద్ధిః)
శాన్తోదాన్తః (బృ. 6-4-23)
శాస్త్రీఫలంప్ర (పూర్వమీ. 3-7-18)
శుక్రంప్రవిధ్య
శుక్లకృష్ణేగతీ (గీ. 8-26)
శుచేర్దశ్చ (ఉణాది. 176)
శుచౌదేశేప్రతి (గీ. 6-11)
శుద్ధేమహావిభూ (వి. 6-5-72)
శునిచైవశ్వపాకే (గీ. 5-18)
శౌనకోహవైమహా (ముణ్డ.1-1-3)
శ్రద్ధాంసత్యముపా (బృ. 8-2-15)
శ్రద్ధాత్వేవవిజి (ఛా. 7-19-1)

శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠ (మను. 4-95)
శ్రావయేచ్చతురో (భవిష్యపు; భా.శా.మో.)
శ్రుతంహ్యేవమే (ఛా. 7-1-3)
శ్రుతిలిఙ్గవాక్య (పూర్వమీ. 3-3-14)
శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయా (వి. 6-7-10)
శ్రోతవ్యోమన్తవ్యః (బృ. 6-5-6)
శ్వేతకేతుర్హారు (ఛా. 6-1-1)
శ్వేతోశ్వోహరినీలో
షోడశకలమ్ (ప్రశ్నో 6-1)
సఆగచ్ఛతివిరజాం (కౌషీ. 1)
సఆత్మానముపాసీత(అగ్నిరహస్యే. 10-6)
సఆపఃప్రదుఘే (తై. నా. 1)
సఇమాల్లోకాన (ఐతరే. 1-1-2)
సఈక్షతలోకాన్ను (ఐతరే. 1-1-1)
సఈక్షాఞ్చక్రే (ప్రశ్నో. 6-3)
సఈశ్వరోవ్యష్టి (వి. 6-5-86)
సఉత్తమఃపురుషః (8-12-3)
సఏకధాభవతి (ఛా. 7-26-2)
స ఏకాకీనరమేత (మహెూప. 1)
సఏకోబ్రహ్మణా (తై. ఆ. 8)
సఏకోమానుష (తై. ఆ. 8)
సఏతందేవయానం (కౌషీ. 1)
సఏకాస్తేజోమాత్రా (బృ. 6-4-1)
సఏనాన్‌బ్రహ్మ (ఛా. 4-15-5)
సఏవసర్వభూతా (వి. 1-2-69)
సఏవాధస్తాత్ (ఛా. 7-25-1)
సఏవేదంసర్వమ్ (ఛా. 7-25-1)
సఏష ఇహప్రవిష్టః (బృ. 3-4-7)
సఏష ఏవమృత్యుః (అగ్నిర. 3)
సఏష నేతి నేతి (బృ. 6-4-22; 6-5-15)
సఏషప్రాణఏవ (కౌషీ. 3)
సఏషరసానాం (ఛా. 1-1-3)
సఏషవైశ్వానరో (ప్రశ్నో. 1-7)
సఏషోగ్నిర్వైశ్వా(అగ్నిరహస్యే. 10-5-6-11)
సఏషోన్తశ్చరతే (ముణ్డ. 2-2-6)
సంక్షేపఃశ్రూయతాం (వి. 2-12-36)
సంఘాతపరార్థ (సాంఖ్యకా. 17)
సంజ్ఞాయతేయేన (వి. 6-5-87)
సంన్యస్యాగ్నింనపున (కాఠకే)
సంభర్తేతి తథా (వి. 6-5-73)
సంయుక్తమేతత్ (శ్వేతా. 1-8)
సంహితమేతచ్ఛారీరకం (వృత్తి:)
సకారణంకరణా (శ్వేతా. 6-9)
సకృత్ప్రత్యయంకుర్యాత్ (వాక్యమ్)
సక్రతుంకుర్వీత (ఛా. 3-14-1)
సఖల్వేవంవర్తయన్ (ఛా. 8-15-10)
సచానన్త్యాయకల్పతే (శ్వేతా. 5-9)
సతఆగమ్యనవిదుః (ఛా. 6-10-2)
సతఆత్మాన్తర్యా (బృ. మా. 5-7-22)
సతత్రపర్యేతి (ఛా. 8-12-3)

సతయాశ్రద్ధయా (గీ. 7-22)
సతాసోమ్యసదా (ఛా. 6-8-1)
సత్యంచానృతం (తై. ఆ. 6)
సత్యంజ్ఞానమ్ (తై. ఆ. 1)
సత్యంత్వేవవిజి (ఛా. 7-16-1)
సత్యంబ్రహ్మ (బృ. 7-4-1)
సత్యంబ్రహ్మేత్యు (అగ్నిరహస్యే)
సత్యంబ్రూయాత్ (కౌషీ. 1-6)
సత్యకామస్సత్య (ఛా. 8-1-5)
సత్యార్జవదయా (వాక్యమ్)
సత్యేనలభ్యః (ముణ్డ. 3-1-5)
సత్వంరజస్తమ (గీ. 14-5)
సత్యమగ్నింస్వర్గ్య (కఠో. 1-13)
సత్వాత్సంజాయతే (గీ. 14-17)
సదాతద్భావ (గీ. 8-6)
సదేవసోమ్య (ఛా. 6-2-1)
సద్భావఏవం (వి. 2-12-46)
సన్తతంసిరాభిః (తై. నారా. 11)
సన్ధ్యంతృతీయ (బృ. 6-3-9)
సన్ధ్యాహీనోశుచిః (దక్షస్మృ. 2-27)
సన్మూలాస్సోమ్యే (ఛా. 6-8-6)
సపర్యగాచ్ఛుక్ర (ఈశావా. 8)
సప్తఇమేలోకా (ముణ్డ. 2-1-8)
సప్తప్రాణాః (తై. నా. 10)
సప్తవైశీర్షణ్యాః (తై. సం. 7-3-10-27)
సప్తసప్తర్షయః (వి. 3-1-32)
సబ్రహ్మవిద్యాం (ముణ్డ. 1-1-1)
సబ్రాహ్మణఃకేన (బృ. 5-5-1)
సభూరితివ్యాహరత్ (యజుషి)
సమఏభిస్త్రిభిః (బృ. 3-3-22)
సమయావిషితే (తై. సం. 6-6-11-43)
సమస్తకల్యాణ (వి. 6-5-84)
సమస్తశక్తిరూ (వి. 6-7-71)
సమస్తహేయ (వి. 1-22-53)
సమస్తాశక్తయః (వి. 6-7-70)
సమానేవృక్షే (శ్వేతా. 4-7)
సమేత్యాన్యోన్య (వి. 1-2-53)
సమేశుచౌశర్కరా (శ్వేతా. 2-10)
సయఇదమవిద్వాన్ (ఛా. 8-14-1)
సయఏతదేవమమృతం (ఛా. 3-6-3)
సయ ఏషోన్తర్హృద (తై. శీ. 6)
సయథాప్రయోగ్య (ఛా. 8-12-3)
సయథామహారాజః (బృ. 4-1-18)
సయథార్ద్రైధాగ్నేః (బృ. 4-4-10)
సయథాసర్వాసా (బృ. 4-4-11)
సయథాసైన్ధవఘనః (బృ. 6-5-13)
సయదిపితృలోక (ఛా. 8-2-1)
సయోనామబ్రహ్మే (ఛా. 7-1-5)
సయోహవైతద్భగవన్ (ప్రశ్నో. 5-1)
సయోహవైతన్మహద్యక్షం (బృ.7-4-1)

సయోహైతదేవంవేద (అగ్నిర.)
సయోహైతమేనమగ్నిం(అగ్నిర. 10-5-6-11)
సర్వంఖల్వితి (వృత్తిః)
సర్వంఖల్విదం (ఛా. 3-14-1)
సర్వంతంపరాదాత్(బృ. 4-4-6; 6-5-7)
సర్వంహపశ్యః (ఛా. 7-26-2)
సర్వంహీదంప్రాణే
సర్వకర్మాసర్వగన్ధః (ఛా. 3-14-4)
సర్వగతంసుసూక్ష్మం (ముణ్డ. 1-1-6)
సర్వగత్వాదనన్తస్య (వి. 1-19-85)
సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్ (వి. 5-1-47)
సర్వతఏవమేఅన్న (ఛా. 4-1-1)
సర్వత్రాసౌ (వి. 1-2-12)
సర్వభూతానికౌన్తేయ (గీ. 9-7)
సర్వవర్ణానాంస్వధర్మా (ఆపస్త. 2-1-2-2)
సర్వస్యచాహం (గీ. 15-15)
సర్వస్యవశీ (బృ. 6-4-22)
సర్వస్యాధిపతిః (బృ. 6-4-22)
సర్వాంశ్చలోకానాప్నోతి (ఛా. 8-12-6)
సర్వాణిరూపాణి (పురుష)
సర్వాణిహవాఇమాని (ఛా. 1-11-5)
సర్వాణిహవాఇమాని (ఛా. 1-9-1)
సర్వాన్కామాన్ఛన్దతః (కఠో. 1-25)
సర్వాన్పాప్మనో (కౌషీ. 4)
సర్వా (ఏతా)హవైదేవతాః (కౌషీ. 2)
సర్వేచైతేవశంయాతి (వి. 3-7-5)
సర్వేనిమేషా (తై. నా. 1)
సర్వేపాప్మానః ప్రదూ (ఛా. 5-24-3)
సర్వేపాప్మానోతో (ఛా. 8-4-1)
సర్వేవేదాయత్పద (కఠో. 2-15)
సర్వేషాంతునామాని (మను. 1-21)
సర్వేషుచనృపశ్రేష్ఠ (భా.శా. మో. 350-67)
సర్వేషులోకేషు (ఛా. 7-25-2)
సవాఏతేనదివ్యేన (ఛా. 8-12-5)
సవాఏషఏవంపశ్యన్ (ఛా. 7-15-4)
సవాఏషదివ్యేన (ఛా. 8-12-5)
సవాఏషపురుషో (తై. ఆ. 1)
సవాఏషమహానజ (బృ. 6-4-22)
సవాయుమాగచ్ఛతి (బృ. 7-10-1)
ససర్వభూతప్రకృతిం (వి. 6-5-83)
ససర్వేషులోకేషు (ఛా. 5-18-1)
ససేతుర్విధృతిరేషాం (ఛా. 8-4-1)
సస్వరాడ్భవతి (ఛా. 7-25-2)
సహనావవతు (తై. ఆ. 1)
సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా (తై. ఆ. 1)
సహసంజిహానఏవ (ఛా. 4-1-5)
సహస్రశీర్షందేవం (తై. నా. 13)
సహస్రశీర్షాపురుషః (పు. సూ.)
సహోపలమ్భనియమా
సహోవాచకింమే (ఛా. 5-2-2)

సహోవాచప్రాణోస్మి (కౌషీ. 3)
సహోవాచైతద్వై (బృ. 5-8-8)
సాంఖ్యంయోగంపఞ్చ (భా.శా.మో. 350-63)
సాక్షాద్రష్టరి (అష్టాధ్యా. 5-2-91)
సాఙ్గేషువేదేషు
సాధుకారీసాధుః (బృ. 6-4-5)
సిద్ధంతూపాసన (వాక్యమ్)
సుఖంత్వేవవిజి (ఛా. 7-22-1)
సుపాంసులుక్ (అష్టా. 7-1-39)
సుహృదస్సాధు
సూర్యాచన్ద్రమసౌ (తై. నా. 1)
సృష్ట్వానారంతోయ (వారాహే. 2-12)
సేయందేవతైక్షత (ఛా. 6-3-2)
సైషాచతుష్పదా (ఛా. 3-12-5)
సైషానన్దస్య (తై. ఆ. 8)
సైషానస్తమితా (బృ. 3-5-22)
సైషావిరాడన్నా (ఛా. 4-3-8)
సోకామయత (తై. ఆ. 6)
సోధ్వనఃపార (కఠో. 3-9)
సోన్వేష్టవ్యస్స (ఛా. 8-7-1)
సోభిధ్యాయశరీ (మనుః. 1-8)
సోరోదీత్ (తై. సం. 1-5-1)
సోవిత్యాగ్రన్థిం (ముణ్డ. 2-1-10)
సోశ్నుతేసర్వాన్ (తై. ఆ. 1)
సోహంభగవః (ఛా. 7-16-1)
సోహంభగవో (ఛా. 7-1-3)
సోహంసచత్వం (వి.2-16-23)
సోహమిచ్ఛామి (వి. 1-1-4)
స్తబ్ధోస్యుత (ఛా. 6-1-3)
స్వప్నాన్తంమేసోమ్య (ఛా. 6-8-1)
స్వర్గకామోయజేత
స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యః (యజురా. 2-15)
స్వేనరూపేణాభి (ఛా. 8-12-2)
స్వేమహిమ్ని (ఛా. 7-24-1)
హన్తాచేన్మన్యతే (కఠో. 2-19)
హన్తాహమిమాః (ఛా. 6-3-2)
హన్తిపాప్మానం (బృ. 7-5-3)
హితానామనాడ్యః (కౌషీ. 4)
హిరణ్యశరీర
హిరణ్యేనషోడశినః
హృదయంగార్హపత్యః (ఛా. 5-18-2)
హృదిహ్యేయమాత్మా (ప్రశ్నో. 3-6)
హృదామనీషా(కఠో.6-9; తై.నా.1; శ్వే4-17)
హోతృషదనాద్ధైవాపి (ఛా. 1-5-5)

శ్రీభాష్యమ్

శారీరక మీమాంసాధికరణ సూచీ

(క్రమశః అధికరణ నామ - అధ్యాయ - పాద - అధికరణ సంఖ్యాశ్చ)

అంశాధికరణమ్	2-3-7
అక్షరధ్యది	3-3-14
అక్షరాధి	1-3-3
అగ్నిహోత్రాద్యధి	4-1-10
అగ్నీన్ధనాద్యధి	3-4-4
అఙ్గావబద్ధాధి	3-3-22
అత్త్రధి	1-2-2
అదృశ్యత్వాదిగుణకాది	1-2-5
అధ్యక్షాధి	4-2-3
అనారబ్ధకార్యాధి	4-1-9
అనావిష్కారాధి	3-4-13
అనియమాధి	3-3-13
అనిష్టాదికార్యధి	3-1-3
అన్తరధి	1-1-7
అన్తరత్వాధి	3-3-15
అన్తరాధి	1-2-3
అన్తర్యామ్యధి	1-2-4
అన్యథాత్వాధి	3-3-2
అన్యాధిష్ఠితాధి	3-1-6
అపశూద్రాధి	1-3-9
అభావాధి	4-4-5
అర్చిరాద్యధి	4-3-1
అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధి	1-4-10
అవిభాగాధి	4-2-7
అవిభాగేనదృష్టత్వాధి	4-4-2
అహికుణ్డలాధి	3-2-6
ఆకాశాధి	1-1-8
ఆతివాహికాధి	4-3-4
ఆత్మత్వోపాసనాధి	4-1-2
ఆత్మాధి	2-3-3
ఆదిత్యాదిమత్యధి	4-1-4
ఆనన్దమయాధి	1-1-6
ఆనన్దాద్యధి	3-3-4
ఆనుమానికాధి	1-4-1
ఆప్రయాణాధి	4-1-6
ఆరమ్భణాధి	2-16
ఆవృత్త్యధి	4-1-1
ఆసీనాధి	4-1-5
ఆసృత్యుపక్రమాధి	4-2-5
ఇతరక్షపణాధి	4-1-11
ఇతరవ్యపదేశాధి	2-1-7
ఇతరాధి	4-1-8

ఇన్ద్రప్రాణాధి	1-1-11	జ్యోతిరాద్యధి	2-4-6
ఇన్ద్రియాధి	2-4-7	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధి	3-1-4
ఈక్షతికర్మాధి	1-3-4	తదధిగమాధి	4-1-7
ఈక్షత్యధి	1-1-5	తదన్తరప్రతిపత్త్యధి	3-1-1
ఉత్పత్త్యసంభవాది	2-2-8	తదభావాధి	3-2-2
ఉపలబ్ధ్యధి	2-2-4	తదోకోధి	4-2-8
ఉపసంహారదర్శనాధి	2-1-8	తద్భూతాధి	3-4-10
ఉభయలిఙ్గాధి	3-2-5	తన్నిర్ధారణానియమాధి	3-3-17
ఏకస్మిన్నసంభవాధి	2-2-6	తేజోధి	2-3-2
ఐహికాధి	3-4-14	దక్షిణాయనాధి	4-2-11
కర్త్రధి	2-3-5	దహరాధి	1-3-5
కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధి	3-2-3	దేవతాధి	1-3-7
కామాద్యధి	3-3-16	ద్యుభ్వాద్యధి	1-3-1
కారణత్వాధి	1-4-4	నాతిచిరాధి	3-1-5
కార్యాఖ్యానాధి	3-3-5	నిశాధి	4-2-10
కార్యాధి	4-3-5	పరసంపత్త్యధి	4-2-6
కృతాత్యయాధి	3-1-2	పరాధి	3-2-7
కృత్స్నప్రసక్త్యధి	2-1-9	పరాయత్తాధి	2-3-6
చమసాధి	1-4-2	పశుపత్యధి	2-2-7
జగద్వాచిత్వాధి	1-4-5	పారిప్లవాధి	3-4-8
జగద్వ్యాపారవర్జాధి	4-4-6	పురుషవిద్యాధి	3-3-9
జన్మాద్యధి	1-1-2	పురుషార్థాధి	3-4-1
జిజ్ఞాసాధి	1-1-1	పూర్వవికల్పాధి	3-3-20
జ్ఞాధికరణమ్	2-3-4	ప్రకృత్యధి	1-4-7
జ్యోతిరధి	1-1-10	ప్రతీకాధి	4-1-3

ప్రదానాధి	3-3-18
ప్రమితాధి	1-3-6
ప్రయోజనత్వాధి	2-1-10
ప్రాణాణుత్వాధి	2-4-3
ప్రాణాధి	1-1-9
ప్రాణోత్పత్త్యధి	2-4-1
ఫలాధి	3-2-8
బ్రాహ్మాధి	4-4-3
భూతాధి	4-2-4
భూమజ్యాయస్త్వాధి	3-3-23
భూమాధి	1-3-2
భోక్త్రాపత్త్యధి	2-1-5
మధ్వధి	1-3-8
మనోధి	4-2-2
మహద్దీర్ఘాధి	2-2-2
ముక్తిఫలాధి	3-4-15
ముగ్ధాధి	3-2-4
యదాశ్రయభావాధి	3-3-26
యోగప్రత్యుక్త్యధి	2-1-2
రచనానుపపత్త్యధి	2-2-1
రశ్మ్యనుసారాధి	4-2-9
లిఙ్గభూయస్త్వాధి	3-3-19
వరుణాధి	4-3-3
వాక్యాన్వయాధి	1-4-6
వాగధి	4-2-1
వాయుక్రియాధి	2-4-4
వాయ్వధి	4-3-2
వికల్పాధి	3-3-25
విధురాధి	3-4-9
వియదధి	2-3-1
విలక్షణత్వాధి	2-1-3
విహితత్వాధి	3-4-8
వేధాద్యధి	3-3-10
వైశ్వానరాధి	1-2-6
శబ్దాది భేదాధి	3-3-24
శమదమాద్యధి	3-4-6
శరీరేభావాధి	3-3-21
శాస్త్రయోనిత్వాధి	1-1-3
శిష్టాపరిగ్రహాధి	2-1-4
శ్రేష్ఠాణుత్వాధి	2-4-5
సంకల్పాధి	4-4-4
సంఖ్యోపసంగ్రహాధి	1-4-3
సంజ్ఞామూర్తిక్లప్త్యధి	2-4-8
సంపద్యావిర్భావాధి	4-4-1
సంబన్ధాధి	3-3-7
సంభృత్యధి	3-3-8
సన్ధ్యాధి	3-2-1
సప్తగత్యధి	2-4-2
సమన్వయాధి	1-1-4
సమానాధి	3-3-6

సముదాయాధి	2-2-3
సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధి	1-2-1
సర్వథానుపపత్త్యధి	2-2-5
సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధి	3-3-1
సర్వవ్యాఖ్యానాధి	1-4-8
సర్వాన్నానుమత్యధి	3-4-7
సర్వాపేక్షాధి	3-4-5
సర్వాభేదాధి	3-3-8
సహకార్యన్తరవిధ్యధి	3-4-12
సామ్పరాయాధి	3-3-12
స్తుతిమాత్రాధి	3-4-2
స్మృత్యధి	2-1-1
స్వామ్యధి	3-4-11
హాన్యధి	3-3-11

శ్రీభాష్యమ్

బ్రహ్మసూత్రాణామ్ అకారాది సూచీ

(సూత్ర సంఖ్యా-సూత్రమ్-అధ్యాయ,పాదసూచీ-పత్రసంఖ్యా)

258	అంశో నానా	2-3-42	640
278	అకరణత్వాచ్చ	2-4-10	657
387	అక్షరధియాం	3-3-33	770
74	అక్షరమమ్బరా	1-3-9	344
485	అగ్నిహెూత్రాది	4-1-16	875
291	అగ్న్యాదిగతి	3-1-4	675
407	అఙ్గావబద్ధాస్తు	3-3-53	802
180	అఙ్గిత్వానుపప	2-2-6	558
413	అఙ్గేషుయథా	3-3-59	812
478	అచలత్వం చా	4-1-9	867
274	అణవశ్చ	2-4-6	654
280	అణుశ్చ	2-4-12	659
93	అతఏవచనిత్య	1-3-28	375
48	అతఏవచ	1-2-16	301
443	అతఏవచాగ్నీ	3-4-25	834
532	అతఏవచాన	4-4-9	931
332	అతఏవచోపమా	3-2-18	710
60	అతఏవనదేవతా	1-2-28	323
24	అతఏవప్రాణః	1-1-24	263
490	అతఏవసర్వా	4-2-2	880
322	అతఃప్రబోధో	3-2-8	700
507	అతశ్చాయనే	4-2-19	899
457	అతస్త్వితర	3-4-39	845
399	అతిదేశాచ్చ	3-3-45	794
339	అతోఽనన్తేన	3-2-25	717
486	అతోఽన్యా	4-1-17	876
41	అత్తా చరాచర	1-2-9	290
1	అథాతోబ్రహ్మ	1-1-1	6
54	అదృశ్యత్వాది	1-2-22	310
266	అదృష్టానియ	2-3-50	647
160	అధికంతుభేద	2-1-22	532
229	అధికారరూప	2-3-13	612
426	అధికోపదేశాత్తు	3-4-8	820
210	అధిష్ఠానానుప	2-2-36	595
430	అధ్యయనమాత్ర	3-4-12	823
453	అనభిభవంచ	3-4-35	843
50	అనవస్థితేరసం	1-2-18	303
484	అనారబ్ధకార్యే	4-1-15	874
467	అనావిష్కుర్వన్న	3-4-49	855
545	అనావృత్తిశ్శబ్దా	4-4-22	942
386	అనియమస్సర్వేషా	3-3-32	768
299	అనిష్టాదికారిణా	3-1-12	683
86	అనుకృతేస్తస్యచ	1-3-21	366
263	అనుజ్ఞాపరిహారౌ	2-3-47	646
35	అనుపపత్తేస్తు	1-2-3	285
402	అనుబన్ధాది	3-3-48	796
437	అనుష్ఠేయం	3-4-19	827
63	అనుస్మృతేర్బా	1-2-31	324
198	అనుస్మృతేశ్చ	2-2-24	577
350	అనేనసర్వగత	3-2-36	725

45	అనన్తర ఉప	1-2-13	297
454	అన్తరాచాపి	3-4-36	844
389	అన్తరాభూత	3-3-35	773
232	అన్తరావిజ్ఞాన	2-3-16	615
51	అన్తర్యామ్యధి	1-2-19	305
212	అన్తవత్త్వమ	2-2-38	596
21	అన్తస్తద్ధర్మో	1-1-21	251
208	అన్త్యావస్థితే	2-2-34	592
178	అన్యత్రాభావ	2-2-4	557
360	అన్యథాత్వం	3-3-6	735
181	అన్యథాను	2-2-7	559
150	అన్యథాఽనుమేయ	2-1-12	486
76	అన్యభావవ్యావృ	1-3-11	347
311	అన్యాధిష్ఠితే	3-1-24	690
127	అన్యార్థంతు	1-4-18	434
84	అన్యార్థశ్చ	1-3-19	364
371	అన్వయాదితి చే	3-3-17	748
190	అపరిగ్రహాచ్చా	2-2-16	568
327	అపిచైవమేకే	3-2-13	707
337	అపిసంరాధనే	3-2-23	715
302	అపిచసప్త	3-1-15	684
87	అపిస్మర్యతే	1-3-22	366
260	అపిస్మర్యతే	2-3-44	644
448	అపిస్మర్యతే	3-4-30	841
455	అపిస్మర్యతే	3-4-37	844
146	అపీతౌ తద్వ	2-1-8	478
522	అప్రతీకాలమ్బ	4-3-14	916
447	అబాధాచ్చ	3-4-29	840
533	అభావంబాదరి	4-4-10	932
133	అభిధ్యోపదే	1-4-24	454
143	అభిమానివ్యప	2-1-5	476
62	అభివ్యక్తేరిత్యా	1-2-30	324
267	అభిసన్ధ్యాది	2-3-51	647
182	అభ్యుపగమే	2-2-8	559
333	అమ్బువదగ్రహ	3-2-19	711
328	అరూపవదేవ	3-2-14	707
509	అర్చిరాదినా	4-3-1	902
39	అర్భకౌకస్త్వా	1-2-7	287
85	అల్పశ్రుతేరితిచే	1-3-20	365
241	అవస్థితివైశే	2-3-25	627
131	అవస్థితేరితి	1-4-22	445
527	అవిభాగేనదృష్ట	4-4-4	924
503	అవిభాగోవచ	4-2-15	892
240	అవిరోధశ్చన్దన	2-3-24	626
312	అశుద్ధమితిచేన్న	3-1-25	691
161	అశ్మాదివచ్చత	2-1-23	533
293	అశ్రుతత్వాదితి	3-1-6	676
194	అసతిప్రతిజ్ఞోప	2-2-20	574
145	అసదితి చేన్న	2-1-7	478
156	అసద్వ్యప	2-1-18	528
264	అసన్తతే	2-3-48	646
225	అసంభవస్తు	2-3-9	611
428	అసార్వత్రికీ	3-4-10	823
218	అస్తితు	2-3-2	608
20	అస్మిన్నస్య	1-1-20	249
499	అస్యైవచోప	4-2-11	887
23	ఆకాశస్తల్లి	1-1-23	258
197	ఆకాశేచావి	2-2-23	576
107	ఆకాశోఽర్థా	1-3-42	396
421	ఆచారదర్శ	3-4-3	818

512	ఆతివాహికా	4-3-4	910
135	ఆత్మకృతేః	1-4-26	455
370	ఆత్మగృహీతి	3-3-16	747
166	ఆత్మని చైవం	2-1-28	539
369	ఆత్మశబ్దాచ్చ	3-3-15	747
526	ఆత్మాప్రకర	4-4-3	922
472	ఆత్మేతి తూప	4-1-3	861
393	ఆదరాదలోపః	3-3-39	783
475	ఆదిత్యాదిమత	4-1-6	866
368	ఆధ్యానాయ	3-3-14	746
13	ఆనన్దమయో	1-1-13	219
365	ఆనన్దాదయః	3-3-11	744
297	ఆనర్థక్యమితి	3-1-10	681
110	ఆనుమానికమ	1-4-1	401
227	ఆపః	2-3-11	612
481	ఆప్రయాణా	4-1-12	869
265	ఆభాసా ఏవచ	2-3-49	646
65	ఆమనన్తిచైన	1-2-33	326
463	ఆర్త్విజ్యమి	3-4-45	849
470	ఆవృత్తిరసకృ	4-1-1	858
476	ఆసీనస్సంభవాత్	4-1-7	867
330	ఆహచతన్మాత్రమ్	3-2-16	709
367	ఇతరేత్వర్థ	3-3-13	745
82	ఇతరపరామర్శా	1-3-17	360
159	ఇతరవ్యపదేశాద్ధి	2-1-21	531
483	ఇతరస్యాప్యేవ	4-1-14	873
192	ఇతరేతరప్రత్యయ	2-2-18	572
140	ఇతరేషాంచానుప	2-1-2	471
388	ఇయదామననాత్	3-3-34	772
77	ఈక్షతికర్మ	1-3-12	349
5	ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్	1-1-5	209
130	ఉత్క్రమిష్యత	1-4-21	444
236	ఉత్క్రాన్తిగత్యా	2-3-20	625
100	ఉత్తరత్ర చైత్ర	1-3-35	387
83	ఉత్తరాచ్చేదావి	1-3-18	361
193	ఉత్తరోత్పాదేచ	2-2-18	573
213	ఉత్పత్త్యసంభవాత్	2-2-39	598
200	ఉదాసీనానామపి	2-2-26	581
28	ఉపదేశభేదాన్నేతి	1-1-28	267
348	ఉపపత్తేశ్చ	3-2-34	723
384	ఉపపన్నస్తలక్ష	3-3-30	765
460	ఉపపూర్వమపీ	3-4-42	847
434	ఉపమర్దంచ	3-4-16	826
252	ఉపలబ్ధివదని	2-3-36	634
162	ఉపసంహార	2-1-24	536
359	ఉపసంహారో	3-3-5	734
394	ఉపస్థితేఽత	3-3-40	785
250	ఉపాదానా	2-3-34	634
189	ఉభయధాచ	2-2-15	568
196	ఉభయచ	2-2-22	576
185	ఉభయధాఽపి	2-2-11	565
340	ఉభయవ్యపదేశా	3-2-26	718
53	ఉభయేఽపిహి	1-2-2	309
435	ఉర్ధ్వ రేతస్సుచ	3-4-17	826
405	ఏకఆత్మనశ్శరీరే	3-3-51	799
224	ఏతేన మాతరిశ్వా	2-3-8	611
141	ఏతేనయోగః	2-1-3	472
151	ఏతేన శిష్టాపరి	2-1-13	488

138	ఏతేన సర్వే	1-4-29	463
206	ఏవంచాత్మా	2-2-32	591
530	ఏవమప్యుపన్యాసా	4-4-7	927
469	ఏవంముక్తిఫలా	3-4-51	857
468	ఐహికమప్రస్తుత	3-4-50	856
105	కమ్పనాత్	1-3-40	394
211	కరణవచ్చేన్న	2-2-37	596
249	కర్తా శాస్త్రా	2-3-33	632
36	కర్మకర్తృ	1-2-4	286
119	కల్పనోపదేశా	1-4-10	417
433	కామకారేణ	3-4-15	825
19	కామాచ్చనాను	1-1-19	248
392	కామాదీతరత్ర	3-3-38	781
412	కామ్యాస్తుయథా	3-3-58	811
123	కారణత్వేన	1-4-14	425
514	కార్యం బాదరి	4-3-6	912
372	కార్యాఖ్యానా	3-3-18	749
517	కార్యాత్యయే	4-3-9	914
257	కృతప్రయత్నాపేక్ష	2-3-41	638
295	కృతాత్యయే	3-1-8	679
164	కృత్స్న ప్రసక్తి	2-1-26	538
465	కృత్స్నభావాత్తు	3-4-47	853
99	క్షత్రియత్వగతేశ్చ	1-3-34	386
79	గతిశబ్దాభ్యాం	1-3-14	357
11	గతిసామాన్యాత్	1-1-11	215
383	గతేరర్థవత్త్వ	3-3-29	765
416	గుణసాధారణ్య	3-3-62	813
242	గుణాద్వా	2-3-26	627
43	గుహాం ప్రవిష్టా	1-2-11	292
6	గౌణశ్చేనాత్మ	1-1-6	212
219	గౌణ్యసంభవా	2-3-3	608
270	గౌణ్యసంభవాత్త	2-4-2	651
277	చక్షురాదివత్తు	2-4-9	657
117	చమసవదవిశే	1-4-8	412
296	చరణాదితిచేన్న	3-1-9	681
233	చరాచరవ్యపా	2-3-17	616
529	చితితన్మాత్రేణ	4-4-6	927
382	ఛన్దతఉభయా	3-3-28	764
26	ఛనోఽభిధానా	1-1-26	266
125	జగద్వాచి	1-4-16	429
540	జగద్వ్యాపార	4-4-17	937
2	జన్మాద్యస్య	1-1-2	167
126	జీవముఖ్యప్రాణ	1-4-17	433
32	జీవముఖ్యప్రాణ	1-1-32	274
113	జ్ఞేయత్వావచ	1-4-4	407
235	జ్ఞోఽతఏవ	2-3-19	623
281	జ్యోతిరాద్యధి	2-4-13	660
106	జ్యోతిర్దర్శ	1-3-41	395
118	జ్యోతిరుపక్రమా	1-4-9	415
25	జ్యోతిశ్చరణాభి	1-1-25	265
96	జ్యోతిషిభావా	1-3-31	380
122	జ్యోతిషైకేషా	1-4-13	423
283	త ఇన్ద్రియాణి	2-4-15	662
422	తచ్ఛ్రుతేః	3-4-4	819
511	తటితోఽధి	4-3-3	908
4	తత్తుసమన్వ	1-1-4	183
271	తత్పూర్వకత్వా	2-4-3	651
303	తత్రాపితద్వ్యా	3-1-16	684

309	తత్స్వాభావ్యాప	3-1-22	688
442	తథాచైకవాక్యో	3-4-24	833
349	తథాన్యప్రతి	3-2-35	724
269	తథాప్రాణాః	2-4-1	649
482	తదధిగమఉత్త	4-1-13	870
112	తదధీనత్వా	1-4-3	406
153	తదనన్యత్వ	2-1-15	492
288	తదన్తరప్రతి	3-1-1	671
102	తదభావనిర్ధా	1-3-37	388
321	తదభావో	3-2-7	699
230	తదభిధ్యానా	2-3-14	613
336	తదవ్యక్తమాహ	3-2-22	715
496	తదాపీతేస్సంసా	4-2-8	886
90	తదుపర్యపి	1-3-25	370
504	తదోకోఉగ్ర	4-2-16	893
245	తద్గుణసారత్వా	2-3-29	628
15	తద్ధేతువ్యపదేశా	1-1-15	244
458	తద్భూతస్యతు	3-4-40	846
424	తద్వతోవిధా	3-4-6	819
395	తన్నిర్ధారణా	3-3-41	786
7	తన్నిష్ఠస్యమోక్షో	1-1-7	212
491	తన్మనఃప్రాణ	4-2-3	881
536	తన్వభావే	4-4-13	933
149	తర్కాప్రతి	2-1-11	486
282	తస్య చ నిత్య	2-4-14	661
502	తానిపరే	4-2-14	891
427	తుల్యం తు	3-4-9	822
308	తృతీయశబ్దావ	3-1-21	687
226	తేజోఉత	2-3-10	612
115	త్రయాణామేవ	1-4-6	408
289	త్ర్యాత్మకత్వాత్తు	3-1-2	674
307	దర్శనాచ్చ	3-1-20	687
418	దర్శనాచ్చ	3-3-64	815
520	దర్శనాచ్చ	4-3-12	915
543	దర్శయత	4-4-20	940
358	దర్శయతిచ	3-3-4	733
376	దర్శయతిచ	3-3-22	753
331	దర్శయతి చా	3-2-17	709
78	దహర ఉత్త	1-3-13	353
144	దృశ్యతేతు	2-1-6	477
163	దేవాదివదపి	2-1-25	537
319	దేహయోగాద్వా	3-2-5	697
66	ద్యుభ్వాద్యా	1-3-1	328
535	ద్వాదశాహవ	4-4-12	933
353	ధర్మం జైమిని	3-2-39	728
73	ధర్మోపపత్తే	1-3-8	342
80	ధృతేశ్చమహి	1-3-15	359
477	ధ్యానాచ్చ	4-1-8	867
173	నకర్మావిభా	2-1-35	545
214	నచ కర్తుః	2-2-40	598
521	నచ కార్యే	4-3-13	916
207	నచ పర్యాయా	2-2-33	592
52	నచస్మార్తమ	1-2-20	308
459	నచాధికారిక	3-4-41	847
147	నతు దృష్టాన్త	2-1-9	481
305	నతృతీయే తథో	3-1-18	686
473	నప్రతీకేన	4-1-4	864
170	న ప్రయోజన	2-1-32	543

203	న భావో௨నుప	2-2-29	585
30	నవక్తురాత్మోప	1-1-30	270
417	నవా తత్సహ	3-3-63	814
361	నవా ప్రకరణ	3-3-7	738
276	నవాయుక్రియే	2-4-8	656
375	నవా విశేషాత్	3-3-21	753
217	న వియదశ్రుతేః	2-3-1	607
142	న విలక్షణత్వా	2-1-4	473
120	నసంఖ్యోపసం	1-4-11	421
403	నసామాన్యా	3-3-49	797
325	నస్థానతో௨పి	3-2-11	704
238	నాణురతచ్ఛ్రు	2-3-22	626
310	నాతిచిరేణ	3-1-23	689
234	నాత్మాశ్రుతే	2-3-18	618
410	నానాశబ్దాది	3-3-56	808
68	నామమానమ	1-3-3	331
201	నభావ ఉప	2-2-27	582
431	నావిశేషాత్	3-4-13	824
199	నాసతో	2-2-25	580
187	నిత్యమేవ	2-2-13	567
248	నిత్యోపలబ్ధ్య	2-3-32	631
39	నిచాయ్యత్వాత్	1-2-7	287
425	నియమాత్	3-4-7	820
316	నిర్మాతారం	3-2-2	695
506	నిశినేతిచేన్న	4-2-18	897
17	నేతరో௨నుప	1-1-17	246
494	నైకస్మిన్దర్శ	4-2-6	883
205	నైకస్మి న్న	2-2-31	588
498	నోపమర్దే	4-2-10	887
279	పఞ్చవృత్తి	2-4-11	658
157	పటవచ్చ	2-1-19	529
109	పత్యాదిశబ్దే	1-3-44	399
209	పత్యురసామ	2-2-35	593
176	పయోమ్బు	2-2-2	552
519	పరం జైమిని	4-3-11	914
344	పరమతస్సేతూ	3-2-30	721
256	పరాత్తు త	2-3-40	637
318	పరాభిధ్యా	3-2-4	696
436	పరామర్శం	3-4-18	826
136	పరిణామాత్	1-4-27	456
404	పరేణచశబ్దస్య	3-3-50	798
441	పారిప్లవార్థా	3-4-23	833
247	పుంస్త్వాదివత్త్వ	2-3-31	629
378	పురుషవిద్యాయా	3-3-24	756
419	పురుషార్థో	3-4-1	816
179	పురుషాశ్మవ	2-2-5	557
354	పూర్వంతు	3-2-40	728
342	పూర్వవద్వా	3-2-28	719
398	పూర్వవికల్పః	3-3-44	793
244	పృథగుపదేశాత్	2-3-28	628
228	పృథివీ	2-3-12	612
42	ప్రకరణాచ్చ	1-2-10	291
70	ప్రకరణాత్	1-3-5	332
329	ప్రకాశవచ్చా	3-2-15	708
338	ప్రకాశాదివ	3-2-24	716
261	ప్రకాశాదివత్తు	2-3-45	644
341	ప్రకాశాశ్రయ	3-2-27	719
132	ప్రకృతిశ్చ ప్రతి	1-4-23	449
335	ప్రకృతైతావ	3-2-21	713
9	ప్రతిజ్ఞావిరో	1-1-9	213

129	ప్రతిజ్ఞాసిద్ధే	1-4-20	443
221	ప్రతిజ్ఞాఽహాని	2-3-5	609
343	ప్రతిషేధాచ్చ	3-2-29	720
500	ప్రతిషేధాదితి	4-2-12	888
195	ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతి	2-2-21	575
541	ప్రత్యక్షోపదేశా	4-4-18	938
292	ప్రథమేఽశ్రవణా	3-1-5	675
396	ప్రదానవదేవ	3-3-42	788
538	ప్రదీపవదావేశ	4-4-15	934
268	ప్రదేశభేదాదితి	2-3-52	648
81	ప్రసిద్ధేశ్చ	1-3-16	360
290	ప్రాణగతేశ్చ	3-1-3	674
29	ప్రాణస్తథాఽను	1-1-29	269
121	ప్రాణాదయో	1-4-12	423
366	ప్రియశిరస్త్వా	3-3-12	745
351	ఫలమత ఉప	3-2-37	727
461	బహిస్తూభయథా	3-4-43	848
346	బుద్ధ్యర్థః	3-2-32	722
474	బ్రహ్మదృష్టి	4-1-5	865
528	బ్రాహ్మేణ జైమి	4-4-5	926
294	భాక్తం వానా	3-1-7	678
534	భావం జైమిని	4-4-11	932
97	భావం తు బాద	1-3-32	380
440	భావశబ్దాశ్చ	3-4-22	832
154	భావేచోపలబ్ధేః	2-1-16	526
537	భావేజాగ్రద్వత్	4-4-14	934
27	భూతాదిపాదవ్యప	1-1-27	267
493	భూతేషు తచ్ఛ్రు	4-2-5	883
72	భూమా సంప్రసా	1-3-7	333
409	భూమ్నః క్రతు	3-3-55	804
18	భేదవ్యపదేశాచ్చ	1-1-18	248
22	భేదవ్యపదేశాచ్చా	1-1-22	256
69	భేదవ్యపదేశాత్	1-3-4	331
284	భేదశ్రుతేర్వైల	2-4-16	662
326	భేదాదితిచేన్న	3-2-12	705
356	భేదాన్నేతి	3-3-2	732
152	భోక్త్రాపత్తే	2-1-14	489
544	భోగమాత్ర	4-4-21	941
488	భోగేన త్వితరే	4-1-19	877
95	మధ్వాదిష్వసం	1-3-30	379
259	మన్త్రవర్ణాత్	2-3-43	643
408	మన్త్రాదివద్వా	3-3-54	803
116	మహద్వచ్చ	1-4-7	411
184	మహద్దీర్ఘవ	2-2-10	564
286	మాంసాదిభౌమం	2-4-18	668
16	మాన్త్రవర్ణిక	1-1-16	245
317	మాయామాత్రం	3-2-3	695
525	ముక్తః ప్రతిజ్ఞా	4-4-2	921
67	ముక్తోపసృప్య	1-3-2	330
324	ముగ్ధేఽర్ధ	3-2-10	703
466	మౌనవదితరేషా	3-4-48	854
480	యత్రైకాగ్రతా	4-1-11	868
255	యథాచ తక్షో	2-3-39	636
158	యథా చ ప్రా	2-1-20	530
487	యదేవ విద్యయే	4-1-18	876
385	యావదధికార	3-3-31	766
246	యావదాత్మభావి	2-3-30	629
223	యావద్వికారం	2-3-7	610

508	యోగినః ప్రతి	4-2-20	900
137	యోనిశ్చ హి	1-4-28	461
314	యోనేశ్శరీరమ్	3-1-27	693
175	రచనానుప	2-2-1	547
505	రశ్మ్యనుసారీ	4-2-17	895
188	రూపాదిమత్త్వా	2-2-14	567
56	రూపోపన్యాసా	1-2-24	316
313	రేతస్సిగ్యోగో	3-1-26	692
397	లిఙ్గభూయస్త్వా	3-3-43	790
471	లిఙ్గాచ్చ	4-1-2	860
171	లోకవత్తులీలా	2-1-33	543
114	వదతీతిచేన్న	1-4-5	408
128	వాక్యాన్వయాత్	1-4-19	437
489	వాఙ్మనసి దర్శ	4-2-1	879
510	వాయుమబ్దాదవి	4-3-2	905
169	వికరణత్వాన్నేతి	2-1-31	542
411	వికల్పోఽవిశిష్ట	3-3-57	810
14	వికారశబ్దాన్నేతి	1-1-14	243
542	వికారవర్తిచ	4-4-19	939
215	విజ్ఞానాదిభావే	2-2-41	599
304	విద్యాకర్మణో	3-1-17	684
400	విద్యైవ తు నిర్ధా	3-3-46	794
438	విధిర్వా ధారణ	3-4-20	829
231	విపర్యయేణ తు	2-3-15	614
216	విప్రతిషేధాచ్చ	2-2-42	600
183	విప్రతిషేధాచ్చా	2-2-9	559
429	విభాగశ్శతవత్	3-4-11	823
91	విరోధః కర్మణీతి	1-3-26	373
34	వివక్షితగుణోప	1-2-2	283
523	విశేషం చ	4-3-15	918
55	విశేషణభేద	1-2-23	312
44	విశేషణాచ్చ	1-2-12	292
456	విశేషానుగ్రహ	3-4-38	845
515	విశేషితత్వా	4-3-7	912
450	విహితత్వాచ్చా	3-4-32	842
334	వృద్ధిహ్రాసభా	3-2-20	711
379	వేదాద్యర్థ	3-3-25	758
513	వైద్యుతేనైవ	4-3-5	911
202	వైధర్మ్యాచ్చ	2-2-28	584
287	వైశేష్యాత్తు	2-4-19	670
57	వైశ్వానరస్సా	1-2-25	317
172	వైషమ్యనై	2-1-34	544
406	వ్యతిరేకస్త	3-3-52	800
177	వ్యతిరేకానవ	2-2-3	553
243	వ్యతిరేకో గన్ధ	2-3-27	628
390	వ్యతిహారో	3-3-36	777
251	వ్యపదేశాచ్చ	2-3-35	634
363	వ్యాప్తేశ్చ	3-3-9	739
253	శక్తివిపర్య	2-3-37	635
92	శబ్ద ఇతిచేన్నాతః	1-3-27	374
37	శబ్దవిశేషాత్	1-2-5	286
449	శబ్దశ్చాతో	3-4-31	841
59	శబ్దాదిభ్యో	1-2-27	321
88	శబ్దాదేవ	1-3-23	368
222	శబ్దేభ్యః	2-3-6	610
445	శమదమాద్యు	3-4-27	837
31	శాస్త్రదృష్ట్యా	1-1-31	272
3	శాస్త్రయోని	1-1-3	172

414	శిష్టేశ్చ	3-3-60	813
98	శుగస్యతదనా	1-3-33	382
420	శేషత్వాత్పురు	3-4-2	817
103	శ్రవణాధ్యయ	1-3-38	389
12	శ్రుతత్వాచ్చ	1-1-12	216
352	శ్రుతత్వాచ్చ	3-2-38	727
165	శ్రుతేస్తుశబ్ద	2-1-27	539
49	శ్రుతోపనిషత్క	1-2-17	303
401	శ్రుత్యాదిబలీయ	3-3-47	795
275	శ్రేష్ఠశ్చ	2-4-7	654
323	స ఏవతు	3-2-9	701
300	సంయమనే	3-1-13	683
101	సంస్కారపరా	1-3-36	388
531	సంకల్పాదే	4-4-8	930
362	సంజ్ఞాతశ్చేత్త	3-3-8	739
285	సంజ్ఞామూర్తి	2-4-17	664
64	సంపత్తేరితి	1-2-32	325
524	సంపద్యావి	4-4-1	919
374	సంబన్ధాదేవ	3-3-20	752
377	సంభృతిద్యు	3-3-23	754
40	సంభోగప్రాప్తి	1-2-8	289
155	సత్త్వాచ్చాపర	2-1-17	527
315	సన్ధ్యేసృష్టి	3-2-1	694
272	సప్తగతే	2-4-4	652
423	సమన్వారమ్భ	3-4-5	819
186	సమవాయాభ్యు	2-2-12	566
124	సమాకర్షాత్	1-4-15	426
254	సమాధ్యభావా	2-3-38	635
373	సమాన ఏవం	3-3-19	751
94	సమాననామ	1-3-29	377
495	సమానాచా	4-2-7	885
415	సమాహారాత్	3-3-61	813
191	సముదాయ ఉభ	2-2-17	570
33	సర్వత్ర ప్రసి	1-2-1	279
204	సర్వథానుప	2-2-30	586
452	సర్వథాపి	3-4-34	843
174	సర్వధర్మో	2-1-36	546
355	సర్వవేదాన్త	3-3-1	731
446	సర్వాన్నాను	3-4-28	839
444	సర్వాపేక్షా	3-4-26	835
364	సర్వాభేదా	3-3-10	741
168	సర్వోపేతా	2-1-30	541
451	సహకారిత్వేన	3-4-33	842
464	సహకార్య	3-4-46	851
134	సాక్షాచ్చోభ	1-4-25	454
61	సాక్షాదప్యవి	1-2-29	323
75	సాచప్రశాస	1-3-10	346
345	సామాన్యాత్తు	3-2-31	722
516	సామీప్యాత్తు	4-3-8	913
381	సామ్పరాయే	3-3-27	763
298	సుకృతదుష్కృ	3-1-11	682
47	సుఖవిశిష్టాభి	1-2-15	298
108	సుషుప్త్యు	1-3-43	399
111	సూక్ష్మంతు	1-4-2	406
497	సూక్ష్మం	4-2-9	887
320	సూచకశ్చహి	3-2-6	697
391	సైవహి	3-3-37	779
492	సోఽధ్యక్షే	4-2-4	882

432	స్తుతయేను	3-4-14	825
439	స్తుతిమాత్ర	3-4-21	831
347	స్థానవిశేషా	3-2-33	723
46	స్థానాదివ్యప	1-2-14	298
71	స్థిత్యదనాభ్యాం	1-3-6	332
262	స్మరన్తి చ	2-3-46	645
301	స్మరన్తి చ	3-1-14	684
479	స్మరన్తి చ	4-1-10	868
501	స్మర్యతే చ	4-2-13	890
306	స్మర్యతేఽపి	3-1-19	686
58	స్మర్యమాణ	1-2-26	319
38	స్మృతేశ్చ	1-2-6	286
104	స్మృతేశ్చ	1-3-39	389
518	స్మృతేశ్చ	4-3-10	914
139	స్మృత్యనవ	2-1-1	466
220	స్వాచ్చైకస్య	2-3-4	609
148	స్వపక్షదోషాచ్చ	2-1-10	485
167	స్వపక్షదోషాచ్చ	2-1-29	540
239	స్వశబ్దోన్మానా	2-3-23	626
237	స్వాత్మనాచో	2-3-21	625
357	స్వాధ్యాయస్య	3-3-3	733
539	స్వాప్యయసమ్ప	4-4-16	935
10	స్వాప్యయాత్	1-1-10	214
462	స్వామినఃఫల	3-4-44	849
273	హస్తాదయస్తు	2-4-5	653
380	హానౌతూపా	3-3-26	760
89	హృద్యపేక్ష	1-3-24	369
8	హేయత్వావ	1-1-8	213

తపోవనం ట్రస్టు ప్రచురణలు

ఆధ్యాత్మిక రంగంలో ప్రత్యక్షానుభవాన్ని భగవదనుగ్రహం వలన అపారంగా లభింపచేసుకున్న మా ఆచార్యులు **పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారు** తమ అనుభవాలని అన్యాపదేశంగా వివరిస్తూ చేసిన వివిధ రచనలనే లోకమంతా ఉజ్జీవించడానికి మార్గదర్శకంగా తపోవనం ట్రస్టు ముద్రిస్తున్నది. అవి

1. జపం చేయడం ఎలా ? 2. ఆచార్య శ్రీసూక్తులు 3. ఆచార్య దేవోభవ!

4. నేను నా గమ్యం (మొదటి భాగం)

5. భూ ప్రదక్షిణ (మొదటి భాగం)

6. విష్ణు సహస్రనామాలకి అర్థం ఏమిటి? (మొదటి భాగం)

7. రండి! మన జీవిత లక్ష్యాన్ని ఆవిష్కరించుకుందాం!

8. శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదం (1,2,3,4 భాగాలు)

9. పంచ సంస్కారపరుల గృహములలో భగవదారాధన

10. శ్రీరామానుజులు 11. ఒక మనస్సు ఆత్మ కథ

12. మంగళం, శుభమంగళం

13. నేను నా గమ్యం (రెండవ భాగం)

శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగరామానుజ జీయర్ స్వామివారు అనుసంధానం చేసినవి

1. భగవద్గీత మూలము - సి.డి.లు , క్యాసెట్లు,

2. శ్రీ లక్ష్మీఅష్టోత్తరం, విష్ణు సహస్ర నామ స్తోత్రం - సి.డి.

3. మాంగళ్య వివృద్ధిస్తోత్రం, కనకధారా స్తవం - సి.డి.

4. తిరుప్పావై (ధనుర్మాస వ్రతం) - సి.డి.

5. విభీషణ శరణాగతి (శ్రీరామ చరమ శ్లోకం) - సి.డి.

6. యుగపురుషులు - భగవద్రామానుజులు - సి.డి.,

7. గజేంద్ర మోక్షణ కథ - సి.డి. 8. ప్రహ్లాద చరిత్ర - సి.డి.,

9. ఆదిత్య హృదయం - సి.డి.,

10. భగవద్గీత ప్రవచనం- 1, 2 అధ్యాయములు - సి.డి.లు.

వివరాలకు : ఫోన్స్ :- 0884-6588107, 2371064.

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం ట్రస్టు ప్రచురణలు

1 శ్రీ మాంగళ్య వివృద్ధి స్తోత్రము
2 శ్రీగుణ రత్నకోశము
3 శ్రీలక్ష్మీ అష్టోత్తర శతనామస్తోత్రము మరియు
శ్రీ విష్ణు సహస్రనామ స్తోత్రము (మూలము)
4 నిత్య జీవితములో వేదముల ఉపయోగము
5 ధనుర్మాస వ్రతము (తిరుప్పావై)
6 ఉపనిషత్తులు - మొదటి భాగం (ఈశావాస్యోపనిషత్, కేనోపనిషత్, కఠోపనిషత్, ముండకోపనిషత్, మాండూక్యోపనిషత్, నారాయణోపనిషత్.)
7 నారాయణ కవచము (మూలము)
8 శ్రీమద్భగవద్గీత (మూలము)
9 సుందరకాండ (మూలము)
10 సంగ్రహ నిత్యానుసంధానం
11 శ్రీసుదర్శన శతకము (మూలము)
12 లక్ష్మీ కటాక్షం
13 కనకధారాస్తవము (మూలము)
14 శ్రీ భీష్మ స్తుతి (మూలము)
15 భగవంతునిపై మన భారం ఉంచడం ఎలా?
16 సంక్షేప రామాయణం (మూలము)
17 చదువు బాగా రావాలనుకుంటున్నారా?
18 పుణ్యభూమిని దర్శిద్దాం వస్తారా !
19 వేద పరిచయం
20 సుబాలోపనిషత్
21 ముకుందమాల
22 పరమాత్మ - దేవుళ్లు - మనము
23 ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద
24 నమో నమో యామునాయ
25 ఒక మనస్సు ఆత్మ కథ

వివరాలకు : ఫోన్స్ :- 0884-6588107, 2371064.

శ్రీరామానుజ పీఠం ట్రస్ట్ ప్రచురణలు

1 లక్ష్మీ కటాక్షము

2 మన ఋషులు

3 Our Rishis

4 శ్రీమన్నారాయణ అష్టాక్షరీ మహామంత్ర లిఖిత జపము

5 శ్రీ భగవద్రామానుజ విజయం (నాటకం)

<u>POCKET SIZE</u>

6 మన జీవన విధానము

7 Our Creation

8 మన సృష్టి ఎలా జరిగింది?

9 భగవంతునికే తీరని కోరిక

10 తిరువాయ్ మొழி (మూలం)

11 లక్ష్మీదేవి అనుగ్రహము ఎల్లప్పుడూ ఉండాలంటే ఏం చేయాలి?

12 భజయతి రాజ స్తోత్రం

13 భగవంతుని యందు మనస్సు ఎలా లగ్నమౌతుంది?

14 శ్రీ విష్ణు సహస్ర నామావళి

15 ఆదిత్య హృదయం

16 శ్రీరామానుజ స్తోత్రములు

17 మహా మనీషి శ్రీరామానుజులు

18 గద్య త్రయము (శరణాగతి గద్య, శ్రీరంగ గద్య, శ్రీవైకుంఠ గద్య)

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం పరమాచార్యులు
శ్రీ ఉ॥వే॥ శ్రీమాన్ కల్లపూడి శరణ్యాచార్యస్వామివారు

శ్రీ వానశైల గురుపాద సరోజ భృంగ సంపత్కుమార సుత వేంకట లబ్ధ బోధం।
శ్రీ రామతీర్థ వర కాశ్యప రంగ సూనుం శాంతం శరణ్య గురుశేఖరమాశ్రయే౽హం॥

వైదిక సంప్రదాయమునకు చెందిన అనేక పురాతన గ్రంథములు పునర్ముద్రణకు నోచుకొనక జిజ్ఞాసువులకు గొప్ప కొఱత కలుగుచున్నది. వ్యాఖ్యానించినంత మాత్రముననే పొట్టువలె రాలిపోవు పుటలు గల పురాతన ప్రతులతోనే పండితలోకము కాలక్షేపము చేయుచున్నది.

ఈ కొఱత తీయుటకు తమవంతు ప్రయత్నము చేయవలెనని సంకల్పించిన పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య **శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామి** వారి ఆదేశముపై శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం **"జీయర్ పబ్లికేషన్స్"** అను విభాగమును ప్రారంభించి పురాతన గ్రంథ ప్రచురణకు నడుం కడుతోంది.

పరమ భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములే మా ఈ ప్రయత్నమునకు శ్రీరామరక్ష.

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ
రామానుజ జీయర్ స్వామివారు

ప్రతులకు మరియు వివరములకు :
శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం,
పోస్ట్ బాక్స్ నెం. 16, కాకినాడ.
ఫోన్ : 0884-6588107, 2371064. సెల్ : 98854 38938.